ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α΄

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1925

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ
ΠΡΟΕΔΡΕΥΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΟΥ 1351.

Ὁ αὐτοκράτωρ καθήμενος περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, κληρικῶν καὶ ἀνωτέρων τιτλούχων.

(Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου τοῦ 1375. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων.)

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ

ΠΕΜΠΤΟΣ

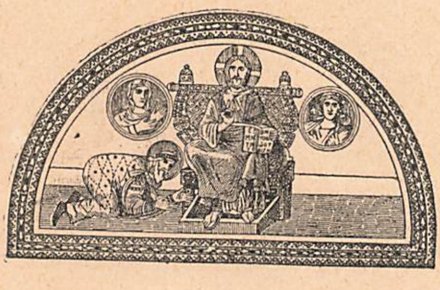
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

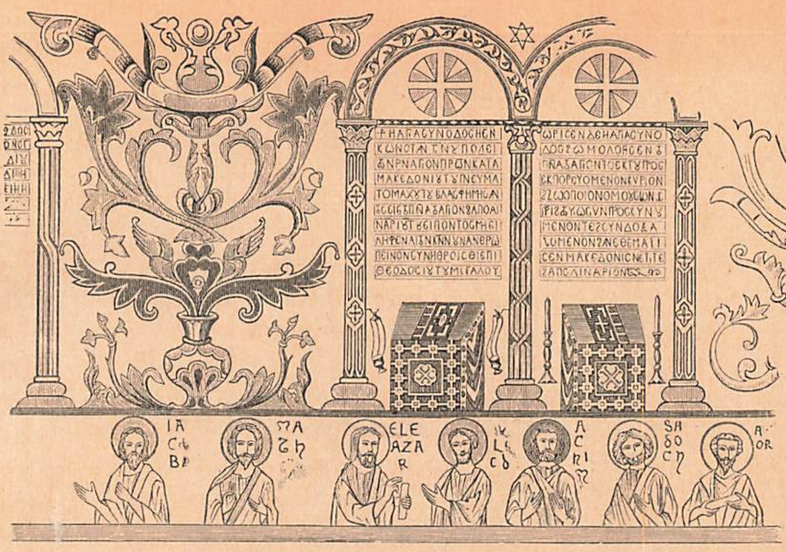
ΑΠΟ
ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ
ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΟΙ

ΕΝ ΝΙΚΑΙΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις .... 1204—1222
Ἰωάννης Γ΄ Βατάτζης .... 1222—1254
Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις .... 1254—1258
Ἰωάννης Δ΄. Λάσκαρις .... 1258—1259
Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος .... 1259—1261

Ψηφιδωτὰ τῆς ἐν Βηθλεὲμ ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου ἐκ τῶν χρόνων Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ πρόλογοι τῶν προηγουμένων τόμων ἐγράφησαν ἵνα παραστήσωσιν ἐν συνόλῳ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἑκάστης τῶν περιόδων περὶ ὧν οἱ τόμοι οὗτοι ἐπραγματεύοντο. Ἀλλ' ὁ νέος Ἑλληνισμὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ παρόντι δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον Καίτοι παρέστη εἰς μέσον πρὸ ἐτῶν ἑξακοσίων, ἠγωνίσθη ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα καὶ δὲν ἔβαλε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως εἰμὴ πρὸ ἐτῶν ἑξήκοντα. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀξία, ἀφοῦ διατελεῖ ἔτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἀποστολῆς ἣν φαίνεται προωρισμένος νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἔχω ὅμως ἕτερον καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω. Ὀφείλω νὰ ἐξηγήσω μὲν διατί δὲν ἱστόρησα τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦδε γενόμενα, νὰ ἀναπληρώσω δὲ κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἔλλειψιν ταύτην.

Ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1821 ὁ νέος Ἑλληνισμὸς διέσωσε δι' ἀγώνων ἀξιομνημονεύτων τὴν ὀντότητα αὐτοῦ, ἀπειληθεῖσαν δεινῶς καὶ ἀλλεπαλλήλως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτον, ἐδημιούργησε τὰς κοινοτικάς, τὰς διανοητικὰς καὶ τὰς πολεμικὰς δυνάμεις, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 ἡ Ἐπανάστασις κατώρθωσεν, εὐκλεῶς ἀθλήσασα καὶ ἐγκαρτερήσασα, νὰ ἱδρύσῃ τὸ πρῶτον πολιτικὸν ἡμῶν σκήνωμα. Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν παραβάλλονται βεβαίως πρὸς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ πρώτου, τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· δὲν ἐπέδρασαν ὅπως οὗτοι, ἕκαστος κατ' ἴδιόν τινα τρόπον, εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου· ἀπέβησαν ὅμως γόνιμοι ἔργων τὰ ὁποῖα περιεποίησαν ἐξαίρετον τιμὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Δυστυχῶς ἐπὶ τῆς τελευταίας ἑξηκονταετίας οὔτε τὸ ἐνεστὼς ἡμῶν ἐρρυθμίσθη οὔτε τὸ μέλλον παρεσκευάσθη. Δὲν λέγω ὅτι διὰ τοῦτο πρέπει τὰ κατ' αὐτὴν ὅλως ν' ἀποσιωπηθῶσιν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ νὰ συγκεφαλαιωθῶσι μόνον ἐνταῦθα,

τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὴ ἡ συνοπτικὴ αὕτη ἔκθεσις θέλει καταστήσει πρόδηλον ὁπόσον ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπαχθὴς εἴς τε τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ἡ Ἐπανάστασις, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, δὲν ηὐτύχησε νὰ καταρτίσῃ ἐνταὐτῷ πολιτείαν καλῶς συντεταγμένην. Τὸ ἔργον ἦτο τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ εὐκατόρθωτον, διότι παρεκωλύετο ὑπό τε τῶν περισπασμῶν τοῦ φοβερωτάτου τῶν πολέμων καὶ ὑπὸ ἱστορικῶν δυσχερειῶν, αἵτινες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου διὰ μιᾶς. Ἡ Ἐπανάστασις εὗρε τὰς ἐπαρχίας διοικουμένας ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ προυχόντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κληρονομικῶν, ὧν πολλοὶ ἐπετέλουν συνετῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνεδείχθησαν πρωτουργοὶ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Δύσκολον λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ ἐπιδιώξωσιν ἤδη τὴν ἐνδεχομένην διατήρησιν τῶν προνομίων ἅτινα ἐνέμοντο ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων, καὶ πρὸ πάντων τὸ προνόμιον τοῦ διέπειν τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν. Κατενόουν μὲν ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ καθιερωθῇ ρητῶς ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν πραγματικὴν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἰσχύν. Τὰ ἐκτελεστικὰ ἐγένοντο οὐ μόνον πολυμελῆ ἀλλὰ καὶ ἐνιαύσια· ἐνιαύσια ὡσαύτως ἐγένοντο τὰ βουλευτικά· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἀπέβησαν ἀδιάκοποι, ἀφοῦ, ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτά, τρὶς μὲν συνεκροτήθησαν, συνεκλήθησαν ὅμως ἑξάκις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὠργανώθη οὐχὶ κυβέρνησις, ἀλλὰ πρόσχημα κυβερνήσεως, πράγματι δὲ πολυαρχία, ἐξ ἧς μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι τὰ πολεμικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων κατορθώματα. Τελευταῖον ἡ ἀκμὴ τοῦ κινδύνου ἐπέβαλε συνετώτερα βουλεύματα. Ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς ἐπὶ ἔτη ἑπτὰ ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παρέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ ἐπὶ τριετίαν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἐντελῶς ἀμέτοχον διατελέσαντα τῶν προτέρων συμφερόντων συμβεβηκότων (ἢ συμβαινόντων). Ὅρα ἔκδ. προηγουμένου.

Τὸ πολίτευμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ. Ὁ Κυβερνήτης ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα εὗρε τὸ μὲν ἥμισυ αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχόμενον, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας λυμαινόμενον. Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει ἦτο καταφανὲς ὅτι τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀπῄτει νὰ διεξαχθῇ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅσον οἷόν τε δραστηρίως καὶ ἀπερισπάστως. Τὸ βουλευτικὸν δὲν ἀντέστη εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κυβερνήτου· ἡ τετάρτη ἐθνικὴ συνέλευσις ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν Ἄργει τῷ 1829 ἐκύρωσε πανηγυρικῶς τὰ γενόμενα καὶ ἐρρύθμισε τὸ νέον πολίτευμα εἰς τρόπον ἥκιστα περιστέλλοντα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνωτάτου Ἄρχοντος, ὁ δὲ λαὸς ηὐλόγει καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸν πρῶτον ἐκεῖνον ἱδρυτὴν τῆς ἐννόμου τάξεως. Προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ μὲν συνησπίσθησαν κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἄνδρες ἐκ τῶν διαπρεψάντων ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, ὧν τινες μάλιστα ἐγένοντο πολλάκις θύματα τῆς προτέρας ἀναρχίας, ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη, καίτοι ὠφελήθη ἔκ τινων ἁμαρτημάτων τοῦ Κυβερνήτου, ὧν ἀμέτοχος δὲν εἶναι οὐδ' ἡ μεγαλυτέρα ἀνθρωπίνη σύνεσις, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, δὲν ἤθελεν ἴσως κατισχύσει, ἐὰν μὴ ἐπήρχετο ἡ ἀπροσδόκητος δολοφονία. Ἐν τούτοις τὸ γενναῖον τοῦ ἀνδρὸς πολίτευμα εἶχε ρίψει τοσοῦτον βαθείας ρίζας ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, ὥστε ἡ ἔννομος τάξις διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπί τινας μῆνας ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστῖνον, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν ἄξιος νὰ προΐσταται τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Βαθμηδὸν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο αὖθις ἀνάστατος, ἐκ δὲ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐπὶ τέλους κυκεῶνος κατεπλάγησαν αὐτοὶ αὐτοῦ οἱ πρωταίτιοι. Καὶ τότε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι,

οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου διότι δὲν εἶχε σπεύσει νὰ συγκαλέσῃ τὴν ἐθνι κὴν συνέλευσιν ἀπὸ τοῦ 1828, ἐνῷ οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον ἔτι τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ρίον, οἱ δὲ Ὀσμανίδαι τὸ Μεσολόγγιον, τὴν Ναύπακτον, τὸ Αἰτωλικόν, τὰς Ἀθήνας, τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Λαμίαν· οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐκήρυττον τὸν Κυβερνήτην ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, καίτοι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ εἶχε κυρωθῇ ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, καὶ οἵτινες ἐπὶ τέλους ἐστασίασαν κατ' αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ συντάγματος, παρέδωκαν ἤδη τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ συντάγματος καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγυήσεως, εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τῆς διαδοχικῆς βασιλείας.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ σφόδρα ἀνώμαλοι περιστάσεις καθ' ἃς ἡ βασιλεία ἀνέλαβε τὰ πράγματα ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσωσι τὴν εἰς χεῖρας αὐτῆς συμπύκνωσιν ἐπί τινα χρόνον ἁπάσης τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ μήπως ἡ κατάστασις ἦτο ὁμαλωτέρα ὅτε ὁ Κυβερνήτης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα; Διατί κατὰ τούτου μὲν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀντεπολιτεύθησαν, κατόπιν δέ, ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τὴν βασιλείαν ἰσχὺν πολὺ μείζονα τῆς τοῦ Κυβερνήτου, διέλυσαν διὰ τῆς βίας τὴν ἐν Προνοίᾳ ἐθνικὴν συνέλευσιν; Ὁπωσδήποτε ἡ βασιλεία ἐγκαθιδρύθη παρ' ἡμῖν παντοδύναμος. Ἀλλ' ἡ ὀργάνωσις κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς καὶ ποιούσης χρῆσιν συνετὴν τῆς ἰσχύος αὐτῆς δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ εὐκολωτέρα τῆς κοινωφελοῦς λειτουργίας τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἡ Ἀντιβασιλεία, ἡ διεξαγαγοῦσα τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, μετεχειρίσθη τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς, ὅπως καταδιώξῃ καὶ καταδικάσῃ τὸν μέγαν πρωταγωνιστὴν τῆς Πελοποννήσου, συνεπαγαγοῦσα ὡς ἐκ τούτου δεινὴν διατάραξιν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ· ὅπως προκαλέσῃ στάσιν ἐν τῇ Μάνῃ καί, τὸ χείριστον, ἡττηθῇ ὑπὸ τῆς στάσεως ταύτης· ὅπως περιέλθῃ εἰς χρηματικὴν ἀμηχανίαν, καίτοι εἶχε λάβει τὰ δύο τρίτα τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατομμυρίων· καὶ ἐπὶ τέλους ὅπως κληροδοτήσῃ εἰς τὸν ἐνηλικιωθέντα βασιλέα φοβερὰν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ λῃστείαν. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ὅσῳ νέος καὶ ἂν ἦτο, ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν ἁμαρτημάτων τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν λῃστείαν ἐκείνην, ἥτις εἶχε λάβει τοιαύτας διαστάσεις ὥστε ἐπωνομάζετο ***λῃσταντάρσία***. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αἱ δυνάμεις ἀπήτησαν τοὺς τόκους καὶ τὸ χρεολύσιον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐγγυηθέντος δανείου. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην δι' οἰκονομιῶν ἐπὶ τοῦ τότε μικροσκοπικοῦ ἡμῶν προϋπολογισμοῦ. Αἱ δυνάμεις ὅμως ἠξίουν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον ἔτι μᾶλλον νὰ περισταλῇ· ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ἡ δυσαρέσκεια ἣν προεκάλεσαν αἱ ὑπερβολικαὶ ἐκεῖναι οἰκονομίαι καὶ ἡ κατάφωρος πρὸς τὸν βασιλέα δυσμένεια τῶν δυνάμεων παρήγαγον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοσαύτην πραγμάτων δυσχέρειαν. Καὶ ἐκραγείσης ἐν Ἀθήναις στάσεως τὴν νύκτα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843 ἡ βασιλεία συνῄνεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν κοινοβουλευτικῆς πολιτείας.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δὲν συνέπραξαν εἰμὴ ὀλίγοι τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐξ αὐτῶν, ὅσοι δὲν εἶχον ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον παραιτηθῆ πάσης κατὰ τῆς βασιλείας ἀντιπολιτεύσεως, εἴτε συνετισθέντες ὑπὸ τῆς πείρας εἴτε ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἀπονεμηθείσας αὐτοῖς τιμάς. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν ὑπῆρξεν ἔργον τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ γενεὰ αὕτη δὲν εἶχε τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῶν προυχόντων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἃ ὁποῖα, ἂν μὴ ἐδικαιολόγουν, ἐξήγουν τοὐλάχιστον τὸ πολίτευμα αὐτῶν· καὶ ὅμως ἤγειρε τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις τοῦ νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν, μὴ ἐννοοῦσα νὰ δώσῃ τὴν ψῆφον αὐτῆς εἰς τὴν κυβέρνησιν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ἀφοῦ ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας

εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἐπεχείρησε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀντεπέμβασιν τῆς ἐκτελεστικῆς εἰς τὴν νομοθετικήν· ὅ ἐστιν ἤρχισε, διὰ παντοίων καὶ ἐνίοτε ἀθεμίτων τρόπων, νὰ φέρῃ βουλευτὰς ἔχοντας μετριωτέρας ἀπαιτήσεις καὶ κατώρθωσε τρόντι νὰ συγκροτήσῃ διὰ τοιούτων μηχανημάτων κυβέρνησιν ὁπωσοῦν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου.

Ἀλλὰ τὰ ἀτοπήματα δὲν θεραπεύονται δι' ἀτοπημάτων. Ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βουλευταὶ παρεβίαζον τὸ σύνταγμα, οὐδὲν ἧττον ὅμως βέβαιον ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς διέστρεφε τὸν περὶ ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν νόμον. Ἡ κοινὴ γνώμη λοιπὸν ἤρχισε κραυγάζουσα ὅτι ὁ ἐκλογικὸς νόμος διαστρέφεται, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔμενε κατ' ἀνάγκην ἀναπολόγητος, διότι εἶχε μὲν τὴν συνείδησιν ὅτι πολιτεύεται οὕτως ἐπ' ἀγαθῷ σκοπῷ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τοιοῦτόν τι, ἀφοῦ τοῦτο λέγων ἤθελεν ἐνταυτῷ ὁμολογήσει ὅτι ὁ νόμος τρόντι παραβιάζεται. Ἐντεῦθεν ἦτο πρόδηλον τίς θέλει ἐπὶ τέλους ἡττηθῇ· καὶ μετὰ ἀλλεπάλληλα στασιαστικὰ κινήματα κατελύθη ἡ πρώτη βασιλεία κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1862.

Ἡ συγκροτηθεῖσα τότε ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν συνῆλθεν, ἐννοεῖται, ὅπως χαλιναγωγήσῃ τοὺς βουλευτάς. Ὁ δὲ βασιλεὺς Γεώργιος ἐκλήθη ἐπ' αὐτῷ δὴ τούτῳ, νὰ σεβασθῇ τὴν παντοδυναμίαν αὐτῶν. Οἱ ὑπουργοί, δεόμενοι πλειονοψηφίας, ἐνέδιδον ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης· ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐθυσίαζον τούτου ἕνεκα τά τε ἴδια καθήκοντα καὶ τὰ κοινὰ συμφέροντα δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν ἀπληστίαν ἐκείνην. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὑπουργεῖον ἤλπιζεν ὅτι, ἐπιχειροῦν νέας ἐκλογάς, θέλει εὕρει τρόπον νὰ φέρῃ βουλευτὰς πειθηνιωτέρους, πᾶν ὑπουργεῖον ἀπῄτει καὶ συνήθως ἐπετύγχανε παρὰ τοῦ ἀμηχανοῦντος βασιλέως τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς. Τὸ μόνον ὅμως τούτου ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ὑπουργεῖα καὶ βουλαὶ κατήντησαν ἐνιαύσια, ὅπως τὰ ἐκτελεστικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἀγέρωχος πρόεδρος τοῦ 1875 προέβη περαιτέρω· ἀφοῦ παρεκώλυσε τὴν ἐκλογὴν οὐκ ὀλίγων ἀντιθέτων ὑποψηφίων δι' ἀπροκαλύπτων ἐπεμβάσεων, ἔπειτα ἐξέωσεν ἐκ τῆς βουλῆς τινας ἐκ τῶν ἀντιφρονούντων, ὅσοι εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἐκλεχθῶσιν. Ἡ ἀντιπολίτευσις τότε ἀπεχώρησε, πάσσαλον πασσάλῳ ἐκκρούουσα, μὴ ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι προσέθετεν οὕτως εἰς ὅλας τὰς προϋπαρχούσας δυσκολίας πρὸς καταρτισμὸν κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας τὴν νέαν δυσκολίαν τοῦ νὰ μὴ ἠμπορῇ, διὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς μειονοψηφίας, νὰ συμπληρωθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ συντάγματος ἀπαιτουμένη ἀπαρτία. Εἰς τὸ τέχνασμα τοῦτο τῆς ἀντιπολιτεύσεως τὸ ὑπουργεῖον ἀπήντησε δι' ἀντιτεχνάσματος, ἐλαττῶσαν, δι' αὐτογνώμονος ἑρμηνείας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, τὸν νόμιμον τῆς ἀπαρτίας ἀριθμόν. Τότε ὁ βασιλεὺς προέλαβε τὴν ἐκ τούτων πάντων ἀπειληθεῖσαν διατάραξιν τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ διορισμοῦ νέου ὑπουργείου καὶ διὰ νέας διαλύσεως τῆς βουλῆς ὥστε ἡ ὑπουργικὴ ἀντεπέμβασις ἀπέβη ἐξ ἴσου ἀτελέσφορος ὅσον καὶ ἡ βασιλικὴ πρὸ τοῦ 1862 ἀντεπέμβασις. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἐξηκολούθησε τελοῦσα τὴν συνήθη αὐτῆ ἀπὸ τοῦ 1864 τροχιὰν τῶν βραχυβίων ὑπουργείων καὶ βουλῶν.

Ἀπὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ Κυβερνήτου τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἢ εἰκῇ καὶ ὡ[ς] ἔτυχεν ἢ οὐδόλως ἐκυβερνήθη. Δύο λέξεις ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὁπόσον ὀλίγον ἴσχυ[σεν] ἠθικῶς ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἡ πρώτη βασιλεία. Ὁ Κυβερνήτης ἦλθεν εἰ[ς] τὴν Ἑλλάδα μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τὸν ἐπενδύτην αὐτοῦ καὶ δὲν ἦρξεν εἰμὴ τρία ἔτ[η] καὶ ἥμισυ. Καὶ ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του μόνη ἡ σκιὰ τοῦ ἀνδρὸς ἤρκεσεν ὅπως δια[τ]ηρηθῇ ἐπί τινας μῆνας ἡ ἔννομος τάξις. Ἡ πρώτη βασιλεία ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδ[α] μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων δαψιλῶν, ἵνα μὴ προσθέσω καὶ τὴν αἴγλην δι' ἧς περιεβάλ]λετο ὁ πρῶτος βασιλεύς, ὃν μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν ἐχαιρέτιζε τὸ Ἑλληνικὸ[ν]

ἔθνος. Καὶ ὅμως τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ὁ στρατὸς ἀπέπτυσε πάντα χαλινόν, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο ἀνάστατος.

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα 25 ἔτη, ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ εἰς ὅσα περὶ αὐτῶν διέλαβον. Ἐν πρώτοις εἶναι βέβαιον ὅτι μόναι αἱ ἀδιάλειπτοι ἐκεῖναι ὑπουργικαὶ μεταβολαὶ ἤθελον ἀρκέσει ὅπως καταστήσωσιν ἀδύνατον πᾶσαν σπουδαίαν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐργασία ἐνόσησεν οὐδὲν ἧττον τῆς ἐκτελεστικῆς. Ἡ προπαρασκευὴ τῶν νόμων δι' οὐδεμιᾶς περιεβλήθη τῶν ἐγγυήσεων ὅσαι παντοῦ καὶ πάντοτε ἀσφαλίζουσι τὸ ἱερὸν αὐτῶν κῦρος. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἱδρυθὲν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας κατηργήθη πρωιμώτατα. Ἐνῷ εἰς ὅλας τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, βασιλευομένας καὶ ἀβασιλεύτους, ὑπάρχουσι συνέδρια προβουλευτικὰ συγκείμενα ἐξ ἀνδρῶν ὧν αἱ τρίχες ἐλευκάνθησαν περὶ τὴν μελέτην ὅλων τῶν κλάδων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, παρ' ἡμῖν τὰ νομοσχέδια εἶναι συνήθως ἔργα ὑπουργῶν καὶ ὑπαλλήλων παροδικῶν· οὕτω δ' ἔχοντα τὰ αὐτοσχεδιάσματα αὐτῶν προσάγονται εἰς τὴν βουλὴν καὶ ἐπιψηφίζονται πολλάκις ἄνευ συζητήσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μεταβάλλονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἰλιγγιώδους ταχύτητος μεθ' ἧς ἐπιψηφίζονται. Καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ νόμοι δὲν ἐκτελοῦνται, ἐκδίδονται ἄλλοι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἀλλὰ τίς ἡ βεβαιότης ὅτι οὗτοι τοὐλάχιστον δὲν θέλουσι μείνει γράμμα νεκρόν; Εἷς ἐν τούτοις νόμος, ὁ Ἀστικός, παρεσκευάσθη ὑπ' ἀνδρῶν φερεγγύων, ὑπὸ ἐπιτροπείας συγκροτηθείσης ἐπὶ τῆς προτέρας ἔτι βασιλείας ἐκ τῶν κρατίστων παρ' ἡμῖν θεμιστοπόλων. Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ εἴπω ὁπόσον κατεπείγουσα εἶναι ἡ κύρωσις αὐτοῦ· ἀλλ' αἱ βουλαὶ δὲν ηὐκαίρησαν, ἐπὶ δεκάδας ἐνιαυτῶν, νὰ ψηφίσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστα αὐτοῦ μέρη.

Ἐπὶ πᾶσι, τὰ συντάγματα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπουργοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι καὶ ὅτι κατηγοροῦνται ὑπὸ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς θέλει ἡ βουλὴ κατηγορήσει τοὺς ὑπουργούς, ἀφοῦ κατέστη συνέταιρος τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ ἂν ἡ βουλὴ ἀποφασίσῃ ποτὲ νὰ ἐνασκήσῃ τὴν ὑπερτάτην ταύτην τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, ἀδύνατον ἤδη ἀποβαίνει νὰ πράξῃ τοῦτο ὡς πρὸς τὰ κυριώτερα κεφάλαια τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Λάβωμεν λ. χ. δύο ἐξ αὐτῶν, ἐκ τῆς εὐστόχου τῶν ὁποίων διεξαγωγῆς ἤρτηται τὸ ἱστορικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον. Ἡ περὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρωσιν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ ἐπιμέλεια ἔδει καὶ ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ πρὸ 40 ἐτῶν· ἀλλ' ἡμεῖς, ἀπρακτήσαντες ἐπὶ τριακονταετίαν δὲν ἐξυπνήσαμεν εἰμὴ ὅτε οἱ Βούλγαροι μονονουχὶ κατέλαβον πλείστας τῶν ἡμετέρων χωρῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ πολεμικὴ παρασκευὴ ἔδει καὶ ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· ὄχι βεβαίως διὰ συγκροτήσεως στρατῶν καὶ στόλων μεγάλων ἀλλὰ διὰ μορφώσεως πυρίνων ζωηφόρων καὶ ἐπιτηδείων νὰ παραγάγωσι σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόρους τοῦ ἔθνους, ἀξιολόγους τινὰς δυνάμεις. Ἡμεῖς ὅμως καὶ εἰς τοῦτο ὀλιγωρήσαντες ἠναγκάσθημεν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, τῶν καιρῶν ἐπειγόντων, νὰ συγκροτήσωμεν ἐκ τοῦ προχείρου στρατὸν καὶ στόλον, οἵτινες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Ἐρωτῶ ἤδη· τίνες εἶναι ἐπὶ τούτοις οἱ ὑπεύθυνοι; Καὶ πῶς, ἀφοῦ δὲν κατηγορήσαμεν πρὸ δεκάδων ἐτῶν τοὺς πρωταιτίους, δυνάμεθα ἤδη νὰ κατηγορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὑπουργεῖα;

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐν τῷ πολιτεύματι τούτῳ κατήντησε νὰ μὴ εἶναι κανεὶς ὑπεύθυνος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἵνα εὕρωμεν τελευταῖον τὸν ὑπεύθυνον, αἰτιώμεθα ἐκ διαλειμμάτων τὸν βασιλέα Γεώργιον ἢ καὶ αὐτὰς τὰς δυνάμεις. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἔχει, κατὰ τὸ σύνταγμα, εἰμὴ ἓν καὶ μόνον πραγματικὸν δικαίωμα, τὸ προλαμβάνειν τὴν διατάραξιν τοῦ καθεστῶτος δι' ἐγκαίρου ἢ μεταβολῆς τοῦ Ὑπουργείου ἢ διαλύσεως

τῆς Βουλῆς. Πῶς δὲ μετεχειρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο, ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν διαστήματι ἐτῶν 35, τρὶς ἀνετράπησαν τὰ πράγματα, καθ' ὅλην τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰκοσιπενταετίαν ἀπεφύγομεν ταύτην τοὐλάχιστον τὴν θλιβερὰν δοκιμασίαν. Εἰς δὲ τοὺς αἰτιωμένους νῦν μὲν ταύτην νῦν δ' ἐκείνην τῶν δυνάμεων, εἰς ἅς τοσαύτας ὀφείλομεν εὐεργεσίας, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη δὲν περιλαμβάνεται τῷόντι εἰς τὸν δεκάλογον τῶν πολιτικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ τὰ λελογισμένως πολιτευόμενα ἔθνη, πρὶν ἢ γίνωσιν ἀγνώμονα, φροντίζουσι νὰ γίνωσιν ἰσχυρά.

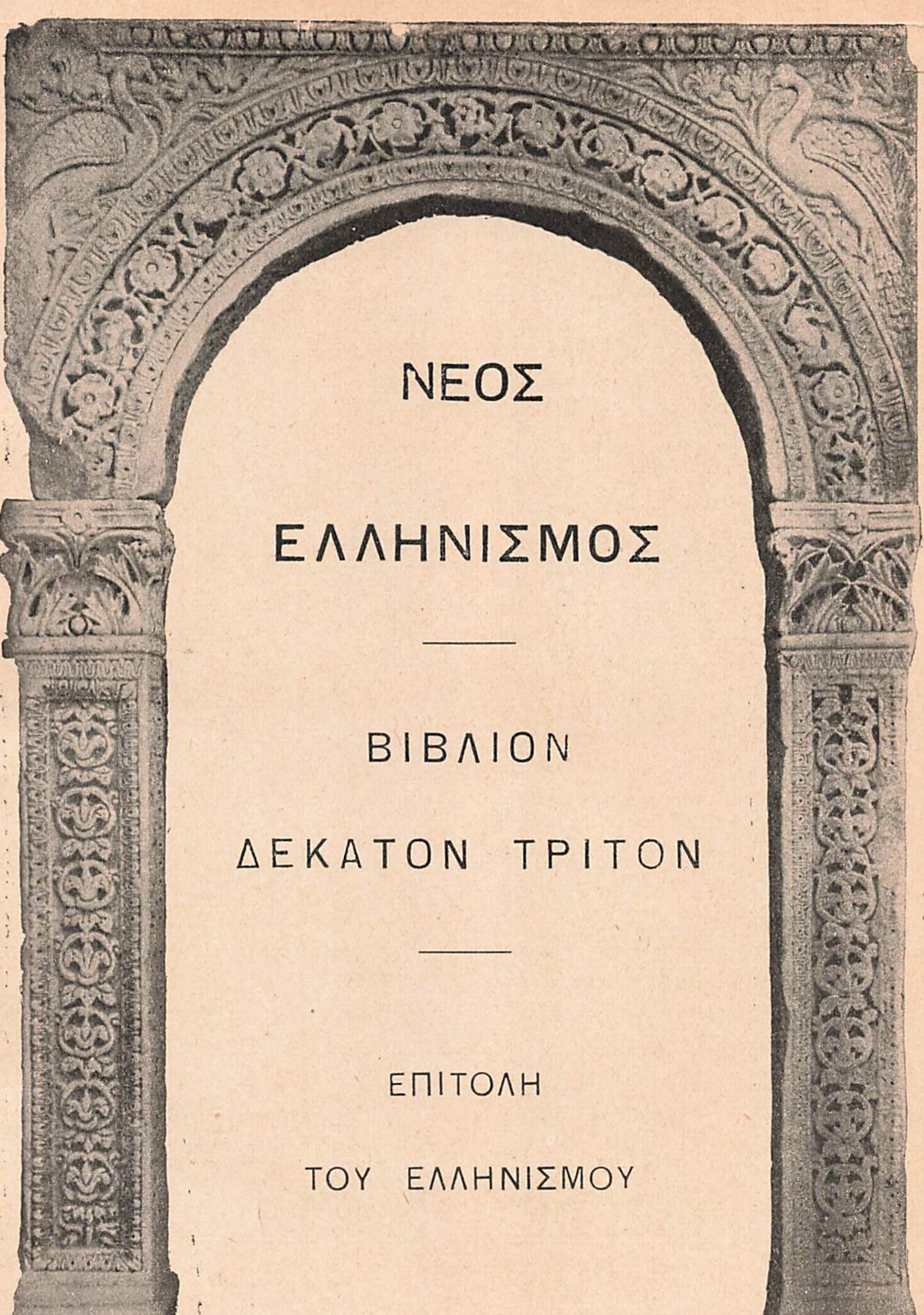
Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον θλιβεραὶ ὅσῳ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κέκτηται προτέρημά τι ἐπιτηδειότατον εἰς ἵδρυσιν κυβερνήσεως εὐρύθμως λειτουργούσης. Ὑπάρχει τῷ ὄντι Ἕλλην ὁ μὴ συνειδὼς τίς ἐστιν ἡ λαχοῦσα ἡμῖν ἱστορικὴ ἐντολή; Τί δὲ δὲν ἤθελε κατορθώσει ἡ ὁμοφροσύνη αὕτη, ἐὰν ἐνταὐτῷ κατενοοῦμεν τίνες εἶναι οἱ κυβερνητικοὶ ὅροι δι' ὧν καὶ μόνων δύνανται νὰ ἐκπληρωθῶσιν οἱ προαιώνιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθοι ; Ἀλλ' ἡμεῖς, ἐνῷ ἀπαιτοῦμεν καθ' ἑκάστην παρὰ τῶν κυβερνήσεων τοῦ ἔθνους τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τούτων, ἀναγκάζομεν αὐτὰς νὰ παραλύωσι τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν· ἐν ἄλλαις λέξεσι, φθείρομεν καθ' ἑκάστην τὴν κινοῦσαν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας μηχανήν, καὶ ἐν τούτοις ἀξιοῦμεν νὰ μᾶς φέρῃ τὸ σκάφος τοῦτο εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Τί λοιπὸν τὸ ἄπορον ὅτι ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, τῷ 1829, ὅ τε δοὺξ Οὐέλλιγκτων καὶ ὁ λόρδος Ἄβερδην, οἱ θετικώτατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ κόσμου, ἀνεκοίνουν εἰς τὸν πρίγκιπα Ἐστερχάζυ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, νῦν δὲ πάντες ὑπολαμβάνουσι τοῦτο ὡς ὀνειροπόλημα;

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο εὐπορίαν καὶ παιδείαν πολὺ μείζονας τῆς εὐπορίας καὶ τῆς παιδείας τῶν προτέρων χρόνων. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, πολύτιμα ὄντα ἐν τῷ ἰδιωτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, δὲν ἤθελον ἔχει ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ, εἰμὴ ἐὰν ἀπέβαινον χρήσιμα, δὲν λέγω ὅπως ἐκπληρωθῶσιν αἱ μεγάλαι προσδοκίαι τῶν δύο ἐκείνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, τοὐλάχιστον ὅπως μὴ ὑπερτερήσωσιν ἡμῶν φυλαὶ ὑστεροφανεῖς, αἵτινες οὐδ' ἐφαντάσθησαν νὰ πράξωσι τὰ πολεμικὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔργα. Ἐνῷ ὅμως ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἡμῶν πόρων κατωρθώθη ἐν ἡμέραις δουλείας, δὲν κατωρθώθη, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι.

Οὕτως ἔχουσιν ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑξηκονταετίαν, ἧς δὲν ἔλαβον τὴν γενναιότητα νὰ ἱστορήσω τὰς λεπτομερείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Αὐγούστου 1887.

Κ. Π.

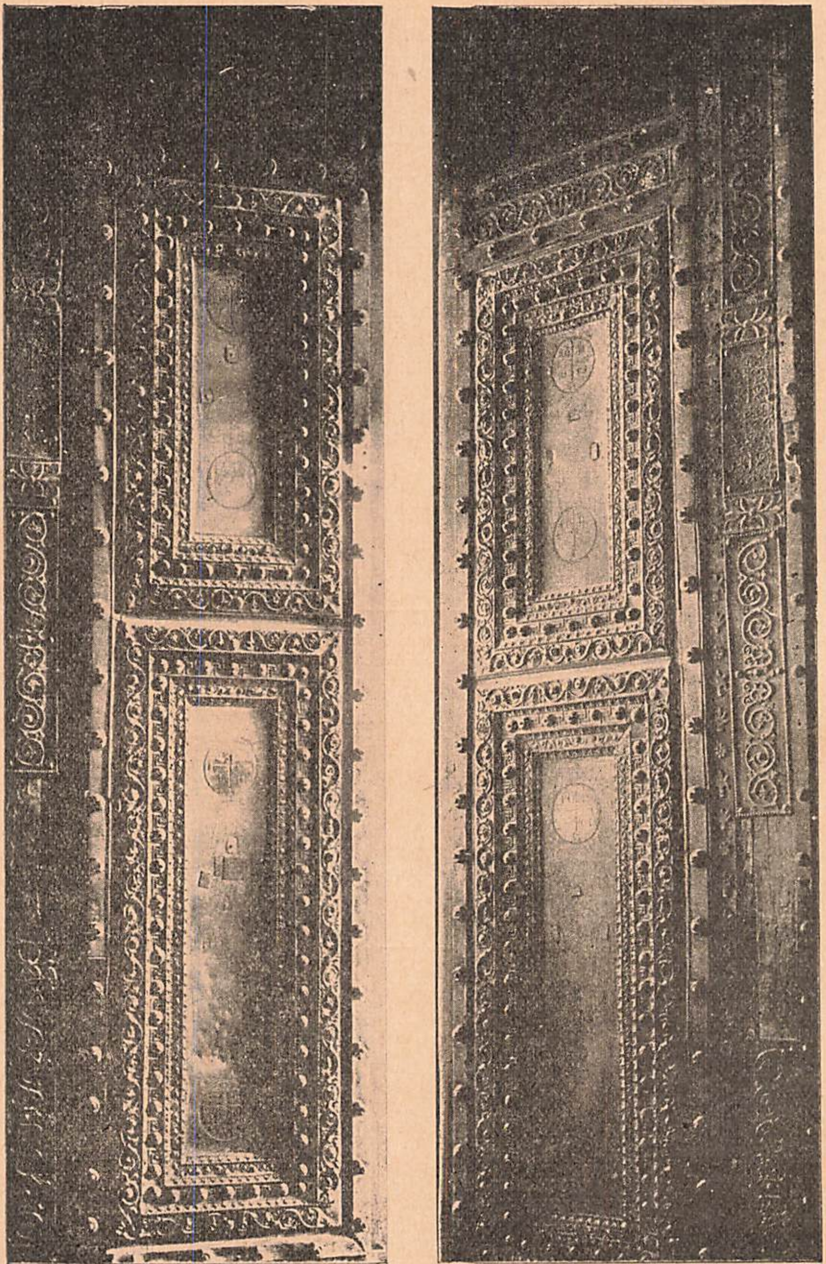
ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΠΙΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐπιστήλιον βυζαντινοῦ τέμπλου ἐκ παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἐρειπωμένου Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

(Βυζ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἡ Ὡραία Πύλη τῆς Ἁγίας Σοφίας

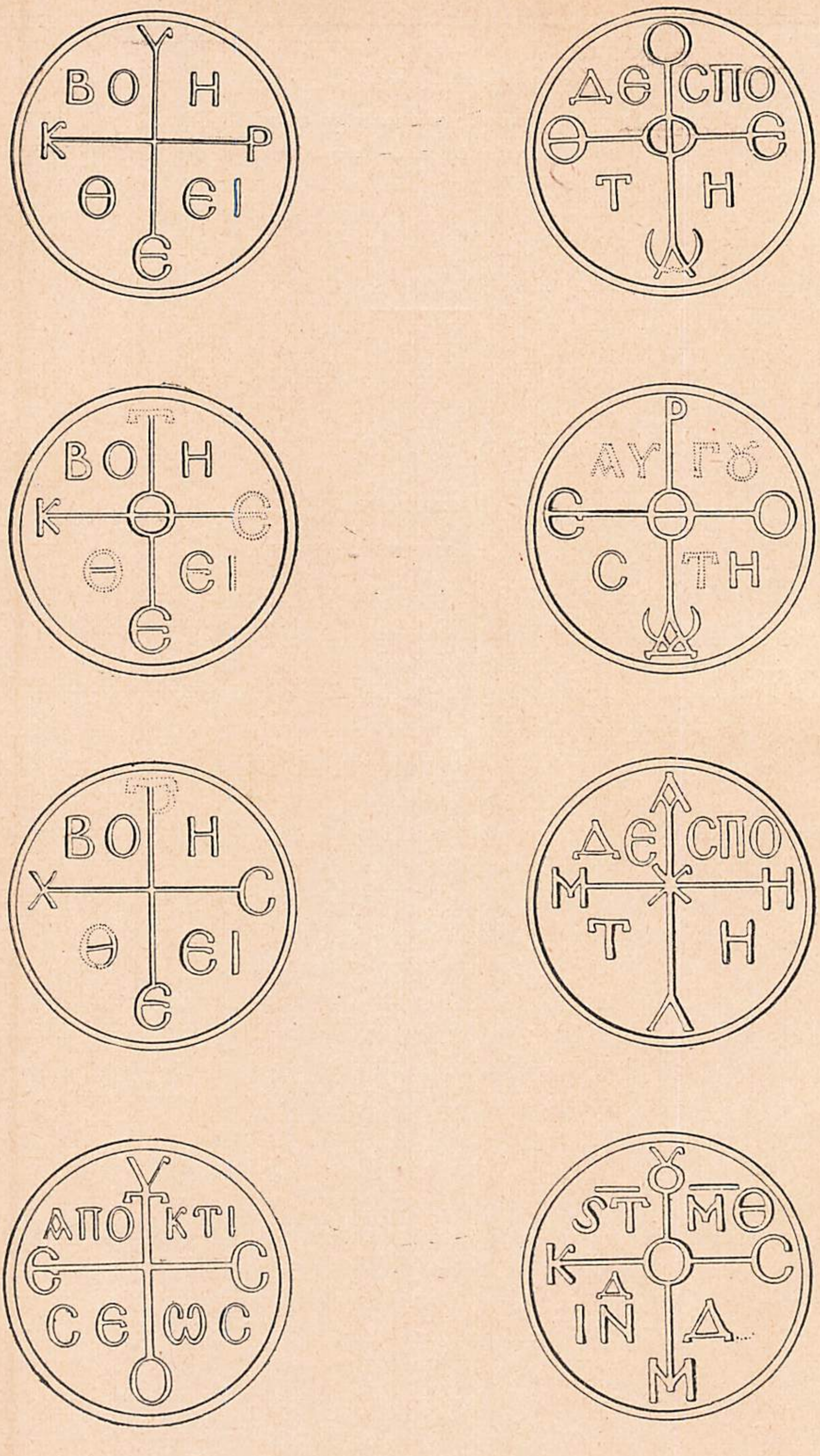
Μαρμάρινον Βυζαντινὸν Τέμπλον (ΙΒ´ αἰῶνος)
Ἐκ τοῦ μεταβληθέντος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν Ἐρεχθείου
(Βυζαν. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν κατελύθη μὲν ὁριστικῶς εἰμὴ τῷ 1453, ὅτε ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεύς, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἔπαυσε πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ. Μέχρι τοῦ 1360 οἱ Φράγκοι ἐγένοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσοδύναμοι αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ταύταις· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα 90 ἔτη ἐπέδραμεν ἐξ Ἀσίας νέος μνηστήρ, ὅστις, κατισχύσας βαθμηδὸν τῶν προκατόχων, κατέβαλεν ἐπὶ τέλους ἀμφοτέρους διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρεῖς λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ πρωταθληταὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἷς ἠγωνίσθη νὰ διασώσῃ τὴν ἀπ᾽ αἰῶνος κεκτημένην ἀρχήν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐπεχείρησαν καὶ κατώρθωσαν ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτήν. Τίς ἐξ αὐτῶν δικαιοῦται νὰ δώσῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα εἰς τὴν προκειμένην περίοδον ;

Τὸ ἔθνος τὸ ἀντιποιούμενον τοιαύτης τιμῆς ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐκπληρώσῃ ἱστορικήν τινα ἐντολήν. Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ὀσμανίδαι κατέλυσαν μὲν τὸ προηγούμενον καθεστὼς καὶ κατέλαβον τὴν χώραν, μόνη ὅμως ἡ κατάλυσις τοῦ καθεστῶτος καὶ μόνη ἡ κατάληψις τῆς χώρας δὲν ἀρκοῦσιν· ἀπαιτεῖται προσέτι νὰ δημιουργηθῇ νέον καθεστὼς περιέχον τὰ σπέρματα ἰδίας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιδόσεως. Οὐδέτερος δὲ τῶν δύο δορικτητόρων τῆς παρούσης περιόδου ἐξεπλήρωσε τὸν ἀπαραίτητον τοῦτον ὅρον. Οἱ Φράγκοι ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀδέξιοι περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας ὥστε πρωιμώτατα ἀπέβαλον τὴν ἀρχὴν τῶν χωρῶν τούτων. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐπολιτεύθησαν ἐπιτηδειότερον, καὶ συνετέλεσαν μάλιστα εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροφὴν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλ᾽ ἀπελθόντες μετ᾽ οὐ πολὺ δὲν ἀφῆκαν εἰμὴ ἀμυδράς τινας ἀναμνήσεις τῆς γλώσσης αὐτῶν, καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τοῦ διανοητικοῦ αὐτῶν βίου. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ καταδικάσας ἑαυτὸν νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὰς περιπετείας τῶν Ὀσμανιδῶν, ὁ Hammer, ἀφικόμενος εἰς τὸ 1700 ἔτος, ἤτοι διανύσας 350 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Εὐρώπῃ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, ἀναφωνεῖ· «τελευταῖον ὅ τε συγγραφεὺς καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς Ὀσμανικῆς ἱστορίας δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσιν ὁπωσοῦν ἐξερχόμενοι τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῶν σφαγῶν καὶ τῶν βασάνων». Οἱ μετέπειτα χρόνοι τῆς Ὀσμανικῆς δεσποτείας ὑπῆρξαν ἴσως κατά τι ὀλιγώτερον τῶν προτέρων αἱματοχαρεῖς· ἀλλ᾽ οἱ κατακτηταὶ ἐκεῖνοι, ἀναγκασθέντες ἐξ ἀρχῆς νὰ χω-

Ἀργυρᾶ μονογράμματα Ὡραίας Πύλης Ἁγ. Σοφίας

ρισθῶσι διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων, οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ κατασκευάσωσι καθ' ἑαυτοὺς γενεσιουργόν τινα ἱστορικὸν κόσμον. Ἀρχίσαντες δὲ πρὸ μιᾶς ἤδη ἑκατονταετηρίδος νὰ ἀπέρχωνται δὲν καταλείπουσιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις εἰμὴ τὴν μνήμην τῶν καταστροφῶν ἃς ἐπὶ πεντακόσια ἔτη ἐπεσώρευσαν εἰς αὐτάς. Ὑπολείπεται ὁ πρώην κύριος τῆς χώρας, ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑξακοσίων ἐπετέλεσε τοὺς καλλίστους καὶ εὐεργετικωτάτους τῶν ἱστορικῶν ἄθλων, προσβληθεὶς αἴφνης ἀπὸ τῆς προτέρας ἔτι περιόδου, ἐκ δυσμῶν τε καὶ ἀνατολῶν, ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐκείνων, εἰς τοσαύτην ἐπὶ τῆς παρούσης περιέστη οὐ μόνον ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἔκλυσιν ὥστε δὲν παρέτεινε τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1453 εἰμὴ διὰ τὰς παρεμπεσούσας ἐμφυλίους τοῦ μωαμεθανισμοῦ διενέξεις.

Ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ τῆς πολυαρχίας ἢ μᾶλλον ἀναρχίας παρέστη εἰς μέσον ἕτερος σταδιοδρόμος, ὃν εἴδομεν προαναγγελλόμενον ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου, ὁ νέος Ἑλληνισμός (¹). Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ὁ ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ μεσαιωνικοῦ γεννηθείς, βλέπων ἤδη τὸν γεννήτορα ὁσημέραι φθίνοντα καὶ πολλοὺς ἀλλοφύλους ἐπιδραμόντας εἰς ἐκπόρθησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων γενναίων ὅτι εἰς οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἐννοεῖ νὰ παραδώσῃ ἀμαχητὶ τὴν πατρῴαν κληρονομίαν.

Μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας, ὅπου ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβάνομεν τήν τε στενωτάτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων Ἑλληνισμῶν συγγένειαν καὶ μίαν τῶν πρώτων αὐτοτελῶν ἐνεργειῶν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πολλάκις εἴπομεν ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐφρόντισε, μεταξὺ τῆς 10 καὶ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸ ὅλως μαρανθὲν θρησκευτικὸν καὶ μάχιμον τῆς νήσου ἐκείνης πνεῦμα, ἐγκαταστήσασα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν περιωνύμων στρατιωτικῶν τοῦ κράτους οἴκων. Τούτων δὲ οἱ ἄμεσοι ἢ πλάγιοι ἀπόγονοι προέστησαν ἤδη τῶν πολλῶν ἐπαναστάσεων ὅσας ἐπεχείρησαν οἱ Κρῆτες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοῦ 1212 καὶ ἐφεξῆς· οἱ Ἁγιοστεφανῖται, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Δρακοντόπουλοι, οἱ Χορτάτοι (οἱ ἔκτοτε Χορτάτζοι μετονομασθέντες), οἱ Καλλέργαι, οἱ Προικοσίραι, οἱ Βλαστοί. Αἱ ἐπαναστάσεις αὗται διεξήχθησαν αὐτοβούλως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας λόγου ἐπικουρίας τοῦ ἐν Νικαίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει σκηνώσαντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἂν δὲ δὲν ηὐτύχησαν νὰ καταλύσωσι τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν κινήματα μικρά. Μήπως τὸ Ὀσμανικὸν κράτος, ἐν ἀκμῇ ἔτι ὂν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἐχρειάσθη εἴκοσιν ὅλα ἔτη ὅπως ἐπὶ τέλους καταβάλῃ τὴν ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίαν ; Ὁπόσον δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἔνοπλοι διαμαρτυρίαι τοῦ νεαροῦ τούτου Ἑλληνισμοῦ, ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι πολλὰ ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσωσι προνόμια ἀπὸ τῶν κυριάρχων καὶ ἰδίως πολλὰς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας παραχωρήσεις, ὅτι ἐνίοτε περιήγαγον αὐτοὺς ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαναστάσεων τούτων ὑπῆρξαν μακραὶ καὶ πεισματώδεις καὶ ὅτι κατεβάλλοντο μέν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐθανατοῦντο, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μετ' οὐ πολὺ ἐπανελαμβάνοντο.

Ἕτεροι καὶ χαρακτηριστικώτεροι μάλιστα ἀγῶνες τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ συνέβησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς τὰ δυτικὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος κατελάμβανε τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς χώρας, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε πρὸς δυσμὰς ἴδιον κράτος, τὸ ὁποῖον,

(¹) Ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀρξαμένην μεγάλην ἐπίδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

ἁπλούμενον ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου, περιελάμβανε τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Οἱ ἱστορικοί, οἵ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ ξένοι, ὀνομάζουσι τὸ κράτος τοῦτο ***Δεσποτᾶτον Ἠπείρου*** καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ ***Δεσπότην Ἠπείρου***. Τὰ δὲ ***Χρονικὰ τοῦ Μωρέως***, τὰ ὁποῖα ἀκριβέστερον ἐκδηλοῦσι τὴν δημώδη συνείδησιν, προσαγορεύουσι τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον οὐ μόνον Δεσπότην τῆς Ἠπείρου ἀλλὰ ***καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος***, δικαίως ἀπονέμοντα αὐτῷ τὴν καινοφανῆ τότε ταύτην ἐπωνυμίαν, διότι ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος πρώτιστον αὐτῶν καθῆκον ἐνόμισαν νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνα.

Οἱ Πελοποννήσιοι τῷόντι ἀπέκρουσαν κατ' ἀρχὰς ὅπως καὶ οἱ Κρῆτες, ὅπως καὶ οἱ Ἠπειρῶται, τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Δὲν ἀντιπαρετάχθησαν μὲν ἐκ τοῦ συστάδην εἰμὴ ἅπαξ, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἡττήθησαν. Ἀλλὰ τὰ φρούρια τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀντέστησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τὸν Σγουρὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος Θεόδωρον. Τὴν δὲ Μονεμβασίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσιν οἱ Φράγκοι εἰμὴ ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὴν χερσόνησον ἐπιδρομῆς αὐτῶν καὶ τοῦτο μετὰ τριετῆ πολιορκίαν, 1246—1248· τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν ἀντέταξαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοὺς δημοτικοὺς αὐτῶν ἄρχοντας, Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σοφιανόν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν διεξήχθη κατ' ἀρχὰς οἴκοθεν, ἄνευ βοηθείας τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἔτι διαμένοντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔλαβον τότε ἐπικουρίαν εἰμὴ παρὰ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος, ὥστε τὰ δύο ταῦτα τμήματα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ξένων, οὐ μόνον ἀσχέτως πρὸς τὴν περιλειπομένην μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλληλα συνεννοούμενα.

Τελευταῖον ὅμως συνεπληρώθη ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου· οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπέκυψαν, ἀλλὰ δὲν ὑπέκυψαν ἄνευ ὅρων. Ὅπως οἱ ἐν Κρήτῃ Ἐνετοί, οὕτω καὶ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου ἐδέησε νὰ κυρώσωσι τὰς ἰδιωτικὰς τῶν Ἑλλήνων κτήσεις καὶ προνομίας καὶ πρὸ πάντων νὰ ὀμόσωσιν ὅτι δὲν θέλουσι καταναγκάσει αὐτοὺς νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα καὶ νὰ γίνωσι Φράγκοι· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι δὲν θέλουσι τοὺς βιάσει νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ τῶν ξένων, ἀποβάλλοντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὀντότητα. Ἐνταῦθα δὲ ἀπεδείχθη πάλιν, ὁπόσον συνετῶς εἶχε πολιτευθῆ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀποκρούσας παντὶ σθένει ἐπὶ 750 ἔτη τὰς κυριαρχικὰς τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐὰν οἱ σταυροφόροι ἐπήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔχοντες προκατεσκευασμένην τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα, ἠδύναντο ἴσως νὰ παγιώσωσι τὸ πολιτικὸν αὐτῶν κράτος. Ἀλλ' εὑρόντες κατέναντι αὐτῶν λαὸν τοῦ ὁποίου τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα κατωχυροῦτο ὑπὸ ἀκραδάντου εἰς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσιώσεως περιέπεσον εἰς κύκλον διάλληλον· εἰ μὲν δὲν ἠνείχοντο τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, προεκάλουν ἀδιαλείπτους ἐπαναστάσεις. εἰ δὲ τὸ ἠνείχοντο, παρεσκεύαζον τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑαυτῶν κράτους, ἅμα ὡς ἤθελον προκύψει εἰς μέσον εὐμενεῖς ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν περιστάσεις.

Τοῦτο δὲ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συμβῇ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατηρτίσθη ἡ τετάρτη σταυροφορία. Ὁ στρατὸς αὐτῆς ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον ἀνεπαρκὴς ὅτε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης. Τακτικὰς ἐπικουρίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωσιν οἴκοθεν εἰμὴ μόνοι οἱ Ἐνετοί, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπέμφθησαν ὑπὸ κράτους τακτικῶς ὠργανωμένου καὶ ἔχοντος ὡρισμένον σκοπόν. Οἱ Γάλλοι,

οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν ἐθελονταὶ τυχοδιῶκται, ὧν ἡ ἐπιβολὴ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς τότε προαιρέσεις τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐξεπροσώπυυν ἀορίστως ἅπασαν τὴν Δύσιν, οὐδεμίαν ἔλαβον σπουδαίαν συνδρομὴν παρ' οὐδεμιᾶς ἰδίᾳ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἄλλως τε οὐδὲ εἶχον ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὡρισμένην ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Ἐντεῦθεν μόνοι οἱ Ἐνετοὶ ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ 450 ἔτη εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ὀλίγας τινὰς σχετικῶς ἐπικουρίας, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξέλιπεν ἐντὸς 55 ἐτῶν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα διήγαγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταπεινώσει καὶ ἀθλιότητι. Οἱ δὲ ἐν ταῖς νοτιωτέραις ἑλληνικαῖς χώραις Φράγκοι ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Μόλις μετὰ παρέλευσιν χρόνου πυλλοῦ προσῆλθον ἐνταῦθα ὁμόθρησκοί τινες αὐτῶν, οἵτινες ὅμως ἢ ἐκτραπέντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις ἢ ἀποτελοῦντες ληστρικὰς μᾶλλον συμμορίας, οἷοι ἦσαν ἡ ***Καταλανικὴ Ἑταιρεία*** καὶ ἡ ***Ναυαρικὴ Ἑταιρεία,*** ἀντὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν Φραγκοκρατίαν, συνετέλεσαν ἀπ' ἐναντίας εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι καὶ οἱ Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐδέησε νὰ ἐπαρκέσωσι δι' ἄλλου τρόπου εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

Ἐπὶ τούτῳ, ἀφοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς πολλά, ὡς εἴδομεν, δίκαια καὶ προνόμια, ἐκάλεσαν προσέτι αὐτοὺς εἰς τὰ ὅπλα διὰ τακτικῆς στρατολογίας καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προήγαγον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς ἀνώτερα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Καθ' ὅσον ἠλαττοῦντο οἱ ἑσπέριοι φεουδάρχαι, καθ' ὅσον ἡ δύναμις αὐτῶν ἐξησθένει ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν διενέξεων, οἱ κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, συμπράξαντες ἤδη καὶ μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξώσαντος τοὺς Φράγκους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅλως σχεδὸν ἐπὶ τέλους ἀπηλλάγησαν τῆς ξενικῆς ἐκείνης κυριαρχίας.

Ἀλλ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαίου μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀπέβη τότε ἀδύνατος. Ἔτι ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος αἱ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ εἶχον καταστῆ, ὡς ἠξεύρομεν, αὐτοκέφαλοι· αἱ δὲ ἀνωμαλίαι τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδειαι νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἐξάρθρωσιν ταύτην. Τόσῳ δὲ μᾶλλον δυσκατόρθωτος ἦτο ἡ ἀνόρθωσις τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1360 νέος καὶ φοβερώτατος ἐπῆλθε πολέμιος, οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι. Καὶ οὐ μόνον αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀποβάλωσι τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς νοτιωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ἤρχισαν νὰ ἐπιπνέωσιν ἀρχαῖαί τινες ἀναμνήσεις, αἵτινες, ὅσῳ ὀλίγον πρακτικαὶ καὶ ἂν ἦσαν, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωσι τὴν κατάλυσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τῷ 1415 εἷς τῶν ἀνωτέρων τῆς Πελοποννήσου λειτουργῶν, ὁ ***προστάτης τῶν νόμων*** Γεώργιος Γεμιστός, ἤ, ὅπως αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετωνόμασε, Πλήθων, ὑπέβαλεν εἰς τοὺς Παλαιολόγους Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον σχέδιον ριζικῆς τῆς χερσονήσου μεταρρυθμίσεως, οἰκονομικῆς, στρατιωτικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἥτις ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζει τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ ὁπωσδήποτε προῃρεῖτο τὴν ὁλοσχερῆ ἀνατροπὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀνέφικτος· ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἐσχεδιάσθη καὶ ἐπισήμως διετυπώθη, οἱ Παλαιολόγοι ἐνόησαν ὅτι ἔζων ἤδη ἐντὸς κόσμου ἐντελῶς ἀλλοτρίου τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν. Μάλιστα δὲ κατενόησε τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅστις πλειότερον ὅλων τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ διέτριψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ σπουδαιότερον ἠγωνίσθη ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τίς Ἕλλην ἀγνοεῖ ὅτι

ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος περιβληθεὶς βραδύτερον τὸν ἀκάνθινον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Ρωμαίων στέφανον ὠνόμασε κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς ἁλώσεως τοὺς συναγωνιστὰς ἀπογόνους Ἑλλήνων· καὶ πάλιν τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάλεσε τὴν πόλιν, ὑπὲρ ἧς ἐμάχοντο, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων ; Ταύτην δὲ φέρων διὰ στόματος τὴν δήλωσιν, ὅτι δὲν πρόκειται πλέον περὶ Ρωμαίων, ἀλλὰ περὶ Ἑλλήνων, ὅτι δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀνιδρύσεως Ἑλληνισμοῦ νέου, ἔπεσε τὴν ἐπιοῦσαν μάρτυς γενόμενος, ἔσχατος μὲν τοῦ παρελθόντος, πρῶτος δὲ τοῦ μέλλοντος.

Οἱ Ὀσμανίδαι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁριστικῶς κυριαρχήσαντες τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δὲν ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν πλειότερον τῶν Φράγκων. Αἱ περιπέτειαι τῆς κατακτήσεως ταύτης ὑπῆρξαν διάφοροι, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία παρεμφερής. Ἐνῷ οἱ Φράγκοι οὐδένα τῶν ἰθαγενῶν προσῳκειώθησαν, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπ' ἐναντίας συνεχώνευσαν πολλοὺς διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ. Τἀνάπαλιν ὅμως, ἐνῷ οἱ Φράγκοι διῴκησαν τοὺς ὑποκύψαντας, οἱ Ὀσμανίδαι, οἵτινες ἐπὶ μακρότατον οὔτε τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ διαχειρισθῶσιν, οὐδόλως σχεδὸν ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὰς σχέσεις τοῦ κράτους πρὸς τοὺς πολυαρίθμους ὑπηκόους ὅσοι διετήρησαν τὴν ἐθνότητα καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν (1). Ἐννοεῖται ὅτι ἀπῄτουν παρ' αὐτῶν ἀδυσωπήτως πολυειδεῖς φόρους καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ ἐκεῖνο τῶν κατοίκων τῆς χώρας οὐδεμίαν εἶχεν ἀσφάλειαν τιμῆς, περιουσίας καὶ ζωῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἐγκατελείπετο εἰς τὴν τύχην του, ὅ ἐστιν ἀφίετο νὰ ρυθμίσῃ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ τύχη αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως ἐπίζηλος· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οὔτε αἱ καταιγίδες, οὔτε οἱ λοιμοί, οὔτε οἱ λιμοί, οὔτε αἱ ἄλλαι φυσικαὶ συμφοραὶ εἶναι ἀδιάλειπτοι, ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ὠφελήθη ἐκ τῶν διαλειμμάτων τούτων ὁ νέος Ἑλληνισμὸς μαρτυρεῖ ὁπόσον δεξιῶς παρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱστορικῆς ἐντολῆς.

Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης δουλείας ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον κοινοτικὸν ὀργανισμόν, ἕνα τῶν καλλίστων ἐν πολλοῖς κοινοτικῶν ὀργανισμῶν ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία· νὰ δημιουργήσῃ αὐτοτελῆ δημοσίαν παίδευσιν, αὐτοτελῆ ἐξωτερικὴν πολιτικήν, αὐτοτελῆ πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν· δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ 368 ἔτη συμμαχῶν μεθ' ὅλων τῶν πολεμίων τῆς Πύλης, καὶ μετὰ τὸν μακραίωνα ἐκεῖνον ἐναγώνιον βίον ἵδρυσε τελευταῖον δι' ἄθλων πολυκρότων, ἔκ τινων τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ κτήσεων, βασίλειον νέον, τὸ καθ' ἡμᾶς βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ βασίλειον τοῦτο ἐλογίζετο ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ὡς ὁ μόνος ἐπίδοξος διάδοχος τῆς ὁσημέραι φθινούσης ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὡς ὁ μόνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ μυσταγωγὸς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· καὶ νῦν δέ, ὅτε παρέστησαν εἰς μέσον δύο ἕτεροι αὐτοῦ συναγωνισταί, ἀποτελεῖ πάντοτε ἕνα τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν τῆς βραδέως μὲν ἀλλ' ἀδιαλείπτως διεξαγομένης μεγάλης ταύτης ἀνταποδόσεως. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· ταῦτα λέγονται ἱστορικαὶ ἐντολαί, οὐχὶ δὲ αἱ πρόσκαιροι καὶ ἄγονοι ἢ διαρκεῖς μὲν ἀλλὰ πανώλεθροι κατακτήσεις. Καὶ ἰδοὺ διατί ὁ νέος Ἑλληνισμὸς πρωτεύει ἱστορικῷ λόγῳ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον.

Τότε δὲ ἐπέτειλε καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ εὐάριθμά τινα καὶ ἐξ ὀλίγων χωρῶν προερχόμενα καὶ ἀπ' ἀλλή-

(1) Ταῦτα ἐκανονίσθησαν κατὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ *Ἰσλὰμ* ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς Ἰσλαμικῆς πολιτείας ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν.

λων διαφέροντα ναυάγια τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους ἀδύνατον εἶναι νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους μία τις κοινῶς λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁποία τις ἦν αὕτη(¹)· Ἀπὸ δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέθορον αἴφνης ἔργα πολλὰ εἰς πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ. Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται, κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, ἀπὸ τῆς παρηκμακυίας ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἐν ᾗ ἐγράφησαν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως καὶ ταῦτα διαφέρουσιν οὐδὲν ἧττον ἀπ᾽ ἀλλήλων, ὥστε προδήλως δὲν ἐκπροσωποῦσιν εἰμὴ τοὺς τοπικοὺς τῶν χωρῶν ἐκείνων ἰδιωτισμούς.

Ἐπιστήσωμεν ἐν τούτοις ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ἓν τῶν μνημείων τούτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν γλώσσης, εἰς τὰ λεγόμενα ***Χρονικὰ τῶν ἐν Ρωμανίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων***. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἔμμετρον λόγον, ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Πελοποννησίου, γεννηθέντος ἐκ μητρὸς Ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου. Τοιούτους ἡμιέλληνας ἢ συμμίκτους ἢ διγενεῖς ἀναφέρει πολλοὺς ἥ τε ἀρχαία καὶ ἡ μέση ἡμῶν ἱστορία, ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ὀνομάζει ὁ Πολύβιος μιξέλληνας, τοὺς δ᾽ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Στράβων Ἑλληνογαλάτας ἢ Γαλλογραικοὺς καὶ ὁ Θεοφάνης Γοτθογραίκους. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο βεβαίως πολλοὶ γόνοι Ἑλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων. Ἐκ τούτων ὅμως ῥητῶς δὲν ἐπωνυμοῦνται εἰμὴ οἱ «ἐκ Ρωμαίων γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς» (δηλαδὴ τοῖς Φράγκοις), καλούμενοι ***Γασμοῦλοι*** ἢ ***Βασμοῦλοι***. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον μέρος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης πρόδηλον τί δηλοῖ, διότι ἄχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ ***μοῦλος*** ὀνομάζεται ὁ νόθος, τοῦ δὲ πρώτου δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἡ σημασία (²). Ἀλλ᾽ ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων λέγομεν ὅτι ταῦτα βρίθουσιν ἰδιωτισμῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς σήμερον ἔχει ὁ λαὸς διὰ στόματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ· οἷον ***κάθου σιμά μου, σύρετε εἰς τὸν πρίγκιπα, ἔσωσε ᾽ς τὸ Παρίσι, νὰ σμίξουν, ἐπάνω μου τὸ παίρνω, τὴν εὐλογήθηκε, τοῦ γιαλοῦ, τοῦ λιμιῶνος, ᾽ς τὸ ἔμπα Νοεμβρίου, ἐγὼ ἀτός μου, ἀπ᾽ αὖτον, ποτέ του*** καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐν τοῖς Χρονικοῖς ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ νῦν ὑπὸ τῶν πολλῶν παραμορφοῦνται, καίτοι πρὸ καιροῦ ἐπισήμως καθιερώθησαν οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν τύποι. ***Ἀθήνα, Ἀνάπλι, Βοστίτζα, Γλαρέντζα, Ἔπακτον, Ζητοῦνι, Θήβα, Καλαμάτα, Κορφοί, Παλαιὰ Πάτρα κλπ.***

Ἀναμφισβήτητον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ προμνημονευθέντα, ἐγράφη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδίως λαλουμένην ἐν τῇ χώρᾳ ἐξ ἧς προέκυψεν. Ἀλλὰ διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ γλῶσσά του ἔχει ἐν πολλοῖς οὐ μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν σήμερον ὑφ᾽ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένην καὶ ἐκ

(¹) Ἀλλὰ θεωρεῖται ἤδη ὡς λελυμένον τὸ ζήτημα, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἀπὸ ***Καλαβρίας*** καὶ ***Μεσσαπίας*** τῆς κάτω Ἰταλίας μέχρι τοῦ Ἀντιταύρου καὶ τῶν ὀχθῶν Εὐφράτου μία κοινὴ ἐλαλεῖτο γλῶσσα Ἑλληνική, ἐξ ἧς προῆλθε καὶ ἡ νῦν κοινῶς λαλουμένη (καθωμιλημένη) Ἑλληνική.

(²) Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συνθέτου (*γας*) ἑρμηνεύεται *παῖς* (ἐκ τοῦ Γαλλ. garçon, οὗτινος οἱ ἀρχαιότεροι διαλεκτικοὶ τύποι ἐν διαφόροις γαλλικαῖς χώραις εἶναι gasso, gaçon, garron (ἐν Καταλωνίᾳ garson ἢ garso). Τὸ δὲ μοῦλος (ἐκ τοῦ λατ. mulus=ἡμίονος, ὁ ἐξ ἀλλοφύλων γεννηθείς). Περὶ Γασμούλων πρβλ. Παχυμέρ. βιβλ. 3 κεφ. 9 «οὓς δὴ (Γασμούλους) *συμμίκτους* ἡ τῶν Ἰταλῶν εἴποιε γλῶσσα· ἦσαν γὰρ ἔκ τε Γωμαίων (Ἑλλήνων) καὶ Λατίνων γεγονότες».

διαλειμμάτων συγχέεται σχεδὸν μετ᾽ αὐτῆς. Ὀλίγαι τινὲς παραθέσεις θέλουσι πείσει, νομίζω, ἡμᾶς περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος πρός τε τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ἀκροατὴν αὐτοῦ... καὶ συνιστῶν αὐτοῖς ὅσα μέλλει νὰ ἱστορήσῃ, λέγει·

Εἰ μὲν ἠξεύρεις γράμματα, συχν᾽ ἀναγίνωσκέ τα,
Εἰ δὲ καὶ εἶσ᾽ ἀγράμματος, κάθου σιμά μου, μάθε.

Προϊόντος τοῦ λόγου, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κυριωτάτου τῶν ὅρων τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπῄτησαν οἱ Μωραΐται ἀπὸ τὸν Βιλλεαρδουῖνον, ἰδοὺ πῶς διατυποῖ τὴν πρότασιν αὐτῶν·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ᾽ ὅρκου νὰ μᾶς πείσῃς,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας·
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πίστιν μας ν᾽ ἀλλάξωμεν καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἀλλ᾽ ἐξακολουθήσωμεν τὰς παραθέσεις παραλείποντες τὰς ἀφορμὰς τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ·

Τῆς δὲ τοῦ Ἄργους πόλεως ἡ χώρα ἡ μεγάλη
Μέσα εἰς κάμπον κείτεται ὡς τέντα ἁπλωμένη.

Λοιπόν, καλέ μου ἀδελφέ, τὰ ροῦχά σου ἂς βγάλουν,
Ν᾽ ἀλαφρωθῇ τὸ κάτεργον, νὰ τὸ καλαφατίσω.

Ἐγώ, ἀδελφέ, ἂν γύρευα ν᾽ αὐξήσω τὴν τιμήν μου
Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν μου, πρέπει νὰ μ᾽ ἐπαινῆτε.

. . . . ἔσωσε ᾽ς τὸ Παρίσι·

Τὸν ῥήγαν ηὗρηκεν ἐκεῖ, ἑορτὴν μεγάλην εἶχε·
Τὴν λέγουσι Πεντηκοστήν, ἑώρταζεν ὁ ῥήγας.

Νόστιμον τοῦ ἐφάνηκε, νὰ σμίξουν, νὰ χαροῦσι,
Ἐπῆρε τὴν γυναῖκά του, τὴν ῥήγαιναν ἐκείνην,
Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἀπόσωσαν, καλὰ συντροφευμένοι
Χαραῖς μεγάλαις ἔπηκαν, ὡς τὤχουν οἱ ῥηγάδες.

. . . . Καὶ λέγει της, τί κλαίεις ἔ!, κονταίσα;

Ἀλλ᾽ ἔλθωμεν καὶ εἰς γενναιοτέρους τινὰς λόγους. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς συναγωνιστὰς νὰ ὁρμήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἤθελον ὁμιλήσει πρὸς αὐτοὺς σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ πολέμαρχος τῶν Χρονικῶν ὁ ἀναφωνήσας·

Ἐδῶ εἰς τοῦτα τὰ βουνά, εἰς τούταις ταὶς κλεισούραις,
Ὅπου ὑπάγομεν ἐμεῖς, ἐδῶ μᾶς ἀναμένει.
***Παιδιά**, συντρόφοι, ἀπάνω τους . . . .*
Σήμερον ν᾽ ἀποθάνωμεν παροῦ νὰ ἐντραποῦμεν,
Ὅλοι μετ᾽ ἐμοῦ δράμετε ἀπάνω ᾽ς τοὺς ἐχθρούς μας.

Ἢ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ καλούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἠθέλομεν ἄλλως εἴπει οὐκ ὀλίγα τῶν ἐν ταῖς παραθέσεσι λεγομένων; Δὲν τολμῶ νὰ ἐκστομήσω ὅτι καὶ νὰ γράψωμεν ἴσως ἠδυνάμεθά τινα ὅπως ἐν τῷ ποιήματι ἐγράφησαν. Οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ τοὐλάχιστον ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν ἐν τῇ 13ῃ ἑκατονταετηρίδι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἀπετέλεσε τὴν κυριωτάτην ἀφετηρίαν τῆς σήμερον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένης καὶ γραφομένης.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. Βεβαίως ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· καὶ ἡ Ἤπειρος, καὶ ἡ Θεσσαλία, καὶ ἡ Μακεδονία, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν τῇ Θρᾴκῃ, καὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αἱ νῆσοι, μάλιστα δὲ τούτων τὰ Ψαρά, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι, καὶ ἴσως ὑπὲρ ἁπάσας τὰς λοιπὰς ἡ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς πάσας ἀδικηθεῖσα Κρήτη. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς διεξήγαγον, κατὰ τὰς τέσσαρας προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας καὶ κατὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ληγούσης, τοὺς διαρκεστέρους, τοὺς καρτερικωτέρους, τοὺς ἐνδοξοτέρους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀγῶνας. Αἱ χῶραι αὗται, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, οὐδέποτε παρῄτησαν τὴν μεγάλην κληρονομίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου μοναρχίας, καὶ πολλάκις ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ἐξεδήλωσαν, ἰδίᾳ καὶ ἐπισήμως, ἐπὶ τίνι τελικῷ σκοπῷ ὑφίστανται πεντακοσιέτη μαρτύρια. Ἀλλά, διὰ πεπρωμένης τινὸς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ ἀπέβησαν καὶ νῦν, ὅπως τὸ πάλαι, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ***Ἑλλάδος ἔρεισμα***, κατὰ Πίνδαρον, αὗται ἀπήρτισαν τοῦ πυρῆνα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βασιλείου· αὗται ἐγένοντο τὸ κέντρον τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου· καθὰ δὲ καὶ ἄλλοτε εἴπομεν «ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἐν τῇ 13ῃ ἑκαντονταετηρίδι κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὅλων τῶν ἄλλων τοπικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἰδιωτισμῶν [1].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις περιπέτεια τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης εἶναι ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικῶς περὶ τοιαύτας μελέτας ἐνδιατριβόντων. Πᾶς γνώστης τῆς παρούσης διαπλάσεως τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυσκόλως πολλάκις καὶ ἐνίοτε οὐδόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἀρχαιότερα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κείμενα· τοσοῦτον τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι ἄξεστα καὶ ἀκανόνιστα καὶ δύσμορφα. Ἐπειδὴ ἡ κοινότερον παρ' ἡμῖν διαδεδομένη ἐκ τῶν γλωσσῶν τούτων εἶναι ἡ Γαλλική, οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες δύνανται νὰ πεισθῶσι περὶ τούτου, ἅμα λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀφηγήσεις ὅσας ἔγραψεν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι περὶ τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὁ Geoffroy de Ville-Hardouin, ὁ Henri de Valencienne καὶ ὁ Robert de Clary· οἱ Ἕλληνες οὗτοι, οἵτινες ἀπροσκόπτως καὶ πολλάκις εὐχαρίστως διέρχονται τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, θέλουσιν ἀμέσως ἀπωθήσει τὰ σκαιὰ καὶ ἀσαφῆ προϊόντα τῆς γαλλικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων Κλειοῦς. Διατί ἆρά γε, ἐνῷ αἱ ἄλλαι γλῶσσαι τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐρρυθμίσθησαν καὶ ἐκαλλύνθησαν, μόνη ἡ νέα ἑλληνική, καίτοι ἀναχωρήσασα ἀπὸ ἀφορμῶν ὁμολογουμένως εὐγενεστέρων, παρέμεινεν ἄχρι τοῦδε ἐν πολλοῖς

---

[1] Ἡ γλῶσσα ἡ κατισχύουσα πασῶν τῶν διαλέκτων ἦν ἡ καθ' ὅλας τὰς μεσαιωνικὰς ἑλληνικὰς χώρας λεγομένη Ἑλληνική, προελθοῦσα καὶ αὐτὴ ἐκ τῆς κοινῆς γενομένης Ἀττικῆς τῶν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνων.

ἀκανόνιστος (¹); Ἡ ἀκριβεστέρα λύσις τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον θέλομεν παρατηρήσει ἐνταῦθα. Ἐγένοντο μὲν καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ὁσημέραι γίνονται πολλαὶ ἀξιόλογοι γραμματικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις πρὸς τελειοτέραν ρύθμισιν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης, αἱ δὲ συζητήσεις αὗται δὲν ἀπέβησαν βεβαίως ἄγονοι, ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι αἱ γλῶσσαι δὲν μορφοῦνται διὰ συζητήσεων ἀλλ' ὑπὸ ἀριστουργημάτων, τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Τοιαῦτα δὲ ἀριστουργήματα, ὧν βρίθουσιν αἱ γλῶσσαι τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, δὲν ηὐτύχησεν ἄχρι τοῦδε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἡ γραμματολογία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἓν ἔτι θέλομεν προσθέσει συμπέρασμα ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας *Χρονικοῦ* ἐξαγόμενον. Πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα εἶχε διασαλπισθῆ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικήσεις εἶχον ἐξαφανίσει ἐκ προσώπου τῆς γῆς, ἰδίως τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ γῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι ἡ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ὁμιλουμένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις γλῶσσα ἐπεβλήθη εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Κυβερνήσεως διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπηλύδων. Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ. Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ τούτῳ μέρει θίξαντες ἁπλῶς τὸ περὶ γλώσσης ζήτημα εἴχομεν ἤδη εἰπεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ἐλάλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐδένα ἔφερεν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Νῦν λοιπόν, ὅτε ὁ ἀναγνώστης ἔλαβεν ἔννοιάν τινα τῆς γλώσσης ταύτης ἐκ τῶν *Χρονικῶν*, οὐδεμία, νομίζομεν, ὑπολείπεται αὐτῷ ἀμφιβολία ὅτι αὕτη οὔτε ἐπείσακτος, οὔτε νεκρά, οὔτε τεχνητὴ ἦτο, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς καὶ ἐμφάσεως, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ χαριεστάτη. Καὶ ἔπειτα οὐδέποτε μὲν ἠρνήθημεν ὅτι αἷμα σλαυικὸν οὐκ ὀλίγον εἰσέρρευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἔπαλλον καρδίαι ἑλληνικαὶ εἰς τὰ στήθη τῶν γενεῶν ἐκείνων αἵτινες, ἅμα εἶδον ὅτι ὁ εὐρύνωτος μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ μεγάλης ἱστορικῆς ἐντολῆς, ἤρχισε νὰ καταδύῃ, ἔσπευσαν νὰ περισώσωσιν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ περισωθῇ ὅπως δημιουργήσωσι τὸν νέον ἑλληνικὸν κόσμον (²);

(¹) Ἀλλὰ μήπως ἡ γραφομένη καθαρεύουσα νεοελληνικὴ ἔχει ἧττον καλῶς ρυθμισθῆ καὶ καλλυνθῆ ἢ οἱαδήποτε νεολατινικὴ ἢ ρωμανικὴ λεγομένη γλῶσσα τῆς Εὐρώπης ; Καὶ μήπως τὴν Γαλλικὴν λαλοῦσιν οἱ μὴ πεπαιδευμένοι Γάλλοι οὕτω καλῶς ἐρρυθμισμένην καὶ καλλυνθεῖσαν ὅπως αἱ μεμορφωμέναι τάξεις τοῦ λαοῦ ;

(²) Οὐχὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν μεσαιωνικὸν κράτος, διότι, ἂν κατεδύετο ἀληθῶς ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁ νέος Ἑλληνισμός, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ μεσαιωνικὸς διαφέρων τούτου ὡς πρὸς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν μετὰ τῆς παρόδου ταύτης συνδεομένην κατὰ μέρος ἐξέλιξιν.

Ἐπιγραφὴ τοῦ ὑπερύθρου τῆς ἐν Νάξῳ Ἐκκλησίας τῶν Φράρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΤΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΕΡΡΙΚΟΥ

Οἱ Φράγκοι κυριεύσαντες εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνόμισαν ὅτι θέλουσιν ἐπίσης εὐχερῶς κυριεύσει ὁλόκληρον τὸ κράτος· ἀλλ' ἠπατήθησαν τοιοῦτό τι προσδοκήσαντες. Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν πολλά, πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διχόνοια. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ φραγκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν θαλασσοβίων Ἐνετῶν καὶ ἐξ ἐθνῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης· τὰ δὲ συμφέροντα καὶ βουλεύματα τῶν δύο τούτων κυριωτάτων μερίδων ἦσαν διάφορα καὶ πολλάκις πολέμια πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου ὁ ἠπειρωτικὸς στρατὸς συνέκειτο ἰδίως μὲν ἐκ Γάλλων ἀλλὰ καὶ ἐκ Γερμανῶν καὶ ἐξ Ἰταλῶν· ἐνῷ δὲ στρατηγὸς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος διετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός, αὐτοκράτωρ προεχειρίσθη ὁ κόμης Φλανδρίας Βαλδουῖνος. Ὁ Βονιφάτιος συνεχάρη μὲν τὸν νέον αὐτοκράτορα καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο ἀλλ' ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἀγανακτῇ καθ' ἑαυτόν, διότι τὸ αὐτῷ προσῆκον κατὰ πάντα λόγον στέμμα ἀπενεμήθη εἰς ἕτερον· ὥστε ὡς ἐκ τούτου πολλαὶ προέκυψαν ἀμοιβαῖαι ὑπόνοιαι καὶ πολλαὶ δυσχέρειαι.

Κατ' ἀρχάς, ἵνα οἰκονομήσωσι τὴν προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν τοῦ Βονιφατίου, ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου χώραν, ἤτοι πάσας τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπαρχίας ὅσας κατεῖχεν ἔτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, καὶ προσέτι τὴν μεγάλην νῆσον Κρήτην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν στέψιν τοῦ Βαλδουίνου ὁ Βονιφάτιος ἐδήλωσεν ὅτι ἀντὶ τῶν ἀσιανῶν χωρῶν προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουῖνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ εἶναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου. Ἐδέησεν ὅμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγήν. Ἀλλ' ἐξελθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουίνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θρᾴκης ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπώπτευσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἀμέσως μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγών, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ αὐξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς Ἐνετίας. Τῷόντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἱδρύθη τότε, παρεκτὸς τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτοκρατορίας, τὸ λεγό-

μενον ***βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης***, τὸ ὁποῖον, ὂν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν ἀρχικὴν τοῦ Βονιφατίου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταῦτῷ δὲ ὁ Βονιφάτιος παρεχώρησε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες ἐκτήσαντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἁπάσας τὰς νήσους τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἤπειρον, πολλὰς παραλίας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογείους πόλεις, ἐνῷ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θρᾴκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἐνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος· ὥστε ὁ Δάνδολος, ἑδρεύων ἐν αὐτῇ ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῇ διανομῇ ἣν οὗτος ἐπεχείρησε τῶν ἀξιωμάτων καὶ προνομίων τῆς προτέρας βασιλείας ὁ τῶν Ἐνετῶν δοὺξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ***δεσπότου*** καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὸ ἀνατολικὸν κράτος διῃρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἐνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη ***κύριος τοῦ τεταρτημορίου καὶ ὀγδόου σύμπαντος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους***. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἢ χαλαρώταται ἢ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀτοπημάτων τούτων τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερευούσας καὶ τριτευούσας ἡγεμονίας, συνδεομένας πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσθενῶν· διότι οἱ σταυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδείας ἑλληνικῆς διοικήσεως δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωμάτων (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος κ.τ.τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἔπραξαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἤτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινος μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐσταται ἁπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡσαύτως ἀνίσχυροι,ὡς ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἥκιστα πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ρυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὅλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος πρὸς κατάκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θρᾴκης. Ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Ἑρρῖκον ἐν ἀρχῇ τοῦ Νοεμβρίου μηνός. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔμελλον νὰ προκύψωσιν ἀνυπέρβλητοι δυσχέρειαι. Ἄχρι τοῦδε ὡμιλήσαμεν περὶ τῶν προσκομμάτων τὰ ὁποῖα ἀπήντησαν καὶ προέκειτο νὰ ἀπαντήσωσιν οἱ Φράγκοι ὡς ἐκ τῶν ἰδίων διαιρέσεων· νῦν δὲ ἀντιπαρέστη κατ' αὐτῶν ἕτερον δεινότερον πρόσκομμα, ἡ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς Ἀνατολῆς ἐξέγερσις. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπιδραμόντες ἐφαντάσθησαν ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οὐχὶ ὁποῖον ἀπέβη ὅτε ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ἀλλ' ὁποῖον ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 10, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος. Μὴ ἀρκούμενοι

εἰς τὰς χώρας ὅσας κατεῖχον οἱ Ἕλληνες τῷ 1204 ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὰς κτήσεις τῶν Μήδων καὶ τῶν Πάρθων, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους περὶ Ἰκονίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀγοράζοντες καὶ πωλοῦντες ἐπὶ δημοπρασίας τὰς ἀπωτάτω κειμένας ταύτας πόλεις. Καὶ ἐκείνων μὲν ἡ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος πλάνη ἐξηγεῖται μέχρι τινός, ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἱστορικῶν, οἵτινες, καίτοι γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἐπελθοῦσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξανάστασιν, καταδικάζουσιν αὐτὸν ἔκτοτε εἰς θάνατον, ἀνακράζοντες περὶ ἡμῶν τὸ τοῦ Θεοκρίτου ἐκεῖνο·

«Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες»;

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν μᾶλλον τὸ ὑπὸ τοῦ Κορύδωνος ἀμέσως πρὸ τοῦ στίχου ἐκείνου καὶ ἀμέσως μετ᾽ αὐτὸν λεγόμενον·

Θαρσεῖν χρή, φίλε Βάττε, τάχ᾽ αὔριον ἔσσεται ἄμεινον
Χὠ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἴθριος, ἄλλοκα δ᾽ ὕει.

Ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πτοηθεῖσαι ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης ἢ δεινὰ πάσχουσαι ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως παρεδόθησαν σχεδὸν ἀμαχητί, πολλαχοῦ ἀλλοῦ τὸ ἑλληνικὸν αἴσθημα ἀντετάχθη ἐπιμόνως εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικρατήσασα ὑλικὴ ἔκλυσις, ὁ μὲν μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἔσῳζεν ἔτι ἰσχυρὸν τὸ αἴσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσιώσεως, ὁ δὲ προσφάτως παραχθεὶς νέος Ἑλληνισμός, καίτοι ἐν σπαργάνοις ἔτι εὑρισκόμενος, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνῃ, παρεκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου αἰσθήματος, καὶ ἕτερον οὐδὲν ἧττον κραταιόν, τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Ὅθεν ἐν Ἀσίᾳ μὲν τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν Εὐρώπῃ δὲ οἱ ἀρτιφυεῖς γόνοι τοῦ νέου ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἵτινες ἠξίουν νὰ καταστρέψωσι τήν τε θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν.

Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρῖκος διεπεραιώθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, συνήντησεν αὐτόθι ἀντίπαλον γενναῖον καὶ ἐπιτήδειον, τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Εἴδομεν τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἀναγορευθέντα αὐτοκράτορα καθ᾽ ἣν στιγμὴν οἱ πολέμιοι ἦσαν ἤδη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἴδομεν αὐτὸν ἀγωνισθέντα εἰς μάτην νὰ καταπείσῃ τὸν λαὸν καὶ τοὺς μισθοφόρους νὰ σώσωσι τὴν βασιλεύουσαν, ἥτις ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ, καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ὑποχωρήσαντα εἰς τὴν ἀντιπέραν μεγάλην χερσόνησον. Ἐκεῖ εὗρε τὸν μὲν Θεόδωρον Μαγκαφᾶν ἀνακτήσαντα αὖθις τὴν ἀρχὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ (ἰδὲ ἐν τετάρτῳ τόμῳ)· ἐν ***Ἀμισῷ*** (1) δὲ καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ ἄρχοντα τὸν Θεόδωρον Γαβρᾶν· τὸν δὲ Πελοποννήσιον Μανουὴλ Μαυροζούμην, κηδεστὴν τοῦ Σελδζουκίδου Καϊχοσροῦ Α΄, δεσπόζοντα, διὰ τῆς συνδρομῆς τουρκικῶν στρατευμάτων, ἁπάσης τῆς περὶ τὸν Μαίανδρον χώρας. Ὁ Λάσκαρις, ἵνα οἰκονομήσῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν διαφόρων τούτων δυναστῶν, δὲν ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ περιστοιχισθεὶς ἐν Προύσῃ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑπ᾽ αὐτῶν κατ᾽ ἀρχὰς ἁπλῶς ***δεσπότης*** ἔνθεν μὲν ἀντετάχθη εἰς τοὺς Φράγκους, ἔνθεν δὲ προσῳκειώθη μετ᾽ οὐ πολὺ τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην. Ἐκ παρατάξεως δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ ποτὲ τοὺς Φράγκους· ἀλλά, καίτοι ἡττώμενος παρ᾽ αὐτῶν, ἐπέμεινεν ἀντιπαλαίων τῇ συνδρομῇ τοῦ οὐδὲν ἧττον γενναίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου

(1) ***Ἐν Ἀμισῷ*** τὴν ἀρχὴν εἶχε νῦν ὁ ***Σάββας*** διατηρῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι διὰ συμμαχίας μετὰ τῶν Σελδζούκων τοῦ Ἰκονίου συνδεομένου Ἕλληνος ἡγεμόνος.

τοῦ Λασκάρεως, μέχρις οὗ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1205 ὀλέθριαι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως. Τότε λαβὼν ἄνεσίν τινα ὑπεχρέωσε, τὸ μὲν διὰ βίας τὸ δὲ διὰ πειθοῦς, τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του, καὶ τῷ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ Ρωμαίων καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτοριανοῦ, διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Καματηρός, διαφυγὼν μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Διδυμότειχον, εἶχε παραιτηθῇ ἐκεῖθεν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἱδρύθη νέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον ἐξετάθη ἐφ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν, ἀπὸ Νικαίας καὶ Προύσης μέχρι Νεοκάστρου, Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων. Τὰ μεσόγεια κατείχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἰς δὲ τὰ βορειοανατολικὰ παράλια

Σφραγὶς Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ μετὰ τῆς εἰκόνος τῆς Θεσσαλονίκης

συνέστη, ἐν Τραπεζοῦντι, ἕτερον κράτος ὑπὸ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ κράτους τούτου, προκύψαντος ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν (ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ). Ἔκτοτε δὲ ὁ Ἀλέξιος Α' προσεκτήσατο καὶ τὴν Ἀμισὸν καὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον. Ἐντεῦθεν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις διηρέθησαν εἰς δύο μεγάλας ἡγεμονίας· καί, τὸ δεύτερον, ἀντὶ νὰ συμπράττωσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀπέβησαν πολέμιαι πρὸς ἀλλήλας, οἱ δὲ ἐν Τραπεζοῦντι, λαβόντες τὴν συνδρομὴν τῶν Φράγκων, ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν [1]. Οὐδὲν ἧττον ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος οὐδέποτε ἐκτήσατο πολλὴν πέρα τοῦ Βοσπόρου χώραν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ βασίλειον, αὐξάνον καὶ προκόπτον ὑπὸ ἡγεμόνας ἐξόχους ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενικὴν αὐτοκρατορίαν.

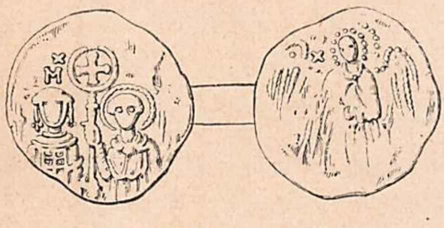
Ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βονιφάτιος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς εὐτυχέστερος. Καταλαβὼν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1204 τὴν Θεσσαλονίκην διενήργησε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν τῆς συζύγου του Μαργαρίτας τῆς Οὐγγαρικῆς, τῆς χήρας τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου (ἰδὲ ἐν τετάρτῳ τόμῳ), καί, καταλιπὼν αὐτὴν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ χώρας, συνεπαγόμενος δύναμιν ἱκανὴν ἱπποτῶν καὶ ἡγεμόνων Λομβαρδῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ἰδίως

[1] Τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀκριβές. Οἱ ἐν Τραπεζοῦντι συνωμολόγησαν ἁπλῶς συμμαχίαν πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ῥητῶς λέγεται ἐν τῷ Φραγκικῷ Βυζαντιακῷ χρονικῷ («Thiery de Lotz (ἀπεσταλμένος τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος) fit alliance avec David Comnène ennemi juré de Lascaris»).

Βουργουνδίων καὶ Καμπανιτῶν. Ἀλλ᾽ ὅ,τι μάλιστα ηὐκόλυνε τὸ ἔργον του ὑπῆρξεν ὅτι εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἄγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου, καὶ πολλοὺς Ἕλληνας εὐπατρίδας, οἵτινες προσηλώθησαν εἰς τὸν ἄνδρα διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν προηγουμένων βασιλικῶν οἴκων συγγένειαν. Ὅθεν ἐκυρίευσεν ἀμαχητὶ τὰς Σέρρας καὶ ὅλην τὴν Θεσσαλίαν μέχρι Θερμοπυλῶν, διανέμων τὰς πόλεις καὶ χώρας εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ὡς ὑποτελεῖς αὐτοῦ. Εἰς τὰς Θερμοπύλας ἀπήντησε τὸν Λέοντα Σγουρόν, ὅστις γενόμενος, καθ' ἃ ἠξεύρομεν (ἐκ τοῦ τετάρτου τόμου) κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ εὗρε τὸν φυγάδα Ἀλέξιον Γ´ καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα του Εὐδοκίαν, τὴν χήραν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ συλληφθέντος ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ θανατωθέντος Μουρτζούφλου. Ἅμα ὅμως ἐπλησίασαν οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησεν εἰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ ἐπικαίρῳ τούτῳ χώρῳ ἠδυνήθη ν᾽ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς καταφράκτους τῆς Δύσεως ἱππότας καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο ἀκωλύτως κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέλαβε τὸν Ἀλέξιον Γ´ καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὐφροσύνην. Πέμψας δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ παράσημα πρὸς τὸν Βαλδουῖνον, αὐτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του ἠθέλησε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς Μομφερρᾶτον, ἀλλ᾽ οὗτοι διέφυγον καθ' ὁδόν. Καὶ ἡ μὲν Εὐφροσύνη ἀπεβίωσεν εἰς Ἄρταν, ὁ δ' Ἀλέξιος Γ´ ἐπιτυχὼν νὰ μεταβῇ εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἐπεχείρησε νὰ ἐξώσῃ τοῦ θρόνου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Λάσκαριν, περιπεσὼν ὅμως εἰς χεῖράς του κατέλυσε τὸν βίον ὡς μοναχός. Ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅστις εἶχε τοσοῦτον γενναίως ἀντισταθῆ εἰς τὸν Σγουρόν, ἔλαβε τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ λεηλατούμενον τὸν καθεδρικὸν αὐτοῦ ναὸν τῆς Παναγίας, ἤτοι τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, καὶ πεισθεὶς ὅτι δὲν δύναται ν᾽ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς νέους πολεμίους ἀπῆλθεν ἀπηλπισμένος εἰς Κέαν, ὅπου ἀπεβίωσεν ἔν τινι κελλίῳ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς τῷ 1215. Φρουρὰ ἰσχυρὰ κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ δὲ Ἀττικὴ καὶ αἱ Θῆβαι ἐπετράπησαν εἰς τὸν Βουργούνδιον Ὄθωνα Λαρόσην (Othon de la Roche), πιστότατον ὄντα τοῦ Βονιφατίου φίλον καὶ σύμβουλον.

Ἀλλ᾽ ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος προήλαυνεν οὕτω νικηφόρος ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρις Ἰσθμοῦ, πρὸς δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἑλληνισμὸς ὕψωνε σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας διὰ τοῦ Μιχαὴλ Α´ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ὅστις ἔμελλε, τοῦ καιροῦ προϊόντος, νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ Φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος αὐτὸς ἦτο ὁ νόθος ἐκεῖνος τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου ὁ στασιάσας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπὶ Ἀλεξίου Γ´ καὶ ἔπειτα συγχωρηθείς (ὡς ἐγράψαμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ). Εἶχε δὲ συζευχθῆ μετά τινος συγγενοῦς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκ τοῦ πλουσίου γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ παρευρεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἁλώσεως συνετάχθη κατ᾽ ἀρχὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ἀνορθώσει τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ἐννοήσας μετ᾽ ὀλίγον ὅτι ἀπατᾶται ἀπεφάσισε ν᾽ ἀνιταχθῇ εἰς τὴν ξένην κυριαρχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τότε στρατηγὸς τοῦ θέματος Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον παρεκτὸς τῆς Ἠπείρου περιελάμβανε καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἐζήτησε τὴν συνδρομήν του κατὰ τῶν στασιασάντων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ κατοίκων, ὁ Μιχαὴλ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Βονιφατίου ἔσπευσε πρὸς τὴν χώραν ἐκείνην. Ὁ στρατηγός, ὀνόματι Σενναχηρείμ, εἶχεν ἐν τούτοις φονευθῆ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει, λαβὼν εἰς δεύτερον γάμον τὴν χήραν τοῦ Σενναχηρείμ, Μελισσηνὴν καὶ ταύτην τὸ γένος οὖσαν,

ἐτιμώρησε τοὺς δολοφόνους τοῦ προκατόχου του καὶ ἄλλους ἀντιπράττοντας, ἵδρυσεν ἴδιον ἐν Ἠπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς βορρᾶν ἐξετάθη μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνομάσθη ***Δεσποτᾶτον Ἑλλάδος*** καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ ***Δεσπότης Ἑλλάδος*** (1)· πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελλάγραδα, ἤτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνδιτσα (Βόνιτσα). Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Ἐκ πρώτης δὲ ἀφετηρίας ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς συνενοήθη μετὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ ἵνα ἐκ παντὸς τρόπου καταπολεμήσωσι τοὺς ξένους.

Νόμισμα Μιχαὴλ Δεσπότου Ἠπείρου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Βονιφάτιος ἔφθασεν εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Ἐνετούς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶχον πρόχειρον ἱκανὴν δύναμιν ἵνα καταλάβωσι τὰς ἐπιτραπείσας αὐτοῖς πολλὰς χώρας, ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλων Φράγκων. Οὕτω λ. χ. οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἐσφετερίσθησαν τὴν Εὔβοιαν καὶ ἔκτισαν παρὰ τὸν Εὔριπον φρούριον ἰσχυρὸν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἐγχωρίους. Καὶ ἔπειτα ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Οὐδαμοῦ δὲ ἀλλοῦ ἴσως τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς τοσαύτη ἰθαγενῶν δυναστῶν καὶ ἐπηλύδων σφετεριστῶν πολυαρχία ὅση ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ. Τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Ἀργολίδος ἦρχεν ὁ Λέων Σγουρός, κατέχων τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τῆς Λακεδαίμονος καὶ ἀξιολόγου τῆς Λακωνικῆς μέρους ἐδέσποζεν ὁ Λέων Χαμάρετος, τῆς δὲ Μεσσηνίας τὰ κυριώτατα κτήματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Βρανάδων καὶ τῶν Καντακουζηνῶν. Καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Βονιφάτιος κατὰ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, προέκυψεν ἐκ Μεθώνης ἕτερος πολέμιος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουίνου, ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ αὐτὸς καλούμενος, εἶχεν ἀναλάβει ὡσαύτως τότε τὸν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἀγῶνα, ἀλλ' εἶχε πλεύσει κατ' εὐθεῖαν εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ δὲ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἵνα συμμερισθῇ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ ἀπεβιβάσθη κατὰ τύχην εἰς Μεθώνην. Ἐν Μεθώνῃ προέτεινεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ συμμαχήσωσιν, ἵνα κατακτήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ τολμηρὸς νεανίας ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἐγένετο κύριος ἁπάσης τῆς δυτικῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ οἱ κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποτάσσονται εἰς ἐγχώριον ἡγεμόνα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος συνετῶς φερόμενος ἠγγυᾶτο αὐτοῖς τὴν τήρησιν τῶν ἑλληνικῶν νόμων καὶ πατρίων δογμάτων. Ἐν ἀρχῇ ὅμως τοῦ 1205, ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, νοήσας ὅτι ἀντὶ συμμάχου ὁ Γάλλος ἀπέβαινε κύριος, ὑπεκίνησε κοινὴν κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν καὶ συνενοήθη μετὰ τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ. Τότε ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔδραμεν εἰς Ἀργολίδα πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸ Ναύπλιον Βονιφά-

(1) ***Δεσποτᾶτον*** εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ Εὐρωπαϊκὸν ***πριγκιπᾶτον*** (principauté), διότι τὸ ***δεσπότης*** γενικῶς μὲν εἶχε τὴν σημασίαν ***ἄρχοντος*** ἡγεμόνος οἱουδήποτε (ὅπως τὸ prince), ἰδίως δὲ οὕτως ἐτιτλοφοροῦντο (πλὴν τοῦ βασιλέως δεσπότου ὑπὸ γενικὴν ἔννοιαν καλουμένου) οἱ παῖδες καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, κατ' ἀναλογίαν τῶν princes τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων τῆς Εὐρώπης.

τιον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον Γουλιέλμον Σαμπλίττην (Guillaume de Champlitte), ἕνα ὄντα τῶν Καμπανιτῶν μεγιστάνων τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον διατελούντων, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, λέγων ἑαυτὸν ἀρκούμενον νὰ λάβῃ ὅ,τι μέρος ἐκ τῶν κατακτηθέντων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῆ ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου ὡς ὑποτελεῖ αὐτοῦ. Ὁ Σαμπλίττης ἀπεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Βονιφάτιος ἔδωκε τὴν συναίνεσίν του εἰς αὐτήν, ἐπιτρέψας τῷ Γάλλῳ μεγιστᾶνι πάσας τὰς κτήσεις ὅσας ἤθελε προσλάβει ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Καὶ ἐπεχείρησαν λοιπὸν οἱ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου μετὰ ἑκατὸν εἴκοσιν ἱπποτῶν καὶ πολλῶν ἀκολούθων, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχε διατηρήσει ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης στάσεως πόλεις τινὰς καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἀνδραβίδαν. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι κατέλαβον εὐχερῶς τὴν Ἤλιδα καὶ πᾶσαν τὴν δυτικὴν παραλίαν μέχρι τῆς Μεθώνης, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀρκαδίας, ἤτοι τῆς Κυπαρισσίας, ἥτις ἀντέστη κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτούς. Ταῦτα πληροφορηθέντες οἱ Ἕλληνες τῆς Λακεδαίμονος, τοῦ Νίκλι [1] καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως συνήχθησαν ἱππεῖς καὶ πεζοὶ ὑπὸ τὸν Χαμάρετον καὶ παραλαβόντες συμμάχους τοὺς Σλαύους Μιληγγοὺς καὶ τὸν Μιχαὴλ Α', σπεύσαντα νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτοὺς ἐξ Ἄρτης διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὥρμησαν ἅπαντες κατὰ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' οἱ Φράγκοι δὲν περιέμενον αὐτοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀντεπεξελθόντες τοὺς συνήντησαν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου καὶ τοὺς κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς, εἰ καὶ πολλαπλασίους ὄντας. Ὁ δεσπότης Μιχαὴλ ἀπῆλθε τότε εἰς Ἄρταν, ὁ δὲ Γουλιέλμος Α' ὁ Σαμπλίττης (1205—1209), ἐπονομασθεὶς ἔκτοτε *πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας* [2], συνεπλήρωσε μετ' ὀλίγον τὴν κατάκτησιν τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, γενόμενος κύριος τῆς Κορώνης καὶ τῆς Καλαμάτας, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον, καὶ προσέτι τῆς Ἀρκαδίας, τῆς μεσογείου χώρας Ἀραχώβης, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Νίκλι, τῆς Λακεδαίμονος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἰσχυροῦ ὀρεινοῦ πύργου, ὅστις ἐδέσποζε τῶν παρόδων τῶν ἀγουσῶν εἰς τὴν ἄνω Ἀρκαδίαν, ἤτοι τὰ τότε λεγόμενα Σκόρτα [3], καὶ τὸν ὁποῖον μάτην ἠγωνίσθη νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ γενναῖος Δοξαπατρῆς Βουτζαρᾶς. Ἀλλ' ἱκανὰ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη διέφυγον τότε τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν· ἰδίως ἡ Μονεμβασία, ἥτις διετέλει ὑπὸ τοὺς ἐγχωρίους αὐτῆς ἄρχοντας Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σοφιανόν, ἡ Τσακωνιά, οἱ κατέχοντες τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Ταϋγέτου Μιληγγοὶ καὶ τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἔτι εὑρισκόμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, τὰ ὁποῖα εἰς μάτην ἐξηκολούθει πολιορκῶν ὁ Βονιφάτιος. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ 1205 ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολιορκίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν φρουρίων καὶ νὰ δράμῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων εἰδήσεων, δι' ἃς ὑπεχρεώθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Ἐρρῖκος νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

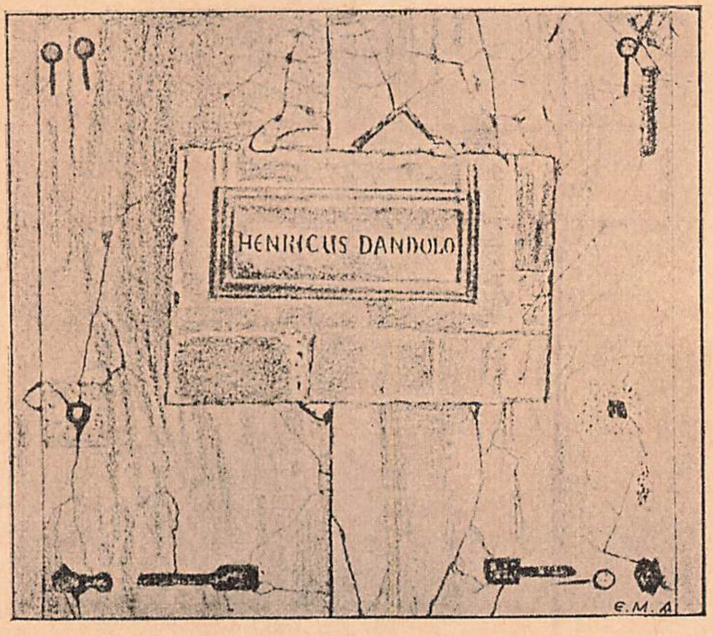
Οἱ Φράγκοι οἱ κατακτήσαντες ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τὴν Θράκην ἐξετράπησαν αὐτόθι εἰς πολλὴν βίαν καὶ ὕβριν. Ἰδίως ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὸν κλῆρον περιελήφθη ἐπὶ τῆς τοῦ κράτους δια-

[1] Οὕτως ἐκαλεῖτο ἡ Τεγέα· ἀλλὰ τὸ Νίκλι φαίνεται ὅτι εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ἀμύκλαι.

[2] *Τῆς Ἀχαΐας* δηλαδὴ κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν διδομένην τῷ ὀνόματι κατὰ τὴν μεταξὺ Μομμίου καὶ Αὐγούστου περίοδον (146—30 π. Χ.), ὅτε μόνον ἡ Πελοπόννησος, οὐχὶ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἅπασα ἡ πρὸς νότον τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔπειτα, ἐκαλεῖτο *Ἀχαΐα*.

[3] Τοῦ ὀνόματος ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία δὲν εἶναι γνωστά, ἀμφίβολος δ' ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ *Γόρτυς*.

νομῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τῆς καταπιέσεως ταύτης· καὶ τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἣν ᾐσθάνοντο ἐκ τῶν παρόντων κακῶν ἐλησμόνησαν ὅσας ἄλλοτε ἔπαθον συμφορὰς ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, συνενοήθησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος των Ἰωαννίση καὶ προέτειναν αὐτῷ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου, διὰ τῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Βαλδουῖνος καὶ μετ᾽ ὀλίγον αὐτὸς ὁ Δάνδολος ἐξῆλθον ἐκ τῆς βασιλευούσης μεθ᾽ ὅσης εἶχον δυνάμεως καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἐρρῖκος. Ἀλλ᾽ ἐπελθόντος τοῦ Ἰωαννίση μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς συνεκροτήθη τῇ 15 Ἀπριλίου περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μάχη, καθ᾽ ἣν ἔπεσον μὲν 300 οἱ ἄριστοι τῶν Φράγκων ἱππεῖς, ἐγένετο δὲ ἄφαντος ὁ Βαλδουῖνος, οἱ δὲ περιλιπό-

Ὁ τάφος τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

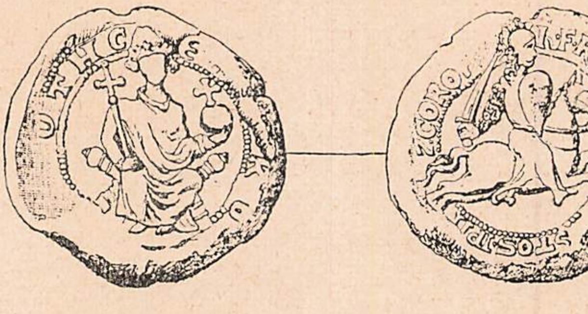
μενοι ἠναγκάσθησαν κακῶς ἔχοντες νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ραιδεστὸν μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἐκεῖ ἔφθασε μετ᾽ ὀλίγον καὶ ὁ κόμης Ἐρρῖκος, ὁ τοῦ Βαλδουίνου ἀδελφός, ὅστις προεχειρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διότι ἄδηλον ἦτο ἂν ὁ Βαλδουῖνος ἔζη ἔτι ἢ ἀπέθανεν. Ὁ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἣν ἐπλησίαζον λεηλατοῦντες καὶ δῃοῦντες τὴν χώραν οἱ ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωαννίση πολυάριθμοι Κουμάνοι. Ἐξ ὅλης τῆς Θρᾴκης δὲν ὑπελείποντο εἰς τοὺς Φράγκους εἰμὴ μόνη ἡ Σηλυβρία, ἡ Ραιδεστός, ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ βασιλεύουσα, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μόναι αἱ Πηγαί· πάντα τὰ λοιπὰ κατείχοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ χείριστον, τῇ 1 Ἰουνίου ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἐρρῖκος Δάνδολος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος. Ὁ Δάνδολος ἐκηδεύθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τὸ μὲν ἐγερθὲν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ μαυσωλεῖον καθῃρέθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Με-

χμὲτ τοῦ Β΄, ὅτε οὗτος μετέβαλεν εἰς τζαμίον τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ὁ νεκρὸς ὅμως τοῦ μεγαλεπηβόλου Ἐνετοῦ ὑπάρχει ἔτι κατά τινας ἐν τοῖς δεξιοῖς ὑπερῴοις τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐσχάτως ἀνεκαλύφθη πλὰξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ὁ ἡμέτερος Πασπάτης ὀνομάζει πλάνην τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τάφου τούτου.

Τὸ Φραγκικὸν λοιπὸν κράτος ἐφαίνετο ἐγγίζον εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Εὐτυχῶς διὰ τοὺς Φράγκους οἱ Κουμάνοι, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰ θάλπη τῆς Θρᾴκης, ὑπεχώρησαν εἰς τὰς βορειοτέρας αὐτῶν κατοικίας, ὥστε ὁ Ἰωαννίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παραλαβὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ συντεταγμένους Ἕλληνας ἐνέβαλεν εἰς τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τότε ἔδραμεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Βονιφάτιος καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὰς Σέρρας,ὁ δὲ Ἰωαννίσης, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Θεσσαλίας, ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, ἐκυρίευσε τὴν Φιλιππούπολιν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἅτε οὖσαν τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Θρᾴκης κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ταῦτα διαπράξας ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐμβαλὼν δὲ αὖθις κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἔπραξε τὰ αὐτὰ καὶ ἔτι χείρονα. Τότε τελευταῖον οἱ Ἕλληνες τῆς Θρᾴκης, οἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ πεισθῇ ὅτι κακῶς ἔπραξαν παραδοθέντες εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωαννίση, ἀπεφάσισαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπ᾽ αὐτοῦ, καὶ ὀλίγοι μέν τινες κατέφυγον πρὸς τὸν Λάσκαριν ἐν Ἀσίᾳ, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπεχείρησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργον τῆς συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Βρανᾶς, ὁ τῆς Γαλλίδος Ἁγνῆς σύζυγος, ὅστις ἀνέκαθεν διετέλεσε φιλικῶς πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Δύσεως διακείμενος. Οἱ Φράγκοι οὐ μόνον ὑπέσχοντο νὰ σεβασθῶσι τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικὰ δικαιώματα τῶν ἰθαγενῶν ἀλλὰ καὶ κατὰ πρῶτον τότε ἐπέτρεψαν εἰς ἕνα τῶν ἡμετέρων, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καίσαρα Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνόν(¹), τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, τῶν δύο ἐπισημοτέρων μετὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλεων τῆς Θρᾴκης, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον, ἐν ἀνάγκῃ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἐνετούς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Βρανᾶς ἐγένετο εἷς τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν βαρώνων τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, ἴσος σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν Βονιφάτιον, δι᾽ ὅπερ καὶ βασιλεὺς Ἀδριανουπόλεως ἐνίοτε καλεῖται. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς Ἐνετούς, τοὺς παραχωρήσαντας αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως δικαίωμά των, ὡρίσθη εἰς 25 λίτρας χρυσίου (αἵτινες, ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἐνετικαί, ἰσοδυνάμουν πρὸς φράγκα 30.708 καὶ 90.100, εἰ δὲ ἦσαν ἑλληνικαὶ ἰσοφάριζον πρὸς 27.000 δραχμῶν), ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ὁπόσον τὸ ἄθλιον κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠλάττωσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς προσόδους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ὁπωςδήποτε, ἅμα τούτων γενομένων, τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν, ἐξ οὗ πάλιν συνάγεται ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι ἐξ ἀρχῆς ἐπολιτεύοντο ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐπείθοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς κοινωνοὺς μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὔτε οἱ ὑπήκοοί των ἤθελον πάθει ὅσα ἔπαθον ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος. Ὁ Ἰωαννίσης προσβαλὼν τὸ Διδυμότειχον ἀπεκρούσθη καὶ μὴ τολμήσας ν᾽ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ Ἐρρίκου, ἐπελθόντος εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

(¹) Ὁ *Βρανᾶς*, συγγενὴς ὢν τῶν Κομνηνῶν, τιμῆς ἕνεκεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα ***Κομνηνός***, ὅπως καὶ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ Ἄγγελος τῆς Ἠπείρου, ἕνεκα συγγενείας καὶ οὗτος πρὸς τοὺς Κομνηνούς, ἐκαλεῖτο Μιχαὴλ (Ἄγγελος) Κομνηνός.

Ἐπέστρεψε δὲ καὶ ὁ Ἐρρῖκος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀδελφός του δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀνηγορεύθη ὁριστικῶς αὐτοκράτωρ ὑπό τε τῶν συναγωνιστῶν καὶ ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Ἐρρῖκος ἐστέφθη ἐπισήμως ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 20 Αὐγούστου 1206 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 29 καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ 10 ἔτη (1206—1216) ὁ δεύτερος Λατῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτωρ, ἀναδείξας οὐ μόνον τὸν συνήθη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἡρωισμὸν ἀλλὰ καὶ πολὺ πλείονα τοῦ Βαλδουίνου σύνεσιν. Ὁ Ἰωαννίσης ἐπανέλαβεν ἀμέσως τὰς ἐπιδρομάς του, καίτοι προετρέπετο ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ εἰρηνεύσῃ· ἀλλ᾽ οἱ Βούλγαροι, οἵτινες δὲν ἡνώθησαν μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰμὴ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἐβεβαίουν τὸν Πάπαν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς των, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἐξηκολούθουν καταπολεμοῦντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον. Ἀφ᾽ ἧς ὅμως οἱ Ἕλληνες συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἐρρίκου δὲν κατώρθωσαν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι μεγάλα πράγματα καὶ προσβληθέντες εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἠναγκά-

Μολυβδόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἐρρίκου Α΄.

σθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, καταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τούς τε αἰχμαλώτους, εἰς 20.000 συμποσουμένους, καὶ τὴν ἄλλην λείαν. Τότε ὁ Ἐρρῖκος, ἵνα παγιώσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βονιφατίου, ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀγνὴν καὶ ἐνυμφεύθη αὐτὴν τῇ 4 Φεβρουαρίου 1207, ὁ δὲ Βονιφάτιος ὤμοσε μετ᾽ ὀλίγον πίστιν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἠσφαλίσθησαν οὕτως ὁπωσοῦν τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα. Ἀλλ᾽ ἐν Ἀσίᾳ οἱ Φράγκοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσί τι λόγου ἄξιον, καίτοι δὲν ἔπαυον ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Λάσκαριν, ἅμα ἐλάμβανον ἀναψυχήν τινα ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ ἐπιτήδειος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἐκ τοῦ συστάδην, ὠφελεῖτο ὅμως ἐκ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοῦ Ἰωαννίση (μετὰ τοῦ ὁποίου συνενοεῖτο ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀφοῦ ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἐν Θρᾴκῃ Ἕλληνες), ἵνα ἀναλαμβάνῃ τὰς ὀλίγας ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας πόλεις καὶ χώρας. Ἀλλ᾽ ἡ ἀνάπτυξις τῶν τοῦ Λασκάρεως δυνάμεων διεκωλύετο ἀπ᾽ ἀνατολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορίας, ὥστε, ἂν οἱ Φράγκοι οὐδὲν διέπραττον ἐν Ἀσίᾳ, πολὺ ἀπεῖχε καὶ ὁ Λάσκαρις ἔτι τοῦ ν᾽ ἀπειλῇ τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος αὐτῶν. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως τοῦτο Λατινικὸν κράτος, καίτοι μὴ κινδυνεῦον νῦν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1207 ὁ Βονιφάτιος ἐφονεύθη εἴς τινα πρὸς τὸν Ἰωαννίσην συμπλοκήν, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱός του Δημήτριος, ὁ δεύτερος τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεύς (1207—1222), ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρός του Μαργαρί-

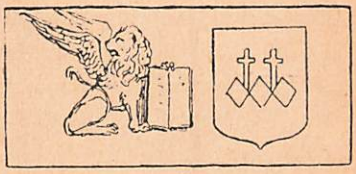
τας, διότι ὁ ἐκ τοῦ Ἰσαακίου πρεσβύτερος υἱός της Μανουὴλ Ἄγγελος εἶχε πρὸ καιροῦ ἐξορισθῆ ὑπὸ τοῦ πατρυιοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς ἐπικίνδυνος ἀντίζηλος. Οἱ ἀναλαβόντες τότε τὴν πραγματικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης κυβέρνησιν Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου,ὅστις ἐν τούτοις διὰ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων κατορθωμάτων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός.Ὁ Ἰωαννίσης,ὅστις δὲν ἐφαίνετο δυνάμενος νὰ κορεσθῇ ὑπὸ τῶν σφαγῶν καὶ δηώσεων ὅσας διέπραττεν ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅστις ἕνεκα τούτου ἑαυτὸν μὲν ἐκάλει Ρωμαιοκτόνον, ἀντεκδικούμενος τὸν Βουλγαροκτόνον Βασίλειον, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπωνομάζετο Σκυλοϊωάννης, ἐπεχείρησε περὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1207 νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ᾽ ἐδολοφονήθη αὐτόθι ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στρατηγοῦ Μοναστρᾶ. Καὶ ἀνηγορεύθη μὲν διάδοχός του ὁ ἀνεψιὸς τῆς χήρας αὐτοῦ Βορὶς Β', ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Βουλγάρων μεγιστάνων δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ἰδίως εἷς τῶν συγγενῶν τοῦ Ἰωαννίση ὀνόματι Σβιατοσλάβ, ὅστις ἑδρεύων ἐν Μελενίκῳ ἐδέσποζεν ἁπάσης τῆς μέχρις Ἀχρίδος χώρας· καὶ προσέτι ὁ Στρέζας, ὅστις γενόμενος κύριος τοῦ Προσάκου ἔκτισεν αὐτόθι πολυτελῆ βασίλεια καὶ ἀπέβη ἐπὶ ἀγριότητι ἐνάμιλλος τοῦ Ἰωαννίση. Ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ Βορὶς ἠλαττώθη πολύ· ὅθεν θελήσας οὗτος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1208 τὰς συνήθεις κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομὰς κατετροπώθη τῇ 31 Ἰουλίου ὁλοσχερῶς περὶ Φιλιππούπολιν ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου, προξενήσαντος εἰς τοὺς πολεμίους δεινὴν καταστροφὴν καὶ λαβόντος παρ᾽ αὐτῶν λείαν δυσαρίθμητον. Ἐντεῦθεν δὲ καταπτοηθεὶς ὁ Σβιατοσλὰβ ὤμοσε πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχθη φρουρὰν φραγκικὴν παρ᾽ ἑαυτῷ, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἐρρίκου Εὐστάθιον διατελοῦσαν. Ὁ δὲ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε τότε νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ Θεσσαλονίκην, ἵνα κυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἔπραξε θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τῶν ὅσα ἐνήργησαν οἱ Ἐνετοὶ ἵνα καταλάβωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς τεταρτημόριον τοῦ κράτους. Πρὸ πάντων ἐξηκολούθησαν ὄντες ἰσχυρότατοι ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου. Ἅμα στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὅστις ἦτο καὶ τῆς ὅλης Ἐνετικῆς πολιτείας ὁ ἡγεμών, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστρατοπεδευμένοι Ἐνετοί, χωρὶς νὰ περιμείνωσι νέας ἐκ τῆς μητροπόλεως διαταγάς, προεχειρίσαντο ἴδιον ἄρχοντα καὶ ἴδιον παρ᾽αὐτῷ συμβούλιον ἀνδρῶν ἕξ. Ὁ ἐκλεχθεὶς ἄρχων (Podesta) ἐκαλεῖτο Μαρῖνος Ζένος καὶ ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νέου τῆς Ἐνετίας δόγου Πιέτρου Ζιάνη. Ὁ Μαρῖνος Ζένος ἠναγκάσθη μέν, ὡς εἴδομεν, νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ἑτέρου ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου ἐπικύρωσιν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῶν Ἐνετῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν μάλιστα τῶν ἐνετικῶν προνομίων ἐν τῇ καὶ ἄλλως ἱκανῶς ἐξηρτημένῃ ἀπὸ τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας βασιλευούσῃ. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν ἄλλων κτήσεων ἐγένετο διὰ τριῶν τρόπων, ὀλίγων μέν τινων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ σταθμεύοντος στρατοῦ καὶ στόλου, τῶν δὲ πλείστων εἴτε δι᾽ ἀμέσων ἐξ Ἐνετίας στρατιῶν εἴτε δι᾽ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπισήμων Ἐνετῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας προσκληθέντων. Ἡ πρώτη λόγου ἀξία κατακτητικὴ τῆς Ἐνετίας ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1205 διὰ στόλου, ὅστις, κομίζων εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην, κατέλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Δυρράχιον. Τὴν δὲ ἄνοιξιν τοῦ 1206 ἕτερος στόλος 31 γαλερῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δανδόλου Ρινιέρην καὶ τὸν Ρουγέρον Πρεμαρίνην ἐκυρίευσε μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν τὴν Κέρκυραν καὶ

ἔπειτα τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Τότε ἤρχισε μακρὸς ἀγὼν περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης, ἣν εἶχον προκαταλάβει οἱ Γενουαῖοι. Ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους τῷ 1212 κατεβλήθη ἡ Γένουα, ἡ δὲ Ἐνετία, κυριαρχήσασα τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἀποικίαν καὶ διένειμε κατ᾽ ὀλίγον τὸ λαμπρὸν τοῦτο κτῆμα εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας αὐτόθι Ἐνετοὺς ὡς ὑποτελεῖς. Τῶν δὲ λοιπῶν νήσων ἡ χείρωσις ἐγένετο δι᾽ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία, ἀναλογιζομένη ὅτι ἡ κατάκτησις τοσούτων χωρῶν ἤθελεν ἀπαιτήσει δαπάνην χρημάτων, χρόνου καὶ δυνάμεων ὑπερβαίνουσαν τοὺς πόρους αὐτῆς, προσεκάλεσε τοὺς εὐπατρίδας νὰ καταλάβωσι τὰς Κυκλάδας νήσους, νὰ ἱδρύσωσιν εἰς αὐτὰς ἀποικίας εὐγενῶν καὶ πολιτῶν καὶ νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθοὶ τῆς δημοκρατίας φίλοι. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν τυχοδιωκτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ***Μᾶρκος Α΄ Σανοῦτος***, ὅστις καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ ὢν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου εἶχε συνοδεύσει τὸν θεῖόν του κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατείαν αὐτοῦ καὶ εἶχε διαπρέψει ἐπ᾽ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει. Ἅμα δὲ ἐγένετο ἡ πρόσκλησις ἐκείνη τῆς Ἐνετίας, παραλαβὼν ὡς συναγωνιστὰς γενναίους τινὰς ἱππότας καὶ παρασκευάσας ἐξ ἰδίων ὀκτὼ γαλέρας, κατῆλθεν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου μετ᾽ ὀλίγον ἡ Ἄνδρος, ἡ Πάρος, ἡ Μῆλος, ἡ Σαντορίνη καὶ ἄλλαι νῆσοι, ἐν ὅλαις 17, ἀνεγνώρισαν ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μόνον ἐν Νάξῳ προσέκρουσεν εἰς δεινὴν ἀντίστασιν, διότι Γενουαῖοι πειραταὶ εἶχον προκαταλάβει τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς φρούριον. Ἐκεῖ, φοβούμενος μήπως οἱ περὶ αὐτόν, ἀποτυχούσης τῆς ἐφόδου, θελήσωσι νὰ φύγωσι, κατεπυρπόλησεν ἡρωικῶς τὰς γαλέρας του, ἵνα ἀφαιρέσῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ἀποχωρήσεως. Τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τῷ 1207, νέαι κατεσκευάσθησαν γαλέραι καὶ δι᾽ αὐτῶν κατεκτήθησαν οὐκ ὀλίγα φρούρια καὶ αὐτῆς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αὐτὴ ἡ ἀκμάζουσα Σμύρνη. Τὰς δὲ καταληφθείσας νήσους διένειμεν ὁ Σανοῦτος κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα εἰς τοὺς συναγωνιστάς, προθύμως ὀμόσαντας αὐτῷ πίστιν. Καὶ ὁ μὲν Μαρῖνος Δάνδολος ἔλαβε τὴν Ἄνδρον, ὁ δὲ Ἰωάννης Α΄ Κουιρίνης τὴν Ἀστυπάλαιαν, ὁ Ἰάκωβος Α΄ Βαρότζης τὴν Σαντορίνην καὶ Θηρασίαν, ὁ Λεονάρδος Φόσκολος τὴν Ἀνάφην, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Γίζαι τὴν Τῆνον, Μύκονον, Σκῦρον, Σκίαθον καὶ Σκόπελον, γενόμενοι βραδύτερον κύριοι καὶ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ κατακτήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δομενίκου Μικέλη καὶ τοῦ Πέτρου Γιουστινιάνη τὴν Κέαν καὶ τὴν Σέριφον· τελευταῖον ἡ Λῆμνος ἐπετράπη εἰς τὸν Φιλόκαλον Ναυιγαγιόζον. Μόνη ἡ Πάτμος ἔμεινεν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐπέτυχον μάλιστα καὶ αὔξησιν προνομίων παρὰ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Μᾶρκος Α΄ ὤμοσε, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἀρχαίας περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκης, πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον, καίτοι ὡς πολίτης Ἐνετίας διετέλεσε πάντοτε ἀφωσιωμένος εἰς αὐτήν. Ἵδρευε δὲ εἰς Νάξον ἐντὸς ἀκροπόλεως διὰ τειχῶν καὶ πύργων παρ᾽ αὐτοῦ ὀχυρωθείσης, ἐν ᾗ κατῴκουν καὶ οἱ Λατῖνοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων αἱ κατοικίαι ἡπλοῦντο ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μέχρι τοῦ λιμένος, εἰς τὸ λεγόμενον Νεοχώριον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τό τε μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ ἀνάκτορον, νῦν ἠρειπωμένον, καὶ ἡ Λατινικὴ μητρόπολις, ἥτις καίτοι πολυειδῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, φέρει ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὰ οἰκόσημα τῶν Σανούτων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, τῶν Κρίσπων. Πιθανῶς δὲ ἀνεδείχθη ἀνεξίθρησκος πρὸς τοὺς ὑπηκόους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τέλους συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος.

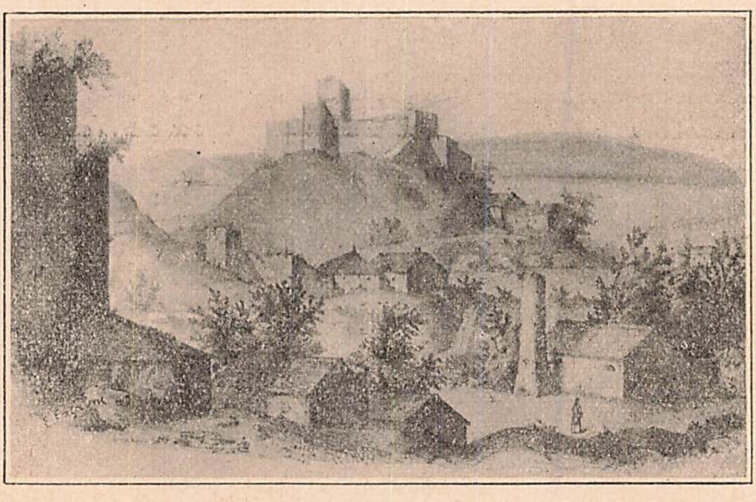
Ἐκ τῶν ἀμέσων αὐτῆς κτήσεων ἡ Ἐνετία ἐπέστησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν πύλην τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὅθεν δὲν ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μόνον αὐτὴν ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐξενετίσῃ, ἐπὶ τούτῳ

δ' ἔπεμψεν αὐτόθι τούς τε ἀναγκαίους τεχνίτας καὶ ἐργάτας καὶ πρὸς τούτοις δέκα εὐπατρίδας, εἰς οὓς παρεχωρήθησαν τό τε φρούριον καὶ ἡ νῆσος καὶ τὰ παρακείμενα μικρότερα νησία ὡς ἰδία κτῆσις, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι τελεῖ κατ' ἔτος εἰς τὴν δημοκρατίαν φεουδαλικὸν τέλος 500 χρυσῶν ἤτοι 5.600 φράγκων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τοῦ πόσον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠλάττωσε τοὺς πόρους τῶν κυριάρχων, διότι ἠξεύρομεν ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπλήρωνεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 1.650.000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπετράπη πλήρης ἀνεξιθρησκία, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ὀμόσει πίστιν εἰς τοὺς νέους αὐτῶν κυρίους. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη, εἰς ἣν παρεχωρήθησαν πολλὰ παρὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ὁσημέραι ἰσχυροτέρου γινομένου δεσπότου Ἑλλάδος Μιχαήλ. Καὶ τὸ Δυρράχιον ὡσαύτως ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν παρακειμένων Ἀλβανῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται λαμβάνοντες πολιτικήν τινα ὕπαρξιν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Δημήτριον, κρυφίως ὑποστηριζόμενον, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος. Ἵνα περιστείλῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ὁ τοῦ Δυρραχίου Ἐνετὸς δοὺξ Μαρῖνος Βαλαρέσσος συνεμάχησε μετὰ τῶν πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτοῦ σλαυικῶν φυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν δυσπροσίτων αὐτοῦ ὀρέων, ὁ δὲ πολυμήχανος δεσπότης Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶν ν' ἀπαλλαγῇ ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἵνα ἠμπορῇ νὰ πολεμῇ ἐλευθέρως κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς κυριαρχίας, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐνόησαν ὅτι συμφερώτερον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωσιν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ εἰς τὰς χώρας τοῦ Μιχαὴλ προνόμια παρὰ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν τῆς Ἠπείρου τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀρχικὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκην. Ἕνεκα λοιπὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων συμφερόντων συνωμολογήθη τῷ 1210 μεταξὺ τῆς Ἐνετίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ σύμβασις, δι' ἧς ἡ Ἐνετία ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου ποταμοῦ Βρέκου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ προστατεύῃ ὁ δεσπότης τοὺς Ἐνετοὺς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἀτέλειαν φόρων, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμῆμα εἰς πᾶσαν πόλιν ὅπου ἤθελον οὗτοι τὸ ζητήσει, νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν αὐτόθι οἰκούντων Ἑλλήνων, νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Ἐνετίας φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος 42 λίτρας χρυσίου, αἵτινες, ἐὰν ἦσαν Ἐνετικαί, ἀναλογοῦσι πρὸς φράγ. 51,595 καὶ 95/100. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνόν, τὸν ἀρχηγέτην τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι ἐκάλουν συνήθως ***Μιχάλην***, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Henri de Valenciennes, παραλαβόντες βεβαίως τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠνόμαζε λοιπὸν ἁπλούστατα Μιχάλην τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Παραθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἓν τῶν πολλῶν χωρίων ἐν οἷς γίνεται μνεία τοῦ Μιχάλη τούτου εἰς πίστωσιν τῶν ὅσα εἴπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς τότε γαλλικῆς γλώσσης. Que vaut che ? Le mant l'empereur ont il tant courtoisement dit et despondu, que auques ont fait Michalis le cuer amolyer. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας πράγματα.

Οἰκόσημον Κρίσπων.

Εἴπομεν ὅτι οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες οἱ ἀναλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας. Οἱ ὕπατοι τῶν μεγιστάνων τούτων ἦσαν ὁ κόμης Ὀβέρτος Βιανδράτε καὶ ὁ κοντόσταυλος τοῦ στρατοῦ Ἀμαδαῖος Βούφφα. Μετὰ δὲ τούτων συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ λομβαρδικῆς καταγωγῆς βαρῶνοι τοῦ βασιλείου, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτζης Γουίδων Παλλαβιτζίνη (Pallavicini), ὁ ἡγεμὼν Λαρίσης καὶ Ἁλμυροῦ Γουλιέλμος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Εὐβοίας Ραυάνο Κάρτζερι (dalle Carceri). Ἀλλ' ὅλοι τοῦ βασιλείου τούτου οἱ βαρῶνοι δὲν ἦσαν Λομβαρδοί· ὑπῆρχον καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, οἵτινες ἅπαντες, ἐξαιρέσει ὀλιγίστων Γάλλων, ἤθελον νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον ὃν ὤμοσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ τῶν μὲν Γερμανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν ἄλλων, ἐπισημότατος ἦτο ὁ κόμης Βερθόλδος Κατζενελλενβόγεν, ὁ τραχὺς κατά τε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἦθος δυνάστης Βελεστίνου, ἤτοι τῶν Φερῶν τῆς Θεσσαλίας. Γάλλοι δὲ ἐπιφανεῖς ἄρχοντες ἦσαν ὁ Θωμᾶς Α΄ Στρομογκούρτ, ἄρχων τῶν Σαλώνων, ὁ Ὄθων Λαρόσης, Μέγας-κὺρ Ἀθηνῶν καὶ

Τὸ κάστρον τῆς Βοδονίτσης κατὰ τὸν Μπυσών

Θηβῶν, ὅστις κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἔφερε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τριακονταετίαν ἄρξαντος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἡγεμὼν Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος. Δὲν ἀναφέρομεν τὸν Σαμπλίττην ὡς ἡγεμόνα Πελοποννήσου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οὗτος εἶχεν ἐκλείψει ἐκ μέσου. Μαθὼν τῷ 1209 ὅτι ὁ ἀδελφός του Λουδοβῖκος εἶχεν ἀποθάνει ἐν Γαλλίᾳ ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἵνα καταλάβῃ τὴν αὐτόθι πάτριον κληρονομίαν, καταλιπὼν μὲν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὔγωνα, ἐπικυρώσας δὲ τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ἄρχοντα Καλαμάτας καὶ δοὺς αὐτῷ προσέτι τὴν Ἀρκαδίαν ἀντὶ τῆς Κορώνης, ἥν, ὡς εἴδομεν, εἶχον καταλάβει οἱ Ἐνετοί. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανον ὅ τε ἀναχωρήσας Σαμπλίττης καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπος αὐτοῦ Οὔγων. Τότε ἅπαντες οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ βαρῶνοι ἀνεγνώρισαν τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ὕπατον αὐτῶν ἄρχοντα. Ὁ δὲ ἐξ Οὐηρῶνος Ραυάνος Κάρτζερι, ὁ μετά τινας ἄλλους προσκαίρους τῆς Εὐβοίας ἄρχοντας γενόμενος μόνος κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης νήσου, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος παρασκευάζεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς στασιάζοντας βαρώνους, ἐζήτησε τὴν

ΟΙ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνὸς	1204—1222
Ἀνδρόνικος Α΄ ὁ Γίδων	1222—1235
Ἰωάννης Α΄ ὁ Ἀξοῦχος	1235—1238
Μανουὴλ Α΄ ὁ Πολεμικὸς	1238—1263
Ἀνδρόνικος Β΄	1263—1266
Γεώργιος Α΄	1266—1280
Ἰωάννης Β΄	1280—1297
Ἀλέξιος Β΄	1297—1330
Ἀνδρόνικος Γ΄	1330—1332
Μανουὴλ Β΄	1322
Βασίλειος Α΄	1333—1340
Εἰρήνη	1340—1341
Ἄννα	1341
Μιχαὴλ	1341 (1344)—1349
Ἰωάννης Γ΄	1342—1344
Ἀλέξιος Γ΄	1349—1390
Μανουὴλ Γ΄	1390—1412
Ἀλέξιος Δ΄	1412—1425
Καλοϊωάννης	(;) 1425—1458
Δαυῒδ	1458—1462

προστασίαν τῆς Ἐνετίας· καὶ ἀρξάμενος τῶν πρὸς αὐτὴν διαπραγματεύσεων τῷ 1209 συνωμολόγησε τῷ 1211 συνθήκην, δι' ἧς ἐγένετο ὑποτελὴς αὐτῆς ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ καταβάλλῃ εἰς αὐτήν, ἐκτὸς τῶν δώρων, ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος 2.100 χρυσῶν ἤτοι 23.520 φράγκων, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἴδιον τμῆμα ἔν τε τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου καὶ εἰς ὅσας ἄλλας πόλεις ἤθελον ἐπιθυμήσει, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὥστε συνέβη ὡς πρὸς τὴν Εὔβοιαν ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν Ἤπειρον. Οἱ Ἐνετοί, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε παραχωρηθῆ ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους πρᾶξιν, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσιν ἄμεσοι αὐτῆς κύριοι, ἠρκέσθησαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐμπορικῶς λαβόντες καί τι ἐπικυριαρχίας δικαίωμα.

Ἐνῷ δὲ τοιαύτη πολυαρχία καὶ ἀνωμαλία πραγμάτων ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας,ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἐνετοὶ περιῆλθον εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, τοὺς Φράγκους. Ἠξεύρομεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν Φράγκοι ἔλαβον τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὴν πατριαρχίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ Ἐνετοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον αὐτῶν πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν· διότι, ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἄλλοι δυτικοί, μετ' ὀλίγον ἠδύναντο οἱ ἀλλογενεῖς νὰ πλειονοψηφήσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ ἐνετόν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἐνετοὶ καὶ ὁ Πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ Φράγκοι, προϊσταμένου τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδιναλίου Πέτρου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ καρδιναλίου Βενεδίκτου, ἀντέπραττον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχιερέως διοικουμένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποικία ἐξηκολούθει ὡς πάλαι ποτὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἑδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἐνετίας,ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊστάμενον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πέντε διάφοροι ἐκκλησίαι. Πρῶτον ἡ καταπιεζομένη Ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἥτις ἀπετροπιάζετο τὸν νέον πατριάρχην διά τε τὰς καταδρομὰς ὅσας παρ' αὐτοῦ ἔπασχε καὶ τὸν ἀλλόκοτον αὐτοῦ ἱματισμὸν καὶ τὴν ἄλλην δίαιταν (1)· δεύτερον ἡ ἀρχαία ἐνετική· τρίτον ἡ τῶν Πισατῶν καὶ ἄλλων ἀλλοδαπῶν· τέταρτον ἡ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον· καὶ πέμπτον ἡ λογιζομένη ἐπικρατοῦσα ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, ἐξ ὧν αἱ δύο τελευταῖαι ἤριζον πρὸς ἀλλήλας τοὐλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ αἱ μὲν δευτερεύουσαι μεταξὺ αὐτῶν διενέξεις ἐρρυθμίσθησαν διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου τῇ 17 Μαρτίου 1206 καὶ ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ πάπα τῇ 5 Αὐγούστου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς ἰθαγενείας τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (2), διετέλεσαν οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ Μοροζίνης διαφωνοῦντες ἐφ' ἱκανὸν ἔτι χρόνον. Καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ ἐξηκολούθουν πολλαὶ συμβαίνουσαι διενέξεις μεταξὺ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1209 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παροχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη

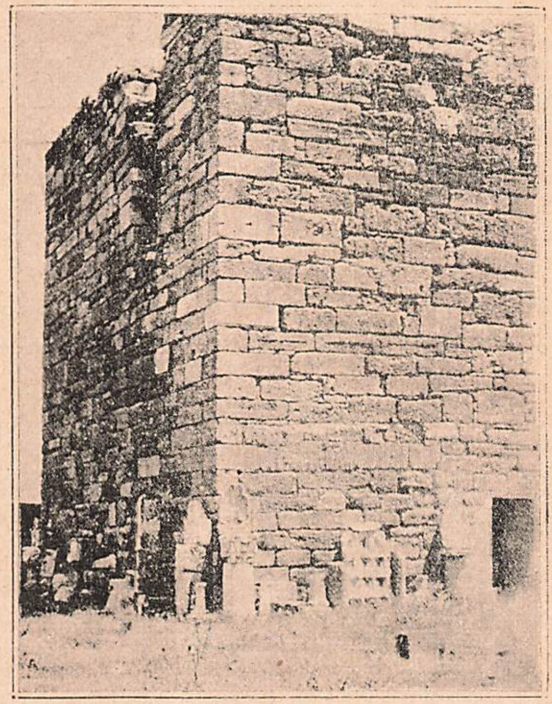
(1) Δηλαδὴ τὸν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντα πατριάρχην Βενετίας, ὅστις ἥδρευεν ἐν *Γράδῳ*, ἐν τῇ νῦν αὐστριακῇ χώρᾳ Κερτσίᾳ (Görz), τῇ ὑπαγομένῃ τότε εἰς τὸ βενετικὸν κράτος.

(2) Δὲν εἶναι κατάλληλος ἡ ἔκφρασις περὶ «κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» προκειμένου περὶ τοῦ ὑπὸ Λατίνων κατεχομένου ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας, διότι ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Φραγκοκρατίας Μεγάλη Ἐκκλησία ἐσήμαινεν οὐχὶ ἁπλῶς τὸν ναὸν ἀλλὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἅτινα εὑρίσκοντο ἐν Νικαίᾳ.

ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου νοσήσας ἀπεβίωσε τῷ 1211. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῆ πατριάρχου ἐκλογή, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ενετῶν. Ταῦτα πάντα δὲ δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συνδιαλλάξωσι τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ μὲν πάπας, νοήσας ὅτι ὁ διωγμὸς καὶ ἡ βία δὲν ἤθελον κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ τραχύνωσι τὰς μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ φυλῶν σχέσεις, ἔγραφεν ἀδιακόπως συνιστῶν τὴν μετριοπάθειαν καὶ διέταξεν ἰδίως ὅτι εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου ὑπάρχουσι μόνον ἕλληνες κάτοικοι πρέπει νὰ χειροτονῶνται ἐπίσκοποι ἕλληνες καὶ νὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν λαὸν τὰ τηρῇ τὰ πάτρια. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτόπια πάθη σπανίως ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας· καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι ἀμοιβαίως κατεπιέζοντο καὶ κατεδιώκοντο, ἐννοεῖται ὅτι ἡ δεδουλωμένη ἐκκλησία, ἥτις ἄλλως τε ἐστερήθη ἅπαντα αὐτῆς τὰ κτήματα, ἔπασχε πολλὰ δεινά. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἕνωσιν κατέστησεν ἀδύνατον οὐ μόνον ἡ προεκτεθεῖσα ἐμφύλιος διαίρεσις αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἐπηγγέλλετο τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀναρχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1208· καὶ πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἔπεμψε πρὸς τὸν κόμητα Βιανδράτε τρεῖς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα δηλώσωσιν ὅτι δὲν ἀφίκετο εἰμὴ ἵνα λάβῃ παρὰ τῶν βαρώνων τὸν ὅρκον τῆς πίστεως, ὃν εἶχεν ὀμόσει πρὸς αὐτὸν ὁ Βονιφάτιος, ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὸν καθυστεροῦντα φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια τοῦ βασιλόπαιδος Δημητρίου. Εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ὁ Βιανδράτε ἀπεκρίθη αὐθαδῶς ἀποποιούμενος οἱανδήποτε ὑποχρέωσιν ὑποτελείας καὶ ἀξιῶν νὰ λάβῃ ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Μεγάρων χώραν, προσέτι ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ἐπικυριαρχίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τὴν Βέρροιαν, τὰς Θέρμας καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέχρι Φιλιππουπόλεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Λομβαρδοὺς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς Μαργαρίτα δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' αὐτῶν, διότι ᾐσθάνετο τὴν ἐξουσίαν της ὑπ' αὐτῶν περιοριζομένην καὶ ἤξευρεν ὅτι ὁ Βιανδράτε ἐκάλει πρὸ καιροῦ τὸν πρόγονον αὐτῆς, τὸν ἐκ προηγουμένου γάμου υἱὸν τοῦ Βονιφατίου, μαρκίωνα Γουλιέλμον Ε΄ τὸν Μομφερρατικόν, νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Δημήτριον ἀνήκουσαν βασιλείαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἵνα σώσῃ λοιπὸν ἑαυτήν τε καὶ τὸν υἱόν της ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἡ Μαργαρίτα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Βιανδράτε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐν συνοδίᾳ 100 ἱπποτῶν καὶ τῇ 6 Ἰανουαρίου 1209 περιέβαλε πανηγυρικῶς τὸν παῖδα Δημήτριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἱππότου καὶ ἔστεψεν αὐτὸν βασιλέα Θεσσαλονίκης. Ὁ Βιανδράτε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς ταῦτα πάντα, διότι ἐγένοντο τῇ βουλήσει τῆς νομίμου τοῦ βασιλείου κυρίας· ὥστε πᾶσα ἀντίπραξις ἤθελε λογισθῆ ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ καὶ νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Ἑρρῖκον, μετὰ τοῦτο δὲ ἔμεινε πάλιν ὕπατος τοῦ βασιλείου κυβερνήτης. Ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος ἀναδειχθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικὸς ἔπραξε λάθος μέγα. Μετ' ὀλίγον ὁ Βιανδράτε ἐπεβούλευσεν αὐτόν τε καὶ τὴν Μαργαρίταν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ οὗτος ἠναγκάσθη νὰ τὸν φυλακίσῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀναθέσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων προσωρινῶς εἰς τὸν πιστὸν κόμητα Βερθόλδον Κατζενελλενβόγεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βιανδράτε ὕψωσαν τότε ἀπροκαλύπτως τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ὁ Ἑρρῖκος ὥρμησε πανστρατιᾷ κατ' αὐτῶν, ὑποχωρησάντων εἰς Θεσσαλίαν καὶ συγκεντρωθέντων εἰς τὸ τῆς Λαρίσης φρούριον

Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο ὁ Ἐρρῖκος κατειρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, ἀλλ' ὑπείκων εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκχωρήσωσι πρὸς μεσημβρίαν, περιέπεσε δὲ καὶ εἰς ἕτερον πάλιν λάθος, τοῦ νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ κατὰ Μάιον τοῦ 1209 παρλαμέντον, ἤτοι κοινὴν σύνοδον, εἰς Ραυένικαν, κοιλάδα κειμένην περὶ τὰς Θερμοπύλας, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου πάλαι ποτὲ ἥδρευε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον. Ὁποία πραγμάτων καὶ ὀνομάτων ἀλλοίωσις! Ἐνταῦθα παρέστησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἐρρῖκος μετὰ τοῦ κόμητος Βερθόλδου καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν βαρώνων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Βούφφα, ὅστις μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Βιανδράτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν στασιασάντων Λομβαρδῶν. Καὶ ὁ μὲν Βούφφα ὤμοσεν ἀμέσως πίστιν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην, διατηρήσας τούτου ἕνεκα τό τε ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸ φέουδον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν προσελθόντες οἱ ἐν Ἑλλάδι ἄρχοντες βαρῶνοι, ἰδίως ὁ Βιλλεαρδουῖνος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Λαρόσσης τῆς Ἀττικῆς, ὤμοσαν ὡσαύτως πίστιν. Ἀλλ' οἱ κυριώτατοι τῶν λομβαρδῶν ἡγεμόνες, ὁ Γουίδων τῆς Βοδονίτζης, ὁ Ραυάνο τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλοι, δὲν παρέστησαν καὶ ἀπ' ἐναντίας ὀχυρωθέντες εἰς Καδμείαν τῶν Θηβῶν ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ πολιορκήσῃ ὁ Ἐρρῖκος τὰς Θήβας. Κατ' ἀρχὰς οἱ στασιασταὶ ἀντετάχθησαν γενναίως, μετ' ὀλίγον ὅμως, προσαγαγόντος τοῦ Ἐρρίκου ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς, ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξωσι καὶ συνθηκολογήσαντες ὤμοσαν πίστιν ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Βιανδράτε.

Πύργος τοῦ φρουρίου τῶν Θηβῶν
(Rubiò y Lluch, Els Castalis Catalans de la Grecia)

Κατὰ τὸ φαινόμενον λοιπὸν ὁ Ἐρρῖκος ἐξησφάλισε τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ταὐτὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κράτους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν ἕλληνες ὑπήκοοι ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸν διά τε τὴν ἀνεξιθρησκίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ ἐξισώσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὁ δὲ Βιανδράτε ἀπελπισθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Πράγματι ὅμως τὰ κατὰ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν εἶχον δεινότατα. Πρὸς δυσμὰς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπρόκοπτε καὶ ἤκμαζε τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ἐπιτήδειον αὐτοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ Ἄγγελον, ὅστις δὲν ἔπαυεν ὑποστηρίζων τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1208 συμβάντα ἐνταῦθα θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Μιχαήλ, ἀναλαβὼν τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τῆς Κορίνθου, τοῦ Ναυ-

πλίου καὶ τοῦ Ἄργους, ἔπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὅστις δεινὸς ὢν ἅμ καὶ γενναῖος ἀντηγωνίζετο πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Φράγκων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀρ γολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἐσῴζετο οὕτως ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ ἔν τισ τῶν ὀρεινῶν χωρῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐν τῇ ἀπροσίτῳ Μονεμβασίᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δι νὰ οἰκονομήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἰσχυρὸν Ἑρρῖκον ὁ Μιχαὴλ προέτεινεν αὐτῷ τῷ 1209 νὰ συζεύξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα μετὰ Εὐσταθίου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὀμόσῃ πίστιν ὑποτελείας εἰς αὐτόν· ὅπερ ἀπεδέχθη προθύμως ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλλ' ὁποίαν σημασίαν εἶχον οἱ ὅρκοι οὗτοι τῆς ὑποτελείας, τὸ εἴδομεν πρὸ ὀλίγου ἐ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς ἀπηλλάττοντο αὐτῶν αὐτοὶ οἱ φράγκοι μεγιστᾶνες· καὶ αὐτὸς δὲ δεσπότης Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε μετὰ ἓν ἔτος, ὡς εἴδομεν, νὰ ὀμόσῃ ἕτερον ὅρκον ὑπο τελείας εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ, ἐξώσας παντελῶς σχεδὸν τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 1209, παρεσκεύαζε στόλον, ἵνα προσβάλῃ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ μετὰ τοῦ δεσπότου Ἠπείρου Μιχαήλ. Πλὴν δὲ τούτων πάντων τοσαῦται ἦσαν αἱ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφύλιοι θρησκευτικαὶ τῶν Φράγκων διενέξεις ὥστε ὁ Ἑρρῖκος, καίτοι ὑπὸ τῶν ποικίλων ἐκείνων πολεμίων ἀπειλούμενος, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ συγκαλέσῃ τῇ 2 Μαΐου 1210 νέον κοινὸν συνέδριον εἰς Ραυένικαν, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος δι' ὁμοίας ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ συνόδου ἐρρύθμισε τὰ πολιτικὰ τοῦ βασιλείου πράγματα, κανονίσῃ ὁπωσοῦν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά.

Ἡ ἀναργία ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦτο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ ἀρχαίου κράτους μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων θέλει καταστῆ πρόδηλος ἅμα ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων Ἐπισκοπῶν.

Τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ ἐπιφανεστάτη μητρόπολις τοῦ ὁμωνύμου βασιλείου, προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος ἅμα μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁ γάλλος ἐκεῖνος ἐπίσκοπος Νευελών, ὃν εἴδομεν ἄγοντα τὴν ***Προσκυνήτριαν*** ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφόδου. Ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1207 εἰς Βᾶριν δεινὴ συνέβη ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἀρχιεπισκοπάς, διατάραξι ἐπὶ τῆς τοῦ Βιανδράτε κυβερνήσεως. Οἱ βαρῶνοι ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς βίας τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς κτήματα· αὐτὴ ἡ βασίλισσα κατεπίεσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης, ἀποποιουμένη τὰ ὀφειλόμενα ταύτῃ δέκατα. Παρεμφερῶς δὲ ἐπολιτεύοντο ὁ Βιανδράτε, ὁ Παλλαβιτζίνη, ὁ Ὄθων τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Θωμᾶς Στρομογκοὺρτ τῶν Σαλώνων καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ὡς πρὸς τὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκόπων Ἀθηνῶν, Θερμοπυλῶν καὶ Ναζορέσκας, ἀποποιούμενοι ἰδίως τὴν τῶν δεκάτων πληρωμήν. Τούτων πάντων ἕνεκα κατέστη δύσκολον νὰ εὑρεθῇ διάδοχος τοῦ Νευελών· καὶ ὅταν ἐπ τέλους ἐξελέχθη ὁ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου φρονῶν ἐπίσκοπος Βερροίας Γουαρῖνο οἱ περὶ τὸν Βιανδράτε ἀντέστησαν εἰς τὴν παραδοχήν του, μόλις δὲ τῷ 1212 μετὰ πολλὰς ἔριδας ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἔξαρχος τοῦ βασιλείου καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἕνδεκα τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχόμεναι ἐπισκοπαί, ἐν αἷς ἡ Κύπρος τὰ Σέρβια, ὁ Πλαταμὼν καὶ ἡ Κασσάνδρεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διηνεκὴς ὑπῆρξεν ἡ πρὸ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν διάστασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις οὔτε δέκατα ἐλάμβανεν οὔτε ἄλλο τι παρὰ λαϊκῶν. Καὶ πλὴν τούτου ἡ Μαργαρίτα ἠξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦ τὰ διάφορα ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχοντα πλούσια μοναστήρια, τὰ ὁποῖ ἅπαντα σχεδὸν κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ποικίλων τῆς Δύσεως ἱερατικῶν ταγμάτων. Μόνο τὰ ἀναχωρητήρια τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθωνος ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ Ἑλλή

ων. Ἀλλά,καίτοι ἀπελάμβανον πολλὴν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὑπόληψιν ἐπὶ ἀλη-
εῖ εὐλαβείᾳ, οὐδὲν ἧττον ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατεπιέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβα-
τῆς, εἰς ὃν ὁ καρδινάλιος Βενέδικτος εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐπιστασίαν.
υμμαχήσας ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος μετὰ τῶν στασιαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βαρώνων ἐλή-
τευσε πᾶν ὅ,τι εὗρεν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει πολύτιμον εἰς χρυσόν, ἄργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα
αὶ διὰ φοβερῶν βασάνων ἐθανάτωσε τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐνόμιζε κρύπτοντας χρήματα.
ἰς μάτην ὁ Πάπας ἐπέπληττεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ διαγωγῇ καὶ μόλις ὁ Ἐρρῖκος
σωσε τὰ μοναστήρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον, τῷ 1214, καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν
ιαιτέραν προστασίαν τοῦ Ἰννοκεντίου. Μέχρι τῆς σήμερον δὲ σῴζεται ἐν τῇ μονῇ τῆς
αύρας εἰκὼν παριστῶσα τὸν Ἐρρῖκον ὡς ἀνορθωτὴν τῆς μονῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία
νεδείχθη συνετωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ εἰς τὰ ἐφήμερα κράτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως
αὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁμα-
ώτερα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐτίμα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῆς
κκλησίας αὐτῆς ὅσον ἔνεστιν εὐπρεπῶς ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 13 Φεβρουαρίου 1209
πιστολὴν μαρτυροῦσαν ὅτι, ἂν τὸ πολιτικόν του σύστημα ἦτο ὀλέθριον, ἡ καρδία του
ν ἦτο ἀπρόσιτος εἰς τὰ εὐγενέστερα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς
πιστήμης, ὡς ὀνομάζει ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεύς, τὸ κοινὸν τοῦτο ἀγλάισμα τῆς ἀνθρω-
ότητος, ἔπρεπε νὰ ἀνακτήσῃ ἅπαν τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς
κροπόλεως ἱερὸν τῆς Θεοτόκου, ὁ Παρθενών, νὰ ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ λαμπρόν. Εἰς τὸν
ρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον, Γάλλον τὸ γένος, ἐπετράπησαν τῷ 1206 ἅπαντα τὰ
καια τῶν ἑλλήνων αὐτοῦ προκατόχων ἐφ' ὅλου τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας· τῷ δὲ 1208
πεδόθησαν τῇ μητροπόλει ταύτῃ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκκλησίας οἱ
Γαλλίᾳ ὡς ἄριστοι λογιζόμενοι, «καθ' ὅσον ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐνταῦθα, χωρὶς
προσβάλωσι τὸν κλῆρον, τὸν λαὸν καὶ τοὺς δυνάστας τῆς χώρας», καὶ συγχρόνως διε-
άχθη ὁ Ὄθων Λαρόσσης νὰ μὴ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κανένα φόρον (ἀκρό-
ιχον). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προελήφθησαν πολλαὶ συγκρούσεις πρός τε τὴν κοσμικὴν
ουσίαν καὶ τὸν κατώτερον κλῆρον.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ προΐστατο τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν,
στις κατῴκει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οὐ μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς τὴν
ητρόπολιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ 1205 ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γάλλοι
ηρικοί, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερέα τὸν ὁμογενῆ αὐτῶν
νσέλμον. Ὁ πάπας, ὅστις ἠξίου ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἵδρυσις τοῦ συλλόγου
είνου τῶν ἱερέων ἦτο ἀντικανονική, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομέ-
ν ἐκλογήν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέλαβε πολλὴν
αγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλεῖστοι ἱερωμένοι, τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ
θήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα.
καθυποβληθέντες εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλειπον οἱ
εῖστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως καὶ προσκαλού-
νοι νὰ ἐπιστρέψωσι δὲν ὑπήκουον. Ὁ πάπας ἔδιδε συνετὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον
μβουλάς, συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν
ιοδιωκτῶν. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς
ὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιε-
ς, οἱ δὲ Ναΐται οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρά τε τοῦ Σαμπλίττου
ι τοῦ Βιλλεαρδουίνου δὲν ἔπαυον πολεμίως πρὸς τὸν ἀρχιερέα διακείμενοι. Πλὴν τού-

των ὁ Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν· ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ Δύσει νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἔβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἅπαντες οἱ ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα· πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη, μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἱδρυμένοι βαρῶνοι προέβησαν ἔτι περαιτέρω. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ βαρῶνος Πατρῶν Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἐνόμισε συμφερώτερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τήν τε κατοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μητροπολίτου εἰς φρούριον. Ἄλλοι δὲ ἱππόται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ῥῖνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ὀλεθρίαν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἐκκλησιασιστικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἣν ἐπρέσβευσαν καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν οἱ Δυτικοὶ κατακτηταὶ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξε σωτήριος διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνότητα· διότι ἐν γένει οἱ πολιτικοὶ δυνάσται ἔδειξαν πολὺ πλείονα μετριοπάθειαν καὶ ἀνοχὴν ἢ οἱ κληρικοί, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τόπους κληρικοί. Καὶ μία ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας παρετάθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν πολλάκις αἱ ἐνέργειαι τοῦ λατινικοῦ κλήρου καὶ ἐπροστατεύθη μέχρι τινὸς ὁ ἑλληνικός. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι ὅτι κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ ἐπέμβασις ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον καὶ μετεβάλλετο πολλάκις εἰς λῃστείαν καὶ διαρπαγήν· ἐκ δὲ τούτου ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπερ οἱ συνετώτεροι ἀντιπρόσωποι τῆς κοσμικῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπολάβωσιν ὡς συμφέρον εἰς αὐτήν. Ταῦτα δὲ τὰ ἀτοπήματα ἐνόμισε κατεπεῖγον νὰ θεραπεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος διὰ νέας κοινῆς συνόδου, ἣν συνεκάλεσεν εἰς Ραυένικαν τῇ 2 Μαΐου 1210.

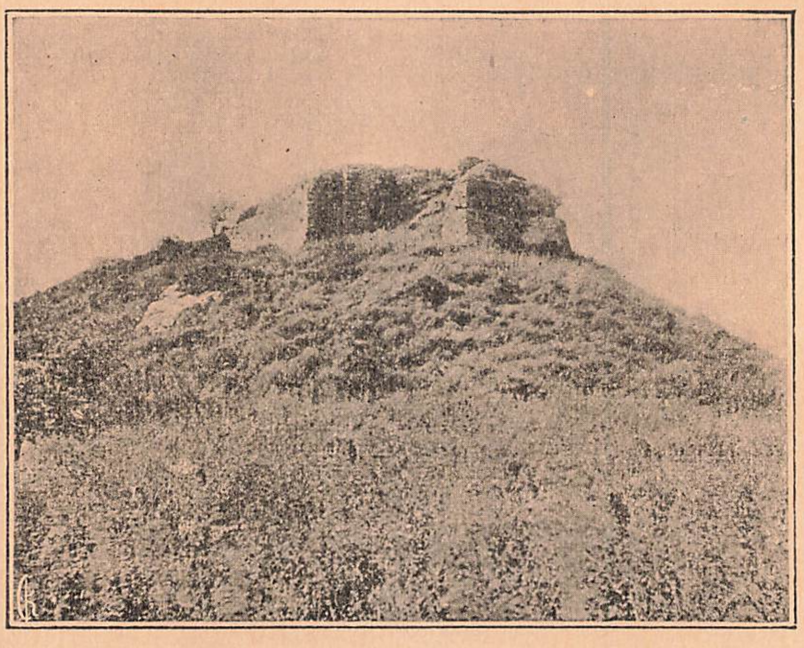
Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ πλεῖστοι βαρῶνοι και οἱ πλεῖστοι ἀρχιερεῖς τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης, ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου τούτου, ἤτοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κορίνθου, θέλουσι παραχωρήσει εἰς τὸν λατῖνον πατριάρχην, ὡς ἐπίτροπον τοῦ πάπα, πάσας τὰς ἐκκλησίας, πάντα τὰ μοναστήρια, ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ κτήματα καθὼς καὶ πάντα τὰ προσήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησίας δικαιώματα, ὑποσχόμενοι ν' ἀπαλλάξωσιν ἐσαεὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν πολιτείαν βάρους, παρεκτὸς τοῦ ἀνέκαθεν, ἤτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἡμετέρας μοναρχίας, πληρωνομένου ἀκροστίχου, τὸ ὁποῖον ὤφειλον καὶ νῦν νὰ καταβάλλωσι πάντες οἱ λατῖνοί τε καὶ ἕλληνες ἱερωμένοι διὰ τὴν γῆν ἣν ὡς φέουδον κατέχουσιν. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποποιηθῆ νὰ πληρώσωσι τὸ ἀκρόστιχον τοῦτο ἐπετρέπετο ἡ κατάσχεσις τῶν κτημάτων αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προσωπικὴ κράτησις, οὐδὲ αὐτὴ ἡ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἕλληνος ἱερέως ἐν ὅσῳ τὰ κινητὰ αὐτοῦ ἐξήρκουν εἰς ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς. Οἱ δὲ μὴ ἱερωθέντες υἱοὶ τοῦ ἕλληνος ἱερέως ἐτέλουν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς βαρώνους ὑπηρεσίαν. Τὰς διατάξεις

ταύτας ἐπεκύρωσε καὶ ὁ πάπας τῇ 21 Δεκεμβρίου 1210, συναινέσας νὰ λαμβάνωσιν οἱ κοσμικοὶ κύριοι τῆς χώρας τὸ ἀκρόστιχον ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν, ἃς παρεχώρησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν κλῆρον. Ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν ἠσφαλίσθη ἡ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰρήνη. Ὁ Βερθόλδος, ἡ Μαργαρίτα καὶ οἱ βαρῶνοι ἐδήμευσαν οὐκ ὀλίγα κτήματα τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρρῖκος κατεκρίθη ὅτι ὑπεστήριζε τοὺς ληστεύοντας τὴν ἐκκλησίαν ἄρχοντας.

Καὶ ἔπειτα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ παρλαμέντον τοῦτο τῆς Ραυένικας δὲν ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας ὁ ἄρχων Βαλλεαρδουῖνος οὔτε παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην οὔτε ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθει πολιτευόμενος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὅπως προεξεθέσαμεν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος οὗτος ὁ ἐπιτηδειότερος ἴσως ὅλων τῶν Φράγκων τῆς Ἀνατολῆς ἡγεμόνων· καὶ τούτου ἕνεκα δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην κατὰ τὴν Ραυένικαν σύνοδον δὲν παρέστη εἰμὴ ὡς ἐπίτροπος τῶν κληρονόμων τοῦ Σαμπλίττου. Ἀλλὰ καίτοι ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἐπισήμως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, βραδύτερον δὲ μόνον ἐν ἰδιωτικοῖς ἐγγράφοις· καίτοι ἕτερος ἀνεψιὸς τοῦ Σαμπλίττου, ὁ Ροβέρτος, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ν' ἀπαιτήσῃ τὴν κληρονομίαν ταύτην τῆς οἰκογενείας του, ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔπραττεν ἀπ' αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1209 ὡς ἀπόλυτος τῆς χερσονήσου κύριος· Τῷόντι ἅμα ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν πρώτην εἰς Ραυένικαν σύνοδον ἀπῆλθεν εἰς Μεσσηνίαν ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες πράγματι μὲν δὲν κατεῖχον εἰμὴ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, κατὰ τὴν ἀρχικὴν ὅμως περὶ διανομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρᾶξιν εἶχον λάβει ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ἐκανόνισε δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς κληρονομικὸς δυνάστης τῆς χερσονήσου· διότι διὰ τῆς συμβάσεως, ἣν τότε συνωμολόγησεν ἐν Σφακτηρίᾳ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Ραφαὴλ Γόρον, ὤμοσε δι' ἑαυτόν τε καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ ὅρκον πίστεως πρὸς τὸν δόγην ἕνεκα ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν ὁπόσον περιπεπλεγμέναι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ὑποτελείας τῶν διαφόρων δυναστῶν τῆς Δύσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχεν ὀμόσει πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον, νῦν δὲ ὡρκίζετο πίστιν εἰς τὴν Ἐνετίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὅρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅτι ἡ Ἐνετία ἐλογίζετο ὡσαύτως τοῦ αὐτοκράτορος ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα ἑκάστου τῶν ὑποτελῶν τούτων πρός τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα ὥστε οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι σπουδαῖοι. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ 1209 γενομένην ἐν Σφακτηρίᾳ μεταξὺ Βιλλεαρδουίνου καὶ Ἐνετῶν σύμβασιν ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὤφειλε νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τούτους φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ νὰ πολιτεύηται ὡς γνήσιος Ἐνετὸς πρὸς τὴν ἐπικυρίαρχον δύναμιν· εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἐπετράπη ἀτέλεια φόρων· ἐν πάσῃ πόλει ὅπου ἤθελον ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἴδιον τμῆμα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος ὡς Ἐνετὸς μὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἐν Ἐνετίᾳ ἰδίαν οἰκίαν, ὡς ὑποτελὴς δὲ νὰ παρέχῃ κατ' ἔτος τρία πολύτιμα μεταξωτὰ ἱμάτια.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκύρωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γενομένας δωρεὰς καὶ παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐρρύθμισε τὸ φεουδαλικὸν αὐτοῦ κράτος κατὰ τὰ πάτρια, ἤτοι τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Καμπανίας ἔθιμα. Ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη εἰς πολλὰ μεγάλα τμήματα καλούμενα βαρωνίας, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπετράπη κληρονομικῶς εἰς ἕνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὅλων Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὁ Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἀνηγορεύθη κύριος Πατρῶν, ἥδρευε δὲ ἐν αὐτῇ μετὰ πολυ-

αρίθμων ἄλλων ἱπποτῶν,εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ φέουδα, διότι ἡ πόλις ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρώνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ. Ἡ Βοστίτζα ἐδόθη μετὰ ὀκτὼ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Οὔγωνα Δελίλλην (Hugues de Lille) καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν Γαλλίᾳ κύριος τοῦ Σαρπινύ (seigneur de Charpiny) ἡ περὶ τὴν Βοστίτζαν χώρα ἐπωνομάσθη Τσερπινία, ἐξ οὗ πιθανώτατα τὸ μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὄνομα τῆς κώμης Κερπινῆς. Τῶν Καλαβρύτων ἄρχων ἐγένετο μετὰ δώδεκα φεούδων ὁ Ὀδεβέρτος Λατρεμούι (Audebert de la Tremouille). Καὶ ἡ μὲν Ἦλις ἀπετέλεσε τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἥδρευε συνήθως εἰς Ἀνδραβίδαν, τὴν δὲ Μεσσηνίαν μετὰ τῶν φρουρίων Ἀρκαδίας καὶ Καλαμάτας καὶ τῆς περὶ Μεθώνην καὶ Κορώνην ὑπαίθρου χώρας, διετήρησεν ὡς ἴδια κτήματα ὁ Βιλλεαρδουῖνος. Αἱ ὀχυρώτεραι βαρωνίαι ἱδρύθησαν εἰς Μεσαρέαν, ἤτοι τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδίαν (¹)· καὶ ἐκ τούτων πάλιν αἱ δύο ἰσχυρόταται καὶ μέγισται ἁπάσης τῆς Πελο-

Τὸ Κάστρον τῆς Καρυταίνης

ποννήσου ἦσαν ἡ Ἄκοβα καὶ ἡ Καρύταινα, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶχεν εἴκοσι τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα, ἡ δὲ δευτέρα εἴκοσι δύο. Καὶ ἡ μὲν Ἄκοβα ἐντολὴν εἶχε νὰ προφυλάττῃ τήν τε πλουσίαν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τὴν πεδιάδα Ἤλιδος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν περιλιπομένων Σλαύων τῆς Γορτυνίας (ἐξ ἧς τὸ ὄνομα Σκόρτα), οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ἡ δὲ Καρύταινα, ἥτις περιελάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σκόρτων, συνεῖχεν ἀπὸ μεσημβρίας αὐτὰ καὶ ἐνταὐτῷ ἐξησφάλιζε τὰ στενά, δι᾿ ὧν τὸ ὑψηλὸν ὀροπέδιον τῆς χερσονήσου ἐκοινώνει πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ὁ πύργος τοῦ πρώτου δυνάστου τῆς Καρυταίνης Οὔγωνος Δεβρυγέρ (Hugues de Bruyères) ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Βρένθης καὶ ἐδέσποζε τῆς ἄνω κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ἄκοβαν κατεσκεύασεν ὁ ἄρχων αὐτῆς Γωτιὲ Δεροζιέρ (Gautier de Rozières) ἐπὶ τοῦ ὄρους Κορφοξυλιὰ ἰσχυρὸν προπύργιον, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε ***Μεταγριφόν***,

(¹) Η Ἀρκαδία ἐκλήθη, φαίνεται, οὕτως ἕνεκα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς ἐν Πελοποννήσῳ θέσεως.

ταὐτὸν εἰπεῖν Ἑλληνοφόνιον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα φρούρια ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου ἐκτίσθησαν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Μεσαρέας καὶ τῆς Λακωνικῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μεγάλης πόλεως ἠγέρθη ἡ Βελιγοστή, ἄρχων δὲ αὐτῆς προεχειρίσθη ὁ Ματθαῖος Μὸνς μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων. Ἡ μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀργολίδος ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας, καλουμένης τότε Νίκλι, ἴσως ἐκ μεταθέσεως καὶ παραφθορᾶς ἀπὸ τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντέστη πεισματωδῶς εἰς τοὺς Φράγκους καὶ δὲν παρεδόθη εἰμὴ ἀφοῦ εἶδεν αὐτοὺς προαγαγόντας ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπισκευασθὲν ἐπετράπη μετὰ ἓξ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Γουλιέλμον, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον. Τὴν δὲ παρακειμένην Λακεδαίμονα προσέθηκεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ κτήματα, καὶ πολλάκις ἡ πόλις ἐκείνη, ἧς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς Λακραιμονίαν (La Crémonie), ἀναφέρεται βραδύτερον ὡς ἕδρα τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μωρέως. Μέχρι τοῦ 1209 οἱ Φράγκοι δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ κυριεύσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς νοτιοανατολικῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἠρκέσθη τότε νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὀχυράς τινας μόνον θέσεις. Τὸ ἐν τῇ Τσακωνίᾳ φρούριον Γεράκι ἐκτίσθη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐρώτα οὐ μακρὰν τῶν ἀρχαίων Γερονθρῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τοὺς αὐτόθι Σλαύους καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὴν Μονεμβασίαν προσέλευσιν. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Γιουῆ (Γουίδωνα) Δενιβελλὲ (Guy de Nivellet) μετὰ ἓξ φεούδων, ἐνῷ ἕτερός τις δυνάστης Λουκᾶς καλούμενος, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐπωνύμιον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Λάκκου, ἑδρεύων εἰς Γριτζαινά, ἐν τῷ Στενυκληρικῷ πεδίῳ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσα τελευταία πρὸς μεσημβρίαν θέσις ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μάνης ἦτο τὸ φρούριον τοῦ Πασσαβᾶ, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς νότον τοῦ Γυθείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου Λᾶ καὶ ἐπετράπη εἰς τὸν γενναῖον Ἰωάννην Δενελλὺ (Jean de Neuilly) μετὰ τεσσάρων φεούδων. Σῴζεται δὲ μέχρι σήμερον καὶ ὠνομάσθη Πασσαβᾶς ἐκ τῆς πολεμιστηρίου κραυγῆς τῶν Καμπανιτῶν Passe avant, ὅπερ σημαίνει «ἐμπρός», ὥστε δὲν εἶναι σλαυικὸν ὄνομα ἀνάλογον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Πασσάου, ὅπως ἠξίωσεν ὁ πανταχοῦ τοὺς Σλαύους ὀνειρευόμενος Φαλλμεράυερ.

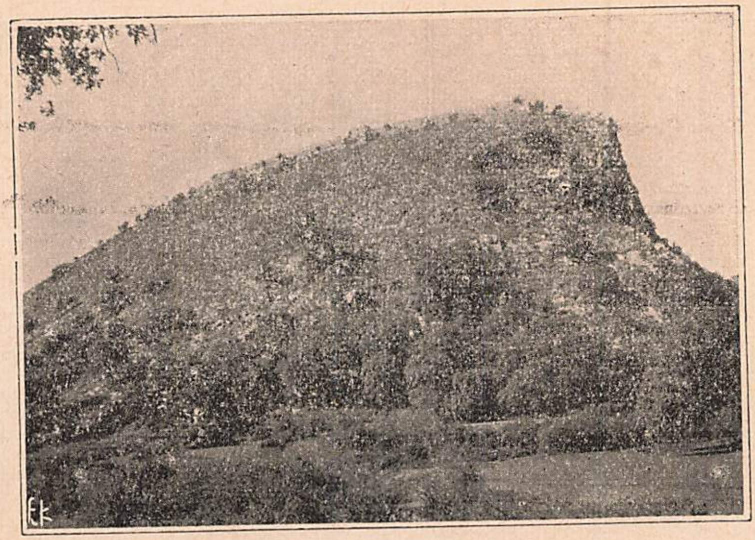

Τὸ φρούριον τοῦ Γερακίου.

Ἐν ὅλοις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς δέκα βαρωνίας (ἐξαιρέσει τῆς Μεσσηνίας, ἥτις ἦτο ἴδιον κτῆμα τοῦ Βιλλεαρδουίνου, καὶ τῆς Ἤλιδος, ἥτις ἀπετέλει τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος) (¹), ἤτοι εἰς δέκα ἀμέσως τῷ ἡγε-

(¹) Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἦλις ἦν ἰδία κτῆσις τοῦ Βελλεαρδουίνου ἐκ τῶν πρώτων κυριευθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ πρὸ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίττου· ἐγένετο δὲ νῦν ἡ Ἦλις *κτῆσις* (domaine), τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου καὶ ἡ ***Ἀνδραβίδα καθέδρα*** τῶν ἡγεμόνων.

μόνι ὑποτελεῖς διοικήσεις, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ περιελάμβανον 94 ἱπποτικὰ φέουδα, δηλαδὴ κτήματα ἀνήκοντα εἰς ἁπλοῦς ἱππότας,ὑπαγομένους ἀμέσως εἰς τοὺς βαρώνους. Πλὴν τούτων, ἐπειδὴ τὰ ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκευθεὶς κλῆρος ἐπροικίσθη ὡσαύτως δι' ἱπποτικῶν φεούδων· καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτώ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ 'Ανδραβίδης, Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγοστῆς, Νικλίου καὶ Λακεδαίμονος ἀνὰ τέσσαρα. Ἰσάριθμα δὲ φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως (¹). Οἱ βαρῶνοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς ἀδιάλειπτον σχεδὸν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τέσσαρας μὲν μῆνας κατ' ἔτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς ὅπου ἤθελον διορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύναντο μὲν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων ἀλλ ὤφειλον νὰ μὴ ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς χερσονήσου. Ὥστε, ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν νὰ προσδιορίζῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας τῆς ὑπηρεσίας των, οἱ ὑπο-

Τὸ φρούριον τοῦ Πασαβᾶ

τελεῖς ἐκεῖνοι ἀδιαλείπτως ἢ ἐστράτευον ἢ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμοι πρὸς στράτευσιν. Οἱ βαρῶνοι (²) ὅσοι κατεῖχον πόλιν, οἷον λ. χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα, ὤφειλον νὰ παρέχωσι δύο σημαιοφόρους καὶ προσέτι δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην (³) καὶ δύο ἱππεῖς· οἱ ἔχοντες ὀλιγώτερα φέουδα παρεῖχον δι' ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς· οἱ δ' ἔχοντες ἓν μόνον φέουδον (διότι ὑπῆρχον καὶ ἁπλοῖ ἱππεῖς λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἴδιον φέουδον) ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλως τε ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνοι. Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλλάσσοντο μὲν τῆς ἐν φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὤφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν ὅπως καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ νὰ παρακάθηνται εἴς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια, ἀπεῖχον δὲ μόνον ὁσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῇ φόνος. Καὶ οὕτω μὲν ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν κατακτητῶν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου

(¹) ***Ἱεροπολεμικὰ τάγματα*** ἐννοεῖ τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἱδρυθέντα τάγματα τῶν μοναχῶν ἱπποτῶν ('Ιωαννιτῶν, Ναϊτῶν).

(²) ***Οἱ βαρῶνοι***(baron ἐκ τοῦ Λατ.baro=ἐλεύθερος;) ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ φεουδαλικῇ εὐρωπαϊκῇ τάξει τὸν κατώτατον ταύτης βαθμόν,ὅπως δηλοῖ τοῦτο καὶ τὸ ἀντίστοιχον γερμ. Freiherr=***ἐλεύθερος*** κύριος, ἰδιοκτήτης ἐλεύθερος, μὴ δουλοπάροικος,ἀλλ' ὑποτελὴς εἰς τὸν ἀνώτερον φεουδάρχην.

(³) ***Ἱππότης*** (chevalier) ἐν τῷ φεουδαλικῷ συστήματι κατέχει τὴν κατωτάτην τάξιν, ὅπως

καθ' ὃν ὁ Γοδοφρέδος Α' ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλομεν πραγματευθῆ ὅταν ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Γοδοφρέδου Β', διότι τότε φαίνονται ἀναπτυχθέντες ἰδίως οἱ ποικίλοι καὶ συνετοὶ θεσμοὶ δι' ὧν οἱ Βιλλεαρδουῖνοι ἐρρύθμισαν τὰς μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων σχέσεις. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Γοδοφρέδος Α' ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, κατὰ τὰ ὁποῖα, θανόντος αὐτοῦ τῷ 1218,

Θρῆνος πολὺς ἐγίνετον εἰς ὅλον τὸν Μορέαν,
Ὅτι τὸν εἶχον ἀκριβόν, πολλὰ τὸν ἀγαποῦσαν,
Διὰ τὴν καλήν του αὐθεντειάν, τὴν φρόνησιν τὴν εἶχεν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐπολιτεύθη τῷ 1209 ὡς κύριος τῆς χερσονήσου, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τοῦ Σαμπλίττου ἀνεψιὸς Ροβέρτος ἔφθασεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς κτήσεως ταύτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Λέγεται ὅτι ὁ Σαμπλίττης ἀναχωρῶν εἶχεν ὁρίσει ὅτι, ἐὰν ἐντὸς ἔτους καὶ ἡμέρας προσέλθῃ εἰς τὴν χώραν συγγενὴς αὐτοῦ, θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς κυρίαρχος εἰδὲ μὴ ἡ ἡγεμονία θέλει μεταβῆ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του Γοδοφρέδον. Καὶ προστίθησιν ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Γοδοφρέδος διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἐνετίας σχέσεών του παρενέβαλε τοσαῦτα προσκόμματα εἰς τὴν ὁδοιπορίαν τοῦ Ροβέρτου ὥστε οὗτος δὲν ἔφθασε τφόντι εἰς Πελοπόννησον εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ἐκείνης. Τούτου ἕνεκα καὶ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν εἶχον οἵ τε βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι πρὸς τὸν Βιλλεαρδουῖνον ἐκηρύχθη ὁ Ροβέρτος ἔκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος κατέστη ἀναμφισβήτητος τῆς Πελοποννήσου κύριος. Τότε ἐπεχείρησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς ἠξεύρομεν, μέρος τῆς Λακωνικῆς καὶ ἡ Ἀργολὶς καὶ ἡ Κορινθία ἀνθίσταντο ἔτι εἰς τοὺς Φράγκους, ὁ δὲ νέος ἡγεμὼν ἐπρέσβευεν ὅτι οὐδ' ἔπρεπε νὰ τὸν λέγωσι πρίγκιπα τοῦ Μωρέως ἐν ὅσῳ δὲν ἦτο κύριος τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολὶς διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ, ὅστις ὀμόσας πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν ὅρκον τοῦτον τῆς πίστεως, καὶ ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ Βιλλεαρδουῖνος προσέβαλε τὸν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπόν του Θεόδωρον. Ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθη ὑπό τε τοῦ Βιλλεαρδουίνου καὶ τοῦ κληθέντος καὶ ἐλθόντος εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν Ὄθωνος Λαρόσσου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ κεκλεισμένος Θεόδωρος ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1210 ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ λιμοῦ νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Ἄργος μετὰ τοῦ ἀξιολόγου θησαυροῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας ἀντέστη πάλιν αὐτόθι ὑπὲρ τὸ ἔτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔπεσε τὸ Ναύπλιον τῇ συνδρομῇ, ὡς λέγεται,

---

ὁ ***βαρῶνος***. Ἀλλ' ἔχει τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ τὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ ***τέλειος***, ***τελείως ὡπλισμένος***, πολεμιστής (οἷος μόνος ὁ ἱππότης ἠδύνατο νὰ εἶναι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν Εὐρώπῃ), ἐντεῦθεν δὲ καὶ ***ἀνδρεῖος***, γενναῖος, οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς, ὡς ἁρμόζει εἰς γενναῖον ἄνδρα καὶ ὡς ἦσαν οἱ ἥρωες τοῦ ἀρχαίου ἔπους. Ἱπποτικὸν φέουδον εἶναι φέουδον μικρόν, ἱπποτῶν ὑποτελῶν εἰς ἀνωτέρους φεουδάρχας. Τὸ ἱπποτικὸν φέουδον εἶναι μικρότερον τῆς ***βαρωνίας*** ἤτοι τοῦ ***βαρωνικοῦ φεούδου***. ***Φέουδον*** (κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν Λατινικὴν feodum εἶναι ταυτόσημον τῷ γερμανικῷ Lehen =κλῆρος) ἐλέγετο ἡ χώρα ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος εἰς μεγιστᾶνα ὑπήκοον πρὸς κάρπωσιν κληρονομικήν, καταστάντα μόνον ὑποτελῆ πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος κατά τινας μὲν ζητητέον ἐν τῷ ἀρχαίῳ γερμανικῷ Viehe, θρέμμα, κτῆσις· κατ' ἄλλους ἐν τῷ λατιν. fides (=πίστις) ἢ foedus (=συνθήκη), κατ' ἄλλους δὲ ἐν τῷ γοτθικῷ faihu=περιουσία. Ἀνάλογον πρὸς τὸ φραγκικὸν ***φέουδον*** εἶναι τὸ παρὰ Τούρκοις τουρκοπερσικὸν ***τιμάρ*** (=καλλιέργεια) καὶ τὸ ἀραβικὸν ***ζιαμέτ*** ἢ ***σιασμέτ*** (***ζαΐμ***=τιμαριοῦχος).

τῆς Ἐνετίας, ἥτις ἔπεμψεν ἐκ Κορώνης τέσσαρας γαλέρας κατὰ τοῦ φρουρίου. Τελευταῖον τῷ 1212 ἐκυριεύθη καὶ τὸ Ἄργος, ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ χρήματα ἐδημεύθησαν ἀμέσως κατὰ τὸ σύνηθες ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ πάπα, ὁ δὲ Ὄθων Λαρόσσης ἔλαβεν ἰδίως προσέτι εἰς ἀμοιβὴν τῆς δοθείσης παρ' αὐτοῦ ἐπικουρίας ὡς φέουδον τὸ Ναύπλιον, τὸ Ἄργος καὶ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου ἐτησίαν πρόσοδον 400 ὑπερπύρων, γενόμενος τούτων πάντων ἕνεκα ὑποτελὴς τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὅστις ὅμως οὐδέποτε προέτεινε δικαίωμά τι ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τὴν Ἀττικήν· τοιαύτας ἀξιώσεις δὲν ἔφερον εἰς μέσον εἰμὴ βραδύτερον οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ὄθωνος, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο κύριοι καὶ τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν τελευταίων ἐλευθέρων ὀρεινῶν τμημάτων τῆς Λακωνικῆς.

Εἴπομεν πρὸς ὀλίγου ὅτι ὁ Ὄθων ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου κατ' ἔτος 400 ὑπέρπυρα. Οἱ χρονογράφοι, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς Ἀνατολῆς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ὠνόμαζον αὐτὰ ἢ ***νομίσματα*** ἁπλῶς ἢ ***χρυσᾶ*** καὶ δι' αὐτῶν ἐνόουν τὸ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινοτάτῃ χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν χρυσοῦν νόμισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο 15 περίπου δραχμῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐφεξῆς οἱ χρονογράφοι καλοῦσιν ***ὑπέρπυρον*** τὸ χρυσοῦν νόμισμα· ὅθεν ἐζητήσαμεν νὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος καὶ πράγματος παρὰ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Λάμπρου, ἐμπειροτάτου ὄντος περὶ τὴν νομισματικὴν ἐπιστήμην· ὁ δὲ ἀναδιφήσας βίβλους σπανίας καὶ δοκιμάσας μετὰ πλείστης ἐπιστασίας διάφορα ὑπέρπυρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τῶν ἔπειτα ἐν Νικαίᾳ βασιλέων Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, καὶ τῶν κατόπιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάλιν ἀρξάντων Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἔφθασεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πάσης πίστεως ἄξια συμπεράσματα.

Ἡ λέξις ὑπέρπυρον, ἂν καὶ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρχαιοτέρα, διότι ἀπαντᾷ εἰς ἐνετικὰ ἔγγραφα (perperi ἢ iperperi) τῶν ἐτῶν 1039 καὶ 1150. Τότε λοιπὸν ὑπέρπυρα ἐλέγοντο τὰ παλαιὰ χρυσᾶ νομίσματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρας μοναρχίας(¹). Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοπέντα παρὰ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων χρυσᾶ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο πολὺ μικροτέρα τῶν ἀρχαίων, διότι ἀνελόγει μόνον πρὸς φράγκα 11 20/₀₀· καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ νομίσματος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς κατακτήσεως τελευταίων χρόνων, διότι, ὡς προείπομεν, καὶ τοῦ Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου τὰ χρυσᾶ τοσαύτην μόνον ἔχουσι τὴν ἀξίαν. Τὰ ὑπέρπυρα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ***Βυζάντια***, ὅμοια δὲ αὐτῶν δὲν ἐκόπησαν παρεκτὸς τοῦ Βυζαντίου, εἰμὴ μόνον ἐν Κύπρῳ. Πανταχοῦ ἀλλοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς φραγ-

---

(¹) Κατὰ τὰς τοῦ ἡμετέρου νομισματολόγου Ι. Σβορώνου ἐρεύνας ὑπέρπυρον εἶναι τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ λατιν. βυζαντινοῦ ***ὁλοκοτίνου*** ἢ ὁλοκοτίνης. Τὸ ὄνομα ὑπέρπυρον εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 1200 μ.Χ. ἀντικαταστῆσαν τὸ πρότερον εἰς τὸ αὐτὸ νόμισμα διδόμενον ὄνομα ***ὁλοκοτίνη*** ἢ ***ὁλοκότινον***. Ἡ λέξις αὕτη εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ ***ὅλος*** καὶ ***κοτίνη*** ἢ ***κότινον***, ὅπερ εἶναι παρεφθαρμένος ἑλληνικὸς τύπος τοῦ λατ. coctum=***ἑψημένος***, ***ἄπεφθος*** (numus auri cocti=νόμισμα χρυσοῦ ἀπέφθου). Τὸ μιξοβάρβαρον λοιπὸν ***ὁλοκοτίνη*** ἢ ***ὁλοκότινον*** (=νόμισμα χρυσοῦ ὅλως ἀπέφθου) ἐκλήθη ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ἀπὸ τοῦ 1200 ὑπέρπυρον=***ὑπερπεπυρωμένον***, ***ἄπεφθον***, coctum, ***ὅλως κόκτον***, ὁλοκότινον.

κοκρατίας ἕτερα νομίσματα· ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐκόπτοντο δηνάρια [1], τορνέσια [2], κατὰ τὸ γαλλικὸν σύστημα ἐν Ρόδῳ δὲ καὶ Χίῳ καὶ Μυτιλήνῃ ἀπεμιμοῦντο τὰ χρυσᾶ δουκᾶτα [3] ἢ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα [4] τῆς Ἐνετίας καὶ τὰ γιλιᾶτα [5] τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἐν τούτοις εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας χώρας ἀναφέρονται καὶ ὑπέρπυρα· τὰ ὑπέρπυρα ὅμως ταῦτα δὲν ἦσαν πραγματικὸν νόμισμα ἀλλὰ μόνον ὀνοματικόν, ἀναλογοῦν πρὸς ποσόν τι ὡρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ πραγματικῶν νομισμάτων. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο καθ᾽ ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης εἶχε τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπερπύρων, ἤτοι φρ. 11 καὶ 20/₀₀. ὅθεν τὰ 400 ὑπέρπυρα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἀντεστοίχουν πρὸς 4480 φράγκα.

Νόμισμα τῶν Φράγκων τῆς Κύπρου, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Βυζαντιακῶν νομισμάτων.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ᾽ οὓς συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ τὰ πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντα γεγονότα ἡ Ἐνετία ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων νήσων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Εἴδομεν ὅτι τῷ 1211 ὁ λομβαρδὸς κυρίαρχος τῆς Εὐβοίας Ραυᾶνος εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας. Ἀποθανόντος τοῦ Ραυάνου τῷ 1216, πολλοὶ ἤρισαν περὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης βάιλος [6], ἤτοι ἐπίτροπος τῶν Ἐνετῶν, Πέτρος Βάρβος διήρεσε τὴν νῆσον εἰς τρία τμήματα μεταξὺ τῶν διαφόρων κληρονόμων καὶ ἐνταῦτῷ ἐνίσχυσε τὰ πλενεκτήματα τῆς πολιτείας ἣν ἐξεπροσώπει· διότι, παρεκτὸς τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους ὅπερ οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐπέτυχε τὴν ἐν τῇ νήσῳ εἰσαγωγὴν τῶν ἐνετικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων κατεχομένου τμήματος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ δὲ ἀποικία ὠργανώθη κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφισταμένης, προϊσταμένου τοῦ βαΐλου, ὅστις εἶχε παρ᾽ ἑαυτῷ δύο δικαστὰς καὶ τρεῖς συμβούλους. Πολὺ ἰσχυροτέρα ἐγένετο ἡ

(1) ***Δηνάριον*** ἐλέγετο παρὰ Ρωμαίοις νόμισμα ἰσοδύναμον πρὸς τὴν δραχμὴν ἰσότιμον πρὸς ***δέκα*** (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ deni, decem), χαλκᾶ νομίσματα τῆς κατωτάτης νομισματικῆς μονάδος (asses, ***ἄσσοι*** καὶ ***ἀσσάρια***. Ἡ κυριολεκτικὴ σημασία τῆς λ. φαίνεται ὅτι εἶναι ***μονάς***).

(2) ***Τορνέσια*** (περὶ τοῦ ὀνόματος ἰδ. περαιτέρω), ἐν Ἑλλάδι ἦσαν ἰσοδύναμα πρὸς τὰ ***ὑπέρπυρα***.

(3) ***Δουκᾶτον*** νόμισμα βυζαντινὸν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως ***Κωνσταντίνου Δούκα*** ὡς τὸ Ρωμανᾶτον, Μονομαχᾶτον ἔχον ἀξίαν ἴσην πρὸς τὴν τοῦ ὑπερπύρου.

(4) ***Γρόσσα*** ἐκ τοῦ grossus (τοῦ μεταγενεστέρου λατινισμοῦ, μέγας, χονδρός) νόμισμα χονδρὸν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ λεπτοτέρου ἐλάσματος) γερμανικὸν ἐν Πράγᾳ τὸ πρῶτον ἐκκοπὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ 13 αἰῶνος (ἐντεῦθεν καὶ grossus pragensis ἐν ἀρχῇ καλούμενον) ἔχον ἀξίαν 12 ***λεπτῶν*** (pfennig). Ἡ λ. οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἀραβ. Gersch, ἐξ οὗ τὸ τουρκικὸν ***γουρούς***. Ἐκ τοῦ γρόσσα δὲ προῆλθε τὸ γερμανικὸν Grosschen.

(5) ***Γιλιᾶτον***, οὐχὶ τῆς Νεαπόλεως ἀλλὰ τῆς Φλωρεντίας, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ δηλοῖ σημαῖνον ***ἠνθισμένον*** (διότι εἶχεν εἰκόνας ***ἄνθους***, συμβόλου τῆς πόλεως, ἧς τὸ ὄνομα σημαίνει ἄνθησις =(florentia), ἰσότιμον πρὸς τὸ χρυσοῦν ***φλωρίνιον*** (φιορίνιον), ὅπερ ἦν καὶ αὐτὸ νόμισμα Φλωρεντίας.

(6) ***Βάιλος*** ἐκ τοῦ λατ. bajulus=ὁ βαστάζων) σημαῖνον κυρίως παιδαγωγός (κηδεμών, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ παιδαγωγὸς τῶν βασιλοπαίδων) ἐκαλεῖτο ὁ ἐμπορικὸς πράκτωρ τῆς Βενετίας, ὅστις ἔπειτα ἔλαβε καὶ ἰδιότητα πολιτικοῦ ἐπιτρόπου. Ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς καλοῦνται ***μπάιλοι*** (μπάιλος) μέχρι νῦν οἱ παρ᾽ ἡμῖν λεγόμενοι ***πρόξενοι*** (consul τῶν Εὐρωπαίων.

κατάληψις τῆς Κρήτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1211, ὅτε προσήγγιζεν ἡ ἐντελὴς κατατρόπωσις τῶν Γενουαίων τῶν ἐπιχειρησάντων, καθ' ἃ προείπομεν, νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ κτῆμα ἐκεῖνο πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ νῆσος διῃρέθη τότε εἰς 139 καὶ μετ' ὀλίγον εἰς 200 εὐγενῶν ἱπποτῶν φέουδα, καὶ εἰς ἄλλα φέουδα ἁπλῶν ἱππέων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὡρίσθη νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἐνετίας, τὰ δὲ δεύτερα εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν ἁπλῶν πολιτῶν. Ἀμφότερα ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὠφελίμοις ὅροις. Οἱ ὑποτελεῖς ἔμελλον νὰ κατέχωσι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐσαεὶ κληρονομικῶς, δυνάμενοι δὲ καὶ ἄλλως νὰ διαθέτωσιν αὐτὰ ἀλλὰ μόνον πρὸς ὄφελος Ἐνετῶν. Οἱ ἱππόται ἔλαβον ἰδίας οἰκίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, ἤτοι εἰς τὸν Χάνδακα [1], καὶ νομὰς διὰ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἄλλα κτήνη. Ἐκανονίσθη ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία καὶ ἐξεδόθησαν ἐμπορικοὶ νόμοι ὡς πρός τε τοὺς ἐπὶ τῆς νήσου προσωρινῶς διατρίβοντας Ἐνετοὺς ἐμπόρους καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀποίκους αὐτούς. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία δὲν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῇ, δηλαδὴ δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν, εἰμὴ μόνον τὴν περὶ τὸν Χάνδακα παραλίαν, τὸ φρούριον Τημένιον καὶ τὰ νομήματα, ἐν οἷς τὰ ἀργυρωρυχεῖα καὶ χρυσωρυχεῖα ὅσα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλυφθῶσιν. Ἡ λοιπὴ νῆσος διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν ὅσοι προσῆλθον ἐπὶ τοῖς ἀνωτέρω ὅροις. Προσῆλθον δὲ καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Κρήτῃ πολυάριθμοι βλαστοὶ ἀρχαίων πατρικιακῶν γενῶν, ὧν οἱ ἀπόγονοι ὑπάρχουσιν ἐν μέρει καὶ σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐνετίαν· Βαρβαρῖγοι, Βαρότζαι, Γιουστινιάναι, Γριμάναι, Ζαγκουρουόλοι, Ζάνοι, Κόκκοι, Κονταρῖναι , Μοροζῖναι, Σαγρέδοι, Φόσκολοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶναι ὅτι, ἐνῷ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, πολλῶν ἐκ τῶν οἴκων τούτων οἱ ἀπόγονοι σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὰς μικρὰς ἑλληνικὰς νήσους, ἐπ' αὐτῆς τῆς Κρήτης οὐδεμία τῶν οἰκογενειῶν τούτων φαίνεται διατηρηθεῖσα, καθὼς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεμία διετηρήθη γαλλική, λομβαρδική, γερμανικὴ ἢ ἐνετικὴ οἰκογένεια. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο θέλει ἐξηγηθῆ βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ὅπως εἶχεν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ἤτοι ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος Κρήτης ἢ Χάνδακος μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν, Γιρόνης (Σπιναλόγκας), Σιθίας, Ρεθύμνου, Μυλοποτάμου καὶ Γιροπέτρας· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατελήφθησαν ὑπὸ ἐνετῶν ἱερωμένων. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν ὅπως ἀλλαχοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς τὸν κλῆρον εἰσοδημάτων ὑπεχρεώθη οὗτος νὰ συνεισφέρῃ, ὅπως καὶ οἱ λαϊκοί, εἰς ὀχύρωσιν τῆς πρωτευούσης.

Ἐν τούτοις ἀξιόλογον τῆς νήσου μέρος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐγκατασταθείσας αὐτόθι εἴτε ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ εἴτε ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, αἱ δὲ οἰκογένειαι αὗται ἐπανέστησαν τῷ 1212 ἀναφανδὸν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς, προϊσταμένου τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Καὶ ἡττήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ τότε ἐνετοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Τιεπόλου, τῇ συνδρομῇ τοῦ δουκὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους Μάρκου Σανούτου, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Τιεπόλος δὲν ἐξετέλεσεν ὅσα ὑπέσχετο εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον σύμμαχον, ὁ Σανοῦτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἑλλήνων ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ Σεβαστοῦ Σκορδίλη καὶ ἄλλων, ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς νήσου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1213, ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐπικουρία ἐξ Ἐνετίας. Εἰς τὴν νέαν ταύτην δύναμιν δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἀνθέξῃ ὁ Σανοῦτος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκ-

[1] *Χάνδαξ* (καὶ Candia) ὅπως καὶ *Χανία* προῆλθον ἐκ τοῦ ἀραβ. *Χανδέκ* =τάφρος, ὀχύρωμα.

χωρήση κατ᾿ Αὔγουστον τοῦ 1214 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔλαβε χρηματικήν τινα ἀποζημίωσιν καὶ συνωμολόγησε πλήρη ἀμνηστίαν, εἰς ἣν περιελήφθησαν καὶ εἴκοσιν ἕλληνες ἄρχοντες. Οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίπραξις, ἐν μέρει ἡ ἔνοπλος ἀντίπραξις τῶν ἑλλήνων γαιοκτητῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ αἱ τῶν Γενουαίων ἐπιδρομαί. Ἀλλ᾿ οἱ μὲν Γενουαῖοι κατετροπώθησαν ὁριστικῶς καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως καὶ οἱ Πισᾶται, τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνέκαθεν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας, ἠσφαλίσθη δ᾿ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ τῆς Ἑνετίας κράτος ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἥτις κρατοῦσα τὰς κλεῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ὅλων τῶν περικειμένων παραλίων ἐχρησίμευεν ὡς γέφυρα τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ. Οὐδὲ φαίνονται ἀναλαβόντες οἱ Ἑνετοὶ φεουδαλικήν τινα ὑποχρέωσιν ἕνεκα τῆς Κρήτης πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον διότι τοιοῦτό τι δὲν συνωμολογήθη ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ περισπασμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ σπουδαίως τοιαύτην τινὰ κυριαρχικὴν ἀξίωσιν.

Τῳόντι ἅμα ἀπαλλαγεὶς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπαναστάσεως ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας τοῦ κράτους πολεμίους, τὸν δεσπότην Ἑλλάδος Μιχαήλ, τὸν βούλγαρον δυνάστην τοῦ Προσάκου Στρέζαν, τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Λάσκαριν. Ὁ δεσπότης Ἑλλάδος εἶχεν ὀμόσει πίστιν εἰς τὸν Ἑρρῖκον, ἀλλ᾿ ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν ἦτο φυσική. Ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ᾿ ὀλίγον μετὰ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν πρὸ μικροῦ συμφωνηθέντα δεσμὸν ὑποτελείας καὶ νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ δυσμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐνῷ ὁ Στρέζας ἠπείλει αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ. Ὁ Ἑρρῖκος ἐτράπη κατ᾿ ἀρχὰς κατὰ τοῦ Μιχαήλ, ἀλλ᾿ ἐνῷ ἤλαυνε κατ᾿ αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ἀπειλεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Βορὶς καὶ τοῦ Λασκάρεως. Τούτου ἕνεκα καταλιπὼν τὴν ἄμυναν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Εὐστάθιον καὶ τὸν κόμητα Βερθόλδον ἔσπευσε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἔμαθε παρὰ Εὐσταθίου καὶ Βερθόλδου ὅτι οὗτοι συνθηκολογήσαντες πρὸς τὸν Μιχαὴλ κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τὸν Στρέζαν, μεθ᾿ οὗ εἶχε συμμαχήσει καὶ ὁ Βορίς, καὶ ὅτι ὁ Στρέζας μετ᾿ ὀλίγον ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν οἰκείων. Ἀλλ᾿ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἦλθον εἰδήσεις δειναί. Ὁ Λάσκαρις προσβαλὼν περὶ Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Καϊχοσροῦ, τὸν φίλον καὶ σύμμαχον τοῦ λατίνου αὐτοκράτορος, ἀπέβαλε μὲν τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως τὸ συγκείμενον ἐκ φράγκων μισθοφόρων, ἀλλὰ μονομαχήσας πρὸς τὸν σουλτάνον ἐφόνευσεν αὐτόν, ὥστε οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τέλους ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ὁ δὲ Λάσκαρις εἰσήλασε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ Καϊχοσροῦ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, εἷς ἐξ αὐτῶν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Λάσκαριν πᾶσαν τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθεῖσαν παραλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀττάλειαν. Ἕνεκα δὲ πάντων τούτων ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέβη ἰσχυρότερος παρά ποτε καὶ ἐμελέτησεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἑρρῖκος ἠναγκάσθη τότε νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, καίτοι εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτε ἔμαθε τὸ περὶ Ἀντιόχειαν κατόρθωμα ὅτι «νενίκηται ὁ Λάσκαρις, οὐ νενίκηκεν», ἐννοῶν τὴν ἀπώλειαν ἣν ὑπέστη ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ φράγκων συμμάχων. Καὶ ἀληθῶς κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1211 περὶ τὸν ποταμὸν Λούπαρκον. Ἀλλ᾿ ὁ Λάσκαρις ἦτο ἀνὴρ πολυμήχανος. Ἐνῷ ὁ Ἑρρῖκος προήλαυνεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1212 πρὸς τὰ πρόσω καὶ εἶχε φθάσει ἀκωλύτως μέχρι Νυμφαίου αὐτὸς καταλιπὼν τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας ἐτράπη πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ

ὑποτελοῦς ([1]) τοῦ Ἑρρίκου Δαβὶδ ([2]) τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐκυρίευσε παρ' αὐτοῦ πολλὰ φρούρια, Ἡράκλειαν, Ἄμαστριν, Κρόμναν καὶ Κίδρον περιορίσας αὐτὸν εἰς μόνην τὴν περὶ Σινώπην χώραν. Ὁ Ἑρρῖκος ἔφθασε βραδέως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐν ταῖς περιπετείαις τούτου μάλιστα τοῦ μέρους τοῦ ἀγῶνος ἐνόησεν ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἦσαν ἔτι πολέμιοι ἀξιόμαχοι. Ὁ δεσπότης ([3]) Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Δερμοκαΐτης, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Λασκάρεως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος ἀδελφὸς τοῦ Λασκάρεως Κωνσταντῖνος, ἀντετάχθησαν καρτερικώτατα εἰς τὰ Λεντιανά· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ πόλις μετὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πολιορκίαν ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Ἑρρίκου εἶχεν ἀπαυδήσει ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἀγῶνος, ὥστε ὁ φράγκος αὐτοκράτωρ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Κατὰ τὰς γενομένας τότε συνθήκας οἱ Φράγκοι διετήρησαν πᾶσαν τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Τήμνου ὄρους χώραν, ἅμα δὲ καὶ τὴν προσφάτως κυριευθεῖσαν ὑπὸ αὐτῶν πόλιν Ἀχυράους ([4])· ἡ κώμη Κάλαμος, μένουσα ἄοικος, ἔμελλε ν' ἀποτελῇ τὸ πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ Λασκάρεως ὅριον. Τὸ δὲ βασίλειον τοῦτο ἀπηρτίσθη ἤδη ἐκ τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Κελβιανοῦ, Μαγιδίων, Ὀψικίων μετὰ τῆς Περγάμου καὶ τῶν Χλιάρων (Ἐλαίας), ἔτι δὲ καὶ τῆς Νικομηδείας καὶ πάντων ὅσα ὁ Λάσκαρις κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ Δαβίδ. Ὁπωσδήποτε οἱ Φράγκοι κατέλαβον πάλιν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀξιόλογον ἐν Ἀσίᾳ χῶρον. Ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος ἐπείσθη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν διὰ φράγκου ἡγεμόνος. Ὅθεν ἐπαναλαβὼν τὴν παραχώρησιν ἥτις εἶχε γίνει ἐν Θρᾴκῃ ὡς πρὸς τὸν Βρανᾶν προεχειρίσατο πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀσίας τὸν ἕλληνα Γεώργιον Θεοφιλόπουλον, φίλον αὐτοῦ ὄντα· μόναι δὲ αἱ Πηγαὶ παρέμειναν κατεχόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν Λατίνων.

Θεόδωρος Λάσκαρις (ἐξ Ἑλληνικοῦ χειρογράφου Βιβλιοθήκης Μονάχου)

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Ἑρρῖκος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κων-

([1]) Συμμάχου, οὐχὶ ὑποτελοῦς.

([2]) *Δαβὶδ* ἦν ἀδελφὸς καὶ ἁπλοῦς στρατηγὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου.

([3]) Ἐνταῦθα *δεσπότης* εἶναι ἁπλῶς προσωνυμία τιμητικὴ διδομένη εἰς μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας.

([4]) *Ἀχυράους*, ἡ λεγομένη καὶ Ἀχυράνη (καὶ ἀχυρώνυμος πόλις), παρ' ἣν ἔκειτο καὶ μονὴ τοῦ πανευμόρφου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόροο, ἣν ἡ ἀρχαιότερον *Ἀδριανοῦ Θῆραι* καλουμένη πόλις κειμένη ἐν Βιθυνίᾳ ἐπὶ τῆς μεγάλης πρὸς τὴν *Βασιλεύουσαν* ὁδοῦ.

σταντινούπολιν, ὅπου πολλὴ ἐπεκράτει πάντοτε ἀνωμαλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀποθανόντος τῷ 1211 τοῦ λατίνου πατριάρχου Μοροζίνη, διεφώνησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ὁ γαλλικὸς κλῆρος πρὸς τὸν ἐνετικόν. Τελευταῖον μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμοὺς οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἑνετόν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἐνετοί, ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη, ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἔπεμψε κατ' Αὔγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα ὡς πληρεξούσιος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ρυθμίσῃ μὲν ὁριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος τὴν ἕνωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πελάγιος μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα ἠσχολήθη μᾶλλον εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Ἕλληνας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι συνήντησεν εἰς τοῦτο τόσῳ μείζονας δυσκολίας ὅσῳ ὅλοι σχεδὸν οἱ λοιποὶ Φράγκοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνεδείχθησαν πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἱκανῶς ἀνεξίθρησκοι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπίτροπος τοῦ πάπα «ἤθους τυχὸν ἀγριωτέρου καὶ ἀλαζονείᾳ χρώμενος», ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης,, εἰς πολλὴν ἐξετράπη βίαν, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἔτι μᾶλλον. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων δυσμένεια· δυσμένεια εὔλογος τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ Πελάγιος ἀπῄτει παρὰ πάντων ὑποταγὴν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχούς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναούς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προύχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἐρρῖκον εἶπον ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς, οὐχὶ ὅμως ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἢ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῇ νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ἐρρῖκος ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ἄτοπον τῆς διαγωγῆς τοῦ Πελαγίου ἠνέῳξεν ἄκοντος αὐτοῦ τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας μάλιστα εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι ἐπὶ τέλους τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῷόντι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1215 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζητηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὅμως δὲν ὠφέλησε τοὺς ἡμετέρους, διότι αἱ δεήσεις αὐτῶν δὲν εἰσηκούσθησαν, τὰ δὲ δόγματα αὐτῶν κατεδικάσθησαν ὡς αἱρετικά. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατέλυσε τοὐλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν, ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου.

Χαλκοῦν νόμισμα Μιχαὴλ δεσπότου Ἠπείρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ μὲν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικὸν κράτος ἔπαθε μείωσίν τινα· διότι ὁ Λάσκαρις στρατεύσας κατά τινων ἐπιδραμόντων Τουρκομάνων ᾐχμαλωτεύθη παρ' αὐτῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ὅστις δὲν τὸν ἀπέλυσεν εἰμὴ ἀφοῦ ἀπῄτησε παρ' αὐτοῦ μεγάλα λύτρα καὶ τὴν παραχώρησιν πολλῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος ἴσχυσε τἀνάπαλιν τότε παραδόξως. Δολοφονηθέντος ἐν Βερατίῳ τοῦ Μιχαὴλ Α΄ διεδέξατο τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδελφός του Θεόδωρος, ὅστις, ὢν ἀνὴρ μάχιμος καὶ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν καὶ εὐδοκιμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσε τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν ἐκτείνοντα ἔτι μᾶλ-

λον τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος καὶ καταλύοντα αὐτὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ φραγκικὸν βασίλειον. Τὴν κατάλυσιν ταύτην παρεσκεύασεν ἥ τε ἐξακολουθοῦσα ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ πολιτικὴ ἀναρχία καὶ ὁ πρόωρος τοῦ αὐτοκράτορος θάνατος. Ἐνῷ ὁ Ἑρρῖκος ἀπησχολεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων, περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἐλαλήσαμεν, οἱ Λομβαρδοὶ ἐπανέλαβον αἴφνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν βουλεύματα. Ὁ Βιανδράτε ἐπέστρεψεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ μαρκίωνος Γουλιέλμου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου. Ἡ Μαργαρίτα βλέπουσα κινδυνεύοντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ Δημητρίου ἐπεκαλέσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑρρίκου, ὁ δὲ δραμὼν ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην ἔστεψεν ἐκ νέου πανηγυρικῶς τὸν ἡγεμονόπαιδα καὶ ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' αἴφνης ἀπέθανεν αὐτόθι τῇ 11 Ἰουνίου 1216 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὑπὸ τοῦ Βιανδράτε.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἑρρίκου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἐφραίμιος ἀποκαλεῖ «ἄντικρυς Ἄρην», ἀπέβη ὀλέθριος εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν φραγκικὸν κράτος. Ἐξ ὅσων ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν ὁ ἀναγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ. Ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ πλημμελὴς φεουδαλικὸς ὀργανισμός, αἱ μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Φράγκων διενέξεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Φράγκων διχόνοιαι ὑπεδείκνυον ἀρκούντως ὅτι οἱ κατακτηταί, οἵτινες ἄλλως τε οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἐκινδύνευον νὰ ἀπολέσωσι καὶ ὅσα κατέλαβον. Ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων, ἠδυνήθη τοὐλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἑνότητά τινα ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων ἡ ἑνότης αὕτη ἐξέλιπε παντάπασιν. Ὀνόματι μὲν ἐξηκολούθησεν ὁ αὐτοκράτωρ λογιζόμενος ὑπέρτατος τῶν ὅλων ἡγεμών, πράγματι ὅμως τὰ διάφορα φραγκικὰ κράτη ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1216 ἀνεξάρτητα. Οὐ μόνον τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις δὲν ἐξεπλήρουν πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὀφειλομένην κατὰ τοὺς φεουδαλικοὺς θεσμοὺς στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν ἔπεμπον πρὸς αὐτόν, ἤ, ἂν ἔπραττον τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων, ἰδίως ἐξ Ἑλλάδος, τὸ ἔπραττον μᾶλλον ἐξ ἀβροφροσύνης καὶ ἐνίοτε διὰ λόγους συγγενικούς, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀνομολογουμένου ὑπ' αὐτῶν· Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος διελύθη τότε εἰς ποικίλας ἡγεμονίας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τέσσαρα κυριώτατα κλάσματα· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίαν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ κατήντησε νὰ περιορισθῇ εἰς μόνα τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν περίχωρα· τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ πολυειδῶς συνδεόμενον μετὰ τῶν ἡγεμόνων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, Σαλώνων, Βοδονίτζης καὶ Θεσσαλίας· τὸ δουκᾶτον τῆς Νάξου μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, διότι, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὸ βασίλειον τοῦτο ὅλως ἐξέλιπεν ἐκ μέσου μετ' οὐ πολύ. Ἀλλ' ἂν ὁ Φραγκισμὸς διετέλει οὕτω κατακερματισμένος, δὲν ἦτο ἡνωμένος οὐδ' ὁ Ἑλληνισμός. Δύο ὑπῆρχον ἑλληνικὰ κράτη ἐν Ἀσίᾳ, τὰ βασίλεια τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἓν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ἢ Ἑλλάδος, τὰ δὲ τρία ταῦτα κράτη οὐ μόνον κεχωρισμένα ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδ' ὡμονόουν πρὸς ἄλληλα.

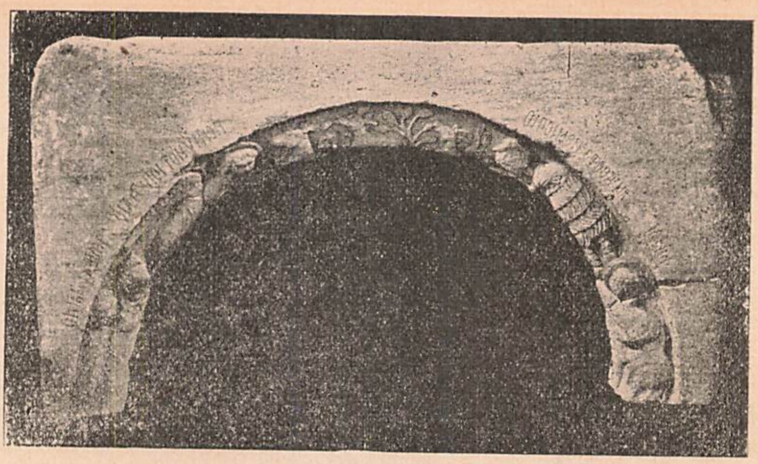

Νόμισμα Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ Αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος. (Ὁ Αὐτοκράτωρ. Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος ἔφιππος).

Ἡ Ἀνατολὴ λοιπὸν διετέλει τότε διῃρημένη εἰς ἑπτὰ κυριώτατα πολιτικὰ τμήματα· καὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῆς κατακερματισμὸς διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1216—1261. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἐκθέσωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἑπτὰ ἐκείνων κρατῶν. Τὰ περὶ τῶν κρατῶν τούτων, πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος, δύνανται ὡς ἐκ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τρία τμήματα, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπὶ τῶν νήσων ἀμέσου καὶ ἐμμέσου ἐνετικῆς κυριαρχίας. Περὶ δὲ Τραπεζοῦντος δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει οὔτε ἐν τῷ παρόντι οὔτε βραδύτερον, διότι ἡ μικρὰ ἐκείνη βασιλεία ἀπέβη σχεδὸν ἄσχετος πρὸς τὸν λοιπὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον· καὶ εἶναι μὲν χρήσιμον νὰ ἱστορηθῇ ἰδίᾳ ἀλλ' ἀπαραίτητον δὲν εἶναι νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀφήγησιν ἐκείνων μάλιστα τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσαι συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ (1).

---

(1) Ἐκτιθέμεθα ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων Τραπεζοῦντος μετὰ τῶν κυριωτάτων γεγονότων τῆς βασιλείας ἑκάστου. Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἱδρυτὴς τοῦ κράτους τῷ 1204 ἐβασίλευσεν ἔτη 18, ἐτελεύτησε τῷ 1222 (ἐν ἡλικίᾳ 40 ἐτῶν). Διάδοχος αὐτοῦ ἦν ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Ἀνδρόνικος Α' ὁ ἐπικαλούμενος Γίδων ὁ Κομνηνός (1222—1235). Ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο πόλεμος μεταξὺ Τραπεζουντίων καὶ τοῦ Σελδσούκου σουλτάνου Μελέκ. Διάδοχος τοῦ Ἀνδρ. Γίδωνος ἐγένετο αὐτὸς ὁ κανονικὸς διάδοχος τοῦ θρόνου πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννης Κομνηνὸς καὶ Ἀξοὺχ καλούμενος (τουρκικὸν ὄνομα) κατὰ τὸν γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ Ἰωάννου Β' (Καλοϊωάννου) τῶν Κομνηνῶν πρωθυπουργὸν ἓξ μόνον ἔτη βασιλεύσας. Διεδέξατο αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Μανουὴλ βασιλεύσας καλῶς καὶ θεαρέστως κατὰ τὸν χρονογράφον ἔτη 25 (1241—1266). Τούτου διάδοχος ἦν ὁ ἐκ τῆς Ἄννης τῆς Ξυλολόης υἱὸς Ἀνδρόνικος Β', βασιλεύσας ἔτη τρία (1266—9), μεθ' ὃ ἐβασίλευσεν ὁ ἑτεροθαλὴς τούτου ἀδελφὸς Γεώργιος (υἱὸς Μανουὴλ ἔκ τινος Εἰρήνης). Προδοθεὶς οὗτος ὑπὸ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ ἐζωγρήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων τῆς Περσίας ἐν ἔτει14ῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ (1283). Διεδέξατο αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννης Β'. Οὗτος ἐπολέμησε πρὸς τὸν ἀποστάτην Παπαδόπουλον, ἀπαλλαγεὶς δὲ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τούτου ἐνυμφεύθη τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου θυγατέρα Εὐδοκίαν τὴν Παλαιολογῖναν. Ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Β' ἐπῆλθον κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος οἱ Ἴβηρες (Γωργιανοί) ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν *Δαυίδ*, ἀλλ' ἄπρακτοι ἀπεχώρησαν.

Φραγκοβυζαντινὸν μαρμάρινον ἀνάγλυφον τόξον

(Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΤΑ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Ἐπειδὴ ὁ Ἑρρῖκος ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, προεχειρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἐπ᾿ ἀδελφῇ γαμβρός του Πέτρος Κουρτεναίυ, ἔγγονος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ παχέος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἐστέφθη ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτόθι τὰς ὑφισταμένας πρὸς τὴν Ἐνετίαν συμβάσεις, ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου 160 ἱπποτῶν καὶ 5.500 στρατιωτῶν, ἐπὶ ἐνετικῶν γαλερῶν [1]· καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον ὁ δεσπότης Θεόδωρος εἶχε πρὸ μικροῦ κυριεύσει ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ἀπέτυχε· μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἐξακολουθήσας ὁ βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν, προσεβλήθη ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, ἀποβαλὼν ἅπαντα τὸν στρατόν, ἅπαντα τὰ σκεύη καὶ αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ φονευθείς. Οὕτω τοὐλάχιστον διηγεῖται τὰ πράγματα ὁ Ἀκροπολίτης· διότι οἱ Φράγκοι ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐγένετο διὰ προδοσίας κύριος τοῦ Πέτρου, προτείνας αὐτῷ συνέντευξιν, καὶ τότε ἐπιπεσὼν κατ᾿ αὐτοῦ αἰφνιδίως συνέλαβεν αἰχμάλωτον αὐτόν, ἀποθανόντα ἔπειτα ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ. Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶναι ὅτι κατεστράφη αὐτόθι ὁλόκληρος ὁ φραγκικὸς στρατός, πεσόντος σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἑρρίκου Εὐσταθίου, καὶ ὅτι ἐχήρευσε πάλιν ὁ θρόνος, καὶ οὐ μόνον ἐχήρευσεν ἀλλ᾿ ἐστερήθη ἐπικουρίας ἧς εἶχε πλείστην ἀνάγκην. Ἐπειδὴ δὲ κατ᾿ ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Πέτρος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰολάντα, ἔχουσα σύμβουλον τὸν Conon de Bethune, ὅστις ἄλλως τε ἔτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου εἶχε προχειρισθῇ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ὢν εἷς τῶν ὀλίγων ἐπιζησάντων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες προ 15 μόλις ἐτῶν ἐπῆλθον τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τῷ 1219 ἀπέθανεν ἡ ἀντιβασίλισσα, καὶ τότε, ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ οὐδεμία

---

[1] Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ δεδομένῳ ἀριθμῷ τῶν στρατιωτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἱππεῖς ὑπηρετοῦντες, ὅπως οἱ πεζοί, τοῖς ἱππόταις, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ δύναμιν, οἱ δὲ στρατιῶται πεζοί τε καὶ ἱππεῖς ἠκολούθουν κατὰ δεκάδας ἑκάστῳ ἱππότῃ ἀποτελοῦντες, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν αὐτῶν.

ἔμεινεν ἀμφιβολία περὶ τοῦ θανάνου τοῦ Πέτρου, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῇ νέος αὐτοκράτωρ. Συνελθόντος δὲ ἐν Ραιδεστῷ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου τῇ 12 Ὀκτωβρίου, ἐξελέχθη ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου, Φίλιππος, ὅστις ὅμως ἀπεποιήθη τὸ ἀξίωμα, ἀνέλαβε δὲ τοῦτο προθύμως ὁ νεώτερος ἀδελφός του Ροβέρτος, προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στεφθεὶς αὐτόθι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 Μαρτίου 1221. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς πενταετοῦς μεσοβασιλείας τῆς διελθούσης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου ἡ λεγομένη φραγκικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορία ἀπέβη ἔτι ἀσθενεστέρα ἢ πρότερον. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ σύνεσις τοῦ Conon de Bethune, ὅστις, φέρων τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοκράτορος, προΐστατο τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ἀπείθεια τῶν ὑποτελῶν ηὔξησεν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀπορροφοῦντες τὴν τελευταίαν ἰκμάδα τῶν δυνάμεων καὶ τῶν πόρων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων. Τῳόντι, ἐνῷ ἡ ἄμεσος κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας περιωρίζετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰς τὰ ἐν Εὐρώπῃ περίχωρα αὐτῆς καὶ εἴς τινας περὶ τὴν Ἀσίαν νήσους, εἰς ἐλαχίστας δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κτήσεις, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὁ προϊστάμενος τῆς ἐνετικῆς ἀποικίας (Podesta), ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος, ἐξηκολούθει ὀνομαζόμενος καὶ ὢν πράγματι δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν τινὰ ἐν τῇ περιωρισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Ἐνετοὶ ἀφήρεσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κοινότατον κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπτῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου ἐπέτυχον πάλιν νὰ ἐκλεχθῇ ὕπατος ἀρχιερεὺς ὁ ἐνετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἑκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχεται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον, ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐχειροτέρευσεν ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ροβέρτου, 1221—1228, ὅστις ἀπαίδευτος ὢν καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσούτῳ μᾶλλον εὐτυχὴς ὅσῳ ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Δεσποτᾶτον Ἑλλάδος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρόν, ὁ δὲ ἐν Νικαίᾳ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἱκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρεως.

Ἰάκωβος Τιέπολος, δόγης τῆς Ἐνετίας

Εἴδομεν πῶς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἐκχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἁλώσεως καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατώρθωσε, τῇ συμπράξει τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν μεγιστάνων, νὰ ἀνυψώσῃ ἐν Νικαίᾳ τὴν σημαίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας καὶ νὰ συγκροτήσῃ περὶ τὴν πόλιν ταύτην νέον αὐτοῦ ὁρμητήριον, τὸ ὁποῖον ἔκτασιν μὲν δὲν εἶχε μεγάλην ἀλλ' ἦτο σφόδρα εἰς τοὺς νέους κατακτητὰς ἐπικίνδυνον, καθ' ὃ πλησιέστατον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Φράγκους, τὸ μὲν διότι δὲν ἐφρόντισαν νὰ ὀργανώσωσι προσηκόντως τὸν στρατόν, τὸ δὲ διότι πολλάκις ἐν οὐ δέοντι ἐρριψοκινδύνευσαν. Ἦτο δὲ ἐν γένει ὁ Λάσκαρις ὀξύτατος τὸν χαρακτῆρα, ὅπως ἀπεδείχθη μάλιστα ὅτε ἐμονομάχησε πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ὅτε ἀφειδῶς ρίψας ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τουρκομάνων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας ὠφελήθη ἐπιτηδείως πρῶτον μὲν ἀπὸ τὴν ἐν Θρᾴκῃ ἐπανάστασιν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς οὓς ἐπροξένησαν εἰς τὸν Ἑρρῖκον οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες τῆς Θεσσαλονίκης, ἵνα οὐ μόνον ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρόοδον τῶν φραγκικῶν ὅπλων ἐν Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ εἰς ἐλάχιστά τινα μέρη περιστείλῃ τὰς ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου κτήσεις αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως περὶ τὰ ἔσχατα ὁ Λάσκαρις ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους οὐκ ὀλίγας τῶν πόλεων αὐτοῦ· καὶ συζευχθεὶς μὲν εἰς τρίτον γάμον τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Κουρτεναίυ Μαρίαν, παρελθὼν δὲ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ροβέρτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δώσῃ τούτῳ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Εὐδοξίαν καὶ ὡς προῖκα ἀξιόλογόν τι τμῆμα ἀσιάτιδος χώρας, ἦτο ὅλως διόλου διατεθειμένος νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν νέον τῶν Φράγκων κυριάρχην, ὅτε αἴφνης ἀπεβίωσε τῷ 1222 ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διότι δὲν ἦτο ἔτι οὔτε πεντηκοντούτης. Τινὲς λέγουσιν ὅτι εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον ὀνόματι Κωνσταντῖνον· ἄλλοι δὲν ἀναφέρουσι υἱὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ρητῶς λέγει· «ἄρρην γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδείς». Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην, ὅστις εἶχε συζευχθῇ τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου· ὁ δὲ Βατάτζης, ὢν πολὺ μᾶλλον περιεσκεμμένος καὶ εὐσταθὴς ἢ ὁ προκάτοχος, ἔμελλε νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος. Ἰδοὺ μετὰ πόσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος σύναμα ἀντιπαραθέτει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο πρώτων ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατόρων· «Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, ὀξὺς μὲν ἦν τὴν ὁρμὴν καὶ ἀνυπόστατος καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνώρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὁρμήν. Ἀλλ' ἐκιβδήλευεν αὐτήν, ἀωρίᾳ πολλάκις εἰς τὰ πράγματα χρώμενος. Ὁ δὲ γαμβρὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δούκας, σύνεσιν πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκὸς ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διήθυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ρωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεῖ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἑκατέροις ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδέν, μήτε

Σφραγὶς Θεοδώρου Λασκάρεως. (Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος. Ἐπιγραφὴ «ΑΓΙΕ ΘΕΟΔΩΡΕ ΑΘΛΗΤΑ СΚΕΠΟΙС ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ ΤΟΝ ΒΑСΙΛΕΑ»).

μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδοὺς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη ἄν τις εὐστόχως, ὡς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξεῖαν ἐζήτει ὁρμήν· τοιγαροῦν καὶ ξυνερρύηκεν· ὁ δ' ἐφεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν· τοιγαροῦν καὶ συνέδραμεν».

Ὅτε λοιπὸν ἐβασίλευσεν ὁ Ροβέρτος, ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἠπειλεῖτο ἐξ ἴσου καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Πρώτην δὲ καιρίαν πληγὴν ἔλαβεν ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἑρρίκου ἐπέμβασιν διατελοῦν ἐν ἀναρχίᾳ. Ὁ Βιανδράτε ἐβουλεύετο πάντοτε νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν Μομφερρατικόν, ἡ δὲ Μαργαρίτα οὐδένα εἶχεν ἰσχυρὸν προστάτην, ὅτε αἴφνης ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ κατορθώματα, «ἀνὴρ δραστήριος, κατὰ Γρηγορᾶν, καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ ἀεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος», προελάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο εὐχερῶς κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος προέβη διὰ τῆς Ζαγορᾶς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως καὶ Χριστοπόλεως χώραν (1). Καὶ τότε ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῦον ἀξίωμα τοῦ δεσπότου ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ὑπενεδύθη πορφυρίδα, περιεβλήθη ἐρυθρὰ πέδιλα, συνεκρότησεν αὐλὴν βασιλικήν, προεχειρίσατο δεσπότας καὶ σεβαστοκράτορας, καὶ μεγάλους δομεστίκους, καὶ πρωτοβεστιαρίους, καὶ ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα. Συνήντησε μὲν περὶ ταῦτα μικράν τινα δυσκολίαν, διότι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος ὁ Μεσοποταμίτης, θεωρῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ βασιλείαν κατὰ τοῦτο μάλιστα ὡς μόνην νόμιμον, ὅτι παρ' αὐτῇ ἥδρευεν ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης, δὲν ἠθέλησε νὰ στέψῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα· οὗτος ὅμως ὑπερενίκησε τὴν δυσχέρειαν ταύτην διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ τόλμης καὶ ὀξύτητος, ἐξορίσας μὲν τὸν Μεσοποταμίτην, στεφθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου (2), ὅστις ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν αὐτοκέφαλον καὶ αὐτόνομον.

Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης οὐδὲν ἠθέλησεν ἢ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Θεοδώρου· ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι, ὡς πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ κατάλυσις τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἐπεχείρησαν τῷ 1224 στρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, κατετροπώθησαν ὅμως ὁλοσχερῶς περὶ Σέρρας καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν κακῶς ἔχοντες. Τότε ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἵνα μὴ περισπᾶται ὑπ' αὐτῶν, ἐκυρίευσε τὴν Μοσυνούπολιν, τὴν Ξάνθειαν, τὴν Γρατζιανὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀφ' ἧς ἐτράπη λεηλατῶν τὴν χώραν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιζύης, ὅτε ἐνίκησε πάλιν τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ δὲν προεχώρησε περαιτέρω ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς δυσμάς, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ Μομφερρατικὸς διεπεραιώθη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1225 ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τοσαύτας πόρρωθεν προέτεινεν ἀξιώσεις. Ἀπέθανεν ὅμως ὁ Γουλιέλμος κατὰ Σεπτέμβριον μηδὲν λόγου ἄξιον διαπράξας. Τὰ στρατεύματά του ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Θεόδωρος ἔμεινε κύριος ἀπόλυτος τῆς χώρας καί, ἀφήσας ἡσύχους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους, ἠσχολήθη τότε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐποχυρώσῃ

(1) Ἡ *Χριστόπολις* ἦν ἐν τῇ θέσει περίπου τῆς νῦν *Καβάλλας*.

(2) Τοῦ ἕλληνος Δημητρίου Χωματηνοῦ, ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας Ἀχρίδος, λαβόντος καὶ τὴν προσωνυμίαν ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἁπλῶς χάριν τιμῆς, διότι οὐδεμίαν εἶχε δικαιοδοσίαν ἐπὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ ἐκκλησία τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους συντεταγμένη ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· μετ' ὀλίγον δὲ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τυρνόβου ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀνεξάρτητος καὶ ἐκλήθη καταχρηστικῶς καὶ *πατριάρχης Βουλγαρίας*.

τὴν δευτέραν τοῦ κράτους αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἤτοι τὸ Δυρράχιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξώσῃ ἐκ τῆς Θεσσαλίας τοὺς κατέχοντας ἔτι αὐτὴν ξένους δυνάστας.

Καὶ ἐνῷ κατελύετο οὕτως ἐν Εὐρώπῃ διὰ παντὸς τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπεχείρει ἐν Ἀσίᾳ τῷ 1224 τὰς πρώτας κατὰ τῶν Φράγκων ἐχθροπραξίας αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ἀδελφοί, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, εἶχον καταφύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπεκίνουν τοὺς Φράγκους κατὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἥρπασε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὅμως διαφωνοῦσιν, ὡς εἴδομεν, οἱ χρονογράφοι. Ὁ Βατάτζης νικήσας κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἐν μάχῃ αἱματηρᾷ, συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ Ποιμανηνόν, κατέλαβεν ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτῶν καὶ ἰδίως τὴν Λάμψακον, ὅπου ἔκτοτε πολλάκις ἥδρευε, τὸ Ποιμανηνόν, τὰ Λεντιανά, τὴν Χαρίορον καὶ τὸ Βερβενίακον. Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ ἔπεσον πλεῖστοι περιφανεῖς γάλλοι ἱππόται καὶ ἄλλοι πολλοὶ ᾐχμαλωτεύθησαν· συνελήφθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Λασκάρεως, τοὺς ὁποίους ἐτύφλωσεν ὁ Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ στόλον συγκροτήσας ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τὰς εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν ὑπαγομένας νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἰκαρίαν καὶ Κῶν, καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Λέοντα Γαβαλᾶν, ὅστις ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων εἶχε καταλάβει τὴν Ῥόδον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους. Ὁ Λέων Γαβαλᾶς εἶχεν ἱδρύσει αὐτόθι ἰδίαν δυναστείαν, ἥτις ἦτο ὁτὲ μὲν ὑπήκοος τῆς αὐτοκρατορίας, ὁτὲ δὲ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτήν, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τὰ ὁποῖα ἔκοψεν, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι «Καῖσαρ ὁ Γαβαλᾶς (ὁ Λέων) ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως», ἄλλα δέ· «Ἰωάννης ὁ Γαβαλᾶς (ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος) αὐθέντης τῆς Ῥόδου». Μετὰ δὲ τὰ προεκτεθέντα ὁ στόλος τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος ἐλεηλάτησε τὰς εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαγομένας παραλίας πόλεις Μάδυτα, Καλλίπολιν καὶ ἄλλας. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ροβέρτον ἐσωτερικαὶ συνωμοσίαι ἠνάγκασαν τὸν Βατάτζην νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1225 ἀνακωχάς, καθ' ἃς παρεχώρησε μὲν εἰς τοὺς Φράγκους χώραν τινὰ περὶ Νικομήδειαν, ἔλαβε δὲ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τῶν Πηγῶν. Ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἐστερήθη καὶ ἐν Ἀσίᾳ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς νήσους καὶ τὰς κυριωτέρας ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις. Ἀπήλαυσεν ὅμως εἰρήνην τινὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1228 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Ροβέρτου.

Νομίσματα τῶν Γαβαλάδων αὐθεντῶν τῆς Ῥόδου

Ἀλλ' ὁποίαν εἰρήνην ! Σπανίως κράτος ἐπὶ γῆς περιῆλθεν εἰς τοσοῦτον ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διῃρημένοι πρὸς ἀλλήλους, ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, εἰσαγαγόντες διοικητικὸν σύστημα ἀνεπιτηδειότατον, κατατροπωθέντες πολλάκις ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον περιεφρόνουν, ἐκάθηντο, αὐτοὶ οἱ διάδοχοι τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῶν Κομνηνῶν, κεκλεισμένοι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἄνευ στρατοῦ καὶ χρηματικῶν πόρων, καί, τὸ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι τοσοῦτον ἀρρενωποὶ καὶ ῥέκται, ἐξετραχηλίζοντο πολλάκις εἰς τὴν οἰκτροτέραν ἠθικὴν παρακμήν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ πῶς νὰ ἐκμυζήσωσι τὰς τελευταίας τοῦ κράτους τούτου προσόδους, μηδόλως φροντίζοντες περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀναλογισθέντες τὴν ἀθλιότητα εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Ἐνετίας τὴν ἕδραν τοῦ ἰδίου

κράτους· ἀλλὰ τάχιστα παρῄτησαν τὸ βούλευμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις ἤθελε πιθανῶς ἐπαγάγει τὴν κατάλυσιν καὶ οὐχὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Ὁ τότε πάπας Ὀνώριος ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γαλλίας (Nova Francia, ὡς ἔλεγον τὴν χώραν ἡμῶν) [1], ἀλλὰ δὲν εἰσηκούετο, καὶ ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ροβέρτος ἀντὶ νὰ πράξῃ τι γενναῖον κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνοι, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρρινοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἔπνιξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ροβέρτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ ἀπῆλθεν εἰς Ρώμην ἵνα ἱστορήσῃ τὰς συμφοράς του εἰς τὸν πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, τῷ ἔδωκε μερικὰ χρήματα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Εὐβοίᾳ τῷ 1228. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β΄ (1228—1261) ἦτο παῖς ἑνδεκαέτης. Ὅθεν ἐδέησε νὰ εὑρεθῇ σπουδαιότερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν ἂν δὲν συμφέρει νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπό τινος καιροῦ ἐπικρατήσαντα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν, τὸν υἱὸν τοῦ θηριώδους Ἰωαννίτση. Τελευταῖον ὅμως παρῄτησαν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τῆς ἀρχῆς τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα πρῴην βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βρυέννιον, ὅστις, καίτοι ἦτο γέρων, ἐλογίζετο εἷς τῶν ἱπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1231 μετὰ πεντακοσίων ἱπποτῶν, 1.200 ἵππων καὶ 5.000 στρατιωτῶν, ἠρραβώνισε μὲν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν μετὰ τοῦ Βαλδουίνου Β΄, ἐστέφθη δὲ συμβασιλεὺς καὶ ὑπελήφθη παρὰ πάντων ὡς μέλλων τοῦ κράτους σωτήρ. Ἀλλ᾽ αἱ χρησταὶ αὗται προσδοκίαι ἐματαιώθησαν. Ἀφοῦ ἐπὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἀργὸς ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλέως, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τέσσαρας μῆνας μηδὲν μέγα διαπράξας. Καὶ τότε ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Ἀσάν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, καθ᾽ ἣν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βατάτζη Θεόδωρος Λάσκαρις ἔμελλε νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀσὰν Ἑλένην, οἱ δὲ δύο ἡγεμόνες συνεφώνησαν νὰ διανείμωσι πρὸς ἀλλήλους τὸ φραγκικὸν κράτος, ὑπῆρξε βεβαίως διὰ πολλοὺς λόγους ἀναξία τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς Νικαίας βασιλέως· διότι μακρὰ μὲν πεῖρα εἶχε καταστήσει ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ἐπικινδυνότεροι τῶν Φράγκων πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ δὲ πράγματα καθ᾽ ἑκάστην ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρείαν τοιούτων συμμάχων ἵνα καταλύσῃ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ὁπωσδήποτε, τῷ 1235, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἀρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν τὴν Καλλίπολιν, ἐπαγαγὼν αὐτόθι σφαγὴν καὶ δῄωσιν δεινήν, μεθ᾽ ὃ κατέλαβε πᾶσαν τὴν Θρακικὴν χερσόνησον καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι τῆς Μαρίτζης χώραν καὶ αὐτὴν τὴν Τζουρουλόν, τὸ κάλλιστον τῶν Φράγκων φρούριον. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ κατέφθασε καὶ ὁ Ἀσάν, ἀφοῦ ἐπόρθησε τὰς ἀρκτικὰς ἐπαρχίας, καὶ τῷ 1236 ἐπολιόρκησαν οἱ δύο σύμμαχοι, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε τελευταῖον ἀνέδειξαν δραστηριότητά τινα οἱ Φράγκοι. Ἐνετοί, Γενουαῖοι, Πισᾶται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Β΄ Βιλλεαρδουῖνος, δραμόντες εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κατα-

[1] ***Φραγκία*** (Francia) ἐκ τῆς γενικῆς ἐννοίας τῆς χώρας τῶν Φράγκων, πάσης δηλονότι τῆς ὑπὸ τῆς φυλῆς τῶν Φράγκων τοῦ Χλωδιβίκου καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου οἰκουμένης χώρας, μετέπεσεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς περὶ τοὺς Παρισίους χώρας τῆς καλουμένης καὶ νήσου τῶν Παρισίων (Isle de Paris). Ἐνταῦθα ὅμως ὁ πάπας δίδωσι προφανῶς εἰς τὸ ὄνομα εὐρυτάτην ἔννοιαν οὐχὶ τῆς ***Φραγκίας*** τῶν Παρισίων, οὔτε τῆς τοῦ γαλλικοῦ κράτους, ἀλλὰ νέου μεγάλου κράτους ***Φράγκων*** ἐν Ἀνατολῇ, ὁμοίου τῷ τῶν μεγάλων Φράγκων ἡγεμόνων.

τροπωθῇ μὲν ὁ στόλος τοῦ Βατάτζη, νὰ καταστραφῶσι δὲ τὰ στίφη τοῦ Ἀσὰν καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον κοινὸν τῶν Φράγκων κατόρθωμα. Ἅμα οἱ σύμμαχοι ἐκεῖνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ἅμα ἡ αὐτοκρατορία ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου αὐτῆς κυριαρχίας, ἐγένετο πρόδηλον ὅτι οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχεν ὅπως συγκροτήσῃ στρατὸν ὁπωσοῦν ἀξιόλογον. Ὅθεν ἀπῆλθεν ὁ Βαλδουῖνος Β΄ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα (¹). Καὶ ἐπέτυχε τῷόντι κατ᾽ ἀμφότερα, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ, διότι τῷ 1240 ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ συνεπαγόμενος 700 μὲν ἱππότας, ἐν οἷς πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῆς Γαλλίας ἄνδρας, πλείστους δὲ πεζοὺς καὶ ὑπὲρ τὰς 20.000 ἵππων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Βρυέννιος, ὁ Βαλδουῖνος Β΄ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ λατίνου πατριάρχου Νικολάου ὡς μόνος τῶν Ρωμαίων κυρίαρχος, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσέβαλε τὴν Τζουρουλόν. Τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον ἐκυριεύθη, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ ἑνετὸς ναύαρχος Ἰωάννης Μικέλης ἐνίκησε πάλιν τὸν στόλον τοῦ Βατάτζη· ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ἑτέρου οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον πάντα σχεδὸν ὅσα κατεῖχον ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, καί, συνομολογήσαντες διετεῖς ἀνακωχάς (1241—1243), περιέπεσον αὖθις εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀμηχανίαν. Ἐνῷ ὁ ἐν Νικαίᾳ πολυμήχανος βασιλεὺς κατέλυε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁμογενῆ ἀντίπαλον, ὡς θέλομεν μετ᾽ ὀλίγον ἱστορήσει, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἰδίως ἕνεκεν ἐσχάτης πενίας. Ἐγκαταλειφθέντες κατὰ τὸ σύνηθες ὑπό τε τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες δὲν ἐπεμελοῦντο εἰμὴ μόνον τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα, καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων ἡγεμονιῶν, ἐδέησε νὰ ἀποταθῶσιν ἐκ νέου πρὸς τὴν Εὐρώπην (²). Τῷ 1245 ἀπῆλθε τὸ δεύτερον ὁ Βαλδουῖνος εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλαχίστας ἐπέτυχε συνδρομάς. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμέναι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοσοῦτον ἀθλιότητος περιῆλθον οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι ἔδιδεν εἰς τοὺς ἡμετέρους αὐτοκράτορας αὐτὴ καὶ μόνη ὑπὲρ τὰ 100.000.000 τοῦ τότε νομίσματος. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουίνων κατήντησαν ἐπαῖται. Διὰ νὰ πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἁγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ἰδιώτας. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1248 ὁ Βαλδουῖνος Β΄ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, ἐζήτησε πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς αὐτόθι ἐμπόρους 24.000 ὑπέρπυρα (φρ. 268.800)· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω τείνων τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἕνα, πότε εἰς

(¹) Τοῦτο κατωρθώθη ἀφοῦ ὁ ***Βαλδουῖνος*** ἐπλανήθη δύο ἔτη ἐν Εὐρώπῃ ἐπαιτῶν συνδρομὴν παρὰ τοῦ πάπα καὶ παρὰ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων. Ἰδίως προστάται αὐτοῦ ἐγένοντο ὁ πάπας καὶ ὁ τῆς Γαλλίας εὐσεβὴς βασιλεὺς Λουδοβῖκος Θ΄ ὁ ἐπικαλούμενος *ἅγιος*. Οὗτος πλὴν τῆς ἄλλης χρηματικῆς δωρεᾶς, ἣν ἐδωρήσατο τῷ Βαλδουίνῳ, ἠγόρασε παρ᾽ αὐτοῦ καὶ τὸ ἱερώτατον καὶ τιμιώτατον τῶν κειμηλίων τοῦ λατινικοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον τοῦ Σωτῆρος, ὃν οἱ μεγιστᾶνες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικῆς αὐλῆς εἶχον ἐνεχυριάσει εἴς τινα Βενετὸν ἀντὶ 13 χιλιάδων χρυσῶν, ἅτινα ἐπλήρωσε νῦν ὁ Λουδοβῖκος, ἔδωκε δὲ καὶ ἄλλην πολλῷ μείζονα χρηματικὴν ποσότητα πρὸς ἀγορὰν τοῦ κειμηλίου.

(²) Τῷ 1239 πρὶν ἔτι ἐπιστρέψῃ ὁ Βαλδουῖνος ἐξ Εὐρώπης οἱ Βούλγαροι εἶχον εἰσβάλει αὖθις εἰς τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν. Κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπεκαλέσαντο τότε οἱ ἐν Κων]πόλει Φράγκοι τοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἔτι εἰδωλολάτρας ***Κουμάνους***, μεθ᾽ ὧν συνεμάχησαν καὶ ὅρκια ἔτεμον πιστὰ καθ᾽ ὃν βαρβαρώτατον τρόπον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Οἱ βάρβαροι ***Κουμᾶνοι*** σύμμαχοι οἱ ἐλθόντες ἵνα ἐκδιώξωσι τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ Θράκης καὶ Μακεδονίας παρέδοσαν αὐτοὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὰ πάντα εἰς πῦρ καὶ εἰς διαρπαγὴν καὶ καταστροφήν.

τὸν ἄλλον, ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἄγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρύ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ τῷ 1261 ἀνέκτησαν οἱ ἡμέτεροι εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὐδὲ ἤθελε παρατείνει ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος, ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐδιχοτομεῖτο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν ἐν Νικαίᾳ καὶ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ ἐὰν ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία δὲν ἐνόμιζε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ. Τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο διηυκολύνθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ. Τῳόντι ὁ ἀνὴρ οὗτος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὑπ᾿ αὐτοῦ καταρτισθὲν μέγα κράτος, τὸ ὁποῖον ἡπλοῦτο ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρις Ἀδριανουπόλεως, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1230. Κακῶς τῇ ἀληθείᾳ ποιῶν, διότι ὤφειλεν ἐν μέρει τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς φιλικὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας συνῆψε πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀσάν, καὶ διότι, ἂν κατεκρίναμεν πᾶσαν πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμμαχίαν καθὸ συνεπαγομένην τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν πράγματα, οὐδὲν ἧττον ἀποδοκιμάζομεν πᾶσαν διάλυσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑφισταμένων εἰρηνικῶν σχέσεων καθὸ δυναμένην νὰ προκαλέσῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ τότε Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν φρονιμώτερον εἶχεν οὗτος νὰ πράξῃ ἦτο νὰ περιορίζῃ ὅσον ἔνεστι τὸν βουλγαρισμὸν εἰς τὰς παρ᾿ αὐτοῦ καταληφθείσας πρὸ αἰώνων χώρας, ὅπως ἐπολιτεύθη πρότερον ὁ Θεόδωρος, ὅστις μεταβαλὼν ἔπειτα ἄνευ λόγου σύστημα, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ὅσῳ ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, μακρὰν τοῦ νὰ κληρονομήσῃ τὴν θηριωδίαν τοῦ πατρός του, ἦτο ἡγεμὼν μετριοπαθής, ἂν ὄχι φιλάνθρωπος. Καὶ ἐτιμωρήθη ὁ Θεόδωρος διὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ ἐκεῖνο, διότι, συγκροτηθείσης κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1230 μάχης περὶ Κλοκοτινίτζαν παρὰ τὸν Ἕβρον ποταμόν, ἐνικήθη κατὰ κράτος καὶ ᾐχμαλωτεύθη αὐτός τε καὶ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ἀσὰν ἐπολιτεύθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας, ἀπολύσας μὲν τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ἀγωνισθεὶς δὲ διὰ παντὸς τρόπου νὰ περιποιηθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο εὐχερῶς κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον τὸ Βολερόν, τὰς Σέρρας, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Πρίλαπον, τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας ἀφ᾿ ἑνὸς καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀφ᾿ ἑτέρου ἐπιδραμών· μεθ᾿ ὃ ἐπανῆλθεν εἰρηνικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ χώραν. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος κατ᾿ ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο κακὸν ἔπαθε παρὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐφωράθη παρασκευάζων ἐπιβουλὰς ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ Ἀσάν. Ἐν τούτοις ὁ νεώτερος τοῦ Θεοδώρου ἀδελφός, ὁ δεσπότης Μανουήλ, διασωθεὶς ἐκ τῆς περὶ Κλοκοτινίτζαν μάχης ἀνηγορεύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ δεκαετίαν (1230—1240) μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσάν, τοῦ ὁποίου ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρί. Ἀφοῦ δὲ εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Βατάτζην, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Λατίνους, ὑπέσχετο ὑποταγὴν εἰς τὸν πάπαν ἔν τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς πράγμασιν, καὶ ὤμοσεν ὅρκον φεουδαλικῆς πίστεως πρὸς τὸν πρίγ-

Νόμισμα Ἰωάννου Β' Ἀσάν

κιπα τοῦ Μωρέως Γοδοφρέδου Β', ὅπερ ὅμως μόνον ὑπὸ τῶν Φράγκων λεγόμενον φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι, ἀφοῦ ὁ Μανουὴλ προέκειτο νὰ μὴ διατηρήσῃ πλήρη ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ἤθελε θυσιάσει αὐτὴν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ξένων ἐκείνων δυναστῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ὁμογενοῦς καὶ ὁμοδόξου αὐτοκράτορος.

Ἄλλως τε, ἂν καὶ ὁ Μανουὴλ ἐξηκολούθει ἄρχων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ καλούμενος αὐτοκράτωρ καὶ κόπτων, ὅπως προηγουμένως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὑπέρπυρα καὶ χαλκᾶ νομίσματα, τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν εἶχε πλέον τὴν προτέραν ἔκτασιν. Παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀσὰν κυριευθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τότε καὶ ἄλλην κολόβωσιν. Ὁ πρῶτος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἱδρυτής, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνός, ἀποθανὼν τῷ 1214, εἶχε καταλίπει ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου υἱόν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Θεόδωρος δὲν εἶχε σεβασθῆ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο νόθος, ἔλεγε δὲ αὐτὸν νόθον, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο στενὴ συγγενὴς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ νέος ἐκεῖνος Κωνσταντῖνος Ἄγγελος καλούμενος, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Μιχαὴλ Β', κατέφυγε τότε εἰς Πελοπόννησον· ὅτε δὲ συνέβη ἡ τοῦ Θεοδώρου αἰχμαλωσία παρέστη εἰς μέσον καὶ ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν τοῦ πατρός του κτήσεων, ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας· ὥστε προέκυψεν ἤδη νέον δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ ὁποῖον διαιρεθὲν βραδύτερον εἰς δύο καὶ τρία μάλιστα κλάσματα ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 1318 καὶ ἔχον σχέσιν μᾶλλον πρὸς τοὺς τῆς Ἀχαΐας ἢ πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὅλως κατελύθη ἡ οὕτω πολυειδῶς ἀκρωτηριασθεῖσα αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν πρώτοις τῷ 1240 ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, χηρεύσας πρὸ μικροῦ, ἔλαβε σύζυγον τὴν ὡραίαν τοῦ Θεοδώρου θυγατέρα Εἰρήνην καὶ δείξας πλείονα πρὸς τὴν νέαν σύζυγόν του στοργὴν ἢ πρὸς τὴν θυγατέρα του, τὴν σύζυγον τοῦ Μανουήλ, οὐ μόνον ἀπέλυσε τὸν Θεόδωρον ἀλλὰ καὶ συνέδραμεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε, ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ἦτο τυφλός, ἐστέφθη μὲν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης, πράγματι ὅμως ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξωσθεὶς Μανουὴλ ἐνέβαλε τῇ συνδρομῇ τοῦ Βατάτζη εἰς Θεσσαλίαν, τῷ δὲ 1242 ἐπελθὼν καὶ αὐτὸς ὁ Βατάτζης μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν ἠνάγκασε τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, νὰ ὀνομασθῇ ἁπλῶς δεσπότης καὶ νὰ ἄρχῃ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Ἰωάννης, ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ἀδελφός του Δημήτριος εἰς τοσαύτην ἀγανάκτησιν ἔφερε τοὺς Θεσσαλονικεῖς διὰ τῶν ἀκολασιῶν αὐτοῦ ὥστε φυσικῷ τῷ λόγῳ προεκλήθη νέα τοῦ Βατάτζη ἐπέμβασις. Ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε τόσῳ μᾶλλον νὰ ἐπεμβῇ ὅσῳ συγχρόνως ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν, τὸν Μιχαὴλ (1246—1257). Ὅθεν ὠφελούμενος ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων περᾷ τὸν Ἑλλήσποντον τῷ 1246, κυριεύει τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὸν Στενίμαχον, τὰ Τζέπαινα καὶ τὰ περὶ τὴν Ροδόπην καὶ ἔπειτα τραπεὶς πρὸς βορρᾶν κατὰ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων παραλαμβάνει τὸ Στούμπιον, καὶ τὸ Χοτοβόν, καὶ τὸ Βελεβούδιον, καὶ τὰ Σκόπια, καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις, ἀναγκάσας τὸν Μιχαὴλ νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Τελευταῖον δὲ κατὰ Νοέμβριον εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέλαβε καὶ ἐξώρισεν εἰς Λεντιανὰ τὸν Δημήτριον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόδωρον κτήματά τινα περὶ Βοδενὰ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ ἐπίτροπον αὐτοῦ πληρεξούσιον τὸν μέγαν δομέστικον Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαήλ, τὸν βραδύτερον γενόμενον ἱδρυτὴν τῆς τῶν Παλαιολόγων δυναστείας.

Ἡ κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συνένωσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ἐν Νικαίᾳ ἱδρυθεῖσαν μαρτυροῦσιν ὅτι οὗτος, ὅσον καὶ ἂν εἶχε παρακμάσει, διετήρει ἔτι συστατικά τινα πολιτικῆς ἐμπειρίας, δεξιότητος καὶ δυνάμεως πλειότερα τῶν ὅσα ἔφθασε νὰ προσλάβῃ ὁ πρὸ μικροῦ εἰς νέον πολιτικὸν βίον ἀνακύψας νέος Ἑλληνισμός (1). Ἡ δὲ ἕνωσις αὕτη ὑπῆρξε μὲν τὸ κυριώτατον κατόρθωμα τοῦ Ἰω.άν Βατάτζη ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Εἴδομεν ὅτι ἀνέκτησεν ἁπάσας τὰς νήσους καὶ χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἄμεσον τοῦ λατίνου βασιλέως κράτος καὶ ὅτι περιώρισεν αὐτὸν εἰς μόνην τὴν Κωσταντινούπολιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ τὴν μεγάλην ταύτην πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἤξευρεν ὅτι ἡ πτῶσις αὐτῆς ἦτο προσεχὴς καὶ ἀναπόδραστος. Ὅθεν ἠσχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἀσιανῶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν ρύθμισιν. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, αἵτινες οὐδένα ἔτρεχον ἀπὸ δυσμῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν Φράγκων, κίνδυνον, εἶχον ἀσφαλισθῆ προσφάτως καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰκονίῳ Τούρκων, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Καθ' οὓς χρόνους ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεχείρει τὴν καταστροφὴν τοῦ προμαχῶνος, ὅστις ἐπὶ χίλια ἔτη ὑπερεμάχει ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένων πολεμίων, ἐπέσκηπτεν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας νέα φοβερὰ καταιγὶς μογγολικῶν στιφῶν, ἅτινα ἀνήκοντα εἰς φυλὴν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς καυκασικῆς καὶ εἰς ἀναριθμήτους μυριάδας συναγελασθέντα ὑπὸ ἕνα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Τεμουτζίν, τὸν ἐπονομασθέντα Τσιγγισχάν, ταὐτὸν εἰπεῖν αὐτοκράτορα (2), κατέκλυσαν ὡς τεραστία τις πλήμμυρα ἅπασαν τὴν ἀχανῆ χώραν τὴν ἁπλουμένην ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆς Πολωνίας πρὸς βορρᾶν. Ὁ ἐν Ἰκονίῳ Σελδζουκίδης σουλτάνος, βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν χείμαρρον τοῦτον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπεμάκρυνε τοὺς Μογγόλους τελέσας φόρον εἰς αὐτοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα, ὅστις τοιουτοτρόπως ἠσφαλίσθη διττῶς ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπό τε δηλ. τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες κακῶς ἔχουσαι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀγγέλων δὲν ηὐτύχησαν βεβαίως πολὺ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιακόπων ἀνωμαλιῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως. Νῦν δὲ οὐ μόνον αἱ πόλεις ἀνεκτίσθησαν ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία πολλὴν ἔλαβον τὴν ἐπίδοσιν. Ὁ βασιλεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἁπάσας τὰς ἀνάγκας τῆς αὐλῆς ἐκ τῶν ἰδίων

Νόμισμα τοῦ Τσιγγισχὰν

(1) Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, τὸ νὰ ποιώμεθα διάκρισιν ἐνταῦθα μεταξὺ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη καὶ τοῦ «νέου (δῆθεν) Ἑλληνισμοῦ» τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι κράτους εἶναί τι λίαν ἀτυχὲς καὶ βεβιασμένον. Ἡγεμόνες ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου τοῦ σεμνυνομένου ἐπὶ τῇ πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς συγγενείᾳ καὶ τῷ ὀνόματι τῶν Κομνηνῶν ἡγεμονεύοντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, καὶ ἡγεμόνες ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ***Λασκάρεων*** καὶ ***Δουκάδων*** (Βατάτζη) καὶ τῶν ***Κομνηνῶν*** ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Τραπεζοῦντι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν αὐτῶν κατὰ γένος λαῶν, τῆς αὐτῆς γλώσσης, τῆς αὐτῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας, τὸ αὐτὸ φέροντες ὄνομα, οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς γενεᾶς, τῆς αὐτῆς ζυμώσεως, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάγωνται εἰς δύο διαφόρους ***Ἑλληνισμούς***, τὸν μεσαιωνικὸν καὶ τὸν νέον, ἐνῷ οὐδεὶς χρόνος, οὐδεὶς βίος διάφορος χωρίζει αὐτοὺς ὁρμωμένους ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κέντρου, κατέχοντας τὰ ἄκρα τοῦ αὐτοῦ σώματος, τείνοντας καὶ διευθυνομένους πρὸς τὸ αὐτὸ κέντρον, τὸ περὶ τὸν Βόσπορον ;

(2) Ὑπέρτατον ***Χάνον***.

αὐτοῦ κτημάτων· ἐπήρκει δὲ ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὰς συνήθεις τῆς βασιλείας δαπάνας ἀλλὰ καὶ εἰς συντήρησιν πολλῶν εὐεργετικῶν καταστημάτων οἷον γηροτροφείων, πτωχοτροφείων καὶ νοσοκομείων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς συνετὰς ταύτας διατάξεις, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔπραξε καί τινα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀνώτερος πολλῶν ἐκ τῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες ἐπεκράτουν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Ἔκτισε ναοὺς περικαλλεῖς καὶ μοναστήρια πολυτελῆ, καταδαπανῶν περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἐπωφελέστερον νὰ ἀναλωθῶσιν εἰς συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, καὶ ὑποθάλπων τὸν μοναχικὸν βίον, ὅστις δὲν συνετέλει βεβαίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἐνόμισε, κατὰ τὴν ἄλλοτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατήσασαν δοξασίαν, ὅτι δικαιοῦται καὶ δύναται νὰ ρυθμίσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας· Οἱ πλούσιοι ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο τότε πολλὰ βαρύτιμα γουναρικὰ καὶ πολλὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Καὶ τὰ μὲν γουναρικὰ ἤρχοντο ἀνέκαθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, τὰ δὲ μεταξωτά, ἐν ὅσῳ μὲν ὑφίστατο ἀκέραιον τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος, κατεσκευάζοντο ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς Θήβας καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἀφοῦ δὲ αἱ χῶραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀπέβησαν καὶ τὰ μεταξωτὰ προϊὸν ἐξωτερικῆς βιομηχανίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ τῶν βαρυτίμων γουναρικῶν, ἀπαιτήσας νὰ ἀρκῶνται πάντες εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους βιομηχανήματα. Καὶ ἡ μὲν διάταξις αὕτη, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις, ἔπεσε μετ᾽ οὐ πολὺ εἰς ἀχρηστίαν, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ προσοχὴ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπέστησεν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ζητήματα, ἡ δὲ ἐπίδοσις ἣν ἔλαβον τότε ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐν Ἀσίᾳ μαρτυρεῖ ὅτι μεταξὺ πολλῶν ἐσφαλμένων εἶχε καὶ πολλὰς ὑγιεῖς περὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ἀρχάς, ὅπως ἀνέκαθεν συνέβη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν βασιλείαν.

Ἀξιομνημόνευτοι ὡσαύτως εἶναι αἱ ποικίλαι σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης Βατάτζης περιῆλθε πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Β΄, ὁ τοῦ Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα ἔγγονος, ἦτο, ὅπως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας, πολέμιος τοῦ πάπα· ὁ δὲ πάπας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς, ἄρα οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὸν Φρειδερῖκον. Ἤδη ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Ἄγγελος Κομνηνὸς εἶχε συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μονάρχην τῆς Δύσεως τῷ 1229, διόπερ καὶ ἀφωρίσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πάπα. Ὁ δὲ Βατάτζης συνῆψεν ἔτι οἰκειοτέρας σχέσεις πρὸς τὸν Φρειδερῖκον Β΄, διότι μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εἰρήνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, ἐνυμφεύθη τῷ 1244 τὴν νόθον θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Ἄνναν ἢ Κωνσταντίαν καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν εἰς συνεχῆ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον ἡγεμόνα ἀλληλογραφίαν, ἧς 3 ἐπιστολαὶ τοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν Βατάτζην ἀνευρεθεῖσαι ἐν τῇ λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρῶτον τῷ 1855 ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Γουσταύου Οὐολφίου. Σὺν ταύταις δὲ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἑτέρα, τετάρτη, ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνὸν Δούκαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων συνάγονται περιεργότατα πράγματα· ὅτι ὁ Βατάτζης, ὅστις, ὡς ἄλλοθεν ἦτο γνωστόν, εἶχε πέμψει ἀξιόλογον χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν πενθερόν του, ἐξαπέστειλε προσέτι εἰς αὐτόν, τῷ 1250, «χεῖρά τινα τῶν ὑπ᾽ αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ὁπλιτῶν»· ὅτι ὁ Φρειδερῖκος ἐνόμιζε τούτου ἕνεκα καθῆκον αὐτοῦ νὰ πληροφορῇ τακτικῶς τὸν Βατάτζην περὶ τῶν

ἐν Ἰταλίᾳ πολεμικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων· καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζε κατὰ μὲν τοῦ πάπα νὰ ἐπισωρεύη δεινὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις, τοὺς δὲ Γραικοὺς νὰ ὀνομάζη εὐσεβεστάτους καὶ ὀρθοδοξοτάτους.

Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα ἐτάραξαν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, ὅπερ διὰ τοσούτων ἀδικιῶν καὶ ἀγώνων εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατέρρεε, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ εἶχεν ἀπ' ἐναντίας χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἡ ἐλπὶς ὅτι διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει λατίνου αὐτοκράτορος καὶ λατίνου πατριάρχου οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ὑποταχθῆ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν διελύθη ὡς ὄνειρον. Οἱ Ἕλληνες, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἐπιεικῶς εἴτε δυσμενῶς ἐπολιτεύοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ Φράγκοι, ἐνέμενον οὐδὲν ἧττον πιστοὶ εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ὑπέρτατον ἀρχηγὸν εἰμὴ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἐδρεύοντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Τότε ὁ ρωμαϊκὸς θρόνος ἐνόησεν ὅτι ἐπὶ ματαίῳ ἐχύθη τοσοῦτον αἷμα, ἐπὶ ματαίῳ ἐγένοντο τοσαῦται καταστροφαὶ καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῷ μένει εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρ' αὐτῷ πατριάρχην τὰς διαπραγματεύσεις τὰς ὁποίας ἄλλοτε τοσάκις εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας. Οἱ ἡμέτεροι ἀπήντησαν μετὰ τῆς συνέσεως καὶ μετριοπαθείας ἣν συνήθως ἔδειξαν εἰς τὰς πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν σχέσεις αὐτῶν. Εἶπον ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν πάπαν ὡς τὸν πρῶτον ὅλων τῶν πατριαρχῶν, ἐπιτρέποντες μὲν τὴν εἰς αὐτὸν ἔκκλησιν ὡς ὕπατον δικαστήν, ὑπακούοντες δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀποφάνσεις καθ' ὅσον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων θεσπισθέντα, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησαν εὐλογώτατα νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν ηὐχαρίστησε τὸν Ἰννοκέντιον Δ´ καὶ ἡ διαπραγμάτευσις διεκόπη.

Ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα τὰ τοσαύτην παθόντα συμφορὰν διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν πάλιν νὰ καλλιεργῶνται ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Βατάτζης καὶ ἡ πρώτη σύζυγος αὐτοῦ Εἰρήνη ἐπροστάτευσαν νέον ἔτ' ὄντα τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ὅστις ἔγραψε ***Χρονικὴν συγγραφὴν*** περιέχουσαν τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην ἀκμάζοντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἕνεκα τῆς ποικίλης αὐτοῦ παιδείας καὶ διδάσκαλον διατελέσαντα τοῦ τε Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ πολλῶν ἄλλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βατάτζη! Θεοδώρου. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ὁ Βλεμμίδης ἦτο ἀνὴρ χρηστὸς καὶ γενναῖος, καὶ ἔδωκέ ποτε δεῖγμα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ τιμῶν ἐξ ἴσου αὐτόν τε καὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην Βατάτζην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε διατελέσει πιστὸς πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην, ἥτις, ἂν δὲν ἐδελέαζεν αὐτὸν διὰ τοῦ κάλλους, ἐδέσποζεν ὅμως αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ δευτέρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρειδερίκου Β´, καίτοι νεωτάτη καὶ ἴσως διὰ τὴν τῆς νεότητος ἀπειρίαν δὲν κατώρθωσε νὰ προσηλώσῃ αὐτὸν ἀπερισπάστως. Μεταξὺ δὲ τῶν κυριῶν ὅσαι συνώδευσαν αὐτὴν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε μία, ἣν οἱ ἡμέτεροι ὀνομάζουσι Μαρκεσῖναν καὶ παριστῶσιν ἄμαχον κατά τε τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χάριτας ταύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτῆς ὥστε ἐπέτρεψε νὰ κοσμῆται διὰ βασιλικῶν συμβόλων, φοροῦσα πέδιλα πορφυρᾶ καὶ ἱππεύουσα ἵππον διὰ πορφύρας ὡσαύτως κεκοσμημένον. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν αὐλικῶν δὲν ἐδίσταζον νὰ τιμῶσι τὴν ἐρωμένην ὡς βασιλίδα, ὁ δὲ Βλεμμίδης, μὴ ἀνεχόμενος τὸ σκάνδαλον, ἔσκωπτε καὶ κατέκρινεν αὐτὴν ἀναφανδόν. Ἐπειδὴ δέ ποτε ἡ

Μαρκεσῖνα ἠθέλησε νὰ προσέλθῃ ἐν συνοδίᾳ λαμπρᾷ εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ μονὴν ἣν εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῷ ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέπεμψεν αὐτὴν μὴ ἐπιτρέψας τὴν εἴσοδον. Ἡ φίλη τοῦ βασιλέως προσέδραμε τότε πρὸς αὐτὸν ζητοῦσα ἐκδίκησιν καὶ ἔχουσα συνηγόρους τοὺς περὶ αὐτὴν κόλακας. Ἀλλ᾽ ὁ Βατάτζης, ἂν δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ κάλλους, εἶχε τὴν σύνεσιν τοῦ νὰ κατανοῇ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος καὶ ἐτίμα τὸν ἄνδρα ὃν κατηναγκάζετο νὰ τιμωρήσῃ. Ὅθεν κατηφὴς γενόμενος καὶ δακρύσας «ἵνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε» ἀπήντησεν· «εἰ γάρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτός, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίας τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτὸς παρεχόμενος προσηκούσας λοιπὸν ἀπολαμβάνω ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπερμάτων ἄξια τὰ γεώργια».

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης· μεγαλεπήβολος, μεγαλοπράγμων καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγαλόφρων. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὁπόσον ἡρωικοὶ ἦσαν οἱ Φράγκοι ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐξεπόρθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ οἱ Ἕλληνες οὓς κατέναντι αὐτῶν συνήντησαν, πάλιν δὲ ὁπόσον ἡρωικοὶ ἀπέβησαν οἱ Ἕλληνες μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ κατήντησαν οἱ Φράγκοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σαικσπήρου δραματουργηθεῖσαν πάλην τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου, ἣν παρέθηκεν ἤδη ὁ Μακώλαιυ ὅτε ἐξιστόρησε τὰς ἀναλόγους περιπετείας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα. Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὅμως, ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην. Οἱ Φράγκοι κατ᾽ ἀρχάς, ὄντες μαχιμώτεροι τῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων καὶ εὐτυχήσαντες νὰ ἄγωνται ὑπὸ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βονιφατίου, κατίσχυσαν τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες οὐ μόνον κατώτεροι ἦσαν ἐκείνων μαχηταὶ ἀλλ᾽ ἔλαβον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἔχωσιν ἀρχηγοὺς τοὺς Ἀγγέλους Ἰσαάκιον καὶ Ἀλέξιον. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἐξέλιπε μὲν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος φραγκικὸς στρατός, ἕτερος δὲ δὲν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῇ δι᾽ ἔνδειαν χρημάτων· ὥστε οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον, ἕνεκα τῆς διοικητικῆς αὐτῶν ἀνικανότητος, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχήν. Ἀπ᾽ ἐναντίας οἱ ἡμέτεροι συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης καταπλήξεως καὶ συνετισθέντες ὑπὸ τῆς ἀτυχίας ἀνέδειξαν ἡγεμόνας γενναίους ἅμα καὶ ἐμπείρους, ἐν Ἠπείρῳ μὲν τοὺς Κομνηνοὺς Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτζην. Ἐντεῦθεν κατελύθη μὲν τάχιστα τὸ λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι ἔμελλε προσεχῶς νὰ καταλυθῇ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλ᾽ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπέπρωτο νὰ κατορθωθῇ οὔτε ὑπὸ τοῦ Βατάτζη οὔτε ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1255, διεδέξατο μὲν αὐτὸν ὁ υἱός του Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, ὅστις καὶ ἡλικίαν ὥριμον εἶχεν, ὢν τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, καὶ παιδείαν οὐ μικράν, καὶ στρατιωτικὴν δεξιότητα ἱκανήν, διότι κατετρόπωσε τοὺς ἐμβαλόντας αὖθις εἰς Μακεδονίαν Βουλγάρους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν ἐντὸς τῶν προτέρων ὁρίων. Ἀλλ᾽ ἦτο δύσπιστος, καὶ τὸ χείριστον παλίμβουλος περὶ τὰς δυσπιστίας, εἰς ὃ συνετέλει ἴσως

Νόμισμα Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως.

καὶ ἡ νοσηρὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δὲ τούτου διηυκόλυνεν, ἂν δὲν προεκάλεσε, τὴν πτῶσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ.

Ἤκμαζε τότε εἴπερ ποτὲ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ τῶν Παλαιολόγων οἶκος. Ὁ οἶκος οὗτος ἦτο ἀρχαῖος, διότι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφανεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνέδειξεν ἔκτοτε ἐκ διαλειμμάτων ἄνδρας πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς λόγου ἀξίους. Ἐσχάτως ἔτι ὁ Βατάτζης, καταλύσας τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείαν, εἶχε καταλίπει αὐτόθι πληρεξούσιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἀπεβίωσε μετ᾽ οὐ πολύ, ἀλλ᾽ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ ἦτο, ἢ τοὐλάχιστον ἐλογίζετο, δεξιώτερος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στρατηγῶν. Ἐπωφθαλμίασεν ἆρά γε ἔκτοτε εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν; Καθὼς συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, βραδύτερον ἐλέγετο ὅτι ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Εὐλογία, ἥτις εἶχεν ἐπιμεληθῆ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας, ἐσυνήθιζε νὰ κατευνάζῃ τὰς παιδικὰς αὐτοῦ κραυγὰς καὶ νὰ ἀποκοιμίζῃ αὐτὸν ᾄδουσα ᾀσμάτιον λέγον ὅτι θέλει γίνει ποτὲ βασιλεύς, ὅτι θέλει εἰσέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς χρυσῆς πύλης καὶ ὅτι θέλει κατορθώσει μεγάλα πράγματα· «ἦν δὲ τὸ λεγόμενον, καθ᾽ ἃ ἱστορεῖ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ὡς εὖ γε τῷ βασιλεῖ τῆς πόλεως, καὶ ὡς κατὰ χρυσέαν πύλην εἰσελθεῖν μέλλοι, καὶ ὥς τὸ καὶ τὸ ἐκεῖσε μεγαλυνόμενος ἐκτελέσειεν». Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἰσχυροῦ Βατάτζη κατηγορήθη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλ᾽ ἠθῳώθη δι᾽ ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ ἀνέκτησεν αὖθις τὴν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως. Ὅταν ἔπειτα ὁ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις βασιλεύσας ἐστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπέτρεψε τῷ Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ τὴν διοίκησιν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Τότε ὁ Μιχαὴλ κατηγορήθη πάλιν ὡς μελετῶν ν᾽ ἁρπάσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀντὶ νὰ περιμείνῃ νὰ δικασθῇ κατέφυγεν εἰς Ἰκόνιον, ἐκεῖθεν πέμψας τῷ βασιλεῖ ἀπολογίαν. Ὁ δὲ βασιλεύς, ἀντὶ ἢ νὰ συγχωρήσῃ αὐτὸν εἰλικρινῶς ἢ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ ἁρμόδιον δικαστήριον, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐπάνοδόν του, ἐξηκολούθησε δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὅθεν, ἐπειδὴ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὑπερέβη τὰ ταχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Βατάτζη ὅρια, ὁ Λάσκαρις ἔπεμψε μὲν κατ᾽ αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἐπέτρεψε δ᾽ αὐτῷ δυνάμεις οὐχὶ ἀποχρώσας· καὶ μετ᾽ ὀλίγον δοὺς ὦτα ἀκροάσεως εἰς νέας κατηγορίας διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὴν εἰς Μαγνησίαν ἀπαγωγήν. Πάλιν ὅμως ἀκούσας τὰς δικαιολογίας του ἀπέδωκε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀξίωμά του ἐπιλέγων ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀθῷον, ὅτι ὅμως, ἂν ἦτο ἔνοχος, τὸν ἐσυγχώρει, καὶ ἐπειδὴ προέβλεπε προσεχῆ τὸν θάνατον τῷ ἐσύσταινε τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Ἰννοκέντιος Γ΄ (ἰδ. σελ. 31).

(Ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Ραφαὴλ)

Τῳόντι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα κατ᾽

Αὔγουστον τοῦ 1259, καταλιπὼν τέσσαρας θυγατέρας καὶ υἱὸν ὀκταέτη, τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν. Καίτοι δὲ εἶχε συνδιαλλαγῆ πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ᾽ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, παντοδύναμον αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν διατελέσαντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δυσηρέστησε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις, εἴτε πρὸ καιροῦ πλέκων ἐπιβουλὰς εἴτε μή, ἀπεφάσισε νῦν νὰ ὑποσκελίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἀντίπαλον, καὶ κατώρθωσε τοῦτο, διότι ἴσχυε παρὰ τοῖς στρατιώταις πολὺ μᾶλλον τοῦ Μουζάλωνος τοῦ μὴ δόντος εἰς αὐτοὺς τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ἀναγορεύσεως ἑκάστου νέου βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας. Μόλις λοιπὸν ἐννέα μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ὁ στρατὸς φονεύει τὸν Μουζάλωνα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτος ἐπεβουλεύετο τὸν νεαρὸν Ἰωάννην καὶ λεηλατεῖ τὰς οἰκίας τοῦ τε πρωτοβεστιαρίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ὅλως ἀμέτοχος τοῦ πραξικοπήματος τούτου καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως, ἐπιδεικνύων μὲν πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Αρσένιον, προσοικειούμενος δὲ τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ κράτους. Ὁ Παχυμέρης δίδει ἡμῖν τὰ ὀνόματα τῶν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρωτευόντων τούτων οἴκων, οἵτινες ἦσαν, παρεκτὸς τῶν Παλαιολόγων, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι, οἱ Στρατηγόπουλοι, οἱ ἐκ τοῦ Ραούλ, οἱ Βατάτζαι, οἱ τοῦ Φιλῆ, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Ἀπρηνοί, οἱ Ἄγγελοι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοί, οἱ Κανταχουζηνοί, «καὶ ὅσοι ἄλλοι οἷς μεγαλογενὴς σειρὰ καὶ χρυσῆ συγκεκρότητο». Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι καταδεικνύει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν ὑπέστη ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος. Τὸ κράτος αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρομεν, ἐστηρίζετο, ἀπὸ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πρὸ πάντων ἐπὶ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν οἴκων τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης ὅσοι διέλαμψαν ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι οὐδεὶς ἐσώζετο. Ἐκ τῶν νῦν ἀναφερομένων μόνοι οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Τορνίκιοι καὶ οἱ Ταρχανειῶται ἀνέτρεχον μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· οἱ Ἄγγελοι, οἱ Καμύτζαι καὶ οἱ Κανταχουζηνοὶ ἦσαν νεώτεροι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὅλως καινοφανεῖς.

Φρειδερῖκος Β΄ τῆς Γερμανίας φέρων τὰ ἐμβλήματα τῶν σταυροφόρων. (ἴδ. σελ. 56).

(Ἐκ χειρογράφων τοῦ Βατικανοῦ)

Ὁπωσδήποτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπὶ τούτων ἐρειδόμενος, προεχειρίσθη τότε κυβερνήτης τῶν πραγμάτων, λαβὼν τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα. Ὅταν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἠθέλησε νὰ ἀναγορευθῇ δεσπότης, οἱ πρότερον ὁμοφωνήσαντες ἄρχοντες ἐδιχονόησαν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν συγγενεῖς τοῦ νέου Λασκάρεως, ἰδίως οἱ Τζαμάντουροι, καὶ ὑποπτεύσαντες ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἐσκόπει βαθμηδὸν προαγόμενος νὰ ὑποσκελίσῃ ὅλως τὸν βασιλέα ἀντέστησαν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄλλοι, καὶ ὁ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη δεσπότης. Μετ' ὀλίγον δὲ πάλιν, φυλακίσας τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἰδίως τὸν Τζαμάντουρον, κατώρθωσε νὰ ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ὅτι θέλει λάβει καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ὁρκισθῇ ὅτι θέλει πρ. στατεύσει τὴν ζωὴν τοῦ συμβασιλεύοντος παιδὸς καὶ ὅτι ἅμα τούτου ἡλικιωθέντος θέλει παραδώσει αὐτῷ τὴν ἀρχήν, μηδόλως ἀξιῶν νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἰδίους ἀπογόνους. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, διότι ὁ Παλαιολόγος ὤμοσε τὸν εἰρημένον ὅρκον ἐν Μαγνησίᾳ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1260 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ κλήρου. Ἡ στέψις ἔμελλε νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἤτοι ἐν Νικαίᾳ. Ἀλλ' ἐπιστάσης τῆς ἐπὶ τούτῳ ὁρισθείσης ἡμέρας ὁ Παλαιολόγος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰς ἐπαρχίας, εἶχε λάβει τὴν συναίνεσιν τοῦ στρατοῦ καὶ συγχαρητηρίους ἐπιστολὰς τοῦ ἐν Ἰκονίῳ Σουλτάνου, προέτεινεν αἴφνης τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ στεφθῇ αὐτὸς πρῶτος αὐτοκράτωρ καὶ ἔπειτα ὁ νέος Λάσκαρις ὡς δεύτερος. Ὁ πατριάρχης, ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἰδεῖ ὑπόπτως τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου ἐνεργούμενα, ἠθέλησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπαίτησιν. Ἀλλ' ὁ ἄλλος κλῆρος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχόντων καὶ τὸ παριστάμενον πλῆθος καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ διὰ φιλοτιμημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰς τὸ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Παλαιολόγου· ὥστε ἡ ἔρις συνεβιβάσθη ἀποφασισθέντος ὅτι ἡ στέψις τοῦ παιδὸς θέλει ἀναβληθῇ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐταινιώθη λοιπὸν τὸ βασιλικὸν διάδημα μόνος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ὁ δὲ διάδοχος τῶν Λασκάρεων παρηκολούθησεν αὐτοὺς φορῶν οὐχὶ βασιλικὸν στέφος ἀλλ' ἁπλῶς κεκρύφαλον λιθοκόλλητον.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου).

Ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ σουλτάνου δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τι ὁ νέος βασιλεύς· διότι ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος ἀπειλούμενος ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Μογγόλων εἶχε μᾶλλον χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνός, ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ Μαμφρέδου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ἐπανέλαβε τὰς προτέρας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν

κατὰ τούτου ἀπέστειλεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔτι πρὸ τῆς στέψεώς του τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην μετὰ δύο τῶν ἐπισημοτάτων στρατηγῶν, Κωνσταντίνου Τορνικίου καὶ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου. Ἐπειδὴ δ᾽αἱ δυνάμεις αὗται προήλασιν μέχρι Βοδενῶν πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ αἱ ἐπικουρίαι τῶν γαμβρῶν του, οἱ περὶ αὐτὸν συνεστάλησαν κατ᾽ ἀρχὰς ὄπισθεν τῶν ὀρέων, «ἃ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν Ἤπειρον τῆς ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς», λέγει ὁ Ἀκροπολίτης. Μετ᾽ ὀλίγον ὅμως ἐπελθούσης τῆς βοηθείας τοῦ Μαμφρέδου καὶ ἀφικομένου αὐτοῦ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἀντεπεξῆλθεν αὖθις ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελαγονίᾳ. Ἀλλ᾽ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τῶν ἀλλοφύλων συμμάχων, τὰς ὁποίας ἐπιτηδείως ὑπέθρεψεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος μηνύσας αὐτῷ ὅτι οὗτοι διαπρεσβεύονται περὶ σπονδῶν προδίδοντες ἐκεῖνον. Ἐκ τούτου δὲ παντελῶς ἀθυμήσας ὁ δεσπότης ἐγκατέλιπε μεθ᾽ ὅλων τῶν οἰκείων τὸ στρατόπεδον. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν οὐδὲν ἧττον νὰ πολεμήσωσι, διότι ἦσαν πολυάριθμοι. Κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Μαμφρέδος εἶχε πέμψει 400 ἱππότας ἅπαντας ἐκ τῶν πρώτων εὐπατριδῶν «ὅπλοις ἰσχυροῖς καταφράκτους καὶ ὑψαύχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερώχοις ἐποχουμένους»· ὁ δὲ πρίγκιψ Ἀχαΐας συνεπήγετο ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιὰν παμπληθῆ οὖσαν, «ἔκ τε γὰρ τοῦ φραγκικοῦ γένους ἐτύγχανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ρωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχε». Συνεκροτήθη λοιπὸν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1259 μάχη, καθ᾽ ἣν ὅμως οἱ Φράγκοι κατὰ κράτος ἡττήθησαν. Οἱ ἀκάθεκτοι ἐκεῖνοι ἱππόται τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ᾐχμαλωτίσθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκιψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος· μετ᾽ αὐτοῦ δὲ ᾐχμαλωτίσθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Μετὰ δὲ τὴν νίκην ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν προήλασε μέχρι Δυρραχίου, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἐκυρίευσε τὴν Ἄρταν καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Ἰωάννινα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπανελθόντος εἰς τὴν Ἀσίαν τοῦ Στρατηγοπούλου, ὅπου ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος, ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν πόλεων ὅσας εἶχεν ἀπολέσει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ πλέον μεγάλας ἀξιώσεις· ὁ δὲ Παλαιολόγος ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ταπείνωσίν του ταύτην ἐπέστησεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἠξεύρομεν εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εἶχον περιέλθει οἱ πάλαι ποτὲ ἀγέρωχοι Φράγκοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ. Εἶχον δὲ ἀπομωρανθῆ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα μαθόντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι ἠμποροῦν νὰ ἀναλάβωσι δι᾽ ἁπλῆς πρεσβείας οὐκ ὀλίγα τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Ὁ περὶ τούτου διάλογος μεταξὺ τῶν πρέσβεων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον εἰμὴ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς κατ᾽ ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι οὕτως εἰπεῖν δευτέρα αὐτοῦ πατρίς, ἐκεῖ ἡγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρουσιν, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη· πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως ; Τότε οἱ πρέσβεις μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους του ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σερρῶν χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀστεϊζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρα-

τήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος· ὥστε ἄτοπον εἶναι νὰ καταλίπῃ καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὖθις καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν,εἶπον τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεύς, ἐξακολουθῶν νὰ παίζῃ, τοῖς παρετήρησεν ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἐκεῖ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι᾽ ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον ν᾽ ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον,ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θὰ μᾶς δώσῃς, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεύς, λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μέν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ᾽ ὑμεῖς εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην πρέπει νά μοι παραχωρήσετε τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τελωνείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ νομισματοκοπείου· εἰ δὲ μή, θέλομεν πολεμήσει, καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νά με γνωρίσετε ἀφ᾽ ἧς εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βιθυνίας καὶ Ταρσίας, καὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἠξεύρω νά σας πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σας συμφέρει.Ὁμολογητέον ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ἐνικήθησαν πολλάκις οἱ ἡμέτεροι, ποτὲ ὅμως δὲν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν γελοίου ἐξευτελισμοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς τῶν πολεμίων αὐτῶν, παρατηροῦμεν δὲ προσέτι ὅτι, ὅταν ὁ Παλαιολόγος ἀπῄτει τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόει βεβαίως τοῦ ἐνετικοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου, οὐχὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πενία ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προταθῇ σπουδαίως ἡ διανομὴ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο πρὸ τῆς κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ ἐκστρατείας. Μετὰ δὲ τὴν περιστολὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ὁ Παλαιολόγος, διαπεράσας αὐτὸς εἰς Θράκην, ἐκυρίευσε τὴν Σηλυβρίαν καὶ περιορίσας τοὺς Φράγκους εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησε τὸν Γαλατᾶν. Ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὅμως ταύτῃ ὁ βασιλεὺς ἤλπισεν, ὡς φαίνεται, μᾶλλον εἰς συνεννοήσεις τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ἢ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· διότι οὔτε στόλον ἀποχρῶντα οὔτε πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας συνεπήγετο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι μεθ᾽ ὧν συνενοεῖτο ἢ ἠπάτησαν αὐτὸν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, ἐδέησεν αὖθις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος, ἵνα παρασκευασθῇ σπουδαιότερον πρὸς ἅλωσιν τοιαύτης πόλεως. Ἀλλ᾽ ἀντὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἰδίας δυνάμεις περιέπεσεν αὖθις εἰς τὸ λάθος τὸ ὁποῖον κατέστη ἐπιδημικὸν παρ᾽ ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, ἐζήτησε δηλαδὴ ξένας ἐπικουρίας ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν. Οἱ Λατῖνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον συμμάχους ἢ μᾶλλον συμμετόχους τῆς ἀρχῆς τοὺς Ἐνετούς· ἄρα ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς Γενουαίους καὶ προτείνας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν, φυσικῷ τῷ λόγῳ εὗρεν αὐτοὺς προθύμους νὰ συμπράξωσιν. Ὅθεν τῇ 13 Μαρτίου 1261 συνωμολογήθη ἐν Νυμφαίῳ μεταξὺ Γενούης καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας συνθήκη,δι᾽ ἧς ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι ὑπεχρεώθησαν νὰ πολεμήσωσι τὴν Ἐνετίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Οἱ βουλόμενοι τῶν ἐν τῷ κράτει Γενουαίων ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατόν· ὅσα δὲ ὅπλα καὶ ὅσους ἵππους ἤθελεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κομίσῃ ἐκ Γενούης χάριν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐξήγοντο ἐκ τῆς πόλεως ἄνευ πληρωμῆς τέλους. Ἐνταῦτῷ ἡ τῆς Γενούης πολιτεία παρεῖχε τῷ αὐτοκράτορι τὰς ἀπαιτουμένας γαλέρας ἀντὶ ἀναλόγου μισθοδοσίας καὶ ἀνελάμβανε νὰ πολεμήσῃ δι᾽ αὐτῶν κατὰ παντὸς ἐχθροῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Πάπα, τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Κύπρου, τῶν Πισατῶν, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ἀχαΐας καὶ ἄλλων ὀνομαστὶ ἀναφερομένων ἡγεμόνων. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐλάμβανεν οὐ μόνον τὸ προνόμιον

τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ἴδια ἐμπορικὰ ἱδρύματα εἰς Ἀνίαν, Σμύρνην, Ἀδραμύττιον, Θεσσαλονίκην, Χίον, Λέσβον καὶ εἰς τὰς χώρας ὅσαι ἔμελλον νὰ κατακτηθῶσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Εὐβοίᾳ. Τῶν ἱδρυμάτων τούτων προΐσταντο Γενουαῖοι ἄρχοντες καλούμενοι Κόνσουλοι (1)· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Γενουαῖοι, ὅσοι ἤθελον νὰ γίνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, παρέμενον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἰδίας πατρίδος, ὅ ἐστιν ἀπελάμβανον, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, τὸ τῆς ἑτεροδικίας προνόμιον. Οὐδεὶς πολέμιος τῆς Γενούης ἦτο δεκτὸς ἐν τῷ κράτει, μόνοι δὲ οἱ ἀνέκαθεν αὐτοῖς πιστοὶ Πισᾶται διετήρουν τὰ ἴδια προνόμια, καὶ ὁ Εὔξεινος Πόντος ἐκλείετο εἰς πάντας τοὺς ἄλλους Λατίνους παρεκτὸς τῶν δύο τούτων ἐθνῶν. Ὁπόσον μέγα ὑπῆρξε τὸ λάθος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς Γενουαίους ἀντὶ τῶν Ἐνετῶν, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι κατ' οὐδὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ταύτης συμμαχίας, καὶ ἰδίως ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνευ τῶν Γενουαίων.

Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

Τῳόντι, ὀλίγον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς προηγουμένης συνθήκης ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Καῖσαρ Στρατηγόπουλος ἵνα συνέχῃ τόν τε δεσπότην τῆς Ἠπείρου καὶ τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Κωνσταντῖνον, ὅστις συζευχθεὶς μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην παρήγγειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν στρατηγὸν νὰ παρατηρήσῃ διερχόμενος τί συμβαίνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὴ ἐπιχειρῶν τι ὅμως κατ' αὐτῆς. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦτο ὁ Στρατηγόπουλος, διότι δὲν συνεπήγετο εἰμὴ 800 ἱππεῖς καὶ ὀλίγον πεζικόν. Ἀλλ' ἅμα ἀποβιβασθεὶς εἰς Καλλίπολιν τῆς Θρᾴκης εἶδε προσελθόντας πρὸς αὐτὸν πολυαρίθμους ἐγχωρίους, τοὺς ὁποίους ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει ***θεληματαρίους***, ἀξιῶν ὅτι ἐκαλοῦντο οὕτω, διότι οἰκοῦντες τὴν περὶ Κωνσταντινούπολιν χώραν ἀπέκλινον κατὰ θέλησιν ὁτὲ μὲν πρὸς τοὺς Φράγκους ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Κατωτέρω ὅμως ὁ αὐτὸς Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν καλουμένους ἐθελοντάς. Ὁπωσδήποτε οἱ θεληματάριοι οὗτοι περιστοιχίσαντες τὸν Στρατηγόπουλον, ὅστις μεταβὰς εἰς Σηλυβρίαν εἶχε πλησιάσει ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα κατοπτεύσῃ αὐτήν, τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως. Ἡ βασιλεύουσα, εἶπον εἰς αὐτόν, συνέπεσε νὰ εἶναι κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ νεωστὶ τότε ἀφικόμενος ἄρχων τῶν Ἐνετῶν Μᾶρκος Γραδένιγος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου καὶ εἶχεν ἐξέλθει ἐπὶ τούτῳ μετὰ πάσης ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. Οὐδὲν ἧττον ὁ Στρατηγόπουλος ἐδίσταζεν ἔτι, ἕνεκα τῶν ρητῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς πόλεως, ὅτε οἱ περὶ αὐτὸν συνέλαβον ἕνα τῶν κατοίκων αὐτῆς

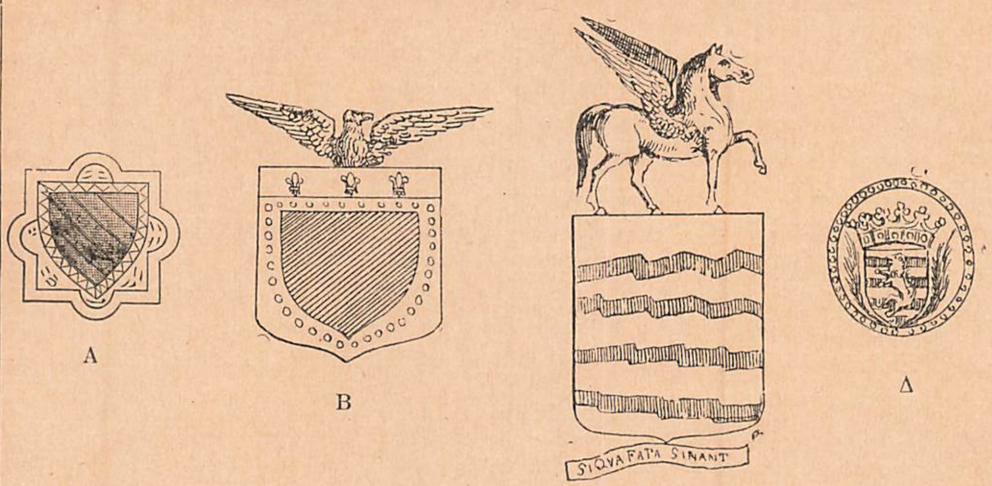
(1) ***Κόνσουλοι.*** Ὁ ἑλληνικὸς οὗτος τύπος τοῦ λατινικοῦ Consul φαίνεται ἀρχαιότατος. Ἐν ἐπιστολῇ ἀποδιδομένῃ εἰς τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον πρὸς τὸν πάπαν Σίλβεστρον γίνεται λόγος περὶ «πατρικίων καὶ κονσούλων ἤγουν ὑπάτων». Ἐν τοῖς χρόνοις, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, κόνσουλοι ἐλέγοντο οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ πράκτορες τῶν Γενουαίων καὶ Πισατῶν (ἴδ. Παχυμέρ. Β', 32 «Βενετοῖς μὲν ὑπὸ Παϊούλλα (Βαΐλου), τοῖς δὲ Πισάταις Κονσούλῳ»),

διὰ νυκτὸς ἐν τοῖς ἀγροῖς περιφερόμενον καὶ ἔμαθον ὅτι, ἐνῷ αἱ πύλαι ἦσαν κεκλεισμέναι, οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἡ περὶ τὰ τείχη κειμένη οἰκία του ἐκοινώνει μετὰ τῆς ἔξω χώρας δι' ὑπογείου διόδου. Τότε τελευταῖον ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὸ τόλμημα, πεπεισμένος ὅτι ἐπιτυχὼν θέλει συγχωρηθῇ διὰ τὴν παραβίασιν τῶν διαταχθέντων. Ὅθεν πεντήκοντα ἄνδρες εἰσδύουσι διὰ τῆς ὑπογείου ἐκείνης εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν καὶ κυριεύουσι μίαν τῶν πυλῶν· εἰσελθόντος δὲ δι' αὐτῆς ὁλοκλήρου τοῦ στρατοῦ ἀνευφημοῦνται οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως συρρέουσιν ὁμοθυμαδὸν περὶ τοὺς ὁμογενεῖς, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δὲ καταπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου καταλιπὼν τὰ βασιλικὰ παράσημα, τὰ ὁποῖα οἱ ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέστρεφεν ἐκ Δαφνουσίου ὁ λατινικὸς στόλος. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρίσκοντο πάντες οἱ μάχιμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες, οἵτινες, μαθόντες τὰ γινόμενα, ἐκωπηλάτουν παντὶ σθένει ἵνα πλησιάσωσι καὶ σώσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας. Ὅπως διακωλυθῇ λοιπὸν ἡ ἀποβίβασίς των, οἱ Ἕλληνες μιμούμενοι τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν διαπραχθείσης ἁλώσεως δοθὲν παράδειγμα, ἔβαλον πῦρ εἰς τὰς παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κειμένας οἰκίας τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων· ὥστε οἱ ἐπὶ τοῦ στόλου, ἀπελπισθέντες καὶ παραλαβόντες ὅσους ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐντὸς τῶν πλοίων, ἀπέπλευσαν. Ὁ ταλαίπωρος Βαλδουῖνος, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Γραδενίγου, τοῦ πατριάρχου Ἰουστινιάνη καὶ πολυαρίθμων Ἐνετῶν καὶ ἄλλων δυτικῶν, κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Εὔβοιαν, ἀφοῦ ἀπέβαλε καθ' ὁδὸν πολλοὺς τῶν συνοδοιπόρων ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων κακουχιῶν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασεν εἰς Ἀπουλίαν παρὰ τῷ Μαμφρέδῳ, καὶ ἔπειτα ἐπλανήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐπαιτῶν ἐπὶ ματαίῳ ἐπικουρίας ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ τῆς ὁποίας οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τῶν δυτικῶν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἄρξῃ ποτέ.

Νόμισμα Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου

ΟΙΚΟΣΗΜΑ ΦΡΑΓΚΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α   Β   Γ   Δ

Α΄. Πανδούλφου Μαλατέστα, ἐπὶ τῆς πόλεως Πατρῶν.—Β΄. Τοῦ Οἴκου τῶν Σοράντσων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κάστρου τῆς Σίφνου. Γ΄. Τῶν Τόκκων.—Δ΄. Τῶν Σομαρίπα, ἐν Νάξῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΑΙ ΕΝ ΤΩι ΜΕΤΑΞΥ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ ΟΣΟΙ ΚΑΤΕΙΧΟΝ ΤΑΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΧΩΡΑΣ

Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινούπολις τῇ 26 Ἰουλίου 1261. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος τούτου ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τύχας τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν Φράγκων δεσποζομένων χωρῶν, ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη ὁπωσοῦν τὴν εἰκόνα τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων καθ' οὓς χρόνους ἐφάνη ἀνανεούμενον τὸ ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν κράτος.

Ἀφ' ἧς οἱ Σαμπλῖτται ἐγένοντο οὕτως ἢ ἄλλως ἔκπτωτοι τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ὁ Γοδοφρέδος Α΄ Βιλλεαρδουῖνος (1), 1210—1218, προσεπωνυμούμενος πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐνθυμίζει τὸ ἐπίσημον ὄνομα τὸ ἀποδοθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἣν συνεκρότησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Πλεῖστα δὲ εἰκοτολογήθησαν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἐπικρατέστατον γενόμε-

(1) Ἀλλά, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Γοδοφρέδος Α΄ οὐδέποτε ἐπισήμως ἐχρήσατο τῇ προσωνυμίᾳ ταύτῃ.

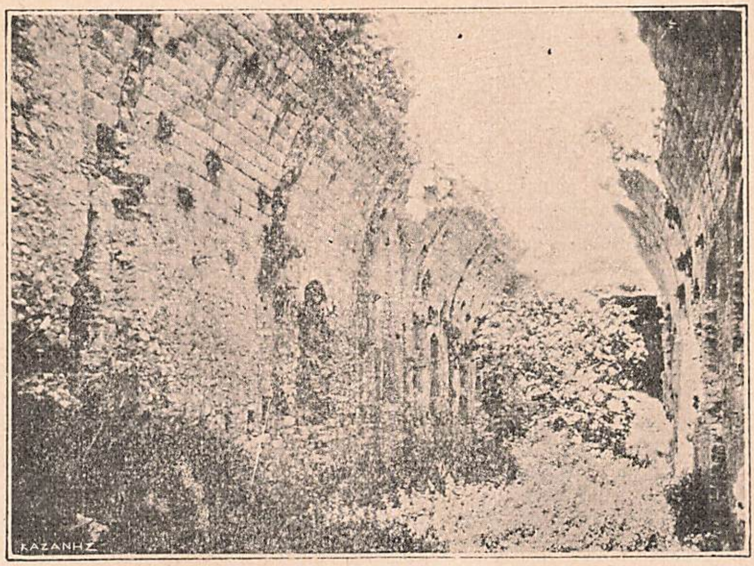
νον ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας σῴζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς πάντα ὅσα περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ ἐρρήθησαν ἄχρι τοῦδε φαίνονται ἀπίθανα. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι τὸ ὄνομα παρήχθη καθ' οὓς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ρογέρος ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήγαγεν ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπειδή, ἠξίωσαν, τὸ μᾶλλον προσοδοφόρον καὶ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον τῶν προϊόντων τῆς χερσονήσου ἦτο ἡ ***μωρέα*** (τὸ δένδρον), τούτου ἕνεκα ἐξ αὐτοῦ μετωνομάσθη ἡ Πελοπόννησος ***Μωρέας*** (νῆσος ἢ χώρα). Διατί ὅμως, ἀπηντήθη εἰς ταῦτα, νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἐξαίρεσιν ἡ Πελοπόννησος, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἐν Θήβαις, ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ τό τε δένδρον ἐκεῖνο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παραγομένη μέταξα; Δὲν θέλομεν εἴπει τι περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν καθ' ἃς ἢ τὸ ὄνομα εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως ***ὡραία*** ἢ παρήχθη ἔκ τινος, ἄδηλον πότε, ἐν Πελοποννήσῳ κατασταθείσης ἀποικίας Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ***Μαύρους*** ἢ ***Μώρους*** ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος οἱ δυτικοί. Πλειοτέραν προσοχὴν ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος προκύψασαν εἰς μέσον γνώμην ὅτι ἡ λέξις ***Μωρέας*** παρήχθη δι' ἀναγραμματισμοῦ ἐκ τῆς λέξεως ***Ρωμαία***· διότι εἰς ταύτην ἐπανῆλθεν ὁ νεώτερος καὶ σοφώτατος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἱστοριογράφος Χὸπφ ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς πιθανωτέραν πασῶν τῶν ἄλλων. Ὁ Χὸπφ ἀναφέρει συγγραφεῖς καὶ ἔγγραφα τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν οἷς ἡ Πελοπόννησος ὀνομάζεται ἰδίως ***Ρωμανία*** καὶ ἐκ παραλλήλου μάλιστα τίθεται «τὸ βασίλειον τῆς Ρωμανίας ἤτοι τὸ βασίλειον τοῦ Μωρέως»· καὶ πάλιν «ἡ χώρα τοῦ Μωρέως ἤτοι ἡ Ρωμανία». Ἐκ τούτων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐλέγετο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν δυτικῶν κατ' ἐξοχὴν ***Ρωμανία***. Ἀλλὰ πῶς ἡ ***Ρωμανία*** ἔγινε ***Ρωμαία***, καὶ διατί οἱ δυτικοὶ περιέπεσον ὡς πρὸς τὴν λέξιν ***Ρωμαία*** εἰς τὴν μετάθεσιν ἐκείνην εἰς ἣν δὲν εἶχον περιπέσει ἐπὶ τῆς λέξεως ***Ρωμανία***;

Πολὺ μᾶλλον πολύκροτος ἀπέβη ἡ ἐτυμολογία τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅστις ἀγωνιζόμενος νὰ ἐκσλαυίσῃ τὰ πάντα ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρίσθη ὅτι τὸ νέον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν χερσόνησον Σλαύων καὶ παράγεται ἐκ τῆς σλαυικῆς λέξεως ***μόρε***, ἥτις σημαίνει τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιπαρετηρήθη ὅτι ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία ἀντιβαίνει παντάπασιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν σλαυικῶν γλωσσῶν· τὰ παράγωγα τῆς λέξεως ***μόρε*** παρὰ τοῖς Σλαύοις εἶναι ***βζμόργε***, ***πομόργε*** καὶ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ ποτὲ ***Μωρέας*** ἢ ***Μωρλᾶς***. Οὕτω λ. χ. οἱ Σλαῦοι μετωνόμασαν τὴν γνωστὴν παράλιον γερμανικὴν χώραν ***Πομερανίαν***, ὅ ἐστι παραθαλασσίαν· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠνόμασαν ἁπλῶς ***μόρε***, ἤτοι θάλασσαν, τὴν Πελοπόννησον; Πλὴν τούτου παρετηρήθη ἐνταῦθα, καὶ μετὰ πλείονος μάλιστα λόγου ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς μωρέας παραγωγήν· διατί, εἶπον, οἱ Σλαῦοι νὰ ὀνομάσωσι τὴν Πελοπόννησον παραθαλασσίαν, ἐνῷ ἐπῴκησαν ἐπίσης πολυάριθμοι καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἥτις εἶναι ἐπίσης παραθαλασσία χώρα; Ἀλλ' ὅ,τι παντελῶς ἀνατρέπει τὴν σλαυικὴν ταύτην ἐτυμολογίαν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Μωρέας δὲν μνημονεύεται εἰμὴ ἀπὸ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Αὐτὸς ὁ Φαλλμεράϋερ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πρῶτος μεταχειρισθεὶς τὴν λέξιν Μωρέας εἶναι ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεύς, ἐν τῇ 53 ὁμιλίᾳ αὐτοῦ· ἀλλὰ μὴ ἐξακριβώσας πότε ἔγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς αὐτογνωμόνως κατὰ τὴν συνήθειάν του ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα. Ἐρεύνης ὅμως σπουδαιοτέρας γενομένης εὑρέθη ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς λέγει μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς ἐξορισθέντας εἰς ***ὅλα τὰ μέρη τοῦ Μωρέως*** καὶ κατωτέρω διαλαμβάνει πάλιν, ***ὅσα εἶναι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μέρη ἕως τὸν Μωρέαν***, ἀλλὰ τὸ βιβλίον

αὐτοῦ, ὀνομαζόμενον ***Θησαυρός***, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1603. Μήπως προϋπῆρξεν ἀρχαιότερόν τι ἔργον τοῦ ὁποίου τὸ προκείμενον εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις εἰς τὴν καθωμιλημένην πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν; Περὶ τούτου ὅμως οὐδὲν ἔχομεν τεκμήριον. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδοθεὶς Θησαυρὸς οὐδὲν τοιοῦτο λέγει ἢ ὑπαινίττεται· οὐδέ, καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, ἤθελεν εἶναι γνωστὸν πότε συνετάχθη τὸ πρωτότυπον τοῦτο καὶ ἂν ἐν αὐτῷ ἐγίνετο χρῆσις τῆς λέξεως ***Μωρέας*** ἢ μᾶλλον τῆς λέξεως ***Πελοπόννησος***, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη τὴν πρώτην ὡς συνηθεστέραν καὶ εὐληπτοτέραν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στουδίτου εἶναι μετάφρασις ἀρχαιοτέρου ἔργου· ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Φαλλμεράυερ ὡς πρῶτον μεταχειρισθέντα τὴν λέξιν Μωρέαν ἀνήκει ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, ἐνῷ εἶναι βεβαιότατον ὅτι πολὺ πρὸ τούτου ἀναφαίνεται ἡ λέξις καὶ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις. Τῳόντι ἐκ τῶν τῆς Βυζαντίδος συγγραφέων πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως ὁ ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Γεώργιος Παχυμέρης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι περιηγηθέντες τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἐδρισῆς καὶ Βενιαμὴν Τουδέλας,ὧν ὁ μὲν ἦτο Ἄραψ ἐκ Σικελίας ὁρμώμενος, ὁ δὲ Ἰουδαῖος καταγόμενος ἐξ Ἱσπανίας, δὲν ἀναφέρουσιν ἔτι τὸ ὄνομα καὶ ἀπ' ἐναντίας ὁμιλοῦσι περὶ Πελοποννήσου. Ἐπειδὴ δέ, ὡς καὶ ἄλλοτε παρετηρήσαμεν, οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἑλληνίζειν περὶ τὰ ὀνόματα, ἐκ τῆς σιωπῆς των δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ἢ ὅτι ἡ χερσόνησος δὲν εἶχεν εἰσέτι μετονομασθῇ ἢ ὅτι τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα ἦτο τοσοῦτον πρόσφατον ὥστε δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει. Τοῦτο δέ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Φαλλμεράυερ. Ἂν οἱ Σλαῦοι ἔδιδον εἰς τὴν χερσόνησον τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ μὲν τοῦτο ἀφανὲς ἐν διαστήματι τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἑκατονταετηρίδων καθ' ἃς οἱ Σλαῦοι ἦσαν πολυαριθμότεροι, νὰ προκύψῃ δ' αἴφνης εἰς μέσον ἐπὶ τῶν Φράγκων καὶ διὰ τῶν Φράγκων, δηλαδὴ εἰς χρόνους καθ' οὓς οἱ Σλαῦοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀφανίζωνται. Διότι ἐπὶ τῶν Φράγκων ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον. Ὁ στρατάρχης Βιλλεαρδουῖνος, ὅστις θεῖος ὢν τοῦ πρίγκιπος τοῦ Μωρέως ἱστόρησε τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, λέγει ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀπεβιβάσθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὠνομάζετο ***Μουρέας*** que on apele la Mourée. Τῷ 1260 μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς διάφορα ἐνετικὰ ἔγγραφα· in Morea et illis partibus in Morea barones Moreae. Τῷ 1261 ὁ Πάπας ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς ἡγεμονίας λέγει principatus Achayae ac Moreae. Ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα ἀποβαίνει συνηθέστατον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις· ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι παρήχθη, καθ' ἃ προείπομεν, ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλὰ πόθεν καὶ πῶς, περὶ τούτου ἐξακολουθεῖ συζήτησις πεισματώδης ἀλλ' ἄγονος. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἤλιδι πόλις Μοραία, οἱ δὲ ὅτι ἄχρι τοῦδε ὑπάρχει ἐν τῷ δήμῳ Κυπαρισσίας χωρίον Μοργιουάδα καλούμενον, οἱ δὲ ὅτι ἡ Κοίλη Ἦλις ἠδύνατο νὰ καλῆται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Ἀνόρειος ἢ Ἀμόρειος, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ἐσχημάτισαν τὸ ὄνομα l' Amorée, ἀλλὰ καὶ τούτων πάντων τεθέντων οὐδόλως οὐδαμῶς ἐξηγήθη διατί καὶ πῶς ἡ Ἦλις ἢ ἡ Κυπαρισσία ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἀρχαῖον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα, ἡ μὲν Ἦλις εἴτε δι' ἑνὸς τμήματος αὐτῆς εἴτε καὶ διὰ μιᾶς μόνης πόλεως, ἡ δὲ Κυπαρισσία διὰ μιᾶς πάλιν πόλεως. Ἐρρήθη ὡσαύτως ὅτι ὁ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ἄραψ γεωγράφος Ἴβν Σαΐδ ἀναφέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Μορέως κειμένην ὁμώνυμον πόλιν. Ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης πόλεως εἴτε ἐν τῇ Ἤλιδι εἴτε ὁπουδήποτε ἄλλου τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ ἴχνος αὐτῆς δὲν εὑρίσκομεν οὔτε εἰς τὰ ***χρονικὰ τοῦ Μωρέως*** οὔτε εἰς τὸν ἕτερον

ἄραβα γεωγράφον Ἐδρισῆν, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἴβν Σαΐδ; Μόνον δὲ περιεργείας χάριν ἓν ἔτι θέλομεν προσεπιφέρει. Ὁ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι γράψας Μάζαρις, ἐν τῷ Νεκρικῷ Διαλόγῳ, τῷ ἐπιγραφομένῳ μὲν ***Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν ᾅδου***, ἐκδοθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ γάλλου Boissonade, ὀνομάζει τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ Μωρέαν, ἀλλὰ Μῶραν· καὶ πολλάκις μὲν μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπαξ δὲ παίζει περὶ αὐτὸ λέγων· «καὶ ἐς μόρον ῥαδίως ἀπονητὶ ἀπὸ Μώρας χαίρων καὶ εὐφραινόμενος ἥξεις» (¹). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Βιλλεαρδουίνους.

Ὁ Γοδοφρέδος Α' ἀποθανὼν τῷ 1218 κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Γοδοφρέδον Β'

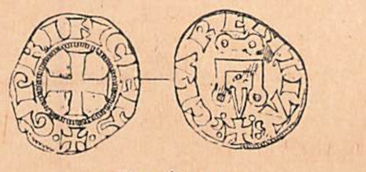

Ἡ μεγάλη στοὰ τοῦ κάστρου του Χλουμουτσίου

τὸν διαδεξάμενον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, 1218—1245, καὶ τὸν Γουλιέλμον, ὅστις ἔλαβε τὴν

(¹) Εἰς τὰς εἰρημένας γνώμας προσθετέον καὶ τάδε : Ὡς ἀνωτέρω λέγεται, ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις τοῖς φραγκικοῖς εἶναι Amorée. Κατ' ἀξιομνημόνευτον δὲ τρόπον ***Ἀμούρια*** καλεῖται παρὰ τῷ πέρσῃ ποιητῇ Φορδουσὶ ἤδη κατὰ τὸν 10 αἰῶνα ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἢ μᾶλλον τὸ κράτος τῶνΡωμαίων. Τὸ ὄνομα τοῦτο παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῆς Ἀνατολῆς προῆλθεν, ὡς ἐπραγματεύθημεν ἤδη περὶ τούτου, ἐκ τοῦ ***Ἀμορίου*** τῆς Φρυγίας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀληθὲς ὅτι ἤδη κατὰ τὸν 10 αἰῶνα σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἐκαλεῖτο ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ***Ἀμούρια***· οἱ δὲ πέρσαι γεωγράφοι τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος περιορίζουσι τὴν ***Ἀμούρια*** μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς χώρας διαιροῦντες εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὰς Ἀθήνας (τὴν μέσην Ἑλλάδα) καὶ τὴν ***Ἀμούρια*** (τοῦτο ποιεῖ ὁ τοῦ 14 αἰῶνος περίφημος ἀστρονόμος Οὐλούκπεϊ). Τώρα τίνα σχέσιν ἔχει τὸ ***Ἀμούρια*** τῶν Περσῶν, Ἀράβων καὶ Τούρκων πρὸς τὸν Μωρέα ; Ὅτι τὸ ***Ἀμούρια*** ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, ἐν τῇ σημασίᾳ δηλονότι τῆς ὅλης Ἑλλάδος, προέρχεται ἐκ τοῦ ***Ἀμόριον*** εἶναι βέβαιον. Μόνον δὲ ζήτημα εἶναι τὸ ἑξῆς : Ἆρά γε τὸ ***Ἀμούρια*** ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς Πελοποννήσου παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ Τούρκοις εἶναι τὸ αὐτὸ ὄνομα περιορισθὲν ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοίας εἰς τὴν μερικὴν ἢ μήπως οἱ Πέρσαι καὶ Τοῦρκοι τὸ παρ' αὐτοῖς γενικὸν ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ***Ἀμούρια***, τὸ ἐκ τοῦ φρυγικοῦ ***Ἀμορίου*** προελθόν, συνέχεον πρὸς τὸ γαλλικὸν Amorée, ἢ πρὸς τὸ κοινότερον ***Μωρέας***, τὸ ἔχον καταγωγὴν διάφορον ; Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι ἔτι διηυκρινημένον σαφῶς.

ἡγεμονίαν τῆς Καλαμάτας, ἤτοι τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ φέουδον, ὅπου καὶ εἶχε γεννηθῆ ὁ Γουλιέλμος, ἐξ οὗ ὀνομάζεται συνήθως ἐν τοῖς χρονικοῖς ***Γουλιάμος Καλαμάτης***. Οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι τὸν Γοδοφρέδον Β΄ πρῶτον πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας· διότι ἐπωνυμεῖτο μὲν οὕτω καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Γοδοφρέδος Α΄, ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας, πρῶτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος Κουρτεναίυ ἐκύρωσε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὡς πρὸς τὸν Γοδοφρέδον Β΄, ἀφοῦ οὗτος συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Ἁγνήν. Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος Β΄ διετέλεσεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, εἰς ἀδιακόπους διενέξεις πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον, διότι ἐξηκολούθει σφετεριζόμενος τὰ πλεῖστα τῶν κτημάτων του καὶ γλίσχρας τινὰς χορηγίας μόνον παρέχων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετεχειρίσθη τοὐλάχιστον πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, διότι κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ὑπεράνω τῆς πόλεως Γλαρέντζας ἐν Ἤλιδι τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι, τοῦ ὁποίου ὁ κρατερὸς πύργος μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν καὶ ἀφοῦ τοσαύτας ὑπέστη προσβολὰς σῴζεται μέχρι τῆς σήμερον, μαρτύριον διαρκὲς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας. Τὸ Χλομοῦτζι ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλέστατον ἔρεισμα τῆς ξενικῆς ταύτης κυριαρχίας· ὠνομάζετο δὲ καὶ Κλαιρμὸντ (Clairemont) καὶ βραδύτερον Καστὲλ Τορνέζε ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρίγκιπες τοῦ Μωρέως, λαβόντες τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτωσι νομίσματα, εἰς Χλομοῦτζι ἔστησαν τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτῶν, τὰ δὲ αὐτόθι κοπτόμενα νομίσματα τὰ λεγόμενα γαλλιστὶ tournois (1) ὠνομάζοντο εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου ***τορνέζια***. Τελευταῖον τὸ Χλομοῦτζι κατέστη ἔκτοτε ἡ μόνιμος τοῦ Γοδοφρέδου Β΄ καθέδρα, ἐνῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν εἶχε τοιαύτην, ἀλλ᾽ ἤδρευεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τρεῖς διαφόρους πύργους τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἵδρυμα διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων ἀπέδωκεν ὁ Γοδοφρέδος

Τορνέζιον

Β΄ εἰς τὸν κλῆρον τὰ κτήματα αὐτοῦ τῷ 1223 δυνάμει συμβιβασμοῦ ἐπικυρωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ὁνωρίου (2). Κατὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον αἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α΄ (3). Ὁ πρίγκιψ διετήρησε μὲν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἀλλ᾽ ὤφειλε νὰ πληρώνῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βαρώνων αὐτοῦ καὶ ὑπηκόων τὴν νενομισμένην δεκάτην, ἧς τὸ ὅλον ὡρίσθη εἰς χίλια ὑπέρπυρα κατ᾽ ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαίμονος, Ἀμυκλῶν, Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ὠλενοῦ ἀνὰ 150, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 68· καὶ ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροιζόμενα ὑπερβαίνουσι τὰ χίλια ὑπέρπυρα, ὁ Χὸπφ εἰκάζει ὅτι οἱ μὲν πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον μᾶλλον ἀνὰ 120 ὑπέρπυρα, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 60. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ περὶ τούτου βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν τῆς δεκάτης ὡρίσθη εἰς τρό-

(1) Διότι ἐκόπτοντο ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ γαλλικῇ πόλει Tours (*Τορώνῃ*) καὶ ἐντεῦθεν ἔλαβον τὸ ὄνομα. Τὸ tournois ἦν τὸ σύνηθες ἐν Γαλλίᾳ κυκλοφοροῦν νόμισμα μέχρι τοῦ 1795. Τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νόμισμα ἐδόθη τῷ Γουλιέλμῳ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κων]πόλεως, ἀλλ᾽ ὑπὸ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ὑπερτάτου φεουδαλικοῦ κυρίου τοῦ οἴκου τῶν Βιλλεαρδουίνων βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄, ὅτε οὗτος ἐπεχείρησε τῷ 1249 τὴν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείαν, καὶ ἐν τῇ στρατείᾳ ταύτῃ ὁ Γουλιέλμος μετέβη εἰς συνάντησιν αὐτοῦ γενομένην ἐν Λεμεσσῷ τῆς Κύπρου.

(2) Ὁνωρίου Γ΄.

(3) Ἀκριβέστερον ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἔλαβεν ὅλα τὰ κτήματα ὅσα ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία εἶχεν ἐπὶ Ἀλεξίου Α΄.

πον μαρτυροῦντα τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ τοῦ κλήρου προθυμίαν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Χίλια ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς φρ. 11.200. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δεκάτη τῶν σιτηρῶν, τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ βάμβακος τῆς Πελοποννήσου δὲν ἀνέβαινεν εἰμὴ εἰς 11.200 μόνον φράγκα(1).

Πολὺ δὲ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκανονίσθησαν τὰ θρησκευτικά, τὰ ἀστικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ τῶν κατακτηθέντων δικαιώματα. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι φράγκοι ἡγεμόνες τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐσεβάσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὸ πάτριον τῶν ἰθαγενῶν θρήσκευμα. Ναὶ μὲν ἐδήμευσαν τὰ πλεῖστα καὶ πλουσιώτατα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κτήματα, ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἀπέδωκαν τὰ κτήματα ταῦτα εἰς τὸ δημόσιον, ὅ ἐστιν ἔπραξαν ὅ,τι εἶχον πολλάκις πράξει οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀληθεύει προσέτι ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρχιεπισκόπους ἕλληνας δὲν ἀνεγνώρισαν· ἠνείχοντο ὅμως τοὺς ἐπισκόπους· καὶ ὅσοι ἐκ τούτων παρέμειναν εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν, οὔτε τὸ ἴδιον δόγμα ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν οὔτε τῆς ἐπὶ τῶν ἱερῶν δικαιοδοσίας ἐστερήθησαν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου κλήρου ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τοῦ Γοδοφρέδου Β', ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τρόπον ἐξ οὗ δηλοῦται ἰδιάζουσά τις τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τῴόντι οἱ ἕλληνες ἱερεῖς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν μέρει τοὐλάχιστον τῶν ὑποχρεώσεων ἃς πρότερον εἶχον εἰς τὸ κράτος. Οἱ ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργοῦντες ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδένα ἔκτοτε ὑπεβάλλοντο φόρον καὶ εἰς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ὡρίσθη εἰς δύο καθ' ἕκαστον χωρίον περιέχον ἀπὸ 25—70 οἰκογενείας, εἰς τέσσαρας ἐν τοῖς χωρίοις τὰ ὁποῖα περιελάμβανον 71—124 οἰκογενείας καὶ εἰς ἓξ ὅπου ὑπῆρχον 125—169 οἰκογένειαι, αὐξάνοντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν κατοίκων· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχον 25 οἰκογένειαι ἀπηρτίζετο ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ἐκ τῶν εἰς τὰ περίχωρα οἰκουσῶν. Οἱ ἄλλοι ἕλληνες ἱερεῖς ἐξηκολούθησαν φορολογούμενοι καὶ ἐν ἀνάγκῃ στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντες· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀπηλλάσσοντο μὲν παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ δημόσιον τέλους, κατέβαλλον ὅμως τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον, ἤτοι τὸν ἔγγειον φόρον. Αἱ διατάξεις αὗται φαίνονται καλῶς λελογισμέναι, διότι οἱ μὲν ἐν τοῖς ἀγροῖς πραγματικῶς ἐπιτελοῦντες τὰ λειτουργικὰ καθήκοντα (2) ἱερωμένοι, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ὁ ἀριθμὸς συνετῶς ὡρίσθη, ἀπηλλάγησαν πάσης πολιτικῆς λειτουργίας (3) καὶ ὀφειλῆς καὶ καθ' ὃ ἔχοντες νὰ ἐπιτελέσωσιν ἀδιάλειπτα καθήκοντα καὶ καθὸ ἀπορώτεροι· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσι καθὸ εὐπορώτεροι ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ἀκρόστιχον· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐλογίσθησαν ἁπλοῖ πολῖται ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος οἱ κατακτηταὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐτήρησαν τὴν προτέραν νομοθεσίαν καὶ δικαιοδοσίαν.

(1) Ἀλλὰ τὰ χίλια *ὑπέρπυρα* ἐτέλει μόνος ὁ ἡγεμών, ἀνάλογα δ' ἐτέλουν οἱ βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι.

(2) Λέγε *ἱερουργικὰ καθήκοντα* ἢ *ἱεροπραξίας*.

(3) Λέγε *πολιτικῆς ὑπηρεσίας* (πλημμελῶς ἑρμηνεύει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς πάντως τὸ εὐρωπαϊκὸν fonction. Ἡ ἑρμηνεία τῆς λ. ταύτης διὰ τῆς λ. *λειτουργία* συνᾴδει μὲν πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι σημασίαν τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ φέρει σύγχυσιν ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ ἕνεκα τῆς εἰδικῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας, εἰς ἣν μετέπεσεν αὕτη διὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Φράγκοι εἰσήγαγον ἐν τῷ νέῳ αὐτῶν κράτει τὰς λεγομένας Assisses de Jérusalem ἤ, καθὼς ὀνομάζουσιν αὐτὰς τὰ χρονικὰ τοῦ Μωρέως, τὰ ***Συνήθια*** τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκ τῶν χρονικῶν τούτων μανθάνομεν ἰδίως ὅτι τὰ ***Συνήθια*** ἴσχυσαν ἐν Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς τοῦ Γοδοφρέδου Α΄ ἡγεμονίας. Καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐπεκράτουν ἐν τῇ Ἀττικῇ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ὅρκου ὃν ἔδιδον οἱ δοῦλοι τῶν Ἀθηνῶν ὀμνύοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τηρήσωσι τὰ ***Συνήθια*** τῶν Ἱεροσολύμων (les bons us et coutumes dou royaume de Jérusalem). Ἐλέγοντο δὲ οὕτω οἱ νόμοι οὕς, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1099 κατάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, εἶχε δώσει εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βασίλειον ὁ πρῶτος τούτου ἄρχων Γοδοφρέδος ὁ Βουιλλῶνος [1]. Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικος ἀπωλέσθη πρωιμώτατα· τὸ δὲ σήμερον σῳζόμενον συνετάχθη βραδύτερον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλαδδὶν τῷ 1187 ἀνάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περιλιπομένας κτήσεις τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ· καὶ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον κείμενον, πιθανώτατα ἐν πολλοῖς διαφέρον τοῦ ἀρχικοῦ, εἶναι τὸ εἰσαχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰς τότε κατακτηθείσας ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ νέος οὗτος κῶδιξ διῃρεῖτο, ὡς καὶ ὁ παλαιός, εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, ὧν τὸ μεν ἐπιγραφόμενον major curia, haute cour, alta corte, ἐκανόνιζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν σχέσεις, τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον minor curia, basse cour, bassa corte, ***αὐλὴ τῆς Μπουργεζῆας***, κατὰ τὸν ἀρχαῖον γαλλικὸν τύπον la cour de la Borgesie, ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν, bourgeois, σχέσεις. Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν κείμενον συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἢ κατ᾿ ἄλλους εἰς τὴν παλαιὰν γαλλικήν, τὸ δὲ μεταγενέστερον, τὸ καὶ μόνον, ὡς προείρηται, σῳζόμενον, ἐγράφη ὁμολογουμένως εἰς τὴν γαλλικήν. Ἀλλὰ τοῦ γαλλικοῦ τούτου νόμου, ὅπως εἰσήχθη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις, τὸ πρωτότυπον, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, δὲν εὑρέθη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν αὐτοῦ εἰμὴ μίαν ἰταλικὴν μετάφρασιν, τὸν ἐν ἔτει 1421 ἐν Εὐβοίᾳ ἀπαρτισθέντα κώδικα, ὅστις ἐκλήθη Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὡς νόμος ἰσχύων ἐν ταῖς αὐτόθι κτήσεσιν αὐτῆς. Ὁ ἰταλικὸς οὗτος νόμος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸ σῳζόμενον γαλλικὸν κείμενον τὸ ἰσχῦσαν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἁπλῆ τούτου ἐπιτομή. Κατόπιν τῷ 1531, ἐγένετο μὲν καὶ ἑτέρα τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, ἰταλικὴ μετάφρασις, ἐπιμελείᾳ ὡσαύτως τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ᾿ αὕτη ἐφιλοπονήθη ἐν Κύπρῳ πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐκείνης. Ὑπάρχει προσέτι ἑλληνικὴ μετάφρασις οὐχὶ ὁλοκλήρου τοῦ σῳζομένου γαλλικοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνον τοῦ δευτέρου αὐτοῦ μέρους, ἤτοι τῆς ***αὐλῆς τῆς Μπουργεζῆας***, ἀλλὰ καὶ αὕτη συνετάχθη ἐν Κύπρῳ πιθανῶς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος, (ὅτε ἡ γνῶσις τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐκλείψει παρὰ τοῖς Λατίνοις τῆς αὐτῆς νήσου κατοίκοις) καὶ ἴσχυσε παρ᾿ αὐτοῖς περὶ τὴν μίαν ἑκατονταετηρίδα ἤτοι μέχρι τοῦ 1570, ὅτε ἡ Κύπρος ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τῆς μεταφράσεως ταύτης περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δύο χειρόγραφα τὰ νῦν εὑρισκόμενα ἐν τῇ Παρισινῇ βιβλιοθήκῃ, διότι ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ὁ Ζαχαρίας πρὸ τοῦ 1839 ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ μετεκομίσθη βραδύτερον εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ Μηνωίδου.

(1) Assises (Assise, Assisia) ἐλέγοντο ἐν ἀρχῇ εἶδος ὁρκωτῶν δικαστηρίων, ὧν ἡ ἀρχὴ ἐγένετο ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ 11 αἰῶνι, ἐντεῦθεν δὲ μετηνέχθη τὸ σύστημα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀκολούθως Assises ἐκλήθησαν καὶ οἱ νόμοι οἱ ἐκδιδόμενοι χάριν τῶν εἰρημένων δικαστηρίων καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις ἀναπτυχθέντες. Ἐντεῦθεν ἡ λέξις ἔλαβε τὴν σημασίαν τὴν ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἄνωθι συνηθείᾳ.

Οὔτε λοιπὸν τὸ Ἑλληνικὸν τοῦτο κείμενον οὔτε τὸ ἐν ἔτει 1531 ἐν Κύπρῳ καταρτισθὲν ἰταλικὸν δύναται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῶν φεουδικῶν νόμων ὅσοι ἐπεκράτησαν ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ μόνον ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχύσας ἰταλικὸς κῶδιξ τοῦ 1421, ὅστις κατ' οὐσίαν ἦτο προδήλως αὐτὸς ὁ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφαρμοσθεὶς νόμος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 43 αὐτοῦ ρητῶς κανονίζει τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τοῦ κώδικος τούτου συνάγομεν τὰ ἑξῆς κεφαλαιώδη γεγονότα.

Οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱπποτικὰ φέουδα· τοιαῦτα φέουδα κατείχοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων. Τῳόντι τὸ ἄρθρον 138 ὁμιλεῖ σαφέστατα περὶ φεούδων ἑλληνικῶν καὶ περὶ φεουδούχων Ἑλλήνων τε καὶ Ἑλληνίδων.

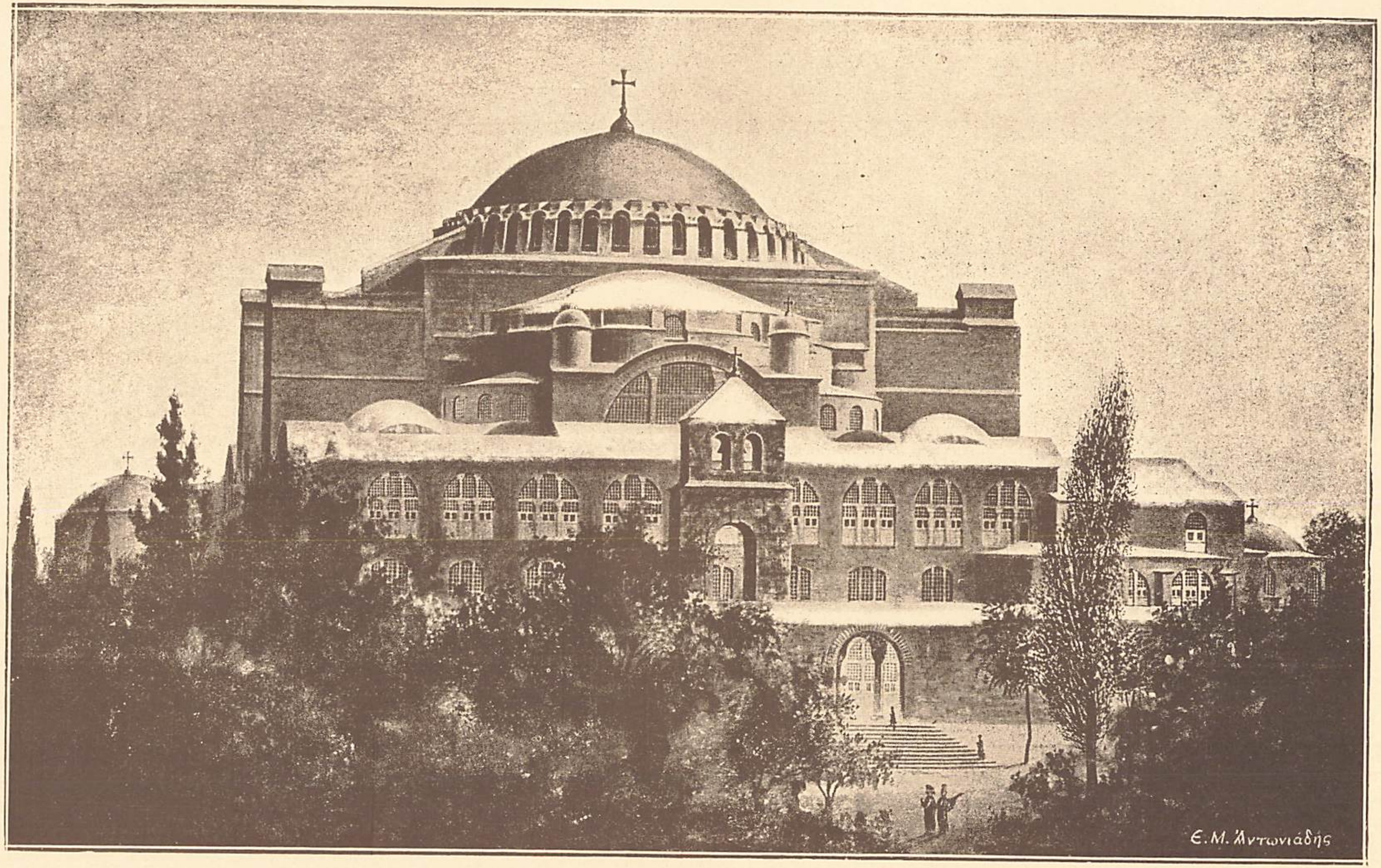
Πλεῖστοι τῶν γεωργῶν τῶν καλλιεργούντων τὰ τῶν φεούδων κτήματα ἦσαν δουλοπάροικοι (vilains), εἴτε ἐκ τῶν προτέρων χρόνων διατελοῦντες τοιοῦτοι εἴτε πολλαπλασιασθέντες διὰ τῆς κατακτήσεως. Καὶ ἅπαντες μὲν ἦσαν Ἕλληνες ἀλλὰ καθυπεβάλλοντο εἰς τοὺς φραγκικοὺς νόμους, διότι ἐκ τῶν 227 ἄρθρων τοῦ κώδικος 31 πραγματεύονται περὶ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ὑπηκόων. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἐνίοτε οἱ δουλοπάροικοι οὗτοι ἀπηλευθεροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ φεουδοῦχοι ἐγίνοντο, διότι τὸ ἄρθρον 139 λέγει ρητῶς ὅτι, ἐὰν φεουδοῦχος φράγκος ἀπελευθερώσῃ δουλοπάροικον καὶ ἔπειτα παραχωρήσῃ αὐτῷ φέουδον, ἡ δωρεά, εἰ μὲν γίνῃ ἐγγράφως, ἰσχύει ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ δωρητοῦ· ἐν ἐλλείψει δὲ ἐγγράφων ἠμπορεῖ ν' ἀνακληθῇ παρ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 125 ἡ δουλοπάροικος ἡ ὑπανδρευθεῖσα ἐλεύθερον γίνεται ὡς ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένουσα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθη παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου της. Εἰς τὰ φεουδικὰ δικαστήρια παρεκάθηντο ἆρά γε καὶ ἕλληνες δικασταί; Ἐὰν κρίνωμεν ἐξ ὅσων συνέβαινον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, θέλομεν ἀπαντήσει καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Διότι ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος ὁ Βουιλλῶνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἴδια δικαστήρια, δικάζοντα κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους. Βραδύτερον ὅμως οἱ κατακτηταί, δυσπιστήσαντες πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀφήρεσαν ἀπ' αὐτῶν τὸ προνόμιον τοῦτο καὶ ὑπήγαγον αὐτοὺς εἰς μικτὰ δικαστήρια, συγκείμενα ἐκ τεσσάρων ἰθαγενῶν καὶ δύο Φράγκων. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ρητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν

Παρεκτὸς τῶν δύο προαναφερθεισῶν τάξεων τῶν ἰθαγενῶν ὑπῆρχον ἔτι δύο ἕτεραι· οἱ ἐλεύθεροι κοινοὶ πολῖται, περὶ ὧν ὁμιλοῦσι τὰ ἄρθρα 152, 155 καὶ ἄλλα τοῦ κώδικος, καὶ οἱ ἄρχοντες, ἄρθρον 194, ἤτοι πολῖται ἔγκριτοι ἐπὶ τῷ γένει, τῇ εὐπορίᾳ καὶ ταῖς προνομίαις, ἃς ἀπελάμβανον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐξάγονται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας, ἐκ δὲ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους χρονογράφων καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἁπάντων τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου ἡ τύχη δὲν ἐρρυθμίσθη ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, διότι οὐδὲ ὁμοιομόρφως ἐγένετο ἡ κατάκτησις. Ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος, ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Κορώνης, κυρίως εἰπεῖν δὲν κατεκτήθη, ἀλλὰ παρεδόθη εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον διὰ συνθηκῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων οἱ ἄρχοντες οὐ μόνον διετήρησαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν ἀλλὰ καὶ ἁπάσας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον ἐκ τῶν προτέρων χρόνων· καὶ πλὴν τούτου

ἐξωμοιώθησαν, ἂν ὄχι καθ᾽ ὁλοκληρίαν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον πρὸς τοὺς κατακτητάς, ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι γενόμενοι πρὸς τοὺς δευτερεύοντας καὶ τριτεύοντας φεουδούχους. Πιθανῶς διετήρησαν τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν κτῆσιν αὐτῶν προσέτι οἱ ἐλεύθεροι τῶν πόλεων κάτοικοι. Ἀλλὰ πάντα τὰ δημόσια κτήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πάντα τὰ ἀγροτικὰ κτήματα ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς ἄρχοντας, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν παραχωρηθέντων εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, συνθηκολογήσαντες πρὸς τοὺς ξένους, ἐφρόντισαν μὲν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ ἴδια δικαιώματα ἀλλὰ παρεχώρησαν ἄνευ ὅρου σχεδὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλους τῆς χώρας κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου κατάληψιν ἐπῆλθεν ἡ τῆς λοιπῆς χερσονήσου κατάκτησις. Μάχη ἐκ παρατάξεως, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἐγένετο εἰμὴ μία καὶ μόνη, εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου, καθ᾽ ἣν οἱ ἡμέτεροι ἡττήθησαν, εἰ καί, ὡς λέγεται, πολλαπλάσιοι ὄντες τῶν ἀντιπάλων. Αἱ ὠχυρωμέναι ὅμως πόλεις ἀντέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Καὶ ὅσαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου, καθὼς λ. χ τοῦ Ποντικοῦ τὸ κάστρον, αὐταὶ ἐγένοντο ἄνευ ὅρου τινὸς κτῆμα τῶν κατακτητῶν, ἀλλ᾽ αἱ πλεῖσται μετά τινα ἀντίστασιν ἐσυνθηκολόγησαν, οἷον ἡ Κορώνη, ἡ Καλαμάτα, ἡ Ἀρκαδία καὶ ἄλλαι πόλεις, τούτων δὲ οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἁπλῶς τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῶν προνομίων τῶν παραχωρηθέντων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Τρεῖς μόνον πόλεις διὰ τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτῶν ἀντίστασιν ἐπέτυχον συνθήκας ἐπωφελεστέρας, ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία. Τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου οἱ κάτοικοι ἐξωμοιώθησαν καθ᾽ ὅλας τὰς πιθανότητας πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς το Ναύπλιον μάλιστα τὸ ἓν τῶν φρουρίων παρέμεινεν, ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ δὲ Μονεμβασιῶται, τῶν ὁποίων τὴν ὄντως ἡρωικὴν ἀντίστασιν θέλομεν λάβει μετ᾽ οὐ πολὺ ἀφορμὴν νὰ περιγράψωμεν, ἐπέτυχον ὅρους ἔτι ἐντιμοτέρους, διότι ὄχι μόνον τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ προνομίας διετήρησαν ἀλλὰ καὶ ἀσύδοτοι παρέμειναν καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως, αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, μὴ ἀναλαβόντες νὰ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἰδίων πλοίων καὶ λαμβάνοντες εὔλογον μισθοδοσίαν. Τελευταῖον οἱ περὶ τὸν Ταΰγετον οἰκοῦντες Μιληγγοὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰμὴ ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι μείνει ἀφορολόγητοι καὶ ὅτι δὲν θέλουσιν ὑπηρετεῖ εἰμὴ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται, ἤτοι διατηροῦντες ὅλας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τοιαύτη ἦτο, κατὰ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων γενομένας συμβάσεις, ἡ κοινωνικὴ τῆς Πελοποννήσου κατάστασις ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁμοίως ἢ παραπλησίως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὑπὸ Φράγκων καταληφθεῖσαν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Ἔνθεν μὲν βλέπομεν τοὺς κατακτητὰς ἀποτελοῦντας κλίμακα ἱεραρχικὴν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας ἵστατο ὁ ἡγεμών· μετὰ τοῦτον ἀμέσως ἤρχοντο οἱ μεγάλοι βαρῶνοι, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἡ κτῆσις περιελάμβανε μίαν λατινικὴν ἐπισκοπήν· καὶ κατόπιν αὐτῶν οἱ δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες κάτοχοι φεούδων ἱππικῶν καὶ πεζικῶν. Ἀλλὰ τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν πρὸς τούτοις καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ γάλλοι ἰδίως ἔμποροι, οἵτινες, κατασταθέντες εἰς τὰς πόλεις, μετεπέμψαντο, ὅπως καὶ οἱ εὐπατρίδαι, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας ἐκ Γαλλίας. Ἔνθεν δὲ ἵστατο ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία συγκειμένη ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀστῶν οἵτινες διέσωσαν τὰς ἰδίας κτήσεις καὶ ἐν μέρει τὰς προνομίας ἀλλ᾽ ὑπήγοντο εἰς τὴν νέαν δικαιοδοσίαν καὶ νομοθεσίαν· ἐκ δουλοπαροίκων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν πόλεων καὶ τμημάτων τῆς ὑπαίθρου

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΑΝΑΚΤΗΣΙΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

(Κατὰ Ἐ. Ἀντωνιάδην)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ξένου ἡγεμόνος, διετήρησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν προτέραν αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὗται κοινωνίαι δὲν διετέλεσαν ἐντελῶς ἀπ᾿ ἀλλήλων χωρισμέναι· ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιμιξία ἤρχισε πρωιμώτατα. Ἐν πρώτοις εἴδομεν, ἐκ τοῦ προπαρατεθέντος κώδικος, ὅτι πολλοὶ ἄρχοντες γενόμενοι ὁμοταγεῖς τῶν φεουδαρχῶν περιελήφθησαν ἐντὸς τῆς φραγκικῆς ἱεραρχίας. Καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος συνάγεται ὅτι Ἑλληνίδες ὑπανδρεύθησαν Λατίνους· ἐν τῇ συνεχείᾳ δὲ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν θέλομεν συναντήσει Ἕλληνας νυμφευθέντας Γαλλίδας. Ἀλλὰ καὶ δι᾿ ἄλλων τρόπων προήχθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν σχέσις, ἰδίως δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως πολυαρίθμων ἰθαγενῶν.

Οἱ εὐάριθμοι σχετικῶς Γάλλοι, οἱ κατακτήσαντες τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν χέρσον Ἑλλάδα, ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διατελῶσιν ἀδιακόπως ἑτοιμοπόλεμοι. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡρίσθη παρ' αὐτοῖς ὅτι πάντες ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἢ τοὐλάχιστον νὰ εἶναι κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ἕτοιμοι νὰ στρατεύσωσι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κλῆρος καθυπεβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ὑπηρεσίας. Ἀλλ᾿ ἡ πάγκοινος αὕτη στρατεία δὲν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς ἄμυναν τῆς χώρας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς ὑπερορίους στρατείας. Οἱ κατακτηταὶ ἦσαν ὀλίγοι, οὐδὲ συνέφερεν εἰς αὐτοὺς νὰ καλέσωσι πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς συμμετόχους τῆς διανομῆς τοῦ λαφύρου αὐτῶν, διότι τοιουτοτρόπως ἤθελον ἐλαττώσει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέλαβον. Ὁπόσον γενικὴ καὶ ἀπεριόριστος ὑπῆρξεν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἕλληνες ἱερεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ἐξαιρέσει μόνον τῶν ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργούντων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὰ γεγονότα αὐτὰ μαρτυροῦσιν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, καὶ ἐξ αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοί, περιελαμβάνοντο ἐν τῷ φραγκικῷ στρατῷ.

Ὅτε τῷ 1259 ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, λέγει τὸν στρατὸν ἐκεῖνον παμπληθῆ καὶ ἐπιφέρει ῥητῶς ὅτι συνέκειτο ἔκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ρωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν ἦρχεν ὁ πρίγκιψ οὗτος. Ὁ δὲ αὐτὸς Γουλιέλμος ἐπῆλθε τῷ 1246 ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3.000 ἱπποτῶν καὶ 8.000 ἱππέων. Τὰ χρονικὰ δὲν διακρίνουσιν ἐνταῦθα Φράγκους καὶ Ἕλληνας, ἀλλ᾿ εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἱππέων ἐκείνων ἦσαν ἰθαγενεῖς. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ ν᾿ ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν πόσοι ἦσαν οἱ νεμόμενοι τὴν Πελοπόννησον Γάλλοι. Ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα διετέλουν 10 ὑπέρτατοι ὑποτελεῖς, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον πάλιν ὑφ' ἑαυτοὺς 94 ὑποτελῆ φέουδα. Ἕκαστος δὲ τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν, τῶν βαρώνων, εἰ μὲν ἔλαβεν ὑπὲρ τὰ 4 φέουδα, ὤφειλε νὰ παρέχῃ δύο σημαιοφόρους καὶ δι᾿ ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· εἰ δὲ ἔλαβεν ὀλιγώτερα τῶν 4 φέουδα, παρεῖχε δι᾿ ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς. Ἀνάλογον ἀριθμὸν ἱπποτῶν, ἱππέων καὶ πεζῶν ἔδιδον προσέτι τὰ εἰς τὸν κλῆρον παραχωρηθέντα φέουδα, ἐν ὅλοις 64. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἱππόται λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἓν ἴδιον φέουδον, ἀλλ᾿ οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς ἑαυτῶν οὐδένα ἄλλον παρεῖχον μαχητήν. Καὶ πόσα μὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα ἀτομικὰ φέουδα δὲν γνωρίζομεν· μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΔ´ ἑκατονταετηρίδος ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ἀναβιβάζουσαν τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν φεούδων τῆς Πελο-

πoννήσου, βαρωνικῶν, ἀτομικῶν καὶ κληρικῶν, εἰς 1000. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἴσως ὑπερβολική, καθὸ περιληφθεῖσα εἰς ὑπόμνημα ὑποβληθὲν ὑπό τινος μερίδος τῶν βαρώνων, ἥτις ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Ἀρραγωνικὸν ἡγεμονόπαιδα Ἰάκωβον Β′ νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἵνα δελεάσῃ αὐτόν, παρέστησε τοὺς πόρους αὐτῆς πιθανῶς πολὺ μείζονας τῶν πραγματικῶν. Ἀλλὰ καὶ 1000 ἂν παραδεχθῶμεν ὅλα τὰ φέουδα, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀτομικά, ὅ ἐστιν ἔδιδον ἀνὰ ἕνα ἱππότην, σύμπασα ἡ δύναμις τῶν ἱπποτῶν καὶ τῶν ἱππέων ἣν ἠδύναντο νὰ παράσχωσι τὰ 1000 φέουδα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπερβῇ τὸ ἥμισυ τῶν 11.000, τῶν ἐπὶ τὴν Μονεμβασίαν στρατευσάντων. Ναὶ μὲν ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐλογίζετο ὑπέρτατος ἄρχων οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν [1], καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νάξου, καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, καὶ τοῦ κυρίου τῆς Βοδονίτζης, καὶ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας, ἐκ τούτων ὅμως μόνον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται στρατοὶ λόγου ἄξιοι, περιλαμβάνοντες ἐνίοτε ἐννεακοσίους γάλλους ἱππότας. Καὶ ἔπειτα οἱ ὑποτελεῖς οὗτοι, εἴτε ἀποτρεπόμενοι ὑπὸ ἰδίων περισπασμῶν εἴτε μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας (τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ᾐσθάνοντο ὅτι δὲν δύναται νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των), σπανίως ἔπεμπον τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν καὶ οὐδέποτε ἐπήρχοντο μεθ᾽ ὅλης αὐτῶν τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθὰ λέγεται, ἅπαντες μετέσχον τῆς κατὰ Μονεμβασιωτῶν στρατείας, ἀλλ᾽ εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἔπεμψαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν· ὥστε, καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ δοὺξ Ἀθηνῶν προσῆλθε μετὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῶν ἱπποτῶν ὅσους ποτὲ συνεκρότησεν, ἤτοι μετὰ 600 (πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον), ἀναλόγου δὲ ἀριθμοῦ ἱππέων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς ἔπραξαν τὸ αὐτό, πάλιν οἱ φράγκοι ἱππόται καὶ ἱππεῖς τοῦ κατὰ Μονεμβασίας ἐπελθόντος στρατοῦ ἀδύνατον ἦτο νὰ συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν 11.000 ἀνδρῶν.

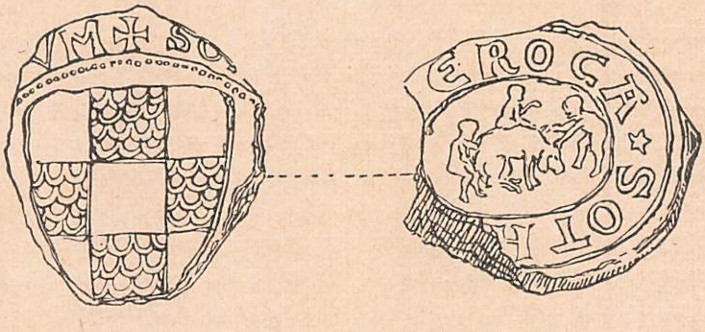
Ἀλλὰ τίνα ἀνάγκην ἔχομεν τῶν εἰκασιῶν τούτων, ἀφοῦ ἑλληνικαὶ καὶ φραγκικαὶ μαρτυρίαι ῥητῶς βεβαιοῦσι τὴν ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων κατάταξιν πλείστων ἰθαγενῶν; Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ στρατὸς ὃν ἤγαγεν ἐπὶ τὴν Πελαγονίαν ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος συνέκειτο οὐ μόνον ἐκ τοῦ φραγκικοῦ γένους ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου. Ἐκ φραγκικῆς δὲ πηγῆς γνωρίζομεν ὅτι τῷ 1304 ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β′ Λαρόσης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, συνεκρότησε στρατὸν συγκείμενον ἐξ 900 μὲν φράγκων ἱπποτῶν, 6.000 δὲ θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30.000 πεζῶν. Ἠξεύρομεν ὡσαύτως ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Γουίδωνος Βρυέννιος ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν Καταλανῶν δύναμιν ἀξιόλογον, 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6.400 δὲ ἱππέων καὶ 8.000 πεζῶν. Ἐνταῦθα δὲν λέγεται ῥητῶς πόσοι ἐκ τούτων ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ βεβαίως ὁ στρατὸς τοῦ Βρυεννίου ἦτο συγκεκροτημένος ὅπως καὶ ὁ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ὅ ἐστι περιελάμβανε καὶ οὗτος πλείστους ἰθαγενεῖς.

Νομίζομεν λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οἱ Φράγκοι οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατακτήσαντες εἰσήγαγον ἐκ συστήματος ἐν αὐταῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὴν τακτικὴν τῶν ἰθαγενῶν στρατολογίαν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν πῶς διενηργεῖτο καθ᾽ ἕκαστα ἡ στρατολογία αὕτη. Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι ἀποφασίσαντες ἅπαξ νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν στρατὸν αὐτῶν ἐφρόντισαν νά τους ἀσκήσωσιν εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα

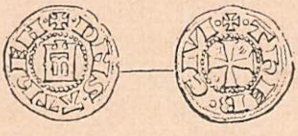
---

[1] Οὐχὶ τοῦ *δουκάτου* Ἀθηνῶν ἀλλὰ τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν ὡς πρὸς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις αὐτοῦ.

αταστήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδείους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς. Ἐντεῦθεν μεγάλη ις ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ φρόνημα τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἀλλοίωσις μαρτυρουένη ὑπό τε τῆς καθόλου ὄψεως τῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν γεγονότων. ῾ώόντι, ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ιγ´ ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν ῆς Ἀνατολῆς, οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐνέειναν μὲν πιστοὶ εἰς τὸ πάτριον φρόνημα καὶ θρήσκευμα ἀλλὰ δὲν διεκρίθησαν ἐπὶ ὑδοκίμῳ ἐνόπλῳ διαμαρτυρήσει κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Εἰς τοὺς κατακτητὰς ούτους ἀντέστησαν σπουδαίως οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν τελευταίων ἀντιροσώπων τῆς πνεούης τὰ λοίσθια στρατιωικῆς αὐτῶν ἀριστοκραίας, διὰ τοῦ Λασκάρεως, οῦ Βατάτζη, τοῦ Μιαὴλ Παλαιολόγου. Ἀνέστη κατὰ τῆς κατακτήεως καὶ ὁ ἠπειρωτικὸς λληνισμός, συμμαχήσας ιετὰ τῆς κατὰ πρῶτον ότε ἀναφανείσης ἐν τῇ στορίᾳ ἀλβανικῆς φυλῆς. Οἱ δὲ ἐν Νικαίᾳ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ οἱ δεσπόται τῆς Ἠπείου Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσωσι τό τε λατινικὸν βασίειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διεαρτυρήθησαν ὡσαύτως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ οἱ μεγάλοι οἶκοι τῆς μεσαιωνικῆς μῶν ἀριστοκρατίας, οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπὶ τῶν Φωκάων καὶ τῶν Κομνηνῶν κατασταθέντες. Ἡ δὲ κυρίως Ἑλάς, ἐξαιρέσει τῆς Κορίνθου, τῆς Ναυπλίας καὶ μάλιστα τῆς Ιονεμβασίας, δὲν ἀντέστη ἐκθύμως εἰς τὴν ξενοκρατίαν, ἀφοῦ λίγαι ἑκατοντάδες γάλλων ἱπποτῶν ἤρκεσαν νὰ καταλάωσιν ἀμαχητὶ τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ ὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου Πελοποννήσου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ υστήματος τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἡ ἡμετέρα αὐτοκρατορία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ πολλὰς κατονταετηρίδας. Τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κράτιστον τῶν στρατῶν αὐτῆς συνεκροτεῖτο συνήθως κ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐστρατολόουν μὲν οἱ βασιλεῖς ἡμῶν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀλλ᾽ ἐπερειδόμενοι κυρίως εἰς τὰ σιανὰ καὶ τὰ μακεδονικὰ τάγματα ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῆς Ιελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προθύμως μάλιστα δεχόμενοι παρ᾽ αὐτῶν χρήματα αὶ ἄλλα πολεμικὰ εἴδη ἀντὶ τῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίας. Ποικίλα πιθανώτατα αἴτια ὑπηόρευσαν τὴν τοιαύτην τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν κυβερνήσεως πολιτείαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς· πρὸ πάντων δὲ ἴσως ἡ οὐ μικρὰ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ωρῶν τούτων ἡ ἐκ διαφόρων αἰτιῶν προελθοῦσα καὶ μὴ ἀναπληρωθεῖσα εἰμὴ διὰ τῆς ἐν ιὐταῖς ἐγκαταστάσεως ἱκανῶν ξενικῶν φύλων. Ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμρισβήτητον, καὶ δι᾽ αὐτοῦ ἐξηγοῦνται ἀποχρώντως δύο ἐκ τῶν κεφαλαιωδεστέρων φαινοιένων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Πρῶτον ἡ εὐκολία μεθ᾽ ἧς οἱ Φράγκοι κατέλαβον ἣν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αἰτίαν ἄλλην εἰμὴ τὴν ὀλίην περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν καὶ ἐπιτηδειότητα τῶν κατοίκων. Δεύτερον δὲ καὶ οὐδὲν ἧττον

Σφραγὶς Ὄθωνος Λαρόση, δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν

Νόμισμα Γουίδωνος Λαρόση

ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ὅτι καθ᾽ ὅλον τὸ μακρὸν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων διάστημα α τῆς κυρίως Ἑλλάδος χῶραι ἐλάχιστα ἔδωκαν τῇ ἀληθείᾳ σημεῖα ἐνεργοῦ ζωῆς, καὶ ἰδίω οὐδένα ἀνέδειξαν μεταξὺ τῶν τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν μνημονεύει ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μέγαν στρατηγόν, ἐνῷ ἅπαντες οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ οἱ μεγαλοπόλεμο βασιλεῖς προέκυψαν συνηθέστατα μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατάστασι μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ´ ἑκατονταετηρίδος κατελύθησαν καὶ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι λείψανα αἴφνης βλέπομεν τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἑστίας ἐπιχειροῦντας ἐκθύμως ἀγῶνα πεισματώδη κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως, διὰ τῶν πολυθρυλήτω κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν, διεξαγαγόντας πολλὰς κατ᾽ αὐτῆς ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τέλου εὐτυχήσαντας νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν πολυυμνήτων ἔργων, τ ὁποῖα κατέπληξαν τὸν κόσμον καὶ προυκάλεσαν τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι ἀναφαίνονται ἥκιστα πολεμικοὶ ἐ ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τἀνάπαλιν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ´ ἀναδείκνυνται πολεμικώτατοι. Εἰς τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτη εἰμὴ εἰς τὴν ἀρειμάνιον ἀνατροφὴν ἣν ἔλαβον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυσάσης ἐνταῦθ φραγκοκρατίας; Ἴσως εἴπωσί τινες ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀντέστησαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, καθὸ ἀγριωτέραν καὶ ἀσπονδοτέραν τῆς φραγκικῆς. Βεβαίως ἡ διοίκησις τῶν Γάλλων ὑπῆρξε μετριοπαθὴς καὶ συνετή. Δυστυχῶς ὅμως ὅλαι αἱ εἰδήσει τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ΙΒ μέχρι τῆς ΙΕ´ ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ πρὸς τὸν φραγκισμὸν μῖσος ἦτ πολὺ σφοδρότερον τῆς πρὸς τὸν μωαμεθανισμὸν ἀποστροφῆς· καὶ τοῦτο ὄχι μόνον παρ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λογιωτέροις καὶ ἐπισημοτέροις τῶν τότε ἀνθρώπων, οἷο ἦσαν ὁ Νικήτας, ὁ Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος, ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐὰ λοιπὸν διὰ μόνου τοῦ ἐθνικοῦ μίσους ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀντίστασιν, ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ τοὐλάχιστον ἴση, ἂ ὄχι μείζων, καὶ κατὰ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἀλλ᾽ ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις δὲν ἀρκοῦσι μόν τὰ πάθη· προσαπαιτεῖται καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα ἕξις καὶ δεξιότης, ἥτις μὴ ὑπάρχουσα ἐ ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ´. Ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέγερσις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀφείλεται προσέτι εἰς τὴ ἀναζωπύρησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, εἰς τὸν μετὰ τῆς ἀλβανικῆ φυλῆς συνδυασμὸν καί, βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· ἀλλ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι πρώτη τῆς ἀναβιώσεως ἐκείνης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ πολεμικὴ ἀνατροφὴ ἣν ἔλαβον οἱ προπάτορες ἡμῶν κατατασσόμενοι ἐπὶ δύο περίπο ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰ ἀρειμάνια πεζικὰ καὶ ἱππικὰ τῶν Φράγκων τάγματα. Ἀλλ᾽ ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ ἓν τῶν περιεργοτέρων ἀποτελεσμάτων τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣ ἔλαβον οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ ἀνατολικὸς κλῆρος περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱερᾶς λειτουργίας, ἐνῷ ἀπ᾽ ἐναντίας ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς λατῖνοι, ἀνέκαθεν πολλάκις περιβαλλόμενοι τὴν περικεφαλαίαν καὶ τὸν θώρακα, ἐστρατήγουν τοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Τοῦτο δ᾽ ἐκίνει κατ᾽ ἐκεῖν τοῦ χρόνου τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἡμετέρων. Ἀφ᾽ ἧς ὅμως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων κα τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν μέρει εἰς τὴν στρατιωτικὴ

πηρεσίαν, θέλομεν ἴδει ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως πλείστους ἐκ τῶν
ου κλήρου ἀφειδῶς καὶ εὐκλεῶς προμαχοῦντας ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος [1].

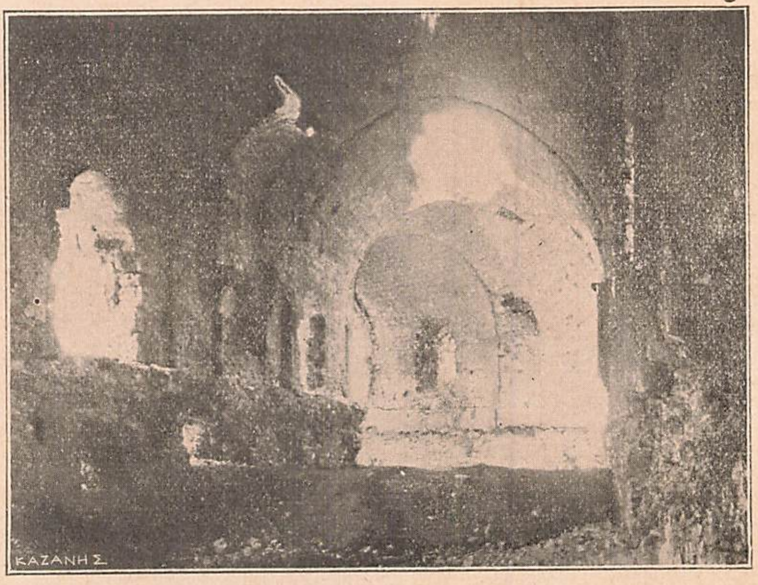
Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ἡ τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀνατροφῆς ἐπίδρασις ἀναφαίνεται
ς μόνα τὰ προαναφερθέντα καθολικὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἱστορίας τοῦ
ληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἀνατροφὴ αὕτη καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς μαρτυροῦνται
οσέτι ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν
ου. Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι κυρίως περὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν·
λ' οἱ Φράγκοι διώρισαν εἰς ὑπηρεσίας Ἕλληνας καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, ὅσον βραχυ-
όνιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αὐτόθι κυριαρχία αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἀνηγόρευσε
μὲν 1206 βαρῶνον Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν ἐπὶ
ὅρῳ τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν· τῷ δὲ 1211
λιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ φραγκικῶν κτήσεων τὸν Γεώρ-
ον Θεοφιλόπουλον. Ἵνα ὅμως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ξενοκρα-
α μακρότερον ἰσχύσασα ἔλαβε καὶ πολὺ πλειότερον καιρὸν νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα
ὶ εἰς τὰς ἕξεις τῶν κατοίκων, θέλομεν εὕρει ἐκεῖ ἀναφερομένους τὸν Χωματιανόν, στρα-
ύοντα μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην
ουρμούρην, ἕτερον πρωτοβεστιάριον, τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κὺρ Βασιλόπουλον,
ν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἱππότην Ἰωάννην
υτρούλην, τὸν μέγαν οἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἔτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαν-
ς ἐπὶ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἱκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ
τιστάσει κατ' αὐτῆς· διότι, ἂν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλί-
ν ὑπηρέτουν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς
ονόμια, ἄλλοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ ἐκ
ῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ὁ μάχιμος βίος ὃν διῆγον, κατεξανίσταντο, προϊόντος
ῦ χρόνου, ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτραχηλί-
αι καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ ξενοκρατία, ἀφ' ἧς ἐξέλιπον οἱ συνετοὶ οἶκοι τῶν Βιλ-
ρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων. Τὸ δὲ θούριον πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλά-
ς δὲν ἀνεπτύχθη τότε μόνον διὰ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον· ἀνεπτύχθη
οσέτι διὰ ποικίλης ἄλλης ἐπιδράσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἰδίως διὰ τῶν γενναίων
ονημάτων καὶ αἰσθημάτων τὰ ὁποῖα ἤκουον ἀδιαλείπτως πρεσβευόμενα, θαυμαζόμενα
νούμενα. Εἰς τοῦτο μάλιστα συνετέλεσαν τὰ λεγόμενα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέ-
ν τῶν Φράγκων*, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἀνεφέραμεν καὶ θέλομεν ἔτι ἀναφέρει. Τὰ Χρο-
ὰ ταῦτα γραφέντα ὑπὸ Πελοποννησίου γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς
άγκου ἐμφοροῦνται μὲν πολλάκις πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας
' ἂν ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τούτων ἠδύναντο νὰ κινήσωσι πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν
ῶν, ἐδίδασκον ὅμως συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰ ἡρωικὰ τῶν κυριάρχων κατορθώματα
φυσικῷ τῷ λόγῳ παρώτρυνον αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα
ῦτα διεπράττοντο. Ἂν τις παραβάλῃ τὴν ζωήν, τὴν ψυχήν, τὴν τόλμην καὶ ἐνίοτε τὴν
ριν τὴν καταφαινομένην ἐν τῷ προκειμένῳ ποιήματι πρὸς τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα ὡς ἐπὶ

---

(1) Τοῦτο ὅμως ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸν ἀκραιφνῆ ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν
ηνικὴν παίδευσιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου ἢ εἰς ἀπομίμησιν τῶν Φράγκων. Μήπως ἐπὶ τῶν τειχῶν
Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠμύνετο ὁ ἡμέτερος κλῆρος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου μέχρι
Μουρὰτ Β' καὶ τοῦ Μωάμεθ Β'; Ἡ ὀθωμανικὴ μάλιστα δυναστεία κατέστησε τὸν ἑλληνικὸν κλῆ-
ὅλως ἐθνικὸν καὶ δημοτικόν, οὕτως εἰπεῖν ἀφομοιούμενον ἐν πᾶσι πρὸς τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ τού-
ἡγούμενον καὶ πρωταγωνιστοῦντα ἐν πᾶσι τοῖς ἐθνικοῖς ἔργοις καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ.

τὸ πλεῖστον ἔργα τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων καὶ ποιητῶν, θέλει ἀμέσως ἐννοή-
σει ὁπόσον ἀλλοία διανοητικὴ τροφὴ προσεφέρθη τότε εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Πολ-
λάκις δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰ Χρονικὰ ταῦτα νομίζει ὅτι ἀναπνέει ἤδη τὰς δροσερὰς κα
ἀρωματικὰς αὔρας τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Ἑλλάδος, τὰς αὔρας ἐκείνας ἐν αἷς ἔμελλον μετ᾽ ο
πολὺ νὰ ἀντηχήσωσι τὰ ἀπαράμιλλα ᾄσματα τῆς δημώδους ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ λοιπὸν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀν

Ἡ εἱρκτὴ τοῦ κάστρου τοῦ Χλομουτσίου

δείχθη ἐπιτηδειοτέρα ἢ ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις καὶ ἀπέβη μέχρι τινὸς χρήσιμος
τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Ὁ Γοδοφρέδος Β΄, ἀφοῦ κατεσκεύασε τὸ ἰσχυρὸν φρούρι
Χλομοῦτζι καὶ περιῆλθεν εἰς εἰρηνικωτάτας σχέσεις πρός τε τὸν κλῆρον καὶ πρὸς το
κατοίκους ἐν γένει, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους δι
κησιν καὶ διεξήγαγεν αὐτὴν μετὰ πλείστης ὅσης συνέσεως. Ηὐτύχησε δὲ νὰ ἀξιωθῇ
ἱστορικοῦ λόγου ἀξίου, τοῦ Μαρίνου Σανούτου, ὅστις ἔζη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς
ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐπιγράφεται ***Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Ρωμαν***
καὶ συνετάχθη λατινιστί· ἀλλὰ τὸ λατινικὸν κείμενον δὲν σῴζεται, ἀνευρέθη δὲ ἡ ἰταλ
αὐτοῦ μετάφρασις, ἥτις ἐγένετο πολὺ βραδύτερον. Κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον λοιπὸ
Γοδοφρέδος Β΄ ἦτο κύριος χώρας ἱκανῶς εὐρείας καὶ ἐνέμετο πλοῦτον πολύν· εἶχε δὲ
συνήθειαν νὰ ἀποστέλλῃ ἐκ διαλειμμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τ
ὑποτελῶν του, ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διάγουσι καθ᾽ ἑαυτοὺς καὶ π
τοὺς ὑπηκόους [1]. Συνετήρει καὶ ἐμισθοδότει ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως 80 ἱπ
τας, χρυσοῦς φέροντας πτερνιστῆρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον περὶ αὐτὸν εἰς Μωρέαν ἀδ
λείπτως ἱππόται ἐκ Γαλλίας, Βουργουνδίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος,

(1) Τὸ τοιοῦτον ἦτο θεσμὸς ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ὁ θεσμὸς τοῦ πέμ
ἐπιθεωρητάς, τοὺς λεγομένους ἀπεσταλμένους (missi) ἢ ἀγγελιαφόρους βασιλικοὺς (missi domin
ἢ *κόμητας ἀπεσταλμένους*, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ Καρόλου καὶ ἔτι ἀρχαιότερον, μέχρι τῶν ***Μερουι
δῶν*** τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος.

Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο νὰ εὕρωσι πόρον ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ ἵνα διαφύγωσι τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων τὰ ὁποῖα οἴκοι διέπραξαν. Καί, ὅτε βραδύτερον ἀπώλεσαν τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἀναφανδὸν ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἱπποτικὴ τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνυπολόγιστον ζημίαν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασαν ἀθλιότητα ! Ἐνῷ ἐκεῖ ἐβασίλευε δεινοτάτη ἀναρχία, ἐνταῦθα ἡγεμών, μεγιστᾶνες καὶ λαὸς διῆγον ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Ἐνῷ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀδιάκοπος χρηματικὴ ἀμηχανία, ἐνταῦθα αἱ πρόσοδοι πάντοτε ὑπερέβαινον τὰς δαπάνας. Μήπως ἐν ἔτει 1236 δὲν εἴδομεν τὸν Γοδοφρέδον Β' δραμόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λαμπρῶς συντελέσαντα εἰς τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Βατάτζη διεξαγομένης πολιορκίας; Ἡ δύναμις ἣν τότε συνεπήγαγε συνέκειτο ἐξ 100 ἱπποτῶν, 800 τοξοτῶν καὶ 6 πλοίων· ἀνέλαβε δὲ τότε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς συντήρησιν τοῦ κράτους 22.000 ὑπέρπυρα (φράγκα 246.400)· ἀντὶ δὲ πάντων τούτων ὁ εὐγνώμων Βαλδουῖνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φέουδα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις περιεκυκλοῦτο ὑπὸ ποικίλων πολεμίων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν δύο ἰσχυρῶν ἑλλήνων μοναρχῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἠπείρου· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ βασιλευούσῃ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκμυζήσει ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ οὔτε οἱ κύριοι τῆς μεσσηνιακῆς παραλίας Ἐνετοὶ οὔτε ἡ Μονεμβασία, ἣν ἐξηκολούθουν κατέχοντες οἱ Ἕλληνες, παρῆγον σπουδαίους εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον περισπασμούς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μὲν ἀνικανότης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ηὔξησε πολὺ τὰς δυσχερείας ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἡ δὲ ἐπιτηδειότης τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον αὐτόθι ἵδρυσαν. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γοδοφρέδος Β' τῷ 1245 συστήσας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχόν του Γουλιέλμον Β' (διότι αὐτὸς τέκνα δὲν ἐγέννησε) νὰ κτίσῃ εἰς Ἀνδραβίδαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἵνα κηδεύσῃ ἐν αὐτῇ τόν τε πατέρα των καὶ αὐτόν. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀνεπαύθησαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὁ περιφανὴς πατήρ, δεξιᾷ δὲ ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γοδοφρέδος Β', ἀριστερᾷ δὲ παρεσκεύασεν ὁ Γουλιέλμος τὸν ἴδιον τάφον, ὅπου ἐκηδεύθη βραδύτερον. Ἡ μονὴ ἀνετέθη εἰς τοὺς Ναΐτας· καὶ τέσσαρες ἱερωμένοι, πλούσια λαβόντες εἰσοδήματα, διωρίσθησαν νὰ τελῶσιν αὐτόθι ἀδιαλείπτως λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ἡ Μονεμβασία κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

Ὁ Γουλιέλμος Β', ἐν ἀκμῇ ὢν τότε τῆς ἡλικίας, ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη, 1245—1278. Ἂν ὁ Γοδοφρέδος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Β' ὁ ἐπιτηδειότατος αὐτοῦ κυβερνήτης, ὁ Γουλιέλμος Β' διεκρίθη ἰδίως ὡς πολεμιστής. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐπεχείρησε πολέμους πολλοὺς καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεσκεύασε τὴν παρακμὴν τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῆς κυριαρχίας. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ πόλεμος ὑπῆρξεν εὔλογος. Ἡ Μονεμ-

βασία ἦτο ἡ μόνη ἐλευθέρα τῆς Πελοποννήσου πόλις· τὰ πλοῖα αὐτῆς διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον ἐξηκολούθουν ὑποστηρίζοντα τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων. Ἕνεκα δὲ τῆς Μονεμβασίας διετέλει ἐκ διαλειμμάτων ἀφηνιάζουσα καὶ πᾶσα ἡ πέριξ Λακωνικὴ μέχρι τοῦ Ταϋγέτου. Ὅθεν Γουλιέλμος ὁ Β΄ ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνον τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁρμητήριον καὶ συμμαχήσας μὲν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, παρ᾽ ὧν ἔλαβε τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα, συγκαλέσας δὲ ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς, ἐν οἷς καὶ τοὺς δυνάστας Εὐβοίας καὶ τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηνῶν, συνεκρότησε δύναμιν μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῶν πόρων αὐτοῦ· διότι ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3.000 ἱπποτῶν καὶ 8.000 ἱππέων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἰσχυρῶν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε τρία ἔτη 1246 — 1248. Οἱ Μονεμβασιῶται ἀνεδείχθησαν, ἄξιοι τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φήμης ἀλλ᾽ ἡ καρτερία τοῦ Γουλιέλμου Β΄ ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον θαυμαστή.

Τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς Μονεμβασίας

Τί νὰ σὲ λέγω τὰ πολλά, καὶ τί νὰ σὲ τὰ γράφω
Τὰ ἔποικεν ὁ πρίγκιπας εἰς τὴν Μονοβασίαν,
Καὶ πάλιν πῶς ἐδιάγασιν οἱ Μονοβασιώταις;
Ὅμως διὰ κοντότερον νὰ τὸ διερμηνεύσω.
Καθὼς τὸν ὅρκον ἔποικεν ὁ πρίγκιπας ἐτότε,
Ὅτι ποτὲ οὐ μὴ διαβῇ εἰς τὴν Μονοβασίαν
Ἕως νὰ πάρῃ τὸ βουνόν, ὁμοίως καὶ τὸ κάστρον.
Εἰς τοῦτο ἔποικεν ἐκεῖ τρεῖς χρόνους ἢ καὶ πλέον.
Ἐκεῖνοι τῆς Μονοβασιᾶς οὐκ εἶχαν πῶς νὰ ποίσουν·
Ἐφάγασι καὶ ποντικοὺς ὁμοίως καὶ γατία·
Τὸ τί νὰ φᾶν οὐκ εἴχασι, μόνον ὁ εἷς τὸν ἄλλον·
Καὶ ὡς εἶδαν τὴν στενοχωριάν, τὸν θάνατον ἐμπρός τους,
Βουλὴν ἐπῆραν ἐνομοῦ νὰ ἔχουν προσκυνήσει·
Συμβίβασιν ἐζήτησαν τοῦ πρίγκιπα Γουλιάμου
νὰ εἶναι πάντα μὲ αὐτόν, μὲ τὴν κληρονομιάν του,
Ἐγγούσατοι, ἐλεύθεροι ὅλοι μὲ τὰ ἐδικά τους,
Νὰ μὴ χρεωστοῦν εἰς δούλευσιν, ἄνευ ᾽ς τὰ πλευτικά τους,
Ἔχοντας καὶ τὴν ρόγαν τους καὶ τὴν φιλοτιμιάν τους.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Μονεμβασιῶται, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐσχάτην περιελθόντες ἀμηχανίαν, δὲν παρεδόθησαν ἄνευ ὅρων, ἀλλ᾽ ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἀσύδοτοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν ἐπὶ τῶν ἰδίων πλοίων ἀλλὰ λαμβάνοντες ἕνεκα τούτου εὔλογον μισθο-

δοσίαν. Ὁ Γουλιέλμος ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ παρεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, ὑπέγραψε τὰ δι' αὐτῶν ἀπαιτούμενα προνόμια καὶ ἔπειτα παρέλαβε τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Μαμονᾶ, Μονογιάννη καὶ Σοφιανοῦ. Παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του,προσοικειωθεὶς διὰ δωρεῶν μὲν καὶ τιμῶν τοὺς ἄρχοντας, δι' ἐπιεικείας δὲ τὸν λαὸν καὶ καταστήσας τὴν Μονεμβασίαν δευτέραν μετὰ τὸ Κλαιρμὸντ ἀσφαλέστατον ὀχύρωμα τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως ἐμιμήθη ἡ περικειμένη χώρα. Τὰ Βάτυκα καὶ οἱ Τσάκωνες ὑπετάχθησαν ὡσαύτως·

> Καὶ ὁ πρίγκιπας ὡς φρόνιμος ὅλους τοὺς ἐχαιρέτα,
> Γλυκειὰ τοὺς ἀπεδέχετον πρὸς τὴν οὐσιὰν τὴν εἶχαν.

Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ἀλλ' ἀφοῦ διέλυσε τότε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1248 πρὸς τὸ 1249 εἰς Λακεδαιμονίαν, ὅπου ἰδιαζόντως ἠγάπα νὰ διατρίβῃ, ἔπειτα ἔκτισε τρεῖς ἰσχυροὺς πύργους, τὸν Μυζηθρᾶν, τὴν Μαΐνην (¹) καὶ τὸ Λεῦτρον, περιζώσας οὕτω πανταχόθεν πάντας τοὺς περιλιπομένους Σλαύους καὶ ἰδίως τοὺς ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς Μελιγγούς, οἵτινες ἀνυπότακτοι μείναντες ἐσυνθηκολόγησαν τότε καὶ διετέλεσαν μὲν πάντοτε ἀφορολόγητοι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται.

Ἔκτοτε ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἀπήλαυσε βαθεῖαν εἰρήνην καὶ πολλὴν εὐημερίαν. Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις, ἥτις ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ· «τοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὥστε οὐ μόνον οἱ ἱππόται ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους τῶν Βαΐλων φιλοξενούμενοι ἐλάμβανον, ἐπὶ ἁπλῇ ἀποδείξει παρ' αὐτῶν, ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν... Ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκιπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἱπποτικῆς ἀρετῆς, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα· οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι φράγκων ἡγεμόνων συνέρρεον εἰς τὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἔν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἑπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἱππεῖς περιεστοίχιζον τὸν πρίγκιπα, ὅστις διῃτᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων». Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐστερεῖτο ἔτι ἑνὸς τῶν δικαιωμάτων τὸ ὁποῖον εἶχον τότε πολλοὶ ὑποδεέστεροι αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ὅθεν, ὅτε κατὰ Μάιον τοῦ 1249 ἀπῆλθε μετὰ στόλου ἀξιολόγου καὶ 400 ἱπποτῶν εἰς Κύπρον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ΄, διαβαίνοντα διὰ τῆς νήσου ἐκείνης ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν κατὰ Σανοῦτον τάδε· «Βασιλεῦ, εἶσαι ἰσχυρότερος ἐμοῦ καὶ δύνασαι νὰ ἄγῃς ἁπανταχοῦ γῆς ὅσον στρατὸν θέλεις ἄνευ χρημάτων· ἀλλ' ἐγὼ δέομαι πρὸς τοῦτο ἀργυρίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ κόπτω νομίσματα». Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτῃ νομίσματα ὅμοια τῶν γαλλικῶν καὶ συνεπληρώθησαν οὕτω τὰ ἡγεμονικὰ τοῦ Γουλιέλμου δικαιώματα, ὅτε ἀπροσδοκήτως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης διεδέχθη πόλεμος ὀλέθριος.

Ὁ Γουλιέλμος, ὅτε διεδέξατο τὸν ἀδελφόν του, εἶχε νυμφευθῆ εἰς δεύτερον γάμον τὴν Καριντάναν δαλλὲ Κάρτζερι, κληρονόμον ἑνὸς τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων οἵτινες κατεῖχον τὴν Εὔβοιαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πατὴρ τῆς Καριντάνας εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 1220· ὅθεν ὁ Γουλιέλμος ἅμα νυμφευθεὶς ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ζητήσῃ τὴν κληρονομίαν τῆς συζύγου,

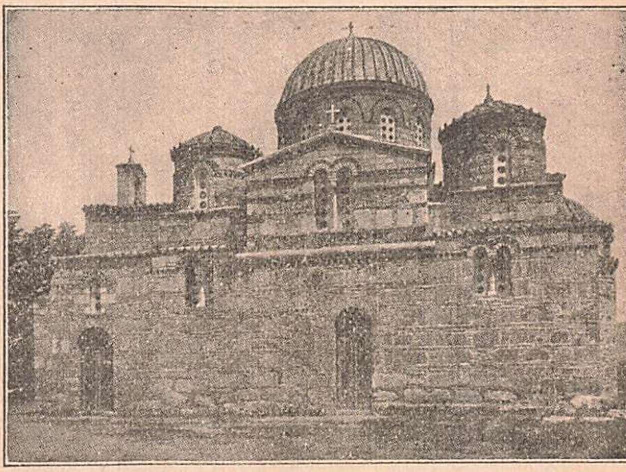
(¹) Τῆς *Μαΐνης* τὸ φρούριον, ὅπερ ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὴν νῦν *Μάνην* καὶ εἰς τοὺς *Μανιάτας*, ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 10 μ. Χ. αἰῶνος, ὥστε πρόκειται ἐνταῦθα μᾶλλον περὶ *ἐπισκευῆς* καὶ *ὀχυρώσεως* αὐτοῦ.

ἀλλ' ἀπετράπη τοῦ σκοποῦ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων οὓς ἐδέησεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔφερε δὲ εἰς μέσον τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἰμὴ τῷ 1255, μετὰ τὸν τότε συμβάντα θάνατον τῆς δευτέρας ἐκείνης συζύγου του, καὶ ἐνῷ αὕτη εἶχεν ἀποβιώσει ἄκληρος (¹). Ἀλλ' οἱ κατέχοντες τὴν Εὔβοιαν λομβαρδικοὶ οἶκοι καὶ ἡ προστάτις αὐτῶν Ἐνετία ἀντέστησαν καὶ συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν δευτερευόντων φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος· ἐντεῦθεν προῆλθεν ἐπὶ διετίαν σφοδρὸς ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν ξένων ἐκείνων ἀγών. Ὁ δὲ ἐπισημότατος τῶν συμμάχων οὓς ἐπέτυχον οἱ Ἐνετοὶ τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ αὐτόθι ὑποτελεῖς αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας Κῦρις τῶν Ἀθηνῶν. Εἴδομεν ὅτι ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταλήψεως τοῦ λοιποῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Ὄθωνος Λαρόση. Περὶ τοῦ Ὄθωνος Λαρόση, ὅστις ἦρξεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1225, ἄλλο δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ὅτι ἐν γένει οἱ ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυσαν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ αὐτοῦ διοίκησιν. Ἐπιστρέψαντος δὲ εἰς Γαλλίαν τοῦ Ὄθωνος διεδέξατο τὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀρχὴν ὁ ἀνεψιός του Γουίδων Α', 1225—1263. Ὁ Γουίδων ἥδρευε συνήθως ἐν Θήβαις, αἵτινες ἦσαν καὶ ἤδη ὡς πρότερον ὀνομασταὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπὸ δυσμῶν ἔμποροι. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι οἱ Γενουαῖοι οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀποκεκλεισμένοι ὄντες ἐξ ἁπάσης τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς παντοδυναμίας τῶν Ἐνετῶν ἔλαβον ἐνταῦθα ἐπὶ Γουίδωνος πολλὰ προνόμια· οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ κτήσεως ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀτέλειαν καὶ ἑτεροδικίαν καὶ ἴδια τμήματα καὶ ἀρχεῖα ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις. Μόνον ὡς πρὸς τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἐτέλουν ὃν φόρον καὶ οἱ λοιποὶ ἀλλοδαποὶ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς ἐφέσεις ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας. Ἀντὶ δὲ τῶν προνομίων ἐκείνων οἱ Γενουαῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μέγαν Κῦριν Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπηκόους πᾶσαν προστασίαν καὶ συνδρομήν. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Γουίδων ὑποτελὴς τοῦ Γουλιέλμου διὰ τὰς κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο φοβούμενος μήπως ἰσχύσαντος ἔτι μᾶλλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας παντελῶς ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν του συνετάχθη μετὰ τῶν Ἐνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ μερίδα ἠσπάσαντο, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ὁ Θωμᾶς Β' Στρομογκούρτ, ὁ αὐθέντης τῶν Σαλώνων, καὶ ὁ Οὐβερτῖνος Παλλαυιτζίνης, ὁ μαρκίων Βοδονίτζης· τὸ δὲ δεινότερον, καὶ μεταξὺ τῶν βαρώνων τῆς Ἀχαΐας συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος οὐ μόνον ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος, ὁ ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ βαρῶνος τῆς Καρυταίνης Γοδοφρέδος Δεβρυέρ, ὁ ἄριστος καὶ κράτιστος τῶν μεγιστάνων τῆς χερσονήσου, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν στρατηγῶν τοῦ πρίγκιπος, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, ὅστις ὅμως συζευχθεὶς μετὰ Ἰσαβέλλας τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Κύρι προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ πενθεροῦ του. Κατέναντι λοιπὸν τοῦ ἰσχυροῦ Γουλιέλμου συνεκροτήθη συμμαχία οὐδὲν ἧττον ἰσχυρά. Καὶ τῷόντι κατ' ἀρχὰς ὁ πόλεμος διεξαχθεὶς κυρίως ἐν Εὐβοίᾳ ἀπέβη ἀμφίρροπος. Ἀλλὰ κατὰ Μάιον τοῦ 1258, ὅτε οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπέβησαν εἴπερ ποτὲ πολλοί, ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου ἀπεφάσισε ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει· καὶ συγκαλέσας εἰς Νίκλι ὅλους τοὺς πιστοὺς μείναντας ὑποτελεῖς ἐπισκόπους, ἱεροϊππότας καὶ πολίτας ἀπῆλθε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ εἰς Κόρινθον.

(¹) Ἄνευ δηλονότι κληρονόμου ἄλλου ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου (τοιαύτη δοτέα σημασία ἐνταῦθα εἰς τὴν λ. ἄκληρος, ἥτις ἄλλως σημαίνει τὸν στερούμενον κληρονομίας ἢ τὸν μὴ κληρωθέντα, οὐχὶ δὲ τὸν μὴ ἔχοντα κληρονόμους).

Μὲ δύναμιν ἐπέρασε τὴν σκάλαν τῶν Μεγάρων,
Μὲ πόλεμον ἐκέρδησε ἐκείνην τὴν κλεισοῦραν.

καὶ συνήντησε τὸν μέγαν Κῦριν οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καρύδι. Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη πεισματώδης, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν ἑκατέρωθεν πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἱππόται, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡττήθη ὁ Γουίδων, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν, Ὁ δὲ πρίγκιψ διώκων καὶ σφάζων τοὺς ἐχθρούς του ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς Θήβας καὶ ἐνταῦτῷ ἐδῄου πᾶσαν τὴ νχώραν, μέχρις οὗ οἱ περὶ τὸν Γουίδωνα, βλέποντες ὅτι δεινὴν πάσχουσιν ἐκ τούτου καταστροφὴν αἱ κτήσεις αὐτῶν ἀπεφάσισαν, προϊσταμένου τοῦ μητροπολίτου Θηβῶν, νὰ ἐπιτύχωσι συμβιβασμόν τινα μετὰ τοῦ νικητοῦ. Ὁ Γουίδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατὰ τοῦ Γουλιέλμου καὶ σύναμα νὰ ὑποκύψῃ εἰς εὔλογόν τινα ποινήν, ἣν ἤθελεν ὁρίσει παρλαμέντον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν εὐρεῖαν καὶ πλουσίαν πεδιάδα τοῦ Νίκλι. Παρέστη λοιπὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ὡρισμένῳ χρόνῳ ὁ μέγας Κῦρις μετὰ τοῦ Θωμᾶ Β΄ τῶν Σαλώνων καὶ ὅλων τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας αὐτοῦ· σὺν τούτοις δὲ καὶ ὁ ἀτυχὴς Γοδοφρέδος τῆς Καρυταίνης. Ἅμα παραστάντες ἐνώπιον τοῦ πρίγκιπος, ὅλοι οἱ λοιποὶ ἐκτὸς τοῦ Γοδοφρέδου, ὅστις δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμφανισθῇ,

Ἡ Παλαιὰ Ἐπισκοπὴ εἰς Νίκλι.

Ἐς τὰ γόνατά του ἔπεσαν ὅλοι παρακαλῶντας
Νὰ συμπαθήσῃ τὸ ἔπταισε τότε ὁ μέγας Κῦρις,
Διοῦ ἐβάσταξεν ἄρματα εἰς πόλεμον μετ' αὖτον.

Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἀπεκρίθη ἐκθέσας τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπολέμησεν, ἀπαριθμήσας τὰ γενόμενα ἔξοδα καὶ ἐλέγξας τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἤλπισε δέ, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὅτι τὸ ὕπατον ἐκεῖνο δικαστήριον θέλει καθαιρέσει τὸν μέγαν Κῦριν καὶ ψηφίσει τὴν δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ βαρῶνοι ἀπεφήναντο ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Γουίδων ἦτο ἀνεξάρτητος κύριος τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι κτήσεων αὐτοῦ, ὑποτελὴς δὲ τοῦ πρίγκιπος μόνον ὡς πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Προέτειναν λοιπὸν νὰ καταστήσωσι διαιτητὴν τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ΄, ἐκ τῆς χώρας τοῦ ὁποίου κατήγοντο ἀμφότεροι οἱ δυνάσται, ὅ τε Βιλλεαρδουῖνος καὶ ὁ Λαρόσης, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἀπεδέξατο τόσῳ προθυμότερον τὴν πρότασιν ταύτην ὅσῳ πρὸ δεκαετίας αὐτοπροσώπως εἶχεν αὐτοπροσώπως γνωρίσει εἰς Κύπρον τὸν εὐλαβῆ καὶ δίκαιον ἐκεῖνον βασιλέα. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα οὕτως ἀπεφασίσθησαν,

Ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντες, ὁμοίως ὁ μέγας Κῦρις
Ἐπῆραν τὸν Μισὲρ Τζεφρέν, αὐθέντην Καρυταίνου,
Μὲ τὸ καπίστρ' εἰς τὸν λαιμόν, 'ς τὸν πρίγκιπα ὑπᾶσι·
Γονατιστὰ δεόμενοι, παρακαλοῦν τον ὅλοι,
Ἐλεημοσύνη νὰ γενῇ, ὡς νὰ τὸν συμπαθήσῃ.

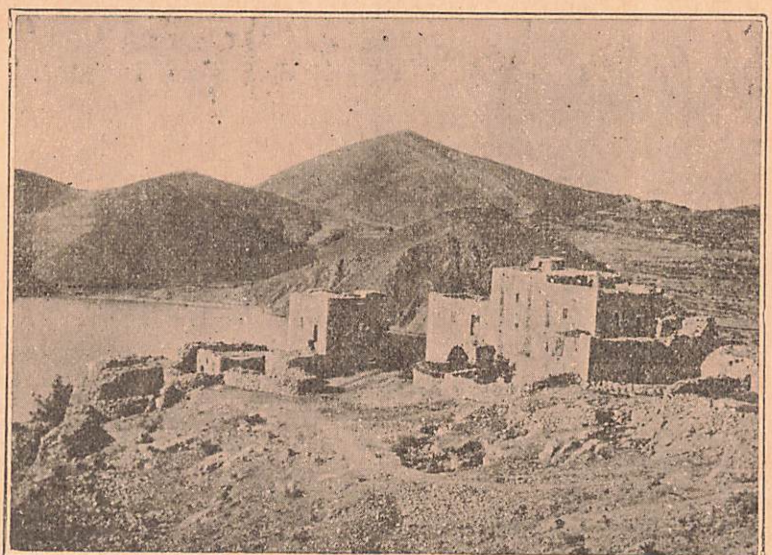
Ὁ Γουλιέλμος, δικαίως παρωργισμένος κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐκείνου ὑποτελοῦς καὶ συγγενοῦς, ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ συγγνώμης. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν βαρώνων καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν βαρωνίαν του, περιορίσας ὅμως κατά τι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα αὐτοῦ. Ὥστε ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἐνετία ἐπιεικεστέρα γενομένη μετὰ τὴν ἧτταν τῶν συμμάχων της εἰς Καρύδι ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ, ὅτε αἴφνης πάλιν τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὁ Γουλιέλμος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε γεννήσει τέκνα ἐκ τῶν δύο πρώτων γάμων, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ τῷ 1259 τρίτην σύζυγον καὶ ἐξελέξατο ὡς τοιαύτην τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β'. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος ἔμελλε νὰ ἀποβῇ αὐτῷ ὀλέθριος. Ἠξεύρομεν ἤδη ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνός, υἱὸς ὢν τοῦ Μιχαὴλ Α' τοῦ ἱδρύσαντος τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀνακτήσει, ἅμα μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ὅτι παρέμεινε κύριος αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Βατάτζη καὶ ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας ἐξηκολούθει ἄρχων ἀλλὰ καὶ δι' ἀδιακόπων πολέμων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς καὶ τοὺς Βουλγάρους ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ περὶ τὸ 1259 ἐπερειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ τε βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου, ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικίνδυνος ὥστε ὁ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἀναλαβὼν τὰ πράγματα ἐν Νικαίᾳ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐδέησε νὰ ἀποστείλῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· καὶ τότε, συγκροτηθείσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν οἱ φράγκοι ἐπίκουροι τοῦ Μιχαὴλ Β', συνελήφθη δ' αἰχμάλωτος ὁ Γουλιέλμος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν περὶ αὐτὸν βαρώνων. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γενόμενος οὕτω κύριος τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φράγκων ἡγεμόνων ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ὁλοσχερῆ τῆς Πελοποννήσου παραχώρησιν. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος ἀπεποιήθη τοιαύτην ἐπονείδιστον λύτρωσιν, οἱ δ' ἐν Πελοποννήσῳ Φράγκοι ἐδέησε νὰ προχειρίσωσιν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐξελέξαντο τοιοῦτον τὸν πρὸ μικροῦ πολέμιον τοῦ Γουλιέλμου μέγαν Κῦριν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Γουίδων ἦτο τότε ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα ὑποβληθῇ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Θ' καὶ ρυθμίσῃ ἐνταὐτῷ διαφόρους ἰδίας ὑποθέσεις. Ἐκεῖ λαβὼν τὴν κατεπείγουσαν πρόσκλησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὁμογενῶν ἔσπευσε νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1260 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουίνου ἀποσταλέντος ἀντιπροσώπου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ ἐν κοινῇ συνόδῳ ἑδρεύοντος (¹). Ἡ δὲ σύνοδος, ἀναλογισαμένη ὅτι ὁ μέγας Κῦρις ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ πρίγκιπος οὐχὶ ὢν ὑποτελὴς αὐτοῦ ἀλλ' ἐν καλῇ πίστει ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν δικαίων του, δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ἀποφηναμένη ὅτι ἀποχρῶσα τιμωρία τοῦ Γουίδωνος εἶναι ἡ πολυδάπανος καὶ πολύμοχθος ὁδοιπορία ἣν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μέχρι τῆς Γαλλίας. Ὁ Γουίδων, ὑπερευχαριστηθεὶς διὰ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐφίλησε τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως, ὅστις τότε ἀπήτησε νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ὁ μέγας Κῦρις χάριν τινά· ὁ δὲ παρεκάλεσε νὰ ἀπονεμηθῇ αὐτῷ ὁ τίτλος τοῦ ***δουκός***, ὅπερ καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, μεθὸ ὁ νέος δοὺξ Γουίδων Α' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν

(¹) Τῶν λαϊκῶν καὶ κληρικῶν μεγιστάνων.

διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀποκαταστήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν.

Ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε συνεπαγάγει μεθ᾽ ἑαυτοῦ τὸν Γουλιέλμον εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακτηθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἐπιμένων εἰς τὸ νὰ ἀπαιτῇ ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν αἰχμάλωτον αὐτοῦ μετριωτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶπεν ὅτι ἀρκεῖται εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν δύο νεωστὶ ἱδρυθέντων φρουρίων, τοῦ Μυζηθρᾶ καὶ τῆς Μαΐνης, καὶ εἰς τὴν παράδοσιν ὁμήρων. Ὁ Γουλιέλμος, εἰ καὶ εὑρίσκων τοὺς ὅρους τούτους ἐπαχθεῖς, ἐνέδωκεν ὅμως ἐπὶ τέλους πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀλλ᾽ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι γίνει δεκτοὶ καὶ ὑπὸ τῶν βαρώνων. Συγκροτηθέντος δ᾽ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου εἰς

Τὸ κάστρον τῆς Μαΐνης.

Νίκλι, προεδρεύοντος τοῦ Γουίδωνος, ἀπεφασίσθη μετὰ μακρὰς συζητήσεις νὰ ἐξαγορασθῇ ὁ πρίγκιψ διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης θυσίας, πρὸ πάντων διὰ τὸν λόγον ὅτι αὐτὸς ἐκυρίευσε τὴν Μονεμβασίαν καὶ αὐτὸς ᾠκοδόμησε τὰ δύο ἄλλα ζητούμενα φρούρια, οἱ δὲ ὑποτελεῖς ἤθελον πράξει πρᾶξιν ἄτιμον ἀφήνοντες τὸν δυνάστην αὐτῶν ν᾽ ἀποθάνῃ εἰς τὴν φυλακήν, ἐνῷ ἀναλαβὼν τὴν ἐλευθερίαν δύναται, Θεοῦ θέλοντος, νὰ ἀνακτήσῃ πάλιν τὰ ἀπολεσθέντα. Παρεδόθησαν λοιπὸν τὰ φρούρια εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1262 ἐπέστρεψεν ὁ πρίγκιψ εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν συναιχμαλώτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του συνωμολογήθη τελευταῖον καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς εἰρήνη, δι᾽ ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Γουλιέλμος ρητῶς ὡς ὁ μόνος νόμιμος ἐπικυρίαρχος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τριῶν ἡγεμονικῶν οἴκων. Ἀλλ᾽ ἡ μὲν ἐπικυριαρχία αὕτη ὀλίγα παρεῖχεν αὐτῷ πραγματικὰ ὠφελήματα, ἡ δὲ στέρησις τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου φρουρίων, καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐκολόβωσε καιρίως τὴν ἀρχὴν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀδιακόπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ πολέμων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι οὐδέποτε ἔκτοτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Λακωνικήν, οὐδ᾽ οἱ ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ ἐπεκτείνωσιν ὁριστικῶς τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν.

Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι πόλεμοι ἐπήγαγον συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις 5.000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ᾽ ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον, εἰς δεινὴν ἐξετραχηλίσθησαν δῄωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐνόμισε προτιμότερον ν᾽ ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης ἐπικουρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις του ἀπέπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν, καί, βαπτισθέντες, ἔλαβον φέουδα καὶ ἔγημαν λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σανοῦτος, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λιπανδρία εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζύγους, οἵτινες ὅλοι ἔπεσον ἐν τῷ πολέμῳ. Ὥστε ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐκείνων Τούρκων ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὡς εὐτύχημα. Καὶ ἔπειτα οἱ ξένοι οὗτοι εἶχον δώσει δείγματα τρανὰ τῆς ἀνδρείας των, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν ἐκείνων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν γενναία, οἵτινες ἰδίως κατῴκησαν εἰς τὸν Βούρναβον καὶ εἰς τὴν Ρένταν.

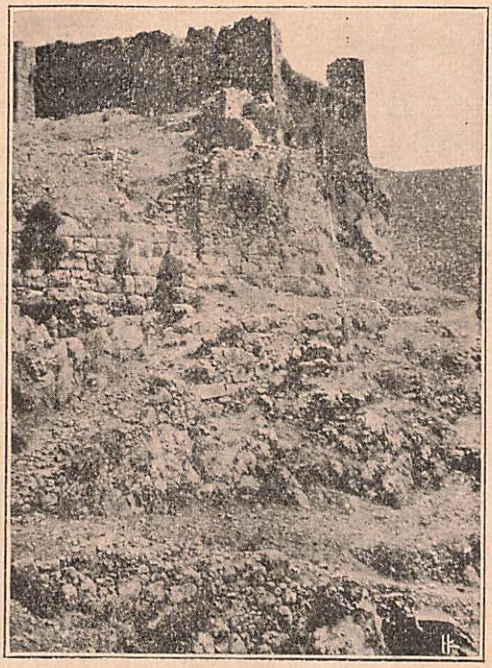
Ὤχετο λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφάλεια καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου· εἰς δὲ τὰ προεκτεθέντα δεινὰ προσετέθη καὶ ἕτερον, ὅτι ὁ Γουλιέλμος οὐδ᾽ ἐκ τοῦ τρίτου γάμου ἐγέννησεν υἱὸν ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, διὸ μετ᾽ ὀλίγον ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρενογονίας ἀπόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διῴκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ Ἀνατολῇ κτήσεων τῶν Φράγκων, ἡ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς ἄλλας χεῖρας. Τῷ 1266 ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ′ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός, καταβαλὼν τὸν ἀπόγονον τοῦ Βαρβαρόσσα Μαμφρέδον (¹), ἐγένετο κύριος τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τὸν Κάρολον τοῦτον, ὄντα ἄνδρα ρέκτην καὶ φιλόδοξον, συνωμολόγησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τότε περιφερόμενος εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν συμμάχων Βαλδουῖνος Β′, ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκην, δι᾽ ἧς ὁ μὲν Κάρολος ὑπέσχετο νὰ συνδράμῃ αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῆς χώρας τοῦ Ἠπειρώτου Μιχαὴλ Β′, καὶ ἐν γένει τοῦ τρίτου ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσαι ἤθελον κατορθωθῆ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν Κάρολον, γενόμενον καὶ ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ, ἔστρεψε τότε ὁ Γουλιέλμος ἁπάσας τὰς ἐλπίδας· καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον. Ἀλλ᾽ ἡ προστασία τοῦ Καρόλου μικρὸν ὠφέλησε τὸν Γουλιέλμον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολέμων καὶ ὑπὸ τῆς συνδρομῆς ἣν ἐδέησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν κατὰ τῆς Τύνιδος ἐκστρατεύσαντα ἀδελφόν του Λουδοβῖκον Θ′, ἐλαχίστας ἠδυνήθη νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας εἰς τὸν συμπένθερον αὐτοῦ, τὸν ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Παλαιολόγου πολεμούμενον. Συνέπεσε δὲ νὰ προαποθάνῃ τοῦ Γουλιέλμου τῷ 1277 ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Φίλιππος· ὥστε, ὅταν μετὰ ἓν ἔτος ἀπεβίωσε καὶ ὁ τοσοῦτο πολυτάραχον βίον διαγαγὼν τρίτος ἐκεῖνος γόνος τῶν Βιλλεαρδουίνων, ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν κυριαρχίαν γυναικός, τῆς Ἰσαβέλλας, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν δὲ βασιλέως μακρὰν ἑδρεύοντος, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ (²). Ἀλλὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα θέλομεν ἱστορήσει

(¹) Υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β′.

(²) Ἐννοεῖται, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας ἅμα καὶ Νεαπόλεως (τῆς Κάτω Ἰταλίας), οὐχὶ τῆς Ἰταλίας ἁπάσης.

βραδύτερον. Ἐνταῦθα δὲ ρίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου ἑλληνικῶν χωρῶν, ἵνα παραστήσωμεν πῶς εἶχον ἐν κεφαλαίῳ τὰ πράγματα αὐτόθι, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Γουλιέλμος τῆς Πελοποννήσου.

Τῶν Σαλώνων ἦρχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ τοῦ Θωμᾶ Β΄ υἱὸς Γουλιέλμος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διεδέξατο ὁ μονογενὴς υἱός του Θωμᾶς Γ΄, καὶ τούτου θανόντος τῷ 1311 ἐξέλιπε τὸ γένος τῶν Στρομογκούρτ. Ἐν Θεσσαλίᾳ, ἂν καὶ αὕτη συνεδέετο μᾶλλον μετὰ τῆς Ἠπείρου ἢ μετὰ τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐσῴζοντο ἔτι που καί που φεουδαλικοί τινες δυνάσται μικρὰ ἔχοντες κτήματα. Ἰσχυρότερος αὐτῶν ἦτο ὁ κύριος τῆς Βοδονίτζης μαρκίων Οὐβερτῖνος Παλλαυιτζίνης, ὅστις ὅμως ἀπεβίωσε ζῶντος ἔτι τοῦ Γουλιέλμου, καταλιπὼν τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφήν του Ἰσαβέλλαν. Ἀλλ' ἡ μᾶλλον λόγου ἀξία μετὰ τὴν Πελοπόννησον φραγκικὴ ἀρχὴ ἦτο τὸ δουκᾶτον Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ὁ Γουίδων Α΄ ἀπεβίωσε τῷ 1263, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἐπάνοδόν του, καταλιπὼν δύο υἱούς, ὧν ὁ Ἰωάννης Α΄ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, 1263 — 1280. Οἱ κυριώτατοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς ἦσαν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Γουλιέλμος, ἄρχων τῆς Λεβαδείας, καὶ ὁ ἐξάδελφός του Σαὶντ Ὀμέρ, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως Θηβῶν. Διετήρει δὲ ὁ δοὺξ Ἰωάννης καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φέουδα αὐτοῦ, ἤτοι τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ δουκὸς Ἰωάννου μετὰ τοῦ δεσπότου Μεγαλοβλαχίας καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ λομβαρδικῶν δυναστῶν θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοικήσεως ἄλλας δυστυχῶς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ ὅτι ἤκμαζε τότε ἐνταῦθα ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἐννοεῖται, ὡς ἐνδιαίτημα δυτικῶν μοναχῶν, καὶ ὅτι ὁ δοὺξ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς προσόδους τῆς χώρας αὐτοῦ μετήρχετο δεινὴν πειρατείαν ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τῆς δὲ δυτικῆς ἐξηκολούθει ἄρχων ὁ Μιχαὴλ Β΄ Κομνηνός, καίτοι ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολεμούμενος, μέχρις οὗ τῷ 1265 ἠναγκάσθη νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν δεύτερον υἱόν του Ἰωάννην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῷ 1271 ὁ μὲν πρεσβύτερος υἱός του Νικηφόρος δὲν ἐκληρονόμησεν εἰμὴ μέρος τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτίαν καὶ Δολοπίαν), τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰς νήσους Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κτήσεων τοῦ Μιχαὴλ Β΄ τὰς μὲν παρέλαβεν ἕτερος υἱός, ὁ νόθος Ἰωάννης, αἱ δὲ ἐπιτραπεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, εἰς τὸν Μαμφρέδον περιῆλθον μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ νόθος ἐκεῖνος υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Β', Ἰωάννης Α' (ἄλλος παρὰ τὸν πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα νόμιμον ὁμώνυμον

Τὸ κάστρον τῶν Σαλώνων

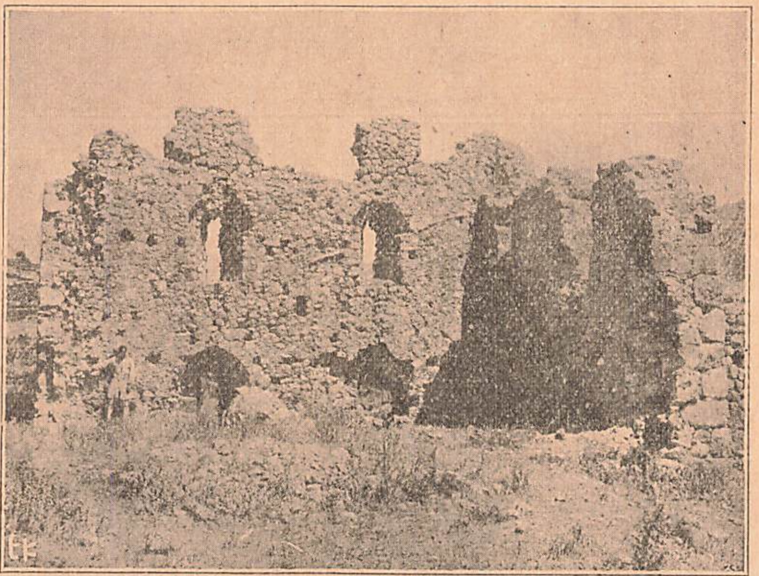
υἱόν, ὃν εἶχε δώσει ὅμηρον εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον),ἔλαβε τὴν Θεσσαλίαν, ἤτοι τὴν Πελασγίαν, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Λοκρίδα, ἑνὶ λόγῳ πᾶσαν τὴν χώραν τὴν πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Παρνασοῦ ὁριζομένην, καὶ ἤδρευεν εἰς Ὑπάτην, ὀνομαζομένην ἔκτοτε νέας Πάτρας, ἣν ἀσφαλῶς ὠχύρωσε, καλούμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων δοὺξ Πατρῶν ἢ (ἐνάρθρως) *Λαπατρίας*. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος, ὅστις εἶχε λάβει δευτέραν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογῖναν Καντακουζηνήν, ἀνεψιὰν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διῆγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀνὴρ πολυπράγμων καὶ μάχιμος, περιεπλάκη μετά τινα ἔτη εἰς πόλεμον μακρὸν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, συμμαχήσας ἐπὶ τούτῳ μετά τε τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ,ὅστις ἐπικυρίαρχος ὢν ἁπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων οὐ μόνον εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἀνεμίχθη ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς βορείου Ἠπείρου. Τῷόντι, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Β΄ ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην σύζυγον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Μαμφρέδον, παρεχώρησεν αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα καὶ τὰ Βελάγραδα, βραδύτερον δὲ καὶ τὰ ὀχυρὰ Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυραν. Ἔπειτα, πεσόντος τοῦ Μαμφρέδου καὶ καταλαβόντος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἠξίωσεν οὗτος ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουσι καὶ τὰ προμνημονευθέντα τμήματα τῆς ἄνω Ἠπείρου [1]· συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ὧν τινες ἦσαν πρὸ καιροῦ καθολικοί, καὶ ἐπιτρέψας αὐτοῖς ἀξιόλογα προνόμια, ἀνεγνωρίσθη νόμιμος κυρίαρχος τῷ 1272. Διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν κτῆσιν τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Αὐλῶνος, τοῦ Βουθρωτοῦ, τῶν Συβότων καὶ τῆς Κερκύρας, καίτοι ἀδιακόπως σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πολεμούμενος. Τότε κατὰ πρῶτον ἀλβανικά τινα γένη ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ· οἱ Σγουροί, οἱ Ἰόνιμοι, οἱ Βλευίσκοι, οἱ Τοπίαι, οἱ Ἀριανῖται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλομεν ἴδει καὶ βραδύτερον μνημονευόμενα, ὁ δὲ Κάρολος εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὁμιλεῖ καὶ περὶ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας· ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἄλλα πάλιν γένη τῶν Ἀλβανῶν ἐπέμενον ἀνθιστάμενα εἰς τοὺς Ἀνδεγαυικοὺς καὶ συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Παλαιολόγων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 1275. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ τῶν νέων Πατρῶν ἡγεμὼν Ἰωάννης Α΄ εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον συνδεθῆ στενῶς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διότι ἔδωκε μὲν σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικον Ταρχανειώτην, ἔλαβε δὲ εἰς ἀντάλλαγμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Οὐδὲν ἧττον ἐπιθυμῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἔνθεν μὲν μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ Καρόλου Α΄ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τοῦ 1273 καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις διὰ τοῦ πρέσβεώς του Κωνσταντίνου Ἰωάννου, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἤκμαζον τότε ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν. Ἄμεσον δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ῥῆξιν ἔδωκε τῷ 1275 ὁ γαμβρὸς τοῦ πρώτου Ἀνδρόνικος, ὅστις διοικητὴς ὢν τῆς Ὀρεστιάδος καὶ τῆς περὶ τὸν Αἷμον χώρας, λαβὼν δὲ ἀφορμήν τινα δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ θείου του Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπανέστη καί, μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος, κατέφυγεν εἰς τὸν πενθερὸν αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἰσχυρὸς αὐτοκρατορικὸς στρατός, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἐνῷ ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐληλάτει τὰ φραγκικὰ παράλια

---

[1] Ὡς κληρονόμος τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Β', παρ' οὗ ἠγόρασε τὰ τούτου ἐπὶ τὴν αὐτοκρατορίαν Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα.

τῆς χώρας. Πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐδῃώθη, τὰ ὕπαιθρα χωρία παρεδόθησαν, ὁ δὲ Σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης, μὴ λαβὼν εἰσέτι τὴν προσδοκωμένην τῶν Φράγκων συνδρομήν, ἐκλείσθη εἰς τὰς νεωστὶ ὀχυρωθείσας νέας Πάτρας. Ἐκεῖ πολιορκούμενος ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ βλέπων ὅτι, ἐὰν βραδύνῃ ἔτι νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία ἐπικουρία, θέλει ἐπὶ τέλους παραδοθῇ, ἀπεφάσισεν ἔργον τολμηρότατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ πολυμηχάνου τούτου ἀνδρός. Ἐξῆλθε μετμηφιεσμένος ὡς χωρικὸς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ κατορθώσας νὰ διέλθῃ σῷος τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων ἔδραμεν εἰς Θήβας ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἄφιξιν τῆς συνδρομῆς τοῦ δουκὸς Ιωάννου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέτεινεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν ὡραίαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην· ἀλλ᾽ ἐκεῖνος πάσχων ἐξ ἀνιάτου ποδάγρας ἐδέχθη τὴν νύμφην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ δυνάστου Λεβαδείας Γουλιέλμου, καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Γραβιὰν καὶ τὸ Σιδηρόκαστρον. Μεθ᾽ ὃ συναπῆλθον ὅ τε δοὺξ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ εἰς νέας Πάτρας, συνεπαγόμενοι 300 λογάδας ἱππεῖς. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων πρὸς οὓς ἔμελλε νὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ ἐν οἷς ὑπῆρχον, παρεκτὸς τῶν πεζῶν, ἱππεῖς 30.000, οἱ πλεῖστοι τοῦρκοι μισθοφόροι. Ὅθεν, ὅταν ἔφθασαν οἱ δύο σύμμαχοι περὶ τὰς νέας Πάτρας καὶ εἶδον τὸ πολυάριθμον τῶν ἀντιπάλων στρατόπεδον, ὁ Σεβαστοκράτωρ παρετήρησεν ἀγωνιῶν εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὴν δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων. Ἀλλ᾽ ὁ Ἰωάννης Λαρόσης ἀπεκρίθη, κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον, ἀγερώχως εἰς τὴν παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἐλάλουν οἱ Φράγκοι, «πολὺ λαός, ὀλίγο ἄτρωποι» ([1]). Καὶ τῳόντι ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς κατετροπώθη κατὰ κράτος. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε δίκαιον οἱ Φράγκοι νὰ ὁμιλῶσι μετὰ τοσαύτης περιφρονήσεως περὶ τῶν ἰθαγενῶν στρατευμάτων, διότι ἡ ἐν Πελαγονίᾳ ἧττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων, καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς βασιλευούσης, καὶ πολλὰ ἄλλα παθήματα, τὰ ὁποῖα μετ᾽ ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει, μαρτυροῦσιν ὅτι πλειστάκις κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλ᾽ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπίζηλον τῇ ἀληθείᾳ ἦτο τὸ

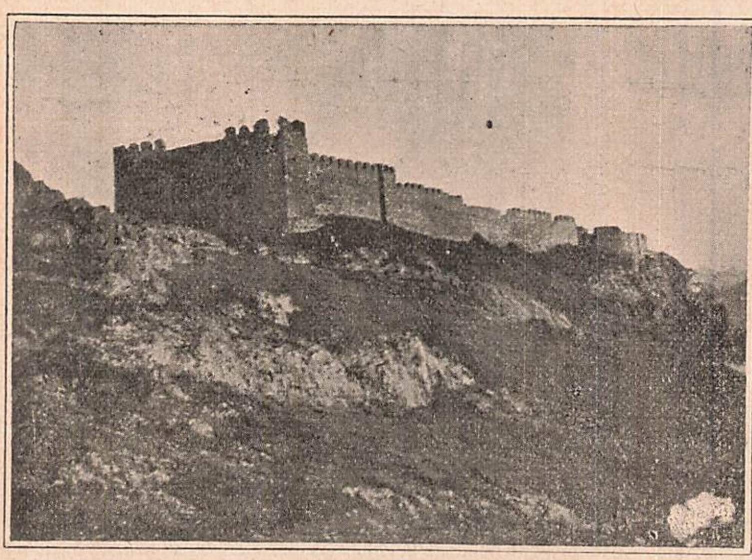

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Σαλώνοις φραγκικῆς ἐκκλησίας *(ἰδ. σελ. 89)*

([1]) Παροιμία βυζαντινὴ «πολὺς λαός, ὀλίγοι δὲ ἄνθρωποι» θεωρουμένη ἀπόφθεγμα, ἐν ᾧ ἡ ἀντίθεσις γίνεται μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ ἀνθρώπων· εἶναι τὸ παρ᾽ Ἡροδότῳ (Η 210) «πολλοὶ μὲν ἄνθρωποι, ὀλίγοι δὲ ἄνδρες».

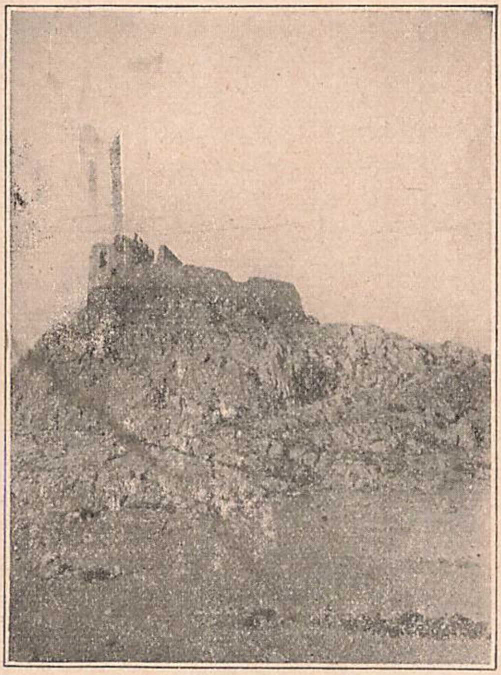
φρόνημα τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων μαχητῶν ἐν μέσῳ χώρας ἀδιαλείπτως πολεμίας· διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ φρόνημα εἶναι πολλάκις τὸ ἥμισυ τῆς νίκης. Ὁ δὲ ἀνὰ χεῖρας πόλεμος κατέπαυσεν ἐπὶ τριετίαν, μὴ ἐπαναληφθεὶς εἰμὴ τῷ 1278, ἤτοι καθ' ὃ ἔτος ἀπεβίωσεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος, ὅτε οἱ δύο Ἰωάνναι καὶ ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἐπικυρίαρχος Κάρολος συνεμάχησαν αὖθις κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Πῶς εἶχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὰ κατὰ τοὺς Ἐνετούς; Τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Εὐβοίας ἐνέμοντο οἱ τρεῖς λομβαρδικοὶ οἶκοι, οἱ ἐξ ἀρχῆς καταλαβόντες τὴν νῆσον ταύτην, ἐπικυρίαρχος δὲ αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τῷ 1262 ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας· καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἵστατο, ὡς τρίτη ἀρχή, ἡ ἰσχυρὰ ἐνετικὴ ἀποικία, κεκτημένη μεγάλα ἐμπορικὰ μᾶλλον ἢ πολιτικὰ προνόμια. Τῆς ἀποικίας ταύτης προΐστατο ἄρχων ὅστις στελλόμενος ἐξ Ἐνετίας ἐκαλεῖτο βάιλος, καὶ ἦτο ἐπιτετραμμένος τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς μητροπόλεως ἀπέναντι τῶν τε τριῶν κυριάρχων καὶ τοῦ ἐπικυριάρχου. Ἡ ἀποικία εἶχε πολλαχοῦ τῆς νήσου μεγάλας ἰδίας συνοικίας καὶ πολλὰ κτήματα καὶ εἰσέπραττε τοὺς φόρους ὅλων τῶν ἀπὸ θαλάσσης εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων· ἀτελεῖς ἦσαν ὅμως οἱ τρεῖς δυνάσται μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀνθρώπων των, ἱπποτῶν καὶ πολιτῶν, καὶ προσέτι ὁ ἐπικυρίαρχος μετὰ τῶν φεούδων αὐτοῦ, καὶ ὁ κλῆρος. Ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας λοιπὸν ἐνετικὴ ἀποικία δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς κυριαρχίας, ὃν ἀείποτε διετήρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐνετικὴ ἀποικία. Ἡ πρώτη ὡμοίαζε μᾶλλον τὰς ἀποικίας τὰς ὁποίας οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἱδρύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μητρόπολις ὀλίγον ἔδειξε ζῆλον εἰς τὰς μετ' οὐ πολὺ μεταξὺ τῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐκραγείσας ἐχθροπραξίας. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἐνετία ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐφρόντιζε μᾶλλον πῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἢ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῆς πρὸ 60 ἐτῶν συνομολογηθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς Φράγκους συνθήκης. Σπουδαίως δὲ ἀγωνισθεῖσα νὰ διασώσῃ μόνην τὴν Κρήτην, καὶ τὸ πολὺ ὀλίγα τινὰ ἔτι ἄλλα σημεῖα, ἐπολιτεύετο νωθρῶς ὁπωσοῦν πανταχοῦ ἀλλοῦ καὶ μάλιστα ἐν Εὐβοίᾳ. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπισημότατος τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς νήσου ταύτης ἦτο ὁ Γουλιέλμος Α΄ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος, τοῦ ὁποίου ἀποθανόντος τῷ 1263, διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Γουλιέλμος Β΄, 1263—1275. Οἱ δυ-

Τὸ κάστρον τοῦ Ζητουνίου (Λαμίας) (ἰδ. σελ. 91)

νάσται οὗτοι ἐσώρευσαν θησαυροὺς μεγάλους εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν, ἰδίως ἐκ πειρατειῶν τὰς ὁποίας ἔπραττον, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις δουκὸς Λαρόσου, οὐ μόνον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκπέμποντες ἐπὶ τούτῳ πολλάκις στολίσκους ἑκατὸν πλοιαρίων καὶ ἀδιακρίτως ληστεύοντες ἕλληνάς τε καὶ λατίνους ἐμπόρους. Ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἐτιμωρήθησαν δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας ταύτας. Εἷς τῶν ἱπποτῶν τῆς νήσου, ὁ Καρυστηνὸς Λικάριος, λαβὼν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας, συνενοήθη μετὰ τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, τοῦ ἐκπλεύσαντος εἰς περιστολὴν τῶν Εὐβοέων πειρατῶν, καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ ὑπ᾽αὐτοῦ κατεχόμενον καὶ οὐ μακρὰν τῆς Καρύστου κείμενον ἰσχυρότατον φρούριον τῶν Ἀνεμοπυλῶν. Οἱ αὐτοκρατορικοί, ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου ὑποστηριζόμενοι, ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Εὐβοίας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ Ἐνετοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι, μὴ φροντίζοντες εἰ μὴ περὶ συντηρήσεως τῆς ἰδίας ἀποικίας. Καὶ ἡ μὲν ἧττα ἣν ὑπέστη ὁ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στρατὸς περὶ νέας Πάτρας τῷ 1275 ἐνεθάρρυνε τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, οἵτινες, ὁπλίσαντες δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα καὶ δέκα μικρότερα, ἐνίκησαν τὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Δημητριάδος ναυλοχοῦντα βασιλικὸν στόλον, καίτοι ἀσυγκρίτως ὄντα ἰσχυρότερον. Ἀλλ᾽ ὁ ἐν Δημητριάδι καταφυγὼν μετὰ τὴν ἧτταν ἣν περὶ νέας Πάτρας

Τὸ ἐν Εὐβοίᾳ κάστρον τῶν Φύλλων

ἔπαθε δεσπότης Παλαιολόγος, ἐπιβιβάσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς ναυτικῆς ἥττης πλοίων,κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τοὺς Φράγκους. Ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐκυριεύθησαν, οἱ δὲ ἄριστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν,ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ ὁ Λικάριος ἐξηκολούθησαν πάσῃ δυνάμει τὸν κατὰ τῆς Εὐβοίας πόλεμον. Ὁ Λικάριος, προαχθεὶς τότε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀντιναυάρχου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ πολλῶν Φράγκων τῆς νήσου ἐκυρίευσε τὴν ἰσχυρὰν Κάρυστον, κατέλαβε τοὺς ἀξιολόγους πύργους Ἄρμενα, Κούπα, Κλεισούραν καὶ Μανδοῦκι, ἀπέκλεισε πανταχόθεν τὴν νῆσον καὶ τῷ 1278 ἐπολιόρκησεν αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα. Ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης συνεκροτήθη περὶ Βατόνδα μάχη μεγάλη, εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Εὐβοίᾳ εὑρισκόμενος Ἰωάννης Λαρόσης. Τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τῶν τριῶν δυναστῶν ἀπετέλουν ἱσπανοί, καταλανοὶ καὶ σικελοὶ μισθοφόροι· οὐδὲν ἧττον οἱ περὶ τὸν Λαρόσην ἐνικήθησαν ὁλοσχερῶς, πολλοὶ τῶν ἱπποτῶν ἔπεσον, πολλοὶ ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ τε δοὺξ Ἰωάννης καὶ εἷς τῶν δυναστῶν, ὁ Γιβέρτος, ἀμφότεροι βαρέως πληγωθέντες. Ἀλλ᾽ ὅμως ὁ Λικάριος δὲν ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ὁ τότε βάιλος Νικολὸς Μοροζίνης ἀντέστη προσλαβὼν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Ἰακώβου Λαρόσου, ὅστις διοικῶν τὸ Ναύπλιον ἔδραμε μετὰ δυνάμεως εἰς Χαλκίδα, ἅμα μαθὼν τὴν αἰχμα-

λωσίαν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Λικάριος ἀπέστη τῆς πολιορκίας καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου. Ἴσως ἀνεχαίτισεν αὐτὸν καὶ ἡ ἀγγελία ὅτι, ἐνῷ οὗτος τοσοῦτον ηὐδοκίμει ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἔπαθε νέαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἧτταν. Τῷόντι τῷ 1278 ὁ τῶν νέων Πατρῶν δεσπότης Ἰωάννης Α΄ ἀνανεώσας τὴν μετὰ τῶν Φράγκων συμμαχίαν, ὡς προείπομεν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Συναδηνὸν καὶ τὸν Μιχαὴλ Καβαλλάριον, καταλαβόντες τὴν Δημητριάδα καὶ τὸ Ἁλμυρόν, ἠπείλουν τὴν Μεγαλοβλαχίαν (¹). Οἱ δύο στρατοὶ συνηντήθησαν περὶ Φάρσαλον· οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐνικήθησαν, ὁ Συναδηνὸς ἠχμαλωτεύθη, ὁ δὲ Καβαλλάριος πληγωθεὶς καιρίως ἀπέθανε μετ᾽ ὀλίγον ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ μεταξὺ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἐνετῶν πόλεμος ἀπέβη λοιπὸν ἀμφίρροπος. Τὸ μὲν κράτος τοῦ δεσπότου νέων Πατρῶν Ἰωάννου Α΄ ἠσφαλίσθη· ἐξ οὗ παρέμενεν ἀσφαλὲς καὶ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι ἀπαχθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτου τοῦ Ἰωάννου Λαρόσου· ἡ δὲ Εὔβοια ἐξηκολούθει κατεχομένη ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἀπέλυσεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν Ἰωάννην Λαρόσην ἐπὶ πληρωμῇ 30.000 χρυσῶν (336.000 φράγκων). Ἀλλ᾽ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέζησε πολύ, ἀποθανὼν τῷ 1280 ἄγαμος, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α΄, 1280—1287.

Παρεκτὸς τῆς Εὐβοίας οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὴν Κρήτην. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἀνέκαθεν ὠχυρωμένη, ἡ δὲ δευτέρα ὠχυρώθη ἀπὸ τοῦ 1270. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι αἱ αὐτόθι ἀρχαί των ἦσαν καθαρῶς στρατιωτικαί. Ἀλλ᾽ ὁσάκις αἱ πρὸς τοὺς Βιλλεαρδουίνους σχέσεις των περιεπλέκοντο, διώριζον καὶ ἐκεῖ βάιλον ὅμοιον τοῦ εἰς Εὔβοιαν ἀποστελλομένου. Οἱ δὲ τὰς νήσους καταλαβόντες ἐνετοὶ πολῖται ἐλάχιστα καθ᾽ ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἐνετίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑποτελεῖς αὐτῆς. Ἐπιφανέστατοι τούτων ἦσαν οἱ Σανοῦτοι τῆς Νάξου. Περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ δουκὸς Μάρκου Α΄ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἀλλαχοῦ. Ἀποθανόντος δ᾽ αὐτοῦ περὶ τὸ 1227 ὁ υἱός καὶ διάδοχός του Ἄγγελος ὤμοσεν ἀλληλοδιαδόχως πίστιν ὑποτελείας εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ροβέρτον, Ἰωάννην τὸν Βρυέννιον καὶ Βαλδουῖνον Β΄, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἐπικυριαρχίαν εἰς τὸν Γοδοφρέδον Β΄ Βιλλεαρδουῖνον. Ὁ Ἄγγελος διῴκησε τὰς νήσους αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ περὶ τὰ 35 ἔτη. Ἀποθανόντα δ᾽ αὐτὸν τῷ 1262 διεδέξατο ὁ υἱός του Μᾶρκος Β΄ διατελέσας, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὑποτελὴς τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β΄ ὤμοσε προθύμως πίστιν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας Κάρολον (²). Καὶ ἠγάπα μὲν πάντοτε τὴν Ἐνετίαν ὡς πατρίδα τῶν προγόνων αὐτοῦ, διατελῶν εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἀλλ᾽ ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τοῦ δόγου Ἰωάννου Δανδόλου, 1280—1289, τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ μεταβάλῃ τὸν *πολίτην* Μᾶρκον Β΄ εἰς ὑποτελῆ τῆς Ἐνετίας δοῦκα. Μετὰ τοὺς Σανούτους οἱ ἰσχυρότεροι καὶ διαρκέστεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἄρχοντες ὑπῆξαν οἱ Γκίζαι, κατέχοντες κυρίως μὲν τὴν Τῆνον

(¹) *Μεγαλοβλαχίαν* ἐννοεῖ τὴν νοτίαν Θεσσαλίαν κατὰ τὸ ὄνομα τὸ δοθὲν ταύτῃ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ βλαχικῶν ἤτοι ποιμενικῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

(²) Λέγε *Νεαπόλεως* καὶ *Σικελίας* ἢ τῶν δύο *Σικελιῶν*, οὐχὶ τῆς Ἰταλίας.

καὶ τὴν Μύκονον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς νήσους, οἷον Κέαν, Σέριφον, Ἀμοργόν, Σκίαθον καὶ Σκόπελον. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, καὶ ἰδίως κατά τινα ἐπίσημον κατάλογον τοῦ ἔτους 1260 ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐνετίας σῳζόμενον, ἡ Τένεδος, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Κῶς, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κάρχη, ἡ Ρόδος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Μύκονος, ἡ Δῆλος (Σδίνη), ἡ Κέως, ἡ Σῦρος (τότε καλουμένη συνήθως Σούδα), ἡ Πάρος, ἡ Ἀντίπαρος, ἡ Νάξος, ἡ Ἀμοργός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Παλμάζας (Πάτμος), ἡ Κάλαμος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σέριφος, τὰ Θερμιά, ἡ Σίφνος, ἡ Μῆλος, ἡ Ἰκαρία, ἡ Σκόπελος, ἡ Σαμοθρᾴκη (μεταμορφωθεῖσα ἐν τῷ καταλόγῳ παραδόξως εἰς Sanctus Mandrachius), ἡ Λῆμνος καὶ τελευταῖον ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ τὰ Κύθηρα, ἔκτοτε ὀνομαζόμενα Τσιρίγο, εἶχον φρούρια καὶ μετήρχοντο αἱ πλειότεραι, ὅπως οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας καὶ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, δεινὴν πειρατείαν. Ἀλλὰ τῷ 1276

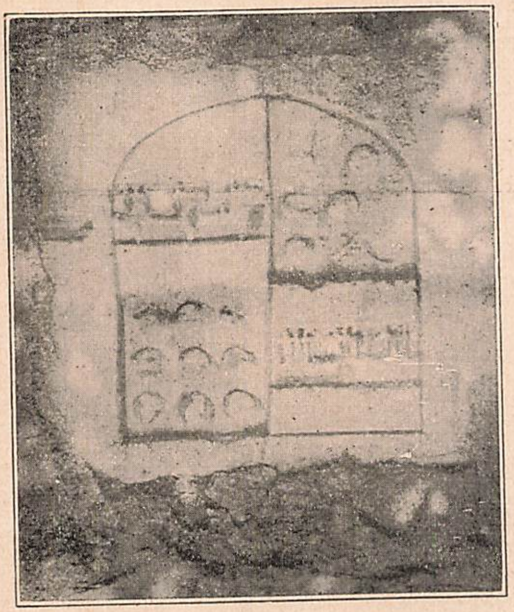

Τὸ κάστρον τῆς Λέσβου

(Γενοατικὰ τείχη).

ὁ Λικάριος στρατεύσας κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκυρίευσε συγχρόνως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνοι ἀγέρωχοι, φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἱκανὴ νά τους καταβάλῃ. Ἡ Σκόπελος, ἥτις ἀνῆκε τότε, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκῦρος καὶ ἡ Ἀμοργός, εἰς ἕνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἧττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκίζης, ὅστις ἐβεβαίου ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὀβιδίου Major sum quam cui possit fortuna nocere, ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δοὺξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυιγαγιόζος, ὅστις συνετήρει ἐννέα γαλέρας καὶ 700 γενναίους τοῦ φρουρίου αὐτοῦ προμάχους καὶ παρεῖχεν ἄσυλον ἀσφαλὲς εἰς ἅπαντας τοὺς πειρατάς. Τῷ 1278 ἐκυριεύθη καὶ ἡ Λῆμνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοὺς ἐνετοὺς δυνάστας ὡσαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη, ἡ Θηρασία, τὸ Τζερίγο, τὸ Τζεριγότο καὶ ἄλλαι πολλαὶ νῆσοι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἀνέλαβον μετὰ εἰκοσαετῆ περίπου ἑλληνικὴν κυριαρχίαν τὰς ἀρχαίας κτήσεις, οἷον οἱ Βαρόζζαι τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Θηρασίαν, οἱ Μικιέλοι καὶ οἱ Ἰουστινιάναι τὴν Κέων καὶ τὴν Σέριφον, οἱ Κουιρῖνοι τὴν Ἀστυπάλαιαν· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν νέων ἐκείνων βαρώνων εὗρον, ἀντὶ πόλεων ἀκμαζουσῶν καὶ λαμπρῶν φρουρίων, χώρας ἐρήμους καὶ πειρατικὰς φωλεάς. Διότι ἡ πειρατεία, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνακτήσεως πολλῶν νήσων, ἐπετάθη ἀπ' ἐναντίας, προσλαβοῦσα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ πλεῖστοι τῶν πειρατῶν τούτων ἦσαν Γενουαῖοι, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ κράτει καὶ πολλοὶ Γενουαῖοι εἰρηνικῶς τὴν ἐμπορίαν μετερχόμενοι, ἀφ' ἧς ἡ ἐν Νυμφαίῳ συνθήκη ἠνέῳξεν εἰς αὐτοὺς πάλιν τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τινὲς μάλιστα τούτων ἀπέβησαν καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες λόγου ἄξιοι, οἷοι οἱ ἀδελφοὶ Ζαχαρίαι, οἵτινες, ἀνεψιοὶ ἐξ ἀδελφῆς ὄντες τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ εἰς κτῆσιν τὴν Φώκαιαν κατέλαβον ἔπειτα τῷ 1303 τὴν Χίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Κῶν καὶ μετεβίβασαν τὴν ἐπὶ

τούτων κυριαρχίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους, προσαποκτήσαντας μετ᾽ οὐ πολὺ μεγάλα κτήματα καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπὶ τέλους ἀναβάντας τῷ 1404 εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις· τὸ δ᾽ ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον συνήθως μετήρχοντο οἱ ξένοι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἦτο ἡ πειρατεία. Ἐξ ἐπισήμου ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278 ἐξάγεται ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν 90 ὀνομαστῶν πειρατῶν Γενουαίων, Λομβαρδῶν, Πισατῶν, Γασμούλων, Λατίνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθράκης, Κέω, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλων χωρῶν, οἵτινες ὑπὸ σημαίαν αὐτοκρατορικὴν κατεδίωκον ἀνηλεῶς τούς τε Ἐνετοὺς καὶ τοὺς ὑπ᾽ αὐτῶν προστατευομένους Ραουσαίους, Εὐβοεῖς, Ἀθηναίους καὶ Κρῆτας. Ἡ πειρατεία λοιπὸν αὕτη εἶχε λάβει ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἦτο εἷς τῶν τρόπων δι᾽ ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐζήτει νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς ἀντιπάλους, τοὺς Ἐνετούς. Ὁσάκις δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὁπλίσαντες δύναμιν ἰσχυρὰν ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς τυχοδιώκτας ἐκείνους, οἱ πειραταὶ εὕρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἰδίως εἰς Ρόδον, τῆς ὁποίας ὁ διοικητής, ὁ καπετὰν Κριβικιώτης, ἦτο πιστότατος αὐτῶν σύμμαχος. Διότι ἡ Ρόδος, ἥτις, ὡς προείπομεν, διετέλεσεν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ὁτὲ μὲν αὐτόνομος ὁτὲ δὲ ἡμιαυτόνομος, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς Γαβαλάδας εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἐν μέρει τοὐλάχιστον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἔπειτα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τὸ οἰκόσημον τοῦ δουκικοῦ οἴκου Κουιρίνη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κάστρου Ἀστυπαλαίας

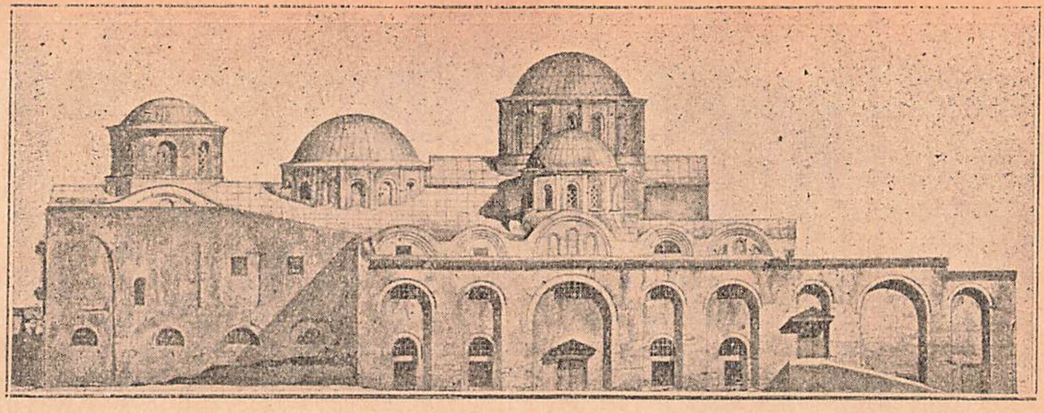
Ἡ δὲ κυριωτάτη τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνετικῶν κτήσεων, ἣν διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη καὶ κατώρθωσε νὰ διασώσῃ, ἦτο ἡ Κρήτη. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα ἐδέησε νὰ παλαίσωσιν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς ἀείποτε σφαδάζοντας ἰθαγενεῖς Ἕλληνας, διότι ἡ Κρήτη, ὀφείλομεν νὰ τὸ εἴπωμεν πρὸς τιμὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ χώρα ἡ πεισματωδέστερον πάσης ἄλλης ἀντισταθεῖσα τότε εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρώτην τῶν ἀρχόντων αὐτῆς ἐπανάστασιν, τῷ 1212, ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Αἱ δειναὶ τῶν ἐνετῶν ὑπαλλήλων καταπιέσεις προεκάλεσαν μετὰ πέντε ἔτη νέον κίνημα ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σκορδίλην καὶ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνόν. Τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα κατετροπώθησαν, ὁ δὲ τότε δοὺξ Παῦλος Κουιρίνης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Δομένικος Δελφῖνος, 1218—1220, συνωμολόγησε τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1219 ἐπίσημον συνθήκην μετὰ τοῦ Σκορδίλη καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ, δι᾽ ἧς παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς χώραν τινὰ πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου μέρος παρὰ τὸν ποταμὸν Μουζέλαν καί τινα ἀριθμὸν ἱππικῶν φεούδων ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν (ἤτοι φρ. 11.200) κα

αὐτουσίων προϊόντων· οἱ δὲ ὑπέσχοντο πίστιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οὐδεὶς Λατῖνος θέλει ζημιώσει αὐτοὺς ἢ φορολογήσει, καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ των μοναστήρια θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν. Ἔκτοτε ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐπί τινα ἔτη, ἐξ ἧς ὠφεληθεῖσα ἡ Ἐνετία ἐνίσχυσε τὴν ἀποικίαν αὐτῆς καὶ ἐσύστησε νέα ἱπποτικὰ φέουδα εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εἰσέτι διανεμηθῆ μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν. Ἀλλ' ἡ διανομὴ τῶν νέων τούτων φεούδων προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἰωάννου Στορλάδου, 1228—1230, ἧς προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακοντόπουλοι, ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ὁ σεβαστὸς Νικόλαος Δαιμονογιάννης, ὁ Μιχαὴλ Ἀρκολέων καὶ ἄλλοι ἄρχοντες. Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς Βατάτζης καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ νέος δοὺξ Ἄγγελος Γραδένιγος ἠναγκάσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1234 νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, νὰ ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νὰ διανείμῃ τὰς κτήσεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν ἐνετῶν ἀποίκων. Ἀλλ' ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἀρχόντων ἦτο ἀδιάλειπτος καὶ τῷ 1251 ἐξερράγη νέα ἐπανάστασις, ἥτις ὅμως τάχιστα περιεστάλη, ἡ δὲ Ἐνετία ἐφρόντισε πάλιν περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεων αὐτῆς διὰ νέων καὶ εὐρυτέρων ἐποικήσεων. Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1251 ἐψηφίσθησαν ἕτερα 90 ἱπποτικὰ φέουδα περὶ τὸ Δικτυνναῖον ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθησαν εἰμὴ 75, τῶν δὲ λοιπῶν ἀνεβλήθη ἡ παραχώρησις μέχρις οὗ κατακτηθῇ πᾶσα ἡ χώρα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑποκύψει εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ὁλόκληρος ἡ Κρήτη. Τότε ἀνῳκοδομήθη καὶ ἡ πόλις τῶν Χανιῶν, ἥτις μετ' ὀλίγον κατέστη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κανδίαν, ἤτοι τὸ μεγάλον κάστρον, πρωτεύουσα τῆς νήσου καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς πόλεως ἐπετράπη εἰς τοὺς νέους ἀποίκους, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνετικὴ πολιτεία. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπεχείρησε πάσῃ δυνάμει τὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης ἔξωσιν τῶν Ἐνετῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συμβιβασθεὶς πρὸς τούτους, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Τότε ὅμως παρήχθη νέον εἶδος κινδύνων. Τινὲς τῶν ἐνετῶν φεουδαρχῶν ἐπεχείρησαν ν' ἀποσπάσωσι τὴν ἀποικίαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ᾠκονομήθη καὶ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη δὲν ἐπανελήφθη ὁμοία τις ἀπόπειρα. Ἐπῆλθε δὲ τῷ 1271 νέα ἐγχωρίων ἀρχόντων ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Θεόδωρον Χορτάτζας, οἵτινες ὄντες πλούσιοι μὲν καὶ τολμηροί, ἀπόγονοι δ' ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς Κρήτης γενῶν, ἐπεχείρησαν νὰ ἁρπάσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου· καὶ ἀθροίσαντες περὶ αὐτοὺς πολυαρίθμους ὀπαδοὺς δεινὴν διέπραξαν λεηλασίαν καὶ δῄωσιν εἰς τὴν τῶν ἐνετῶν ἀποίκων χώραν. Καίτοι δὲ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ὅστις ἐλογίζετο ὁ πλουσιώτατος καὶ ἐπιφανέστατος ἁπάντων τῶν ἀρχόντων, συνεμάχησε μετὰ τοῦ δουκός, ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τῷ 1274 ὁ δοὺξ Μαρῖνος Ζένος κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ὁ διάδοχός του Μαρῖνος Μοροζίνης δὲν ἐπέτυχε πλειότερον τοῦ προκατόχου· καὶ ὁ τούτου διάδοχος Πέτρος Ζένος ἠναγκάσθη τῷ 1277 νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Τελευταῖον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἐπελθούσης μεγάλης ἐπικουρίας εἰς τοὺς Ἐνετούς, ἠναγκάσθησαν οἱ Χορτάτζαι νὰ καταλίπωσι τὴν νῆσον, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῶν παραδοθέντες ὑπετάχθησαν καὶ ἔτυχον συγγνώμης. Οἱ Χορτάτζαι οὗτοι μετὰ πολυαρίθμων οἰκογενειῶν κατεστάθησαν τότε εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τῶν Παλαιολόγων κτήσεις καὶ χρηματικὰς χορηγίας, καὶ ἐκεῖ θέλομεν εὕρει αὐτοὺς βραδύτερον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζομένους. Οὕτω δὲ κατασταλείσης καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπαναστάσεως ἐκτίσθη τότε εἰς τὴν πρότερον ὑπὸ τοὺς

Χορτάτζας διατελοῦσαν χώραν τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου. Εἰρηνικῶς διῴκησε τὰ πράγματα ὁ ἀκόλουθος δοὺξ Γαβριέλης, ὅστις τοσοῦτον ἀγαπητὸς κατέστη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὥστε ἐπωνομάσθη ὑπ᾽ αὐτῶν ***Καλός***, ὅπως καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βάιλος τῆς Εὐβοίας Μοροζίνης. Ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ νέαι ἐπῆλθον ἀνωμαλίαι καὶ ἔνοπλοι κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας διαμαρτυρήσεις, μικρότεραι τῶν ὅσας προηγουμένως ἱστορήσαμεν, τὰς ὁποίας ὅμως κατέβαλε πάλιν ἡ Ἐνετία, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἐνεργήσασα ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος, διότι ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος καθίστατο αὐτῇ ὁσημέραι ἀναγκαιοτέρα ἕνεκα τοῦ ἐπὶ μᾶλλον μείζονας διαστάσεις λαμβάνοντος ἐμπορίου τῶν Ἐνετῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας· καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ἔγραφεν ὁ δόγης τῷ 1264 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ′ ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ κυριωτάτη δύναμις τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικοῦ κράτους. Τῷόντι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἡ Κρήτη ἦτο ἡ χώρα ἣν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εἶχον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν οἱ δυτικοί.

Σφραγὶς λατίνου ἐπισκόπου τῆς Ἄνδρου.

Ὁ Παντοκράτωρ, ἐκκλησία τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, νῦν Ζεϊρὲκ Τζαμί
(Κατ' ἀναπαράστασιν Α. Τιέρ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεγάλην τῆς Ἀνατολῆς βασιλεύουσαν, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν αὖθις εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔλαβον τὴν πρώτην ἀγγελίαν τοῦ τοσοῦτον εὐκόλως διαπραχθέντος ἐκείνου κατορθώματος, κατ' ἀρχὰς ἐδίστασαν νά το πιστεύσωσιν. Ἔπειτα δέ, ὅταν τὸ γεγονὸς ἐβεβαιώθη ὑπὸ ἐπανειλημμένων ἄλλων ταχυδρόμων καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου, ὑπερβάλλουσα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων ἀγαλλίασις. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς βασιλίδος, τοῦ διετοῦς αὐτῶν υἱοῦ Ἀνδρονίκου, τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ τῆς συγκλήτου· καὶ ἀφικόμενος αὐτόθι τῇ 14 Αὐγούστου διέτριψε μέχρι τῆς ἐπιούσης ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Κοσμίδιον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τοῦ Κερατίου κόλπου κέρας κειμένης μονῆς τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Δὲν εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἰμὴ τὴν 15 Αὐγούστου, ἤτοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τελεῖ τὴν μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Πρὸ πάντων ἔφερεν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ παντοκράτορος τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης ***Ὁδηγητρίας***, ἥτις κυριευθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Φράγκων (κεφ. Ζ' τοῦ ΙΒ' βιβλίου τοῦ Δ' τόμου) εἶχε φαίνεται ἀποτεθῆ ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ προειρημένῃ μονῇ. Συγχρόνως δὲ διέταξε νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Χρυσῆ πύλη, ἣν εἶχον τειχίσει οἱ Λατῖνοι, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ διὰ τῆς πύλης ταύτης δι' ἧς τοσοῦτοι προκάτοχοι αὐτοῦ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἰσήλασαν. Τὴν πρωίαν λοιπὸν τῆς 15 ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ἀναβὰς εἰς ἕνα τῶν πύργων τῆς πύλης ἐκείνης καὶ κρατῶν τὸ τῆς Ὁδηγητρίας ἐκτύπωμα ἀπήγγειλε δεκατρεῖς εὐχὰς ποιηθείσας ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου. Ἐν ὅσῳ ἀπηγγέλλετο ἑκάστη τῶν εὐχῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἀποβαλὼν τὴν καλύπτραν καὶ κλίνας γόνυ ἔπιπτε χαμαὶ καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Μεθ' ἑκάστην δὲ τῶν εὐχῶν ἐσήμαινεν ὁ διάκονος τὴν ἀνέγερσιν, καὶ τότε ἀναστάντες ὅλοι ἀνέκραζον ἑκατοντάκις τὸ ***Κύριε ἐλέησον***. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροπραξίας ταύτης ἐβάδισεν ὁ αὐτοκράτωρ πεζός, προπορευομένης τῆς

εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, κειμένης πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλὺ-Καπού, ἐν ᾗ ἀπετέθη ἡ εἰκών. Ἐκεῖθεν ἐπιβὰς τοῦ ἵππου ἀφίκετο εἰς τὸ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ τέμενος καὶ προσκυνήσας τῷ δεσπότῃ Χριστῷ καὶ τὰ εἰκότα τούτῳ εὐχαριστήσας ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέγα παλάτιον· διότι τὸ τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου συνήθως ἥδρευεν ὁ Βυλδουῖνος Β΄, ἦτο τὸ πλεῖστον καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Εὐφροσύνη δὲ καὶ θυμηδία ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῇ πόλει καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ ἀντήμειψε τὸν καίσαρα Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἐπιτρέψας μὲν αὐτῷ νὰ τελέσῃ διὰ τῆς πόλεως θρίαμβον φέρων στέμμα μικροῦ δεῖν παρόμοιον τῷ βασιλικῷ, διατάξας δὲ ὥστε τὸ τοῦ καίσαρος ὄνομα νὰ μνημονεύεται ἁπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἔτος ὅλον ὁμοῦ τοῖς τῶν βασιλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ᾄσμασι. Συγχρόνως, ἐπειδὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους δὲν ἤθελε λογισθῇ πλήρης ἄνευ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀποκαταστάσεως, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε περιέλθει εἰς διενέξεις πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀσθενῆ πατριάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευούσῃ, καὶ νὰ στέψῃ αὐτὸν αὖθις ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οὐδόλως ἐμνημονεύθη πλέον τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τῶν Λασκάρεων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐτυφλώθη μάλιστα ὁ ταλαίπωρος οὗτος παῖς, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος τοῦ ν' ἀναβῇ ποτε εἰς τὸν θρόνον.

Μιχαὴλ Παλαιολόγος
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου)

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λοιπὸν ἐφαίνετο ὢν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἣν οἱ τότε ἄνθρωποι ᾐσθάνθησαν ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, αἱ δὲ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνέλαβον, ὅτι θέλει ἀνορθωθῇ αὖθις τὸ ἀρχαῖον κράτος, δὲν ἔμελλον νὰ ἐκπληρωθῶσι ποτέ. Ἡ θέα μόνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἣν ἡμέραν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν θριαμβικῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἦτο ἱκανὴ νὰ προξενήσῃ ἀπελπισίαν. «Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα», λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ἐπιφέρων ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἠσχολήθη πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀνακαθάρῃ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτήν, καὶ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀκοσμίαν νὰ μεταβάλῃ εἰς εὐκοσμίαν, ἐπισκευάζων τοὺς ναοὺς ὅσοι δὲν εἶχον τελείως καταπέσει καὶ πληρῶν ἀνθρώπων τὰς κεκε-

νωμένας οἰκίας. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρά, ἡ πολυτελὴς Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων, σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτήσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, δὲν ἐπανῆλθε πλέον ποτὲ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ εἶναι. Ἅπαν δὲ τὸ λοιπὸν κράτος ἦτο μέχρι τινὸς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀθλίας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν σελδζουκιδῶν Τούρκων· πολλαὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐξηκολούθουν δεσποζόμεναι ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν μὲν ὑπὸ δυνάστας ἰθαγενεῖς ἀλλὰ πολεμίους πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οἷοι ἦσαν οἱ δεσπόται Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἢ σχεδὸν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἄλλον ἑλληνισμόν, οἷοι ἦσαν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορες. Τελευταῖον οἱ Βούλγαροι οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν οὐδέποτε ἔκτοτε ἐδαμάσθησαν· ὥστε, ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας, εὐαρίθμους τινὰς νήσους καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας. Βεβαίως τὸ κράτος τοῦτο καὶ οὕτω περιορισθὲν εἶχεν εἰσέτι πόρους μεγάλους, εἶχε τὰς παραδόσεις ἀρίστης διοικήσεως, εἶχε τὸ πλεονέκτημα πρωτευούσης ἥτις ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, εἶχε τὰς συμπαθείας τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν δεσποζομένων Ἑλλήνων, εἶχε τελευταῖον τὴν ἑνότητα, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν διῃρημένοι εἰς ποικίλα κλάσματα. Ἠδύνατο λοιπὸν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἢ τοὐλάχιστον τῶν πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσῃ, ἂν ὄχι τὰ ὅρια τῆς ἕκτης ἢ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοὐλάχιστον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης. Μήπως οἱ ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς ἀπὸ πολὺ μικροτέρας χώρας ὁρμώμενοι καὶ εἰς πολὺ δυσχερεστέρας περιστάσεις εὑρεθέντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσι τὴν Μακεδονίαν, τὰ βορειοανατολικώτερα τῆς Θεσσαλίας, τὴν Θρᾴκην, τινὰς τῶν νήσων καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μήπως δὲν ἐταπείνωσεν οἰκτρῶς τοὺς πρέσβεις τοῦ Βαλδουίνου Β', δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς πολεμίους, δὲν ἔφερεν αἰχμαλώτους εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας, τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Γκίζην τῆς Σκοπέλου, δὲν ἀνέκτησε τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Λακωνικήν, δὲν ἐξέωσεν ἐκ πλείστων νήσων τοὺς Ἐνετούς, δὲν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας ἀποκλείσας τοὺς δεσπότας αὐτῆς εἰς Χαλκίδα, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν;

Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἑδραίωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ κράτους, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας, τῆς εἰς αὐτοὺς παραχωρήσεως καταστρεπτικῶν προνομίων καὶ τὸ χείριστον, ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ σωθῇ εἰμὴ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ πάπα καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτόν, νοθεύσας οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ἱδρύσας πολιτικὴν ἥτις ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἴδομεν ὅτι, ἐνῷ ἦτο ἔτι ἐν Νικαίᾳ, συνωμολόγησεν ἐν Νυμφαίῳ πρὸς τοὺς Γενουαίους συνθήκην, δι' ἧς ἀντὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν παρεχώρησεν αὐτοῖς ποικίλας ἀτελείας, προνομίας καὶ κτήσεις. Πᾶσαι αἱ θυσίαι αὗται εἰς οὐδὲν τον ὠφέλησαν· διότι, ἐνῷ ἐγένοντο κυρίως, ἵνα διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς

αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα καὶ τῷ 1268 συνωμολόγησε πρὸς Ἐνετοὺς ἄλλην συνθήκην, δι' ἧς οὗτοι ὑπέσχοντο μὲν τῷ βασιλεῖ ἐπικουρίαν, ἔλαβον δὲ ἀντὶ τούτου ὄχι μὲν ἴδια τμήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους ἀλλ' ἀτέλειαν ἐμπορίας κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἑτεροδικίαν διεξαγομένην ὑπὸ βαΐλου ἑδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς προϊσταμένου τῆς αὐτόθι ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ τὴν αναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, ὅσαι κατείχοντο ὑπὸ ἐνετῶν εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεων. Συνωμολόγησε δὲ τὴν συνθήκην ταύτην, ἐνῷ, ὡς εἴδομεν, εἶχε μὲν ἤδη ἀνακτήσει δι' οἰκείων δυνάμεων μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ μετ' ὀλίγον ἔμελλε δι' οἰκείων πάλιν δυνάμεων νὰ καταστῇ κύριος πολλῶν νήσων καὶ χωρῶν, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἀρχοντικοὶ τῆς νήσου Κρήτης οἴκοι δὲν ἔπαυον ὑψοῦντες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης διαπραγματεύσεις, δι' ὧν κατ' ὀλίγον κατήντησε ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1263 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ' ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος Δ', ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθαρρύνθη ἐκ τῆς προθυμίας ἐκείνης τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὥστε τῷ 1267 ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὑπογραφήν, τόμον ἑνώσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ρητῶς ἐλέγετο ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης, δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεόθεν δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ, δικαιοῦται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι καὶ ὑβριστικαὶ μάλιστα· διότι ὡς ἐκ τῆς συγκλήσεως αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνη ἱκανὴ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κλήμης Δ' ἦτο ὁ λογικώτατος τῶν παπῶν. Τῷόντι, ἅμα ὁ πάπας εἶναι κυρίαρχος, ἡ σύνοδος εἶναι περιττή· ἅμα δὲ ἡ σύνοδος λογισθῇ ἀναγκαία, ὁ πάπας παύει τοῦ νὰ εἶναι κυρίαρχος. Δυστυχῶς, ἐνῷ τοσαῦται κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς ἕνωσιν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, δεινὸς ἐμφύλιος ἀγὼν εἶχεν ἐκραγῇ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Εἴδομεν ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἶχε καταπεισθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ στέψῃ ἐκ νέου τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, παρορῶν παντάπασι τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Ἰωάννην Λάσκαριν. Ἀλλά, ὅταν μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐτύφλωσε τὸν παῖδα τοῦτον, ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ καὶ ἐξέδωκε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀφορισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξ ἀδυναμίας πάλιν χαρακτῆρος δὲν ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἱερῶν τελετῶν, ὥστε ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος κατήντησεν ἁπλῆ ἐπιτίμησις. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ ἐφάνη ὅτι ὁμολογεῖ χάριτας εἰς τὸν πατριάρχην ἕνεκα τῆς ἐπιεικείας ταύτης καὶ προσεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ἐπιτίμιον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς μετανοίας αὐτοῦ θέλει ἐπιτύχει πλήρη συγγνώμην. Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπέμενε μὴ θέλων νὰ ἄρῃ τὸν λεγόμενον ἐκεῖνον ἀφορισμόν, καθῃρέθη, καὶ τῷ 1267 ἀνηγορεύθη ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανός, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐνοούμενος. Ἀλλὰ τότε ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Ἰωσήφ, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐποφθαλμία εἰς τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, παρήγαγε τοσαύτας εἰς τὸν νέον πατριάρχην δυσκολίας ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη μετά τινας μῆνας νὰ παραιτηθῇ, ὁ

δὲ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονηθεὶς Ἰωσὴφ ἐν τῷ ἅμα ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ πανηγυρικῶς τὴν παρ' αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ νέου πατριάρχου, πλεῖστοι δὲ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, καί, ὑπολαμβάνοντες τόν τε Γερμανὸν καὶ τὸν Ἰωσὴφ ὡς ἐπιβάτας, ἀπεδοκίμαζον ἐξ ἴσου καὶ πατριάρχην καὶ αὐτοκράτορα. Οὕτως εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἀφίκοντο ἐν αὐτῇ αἱ τοῦ Κλήμεντος Δ΄ ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι διά τε τὸ ὑπέρογκον τῶν ἀξιώσεων τούτων καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀνωμαλίαν αἱ διαπραγματεύσεις δὲν προεχώρησαν πολύ, μέχρις οὗ, ἀποθανόντος τοῦ Κλήμεντος, καί, μετὰ δύο ἐτῶν καὶ ἐννέα μηνῶν χηρείαν τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου, προχειρισθέντος τῷ 1273 πάπα τοῦ Γρηγορίου Ι΄, ὁ νέος ἀρχιερεὺς ἀνεφάνη κατὰ τοῦτο τοῦ προκατόχου μετριώτερος, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς σύνοδον. Ἡ νέα αὕτη σύνοδος ὡρίσθη νὰ συγκροτηθῇ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας· καὶ ὁ μὲν Γρηγόριος Ι΄ προσεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τόν τε Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην δι' ἀποκρισιαρίων οὓς ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ πέμψῃ εἰς τὴν σύνοδον πρέσβεις ἐπιτετραμμένους τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις πρότερον ἦτο εὐπειθέστατος εἰς τὰ νεύματα τοῦ βασιλέως, ἀντέστη ἀναφανδὸν εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ διεμαρτυρήθη ἐνόρκως ὅτι οὐδέποτε θέλει ὑπογράψει αὐτήν. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ θεολόγοι ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεύς, ἢ μὴ τολμῶν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα κατὰ τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας λειτουργοῦ, ἢ ἐλπίζων ἔτι νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἐξετράπη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμόν, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ πάπα ὁπόσον εἰλικρινὴς ἦτο εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις. Τινὲς ἐβασανίσθησαν, ἄλλοι ἐξωρίσθησαν, ἄλλων ἐδημεύθησαν τὰ κτήματα, καί, ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς βασιλευούσης ἐφάνησαν πολέμιοι τῆς ἑνώσεως, ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ, ἠξίωσεν αἴφνης ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως ἐγένετο ἰδιοκτήτης ἁπάσης τῆς πόλεως καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι ὤφειλον αὐτῷ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν ἐνοίκιον. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὰς χώρας ὅσαι διέφευγον τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἔβριθον συμμοριῶν, ὧν αἱ μὲν ἐκαλοῦντο Ἰωσηφῖται, αἱ δὲ Ἀρσενιᾶται, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἡνώθησαν ἀνέστιοι καὶ φαυλόβιοι ἄνθρωποι. Συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν

Ὁ Πάπας Κλήμης Δ΄.

(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

εἰς Λυὼν μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τοῦ πάπα τέσσαρας πρέσβεις, οἵτινες ἦσαν ἐκ μὲν τοῦ κλήρου ὁ προπατριαρχήσας Γερμανὸς καὶ ὁ Νικαίας Θεοφάνης, ἐκ δὲ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος καὶ ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερροιώτης· οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκόμιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις πολύτιμα πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης δῶρα. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἓν τῶν δύο πλοίων τὰ ὁποῖα ἐκόμιζον αὐτούς, ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερροιώτης, ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ δῶρα τοῦ αὐτοκράτορος, ἐναυάγησεν αὔτανδρον περὶ Μαλέαν, ὥστε δὲν περιεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου πλοίου εἰμὴ ὁ Ἀκροπολίτης καὶ οἱ δύο ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἔφθασαν τελευταῖον σῷοι εἰς Λυὼν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, 1274. Ἡ Σύνοδος εἶχεν ἀρχίσει τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἑβδόμης Μαΐου καὶ ἀπηλπίζετο ἤδη περὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ἀφίξεως, ὅτε αἴφνης ἐνεφανίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀκροπολίτην ἀρχιερεῖς μετὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, προδίδοντες ἁπάσας τὰς ἱερὰς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν παραδόσεις, ἀπεδέχθησαν ἐπισήμως τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην τοῦ filioque, ἀπεφήναντο ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς πίστις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρεσβευομένη, ὤμοσαν τὴν ἀναλλοίωτον αὐτῆς τήρησιν ἐσαεὶ καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουσιν ἐθνικαί τινες συνειδήσεις, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ὅτι ἡ ἕνωσις κατ᾽ οὐδὲν ἐτροπολόγει τὴν πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, παρατιθέμενος τὸν μέγαν Κύριλλον λέγοντα τὸ ἅγιον πνεῦμα «ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχον, τουτέστιν ἐκ πατρὸς δι᾽ υἱοῦ», ὅπερ ἐφαίνετο συμβιβάζον τὰς δύο δόξας, τῶν μὲν Λατίνων ἐχόντων τὴν ***ἐκ*** πρόθεσιν, ἡμῶν δὲ τὴν ***διά***· εἰς μάτην ἠξίου ὅτι τὰ τρία ἐπιτραπέντα εἰς τὸν πάπαν προνόμια, τὸ ***πρωτεῖον***, τὸ ***ἔκκλητον*** καὶ τὸ ***μνημόσυνον***, οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ποτὲ ὁ πάπας παρουσιάσας δὲν θέλει παρακαθίσει τῶν ἄλλων, ποτὲ οἱ ἡμέτεροι δὲν θέλουσι διαπλεύσει θάλασσαν τοσαύτην, ἵνα ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι τὸν πάπαν, τοῦ πατριάρχου λειτουργοῦντος, οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον ἢ τὸ ἄηθες· εἰς μάτην ἐβεβαίου ὅτι πολιτικὰ συμφέροντα σπουδαιότατα ἀπῄτουν τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ἣν ποιοῦντες οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἤθελον ἁμαρτήσει, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἄνθρωπος καὶ νὰ ὑπομείνῃ σταυρὸν καὶ θάνατον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς οἰκουμένης. Τινὲς μὲν τῶν ἀρχιερέων ἐπείσθησαν· καὶ ὅτε ἐπανῆλθον οἱ πρέσβεις συνεπαγόμενοι τὴν πρᾶξιν τῆς ἑνώσεως, παραιτηθέντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, εὑρέθη ἀνὴρ πρόθυμος νὰ διαδεχθῇ αὐτόν (κατὰ Μάιον τοῦ 1275), ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ἰωάννης Βέκκος, ὅστις ἄλλοτε πολεμιώτατος ὢν τῶν λατινικῶν δογμάτων νῦν ἀνεφάνη ὑπέρμαχος αὐτῶν. Ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς 16 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καθ᾽ ἣν ἡμέραν ἄγεται ἡ ἑορτὴ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἣν ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἐπὶ τῇ καταθέσει τῶν θείων ἁλύσεων, ἐτελέσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα θεία μυσταγωγία, ἱερουργοῦντος τοῦ Χαλκηδόνος Νικολάου, συνῳδὰ πρὸς τὴν τῆς ἑνώσεως πρᾶξιν· ἤτοι ἀνεγνώσθη μὲν ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον γραικικῶς τε ὁμοῦ καὶ ρωμαϊκῶς, ἐμνημονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ διακόνου ὁ Γρηγόριος «ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ οἰκουμενικὸς πάπας». Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδόλως ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους. Ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν τοῦ αὐτοκράτορος ὀπαδῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπελάμβανον τὴν τοιαύτην ἕνωσιν ὡς ἀποστασίαν. Αὐτὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἡ ἀδελφὴ Εὐλογία διεφώνει πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δεσπότης Ἠπείρου Νικηφόρος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἰωάννης δοὺξ τῶν νέων Πατρῶν, χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ νέος ἑλληνισμός, κατεδίκασαν τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ συνόδου· ὥστε ὁ πατριάρχης Βέκκος ἐδέησε

νὰ ἀναθεματίσῃ ἀμφοτέρους, ὅπερ δὲν ἠμπόδισε τὸν δοῦκα Ἰωάννην νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀσπασαμένους τὴν ἕνωσιν ἐπισκόπους Νέων Πατρῶν καὶ Τρίκκης. Οἱ δυτικοὶ ἔπαυσαν τοῦ νὰ λογίζωνται χριστιανοί, καὶ ἀντὶ νὰ λέγεται «Ἕλλην καὶ Λατῖνος» ἐλέγετο «Χριστιανὸς καὶ Λατῖνος». Ταραχὴ δὲ δεινὴ κατέλαβεν ἅπαντα τὰ πνεύματα καὶ πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, γυναῖκες, παῖδες, ἡμερόβιοι καὶ γεωργοί, κατήντησαν νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καταρώμενοι τὸν πατριάρχην Βέκκον ὡς προδότην τῆς πατρίου πίστεως. Ἐν τούτοις ὅ τε Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ πατριάρχης αὐτοῦ Βέκκος ἀφ' ἑνός, οἵ τε τοῦ Γρηγορίου Ι' διάδοχοι Ἰννοκέντιος Ε' κα Ἰωάννης ΚΑ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέμενον εἰς τὰ προαποφασισθέντα. Ὁ δὲ νέος πάπας Νικόλαος Γ' ἀπήτησεν ἔτι πλείονα. Ἀπήτησε διὰ τῶν ἀποκρισιαρίων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἕλληνες μέχρι κεραίας ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατινικῆς λατρείας· διότι, ἔλεγεν, ἄνευ τοιαύτης ταυτότητος ἑνότης πίστεως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἀπήτησε πρὸς τούτοις νὰ περιοδεύσωσιν οἱ ἀποκρισιάριοι αὐτοῦ ἅπαν τὸ κράτος, ἵνα αὐτοπροσώπως δεχθῶσι τὸν περὶ πρωτείου ὅρκον παντὸς ἕλληνος ἱερωμένου. Ἀπήτησε τελευταῖον νὰ ἑδρεύῃ τακτικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καρδινάλιος ὡς πρέσβυς καὶ ἐπίτροπος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤρχισε νὰ αἰσθάνεται ὅτι δὲν προέκειτο ἁπλῶς περὶ λέξεων καὶ τύπων ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς ὑποταγῆς, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπατήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τό τε ὑπήκοον δηλαδὴ καὶ τοὺς πάπας.

Ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Βέκκος

Ὅθεν συγκαλέσας τὴν σύγκλητον καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον προέτρεψε μὲν αὐτοὺς νὰ πολιτευθῶσι φιλικῶς πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ρώμης, διεβεβαίωσε δὲ αὐτοὺς ἐνταὐτῷ ὅτι δὲν θέλει παρεκτραπῇ τῶν πατρίων δογμάτων οὐδὲ καθ' ἓν ἰῶτα καὶ ὅτι ἰδίως δὲν θέλει ἐπιτρέψει οὐδεμίαν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην· καὶ τῳόντι ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ἔγγραφον κολακευτικώτατον μέν, τεχνικώτατα δὲ διαφεῦγον τὰ περὶ τοῦ filioque. Ἀλλ' ἐνταὐτῷ, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐνεργειῶν του, διέταξε τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐφέσου Ἰσαὰκ νά τους συνοδεύσῃ εἰς τὰς φυλακάς, ἵνα ἴδωσιν ἰδίοις ὄμμασι δεσμίους αὐτόθι κρατουμένους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἑνώσεως καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Μανουὴλ καὶ Ἰσαάκιον Ραούλ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα, ἂν δὲν ἦσαν παντελῶς ἀνόητοι, ἔμελλον ἐκ τούτων πάντων νὰ συμπεράνωσιν ὅτι ἡ ἕνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὁ τοῦ Νικολάου Γ' διάδοχος Μαρτῖνος Δ' οὐδὲ νὰ δεχθῇ ἠθέλησε τοὺς πρέσβεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ προσέτι ἀφώρισεν αὐτὸν ἐπανειλημμένως· ὁ δέ, ἀντεκδικούμενος, ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ δὲν κατήργησεν ἐπισήμως τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἕνωσιν, ἀπ' ἐναντίας ἐξηκολούθησε βασανίζων, ἐκτυφλῶν καὶ γλωττοκοπῶν πάντας τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ὥστε, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε τῇ 11 Δεκεμβρίου 1282, οὐδὲ τῆς συνήθους ἠξιώθη βασιλικῆς ταφῆς· τοσοῦτον ἦτο τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν ὑπηκόων.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου περὶ ἑνώ-

σεως τῶν ἐκκλησιῶν· ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἀφώρισαν αὐτὸν ἐπὶ τέλους, οἱ δὲ ἡμέτεροι τὸν ἀπετροπιάσθησαν. Τί λοιπὸν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν σκολιὰν ταύτην ὁδόν ; Καθὼς αὐτὸς ἔλεγε καὶ τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ἤθελε νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν νέαν τῶν Φράγκων ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ τίνων Φράγκων ; Βεβαίως ὄχι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιλιπομένων ἡγεμόνων, διότι οὗτοι, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἐνετῶν, ὄχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσί τι κατὰ Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ καθ᾽ἑκάστην ἡττώμενοι ὑπὸ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων τοῦ Μιχαὴλ ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς κολοβώσεως τῶν ἰδίων κτήσεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῷ 1262 ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Δ΄, κατατεθλιμμένος ὢν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδοκίμασε νὰ κηρύξῃ νέαν σταυροφορίαν ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ἀρκούντως τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἵνα ᾖ πεπεισμένος ὅτι νέα σταυροφορία ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Εἷς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πολέμιος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1266 καταλαβὼν τὸ βασίλειον τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός· διότι εἴδομεν ὅτι οὗτος ἔλαβε διὰ συνθήκης παρὰ τοῦ Βαλδουίνου τὴν ἐπικυριαρχίαν οὐ μόνον τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσας ἤθελε κατορθώσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετά τινα δὲ ἔτη, ἤτοι τῷ 1273, συζεύξας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β΄, ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὅσῳ, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μέν τινος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπεχείρησε σπουδαίαν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατείαν, οὐχὶ διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐνηργοῦντο διαπραγματεύσεις περὶ ἑνώσεως (ἡ ἕνωσις δι᾽ αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς) ἀλλὰ διότι ἀπετράπη τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τούτων ἕνεκεν ἄλλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περισπασμῶν. Ὅτε δ᾽ ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ΄, τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐματαιώθη διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς εἶχε διορίσει γενικὸν αὑτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτόν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν τὸν Οὔγωνα Σουλλύν (Hugues le Rousseau de Sully), γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως, ἐμπειρότατον περὶ τὰ πολέμια, γενναῖον καὶ ἔχοντα μεγαλοπρεπὲς μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀθλητικὴν δὲ τοῦ σώματος δύναμιν, τὴν δὲ κόμην πρὸς τὸ ὑπέρυθρον ἀποκλίνουσαν, ἐξ οὗ καὶ ἐπεκαλεῖτο le Rousseau. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι σταθμεύοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8.000 ἀνδρῶν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, φανταζόμενος βεβαίαν τὴν νίκην, διότι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον μετ᾽ οὐ πολὺ νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἀπαντήσας καθ᾽ ὁδὸν τὰ Βελλάγραδα ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσαντος δ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ, ὃν κατ᾽ αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁλοσχερῶς ὁ ἀγέρωχος ἡγεμών, τὸ δὲ δεινότερον, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καὶ ἐνῷ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τούτου λείψανα, «σώματα στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἷα μηδὲ σώματ᾽ ἄν τις εἶπεν, ἀλλὰ σκιὰς τῶν πάλαι γιγάντων», περιήγοντο ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατεφέρετο ἐν τῷ μεταξὺ πληγὴ καιρία

εἰς τὸ κατὰ τὴν Σικελίαν κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, δι' ἧς ὅλως ἀπετράπη ὁ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος.

Ἰωάννης Προκίδας, ὡς λέγουσιν αὐτὸν συνήθως οἱ ἱστορικοί, Προχύτας δέ, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας αὐτοῦ σικελικὸν χρονικόν, εἶχε διατελέσει ἄλλοτε φίλος, ἰατρός, ἰδιαίτερος γραμματεὺς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τοῦ Μαμφρέδου. Στερηθεὶς δὲ ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀξιωμάτων καὶ κτημάτων ὑπὸ τοῦ Καρόλου καὶ ἐξορισθεὶς ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ. Ὅθεν τῷ 1279 ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὴν ὑπόσχεσιν ἀξιολόγου χρηματικῆς συνδρομῆς. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν Σικελίαν, συνενοήθη μετὰ πολλῶν βαρώνων δυσηρεστημένων ὡσαύτως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ παρεσκεύασε γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν, ἅμα ἤθελον λάβει ἐξωτερικήν τινα βοήθειαν. Τότε ἐπορεύθη εἰς Ρώμην πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Γ΄, ὅστις, ὄχι βεβαίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον ἀλλ' ἕνεκα προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν πρὸς τὸν Κάρολον διενέξεων, προθύμως ὑπεστήριξε τὸ μελετώμενον κίνημα καὶ ἐκ προοιμίου μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐπέτρεψε τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον. Οὕτω κατοχυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ὁ Προκίδας σπεύδει εἰς Καταλωνίαν, πείθει τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ δεχθῇ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ νέον κτῆμα καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορεῖ τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐνεργειῶν του καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ 30.000 οὐγγίας χρυσᾶς (ἤτοι ἀραγωνικὰς οὐγγίας, ὧν ἑκάστη ἰσοδυνάμει πρὸς φρ. 60 περίπου) ἀπαραιτήτους πρὸς ὁπλισμὸν τοῦ καταλωνικοῦ στόλου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρέσχε τὴν ζητουμένην ποσότητα καί, διατάξας νὰ ζυγισθῇ, τὴν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν γαλέραν δι' ἧς ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ ὁ Ἰωάννης. Συνεξαπέστειλε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ Λατῖνόν τινα ὀνόματι Ἀκκάρδον, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιτηρήσῃ μὲν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, νὰ διαπραγματευθῇ δὲ τὸν γάμον μιᾶς τῶν θυγατέρων του μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Ὅταν ὁ Προκίδας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὁ μὲν πάπας Νικόλαος εἶχεν ἀποθάνει, οἱ δὲ Σικελοὶ καὶ αὐτὸς τῆς Ἀραγωνίας ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων· ἀλλ' ὁ ἀκατάβλητος Προκίδας ἐνθαρρύνει αὐτοὺς διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας του, πείθει τὸν Πέτρον νὰ ὁπλίσῃ τὸν στόλον του καὶ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Ἀφρικὴν ἐπὶ τῇ προφάσει σταυροφορίας κατὰ τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1282 ἀπέρχεται εἰς Σικελίαν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῶν χρημάτων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθέντων. Τὰ πνεύματα ἦσαν ἠρεθισμένα· πολλοὶ τῶν μεγιστάνων ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· τινὲς μάλιστα εἶχον συνέλθει ἐπὶ τούτῳ εἰς Πάνορμον, ὅτε τὴν τρίτην τοῦ Πάσχα, τελουμένης ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης πανηγύρεως, Γάλλος ἐπέβαλε χεῖρα εἰς σικελίδα γυναῖκα· ἡ γυνὴ ἐφώναξεν· οἱ κάτοικοι ἔδραμον εἰς βοήθειάν της κραυγάζοντες «θάνατος κατὰ τῶν Γάλλων»· καὶ τῳόντι οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι κατακτηταί, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, σφάζονται ἀνηλεῶς· πᾶσα ἡ Σικελία μιμεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Πανόρμου καὶ 8.000 Γάλλων θανατοῦνται ὑπὸ τῶν Σικελῶν. Τοῦτο δὲ τὸ γεγονὸς εἶναι τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ***σικελικοῦ ἑσπερινοῦ.*** Οἱ βαρῶνοι ἔσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς εὑρισκόμενον μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐλθὼν εἰς Πάνορμον ἀνεκηρύχθη βασιλεύς. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν ἀλλὰ δι' ἔλλειψιν στόλου ἀπέτυχε· τοσαῦτα δ' ἔπαθεν ἔκτοτε δυστυχήματα ὥστε δὲν ἠμπόρεσε πλέον νὰ φροντίσῃ περὶ κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ πρὸς τὸν πάπαν γενόμεναι παραχωρήσεις εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσαν· τὸ δὲ δεινότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι ὅτι αἱ ἕνεκεν αὐτῶν προκύψασαι ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἐξηκολούθησαν ταράττουσαι τὸ κράτος καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, Ἀνδρονίκου Β'. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ὅστις ἄλλως τε ποτὲ δὲν εἶχε δείξει πολὺν ὑπὲρ τῆς λεγομένης ἑνώσεως ζῆλον, ἐνόησεν ἅμα βασιλεύσας ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχήν, ἐὰν ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο σύστημα. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπεθύμει νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὅσον ἐνδέχεται ἐν εἰρήνῃ. Ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ θρησκευτικὰ πάθη εὐκολώτερον ἐκινοῦντο ἢ κατηυνάζοντο. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι τὰ πράγματα θέλουσιν ἡσυχάσει, ἐὰν πέμψῃ μὲν ἁπανταχοῦ διατάγματα εὐαγγελιζόμενα τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐξορίστων καὶ παθόντων, πείσῃ δὲ τὸν Βέκκον νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναχράντου, ἀνακαλέσῃ δὲ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν πρῴην πατριάρχην Ἰωσήφ. Ὅθεν πράξας ταῦτα «τὸ πᾶν κατορθοῦν ἐνόμιζε· τὸ δ' ἄρα ἦν ὄνειρος», διότι πολλοί, ἰδίως μοναχοί, ὧν τινες ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐζήτουν ἐκδίκησιν· καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰωσήφ, ὅστις ἦτο σχεδὸν ἡμιθανής, ὅτε ἀνέλαβε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, συνεκάλεσαν σύνοδον δι' ἧς ἐπέβαλον εἰς μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κληρικοὺς τοὺς μετασχόντας τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίας τρίμηνον ἀργίαν, εἰς δὲ τοὺς λαϊκοὺς κατὰ τὸ μέτρον τῆς κοινωνίας ἐλάττονά τινα ἐπιτίμια. Καὶ μετ' ὀλίγον ἠνάγκασαν τὸν Βέκκον νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, διότι ζῶντος αὐτοῦ εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον του, καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραίτησιν τῆς ἱερωσύνης· μεθ' ὃ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς Προῦσαν. Ἐν τῷ μεταξὺ δέ, θανόντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον. Ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἦτο ἄνθρωπος μετριοπαθής, καὶ ἄφηνε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ ἀσθένειαν νὰ πράττωσιν ὅ,τι ἂν θέλωσιν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀπεδοκίμαζε τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα. Ἐκλιπόντος δ' αὐτοῦ ἡ ἀναρχία ηὔξησε κατὰ τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι οἱ Ἀρσενιᾶται, οἵτινες ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον πανταχόθεν ὑπεξαναδύσει τῶν φωλεῶν, ἀπέβησαν θρασύτατοι καὶ ἀπετέλεσαν μερίδα ἰσχυράν. Ἰωσηφῖται καὶ Ἀρσενιᾶται ἐμίσουν ἐξ ἴσου τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίαν, ἀλλὰ διε-

Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος

ώνουν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ Ἀρσενιᾶται ἔλεγον ἀφωρισμένον εἶναι τὸν Ἰωσὴφ ὑπὸ τοῦ
ρσενίου, ὡς καταλαβόντα ζῶντος τούτου τὸν θρόνον· οἱ δὲ Ἰωσηφῖται ἀντέλεγον
θηρημένον εἶναι κανονικῶς τὸν Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρχιε-
ων συνόδου. Ὥστε εἰς τοὺς λατινοφρονήσαντας καὶ τοὺς μὴ λατινοφρονήσαντας προσε
θη ἑτέρα ἀφορμὴ ἔριδος, ἡ μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ
ρσενίου. Ὁ βασιλεὺς «φύσει πρᾷος ὢν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μήτ᾽ ἐκείνους
λὰ τὰ ἑκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα τὴν μέσην ἔγνω βαδίζειν». Ἰδίως δὲ ἠθέ-
σε νὰ προχειρίσῃ νέον πατριάρχην ὅλως ἀνεξάρτητον τῶν ὑφισταμένων μερίδων. Ἀλλὰ
πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον. Ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν
ρόνον τὸν ἐν λόγοις ἐπίσημον Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου· ἵνα ἐκλεχθῇ ὅμως οὗτος καὶ
ιροτονηθῇ κανονικῶς ἀπῃτεῖτο ἡ σύμπραξις τῶν ἀρχιερέων, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶχον κοι-
νήσει τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ. Ὡς πρὸς μὲν λοιπὸν τὴν ἐκλογὴν ὁ βασιλεὺς ἐνό-
σεν ὅτι συμβιβάζει τοὺς κανόνας πρὸς τὰ πράγματα, ἐὰν δὲν ἀθροίσῃ μὲν τοὺς ἐπι-
όπους ἐπὶ ψηφοφορίᾳ ἀλλὰ κατ᾽ ἰδίαν ἑνὸς ἑκάστου λάβῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν συναί-
σιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρὸς δὲ τὴν χειροτονίαν μετεχειρίσθη δύο ἐπισκόπους ἐξ Αἰτω-
ας καὶ Μακεδονίας τότε ἐλθόντας κατὰ τύχην εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν Κοζύλης καὶ
ν Δεβρῶν, οἵτινες εἶχον μείνει ἀκοινώνητοι τῆς καινοτομίας. Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι
ερὶ τρίτου οὔτε ὁ Γρηγορᾶς οὔτε ὁ Παχυμέρης λέγουσί τι) χειροτονοῦσιν Ἡρακλείας
ερμανόν τινα μοναχόν, διότι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν δεδογμένα ἔπρεπεν ὁ Ἡρακλείας νὰ
ροχειρίσῃ τὸν Κωνσταντινουπόλεως· ἔπειτα δὲ ὁ νέος Ἡρακλείας μετὰ τοῦ Κοζύλης
ὶ τοῦ Δεβρῶν ἐχειροτόνησε τὸν Γεώργιον, μετονομασθέντα Γρηγόριον. Ἀλλὰ ταῦτα
τω γενόμενα δὲν ἀποκατέστησαν, πολλοῦ γε δεῖ, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Οἱ
ναχοὶ βλέποντες τὸν βασιλέα οἰκονομοῦντα τὰ πάθη αὐτῶν ἀπέβησαν τόσῳ μᾶλλον
ασύτεροι ὅσῳ ὁ νέος πατριάρχης ἦτο μὲν νῦν ζηλωτὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,
λοτε ὅμως εἶχε πρεσβεύσει τὰ τοῦ Βέκκου, ὥστε δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν᾽ ἀντισταθῇ εἰς
παραλόγους αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ λοιπὸν τῇ δευτέρᾳ τοῦ Πάσχα 1283, συγκροτηθεί-
ς ὀχλικῆς συνόδου ἐν Βλαχέρναις, καθῃρέθησαν ὑπ᾽ αὐτῆς ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ
λυειδῶς περιυβρίσθησαν καὶ ἐρραπίσθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πλήθους. Αὐτὴ
τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ Θεοδώρα ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ συζύγου
πραχθέντα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδέποτε θέλει ζητήσει νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχαὴλ
λαιολόγου ἐν ψαλμῳδίαις, ἤτοι διὰ τελέσεως τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Οὕτως ἐκδικηθέντες τοὺς λατινοφρονήσαντάς ποτε κοινοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, οἱ
σηφῖται καὶ οἱ Ἀρσενιᾶται ἐτράπησαν νῦν κατ᾽ ἀλλήλων τε καὶ κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ νέου
ιριάρχου, ὡς ὑπόπτου συμπαθείας τινὸς πρὸς τοὺς Λατίνους. Ὁ βασιλεὺς προαιρού-
ος πάντοτε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα συνεκάλεσεν ἅπαντας εἰς κοινὴν σύνοδον ἐν
ραμυττίῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ αἱ δύο μερίδες συνεφώνησαν νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν
ὶ αὐτῶν κρίσιν τῷ Θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων· συνεφώνησαν δηλαδὴ νὰ γρά-
σιν ἑκάτεροι εἰς ἰδίαν βίβλον τὰ δόγματα αὐτῶν καὶ ἔπειτα ἐναύσαντες πῦρ ἐν τῷ
ῳ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐμβάλωσιν ἐν αὐτῷ τὰς δύο βίβλους ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι ἡ μία θέλει μείνει
όβητος· καὶ ὅτι θέλει οὕτως ἀποδειχθῇ ἀναντιρρήτως ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων
μάτων. «Ἀλλ᾽ ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὡς ἀληθῶς ἐνύπνια, λέγει
ικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς. Ἀθρόον γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδιὰν τὴν ταχίστην
οίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὁμοῦ, σπουδὴν ποιουμένων
παιδιὰν καὶ ἀκαίρους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας». Ἐκ τούτου ταπεινωθέν-
ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ζηλωταὶ ἐδέχθησαν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ

Γρηγορίου, ὥστε ἐφάνησαν εἰρηνεύσαντα τὰ πράγματα. Ἀλλ᾽ ἡ ἔρις ἀνερριπίσθη μετ᾽ ο
πολὺ εἴπερ ποτὲ ζωηρά, διότι ἀνεμίχθη εἰς αὐτὴν αὖθις τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ζήτημα
Ὁ Βέκκος ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν αὐτοῦ· εἰ
τοῦτον ἀντέλεξεν ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ καὶ δι᾽ αὐτῆς αὐτοῦ ταύτης τῆς ἀντιλογίας κατέστ
ὕποπτος πλάνης καὶ ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ. Ἡ περὶ τοῦ filioque πολλὴ ἐκείνη λεπτολογί
τοιαύτην παρήγαγε σύγχυσιν ὥστε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κατήντησαν νὰ μὴ ἐννοῶσιν ἑαυ
τούς. Ὁ παριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος προσκληθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ Βέκ
κου τόμον Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὸν τρόπο
τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ ὑπογράψ
ἰδίαν πίστεως ὁμολογίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς συνεβούλευσε νὰ παύσῃ ὅλα
αὕτη ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξερεύνητος. Καὶ ὁ βασιλεὺς δ
ἠγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὰς ποικίλας ἐκείνας ἐκκλησιαστικὰς διενέξει
ἀλλ᾽ εἰς μάτην. Τῷ 1306 συνεκρότησε νέαν μεγάλην σύνοδον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόν
των. Διὰ μακροῦ λόγου παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὁπόσα ἔπραξεν ἵνα ἐκριζώσῃ τὰς καιν
τομίας τῶν Λατίνων, ὑπέμνησεν ὅτι ἀπεποιήθη τὴν χριστιανικὴν ταφὴν καὶ εἰς αὐτὸ
τὸν πατέρα του, καθὸ πρωταίτιον τῆς ταραχῆς ἐκείνης γενόμενον· ὅτι καὶ αὐτὴν τὴ
μητέρα του ἀπέκλεισε τῆς θείας κοινωνίας μέχρις οὗ ἰδιοχείρως ὑπέγραψε τὴν καταδίκη
τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν σύζυγον ὕποπτον γενομένην τῆς πρὸς Λατίνου
κοινωνίας καὶ μετανοήσασαν μὲν ἀλλὰ θανοῦσαν πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ συγχωρηθῇ, ἀπε
στέρησε τῶν νενομισμένων μνημοσύνων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, οὐδ
μετέπεισαν τοὺς Ἀρσενιάτας, οἵτινες ἐπέμενον ἀποφαινόμενοι παρανόμους πάντας το
πατριάρχας τοὺς μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀνα
βάντας, ὥστε ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι «ὡς κωφοῖς τὸ παράπαν ἐδόκει διαλεγόμενος κ
ἐῴκει τῷ τυφλοῖς διανεύοντι» κατὰ Παχυμέρην, ἐγκατέλιπε παρωργισμένος τὴν σύνοδ
καὶ διέταξε νὰ καταληφθῶσι διὰ φρουρῶν αἱ πύλαι τῶν μοναστηρίων, ἵνα διακωλύσ
πᾶν κίνημα τῶν ἀδιορθώτων ἐκείνων ἀνθρώπων.

Σάλος λοιπὸν δεινὸς ἐξηκολούθει ἐπικρατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολλὰ ἔ
μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς καταιγίδος ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀσύνετος πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴ
Παλαιολόγου. Ὁ δὲ σάλος οὗτος καὶ ἡ ὀλίγη ἐμπειρία καὶ πρόνοια τοῦ Ἀνδρονίκου
μόνον δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τότε μάλιστα τοσοῦτον ἀναγκαίας ἐσω
τερικῆς τοῦ κράτους ἀναδιοργανώσεως ἀλλὰ καὶ τῶν ὁπωσδήποτε ὑφισταμένων πόρω
καὶ δυνάμεων συνεπήγετο τὴν καταστροφήν. Καθ᾽ ἃ διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶ
οἱ περὶ τὸν βασιλέα παρέστησαν αὐτῷ ὅτι «ἐπειδὴ πάντα ἐξεκεχωρήκει τὰ δεινά, δι᾽
τὰς τριήρεις Ρωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον ἐπηύξησαν πλῆθος· τά τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλ
ὁ τῆς Ἰταλίας ρήξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶ
νεῶν ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμεῖον
Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ διελύθησαν μὲν τὰ μάχιμα τοῦ στόλου πλη
ρώματα, κατελείφθησαν δὲ κεναὶ καὶ διὰ τοῦ χρόνου διεφθάρησαν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπ
αἱ τριήρεις αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν τοσαῦτα στήσασαι τρόπαια ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Ἐ
τούτων δὲ πάντων ὠφελούμενοι οἱ Φράγκοι κατέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ὅσαι εἶχ
ἀφαιρεθῆ ἀπ᾽ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔμελλον δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι κ
ἄλλα μεγάλα δεινά. Διότι, ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκκλη
σιαστικῶν ἐκείνων ἐρίδων καὶ κατεδίκαζεν εἰς ἀργίαν τὰς ναυτικὰς τοῦ κράτους δυνάμε
προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέος καὶ φοβερώτερος πολέμιος, οἱ λεγόμενοι Ὀσμανίδ
ἢ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὴν πρώτην σύστασιν τῆς νέας ταύτ

ολεμικῆς δυνάμεως καὶ τὰς πρώτας περιπετείας τῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους
γώνων αὐτῆς, ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν τῶν
τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν.

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1278 συμβάντα θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου
ὑπερτάτη ἡγεμονία τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, εἰς τὸν
ασιλέα τῆς Σικελίας Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυικόν. Οὗτος ἐκυβέρνα αὐτὴν δι' ἐκτάκτων
πιτρόπων (baillis), ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, ὁ Γαλεράνος Ἰβρὺς καὶ ὁ Φίλιππος Λαγο-
σσας, ἐστάλησαν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας, ὁ δὲ τρίτος Γουίδων Δε-Λα-Τρεμούιλ ἦτο εἷς τῶν
ράγκων Μωραϊτῶν, δυνάστης ὢν τῆς Χαλανδρίτζης. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς
ῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες κύριοι ὄντες τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Λακωνικῆς ἀδιακό-
ως ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκον κατ' αὐτῶν πληγὰς δει-
ίς, τὸ δὲ διότι ὁ κυρίαρχος ἦτο μακρὰν καὶ περιεσπᾶτο ὑπὸ μυρίων φροντίδων ἡ Πελο-
όννησος δὲν εὐημέρει πλέον, ὅπως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Πολλοὶ ἀγροὶ δὲν ἐγεώρ-
οῦντο καὶ ἄλλοι ἐδῃοῦντο ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ
τάκτου ἐπιτρόπου, ὥστε ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἠναγκάζετο νὰ πέμπῃ ἔξωθεν σῖτον
ρὸς διατροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὑπερτάτης κυβερνή-
ως οἱ βαρῶνοι διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν διενέξεις. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν προτέ-
ιν εὐνομίαν καὶ εὐπορίαν διεδέχθησαν πολλὴ ἀνωμαλία καὶ πολλαὶ οἰκονομικαὶ δυσχέ-
ιαι. Τὸ ἐν Γλαρέντζῃ νομισματοκοπεῖον ἐξηκολούθει μὲν κόπτον πολλὰ νομίσματα, τὰ
ιεῖστα χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ, τινὰ δὲ καὶ χρυσᾶ, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ μισθοφόροι τοὺς
οίους ἠναγκάζοντο νὰ συντηρῶσιν οἱ ἔκτακτοι τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι. Ἀλλ' ἐπειδὴ
μὲν μέταλλον καὶ οἱ ἐργάται ἤρχοντο ἐξ Ἰταλίας, ἐξ οὗ ηὔξανεν ἡ τοῦ νομισματοκο-
ίου δαπάνη, αἱ δὲ ἀνάγκαι τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως τοῦ στρατοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο
ίησε νὰ καταφύγωσιν εἰς δάνεια· καὶ ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἓν τοιοῦτον δάνειον
000 ὑπερπύρων (11.200 φράγκων συνομολογηθὲν πρὸς τὴν ἐν Γλαρέντζᾳ ἐμπορικὴν
ιίαν τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου καὶ Βαρθολομαίου Σανέλλα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη εἰς
τοὺς εἰμὴ τῷ 1284. Ἔπειτα ἐπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1285 ὁ θάνατος τοῦ Καρόλου Α',
ὶ τότε, ἐπειδὴ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κάρολος Β΄ εἶχε πρό τινων μηνῶν αἰχμαλω-
ισθῆ τῶν Ἀραγωνίων, ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ
δεγαυικοῦ οἴκου κόμης Ροβέρτος ὁ Ἀρτεσιανός, διώρισεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ
εμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας τὸν Γουλιέλμον Α' Λαρόσην, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ
τοῦ Ἰωάννου ἦτο συγχρόνως δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, 1280—1287. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ
υλιέλμου Λαρόσου ἡ γενικὴ διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἐπετράπη εἰς τὸν Νικόλαον Β΄
ιίντ-Ὀμέρ, δυνάστην Θηβῶν καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν βαρῶνον Βοστίτζης Γουίδωνα
ρπινύ, ὅτις ὅμως ἐπὶ ὀλίγους μῆνας μόνον ἐνήργησεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνδεγαυικοῦ
κου. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων κυβερνητῶν τὰ πράγματα ἐβελτιώθησαν ὁπωσοῦν κατὰ
ῦτο, ὅτι ὅ τε Λαρόσης καὶ ὁ Σαίντ-Ὀμέρ, ὄντες ἄνθρωποι πλουσιώτατοι, δὲν ἐδίστα-
ν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ ἐξ ἰδίων εἰς πολλὰς ἀνάγκας τοῦ πριγκιπάτου. Ἡ αὐλὴ τοῦ δου-
; Ἀθηνῶν Γουλιέλμου ἦτο πάντοτε λαμπρὰ καὶ ἐλογίζετο πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ἐνῷ ἐν
λοποννήσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουίνου, ὁ βίος οὗτος πολυειδῶς
ηχρειώθη, ἐκτραπεὶς εἰς πολλὰς μικρὰς ῥαδιουργίας καὶ κερδοσκοπίας. Ὁ δοὺξ λοιπὸν
ν Ἀθηνῶν ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸν ἐν Πελοπον-
σῳ φραγκισμόν, καταβαλὼν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀπήτησε
πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνοικοδομήσας τὸ ἐν Καρυταίνῃ φρούριον τῆς Δημάτρας, τὸ ὁποῖον

εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γουλιέλμου Λαρόση, Γουίδων Β', 1287—1308, ἦτο ἀνήλικος,τὴν μὲν ἐπιτροπείαν τοῦ δουκάτο Ἀθηνῶν ἀνέλαβεν ἡ ἑλληνὶς μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ πριγκιπάτο Ἀχαΐας ἀνετέθη, ὡς προείπομεν, εἰς τὸν Νικόλαον Β' Σαὶντ-Ὁμέρ, ὅστις γενναῖος ὢν κα πλούσιος, ὅπως καὶ ὁ Γουλιέλμος Λαρόσης, ἐδαπάνησε πολλὰ πρὸς συντήρησιν τῶν φρουρίων καὶ πληρωμὴν τῶν μισθοφόρων. Ὁ πλοῦτος τοῦ Σαὶντ-Ὁμὲρ προήρχετο ἰδίως ἐ τῆς προικὸς ἣν ἔφερεν αὐτῷ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἥτις ἐκαλεῖτο πριγκίπισσα Ἀντιοχείας, διότι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου ς', ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πρίγκιπος Ἀντιοχεία καὶ Τριπόλεως. Ἡ προὶξ αὕτη συνίστατο οὐ μόνον εἰς πολυτίμους λίθους καὶ σκεύη ὡσαύτως πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ εἰς χρήματα πάμπολλα, ἐξ ὧν ὁ Σαὶντ-Ὁμὲρ ἔκτισεν ἐν Θήβαι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Καδμείας, ἀνάκτορον λαμπρόν, τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατο ἐνδιαίτημα ἐξ ὅσων οἱ Φράγκοι ᾠκοδόμησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄξιον δὲ βασιλέως μᾶλλο ἢ τοῦ μικροῦ δυνάστου τῆς ἡμισείας τῶν Θηβῶν πόλεως· μάλιστα δ' ἐφημίζοντο αἱ ζω γραφίαι αὐτοῦ, αἵτινες εἰκόνιζον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ κατορθώματα τῶν σταυροφόρω Μεταξὺ δὲ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἐν Πελοποννήσῳ ἔκτισεν, ἄξιον πρὸ πάντων δι' ἡμᾶ μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Ζόγκλον, τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Ναυαρῖνον. Περὶ τ φρούριον τοῦτο, ὅπου τῷ 1827 κατεστράφη ὁλοσχερῶς ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλο ἔπαθε καὶ ὁ Φαλλμεράυερ μικράν τινα ἧτταν. Ἐπειδὴ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως λέγουσ αὐτὸ Ἀβαρῖνον, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐσυμπέρανεν ἀμέσως ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τῶ Ἀβάρων, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων εἶχον κατακτήσει, κατ' αὐτόν, τὴν Πελο πόννησον ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος Ἀλλ'ὁ Φαλλμεράυερ δὲν ἤξευρεν ὅτι ἐν τῷ γα λικῷ κειμένῳ τῶν εἰρημένων Χρονικῶν τὸ φρούριον ὀνομάζεται Ναυαρῖνον καὶ ὄχι Ἀβ ρῖνον· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πιθανῶς ὅτι τὸ ὄνομα ὑπέστη ἐν τῷ ἑλληνικ κειμένῳ κολόβωσιν ἀνάλογον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ὃν ἔπαθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος Νάξος· ἴσως λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦτο Ναυαρῖνον, καὶ τούτου τεθέντος εὔλογος ἀπ βαίνει ἡ τοῦ Χὸπφ ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα προέκυψεν ἐκ τῶν αὐτόθι ἐπελθόντω Ναυαρραίων τυχοδιωκτῶν τῶν οὕτως ἐπωνυμουμένων ἐκ τῆς ἱσπανικῆς Ναυάρρας. Ἀλλ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Ἀβαρῖνον πάλιν ἡ τοῦ Φαλλμεράυερ προτε νομένη συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀβάρους οὐδαμῶς εἶναι ἀσφαλής, οὐ μόνον διότι λαοὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ὀμπρὶ καὶ οὐχὶ Ἀβάρους ἀλλὰ καὶ διότι δύο πόλ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκαλοῦντο ὡσαύτως ***Ἄβαρα***, καίτοι κείμεναι εἰς χώρας ὅπου Ἄβ ρες δὲν κατῴκησαν.

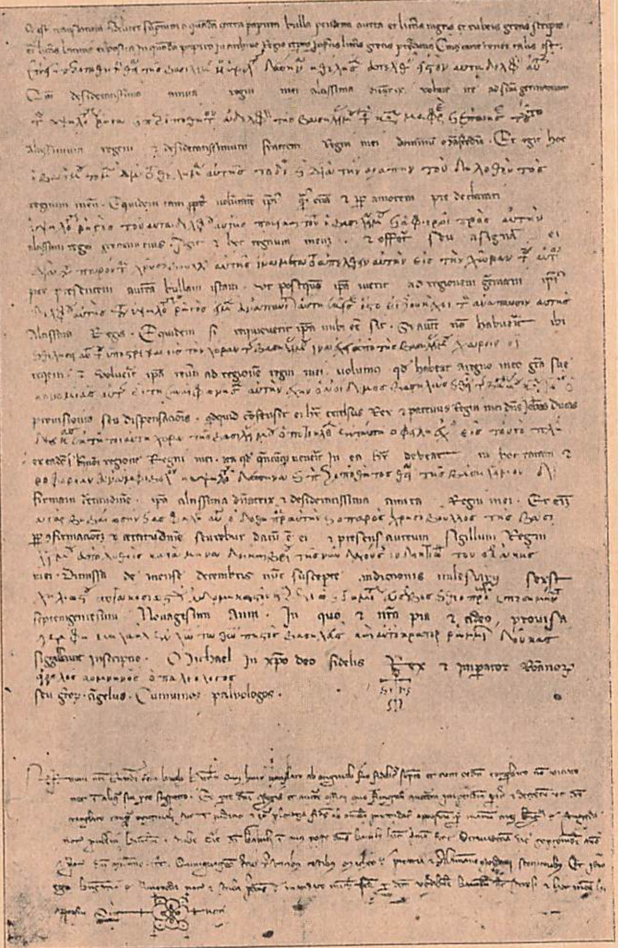
Ἐνῷ δὲ μετὰ κόπου συνετηρεῖτο ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, ἐτ πεινώθη καὶ πρὸς βορρᾶν ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἥττης ἣν ὑπέστη τῷ 1281 ὁ ἐν τῇ ἀ Ἠπείρῳ γενικὸς ἐπίτροπος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ Οὔγων ὁ Σουλλὺς καὶ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην καὶ μάλιστα μετὰ τ καταστροφὴν τῆς ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίας τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου ὁ Κάρολος ἠναγκάσ νὰ περιορισθῇ εἰς ὅσα καὶ πρότερον κατεῖχε παράλια τῆς Ἠπείρου, καὶ εὐτυχῶς δι' αὐτ ὁ μετ' οὐ πολὺ διαδεξάμενος τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος δὲν ἐπεδίω τὴν ὁλοσχερῆ ἀνάκτησιν τῶν παραλίων ἐκείνων. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο, ὅπερ ἠδύνα βεβαίως νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισεν, ἀκολουθῶν τὴν ἡμαρτημένην τοῦ πατρὸς αὐτ πολιτικήν, νὰ κάμῃ νέας παραχωρήσεις εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ ἐν ἔτει 1268 συνομολογ θεῖσα πρὸς αὐτοὺς συνθήκη δὲν εἶχε συμφωνηθῆ εἰμὴ ἐπὶ πενταετίαν· καὶ ἀνενεώθη πάλιν ἔπειτα ἀλλ' ἡ προθεσμία αὐτῆς πάλιν εἶχε λήξει, ὅτε τῷ 1279 ὁ Κάρολος ὁ Ἀν γαυικὸς ἐπεχείρησε τὰς μεγάλας αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρασκευάς. Ὅ

ἡ Ἐνετία εἶχε συμμαχήσει τότε μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τοῦ Καρόλου ἡ συνετὴ ἐκείνη πόλις ἐνόμισε συμφέρον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος συνθήκας. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο συνέφερεν εἰς τὴν Ἐνετίαν εἶναι ἀναμφισβήτητον ἀλλὰ τί ἠνάγκαζε τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας πρὸς αὐτὴν θυσίας; Ἡ Ἐνετία ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ἡττηθεῖσα, ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύμμαχος ἡττήθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Καθ' ἑαυτὴν δέ, περισπωμένη ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀδιακόπως στασιαζούσης Κρήτης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1285 ὁ Ἀνδρόνικος ὑπέγραψε δεκαετεῖς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνακωχὰς ἐπὶ ὅροις βεβαίως ἐπαχθεστάτοις εἰς αὐτόν. Διότι συνωμολογήθη μὲν ὅτι οὐδέτερος τῶν συμβαλλομένων θέλει δώσει συνδρομήν τινα εἰς πολέμιον ἑτέρου, καὶ ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἄνευ φόρου ἐξαγωγὴ τῶν ἐμπορευμάτων ἐν Ἐνετίᾳ, συγχρόνως ὅμως συνεφωνήθη ὅτι θέλουσι πληρωθῇ εἰς τὴν Ἐνετίαν 24.000 ὑπερπύρων διὰ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστη τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἐμπόριον ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐχθροπραξιῶν· ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη ἀναγνωρίζονται ὡς κτήματα τῆς Ἐνετίας· ὅτι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάιλος δικαιοῦται νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου πολεμουμένους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων· ὅτι ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Μᾶρκος Β΄ Σανοῦτος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Τήνου Βαρθολομαῖος Α΄ Γκίζης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας· καὶ ὅτι νέαι κτήσεις θέλουσι παραχωρηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν αὐτόθι ἐνετικὴν ἀποικίαν καὶ τὸν προϊστάμενον αὐτῆς βάιλον. Ὁμολογητέον ὅτι ἀνεπιτηδειοτέρα πολιτικὴ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος περιεποιεῖτο οὕτω τοὺς Ἐνετούς, οὐ μόνον δὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Γενουαίους καὶ τοὺς Καταλωνίους εἰς οὓς τῷ 1290 παρεχώρησεν ὡσαύτως σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια, συγχρόνως ἐπετίθετο ἀδιακόπως κατὰ τῶν δύο ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων δυναστῶν, οἵτινες ἦρχον τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀδελφῶν Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ δὲν διῆγον ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἀνδρόνικος κατώρθωσε μὲν νὰ συλλάβῃ, διὰ προδοσίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Μιχαήλ, ὡς ἐκ τούτου ὅμως τὸν μὲν Ἰωάννην δὲν κατέβαλεν, ὁ δὲ Νικηφόρος βλέπων ἑαυτὸν ἐξ ἴσου κινδυνεύοντα καὶ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Νεαπολίτας. Εἰς τοῦτο ἔμελλον νὰ ἀπολήξωσιν οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Ἠπείρου ἀγῶνες τῶν Παλαιολόγων· καὶ τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῶν πραγμάτων πρόκειται νῦν νὰ ἱστορήσωμεν.

Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἐπὶ νομίσματος

Τῷ 1289 ὁ Κάρολος Β΄ ὁ Ἀνδεγαυικός, ὁ πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀναλαβὼν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολήν τινα σπουδαίαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κάρολος Β΄ ἐπείσθη ὅτι, ὅπως κατήντησαν τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιμείνῃ πλέον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ πατρὸς βουλευμάτων περὶ ὁλοσχεροῦς τῆς Ἀνατολῆς κατακτήσεως· ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατεῖχεν, ἀλλ' ὅτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρήσῃ τὴν Πελοπόννησον, ἐὰν ἐξηκολούθει ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἄνδρας δευτερεύοντας, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι σεβαστοὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις βαρώνοις, προσέθετον τὰ δεινὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας εἰς τὰς συμφορὰς τοῦ ἀδιακόπου πρὸς τοὺς

αὐτοκρατορικοὺς πολέμου. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουίνου Ἰσαβέλλα εἶχε συζευχθῆ τὸν υἱὸν τοῦ Καρόλου Α΄ Φίλιππον καὶ ὅτι, ἀποθανόντος μετ᾿ οὐ πολὺ τοῦ Φιλίππου, ἡ κυριαρχία τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου Α΄ εἰς τὸν ἄλλον υἱόν, τὸν καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας γενόμενον, Κάρολον τὸν Β΄. Ἡ Ἰσαβέλλα ἐν τούτοις εἶχεν ἐπιζήσει καὶ συγχρόνως ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως νέος τις καὶ ἱπποτικώτατος ἀνήρ, ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυικός (Florent de Hainaut), ὅστις, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξίας, εἶχεν ἤδη λάβει μεγάλα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀξιώματα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Φλωρέντιον ἀπεφάσισεν ὁ Κάρολος νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας καὶ νὰ καταστήσῃ οὐχὶ πλέον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ ἀλλ᾿ ὑποτελῆ ἡγεμόνα, φροντίσας ἐν τῇ παραχωρήσει ταύτῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Τοιουτοτρόπως ἀνηγορεύθη πρίγκιψ Ἀχαΐας ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυικός, 1289 — 1297. Ὁ Φλωρέντιος ἦλθεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἔλαβε τὸν ὅρκον τῆς πίστεως ὅλων τῶν μεγιστάνων, διώρισε νέας ἀρχὰς καὶ ἰδίως εἰς τὰ φρούρια νέους φρουράρχους καὶ νέας φρουρὰς ἐκ τῶν μισθοφόρων οὓς μεθ᾿ ἑαυτοῦ συνεπήγαγεν, ἐτροφοδότησε τὴν χώραν διὰ σίτου ὃν μετεκόμισεν ἐξ Ἀπουλίας, ἐτιμώρησε τὰς καταχρήσεις τῶν προηγουμένων ἀρχόντων καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄, ὃν ἤξευρε διατεθειμένον ὄντα πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς διετέλει ὡς ἐκ τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρός τε τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐφ᾿ ὅρου ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φλωρεντίου. Καὶ παρεισήχθη μὲν ἐν τῇ εἰρήνῃ ταύτῃ ἡ ἀλλόκοτος ἀρχὴ ἣν πρὸ μικροῦ ἀνεφέρομεν ὁρισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθήκῃ, ὅτι δηλαδὴ ὁ Φλωρέντιος ἠδύνατο νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους χωρὶς ἐκ τούτου νὰ

Διαπιστευτήριον γράμμα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου Β΄ διὰ τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ Β΄ τῷ Παλαιολόγῳ

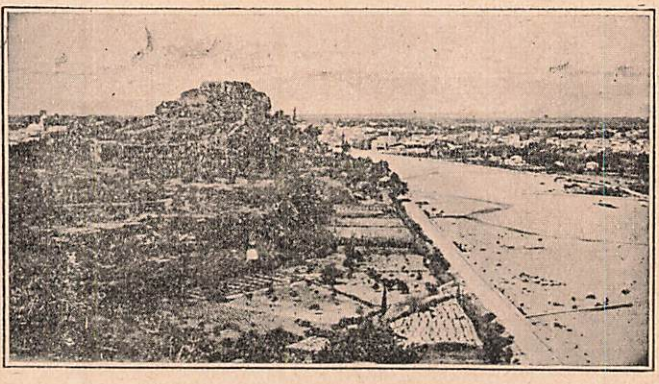
(Ἀρχ. Βαρκελόνης)

διακοπῶσιν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἰρηνικαὶ σχέσεις· ὁ δὲ Φλωρέντιος ὠφελούμενος ἐκ τούτου δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστηρίξῃ γενναίως τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἐταράχθησαν τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα, ἡ δὲ Πελοπόννησος, ἀπήλαυσεν ἐπὶ τῆς συνετῆς καὶ ἰσχυρᾶς τοῦ Φλωρεντίου διοικήσεως ἱκανήν τινα εὐημερίαν καὶ εὐπορίαν, ἂν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Χρονικῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατήντησαν νὰ μὴ ἠξεύρωσι τί ἔχουσιν εἶναι ὑπερβολή.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ὁ Φλωρέντιος συνέδραμε τὸν δεσπότην Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου· τῳόντι ἀπὸ τοῦ 1290 νέαι πάλιν ἐγένοντο ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ τῶν δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Στρατὸς ἰσχυρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου προσέβαλε κατ' ἀρχὰς τὸν δυνάστην Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννην Α΄, κατετρόπωσεν αὐτὸν μόλις δυνηθέντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς καὶ ἔπειτα διελθὼν ἀκωλύτως τὴν χώραν αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἐκ 14.000 ἱππέων καὶ 30.000 πεζῶν, ὧν ὅμως δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι ἦσαν Τοῦρκοι, Κομάνοι καὶ Γερμανοὶ μισθοφόροι. Ἐνῷ δὲ ἐπολιόρκει τὰ Ἰωάννινα, ὁ Γενουητικὸς στόλος, ὅστις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔπλευσε πρὸς τὸ Ξηρόμερον καὶ ἠγκυροβόλησεν οὐ μακρὰν τῆς Ἄρτης, ἐν ᾗ ἥδρευεν ὁ δεσπότης Νικηφόρος. Εἰς τοσαύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν παρασκευὴν μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ ὁ Νικηφόρος ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου, πρὸς ὃν ὑπέσχετο νὰ παραχωρήσῃ τμῆμά τι τοῦ δεσποτάτου, νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν υἱόν του Θωμᾶν καὶ νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ 400 ἀνδρῶν συγκείμενον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Νικηφόρου ἔδραμε καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ρικάρδος μετὰ 100 ἱππέων, συνελθόντες δ' ἅπαντες εἰς Ἄρταν καὶ ἀναγορεύσαντες ἡγεμόνα τοῦ στρατοῦ τὸν Νικόλαον Γ΄Σαὶντ Ὀμέρ, πρωτοστράτορα ὄντα τοῦ Μωρέως, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατώρθωσαν δὲ τοῦτο ἀκόπως, διότι τὰ ξενικὰ τοῦ Ἀνδρονίκου στρατεύματα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἄφιξιν τοῦ Φλωρεντίου δὲν ἐπείσθησαν νὰ ἐπιμείνωσιν ἀγωνιζόμενα καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, καταδιωχθέντα μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νικηφόρον, οἵτινες ἔπειτα ἐτράπησαν κατὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἀπεβίβασεν ὁ γενουητικὸς στόλος καὶ ὅστις προέβαινε δηῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἄρτης. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἅμα ἰδὼν ἐπερχομένην τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐτράπη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐπεβιβάσθη αὖθις εἰς τὰ πλοῖα αὐτοῦ. Ἂν ὅμως ὁ Νικηφόρος ἀπηλλάγη οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐκ Βυζαντίου ἀπειλήσαντος αὐτὸν κινδύνου, κατέστη ἀφ' ἑτέρου ἐντελῶς ὑποχείριος τῶν Φράγκων. Ὁ Κάρολος Β΄ ὁ Ἀνδεγαυικός, τοῦ ὁποίου αἱ κτήσεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καταντήσει νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ὀλίγους τινὰς ἀπέναντι αὐτῆς κειμένους πύργους (διότι τὸ μὲν Δυρράχιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὡσαύτως μετὰ τούτων συνετάχθησαν), ἐνόμισε καλὴν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς ἣν ἔδωκεν ὁ Φλωρέντιος πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἵνα καταστῇ κύριος ἐν μέρει ἔμμεσος καὶ ἐν μέρει ἄμεσος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1291 διαπραγματεύσεις μακρὰς τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐπιτηδείου Φλωρεντίου, αἵτινες μόλις ἀπέληξαν τῷ 1294 εἰς τὰς ἑξῆς συμφωνίας. Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Φίλιππος, πρίγκιψ Τάραντος, θέλει συζευχθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Θάμαρ λαμβάνων ὡς προῖκα τὴν Ναύπακτον, τὸν Βλοχόν, τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὴν Βόνιτζαν· ὁ δεσπότης Ἠπείρου θέλει ἐξακολουθεῖ ἄρχων τοῦ ἐπιλοίπου δεσποτάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ θέλει τὸν διαδεχθῆ ὁ υἱός του Θωμᾶς, μόνον δὲ ἐὰν ἐκλίπῃ ἄρρην διάδοχος τοῦ Θωμᾶ θέλει περιέλθει τὸ δεσποτάτον

ὁλόκληρον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Φιλίππου. Συγχρόνως δὲ ὁ Κάρολος Β' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν εἰρημένον υἱόν του Φίλιππον ἁπάσας τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν κατέναντι αὐτῆς κτήσεων. Ὁ γάμος μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Θάμαρ ἐτελέσθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1294, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Γουίδων Σαρπινύ, βαρῶνος Βοστίτζης, ἔλαβεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ κατοχὴν τῆς προικῴας χώρας καὶ ἰδίως τῆς ἰσχυρᾶς Ναυπάκτου. Τοιουτοτρόπως, χάρις εἰς τὰς ἀσυνέτους ἐπιθέσεις τοῦ Ἀνδρονίκου κατὰ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, περιῆλθεν ἡ Αἰτωλία εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, καὶ λατῖνος μητροπολίτης ἵδρευσεν ἐν Ναυπάκτῳ, ἧς οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐδέησε νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωαννίνων.

Καὶ ἄλλας δὲ συμφορὰς ἐπήγαγεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασα ὀλεθρία τῶν πραγμάτων κατάστασις. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, φανταζόμενοι ὅτι οὐδένα ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνον, διέλυσαν τὸν στόλον τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὅμως οὐ μόνον ὑπερεπλεόνασεν ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἐπέσκηψε πόλεμος ὀλέθριος. Ὁ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου, Ρογέρος Λούριας, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων ναυτικὸς ἥρως, λαβὼν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἐτράπη τῷ 1292 μετὰ τριάκοντα πλοίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐλεηλάτησε τὴν μαστιχοφόρον Χίον, καὶ τὴν Λῆμνον, καὶ τὴν Λέσβον, καὶ τὴν Θήραν. Μηδόλως δὲ φειδόμενος μηδὲ τῶν εἰς τοὺς φράγκους δυνάστας ὑποτεταγμένων νήσων δεινὰς ἐπήγαγε ζημίας ὡσαύτως εἰς τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον καὶ τὴν Μύκονον. Μεθ' ὃ ἐτράπη κατὰ τῆς Μονεμβασίας, ἐλεηλάτησε τὴν κάτω πόλιν καὶ ἀπαγαγὼν πλουσίαν λείαν καὶ πολυαρίθμους αἰχμαλώτους ἔπραξε κατόπιν τὰ αὐτὰ εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης καὶ τελευταῖον ἦλθε καὶ ἐναυλόχησεν εἰς Ζόγκλον πρὸς ὕδρευσιν. Ὁ σκοπός του, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο νὰ προσβάλῃ τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ συνέπεσε νὰ εἶναι ἀπὼν εἰς Ἰταλίαν τότε ὁ Φλωρέντιος, οἱ δὲ βαρῶνοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ὑδρευόντων ἀνδρῶν τοῦ Ρογέρου ἐφόνευσαν αὐτούς. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη ἀγὼν πεισματωδέστατος, καθ' ὃν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ Ρογέρος, συλλαβὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰχμαλώτους καὶ τρεῖς τῶν ἐπισήμων βαρώνων. Δὲν ἐξηκολούθησε δὲ τὰς ἐχθροπραξίας, ἀλλὰ περιορισθεὶς νὰ λεηλατήσῃ ἐν παρόδῳ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν ἐπανῆλθε κατὰ Ὀκτώβριον μετὰ πλουσιωτάτης λείας εἰς Μεσσήνην.

Τὸ φρούριον τῶν Καλαμῶν

Ὁ Φλωρέντιος ἐπανελθὼν ἐκ Νεαπόλεως ἔπραξε τὰ δέοντα ἵνα προφυλάξῃ τὴν χώραν ἐκ τοιούτων ἐπιδρομῶν· καὶ τὴν αὐτὴν πρόνοιαν ἔλαβον οἱ Ἐνετοὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας πόλεις τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Πελοποννήσου συνέβαινον γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα ὅτι οὔτε ἡ προτέρα εἰρήνη

οὔτε ἡ προτέρα εὐημερία εἶχον ἐπανέλθει καθ᾽ ὁλοκληρίαν εἰς αὐτήν. Δύο πλούσιοι Σλαῦοι ἐκ Γενιτζοῦς, ἔχοντες ἀξιόλογα οὐ μακρὰν τῶν Καλαμῶν κτήματα, παρετήρησαν ὅτι τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης δὲν φυλάττεται ἀσφαλῶς καὶ ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ μετὰ πεντήκοντα μόνον ἀνδρῶν. Μετ᾽ ὀλίγον δὲ ἐπῆλθον καὶ 600 ἄλλοι Σλαῦοι ἐκ Γενιτζοῦς, καλῶς ὡπλισμένοι, καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, διότι οἱ ἐπελθόντες ἐκήρυξαν αὐτόθι τὴν ἀρχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῶν Καλαμῶν ἀλλὰ συγχρόνως πειθόμενος ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὰς διὰ πολέμου ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον πρέσβεις ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ παρὰ τὰς συνθήκας καταληφθέντος φρουρίου. Ὁ Ἀνδρόνικος ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἀπόδοσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν,ὅτε ὁ ἐν Πελοποννήσῳ πρωτοστράτωρ αὐτοῦ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος, ἀπατήσας τοὺς Σλαύους τῶν Καλαμῶν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον μετὰ δυνάμεως, ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος εἶχε συμπαθείας πρὸς αὐτούς, διότι ἦτο ἐκ τῶν λεγομένων Γασμούλων, πατέρα μὲν ἔχων Ἕλληνα, μητέρα δὲ ἀνήκουσαν εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον de Mailly. Ὁ Σγουρομαλλαῖος ἐτιμωρήθη διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, καθαιρεθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Τσακωνίαν. Ἀλλ᾽ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ διετήρησαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἀξίωμά των, διότι ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως οἱ Σγουρομαλλαῖοι ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχοντικῶν οἴκων τῆς χερσονήσου. Οἱ δὲ περισπασμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι οἱ τὸν Φλωρέντιον ἀπασχολήσαντες. Πολλαὶ καὶ ποικίλαι μεταξὺ τῶν βαρώνων φεουδαλικαὶ διενέξεις ἐτάραττον τὴν κοινὴν τοῦ πριγκιπάτου ἡσυχίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ εἰσαγάγῃ ἔξωθεν σῖτον, ἵνα πληρώσῃ τὰς τῶν φρουρίων ἀποθήκας. Συχναὶ δὲ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι βαρῶνοι τὸ πλεῖστον ἐξέλιπον, οἱ δὲ νεωστὶ ἐξ Ἑννεγαυίας ἢ Νεαπόλεως ἐπελθόντες οὔτε τὴν γλῶσσαν οὔτε τὰ ἤθη τοῦ τόπου ἐγίνωσκον, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην σύνεσιν εἶχον.

Μίαν τῶν συγκρούσεων τούτων θέλομεν ἱστορήσει ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Φλωρέντιος εἶχε διορίσει τῷ 1292 ἀρχηγὸν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Λειδεκέρκην, νέον κάλλιστον μὲν τὸ εἶδος ἀλλ᾽ ἀγέρωχον καὶ δαπανηρόν, ὅστις ἐξαντλήσας μετ᾽ οὐ πολὺ ὅσα εἶχε χρήματα ἀπεφάσισε νὰ πορισθῇ ἕτερα ληστεύων τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀπεδήμησαν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς Κορινθίαν, κατεστάθησαν ἐκεῖ καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Φράγκων τελοῦντες προθύμως πάντας τοὺς φόρους καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιβαλλόμενα βάρη. Ὁ ἐπιφανέστατος τούτων ἐκαλεῖτο Φώτιος καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ζασσῆ, ὅστις ἐδέσποζε τμήματός τινος τῆς Τσακωνίας, καὶ τοῦ ὁποίου εἷς κλάδος κατῴκει εἰς Καλάβρυτα ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, φημιζόμενον τότε ἐν Ἀχαΐᾳ ὡς τὸν ἄριστον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολεμικὸν ἄνδρα. Ὁ Φώτιος εἶχε λαμπρὰν μὲν ἐν Κορίνθῳ οἰκίαν,πολλὰ δὲ χωρία εἰς τὰ πέριξ καὶ διῆγε βίον ὄντως ἡγεμονικόν. Κατηγορηθεὶς ὅμως αἴφνης ὅτι εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ δέοντος συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πληρώσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λύτρα. Ὁ Οὐάλτερος ὁρίσας τὰ λύτρα ταῦτα εἰς 10.000 ὑπέρπυρα ἀπήτησε τὴν πληρωμὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, ἀπειλῶν ὅτι ἄλλως θέλει ἀνασκολοπίσει τὸν αἰχμάλωτον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ζασσῆ ἀνέβαλε τὴν πληρωμήν, ὁ Οὐάλτερος ἐξερρίζωσε δύο ὀδόντας τοῦ Φωτίου. Τότε ὁ τελευταῖος οὗτος κατέβαλε 1000 ὑπέρπυρα ὑποσχεθεὶς νὰ δώσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ἅμα

ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς. Ἀπεφυλακίσθη λοιπόν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ζητούμενα κατέφυγεν εἰς τὸν συγγενῆ του Ἰάκωβον καὶ ἐπεκαλέσατο δι' αὐτοῦ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ πρίγκιπος Φλωρεντίου. Ὁ Φλωρέντιος ὅμως, εἴτε χαριζόμενος πρὸς τὸν Οὐάλτερον εἴτε εἰλικρινῶς πιστεύων εἰς τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, ἐκώφευεν, ὥστε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ αὐτοδικήσῃ. Δυστυχῶς ἀντὶ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οὐάλτερον ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς αἴτιος τοῦ θανάτου ἑνὸς τῶν χρηστοτέρων φράγκων δυναστῶν, τοῦ βαρώνου Βοστίτζης Γουίδωνος Σαρπινύ. Τῷ όντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 ὁ Γουίδων ἐρχόμενος διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Κόρινθον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν Λειδεκέρκην, ἀπεβίβάσθη εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Συκῆς (St Nicolas au Figuier) μετὰ δύο μόνον ἱππέων καὶ τεσσάρων ἀκολούθων, ἵνα γευματίσῃ αὐτόθι ἐν ἀνέσει παρά τινι κρήνῃ. Συνέπεσε δὲ νὰ παραμονεύῃ αὐτόθι ὁ Φώτιος καὶ ὑποθέσας ὅτι ἔχει πλησίον τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ ὥρμησε καὶ ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ κεφαλῆς διὰ τοῦ ξίφους φωνάζων· «ἰδοὺ ἡ πληρωμή σου, κὺρ Οὐάλτερε». Καὶ ἐνόησε μὲν ἀμέσως τὸ λάθος καὶ ἔπεσε θρηνῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πληγωθέντος καὶ ζητῶν συγγνώμην ἀλλ' ἡ πληγὴ ὑπῆρξε καιρία καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Γουίδων ἀπέθανεν. Ὁ Φλωρέντιος ἔξω φρενῶν γενόμενος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἕλληνας τῶν Καλαβρύτων ὡς πρωταιτίους τοῦ φόνου, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν συνετωτέρων αὐτοῦ συμβούλων καὶ ἀπῄτησε παρὰ τοῦ ἐν Μυσθρᾷ ἑδρεύοντος στρατηγοῦ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐκεῖ καταφυγόντα δολοφόνον. Ὁ στρατηγὸς ὅμως ἀπεκρίθη ὅτι κυρίως ὑπεύθυνος ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἦτο ὁ πλεονέκτης Οὐάλτερος καὶ ὅτι πρὸ πάντων αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων συγκρούσεων ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ αὐτοκρατορικῶν καὶ Φράγκων ἐχθροπραξίαι τῷ 1296, ἐνῷ δὲ ὁ Φλωρέντιος ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ δυνάμει τὸν πόλεμον τοῦτον αἴφνης ἀπέθανε τῇ 23 Ἰανουαρίου 1297.

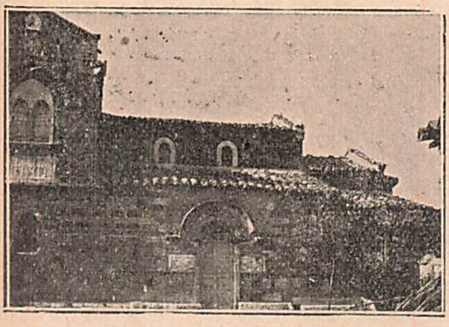
Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο πρόξενος πολλῆς ζημίας εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι φραγκισμόν. Ἐπί τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἀχαΐαν κατὰ τὰ προσυντεθειμένα πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον ἡ χήρα αὐτοῦ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ περιστείλῃ τὰς πρὸ καιροῦ ὑφισταμένας ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καὶ διενέξεις. Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ζῶντος ἔτι τοῦ Φλωρεντίου, ἀποποιηθῇ τοῦ νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς αὐτόν· ἦτο δὲ τότε δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ Γουλιέλμου Α΄ υἱὸς Γουίδων Β΄ Λαρόσης (1287—1308), ὅστις ἀνήλικος ὢν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης Ἀγγέλου, θυγατρὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Α΄, τοῦ ἄρχοντος τῶν νέων Πατρῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἡ Ἑλένη, ἥτις ἦτο ἔτι νέα, ἐνυμφεύθη τῷ 1291 τὸν Οὔγωνα Βρυέννιον, κύριον ὄντα τοῦ ἡμίσεος τῆς Καρυταίνης, ὅστις ἀγέρωχος ὢν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Φλωρεντίου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη μακρὰ διάστασις, ἥτις δὲν ἔπαυσεν οὔτε μετὰ τὸν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φλωρεντίου συμβάντα θάνατον τοῦ Βρυεννίου, καίτοι ὁ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡλικιωθεὶς Γουίδων Β΄ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδην τὴν Ἑννεγαυικήν· διότι ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Β΄, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπεφήνατο αὐτὸν ἄκυρον καὶ δὲν συνῄνεσε νά τον ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τῷ 1300.

Τὰ τοῦ γάμου τούτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα. Τοῦ γάμου προηγήθησαν αἱ τελεταὶ καθ' ἃς προεχειρίσθη εἰς ἱππότην ὁ ἐνηλικιωθεὶς Γουίδων Β΄, αἱ δὲ τελεταὶ αὗται, περιγραφόμεναι ὑπὸ τοῦ συγχρόνου ἱσπανοῦ χρονογράφου Μουντάνερ, μαρτυροῦσι καὶ αὖθις ὁποία τις ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιοῖ ὅτι ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εἷς

τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, ἱστορεῖ ἔπειτα τὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος τελετῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐν Θήβαις κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1294 τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἃς προσεκλήθησαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ Μεγαλοβλαχίας Ἕλληνες· οἱ δὲ προσερχόμενοι ἔμελλον νὰ λάβωσι δωρεὰς καὶ ἄλλας χάριτας. Διέτριβε δὲ τότε πρὸ καιροῦ ἐν τῇ δουκικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος Βονιφάτιος, ἕλκων τὸ γένος ἐκ τῶν λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν, ἱππότης γενναῖος καὶ σύμβουλος συνετός, τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δουκίσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ξενιζόμενος παρ' αὐτῇ μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ δέκα ἱππέων καὶ δέκα ἀκολούθων. Ὅταν ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς, οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον ἱματισμένος ἢ αὐτός τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες· καὶ διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ταύτην ἐδανείσθη πολλὰ χρήματα. Συνελθόντων τῶν προσκεκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει, ἐλειτούργησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὅπλα δι' ὧν ἔμελλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιιστάμενον πλῆθος περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τίς θέλει ἀξιωθῆ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἱπποτικῷ τάγματι. Τότε αἴφνης ὁ Γουίδων ἐκάλεσε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· «σιὸρ (Messire) Βονιφάτιε, καθίσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου εἶναι ὑμεῖς νά με ὁπλίσετε ἱππότην». Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη· «τί λέγετε, δέσποτα; βεβαίως με ἐμπαίζετε». Ὄχι, εἶπεν ὁ δούξ, εἰλικρινῶς λέγω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησίς μου». Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος ὅτι ὁ δοὺξ ὡμίλει εἰλικρινῶς προσῆλθε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δοῦκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς ὁ δοὺξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων, «Σιὸρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξει τὸ ἀνάπαλιν· εἰς ὑμᾶς τὸν αναδεξάμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50.000 σολδίων (ἤτοι 2.500 φράγκων ἰσοδυναμούντων νῦν πρὸς 13 ἢ 14.000 δρ.) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα παντὸς βάρους καὶ δυνάμενα νὰ διατεθῶσι παρ' ὑμῶν κατὰ τὸ δοκοῦν. Σᾶς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ἐμῶν βαρώνων, ἥτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας».

Αὐτὸς ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ ἄρχων τῶν Σαλώνων Θωμᾶς Γ΄, ὁ συνετώτατος ἀνὴρ ἁπάσης τῆς Ρωμανίας, κατὰ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, εἶναι οἱ συμβουλεύσαντες τὸν Γουίδωνα νὰ συζευχθῇ τὴν Ματθίλδην τὴν Ἑννεγαυικήν, καὶ αὐτοὶ μετ' ἄλλων ἐστάλησαν ἀμέσως ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζίρ, ὅπου ἤδρευε τότε ἡ πριγκίπισσα Ἰσαβέλλα, ἵνα συνομολογήσωσι τὸ συνοικέσιον. Καὶ γενομένων τῶν συμβάσεων ἐν μέσῳ λαμπρῶν πανηγύρεων, προσῆλθε καὶ ὁ Γουίδων καὶ ἐτελέσθη ὁ γάμος· νέαι δὲ πάλιν ἐγένοντο ἑορταὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας ὁ νέος δοὺξ μετὰ τῆς συζύγου του, ἥτις ὅμως μόλις εἶχε τότε συμπληρώσει τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος. Ὅθεν ταύτην τὴν ἀνηλικότητα προφασιζόμενος ὁ Κάρολος Β΄, πράγματι δὲ διότι ἤθελε νὰ δώσῃ τὴν νύμφην εἰς ἕνα τῶν υἱῶν ἢ ἐγγόνων του, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἄλλα πέντε ἔτη, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως μεταβαλὼν γνώμην ἀνεγνώρισε τὸν γάμον. Ὡσαύτως ἡ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουΐνου συνωμολόγησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1301 τρίτον γάμον πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν Σαβαυδικόν, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, συναινέσαντος εἰς τοῦτο μετά τινας δισταγμοὺς τοῦ βασιλέως Καρόλου Β΄. Ὁ Φίλιππος ἦλθεν εἰς Γλαρέντζαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302 μετὰ λαμπρᾶς συνοδίας 70 ἱπποτῶν, 300 πεζῶν καί τινων ἱερωμένων. Καὶ ἐγένετο μὲν αὐτόθι δεκτὸς μετὰ πολλῆς προθυμίας ὑπό τε τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰθα-

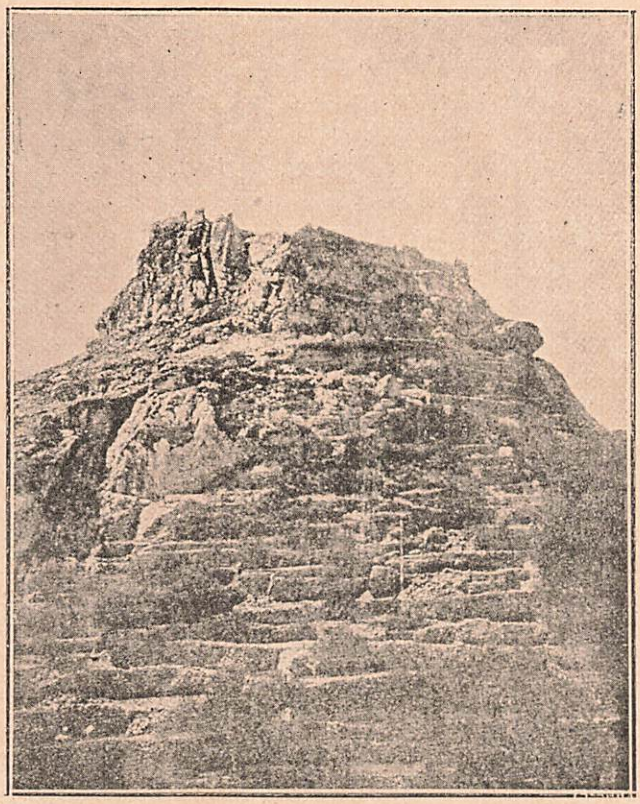
γενῶν κατοίκων, ἐκυβέρνησε δὲ μετά τινος ἰσχύος, διὰ τὴν πολλὴν ὅμως αὐτοῦ χρηματικὴν πλεονεξίαν ἐξετράπη εἰς δεινὰς καταπιέσεις. Ἐκ τῶν περισωθέντων καταστίχων τοῦ ταμίου αὐτοῦ Πραλόρμου καταφαίνεται ὅτι ἀπ' αὐτῶν τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς διαχειρίσεώς του, ἀφοῦ εἰσέπραξεν ὅλα τὰ τακτικὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους καὶ ὅλα τὰ καθυστερήματα, ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰς χρηματικὰς δωρεὰς ἀξιολόγους, διότι λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς Καρυταίνης προσήνεγκον αὐτῷ διὰ τοῦ Καλογιάννη Κοζαρίδη καὶ τοῦ Μικελίνου Δεβρύς (de Brus) 4.000 ὑπέρπυρα, καὶ ὁ Πρωτοβεστιάριος Κολῖνος Κὺρ Βασιλόπουλος 3 000 καὶ ἄλλοι ἄλλα ποσά· ἀφοῦ τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντζας ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ἐργαζόμενον καὶ κόπτον τορνέζια φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου, πάντα ταῦτα τὰ χρήματα δὲν ἐπήρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε ἐδέησε νὰ συνομολογήσῃ δάνειον πρὸς τὸ ἐν Γλαρέντζᾳ ὑποκατάστημα τοῦ Φλωρεντηνοῦ τραπεζιτικοῦ οἴκου Περούτζη, καὶ ἐπὶ τέλους διωργάνωσεν ἐν Ἀχαΐᾳ τακτικὸν καταπιεστικὸν σύστημα, ὡς ἂν ἐκυβέρνα χώραν ξένην καὶ οὐχὶ τὸ κτῆμα τῆς συζύγου αὐτοῦ. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν ἡ ἀργυρολογία αὕτη προεκάλεσε πολλὰς δυσαρεσκείας καὶ στάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθησαν οἱ ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν Ἕλληνες;

Γλαρέντζα (Ἠλείας) Φραγκοβυζαντινὸς ναός

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας ἑλληνικὰς χώρας ποικίλαι ἐπεκράτουν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνωμαλίαι. Ὁ Σεβαστοκράτωρ νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α΄ εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν τῷ 1291· ἀλλὰ τὰ πράγματα τοῦ μικροῦ τούτου κράτους ἐκυβερνῶντο ἔκτοτε μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ ἑτέρου υἱοῦ ἁπλῶς Ἀγγέλου συνήθως καλουμένου. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μάχιμοι ὄντες ἐπεχείρησαν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 νέας κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας τῆς κατεχομένης τότε ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ θείου των Νικηφόρου καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ματαίως ἐζήτησαν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην ὅ τε Νικηφόρος καὶ οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἡ Ναύπακτος κατεκτήθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου οἱ δὲ ἄρχοντες ἢ κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἀπήχθησαν εἰς Μεγαλοβλαχίαν καὶ ἐφυλακίσθησαν αὐτόθι. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, ὅστις ἠθέλησε τφόντι νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὴν Ἤπειρον ὑπὲρ τοῦ δεσπότου, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ὁ τῶν Σέρβων ἡγεμών, Στέφανος Μιλιούτιν (1275—1321), ὠφελούμενος συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης, κατέλαβε τὸ Δυρράχιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Νικηφόρον, ἀποθανόντος τῷ 1296 τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἠναγκάσθησαν οἱ υἱοί του νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Θεσσαλίαν· καὶ ἀμφότεροι μὲν ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ πατρός, ἀλλὰ δυνάστης Μεγαλοβλαχίας ἐλογίζετο κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος (1296—1303). Κατ' ἀρχὰς οὗτος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρός τε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἐκχωρήσας τῆς τε Ναυπακτίας καὶ τοῦ Ἀχελῴου· συνεβιβάσθη δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄ Μετά τινα ὅμως χρόνον ἐπανέλαβε πάλιν τὰς κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α΄ δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν εἰρήνην, ἀποθανὼν ὡσαύτως τῷ 1296. Τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος περιῆλθε τότε εἰς τὴν κόρην αὐτοῦ

Θάμαρ, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, δυνάμει τῶν μετὰ τῆς Νεαπόλεως προηγουμένων συνθηκῶν· εἰς δὲ τὸ λοιπὸν μέρος διεδέξατο τὴν ἀρχήν, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χήρας αὐτοῦ δεσποίνης Ἄννης, ὁ υἱός του Θωμᾶς (1296—1318), ὅστις τότε πενταετὴς ὢν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῆς Ἠπείρου ἄρχων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Καὶ ἀναφέρεται μὲν οὗτος ἔν τινι καταλόγῳ τῶν ἑλλήνων δυναστῶν, ὅστις συνετάχθη εἰς Ἐνετίαν τῷ 1313, ὡς ἑξῆς· «Θωμᾶς ἐλέῳ Θεοῦ μέγας δεσπότης Ρωμανίας, πρίγκιψ Βλαχίας, κύριος Ἀρχαγγέλου, δοὺξ Βαγενετίας, κόμης Ἀχελῴου καὶ Ναυπάκτου καὶ κύριος τοῦ βασιλικοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων», ἀλλ᾽ οἱ πολλοὶ οὗτοι τίτλοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ὁ Θωμᾶς ἐξηρτᾶτο καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὅστις ἐκυβέρνα κατὰ τὸ δοκοῦν πᾶσαν τὴν χώραν δι᾽ ἰδίων ἐπιτρόπων. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1303 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ὁ δὲ ἀδελφός του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῶν νέων Πατρῶν καὶ τοῦ Σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνήλικον τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸν Ἰωάννην Β΄ Ἄγγελον Κομνηνόν, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν ἵνα οὐ μόνον ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἠπείρου κυριαρχίαν, ὅπου ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα εἶχεν ὑποκινήσει ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἀλλ᾽ ἐνταυτῷ ἐκτελέσῃ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων ἀξιώσεις. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο πρὸς τοῦτο συντελεστικώτατα, διά τε τὴν ἀνηλικότητα τοῦ νέου δυνάστου τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ διὰ τὰς ἄλλας ποικίλας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀνωμαλίας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου ἐματαιώθη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα μεγάλα ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βουλεύματα τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου· οὐδὲ ἐξετελέσθη εἰμὴ μετὰ τρία ἔτη, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα ἕλληνες καὶ φράγκοι δυνάσται δὲν ἔπαυσαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ σύνηθες.

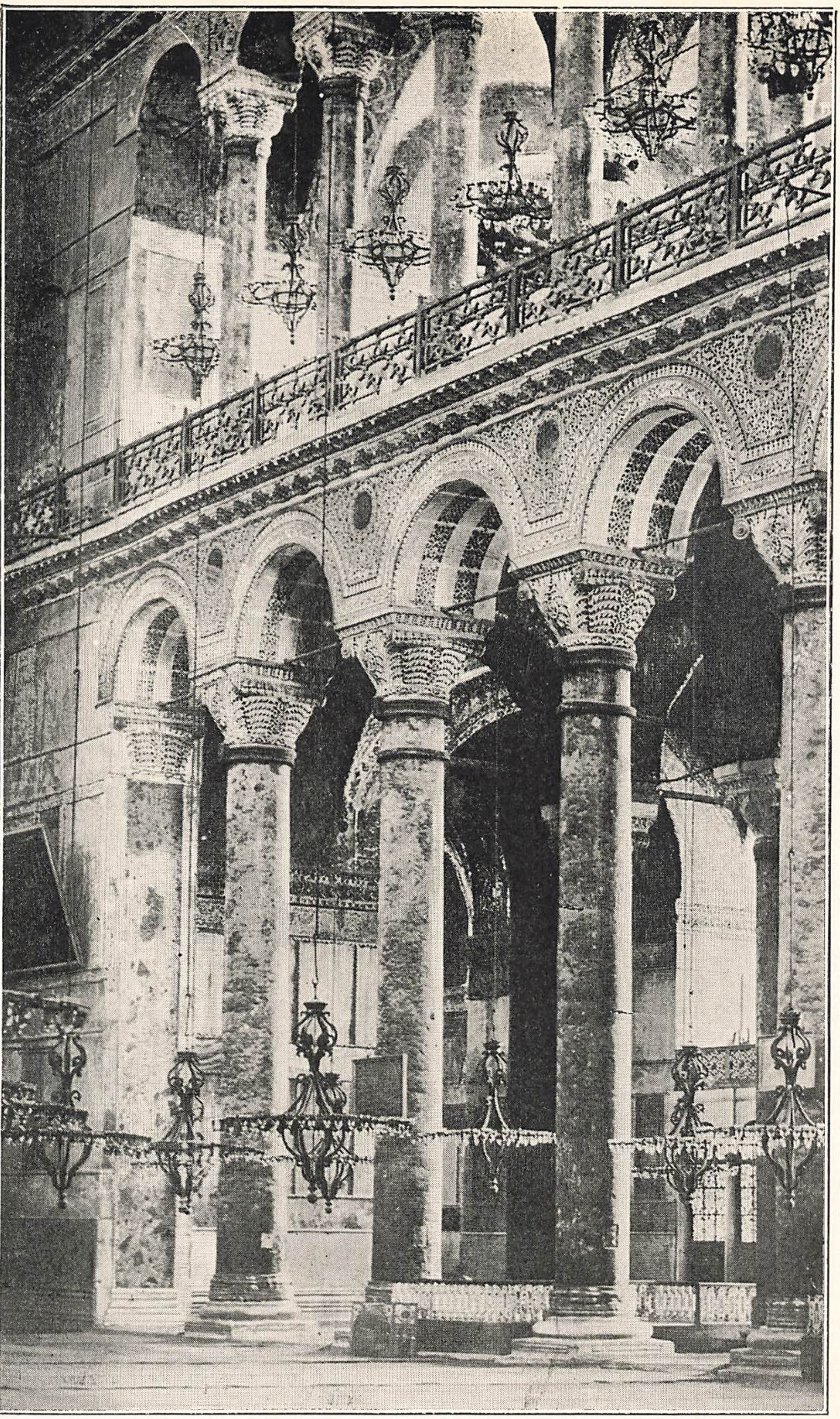

Τὸ Ἀγγελόκαστρον τῆς Κερκύρας

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος εἶχε καταστήσει κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του τὸν

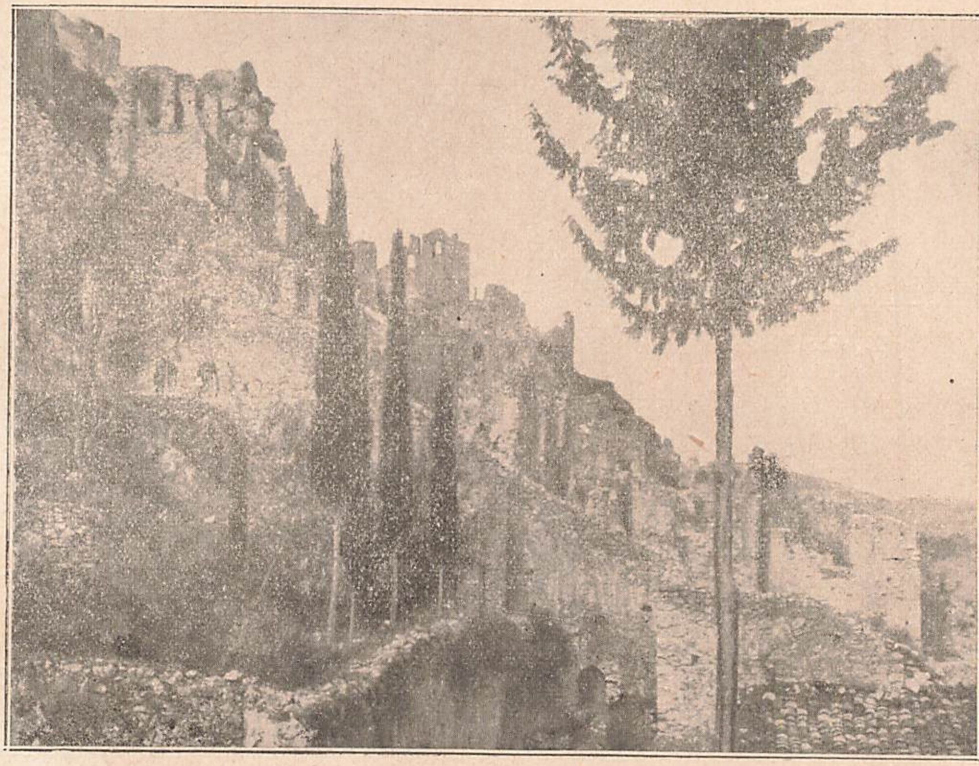
δοῦκα Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β', ἀνεψιὸν ὄντα αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, καὶ εἶχε παραγγείλει εἰς τοὺς βαρώνους νὰ ὀμόσωσιν ἀπροφασίστως πίστιν πρὸς αὐτόν. Μόνον εἰς τὰ φρούρια ἔμελλον νὰ μείνωσιν ἑλληνικαὶ φρουραί· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ὁ Γουίδων ἔμελλε νὰ ἄρχῃ τῆς χώρας ὡς νόμιμος αὐτῆς κυριάρχης ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Β'. Ἅμα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Σεβαστοκράτορος, ἅπαντες οἱ γείτονες τῆς χώρας αὐτοῦ, Ἀνδρόνικος, Βούλγαροι καὶ Ἄννα ἡ Ἠπειρωτική, παρεσκευάσθησαν ἵνα καταλύσωσι τὸ θεσσαλικὸν ἐκεῖνο κράτος. Ὁ Γουίδων Β' λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατεπειγόντως ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, τοῦ Θωμᾶ τῶν Σαλώνων καὶ τῶν βαρώνων Εὐβοίας εἰς Ζητοῦνι, ἐδέχθη τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς νέας Πάτρας καὶ διατάξας αὐτόθι τὰ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὅλως διόλου ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μανθάνει ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα κατέλαβεν αἰφνιδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ 1304 τὸ φρούριον Φανάρι, τὸ κατὰ τὴν Πίνδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Ἰωάννινα κείμενον. Ὁ Γουίδων Β' συγκαλεῖ ἀμέσως ἅπαντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Νικόλαον Γ' Σαιντομὲρ ὅστις, καίτοι ὢν πρωτοστάτωρ τοῦ Μωρέως, ἦτο συγχρόνως, ὡς κύριος τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, ὑποτελὴς τοῦ Λαρόση. Ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὸν Σαιντομὲρ τοῦ νὰ συστρατεύσῃ μετὰ τοῦ Γουίδωνος· ἀλλ' οὗτος παρακούσας ἀπῆλθεν εἰς Δομοκόν, περὶ τὸν ὁποῖον εὗρε συνειλεγμένον, ὑπὸ τὸν Γουίδωνα, τὸν Θωμᾶν τῶν Σαλώνων, τὸν Βονιφάτιον καὶ τὸν Φραγκίσκον ἐξ Οὐηρῶνος, ἕνα τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων στρατῶν ἐξ ὅσων ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ συγκροτήσωσιν οἱ Φράγκοι ἐν Ἑλλάδι. Διότι παρῆσαν αὐτόθι 900 μὲν φράγκοι ἱππόται, 6.000 δὲ ἱππεῖς θεσσαλοί, τὸ πλεῖστον βλάχοι καὶ βούλγαροι, καὶ 30.000 πεζοί. Ὁποῖοι ἆρά γε πρέπει νὰ ἦσαν οἱ χρηματικοὶ πόροι καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἑνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἵνα ἠμπορῇ νὰ παρατάσσῃ τηλικαύτας δυνάμεις; Καὶ οὗτος ὅμως ὁ στρατὸς οὐδὲν μέγα διέπραξεν. Ἡ καταπτοηθεῖσα Ἄννα ἔπεμψε πρὸς τὸν Λαρόσην δύο τῶν ἱπποτῶν αὐτῆς καὶ δύο τῶν ἀρχόντων, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάρι κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της, ὅτι εἶναι πρόθυμος νά το ἀποδώσῃ, καὶ συγχρόνως νὰ πληρώσῃ εἰς μὲν τὸν δοῦκα 7.000 ὑπερπύρων (φρ. 78.400), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 3.000 (φρ. 33.600). Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὴν Ἄνναν τῇ συναινέσει καὶ τῶν ἀρχόντων Θεσσαλίας· καὶ μετὰ μικρὰν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ λεηλασίαν τῶν τε ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεων αὐτοῦ ἐπέστρεψεν ὁ Γουίδων εἰς Ζητοῦνι, διέλυσεν αὐτόθι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, διέταξε πάλιν τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ συνέβησαν νέαι καὶ σπουδαιόταται περιπλοκαί.

Τότε τῳόντι εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον αἱ χρηματικαὶ καταπιέσεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ὑποθέτῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Β' δὲν θέλει ἀφήσει αὐτὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπεθύμει ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν νὰ συνεπαγάγῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερον ἀργύριον. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1304, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἦτο εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἀρκαδίας ἔκτακτον ἀναγκαστικὸν φόρον, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐστασίασαν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι. Ἀθροισθέντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Λινίσταινα ἐξελέξαντο ἀρχηγοὺς τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην Μικρονᾶν καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, ἐλ-

ΟΙ ΠΟΡΦΥΡΙΟΙ ΚΙΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

πίζοντες μὲν ὅτι θέλουσιν ὑποστηρίξει αὐτοὺς πάντες οἱ κάτοικοι τῆς χερσονήσου Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι, καθὸ δυσηρεστημένοι διὰ τὴν καταθλιπτικὴν διοίκησιν τοῦ Φιλίππου, ἐπικαλεσάμενοι δὲ καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐν Μυσθρᾷ ἑδρεύοντος στρατηγοῦ. Ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου βοηθούμενοι ἐκυρίευσαν τῳόντι κατ' ἀρχὰς καὶ κατέστρεψαν δύο φρούρια τῆς Καρυταίνης. Ἀλλά, ὅτε ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν καὶ τρίτου τινὸς φρουρίου καλουμένου Βωφόρ (Beaufort), συνήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλης δυνάμεως διέλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ Φίλιππος προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς στασιάσαντας κατοίκους·

Ἄποψις Μυστρᾶ

περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ δημεύσῃ τὴν περιουσίαν τῶν πρωταιτίων, ἤτοι τῶν ἀδελφῶν Μικρονάδων, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Ζαλλιακανάτα καὶ τοῦ Παπανικολοπούλου, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἄλλους ἀμνηστίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀνδραβίδαν, ἀφοῦ κατέλιπεν ἀξιόλογον σῶμα εἰς Βέρβενα, τὸ κυριώτατον παρὰ τὴν χώραν τῶν αὐτοκρατορικῶν φρούριον.

Συγχρόνως ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα εἶχεν ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄. Ἡ Ἄννα εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς δυσαρεσκειῶν κατὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Φιλίππου τοῦ ταραντίνου. Ἡ Θάμαρ εἶχεν ἀναγκασθῆ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα νὰ ἀσπασθῇ τὸ καθολικὸν δόγμα· αἱ δὲ προαναφερθεῖσαι παρασκευαὶ τοῦ Φιλίππου ἐνέπνευσαν εἰς τὴν δέσποιναν τὸν εὔλογον φόβον ὅτι οὗτος μελετᾷ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν αὐτῆς τε καὶ τοῦ υἱοῦ της καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς χώρας δόγματος. Ὅθεν συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέτρεψε τὸν υἱόν της Θωμᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ὀμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅτε ἐπέστη ἡ ὥρα καθ' ἣν ὤφειλεν οὗτος νὰ δώσῃ τὸν ὅρκον τοῦτον,

εἰποῦσα ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶναι ὑποτελὴς τῶν Παλαιολόγων, ὅτι εἶναι ἀνήκουστον υἱὸς μονογενὴς νὰ ἀποκληρωθῇ πρὸς ὄφελος τῆς κόρης, ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέσσαρα βασιλικὰ φρούρια καὶ ἐτησίαν πρόσοδον 100.000 ὑπερπύρων καὶ ὅτι μόνον ἐὰν ὁ Θωμᾶς ἀποθάνῃ ἄτεκνος οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ δικαιοῦνται νὰ προτείνωσιν ἀξιώσεις ἐφ᾽ ὅλου τοῦ δεσποτάτου. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι 100.000 ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 1.120 000 φρ., κατὰ δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν πρὸς 5 ἢ 6 τοὐλάχιστον ἑκατομμύρια, ὅτι παρεκτὸς τούτου ἡ Θάμαρ ἔπρεπε νὰ εἰσπράττῃ ἄλλα τόσα πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτῆς καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ὅτι δὲν ἦρχεν εἰμὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον τότε αἱ χῶραι αὗται. Καὶ ἐν τούτοις οὐδ᾽ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ὁ Κάρολος· ἀλλ᾽ ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Θάμαρ διὰ πολέμου. Καίτοι ὅμως ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἐπιτρόπου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς μετὰ τοῦ Σαιντομέρ· καίτοι συνετάχθησαν μετ᾽ αὐτῶν ἕλληνές τινες ὑποτελεῖς τοῦ Ταραντίνου, οἷον ὁ Χωματιανὸς μετὰ 200 ἑλλήνων μαχητῶν· καίτοι οὕτω συνεκροτήθη δύναμις λόγου ἀξία, οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Θωμᾶ ἀπέτυχον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς τε Ἄρτης καὶ τῶν Ρωγῶν καί, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1304, ἀπῆλθον ἄπρακτοι. Ἔμελλον δὲ αἱ ἐχθροπραξίαι νὰ ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἡ Ἄννα ὅμως γινώσκουσα πόσον ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς ἠγάπα τὰ χρήματα κατέπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην νέαν τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν, πέμψασα εἰς μὲν τὸν πρίγκιπα 6.000 ὑπέρπυρα (φρ. 67.200), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 4.000 (44.800 φρ.). Ὁ δὲ Φίλιππος, ἵνα εὕρῃ πρόφασιν ἀπουσίας, προεκήρυξε τὴν συγκρότησιν παρλαμέντου ἐν ἀρχῇ Μαΐου εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ συνήχθησαν τότε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Νάξου, ὁ μαρκίων Μπουδουνίτζης Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, οἱ βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ἰωάννης Α′ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ρικάρδου, καὶ οἱ ἄλλοι φράγκοι τῆς Ἑλλάδος δυνάσται, ἐτελέσθησαν δὲ πανηγύρεις λαμπραὶ καὶ ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνες ἱππικοί, ὧν μετέσχον 1.000 περίπου ἱππόται· νέα ταῦτα Ἴσθμια, τῶν ὁποίων ἀγωνισταὶ δὲν ἦσαν μόνον φράγκοι ἀλλὰ καὶ ἕλληνες ἱππόται. Ἐν τούτοις ἡ ἀποποίησις τοῦ Φιλίππου τοῦ σαβαυδικοῦ τοῦ νὰ συνδράμῃ τὸν Φίλιππον τὸν ταραντῖνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν ἐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β′ ὡς προδοσία· ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς καθῃρέθη τῇ 5 Ἰουλίου 1306, ἐπεσπεύσθη δὲ ἡ πρὸ καιροῦ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατεία τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου. Ὁ ἀνδεγαυικὸς στόλος ἐπέπλευσε κατ᾽ ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέλαβεν αὐτὴν εὐχερῶς, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ σαβαυδικοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσεν εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἀλλ᾽ ἡ Ἄννα εὗρε συμμάχους πολλούς· οὔτε οἱ Ἐνετοὶ οὔτε οἱ ἐν Βυζαντίῳ οὔτε αὐτοὶ οἱ Σέρβοι ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ὅθεν πάντες συνέδραμον αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Πλὴν δὲ τούτου ἐξερράγη ἐπιδημία ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Φιλίππου· ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Νεάπολιν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306, ἄλλο

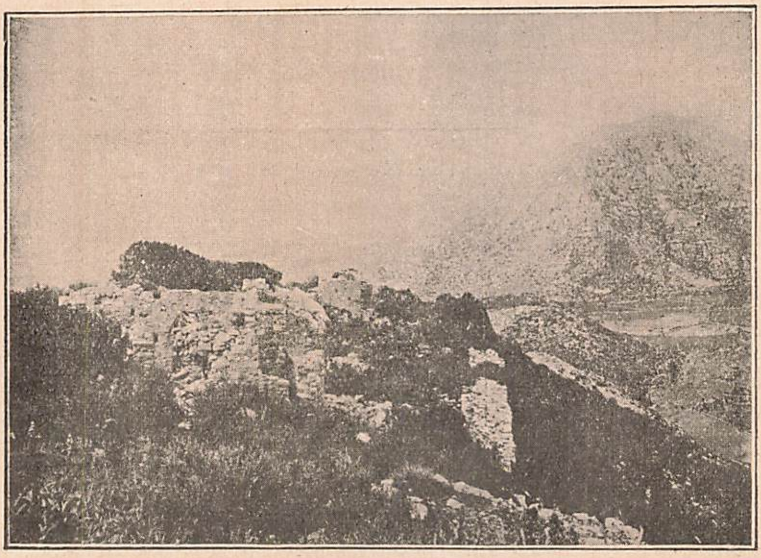
Ἐρείπια Μυστρᾶ

οὐδὲν κατορθώσας εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ. Κατ᾿ ἀρχὰς διώρισεν αὐτόθι ἐπίτροπόν του τὸν Σαιντομέρ, ἀλλὰ μετ᾿ ὀλίγον προεχειρίσατο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸν πλουσιώτατον καὶ ἐπιφανέστατον τῶν δυναστῶν τῆς χώρας, τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β΄. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εἶχε παραδόξως εὐημερήσει. Αἱ πρόσοδοι τῆς χώρας ὑπερηύξησαν· τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἄγονος λογιζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σῖτον, ὥστε, ἀντὶ νὰ τρέφηται ὡς ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἔπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρά. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς ὑπερέβαινε κατὰ τὴν λαμπρότητα ἁπάσας τὰς ἄλλας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς αὐλάς, οἱ δὲ ἐν αὐτῇ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἱππόται, οἵτινες δὲν ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μόνον μετὰ τῶν εὐγενεστάτων τῆς Γαλλίας γενῶν, ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἱππόται. Ὁ Μουντάνερ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν ταύτην, βεβαιοῖ ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐλαλεῖτο ἐν αὐτῇ ἐπίσης καθαρῶς ὅπως ἐν Παρισίοις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν δοῦκα, ἅτε υἱὸν ὄντα ἑλληνίδος μητρός. Ὁ Γουίδων ἥδρευε συνήθως, ὅπως καὶ οἱ προπάτορες αὐτοῦ, εἰς τὴν μεγάλην τῶν Θηβῶν πόλιν, δὲν ἐγκατέλιπεν ὅμως ὅλως διόλου οὐδὲ τὰς Ἀθήνας, ἀφ᾿ ἧς δὲ διωρίσθη γενικὸς διοικητὴς Ἀχαΐας μετέβαινεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ εἰς Καλάμας (¹). Ἀλλ᾿ ὁ Γουίδων Β΄ ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1308, τὸ δὲ δουκᾶτον περιῆλθε τότε εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Α΄ Βρυέννιον (1308—1311), ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος γάλλος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν.

Καθὼς δὲ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς πλείστου τῆς Πελοποννήσου ἐκυριάρχει ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, οὕτως ἡ Ἐνετία ἐκυριάρχει τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ Εὔβοια ἐξηκολούθει μὲν ἀνήκουσα εἰς τοὺς καταλαβόντας αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τρεῖς λομβαρδικοὺς οἴκους, ἡ Ἐνετία ὅμως οὐ μόνον διετήρησε τὴν ἐπ᾿ αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὠφεληθεῖσα ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Ἐν πρώτοις οἱ ἄμεσοι τῆς χώρας κτήτορες, πολεμούμενοι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς ἐνετικῆς προστασίας· καὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ παρέχωσι μέχρι τινὸς τὴν συνδρομήν των, δυνάμει τῆς παραδόξου ἐκείνης διατάξεως τῶν συνθηκῶν ἃς τῷ 1285 συνωμολόγησαν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, διατάξεως καθ᾿ ἣν ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάιλος ἐδικαιοῦτο νὰ βοηθῇ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Πλὴν τούτου περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ὅλων σχεδὸν τῶν ἀρρένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων, αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας γυναικῶν, ἐκ τούτου δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ τῆς Ἐνετίας βάιλος ἔλαβεν ἔτι πλειοτέρας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῶν οἴκων τούτων πράγματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τῶν Ἐνετῶν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐξώσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς νήσου, καὶ τῷ 1296 ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βονιφάτιος ὁ ἐξ Οὐηρῶνος ἀνέκτησε τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας φρούρια, ἤτοι τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον, τὰ Λάρμενα καὶ τὴν Μητροπύλην, καθὸ ἀνήκοντα εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Β΄ σύζυγον. Ἀφ᾿ ἑτέρου οἱ Ἐνετοί, θέλοντες νὰ ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁμογενῶν τῆς νήσου κτητόρων, ὠχύρωσαν ἀπὸ τοῦ 1304—1308 τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς ἀνέκαθεν τμῆμα τῆς Χαλκίδος καὶ κατέστησαν αὐτὸ φρούριον δυσπόρθητον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁρμώμενοι ἐδέσποζον τῶν Λομβαρδῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι, καίτοι τοσαῦται ἀνωμαλίαι ἐπεκράτουν ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν ἧττον λέγεται ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς

(¹) Ἀλλὰ τοῦ Γουίδωνος Β΄ ἡ ἀρχὴ ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν.

ηὔξανεν ὁσημέραι καὶ ὅτι αἱ παρὰ τοῦ βαΐλου εἰσπραττόμεναι πρόσοδοι δὲν ἦσαν ὀλίγαι, ἂν καὶ προστίθεται ὅτι τὰ πλειότερα βάρη ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτόθι ἑδρεύοντας πολυαρίθμους Ἰουδαίους. Ἡ ἐπὶ τῶν μικροτέρων νήσων ἐνετικὴ κυριαρχία ἠμφισβητεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φεουδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Σανοῦτος λ. χ. ἀπέκρουσέ ποτε τὴν τῆς Ἐνετίας ἐπέμβασιν καὶ διαταγήν, καταφυγὼν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως ὡς τὸν μόνον νόμιμον αὐτοῦ ἐπικυρίαρχον. Ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους οἱ Ἐνετοί, καὶ καθὸ θαλασσοκρατοῦντες καὶ καθὸ κατέχοντες τὰς δύο γείτονας μεγάλας νήσους, Εὔβοιαν καὶ Κρήτην, κατίσχυον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι δυνάσται δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους. Τῳόντι, ἂν καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Λικαρίου διαπραχθείσας κατακτήσεις

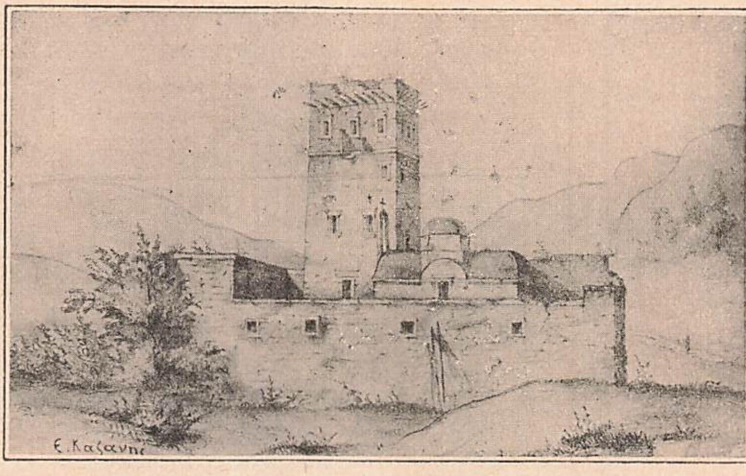

Τὸ κάστρον Ἀπαλίρη ἐν Νάξῳ ἀπὸ νότου

δὲν ἔμειναν ἄρχοντες ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει εἰμὴ δύο μόνον ἰταλικοὶ οἶκοι, οἱ Γκίζαι καὶ οἱ Σανοῦτοι, οἱ δύο οὗτοι οἶκοι διετέλουν εἰς ἀδιακόπους ἐμφυλίους διενέξεις. Ἵνα δὲ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης ὁπόσον μικρολόγοι ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων, θέλομεν ἱστορήσει μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν. Τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἁρπάσει ἀπό τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Α΄ Γκίζην, κάλλιστον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μάρκου Β΄ Σανούτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανοῦτος ἠγόρασε τὸν ὄνον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατῶν ὥρμησε κατὰ τῆς εἰς τοὺς Σανούτους ἀνηκούσης Σύρου καὶ ἐπίεσεν αὐτὴν δεινῶς. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ναυλοχῇ εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Τουσύ (Narjaud de Toucy). Ἡ Μῆλος ἦτο κτῆμα Φραγκίσκου τοῦ νεωτέρου, υἱοῦ τοῦ δουκὸς Σανούτου, ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Κασσάνδρα, συγγενὴς οὖσα τοῦ Τουσύ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σῦρον. Ὁ ναύαρχος ἔδραμε τῳόντι εἰς Ἄνδρον, ὅπου ἤδρευε τότε ὁ δοὺξ Σανοῦτος, καὶ δηλώσας αὐτῷ ὅτι εἶναι εἰς τὰς διαταγάς του ἔπλευσεν ἐπὶ Σῦρον καὶ ἠνάγκασε τὸν Γκίζην ν᾽ ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Μεθ᾽ ὃ συνεβιβάσθησαν ὁ Σανοῦτος καὶ ὁ Γκίζης εἰς Χαλκίδα τῇ μεσολαβήσει τοῦ βαΐλου Ἰακώβου δα-Μολύν (1285—1287). Ἀλλ᾽ ἕνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἐδαπάνησαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὑπὲρ τὰς 360.000 γρόσσων, ἀναλογούντων πρὸς 18.000 χρυσῶν δουκάτων =220.140 φράγκων. Ἰσχυρότεροι τῶν ἐνετῶν τούτων φεουδαρχῶν ἦσαν οἱ γενουαῖοι δυνάσται τῆς Φωκαίας, οἱ Ζαχαρίαι, ἐξ ὧν ὁ Βενέδικτος Α΄ (1288—1307) εἰσέπραξε μεγάλους θησαυροὺς ἐκ τῶν αὐτόθι κειμένων πλουσίων μεταλλείων στυπτηρίας καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ μάχιμος κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, κυριεύσας τῷ 1304 τὰς νήσους Χίον, Σάμον καὶ Κέω, αἵτινες, καίτοι ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἐχρησίμευον ὡς ὁρμητήρια

ποικίλων πειρατῶν χριστιανῶν τε καὶ μωαμεθανῶν. Ἡ Ἐνετία ἐφθόνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ τολμηροῦ Γενουαίου, καί, ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν Γένουαν, ἔπαθον αἱ κτήσεις αὐτοῦ δεινῶς.

Ἡ ρῆξις ἐκείνη συνέβη τῷ 1294 ἕνεκα τῆς προαιωνίου ἀντιζηλίας, ἥτις ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο ναυτικῶν τούτων πόλεων· καὶ ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε σύμμαχον τὴν Πίσαν, οἱ δὲ Γενουαῖοι τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἀλλά, καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν χρόνων ἐκείνων πόλεμοι καὶ ἰδίως καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων διεξαχθέντες, ἀπέληξε καὶ οὗτος ἄνευ κρισίμου τινὸς ἀποτελέσματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν ἡ ἐνετικὴ ἀποικία ἔπαθε τὰ πάνδεινα· οἱ αὐτόθι Ἐνετοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ μῖσος τῶν Γενουαίων καὶ εἰς τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς ἐφυλακίσθησαν, ἐληστεύθησαν, ἐδημεύθησαν, ἐφονεύθησαν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν οἱ ὑπὸ τῆς μητροπόλεως σταλέντες στόλοι νὰ πράξωσί τι γενναῖον· διότι ἡττήθησαν μὲν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατά τε τὰ παράλια τῆς Ἀρμενίας (¹) καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀδριατικῇ περὶ τὰ τῆς Δαλματίας παράλια, ἐπιχειρήσαντες δὲ νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχον. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐλεηλάτησαν τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ γενουητικὴν ἀποικίαν τῆς Κάφας (²), ἐκυρίευσαν καὶ ἐδῄωσαν τὴν Φώκαιαν, καὶ διὰ πολυαρίθμων ἐθελοντῶν, πειρατῶν τε καὶ ἀρματολῶν (armatores) ὁρμωμένων ἐξ Εὐβοίας καὶ ἐκ Κρήτης, ἀνέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ἐξ ὧν ἄλλοτε εἶχον ἐξωσθῆ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου. Τελευταῖον τῷ 1299 αἱ δύο ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις εἰρήνευσαν πρὸς ἀλλήλας· ἀλλ' ὁ μεταξὺ Ἐνετίας καὶ τῶν ἡμετέρων πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ τέσσαρας ἐνιαυτούς, καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς διὰ ρητοῦ ἄρθρου τῶν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθηκῶν τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῶσι τὸν αὐτοκράτορα, χωρὶς τοῦτο νὰ λογίζεται ὡς ἀφορμὴ πολέμου. Αὕτη δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ παράτασις οὐδὲν πάλιν ἐπήγαγε κρίσιμον γεγονός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι συνίσταντο εἰς πειρατικὰς συνήθως ἐπιδρομάς, μέχρις οὗ τῷ 1303 συνωμολογήθησαν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα δεκαετεῖς ἀνακωχαί, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐπεκυρώθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα ἐμπορικὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, παρεκτὸς ὅτι ἀπηγορεύθη αὐτοῖς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἅλατος καὶ τῆς μαστίχης, διετήρησαν δὲ οὗτοι τινὰς τῶν κατακτηθεισῶν νήσων καὶ ἰδίως τὴν Κέω, τὴν Σέριφον, τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Ἀμοργόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης δὲν κατέπαυσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν

Τὸ κάστρον τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἐν Κέῳ

(¹) Ἐννοεῖται τοῦ ἐν Κιλικίᾳ ἀρμενικοῦ κράτους.

(²) Τῆς ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ ἄκρᾳ τῆς Κριμαίας πάλαι *Θεοδοσίας* καλουμένης ἑλληνικῆς πόλεως.

νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους διενέξεις. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν Ἐνετίαν νῆσοι δὲν κατελήφθησαν, ὡς εἴχομεν ἴδει, ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὸ ἐθελοντῶν ἐν οἷς ἐπρώτευον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτητόρων, Ἰουστινιανοί, Μικέλαι, Βαρότζαι καὶ Γκίζαι. Οἱ δυνάσται οὗτοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς αὐτοτελεῖς τῶν κτήσεων αὐτῶν κυρίους μὴ ὑποκειμένους εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Ἐνετίαν, ἐνῷ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Γουλιέλμος Α΄ Σανοῦτος ἠξίου νὰ διατηρήσῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν φεουδαλικὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Δικαρίου καταστραφεῖσαν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀδιάκοποι διενέξεις καὶ ἐχθροπραξίαι,αἵτινες ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλοι καὶ ἄλλοι τυχοδιῶκται κατέλαβον δίκην πειρατῶν οὐκ ὀλίγας ἔτι ἀφυλάκτους καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδεσπότους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Τὸ μόνον σπουδαῖον γεγονὸς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν κατάληψις τῆς νήσου Ρόδου. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ εἶχον διατηρήσει ἐν Συρίᾳ ὀλίγας τινὰς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κατακτήσεων καὶ ἰδίως τὴν Λαοδίκειαν, τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Πτολεμαΐδα. Ἐκ διαλειμμάτων ἐγίνοντο δευτερεύουσαί τινες ἐκστρατεῖαι, ἰδίως ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας, ἵνα διασώσωσι καὶ ἀναζωπυρήσωσι τὰς ἀποικίας ταύτας· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν, ἀφοῦ ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης γενομένη μεγάλη ἐπιχείρησις, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς σκοπόν, ἐστράφη ἀπ' ἐναντίας κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καί, διαπράξασα ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, παρήγαγεν ἐνταῦθα τοσαῦτα συμφέροντα ὥστε ἔκτοτε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐφρόντιζον μᾶλλον πῶς νὰ διατηρηθῶσι παρ' ἡμῖν ἢ πῶς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς Μωαμεθανούς [1]. Τῷόντι περὶ τὸ 1290 οἱ Μωαμεθανοὶ κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν κτήσεων, καὶ τότε οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων μαχητῶν τῆς Δύσεως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, τινὲς δέ, καὶ μεταξὺ τούτων οἱ ἱεροϊππόται τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν,κατέφυγον εἰς Κύπρον, κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἱεροσολύμων Γουίδωνος Λουζινιάνου. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι οἱ Ἰωαννῖται ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον Ρόδον διατελοῦσαν ἔτι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡγέτην αὐτῶν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς, μέγαν μάγιστρον Φάλκωνα Βιλλαρέτ, κυριεύσαντες κατ' Αὔγουστον τοῦ 1310 τὴν πρωτεύουσαν, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν νῆσον, ἥτις ἔκτοτε παρέμεινε κτῆμα αὐτῶν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων προμαχώνων τῆς χριστιανοσύνης κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1522 κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

Στολὴ τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν

(1) Οἱ μωαμεθανοὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β΄ αἰῶνος καταλύσαντες τὴν δυναστείαν τῶν *Ἐγιουβιδῶν* καὶ ἰσχυρὸν κράτος καὶ δυναστείαν ἱδρύσαντες Κιρκάσιοι Μαμελοῦκοι, οἵτινες ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καταλύσαντες καὶ τὸ ἀρμενικὸν κράτος τῆς Κιλικίας.

Ἀλλά, ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις αὕτη τῆς νήσου Ρόδου ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν τάγματος, ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς διετέλει προδήλως ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ. Τί ἦτο ἡ νέα αὕτη πρόσκτησις παραβαλλομένη πρὸς τὰς εὐρείας χώρας ὅσας ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἠναγκάσθη ἀλλεπαλλήλως νὰ ἐγκαταλίπῃ; Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μηδέποτε κατορθώσασα νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξεχώρησεν ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῆς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κτήσεων, ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἐκ τῆς Θρᾴκης, ἀπώλεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος· κατέχουσα δὲ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγα τινὰ τμήματα τῆς Στερεᾶς, τὸ λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰς νήσους, δὲν ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ μετὰ κόπου διετηρεῖτο ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπελείποντο αὐτῇ. Ἡ μόνη ἐλπὶς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἦτο τότε ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὅστις μετ᾽ ὀλίγον ἐκληρονόμησεν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχαίου φραγκικοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκου τῶν Κορτεναίυ· διότι τῷ 1313 ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ἀφοῦ πρό τινων ἐνιαυτῶν διεζεύχθη τὴν Θάμαρ, ἐνυμφεύθη τὴν τελευταίαν τοῦ οἴκου ἐκείνου ἀπόγονον Αἰκατερίνην Β΄. Ἀλλ᾽ οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀδιακόπως μελετῶντες τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ προκηρύσσοντες αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρασκευαζόμενοι, οὐδέποτε σπουδαίως ἐξετέλεσαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νήσων ἐνετικὴ κυριαρχία ἦτο πολὺ ἀσφαλεστέρα τῆς ἄλλης φραγκικῆς καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπιζήσῃ οὐκ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῶν γαλλικῶν ἡγεμονιῶν. Ἀλλ᾽ ἡ Ἐνετία ἀμφιβάλλομεν ἂν προῃρέθη ποτὲ ν᾽ ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· ἤ, ἐὰν τοιοῦτό τι βούλευμα διῆλθεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τῆς δαιμονίου κεφαλῆς τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου, τάχιστα ὑπενέδωκεν εἰς τὸν πολὺ πρακτικώτερον σκοπὸν τοῦ νὰ καταληφθῶσι παραλίαι τινὲς καὶ νῆσοι, ἐπιτήδειαι νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἐνετικὸν ἐμπόριον ἐνταῦθά τε καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπωτέρω Ἀνατολὴν σχέσεις αὐτοῦ. Ἡ ἐνετικὴ λοιπὸν κυριαρχία δὲν ἐξεπροσώπησε τὴν ἰδέαν τῆς ἐκλατινίσεως, τῆς ἐκδυτικίσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἰδέαν ἣν κατ᾽ ἀρχὰς τοὐλάχιστον ἐπεδίωκον οἱ ἄλλοι τῆς Δύσεως σταυροφόροι καὶ ἀείποτε οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν πάπαι. Ἀφοῦ δ᾽ ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τούτῳ, ἀπεδείχθη ὅτι ματαίως ἠγωνίσθησαν, ἰδίως διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πεῖρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον τὸ ζωτικώτερον καὶ πολυπληθέστερον αὐτῆς μέρος, οὐδέποτε ἤθελον συναινέσει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, διότι ὑπελάμβανον τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνικότητος αὐτῶν καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς Δύσεως ἐνήργησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ῥίψῃ ῥίζας παρ᾽ ἡμῖν, καὶ ἐπήγαγεν ἁπλῶς δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινοτέραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Δὲν ἀρνούμεθα καὶ ἀπ᾽ ἐναντίας μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὡμολογήσαμεν ὅτι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκοκρατία ἀπέβη μέχρι τινὸς εὐεργετικὴ εἰς τὸν τόπον, διότι, πρῶτον, δὲν ἐξεβίασε ποτὲ τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐπροστάτευσε μάλιστα κατά τι τὸ ἐγχώριον θρήσκευμα· δεύτερον, διότι, ἂν δὲν ἀνέπτυξε, συνετήρησε τοὐλάχιστον τοὺς προϋπάρχοντας γεωργικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς πόρους· τρίτον, διότι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ἐγχωρίων πνεῦμα, περιποιοῦσα

οὕτως εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνισμὸν τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο τῆς ζωτικότητος τῶν ἐθνῶν κεφάλαιον. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ φεουδαλικοῦ πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποτύχῃ τελευταῖον. Ταῦτα λέγοντες περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν δυτικῶν δὲν ἐννοοῦμεν δυστυχῶς ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων τὰ ὁποῖα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπεσώρευσεν ἔμελλε νὰ ἀναθάλῃ ἀμέσως ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παρακμάσει, ὁ δὲ τότε μόλις ἀρχίσας νὰ προκύπτῃ εἰς μέσον νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν εἶχεν ἔτι λάβει καιρὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς τοσοῦτον ὥστε ἔκτοτε νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὕπαρξιν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ νεωτέρου ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τῆς Δύσεως,ἀλλ᾽ἐξαντληθέντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ἀναπλάσωσιν ἔκτοτε ἀπὸ τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος χάους νέον κόσμον· καὶ τόσον ὀλιγώτερον ἠμπόρεσαν νὰ διαπράξωσι τοιοῦτό τι ὅσῳ συγχρόνως προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέα τις μωαμεθανικὴ δύναμις, ἥτις, καίτοι ὅλως στερουμένη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν Ἀράβων, συνεκρότησεν ὅμως τὸν στρατὸν αὐτῆς πολὺ ἐπιτηδειότερον τῶν Φράγκων, ἠνάγκασε τὸν μήπω ὀργανωθέντα νέον ἑλληνισμὸν νὰ ἀναλάβῃ αὖθις δεινοτάτους ἀγῶνας, καὶ κατετρόπωσεν ἐπὶ τέλους αὐτήν. Ἡ νέα αὕτη μωαμεθανικὴ δύναμις ἦσαν οἱ καλούμενοι ***ὀσμανίδαι*** ἢ ***ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι*** (¹).

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν πολλάκις νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ μεγάλου σελδζουκικοῦ κράτους, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἱδρυθέντος τμήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐσώθη ἐπὶ τῆς γιγαντώδους τῶν Μογγόλων ἐπιδρομῆς εἰμὴ διὰ φόρου καὶ ὑποτελείας πρὸς αὐτούς. Ἡ μογγολικὴ αὕτη ἐπιδρομὴ συνέβη τῷ 1243, κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ σελδζουκικοῦ σουλτάνου Γκαγιασσεδδὶν Καϋχοσρὲφ Β′, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλαεδδὶν Α′. Ὁ Γκαγιασσεδδὶν Β′ κατατροπωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐμιρῶν. Τότε κατέλαβον τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἀρχὴν δύο ἀνήλικοι αὐτοῦ υἱοί, πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία διεξήγετο ὑπὸ τοῦ παρ᾽ αὐτοῖς ἑδρεύοντος ἐπιτρόπου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν ἔκτοτε κατελύθη τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν σελδζουκικὸν κράτος, ἂν καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ σουλτάνων ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ πεντήκοντα περίπου ἐνιαυτοὺς ἄρχοντες ὀνόματι ἐν Ἰκονίῳ, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος τῶν σελδζουκιδῶν, Γκαγιασσεδδὶν καὶ οὗτος καλούμενος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν Γ′ εἶχεν ἢ ὑπὸ τῶν Μογγόλων θανατωθῇ ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του δηλητηριασθῇ τῷ 1299 ἢ τῷ 1307, διότι ὁ Χάμμερ ἀποδίδει εἰς τὸ γεγονὸς ἀλλαχοῦ μὲν ταύτην, ἀλλαχοῦ δ᾽ ἐκείνην τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μογγόλοι δὲν διετήρησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Ἰκονίῳ κράτους· ἐν τῷ μεταξὺ παρακμάσαντες ὡσαύτως, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κατάληψιν ὅλων τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ σελδζουκικὸν κράτος, ὑπὸ διαφόρων νέων τουρκικῶν ἢ τουρκομανικῶν δυναστῶν, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὁποίου εἰδικώτερον θέλομεν ἐκθέσει τὰς περιπετείας, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ

(¹) Ἀλλὰ δημιουργικὸν πνεῦμα πολιτικὸν ἔδειξαν μεῖζον οἱ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἢ οἱ Ἄραβες, ὧν ἡ δύναμις συνίστατο κυρίως ἐν τῇ ἠθικῇ δυνάμει τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ τῇ ὁρμητικῇ αὐτοῦ ἐπεκτάσει. Οὐδὲν κράτος ἀσιατικὸν εἴτε μωαμεθανικὸν εἴτε προμωαμεθανικὸν ἱδρύθη ἐπὶ βάσεων πολιτικῶν οὕτω στερεῶν καὶ ἔλαβε πολιτικὴν ἀνάπτυξιν οὕτω στερεὰν καὶ μόνιμον καὶ ὕπαρξιν διαρκεστέραν ἀναλόγως ἢ πάντα τὰ ἄλλα ἀσιατικὰ μωαμεθανικὰ κράτη, ὡς τὸ ὀθωμανικόν. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἀράβων ἦν μᾶλλον φύσεως καὶ χαρακτῆρος ἀκραιφνῶς πνευματικοῦ.

ἀρχηγέτης τῆς σήμερον ὑφισταμένης ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ὁ Τζιγκισχάν, ὁ φοβερὸς τῶν Μογγόλων ἡγεμών, κατέλαβε τὸ ἐν Περσίᾳ χοβαρεσμιακὸν κράτος, εἷς τῶν εὐπατριδῶν τῶν ὀγούζων ἐπιλεγομένων Τούρκων, ὁ Σουλεϊμὰν-Σάχ [1], ἀπεδήμησεν ἐκ τοῦ Χορασσάν, ὅπου κατῴκει πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ 50.000 ψυχῶν, εἰς Ἀρμενίαν, τῷ 1224. Μετὰ ἑπτὰ δ' ἔτη νομίσας ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τούτῳ, ἐπνίγη δὲ διερχόμενος τὸν Εὐφράτην· καὶ τότε ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των Χορασσάν, οἱ δὲ δύο νεώτεροι, ὁ Δινδὰρ καὶ ὁ Ἐρτογρούλ, μετὰ 400 μόνον οἰκογενειῶν τραπέντες αὖθις πρὸς δυσμάς, ἦλθον νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ σελδζουκίδου σουλτάνου Ἀλαεδδὶν Α'. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ Ἐρτογρούλ, καθὸ ἱκανώτερος, ἐκυβέρνα τὴν μικρὰν ἐκείνην φυλὴν καὶ εὐτυχήσας νὰ συνδράμῃ τὸν Ἀλαεδδὶν Α' εἰς διαφόρους κατὰ Ταττάρων καὶ Ἑλλήνων πολέμους ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μικράν τινα περὶ τὰ ἑλληνικὰ μεθόρια χώραν, ἐν ᾗ κατοικῶν ὡς ὑποτελὴς ἔργον εἶχε τὸ φυλάττειν τὰ ὅρια καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν [2]. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πᾶσα μὲν ἡ Βιθυνία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ πλεῖστον τῆς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης ἐπικτήτου Φρυγίας ὑπήγετο εἰς τοὺς σελδζουκίδας, ὥστε τὸ ὄρος Τῆμνον ἐχώριζε τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἰδίως δὲ ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ χώρα ἦτο διὰ μὲν τὰς θερινὰς αὐτοῦ διατριβὰς αὐτὴ ἐκείνη ἡ ὀρεινὴ σειρά, διὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τὸ εἰς τὰς ὑπωρείας αὐτῆς κείμενον Σεραΐτζίκ. Ἐκεῖ διέτριψεν ὁ Ἐρτογροὺλ μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς μέγας τις ποιμὴν μᾶλλον ἢ ὡς δυνάστης, ὡς Τζέλιγκας, καθάπερ ἤθελον εἴπει οἱ καθ' ἡμᾶς βλαχοποίμενες, ἐπὶ 50 περίπου ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν αὐτοῦ κατόρθωμα· καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, ὧν ὁ πρεσβύτερος Ὀσμάν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1260, ἤρχισε πρῶτος νὰ ἐκτείνῃ τὰς πατρικὰς κτήσεις. Αἱ πρῶται αὐτοῦ συμπλοκαί, αἵτινες ἄλλως τε ἐγένοντο οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ πρὸς Τούρκους γείτονας, ὑπῆρξαν μικροῦ λόγου ἄξιαι, κατὰ τοῦτο δὲ μόνον πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν, ὅτι εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ᾐχμαλώτευσε τὸν ἕλληνα δυνάστην φρουρίου τινός, κειμένου μὲν περὶ τὸν

[1] Ὁ *Σουλεϊμάνσαχ*, υἱὸς τοῦ *Καϊάλπ*, διετέλει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ ἐν ὑπηρεσίᾳ μισθοφορικῇ παρὰ τῷ μεγίστῳ καὶ ἰσχυροτάτῳ τῶν τοῦ *Χοβαρεσμιακοῦ* κράτους ἡγεμόνων Μωχαμὲτ Γ' *Χοτβεδδίν*, ὅτε τὰ ἀπειροπληθῆ μογγολικὰ καὶ ταταρικὰ στίφη τοῦ *Τεμουτζὶν Δζιγισχάν*, κατέκλυζον τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ ἰδίως τὰς χώρας τοῦ χοβαρεσμιακοῦ κράτους. Τοῦ πελάγους τούτου τῶν βαρβαρικῶν καταστροφῶν καὶ συμφορῶν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐπιπλεύσας ὁ Σουλεϊμάνσαχ μετὰ τῆς ἐκ 52 χιλ. ψυχῶν συγκειμένης φυλῆς αὐτοῦ ἔσπευσε πρὸς δυσμὰς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, εἰς τὰς περὶ τὴν νῦν *Ἐρζιγκιὰν* χώρας, ὅπου κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Εὐφράτου ἐπνίγη.

[2] Ἐπὶ τοῦ *Ἀλαεδδὶν Α' Καϊκοβὰδ* (1222—1237) εἰσῆλθεν ὁ *Ἐρτογροὺλ* εἰς τὸ σελδσουκικὸν κράτος· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, ᾧ προσήνεγκεν ὑπηρεσίας καὶ παρ' οὗ ἠμείφθη διὰ τιμαρίου, ἦν ὁ Ἀλαεδδὶν Β'. Ἡ πρὸς τὸν Ἀλαεδδὶν Α' λεγομένη ὑπηρεσία τοῦ Ἐρτογροὺλ φέρει μᾶλλον χαρακτῆρα ῥωμαντικῶν παραδόσεων, φαίνεται δὲ ὅτι ἀπέναντι τῶν περιᾳδομένων τούτων ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ τῶν 400 ἱππέων αὐτοῦ ὁ Ἀλαεδδὶν Α' ἐπέτρεψε τοῖς εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καταφυγοῦσιν ὁμοεθνέσι Τούρκοις τοῦ Ἐρτογροὺλ νὰ καταλάβωσι τὸ ὄρος *Τουμανίτζ* (ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ βιθυνικοῦ *Ὀλύμπου*) χάριν θερινῆς βοσκῆς, διὰ χειμῶνα δὲ τὰς πέριξ πεδιάδας τοῦ Σογούτ. Τὸ *τιμάριον*, ὅπερ ἐδόθη βραδύτερον τῷ Ἐρτογροὺλ ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν Β' ἦν ἡ μικρὰ χώρα Πουζονού=μέτωπον πάγου) ἐγγὺς τοῦ *Ἐσκισεχὶρ* (τοῦ πάλαι Δορυλαίου), ὅπερ ὠνομάσθη εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν *σουλτανονοῦ* (=μέτωπον τοῦ Σουλτάνου) πρὸς τιμὴν τοῦ *Ἐρτογροὺλ* ἀμυνομένου ἐνταῦθα γενναίως ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ταττάρων καὶ Μογγόλων ἐπὶ τῶν ὁρίων αὐτῶν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ σελδσουκικοῦ κράτους.

γείτονα τοῦ Τήμνου ὄρους Ὄλυμπον, καλουμένου δὲ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Χερμέγκια. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὀνομάζεται ὑπ᾽ αὐτῶν Μιχαὴλ Κέσε [1], τὸ δ᾽ ἐπώνυμον τοῦτο κατὰ μὲν τὸν Λεϋγκλαύιον ἦτο παραφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως Κόσσυφος, κατὰ δὲ τὸν Χάμμερ τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα τὸν ὀξυγένειον [2]. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Μιχαὴλ οὗτος, εἴτε Κόσσυφος εἴτε Ὀξυγένειος ἐπωνυμούμενος, ἀπέβη, ἀπὸ αἰχμαλώτου τοῦ Ὀσμάν, φίλος καὶ σύμβουλος αὐτοῦ πιστότατος· ὅτι βραδύτερον ἠσπάσθη τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, ἀναδειχθεὶς εἷς τῶν ἰσχυροτάτων προμάχων τῆς προαγομένης τοῦ Ὀσμὰν δυνάμεως καὶ ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ οἱ καλούμενοι Μιχάλογλοι, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διέπρεψαν ἐν τῇ ὀσμανικῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει· ὥστε ἐκ πρώτης ἀφετηρίας βλέπομεν χριστιανὸν ταυτίζοντα τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τῆς ὀσμανικῆς δυναστείας, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς δυναστείας ταύτης ἀσμένως ἀποδεχόμενον τὸν χριστιανὸν ἐντὸς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Τοιοῦτό τι ἐγένετο ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων ἐμφανίσεως, ἀλλὰ τὰ νῦν ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ τότε.

Τὸ δὲ πρῶτον σπουδαῖον τοῦ Ὀσμὰν κατόρθωμα ἐγένετο περὶ τὸ 1288 μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἐρτογρούλ. Ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν τότε εἰς ῥῆξιν πρός τινας ἡγεμόνας τῶν μεθορίων αὐτοκρατορικῶν φρουρίων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Μελαγγείων, ἅτινα, ἂν καὶ κείμενα ἐντὸς τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας, ἀνῆκον ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐκυρίευσε τὸ φρούριον τοῦτο. Ἡ ἅλωσις αὐτοῦ ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Γ′ [3] καὶ ἐν μέρει τῇ συμπράξει αὐτοῦ, ὅστις, καίτοι διετέλεσε προτελευταῖος ἢ μᾶλλον τελευταῖος σελδζουκίδης σουλτάνος, εἶχεν ὅμως δώσει δείγματά τινα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅθεν ἀνηγόρευσε τὸν Ὀσμὰν μπέυν τῶν τε Μελαγγείων (Καραδζᾶ Χισσάρ) καὶ Δορυλαίου (Ἐσκίσερ) πέμψας εἰς τὸν πιστὸν καὶ γενναῖον ἐκεῖνον ὑποτελῆ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ ἐπιτραπέντος τότε αὐτῷ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος, ἤτοι σημαίαν, τύμπανον καὶ ἵππουραν. Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον λόγου ἄξιον πρὸς τοὺς ἡμετέρους πόλεμον τοῦ Ὀσμὰν συνέβησαν πάλιν γεγονότα τινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης μετέπειτα πολιτείας τοῦ κράτους τούτου. Ἐν τῇ μάχῃ τῇ προηγηθείσῃ τῆς ἁλώσεως τοῦ Καρατζᾶ Χισσὰρ ἔπεσε μὲν εἷς τῶν νεωτέρων ἀδελφῶν τοῦ Ὀσμάν, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ φρουράρχου τοῦ Καρατζᾶ Χισσάρ, Κάλαννος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καλούμενος, ἐκ παραφθορᾶς τοῦ Καλοϊωάννης κατὰ τὴν τοῦ Χάμμερ εἰκασίαν. Ἅμα ἰδὼν αὐτὸν πεσόντα ὁ Ὀσμὰν ἀνέκραξεν· ἐξεντερίσατέ τον! καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη δεινὴ τῆς ὀσμανικῆς βαρβαρότητος κατὰ γενναίως ἀντιστάντων χριστιανῶν πρᾶξις, παρόμοιαι τῆς ὁποίας τοσάκις ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ἐπὶ πολλὰς μετέπειτα ἑκατονταετηρίδας. Συγχρόνως ὅμως ἅμα ὁ Ὀσμὰν ἐγένετο κύριος τοῦ Καρατζᾶ Χισσὰρ καὶ ἤρχισε νὰ ἀπονέμῃ δικαιοσύνην ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως ταύτης, συμπεσούσης δίκης μεταξὺ μωαμεθανοῦ καὶ χριστιανοῦ, ὁ Ὀμὰν δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπονείμῃ δικαιοσύνην εἰς τὸν τελευταῖον. Πάλιν δὲ ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ προκειμένου πολέμου ὁ μωαμεθανὸς ἡγεμὼν μικροῦ ἐδέησε νὰ περιπέσῃ εἰς ἐνέδραν ὀλεθρίαν, ἐξ ἧς ἐσώθη ὑπὸ χριστιανοῦ, ὅστις ὀνομαζόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους χρονογράφους Ἄρατος ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὸν κίνδυνον. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Κέσε ἐξηκολούθει ὢν φίλος καὶ σύμμαχος τοῦ Ὀσμάν, ἂν καὶ διετήρει ἔτι τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλάν-

---

[1] Ὀρθότερον *Κοσὲ Μιχάλ*.

[2] *Κοσὲ* σημαίνει ἁπλούστατα σπανός. *Κοσὲ Μιχάλ*=Μιχαὴλ Σπανός.

[3] Ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Β′.

νου ἐκείνου, πρὸς ὃν πεσόντα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, τοσοῦτον ἀγρίως ἐπολιτεύθη ὁ Ὀσμάν. Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων ὑποφαίνονται δύο τινὰ διδακτικώτατα· πρῶτον ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς δορικτήτορος ἐκείνης γενεᾶς ἥ τε ἀδυσώπητος τιμωρία τῶν πεισματωδῶς ἀνθισταμένων χριστιανῶν καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους ἐπιείκεια· καὶ δεύτερον ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χριστιανῶν, εἴτε μὴ ἔχοντες ἰσχυρὸν τὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἴσθημα εἴτε ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς παραλυσίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτους προθύμως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν προαγομένην νέαν μωαμεθανικὴν δύναμιν.

Μετά τινας ἐνιαυτούς, καθ' οὓς οὐδὲν πάλιν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός, ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν αὖθις εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶ τὰ μεθόρια τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας φρουρίων, ἐκυρίευσεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ Βηλόκωμα (Βελεντζίκ), τὰ Ἀγγελόκωμα (Ἀϊνεγέλ) καὶ τὸ Γιὰρ Χισσάρ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τοὺς χρόνους τούτους κατελύθη ὁριστικῶς τὸ σελδζουκικὸν κράτος, ὁ Ὀσμὰν ἀπέβη ἔκτοτε ἀνεξάρτητος κύριος τῆς χώρας ἧς ἦρχε περὶ τὸν Ὄλυμπον.

Νόμισμα σελδσουκίδου ἐμίρου τῆς Ἐφέσου
(Ὁ τύπος τοῦ νόμισματος εἶναι ὁ τῶν νομισμάτων Νεαπόλεως, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ λατινική. Ἐν αὐτῇ ἡ Ἔφεσος ἀναφέρεται ὡς «ΘΕΟΛΟΓΟΣ» ἐκ τοῦ ὀνόματος Ἰωάννου Θεολόγου, τοῦ Εὐαγγελιστοῦ).

Καθὰ ἠξεύρομεν ἤδη, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους εἶχον προκύψει περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἄλλαι πολλαὶ τουρκικαὶ δυναστεῖαι, καὶ τὰ πλεῖστα μάλιστα τουρκικὰ ὀνάματα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου ἐκείνης παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχηγετῶν τῶν προκειμένων δυναστειῶν. Τῆς Μυσίας ἦρχεν ὁ Καρασῆ ἑδρεύων ἐν Περγάμῳ· τῆς Λυδίας καὶ Μαιονίας (¹) ὁ Σαρου-Χὰν καὶ ὁ Ἀιδδίν (²)· τῆς Καρίας ὁ Μεντεσχέ· τῆς δὲ Λυκίας καὶ Παμφυλίας ὁ Τεκκέ. Πρὸς βορρᾶν τούτου εἰς τὴν μεσογαίαν ἐδυνάστευεν ἐν Πισιδίᾳ μὲν καὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ ὁ Χαμίτ, καὶ πρὸς βορρᾶν τούτου εἶχε στήσει ἐν Λυκαονίᾳ (³) τὴν ἕδραν αὐτοῦ ὁ Καραμάν, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Λάρανδα καὶ ἔπειτα εἰς Ἰκόνιον, τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὅλου σελδζουκικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ὢν τότε ὁ ἰσχυρότατος ὅλων τῶν μικρῶν ἐκείνων ἡγεμόνων. Πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς εὐρείας αὐτοῦ χώρας ἐδέσποζεν ἐν τῇ βορείῳ Φρυγίᾳ ὁ Κέρμιαν, ὁ μόνος τῶν ἡγεμόνων τούτων, ὅστις δὲν ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπωνομάσθη αὐτὸς ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πρωτευούσης, ἥτις, καλουμένη Κεραμῶν ἀγορά, ἔκειτο πλησίον τοῦ Κοτυαείου. Ἔπειτα περὶ τὸν Ὄλυμπον ἐν μέρει μὲν ἐν τῇ ἐπικτήτῳ Φρυγίᾳ, ἐν μέρει δὲ ἐν Βιθυνίᾳ ἦρχον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι· πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν εἰς Κασταμῶνα (τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τῶν Κομνηνῶν), ἤτοι ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ γωνίᾳ τῆς Βιθυνίας, οἱ υἱοὶ τοῦ Οὐμουρμπέυ καὶ τοῦ Ἰσφενδιάρ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Σινώ-

(¹) Ἀλλὰ *Μαιονία* εἶναι τὸ παναρχαῖον ὄνομα μέρους τῆς *Λυδίας*, ἥτις ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις περιελάμβανε καὶ τὴν πάλαι Μαιονίαν.

(²) Ὁ *Σαρουχάν* (κυρίως ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰσακβεγ) ἥδρευεν ἐν Μαγνησίᾳ καὶ ὁ Ἀιδὶν ἐν τῇ ὁμωνύμῳ πόλει Ἀϊδὶν τῇ παρὰ τὰς ἀρχαίας Τράλλεις,

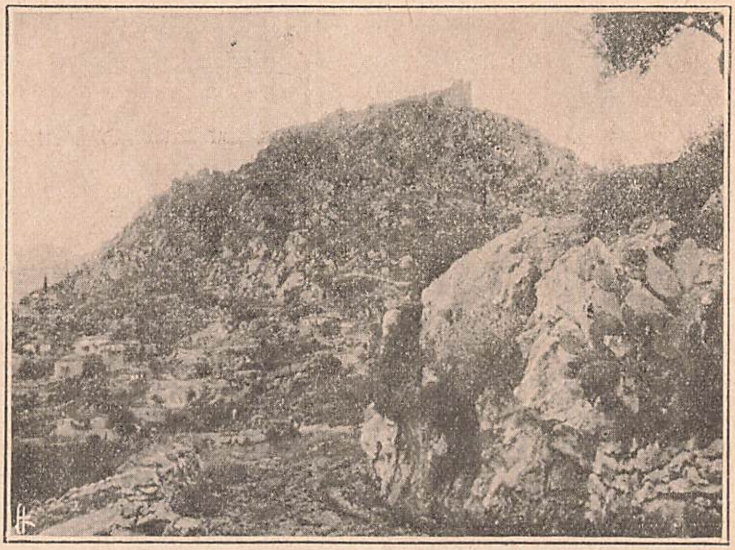
(³) Καὶ ἐν Τραχείᾳ Κιλικίᾳ.

πης, ὅπου ἐσῴζετο ὡς ὑποτελὴς αὐτῶν ὁ ἔσχατος τῶν σελδζουκιδῶν ἀπόγονος Γαζῆ Τσελεπῆς, ἀπὸ τοῦ 1307 μέχρι τοῦ 1357. Ἐκ τῶν δέκα τούτων δυναστῶν εἷς τῶν μικροτέρων ἦτο ὁ Ὀσμάν,τοῦ ὁποίου ἡ χώρα μόλις εἶχε μῆκος δρόμου μιᾶς ἡμέρας· καὶ ὅμως τὸ μικρὸν τοῦτο κράτος ἔμελλεν οὐ μόνον ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ὁμογενῆ νὰ καθυποτάξῃ ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίαν νὰ καταλύσῃ. Ἡ κλασσικὴ εἰκὼν τοῦ ρυακίου, τὸ ὁποῖον, δεχόμενον εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ καθ᾿ ὅσον προχωρεῖ πλεῖστα ἄλλα ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν κατερχόμενα ὕδατα, ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους μέγας καὶ πλευστὸς ποταμός,σπανίως ἐφηρμόσθη προσφυέστερον ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους (¹). Ὁ Ὀσμὰν προέβαινεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας αὐτοῦ βραδέως μὲν ἀλλ᾿ ἀσφαλῶς. Ἀφ᾿ ἧς κατέστη ἀνεξάρτητος,προχωρῶν ὁσημέραι εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βιθυνίας ἐκυρίευσε τὸ Κεπριχισσὰρ καὶ τὸ Διμσοὺφ εἰς τὰ περὶ Προῦσαν μέρη, τὰ Μάρμαρα εἰς τὰ περὶ Νίκαιαν, καὶ προελάσας ἔπειτα μέχρι Νικομηδείας κατετρόπωσε τῷ 1301 παρὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα. Τῆς ἁλώσεως τοῦ Κεπριχισσὰρ προηγήθη χαρακτηριστικὸν ὡσαύτως τῆς γενεᾶς τῶν ὀσμανιδῶν γεγονός. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ συνεκρότησεν ὁ Ὀσμὰν περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὁ ἐνενηκοντούτης περίπου θεῖος αὐτοῦ Δινδὰρ ἐγνωμοδότησεν ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον τὸ μελετώμενον βούλευμα καθὸ μέλλον νὰ προκαλέσῃ κατ᾿ αὐτοῦ τὴν κοινὴν ἀντίπραξιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν πολεμίων, τῶν τε Ἑλλήνων δηλαδὴ καὶ τοῦ μωαμεθανοῦ δυνάστου Κέρμιαν· ὁ δὲ Ὀσμὰν παροργισθεὶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν ἐφόνευσε τὸν θεῖόν του, προοιμιάσας οὕτως εἰς τὰς μυρίας συγγενικὰς σφαγάς, ὧν βρίθει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Καὶ εἶχε μὲν δίκαιον ὁ Δινδὰρ προβλέπων ὅτι τὰ ἀλλεπάλληλα τοῦ Ὀσμὰν τολμήματα θέλουσιν ἐπὶ τέλους ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων, διότι μετ᾿ οὐ πολὺ πρώτην τῷόντι φορὰν ἀναφέρεται στρατὸς ἐκ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Ὀσμὰν ἀποσταλείς· ἀλλ᾿ εἶχε δίκαιον ἀφ᾿ ἑτέρου οὗτος μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, διότι εἴδομεν αὐτὸν καταβαλόντα τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα.

Παρῆλθον αὖθις ἓξ ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός. Τότε δέ, ἤτοι τῷ 1307, ὁ στρατηγὸς Προύσης μετὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μικροτέρων φρουρίων ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὀσμάν, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπ᾿ αὐτοῦ· καὶ ἔκτοτε ὁ μωαμεθανὸς οὗτος δυνάστης δὲν ἔπαυσε, διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν διαφόρων περὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν φρουρίων, νὰ περισφίγγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὰς δύο ἐκείνας κυριωτέρας τῆς Βιθυνίας πόλεις. Περὶ τὸ 1317 ἡ Νίκαια ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν δύο παρακειμένων αὐτῇ φρουρίων, τῆς Τρικοκίας (Κοιζαχισσὰρ) καὶ τοῦ Καρατεκίν, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Περὶ δὲ τὴν Προῦσαν ἔπραξεν ὁ Ὀσμὰν τότε ἕτερόν τι· κατεσκεύασε δύο φρούρια, τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ δὲν ἔπαυον πιέζουσαι αὐτήν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, μέχρις οὗ τῷ 1326 ὁ Ὀσμὰν ἤθροισε κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ ἐπειδὴ τὸ καθ᾿ ἑαυτὸν ἔκειτο κλινήρης ἕνεκα τῆς βασανιζούσης αὐτὸν ποδάγρας ἀνέθηκε τὸ ἐπιχείρημα εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Οὐρχάν, τοῦ ὁποίου ἀπό τινων ἐνιαυτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δοκιμάσῃ τήν τε ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα. Ὁ Οὐρχὰν ἐνόμισε πρὸ πάντων ἀπαραί-

(¹) Ἄλλοι παραβάλλουσι τὴν γένεσιν καὶ τὴν ταχεῖαν θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν καὶ τεραστίαν μεγέθυνσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πρὸς τὰς χιονοστιβάδας τῶν Ἄλπεων, αἵτινες λαμβάνουσαι ἀρχὴν ἀπὸ μικροῦ ὄγκου χιόνος πεπηγμένης ἐν ταῖς κορυφαῖς ἢ κλιτύσι τῶν Ἄλπεων καταφερόμεναι μεγεθύνονται ἐν βραχεῖ τεραστίως καὶ πίπτουσαι διὰ τοῦ ὄγκου αὐτῶν καταστρέφουσιν οἰκήματα καὶ κώμας.

τητον νὰ κυριεύσῃ τοὺς περὶ τὸν Ὄλυμπον κειμένους Ἀδριάνους (Ἐδρενός), οἵτινες ἐλογίζοντο ὡς ἡ κλεὶς τῆς Προύσης. Καὶ τῳόντι, κατορθωθέντος τούτου, ἡ Προῦσα ἔπεσεν ἀμαχητί. Ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ὀσμὰν φίλος Μιχαὴλ Κέσε, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ παρίσταται ὡς εἷς τῶν ἀνωτάτων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, διεπραγματεύθη τὰ τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Προύσης καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκχώρησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν, ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπέβη ὁ ἀναλλοίωτος ἀνώτατος ὅρος τῶν λύτρων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Τοιουτοτρόπως ἐκυριεύθη ἡ Προῦσα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη πόλις, ἣν κατέλαβον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι καὶ ἡ πρώτη τοῦ κράτους αὐτῶν βασιλεύουσα Καὶ ὁ μὲν Ὀσμὰν δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ζῶν, διότι ἀπέθανε μικρὸν ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς κατακτήσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ἣν ἔδωκε διαταγὴν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μεγαλοπρεπῶς ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ναοῦ, μεταβληθέντος εἰς τζαμίον.

Τὸ κάστρον Καρυταίνης ἀπὸ μεσημβρίας.

Ἐνῷ δὲ οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι ἐκυρίευον οὕτω κατὰ μικρὸν τὴν Βιθυνίαν, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οὐδ' οἱ ἄλλοι τουρκικοὶ δυνάσται οἱ προκύψαντες ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους. Ἰδίως ὁ τῆς Κασταμῶνος ἡγεμὼν Οὐμουρμπέυς ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ ἐδῄωσε τὰς ἐν Τρῳάδι Κεγχρέας· ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Κέρμιαν, ὁ Ἀλισχήρ, κατέκτησεν ἐν Φρυγίᾳ τὴν περὶ τὸν Μαίανδρον Τρίπολιν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν (Ἀλασέρ) (¹), ἀλλ' ἀπὸ ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ὑπὸ Ρογέρου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, περὶ ὧν, μισθοφόρων γενομένων τοῦ Ἀνδρονίκου, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Ὁ δὲ Σασᾶν, ὅστις διατελέσας γαμβρὸς ἅμα καὶ θεράπων τοῦ δυνάστου Μεντεσχὲ ἔπειτα ἀπεστάτησεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ «καθ' ἑαυτὸν δυνάμεις ἄγων ὑπὲρ ἐκεῖνον ἐκραταιοῦτο», ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, ἐγένετο κύριος πρῶτον μὲν τοῦ τῶν Θυραίων φρουρίου, κατόπιν δὲ καὶ τῆς Ἐφέσου, σφάξας μὲν ἱκανοὺς τῶν κατοίκων, τοὺς δὲ πλείστους μετοικίσας εἰς τὸ τῶν Θυραίων φρούριον, ἀφοῦ ἥρπασε παρ' αὐτῶν ἀπίστευτον χρημάτων πλῆθος· ὁ δὲ τοῦ Καραμὰν ἡγεμὼν Ἀλαεδδὶν ἐπεχείρησε δεινὴν ἐπιδρομὴν εἰς Λυδίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα, αἱ Σάρδεις, ἐπί τινα χρόνον διετέλεσε κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ

(¹) Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ *Ἀλισὶρ* (Alichir) τούτου ἐτυμολογοῦσί τινες τὸ νῦν ὄνομα τῆς Φιλαδελφείας (*Ἀλὰ σεῖρ*), ὅπερ ἑρμηνεύεται καὶ *ὑψηλὴ πόλις* (—ἀλὰ σεῖρ) καὶ Θεούπολις (=Ἀλλὰχ —σεῖρ) καὶ ἐρυθρὰ πόλις (Ἀλαδζὰ ἢ ἀλὰ σεῖρ).

τουρκικὴν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, μέχρις οὗ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐξώσθη ἐκεῖθεν ὑπὸ τῆς ἐνισχυθείσης ἑλληνικῆς. Πλὴν τούτων οἱ τοῦρκοι δυνάσται τοῦ Καρασῆ, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Ἀιδδὶν καὶ τοῦ Μεντεσχέ, οἵτινες ἦρχον τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Κιανοῦ κόλπου (τοῦ κόλπου τῶν Μουδανιῶν) μέχρι Τελμισσοῦ, ἐπεχείρουν διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποβάσεις εἰς Ῥόδον, Σάμον, Χίον, Κάρπαθον, Λῆμνον, Μυτιλήνην, Κρήτην, εἰς τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ ἐνέβαλλον εἰς αὐτὸν τὸν Θρᾳκικὸν Βόσπορον.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβαινον πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα καὶ ἰδίως κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας; Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται ὅτι, καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ πατὴρ τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Λατίνων, εἷς τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ βασιλέως γραμματέων, διαφωνήσας πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατήσασαν ἀγαλλίασιν, ὑπέλαβε τὸ γεγονὸς ὡς μέλλον ν᾽ ἀποβῇ πολλῶν δεινῶν πρόξενον καὶ εἶπεν ὅτι «τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν πόλιν». Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων, σχολιάζοντες τὴν ἀπαισίαν ταύτην πρόρρησιν, παρατηροῦσιν ὅτι τῷόντι οἱ μέγιστοι τῶν κινδύνων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπεκρέμαντο ἀπ᾽ ἀνατολῶν· καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἥδρευεν ἐν Νικαίᾳ ἐπρονόει ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὑπὲρ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων, ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ἧς ἀνεκτήθη ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, οἱ βασιλεῖς, ἀπησχολημένοι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἐντελῶς παρημέλησαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ δὲν προέλαβον οὕτω τὴν αὔξησιν τῆς αὐτόθι τότε σχηματισθείσης νέας φοβερᾶς δυνάμεως. Ταῦτα πάντα ὅμως δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆ. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς κοινή τις συμφορὰ ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον καθῆκον ἦτο τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ εἰς τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ πανηγύρει τῇ τελεσθείσῃ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ κατορθώματι, λόγον ὃν παρατίθησιν ὁ αὐτὸς Παχυμέρης, ἐξήγησε κάλλιστα ὅτι ἡ αὐτοκρατορία, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα ἣν ἐκτήσατο περὶ Νίκαιαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὑφισταμένη ἐν ὅσῳ ἐστερεῖτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, λέγει, ἡ καρδία τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἧς ἄνευ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ νεκρὸν καὶ δικαίως πάντες ὠνείδιζον ἡμᾶς ὡς ἀπάτριδας καὶ ἀπόλιδας καθ᾽ οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκείνη διετέλει εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθέστατα· καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρημελήθησαν αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι, τοῦτο ὅμως ὄχι διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐπέστησαν ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἀλλὰ δι᾽ ἄλλας ποικίλας αἰτίας, πρὸ πάντων δὲ διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως; Οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲ ὑφίσταντο ἔτι παντάπασι περὶ τὰ μέσα τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ δὲ μόνον τότε ὑπάρχον ἐν Ἰκονίῳ σελδζουκικὸν κράτος διετέλει ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ προΐδῃ ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ θέλει προκύψει κράτος ἕτερον ἐπιτήδειον νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι δὲν κατώρθωσαν οὔτε οἱ σελδζουκίδαι οὔτε οἱ ἄραβες Μωαμεθανοί. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνοι ἦσαν οὐχὶ μέλλοντες καὶ ἄδηλοι, ἀλλὰ παρόντες καὶ ὀλέθριοι. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Φράγκοι ἦσαν κύριοι τῆς καθέδρας τῶν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν ἡμῶν, καὶ νῦν ἔτι κατεῖχον μὲν λόγου ἄξιον μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καί, παρεκτὸς πλείστων μικροτέρων νήσων, ὅλας τὰς μεγάλας, τὴν

Εὔβοιαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, ἀδιακόπως δὲ ἠπείλουν νὰ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν προαπολεσθέντων καὶ συμπλήρωσιν τῆς πρὸ αἰώνων μελετωμένης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ὑποδουλώσεως. Εὐλογώτατον λοιπὸν ἦτο νὰ προσέξῃ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης διήρχετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κρίσιν τινὰ ἠθικὴν καιρίαν. Ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος ἐμαραίνετο ὁσημέραι καὶ ἐξέλειπεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἤρχισαν νὰ ὑποφώσκωσιν αἱ πρῶται ἀκτῖνες τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ τροπὴ αὕτη, ἥτις εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι οἱ τότε προπάτορες ἡμῶν ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ σχετισθῶσι πλειότερον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ἦτο ἔτι εἰς τὰ σπάργανα αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ λόγιοι ἄνθρωποι ἐμελέτων πολὺ πλειότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητι, ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἀμυδρά τις συνείδησις τῆς σχέσεως ταύτης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνες ἐν μέρει τοὐλάχιστον δὲν διεξήγοντο ἐν ὀνόματι τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως συνέβη ἰδίως ἐν Ἠπείρῳ, τῆς ὁποίας τὸ δεσποτᾶτον ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ***δεσποτᾶτον Ἑλλάδος***(¹). Ἀλλ' οἱ μὲν λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν κατὰ θεωρίαν μᾶλλον Ἕλληνες ἢ πράγματι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινάς, ὧν ἐπιφανέστατοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Εὐστάθιος καὶ Μιχαήλ· παρὰ δὲ τοῖς λαοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀσθενὴς ὁπωσοῦν ἦτο ἔτι ἡ συνείδησις τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν οἰκειότητος, οὐδὲ ἤρκει νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸ μάχιμον πνεῦμα ὅπερ ἀπῃτεῖτο, ἵνα ἀντιπαλαίσωσιν ἀποχρώντως πρὸς τὰ περιστοιχίζοντα αὐτοὺς ποικίλα δεινά. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς παρήκμαζεν, ὁ ἀντ' αὐτοῦ κυοφορούμενος νεώτερος ἑλληνισμός, ἔχων ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς μυρίους ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἔτι δέ, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ ἀπὸ βορρᾶ πολεμίους, δὲν ἠδυνήθη φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς καταστροφῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἐκ Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας τοῦ βασιλείου. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ γήρατος, τῆς ἐφηβίας καὶ περιστάσεων δυσχερεστάτων παρήχθη κατάστασις πραγμάτων ὁσημέραι οἰκτροτέρα ἀποβαίνουσα, καὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἥ τε δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀνεδείκνυντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεπιτηδειότεροι εἰς τὸ νὰ σώσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνεξαρτησίαν.

Ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, ὅστις διετέλεσε βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μιχαήλ, ὡς προεξηγήσαμεν, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Φράγκους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς Τούρκους. Οὐδὲ ἀπέβησαν ἀτελέσφοροι οἱ κατὰ τῶν δυτικῶν ἀγῶνες αὐτοῦ, διότι οὐ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς χώρας ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Φράγκων, τὸ δὲ σπουδαιότερον κατώρθωσε

(¹) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος* εἶναι ἔτι τὸ ἐπικρατοῦν ἐθνικὸν ὄνομα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (καὶ ῥωμαΐζειν=λαλεῖν ἑλληνιστί). *Δεσποτᾶτον* τῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν ***ἐθνικὴν*** ἢ ἁπλῶς ἐθνολογικὴν ἀλλὰ μόνον γεωγραφικήν, ὅπως τὸ ***Ἑλλαδικὸς*** ἐν τοῖς προγενεστέροις χρόνοις. Ἀλλ' ἂν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δεσποτάτου τῆς ***Ἑλλάδος*** εὕρωμεν συνείδησιν ἐθνικήν, τί ἆρα πρέπει νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὀνόματος ***Μεγάλη Βλαχία***, ὅπερ ἀκριβῶς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐδόθη εἰς παρακειμένην τῇ Ἠπείρῳ ἑλληνικωτάτην χώραν, χωρὶς νὰ οἰκῆται ὑπὸ Βλάχων ἢ Ρουμάνων, ὡς καλεῖται νῦν ὁ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκῶν λαός;

νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς μεγάλων βουλευμάτων τοῦ Καρόλου τοῦ ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐμαρτύρουν ὅτι, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ἠδύναντο ἔτι μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ πεποίθησις τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὥστε ἄνευ ἀνάγκης καθυπεβάλλετο εἰς πολυειδῶς ἐπιζημίους παραχωρήσεις καὶ θυσίας πρὸς τοὺς ξένους. Παρεχώρησεν εἰς τοὺς Γενουαίους ποικίλα προνόμια· ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι βοηθήσει αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνέκτησεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αὐτῶν ἐπικουρίας. Παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ποικίλας ὡσαύτως προνομίας, καίτοι εὐτυχὴς διετέλεσεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἀγῶνας. Τελευταῖον δὲ συνωμολόγησε τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτόν, ἐνῷ κατίσχυσε λαμπρῶς τοῦ μόνου πολεμίου, ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Συγχρόνως δὲ ἔπραξέ τι καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ ὁποῖον διηυκόλυνε πολὺ τὴν πρόοδον τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προκύψαντος εἰς μέσον Ὀσμάν. Αἱ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας ὀρειναὶ πάροδοι ἐφυλάττοντο πρότερον γενναίως ὑπ' ἀνδρῶν ἰθαγενῶν, οἵτινες εἰς ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον τὴν ἀπὸ παντὸς φόρου ἀπαλλαγήν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐνδίδων εἰς συμβουλὰς ὀλεθρίας κατήργησε τὸ προνόμιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς ἐπαχθῆ φορολογίαν ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἄμυναν τῶν ὀρέων. Ἀλλ' οἱ διορισθέντες παρ' αὐτοῦ φρουροί, τὸ μὲν διότι δὲν ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ ταμείου τακτικῶς οἱ μισθοὶ αὐτῶν, τὸ δὲ διότι οἱ ἀξιωματικοί των κατεκράτουν πολλάκις τοὺς μισθοὺς τούτους, περιῆλθον τάχιστα εἰς παραλυσίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐπιτετραμμένοι πρότερον τὴν ἄμυναν ὀρεῖται ἀπέβαλον τὴν ἕξιν τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐκ τούτων πάντων διηυκολύνθη οὐκ ὀλίγον ἡ τοῦ Ὀσμὰν πρόοδος. Τὸ λάθος τοῦτο ἀνδρὸς κεκτημένου πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ Ὀσμὰν κίνδυνος ἦτο ἔτι ἄδηλος, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν παρακμασάντων Σελδζούκων φόβος εἶχε πολὺ ἐλαττωθῆ, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον εἶχε χρείαν ἀπαραίτητον τῶν φόρων ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Φράγκων πολέμους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1282, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Β΄. Ἂν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι μὴ στερούμενος τὸ καθ' ἑαυτὸν πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προτερημάτων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸν συμβαινούσης ἠθικῆς κρίσεως, ὁ Ἀνδρόνικος ὑπῆρξεν ἓν τῶν γνησιωτάτων προϊόντων τῆς κρίσεως ταύτης. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο εἷς τῶν τότε λογιωτέρων ἀλλὰ σύναμα τῶν ὀλιγώτερον πρακτικῶν ἀνθρώπων. Ἠγάπα δὲ νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ δημοσίων λειτουργῶν, οἵτινες ἐμαρτύρουν μὲν τὴν ὁσημέραι τότε προαγομένην ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, κτησάμενοι δι' αὐτῆς οὐ μικρὰν περὶ τὸν λόγον χάριν καὶ δεξιότητα, ἀλλὰ δὲν εἶχον προσπορισθῆ τὸν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα, ὅστις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τὰς δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔδει νὰ παλαίσωσιν. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων δημοσίων τούτων λειτουργῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ὁ ἐκφωνήσας τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον ἐμπίπτει μὲν εἰς ὑπερβολὰς τερατώδεις περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀγορεύων ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἐκείνη ἡ μεγαληγορία ὑποδεικνύει ἡμῖν τὴν παράδοξον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν λατρείαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεκυριεύθη ἡ κοινωνία αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτὴν συμφορῶν, ὡσανεὶ ζητοῦσα παραμυθίαν τινὰ ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ παρασκευάζουσα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον βραδύτερον νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπὶ τέλους

καὶ τὴν πολιτικὴν ἀναβίωσιν. «Πάλαι γε μὲν ἡ Ἑλλάς, ἀνακράζει, τὴν τῶν λόγων ἑστίαν ἐθρήνησε, τὰς Ἀθήνας, ὁπότ᾽ ἐπιβούλως δραμὼν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ λακεδαιμόνιος Λύσανδρος [1]. Ἡμεῖς δ᾽ οὐδ᾽ ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἷς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὦ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρίνα ταχέως οὑτωσί πως ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὀξέως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὀξύτερον δ᾽ αὖ καταδύντα πρὸς μαρασμὸν καὶ φθοράν; Οὗτος ἦν ὁ πολλὴν ἐνδειξάμενος πρόνοιαν τῶν ἑξῆς ἐλλογίμων Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλαι σοφῶν. . . . . . . οὗτος ὁ τῆς ἀριστοτελικῆς γλώσσης τὰς λαβυρίνθους ἁπλώσας . . . . . . Ὦ πῶς μετεμψύχωσίν τινα δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεκινδύνευκα ἐπ᾽ ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχάς, Ὁμήρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πτολεμαίου καὶ ὅσοι ῥητορεύουσαν πεπλουτήκασι γλῶσσαν, ἐν ἑνὶ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρίβειν αὖθις ἐν βίῳ, καθάπερ ὁλκάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ;» Καὶ βιβλιοθήκην ἔμψυχον ὀνομάζει αὐτὸν ἀλλαχοῦ τῆς συγγραφῆς του ὁ Γρηγορᾶς, ὅπου καὶ ἐπιφέρει μὲν ὅτι οὐδέποτε ὁ Μετοχίτης ἐπαύσατο συνδυάζων τὸν διανοητικὸν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἀλλ᾽ ὁμιλεῖ περὶ τούτου εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὅτι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐγίνετο, ὅπως ἀπῄτουν αἱ περιστάσεις. «Ὃ δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχει τις ἂν τοῦ ἀνδρός, ὅτι τοσούτου πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπικειμένου καὶ φροντίδων ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, οὐδὲν ἦν ὃ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώποτε· ἀλλ᾽ οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὡς ἐκ πρωίας μὲν ἐς ἑσπέραν ἐν βασιλείοις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν, οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ ξύν γε πολλῇ καὶ ζεούσῃ τῇ προθυμίᾳ ὥσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἔξω παντάπασιν ἐτύγχανεν· ὀψὲ δ᾽ αὖθις ἀπαλλαττόμενος οὕτως ὅλως τῶν λόγων ἐγίγνετο, ὥσπερ ἂν εἰ

Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος εὐλογούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ.

(Ἐπὶ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1293 ἀναφερομένου εἰς τὰς παραχωρουμένας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος προνομίας εἰς τὴν Μητρόπολιν Μονεμβασίας.

[1] Καὶ ὅμως, ὅτε ὁ Λύσανδρος καθεῖλε τὰς Ἀθήνας, ἡ Ἑλλὰς κατελήφθη ὑπὸ ἀγαλλιάσεως «τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀρχούσης τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος» καθὼς μαρτυρεῖ ὁ μέγας ἀθηναῖος Ξενοφῶν. Ὥστε οἱ λόγοι τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ μᾶλλον εἰς κόμπον ῥητορικὸν ἀποβλέποντες δὲν μαρτυροῦσιν ἀκριβῆ ἀντικειμενικὴν μελέτην καὶ γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὀλίγον δὲ συνηγοροῦσιν ἄλλως ὑπὲρ τῆς ἰδέας τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῶν χρόνων τούτων λατρείας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑφ᾽ οἵαν ἐθνικὴν ἔννοιαν ἐννοοῦμεν ἡμεῖς σήμερον τὴν τοιαύτην λατρείαν. Ἄλλως τε καὶ ἁπάσης ταύτης τῆς ὑποτιθεμένης ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις λατρείας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ κέντρον καὶ ἑστία ἦν πάλιν ἡ Κωνσταντινούπολις, οὐχὶ τὸ «δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος».

σχολαστικός τις ἦν καὶ τῶν πραγμάτων παντάπασιν ἐκτός». Ναὶ μὲν ἡ παιδεία εἶναι σύντροφος καὶ πολλάκις ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς πολύτιμος ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμαλωτάτοις καιροῖς οἱ τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν διέποντες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσχολῶνται συγχρόνως περὶ ἔργα φιλολογικὰ εἰμὴ θυσιάζοντες καίρια τοῦ κράτους συμφέροντα, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν καιροῖς κρισίμοις οἷοι ἦσαν οἱ τότε, ὥστε πολὺ φοβούμεθα ὅτι τὸ ὑποθετικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ λεγόμενον ἐφηρμόζετο ἐνταῦθα ἀληθῶς, ὁ δὲ μέγας λογοθέτης ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ σχολαστικός τις μᾶλλον ἀνὴρ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκτός, ἂν ὄχι παντάπασι, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος. Βέβαιον δὲ εἶναι, ὡς θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων μετ' ὀλίγον ἀποδειχθῇ, ὅτι, ἐνῷ ἐφιλοσόφει ἐν τοῖς βιβλίοις, μετεῖχεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κόσμου.

Ἕτερος πολιτικὸς ἅμα καὶ λόγιος ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀνδρονίκου ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὅστις σταλεὶς εἰς Ἐνετίαν πρέσβυς, ἵνα δώσῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἐνετοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 1294 ἐκραγέντος πολέμου, ἐκρατήθη αὐτόθι ὡς ὅμηρος καὶ μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀργίας εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ ἑλληνιστὶ τὴν *περὶ τῶν παραμυθιῶν τῆς φιλοσοφίας* συγγραφήν, ἣν ὁ ρωμαῖος Βοήθιος εἶχε συγγράψει κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἐν φυλακῇ, μικρὸν πρὶν θανατωθῇ ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε ἄρχοντος τῆς Ἰταλίας Θευδερίχου. Ἀλλ' ὁ Πλανούδης εὐτυχέστερος τοῦ Βοηθίου ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιζήσας μακρὸν ἔγραψε πολλὰ καὶ ποικίλα, ἰδίως δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰς τοῦ Κικέρωνος πραγματείας, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Καίσαρος καὶ τὰς μεταμορφώσεις καὶ ἡρωίδας τοῦ Ὀβιδίου. Ὁ δὲ Ἰωάννης Γλυκὺς ὁ διακρινόμενος ὡσαύτως ἐπὶ περιουσίᾳ σοφίας «ὅση τε περὶ τὰ θεῖά τε καὶ ἡμέτερα δόγματα καὶ ὅση περὶ τὸν ἕλληνα λόγον ἠσχόληται», διέτρεξε ποικιλώτερον στάδιον. Διατελέσας λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν ἐστάλη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου πρέσβυς εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης πραγματείαν σῳζομένην μέχρι τῆς σήμερον. Ἔπειτα ἐγένετο λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ τελευταῖον τῷ 1316 ἀνέβη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄξιον δὲ σημειώσεως περὶ τούτου εἶναι ὅτι προεχειρίσθη πατριάρχης, ἔχων οὐ μόνον υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἀλλὰ καὶ γυναῖκα. Καὶ τοῦτο μὲν ᾠκονομήθη, «τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα». Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἔπασχε συγχρόνως καὶ ἐξ ἀρθρίτιδος «καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἰατρῶν κρίσεις κρέατι τοῦτον χρῆσθαι». Τούτου ἕνεκα οὐδὲ τὸ μοναχικὸν ἔλαβε σχῆμα πρὶν ἢ πατριαρχήσῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν παρατεθεὶς Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ὁ γράψας τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας λόγους ΛΖ', καὶ ἄλλα πολλὰ μικρότερα ἔργα φιλοπονήσας, δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπὶ Ἀνδρονίκου, καίτοι νεώτερος ὢν πάντων τῶν προμνημονευθέντων, διότι ἀπεποιήθη μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀξίαν τοῦ Χαρτοφύλακος, ἀπεστάλη ὅμως βραδύτερον ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν κράλην Σερβίας καὶ πολυειδῶς μετέσχε τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγωγῆς, προτραπεὶς νὰ δεχθῇ καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ὅμως ἀπεποιήθη. Ἀλλ' ὁ μᾶλλον πολύκροτος τῶν λογίων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ βραδύτερον περιβληθεὶς καὶ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀναγκασθεὶς ἔπειτα τῷ 1355 νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ μονάσας ἔγραψε μακροτάτην τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν, ἥτις κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ἀπολογία καὶ ἐγκώμιον. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν πρακτικώτερος ὅλων τῶν τότε λογίων ἀνδρῶν ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλαρχίαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τῶν δημοσίων συμφορῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ τῶν συναδέλφων

αὐτοῦ ἀπειρία. Ἄλλως τε τὸ ἐνεργὸν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ στάδιον δὲν ἤρχισεν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ βασιλείας· ὥστε εἰς τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ταύτης μέρος, περὶ οὗ πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὁμιλήσωμεν, ὀλίγον ἐκεῖνος ἢ οὐδόλως ἐπενήργησε, πρώτιστοι δὲ τότε τοῦ βασιλέως σύμβουλοι καὶ φίλοι διετέλεσαν οἱ πρὸ τούτου μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι τούτοις ὅμοιοι λόγιοι ἄνδρες. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν ἑλληνισταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀξιότιμοι ἀλλὰ σωτῆρες τοῦ κράτους ἐπιτήδειοι δὲν ἦσαν, ἅτε στερούμενοι τῆς τότε ἰδίως ἀναγκαίας στρατιωτικῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν δὲ συγχρόνως ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο δεινότατος μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξαιρέτως τὴν θεολογίαν ἀλλὰ παντάπασιν ἀλλότριος τῆς ἀληθοῦς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, θέλομεν ἐκ προοιμίου νοήσει ὅλας τὰς συμφορὰς εἰς ὅσας παρεσύρθη τὸ κράτος τοιούτους ἔχων κυβερνήτας ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μετά τινας δισταγμοὺς θέλομεν καταδικάσει αὐτούς· διότι ἥττονες μὲν ὄντες τῶν πραγμάτων ἅπερ ἐκλήθησαν νὰ διεξαγάγωσιν, ἂν ὄχι ἄλλο, ὑπέθαλψαν ὅμως τοὐλάχιστον οἱ δυστυχεῖς τὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀναβίωσιν, ἥτις δὲν ἀπέβη ἀσυντελὴς εἰς τὴν κατὰ χρόνους μεταγενεστέρους πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καθῆκον εἶναι μὲν καὶ τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐργάζεσθαι, πρώτιστον ὅμως καθῆκον εἶναι τὸ σῴζειν τὰ παρόντα, οἱ δὲ μὴ ἐπαρκοῦντες εἰς τοῦτο παραβαίνουσι βεβαίως τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἐντολήν.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, διέλυσε τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, ὡς πρόξενον περιττῆς δῆθεν δαπάνης ἀφ᾽ ἧς ἀπεβίωσεν ὁ κυριώτατος τοῦ κράτους πολέμιος, ὁ Κάρολος ἀνδεγαυικός. Εἴδομεν ὅτι κατηνάλωσε τὰ εἰκοσιπέντε πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὰς μεταξὺ Ἰωσηφιτῶν καὶ Ἀρσενιατῶν ἔριδας καὶ ὅτι κατέτριβεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς ματαιοσχολίας καὶ ἀπεστέρει τῶν ἑλληνισμὸν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ὅπλου, ἐνῷ εἰς μὲν τὰ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας μεθόρια ἐκυοφορεῖτο τὸ ὀσμανικὸν κράτος, οἱ δὲ ἄλλοι τουρκομανικοὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας δυνάσται κατεκυρίευον τὰ παράλια αὐτῆς καὶ ἐλῄστευον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καθ᾽ ὅλα ταῦτα ἡ τοῦ Ἀνδρονίκου κυβέρνησις εἶναι βεβαίως ἀξία πάσης κατακρίσεως. Ἀλλ᾽ ὅταν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ἐπιρρίπτωσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν μετ᾽ ὀλίγον ἐπελθόντων δυστυχημάτων εἰς μόνους τοὺς ἡμετέρους, λησμονοῦσιν ὅτι τῆς εὐθύνης ταύτης μετέχουσιν οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καὶ ἱεράρχαι· καὶ τί λέγομεν μετέχουσι; λησμονοῦσιν ὅτι ἀληθεῖς πρωταίτιοι ὅλων τούτων τῶν συμφορῶν ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ ἱεράρχαι, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἐξηκολούθουν νά το κατασπαράττωσι καὶ νά το ἀπειλῶσιν ἀδιακόπως. Μήπως καθ᾽ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ δὲν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀναλίσκῃ τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ λομβαρδικῶν οἴκων καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Φράγκους; Μήπως τῷ 1294 δὲν ἐδέησε νὰ περιπλακῇ εἰς μακρὸν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πόλεμον, ὅστις δὲν κατέπαυσεν εἰμὴ τῷ 1303 διὰ νέας τοῦ κράτους κολοβώσεως; Μήπως, ἐνῷ οἱ πολέμιοι οὗτοι ἐστρατοπέδευον ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν καὶ οἱ ὁμόθρησκοι δὲν παρεσκεύαζον ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ νέας ἐκστρατείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὁλοσχεροῦς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως καὶ δὲν ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν νὰ ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν μᾶλλον πρὸς δυσμᾶς ἢ πρὸς ἀνατολάς; Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ΄, ὅστις προκηρύττων νέαν κατὰ Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας ἡγεμὼν ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ τοῦ Καρόλου

Α΄ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ υἱὸς καὶ διάδοχος Κάρολος ὁ Β΄, ἔγραφε πρὸς ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, τῷ 1304, ὅτι «ὅταν ἀναλογισθῆτε ὁποῖον αἶσχος προξενεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσητε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησίν της, ὅταν πληροφορηθῆτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας, τότε θέλετε δράξει καὶ ἄνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὅπλα κατ᾿αὐτῆς καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς πίστεως»; Ἢ πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ Κλήμεντος Ε΄, ὅστις μετὰ δύο ἔτη ὑπέσχετο μὲν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον στρατεύσει καθ᾿ ἡμῶν τῶν σχισματικῶν τὴν αὐτὴν τῶν ἁμαρτιῶν συγχώρησιν ἧς ἤθελον ἀξιωθῆ, ἐὰν ἀπέσπων ἀπὸ τῶν Τούρκων τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀπήλλαττε δὲ τοὺς σταυροφόρους ὅσοι ἤθελον κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς ὑποσχέσεως, ἣν ἔδωκαν νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν εἰμὴ πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἁγίου Τάφου; Δὲν ἐτύφλωττον λοιπὸν οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἀπ᾿ ἀνατολῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ οἱ δυτικοί· ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι, ὡς μετ᾿ ὀλίγον θέλομεν ἴδει, ἠγωνίσθησαν μέχρι τινὸς κατὰ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσί τι διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς Δύσεως, οὐδὲν ἧττον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν παραλυσίαν, ἐνῷ οἱ δυτικοὶ οὐ μόνον κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἠγωνίσθησαν τότε ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν παραλυσίαν, τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἐξάντλησιν ὅλων τῶν ὑλικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τῳόντι περὶ τὸ 1300 ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ ἐνόμισε τελευταῖον ἀπαραίτητον νὰ πράξῃ τι καὶ κατὰ τῶν ἀπ᾿ ἀνατολῶν πολεμίων· οὐχὶ κατὰ τοῦ Ὀσμάν, ὅστις, ὡς προείπομεν, δὲν ἐφαίνετο ἔτι ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἐπιλοίπων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, τῶν ὁποίων αἱ περὶ Μαίανδρον ἰδίως ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος σπουδαιότεραι. Καὶ ἀντετάχθησαν μέν, ὡς φαίνεται, ἔτι ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πρὸς τοὺς πολεμίους, ὅ τε νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν Λυδίᾳ διατρίβων, καὶ ὁ τούτου φίλος Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος ὁ ἀνὴρ ὀνομαστὸς διά τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, ἀλλ᾿ ὁ Πορφυρογέννητος διαβληθεὶς εἰς τὸν ἀδελφόν, ὡς ἐπιβουλεύων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, εἶχε φυλακισθῆ πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου, ὥστε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων στρατηγία ἀνετέθη εἰς ἕτερόν τινα νέον στρατηγόν, τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν. Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἦτο ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἱκανός. Τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐκ τοῦ προχείρου συνεκρότησεν, ἦσαν τρισχίλιοι περίπου Κρῆτες, καὶ ἐν μέρει αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἐν μέρει ἀπόγονοι ἐκείνων, οἵτινες περὶ τὸ 1278 ἀποδημήσαντες ἐκ τῆς πατρίδος, ἵνα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἦλθον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην καὶ κατεστάθησαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας λαβόντες παρὰ τοῦ βασιλέως οἰκήσεις καὶ ἐτησίους μισθούς. Πλὴν τούτων δὲ ἐστρατολόγησεν ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τουρκικά τινα στίφη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑπηρετῶσι τὸν πλειοδοτοῦντα, καὶ οὕτως ἀπαρτίσας δύναμιν ἀποχρῶσαν ἔπραξεν ἔργα γενναῖα καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νά τον ἐνισχύσῃ, παντάπασι παρημέλησεν αὐτὸν καὶ οὐδόλως ἐπεχορήγει αὐτῷ τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους, ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνός, ἵνα συντηρῇ τὸν στρατόν, ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτρέπῃ αὐτῷ τὴν λεηλασίαν τῶν ἀνακτωμένων πόλεων. Συναισθανθεὶς δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ἐζήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὅμως ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τοῦτο οὔτε τὴν παραίτησιν ἀποδεξάμενοι οὔτε χρήματα πέμψαντες. Ἐντεῦθεν δυσαρεστηθεὶς ὁ στρατηγὸς ἐστασίασε καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ἀλλ᾿ὁ στρατηγὸς τῆς Λυδίας Λιβάδαριος, προσοικειωθεὶς τοὺς περὶ τὸν Φιλανθρωπηνὸν Κρῆτας, συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐτύ

φλωσε. Καὶ ὁ μὲν Λιβαδάριος ἐβραβεύθη τούτου ἕνεκα, προχειρισθεὶς μέγας στρατοπεδάρχης, ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαι ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ διελύθη ἅμα ἀποβαλὼν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ (1).

---

(1) *Στρατάρχης*. Δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει βαθμὸς καὶ ἀξίωμα *στρατάρχου*. Ὁ Παχυμέρης, ἐξ οὗ πάντως ἠρύσατο τὴν εἴδησιν ὁ συγγραφεύς (διότι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς δὲν ἀναφέρει περὶ τοιαύτης ἀμοιβῆς τοῦ Λιβαδαρίου, λέγει ἁπλῶς «*μέγαν στρατοπεδάρχην* ἐτίμα (ὁ Ἀνδρόνικος τὸν Λιβαδάριον»). «Μέγαν στρατοπεδάρχην» δὲ καλεῖ ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς τὸν Σεναχειρίμ (ἰδ. κατωτέρω).

Τοξότης τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων

Τὸ φραγκικὸν κάστρον τῶν Σαλώνων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Η ΚΑΤΑΛΑΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, οὔτε ἔχων οὔτε ἐπιτήδειος ὢν νὰ παρασκευάσῃ ἕτερον στρατόν, κατέφυγεν ἤδη εἰς συμμάχους, οἵτινες ἀπέβησαν ὀλεθριώτεροι τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκλήθησαν νὰ πολεμήσωσιν. Ὅτε πρὸ εἰκοσαετίας ὁ τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς στάσεως ἥτις καλεῖται ***σικελικὸς ἑσπερινός***, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ ἀνδεγαυικοῦ τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐξερράγη μεταξὺ τῶν δύο τούτων οἴκων πόλεμος μακρός, διαρκέσας μέχρι τοῦ 1302. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φρειδερῖκος, εἶχον συγκροτήσει πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν ἐξ Ἱσπανῶν, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο ἰδίως Καταλανοί, Ἀραγώνιοι καὶ Ἀλμογάβαροι [1]. Καὶ οἱ μὲν Καταλανοὶ καὶ Ἀραγώνιοι κατήγοντο ἐκ τῶν ὁμωνύ-

---

[1] ***Ἀλμογάβαροι.*** Οὕτως ἐκαλοῦντο ἐν Ἱσπανίᾳ ἐπίλεκτοι πεζοὶ πολεμισταί. Οὐδεμίαν παρ' οὐδενὶ συγγραφεῖ ἢ λεξικογράφῳ εὑρὼν ἑρμηνείαν καὶ ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἐξῆς διὰ τῆς ἐμῆς μελέτης προήχθην εἰκασίαν. Τὸ ὄνομα ἔχει πιθανώτατα ἐν ἀρχῇ τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον **αλ.** Τοῦτο εἰκάζω καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου ἱσπανικοῦ ὀνόματος Almocadan, ὅπερ ἐσήμαινεν ἀξιωματικὸν (λοχαγόν) ὑπηρετοῦντα ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ***Ἀλμοκαδάν.*** Ἀλλ' ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ, ἀφαιρουμένου τοῦ ὡς ἀραβικοῦ ἄρθρου ὑποτιθεμένου αλ, τὸ μένον ***μοκαδὰν*** εἶναι πάντως τὸ ἀραβ. ***μουκαδάμ***, ὅπερ σημαίνει μὲν κυριολεκτικῶς «ὁ προηγούμενος» καὶ ὁ ἔμπροσθεν (pars anterior), ἀλλὰ σημαίνει καὶ τὸν *πρόμον*=ἐμπρὸς μαχόμενον) καὶ ὅπως ἡ λ. αὕτη (ὡς καὶ τὸ πρόμος καὶ δὴ πρόμαχος), σημαίνει καὶ ὁρμητικός, τολμηρῶς ὁμόσε χωρῶν τοῖς πολεμίοις (admodum audax in hostem petens). Τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας καὶ ἐτυμολογίας τοῦ almocadan οὔσης πιθανωτάτης, πιθανή πως φαίνεταί μοι καὶ ἡ ἑξῆς ἑρμηνεία καὶ ἐτυμολογία τοῦ ***ἀλμογαβὰρ*** : Ὁ ***ἀλμοκαδὰν*** ὁ ὑπηρετῶν ἐν

μων τῆς Ἱσπανίας χωρῶν, τῆς Καταλωνίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας· οἱ δὲ Ἀλμογάβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀμογαβάρους, ἦσαν ὀρεινοὶ τῆς Ἱσπανίας κάτοικοι, ἡμιβάρβαροι μὲν ἀλλὰ γενναιότατοι, καὶ εἰθισμένοι ἀνέκαθεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν νὰ πολεμῶσι πάντας τοὺς ξένους τῆς χερσονήσου ἐκείνης δυνάστας ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν Ἀράβων. Ὅτε δὲ τῷ 1302 συνωμολογήθη μεταξὺ τοῦ Καρόλου Β΄ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ καὶ τοῦ Φρειδερίκου Β΄ τοῦ ἀραγωνικοῦ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ πρῶτος ἐξεχώρησε τῆς Σικελίας ὑπὲρ τοῦ δευτέρου,οἱ μισθοφόροι ἐκεῖνοι ἐζήτησαν τύχην ἀλλαχοῦ. Αἱ περιστάσεις ἦσαν εἰς τοῦτο ἐπιτηδειόταται. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ μισθοφορικοῦ ὄχλου ὅστις ἔμελλε νὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ βάρος ἄχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ ἀντιναύαρχος τῆς Σικελίας Ῥογέρος Δεφλὼρ ἤθελεν ὡσαύτως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ μὲν ἵνα αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον, ὃν ἐπορίσατο διὰ τῶν προτέρων ἐπιχειρήσεων, τὸ δὲ ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν,τοῦ ὁποίου εἶχε σφετερισθῆ ἄλλοτε οὐκ ὀλίγα χρήματα. Τελευταῖον ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε χρείαν μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Ῥογέρος προέτεινεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας του, καὶ γενόμενος δεκτὸς παρέστη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1302 (ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐλήστευσε τὴν Κέρκυραν) εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ 6.000 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων ἑπτὰ μὲν γαλέραι καὶ δισχίλιοι ἄνδρες εἶχον μισθωθῆ ὑπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἄνδρες εἵποντο ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς, ὧν ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Φερνάνδος Χιμενές. Καὶ ἐκάλει μὲν ὁ στρατὸς οὗτος ἑαυτὸν ***Ἑταιρείαν***, ἧς τὰ διάφορα τμήματα ἦσαν αὐτοτελῆ καὶ αὐθύπαρκτα, ἀλλ' ὅμως οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀνεγνώριζον ἑκουσίως τὴν τοῦ Ῥογέρου ἡγεμονίαν, καίτοι μὴ ὑπακούοντες πάντοτε ἀκριβῶς εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Διά τε λοιπὸν τὴν πολυαρχίαν καὶ τὰ ἀτίθασα ἤθη τῶν μισθοφόρων τούτων εὔκολον ἦτο νὰ προΐδῃ τις ὅτι κάκιστα ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος ἀποδεξάμενος τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἔμελλον βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας νὰ ἀποβῶσι πρόξενοι. Ὁ Ἀνδρόνικος προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τὸν Ῥογέρον, δοὺς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐγγόνην αὐτοῦ Μαρίαν καὶ ἀναγορεύσας αὐτὸν μέγαν δοῦκα, ἤτοι ἀρχιναύαρχον τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας περιεποιήθη διὰ δώρων καὶ πανηγύρεων, εἰς δὲ τὸν στρατὸν προκατέβαλε τεσσάρων μηνῶν μισθούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἠμπόδισαν τοὺς Καταλανούς (διότι ὑπὸ τοῦτο κυρίως τὸ ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μισθοφόροι οὗτοι) νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥήξεις αἱματηρὰς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ Γενουαίους, ὥστε ἀπαραίτητον κατέστη νὰ διαπεραιωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀσίαν, καὶ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1303 ἀπῆλθον τφόντι εἰς Κύζικον, τῆς ὁποίας τὰ περίχωρα ἐδηοῦντο ὑπὸ τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου τῆς Μυσίας Καρασῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν χειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ στρατεύσωσι, διενεμήθησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὑπεχρεώθησαν νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς πᾶν τὸ ἀναγκαῖον, μέλλοντες ν' ἀποζημιωθῶσι διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ταύτην παραχειμασίαν οἱ Καταλανοὶ «πόλλ' ἅττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἁρπάζοντες καὶ γυναιξὶν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες». Πλὴν δὲ τούτου ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ΄, ἀποτροπιαζόμενος τὸν Ῥογέρον, ἀν-

ταῖς τάξεσι τῶν ἀλμογαβάρ, ἵνα ἐκλεχθῇ ***ἀλ-μοκαδὰν*** ἔδει νὰ ἔχῃ τέσσαρας ἀρετάς, φρόνησιν, ἀνδρείαν, ***τιμιότητα*** καὶ πρὸ πάντων ***ταχύτητα***, εἴτε πεζὸς εἴτε ἱππεὺς ὤν, ταχυποδίαν, ποδάρκειαν, κύριον δὲ ἔργον τῶν ***Ἀλμογαβάρων*** ἦσαν αἱ εἰς ἐχθρικὰς χώρας ἐπιδρομαί. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀραβ. ***λ. μαγὰρ*** σημαίνει πορεύεσθαι, ὁρμᾶν ταχέως (celeriter incessere Λεξ. Freytag). Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ἡ λ. ***ἀλμογάβαρος*** εἶναι ἀραβοϊσπανικὴ σημαίνουσα ταχυπόρον πολεμιστὴν ἢ ἐπιδρομέα.

τέπραττεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς τοσοῦτον ὥστε καὶ βαρεῖαν ἐπέβαλε χρηματικὴν ποινὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων Πηγῶν, διότι ἀνέφξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς ξένους τούτους. Ἐν ἀρχῇ δὲ Ἀπριλίου τοῦ 1300 περιῆθον οἱ Καταλανοὶ εἰς διένεξιν πρὸς ἑτέρους τινὰς τοῦ κράτους μισθοφόρους, τοὺς Ἀλανούς, οἵτινες ἔμελλον μὲν νὰ στρατεύσωσι μετ᾽ αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν δὲ ὅλως ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Μιχαήλ. Καὶ ὡς ἐκ τῆς διενέξεως ταύτης ἐγένετο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κυζίκου συμπλοκή, καθ᾽ ἣν ἐφονεύθη ὁ υἱὸς τοῦ τῶν Ἀλανῶν ἡγεμόνος Γεωργίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι οὐ μόνον τὴν Τρίπολιν εἶχον κυριεύσει ἀλλ᾽ ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σὶρ τὸν Κέρμιαν καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν, τὸ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνικῶν φρουρίων. Ὁ Ρογέρος στρατεύσας τελευταῖον περὶ τὰ μέσα Μαΐου ἐξωλόθρευσε μὲν περὶ Γέρμην ἓν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ κατατροπώσας τὸν Ἀλῆ Σὶρ περὶ Αὔλακα ἠνάγκασε μὲν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας, εἰσῆλθε δὲ εἰς αὐτὴν ἐν θριάμβῳ· ἀλλ᾽ ἀντὶ νὰ καταδιώξῃ τὸν Κέρμιαν καὶ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἀπῆλθε πρὸς μεσημβρίαν, διὰ Νυμφαίου, Μαγνησίας, Θυραίων (1), Ἐφέσου καὶ Ἀναίας (2) πρὸς τὴν Λυκίαν, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μικράς τινας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Σαρουχὰν καὶ Ἀιδδὶν συμπλοκάς, μέχρις οὗ κατ᾽ Αὔγουστον διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Ἀναίαν, Ἔφεσον, Πυργίον καὶ Φιλαδέλφειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ στόλου ἐπελθὼν κατὰ τῆς Χίου, τῆς Λέσβου καὶ τῆς Λήμνου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τὰς νήσους ταύτας, ἐλήστευσεν αὐτὰς καὶ ἐλεηλάτησε τῇ 17 Αὐγούστου τὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνήκουσαν Κέω, ὅπερ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐνετικῆς πολιτείας διὰ τὴν παραβίασιν τῆς εἰρήνης. Ἐν γένει δὲ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔπασχον ἐξ ἴσου ἐκ τῆς ὑπεροψίας τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν πλεονεξίας, ὅστις ἐπέβαλλεν ἁπανταχοῦ ὑπερόγκους χρηματικὰς εἰσφοράς. Καὶ μηδ᾽ εἰς αὐτὰ ἀρκούμενος ἐβουλεύθη νὰ ἱδρύσῃ ἴδιον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ ηὔξησε μὲν τὸ πλῆθος τῶν μισθοφόρων, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσοικειωθῇ καὶ ἕλληνάς τινας ἄρχοντας ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων καταπιέσεως. Ἀλλά, ἂν ἤλπισαν ὅτι συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Ῥογέρου θέλουσιν ἀπαλλαγῇ τῶν τοιούτων δεινῶν, ἐνόησαν μετ᾽ ὀλίγον ὅτι ἠπατήθησαν. Εἷς τῶν Ἑλλήνων τῶν συνεννοηθέντων μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Ρογέρου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄρχων τῆς Μαγνησίας Ἀτταλειώτης, ὅστις κλείσας τὰς πύλας τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχηγὸν καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους προσεκάλεσε τὸν Ρογέρον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο φρούριον καταλανικὴν φρουράν. Μετ᾽ ὀλίγον ὅμως συνέβησαν αὐτόθι ῥήξεις, οἱ κάτοικοι ἐφόνευσαν τοὺς Καταλανοὺς καὶ ἐλήστευσαν τοὺς αὐτόθι ἐναποταμιευμένους θησαυροὺς τοῦ Ρογέρου· ὁ δὲ ἀπεφάσισε μὲν νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ἀλλ᾽ ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος νοσήσας τελευταῖον, ἀντὶ νὰ κατορθώσῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν Τούρκων διὰ τῶν μισθοφόρων τούτων, ἐξ ἐναντίας ὑπερηύξησε τὰ δεινὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, διέταξε τὸν μέγαν δοῦκα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὃν παρεσκεύαζε περὶ Ἀδριανούπολιν ὁ υἱός του Μιχαήλ, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ρογέρος ἐβράδυνε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, πρὸ πάντων διότι ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τοὺς θησαυρούς του· ἀλλ᾽ οἱ Ἀλβανοί, χωρισθέντες ἀπὸ αὐτόν, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν

(1) Τῶν νῦν *Θείρων* (Τίρε).
(2) Ἀκριβέστερον Ἀνέων (νῦν Σώκια).

τῆς μικρᾶς Ἀσίας δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἡ δὲ Μαγνησία δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ, ὥστε ὁ Ρογέρος ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα τοὐλάχιστον εἰσπράξῃ τοὺς καθυστεροῦντας τῆς *εταιρείας* μισθούς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει συγχρόνως εὕρει ἀφορμὴν νὰ πορισθῇ νέους θησαυροὺς ἀντὶ τῶν ἀπολεσθέντων. Ὅθεν διεπεραιώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1304 εἰς Εὐρώπην, κατέλαβε τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Καλλίπολιν, Αἰγὸς ποταμούς, Σηστὸν καὶ Μάδυτον, καί, ἀπελθὼν ἔπειτα αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπῄτησε τριακοσίας χιλιάδας ὑπερπύρων, ἤτοι περὶ τὰ 15.000.000 σημερινῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν· ἡ μικρὰ Ἀσία, ἐλεεινῶς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ Τούρκων, Καταλανῶν καὶ Ἀλανῶν, οὐδένα ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πόρον· αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ συμβασιλεὺς τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ νομισματοκοπήσῃ αὐτὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὰ κειμήλια. Ὅθεν ὁ Ρογέρος δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ἐλάχιστον τοῦ ἀπαιτηθέντος ποσοῦ μέρος, καὶ τοῦτο εἰς κίβδηλα χρυσᾶ νομίσματα· οἱ δὲ τοιουτοτρόπως πληρωθέντες ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσι κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι λεηλατοῦντες τὴν πέριξ χώραν.

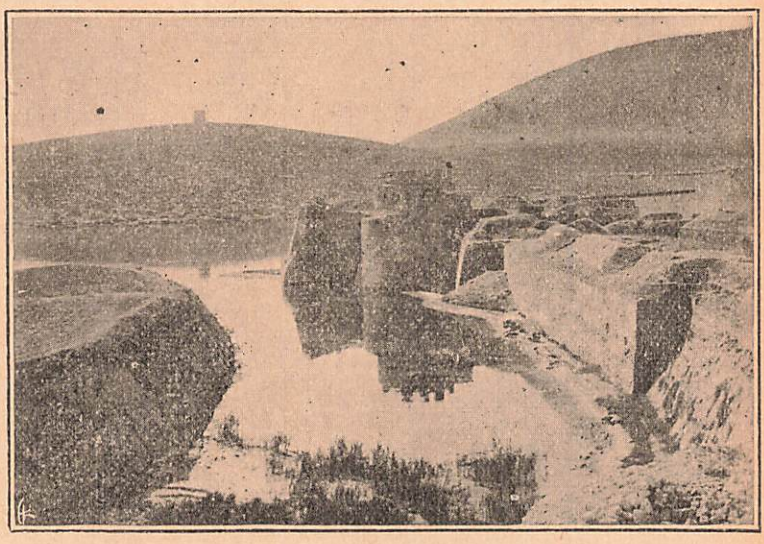
Ἐν τούτοις ἡ φήμη τῆς δαψιλοῦς λείας, ἣν οἱ Καταλανοὶ ἐπορίσαντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, προεκάλεσε τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἄφιξιν νέων τυχοδιωκτῶν. Ἔτι κατὰ τὸν χειμῶνα 1303 εἶχε προσέλθει πρὸς τὸν μέγαν δοῦκα ὁ Βερεγγάριος Ροκαφόρτε μετὰ διακοσίων ἱππέων καὶ χιλίων πεζῶν. Μικρὸν δὲ πρὶν ἢ ὁ Ρογέρος ἀνακάμψῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄλλος ἐπίσημος πολέμαχος, ὁ Βερεγγάριος Ἐντένζα, μετὰ 9 πλοίων, 300 ἱππέων καὶ 1000 Ἀλμογαβάρων, ἤτοι πεζῶν. Ὅ τε Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ρογέρος ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἔπηλυν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁ μὲν Ρογέρος παρεχώρησεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκός, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεγνώρισε τὸν Ἐντένζαν ὡς μέγαν δοῦκα. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤθελον μᾶλλον χρήματα ἢ ἀξιώματα, χρήματα δὲ δὲν ὑπῆρχον· καὶ πῶς νὰ ὑπάρχωσιν, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέδειξεν εἰς τὸν Ἐντένζαν δι' ἐπισήμων ἐγγράφων ὅτι οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ εἶχον ἤδη εἰσπράξει ἀπὸ τὸ κράτος ἓν ἑκατομμύριον χρυσῶν, ὅπερ ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 50.000 000 περίπου δραχμῶν ; Καὶ ὡσὰν μὴ ἤρκουν οἱ λεγόμενοι οὗτοι ἐπίκουροι προσῆλθον μετ' ὀλίγον καὶ ἕτεροι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει κατορθωμάτων τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ καὶ ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 1305 πρὸς τὸν Ρογέρον μετά τινων πλοίων τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἀλφόνσον. Σημειωτέον δέ, ὅτι τούτων γινομένων οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν αὖθις τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας ἐν ἔαρι τοῦ 1305. Ὁ Ἀνδρόνικος λοιπὸν βλέπων ἑαυτὸν ἁπανταχόθεν κινδυνεύοντα ἀνήρτησε πάλιν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Ρογέρον, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καίσαρα ὑποσχόμενος θημῶνας χρυσοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν ἁπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας (ἐξαιρουμένων δηλαδὴ τῶν πόλεων), ἐὰν ἐπείθετο νὰ σώσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν. Ἀλλ' ὁ Ρογέρος ἀπῄτει πρὸ πάντων χρήματα, καὶ μόνον ἀφοῦ κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τεσσάρων μηνῶν καθυστεροῦντας μισθούς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρὶν ὅμως πράξῃ τοῦτο, ἠθέλησεν, ἄδηλον πόθεν κινούμενος, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἑδρεύοντα βασιλέα Μιχαὴλ Θ', τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν δυσμενῆ πρὸς αὐτὸν διάθεσιν. Ἐπορεύθη λοιπὸν πρὸς αὐτὸν μετὰ τριακοσίων ἱππέων, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς εἶχε θανατωθῇ ἐν Κυζίκῳ· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ρογέρου πλὴν τριῶν ἱππέων, οἵτινες διασωθέντες εἰς Καλλίπολιν ἀνήγγει-

λαν τὴν προδοσίαν. Ἐντεῦθεν ἡ **ἑταιρεία** ἀγανακτήσασα ἔσφαξε μὲν ἀμέσως τοὺς πλείστους τῆς Καλλιπόλεως κατοίκους, μηδ' αὐτῶν φειδομένη τῶν νηπίων, ἐκήρυξε δὲ ἀναφανδὸν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Βερεγγάριον Ἐντένζα, ὁρμωμένη δὲ ἀπὸ τοῦ ὀχυροῦ ἐκείνου φρουρίου ἐπεχείρησε τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς πέριξ χώρας, καὶ τῇ 28 Μαΐου ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου τὴν Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἡβηδὸν ἔσφαξε τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ τῆς πέριξ χώρας οἱ θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἢ ἔκτεινον ἢ ἐλαφυροπώλουν πάντας ὅσοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ὁ ἀπηλπισμένος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἀξιόλογόν τινα γενουητικὴν ναυτικὴν μοῖραν, ἥτις ἐπιπεσοῦσα κατά τε τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Καταλανῶν συνέλαβε μὲν αἰχμάλωτον τὸν Ἐντένζαν καὶ ἀπήγαγεν εἰς Γένουαν, ἐξωλόθρευσε δὲ σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν δὲ πεζὸν στρατὸν ἐπὶ τοσοῦτο κατετρόπωσεν ὥστε δὲν διεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ 206 ἱππεῖς καὶ 1256 Ἀλμογάβαροι. Οὐδὲν ἧττον οἱ περιλιπόμενοι οὗτοι ἀναγορεύσαντες ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάριον Ροκαφόρτε καὶ ἐνισχυθέντες διὰ τούρκων μισθοφόρων, οὓς προσέλαβον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ των, ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν εἰς Καλλίπολιν καὶ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκεῖ καθ' ἁπάσης ἐν ἀνάγκῃ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους. Τῷόντι ὁ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ὅστις δὲν ἐστερεῖτο προσωπικῆς ἀνδρείας, ὥρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ συγκειμένου ἐξ Ἀλανῶν, Τούρκων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἐνικήθη καὶ πληγωθεὶς μόλις διεσώθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ παραλεία τῆς Προποντίδος παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἐν Ραιδεστῷ, ὅπου εἶχον θανατωθῇ προηγουμένως Καταλανοί τινες, ἔσφαξαν οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν πρὸς ἀντεκδίκησιν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας· ἔπειτα δὲ ὡρίσθη ἡ πόλις αὕτη, διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεώς της, ὡς κύριον τοῦ στρατοῦ ὁρμητήριον, ἡ δὲ Καλλίπολις παρέμεινεν ὥς τις ἀκρόπολις αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὁ Μουντάνερ, ὁ γράψας ἀξιομνημόνευτον χρονογραφίαν τῆς ὅλης ταύτης τραγῳδίας, διωρίσθη διοικητὴς καὶ διαχειριστὴς τῶν τῆς **ἑταιρείας** θησαυρῶν, ἀποθηκῶν καὶ ναυπηγείων. Μετ' ὀλίγον ὁ Ροκαφόρτε προσέλαβε νέους Τούρκους (¹) ἐπικούρους περὶ τοὺς 5,000 ἄνδρας, καὶ Τουρκοπώλους τινάς, καὶ ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Ρογέρου Ἀλανούς, οἵτινες χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ ἐμελέτων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ Ἀλανοὶ προσβληθέντες περὶ τὰ τῆς Βουλγαρίας σύνορα ἐντελῶς κατετροπώθησαν· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Γεώργιος ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν. Τὸ δὲ χείριστον, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστερήθησαν ὡς ἐκ τούτου τῶν καλυτέρων μισθοφόρων αὐτῶν, οἱ Καταλανοὶ οὐδεμίαν συνήντησαν ἔκτοτε ἐν Θρᾴκῃ ἀντίστασιν. Ὁ Μιχαὴλ περιωρίσθη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ Διδυμότειχον, τὸ Τσουρουλὸν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν δι' ἰσχυρῶν φρουρῶν, πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς ἀγρίους ἐκείνους νικητάς. Ἀνεκδιήγητοι ὑπῆρξαν αἱ διαπραχθεῖσαι παρὰ τούτων ἐνταῦθα κακουργίαι κατ' αὐτὴν τῶν δυτικῶν τὴν ὁμολογίαν· αἱ πόλεις ἀλληλοδιαδόχως κυριευόμεναι ἐλεηλατοῦντο καὶ κατηδαφίζοντο· ἐν μιᾷ μόνῃ ἐπιδρομῇ ἐσφάγησαν περὶ τοὺς 5.000 χωρικοὺς εἰς αὐτὰ τὰ πλησιέστατα τῆς πρωτευούσης περίχωρα· αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἐξηνδραποδίζοντο, ἡ δὲ Καλλίπολις μετεβλήθη εἰς μέγα ἐμπορεῖον δούλων, ὅπου ἤρχοντο καὶ ἠγόραζον αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτως ἔζησαν οἱ Καταλανοὶ δύο ὅλα ἔτη ἐν Θρᾴκῃ, 1305—1307, πράττοντες ὅ,τι ἤθελον, ἤθελον δὲ τὰ πάντα. Εἰς μάτην ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις πρὸς

(¹) Τούρκους χριστιανοὺς γενομένους (ἴδ. κατωτέρω).

αὐτούς· ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπῄτει ὑπέρογκα, τὸ δὲ ταμεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ, καὶ ἂν ἦσαν μέτριαι. Τελευταῖον ὅμως ἡ μεγάλη ἐκείνη ληστρικὴ συμμορία ἤρχισε νὰ κινδυνεύῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταχρήσεων. Συμποσωθεῖσα αὖθις εἰς 6.000 Ἰσπανῶν καὶ 3.000 Τούρκων, εἶχεν ἀνάγκην τροφίμων πολλῶν, πᾶσα δὲ ἡ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ Σηλυβρίας χώρα εἶχεν ἐρημωθῆ καί, ἐνῷ ὡς ἐκ τούτου πολλὴ προέκυψεν ἀμηχανία, ὁ Ἐντένζα, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων διὰ μεσιτείας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συναγωνιστῶν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διενέξεις μεταξὺ αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πλείονες τούτων καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ἡγεμόνα εἰμὴ τὸν Ῥοκαφόρτε, μετὰ δὲ τοῦ Ἐντένζα συνετάχθησαν πάντες οἱ Ἀραγώνιοι εὐπατρίδαι καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ Φερνάνδος Χιμενές.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ δεινὰ προσετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἕτερα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἤθελε νὰ στρέψῃ πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας τῶν Καταλανῶν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προαποσταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα νόθος υἱός του οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσεν, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ ἕτερόν τινα ἐπισημότερον καὶ τολμηρότερον συγγενῆ του, τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Ὁ Φερδινάνδος, προσελθὼν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1307 πρὸς τοὺς Καταλανοὺς μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἀπῄτησε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν.

Τεῖχος τῆς Χαλκίδος καὶ ἡ χωρίζουσα αὐτὸ ἀπὸ τῆς πόλεως τάφρος

Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ, ὁ Ἐντένζα καὶ ὁ Χιμενὲς ὑπήκουσαν, ὁ δὲ Ῥοκαφόρτε ἀπήντησεν ὅτι δέχεται μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φερδινάνδον ὡς ἡγεμόνα τῆς *ἑταιρείας* ἀλλ' ὄχι καὶ ὡς ἐπίτροπον τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου. Ὁ ἰσπανὸς βασιλόπαις ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον θέλει ἐπιτύχει τὸν ἀρχικὸν σκοπόν, καὶ παρηκολούθησε τὴν *ἑταιρείαν* ἀπελθοῦσαν τότε εἰς Μακεδονίαν, διότι ἡ χώρα ἐν ᾗ διέτριβε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πλέον εἰς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου ἀνάζευξις ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Ὁ Μουντάνερ, καθαιρέσας πάντα τὰ αὐτόθι φρούρια, ἀπέπλευσε μετὰ 36 πλοίων, ἐν οἷς ἦσαν μόνον 4 γαλέραι), τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ τῶν προμηθειῶν, εἰς Χριστόπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ συναντήσῃ τὸν πεζικὸν στρατόν, ἀναχωρήσαντα διὰ ξηρᾶς. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὰ διάφορα τμήματα τοῦ πεζικοῦ τούτου στρατοῦ περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, καθ' ἣν ἐφονεύθη μὲν ὁ Ἐντένζα, ὁ δὲ Χιμενὲς κινδυνεύσας ὡσαύτως κατέφυγε μετὰ τριάκοντα ὀπαδῶν εἰς παρακείμενόν τι ἑλληνικὸν φρούριον. Ὁ βασιλόπαις ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους νὰ καταπαύσῃ

τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον 550 ἱππεῖς καὶ 500 Ἀλμογάβαροι. Τότε βλέπων τὴν τοσαύτην ἐκείνην ἀναρχίαν ἀπῄτησεν αὖθις, ὥστε ἡ *ἑταιρεία* νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν βασιλέα Φρειδερῖκον· καί, ἐπειδὴ ὁ Ροκαφόρτε ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου ὅτι δέχεται μὲν αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν, ἀλλ' ὄχι ὡς ἐπίτροπον τῆς ξένης Σικελίας, ὁ Φερδινάνδος ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Θάσον εὗρεν ἐκεῖ τὸν Μουντάνερ, ὅστις ὑπέσχετο αὐτῷ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ροκαφόρτε, ἀφοῦ παραδώσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸ φορτίον τὸ ὁποῖον μετεκόμιζε. Μηδὲν ὅμως καὶ οὗτος κατορθώσας ἐπέστρεψεν εἰς Θάσον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα, τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τύχην. Καὶ τφόντι οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε γενουαίου τῆς νήσου ἐκείνης δυνάστου Τεδισία Ζαχαρίου, ἀπέπλευσαν μετὰ τεσσάρων γαλερῶν καὶ δύο ἄλλων πλοίων καὶ λεηλατήσαντες καθ' ὁδὸν τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὴν Σκόπελον ἀπεβιβάσθησαν, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μουντάνερ, εἰς Χαλκίδα. Ἐκεῖ ὅμως οἱ Ἐνετοὶ συνέλαβον αὐτούς τε καὶ τὰ πλοῖά των, τοὺς ἐλῄστευσαν, καὶ ἔπειτα τὸν μὲν βασιλόπαιδα ἔπεμψαν αἰχμάλωτον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ Μουντάνερ παρεδόθη εἰς τὸν Ροκαφόρτε, τυχὼν μὲν παρ' αὐτῷ τε καὶ τῷ στρατῷ φιλικῆς δεξιώσεως, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀναχωρήσας ὅμως πάλιν ἐκεῖθεν εἰς Σικελίαν. Ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ροκαφόρτε ἀντίπαλος, ὁ Χιμενές, κατέφυγε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον, συνεζεύχθη μίαν αὐτοῦ συγγενῆ, τὴν Θεοδώραν, καὶ ἀνηγορεύθη μέγας δούξ. Τελευταῖον ὁ Ροκαφόρτε αὐτὸς μετὰ τῆς πεζικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς κατέλαβεν ἐν μετοπώρῳ τοῦ 1307 τὴν χερσόνησον τῆς Κασσανδρείας καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ πρῶτον τὴν Χριστόπολιν καὶ ἔπειτα τὴν πλουσίαν καὶ ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην ὠργάνωσε τακτικὴν λεηλασίαν τῶν πέριξ πόλεων, χωρῶν καὶ μονῶν, λῃστεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθωνος.

Τότε ὅμως ἐπῆλθον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ διενέξεων. Παρεκτὸς τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῆς *ἑταιρείας* καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κάρολος, ὁ Βαλουᾶ, ὅστις ἐλογίζετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κληρονόμος δι' ἐπιγαμίας τῶν τοῦ τελευταίου λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ μετεβιβάσθησαν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, δι' ἄλλης πάλιν ἐπιγαμίας εἰς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ Κάρολος Βαλουᾶ λοιπὸν ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν πληρεξούσιόν του τὸν Θεοβάλδον Σεποῦν (Théobald de Cepoy), ὅστις κατέπεισε μὲν τὸν Ροκαφόρτε νὰ ὀμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Κάρολον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ πράγματι δὲν ἀνέλαβεν ἔτι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, ἣν ἐξηκολούθει διεξάγων ὁ Ροκαφόρτε κατὰ τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ μελετῶν νῦν μὲν νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, νῦν δὲ νὰ συγγενεύσῃ διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἄπαιδος δουκὸς Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β', ἵνα κληρονομήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τό τε δουκᾶτον Ἀθηνῶν καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ταῦτα ἀντέπραττεν ὁ Σεποῦ, καὶ ἐντεῦθεν ηὔξησεν ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος, ὠφελούμενος καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν οἱ λοιποὶ τῶν Καταλανῶν ἡγεμόνες εἶχον κατὰ τοῦ Ροκαφόρτε ἕνεκα τῆς ἀφορήτου αὐτοῦ αὐθαιρεσίας, συνέλαβε τὸν τελευταῖον τοῦτον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ φίλους καὶ ἀπέπεμψεν ἅπαντας εἰς Νεάπολιν, ὅπου ὁ Ροκαφόρτε ἐφυλακίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ τῷ 1309.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ *ἑταιρεία* ἔπαθεν εἰς Κασσάνδρειαν ὅ,τι εἶχε πάθει προηγουμένως εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· ἐπειδὴ πᾶσα ἡ πέριξ χώρα, ἐξαντληθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς συντήρησιν τῶν Καταλανῶν, καὶ οὐ μόνον ἡ πολιορκία τῶν φρου-

ρίων ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ στρατὸς αὐτοκρατορικὸς ἤρχισε νὰ πιέζῃ τοὺς λῃστὰς ἐκείνους πανταχόθεν, ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 κατῆλθον ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενοι κατέκτησαν τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, ὥς θέλομεν βραδύτερον ἱστορήσει.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν παραδόξων ἐκείνων ἐπικούρων ἐντὸς τῶν χωρῶν τῶν ὑπαγομένων ἔτι εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἐνταῦθα πῶς νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τοσάκις κατὰ τῶν ἡμετέρων γενομένην κατηγορίαν, ὅτι, ἐνῷ φυσικοὶ ἡμῶν σύμμαχοι ἦσαν οἱ δυτικοί, πολέμιοι δὲ φυσικοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἡμεῖς ἀντὶ νὰ συμμαχήσωμεν μετὰ τῶν πρώτων κατὰ τῶν δευτέρων, ἀπ' ἐναντίας, ἀφήνοντες τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἀσίαν, κατετρίβομεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πολεμῶμεν τοὺς δυτικούς; Ὁπόσον ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος, ἐλάβομεν πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν νά το ἀποδείξωμεν· ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως διεψεύσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τρανότερον ἢ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ *εταιρεία* συνέκειτο ἐκ μαχητῶν τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀνδρόνικος, κακῶς ποιῶν βεβαίως, ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξεπλήρωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ὑποχρεώσεις· διότι παρεκτὸς τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Καταλανῶν, προχειρίσας τὸν μὲν Ρογέρον καίσαρα, τὸν δὲ Ἐντένζαν μέγαν δοῦκα, κατέβαλλε τακτικῶς καὶ ἐνίοτε προκατέβαλλε τοὺς συμπεφωνημένους μισθούς, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου. Πῶς ἀνταπεκρίθησαν εἰς τοῦτο οἱ ἐπίκουροι ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως; Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μετεχειρίσθησαν ὅλον τὸν λοιπὸν χρόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατῶσι καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς χριστιανοὺς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ἀνδρόνικος ἠδυνήθη δι' ἐπισήμων ἐγγράφων νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ διαστήματι εἰσέπραξαν ἀπὸ τοῦ κράτους 1.000.000 χρυσῶν, ἰσοδυναμούντων πρὸς φράγκ. 11.200.000 καὶ σήμερον πρὸς 50 ἑκατομμύρια περίπου φράγκων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔπειτα ὁ Ρογέρος ἐδολοφονήθη ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ', ἀλλὰ τὴν δολοφονίαν ταύτην διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλανῶν Γεώργιος, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν οἱ περὶ τὸν Ρογέρον εἶχον σφάξει προηγουμένως ἐν Κυζίκῳ. Μὴ θέλοντες δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπολύτως ὅτι ὁ Μιχαὴλ συνέπραξεν ἢ τοὐλάχιστον συνήνεσεν εἰς τὴν κακουργίαν ταύτην, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγανακτήσεως, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνῃσθάνετο ὁ νέος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ἕνεκα τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν προξενουμένων εἰς τὸ κράτος συμφορῶν, παρατηροῦμεν ὅτι βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἥτις ἠδύνατο μὲν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὔλογον εἰς ἱκανοποίησίν τινα καὶ ἀποζημίωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἄμεσον διάλυσιν τῶν ὑποχρεώσεων ὅσας οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἀναλάβει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς φοβερὰς ἐκείνας λῃστείας, σφαγάς, δῃώσεις καὶ παντὸς εἴδους βιαιοπραγίας εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐξετραχηλίσθησαν ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα ἦτο εὔλογον νὰ πιστεύσωσι πλέον οἱ ἡμέτεροι ὅτι εἶναι δυνατὸν οἱ δυτικοὶ νὰ συμπράξωσί ποτε εἰλικρινῶς μετ' αὐτῶν;

Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὔτε εἶχον ἀνάγκην τινὰ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν συνδρομήν των καὶ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅσον καὶ ἂν ἐκολοβώθη ὑλικῶς, ὅσον ἐπισφαλῆ καὶ ἂν διήρχετο κρίσιν, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχε περὶ ἑαυτὸ πολεμίους, ἠδύνατο νὰ σωθῇ καὶ νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν δι' ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων, ἐὰν εἶχεν ἡγεμόνας ἄλλους παρὰ τοὺς Παλαιολόγους. Τοῦτο δέν το λέγομεν

ἡμεῖς· τὸ λέγουσιν οἱ σύγχρονοι, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἵτινες, ὅσον καὶ ἂν ἐπεθύμουν νὰ οἰκονομήσωσι τὸν Ἀνδρόνικον, πολλαχοῦ ὅμως ὑποδεικνύουσιν ὅτι, ἂν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ βασιλεία εἶχε τρόπον, ἅμα ἤθελε, νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀξιομάχους. Καὶ οὐ μόνον τῶν λογίων ἀνθρώπων ἡ γνώμη ἦτο τοιαύτη ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἡ πεποίθησις· διότι, ὅτε μετὰ τὰς φοβερὰς κακουργίας ὅσας οἱ Καταλανοὶ ἐπεχείρησαν περιχαρακωθέντες ἐν τῇ Θρᾳκικῇ χερσονήσῳ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενε πάντοτε εἰς τὴν διὰ τῶν ξένων ἄμυναν καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῶν ξένων ναυτικὴν ἄμυναν, δεινὴ ἐξηγέρθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατακραυγὴ κατὰ τῆς ἀτόπως προδιαταχθείσης διαλύσεως τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, καὶ ὁ λαὸς ὁμοθυμαδὸν ἀθροισθεὶς ἀπῄτει νὰ ἐξαρτυθῇ αὖθις, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ πατριάρχης ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν στάσιν, δοὺς ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει εἰσακουσθῇ ἡ πάνδημος ἐκείνη ἀπαίτησις· ὑπόσχεσιν ὅμως ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐξετελέσθη. Ὅτι δὲ εὐλόγως ἐφρόνουν οὕτως οἵ τε λόγιοι ἄνδρες καὶ ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεδείχθη καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὁσάκις ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ ἀναθέτῃ ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς ξένους, ἐπέτρεπε τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας εἰς ἡγεμόνας ἐγχωρίους ἱκανούς. Μήπως ὁ Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνὸς δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει ὁλοχερῶς αὐτῶν, ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος παρεῖχεν αὐτῷ ἐλάχιστον μέρος τῶν χορηγιῶν, ὅσας ἔπειτα κατησώτευσεν εἰς τοὺς Καταλανούς, τῶν ὁποίων γινώσκομεν ἤδη ὁποῖα ἀπέβησαν τὰ πρὸς τὸν τόπον εὐεργετήματα ; Ἀλλὰ καὶ μετ᾽ ὀλίγον τὰ πράγματα ἀπέδειξαν αὖθις ὅτι ὑπῆρχον περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ κράτος, ἤρκει νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἠξεύρῃ νὰ μεταχειρίζεται αὐτούς.

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προσλάβει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τούρκους μισθοφόρους οὐκ ὀλίγους. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι, τελοῦντες ὑπὸ δύο ἀρχηγούς, τὸν Μελὴκ καὶ τὸν Χαλίλ, ἐχωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῆς συμμορίας, μετὰ τὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κάθοδόν της. Καὶ ὁ μὲν Μελήκ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἔπειτα ὅμως ἐπανῆλθεν αὖθις εἰς τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, μὴ νομίζων ἀσφαλὲς νὰ λάβῃ αὖθις ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, μετέβη παρὰ τῷ κράλῃ, ἤτοι ἡγεμόνι, τῆς Σερβίας, καὶ γενόμενος ὑπ᾽ αὐτοῦ δεκτὸς ἐγκατετεστάθη αὐτόθι μετὰ τῶν 1500 αὐτοῦ ὀπαδῶν, οἵτινες ἄλλως ἦσαν Τουρκοπῶλοι ἢ Τουρκόπουλοι, ὡς λέγει αὐτοὺς ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἤτοι Τοῦρκοι μὲν τὴν καταγωγὴν ἄνδρες ἀλλ᾽ ἀσπασάμενοι τὴν χριστιανικὴν δίαιταν καὶ θρησκείαν. Οἱ δὲ κυρίως Τοῦρκοι, ὑπὸ τὸν Χαλὶλ τελοῦντες καὶ εἰς 1300 μὲν ἱππεῖς, 800 δὲ πεζοὺς συμποσούμενοι, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀσίαν· ἐζήτησαν λοιπὸν καὶ ἔλαβον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θέλουσι μετακομισθῇ μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπὶ ἑλληνικῶν πλοίων. Ἀλλ᾽ ὁ στρατοπεδάρχης Σεναχηρείμ, ὅστις ἀπεστάλη μετὰ 3.000 ἱππέων ἵνα ἐπιστατήσῃ τὴν διαβίβασιν ταύτην, βλέπων τοὺς Τούρκους ἀποκομίζοντας μεθ᾽ ἑαυτῶν τοσαύτην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους λείαν, ἐμελέτησε παρὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἁρπάσῃ αὐτὴν διὰ νυκτός, οἱ δὲ ὑπονοήσαντες τοῦτο κατέλαβον ἓν τῶν παρακειμένων φρουρίων τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου, ἐν ᾗ καὶ ἄλλοτε εἶχον διατρίψει, καὶ ἤρχισαν ἐκεῖθεν λεηλατοῦντες αὖθις τὴν πέριξ χώραν. Ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ' ἠθέλησε νά τους προσβάλῃ αὐτόθι, ἀλλ᾽ ἄγων στρατὸν κακῶς ὡπλισμένον καὶ κακῶς ἠσκημένον κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ἀγωνισθεὶς μετὰ τὴν πρώτην τροπὴν νὰ ἀθροίσῃ τὸ διαλυθὲν στράτευμα οὐδένα εὗρε τὸν ἀκροώμενον καὶ ἀπελπισθεὶς παρηκολούθησε τοὺς λοιποὺς τεθλιμμένος καὶ δακρύων. Μόνοι οἱ

στρατηγοί, ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ σωθῶσι, παρέμειναν ἀντιπαλαίοντες μέχρις οὗ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι μετὰ πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἐν ταύτῃ εὑρεθέντων τῶν βασιλικῶν παρασήμων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, τῆς διὰ μαργάρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων κεκοσμημένης, ὁ Χαλὶλ ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ἐμπαίζων τὸν βασιλέα. Ἔκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη δῃοῦντες τὴν Θράκην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι καταφεύγοντες εἰς τὰς πόλεις δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσι νὰ σπείρωσι τοὺς ἀγρούς των. «Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπῃ βαθείᾳ καὶ παλαμναιοτάταις φροντίσι τὴν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμνοντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ ρωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκεισαν ἤδη τελέως, ξυνιέντες μὲν ὀψὲ θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, τὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ᾽ ὅπως οὐ ξυνιέντες. Καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικήν τινα προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὁθενδήποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐτρίβετο χρόνος οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ, χρημάτων εἴπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κάκωσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἠρεμεῖν ἥκιστα συγχωρούσης, πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρόν, τὸν κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος». Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἐπικουρία ἀπεδείχθη αὖθις ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι δὲν ἔπταιον τὰ ἐθνικὰ στρατεύματα ἂν ἡττῶντο· ἔπταιεν ἡ κακὴ αὐτῶν συγκρότησις καὶ ἡ κακὴ ἡγεμονία. Τῳόντι εἷς τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως, ὁ Φιλῆς Παλαιολόγος, ἀνὴρ τὸ μὲν σῶμα ἀσθενής, τὴν δὲ ψυχὴν γενναῖος καὶ φιλότιμος, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ τέλους τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ κράτος προσγενομένην ὕβριν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἄδειαν νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὑφισταμένων στρατοπέδων στρατὸν ἐκλεκτὸν καὶ ὑπολοχαγοὺς καὶ ταξιάρχας, οὓς αὐτὸς ἤθελε νομίσει ἱκανούς ἔχων ἀνενδεῆ πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. «Ἃ δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρειληφὼς ὁ Φιλῆς πρῶτα μὲν φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναρριπίζει τοὺς στρατιώτας εἰς φλόγα πολεμικῆς ὁρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὅπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζώνην λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλῳ δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξιφίδιον· ὁμοδίαιτός τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους, τιμάς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἑκάστου». Οὕτω δὲ καταρτίσας καὶ ἐμψυχώσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ὁ Χαλὶλ ἐξέπεμψε 1000 πεζοὺς καὶ 200 ἱππεῖς, ἵνα κατασρέψωσι καὶ λεηλατήσωσι πᾶσαν τὴν περὶ Βιζύην χώραν· ὅθεν ἐξελθὼν ἐκ τῆς βασιλευούσης καταλαμβάνει τὸν περὶ τὸν ποταμὸν Ξηρόγυψον ὁμαλὸν χῶρον, δι᾽ οὗ ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ πολέμιοι, καὶ ἐπελθόντων αὐτῶν ἐπιτίθεται. Πρῶτος εἰσεπήδησεν εἰς τὴν φάλαγγα τῶν Τούρκων ὁ ταξιάρχης τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἑπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ πληγώσας καιρίως τὸν ἀντιστάντα πολέμιον καταβάλλει τοῦ ἵππου, καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ ἕτερον. Ἔπειτα ὅμως, πληγωθέντος καὶ αὐτοῦ, διεσείσθη ἐπὶ μικρὸν ἡ φάλαγξ ἧς προΐστατο· ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ τοῦ παραδείγματος ἐμπνεύσας θάρρος ἀκατάσχετον εἴς τε τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν τρέπει κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους, καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Καλλίπολιν. Ἐνταῦθα πολιορκεῖ αὐτοὺς ὁ Φιλῆς· ἐπῆλθον δὲ καὶ αἱ παρὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι· ἀπεκλείσθη δὲ καὶ ὁ Ἑλλήσποντος διὰ πολλῶν ἑλληνικῶν καὶ γενουητικῶν πλοίων· ὥστε οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθησαν νὰ διασπάσωσι τοὺς περιφράξαντας αὐτοὺς Ἕλληνας καὶ Σέρβους, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Γενουαίους ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι ἤθελον τύχει πλείονος παρ᾽ αὐτοῖς ἐπιεικείας· ἀλλ᾽

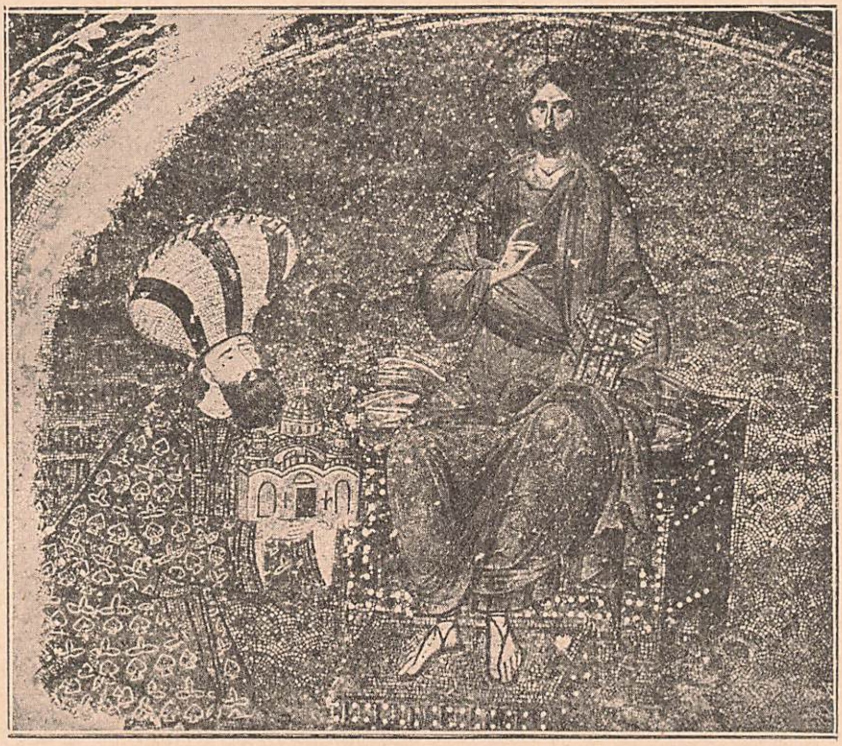
οὗτοι τοὺς μὲν πλουσιωτέρους ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἢ παρέδωκαν τῷ βασιλεῖ ἢ διένειμαν μεταξύ των ὡς δούλους.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν ἔτι αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρχον οὐδὲν ἧττον ἄνθρωποι ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τό τε ἔθνος καὶ τὴν πολιτείαν, ὁσάκις ἡ βασιλεία ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ. Περὶ τούτου μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ ἦλθε νὰ μαρτυρήσῃ καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου. Δυστυχῶς εἴδομεν πῶς ἀντήμειψε τὸν πρῶτον· ἀντὶ δὲ νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὸν δεύτερον μεταχειριζόμενος τὰ δημόσια χρήματα εἰς αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ πέμπων αὐτὸν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ τουρκικῶν δυναστειῶν, οὐδὲν τούτων ἔπραξεν, ἀλλ᾽ ἐτράπη εἰς ἐπισκευὰς τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῶν καὶ τειχῶν. Καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἡ διόρθωσις ἦτο τῳόντι σωτήριον ἔργον· ὀλιγώτερον ὅμως δικαιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡ δαπάνη ἡ γενομένη τότε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγάλου Παύλου, καὶ τὸν ἕτερον τῶν δώδεκα τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων καὶ τελευταῖον εἰς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναόν, διότι ἡ ἐπισκευὴ αὐτῶν ἴσως μὲν κατέστη ἀναγκαία διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατεπείγουσα ὅσον ἡ ἀνόρθωσις τοῦ πανταχόθεν δεινῶς καταρρέοντος κράτους. Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ τὰ χρήματα κατατρίβοντος ἐπῆλθον αἴφνης οἰκιακαὶ συμφοραὶ καὶ διενέξεις, αἵτινες συνεπλήρωσαν τὴν τῶν πραγμάτων καταστροφήν.

Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαήλ, ὃν καὶ πρωιμώτατα συμβασιλέα ἀνέδειξεν ὁ πατήρ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ οὗτος εἶχε πάλιν δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν Μανουήλ, ἐξ ὧν εἰς ὑπερβολὴν ἠγάπησε κατ᾽ ἀρχὰς ὁ πάππος τὸν πρῶτον, ἀναδείξας ὡσαύτως βασιλέα, καίτοι ἦτο ὁ νεανίσκος παντάπασιν ἀνάξιος τῆς ἐξαιρέτου ταύτης στοργῆς διά τε τὴν ἄλλην ποικίλην αὐτοῦ ἀσωτίαν καὶ τὴν ἀκρασίαν περὶ τοὺς ἀθέσμους ἔρωτας, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς τραγικήν τινα περιπέτειαν. Τῳόντι τῷ 1320 ὁ νέος Ἀνδρόνικος εἶχε σχέσεις μετὰ γυναικός τινος, ἧς ὑπώπτευε τὴν πίστιν, καὶ τούτου ἕνεκα κατεσκόπευε τὴν οἰκίαν δι᾽ ἀφωσιωμένων πρὸς αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ξιφηφόρων. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν νυκτῶν συνέπεσεν ὁ Μανουὴλ ζητῶν τὸν ἀδελφόν του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν οἰκίαν τῆς φίλης ἐκείνης, οἱ δὲ σκοποὶ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν καὶ ὑπολαβόντες ἀπ᾽ ἐναντίας ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ κυρίου των ἐπλήγωσαν τὸν νέον καιρίως, ἀποθανόντα μετ᾽ ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης. Ἀπέθανε δὲ ἐκ τῆς προσγενομένης αὐτῷ θλίψεως καὶ ὁ Μιχαήλ, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος, ὅστις ἀπό τινος χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ διανοίγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰς κακίας τοῦ ὁμωνύμου ἐγγόνου, τελευταῖον ἀπετροπιάσθη αὐτὸν καὶ διέταξε νὰ ὀμόσῃ τὸ ὑπήκοον νέον ὅρκον, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐ μόνον δὲν ἀνεφέρετο τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ὄνομα ἀλλ᾽ ἐλέγετο ὅτι ὀμνύουσι πίστιν πρὸς ὃν ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκλέξει τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διάδοχον. Ἐκ τούτου κατέστη πρόδηλον ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκληρώσῃ τὸν πρότερον λατρευόμενον ἔγγονον· ἐλέγετο δ᾽ ὅτι ἐμελέτα νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς νέον τινά, ὀνόματι μὲν Μιχαὴλ Καθαρόν, νόθον δὲ υἱὸν ὄντα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ἀποκλήρωσις ἦτο βεβαίως εὔλογος, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι προετιμήθη αὐτοῦ οὐχὶ ὁ ἕτερος τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ προρρηθεὶς Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ ὁ νόθος καὶ ἀκατονόμαστος τούτου γόνος. Ὅθεν πολλὴ ἐντεῦθεν προέκυψε δυσαρέσκεια, καί, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, ἀντὶ ἐκ τῆς δικαίας ταύτης δυσαρεσκείας νὰ προέλθῃ ἡ

ἀπαιτουμένη τοῦ πράγματος διόρθωσις, ἀπ' ἐναντίας προέκυψεν ὁ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου θρίαμβος.

Ὁ νέος οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ οἴκοθεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, ἀλλ' εἶχε περὶ ἑαυτὸν δύο φίλους καὶ ἀντιλήπτορας, οἵτινες δὲν ἐστεροῦντο μὲν ἱκανότητός τινος, προετίμων δὲ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι θέλουσιν ἀποβῆ δι' αὐτῆς παντοδύναμοι. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ὁ Συργιάννης καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Τοῦ Συργιάννη ἡ μὲν μήτηρ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, γυνὴ εὐπρεπὴς καὶ κοσμία, ὁ δὲ πατὴρ ἐπίσημός τις Κομάνος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἑκόντες ἢ ἄκοντες

Ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης ἐν στολῇ, προσφέρων τὴν ὑπ' αὐτοῦ κτισθεῖσαν ἐκκλησίαν εἰς τὸν Χριστόν.

(Ψηφιδωτὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας, ἤδη Καχριὲ Τζαμί)

προσήρχοντο πολλάκις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ὅθεν ὁ ἐκ τοῦ συνοικεσίου τούτου προελθὼν γόνος συνῆπτεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἑλληνικὴν εὐφυΐαν μετὰ τῆς τραχύτητος καὶ ἀπιστίας τοῦ βαρβαρικοῦ τῶν Κομάνων γένους. Σκοπὸς τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου ὑπῆρξεν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου. Προηγουμένως ἤδη εἶχε δὶς ἐξελεγχθῆ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ εἶχεν ἐπὶ τέλους φυλακισθῆ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν φοβερωτέρων ὅρκων ὑπέσχετο ὅτι οὐδὲν θέλει διαπράξει τοῦ λοιποῦ ἐναντίον τῶν τοῦ βασιλέως προσταγμάτων. Ἀλλὰ μόλις ὁ γέρων Ἀνδρόνικος πιστεύσας εἰς τοὺς ὅρκους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου, καὶ ἀμέσως ὁ Συργιάννης ἤρχισε προτρέπων αὐτὸν νὰ στασιάσῃ κατὰ τοῦ

πάππου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομα Συργιάννης προδήλως σύγκειται ἐκ τοῦ Ἰωάννης ἢ Γιάννης καὶ τοῦ φραγκικοῦ προσηγορήματος Sire. Ἦτο δὲ τὸ προσηγόρημα τοῦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ἐκ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας· διότι ὁ Μάζαρις εἰς τὴν Ἅδου ἐπιδημίαν ἀναφέρει Συρματθαῖόν τινα· καὶ ὁ Δούκας ἕτερον Συργεώργιον. Ὥστε ὁ Συργιάννης πατρόθεν μὲν ἐκ Κομάνων καταγόμενος, μητρόθεν δὲ ἐξ Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὀνόματος συνεδέετο προσέτι μετὰ τῶν Φράγκων, καὶ ἦτο λοιπὸν πλῆρες ἀπεικόνισμα τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικρατήσαντος ἐν ταῖς χώραις ταύταις πολυμιγοῦς πληθυσμοῦ. Διάφορος μέχρι τινὸς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλως διόλου τὴν μακρὰν ἱστορίαν ἢ μᾶλλον ἀπολογίαν ἣν αὐτὸς βραδύτερον ἔγραψε περὶ τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἦτο, ἂν ὄχι χρηστότερος, τοὐλάχιστον ὀλιγώτερον τοῦ Συργιάννη ἀναιδής. Ὅταν ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἀπῄτησε νὰ ὀμόσωσι τὸν ὅρκον ἐκεῖνον δι' οὗ ἐφαίνετο ἀποκλειόμενος τῆς βασιλείας ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, μόνος ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεποιήθη νὰ ὀμόσῃ τὸν ὅρκον τοῦτον· καὶ πάλιν, ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Συργιάννης ἐπέσπευδε τὴν ἔκρηξιν τῆς στάσεως, ὁ Καντακουζηνὸς ἀπῄτησε νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ πάππος καὶ ὁ ἔγγονος θέλουσι συμβιβασθῆ ἄνευ ἐμφυλίων δυστυχημάτων. Ταῦτα λέγει ὁ Καντακουζηνὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ νὰ δυσπιστήσωμεν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐλογωτέραν τῆς ἔριδος ταύτης λύσιν, ἤτοι εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, πρὸς ὅν, καίτοι ὄντα ὁποῖον γνωρίζομεν αὐτόν, εἶχεν ἀρχαίαν σχέσιν καὶ φιλίαν, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐξακολουθεῖ δυσμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν ἔγγονον δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ προκαλέσῃ τὰς συμφορὰς ἐκείνας τας ὁποίας ἔλεγεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προλάβῃ.

Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον καταδεικνύοντα ὁπόσον καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν λογίων συμβούλων τὸ πνεῦμα ἦτο μειρακιῶδες καὶ ἄπρακτον. Ἐνῷ ἐκυοφορεῖτο στάσις, ὁ σοφώτατος μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, διέτριβεν εἰς ἰδίαν τινὰ αὐτοῦ μονὴν περὶ παννυχίδας μετὰ τῶν μοναχῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πάλιν, ἀκούσας ἑσπέραν τινὰ χρεμετισμὸν ἀντηχήσαντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἵππου μὴ ὑπάρχοντος, ἔστειλε νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Μετοχίτην τί σημαίνει τοῦτο. Καὶ οὗτος χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει, πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, συγχαίρω σοι, ἔφησεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων· οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνειν τὸν παράδοξον τοῦτον χρεμετισμὸν ἢ τὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν λεηλατούντων Ἀγαρηνῶν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείσθη, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ τελευταῖος λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀκούσει ὅμοιον χρεμετισμὸν μικρὸν πρὶν ἢ ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ ἴσως λυπηρότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἀνὴρ ὡσαύτως πεπαιδευμένος καὶ ἐν πολλοῖς μὴ στερούμενος νοημοσύνης, ἱστορεῖ πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα παρόμοια καὶ χείρονα, χωρὶς νά τα κατακρίνῃ, καὶ οὔτε ἐλέγχει τὸν αὐτοκράτορα, διότι, ἀντὶ νὰ ἀνακηρύξῃ διάδοχον τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν του, τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτω τοὺς εἰλικρινεῖς τῆς βασιλείας φίλους, ἄφηνεν ἐπικρατοῦσαν τὴν ἰδέαν ὅτι μελετᾷ νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καθαρόν, ὃν ἀπέκρουεν ἡ κοινὴ συνείδησις. Οὐδὲ εὕρισκεν ἄδικον ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐνῷ ἤξευρεν ἢ ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ Συργιάννη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῆς Θρᾴκης καὶ παρέσχεν αὐτοῖς οὕτω τὸν τρόπον τοῦ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ αὐτόθι στρατεύματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, νὰ αὐξήσωσι μάλιστα τὴν δύναμιν αὐτῶν

ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ἐπικουρίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοσαύτης ἀφροσύνης ἦτο πρόδηλον. Ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος βλέπων τὸν πάππον ἐπιμένοντα εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταδρομὴν ἀπεφάσισε περὶ τὸ πάσχα τοῦ 1321 νὰ φύγῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν, εὗρεν αὐτόθι στρατὸν καὶ ἡγεμόνας ἑτοίμους νά τον ὑποστηρίξωσι καὶ ἐξεκίνησεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἠθέλησε νά τον ἀφορίσῃ, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, τινὰ δὲ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων καί τινες τῶν συγκλητικῶν ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς στασιαστάς, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Τὸ τοσοῦτον ἤδη περιωρισμένον κράτος διῃρέθη εἰς δύο· καὶ τοῦ μὲν ἑνὸς τμήματος ἐξηκολούθησε βασιλεύων ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἑδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς ὀλίγας νήσους ὅσαι δὲν εἶχον ἔτι καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ξένων, τὰς ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρας ὅσαι ἀντεῖχον ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους καὶ προσέτι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς μέχρι Δυρραχίου· τοῦ δ' ἑτέρου τμήματος ἦρχεν ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ὡς ἴδιος καὶ ἀνεξάρτητος βασιλεύς, ἑδρεύων ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἅπασαν τὴν Θράκην. Ἵνα κατανοήσωμεν τὴν ἀθλιότητα τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ὀλίγην ἐπὶ τέλους χρηστότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπολογεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ κύριος τῆς διχοστασίας μοχλός, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ Τούρκων, Βουλγάρων, Σλαύων καὶ παντὸς εἴδους Φράγκων, καὶ ὅτι ἰδίως ὁ μὲν Ὀσμὰν ἠπείλει τότε δεινῶς τὴν Προῦσαν, ἣν μετ' ὀλίγον, 1326, ἐκυρίευσεν, οἱ δὲ Φράγκοι εἶχον γίνει τῷ 1310 κύριοι τῆς μόνης μεγάλης νήσου ἥτις ἔμενεν ἔτι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνωμένη, ἤτοι τῆς Ῥόδου. Ὥστε, ἐὰν τὸ κράτος, καὶ ὅπως εἶχε πρὶν ἢ διαιρεθῇ μεταξὺ πάππου καὶ ἐγγόνου, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοσούτους πολεμίους, μετὰ τὴν διαίρεσιν ἐλαχίστη ὑπελείπετο ἐλπὶς νὰ σωθῇ.

Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο· μετ' ὀλίγον νέαι παρήχθησαν ἔριδες καὶ νέοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὁ Συργιάννης βλέπων ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἴσχυε πολὺ πλειότερον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ βασιλεῖ ἀπέστη ἀπὸ τούτου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἐγένετο κύριος διαφόρων πόλεων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος ἀσθενήσας βαρέως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ἔτος περίπου ὁλόκληρον· ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ξένη (ἡ χήρα τοῦ Μιχαὴλ Θ΄) συλληφθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου διέτριβεν, ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλφου αὐτῆς Κωνσταντίνου, ἀπεστάλη εἰς Βυζάντιον, ὅπου διετέλεσε περιωρισμένη εἰς τὰ βασίλεια, ἐν γένει δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἐφαίνοντο κάκιστα ἔχοντα. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς παρέσχεν αὐτῷ ἐξ ἰδίων τοὺς πόρους τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὸ νὰ συγκροτήσῃ νέας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιτεθῇ αὖθις κατὰ τοῦ πάππου. Γενομένης δὲ στάσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπερίσχυσαν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ καὶ συνέλαβον τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον ὃν ὁ ἀνεψιός του ἐφυλάκισεν. Ὁ γέρων Ἀνδρόνικος βλέπων τὰ πράγματα αὖθις ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ τρεπόμενα καὶ ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ συμβουλευθῇ τὸ Ψαλτήριον· καὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρώτῳ στίχῳ λέγοντι «Ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών»· ἐξ οὗ ἔκρινεν ὅτι πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς νέας διαλλαγὰς καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν ἔγγονον. Κατὰ τὸν γενόμενον λοιπὸν τότε συμβιβασμὸν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος διετήρησε μὲν τὰς προσόδους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν προηγουμένως αὐτῷ ἐπιτραπεισῶν χωρῶν ἀλλ' ἔμελλε νὰ στεφθῇ συμβασιλεὺς τοῦ πάππου, ὡς πρὸς ὅλον τὸ κράτος, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος δὲν παρέμενεν τιμῇ ὀνόματι μόνον ἀνώτατος τοῦ κράτους τούτου ἄρχων. Τοῦ δὲ συμβιβασμοῦ τούτου δύο ὑπῆρξαν τὰ θύματα· ὁ Συργιάννης, ὅστις δυσαρεστηθεὶς ἕνεκα αὐτοῦ ἐμελέτησε νέαν

στάσιν καὶ προδοθεὶς κατεδικάσθη εἰς δεσμὰ διὰ βίου, ἀνέκτησεν ὅμως βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπείσθη νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς ὑπολαμβάνων αὐτὸν δικαίως ὡς τὸν ἐπικινδυνότερον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν θυμάτων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτὸ τὸ κράτος. Ὁ μὲν νεώτερος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομήν τινα τῶν Βουλγάρων καὶ ἐπανελθὼν ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 2 Φεβρουαρίου 1325· συνεζεύχθη δὲ τότε εἰς δεύτερον γάμον τὴν κόμησσαν Ἰωάνναν τῆς Σαβαυδίας, καὶ ὁ γάμος οὗτος ἐπανηγυρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τελετῶν λαμπροτάτων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ πράγματα οὐδόλως ἐβελτιώθησαν. Οἱ Βούλγαροι κατεῖχον πάντοτε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐδῄουν τὴν Θρᾴκην ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν παρὰ τὸν Δνίστερον καὶ τὸν Προῦθον ταταρικῶν στιφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ Διδυμοτείχου. Οἱ δὲ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον ἐκυρίευσαν τὴν Προῦσαν, ἥν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν, ἠθέλησε μὲν ὁ φίλος του, ἀλλὰ διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ πάππου νὰ βοηθήσῃ διά τινων πλοίων. Τὸ δὲ χείριστον νέαι παρεσκευάσθησαν ἐμφύλιοι διενέξεις.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, ὁ Καντακουζηνὸς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον νεώτερον Ἀνδρόνικον παντελῶς ἀθῷον καὶ εὐλαβέστατα πρὸς τὸν πάππον διακείμενον· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁποία ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, οὐ μόνον διότι ὁ Γρηγορᾶς, εἰ καὶ προσηλωμένος πρὸς τὸν γέροντα βασιλέα, ἐπιεικῶς οὐδὲν ἧττον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πράγματα,ὅπως ὑπ' αὐτοῦ ἱστοροῦνται,συμφωνοῦσι πληρέστατα πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα, καταδεικνύουσι δηλαδὴ τὸν Καντακουζηνόν, καίτοι ἀδιακόπως ἀπολογούμενον καὶ δικαιολογούμενον, βαίνοντα ὅμως ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπόν του,ὅστις ἦτο ἡ ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου καθαίρεσις τοῦ πάππου αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν λοιπὸν τῷ 1327, τριετίαν μόλις ἀπὸ τοῦ τελευταίου συμβιβασμοῦ, οἱ περὶ τὸν νέον Ἀνδρόνικον βλέποντες παρατεινομένην τὴν ζωὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐντεῦθεν συμβαίνουσαν διανομὴν τῆς ἀρχῆς ἀπεφάσισαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἐκποδών. Καὶ πρῶτον μὲν ἐζήτησαν ἐξωτερικοὺς συμμάχους. Ὁ φίλος αὐτῶν κράλης τῆς Σερβίας εἶχε ψυχρανθῆ πρὸς αὐτοὺς καὶ εἶχε προστεθῆ εἰς τὴν μερίδα τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μιχάηλος, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν σύζυγον, ἥτις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ κράλη Σερβίας, συνεζεύχθη μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον συνενοήθησαν μετὰ τοῦ Μιχαήλου, προσεκάλεσαν αὐτὸν εἰς Διδυμότειχον καὶ ἐκεῖ συνωμολόγησαν πρὸς αὐτὸν συνθήκας συμμαχίας κατά τε τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ τοῦ κράλη Σερβίας, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι κατισχύσαντες θέλουσι παράσχει τῷ Μιχαήλῳ καὶ χρήματα πολλὰ καὶ χώρας καὶ πόλεις. Ἔπειτα δὲ ἤρχισαν νὰ εἰσπράττωσιν ὅλα τὰ χρήματα ὅσα εὕρισκον εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Θρᾴκης, καὶ τελευταῖον ὁ νέος Ἀνδρόνικος συλλέξας δύναμιν οὐ μικρὰν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δέον νὰ πέμψῃ ἐκεῖθεν πρεσβείαν πρὸς τὸν δυνάστην Αἰγύπτου περί τινων ζητημάτων καὶ χρειωδῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ γέρων βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν ἔγγονον ὅτι ἀπαγορεύει αὐτῷ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον καὶ ἐλέγξας αὐτὸν διὰ τὰς ἐπιβουλὰς παρεσκευάσθη εἰς πόλεμον, προσοικειωθεὶς αὖθις τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τῆς Σερβίας κράλη. Ἐντεῦθεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος νοήσας ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐξ ἐφόδου κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ἐτράπη πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔτυχε φιλικῆς δεξιώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Ἐδέσσῃ. Συγχρόνως ἠγοράσθη διὰ χρημάτων ἡ οὐδετερότης τοῦ τε κράλη Σερβίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων· καὶ ἀφοῦ οὕτως ἐκυριεύθησαν μὲν αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι, ἀφῃρέθη δὲ ἀπὸ τὸν γέροντα βασιλέα πᾶσα ἐλπὶς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, ὁ μὲν Συναδηνός, εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἐνίκησε τὸν πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀθροισθέντα στρατόν, ὁ δὲ Καντακουζηνὸς ἐπελθὼν ἐκ Μακεδονίας εἰς Θρᾴκην μετὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως ἐπλησίασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις συνέπεσε τότε νὰ πολιορκῆται καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι οἱ Ἑνετοί, ἐπαναλαβόντες τὰς πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐχθροπραξίας, εἶχον ἀποκλείσει τὴν ἐν Γαλατᾷ ἀποικίαν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀντιπάλων. Οὐδὲν ἧττον ἡ βασιλεύουσα καίτοι πανταχόθεν οὕτω πιεζομένη δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ νέος Ἀνδρόνικος κατέφυγον εἰς τὴν προδοσίαν. Δελεάσαντες δύο τῶν τοῦ τείχους φρουρῶν εἰσήγαγον διὰ κλίμακος τὴν νύκτα τῆς 24 Μαΐου 1328 ὀλίγους τινὰς ὁπλίτας εἰς τὴν πόλιν, οἵτινες ἤνοιξαν τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, δι' ἧς εἰσελθόντες ἀκωλύτως ὅ τε νέος βασιλεὺς καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς ἐγένοντο οὐδὲν ἧττον ἀκωλύτως κύριοι τῆς πόλεως· διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κόσμος εἶχε βαρυνθῇ τὸν γέροντα ἐκεῖνον βασιλέα, ὅστις ἠμπορεῖ νὰ εἶχεν ὅλα τὰ δίκαια ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀλλ' οὔτε τὰ περὶ διαδοχῆς ὡς ἔδει ἐρρύθμιζεν οὔτε ἄλλο τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἢ τοὐλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἔπραττεν. Ἀπόδειξις νέα τῆς κατὰ τοῦτο ἀθλιότητος αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἐδόθη τὴν νύκτα ταύτην. Ἡ παρασκευαζομένη διὰ προδοσίας εἴσοδος εἶχε καταμηνυθῆ εἰς αὐτὸν ἀφ' ἑσπέρας· καὶ ἐν τῷ ἅμα εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φυλακὰς καὶ τὰς περιπόλους τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὁ σχολαστικὸς ἐκεῖνος μέγας λογοθέτης, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τούτου λέγων ὅτι εἶναι ἀνάξιον μεγαλοπρεπῶν φρονημάτων νὰ ἐνδίδωσι πρὸς οὕτω μικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγεννεῖς· διότι ἢ τὸ θρυληθὲν δὲν εἶναι ἀληθὲς ἢ ἡ ἐπιχείρησις εἶναι μωρά, τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν διὰ τοσούτων ὅπλων πεπραγμένων. Μετ' οὐ πολύ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὥραν προσῆλθον εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἄλλοι ἄγγελοι βεβαιοῦντες ὅτι πολὺς πολεμίων ὅμιλος ἀθροίζεται ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς θορυβηθεὶς αὖθις τραχύτερον ἤλεγξε τὸν λογοθέτην, διότι οὐδὲν ἔπραττε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἐμμένων εἰς τὴν προτέραν γνώμην καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, ἀπῆλθε νὰ κοιμηθῇ. Εἶχε λοιπὸν μείνει μόνος ὁ βασιλεύς, καὶ μὴ ἔχων εἰς τίνα ἄλλον νὰ διακοινώσῃ τὴν ταραχὴν αὐτοῦ εἶχε κατακλιθῇ ἐνδεδυμένος περιμένων ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἀποβησόμενον, ὅτε αἴφνης ἀκούει περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας θόρυβον πολὺν καὶ κρότον ὅπλων καὶ ἀνευφημίας τοῦ νέου βασιλέως. Μὴ ἔχων δὲ οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, διότι πλὴν τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων ἐρημία πολλὴ ἐπεκράτει εἰς τὰ βασίλεια, κατέφυγε πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας Θεοτόκου καθικετεύων αὐτὴν νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἐπέτυχον αἱ δεήσεις του, διότι κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὁ ἔγγονός του προσεφέρθη πρὸς αὐτὸν μετὰ ἐπιδεικτικῆς εὐλαβείας· κατέλιπεν αὐτῷ τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας καὶ ἐπέτρεψε νὰ κατοικῇ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάκτορα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐγένετο μετά τινος ἐπιεικείας, ἥτις ἄλλοτε δὲν ἦτο συνήθης εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ νέος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως οὔτε ἐκδίκησίν τινα κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ προτέρου βασιλέως. Μόνη ἡ οἰκία τοῦ μεγάλου λογοθέτου Θεοδώρου Μετοχίτου ἐλαφυραγωγήθη, καὶ μόνος αὐτὸς ἐξωρίσθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ταύτῃ τῆς νίκης καταφαίνεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅστις δὲν κατέφευγεν

εἰς τὴν βίαν εἰμὴ ὁσάκις ἦτο ἀπαραίτητος, ἄλλως δὲ ἐτήρει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἂν δὲ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς τὸν γέροντα βασιλέα τιμαὶ δὲν διετηρήθησαν μέχρι τέλους, ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μνησικακίαν τῶν ἄλλων τοῦ νέου Ἀνδρονίκου φίλων καὶ ὄχι εἰς τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, «ἄχραντον διετήρησε λοιδορίας καὶ γνώμην καὶ γλῶσσαν καὶ ἦθος πρὸς τὸν βασιλέα». Ἀλλ' οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπέθανε τῇ 13 Φεβρουαρίου 1332, τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβαλε τὴν ἀρχήν.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 1328 κατώρθωσεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος νὰ καταλάβῃ τὴν ὁλοσχερῆ κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, ἤτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Προύσης, δι' ἧς ἠσφαλίσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ὅτε ἀνωτέρω ἱστορήσαμεν τὴν κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος βαθμιαίαν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐξάπλωσιν τῆς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τοσοῦτον μικροσκοπικῆς ἔτι κυριαρχίας ταύτης καὶ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπιδρομὰς τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, εἴχομεν θέσει τὸ ζήτημα· τί ἔπραττεν ἄρα ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'; Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τί ἔπραττεν. Ἀφοῦ ἐτιμώρησεν ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ρεῦμα, τόν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ τὸν τούτου φίλον Μιχαὴλ Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν, ἔπειτα παρέδωκε τὸ ταμεῖον καὶ τὰς χώρας τοῦ κράτους εἰς ξένους μισθοφόρους, τοὺς Καταλανούς, οἵτινες ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐπήγαγον τοσαῦτα εἴς τε τὰς ἀσιανὰς καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας δεινὰ ὅσα οὐδέποτε οἱ πολέμιοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτάς. Κατόπιν δὲ πάλιν, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν προτερημάτων τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, προεκάλεσεν ὀκταετῆ ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηντλήθησαν ἐπὶ μᾶλλον αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἴδωμεν νῦν τί συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις.

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ ***ἑταιρεία*** τῶν Καταλανῶν ἠναγκάσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κασσανδρείας καὶ κατῆλθεν ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν. Ἐκεῖ εὗρε χώραν πλουσίαν καὶ πρὸ πάντων οὐδεμίαν συνήντησεν ἀντίστασιν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β' ἡ Μεγαλοβλάχία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, ὅστις, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος δεσποίνης τῆς Ἄρτης καὶ πλὴν τούτου φοβούμενος τὰς ἀξιώσεις τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Βρυεννίου, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἔλθῃ εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν ***ἑταιρείαν***. Μετ' ὀλίγον μάλιστα παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ ***ἑταιρεία***, καίτοι πληρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, ἐξηκολούθησε διάγουσα βίον ληστρικὸν οὐ μόνον εἰς τὰς παρακειμένας χώρας ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν κτήσεων τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τὴν ἐπλήρωνε· τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Σεποῦς, βλέπων ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον δύναται νὰ διαπράξῃ μετὰ τοιούτου στρατοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὸν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1309, ἡ δὲ συμμορία ὠργανώθη ἔκτοτε δημοκρατικῶς ὑπὸ ἀνώτερόν τι συμβούλιον δώδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες πάλιν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν εἰς δύο ἱππότας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Βρυέννιος (ὅστις καίτοι περιελθὼν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἠξίου νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας κράτος), ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἑταιρείαν τῶν Καταλανῶν· καὶ ἐξετέλεσε τῷ ὄντι τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1310, συνομολογήσας

πρὸς αὐτοὺς τὴν πληρωμὴν ἓξ μηνιαίων, ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων οὐγγιῶν (ἤτοι 52 δραχμῶν) κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, δύο εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἱππεῖς καὶ μιᾶς εἰς ἕκαστον πεζόν, προκαταβαλὼν δὲ τὴν μισθοδοσίαν δύο μηνῶν. Διὰ τῆς ἐπικουρίας λοιπὸν ταύτης κατέστη αὖθις κύριος τῆς Φθιώτιδος, κυριεύσας ἐντὸς ἓξ μηνῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα φρούρια ἐν οἷς τὸ Ζητοῦνι, τὴν Δημητριάδα, τὸν Δομοκόν, τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὴν Λάδην καὶ ἠνάγκασε τόν τε βασιλέα τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν δέσποιναν τῆς Ἄρτης νὰ εἰρηνεύσωσιν.

Ἀλλ' οὕτως εὐδοκιμήσας ὁ Βρυέννιος ἐπολιτεύθη ἔπειτα ἀσυνέτως. Δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ πλειότερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους συμμάχους, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶχε δίκαιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νά τους ἀποπέμψῃ μὴ πληρώνων εἰς αὐτοὺς τὰ ἔτι ὀφειλόμενα τέσσαρα μηνιαῖα, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχεν ἄδικον. Ἐπ' ἐλπίδι δὲ τοῦ νά τους διαιρέσῃ κατέταξε μὲν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς σωματοφύλακάς του διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους Ἀλμογαβάρους, παραχωρήσας εἰς τούτους καὶ κτήματα ἐν τῷ δουκάτῳ, διέταξε δὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε οὗτοι ἀπελθόντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπιχειρήσαντες αὐτόθι τὰς συνήθεις λεηλασίας ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακτήσωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῆς βίας. Ὅθεν ὁ Βρυέννιος ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ τὸν χειμῶνα τοῦ 1310 στρατόν, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων τούτων. Καὶ ἐπειδὴ ἔδραμον περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οἱ ὑποτελεῖς του ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων μεγιστάνων ἀποτροπιαζόμενοι τοὺς ληστὰς ἐκείνους, συνεκροτήθη δύναμις λαμπροτάτη 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6.400 δὲ ἱππέων καὶ 8.000 πεζῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ προμνημονευθέντες 500 Καταλανοί, τοὺς ὁποίους ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ὁ Βρυέννιος, ἅμα ἰδόντες τοὺς ὁμογενεῖς κινδυνεύοντας ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτούς. Καὶ προσέτι

Ὁ πύργος Σανταμέρη τῶν Θηβῶν

συνετάχθησαν μετὰ τούτων πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ Καταλανοὶ ἀπήρτιζον μόλις τὸ ἥμισυ τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως. Ἀπέβησαν δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον δεινότερα ὅσῳ οἱ ὑπὸ τὸν Χαλὶλ Τοῦρκοι, οἵτινες δὲν εἶχον ἔτι ἀναχωρήσει εἰς τὰ ἴδια, ἐχωρίσθησαν τότε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συντρόφων, ἵνα περιμείνωσιν ἐν ἀπραξίᾳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἑνωθῶσιν ἐπὶ τέλους μετ' ἐκείνου ὅστις ἤθελε νικήσει. Ὅθεν οἱ Καταλανοὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ προελάσαντες μέχρις οὐ μακρὰν τῶν Θηβῶν ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Κηφισοῦ πλησίον τῶν καταβοθρῶν τῆς Κωπαΐδος, τῆς ὁποίας μετεχειρίσθησαν τὰ ὕδατα, ἵνα μεταβάλωσι τὴν πρὸ αὐτῶν κειμένην πεδιάδα εἰς ἕλος ἀδιάβατον ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ. Ἐκεῖ λοιπὸν περιέμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ Μαρτίου 1311 τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν ἀγέρωχοι τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου, προπορευομένων τῶν 700 ἐκείνων λογάδων ἱπποτῶν τῶν διὰ χρυσῶν μὲν πτερνιστήρων κεκοσμημένων, ἀγομένων δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δουκός, τοῦ ὁποίου λαμπρὰ ἐκυμάτιζε περὶ αὐτὸν ἡ σημαία εἰκονίζουσα χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ γλαυκοῦ ἀστεροστίκτου ἐδάφους. Καὶ ἤχησε λοιπὸν τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα καὶ ὥρμησαν οἱ ἱππόται ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἱπποι ἐξωλίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἕλους καὶ ἔρριψαν τοὺς ἀναβάτας· οἱ δὲ πίπτοντες ἐκωλύοντο ὑπὸ τοῦ πηλοῦ νὰ ἐγερθῶσιν. Οἱ Καταλανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἔρριπτον μακρόθεν βέλη μόνον κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων, προσέβαλον τότε αὐτούς, τοσοῦτο κακῶς ἔχοντας, διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης. Μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη πᾶσα ἡ ἐμπροσθοφυλακή· ἡ σημαία τοῦ Βρυεννίου ἐκυλίσθη εἰς τὸν βόρβορον καὶ παρ' αὐτὴν ἔπεσεν ὁ ὑπερήφανος δοὺξ φονευθεὶς διὰ βέλους. Ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξελέξαντο οἱ φιλάρπαγες Τοῦρκοι, ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγή. Ἐκεῖ ἀπώλοντο ὁ Γεώργιος Α' Γκίζης δυνάστης Τήνου, Μυκόνου, Κέω καὶ Σερίφου καὶ προσέτι τοῦ τριτημορίου Εὐβοίας· ὁ Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, κύριος τῆς Βοδονίτσης καὶ τοῦ ἕκτου τῆς Εὐβοίας· ὁ Θωμᾶς Γ' Στρομογκούρ, κύριος τῶν Σαλώνων, καὶ σχεδὸν ἅπαντες οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν τυχοδιωκτῶν ἐκείνων οἵτινες πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς σπάθης αὐτῶν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Δύο μόνον ἀναφέρονται αἰχμάλωτοι, ὁ ἀρχαῖος τοῦ Γουίδωνος Β' φίλος, Βονιφάτιος ὁ Οὐηρωναῖος, καὶ ὁ γάλλος Ρογέρος Δεσλώρ, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει τὴν παράδοξον τύχην. Οἱ νικηταὶ ἀπὸ τοῦ αἱματοφύρ-

Τὸ κάστρον τῶν Σαλώνων

του πεδίου τῆς μάχης ὥρμησαν πρῶτον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λεβαδείας, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν ἀμαχητὶ εἰς αὐτούς, ἀνταμειφθέντες τούτου ἕνεκα διὰ τῆς ἐξομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ λαβόντες ἐπὶ τούτῳ διπλώματα κεκυρωμένα διὰ τῆς σφραγῖδος τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἔπειτα ἐκυρίευσαν οἱ Καταλανοὶ τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπαγαγόντες κατ' ἀρχὰς ἁπανταχοῦ δεινὴν δῄωσιν καὶ καταστροφήν. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν ἀλλὰ τότε παρήχθη τὸ ζήτημα τίνα θέλουσιν ἀναδείξει κυβερνήτην αὐτῆς, τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα μεταξὺ αὐτῶν ἐνόμισαν εὔλογον νὰ ἐπιτρέψωσι τὸ ὕπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Βονιφατίου, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Ρογέρος Δεσλώρ, ὅστις καὶ ἔγημεν ἀμέσως τὴν χήραν τοῦ Θωμᾶ Γ΄ Στρομογκούρ, προσλαβὼν μετὰ τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θωμᾶς δὲν εἶχε καταλίπει τέκνα, τὴν ὅλην ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετ' ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Ἀνάλογόν τι δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ Καταλανοὶ διανείμαντες μεταξύ των τὰ φέουδα τῶν πεσόντων ἱπποτῶν καὶ συζευχθέντας τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῶν κτήσεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν γάλλων εὐπατριδῶν δὲν συνεκληρονόμησαν οἱ νέοι κατακτηταὶ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων, οὐδὲ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα, ἣν ὁμολογουμένως ἐκεῖνοι ἐπεδείξαντο περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Εἶχον μὲν χωρισθῆ μετὰ τὸ κατόρθωμα ἀπ' αὐτῶν καὶ οἱ τελευταῖοι Τοῦρκοι ἐπίκουροι, ὑπὸ τὸν Χαλίλ, ὧν φθάσαντες ἐξεθέσαμεν τὰς μετὰ τοῦτο περιπετείας. Οἱ Καταλανοὶ ὅμως δὲν ἀνεδείχθησαν πολὺ τούτων ἡμερώτεροι. Τὴν κομψὴν γαλλικὴν γλῶσσαν διεδέχθη ἡ δημώδης καταλανικὴ διάλεκτος, τὴν ἐπιείκειαν τῶν Λαρόσων δεινὴ στρατιωτικὴ καταπίεσις. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, οἵτινες πρότερον δὲν εἶχον σχεδὸν αἰσθανθῆ τὸ βάρος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, κατήντησαν ἔκτοτε δουλοπάροικοι· ἡ γεωργία παρημελήθη καὶ τὰ πάντα ἐν γένει ἐξεβαρβαρώθησαν. «Ἀθηναῖοί γέ μην καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο», ἔγραφεν ὁ κύπριος Ἀθανάσιος ὁ Λεπανθρηνὸς πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν, ὁμιλῶν περὶ τῶν χρόνων τούτων. Ὀρθῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὡς παθόντας τὰ πάνδεινα, διότι γενικὴ τότε συνέβη ἐξαχρείωσις καὶ παρακμὴ τῆς ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις φραγκικῆς κυριαρχίας· καὶ ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀντὶ τῆς προτέρας κυριαρχικῆς τῶν Λαρόσων διοικήσεως ὑπέκυπτεν ἐφ' ἱκανὸν εἰς στρατοκρατίαν, συγχρόνως ἐκορυφοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία καὶ ἐμαραίνοντο οἱ καρποὶ τῆς πάλαι ἔμφρονος τῶν Βιλλεαρδουίνων κυβερνήσεως, ἣν κατ' ἀρχὰς ἠγωνίσθη μέχρι τινὸς νὰ διατηρήσῃ ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐντελῶς παρημέλησε.

Τῷ 1311 ἐκυβέρνα τὴν Πελοπόννησον ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος· ἐκυβέρνα ὅμως αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων· καὶ μετ' οὐ πολύ, παραιτηθεὶς τῆς ἐπικυριαρχίας ταύτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ὅστις, καθὰ ἱστορήσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς αἰτωλίδος Θάμαρ, συνέλαβε νῦν τὴν τελευταίαν ἀπόγονον τῶν φράγκων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αἰκατερίναν Βαλουᾶ, ἵνα δι' αὐτῆς κληρονομήσῃ τὰ ὑπόσαθρα ἐκείνων δικαιώματα εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκρατορίαν. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ εἶχεν ἀρραβωνισθῆ πρότερον τὸν Βουργούνδιον ἡγεμονίδην Οὔγωνα καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, ἔδει ὅμως νὰ πεισθῇ ὁ Οὔγων νὰ παραιτηθῇ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώ-

ρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὔγωνος ἀδελφὸν Λουδοβῖκον τὸν βουργουνδικὸν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συγχρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμόν. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, Ἰσαβέλλα, ἡ καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ κληρονόμος, εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν ἐννεγαυικὸν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ ἐννεγαυική, ἣν συνεζεύχθη ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β'. Ἀποθανόντος τούτου, ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἀρραβωνισθῆ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ, τὸν Κάρολον. Νῦν δὲ ὁ Φίλιππος διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱόν του προγεγενημένην ἐκείνην ἐπὶ γάμου ὁμολογίαν συνῄνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίλδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτελέσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅ τε τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίλδης τῆς ἐννεγαυικῆς. Δυστυχῶς ὁ νέος πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐβράδυνε πολὺ νὰ παρασκευασθῇ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ἀφίκετο εἰμὴ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ οὐ μόνον πλείστη ἀναρχία αὐτόθι ἐπεκράτησεν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Φίλιππος παρεχώρησε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν Λουδοβῖκον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις παρέστη μνηστὴρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς, ἔχων μάλιστα πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ δικαιώματα.

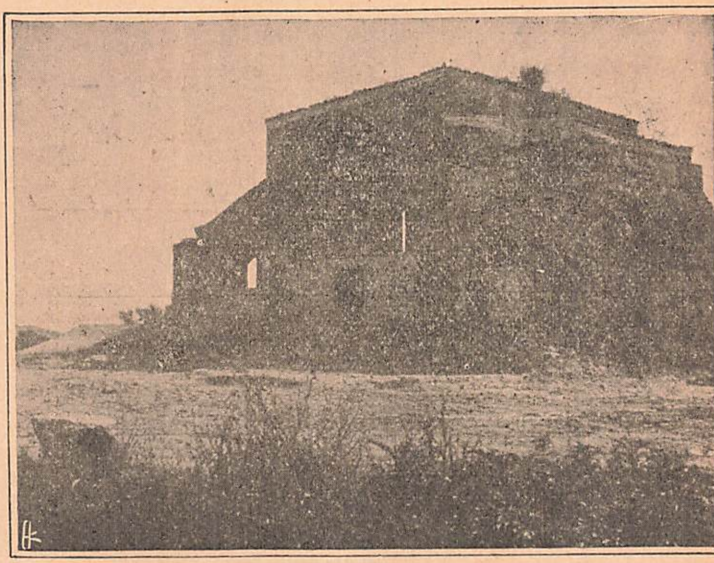

Σφραγὶς Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ

Ὁ Γουλιέλμος ὁ Βιλλεαρδουῖνος παρεκτὸς τῆς Ἰσαβέλλης εἶχε καταλίπει καὶ ἑτέραν κόρην, τὴν Μαργαρίταν, ἣν εἶχεν ἀνακηρύξει διὰ τῆς διαθήκης του κληρονόμον τῆς οἰκογενείας, ἐὰν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἀποθάνῃ ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἐγέννησεν υἱόν, ἀλλὰ συνέζευξε τῷ 1314 τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου πρίγκιπος Φερδινάνδου, ὃν εἴδομεν στρατηγήσαντα ἐπί τινα χρόνον τῆς συμμορίας τῶν Καταλανῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱός, ὅστις ἦτο ἄρα ὁ νομιμώτερος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βιλλεαρδουίνου κληρονόμος. Ὅθεν ὁ Φερδινάνδος, καίτοι ἐστερήθη ἐν τῷ μεταξὺ τὴν σύζυγόν του Ἰσαβέλλαν, συνεκρότησεν ἐκ τοῦ προχείρου πεζικήν τινα καὶ ναυτικὴν δύναμιν, ἵνα διασώσῃ τὰ δίκαια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποβιβασθεὶς δὲ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1315 οὐ μακρὰν τῆς Γλαρέντζης, συνήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασίν τινα παρὰ τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν, ἀλλὰ κατατροπώσας αὐτοὺς ἀνεγνωρίσθη μετ' οὐ πολὺ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διεξάγων αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ. Δὲν διεξήγαγεν ὅμως τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ πολὺν χρόνον· διότι ἐπιπλεύσαντος κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1316 εἰς Πάτρας τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς συζύγου του Ματθίλδης καὶ πλείονος δυνάμεως, οἱ ἰσχυρότατοι τῶν φεουδαρχῶν συνετάχθησαν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι εἶχον αἰσθανθῆ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνεργὸν κυριαρχίαν τοῦ Φερδινάνδου δὲν ἤθελον ἔχει τὴν ἐλευθερίαν του νὰ πράττωσι κατὰ τὸ δοκοῦν. Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις ὁ Φερδινάνδος ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τῇ 5 Ἰουλίου καὶ αἰχμαλωτευθεὶς ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Ἰωάννου, ἑνὸς τῶν ἀπιστοτέρων καὶ ἀγριωτέρων ὑποτελῶν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Ἀλλ' ἂν ὁ Φερδινάνδος ὁ ἀραγωνικὸς δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτος περίπου μόνον τῆς

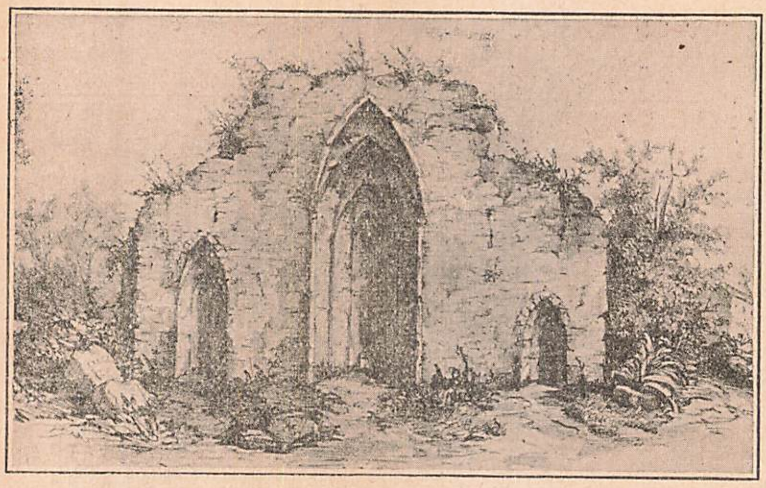
Πελοποννήσου, ὁ Λουδοβῖκος ὁ βουργουνδικὸς οὐδὲ ἐπὶ μῆνα ὅλον ἐπέζησε μετὰ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῇ 2 Αὐγούστου 1316, ἐκ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὁποῖον ἐποτίσθη ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ τῆς Κεφαλληνίας κόμητος Ἰωάννου, ὅστις καὶ ἐπολιτεύθη ἔκτοτε ὡς κύριος τῆς χώρας, διότι ὀνόματι μόνον διεξῆγε τὴν ἀρχὴν ἡ Ματθίλδη, ἑδρεύουσα εἰς Ἀνδραβίδαν. Ἀλλ᾽ ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπεκράτησεν ἀνωμαλία καὶ ἀναρχία, ὥστε ἡ χήρα πριγκίπισσα ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ροβέρτου, υἱοῦ μὲν καὶ διαδόχου τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Καρόλου Β', ἀδελφοῦ δὲ τοῦ ἔτι γνωστοτέρου Φιλίππου τοῦ ταραντίνου. Ὁ Ροβέρτος ὠφελήθη ἐκ τούτου, ἵνα περιποιήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ αὖθις τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν Λουδοβῖκον τὸν βουργουνδικόν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν Ματθίλδην μετὰ ἑτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Ἰωάν. Γραυΐνα. Ἡ Ματθίλδη προσεκλήθη εἰς Νεάπολιν, μετέβη αὐτόθι ἄκουσα, καί, οὐδὲν ἧττον ἀκούσης αὐτῆς, ἐτελέσθη τῷ 1318 κατὰ τύπους ὁ γάμος της μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα, ὅστις ἔλαβεν ἀμέσως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας καὶ διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ἡ δὲ Ματθίλδη ἠναγκάσθη προσέτι δι᾽ ἐπισήμων συμβάσεων μετὰ τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ πράγματι ὅλα τὰ δικαιώματα τῶν Βιλλεαρδουίνων εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ματθίλδη κατ᾽ οὐδένα λόγον δὲν ἐπείθετο νὰ συζήσῃ ὡς σύζυγος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα, καὶ προτραπεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ πάπα ἀπήντησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶχε συζευχθῇ κρυφίως μετὰ τοῦ βουργουνδίου ἱππότου Οὔγωνος Δελαπαλίς, ἐφυλακίσθη ἡ ταλαίπωρος γυνὴ ἐν φρουρίῳ τινὶ τῆς Νεαπόλεως, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1331. Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ τῶν Βιλλεαρδουίνων κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, διότι ἐζήτησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων νὰ ἐνασκήσωσι τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου τούτου συγγενεῖς τινες αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἀλλ᾽ ἀπέτυχον ὥστε ἡ Πελοπόννησος παρέμεινεν ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον κτῆμα τῶν Ἀνδεγαυηνῶν.

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Ἀνδραβίδας

Ὁ Ἰωάννης Γραυΐνας (1318—1333) διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ὡς προείπομεν· ἀλλά, καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιτρόπου τούτου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἡ κατάστασις τῶν φραγκικῶν πραγμάτων προέβη χειροτερεύουσα. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀνέκτησαν τότε ὅλην σχεδὸν τὴν Ἀρκαδίαν. Παραδόξως ὁ Ἀνδρόνικος Β' ὁ κατὰ τὰ λοιπὰ μὴ ἐπιδείξας πολλὴν διοικητικὴν σύνεσιν ἐπήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου χρησιμωτάτην τινὰ

μεταβολήν. Ἀντὶ νὰ διορίζῃ ὡς πρότερον ἐνιαυσίους στρατηγοὺς εἰς Μυσθρᾶν, οἵτινες, μόλις φθάσαντες νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μετετίθεντο ἀλλοῦ ἢ ἐπαύοντο, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς στρατηγοὺς διαρκεστέρους, οἵτινες ἐπεχείρησαν συστηματικώτερον τὴν κατάργησιν τῆς Λατινοκρατίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΔ´ ἑκατονταετηρίδος εἶχε λοιπὸν διορισθῇ στρατηγὸς εἰς Μυσθρᾶν ὁ τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν, πατήρ, ὅστις διοικήσας τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη ἐφονεύθη, ὡς φαίνεται, εἴς τινα πρὸς τοὺς Φράγκους συμπλοκήν. Ἐπὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς προϊστάμενος τῆς πόλεως Λακεδαίμονος ὁ Κρεββατᾶς, ὅστις εἶναι ἀρχηγέτης ἢ εἷς τῶν ἀρχηγετῶν τῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περισωθέντος οἴκου τῶν Κρεββατάδων. Τὸν Καντακουζηνὸν διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν. Ἐπὶ τούτου παρεχωρήθησαν πολλὰ προνόμια εἰς τοὺς Μονεμβασιώτας, ὡς τοὺς δραστηριωτέρους προμάχους τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Λατίνων· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μητροπολίτης τῆς Μονεμβασίας ἀνηγορεύθη ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου. Ἐκ τοῦ περὶ τούτου δὲ σῳζομένου χρυσοβούλλου συνάγεται ὅτι ἡ πόλις ἦτο πολυάνθρωπος καὶ ἀκμαία, ὅτι ἐξαίρετος ἦτο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῆς καὶ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν διοικήσεως ὑπῆρξεν ἡ τῷ 1320 κατορθωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησις τῆς Ἀρκαδίας, ὥστε ἔκτοτε, παρεκτὸς τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἑλληνικὴ ἀρχὴ ἐπεξετάθη ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὀχυρωτάτην ἐκείνην μεσόγειον χώραν, ὁ δὲ ἐπίτροπος τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου περιεστάλη εἰς μόνα τὰ βορειοδυτικὰ παράλια, διότι αἱ ἀνατολικαὶ χῶραι κατείχοντο ἔτι ὑπὸ ἐπιτρόπων τοῦ υἱοῦ τοῦ πρῴην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βρυεννίου. Ὅλοι οἱ Λατῖνοι, ὅσοι εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς Ἀρκαδίαν, ἠσπάσθησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας ἔτι χώρας ἐπεκράτει τόσῳ πλειοτέρα ἀναρχία ὅσῳ ἐκλιπόντων τῶν πλείστων ἀρχαίων γάλλων εὐπατριδῶν, ἐν τῇ περὶ Κηφισὸν πανωλεθρίᾳ, τὰ φέουδα μετεβιβάσθησαν εἰς ἄλλους νέους οἴκους, τὸ πλεῖστον νεαπολιτικούς. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλία κατήντησε τοσαύτη ὥστε, καθὰ ἄλλως τε καὶ πρότερον συνέβη, τὰ φρούρια ἔδει νὰ τροφοδοτῶνται ἐξ Ἰταλίας. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Ἰωάννης Γραυΐνας σπουδαίαν τινὰ ἐκστρατείαν, ἵνα διασώσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ ἤρχισε παρασκευαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ 1322, τῇ βοηθείᾳ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ροβέρτου καὶ Φιλίππου, δανειζόμενος δὲ καὶ αὐτὸς χρήματα ἀπὸ τοὺς φλωρεντίνους τραπεζίτας, ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀκκαϊουόλους, τοὺς ὁποίους θέλομεν βραδύτερον ἴδει ὠφεληθέντας ἐκ τῶν χρηματικῶν τούτων εἰσφορῶν, ἵνα λάβωσιν ἡγεμονικὰ ἀξιώματα ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προπαρασκευαὶ ἐν τούτοις αὗται

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Ἀνδραβίδᾳ

παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ μόλις τῇ 10 Ἰουλίου 1324 ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος ἐδήλωσεν, ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς ***αὐτοκράτορος*** τῆς Ἀνατολῆς, εἰς πάντας τοὺς εὐπατρίδας καὶ πολίτας τῆς χώρας ὅτι προεχειρίσατο τὸν πρίγκιπα Ἰωάννην πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον, καὶ διέταξεν αὐτούς τε καὶ τοὺς βαρώνους τῆς Εὐβοίας καὶ τὸν δοῦκα τῆς Νάξου νὰ ὁμόσωσι τὴν νενομισμένην πίστιν εἴτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρίγκιπα Ἰωάννην εἴτε εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους, διότι οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροί. Ἐξαιρέτως δὲ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὸν ὁ κόμης Κεφαλληνίας, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ κακουργήματος καταλαβὼν καὶ τὴν τῆς Ἠπείρου ἡγεμονίαν, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μετ' ὀλίγον, οἱ δυνάσται τῶν Σαλώνων, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Ἀθήναις Καταλανοί, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ 1311 μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ πρίγκιπος Ἰωάννου δέον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινά.

Καθὰ προείπομεν, ἡ νικηφόρος καταλανικὴ *ἑταιρεία* εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἣν κατέκτησεν εἰς ἕνα τῶν αἰχμαλώτων αὐτῆς, τὸν Ρογέρον Δεσλώρ. Ἐννοήσασα ὅμως μετ' ὀλίγον ὅτι εἶχεν ἀπαραίτητον χρείαν ἐξωτερικῆς συνδρομῆς, ἕνεκα τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν ποικίλων πολεμίων, ἀπεφάσισε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερῖκον καὶ νά τον παρακαλέσῃ νὰ διορίσῃ ἕνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ δοῦκα τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην διορίσας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μαμφρέδον τὸν ἀραγωνικόν (1312 — 1317)· καί, ἐπειδὴ ὁ νέος δοὺξ ἦτο ἔτι παῖς, ἐξαπεστάλη εἰς Ἀθήνας τῷ 1312 μετὰ 5 σικελικῶν γαλερῶν ὁ ἐπιτήδειος ἱππότης Βερεγγάριος Ἐστανιόλ, εἰς ὃν καὶ ὤμοσαν πίστιν πάντες οἱ τῆς *ἑταιρείας* ἄνδρες καὶ αὐτὸς ὁ Δεσλώρ, παραμείνας κύριος μόνον τῶν Σαλώνων (1). Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μαμφρέδου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τετραετίαν τὰ πράγματα συνετῶς, καίτοι ἡ *ἑταιρεία* ἠναγκάζετο νὰ διατελῇ ἑτοιμοπόλεμος, ἢ καὶ ἐμπόλεμος, διότι οὐ μόνον οἱ Ἄγγελοι τῆς Ἄρτης καὶ ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσης Βαρθολομαῖος Ζαχαρίας ἠπείλουν αὐτὴν ἀδιακόπως ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία καὶ οἱ Φράγκοι τοῦ Μωρέως, καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἕνεκα τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ πεσόντος δουκὸς Βρυεννίου. Ὁ Ἐστανιὸλ κατώρθωσεν ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ, ἂν ὄχι διὰ μεγάλων κατορθωμάτων, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν. Εἶχε δὲ ζητήσει συμμάχους καὶ ἐπέτυχεν ἕνα

Ὁ φραγκικὸς πύργος τοῦ Μπεζᾶ, πλησίον τοῦ Ἀχμέταγα, ἐν Εὐβοίᾳ

(1) Τὸ ὄνομα *ἑταιρεία* ἐδόθη εἰς τὰ καταλωνικὰ στίφη ἐν Ἑλλάδι· τὸ ἱσπανικὸν αὐτῶν ὄνομα ἦν compania.

μάλιστα πολυτιμότατον, τὸν ἕτερον τῶν δύο ἐπισήμων αἰχμαλώτων τῆς περὶ Κηφισὸν μάχης, τὸν ἄρχοντα τῆς Καρύστου Βονιφάτιον, ὅστις φιλίως ἔκτοτε πρὸς τὴν ***ἑταιρείαν*** διακείμενος προθύμως ἀνέλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Εὔβοιαν, ἀφαιρῶν τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ τῆς Ἀχαΐας πριγκιπάτου ἢ μᾶλλον τῆς Ἑνετίας, ἥτις καὶ μόνη ἐνήσκει αὐτόθι πραγματικὴν ἐξουσίαν. Αἱ ἐπὶ τούτῳ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Βονιφατίου καὶ Ἑνετίας ἤρχισαν κατὰ Μάιον τοῦ 1313. Ἡ Ἑνετία, προβλέπουσα πρὸ καιροῦ τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἶχε διατάξει τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου καὶ εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τῶν λομβαρδῶν κτητόρων τῆς χώρας ἵνα ἀναλάβωσιν οὗτοι τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι συνῄνεσαν εἰς τοῦτο, ὁ δὲ τῆς Καρύστου κύριος οὐ μόνον ἀπεποιήθη νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ μερίδα τῆς ὀφειλῆς ἀλλὰ καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ἐν τούτοις ὁ Ἐστανιόλ, ἀπησχολημένος ὑπὸ ἑτέρων κινδύνων, δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἔλθῃ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου του, ὥστε ὁ πόλεμος περιωρίσθη περὶ μικράς τινας ἐχθροπραξίας εἰς τὴν Εὔβοιαν μέχρι τοῦ 1316, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Ἐστανιὸλ ἀπεστάλη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Σικελίας ἕτερος ἐπισημότερος καὶ ἔτι μᾶλλον δραστήριος κυβερνήτης. Ὁ νέος οὗτος κυβερνήτης ἦτο ὁ νόθος τοῦ βασιλέως υἱὸς Ἀλφόνσος Φαδρίκος ὁ ἀραγωνικός, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν εἶχε στείλει ἄλλοτε εἰς τὴν ***ἑταιρείαν*** ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ὁ Ἀλφόνσος ἀφίκετο μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ ἰσχυροῦ ὁμίλου μισθοφόρων στρατολογηθέντων ἐν Βαρκελόνῃ, καὶ ἀνεζωπύρησε τόσῳ μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον τυχοδιωκτικὸν τῆς ***ἑταιρείας*** πνεῦμα ὅσῳ ἀνέκαθεν γνωστὸς ὢν τοῖς Καταλανοῖς ἀπεφήνατο ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἐγκατασταθῇ μονίμως ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῦ συμπολεμισταῖς. Ἐπὶ τούτῳ ἔγημεν ἀμέσως τὴν ὡραίαν ἑκκαιδεκαέτιδα θυγατέρα τοῦ Βονιφατίου τῆς Καρύστου, τὴν Οὐηρωναίαν Μαροῦλλαν, ἣν ὁ πατὴρ αὐτῆς κατέστησε κληρονόμον τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης καὶ 13 ὀχυρῶν πύργων, οὓς εἶχεν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῇ Μεγαλοβλαχίᾳ, μὴ καταλιπὼν εἰς τὸν μονογενῆ υἱόν του Θωμάζον εἰμὴ μικρόν τι κληροδότημα. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Μαμφρέδος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς νέος δοὺξ Γουλιέλμος Β', ὁ τρίτος τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου υἱός, ἦτο ὡσαύτως παῖς ἔτι, ὁ Ἀλφόνσος παρέμεινε κυβερνήτης ἀπόλυτος τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοὺς 23 ἐνιαυτούς. Ἅμα δὲ νυμφευθεὶς παρεσκευάσθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῆς ***ἑταιρείας*** ποθουμένην ἐπὶ

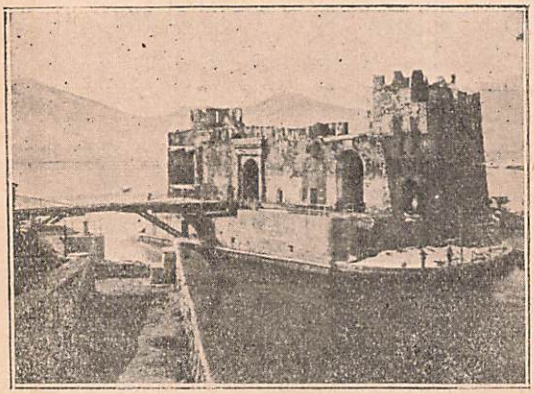

Τὸ κάστρον τῆς Καρύστου, κατὰ τὸν Μπουσών

τὴν Εὔβοιαν ἐκστρατείαν. Οἱ Καταλανοὶ συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων διῆλθον τὴν μέλαιναν μεταξὺ τῆς στερεᾶς καὶ τῆς νήσου γέφυραν (ἐξ ἧς τὸ μεσαιωνικὸν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς νήσου ὄνομα Νεγροπόντε), εἰσέβαλον εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀπεδίωξαν ἐκεῖθεν τὸν βάιλον τῆς Ἐνετίας Μικέλην Μοροζίνην καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου· μεθ' ὃ ἀπῆλθον εἰς Κάρυστον, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει ὁ Βονιφάτιος καὶ ἣν κατέλαβον εὐχερῶς, καθὼς καὶ τὰ Λάρμενα. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἐνετοὶ ἔπεμψαν εἰς τὴν νῆσον μετὰ εἴκοσι γαλερῶν νέον βάιλον, τὸν γενναῖον Φραγκίσκον Δάνδολον καὶ ἐπαναληφθέντος τοῦ πολέμου ἡττήθησαν τελευταῖον οἱ Καταλανοί. Ὁ Ἀλφόνσος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀττικήν· ὁ Δάνδολος κατέλαβε τὴν Χαλκίδα καὶ ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν προτέραν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, δηλώσας εἰς τοὺς λομβαρδοὺς τῆς χώρας κτήτορας ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐνετικὴ πολιτεία ἀπήλλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ καταλανικοῦ ζυγοῦ, ἀπεφάσισεν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ λάβῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλφόνσος καίτοι ἡττηθεὶς δὲν ἡσύχασεν. Ἐμβαλὼν εἰς τὸ μαρκιζᾶτον τῆς Βοδονίτσης συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου υἱὸν Μαρτῖνον, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Γουλιέλμας Παλαυιτζίνη ἦρχε τοῦ ἡμίσεος τῆς ἡγεμονίας ταύτης. Συγχρόνως ἠγωνίζετο νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐν Ἀργολίδι κτήματα τοῦ Βρυεννίου, περιῆλθεν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὸν Δάνδολον τῆς Εὐβοίας, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ καταλανικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν δοῦκα Γουλιέλμον Σανοῦτον διὰ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν ἀραγωνικὸν διάθεσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Μῆλον ἀπαγαγὼν ἐξ αὐτῆς 700 αἰχμαλώτους. Εἰς μάτην ὁ πάπας προσεκάλει ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἰδίως τὴν Ἐνετίαν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς *πειρατὰς* αὐτούς, ***τοὺς υἱοὺς αὐτοὺς τοῦ ὀλέθρου, τὸ ἔκβρασμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος,*** ὅπερ ἐκαλεῖτο ***ἑταιρεία*** καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ᾐσχύνθη νὰ λάβῃ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τούρκους μισθοφόρους. Οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἡ δὲ Ἐνετία φροντίζουσα ὡς πάντοτε μόνον περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων ἀπεφάσισε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν νέας ἀνακωχάς, δυνάμει τῶν ὁποίων οὗτος διετήρησε τὰς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ ἀποδώσῃ ὅλας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Λειβαδόστρῳ στόλον αὐτοῦ. Καὶ ἐπροσπάθησαν μὲν οἱ Ἐνετοὶ νὰ ἀνακτήσωσι διὰ διαπραγματεύσεων ὅσα ὁ Ἀλφόνσος διετήρησεν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, μάλιστα τὸ δυσπόρθητον φρούριον τῆς Καρύστου, προσενεγκόντες αὐτῷ ἀντὶ τούτου μέχρι 30.000 ὑπερπύρων· ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν. Αἱ ἀνακωχαὶ μάλιστα ἀνενεώθησαν κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη καὶ ἐτηρήθησαν ἑκατέρωθεν πιστῶς, διότι ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε χρείαν εἰρήνης πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀναρχικῆς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ χώρα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τῆς Θεσσαλίας ἦρξε μέχρι τοῦ 1318 ὁ Ἰωάννης Β' Ἄγγελος, ὅστις, ἀφ' ἧς τῷ 1315 ἔγημε μίαν τῶν νόθων θυγατέρων τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου, ἐκυβέρνα τὴν Μεγαλοβλαχίαν μᾶλλον ὡς ὑποτελὴς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἢ ὡς ἡγεμὼν ἀνεξάρτητος. Οἱ μὲν Παλαιολόγοι, καθὸ συγγενεῖς τῆς χήρας τοῦ ἀποθανόντος δεσπότου, ἠξίουν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν χώραν ὡς κυρίαρχοι· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς ἄρχοντες ἤθελον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διχονοήσαντες πρὸς ἀλλήλους περιῆλθον εἰς αἱματηροὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, οἵτινες ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν

τοῦ Ἀλφόνσου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀρχόντων συνενοήθησαν μετ' αὐτοῦ, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἀσχοληθῶσι τῷ 1319 εἰς τὰ οὐδὲν ἧττον ἀνώμαλα τῆς Ἠπείρου πράγματα. Ὅθεν ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ρυθμίσας τὰς πρὸς τὴν Ἐνετίαν σχέσεις αὐτοῦ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ κατέλαβεν εὐχερῶς τὴν Φθιώτιδα, ἐπικληθεὶς ἔκτοτε ***γενικὸς ἐπίτροπος τῶν Δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν***. Ἀκριβέστερον δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Ἀλφόνσον Καταλανοὶ κατέλαβον τότε τὰς νέας Πάτρας, τὸ Λοιδωρίκι, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς Θεσσαλίας διενεμήθησαν οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ νέοι τινὲς ἄποικοι, οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες φεύγοντες τὰ ἄγονα ὄρη καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἐμφυλίους πολέμους τῆς πατρίου αὐτῶν γῆς ἤρχισαν νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς Θεσσαλίαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ σκοπῷ λεηλασίας, μετ οὐ πολὺ δὲ καὶ ἵνα ὁριστικῶς κατασταθῶσιν εἰς τὰς πλουσίας αὐτῆς πεδιάδας. Εἰς μάτην οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ ἀποκρούσωσιν ἢ νὰ πείσωσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς πρώτους ἐκείνους ἐπήλυδας· μετ' ὀλίγον εἰσέρρευσαν ἄλλοι καὶ πάλιν ἄλλοι, ὥστε πᾶσα σχεδὸν ἡ ὕπαιθρος χώρα, παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένων φρουρίων, κατελήφθη μονίμως ὑπ' αὐτῶν. Μετὰ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη σπουδαῖαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ συμβᾶσαι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι ηὔξησαν τὰς ἐκεῖθεν μεταναστεύσεις, ἡ δὲ Θεσσαλία τοσοῦτον ὑπερεπληρώθη Ἀλβανῶν ὥστε οὗτοι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ζήσωσιν αὐτόθι ἐτράπησαν εἰς νέας πάλιν μεταναστεύσεις κατά τε τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἴς τινας τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας τῶν Ἀλβανῶν μεταναστεύσεις διηυκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις, ἥτις ἤρχισε νὰ συμβαίνῃ ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ὁσημέραι προαγομένης παρακμῆς τῶν φράγκων αὐτῆς κυριάρχων. Ἐκ τῆς ἀσθενείας δὲ ταύτης ὠφελούμενοι καὶ οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς εὑρισκόμεθα ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, καὶ ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν τὴν Εὔβοιαν, τὴν Νάξον, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους καὶ ἰδίως πάλιν τὴν Εὔβοιαν, ἀπάγοντες ἑκάστοτε πλείστους τῶν κατοίκων ὡς δούλους.

Μεσαιωνικὴ γέφυρα Χαλκίδος

Καὶ ἐνῷ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο καλυτέρα ἡ τῶν δυτικῶν χωρῶν κατάστασις. Ἐν Ἠπείρῳ ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς ἐπικρατῶν ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, καίτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ δὲν ἔπαυον ὑποκινοῦντες κατ' αὐτοῦ τὰς ἀλβανικὰς φυλάς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ἀδικηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ γυναικάδελφός του Θωμᾶς, εἰς ὃν δὲν ἀφέθη εἰμὴ ἐλάχιστον τῆς πατρίου κληρονομίας μέρος, παρεδόθη εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογῖναν θυγατέρα τοῦ Μιχαὴλ Θ΄, ὤμοσε πίστιν εἰς τὸν πάππον αὐτῆς Ἀνδρόνικον Β΄ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι δι[illegible] ῆς συνδρομῆς τούτου θέλει ἐξώσει ἐκ τῆς Ἠπείρου τὸν ἅρπαγα γαμβρὸν αὐτοῦ. Τ[illegible]ι δὲ οἱ νέοι οὗτοι αὐτοῦ σύμμαχοι, ἀναλαβόντες τότε ἄμεσον κατὰ τοῦ Φιλίππου [illegible]γῶνα,

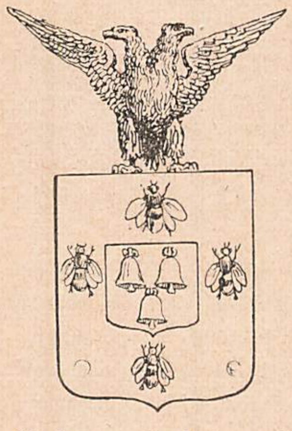
ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ 1314 αὐτόθι στρατὸν ἀξιόλογον, ὅστις ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λασκάρεως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ Θωμᾶ κατέλαβεν οὐ μικρὸν μέρος τῆς χώρας καὶ ἐκυρίευσεν ἰδίως τὴν ὀχυρὰν Βόνιτζαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὴν ἔτι ὀχυρωτέραν Ἄρταν καὶ μετὰ πολλοὺς ἐπὶ τούτῳ ματαίους ἀγῶνας ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Θωμᾶς μείνας πάλιν ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἕνεκα τῶν τυραννικῶν αὐτοῦ τρόπων ὀλίγον ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ, ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν γαμβρόν του Φίλιππον τῷ 1318. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον, κατ᾽ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, ὁ Θωμᾶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου, τοῦ κόμητος τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ὅστις ἀμέσως ἐπεκλήθη ***δεσπότης Ρωμανίας*** καὶ ἠνάγκασε τὴν χήραν τοῦ δολοφονηθέντος Ἄνναν Παλαιολογῖναν νὰ συζευχθῇ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν πάλιν τὰ πράγματα, διότι αὐτοκρατορικοί, Σέρβοι καὶ Ἀνδεγαυηνοί, λέγοντες τὸν Νικόλαον σφετεριστὴν ἄνομον τῶν κτήσεων τοῦ Θωμᾶ, ὥρμησαν ἅπαντες ἵνα διαρπάσωσι τὰς κτήσεις ταύτας. Πρῶτοι οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ κατέλαβον τὸν Αὐλῶνα, τὴν Ἄρταν καὶ τὰ Ἰωάννινα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ ἐξέδοτο μηνὶ Φεβρουαρίῳ 1319 χρυσόβουλλον, δι᾽ οὗ ἐξησφαλίσθησαν τὰ δίκαια τῶν κατοίκων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἡ πρότερον τελοῦσα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Ναύπακτον, ἀνηγορεύθη μητρόπολις καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῇ τὰ κτήματά της, ὧν μέρος εἶχε δημευθῆ ὑπὸ τῶν προηγουμένων δυναστῶν. Ἐκ τοῦ σῳζομένου περὶ τούτου ἐπισήμου ἐγγράφου ἐξάγεται ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τότε πόλις μεγάλη, πλουσία καὶ πολυάνθρωπος. Τούτων δὲ πραττομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Οὖρσος κατέλαβε τῷ 1319 τὸ Δυρράχιον καὶ παρεσκευάζετο νὰ καθυποτάξῃ πᾶσαν τὴν Ἀλβανίαν. Ἀλλὰ τότε ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ἵνα διασώσῃ τὰς πανταχόθεν οὕτως ἀπειλουμένας κτήσεις αὐτοῦ, ὠχύρωσε μὲν τὴν Ναύπακτον καὶ τὴν Κέρκυραν, ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατὰ τῶν Σέρβων συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Καρόλου Μαρτέλλου καὶ τοῦ μπάνου τῆς Βοσνίας Μλάδιν καὶ συγχρόνως κατέπεισε τὸν πάπαν νὰ προτρέψῃ τοὺς καθολικοὺς μεγιστᾶνας τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Βλευίστας, τοὺς Μουσακίδας καὶ ἄλλους νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῶν φρουρίων ὅσα ἀπώλεσε. Καὶ τῳόντι ἀνεστάλησαν διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐνεργειῶν οἵ τε Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοί. Τῷ 1322 ἀνεκτήθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν τὸ Δυρράχιον ἀπὸ τῶν πρώτων, δύο δὲ ἔτη πρότερον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ἐπιχειρήσαντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Ναύπακτον ἀπεκρούσθησαν καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ ὀλεθρίου ἐμφυλίου μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων ἀγῶνος παντελῶς οὐδετερώθη ἡ ἄμεσος αὐτῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐνέργεια. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικόλαος οὐ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν ἣν εἶχεν ὁ Φίλιππος ἀπευθύνει αὐτῷ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του, ἀλλὰ συγκροτήσας στρατὸν ἀξιόλογον ὥρμησεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐκυρίευσε τὰς παρακειμένας πόλεις. Αἴφνης ὅμως παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ ἴδιος ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅστις συζευχθεὶς μετὰ ἑτέρας τινὸς Παλαιολογίνης προεχειρίσθη δεσπότης Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· πολεμήσας δὲ κατὰ τοῦ Νικολάου τὸν ἐφόνευσε τῷ 1323, ἐπωνομάσθη Ἄγγελος Κομνηνὸς καὶ κατέλαβε τὴν Ἤπειρον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους (1323—1335). Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ὅπως πρότερον ὁ

Νόμισμα Ἰωάννου Β΄ σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλίας

Νικόλαος, δὲν ἐπείσθη νὰ ὀμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, πολιτευθεὶς ὅμως μὲ τὴν συνήθη εἰς τὸν οἶκόν του ἀγριότητα πρός τε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Γουίδωνα καὶ πρὸς τὴν ἀδελφήν του Μαργαρίταν ἠνάγκασε τὸν μὲν πρῶτον νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, τὴν δὲ δευτέραν νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Νεάπολιν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης ἀπέπλευσε τελευταῖον κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1325 ἐκ Βρεντησίου ὁ Ἰωάννης Γραυίνας μετὰ 25 γαλερῶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ μὲν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ ὅλου δεσποτάτου τῆς Ρωμανίας, κατακτήσῃ δέ, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Παλαιολόγων κράτος, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ὑποτιθεμένου λατίνου αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ κατέλαβε μὲν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον, ἀποβιβασθεὶς δὲ εἰς Γλαρέντζαν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων ὡς νόμιμος αὐτῶν κύριος· ἀλλ' οὔτε κατὰ τῶν Καταλανῶν οὔτε κατὰ τοῦ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος δεσπότου τῆς Ἠπείρου ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ἐδέησε νὰ καταλίπῃ καὶ αὐτὰς τὰς κατ' ἀρχὰς καταληφθείσας νήσους τοῦ δεσπότου τούτου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Νεάπολιν, ἄπρακτος μέν, βεβαρημένος δὲ ὑπὸ πολλῶν χρεῶν. Ἡ Ἀχαΐα ἐξηκολούθησε διοικουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὅμως δὲν ἴσχυον νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ διαρκῆ τινα τάξιν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ πρίγκιπος· πολλοὶ νεαπολῖται ἱππεῖς οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν πρίγκιπα εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἐδέησε νὰ ἀποζημιωθῶσι διὰ τὰ ἔξοδά των λαμβάνοντες φέουδα ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ φλωρεντῖνοι τραπεζῖται ἠξίουν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτων πάντων ηὔξανεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐνετοὶ φρούραρχοι τῆς Κορώνης ἐξετραχηλίζοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς πολλὰς καταπιέσεις καὶ ἁρπαγὰς καὶ δῃώσεις κατὰ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν ἀθρόοι εἰς τὰς παρακειμένας φραγκικὰς χώρας· μόλις δὲ τῷ 1330 ἐπέστρεψαν, εἰς 6.000 συμποσούμενοι, ἀφοῦ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις μετ' αὐστηρὰν ἀνάκρισιν ἔπαυσε τὸν φρούραρχον τῆς Κορώνης. Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν αἱ τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν συγκρούσεις μετὰ τοῦ πλουσίου ἑλληνικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐν Μεσσηνίᾳ κτήματα καὶ ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὑπηκόους τῶν Παλαιολόγων συνενοοῦντο μετὰ τῶν ἐν Μυσθρᾷ στρατηγῶν καὶ ἐπολιτεύοντο πολεμίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν χώραν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Ζασσίδαι, οὓς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τελευταῖον, ὡσὰν μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τοσούτων κυβερνητῶν, Ἀνδεγαυηνῶν, Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων, ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔριδας ταύτας καὶ ὁ τῆς Ἀττικῆς ἐπικυρίαρχος Ἀλφόνσος ὁ ἀραγωνικός, προσλαβὼν συμμάχους τοὺς τούρκους πειρατάς, οἵτινες ἐκ τούτου ἔλαβον νέαν ἀφορμὴν ἐπιδρομῶν, λεηλασιῶν καὶ ἁρπαγῶν. Ἵνα παραστήσωμεν ὁπόσον ὀλεθρία ὑπῆρξεν ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῆς κυριάρχους τοὺς τῶν σταυροφόρων διαδόχους, θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα, παρεκτὸς τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν Τούρκων, καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις. Ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Νικόλαος Α΄ Σανοῦτος ἠναγκάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ προσ-

Οἰκόσημον τῶν Μελισσηνῶν

πέση εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τοῦρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15.000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δ' Ἐνετοὶ οὐδὲν ἔπραττον πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1330 ἐπανέλαβον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Καταλανοὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὔβοιαν, ἡ δ' Ἐνετία δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης νήσου κράτος αὐτῆς εἰμὴ δι' ἁδρᾶς δαπάνης χρημάτων καὶ ἀνδρῶν. Τῷ 1331 ἐξηνδρα-

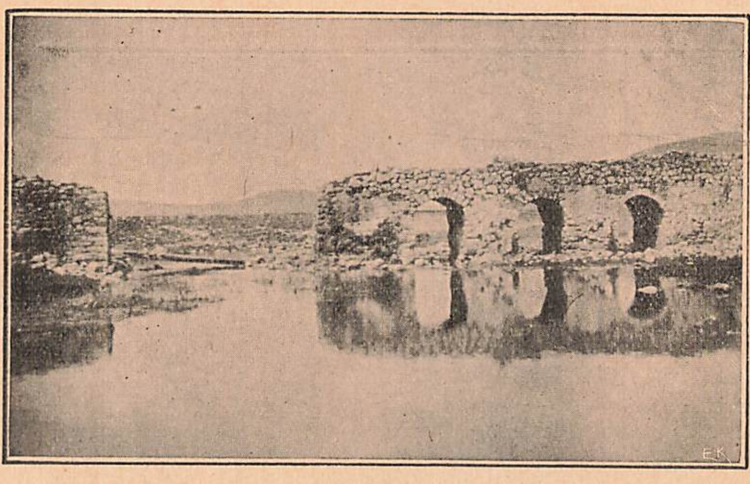
Ἡ ἔξωσις τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βρυεννίου ἐκ Φλωρεντίας, ὅπου οὗτος ἐπεχείρησε νὰ ἐγκατασταθῇ ὡς τύραννος, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὰς Ἀθήνας

(Ἔργον Στεφάνου Οὔση)

ποδίσθησαν ὑπὲρ τὰς 25.000 χριστιανῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ Μάιον δὲ καὶ Ἰούνιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα, φέροντα 40.000 ἀνδρῶν, διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβερὰς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βάιλον τῆς Ἐνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτοὺς ἵνα διασώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Καὶ οὐδὲ τῆς χώρας τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλφόνσου ἐφείδοντο οἱ πειραταὶ οὗτοι, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1329 εἶχε γνωσθῆ ὅτι ὁ υἱός τοῦ πρῴην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμος αὐτοῦ Οὐάλτερος Βρυέννιος παρασκευάζει μεγάλην ἐπιστρατείαν, ἀναγκαιότατον δὲ κατέστη νὰ προληφθῇ πᾶσα μετὰ τῶν Ἐνετῶν συμμαχία τοῦ νέου ἐκείνου πολεμίου. Ὅθεν τῇ 5 Ἀπριλίου 1331 συνωμολογήθη ἐν Θήβαις εἰρήνη ἐπὶ ταῖς βάσεσι τῶν προηγουμένων ἀνακωχῶν, ἤτοι τῆς ἀφοπλίσεως τοῦ στόλου,

τῆς διαλύσεως τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νὰ κτίσῃ ὁ Ἀλφόνσος νέα φρούρια ἐν Εὐβοίᾳ.

Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐπέστησεν ὁ Ἀλφόνσος τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας αὐτοῦ ἐξασφάλισιν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν ἦτο ὁ κυριώτατος καὶ ἀσφαλέστατος προμαχὼν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρειδόμενοι οἱ Καταλανοὶ κατεπολέμουν μὲν τοὺς γείτονας, ἐνέπαιζον δὲ τοὺς κεραυνοὺς τῶν ἀδιακόπως κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένων παπικῶν ἀφορισμῶν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἀλφόνσος ἐνόμισεν ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὠχυρωμένη ἡ Καδμεία, ἥτις, περιελθοῦσα πρό τινος χρόνου εἰς χεῖρας τοῦ Ἐνετοῦ Γκίζη, ἐὰν τυχὸν νῦν παρεδίδετο ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Βρυέννιον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον κατὰ τῆς Ἀττικῆς ὁρμητήριον. Ὅθεν τῷ 1331 ὁ Ἀλφόνσος κατηδάφισε τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ προαναφερθέντα ἄλλοτε ὑφ' ἡμῶν λαμπρὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέρ, πρὸς μεγάλην θλῖψιν τοῦ ποιητοῦ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, ὅστις ἀνακράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου·

Ἐρείπια τῆς φραγκικῆς γεφύρας τῆς Κωπαΐδος

Ἔδε ἁμαρτιάν, τὴν ἔπηκαν οἱ σκύλοι Κατελάνοι,
Καὶ τέτοιον κάστρον ἐχάλασαν καὶ μέγαν δυναμάρην.

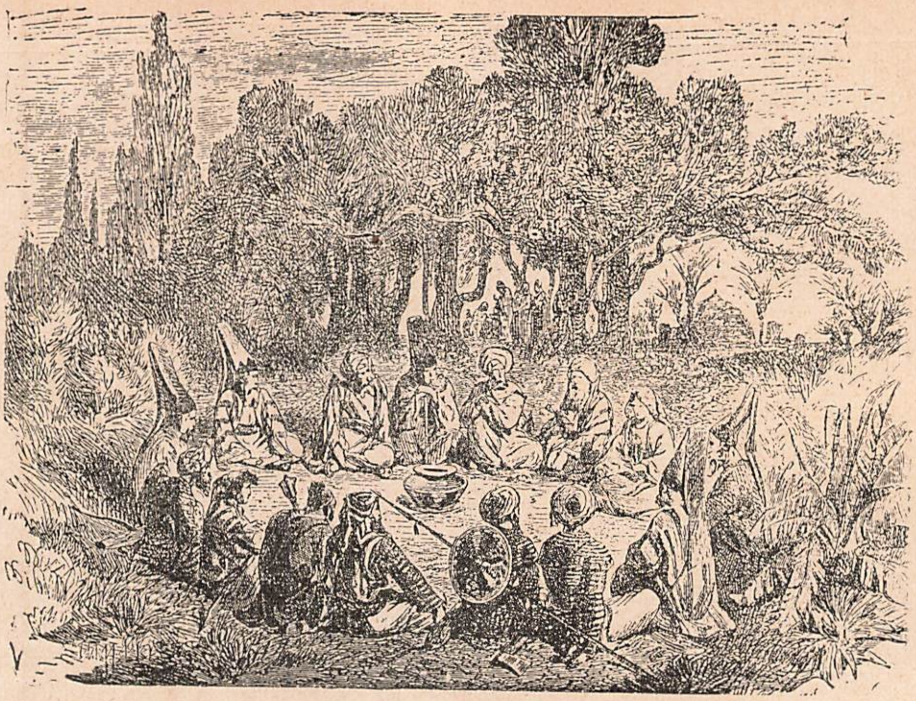
Τότε ἐπῆλθεν ἐξ Ἰταλίας ὁ Βρυέννιος ἄλλον σύμμαχον μὴ ἔχων εἰμὴ τὸν Φίλιππον τὸν ταραντῖνον. Ὁ Φίλιππος ὠνειρεύετο πάντοτε τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐν τούτοις ποτὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ. Πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ἀποτυχοῦσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ αὐτοκρατορικοί, οἱ Σέρβοι καὶ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Ἰωάννης δὲν ἔπαυσαν ἀκρωτηριάζοντες τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυηνῶν. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐνόμισεν ἐπιτηδειότατον νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βρυεννίου, καὶ συνδραμὼν αὐτὸν πάσῃ δυνάμει τὸν διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον ἐν Ρωμανίᾳ. Ὁ Βρυέννιος ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1331 συνεπαγόμενος στρατὸν ἀξιόλογον· 800 ἱππεῖς ἐκ Γαλλίας καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, πλείστους δὲ πεζούς. Διελθὼν διὰ τῆς Κερκύρας, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, κατέλαβε τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτσαν, ἠνάγκασε τὴν Ἄρταν νὰ παραδοθῇ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῆς Ἰωάννην νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἔπειτα δὲ ἐξ Ἠπείρου ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς Βοιωτίαν. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ ἀποφυγόντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἔμειναν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, καίτοι ἐγκαταλειφθέντες οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πολεμίου, ἀνε-

δείχθησαν πιστοὶ εἰς αὐτούς. Μήπως ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὅσα λέγονται περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Καταλανῶν, ἀναμφισβήτητα βεβαίως ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, μετέχουσιν ὑπερβολῶν τινων ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ πολίτευμά των μάλιστα ἀφ' ἧς ἐκυβερνῶντο ὑπὸ ἡγεμόνων τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου; Ἂν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς ἔπασχον ὅσα δεινὰ φημίζονται περὶ τῆς τότε οἰκτρᾶς αὐτῶν τύχης, καλυτέραν περίστασιν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Βρυεννίου. Καὶ ὅμως δέν το ἔπραξαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι κατήγοροι τῶν Καταλανῶν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ὅ ἐστιν ἄσπονδοι αὐτῶν ἐχθροί, ἐνῷ ὁ σύγχρονος αὐτῶν μέγας μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀβουλφέδας ὁμιλῶν περὶ Θηβῶν (Ἀστίβ) λέγει αὐτὰς περιωνύμους διὰ τὰ χρυσοῦφαντα καὶ ἀργυροῦφαντα αὐτῶν ὑφάσματα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ τῶν Θηβῶν βιομηχανία ἐξηκολούθει καὶ τότε ἀκμάζουσα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεστράφησαν τὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέρ, ναί, τοῦτο ὅμως ἐγένετο λόγῳ κοινῆς ἀσφαλείας. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βρυέννιος, ἀφοῦ ἔτος ὅλον διέτριψεν ἐνταῦθα περιφερόμενος τῇδε κἀκεῖσε καὶ μηδὲν τελεσφόρον δυνάμενος νὰ πράξῃ· ἀφοῦ ἐζήτησε πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν ἐπὶ ματαίῳ, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ οὐδὲν ἧττον προεκάλεσε νέους τοῦ πάπα ἀφορισμούς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους 1332. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπαγίωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει, ὅτι προσεκτήσατο τὴν Βόνιτσαν καὶ τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι περιεποίησεν εἰς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον τὴν ἐφήμερον ἐπικυριαρχίαν τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

Ἀνάγλυφος πλὰξ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος
(Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἔπειτα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1331, ἀπεβίωσεν ἐν Νεαπόλει ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ καὶ δεσπότης ταραντῖνος. Οἱ μεγαλώνυμοι αὐτοῦ τίτλοι μετεβιβάσθησαν μὲν εἰς τοὺς ἀπογόνους του ἀλλ' οὗτοι ἔμελλον νὰ ἀπολέσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὰς τὰς ὀλίγας κτήσεις ὅσας πραγματικῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυίναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ροβέρτον τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν προσαρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ἐπωνυμούμενος δοὺξ Δυρραχίου καὶ κύριος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὅμως αὕτη οὔτε ἐξησφάλισεν οὔτε προήγαγε τὴν ἀνδεγαυικὴν κυριαρχίαν ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐν Πελοποννήσῳ μὲν ἐξηκολούθησεν ἡ προτέρα ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικὸς οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων προσεκτήσατο μετ' οὐ πολὺ τὸ κάλλιστον τῆς χερσονήσου μέρος, ἐκοσμήθη καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ δουκικοῦ τίτλου καὶ κατέλαβε τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ θρόνον τῶν Λαρόσων καὶ Βρυεννίων· ἐνῷ ἐν Ἠπείρῳ τὰ λείψανα τοῦ προτέρου τῶν Ἀγγέλων κράτους περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

Συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν τῶν γενιτσάρων (1357)

('Εκ παλαιᾶς εἰκόνος)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΟΣΜΑΝΙΔΑΙ

Νῦν δὲ ἐρχόμεθα εἰς πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα περὶ τὸ 1330 ἔτος καὶ τίς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων, τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς μικρᾶς Ἀσίας διῃρημένοι εἰς ἡγεμονίας πολλάς, οἱ Ὀσμανίδαι ἐφαίνοντο οἱ ἀσθενέστεροι, διότι δὲν εἶχον καταλάβει ἔτι εἰμὴ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Βιθυνίας μέρος· ἔτι δὲ μικροτέρου λόγου ἄξιοι παρίσταντο συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κωσταντινουπόλει βασιλεῖς, οἵτινες ἐξηκολούθουν κυριαρχοῦντες τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανῶν νήσων, ὁλοκλήρου τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας, μέρους τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἦσαν οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν ἧττον ὑποδεέστεροι τῶν Φράγκων, οἵτινες δὲν εἶχον παύσει ἔτι δεσπόζοντες τῶν πλείστων μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πλείστων νήσων, μάλιστα δὲ τῶν μεγαλυτέρων. Καὶ ὅμως οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι Ὀσμανίδαι κατέβαλον μετ' οὐ πολὺ τούς τε ἄρχοντας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ὁμοθρήσκους, ἱδρύσαντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅλων αὐτῶν τῶν συναγωνιστῶν τὸ μόνον διαρκὲς κράτος ὅπερ προέκυψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ἡμετέρου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαινόμενον δέον νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1326 γενομένην ἅλωσιν τῆς Προύσης καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν ἀποβίωσιν τοῦ Ὀσμὰν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας ὁ υἱὸς

αὐτοῦ Οὐρχάν, ὅστις δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ κυριώτατος ἱδρυτὴς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Οὐρχὰν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ διανείμῃ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδίν, ἀλλ' οὗτος εὐλαβούμενος τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς ἀνεγνώρισε τὸν Οὐρχὰν ὡς μόνον διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Τότε ὁ Οὐρχὰν προέτεινεν εἰς τὸν ἀδελφόν του νὰ λάβῃ τοὐλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν πατρικῶν ποιμνίων, ἵππων, βοῶν καὶ προβάτων, ὁ Ἀλαεδδὶν ὅμως ἀπεποιήθη καὶ τοῦτο, ἀρκεσθεὶς νά τῳ δοθῇ εἰς κατοικίαν ἓν μόνον χωρίον οὐ μακρὰν τῆς Προύσης. Ἔστω, εἶπεν ὁ Οὐρχάν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ καταστῇς κύριος τῶν ἀνηκόντων εἰς σὲ ποιμνίων, βοῶν, ἵππων καὶ προβάτων, γενοῦ τοὐλάχιστον ποιμὴν λαῶν, ἤτοι βεζίρης. Ὁ Ἀλαεδδὶν ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυριάρχου του, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀδελφὸς τοῦ δευτέρου δυνάστου τῶν Ὀσμανιδῶν κατέστη ὁ πρῶτος τοῦ κράτους ***βεζίρης***, μεριζόμενος μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τὰς φροντίδας καὶ ὑποθέσεις τῆς κυβερνήσεως. ***Βεζίρης*** σημαίνει κυριολεκτικῶς τὸν ***ἀχθοφόρον***, ὅ ἐστι τὸν φέροντα ἅπαν τὸ ἄχθος, σύναμα δὲ καὶ ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κυριάρχου. Ἀλλ' ὅμως ὁ πρῶτος οὗτος βεζίρης τῶν Ὀσμανιδῶν, καίτοι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ κυριάρχου, δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπεριόριστον ἐκείνην ἐξουσίαν ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον οἱ δοῦλοι τῶν σουλτάνων ***μεγάλοι βεζίραι***, οἵτινες προϊστάμενοι πολλῶν ἄλλων βεζιρῶν συνεπύκνουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τοὺς χαλινοὺς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Καὶ ἂν ἤθελεν ὁ Οὐρχὰν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τοιαύτην παντοδυναμίαν, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον, διότι ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο παντελῶς ἀλλότριος τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀλαεδδὶν ὥρισε μὲν πολλοὺς νόμους καὶ θεσμοὺς θεμελιώδεις· ἰδίως ἔκοψε νόμισμα φέρον τὸ τοῦ Οὐρχὰν ὄνομα, ἐνῷ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τῶν σελδζουκιδῶν σουλτάνων· ἐκανόνισε τὰ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωνται οἱ Ὀσμανίδαι ἀπό τε τῶν Τουρκομάνων καὶ ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ τὴν συγκρότησιν μονίμου στρατοῦ, διαιρεθέντος εἰς τακτικὸν πεζικόν, τοὺς Γιαγιὰ [1] ἢ Πιαδέ (πεζοπόρους), καὶ εἰς ἄτακτον πεζικόν, τοὺς Ἀζάπ [2] (εὐζώνους)· ὡσαύτως εἰς τακτικὸν ἱππικόν, τοὺς Σιπαχί (ἱππεῖς), καὶ εἰς ἄτακτον ἱππικόν, τοὺς Ἀκιντζί (δρομεῖς). Ἀλλὰ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τούτου, τὸ τάγμα ἐκεῖνο δι' οὗ κυρίως οἱ Ὀσμανίδαι ἀπέβησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἀήττητοι ἐπὶ τριακόσια ὅλα ἔτη καὶ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη κατά τι σύστημα, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους τοῦ ὀσμανικοῦ, τὸ τάγμα ἐκεῖνο τότε μὲν ὡσαύτως διωργανώθη κατὰ πρῶτον, ὁ τρόπος ὅμως τῆς διοργανώσεως αὐτοῦ δὲν ἐπενοήθη οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν οὔτε ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν, ἀλλ' ὑπὸ ἑτέρου ἀνδρός, εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ ὁποίου βούλευμα ὀφείλεται κυρίως ἡ δεινὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

---

[1] *Γιαγιά* (ὀρθότερον γιαγιάν) λ. τουρκικὴ=πεζός, φαίνεται δ' ὅτι ἡ λ. ἀρχῆθεν ἐσήμαινε *τοξότης* (ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *γιάγι*=τόξον). *Πιαδέ* (ἐκ τῆς περσ. λ. *πάι*=πούς)=πεζός.

[2] *Ἀζάπ* σημαίνει ἀραβιστὶ κυριολεκτικῶς *ἄγαμος*, παρθένος, διότι καὶ οὗτοι ὡς οἱ γενίτσαροι ἔδει νὰ ὦσιν *ἄγαμοι*, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν χρόνον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ὑπηρεσίας. Ἦσαν δ' οἱ *ἀζάπ* ἐν τῷ πεζικῷ ὅ,τι οἱ Ἀκινδζί (=ὁρμητικοὶ δρομεῖς) ἐν τῷ ἱππικῷ. Βραδύτερον οἱ *Ἀζάπ* ὑπηρέτουν ἐν τῷ ναυτικῷ ἐν ἀρχῇ ὡς ἀκροβολισταί, εἶτα ὡς ἐρέται, ἐργαζόμενοι καὶ εἰς πολιορκητικὰς ἐργασίας βαναύσους ἐν ταῖς κατὰ θάλασσαν στρατείαις· ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ναύται. Ἀπὸ τοῦ *Ἀζὰπ* τούτου ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ πύλη τοῦ Γαλατᾶ ἡ καλουμένη μέχρι νῦν Ἀζάπ-καπού.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆς, ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ ([1]). Ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων ὅτι ἡ τουρκομανικὴ φυλή, ἐξ ἧς κυρίως συνέκειτο ὁ ὀσμανικὸς στρατός, ἦτο φύσει δυσήνιος καὶ δυσυπότακτος. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἐλάμβανε καθ' ἑκάστην ἀφορμὴν νὰ πείθεται περὶ τούτου, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἄριστον τῶν πρὸ μικροῦ ὀργανωθέντων ταγμάτων, οἱ καλούμενοι Γιαγιὰ ἢ Πιαδέ, καίτοι τακτικῶς μισθοδοτούμενον, ἀντὶ νὰ πειθαρχήσῃ διὰ τοῦτο, ἀπέβη ἐκ τοῦ ἐναντίου ὡς ἐκ τῆς μισθοδοσίας αὐθαδέστερον καὶ δὲν ἔπαυεν ἐκτρεπόμενον εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ ἀταξίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ὅσας κατέβαλεν ὁ ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου ἀπέβησαν μάταιαι· τὸ δὲ κακὸν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσδιόρθωτον ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ὀσμανικὸν κρατίδιον ὑπῆρχον πλεῖστα ἄλλα μεγαλύτερα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρούμενοι ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ εὕρωσιν ἄσυλον καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐσκέφθη ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος, διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα καὶ ἴσως οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἱκανὸν πολεμούμενον ὑπό τε τῶν ὁμοθρήσκων καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Οὐρχὰν καὶ τὸν Ἀλαεδδὶν ἐπιτηδειότατόν τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὔξησιν δὲ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχον, ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκείμενον, ἵνα ἅμα μὲν κατασταθῇ δυνατὴ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἅμα δὲ διὰ τῶν παραχωρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονεκτημάτων προσελκυσθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ βούλευμα τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναὶ μὲν ἡ ἀκούσιος ἢ ἑκούσιος ἀρνησιθρησκία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ καλιφῶν, ἤτοι ἐπὶ τοῦ λεγομένου ἀραβικοῦ κράτους, ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων, ἣν προέτεινεν ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆς ὡς πρώτην βάσιν τοῦ νέου ὀσμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἑνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησίθρησκοι τῆς ὡρίμου ἡλικίας σῴζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ προτέρου βίου, ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς οἰκογενείας, οὔτε τῆς θρησκείας τὸ αἴσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς τὸν προηγούμενον βίον δεσμόν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα καὶ μετέβαινον τρόπον τινὰ ἀπὸ ἑνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος ([2]).

([1]) *Τσεντερελῆς* ἢ *Τσανταραλῆς* ὠνομάσθη ὁ ἀνὴρ ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ *Τσαντάρ* (καὶ Τσανταρλῆ) τῆς ἀρχαίας Κύμης τῆς Αἰολίδος.

([2])Σημειωτέον ὅτι ἡ φανερὰ καὶ ἐπισήμως γινομένη βιαία ἐξισλάμισις χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων(λαῶν τῆς Βίβλου)ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ ἱεροῦ νόμου.'Ἀλλὰ τὸ κώλυμα τοῦτο ὑπερέβαλεν ὁ Χαλὴλ τὴν ἑξῆς ποιησάμενος πρωτοφανῆ, ἠθικῶς καὶ λογικῶς σοφιστικωτάτην, δικαιολογίαν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ : «Κατὰ τὸ Κοράνιον πάντες οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἐν τῷ κόσμῳ *φύσει καὶ δυνάμει μωσλίμ*, ἤτοι κεκλημένοι εἰς τὸ Ἰσλάμ, ἤγουν εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ θεογνωσίαν. Οἱ παῖδες λοιπὸν οἱ ἡλικίας κατωτέρας τῶν 15 ἐτῶν εἶναι *μωσλίμ*, μόνον δὲ οἱ ὑπερβαίνοντες τὴν ἡλικίαν ταύτην καὶ γινόμενοι ἐνήλικες καὶ αὐτεξούσιοι καὶ μὴ ἐπιστρέφοντες εἰς τὸ Ἰσλάμ, ἀλλὰ θέλοντες νὰ ὦσι χριστιανοὶ ἢ ἰουδαῖοι, εἰσὶν ἐλεύθεροι πρὸς τοῦτο, οὐχὶ δὲ οἱ μὴ ἔχοντες ἔτι ἡλικίαν παῖδες· «ὧν ἡ εἰς τὸ Ἰσλὰμ ἐν τῇ ἀληθεῖ πίστει ἀνατροφή, εἶπε, θὰ εἶναι εὐεργεσία σύμφω-

Μία μόνον ἀνάλογος μέχρι τινὸς στρατολογία ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ τῶν Τουρκοπώλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, περὶ ὧν πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὗτοι, οἵτινες βαπτιζόμενοι ἀπετέλεσαν εἰδικὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ τάγματα, ἠμποροῦν ἴσως νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ γενίτσαροι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὠνομάσθησαν οὕτω τρόντι ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀληθῶς ὅμως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν δύο τούτων στρατιωτικῶν σωμάτων ὑπῆρχεν ἐπιφάνεια ὁμοιότητος μᾶλλον ἢ πραγματικὴ ταυτότης. Καὶ τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν ἀντίθετον φύσιν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν χριστιανικὸν ἦτο κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα εἰρήνης καὶ προῃρεῖτο νὰ ρυθμίσῃ τὰς εὐγενεστέρας καὶ διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ μουσουλμανικόν, κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα πολέμου, προαιρούμενον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ταπεινοτέρας καὶ ὑλικωτέρας αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν τουρκόπαις γινόμενος χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὡς ἐκ τούτου ἄνθρωπος χρηστὸς καὶ εὐλαβής, οὐχὶ ὅμως πολεμιστὴς μανιώδης· ἀπ' ἐναντίας προσελάμβανε προαιρέσεις εἰρηνικωτέρας, ἐνῷ ὁ χριστιανόπαις γινόμενος μουσουλμάνος, ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου κύριον μὲν τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέλημα ὑπελάμβανε τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων τὸν διηνεκῆ καὶ ἄσπονδον κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων πόλεμον, κύριον δὲ τοῦ βίου πορισμὸν τὴν περιουσίαν τῶν νικωμένων, ἀσφαλῆ δ' ἀμοιβὴν τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ θανάτου οὐ μόνον τὴν συγχώρησιν ὅλων αὐτοῦ τῶν ἁμαρτημάτων ἀλλὰ καὶ τὰς σαρκικωτέρας τῶν ἀπολαύσεων. Τὰ ἐλατήρια λοιπὸν δὲν ἦσαν ἰσοδύναμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἀποτελέσματα ἀπέβησαν διάφορα· οἱ μὲν τουρκοπῶλοι ἦσαν μισθοφόροι ἁπλοῖ, μὴ ἔχοντες ζῆλον πλειότερον τῶν συνήθως ἐπὶ μισθῷ ὑπηρετούντων ξένων, οἱ δὲ ἐξισλαμισθέντες χριστιανόπαιδες ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, δι' οὗ ἐθεράπευον ἅπαντα τὰ πάθη αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα, ἅτινα ἦσαν τοσοῦτο μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ὅσον ἐταυτίζοντο μετὰ τῆς ὅλης τοῦ ἰσλαμισμοῦ τύχης. Ἐν γένει ὁ χριστιανισμὸς καθ' ἑαυτόν, ὅ ἐστιν ἁπλοῦν θρήσκευμα, οὐδέποτε σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῇ ἰσόπαλος πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· ἵνα νικηφορήσῃ, εἶχεν

Γενίτσαρος

(Εἰκὼν τοῦ Μπελλίνη—ΙΔ΄ αἰών.—Ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ)

νος πρὸς τοὺς λόγους τοῦ προφήτου, ἀφοῦ οὗτοι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ σπέρμα τοῦ Ἰσλάμ». Προσέθηκε δὲ καὶ ταῦτα· «Οἱ στρατιῶται οὗτοι, μὴ ἔχοντες οἰκογένειαν μήτε δεσμοὺς οἰκογενειακοὺς καὶ συγγενικοὺς οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς οὔτε πρὸς τὸν ἄλλον λαόν, θ' ἀνήκωσι καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἡγεμόνας εἰς οὓς ἀνήκουσιν».

ἀνάγκην πάντοτε κοσμικῶν τινων ἐπικούρων καὶ ἰδίως στρατιωτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, δι' ἧς ἐσώθη μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ μωαμεθανισμοῦ, πολλάκις δὲ κατετρόπωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶχεν ἤδη παρακμάσει ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κόσμῳ.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Οὐρχὰν τὸ πρῶτον ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ***Γενὶ-τσερί***, ὅ ἐστι νέος στρατός· ἐντεῦθεν τὸ κοινὸν τοῦ σώματος τούτου ὄνομα Γενίτσαροι, τοὺς ὁποίους ὁ τὰ πάντα ἀξιῶν νὰ ἐξελληνίσῃ Χαλκοκονδύλης μετωνόμασεν ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ὁπωσοῦν ***νεήλυδας***. Οἱ παῖδες ἡρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἴκων αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἑπτὰ καί, μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα, ἠσκοῦντο περὶ πᾶσαν στέρησιν καὶ σκληραγωγίαν, καὶ πρὸ πάντων ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην. Οὕτω δὲ παρασκευασθέντες κατετάσσοντο ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὸ τάγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ὠργανωμένον εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνδέσῃ ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν ὕπαρξιν μετὰ τοῦ νέου αὐτῶν θρησκεύματος καὶ τοῦ νέου δεσπότου. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατών· οἰκείους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς συναγωνιστάς, πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸν ὕπατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου ὠνομάζοντο καὶ ἐσεμνύνοντο ὅτι ἦσαν δοῦλοι, ἤτοι τουρκιστὶ ***κούλ***. Ἡ πρὸς αὐτὸν ὑπακοὴ δὲν ἐνωφθαλμίζετο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς χειραγωγοῦνται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου οἱ χριστιανοὶ πολῖται καὶ στρατιῶται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑπομνήσεως ὅτι εἰς τὸν δεσπότην ἐκεῖνον ὀφείλουσι τὴν καθημερινὴν αὐτῶν ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν. Ἐντεῦθεν ὅλα τὰ ἱεραρχικὰ τοῦ τάγματος τούτου σύμβολα καὶ τῶν ἀρχηγῶν τὰ ὀνόματα βάσιν εἶχον τὸν κοιτῶνα καὶ τὴν τράπεζαν καὶ τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἀπ' αὐτῶν ἐλαμβάνοντο. Ὁ συνταγματάρχης ἐλέγετο ***Τζορμπατζῆς***, ὅ ἐστι ζωμοδότης· οἱ μετὰ τοῦτον ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὁ ***Ἀσδζήμπασης***, ἤτοι ὁ ἀρχιμάγειρος, καὶ ὁ ***Σακάμπασης***, ἤτοι ὁ ὑδροφόρος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ μαγειρικοὶ λέβητες τῆς συμμορίας (τὰ καζάνια τοῦ ὀρτᾶ) ἦσαν ἱερά, ἡ δὲ ἑστία τοῦ μαγειρείου, τὸ ***ὀδζάκ***, ἦτο ἄσυλον ἀπαραβίαστον, τὸ ὁποῖον ἐξελαμβάνετο ἀντὶ τοῦ σώματος ὁλοκλήρου, καὶ περὶ ὃ συνήρχοντο οὐ μόνον διὰ νὰ φάγωσιν ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ βουλευθῶσιν. Ὀργανισμὸς κτηνώδης, ὅστις σκοπὸν πρόδηλον εἶχε νὰ κυβερνήσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ λαμπρῶς καταφαίνεται πᾶσα ἡ διαφορὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον εἶχον εὐγενὲς σύμβολον, τὴν σημαίαν, τὴν ἐρυθρὰν ἐκείνην σημαίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἤστραπτεν ἡ ἀργυρᾶ ἡμισέληνος καὶ ἡ δίστομος σπάθη τοῦ Ὀμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρχεν ἱερὰ παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἀπὸ τοῦ τερατώδους ἐκείνου θαύματος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν Μωάμεθ, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν λόγων αὐτοῦ ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου τούτου (1). Διὰ παραδόξου δὲ συγκυρίας περιστάσεων ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον ἱερὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοίκοις τῆς πόλεως, ἣν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους· διότι ἐξετυποῦτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπῖδος δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην,

(1) Ἱστορικῶς ἡ ἡμισέληνος οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν εἶχε πρὸς τὸν Ἰσλάμ. Ὁ ἀραβικὸς Ἰσλὰμ δὲν εἶχε τοιοῦτον σύμβολον, πρῶτον δὲ ἐκ τῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς ἡμισελήνου τὸ ***χοβαρεσμιακὸν*** κράτος τῆς Περσίας (κατὰ τὸν 12 καὶ 13 αἰῶνα). Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς ἡμισελήνου ἀνάγεται καὶ ἐν Ἀσίᾳ εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους τοῦ Ἰσλὰμ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ χριστιανισμοῦ.

ἥτις ἐκλιποῦσα ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὖθις ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἐνιδρυθείσης ὀσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιβεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατὺν χιτῶνα, τὸν τοσοῦτον δύσχρηστον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὡπλισμένοι διὰ δύο ὅπλων φοβερῶν ἀποβάντων εἰς τὰς χεῖράς των, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κυρτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σειόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερὸν τοῦ ἐρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χείμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιπάλων στίφη καὶ πολλάκις, ἐν ταῖς κρισιμωτέραις τῶν μαχῶν στιγμαῖς, αὐτοὶ διὰ τῆς ἀπτοήτου αὐτῶν ὁρμῆς ἀνεδείκνυον τὸ κράτος νικηφόρον. Ἀκριβέστερον ὅμως περὶ τῆς στρατολογίας καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ γενιτσαρικοῦ σώματος θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ βιβλίῳ. Ἐνταῦθα δ' ἐπιφέρομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ τάγματος τούτου τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀργανωθὲν καὶ τακτικῶς μισθοδοτηθὲν μόνιμον πεζικὸν σῶμα τῶν ***Πιαδὲ*** ἔπαυσε τοῦ νὰ μισθοδοτῆται, καὶ λαβὸν ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας ἀκινήτους κτήσεις, μεταβληθείσας βραδύτερον εἰς τιμάρια, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν στρατειῶν τὰ τῶν σκαπανέων ἔργα. Σημειοῦμεν προσέτι ὅτι τὸ παρὰ τοῖς δυτικοῖς εἰθισμένον ὄνομα τῶν σκαπανέων, ***Πιονιέ***, παράγεται ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ ***πιαδέ***, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄλλως τε συγγένειαν πρός τε τὸν ἑλληνικὸν ***πόδα*** (τὸ σανσκριτικὸν padam) καὶ ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα τῆς λατινικῆς καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ γαλλικὰ pion (ἐπὶ τοῦ ζατρικίου) καὶ piéton.

Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ οἴκοθεν εὐάριθμος τῶν ὀσμανιδῶν δύναμις δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν στρατολογίαν τῶν γενιτσάρων. Καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν, ὁ σκοπὸς τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ ἦτο νὰ αὐξήσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν μωαμεθανικὸν πληθυσμὸν καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξισλαμισμῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐξεπληρώθη. Παρεκτὸς τῆς συστηματικῆς ἐκείνης στρατολογίας, πλεῖστοι ἄλλοι χριστιανοὶ ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν· ἐκ τούτου δὲ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβη τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οὕτως εἰπεῖν ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος τουρκικός. Ἡ πολυπληθὴς αὕτη ἀρνησιθρησκία ἦτο ἐν μέρει ἑκούσιος καὶ ἐν μέρει ἀκούσιος. Τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκίαν ὑπέθαλψαν ποικίλα αἴτια, τὰ ὁποῖα προεῖπεν ἐν μέρει ὁ δαιμόνιος τοῦ Καρὰ-Χαλὴλ Τσεντερελῆ ὀφθαλμός. Τῳόντι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι εἶχον πάθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας καὶ δὲν ἔπαυσαν πάσχοντες ἀδιακόπως τοσαύτας συμφορὰς ἀπὸ ἀναριθμήτων ἐμφυλίων ἀγώνων καὶ ξενικῶν ἐπιδρομῶν ὥστε ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἀδιάσειστον τὸ αἴσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνότητος, ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἐκλελυμένης ὁμοθρήσκου πολιτείας, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν νέαν καὶ ἀκμάζουσαν κυριαρχίαν, αὐτομολοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἵνα κατανοήσωμεν ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πολὺ ἔτι βραδύτερον ἡ ἠθικὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔκλυσις, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ Ἴμβριος Κριτόβουλος, σύγχρονος ὢν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιοῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ κυριαρχία ἀπωλέσθη διὰ παντὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως τόσαι ἄλλαι προηγούμεναι κυριαρχίαι, ἡ τῶν Μήδων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων ([1]). Καὶ

([1]) Τοῦτο εἶναι παντάπασιν ἀνακριβές. Ὁ Κριτόβουλος οὐδὲν τοιοῦτον λέγει. Θρηνῶν ἁπλῶς τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παραβάλλων τὴν πτῶσιν τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης πρὸς τὰς τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πόλεων, Βαβυλῶνος, Καρχηδόνος καὶ αὐτοῦ τοῦ μυθικοῦ Ἰλίου, τὴν τοῦ Βυζαντίου συμφορὰν εὑρίσκει δεινοτέραν πασῶν τῶν ἄλλων καὶ διασκοπούμενος ἔκ τινος ὕψους μεγαλείου καὶ δυνάμεως εἰς οἵαν κατήντησε πτῶσιν καὶ ἐξαφάνισιν

ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ιη´ ἑκατονταετηρίδι, τοσαύτη ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα ἀπελπισία ὥστε ὁ καισάριος Δαπόντες διαπρυσίως ἐκήρυττεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ καταλόγῳ ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἀνατολῆς μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι μάταιαι εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσδοκίαι. Ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκίαν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ εὐρὺ στάδιον ὅπερ ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀποστατούντων, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ἀπαλλάξωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρὸς συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος στρατολογίας, ἵνα μὴ λεπτολογήσωμεν περὶ ποικίλων ἄλλων προσωπικῶν ἀφορμῶν καὶ περιστάσεων. Ἡ δὲ ἀκούσιος ἢ

Τὸ παιδομάζωμα
(Εἰκὼν Μ. Δόναστον, Βρεττανικὴ Βασιλικὴ Ἀκαδημία).

βιαία ἀρνησιθρησκία οὐ μόνον διενηργεῖτο διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας τῶν χριστιανοπαίδων ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἐμμέσων τρόπων προεκαλεῖτο, ἤτοι διὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως καὶ διὰ τῶν καταπιέσεων ἃς ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

Εἶναι δύσκολον βεβαίως νὰ ὑπολογισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων ὅσοι ἐξισλαμίσθησαν ἐν διαστήματι πέντε ἑκατονταετηρίδων ἐκ τοσούτων καὶ τοιούτων ἀφορμῶν. Ἀλλ᾽ ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὑπέρογκος συνάγεται προδήλως ἔκ τε τῶν καθόλου περιπετειῶν τῆς ὀσμανικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πολυαρίθμων εἰδικῶν αὐτῆς γεγονότων. Ὅτε ὁ Ἐρτογροὺλ κατεστάθη κατὰ πρῶτον περὶ τὸ ὄρος Τῆμνον τῆς Βιθυνίας, δὲν συνεπήγετο μεθ᾽ ἑαυτοῦ εἰμὴ 400 τουρκικὰς οἰκογενείας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι

τοιαῦτά τινα φιλοσοφεῖ (Βιβλ. Α´ 68—69)· «Οὕτως οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων πιστὸν οὐδὲ βέβαιον, ἀλλὰ πάντα δίκην εὐρίπου ἄνω καὶ κάτω στροβεῖται καὶ περιφέρεται ταῖς ἀγχιστρόφοις τοῦ βίου μεταβολαῖς, παίζοντα καὶ παιζόμενα παρὰ μέρος καὶ οὐδέποτε στήσεται τῆς ἀτάκτου καὶ ῥοώδους φορᾶς καὶ κινήσεως καὶ τῆς ἀλλοπροσάλλου παλιρροίας τε καὶ μεταβολῆς, ἕως ἂν ἐν τοῖς οὖσι τὸ εἶναι ᾖ».

οἱ ἀπόγονοί του, γενόμενοι βαθμηδὸν κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσαι ἀπὸ τῆς ια΄ ἑκατονταετηρίδος εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν σελδζουκιδῶν λεγομένων Τούρκων, συνεχώνευσαν εἰς ἓν τὴν ὁμάδα τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προεγκατασταθέντων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κατωρθώθη εἰμὴ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα. Ὁ μὲν Οὐρχὰν δὲν προσεκτήσατο ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰμὴ τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν τοῦ γείτονος αὐτοῦ Καρασῆ· ἄλλαι δέ τινες προσκτήσεις τοιούτων χωρῶν διεπράχθησαν μετὰ πεντήκοντα μόλις ἔτη· ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρχάν, Μουρὰτ Α΄, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου τούτου Βαγιαζὴτ τοῦ Α΄. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρχὰν καὶ ὁ Μουράτ, ἀφοῦ συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, καθυπέταξαν προσέτι μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπεδούλωσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέστησαν τὴν Σερβίαν ὑποτελῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι ταῦτα πάντα μόνον διὰ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, οὐδὲ μόνον διὰ τῶν εὐαρίθμων χριστιανοπαίδων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τότε τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· καὶ ὅτι ὁ ἑκούσιος ἢ ἀκούσιος ἐξισλαμισμὸς πολυαρίθμων χριστιανῶν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους θριάμβους τῆς ἡμισελήνου καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ κράτους τῶν ὀσμανιδῶν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἴς τινα γνωστὰ εἰδικώτερα γεγονότα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων.

Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Οὐρχὰν συνέκειτο ἐξ ἀρνησιθρήσκων πρὶν ἔτι συγκροτηθῇ ὁ ἐκ χριστιανοπαίδων στρατός, διότι ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων δορυφορούμενος ὁ ὀσμανίδης ἡγεμὼν ἐπορεύθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα Χατζῆ Μπεκτάς, ἵνα παρακαλέσῃ αὐτὸν νὰ εὐλογήσῃ τὸ νέον τάγμα. Οἱ δὲ πολυθρύλητοι Μιχάλογλοι, οἱ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διατελέσαντες κληρονομικοὶ ἡγεμόνες τοῦ Ἀκιντζί, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπόγονοι τοῦ Μιχαὴλ Κέσε ἢ Κοσσύφου, ἑνὸς τῶν πρώτων μεγάλων ἀρνησιθρήσκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν οἰκειοθελῶς πρὸς τὸν Ὀσμὰν προσελθόντων. Ἀπὸ τοῦ 1380 καὶ ἐφεξῆς θέλομεν συναντήσει πολλοὺς ὀνομαστοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένους ἀρνησιθρήσκους, οἷον τὸν ἔγγονον τοῦ ἀλβανοῦ δυνάστου Λιόση, τὸν καὶ πασᾶν καὶ κηδεστὴν τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου γενόμενον· τοὺς Ἀλβανοὺς ὡσαύτως Ἰσαῒμ καὶ Κωστῆν, ἀμφοτέρους σταλέντας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς βοήθειαν τοῦ δεσπότου Ἰωαννίνων Θωμᾶ κατὰ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα· τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Σισμάν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιε΄ ἑκατονταετηρίδος γενόμενα, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ ἀκριβέστερον. Ἐνῷ δὲ ἀπειράριθμοι ἐγένοντο, μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοί, σπανίως συνέβαινε τὸ ἐναντίον, σπανίως δηλαδὴ μουσουλμάνοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον πολύκροτον ἀναφέρεται τοιοῦτο γεγονός, τὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἰς στιγμήν τινα καθ' ἣν τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐφάνη κινδυνεῦον σπουδαῖον ὁπωσοῦν κίνδυνον. Κατόπιν δὲ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἀπέβη τοσοῦτον σπανία, ὥστε οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὰ ὀλίγιστα αὐτῆς παραδείγματα ὡς ὅλως παράδοξα καὶ ἀπροσδόκητα, ὅπως ὁ καισάριος Δαπόντες λ. χ. ὁ ἀφιερῶν δύο σελίδας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Πατμπουροὺν Μεχμὲτ ἐφέντης καὶ ὁ Μουσταφᾶ ἐφέντης, ἀμφότεροι ὑπάλληλοι τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργείου, ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς Χριστὸν μουσουλμάνος ἐθανατοῦτο ἀμέσως, ἂν δὲν ἐδραπέτευεν, ἀλλὰ τὰ πλήθη μάρτυρες δὲν γίνονται· τὰ πλήθη ἀκολουθοῦσι συνήθως τὴν φωνὴν τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, θεραπεύουσα πολυειδῶς τὰ συμφέροντα τῶν προαιρουμένων νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὑπέθαλπεν ἀδιακόπως τὴν προαίρεσιν αὐτῶν ταύτην. Τούτου ἕνεκεν ηὐδοκίμησε τοσοῦτον τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ, οἱ δὲ ὀσμανίδαι

τοῦρκοι ἀπηρτίσθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων μάλιστα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου ὀλίγιστοι εἶναι οἱ μωαμεθανοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ γνησίᾳ τουρκικῇ καταγωγῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας οἱ Ὀσμανίδαι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε μεταναστεύσεις τινὰς τουρκικῶν, τουρκομανικῶν, ταταρικῶν καὶ ἀραβικῶν φυλῶν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην [1]. Οὕτω λ.χ. περὶ τὰ μέσα τῆς ιδ´ ἑκατονταετηρίδος ὁ τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς ἐγκατέστησε περὶ Καλλίπολιν τουρκικάς τινας καὶ ἀραβικὰς ἀποικίας· περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ σουλτὰν Βαγιαζὴτ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπομένης ὁ σουλτὰν Μουρὰτ Β´ μετεβίβασαν ἐξ Ἀσίας Τουρκομάνους μὲν περὶ Φιλιππούπολιν καὶ Ἀξιὸν καὶ Ζαγορὰν καὶ Σόφιαν, Ταταρους δὲ περὶ Φιλιππούπολιν ὡσαύτως, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σῴζει ὁ τόπος τῆς κατοικίας αὐτῶν τὸ ὄνομα Ταταρ παζαρί. Ἀλλ᾽ αἱ ἀποικίαι αὗται, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, ἦσαν πάντοτε σχετικῶς ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν εὐρωπαϊκὸν πληθυσμὸν σφόδρα εὐάριθμοι, ὥστε δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Οὐδὲ ἐγένοντο ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ἀλλ᾽ ἐπὶ ἑτέρῳ. Εἴδομεν ὅτι μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας δι᾽ ἃς ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων ὑπῆρξε τὸ ἀτίθασον καὶ δυσήνιον τῶν τουρκικῶν φυλῶν πνεῦμα. Ὁ δύστροπος οὗτος αὐτῶν χαρακτὴρ προεκάλεσε πολλάκις αἱματηρὰς τιμωρίας, οἵα λ. χ. ὑπῆρξεν ἡ φοβερὰ καταστροφὴ πολλῶν ἑκατοντάδων Τουρκομάνων, ἣν τῷ 1426 διέπραξεν ἐν Ἀμασείᾳ ὁ Γιουρκὲτζ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἕξεις. Ἕτερος δὲ τρόπος θεραπείας τοῦ κακοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀποξένωσις τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Ταταρων ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου πολλοὺς ἔχοντες τοὺς ὁμοφύλους ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικινδυνότεροι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν κυρίως διενηργήθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες οὐδόλως ἠλάττωσαν τὴν ἀδιάκοπον διὰ χριστιανῶν προσαύξησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου κράτους.

Ἡ δὲ προσαύξησις αὕτη δὲν συνεπήγετο μόνον τὸν ὑλικὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ πληθυσμοῦ, συνετέλει προσέτι καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μαχίμου αὐτοῦ πνεύματος. Εἴπομεν ὅτι τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα εἶναι ἐξόχως ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον· διότι συναρμολογοῦν πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ παρόντος βίου καὶ ἁπάσας τοῦ μέλλοντος τὰς προσδοκίας μετὰ τῆς κατακτήσεως ἐμπνέει εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀκατάσχετόν τινα ὁρμήν, τὴν καλουμένην θρησκοληψίαν. Ἀλλ᾽ ἡ θρησκοληψία δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος· καθὼς πάντα τὰ πάθη, καὶ μάλιστα τὰ σφοδρὰ πάθη, κορέννυται ἐπὶ τέλους καὶ ἀρχίζει νὰ μαραίνεται. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἅμα κτησάμενοι τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ὅσα κατὰ τὸ δόγμα των δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ποθήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤτοι περιουσίαν, γυναῖκας, ἀξιώματα, εἶναι φυσικώτατον συνήθως νὰ προτιμῶσι τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἢ τοὺς διηνεκεῖς τοῦ πολέμου κινδύνους, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ παρεχόμεναι αὐτοῖς ἐπαγγελίαι περὶ μελλούσης μακαριότητος, ἐὰν πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι. Τούτου ἕνεκεν ἀνέκαθεν παρετηρήθη ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ τοῖς νεοφύτοις καὶ ἀποβαίνει ἀσθενεστέρα παρὰ τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἀδιάκοπος τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμὸς παρεῖχε πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν κοινωνίαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην τῆς κοινωνίας ταύτης δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ

---

[1] Ἀλλὰ καὶ εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς Θεσσαλίαν ἤγαγον ἀπὸ μικρᾶς Ἀσίας Τούρκους γεωργοὺς τοὺς λεγομένους ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων *κονιάριδες*, ὡς ἐξ Ἰκονίου ἐλθόντας.

τούτου ὡρίσθη πρὸ πάντων ὅτι τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει στρατολογεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων· καὶ τῳόντι, ἐν ὅσῳ ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη ἀπαράβατος, τὸ τάγμα ἐκεῖνο διετέλει πειθαρχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀκατάσχετον ἐν πολέμῳ (¹)· ἅμα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ις' ἑκατονταετερίδος ἐνοθεύθη, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἡ στρατολογία αὐτοῦ, τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ ἀντὶ ἐρείσματος τοῦ κράτους κατήντησεν ἐπικίνδυνον μᾶλλον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ στασιαστικοῦ καὶ ἀτάκτου αὐτοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐδίδοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἰδίως ἐν τῇ ιε' καὶ τῇ ις' ἑκατονταετηρίδι, κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς. Ἅμα δὲ ἔπαυσεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τοῦτο ἐπῆλθεν ἀμέσως ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων ἔκλυσις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἀπηρτίσθη ἐξ ἔθνους τινὸς ἰδίου ἀλλὰ μόνον ἐξ ἰδίου θρησκεύματος· δι' ὃ καὶ οὐδέποτε ὠνόμασεν ἑαυτὸ τουρκικὸν ἀλλὰ ἢ ὀσμανικόν, δηλαδὴ δημιούργημα τοῦ Ὀσμάν. ἢ μουσουλμανικόν, δηλαδὴ ἄθροισμα τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς, Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ μόνον κατόρθωμα τῶν ὀσμανιδῶν· διότι καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀνεδείχθησαν ἀνεπιτηδειότατοι πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἤγειραν, ἢ μᾶλλον τοῦ στρατοπέδου ἐν ᾧ ἐσκήνωσαν.

Διεξήλθομεν ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἱδρυθέντας ἐπὶ Οὐρχάν, διότι τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ραγδαίας κατακτήσεις τὰς ὁποίας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀφηγηθῆ ὅσον ἡ ἀκριβὴς τῶν θεσμῶν ἐκείνων γνῶσις. Ὅταν παραβάλωμεν τῳόντι τὴν πολιτικὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν εἰς ἣν περιῆλθον, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν προεκτεθέντων, οἵ τε τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ οἱ Φράγκοι, πρὸς τὴν δαιμονιώδη τέχνην δι' ἧς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ ἡγεμόνες τῶν ὀσμανιδῶν κατεσκεύασαν τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων οὓς προέκειτο νὰ κατακτήσωσι, θέλομεν εὐχερῶς ἐννοήσει πῶς ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων μνηστήρων, οἵτινες ἐν τῇ ιδ' ἑκατονταετηρίδι ἤρισαν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὀσμανίδαι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κατισχύσωσι. Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τούτου. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεμνήσαμεν πῶς εἶχον ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου τὰ πράγματα, ὅτε τῷ μὲν 1326 ὁ Οὐρχὰν διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀσμάν, τῷ δὲ 1328 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, καταλύσας τὸν μακρὸν πρὸς τὸν πάππον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀνεγνωρίσθη μόνος κύριος τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Οὐρχὰν δὲν ἦρχεν ἔτι εἰμὴ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιθυνίας μέρους μετὰ τῆς προσφάτως κατακτηθείσης Προύσης, ἐνῷ τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐξετείνετο ἐφ' ἁπάσης τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνον πρὸς τούτοις οὐκ ὀλίγας τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν χωρῶν, ἀξιόλογον μέρος τῆς Πελοποννήσου καί τινας νήσους. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔτι καταπαύσῃ ὁ ἐμφύ-

(¹) Τοῦτο ἐγίνετο ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ ἐνεργουμένου παιδομαζώματος ἐξελέγοντο οἱ ἐξωτερικῇ διαπλάσει τοῦ σώματος καὶ εὐφυΐᾳ πνεύματος ἐξέχειν δοκοῦντες παῖδες, οἵτινες δὲν εἰσήγοντο εἰς τὸ τάγμα τὸ στρατιωτικὸν ἀλλὰ παιδευόμενοι ἰδιαιτέραν παίδευσιν ἐλάμβανον ὑπηρεσίας ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἐντεῦθεν προήγοντο εἰς διάφορα ἀξιώματα. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν μεγάλων βεζιρῶν, ὁ Μαχμούτ, ὁ Ρουμί (ἤτοι ὁ Μαχμοὺτ ὁ Ἕλλην ὁ ἐπὶ τοῦ Μεχμὲτ Β' πορθητὴς τῆς Σερβίας), ὁ ἐπὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Α' Ἰβραὴμ πασᾶς, ὁ Μεχμὲτ Σοκόλης (ἐπὶ τριῶν σουλτάνων, Σουλεϊμὰν Α', Σελὶμ Β' καὶ Μουρὰτ Γ') καὶ ἐκ τῶν στρατηγῶν ὁ πορθητὴς Χανίων (ἐπὶ τοῦ Ἰβραὴμ Α') Γιουσοὺφ πασᾶς καὶ ἄλλοι πολλοὶ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἦσαν χριστιανικῆς καταγωγῆς.

λιος μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων πόλεμος, ὁ Οὐρχὰν εἶχε κυριεύσει τὴν Νικομήδειαν καὶ μετ᾿ οὐ πολὺ ἐπολιόρκησε τὴν Νίκαιαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, ἀφοῦ ἐξησφάλισεν ὁπωσοῦν τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπεχείρησε τῷ 1330 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην. Ἀλλ᾿ ὁ στρατὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς μικρὰν Ἀσίαν δὲν ἦτο ἀποχρώντως ἠσκημένος, οὐδ᾿ ἐνάμιλλος τῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα ἀντιπαρέταξεν ὁ Οὐρχὰν καὶ τὰ ὁποῖα προσφάτως εἶχον λάβει τὸν νέον αὐτῶν ὀργανισμόν. Ἡ μάχη συνεκροτήθη οὐ μακρὰν τῆς Χρυσοπόλεως ἐν χωρίῳ Πελεκάνῳ προσαγορευομένῳ. Καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἠγωνίσθησαν, ὡς φαίνεται, γενναίως, διότι τούτου μὲν ἐφονεύθη ὁ ἵππος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπληγώθη Ἀλλ᾿ ὁ ἀγόμενος ὑπ᾿ αὐτῶν στρατός, ἥκιστα πειθαρχῶν, κατ᾿ ἀρχὰς μὲν προήλασε πρὸς τὰ πρόσω παρὰ τὰ διατεταγμένα· ἔπειτα δὲ νομίσας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφονεύθη ἐτράπη οὐδὲν ἧττον ἀτόπως εἰς φυγὴν καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πολεμίων, μόλις διασωθέντων τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην

Πύλη τῆς Νικαίας

παρεδόθη καὶ ἡ Νίκαια εἰς τοὺς Ὀσμανίδας διὰ συνθήκης, δι᾿ ἧς ἐπετράπη μὲν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὴν φρουρὰν ν᾿ ἀπέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὀλίγιστοι ὠφελήθησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἀπηλπισμένοι ἀπὸ τὴν ὁμόθρησκον βασιλείαν παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν νικητήν. Διοικητὴς τῆς Νικαίας προεχειρίσθη ὁ τοῦ Οὐρχὰν πρεσβύτερος υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς, ὅστις εἶχε στρατηγήσει τοῦ πολιορκήσαντος αὐτὴν στρατοῦ, καὶ μετ᾿ οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδδὶν ἀνεδείχθη ὁ δεύτερος βεζίρης τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ, ὃν κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα συναντῶμεν, εἶναι λέξις περσική, Paichah, σημαίνουσα ***τὸν πόδα τοῦ βασιλέως*** κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς αὐλαῖς ἔθος τοῦ νὰ καλῶνται οἱ ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοὶ ***πόδες, χεῖρες, ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα τοῦ βασιλέως***. Ἀπεδόθη δὲ ὁ τίτλος οὗτος ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει πρῶτον μὲν εἰς τὸν Ἀλαεδδίν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Σουλεϊμάν, καὶ συγχρόνως εἰς τρεῖς ὀνομαστοὺς λογίους ἄνδρας, τὸν Μουχλὶς πασᾶν, τὸν Ἀασσὶκ πασᾶν καὶ τὸν Σινᾶν πασᾶν[1].

---

[1] Ἡ παλαιὰ αὕτη μᾶλλον εὐφυὴς ἢ ἀκριβὴς καὶ πειστικὴ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἀπορρίπτεται σήμερον καὶ ὑπὸ Τούρκων καὶ ὑπὸ εὐρωπαίων Τουρκιστῶν. Ὁ περίφημος γλωσσολόγος γερμανὸς Pott θεωρεῖ τὴν λέξιν ὡς περσικὴν σημαίνουσαν ἄρχοντα (ἐκ τῆς ρ. ***πατ, πάτι πάτι-σάχ*** =κραταιὸς σάχης, σανσκριτ. pata, λατ. potis, potens, ἑλλην. δεσ-πότης, ***πόσις*** (=κύριος, οἰκοδεσπότης), πότνια=σεπτὴ-θεά. Ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς ἀρχαίας τουρκικῆς λ. ***πεσέ*** (peché), ἥτις ἦν πρόσρησις τιμητικὴ τοῦ ***πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ*** παρὰ Τούρκοις ὅπως ***τὸ ἀγᾶς***. Παραδίδεται δὲ ὅτι ὁ Οὐρχὰν καταστήσας τὸν πρεσβύτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν βεζίρην ἐκάλει αὐτὸν πάντοτε τιμητικῶς πεσέ, ἤτοι ***ἀγᾶν*** καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἡ λ. σημασίαν ***βεζίρου***, ἤτοι ὑπουργοῦ, ἡ ἐντεῦθεν δὲ προσηγορία αὕτη ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλα ἀξιώματα.

Ἡ ἐν Πελεκάνῳ ἧττα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μάχη καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ δὲ ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', συμβάντος ἐν ἔτει 1341, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ 17 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν μέγα κατὰ τῶν ἡμετέρων διέπραξαν. Ἐκυρίευσαν μὲν τὴν ἀρχαίαν Κίον, ἥτις καλουμένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Κιβωτὸς ἦτο ἀπὸ τῆς θαλάσσης προπύργιον τῆς Νικαίας· ἔπειτα ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν γειτόνων τουρκομάνων δυναστῶν τοῦ Καρασῆ, ἤτοι τῆς ἀρχαίας Μυσίας, περιέλαβον ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτῶν, κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του, χώραν ὑπὸ ὁμοφύλων κατεχομένην, καὶ προσεκτήσαντο οὕτω, παρεκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Βιθυνίας πόλεων, Προύσης, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βασιλέως Ἀττάλου πρωτεύουσαν, τὴν Πέργαμον· τελευταῖον δὲ κτησάμενοι διὰ τῆς προσλήψεως τῆς τοῦ Καρασῆ χώρας ναυτικὴν δύναμιν, ἣν πρότερον δὲν εἶχον, ἐπεχείρη-

---

Σημειωτέον ὅτι σήμερον ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ νύμφη τὸν πρεσβύτατον τῶν ἀνδραδέλφων καλεῖ ἀγᾶ ἐφέντη, τὸν νεώτατον *τζελεπῆ* (ἐκ τοῦ ἀρχαίου τουρκικοῦ τζαλὰπ=κύριος), τοὺς δὲ μεσάζοντας *πασᾶ* ἐφέντη. Πρὸς τούτοις οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ μόνον οἱ ἑλληνόφωνοι, *οὐχὶ* οἱ τουρκόφωνοι, τὴν λ. *πάσα* ἢ *πασᾶ* μεταχειρίζονται ἀντὶ τοῦ παρὰ τοῖς λοιποῖς Ἕλλησι *κύριος*, πασᾶ Δημήτριος, πασᾶ Σάββας, προτάσσοντες αὐτὴν πάντοτε τοῦ κυρίου ὀνόματος, οὐδέποτε ἐπιτάσσοντες, οἱ δὲ Φαρασιῶται τοῦ Ἀντιταύρου καλοῦσι τοὺς πρεσβυτέρους ἀδελφοὺς *ποσάκα* (Τὴν λ. ταύτην ὑπελάμβανον ἐγὼ ἄλλοτε ὡς ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἑλλην. *πόσις*, ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι ὅτι προῆλθεν ὅπως καὶ τὸ *πάσα* ἢ *πασᾶ* ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *πεσὲ* ἐν τῇ πρώτῃ οἰκογενειακῇ, οὐχὶ τῇ ὕστερον πολιτικῇ, σημασίᾳ καὶ χρήσει τοῦ ὀνόματος). Ἀλλ' ἐνταῦθα γενόμενοι τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἱεραρχίᾳ καθιερωμένων τιμητικῶν προσηγοριῶν, αἵτινες εἰσὶ γνωσταὶ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ δημώδει ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Τοιαῦται προσηγορίαι εἶναι :

α'. *Ἐφέντης*, τιμητικὴ προσηγορία διδομένη ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, τοῦ σουλτάνου, καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν πριγκίπων καὶ πριγκιπισσῶν μάλιστα καὶ πάσης τάξεως, μὴ στρατιωτικῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἰδίως λογίων, μέχρι πολιτῶν ἐχόντων κοινωνικήν τινα θέσιν ἐπιφανῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑλλην. *αὐθέντης*, ὅπερ ἐκ τῆς πρώτης σημασίας τοῦ *αὐτουργός* (καὶ φονεύς) καταντῆσαν παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἐν τῷ authenticus τοῦ Κικέρωνος, καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις λατινικαῖς γλώσσαις) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἔγκυρος, *ἀξιωματικὸς* μετέπεσεν ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν γενικὴν σημασίαν τοῦ *κύριος*, ὅπως τὸ *δεσπότης* (ἀλλὰ μὴ εἰδικευθὲν ὅπως τοῦτο ἐν τῷ *δεσπότης* καὶ *δεσποτᾶτον*), ἀλλὰ διατηρῆσαν πάντοτε τὴν γενικὴν σημασίαν τοῦ *κύριος* (μετὰ γενικῆς μάλιστα ἀνωμάλως σχηματιζομένης αὐθεντός), καὶ ἐντεῦθεν διδόμενον καὶ εἰς βασιλεῖς καὶ εἰς δεσπότας καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας τοὺς οἰκουμενικούς, οἵτινες μέχρι σήμερον προσαγορεύονται ἐν τοῖς πολυχρονισμοῖς καὶ οὕτω («ἡμῶν *αὐθέντην* καὶ *δεσπότην*, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον δεῖνα), ἔτι δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας Βλαχίας καὶ Μολδαυίας. Ἐκ τοῦ *ἐφέντης Ζεϊβέκαις* Τούρκοις, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρήχθη ἡ προσηγορία *ἐφέ*, διδομένη εἰς πρεσβυτέρους ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς *προστάτας*.

β'. *Ἀγᾶς*, ἀρχαία τουρκικὴ λ. σημαίνουσα κύριος ὡς τιμητικὴ προσηγορία διδομένη εἰς πατέρα ἢ πρεσβύτερον ἀδελφὸν ἢ ἀρχηγὸν οἰκογενείας, ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ καὶ στρατιωτικῇ καὶ αὐλικῇ ἀρχοντικὴ τάξις εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων, εἰς τὸν ἀγορανόμον (ἐχτισὰπ ἀγασῆ) τὸν ἐπέχοντα τὴν θέσιν τοῦ νῦν δημάρχου (σεχρεμινί), εἰς τὸν ἀρχιευνοῦχον, ἔτι δὲ καὶ εἴς τινας στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς κατωτέρους τοῦ ταγματάρχου (κὸλ - ἀγασῆ=ὑποταγματάρχης, πολοὺκ - ἀγασῆ=λοχαγός). Τιμητικῶς ἡ προσηγορία *ἀγᾶς* δίδεται καὶ εἰς πολίτας ἀξιοτίμους μὴ λογίους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εἰς τοὺς λογίους καὶ καθηγητὰς διδομένην προσηγορίαν *ἐφέντη*.

γ'. ***Μπέυ*** (ἢ μπέγ). Ἡ πλημμελῶς ἐκ τοῦ περσικοῦ (μπάι=πλούσιος, εὐπατρίδης, ἄρχων) ἐτυμολογουμένη λ. φαίνεται μᾶλλον ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς τουρκ. μπέυ, ἀρχαίας τουρκικῆς λ. τῆς αὐτῆς ῥίζης μετὰ τῆς τουρκ. λ. μπεγιοὺκ=μέγας (πρβλ. καὶ μπουγὰ=ταῦρος) καὶ ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ *μεγιστάν*. Ἐδίδετο δὲ ἀνέκαθεν παρὰ τοῖς τουρκικοῖς λαοῖς εἰς φυλάρχους καὶ ἔπειτα εἰς ἡγεμόνας, προτασσομένης μάλιστα τῆς λ. ἀτὰ=γέρων, σεβαστός, ἀτάμπεϋ=ἡγεμών. (Οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ εἰς

σαν δύο ἐπιδρομάς, τὰς πρώτας ὅσας διέπραξαν εἰς τὴν Εὐρώπην, τῷ 1337 καὶ τῷ 1340, ἐξ ὧν κατὰ τὴν μίαν μὲν ἀπεκρούσθησαν, κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ πολλὴν ἀπεκόμισαν λείαν ἀλλ' ὁριστικῶς οὐδαμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας κατεστάθησαν, οὐδὲ τότε οὐδὲ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἑπτακαίδεκα ἔτη. Ἐμετρίασε δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τῶν 25 περίπου ἐνιαυτῶν ἡ κατακτητικὴ τῶν Ὀσμανιδῶν ὁρμή, διότι ὁ Οὐρχὰν εἶχε νομίσει συνετόν, πρὶν ἢ ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νεωστὶ ἱδρυθέντων θεσμῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἠρείδοντο ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι. Ἐπὶ τούτῳ κατεσκεύασεν ἐν Προύσῃ μὲν καὶ ἐν Νικαίᾳ τζαμία, σχολεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα καταστήματα, κατῴκισε δὲ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου μουσουλμάνους κοινοβιώτας καὶ ἐρημίτας, τοὺς καλουμένους Δερβίσιδες καὶ Σαντώνους, ἀντὶ τῶν πρότερον αὐτόθι διατριβόντων χριστιανῶν μοναχῶν.

Ἐν διαστήματι λοιπὸν 25 περίπου ἐνιαυτῶν, ἤτοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸὐπόλοιπον τῆς τοῦ Οὐρχὰν ἀρχῆς, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία οὐδένα νέον σπουδαῖον κίνδυ-

---

τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ *σελδσούκου* σουλτάνου Μαλέκσαχ ὑπαγόμενοι σελδσοῦκοι ἡγεμόνες τῆς μ. Ἀσίας καὶ Συρίας καλούμενοι καὶ μελὶκ (ἀραβιστί), ἤτοι βασιλεῖς. Ἐντεῦθεν ἡ λ. μπέυ ἔλαβε σημασίαν φεουδάρχου πρώτης τάξεως, πρίγκιπος ἢ δουκὸς ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ φεουδαρχίᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ σύστασις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους συνδέεται μετὰ τῆς εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ ἀπονομῆς τοῦ τίτλου *μπέυ*. Οὕτω δ' ἐτιτλοφοροῦντο καὶ οἱ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἡγεμόνες ἐπὶ μακρὸν ἔχοντες καὶ τὴν ἐπίσημον ἀραβικὴν προσηγορίαν ἐμὶρ=ἡγεμών, ἑωσοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκράτησεν ἡ ἄλλη προσηγορία *σουλτάν*. Τὸν αὐτὸν τίτλον ἔφερον καὶ οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι ἡγεμόνες τῆς Μ. Ἀσίας τῶν ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ σελδσουκικοῦ κράτους τοῦ Ἰκονίου παραχθέντων κρατῶν (Ἀιδὶν μπέυ, Οὐμοὺρ μπέυ, Καραμὰν μπέυ). Ἀλλ' εἰ καὶ τὴν προσωνυμίαν *μπέυ* ἔφερε μόνος ὁ ἡγεμών, ὅμως διατηρουμένης καὶ τῆς ἀρχῆθεν σημασίας τοῦ ὀνόματος ἔτι ἐπὶ τῶν πρώτων ἡγεμόνων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἡ προσωνυμία *(μπέυ)* ἐφέρετο τιμητικῶς καὶ ὑπὸ πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, συνεστήθη δὲ πολὺ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ τιμητικὴ προσηγορία *μπεϋλὲρ μπέυ*=μπέυς μπέυδων, καὶ ἐδόθη κατ' ἀρχὰς εἰς δύο πραγματικοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρούμελης (Ἀνατολοῦ *μπεϋλέρμπεϋ* καὶ ***Ρούμελι μπεϋλέρμπεϋ*** κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἡμέτερα «δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, δομ. τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως ἢ τῆς Εὐρώπης). Μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ τίτλος *μπέυ* ὡς πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κράτους περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν, ἐπικρατησάντων ἄλλων τίτλων (σουλτάν, πατισάχ, εἶτα δὲ καὶ ***χαλίφ***), ἀλλ' ὡς τίτλος τιμητικὸς ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ὑπάρχει μέχρι νῦν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, προσαγορεύονται δὲ οὕτω·

α'. Πάντες οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τῶν μέχρι πρὸ μικροῦ ὑποτελῶν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει χριστιανικῶν κρατῶν (Βλαχίας, Μολδαυίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου, Μάνης, Σάμου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ Λιβάνου).

β'. Οἱ μωαμεθανοὶ τιμαριοῦχοι καὶ τιμαριοῦχοι ἱππόται.

γ'. Πάντες οἱ παῖδες μεγάλων πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τοῦ κράτους (οὐχὶ οἱ πρίγκιπες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, οἱ καλούμενοι, ὡς εἴπομεν, ἐφένται), γενικῶς δὲ πάντες οἱ στρατιωτικοί, ἀξιωματικοί, οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ ὑπάλληλοι οἱ μὴ ἔχοντες βαθμὸν καὶ τίτλον *πασᾶ* ἢ μὴ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν τάξιν τῶν διδασκάλων καὶ δικαστῶν τοῦ ἱεροῦ νόμου, οἵτινες καλοῦνται ***ἐφένται,*** ἔτι δὲ οἱ υἱοὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς οἰκογενείας ὁπωσοῦν γνωστὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ ἐν τῷ ὀνόματι ἔννοια τῆς *ἀνωτάτης ἀρχῆς* καὶ κράτους διετηρήθη ἐν τῷ ἐπιθέτῳ ***μπεϋλὶκ***=ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος, εἰς τὸ δημόσιον (λέγονται οὕτω καὶ τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀντονομαστικῶς) καὶ μπεϋλκιδζὶ=ὁ ἐπὶ τῶν τοῦ *κράτους*· (οὕτως ἐκαλεῖτο πρότερον ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διβανίου ὁ συντάττων καὶ ἐκδίδων τὰ φερμάνια καὶ τὰ βεράτια· νῦν καλεῖται οὕτως ὁ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν θρησκευμάτων ἐπὶ τῶν ἀλλαξοπιστιῶν ἀνώτερος ὑπάλληλος.

δ'. ***Χὰν***=ἡγεμών. Ἀρχαία τουρκομογγολικὴ παραληφθεῖσα ἐκ τῆς Σινικῆς (χαγγὶ=ἡγεμών ; ***Χὰν*** προσηγορεύοντο πάντες οἱ ἡγεμόνες τῶν τουρκικῶν καὶ μογγολικῶν λαῶν (πρβλ. Δζίγγις-Χὰν=μέγιστος Χάν), ἔμεινε δὲ ἡ προσηγορία αὕτη καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ὀσμανιδῶν μέχρι σήμερον.

νον διέτρεξεν ἀπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν· ὥστε ἐδόθη αὐτῇ καιρὸς νὰ παρασκευασθῇ, ἂν ὄχι εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀπολεσθέντα, τοὐλάχιστον εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὰ περιλιπόμενα, δηλαδὴ νὰ προφυλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῆς κτήσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων πολεμίων. Καὶ εἶχε πρὸς τοῦτο μυρίους τρόπους. Δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως χρηματικῶν πόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶχε πλέον τοὺς ἀρχαίους θησαυρούς, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο πολὺ μικροτέρα ἀλλὰ καὶ διότι ὑπέκυψεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἐμπορικὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν αὐτοὶ δι' ἴδιον λογαριασμὸν τὰ τελωνιακὰ τέλη τῆς παρ' αὐτῶν διεξαγομένης ἐμπορίας. Θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς τερατώδους ζημίας ἣν ὑπέστη ἐκ τούτου τὸ κράτος, ἅμα παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐνῷ ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰσέπραττεν ἀπὸ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τὰ 100.000.000 δραχμῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον, ἂν ὄχι τὸ ἥμισυ, κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ τελωνείου, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ τελωνεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἰσέπραττεν εἰμὴ μόνον τρισμυ-

---

Παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς οὐδεὶς πλὴν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος ἔχει τὴν προσηγορίαν ταύτην, ὁ θηλυκὸς ὅμως τύπος τοῦ ὀνόματος *Χανούμ* (ὀρθότερον Χουνάμ), δηλ. ἡ χανοὺμ= *κυρία*, δέσποινα, εἶναι συνηθεστάτη προσηγορία τουρκίδων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ἄλλαις μεγάλαις πόλεσιν, ἐνῷ παρὰ τοῖς Τούρκοις τῆς ἔνδον Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι συνήθης ἡ ἀραβ. λ. σίττι=κυρία (θηλ. τοῦ seid= κύριος, ὅπερ ὅμως δὲν λέγεται περὶ ἀνδρῶν. Ἐκ τοῦ *χὰν* ὠνομάσθη χὰν καὶ τὸ λεγόμενον *χάνιον*, ἤτοι εὐρὺ ἐν εἴδει φρουρίου ᾠκοδομημένον πανδοχεῖον· διότι μόνος ὁ Χὰν εἶχε τοιαύτην κατοικίαν (ἐκ τοῦ χὰν δὲ τούτου παρὰ Πέρσαις καὶ Τούρκοις καὶ χανὲ=οἶκος, ἐξ οὗ καὶ χανεδὰν (περσιστί)= ὁ ἐξ οἴκου, εὐγενής). Σημαίνει ἡ λ. καὶ δυναστείαν, ἡγεμονικὸν οἶκον. Παρὰ τοῖς Πέρσαις τῆς λ. *χὰν* ἡ χρῆσις εἶναι ὁμοία τῆς παρὰ Τούρκοις χρήσεως τοῦ *μπέυ*. Παρὰ τοῖς Πέρσαις *χὰν* καλοῦνται καὶ οἱ μεγιστᾶνες, προτασσομένου τοῦ ὀνόματος Μιρζαχὰν=ὁ πρίγκιψ Μιρζά. Προτασσόμενον τὸ ὄνομα σημαίνει *ἡγεμὼν* (χανζαδὲτ=ἡγεμονόπαις).

ε'. *Χακάν*. Τὸ τουρκομογγολικὸν τοῦτο ὄνομα εἶναι λίαν γνωστὸν ὑπὸ τύπον *χαγάνος* ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους ὡς ἡγεμονικὴ προσηγορία Ἀβάρων καὶ ἄλλων μογγολικῶν λαῶν. Παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς εἶναι ἐκ τῶν τιμητικῶν προσηγοριῶν τοῦ μονάρχου, καλουμένου *χακὰν* οὐλ. *πέρρε ϊν* καὶ *πάχρεϊν* (=κύριος δύο θαλασσῶν, ἄσπρης καὶ μαύρης) καὶ δύο ἠπείρων (Ἀσίας καὶ Εὐρώπης). Ὑπάρχει δὲ καὶ ὑπουργεῖον δεφτέρι χακανί, βιβλίον δηλονότι τοῦ μονάρχου, κτηματολόγιον.

ς'. *Σουλτάν*. Ἡ λ. εἶναι ἀραβικὴ σημαίνουσα *κραταιός* (σαλτανὰτ=δύναμις, κράτος, μεγαλεῖον, δόξα). Τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν ἦτο ἱεραρχικῶς καθωρισμένη προσηγορία τιμητικὴ μονάρχου οὐδ' ἦν ἐν τοιαύτῃ χρήσει ἐν τῇ ἀραβικῇ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως Τούρκων σουλτάνων. Πρῶτος σουλτὰν ἐκλήθη, ὡς λέγεται, ὁ ἐκ τῶν *Γασναβιδῶν* ἐν τῷ νῦν Ἀφγανιστὰν καὶ ἐν μέρει τινὶ τοῦ *Ἰνδοστὰν* κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11 μ. Χ. αἰῶνος ἄρξας περίφημος *Μαχμοὺτ* ὁ *Γασναβί*. Εἶτα δὲ ἐκλήθησαν οὕτω καὶ οἱ σελδσοῦκοι σουλτάνοι. Πότε ἔλαβον τὴν προσωνυμίαν ταύτην οἱ ὀθωμανοὶ μονάρχαι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Τὸ ὑπὸ τοῦ Zinkeisen λεγόμενον, ὅτι ἤδη τῷ 1307,εὐθὺς ὡς ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τῆς σελδσουκικῆς δυναστείας τοῦ Ἰκονίου,ὁ Ὀσμὰν Α' αὐτὸς προσηγορεύθη *σουλτάν*,δὲν φαίνεται ἀκριβές. Καὶ ἡ ἄλλη παράδοσις,ὅτι πρῶτος ὁ Βαγιαζὴτ Α' μετὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ ἢ τὴν παρὰ τὴν Νικόπολιν νίκην προσηγορεύθη οὕτω, φαίνεται ὡσαύτως ἀνακριβής. Διότι καὶ ὁ πορθητὴς ἔτι Μεχμὲτ Β' ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων καλεῖται Μεχμὲτ-μπεϋς, ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τελευταίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τοὺς ἀμύντορας τῆς πολιορκουμένης πόλεως προσρήσει καλεῖται Ἀμηρᾶς (ἰδ. κατωτ.) Κατὰ τουρκικήν τινα παράδοσιν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐν αὐτῷ τῷ συληθέντι τότε ναῷ τῆς Ἁγ. Σοφίας ὁ σεΐχης Ἀκσεμσεδδὶν ὁ καθορίσας, ὡς μάντις, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἐφόδου, ἀνακαλύψας δὲ δι' ὀνείρου τὸν τάφον τοῦ ἐκ τῶν συντρόφων (ἀνσαρί) τοῦ προφήτου *Ἐγιοὺπ* ἀνσαρί (ἰδ. κατωτ.), θεὶς πτερὸν ἐρωδιοῦ ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς τοῦ Μεχμὲτ Β' ἀνεφώνησεν ὅτι πρέπει νὰ προσαγορεύηται τοῦ λοιποῦ *σουλτὰν* καὶ οὐχὶ πλέον *μπέυς*. Κατά τινας ἀσιανολόγους ὁ Μεχμὲτ Β' προσηγορεύθη σουλτάνος μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Οὐζοὺν Χασὰν τῆς Περσίας ἐν Τερσὰν νίκην (1472). Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἡ προσηγορία *σουλτὰν* ἦτο ἁπλῶς τιμητικὴ προσηγορία ἄνευ ἱεραρχικῆς τάξεως καθωρισμένης. Καὶ ἐν

ρίους χρυσοῦς κατ' ἔτος, ὅ ἐστι μόνον 336.000 φράγκων· καὶ τοῦτο ἐνῷ οἱ Γενουαῖοι εἰσέπραττον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ των τελωνείου εἰς Γαλατᾶν εἴκοσι χρυσῶν μυριάδας, ὅ ἐστι 2.225.000 φράγκων. Ἐν τούτοις μὴ λησμονήσωμεν ὅτι καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον εἶχεν ἔτι ἔκτασιν δεκαπλασίαν ἴσως τοῦ ὀσμανικοῦ καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ στρατὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον τῶν ταγμάτων τοῦ Οὐρχάν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ναυτικὴν δύναμιν ὑπεραρκοῦσαν, ἵνα κωλύσῃ τὴν εἰς Εὐρώπην διάβασιν τῶν Ὀσμανιδῶν, οἵτινες ὄντες ἥκιστα θαλασσόβιοι καὶ προσφάτως μόνον διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Καρασῆ προσλαβόντες μικράν τινα ναυτικὴν δύναμιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογισθῶσι κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Εἶχε λοιπὸν τὸ κράτος ἱκανοὺς ἔτι πόρους· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν· καὶ ἵνα ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν ἀπερισπάστως ἔπρεπεν ὁ Ἀνδρόνικος νὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Φράγκους, ἤτοι πείθων αὐτοὺς ὅτι κοινὸς ἦτο ὁ κίνδυνος καὶ προσλαμβάνων μάλιστα αὐτοὺς συμμάχους, ἢ τοὐλάχιστον ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς αὐτοὺς ἐχθροπραξίαν· καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ζητήσῃ συνεργοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ λοιπὰ τουρκικὰ κράτη διετέλουν δυσμενῶς διακείμενα πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας. Δυστυχῶς οὐδὲν σχεδὸν τῶν δεόντων τούτων ἔπραξε. Κατ' ἀρχὰς συνεμάχησε μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ κατὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας, ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἀχρίδα. Ἔπειτα δέ, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ καὶ καταλαβόντος τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀνδρόνικος ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ἐπιζήμιον. Πλὴν τούτου ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένας στρατείας κατὰ τῆς Ἠπείρου, περὶ ὧν θέλο-

---

τοῖς καθ' ἡμᾶς ἔτι χρόνοις ἐν Σουδὰν ὑπῆρχον ***σουλτάνοι*** (***σουλτάνος*** Κορδοφάν, Δαρφούρ) ὑποκείμενοι εἰς τὸν πασᾶν τῆς Αἰγύπτου τὸν λαβόντα ἀπὸ τοῦ 1867 προσηγορίαν ἰδιαιτέραν ***χεδίβ***, ἤτοι ἡγεμών) ὑποκείμενοι εἰς τὸν σουλτᾶνον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὑπάρχουσι δὲ σουλτάνοι καὶ ἐν ταῖς ἀπωτάταις μωαμεθανικαῖς χώραις, ὡς ἐν Ἀτσὶν τῆς νήσου Βορνέου, ὑποκείμενος οὗτος εἰς τοὺς Ὁλλανδούς.

ζ΄. ***Σεχὰν-σὰχ*** καὶ ***πατι-σάχ***. ***Σεχὰν-σὰχ*** τίτλος παλαιός (ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ γλώσσῃ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀρικῶν τῆς Περσίας ***κσαγιὰ κσά***, τὸν βασιλέα τῆς Περσίας σημαῖνον, ὑπάρχει ἐν τοῖς τίτλοις τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου, ἀλλὰ συνήθως οὗτος προσαγορεύεται ἁπλῶς ζάτι σαχανέ=ἡ αὐτοῦ βασιλεία (ἐκ τοῦ σὰχ=βασιλεύς) ἢ πάτι σὰχ=κραταιὸς βασιλεύς, pati=potis=δεσπότης.

η΄. ***Χαλίφ*** (= διάδοχος) σημαίνει τὸ ἀνώτατον ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ἀξίωμα μωαμεθανοῦ ἄρχοντος, ὡς ***διαδόχου*** τοῦ προφήτου. Τὴν προσωνυμίαν ταύτην ἔλαβε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἔγγονος τοῦ πορθητοῦ ***Μεχμὲτ Σελίμ*** Α΄ (1518), ἀφοῦ ὁ ἔσχατος τῶν Ἀββασιδῶν, ὀνόματι μόνον χαλίφης, Μουττεβεφάκ, παρῃτήσατο τὸ ἀξίωμα ὑπὲρ τοῦ ὀθωμανοῦ μονάρχου Περιεργοτάτη εἶναι ἡ ἱστορία καὶ ἐτυμολογία τῆς τιμητικῆς προσηγορίας ***τσελεπῆς***, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ λόγιοί τινες ἡμέτεροι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ λατινικὸν caelebs (!) (=ἄγαμος) προῆλθεν, ὡς εἰκάζεται ἀσφαλῶς, ἐκ τοῦ ἀραβοσυριακοῦ ὀνόματος ***σαλὶπ*** σημαίνοντος ***σταυρόν***. Διὰ τῶν νεστοριανῶν ἱεραποστόλων μετενεχθεῖσα ἡ λ. εἰς τοὺς ταταρομογγολικοὺς λαοὺς μετέπεσεν ἐν τῇ τούτων γλώσσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ***ἐσταυρωμένου*** καὶ Θεοῦ, ἐντεῦθεν δὲ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις ἀνατολικαῖς τουρκικαῖς γλώσσαις εἰς τὴν τοῦ ***Θεὸς*** καὶ ***δεσπότης*** καὶ δὴ ὑπὸ τύπον ***τσαλὶπ***, ἐπικρατήσαντος δὲ εἶτα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς Τούρκοις τοῦ ἀραβικοῦ ***Ἀλλάχ*** (καὶ τοῦ τουρκικοῦ Ταγγρῆ=Θεός), περιωρίσθη ὑπὸ τύπον ***τσελεπῆ*** εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ***δεσπότης*** καὶ ***κύριος***. Τὴν γενικὴν ταύτην ἔννοιαν τοῦ δεσπότης καὶ κύριος διετήρησεν ἡ λ. ἐν τῇ ὀθωμανικῇ, σπανίως μόνον τιθεμένη ὡς τιμητικὴ προσηγορία ἡγεμόνος καὶ κυριάρχου. (Τσελεπῆ ἐφέντης καλεῖται ὁ ἐν Ἰκονίῳ ἑδρεύων ἀρχηγὸς τοῦ δερβισικοῦ τάγματος τῶν Μεβλεβῖ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ τάγματος Δζελαλεδδὶν Μολλὰ Χιουνκὰρ Ρουμὶ τοῦ ἔχοντος δικαίωμα κληρονομικόν (ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ οἴκου Δζελαλεδδὶν Ρουμὶ τοῦ ἐπικληθέντος Μολλὰ Χιουνκὰρ=ἡγεμόνος τῶν σοφῶν, τοῦ καὶ ποιητοῦ, οὗ ἐσώθησαν ποιήματα ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐν ἀραβοτουρκικῷ ἀλφαβήτῳ γεγραμμένα). Τέλος ἡ προσηγορία ***κηράλ*** (καὶ θηλ. ***κηραλίτσας*** (=ἡγεμών) ἡ διδομένη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν μόνον εἰς χριστιανοὺς βασιλεῖς εἶναι λ. εἰλημμένη ὑπ' αὐτῶν ἐκ τῶν ***Σλαύων*** καὶ ***Οὔγγρων***, παρ' οἷς λαοῖς τὸ ὄνομα τοῦ φράγκου βασιλέως ***Καρόλου*** τοῦ μεγάλου μετέπεσεν (ὅπως τὸ ***Καῖσαρ*** παρὰ Ρωμαίοις καὶ ἄλλοις λαοῖς) εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἡγεμὼν καὶ βασιλεύς.

μεν ὁμιλήσει ὅταν πραγματευθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας· καὶ προσέτι,ἀντὶ νὰ ὑποκινήσῃ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν τοὺς ἰσχυροτέρους μεσογείους τούρκους δυνάστας τοῦ Καραμὰν καὶ ἄλλους, συνεμάχησε μόνον μετὰ τῶν πολὺ μικροτέρων ἡγεμόνων τῆς παραλίας, Σαροῦ Χάν (τῆς Λυδίας) καὶ τοῦ Αἰδδίν (τῆς Ἰωνίας) (¹), οὐδὲ τούτους κατορθώσας νὰ προσοικειωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, διότι καίτοι φίλοι τοῦ βασιλέως λογιζόμενοι ἐπεχείρουν ἐν τούτοις καὶ οὗτοι ἐκ διαλειμμάτων ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς παραλίας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπισφαλὴς μὲν ἦτο ἡ ὑγεία τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀνήλικα δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ παντοδύναμος ὁ Καντακουζηνός, πολλαὶ ἐγίνοντο κατὰ τούτου συνωμοσίαι. Ἰδίως δὲ ἐπεβουλεύθη αὐτὸν ὁ γνωστὸς ἡμῖν Συργιάννης, συνεννοούμενος μετὰ τῆς σφόδρα δυσμενοῦς πάντοτε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Εἰρήνης. Ὁ Καντακουζηνὸς προέλαβε τὸν ἀντίπαλον εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δίκην· ὁ Συργιάννης ὅμως δραπετεύσας ὑπεκίνησε τὸν κράλην Σερβίας εἰς νέον κατὰ τῶν ἡμετέρων πόλεμον. πολλοὺς δὲ εἶχεν ὀπαδοὺς ἔν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντακουζηνὸς ἀπηλλάγη τοῦ Συργιάννη διὰ δολοφονίας. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἄσκοπον ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Τὸ δὲ χείριστον, προέκυψαν εἰς μέσον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἀτοπώτεραι, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτῆς τῆς διενέξεως, ἣν ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄ ἱστορήσαμεν μεταξὺ Ἀρσενιατῶν καὶ Ἰωσηφιτῶν. Τῶν ἐρίδων τούτων προηγήθησαν νέαι τινὲς πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπέβησαν ἐπίσης μάταιαι ὡς καὶ πᾶσαι αἱ προηγούμεναι καὶ ἑπόμεναι, διὰ τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν πάπαι ἀπῄτουν πάντοτε τὴν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κυριαρχίαν, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον, ὡς εἰκός, τὴν ἀπαίτησιν ταύτην. Ὅθεν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, εἰς δύο δὲ μόνον γεγονότα θέλομεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, καθὸ τὸ πρῶτον περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφανέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτελευτήτου ἐκείνου ζητήματος. Ὑπῆρχον ἔκτοτε ἐν τῇ Δύσει ἄνθρωποι δημοσίᾳ πρεσβεύοντες ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι ἔπταιον οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιν. Ὁ Δομινικανὸς Οὔμβερτος εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λυὼν συγγραφὴν προτείνουσαν τοὺς τρόπους οὓς ἐνόμιζεν ἐπιτηδείους πρὸς συνδιαλλαγήν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ διαρρήδην ἔλεγεν ὅτι κυριωτάτη τῆς διαιρέσεως αἰτία ἦτο ἡ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔρις· ὅτι ἄλλη ἀφορμὴ διενέξεων ὑπῆρχεν ἡ περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀμάθεια τῶν λατίνων ἱερέων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἔγγραφα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας δὲν κατενοοῦντο ἀκριβῶς, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρισιάριοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰμὴ δι' ἑρμηνέων ἀναξίων πίστεως· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ παρασκευασθῇ ἡ ἀμοιβαία προσοικείωσις διὰ μικτῶν γάμων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ μὴ ἐπιμένῃ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία εἰς τὴν ἐντελῆ ὑποταγὴν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ νὰ ζητῇ τὴν παπικὴν ἐπικύρωσιν καὶ νὰ δέχεται μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς τοὺς παπικοὺς ἀποκρισιαρίους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη τῆς μετριοπαθείας δὲν εἰσηκούσθη παρὰ τοῖς Λατίνοις, ἐπειδὴ δέ, ὅσον μετριοπαθὴς καὶ ἂν ἦτο, περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἔμμεσον τῆς κυριαρχίας ἀναγνώρισιν, βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἤθελε γίνει ἀσπαστὴ οὐδ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα, ὡς μαρτυροῦσαν ὅτι

(¹) Ὀρθότερον τῆς *Καρίας* καὶ *Ἰωνίας*.

ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἱερωμένων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἄνθρωποι μὴ συμμεριζόμενοι τὰ γενικῶς ὡς μὴ ὤφελεν ἐπικρατοῦντα ἀδυσώπητα πάθη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀδιάκοπος τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀξίωσις, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀναμάρτητος ἐξ ἧς πηγάζει πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ και εἴς τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ πνεύματα καὶ νὰ προκαλῇ παρ' αὐτοῖς ἀναλόγους μέχρ τινὸς ἀποφάνσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ πατριάρχης Ἠσαΐας ὁ ἀθωνίτης (1323—1341), γράφων πρός τινα τῶν Ἀρμενίων μοῖραν προσελθοῦσαν τότε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἔλεγεν ὅτι ὁ Θεὸς καθωδήγησεν αὐτοὺς νὰ προσδράμωσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς γνη σίᾳ μητρί, «ἐπειδὴ καὶ μητρὸς λόγου ἡμεῖς ἐπέχομεν πρός τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βου λομένους χριστιανοὺς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, ὡς καὶ ὑμεῖς ἀκριβῶς ἴστε, καὶ γὰρ ἐ ἡμῶν τὰ ἱερὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν φοιτῶσι τὴν οἰκουμένην, ἐξ ἡμῶν α διδασκαλίαι τῶν θείων πατέρων, καὶ τῶν ἁγίων δὲ συνόδων αἱ θεόπνευστοι νομοθεσία ἐξ ἡμῶν ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα ἐξεχύθησαν». Ὥστε πρὸς τοῖ ἄλλοις τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῶν παπῶν κυριαρχικὸν φρόνημα συνετέλει εἰς τὸ νὰ ἐξογ κώνῃ ὁπωσοῦν, ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστον, καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὸ ὕφο τοῦ λόγου.

Ἀλλὰ τὸ χείριστον, ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων περὶ ἑνώσεως ἀποπειρῶν προέ κυψαν ἐμμέσως παρ' ἡμῖν νέαι ὀλέθριαι θρησκευτικαὶ ἔριδες. Τινὲς τῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω μοναχῶν ἠξίουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὅτι ἡσυχάζοντες καὶ προσευχόμε νοι ἀθορύβως ἐπιδέχονται ἐν τῇ ψυχῇ ἀγαλλίασίν τινα καὶ ἄρρητον ἡδονὴν καὶ θείαν καὶ φῶς ὁρῶσι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀστράπτον περὶ αὐτούς. Βραδύτερον δέ, ὅτ καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, παρετήρησαν ὅτι τοι οὗτο φῶς περιήστραψε πολλοὺς ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ Χρι στοῦ. Ἵνα δὲ ἀποδείξωσιν ἔτι μᾶλλον ὅτι δυνατὸν εἶναι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖ θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς θεάσασθαι, ἀνέφερον ὅτι ὁ Κύριος παραλαβὼν πρὸ τοῦ πάθου τοὺς προκρίτους τῶν μαθητῶν καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ Θαβὼρ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶ καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· οὗ μὴ φέροντες τὴν λαμπρότητα ὁρᾶν οἱ μαθη ταὶ κατέπεσον ἐπὶ τὴν γῆν. Εἰ οὖν κἀκεῖνοι ἄνθρωποί τε ὄντες καὶ ἔτι ἀτελέστερον δια κείμενοι τὸ περιαστράψαν αὐτοὺς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς ἠδυνήθησαν ἰδεῖν, τί θαυμα στὸν εἰ καὶ νῦν τοὺς ἁγίους φαίημεν φῶς ὁρᾶν ἄνωθεν ἐλλαμπομένους ἐκ Θεοῦ; Οὕτω τοὐλάχιστον ἱστορεῖ ὁ Καντακουζηνὸς τὰ κατὰ τὰς ὀπτασίας τῶν μοναχῶν τούτων, οὓ καὶ ***ἡσυχαστὰς*** τούτου ἕνεκεν ἐκάλουν. Ἄλλοι ὅμως προσθέτουσιν ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐκεῖνο προσηύχοντο ἐπερείδοντες τὸν πώγωνα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλοῦντες τοὺς ὀφθαλ μοὺς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ αὐτῶν, ὥστε ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τούτου ἔβλεπον ἐξαστράπτον τὸ θεῖο φῶς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ***εὐχίτας*** (¹) καὶ ***ὀμφαλοψύχους*** αὐτοὺς ἐκάλουν, ἅτε ἐν τῷ ὀμ φαλῷ ἐνιδρύοντας τὴν ἕδραν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. Ὁπωσδήποτε αἱ ὀπτασίαι αὗτα τῶν μοναχῶν τοῦ Ἄθωνος ἤθελον πιθανώτατα περιορισθῇ ἐν ταῖς μοναῖς αὐτῶν, ἐὰ δὲν παρίστατο εἰς μέσον ἄνθρωπος καταγγείλας καὶ ἐμπαίξας αὐτάς.

Ὑπῆρχε τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ μοναχός τις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ὀνόματι δ Βαρλαάμ, ὅστις ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας νέος ἔτι, ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' βα σιλείας, καὶ τιμηθεὶς ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ, ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰς τελευταία

(¹) ***Εὐχῖται*** ἐκαλοῦντο μονοθεϊσταὶ αἱρετικοὶ τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποτα μίᾳ, οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ***Μασσιλιανοὺς*** ἢ ***Μασαλμίτας***, ὧν ἐν τῷ ὀνόματι εἶδόν τινες τοὺς Μωσλί τοῦ 7 μ. Χ. αἰῶνος.

περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις. Ποικίλαι καὶ πολλάκις ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰδήσεις τῶν ἡμετέρων χρονογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀφοῦ τὸν ἐπροστάτευσε καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὸ ζωτικώτατον τότε λογιζόμενον ζήτημα τῆς ἑνώσεως, καὶ ἀφοῦ λέγει αὐτὸν νοῆσαί τε ὀξὺν καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατον, καὶ τὰ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκμελετήσαντα, καὶ διαβόητον περὶ ταῦτα ὄντα, ἔπειτα συνεμάχησε κατ᾿ αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀντιπάλων του καὶ κατηγόρησεν αὐτὸν ὡς καθ᾿ ὑπόκρισιν μόνον τὰ τῶν Λατίνων ἀπωθήσαντα. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ἀφοῦ ὀλιγώρως ὁπωσοῦν ἐλάλησε περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνδρός· ἀφοῦ διεκωμῴδησεν αὐτὸν ἐν διαλόγῳ ἐπιγραφομένῳ «Φλωρέντιος ἢ περὶ σοφίας»· ἀφοῦ ὑπέδειξεν αὐτὸν ἀείποτε ἐπιβουλεύσαντα τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, συμφωνῶν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ἔπειτα συνετάχθη μετ᾿ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Τὸ ἀληθὲς φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαὰμ εἶχε παιδείαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, καί, ἂν ὄχι σταθερότητα φρονήματος πολλήν, βεβαίως ὅμως ὀρθότητα νοῦ ἐξαίρετον. Ὅταν ἐπετράπη τὰς περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις, ὑπερεμάχησεν ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνατολικοῦ πληρώματος μετὰ μετριοπαθείας, συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος, τὴν ὁποίαν ἤθελεν εἶναι ἀγνωμοσύνη νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν. Ἐπιστρέψας δέ ὡς, εἰκός, ἄπρακτος προσέβαλεν ὡς μὴ ὤφελε τὰς προεκτεθείσας μοναχικὰς ὀπτασίας καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ ἀσκόπους θρησκευτικὰς ἔριδας. Οἱ μοναχοὶ εὗρον συνήγορον Παλαμᾶν τινα, «τῶν αὐτῶν προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις», γενόμενον δ᾿ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης. Καθὼς πολλάκις συμβαίνει ἐν τοιαύταις συζητήσεσιν, ἐξέλιπε μετ᾿ οὐ πολὺ ἐκ μέσου τὸ ἀρχικὸν τῶν ὀπτασιῶν γεγονός, ὅπερ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἐκ τῶν συμφορήσεων αἵτινες πολλάκις συμβαίνουσι διὰ τὴν μακρὰν τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἔντασιν καὶ παράγουσι τὰς λεγομένας φωτοψίας. Ἐξετράπη δὲ ἡ συζήτησις εἰς τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαντος φωτός, φωτὸς ἀκτίστου, ἔλεγον οἱ Παλαμῖται, ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐπὶ διθεΐᾳ καὶ πυρολατρείᾳ, ἅτε ταυτίζοντας τὸ ἄκτιστον ἐν Θαβὼρ φῶς πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. «Οὐδὲν γὰρ ἄκτιστον ὅ,τι μὴ Θεός· εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑόρακε πώποτε), τί λοιπὸν ἢ δυσὶ λατρεύειν Θεοῖς, ἑνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἂν ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δέ, τῷ καθ᾿ ὑμᾶς ὁρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί;». Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἀντηγωνίσθη κατ᾿ ἀρχὰς ὁ Βαρλαὰμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν. Βραδύτερον δὲ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν τῇ λογομαχίᾳ καί, συγκροτηθείσης συνόδου ταραχώδους, ἐθριάμβευσε μὲν ὁ Παλαμᾶς, ἐφυλακίσθη δὲ ὁ Γρηγορᾶς, οὐδὲ τότε παραιτηθεὶς τοῦ ἀγῶνος ἀλλ᾿ ἐξακολουθήσας νὰ κεραυνοβολῇ τοὺς ἀντιδοξοῦντας διὰ λόγων ἐν κρυπτῷ συντασσομένων, οἵτινες ὅμως περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ ἐκρίθη εὔλογον νὰ δημοσιευθῶσι κατὰ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βόννῃ γενομένης ἐκδόσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Βαρλαὰμ ἀποδρὰς ᾤχετο πρὸς Ἰταλίαν καί, ἀπαρνηθεὶς τὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δόγμα, ἀνεδείχθη αὐτόθι ἐπίσκοπος Ἱέρακος, καὶ ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς εἶχεν ἄλλοτε τοσοῦτο δεξιῶς ὑπερμαχήσει. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναβίωσιν τῆς ἑλληνομαθείας, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ διεπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς ἑνώσεως συνήντησεν εἰς Αὐενιῶνα τὸν χαριέστατον τῆς Ἰταλίας ποιητὴν Πετράρχαν καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο τῆς γλώσσης τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Πολὺ δὲ πρὶν ἢ διαλυθῇ ἡ προειρημένη ἔρις ἐγένετο θῦμα αὐτῆς, ἕνεκα ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ'. Διότι θελήσας νὰ προεδρεύσῃ

δημοσίας συνδιαλέξεως περὶ αὐτῆς γενομένης ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου συνέρρευσαν ἄπειροι ἀκροαταὶ ἢ μᾶλλον θεαταί, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ἁπλῆν προεδρίαν, ἀλλὰ διὰ μακροῦ δημηγορήσας, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου τούτου κατάκοπος. Ἔπειτα δὲ περὶ μέσας νύκτας δειπνήσας πλειότερον τοῦ δέοντος ἔπεσεν εἰς μακρὰν λιποθυμίαν καὶ ὅτε ἀνέκυψεν ἐξ αὐτῆς κατελήφθη ὑπὸ πυρετοῦ σφοδροτάτου, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῇ 15 Ἰουνίου 1341.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριβον τὸν χρόνον καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ Ἀνδρόνικος Γ´ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Καντακουζηνός, ἐνῷ ὁ Οὐρχὰν ἠσχολεῖτο ἀδιαλείπτως περὶ τὴν ῥύθμισιν καὶ τὴν παγίωσιν τῶν θεσμῶν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων ἐφαρμογῆς ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ κεραυνοβοληθῇ ὁ χριστιανικὸς τῆς Ἀνατολῆς κόσμος. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ πράγματα, ἀντὶ νὰ βελτιωθῶσιν, ἐχειροτέρευσαν ἀπ' ἐναντίας. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, Ἰωάννης καὶ Μανουήλ, ἦσαν ἀνήλικοι ἢ μᾶλλον παῖδες, διότι ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ἦτο τότε μόλις ἐννεαετής. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὁποῖον στάδιον ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ´ ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος τοῦ κράτους κυβερνήτης, καίτοι ἠρκεῖτο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου. Ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐστερεῖτο, ὡς ἠξεύρομεν, ἀρετῶν τινων· ἀλλ' ἡ παρακμὴ εἰς ἣν περιῆλθεν ἤδη ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν κοινωνία ἦτο τοιαύτη ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων παρῆγεν ἔτι δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ εἶναι μετριώταται. Ὁ ἀνὴρ ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἦτο προσωπικῶς ἀνδρεῖος καὶ ὅτι εἶχε νοῦν πρακτικόν· ἀντὶ ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ τὰ προτερήματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ διοργανώσῃ δυνάμεις ἰθαγενεῖς ἱκανὰς νὰ καταβάλωσι μὲν τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, νὰ περιστείλωσι δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἠγωνίσθη πάντοτε νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ ῥαδιουργιῶν καὶ συμμαχιῶν ὀλεθρίων. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι δὲν ἦτο αἱμοβόρος, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐπιείκειάν του κατήντησε νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν παρεμβάλλοντα αὐτῷ προσκόμματα. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἠγάπα τὴν ἀρχήν· καὶ ὅμως, ἀφοῦ ἵνα καταλάβῃ αὐτὴν ηὔξησε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν κοινὴν ἀμηχανίαν, ἔπειτα, ἀντὶ ν' ἀνταγωνισθῇ καρτερικῶς πρὸς τὴν ἀμηχανίαν ταύτην, παρῃτήθη τῶν πραγμάτων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ γενόμενος μοναχὸς ἠσχολήθη ἐπὶ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ ἱστορίας, ἵνα διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος ἦτο ἄξιος τῆς ἀρχῆς, λησμονῶν ὅτι ἡ καλυτέρα τούτου ἀπόδειξις ἤθελεν εἶναι ἂν διατηρήσας αὐτὴν ἔσῳζε τὸ κράτος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν περιῆλθον φυσικῷ τῷ λόγῳ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ´. Ὁ Καντακουζηνὸς προσελθὼν πρὸς τὴν χηρεύουσαν βασιλίδα Ἄνναν διεβεβαίωσεν αὐτὴν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνηλίκων βασιλοπαίδων· καὶ τῷόντι διέταξεν ἀμέσως, τῇ συναινέσει αὐτῆς, τὰ δέοντα περὶ τούτου, ἐτέλεσεν ἔπειτα ἰδίᾳ δαπάνῃ πολυτελεστάτην κηδείαν τοῦ ἀποβιώσαντος φίλου του καὶ συγχρόνως ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἅπαντας τοὺς στρατιωτικούς, διοικητικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπόκωφος κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις, πρὸ πάντων παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ´ τοῦ Καλέκα, ἐπιλεγομένου καὶ Ἀπρηνοῦ (ἐξ Ἄπρω, πόλεως ἀσιανῆς, ἐξ ἧς κατήγετο). Ὁ πατριάρχης ἐβεβαίου ὅτι δὲν θέλει μιμηθῇ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἀρσενίου τοῦ ἐπιτρέψαντος ν' ἀποβληθῇ τῆς βασιλείας ὁ τελευταῖος τῶν Λασκάρεων, μὴ ἐννοῶν ὅτι διὰ τοιούτων λόγων προσέβαλλε καιρίως τὰ δικαιώματα τῶν Παλαιολόγων τοὺς ὁποίους ἠξίου νὰ προστατεύσῃ, ἅτε ἀναμιμνήσκων ὅτι καὶ αὐτοὶ δι'

ἁρπαγῆς εἶχον καταλάβει τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ βασίλισσα αὐτή, ἅμα συνελθοῦσα ὀλίγον ἀπὸ τῆς θλίψεως ἣν συνησθάνθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, δὲν ἐπεδείκνυε πολὺν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζῆλον, οὗτος ἠθέλησε, καθὰ ἱστορεῖ, νὰ παραιτηθῇ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ δὲν μετεπείσθη εἰμὴ ἐνδίδων, καθὰ πάντοτε αὐτὸς ἱστορεῖ, εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βασιλίδος καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ἡ συνδιαλλαγὴ ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ εἶναι πρόσκαιρος, διότι οἱ μὲν ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐφθόνουν τὸ ἀξίωμα τοῦ Καντακουζηνοῦ, οἱ δὲ φίλοι προσδοκῶντες παρ᾿ αὐτοῦ μεγάλας ἀμοιβάς, ἐὰν βασιλεύσῃ, ἦσαν ἀνυπόμονοι νὰ ἴδωσιν αὐτὸν περιβαλλόμενον τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅθεν μετ᾿ οὐ πολύ, ἅμα ὁ μέγας δομέστικος ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους περισπασμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πρωτευούσης, ἵνα αναλάβῃ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀνδρὸς ἔσπευσαν νὰ διενεργήσωσι τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Τῆς συνωμοσίας ταύτης προΐσταντο ὁ μέγας δοὺξ Ἀπόκαυχος (τὸν ὁποῖον ἐξελεγχθέντα πρὸ μικροῦ ἀμελῆ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀποβάλλει τῆς ὑπηρεσίας ὁ Καντακουζηνός), ὁ πατριάρχης, αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἀνδρόνικος Ἀσάν, ὅστις εἶχε, φαίνεται, ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, ἕτεροί τινες ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ προσέτι ὁ μέγας δρουγγάριος Γαβαλᾶς καὶ ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος. Ἡ βασιλίς, ἥτις ἐδυσπίστει ὁσημέραι πλειότερον πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, συνήνεσεν εἰς τὰ παρασκευαζόμενα καὶ προεχειρίσατο τὸν Ἀπόκαυχον ἔπαρχον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δευτερότοκος τοῦ Καντακουζηνοῦ υἱὸς Ἀνδρόνικος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου δομεστίκου ἐφυλακίσθησαν, ἡ δὲ γηραιὰ καὶ σεβασμία αὕτη γυνὴ ἀπεβίωσε μάλιστα κατ᾿ ἐκείνας τὰς ἡμέρας, ἔντρομος γενομένη διὰ τὰς ἀντηχούσας πανταχόθεν κατὰ τοῦ υἱοῦ της κατακραυγάς. Ὁ ἐξεγερθεὶς ὄχλος ἐλήστευσε τὸ μέγαρον τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τὰς οἰκίας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐδραπέτευσαν πρὸς τὸν προστάτην αὐτῶν διατρίβοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐκεῖ μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Καντακουζηνὸς ἔγραψε πρὸς τὴν βασιλίδα ἐξαιτούμενος τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθῃ ἵνα δικαιολογηθῇ· ἀλλ᾿ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ συνελήφθησαν, αὐτὸς δὲ διετάχθη ἀποσχόμενος τῶν πραγμάτων νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Διδυμοτείχου πύλης μέχρις οὗ ἀποφασισθῶσι περὶ αὐτοῦ τὰ δέοντα. Τότε οἱ περὶ αὐτὸν ὀπαδοὶ προέτρεψαν αὐτὸν ν᾿ ἀνακηρυχθῇ βασιλεύς· καὶ τῷόντι ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ἐνδυθῇ τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ ἔπειτα νὰ κατακοσμήσῃ τοὺς πόδας διὰ τῶν ἐρυθρῶν κρηπίδων. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἐπίσημον στολὴν ἐνέδυσαν αὐτὸν οἱ πλησιέστατοι τῶν συγγενῶν καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τῶν μισθοφόρων Λατίνων. Τὸν δὲ βασιλικὸν πῖλον κείμενον ἐπ᾿ ἐδάφους πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, αὐτὸς λαβὼν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέθηκε τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ᾿ ὅμως ἐπιτηδευόμενος πάντοτε εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλεύοντα οἶκον ἐκανόνισεν ὥστε ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις καὶ ταῖς εὐφημίαις πρώτη μὲν νὰ μνημονεύεται ἡ βασιλὶς Ἄννα, μετ᾿ ἐκείνην ὁ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης καὶ τρίτος ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, ὁ βασιλεύς, ἅμα Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι· τὴν δ᾿ ἐπιοῦσαν ἀποδυσάμενος τὰ χρυσόπαστα ἱμάτια περιεβάλετο αὖθις τὰ πένθιμα ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἅτινα ἦσαν κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λευκά.

Ὁ Καντακουζηνὸς διηγεῖται ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐσθήτων ἃς περιεβλήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως ἡ μὲν ἐνδοτέρα συνέβη νὰ εἶναι μᾶλλον τοῦ δέοντος στενή, ἡ δὲ ἐξωτέρα πολλῷ εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, εἷς τῶν παρόντων φίλων προοιωνιζόμενος ἐκ τούτου τὰ μέλλοντα γενέσθαι εἶπεν ὅτι κατ᾿ ἀρχὰς μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς πολλὴν θέλει περιέλθει ἀπορίαν, τὰ δ᾿ ὕστερον ἔσονται ἐκ διαμέτρου εὐρύτερα τοῦ δέοντος

καὶ πολλὴν παρεχόμενα τὴν ἄνεσιν. Ἀλλὰ δυστυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ κράτος ἡ ἄνεσις αὕτη δὲν ἐπῆλθε ποτέ. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις παρήκουσαν τῶν διαταγῶν τοῦ νέου βασιλέως, ὥστε ἤρχισεν οὕτω μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Παλαιολόγων, καθότι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι, πρὸ πάντων ὅμως ὁ Καντακουζηνός, περιέπεσον εἰς τὸ ἀσύγγνωστον ἁμάρτημα τοῦ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικινδυνοτέρων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ πῶς εἶχον μὲν τότε οἱ Τοῦρκοι εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, οἱ δὲ Σέρβοι, οὓς πολλάκις ἀνεφέραμεν ὡς ἀποτελοῦντας μικράν τινα σλαυικὴν ἡγεμονίαν, ἐκτήσαντο περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλὴν δύναμιν καὶ δόξαν ὑπὸ τὸν βασιλέα Στέφανον Δουσσάν, γενόμενοι κύριοι τῶν πλείστων βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἱστορήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τῶν προκειμένων χρόνων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ Δουσσὰν τοσοῦτον ὀλίγον ἔκρυπτε τὰς κατακτητικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπεκλήθη αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας, δεσπότης Ἄρτης καὶ κόμης Βλαχίας (ἤτοι Θεσσαλίας). Καὶ ἐν τούτοις παρὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἐζήτησεν ἐπικουρικὰ στρατεύματα ὁ Καντακουζηνός, ἐνῷ ἦτο ἐκ προοιμίου γνωστὸν ὅτι τὰ λεγόμενα ταῦτα ἐπικουρικὰ στρατεύματα δὲν ἔμελλον νὰ ἀποδώσωσι ποτὲ εἰς τὸ κράτος ὅσα φρούρια καὶ ὅσας πόλεις εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχία αὐτοῦ ὑπῆρξεν, εἰ δυνατόν, ἔτι αἰσχροτέρα. Ὁσάκις ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ Τούρκων διακριτέον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τοὺς Ὀσμανίδας ἀπὸ τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τῶν τελευταίων τούτων αἱ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην σκοπὸν εἶχον τὴν λαφυραγωγίαν· οἱ δὲ πρῶτοι ἐξακολουθοῦντες νὰ ὀργανίζωνται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Οὐρχὰν ἀπέβλεπον εἰς κατακτήσεις μονιμωτέρας. Ἀμφότεροι δὲ ἐκλήθησαν ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολέμου νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους τούτου πράγματα καὶ ἕκαστος ὠφελήθη ἐκ τούτου φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν. Ὁ Οὐμούρμπεϋς, ὁ δυνάστης Ἀϊδινίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Καντακουζηνὸς εἶχε συνάψει πρὸ καιροῦ προσωπικὴν φιλίαν, ἦλθε τῷ 1342 εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ στόλου συγκειμένου μὲν ἐκ τριακοσίων ὀγδοήκοντα, ὡς λέγεται, πλοίων, κομίζοντος δὲ 28.000 μαχητῶν. Καὶ ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ ἐπίκουροι οὗτοι ἐξηκολούθησαν δῃοῦντες τὴν Θρᾴκην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Προσεγγίζοντος τοῦ χειμῶνος ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐπέστρεφεν ἑκάστοτε εἰς τὴν Ἀσίαν συνεπαγόμενος τὰ λάφυρα ὅσα εἶχεν ἁρπάσει ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας κατοίκων καὶ ἐνίοτε ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ πληρωθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος Ἄννης, ἵνα καταπείσῃ αὐτὸν νὰ ἀπέλθῃ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπήρχετο μέν, παρωτρύνετο δὲ ἔτι μᾶλλον νὰ ἐπανέλθῃ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Εἰς ποίας θυσίας ὑπεβάλλετο ἡ Ἄννα ἵνα πληρώσῃ τὰ ποσὰ ταῦτα ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι τῷ 1342 ἡ χρηματικὴ ἀμηχανία ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Ἁγίου Μάρκου 30.000 φλωρία, ἐνεχυριάσασα εἰς αὐτοὺς τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος, τὰ ὁποῖα καὶ ἔμειναν ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τῆς ἐκκλησίας, διότι τὸ δάνειον ἐκεῖνο δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποδοθῇ ποτέ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Οὐμούρμπεϋς δὲν ἔπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκεν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Οὐρχάν. Τότε ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψεν ὡσαύτως διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν, ὅστις προέτεινεν ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας νὰ λάβῃ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τούτου. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ὅτι, συμβουλευθεὶς οὐ μόνον μετὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Οὐμούρμπεϋ περὶ τῆς

προτάσεως ταύτης, ἤκουσε παρὰ πάντων ὅτι συμφέρει τὰ μάλιστα ἡ παραδοχὴ αὐτῆς. Καὶ ἐτελέσθη λοιπὸν τῷ 1346 ὁ ἀλλόκοτος οὗτος γάμος, ἀλλόκοτος οὐ μόνον διότι ἄνθρωπος ἀξιῶν ὅτι εἶναι χριστιανὸς ἔδιδε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ σύζυγον εἰς δεινότατον τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον ἀλλὰ καὶ διότι κόρη νέα ἠναγκάζετο νὰ συνοικήσῃ μετὰ πρεσβύτου, θίγοντος τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐν τούτοις ὁ παράδοξος ἐκεῖνος βασιλεὺς καὶ ἱστοριογράφος ἐνασμενίζεται περιγράφων τὴν τελετὴν ἥτις ἐγένετο περὶ Σηλυβρίαν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς κόρης αὐτοῦ εἰς τὴν πρεσβείαν ἢ μᾶλλον τὴν στρατιάν, ἣν κατὰ πρόσκλησίν του ἔπεμψεν αὐτόθι ἐπὶ τούτῳ ὁ Οὐρχάν. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι ἐγένοντο ὅσα ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγομέναις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι γάμος ἐκκλησιαστικὸς δὲν ἐτελέσθη. Βεβαιοῖ προσέτι ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ διέσωσεν ἀβλαβῆ τὴν πίστιν, καίτοι πολλαὶ ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Οὐρχὰν καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπόπειραι νὰ μεταπείσωσιν αὐτήν. Οὐδ' ἀμφιβάλλομεν περὶ τούτου, ἀλλ' ὅ,τι ἔτι ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν εἶναι ὅτι ὁ τερατώδης οὗτος γάμος οὔτε τὸν Καντακουζηνὸν αὐτὸν οὔτε τὸ κράτος ὠφέλησε τὸ παράπαν.

Καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Οὐρχὰν τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος τούτου, τὸ πρᾶγμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον. Δὲν ἤρκει νὰ καταβάλῃ τὴν βασιλίδα Ἄνναν καὶ τὰ τέκνα της καὶ τοὺς ὀπαδούς· δὲν ἤρκει νὰ περιστείλῃ τοὺς ποικίλους πολεμίους ὅσοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐκείνων διενέξεων ἠκρωτηρίαζον ἀδιακόπως τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τοὺς τότε ἐπί τινα χρόνον παντοδυνάμους γενομένους Σέρβους· ἔπρεπε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ σύνεσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων, ἐξετράπησαν τότε εἰς πραγματικὴν μανίαν. Εἰς ἑκάτερον τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων ἐπεκράτει ἀναρχία δεινή. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀπόκαυχος ἐξώρισε τὸν σύντροφον αὐτοῦ Γαβαλᾶν· ἔπειτα οἱ ἐπὶ ὑπονοίαις προδοσίας φυλακισθέντες ἄνθρωποι ἐδολοφόνησαν τὸν Ἀπόκαυχον· ἔπειτα ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως οἱ ναῦται, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον ἀρχηγόν, κατέσφαξαν ὅλους τοὺς φυλακισμένους καὶ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ἀνάλογα δὲ συνέβησαν καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἥτις ἔμενε πάντοτε πιστὴ εἰς τοὺς Παλαιολόγους. Πλὴν τούτων οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ ἑδρεύοντας ἰσχυροὺς Γενουαίους καὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ πληρώσωσιν εἰς αὐτοὺς βαρείας ἀποζημιώσεις. Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς πάλιν, ἀντὶ νὰ φροντίσῃ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔπρεπεν,ὑποθέτομεν,νὰ εἶναι ὁ σπουδαιότατος αὐτοῦ σκοπός, ἐστέφετο τὸ δεύτερον ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ καθήρει δι' αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπελπισθεὶς δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν διὰ πολέμου περιεφέρετο εἰς τὰ πέριξ ἀγωνιζόμενος νὰ παρεισδύσῃ εἰς αὐτὴν διὰ προδοσίας. Ἀλλὰ συγχρόνως περιεστοιχισμένος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπὸ προδοτῶν ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ θῦμα αὐτῶν καθ' ἑκάστην. Τελευταῖον, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1347, τινὲς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μισθοφόρων ἀνέῳξαν αὐτῷ τὴν χρυσῆν πύλην ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἐνόμισε κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ συγκροτήσῃ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐξακολουθούσης μεταξὺ τῶν Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἔριδος, καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἔδιδε γεῦμα πολυτελὲς εἰς τοὺς μετασχόντας αὐτῆς ἄνδρας. Ἡ βασιλὶς ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ συμπόσιον, ἵνα συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς τὴν πόλιν Καντακουζηνόν. Καὶ προσηνέχθη μὲν οὗτος κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐπιεικῶς. Συνεφώνησεν ὅτι θέλει ἄρχει τῶν πραγμάτων ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν βασιλίδα Ἄνναν τὸ πλεῖστον τῶν ἀνα-

κτόρων, αὐτὸς καταλαβὼν μίαν μόνον αὐτῶν πλευράν. Ἀλλ' ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δὲν ἀποκατέστησε τὴν κοινὴν εἰρήνην.

Οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Καντακουζηνὸν τυχοδιῶκται θέλοντες νὰ λάβωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λάφυρα ἠξίουν ὅτι εἶναι ἄδικον οἱ νικηταὶ μετὰ τοσαῦτα παθήματα νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς νικηθέντας. Ὅτε τῇ 10 Μαΐου 1347 ὁ Καντακουζηνὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ στεφθῇ καὶ τρίτην φορὰν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ στρατιῶται ἀπήτησαν θορυβωδῶς νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα τὸν υἱόν του Ματθαῖον. Ἡ στάσις αὕτη κατηυνάσθη, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ἐν Ἀδριανουπόλει, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἡ δραμοῦσα αὐτόθι μήτηρ του κατέπεισεν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὥστε ἀνεβλήθη ὁ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ πόλεμος. Ἕτερος ὅμως πόλεμος ἐξερράγη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ Καντακουζηνὸς καταργήσας ἢ ἐλαττώσας τὰ λιμενικὰ τῆς βασιλευούσης δικαιώματα ἠθέλησεν οὕτω νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἤκμαζεν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατεχόμενον Γαλατᾶν. Ἐντεῦθεν παροξυνθέντες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, 1348—1352, καὶ καθ' ἅς, ἀφοῦ ἥ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Γαλατᾶς ἔπαθον πλείστας ὅσας ζημίας, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπὶ τέλους κατετροπώθη ἐν μεγάλῃ ναυμαχίᾳ, καίτοι εἶχε συμμάχους τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανούς. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Γενουαίους, δι' ἧς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐν Γαλατᾷ κτήσεις των καὶ ὑπέσχετο νὰ παύσῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ Καταλανοὺς σχέσιν ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Γενούης πόλεμος. Ταῦτα δὲ συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ οἱ μὲν Σέρβοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, περὶ Ἀδριανούπολιν δὲ καὶ Διδυμότειχον ἐξερράγη νέος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιος δὲν ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός· ἀπ' ἐναντίας εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος κατέφυγεν εἰς Τένεδον, ὁ δὲ Ματθαῖος μετὰ τοσαύτας ματαιωθείσας ἀποπείρας ἐστέφθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἂν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων ἀγώνων τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἦτο νὰ βασιλεύσῃ ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐφαίνετο ὅτι ἐπέτυχεν ὁριστικῶς τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι οὐ μόνον ἐβασίλευεν ἀλλὰ καὶ ἐξέβαλε τῆς βασιλείας τοὺς Παλαιολόγους. Δὲν ἔμελλεν ὅμως νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν εὐτυχίαν ταύτην. Δύο ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἦλθον νὰ διαλύσωσι τὰ ὄνειρά του καὶ νὰ ρίψωσιν αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν. Εἴπομεν ὅτι ὁ Οὐρχάν, καὶ ἂν ἤθελε νά τον σώσῃ, δὲν ἠδύνατο· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἤθελεν. Ἐνῷ τῷ 1348 ἦλθεν εἰς Σκούταρι, ἵνα ἐπισκεφθῇ μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐλῆς τὸν πενθερόν του, καὶ πολλὰ ἐγένοντο τότε αὐτόθι κυνηγέσια καὶ συμπόσια, μετ' ὀλίγον μοῖρα ἀξιόλογος Ὀσμανιδῶν διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε δεινὴν δῄωσιν τῶν θρακικῶν καὶ τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Ἔπειτα ὁ Οὐρχὰν συνεμάχησεν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Γενουαίων, τῶν πολεμουμένων τότε ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Μετ' ὀλίγον δέ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἀναρχίας τοῦ κράτους, κατέλαβε μονίμως πολλὰ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου φρούρια καὶ ἰδίως τὴν Καλλίπολιν, ἀφ' ἧς ὁρμώμενοι οἱ Ὀσμανίδαι ἔμελλον νὰ κατακλύσωσι μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν.

Εἰς μάτην ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τὴν ἀπόδοσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν τούτων φρουρίων. Ὁ Οὐρχάν, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς προσεποιήθη ὅτι εἶναι

εὐδιάθετος νὰ ἔλθῃ περὶ τούτου εἰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τέλους δὲν ἀπέδωκε τίποτε. Τούτων δὲ γενομένων, ὁ ἐν Τενέδῳ ἀποχωρήσας Ἰωάννης Παλαιολόγος συνεννοηθεὶς μετὰ πλουσίου τινὸς ἰσχυροῦ Γενουαίου, ὀνόματι Φραγκίσκου Καταλουσίου, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν νῆσον Λέσβον, ἐὰν πείσῃ τοὺς ἐν Γαλατᾷ ὁμογενεῖς νά τον βοηθήσωσι πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τῳόντι διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Καντακουζηνοὶ κατέχοντες ἀσφαλῶς τὰ ἀνάκτορα ἀνθίσταντο, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις· ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος θέλουσι καλεῖσθαι ἀμφότεροι βασιλεῖς καὶ θέλουσιν ἑδρεύει ἀμφότεροι εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχοντες ἴσην ἐξουσίαν, ὁ δὲ Ματθαῖος θέλει ἐπιτραπῇ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρῶν τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ὁ Φραγκῖσκος Καταλούσιος γενόμενος γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἔλαβεν ὡς ἴδιον κτῆμα τὴν νῆσον Λέσβον, ὥστε ὁ μικρὸς οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐπέφερε νέον τοῦ κράτους ἀκρωτηριασμόν. Ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται δυστυχεῖς περιπέτειαι ἐξήντλησαν, ὡς φαίνεται, τὰς περιλιπομένας δυνά-

Νομίσματα Ἀνδρέου καὶ Δομινίκου δυναστῶν τῆς Φωκαίας ἐκ τοῦ γενουατικοῦ οἴκου τῶν Κατανέων.

μεις τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ γαμβρός του Οὐρχὰν οὐ μόνον δὲν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν Καλλίπολιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου φρούρια ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Εἷς τῶν υἱῶν του Οὐρχάν, ὁ Χαλίλ, διετέλει αἰχμάλωτος εἰς τὴν ὑπὸ Γενουαίων κατεχομένην Φώκαιαν. Ὁ πατήρ του, γινώσκων τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου πρὸς τοὺς Γενουαίους, τὸν παρεκάλεσε νὰ διενεργήσῃ τὴν λύτρωσιν του νέου ἐκείνου. Ὁ δὲ καθυπεβλήθη ἐπὶ τούτῳ προθύμως εἰς πολλὰς θυσίας· διότι πρῶτον ἐπλήρωσεν εἰς τοὺς Γενουαίους ὡς λύτρα 100.000 χρυσῶν, τὰ ὁποῖα πολὺ εὐλογώτερον ἦτο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄμυναν τοῦ κράτους· καὶ δεύτερον δὲν ἀπέστειλε τὸν Χαλὶλ πρὸς τὸν πατέρα του εἰμὴ ἀφοῦ ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ πανυπερσεβάστου. Πᾶσα αὕτη ἡ ἀφροσύνη καὶ ταπείνωσις ἦτο βεβαίως οἰκτρὰ καὶ ἱκανὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τὸν γενναιότερον τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐπεζήτησε τήν τε ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχίαν δι' οἰκτροτέρων ἔτι θυσιῶν ; Ὁπωσδήποτε ὀλίγον ἀφοῦ ὑπέγραψε τὸν προμνημονευθέντα συμβιβασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀποχωρήσας αἴφνης εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, 1355. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ματθαῖος αἰχμαλωτευθεὶς μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῶν Σέρβων παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντὶ μεγάλων λύτρων. Τότε ὁ Ἰωάννης προέτεινεν αὐτῷ νά τῳ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἐὰν παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπεποιεῖτο, κατέπεισεν αὐτὸν εἰς τοῦτο ὁ πατὴρ Καντακουζηνός.

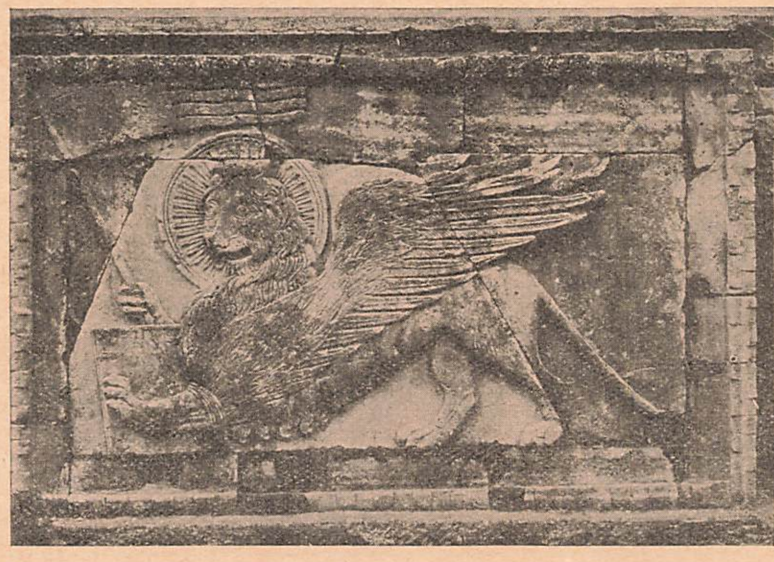
Περὶ τὸ 1355 λοιπὸν ἔτος ἐμονάρχησεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ἐκλιπόντων ἐκ μέσου τῶν Καντακουζηνῶν· καὶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπέθανεν ὡσαύτως ὁ Οὐρχάν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱός του Σουλεϊμὰν πασᾶς εἶχε τελευτήσει μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐν Καλλιπόλει, διεδέξατο τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχὴν ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Μουρὰτ Α΄, ὅστις ἔμελλε νὰ θερίσῃ τοὺς καρποὺς τῶν θεσμῶν οὓς ἔθετο ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ τῆς ὀλεθρίας καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος. Εἴδομεν ἤδη πῶς εἶχον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τοῦ χρόνου τὰ περιλιπόμενα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλά, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, ρίψωμεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὰς περιπετείας τῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς χριστιανῶν· Φράγκων, Ἑλλήνων, Σέρβων, Ἀλβανῶν καὶ Ἐνετῶν.

Καθ᾽ ἃ προείπομεν, οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἡ Ἤπειρος ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τοῦ ὅτι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1331 θάνατον Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυίναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ροβέρτον τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας μεθ᾽ ὅλων αὐτοῦ τῶν παραρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ δὲν ἦλθεν εἰμὴ ἅπαξ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, 1338—1340, ἐκυβέρνα δὲ τὰς αὐτόθι κτήσεις αὐτῆς συνήθως διὰ γενικῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες δὲν ἴσχυσαν οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χερσονήσου νὰ διατηρήσωσιν οὔτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ αὐτόθι φραγκικοῦ κράτους νὰ διασώσωσιν. Ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ καὶ πολιτικὸς κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνίας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος αὐτῆς δυνάστης, ὁ δὲ ἄρχων τοῦ Δαμαλᾶ Κεντουριώνης Α΄ Ζαχαρίας οὐδόλως ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι ἦσαν τόσον ὀλίγον εἰς αὐτὴν ἀφωσιωμένοι ὥστε ἐπανειλημμένως ἐσκέφθησαν περὶ εὑρέσεως ἑτέρου κυριάρχου. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἤθελον τὴν ἕνωσιν τῆς φραγκικῆς ταύτης ἡγεμονίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Μυσθρᾷ δεσποτάτου, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τῷ 1341 πρέσβεις πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ Ἰωάννην Καντακουζηνόν· οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον, ἀφοῦ πρὸ καιροῦ πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον προαχθῆ εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης ἀξιώματα, ἰδίως δὲ τῷ 1336—1338 διετέλεσε πρωτοβεστιάριος παρὰ τῷ γενικῷ ἐπιτρόπῳ τῆς Αἰκατερίνης ὁ Ἰωάννης Μουρμούρης. Ἄλλοι δὲ πάλιν βαρῶνοι προέτειναν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μαγιόρκας Ἰάκωβον Β΄, ἀπόγονον ὄντα ἐκ θηλυγονίας τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι κατὰ τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὸν βασιλέα ὑπόμνημα ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 1000 βαρωνίας καὶ φέουδα, ἐξ ὧν ὁ ἐπικυρίαρχος ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως, κατὰ μέσον ὅρον, ἀνὰ 300 λίρας τῆς Βαρκελόνης, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐτησίαν πρόσοδον καθαρὰν 100.000 φιορινίων. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἐματαιώθησαν, αἱ μὲν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν διὰ τὸν ἐπελθόντα ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, αἱ δὲ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Β΄ διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν τῷ μεταξύ, τῷ 1346, καὶ ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ὁ υἱός της Ροβέρτος, 1346—1364, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας, προσλαβὼν συγχρόνως καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα, ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τοῦ Βαλδουίνου Β΄. Πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία· ἕκαστος τῶν βαρώνων ἐπολιτεύετο κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἰδίως δὲ ἴσχυσε τότε ὁ οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων, ὅστις, προστατευθεὶς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης (εἷς τῶν

Ἀκκιαϊουόλων τούτων, ὁ Νικόλαος, διετέλεσε καὶ ἐραστὴς τῆς Αἰκατερίνης), εἶχε κατορθώσει νὰ προσοικειωθῇ τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος.

Πολὺ ὁμαλώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἂν καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν τῆς κατεχούσης αὐτὴν καταλανικῆς ἑταιρείας Ἀλφόνσος Φαβρίκιος ἀπεβίωσε τῷ 1338, οἱ δὲ λογιζόμενοι κυρίαρχοι τῆς χώρας, οἱ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου βασιλόπαιδες, οὐδέποτε ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ Καταλανοί, κυβερνώμενοι ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ οἴκου τούτου διοριζομένων ἐπιτρόπων, ἔδειξαν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, τῶν Σαλώνων, τοῦ Λοιδορικίου καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας σύνεσίν τινα καὶ ἐπιτηδειό-

Ἀνάγλυφος ἐνετικὸς λέων τῶν τειχῶν τῆς Χαλκίδος
(Μουσεῖον Χαλκίδος)

τητα ἀλλοτρίαν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, τῆς προτέρας ἀγριότητος. Διετέλεσαν διαρκῶς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἐνετῶν ἔχοντες πολλὰ κοινὰ πρὸς τούτους συμφέροντα. Οἱ μὲν Καταλανοὶ ἤθελον ν' ἀποτρέψωσι τὴν Ἐνετίαν ἀπὸ τοῦ νὰ παράσχῃ βοήθειάν τινα εἰς τὸν ἀδιακόπως ποθοῦντα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀττικῆς Οὐάλτερον Βρυέννιον τὸν νεώτερον, μηδέποτε δὲ κατορθώσαντα τοῦτο. Οἱ δ' Ἐνετοὶ πάλιν εἶχον χρείαν τῆς τῶν Καταλανῶν φιλίας, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἴδιον κράτος ἀπό τε τῶν ἐπικυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ τῶν κατόχων τῆς χώρας λομβαρδικῶν οἴκων. Ἐπέτυχον δὲ κατ' ἀμφότερα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἀνδεγαυηνοὶ ἠπείλουν ὡς πάντοτε, ἀλλὰ σπουδαίως δὲν ἐνήργουν, οἱ δὲ λομβαρδικοὶ οἶκοι εἶχον ἀπαραίτητον χρείαν τῆς ἐνετικῆς προστασίας ἰδίως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἠξεύρομεν ἤδη ὁπόσον ἦσαν ὀλέθριαι. Μήπως ὁ ἡγεμὼν τοῦ Ἀιδινίου Οὐμούρμπεϋς, ὁ ὑποτιθέμενος φίλος τοῦ Ἰωάννου Κανταχουζηνοῦ καὶ τοσοῦτον διαβόητος γενόμενος παρὰ τοῖς τότε Φράγκοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μορβασάν (1), δὲν ἐτόλμησε νὰ τιτλοφορήσῃ ἑαυτὸν καὶ δυνάστην Ἀχαΐας; Χάρις ὅμως εἰς τὴν μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Καταλανῶν συμμαχίαν, οὐ μόνον ἠσφαλίσθη

(1) Ὅ ἐστι «καταπατῶν ὄφιν».

εἴπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἐνετικὴ ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηλλάγησαν ἐπί τινα ἔτη, περὶ τὸ 1340, τῶν τουρκικῶν δῃώσεων. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀττικὴ οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀπολαμβάνουσα ὑπὸ τοὺς Καταλανούς, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, τὴν προτέραν ὑλικὴν εὐημερίαν ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐκλείψει παντελῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῆς χώρας ταύτης, διότι μανθάνομεν ὅτι κατ' Αὔγουστον τοῦ 1339 ὁ ἐνταῦθα ἱερεὺς Κοσμᾶς Κάμηλος ἀντέγραψε κατὰ παραγγελίαν τοῦ δόκτωρος Δημητρίου Νομαχλώνου διάφορα ἰατρικὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριβασίου καὶ ἄλλα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διετηρεῖτο ἀσφαλῶς μὲν ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, ἀσθενῶς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, μετ' οὐ πολὺ παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἠπείρου.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστόν, οὐ μόνον τὴν ἰδίως Ἤπειρον ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς χώρας τῆς Στερεᾶς, Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς πρὸς βορρᾶν, τὰς σήμερον καλουμένας μέσην καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Κατείχοντο δὲ αἱ χῶραι αὗται περὶ τὸ 1330 ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ βασιλέων, ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τῆς Κεφαλληνίας, τινὲς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ δουκάτου τοῦ Δυρραχίου, καί τινες ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Θάμαρ ἀπογόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, οἱ ὁποῖοι ἦρχον τοῦ δεσποτάτου τῆς Ρωμανίας μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς Κερκύρας (1). Τῆς Θεσσαλίας πάλιν τὸ μὲν ἥμισυ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ὑπήγετο εἰς τοὺς Καταλανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ τῶν ἐπελθόντων 25 περίπου ἐνιαυτῶν, καθ' οὓς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς ἐκυβέρνησεν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως τὰ πράγματα, τέσσαρας ἐπεχείρησε πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Πρῶτον τῷ 1333 ὁ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ κηδεμονευόμενος Ἀνδρόνικος Γ' ἐμβαλὼν εἰς Θεσσαλίαν καθυπέταξεν αὐτὴν ἅπασαν σχεδόν. Μετὰ δύο ἔτη ἐπῆλθε συνεπαγόμενος 2.000 τούρκους μισθοφόρους κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ προήλασε μέχρι τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου, φονεύων ἢ αἰχμαλωτεύων τοὺς μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν συντεταγμένους Ἀλβανοὺς καὶ καταλαμβάνων τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθεν εἰς τὰς χώρας τοῦ δεσπότου Ἰωάννου, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε δηλητηριασθέντος ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἄννης Παλαιολογίνης, καὶ ἐκυρίευσεν ὡσαύτως τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τρία ἔτη ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν Ἠπείρῳ τὸν πρὸς αὐτὴν καταφυγόντα νεαρὸν υἱὸν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, Νικηφόρον Β' ὀνομαζόμενον, καὶ εὗρεν αὐτόθι οὐκ ὀλίγους ὀπαδούς, ἐν Ἄρτῃ μὲν τὸν Νικόλαον Βασιλίτζην, εἰς Ρωγὼ δὲ τὸν Ἀλέξιον Καβασίλαν καὶ ἄλλους ἀλλαχοῦ, ἐπῆλθεν αὖθις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐν ἔαρι τοῦ 1339 ἔτους ἐν συνοδίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθυπέταξε τοὺς στασιάσαντας, κατέπεισε τὸν νέον Νικηφόρον νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον.

Ἀλλ' αἱ κατακτήσεις αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς ὑπῆρξαν οὔτε διαρκεῖς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ μέγας Στέφανος Δουσσάν, 1336—1355, ὅστις ἐκυριάρχησε μίαν στιγμὴν τῶν πλείστων ἐκ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὠφελούμενος ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ συνετήρουν ὀλίγας δυνάμεις ἐν

(1) Τὸ ἄλλως λεγόμενον δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος.

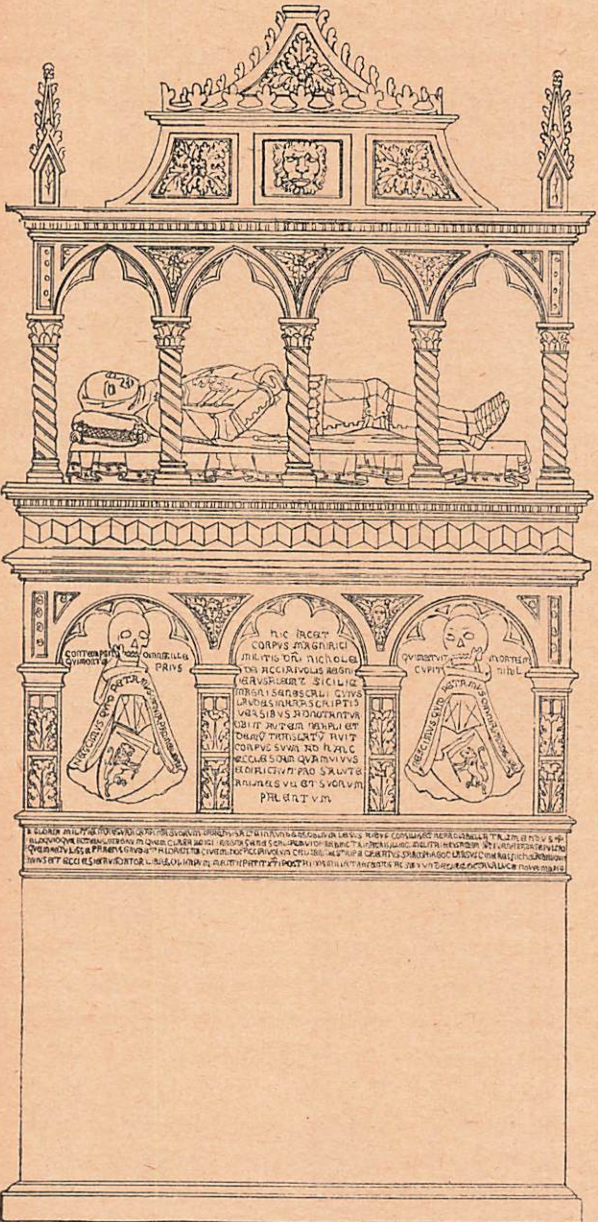
Δυρραχίῳ, καὶ προσέτι ἐκ τῶν διαιρέσεων τῶν Ἀλβανῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἄλλοι δὲ ἀντεπολιτεύοντο εἰς αὐτούς, καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ διενέξεων, ὁ Στέφανος Δουσσὰν ὥρμησε τῷ 1340 ἐκ Σερβίας καὶ προελαύνων ἀδιακόπως πρὸς μεσημβρίαν ἐν Θρᾴκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περιποιούμενος ἐπιτηδείως Ἀλβανοὺς καὶ Ἕλληνας, ἐπωνόμασε μετ' οὐ πολὺ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ρωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας. Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ περιωρίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἐκινδύνευον νὰ ἀπολέσωσιν ἁπάσας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις καὶ πρὶν ἔτι αὗται κυριευθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τῷ 1349 ὁ Δουσσὰν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε τελευταῖον, τῷ 1350, ἐστράτευσε κατ' αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μὲν Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία, τὰ Σέρβια, ἡ Βέροια, ἡ Ἔδεσσα, τὸ Γυναικόκαστρον καὶ αἱ περὶ Στρυμόνα κῶμαι μέχρι Φερῶν καὶ Ταντεσάνου ὄρους ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἡμετέρους, οἱ δὲ Σέρβοι διεφύλαξαν τὰ Ζίχνα, τὰς Φεράς, τὸ Μελένικον, τὴν Στρόμβιτζαν, τὴν Καστορίαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δουσσὰν διετήρησε μὲν τότε πράγματι μέρος τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ προσέτι τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου δυνάστου, τῷ 1355, τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτήσει κατεκερματίσθη, διότι ὁ Δουσσὰν εἶχε περιπέσει εἰς τὸ λάθος νά το διανείμῃ ζῶν ἔτι μεταξὺ διαφόρων ἡγεμόνων, οἵτινες ἦσαν ὑποτελεῖς μόνον αὐτοῦ, καὶ συνείχοντο μὲν ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρός, ἐγένοντο δὲ ἀνεξάρτητοι ἅμα, ἐκείνου θανόντος, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ υἱὸν Στέφανον Οὐρώσ. Ὀκτὼ δὲ προέκυψαν σερβικαὶ ἡγεμονίαι, α΄ ἡ περὶ τὸ Βαρδάριον χώρα, β΄ ἡ περὶ τὴν Ροδόπην ἀπὸ Φερῶν μέχρι Βαρδαρίου, γ΄ καὶ δ΄ ἡ περὶ Σέρρας μέχρι τοῦ Ἴστρου χώρα, ε, ἡ παρὰ τὸν Ἴστρον χώρα ἐν Σιρμίῳ καὶ Μασούᾳ, ς΄ αἱ κομητίαι τοῦ Οὔσιτζ καὶ Χέλμι ζ΄ ἡ περὶ τὴν Ὄχριδα χώρα, καὶ η΄ ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἐκαλοῦντο δεσπόται καὶ σεβαστοκράτορες, κατὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχύοντας τίτλους, τοὺς ὁποίους εἶχε παραδεχθῆ ὁ Δουσσάν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τῷ 1356 ὁ δεσπότης Νικηφόρος Β', ὁ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἄννης υἱός, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον κληρονομίαν, ἀλλ' οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ἔπειτα ἀντετάχθησαν. Τῷ δὲ 1358 συγκροτηθείσης περὶ Ἀχελῷον μάχης κρισίμου μεταξὺ Νικηφόρου, συνεπαγομένου τούρκους τινὰς πειρατάς, καὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀγομένων ὑφ' ἑνὸς τῶν μεγιστάνων αὐτῶν, τοῦ Καρόλου Τόπια, κατετροπώθη μὲν ὁ πρῶτος καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, κατελύθη δὲ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἡγεμὼν τῶν νικητῶν Κάρολος Τόπιας ἐπωνομάσθη βασιλεὺς Ἀλβανίας καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο κύριος αὐτοῦ τοῦ Δυρραχίου· Ἀλβανοὶ ὡσαύτως δυνάσται ἐκυριάρχησαν τῆς Αἰτωλίας.

Νόμισμα τοῦ Στεφάνου Δουσσὰν μὲ λατινικὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρουσαν τὸν τίτλον του ὡς αὐτοκράτορος.

Ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς ὁποίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ φράγκων βαρώνων, μέρος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ μέρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ φραγκικῇ ἰδίως Πελοποννήσῳ ἐξηκολούθει ἡ προτέρα ἀναρχία καὶ προσέτι ἀδιάκοποι ἦσαν αἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδρομαὶ τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲ

μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔπασχεν ἡ Κορινθία, ὁ ἐπικυρίαρχος Ροβέρτος προεχειρίσατο βαρῶνον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν φρουρίων αὐτῆς καὶ τῶν παραρτημάτων, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Νικόλαον Ἀκκιαϊουόλην περὶ τὸ 1357, ὅστις, καταγόμενος ἐκ πλουσιωτάτου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου τῆς Φλωρεντίας καὶ λαβὼν μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῷ νεαπολιτικῷ βασιλείῳ καὶ πλείστας ἔχων ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐγένετο διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Ροβέρτου εἷς τῶν πρώτων δυναστῶν τῆς χερσονήσου καὶ ἔθετο οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ μετ᾽ ὀλίγον περιελθόντος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Ἀθήναις ἀξιώματος. Ἦττον ὁπωσοῦν ἀνωμάλως εἶχον μόνον τὰ κατὰ τοὺς Καταλανοὺς τῆς ἀνατολικῆς στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας, περὶ ὧν εἴπομέν τινα ἀνωτέρω, καὶ προσέτι τὰ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν Πελοπόννησον τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχομένην. Ταύτης εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348 τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μανουὴλ στρατηγὸν ἰσόβιον· ὁ Μανουὴλ ἑδρεύων ἐν Μυσθρᾷ ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ χώραν ἀπό τε τῶν Λατίνων καὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπέφυγε τὰς τῶν προκατόχων καταπιέσεις, ηὐχαρίστησε τούς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους, διετήρησε τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας παραίτησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει περιεποίησεν εὐημερίαν τινὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τί ἐσήμαινεν ἡ σχετικὴ αὐτη εὔρυθμος

Τάφος Νικολάου Ἀκκιαϊουόλη ἐν τῇ μονῇ Τσερτόζας παρὰ τὴν Φλωρεντίαν.

τῶν πραγμάτων κατάστασις, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεσῴζετο ἔτι εἰς τὰς δύο ἐκείνας μικρὰς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἴστρου ἁπλουμένης, δηλαδὴ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα,

ἐνῷ τοσοῦτον φοβερὰ πολυαρχία καὶ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς χερσονήσου ἐκείνης χώρας; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἅπαντες οἱ ποικίλοι καὶ ἀδιάκοποι πόλεμοι οἱ κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος διεξαχθέντες αὐτόθι μεταξὺ τῶν ἐν Βυζαντίῳ, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι καὶ διευκολύνωσι τὴν μετ᾽ ὀλίγον ἐπελθοῦσαν φοβερὰν τουρκικὴν κατάκτησιν. Πρὶν ὅμως ἱστορήσωμεν τὰ κατ᾽ αὐτήν, εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῶννήσων.

Ἐν Κρήτῃ ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς ξενοκρατίας· ἀλλ᾽ ἂν αἱ διαμαρτυρήσεις αὗται ἀπεδείκνυον τὸ ῥωμαλέον τῶν ἡττηθέντων φρόνημα ἡ ἔκβασις αὐτῶν ἐμαρτύρει συγχρόνως ὅτι ἐπὶ τέλους ἀκατάβλητος ἦτο ἡ τῶν νικητῶν δύναμις. Μόλις κατετροπώθη ἡ ἐπανάστασις, ἧς προέστησαν οἱ Χορτάτζαι καὶ ἐξερράγη ἄλλη, πέμπτη τὸν ἀριθμόν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου ὁ τότε δοὺξ τῆς νήσου Μαρῖνος Γραδένιγος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια. Τὸ κίνημα τοῦτο ἀρξάμενον τῷ 1283 διήρκεσεν ἐπὶ 16 ὅλα ἔτη, διότι κατ᾽ ἀρχὰς ἡ Ἐνετία, ὑπολαβοῦσα μικρὸν τὸ πρᾶγμα, δὲν ἐξαπέστειλεν ἀποχρώσας πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ δυνάμεις· διότι πλὴν τούτου μετὰ τοῦ Καλλέργη, ὃν ὑπεστήριζεν ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, εἶχε συμμαχήσει ὁ κληρονόμος τῶν δυναστῶν τῆς Ρόδου Γεώργιος Γαβαλᾶς, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ξένων καὶ τὸ Ρέθυμνον (Ρέθυμνα) καὶ ἡ Ἀνάπολις, καὶ διότι οἱ Γενουαῖοι τῷ 1293 κατεπυρπόλησαν σχεδὸν ὁλοσχερῶς τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Οἱ δ᾽ Ἐνετοὶ δὲν ἤθελον ἴσως δυνηθῆ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον, ἐὰν ὁ Καλλέργης ἐδέχετο τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Γενουαίων. Ἀλλ᾽ αὐτὸς ἀπέρριψεν ὁριστικῶς τὰς προτάσεις ταύτας νομίζων περιττὸν νὰ ἀγωνισθῇ, ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἀντὶ τῶν Ἐνετῶν ἕτερον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δυνάστην· ὥστε οὗτοι, ἀφοῦ κατέβαλον τοὺς ἄλλους στασιαστὰς καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γενουαίους, ἦλθον τῷ 1299 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Καλλέργην. Ἡ συνομολογηθεῖσα τότε εἰρήνη ἀπέβη ἐντιμοτάτη δι᾽ αὐτόν, κατορθώσαντα νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν σύμμαχόν του Μιχαὴλ Χορτάτζην. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀνεγνωρίσθη εἷς τῶν μεγάλων τῆς νήσου ἱπποτῶν, λαβὼν 13 ἱπποτικὰ φέουδα καὶ ἐπιτυχὼν πλείστας ἄλλας παραχωρήσεις ὑπὲρ ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Ἐνετοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν συνθήκας· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἕλλην ἀνεδείχθη ἔκτοτε πιστὸς αὐτῶν ὑποτελής, παραγγείλας ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου του εἰς τοὺς τέσσαρας υἱοὺς νὰ μὴ ὑποστηρίξωσι ποτὲ καμμίαν στάσιν· ὁ ἔγγονος μάλιστα αὐτοῦ Ἀλέξιος ὁ νεώτερος ὑπερεμάχησεν ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τῆς Ἐνετίας κατὰ τῶν ὁμογενῶν, δι᾽ ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπογόνων του ἠξιώθησαν τῆς κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου σπανίως ἔτι ὑπὸ τῆς Ἐνετίας ἀπονεμομένης τιμῆς τοῦ νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν τῷ 1319 ἑτέρα πάλιν στάσις, κατεβλήθη ὅμως εὐχερῶς, ἡ δὲ νῆσος τοσοῦτον ηὐπόρει ὑπὸ τὴν συνετὴν καὶ ἔμπειρον τῶν Ἐνετῶν διοίκησιν ὥστε τῷ 1320 ὁ δοὺξ αὐτῆς ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν περίσσευμα τεσσάρων χιλιάδων ὑπερπύρων. Ἡ εὐημερία αὕτη ὠφείλετο κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις περιεποιεῖτο πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐντεῦθεν δὲ οἱ ἐπὶ τῆς νήσου ἐνετοὶ ἔποικοι ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται ὅτι τὰ προνόμια κατηργήθησαν, καί, ἐνῷ ἄλλοτε ἦρχον τῶν Κρητῶν ὡς ἐλεύθεροι κύριοι, τανῦν κατήντησαν νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν προτέρων ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία αὕτη ἐπετρέπετο εἰς τοὺς ἕλληνας εὐπατρίδας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν Κρητῶν τάξεις. Τοὐλάχιστον τῷ

1333, ψηφισθέντος ἐκτάκτου φόρου πρὸς ἐξάρτυσιν πλοίων, οἱ χωρικοὶ τοῦ Μαργαρίτη, τῆς Ἄρνης, τῆς Ἀναπόλεως καὶ τοῦ Κισάμου ἀντέστησαν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Πρικοσίρην εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τούτου. Καὶ μετέσχε μὲν τοῦ ἀγῶνος τούτου συγγενής τις τῶν Καλλεργῶν ὀνόματι Βάρδας ἀλλ' ὁ κύριος τῶν Καλλεργῶν οἶκος συνέπραξε μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ὥστε οἱ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν, πεσόντος μὲν τοῦ Βάρδα Καλλέργη, συλληφθέντος δὲ καὶ ἀνασκολοπισθέντος τοῦ Πρικοσίρη· τὸ δὲ χωρίον Μαργαρίτη ἠφανίσθη ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1341 ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Κορνάρου ἑβδόμη ἐγένετο ἐπανάστασις ὑπὸ ἕτερον πάλιν Καλλέργην, τὸν Λέοντα, ὅστις κατηγορήθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὅτι διεπραγματεύθη καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς παραδόσεως τῆς νήσου. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ὑπῆρξε φοβερά, καίτοι ὁ κυριώτατος κλάδος τῶν Καλλεργῶν ἠγωνίσθη ἐκθύμως πρὸς περιστολὴν αὐτῆς. Πρῶτος κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη ὁ τοῦ Λέοντος ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Σμερίλιος· μετ' ὀλίγον δ' ἡττήθη περὶ Μυλοπόταμον καὶ ὁ Λέων, ὅστις ἐζήτησε συγγνώμην, ἣν ὁ δοὺξ ἐπέτρεψεν αὐτῷ κατὰ τὸ φαινόμενον· ἔπειτα ὅμως προσελθόντα συνέλαβεν αὐτὸν καί τον ἔπνιξεν ὡς προδότην καὶ σύμμαχον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐκ τούτου παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀνθιστάμενοι· ἐγένοντο μάλιστα κύριοι τῆς Σιθίας, τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ Μιραμπέλου, ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καί τινας μεμονωμένους πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 ὁ Μᾶρκος Κορνάρης ἐπελθὼν μετὰ ἀποχρῶντος χρηματικοῦ καὶ στρατοῦ ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννην Ψαρομήλιγκον, ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὁ δὲ ἀπελπισθεὶς Μιχαὴλ ἀπήτησεν ἀπὸ ἑνὸς τῶν δούλων αὐτοῦ νά τον φονεύσῃ. Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθησαν τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου μέρη· εἰς δὲ τὰ δυτικὰ ἀντέστη ἔτι ἐπί τινα χρόνον ὁ Μανουὴλ Καψοκαλύβας, μέχρις οὗ ὁ δοὺξ κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ μὲν τὴν πολιορκίαν τῆς Κυδωνίας, νὰ ἀνακτήσῃ δὲ τὴν Ρέθυμναν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς, συλλαβὼν δὲ τὸν Μανουὴλ ἀνεσκολόπισεν αὐτόν. Ἔκτοτε ἐφ' ἱκανὸν κατέπαυσαν αἱ ἑλληνικαὶ ἐπαναστάσεις, ἡ δὲ Ἐνετία ἐδυσπίστησεν, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, διότι τῷ 1356 ὁ δόγης διέταξε τὸν δοῦκα νὰ μὴ δέχεται ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ οὐδένα Κρῆτα εἰς τὸ μέγα τῆς νήσου συμβούλιον.

Ὁ τάφος τοῦ Ἀκκιαϊουόλη πατρὸς τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου Νικολάου ἐν τῇ μονῇ τῶν Τσερτόζας (Certosa) πλησίον τῆς Φλωρεντίας.

Τὸ δουκᾶτον τῆς Νάξου ἐκυβερνᾶτο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σανούτων (Γουλιέλμου Α'

μέχρι τοῦ 1323, Νικολοῦ Α΄ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1341 καὶ Ἰωάννου Α΄ ἀδελφοῦ τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1362), οἵτινες ἄρχοντες καὶ τῶν περικειμένων νήσων δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Γκίζας καὶ τοὺς Βαρότζας, μετερχόμενοι τὴν πειρατείαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ Νικολοῦ Α΄ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐξανδραποδίσει ἀπὸ τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸν νήσων ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν 15.000 ψυχῶν Τῷ 1344 ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Α΄ οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων κατὰ τῆς Νάξου καὶ ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία ἀπήγαγον αὖθις ὑπὲρ τὰς 6.000 ἀνθρώπων· ὥστε αἱ νῆσοι αὗται ἤθελον παντελῶς καταστραφῆ τότε, ἐὰν δὲν ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου. Ἵνα δὲ περιστείλῃ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἐχθρούς, ἐξ ὧν εἶχε καταντήσει νὰ κινδυνεύῃ καὶ αὐτὴ ἡ Κρήτη, ἡ Ἑνετία μετὰ πολλὰς καὶ ποικίλας προσπαθείας κατώρθωσε τῷ 1343 νὰ συγκροτήσῃ εἶδός τι σταυροφορίας κατ᾿ αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἔμελλον μὲν νὰ μετάσχωσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ἀνδεγαυηνοί, πράγματι ὅμως δὲν μετέσχον εἰμὴ οἱ Ἐνετοί, οἱ Ἰωαννῖται τῆς Ῥόδου, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ στόλος τῶν συμμάχων ὁρμήσας ἐξ Εὐβοίας ἐκυρίευσε τὴν Σμύρνην, ἀλλὰ μετ᾿ ὀλίγον κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Οὐμούρμπεϋ τοῦ Ἀιδινίου· οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινάν τινες τῶν συμμάχων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἑνετία, ἐπὶ τέλους δὲ ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐνικήθη καὶ ἐφονεύθη τῷ 1346. Ἀλλ᾿ οἱ ἀδελφοί του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον· ἡ συμμαχία διελύθη τῷ 1348 καὶ μόνον ἀποτέλεσμα αὐτῆς ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Σμύρνη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν μέχρι τοῦ 1402, ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οὕτῳ ἄλλοι δυτικοί, οἱ Γενουαῖοι, συνεπλήρουν βαθμηδὸν τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι τῷ μὲν 1346 μία αὐτῶν συμμορία κατέλαβε τὴν Χίον καὶ διετήρησε τὴν ἐπ᾿ αὐτῆς κυριαρχίαν, ἐν εἴδει μετοχικῆς ἑταιρείας φερούσης τὸ ὄνομα τῶν Ἰουστινιάνων, μέχρι τοῦ 1566· καὶ ἡ αὐτὴ ἑταιρεία ἀφήρπασε τῷ 1358 τὴν παλαιὰν Φώκαιαν· ἠξεύρομεν δὲ ἤδη ὅτι τῷ 1355 ὁ γενουαῖος ὡσαύτως Φραγκῖσκος Καταλούσιος ἢ Κατελούζιος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διενέξεων, κατέλαβε τὴν Λῆμνον.

Περὶ τὸ 1360 λοιπὸν ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ἐδεσπόζετο ὑπὸ τῶν 10 τουρκικῶν δυναστειῶν ὅσαι προέκυψαν ἐκ τῶν κλασμάτων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους, παρεκτὸς εὐαρίθμων τινῶν πόλεων, ὅσαι ἢ κατείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἷον ἡ Φιλαδέλφεια καὶ αἱ Πηγαί, ἢ κατελήφθησαν ὑπὸ ἑτέρων χριστιανῶν, οἷον ἡ Φώκαια καὶ ἡ Σμύρνη, καὶ προσέτι παρεκτὸς τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σῳζομένης χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ὅμως ἐπεῖχε δευτερεύουσαν ὅλως τάξιν ἐν τῇ γενικῇ κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κινήσει τῶν πραγμάτων. Αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ χῶραι κατείχοντο ὑπὸ ποικίλων χριστιανῶν δυναστῶν, Βουλγάρων, Σέρβων, Ἀλβανῶν, Φράγκων καὶ τῶν περιλιπομένων τῆς αὐτοκρατορίας κλασμάτων, ἐν Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ, Πελοποννήσῳ καὶ εἰς ὀλίγας τινὰς νήσους, ὧν αἱ πλεῖσται καὶ μέγισται κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, τῶν Γενουαίων καὶ ἄλλων Φράγκων· μόνον τὰ παράλια τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου εἶχον καταληφθῆ προσφάτως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων. Ὅθεν οἵ τε Τοῦρκοι τῆς Ἀσίας καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν διῃρημένοι εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας. Ἀλλ᾿ οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἂν ἡνώνοντο, δυσκόλως ἤθελον συγκροτήσει δύναμιν ἰσοπαλῆ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἤθελον ἑνωθῆ· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Τοῦρκοι οὐδεμίαν εἶχον νὰ ἐλπίσωσιν ἄλλην ἐπικουρίαν, ὄπισθεν δὲ τῶν χριστιανῶν

ὑπῆρχεν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἥτις ἠδύνατο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοθρήσκων. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἠνώθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ᾽ ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς σπουδαίως κινδυνεύοντας ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ εἶναι ἡνωμένοι, ὅτε αἴφνης ἓν ἐκ τῶν μικρῶν ἐκείνων τουρκικῶν κρατῶν, τὸ ὀσμανικόν, τὸ ὁποῖον τότε δὲν κατεῖχεν εἰμὴ μόνον τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Μυσίαν καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου παράλια, κατέκλυσε διὰ μιᾶς Θράκην, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μακεδονίαν, ἐν Ἀσίᾳ δὲ κατέλαβε καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς κτήσεις τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Καραμᾶν καὶ τοῦ Χαμίτ. Πῶς συνέβη ἡ αἰφνίδιος αὕτη ἔκρηξις; Αἰφνίδιος δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ διότι οὐδεὶς ἐπρόσεξε, καὶ ἴσως οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προσέξῃ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς θεσμούς, οὓς ἵδρυσε καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς ὁ Οὐρχάν, θεσμοὺς τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, καὶ τῶν ὁποίων ἀνάλογόν τι οὐδὲν ὑπῆρχεν οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις τῆς Ἀσίας Τούρκοις οὔτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τῶν θεσμῶν δὲ τούτων ὠφελούμενος ὁ Μουρὰτ Α΄, ὁ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1359 συμβάντα θάνατον τοῦ Οὐρχὰν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος καὶ ὅλως ἀπροσδόκητος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ἐτῶν διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων.

Ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν περιέστειλε τὰς πρὸς αὐτὸν δυσμενεῖς διαθέσεις τοῦ καραμανικοῦ ἡγεμόνος, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀγκύρας, καὶ ἔπειτα διαπεράσας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκυρίευσε τοὺς Αἰγὸς ποταμούς, τὸ Τζουρουλόν, τὸν Πύργον, τὸ Διδυμότειχον, τῷ δὲ 1361 καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣν μετ᾽ οὐ πολὺ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τότε, ἑδρεύσας πρὸς καιρὸν εἰς Διδυμότειχον, ἐπέτρεψε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων εἰς τοὺς δύο ἐπισημοτάτους στρατηγοὺς αὐτοῦ Ἐβρενὸν καὶ Λαλασσαχίν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος, πιθανώτατα χριστιανὸς ὢν τὸ γένος, ἐκυρίευσεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θράκῃ τὰ Κουμουλτζινά (πρὸς δυσμὰς τοῦ Δορίσκου) καὶ τὸ Βαρδάρι (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βεροίας), ὁ δὲ δεύτερος προελάσας μέχρι τοῦ Αἵμου κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως ὁ Μουρὰτ συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνέφερε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Μουρὰτ ὅσῳ αἱ ραγδαῖαι αὐτοῦ κατακτήσεις συνεκίνησαν τελευταῖον καὶ τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ἐπὶ δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Ε΄ ἀπηρτίσθη συμμαχία τῶν ἡγεμόνων Οὐγγαρίας, Σερβίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῶν Τούρκων, τῆς ὁποίας, ὡς μὴ ὤφελε, μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν μετέσχεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμμαχικὸς οὗτος στρατὸς κατετροπώθη τῷ 1363 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰλβεκῆ, ὑποστρατήγου τοῦ Λαλασσαχίν. Οἱ δ᾽ Ὀσμανίδαι, οἵτινες τότε κατέλαβον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Πηγάς, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν θριαμβικὴν αὐτῶν πορείαν· καθυπέταξαν τὰς περὶ Ροδόπην χώρας, τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν σέρβων ἡγεμονίσκων Δράγαση καὶ Μπογδάνου, καταστήσαντες αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ ὑποχρεώσαντες νὰ συστρατεύωσι μετ᾽ αὐτῶν δι᾽ ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἱππέων· κατέκτησαν δὲ πλείστας πόλεις ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ ἰδίως Σερβίᾳ, μέχρις οὗ τῷ 137[illegible] συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Σσίσμαν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ μὲν δεσπότης Λάζαρος, ὅστις στασιάσας κατὰ τοῦ προτέρου ἡγεμονικοῦ οἴκου εἶχεν ἀναγορευθῆ τῷ 1371 βασιλεὺς τῆς Σερβίας, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν Μουρὰτ κατ᾽ ἔτος 1.000 ἱππεῖς καὶ 1.000 λίτρας ἀργύρου, ὁ δὲ ἄρχων τῆς Βουλγαρίας Σσίσμαν ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Μουρὰτ ἐξέτεινε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτοῦ, τὸ μὲν συζεύξας τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Βαγιαζὴτ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δυνάστου Κέρμιαν καὶ λαβὼν ὡς προῖκα τέσσαρας τούτου πόλεις, ἐν αἷς τὸ Κοτυάειον, τὸ δὲ ἀγοράσας ἀναγκαστικῶς ὁπωσοῦν ἓξ πόλεις τοῦ ἡγεμόνος Χαμίτ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Τεκκέ, Κέρμιαν καὶ Καραμᾶν μεσογείου χώρας. Συγχρόνως δὲ κατελύοντο ἀδιακόπως οἱ περὶ τὴν Ὄχριδα σέρβοι ἡγεμονίσκοι καὶ ἐκυριεύοντο τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπον, οἱ Σκοῦποι καὶ ἡ Σόφια, ἐνῷ ὁ Μουρὰτ στρατεύσας κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου πάντων τῶν τουρκομανικῶν δυναστῶν

Ὁ τελευταῖος τσάρος τῶν Βουλγάρων Ἰβὰν Σσίσμαν Γ΄ (1365—1393)

τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ τῆς Καραμανίας ἡγεμόνος, ἐνίκησεν αὐτὸν ἐκ παρατάξεως τῷ 1386 καὶ ἰδιοποιήθη ἀξιόλογον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ὁ Λάζαρος καὶ ὁ Σσίσμαν, βλέποντες αὐτὸν ἀπησχολημένον ἐν Ἀσίᾳ, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἄρωσιν αὖθις τὰ ὅπλα τῷ 1387. Καὶ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν κατετρόπωσαν τὸν ἐν Βοσνίᾳ τουρκικὸν στρατόν, ἀλλ᾽ ἐπελθόντος μετ᾽ οὐ πολὺ τοῦ Μουρὰτ κατεκτήθη τὸ πλεῖστον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπετάχθη ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, τῷ δὲ 1389 συνεκροτήθη εἰς Κοσσυφοπέδιον, κατὰ τὰ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Σερβίας σύνορα, μάχη μεγάλη ἐκ παρατάξεως μεταξὺ ἔνθεν μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Λαζάρου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας, ἔνθεν δὲ τοῦ Μουράτ, ἔχοντος ὑφ᾽ ἑαυτὸν τοὺς υἱούς του Βαγιαζὴτ καὶ Ἰακούβ, καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατηγῶν, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ γέρων Ἐβρενός. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ εὐπατρίδης σέρβος Μίλοσς Κοβίλοβιτζ, προσποιηθεὶς ὅτι αὐτομολεῖ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ὅτι ἔχει ἀπόρρητόν τι νὰ διακοινώσῃ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτὸν καί τον ἐδολοφόνησεν. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ὁ σερβικὸς στρατὸς κατε-

τροπώθη ὁλοσχερῶς, ὁ δὲ Λάζαρος αἰχμαλωτευθεὶς ἤχθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μουράτ, ὅστις καίτοι πνέων τὰ λοίσθια διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ δολοφόνος (1).

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἔκρηξις τοῦ ὀσμανικοῦ κρατῆρος. Καὶ ὅμως ὁ ἡγεμὼν ὁ διαπράξας πάντα ταῦτα τὰ κατορθώματα δὲν ἤξευρε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅταν τῷ 1365 ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ραουσαίους τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσαις ἐμπορίαν ἀντὶ ἐτησίου φόρου 500 δουκάτων, ὁ Μουράτ, ἵνα κυρώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ γενομένην συνθήκην, ἔβαψε τὴν παλάμην ἐντὸς μελάνης καὶ ἀπετύπωσεν ἔπειτα αὐτὴν εἰς τὸ ἄνω τοῦ ἐγγράφου μέρος, ἀντὶ ὑπογραφῆς καὶ σφραγῖδος. Τοῦτο δὲ τῆς παλάμης τὸ ἐκτύπωμα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων, ὧν οἱ μὲν τρεῖς μέσοι παρέκειντο συνεχεῖς, οἱ δὲ δύο ἄκροι, ὁ μικρότερος καὶ ὁ μεγαλύτερος, ἀπεῖχον ἀπ' ἐκείνων, ἀπετέλεσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον ***Τουγράν***, ἤτοι τὴν ἱερὰν τοῦ Σουλτάνου ὑπογραφήν (2). Ἀλλ' ἐπιτηδειότατος ὑπῆρξεν ὁ Μουρὰτ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις διετέλεσεν ὁ δεύτερος βεζίρης τοῦ κράτους, τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐχήρευσεν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη· τῷ δὲ 1368 ὁ Μουρὰτ προεχειρίσατο εἰς τὴν μετὰ τὸν ἡγεμόνα πρώτην ἀρχὴν τὸν περιβόητον ἐκεῖνον ἀστυνόμον τοῦ στρατοῦ Καρὰ Χαλὶλ Τζεντερελῆ, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων καὶ ὁ καθιερώσας τὴν ἀρχὴν τοῦ συστηματικοῦ τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Ἔκτοτε οὐδεμία πλέον συνέβη διακοπὴ περὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βεζιρικοῦ ἀξιώματος, ὁ δὲ Καρὰ Χαλίλ, μετονομασθεὶς Χαϊρεδδὶν πασᾶς, ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καθ' ὅλον τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον, ἤτοι ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη, διαπρέψας ὡς πρότερον ἐπὶ πλείσταις ὅσαις ὑπηρεσίαις πρός τε τὸ κράτος καὶ πρὸς τὸ θρήσκευμα. Τὴν σύνεσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐξύμνησαν οἵ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ τοῦρκοι χρονογράφοι. Μίαν δὲ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουρὰτ θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα κατὰ Χαλκοκονδύλην, ὡς χαρακτηριστικὴν τοῦ θάρρους μεθ' οὗ συνεβούλευε πάντοτε τὰ προσήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ παντοδύναμος κυριάρχης ἤκουε τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου αὐτοῦ βεζίρου. «Βασιλεῦ Μουράτ», τὸν ἠρώτησέ ποτε ὁ Χαϊρεδδὶν πασᾶς, «πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ στρατηγῇς, ἵνα διὰ τῶν στρατῶν ἐπιτυγχάνῃς πᾶν τὸ βουλόμενον;»· ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐπιτηδείως μὲν βουλευόμενος καὶ τοὺς στρατιώτας ὡς οἷόν τε μάλιστα εὐεργετῶν»· «Καὶ πῶς ἄρα», ὑπέλαβεν ὁ Χαϊρεδδίν, δύνασαι νὰ βουλεύεσαι ὀρθῶς;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐὰν μετρῶν τὰ πράγματα δὲν ἀπατῶμαι περὶ τὰ μέτρα». Ἐνταῦθα καγχάσας ὁ γέρων βεζίρης ἐπεῖπε· «Βασιλεῦ Μουράτ, βεβαίως εἶσαι συνετὸς ἀνήρ· ἀλλὰ πῶς θέλεις μετρήσει ἀκριβῶς, ἐὰν δὲν εἶσαι πάντοτε παρών, ἵνα ἐξετάζῃς τά τε δέοντα καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀπέχων μὲν τῶν τελευταίων, ἐπιχειρῶν δὲ ἐγκαίρως τὴν τῶν πρώτων ἐκτέλεσιν; Διότι μετὰ τὸ συνετῶς βουλεύεσθαι ἡ ταχύτης εἶναι ὁ μᾶλλον ἀπαραίτητος τῶν ὅρων εἰς τὸ μεγάλα κατερ-

(1) Κατὰ παράδοσιν συνηθεστέραν καὶ μᾶλλον πιθανὴν ὁ Μίλοσος Κοβίλοβιτ ἐφόνευσε τὸν Μουράτ, ὅτε οὗτος μετὰ τὴν νίκην περιήρχετο τὸ πεδίον τῆς μάχης· τότε ὁ χαμαὶ κείμενος καὶ νεκρὸς λογιζόμενος τραυματίας σέρβος ἥρως ἀναπηδήσας ἐτραυμάτισε θανασίμως τὸν Μουράτ, ὅστις πρὶν ἐκπνεύσῃ διέταξε πρὸς ἐκδίκησιν τὸν φόνον τοῦ αἰχμαλώτου ληφθέντος βασιλέως Λαζάρου.

(2) Ἄλλοι ἀναφέρουσι τὸ γεγονὸς εἰς τὸν *Οὐρχάν*. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη παράδοσις φαίνεται ὅτι εἶναι εὐφυὴς ἐπινόησις λαβοῦσα ἀφορμὴν ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ***Τουγρᾶ***, ὅπερ εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἡγεμόνος διὰ τεχνικῶς πεποικιλμένων ἀραβικῶν γραμμάτων, οἷαι εἶναι ἔτι καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἡμετέρων πατριαρχῶν καὶ ἱεραρχῶν. Ἄλλως τὸ ***Τουγρὰ*** ἢ Τορὰ εἶναι λ. ἀρχαία ληφθεῖσα παρὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς thora, ὡς καλεῖται ἡ πεντάτευχος τοῦ Μωϋσέως, σημαίνει δὲ ἡ λ. κυριολεκτικῶς ἐπίσημον ἔγγραφον.

γάζεσθαι». Διὰ τοιούτων βουλευμάτων καὶ ἀξιωμάτων παρεσκευάζοντο ὁ Μουρὰτ καὶ ὁ βεζίρης αὐτοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης. Τὸν Χαϊρεδδὶν πασᾶν, ἀποθανόντα τῷ 1386 ἑκατοντούτη περίπου, διεδέχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ βεζίρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις καὶ πρῶτος ὠνομάσθη **μέγας βεζίρης** τοῦ κράτους, διότι κατὰ τὴν ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχην, διαπρέψαντος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς τοῦ Σιμουρτάσς, ὁ Μουρὰτ ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ βεζίρου, ὥστε ἔκτοτε ὁ μὲν ὕπατος μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχων ἐπεκλήθη **μέγας βεζίρης**, οἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τοῦτον ἑπόμενοι ἁπλῶς βεζίραι, ἤτοι πασάδες, ἔχοντες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τρεῖς ἱππείους οὐράς [1]. Πρὶν δὲ συμπληρώσωμεν ὅσα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Μουράτ, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὸ σύστημα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸ σύστημα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς χριστιανῶν ἐν τῷ στρατῷ. Οὕτω λ. χ. τῷ 1375 μετὰ τὴν εἰρήνην ἣν συνωμολόγησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας ἵδρυσεν ἴδιον σῶμα ἐκ χριστιανῶν ὑπηκόων, οἵτινες ὅμως καλούμενοι **Βοϊνὰκ** [2] δὲν ἐχρησίμευον εἰμὴ εἰς ταπεινοτέρας τινὰς τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, οἷον τὴν τῶν ἵππων καὶ τῶν ἁμαξῶν ἐπιμέλειαν, ἀπηλλαγμένοι ὄντες τούτου ἕνεκα παντὸς φόρου. Παρὰ δὲ τοῦ δεσπότου Σερβίας Λαζάρου ἀπῄτησε τότε, ὡς ἠξεύρομεν, νὰ παρέχῃ αὐτῷ κατ' ἔτος 1.000 ἱππεῖς, οἵτινες καὶ ἠγωνίσθησαν τῳόντι ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχῃ ὑπὸ τὸν Βαγιαζὴτ τεταγμένοι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ στρατοῦ πτέρυγα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχην ἠγωνίσθησαν πιστῶς ἐν τῷ στρατῷ τινὲς τῶν χριστιανῶν δεσποτῶν τῶν ὑποτελῶν ἐν Εὐρώπῃ γενομένων, καὶ ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὰ Οὐλπιανά (Γιουστενδὶλ) μικρᾶς χώρας Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου κατίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν χρῆσις.

Ὁ σουλτάνος Μουρὰτ Α'

(Συλλογὴ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου τοῦ Τυρόλου).

Τοσαῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα κατορθοῦντος τοῦ Μουράτ, οἰκτρὸν τῇ ἀληθείᾳ θέαμα παρίστησιν ἡμῖν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτος ἔδιδε σημεῖα ζωῆς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέρχονται καταφανῆ θανάτου συμ-

[1] Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές· τοῦ μεγάλου βεζίρου τὸ ἀξίωμα φαίνεται ὅτι ἱδρύθη πολλῷ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ Μεχμὲτ Β'.

[2] *Βοϊνὰκ* σημαίνει ἐπὶ λέξει *ἐρέτης*, κωπηλάτης.

πτώματα. Εἴδομεν ὅτι πρῶτον θῦμα αὐτοῦ ἐξελέξατο ὁ τῶν Ὀσμανιδῶν ἡγεμὼν τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, καθ' ἣν ὁ εἷς ἔμελλε νὰ εἶναι βοηθὸς τοῦ ἑτέρου· ὥστε κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον γενομένην πρώτην συμμαχίαν τινῶν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τῶν ἡγεμόνων Σερβίας, Οὐγγαρίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνῷ παρήτει οὕτω τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἂν ὄχι τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν, ἐτράπη εἰς ἱκεσίας πρὸς τὸν τότε πάπαν Οὐρβανὸν Ε΄ ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος κατὰ τὸ σύνηθες τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ῥώμην, ὅπου κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1369 ἐξώμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πάπα καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κλήρου τὰ δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δεξίωσις ἧς ἔτυχεν ὑπῆρξε μεγαλοπρεπής, πραγματικὴν ὅμως συνδρομὴν οὐδεμίαν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ μόνον ὑποσχέσεις, καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ εὐλογίας, δι' ὧν φορτωμένος ὁ ταλαίπωρος αὐτοκράτωρ ἐδέησε νὰ πορευθῇ ἀλλαχοῦ εἰς ἀναζήτησιν βοηθείας. Ἐκ Ῥώμης μετέβη εἰς Ἐνετίαν λαβὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡσαύτως ὑποσχέσεις τινὰς καὶ πρὸ πάντων δανεισθεὶς ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην περιοδείαν. Ἀπῆλθε δὲ ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' αὐτόθι κατώρθωσέ τι ἐπέστρεψεν εἰς Ἐνετίαν πενέστερος παρά ποτε, καὶ ἐκεῖ ὁ διάδοχος αὐτὸς τῶν Κωνσταντίνων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Κομνηνῶν ὑπεβλήθη εἰς κράτησιν ἕνεκα χρέους εὐτελοῦς. Τὸ δὲ οἰκτρότερον, ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἀνδρόνικος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, ἀπεποιήθη ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν τὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πατρὸς ἀναγκαῖα χρήματα. Εὐτυχῶς ὁ δεύτερος υἱός, ὁ Μανουήλ, ἐφάνη προθυμότερος, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐταπεινώθη ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ ματαίῳ ἐξηυτελίσθη ἐν Ἐνετίᾳ καὶ ἔλαβεν ἀπόδειξιν θλιβερὰν τῆς κακοηθείας τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου.

Τότε ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ συνδρομήν τινα ἐξ Εὐρώπης κατέβη ἔτι μᾶλλον τὴν κλίμακα ἐκείνην τῆς πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς Ἀνατολῆς ὑποκλίσεως. Ἵνα διατηρήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Μουρὰτ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον, μετὰ ἐντολῆς του νὰ ὑπηρετῇ παρὰ τῇ Πύλῃ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ὀσμανιδῶν, ὡς πιστὸς αὐτοῦ μισθοφόρος, κατὰ παντὸς πολεμίου. Συγχρόνως κατέστησε συμβασιλέα τὸν δεύτερον υἱὸν Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῇ τοσοῦτο κακοήθης. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουράτ, Σαουτζῆ, μελετήσαντος ὡσαύτως προδοσίαν κατὰ τοῦ ἰδίου πατρός, ὕψωσεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ σημαίαν στάσεως. Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ ἀναγκάσας ἀμφοτέρους νὰ παραδοθῶσι τῷ 1385, τὸν μὲν ἴδιον ἀπετύφλωσε, συμφωνήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην νὰ πράξῃ οὗτος τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθανάτωσε τὸν Σαουτζῆ, ἐπιστήσας ὁ ἴδιος εἰς τὸν οἴκτιστον θάνατον ὅλων τῶν ἑλλήνων εὐπατριδῶν ὅσοι εἶχον συμμαχήσει καὶ συμπράξει μετ' αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν τῷ 1389 αἱ μεταξὺ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Τούρκων σχέσεις, ὅτε ὁ Μουρὰτ ἐδολοφονήθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐν τῷ Κοσσυφοπεδίῳ νίκης κατὰ τῆς νέας τινῶν ἐκ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς συμμαχίας, ἧς καὶ πάλιν ὁ Ι. Παλαιολόγος διετέλεσεν ἀμέτοχος. Τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν διεδέχθη τότε ὁ Βαγιαζὴτ

ὁ ἐπικαλούμενος Γιλδιρίμ, ὅ ἐστι **Κεραυνός**, ἤ, καθὼς τον λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης, **Δαΐλαψ**. Ὁ Βαγιαζὴτ συνωμολόγησεν ἀμέσως εἰρήνην πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Λαζάρου Στέφανον, προσελθόντα εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς τρισὶν ὅροις· ὅτι θέλει ἕπεται τῷ νικητῇ ὡς σύμμαχος εἰς πάντα πόλεμον, ὅτι θέλει δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀδελφήν του καὶ ὅτι θέλει τελεῖ ἐτήσιον φόρον ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί ἦσαν οἱ ὅροι οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νέους ἐξευτελισμοὺς εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Παλαιολόγοι; Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε παραγγελθῇ κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, προσέτι δὲ τὴν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννου καὶ τὴν ἀμφοτέρων φυλάκισιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὔτε ἡ τύφλωσις αὐτῶν ἐγένετο πλήρης οὔτε ἡ φυλάκισις ὑπῆρξεν αὐστηρά, διότι οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ Βαγιαζήτ, ὅστις διέταξε τὴν φυλάκισιν μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουήλ, τὴν παράδοσιν δὲ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον, ἀναλαβόντα ἀντὶ τούτου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τελῇ εἰς τὸν προστάτην του οὐκ ὀλίγα κατ᾽ ἔτος κεντηνάρια χρυσίου καὶ ἀργυρίου (¹). Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐν ὅσῳ προΐστατο τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὰς τῶν Ὀσμανιδῶν κατακτήσεις, εὗρε τὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ὢν νὰ συντελέσῃ εἰς νέαν ἀκρωτηρίασιν τοῦ κράτους. Συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἑνετοῦ Καρόλου Ζένου, ἵνα ἐπιτύχῃ δι᾽ αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χρυσόβουλλον, δι᾽ οὗ εἰς ἀμοιβὴν παρεχώρει τῇ Ἑνετίᾳ τὴν νῆσον Τένεδον. Καὶ ἡ μὲν ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰωάννου δὲν κατωρθώθη διὰ τοῦ μέσου τούτου, ὁ Ζένος ὅμως κατέλαβε δι᾽ ἑνετικῶν πλοίων τὴν Τένεδον, ἥτις ἔκτοτε ἀπεσπάσθη τοῦ κράτους διὰ παντός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ πρὸς τὰ ἐπιγενόμενα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ υἱός του Μανουὴλ ἐπέτυχον τελευταῖον νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, προτείναντες νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου συμφωνηθέντα φόρον, καὶ προσέτι νὰ προσέρχωνται τὴν ἄνοιξιν εὐπειθῶς μετὰ 12.000 ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τῶν Ὀσμανιδῶν ἄρχοντος, ἔχοντες τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον φίλους καὶ ἐχθρούς. Ὁ Βαγιαζήτ, τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ παραλύῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ὅσῳ ἀκίνδυνοι καὶ ἂν ἀπέβησαν, ἐδέχθη καὶ ταύτας τὰς προτάσεις, διέταξε τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πατέρα του, δέν τον ἐφυλάκισεν ὅμως, ἀλλ᾽ ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶν ὅ,τι ἐσῴζετο ἔτι ἐκ τοῦ κράτους ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν Σηλυβρίαν, τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ραιδεστὸν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην· ὥστε τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα λείψανα διενεμήθησαν πάλιν εἰς δύο. Ταῦτα δὲ διατάξας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1390 ὁ Βαγιαζὴτ ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἵνα πρὸ πάντων κυριεύσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν, ἥτις ἦτο ἡ μόνη πόλις ἣν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσῳζον ἔτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χερσονήσῳ, ἧς ἄλλοτε ὁλοκλήρου ἐκυριάρχουν. Καὶ τότε συνέβη τὸ οἰκτρότατον τῶν γεγονότων ὅσα εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ὁ Βαγιαζὴτ προσλαβὼν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὰς τῶν χριστιανῶν ἐπικουρίας ἀπῄτησε ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ νὰ διατάξωσι τὸν φρούραρχον τῆς Φιλαδελφείας νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς αὐτόν (²). Καὶ οἱ λεγόμενοι

(¹) *Τὸ κεντηνάριον* (ἐκ τοῦ λατιν. centum=ἑκατόν) περιέχει, ὡς γνωστόν, ἑκατὸν λίτρας, ὧν ἑκάστη ἑβδομήκοντα δύο χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα (τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἔχει ἀξίαν 15 δρχ. καὶ τὸ ἀργυροῦν τὸ εἰκοστὸν περίπου τοῦ χρυσοῦ.

(²) Σημειωτέον ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν πολλῶν ἑλλήνων καὶ ξένων χρονογράφων τῶν χρόνων τούτων, οὐδεὶς οὐδ᾽ ὀθωμανὸς χρονογράφος, πλὴν τοῦ ἥκιστα πάντων κριτικοῦ καὶ ἐπιπολαιοτάτου ἐν πλείστοις καὶ ἀναξιοπίστου Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, ἀναφέρει τοιοῦτό τι διαπραχθὲν ὑπὸ Ἰωάννου καὶ Μανουήλ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει αὐτὸ ὡς ἁπλῶς θρυλούμενον, ὥστε

αὐτοὶ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκαν τὴν αἰσχρὰν ταύτην διαταγήν. Ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε παντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τὰς ἀγεννεῖς ἐκείνας ψυχάς, ἐσῴζετο ἔτι παρὰ τοῖς ὑπηκόοις, τοὐλάχιστον παρά τισι τῶν ὑπηκόων. Ὁ φρούραρχος Φιλαδελφείας καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἀπήντησαν ὅτι ἑκόντες δὲν θέλουσι καταπροδώσει ἑαυτοὺς τῷ βαρβάρῳ. Ὅθεν ἐπολιορκήθη ἡ Φιλαδέλφεια, μετὰ δὲ τοῦ Βαγιαζὴτ συνεπολιόρκησαν αὐτὴν καὶ οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς· καὶ ἠρίστευσαν, ὡς λέγεται, ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ καὶ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὰ τείχη τῆς Φιλαδελφείας ἐκυρίευσαν αὐτήν. Ὁ Χάμμερ λέγει ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἐὰν δὲν ἀνεφέρετο ὑπὸ ἕλληνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη. Καὶ ἔχει δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας δὲν ἔμεινε κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ τὸ περὶ Τραπεζοῦντα κρατίδιον, τὸ ὁποῖον, καίτοι αὐτοκρατορία μεγαλωνυμούμενον, ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιον διά τε τὴν μικρὰν αὐτοῦ δύναμιν καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἀποξένωσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς προαναφερθείσας ὀλίγας περὶ αὐτὴν πόλεις· ἦτο δέ, καὶ οὕτως ἔχον, διῃρημένον εἰς δύο, ὥστε ἡ κατάλυσις αὐτοῦ ἐφαίνετο προσεχεστάτη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐπολιορκήθη καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Τῳόντι ὁ μονάρχης οὗτος, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας κατέστησεν ὑπήκοα ἢ ὑποτελῆ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκομανικὰ κράτη τοῦ Ἀιδδίν, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Τεκὲ καὶ ἠκρωτηρίασε τὰ κράτη τῆς Κασταμῶνος καὶ τοῦ Καραμάν, ἐπέστρεψε τῷ 1391 εἰς τὴν Εὐρώπην. Καθ' ὁδὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης δοὺς ἐπὶ τέλους σημεῖον ζωῆς ὠχύρωσε τὴν Χρυσῆν Πύλην διὰ δύο μεγάλων πύργων διέταξεν αὐτὸν νὰ καθαιρέσῃ τοὺς πύργους τούτους· καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπήκουσε. Μικρὸν μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀπεβίωσεν ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἐν Προύσῃ παρὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου διατελῶν Μανουὴλ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν παροργισθεὶς ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ ἑδρεύῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καδῆς, ἵνα ρυθμίζῃ τὰς μεταξὺ Μουσουλμάνων ὑποθέσεις καὶ νὰ κτισθῇ προσέτι τζαμίον, ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῷ οἱ πιστοὶ τὰς ἰδίας λατρείας. Παρακούσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ Μανουὴλ ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζὴτ τὴν πρώτην ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἡ ἀραβική, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτά.

Ἆρά γε δὲν ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη αὕτη πόλις; Ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἦγεν ὁ Βαγιαζὴτ καὶ τὰ δυσχερῆ κατορθώματα ὅσα ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἑπταετίας ταύτης διέπραξε δυσκόλως ἠμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τὴν ἅλωσιν, ἐὰν ἠσχολεῖτο περὶ τοῦτο σπουδαίως. Ἀλλ' αὐτὸς περιωρίσθη εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μᾶλλον τῆς πόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ περὶ αὐτὴν στρατηγίου ἐπεχείρει ἐν τῷ μεταξὺ ποικίλας ὅσας ἐκστρατείας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου τὴν Βλαχίαν, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ καραμανικοῦ κράτους, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, θανατώσας τὸν ἡγε-

---

ἡ ἀπόφανσις τοῦ Χάμμερ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἂν μὴ ἀνεφέρετο ὑπὸ ἕλληνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη, δὲν ἔχει ἀξίαν οὐδεμίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὑπ' οὐδενὸς χρονογράφου, πλὴν τοῦ Χαλκοκονδύλη, ἀναφέρεται ὡς συστρατεύων τῷ Βαγιαζήτ. Μόνος ὁ βασιλόπαις Μανουὴλ ἔπραξε τοῦτο συστρατεύων τῷ Β. μετὰ 100 ἀνδρῶν (ἰδ. κατωτ.).

μόνα αὐτῆς Σισμάν, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμώνυμος υἱὸς δὲν ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰμὴ γενόμενος μουσουλμάνος καὶ λαβὼν ὡς τοιοῦτος τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Ἀσίᾳ νεωστὶ τότε κατακτηθείσης Ἀμισοῦ· πλὴν τούτων δὲ ὁ Βαγιαζὴτ διέπραξε καὶ ἄλλας τινὰς μικροτέρου λόγου ἀξίας ἐπιδρομὰς καὶ ἁλώσεις κατά τε τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ὁμοφύλων καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον καὶ τὸν Ἀδρίαν χωρῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερηκόντισε τὸ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαπραχθὲν παρ᾿ αὐτοῦ κατόρθωμα.

Ἡ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τελευταῖον τινῶν μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυναστῶν τὴν φιλοτιμίαν, ἄλλων δὲ τὴν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μέριμναν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1396 συνέρρευσαν περὶ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδον ἑξήκοντα περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπρεπον πολλοὶ ἱππόται τῆς κάτω Γερμανίας καὶ τῆς δυτικῆς Γαλλίας [1]. Ὀνομαστότατοι δὲ μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τότε νὰ προμαχήσωσιν ὑπὲρ τῆς χριστιανοσύνης Γάλλοι καὶ ἐξαιρέτως οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ κόμης Νευέρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, οἱ κόμητες Μαρκίας, συγγενεῖς τινες τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, διελθὼν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Νικοπόλεως, ἣν γενναίως ὑπερήσπισεν ὁ ὀσμανίδης φρούραρχος. Δυστυχῶς ὁ χριστιανικὸς στρατὸς συνέκειτο μὲν ἐκ μαχητῶν ἀρίστων ἀλλ᾿ οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν. Οἱ Γάλλοι ἀξιοῦντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταβάλωσι τὴν ὀφρὺν τῶν Ὀσμανιδῶν ἤθελον πάντοτε νὰ προτρέχωσι μὴ ἀκούοντες τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου περὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Τούρκων Σιγισμούνδου [2]· διάγοντες δὲ προσέτι βίον ἄσωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰς πολλὴν ἐξώκειλαν ἀκολασίαν, οὐδ᾿ ἐδίστασαν νὰ φονεύσωσι πολλοὺς τούρκους αἰχμαλώτους οἵτινες εἶχον παραδοθῆ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν οὐδένα τρέχει κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βαγιαζὴτ συναθροίσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἰς 100.000 περίπου ἀνδρῶν συμποσουμένας, ἐπήρχετο πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τῇ 18 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ κρίσιμος μάχη. Οἱ Γάλλοι προελάσαντες ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν Ὀσμανιδῶν, καταβαλόντες δεκακισχιλίους γενιτσάρους καὶ πεντακισχιλίους σπαχίδες. Ἀλλ᾿ ὅτε μετ᾿ ὀλίγον ὑπερβαλόντες λόφον τινὰ εὑρέθησαν αἴφνης ἐνώπιον τῆς κυρίας τοῦ Βαγιαζὴτ δυνάμεως κατελήφθησαν οἱ πλεῖστοι ὑπὸ φόβου πανικοῦ καὶ τραπέντες διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ὀλίγοι μόνον ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν πολεμίων στῖφος καὶ ἔπεσον ὡς γνήσιοι γάλλοι ἱππόται. Ὁ δὲ κόμης Νευὲρς καὶ 24 τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Χίλια περίπου βήματα ὄπισθεν τῶν Γάλλων ἵστατο συμπεπυκνωμένος ὁ οὐγγαρικὸς στρατός, τοῦ ὁποίου ὅμως αἱ δύο πτέρυγες ἅμα ἰδοῦσαι τὴν τροπὴν ἐκείνην ἔστρεψαν ὡσαύτως τὰ νῶτα. Μόνον τὸ κέντρον ἐνεκαρτέρησε καὶ μετὰ τοσαύτης μανίας ἐπέπεσε κατὰ τῶν γενιτσάρων

---

[1] Βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, βραδύτερον (1411) γενομένου αὐτοκράτορος τοῦ ἁγ. ρωμαϊκοῦ κράτους τῶν Γερμανῶν.

[2] Οἱ γάλλοι ἱππόται ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτῶν ὁρμῇ πρὸς τὸ μάχεσθαι ἔλεγον τότε ὅτι ἦσαν ἱκανοί, καὶ ἂν ἔτι ἔπιπτεν ὁ οὐρανός, νὰ κρατήσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τῶν αἰχμῶν τῶν λογχῶν αὐτῶν ὡς ἀπόγονοι ἀληθεῖς καὶ δὴ καὶ κομπορρημονέστεροι τῶν Γαλατῶν ἐκείνων, οἵτινες ἔλεγον πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον τὸν μέγαν ἔλεγον ὅτι τὸ μόνον ὅπερ ἐφοβοῦντο ἐν τῷ κόσμῳ ἦν μήπως ποτὲ ὁ οὐρανὸς πεσὼν κατακαλύψῃ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

καὶ τῶν σπαχίδων ὥστε ἤθελε κατισχύσει, ἐὰν ὁ δεσπότης Σερβίας, ὅστις συνηγωνίζετο ὡς σύμμαχος τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν ἐπέπιπτε κατὰ τῶν ὁμοθρήσκων μετὰ πεντακισχιλίων μαχητῶν καὶ δὲν ἔθραυε τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων. Τότε ἡ τροπὴ τῶν περὶ Σιγισμοῦνδον ἀπέβη ὁλοσχερής, καὶ πλεῖστοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσον πλεῖστοι δὲ ἠχμαλωτεύθησαν (¹). Ἀλλὰ δεινὴ ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ θυσία δι' ἧς ὁ Βαγιαζὴτ ἐξηγόρασε τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπισκεφθεὶς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἶδε κειμένους ἐκτάδην τοὺς ποναρίθμους αὐτοῦ συναγωνιστάς, ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἀπεφάσισε τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν αἰχμαλώτων. Τῷόντι δὲ κατεκρεουργήθησαν ἐξ αὐτῶν μύριοι, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῶν περὶ τὸν σουλτάνον ἐπιφανῶν τοῦ κράτους ἀνδρῶν. Καὶ ὁ μὲν ὄχλος τῶν ἐπιζησάντων ἐξηνδραποδίσθη, οἱ δὲ ἐπισημότεροι αἰχμάλωτοι δὲν ἀνέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ ἀφοῦ κατεβλήθησαν πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν, πλὴν πολλῶν δώρων, 200.000 δουκάτων [²].

Βαγιαζὴτ ὁ Α'
(Συλλογὴ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου τοῦ Τυρόλου)

Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο οὐδὲν ἐφαίνετο πλέον τὸ κωλῦον τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγόγγυζον καὶ προε-

(¹) Ὁ Σιγισμοῦνδος κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν αἰχμαλωσίαν πλεύσας διὰ τοῦ Δανουβίου εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ καὶ ἐκεῖθεν ἐπανακάμψας εἰς τὰ ἴδια. Ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦν καὶ ὁ περίφημος γάλλος εὐπατρίδης, ὁ ἱππότης Lemeyer, κύριος τοῦ Βουσικῶ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐκτενὴς γενήσεται λόγος.

(²) Ἡ ἱστορία τῶν γεγονότων τούτων, καθόλου δὲ τῶν ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον τῶν ὀθωμανῶν ἀνόδου τοῦ Βαγιαζὴτ Α' μέχρι τῆς πρὸς Ταμερλάνον συγκρούσεως αὐτοῦ γεγονότων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν αὐλὴν σχέσεις τῶν Παλαιολόγων ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων κατὰ τρόπον λίαν συγκεχυμένον, ἐν πολλοῖς διαφωνούντων τῶν χρονογράφων πρὸς ἀλλήλους. Κατὰ Δούκαν (σελ. 43 κ.ἑξ. ἔκδ. Βόνν.) ἱστορεῖται ὅτι ὅτε ὁ Βαγιαζὴτ Α' ὁ ***Ἰλδιρὶμ*** ἢ ***Κεραυνὸς*** διεδέξατο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης (τοῦ Κοσσυφοπεδίου) τὸν ἐνταῦθα φονευθέντα πατέρα αὐτοῦ Μουρὰτ Α' (1389), ὁ τότε βασιλεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰωάννης εἶχεν ἔτι ἐγκλείστους ἐν τῷ πύργῳ Ἀνεμᾶ τὸν πρεσβύτατον υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον (τὸν ἀφαιρεθέντα τὴν ὅρασιν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Μουρὰτ Α', διότι εἶχε συνομόσει μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουρὰτ Σανδζῆ, ἵνα ἑκάτερος ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ ὁ μὲν Σανδζῆς ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ἁπλῶς ἐβλάβη τὴν ὅρασιν χωρὶς νὰ ἐξορυχθῇ τοὺς ὀφθαλμούς) καὶ τὸν τούτου μόλις ψελλίζοντα τότε μικρὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην σὺν τῇ γυναικὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, εἶχε δὲ στέψει βασιλέα (συμβασιλέα δηλονότι ἑαυτῷ) τὸν νεώτερον υἱὸν Μανουήλ. Ἀλλ' ἀκριβῶς μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ Βιαγιαζὴτ ἡ ἐν τῷ πύργῳ Ἀνεμᾶ φυλακισμένη οἰκογένεια τοῦ Ἀνδρονίκου ἐδραπέτευσε συνδρομῇ Γενουαίων τινῶν καὶ ἐσώθη εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων

τίμων τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν λιμὸν ἐξ οὗ ἔπασχον. Καὶ ὅμως ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ διέταξεν ἐπιδρομάς τινας εἰς Στυρίαν, Οὐγγαρίαν, Βοσνίαν καὶ Βλαχίαν, προετίμησε νὰ περιορισθῇ εἰς νέαν τῆς πόλεως ταπείνωσιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη τότε ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀλῆ πασᾶ, δωροδοκηθέντος ἐπὶ τούτῳ. Ἐσώθη δὲ διὰ νέων θυσιῶν, ἤτοι ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς βασιλέα ἀντὶ τοῦ Μανουὴλ τὸν ἀνεψιὸν τούτου Ἰωάννην, τὸν ἄρχοντα τῆς Σηλυβρίας, ἥτις, ἐννοεῖται, κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Τούρκων

κατεχόμενον τότε Γαλατᾶν, καὶ τυχὼν βοηθείας ἐνταῦθα παρὰ τῶν Γενουαίων, συνεννοηθεὶς δὲ καὶ μετὰ τῶν ἐν Κων]πόλει φίλων ἐπῆλθε κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀναρρηθεὶς ἐνταῦθα βασιλεὺς ἐνέκλεισε τὸν πατέρα Ἰωάννην καὶ τὸν ἀδελφὸν Μανουὴλ ἐν τῷ αὐτῷ πύργῳ, ἐν ᾧ αὐτὸς μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶχον ἐγκλεισθῇ ὑπ' ἐκείνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ νέοι ἔγκλειστοι, ἀφοῦ ἐπὶ διετίαν ἔμειναν ἐν τῷ πύργῳ, ἀπέδρασαν εἰς Χρυσόπολιν (Σκούταριν). Ὁ Ἀνδρόνικος ἀκούσας τὴν ἀπόδρασιν οὐ μόνον δὲν κατεδίωξε τοὺς ἀποδράντας, ἀλλὰ καὶ μετεκάλεσεν αὐτοὺς καὶ δοὺς πίστιν εἰς τὸν πατέρα οὐ μόνον ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον ἀλλὰ καὶ πεσὼν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ᾐτήσατο ἄφεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἁμαρτηθέντων. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης συγκινηθεὶς ὑπὸ τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ υἱοῦ ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς ἄρχοντα εἰς *Σηλύβριαν* προσθεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν Ραιδεστὸν καὶ τὴν Ἡράκλειαν καὶ ἄλλας τινὰς παρὰ τὴν Προποντίδα πόλεις, τὸν δὲ νεώτερον υἱὸν Μανουὴλ ἔστεψεν αὖθις βασιλέα Ρωμαίων, συμβασιλέα δηλονότι ἑαυτῷ.

Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς τοῦτον ὁ Βαγιαζὴτ καθυποτάξας ἁπάσας τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἔστησε τὰ ὄμματα ἐπὶ τὸ Βυζάντιον, διὸ καὶ ἔπεμψε πρέσβεις (ἀποκρισιαρίους) ζητῶν φόρους καὶ συστράτευσιν μετ' αὐτοῦ ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως μετὰ ἑκατὸν ἀνδρῶν (πρὸς δήλωσιν ἁπλῆς ὑποταγῆς, οὐχὶ πρὸς παροχὴν τελεσφόρου στρατιωτικῆς ἐπικουρίας), ὁ δὲ βασιλεὺς μὴ λαμβάνων τότε βοήθειαν οὐδεμίαν ἐξ Εὐρώπης (οὔτε παρὰ *ῥηγάδων*, ὡς λέγει ὁ Δούκας, οὔτε παρὰ τῶν ἀριστοκρατούντων (φεουδαρχῶν δηλονότι) οὔτε παρὰ τῶν δημοκρατούντων (ἤτοι Βενετίας, Γενούης, Μεδιολάνου, Πίσης καὶ ἄλλων δημοκρατικῶς πολιτευομένων τῆς Ἰταλίας πόλεων) ἔπεμψε τὸν Μανουὴλ μετὰ ἑκατὸν ἀνδρῶν εἰς *ὑπουργίαν* (ὑπηρεσίαν δηλονότι) παρὰ τῷ Βαγιαζήτ. Ὁ Μανουὴλ ἠκολούθησε τῷ Βαγιαζὴτ κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ *Τεκέ* (Παμφυλίας) στρατείαν τούτου (περὶ στρατείας τοῦ Βαγιαζὴτ ἐναντίον τῆς Φιλαδελφείας, ἧς μετέσχε καὶ ὁ Μανουήλ, οὐδεὶς παρὰ Δούκᾳ λόγος, ἐνῷ λέγει οὗτος ὅτι τότε ὁ Βαγιαζὴτ ἐκώλυσε τὰς κατ' ἔτος ἐνεργουμένας ἐξ Ἀσίας εἰς τὰς νήσους Λέσβον, Χίον, Λῆμνον, Ρόδον σιτοπομπείας, παρεσκεύασε δὲ στόλον, ἵνα προσβάλῃ τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Εὔβοιαν, ὑπέταξε δὲ καὶ «μέρη τῶν Ἀθηνῶν». Ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης φοβούμενος πάντοτε ἐπίθεσιν ἐκ τοῦ πανταχοῦ ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσιν αὐτοῦ εὐτυχοῦντος Βαγιαζὴτ ἔκτισε πύργους περὶ τὴν Χρυσῆν Πύλην πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως λαβὼν τὸ ὑλικὸν ἐκ τῶν κατεδαφισθέντων τότε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τριῶν ναῶν, τοῦ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Ϛ' τοῦ Σοφοῦ κτισθέντος ναοῦ τῶν ἁγίων Πάντων, τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου κτισθέντος ναοῦ τῶν ἁγίων Μαρτύρων καὶ τοῦ τῆς ἁγίας Μαρίνης, χωρίσας οὕτω μέρος τῆς πόλεως περὶ τὴν χρυσῆν Πύλην ἀπὸ τῆς ἄλλης πόλεως καὶ καταστήσας τὸ χωρισθὲν μέρος εἶδος ἀκροπόλεως καὶ καταφυγίου καὶ ὁρμητηρίου πρὸς φυγὴν κατὰ θάλασσαν ἐν καιρῷ κινδύνου.

Ἀλλ' ὁ Βαγιαζὴτ ἐπιστρέψας εἰς Προῦσαν ἀπὸ τῆς ἐναντίον τῆς Παμφυλίας στρατείας καὶ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὸν Μανουὴλ ἐν Προύσῃ, μαθὼν τὰ νεωτερισθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπῄτησε τὴν ἄμεσον κατεδάφισιν τῶν κτισθέντων πύργων ἀπειλῶν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ ἐξορύξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Μανουήλ. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀσθενὴς ὢν τότε καὶ κατάκοιτος ἐμήνυσε τῷ Βαγιαζὴτ ὅτι ἐξετελέσθη τὸ ὑπ' αὐτοῦ κελευσθέν. Ἡ ἐπὶ τῷ γεγονότι τούτῳ καταλαβοῦσα τὸν γηραιὸν καὶ ἀσθενοῦντα βασιλέα Ἰωάννην βαθυτάτη θλῖψις ταχέως κατεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον. Τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ Μανουὴλ κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ Προύσης καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς βασιλεύς. Ἀλλ' ὁ Βαγιαζήτ, ὅτε ἔμαθε τὴν φυγὴν τοῦ Μανουήλ, μένεα πνέων ἐπῆλθε κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἀπῄτησε τὴν ἐν αὐτῇ ἐγκατάστασιν ***Καδῆ***, ἤτοι κριτοῦ μωαμεθανοῦ, μέλλοντος νὰ κρίνῃ οὐχὶ ἁπλῶς τὰς μεταξὺ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μωαμεθανῶν πρὸς ἀλλήλους δίκας, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν, ἀπῄτησε δὲ καὶ τὴν κτίσιν τεμένους μωαμεθανικοῦ ἐν τῇ πόλει (τὸ πρῶτον τέμενος ἢ *μασγίδιον* ἱδρύθη ἐν Κων]πόλει, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ Λέοντος Γ', τὸ δεύτερον ἐπὶ Ἰσαακίου Ἀγγέλου διὰ συνθήκης πρὸς τὸν τῆς Αἰγύπτου σουλτάνον Σαλαεδδίν· ἀλλὰ τὸ νέον τοῦτο τέμενος κατεστράφη ὡς γνωστόν, τῷ 1204 ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς τε-

Ὁ δὲ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἀφῆκεν ἐκεῖ τὴν σύζυγον αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν, καὶ ἐπεχείρησε μακρὰν περιοδείαν ἀνὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἐπικαλούμενος ἐπὶ ματαίῳ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵδρυσιν τζαμίου καὶ καδῆ καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου10,000 δουκάτων. Ἔδωκε δὲ δῶρα καὶ εἰς τὸν μέγαν βεζίρην, Ἀλῆ πασᾶν,τοῦ ὁποίου ἡ χρηματικὴ ἀπληστία ἀνέκαθεν

τάρτης σταυροφορίας. Φαίνεται ὅτι ὁ Μανουὴλ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ τότε οὗτος διαβὰς εἰς Εὐρώπην ἀπέκλεισε τὴν πόλιν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν κωλύων τὴν εἴσοδον πάσης τροφῆς κοὶ δῃῶν καὶ καταστρέφων πᾶσαν τὴν περίχωρον τῆς πόλεως καὶ μέχρι Πελοποννήσου ἐκτείνων τὰς καταστρεπτικὰς τῶν στρατιῶν αὐτοῦ ἐπιδρομάς, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις δεινῶς ἐπιέζετο ὑπὸ λιμοῦ· καὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ξυλείας, μὴ δυνάμενοι οἱ κάτοικοι νὰ ὑποφέρωσι τὸ ψῦχος κατέρριπτον τὰς ὑψηλὰς οἰκοδομὰς ἵνα καίωσι πρὸς θέρμανσιν τὰς δοκούς. Τότε τέλος αἱ λιπαραὶ δεήσεις τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Φραγγίας (Γαλλίας) καὶ τὸν *κράλην* τῆς Οὐγγαρίας ἐπήνεγκον τὴν μεγάλην σταυροφορίαν τοῦ 1396 τὴν ἀπολήξασαν εἰς τὴν οἰκτρὰν παρὰ τὴν Νικόπολιν καταστροφήν. Φυσιωθεὶς ὁ Βαγιαζὴτ ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ πέμπει πρέσβεις πρὸς τὸν Μανουὴλ ἀπαιτῶν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. Μὴ ἐκτελεσθείσης τῆς ἀπαιτήσεως, ἀπέκλεισε τὴν πόλιν διὰ στρατοῦ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐνῷ τὰ πλοῖα αὐτοῦ ἐκώλυον πᾶσαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου τροφοδοσίαν τῆς πόλεως. Τότε ὁ ἐν Σηλυβρίᾳ Ἰωάννης (υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου) μεταβὰς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαγιαζὴτ ἐξέθηκεν αὐτῷ τὸ ἄδικον τὸ γινόμενον εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ Μανουήλ. Ἐπὶ τούτοις ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησε νῦν οὐχὶ πλέον τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως ἀλλὰ τὴν ἐν αὐτῇ ὡς βασιλέως ἐγκατάστασιν τοῦ Ἰωάνναυ, ἵνα αὐτὸς (ὁ Βαγιαζὴτ) λάβῃ τὴν Σηλύβριαν καὶ τὰς ἄλλας κτήσεις τοῦ Ἰωάννου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ λιμὸς εἶχε περιαγάγει τὴν πόλιν εἰς τοιαύτην στενοχωρίαν καὶ ἀπόγνωσιν, ὥστε πολλοὶ προετίμων καὶ τὴν εἰς τὸν Βαγιαζὴτ αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως ἢ τὴν παράτασιν τῆς πολιορκίας, ὁ Μανουὴλ μετεπέμψατο κρύφα τὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Βαγιαζὴτ Ἰωάννην καὶ παραδοὺς αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ δημηγορήσας πρὸς τὸν λαὸν καὶ συστήσας ὑπακοὴν εἰς τὸν νέον ἄρχοντα ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ αὐτὸς μετὰ της οἰκογενείας αὐτοῦ ἐπιβὰς πλοίου ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον παρὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ δεσπότην Θεόδωρον κἀκεῖθεν εἰς Ἰταλίαν και εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης μεχρισοῦ ἡ ἐν Ἀνατολῇ ἐμφάνισις τοῦ Ταμερλάνου ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον. Ὁ Ἰωάννης στεφθεὶς νῦν βασιλεὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέξατο τὰς τοῦ Βαγιαζὴτ ἀπαιτήσεις περὶ τεμένους καὶ ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ πόλει *καδῆ* ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν «τὰς μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Τούρκων «*ἀμφιβολίας*» αὐτὸς νὰ διακρίνῃ». Ὥστε κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Δούκα ἡ μεταξὺ Ἰωάννου καὶ Βαγιαζὴτ εἰρήνη καὶ ἡ ἄρσις τῆς πολιορκίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπῆλθε πρὸ τῆς ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐμφανίσεως καὶ πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ συγκρούσεως τοῦ Ταμερλάνου. Τοιαύτη ἡ κατὰ Δούκαν ἱστορία τὴν τῶν ἐτῶν 1389-1402.

Ὁ Χαλκοκονδύλης (σελ. 60 κεξ. ἔκδ. Βόνν) τὰ περὶ τῆς ἀπὸ τῆς φυλακῆς εἰς Γαλατᾶν ἀποδράσεως τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ υἱοῦ Ἰωάννου ἀφηγεῖται ὅπως καὶ ὁ Δούκας (προστιθεὶς μόνον «ὡς ἤρξαντο βλέποντες καλλίτερον», ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης εἶχε πάθει τὴν ὅρασιν, ἀλλ' ὅτι ἀμφοτέρων τὸ πάθημα τῶν ὀφθαλμῶν ἦν λίαν ἐλαφρόν)· ἀλλ' ἐνῷ κατὰ Δούκαν οἱ φυγάδες αὖθις ἀπὸ Γαλατᾶ ἐπῆλθον κατὰ Βυζαντίου συνδρομῇ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλων αὐτῶν, κατὰ Χαλκοκονδύλην μετέβησαν πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ αἰτούμενοι παρ' αὐτοῦ βοήθειαν στρατιωτικὴν 4 χιλ. ἱππέων πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑποσχόμενοι αὐτοὶ τῷ Βαγιαζὴτ τὰ *πάντα* ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης. Ὁ Βαγιαζὴτ ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰ καὶ οἱ βασιλεῖς Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ παρεσκευάζοντο εἰς ἄμυναν κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Βαγιαζήτ, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν χωρὶς νὰ πάθῃ τι ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ συλληφθέντες νῦν ἐφυλακίσθησαν. Ὁ Ἀνδρόνικος, παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ δοθείσας αὐτῷ συμβουλὰς τοῦ ποιῆσαι ἐκποδὼν Ἰωάννην ἅμα καὶ Μανουήλ, ἐφείσατο τῆς ζωῆς ἀμφοτέρων. Ἀλλ' οὗτοι μετὰ τριετῆ φυλάκισιν ἀποδράντες κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ παρ' αὐτοῦ αἰτούμενοι τὴν εἰς τὸν θρόνον αὐτῶν ἀποκατάστασιν καὶ ὑποσχόμενοι αὐτῷ φόρον καὶ συστράτευσιν· Τότε ὁ Βαγιαζὴτ ἔπεμψε πρεσβείαν οὐχὶ εἰς τὸν Ἀνδρόνικον ἀλλ' εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρωτῶν αὐτοὺς οὐχὶ ἂν προτιμῶσι τὸν Ἀνδρόνικον ἢ τὸν Ἰωάννην καὶ Μανουήλ, ὅπως

Η ΕΛΛΑΣ ΤΩι 1214
Κλῖμαξ εἰς Χιλιόμετρα
0 25 50 75 100 125 150 175 200
Δουκᾶτον τοῦ Αἰγαίου
Παλατίνη κομιτεία Κεφαλληνίας
Μαρκιωνεῖαι Κυθήρων καὶ Ἀντικυθήρων
Ἑλληνικαὶ κτήσεις (Δεσποτᾶτον Ἠπείρου, Κέρκυρα, Παξοί, Λευκάς κ̓ Μονεμβασία.)
Ἡγεμονία τῆς Ἀχαΐας
Βενετικαὶ ἀποικίαι (Μεθώνη, Κορώνη, Χαλκίς)
Κτήσεις τριτημορίων Εὐβοίας κ̓ Αἴγινα
Μεγακυρᾶτον Ἀθηνῶν μετὰ Ναυπλίας κ̓ Ἄργους
Αἱ πρωτεύουσαι τῶν διαφόρων πολιτειῶν φέρουσι κάτωθεν γραμμὴν μέλαιναν
ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΠΑΛΑΤΙΝΗ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ ΚΟΜΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ
ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ
ΜΕΓΑΚΥΡΑΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΤΗΜΟΡΙΟΙ ΕΥΒΟΙΑΣ
ΕΥΒΟΙΑ (NEGROPONTE)
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ
ΚΕΡΚΥΡΑ
ΛΗΜΝΟΣ (Statimene)
ΛΕΣΒΟΣ
ΕΥΒΟΙΑ (NEGR

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

φαίνεται συντελέσασα εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἁλώσεως. Δυελύθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀποκλεισμός· καὶ ὁ Βαγιαζὴτ ἐνησχολήθη τότε εἰς νέας κατακτήσεις προελάσας ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐν Εὐρώπῃ δὲ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη περὶ τὸ 1400 μεταβαλὼν πάλιν γνώμην ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης, καὶ ἐπειδὴ ὅ τε Ἰωάννης καὶ οἱ κάτοικοι συλλέξαντες ἐν τῷ μεταξὺ τροφὰς ἀποχρώσας ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, ὁ Βαγιαζὴτ ἐπεχείρησε

ἤθελέ τις ἀναμένει, ἀλλ' ἐὰν θέλωσι τὸν Μανουὴλ ἢ τὸν *Βαγιαζήτ*· αἰτιολογῶν δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης τὸ παράδοξον τῆς τοιαύτης ἐρωτήσεως προστίθησιν ὅτι οὕτως ἠρώτα ἵνα μάθῃ τὴν περὶ αὐτοῦ (τοῦ Βαγιαζήτ) γνώμην τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν. Οὗτοι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Μανουὴλ (Ἐμμανουήλ, λου κατὰ Χαλκοκονδύλην) καὶ ἐδέξαντο αὐτὸν ὡς βασιλέα συναινέσει τοῦ Βαγιαζήτ. Περὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου πατρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ Μανουὴλ οὐδεὶς πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ παρὰ Χαλκοκονδύλῃ γίνεται λόγος. Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔμειναν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ λαμβάνοντες *δίαιταν* παρὰ τούτου, ὁ Ἰωάννης δὲ ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ὁ Μανουὴλ ἠκολούθουν τῷ Βαγιαζὴτ ἐν πάσαις ταῖς τούτου στρατείαις, ὁ δὲ Μανουὴλ ἐτέλει καὶ φόρον ἐτήσιον τρισμυρίων χρυσίων ἢ χρυσῶν νομισμάτων (450 χιλ. δρχ.). Ἀτυχῶς χρονολογίαν οὐδ' ὡς ἔγγιστα ἀκριβῆ τῶν γεγονότων τούτων παραδίδωσιν ἡμῖν ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅπως οὐδ' οἱ ἄλλοι ἡμέτεροι χρονογράφοι. Ἐντεῦθεν δὲ ἄγνωστος ἡμῖν καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐναντίον τῆς Φιλαδελφείας στρατείας τοῦ Βαγιαζήτ, ἥτις ἐγένετο κατὰ Χαλκοκονδύλην καθ' ὃν χρόνον ἤριζον περὶ τῆς ἀρχῆς ἐν Βυζαντίῳ ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἢ μᾶλλον ὁ τούτου υἱὸς Ἰωάννης (ὅστις μετὰ τοῦ Μανουήλ, ζώντων τῶν πατέρων αὐτῶν Ἰωάννου Ε′ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠκολούθουν ὡς βασιλόπαιδες τῷ Βαγιαζὴτ ἐν ταῖς στρατείαις, οὐχὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Ε′ οὔτε καὶ ὁ Ἀνδρόνικος). Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἐρίδων τούτων ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησε τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς Φιλαδελφείας· τότε δὲ ἐστράτευσαν μετὰ τοῦ Βαγιαζὴτ οἱ βασιλεῖς (Ἐμμανουὴλ καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου) οἱ πάντοτε παρακολουθοῦντες τῷ Βαγιαζὴτ ἐν ταῖς στρατείαις (πρβλ. Χαλκοκονδ. σελ. 60 κεξ. «καὶ Ἕλληνες μὲν αὐτῇ ἐφείποντο στρατευόμενοι ἅμα ὅπῃ ἂν ἐλαύνοι, ὅ,τε Ἰωάννου τοῦ βασιλέως Ἑλλήνων παῖς Ἐμμανουῆλος, καὶ *Ἀνδρονίκου παῖς Ἰωάννης*) καὶ ὄντες ἀμφότεροι ἐστεμμένοι (ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν βασιλεῖς) ζώντων ἔτι τῶν πατέρων. Οὗτοι δέ, Μανουὴλ καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου, ἦσαν ο- «κατὰ τὰ λεγόμενα» ἀριστεύσαντες ἐν τῇ ἐκπορθήσει τῆς Φιλαδελφείας, οὐχὶ ὁ γηραιὸς βασιλεὺς Ἰωάννης Ε′. Οὐ πολὺ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἢ συναινέσει τούτου γενομένην ἀποκατάστασιν τοῦ Μανουὴλ φαίνεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἐτελεύτησε καὶ τότε ὁ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ μετὰ τοῦ πατρὸς διαιτώμενος Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διηλλάγη μετὰ τοῦ Μανουήλ. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὧν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ διαφυγὼν ἀπὸ Βυζαντίου τὸν πατρυιόν, ὡς οὐκ ἠδύναντο παρεῖχεν αὐτὸν εἰς ὅ,τι περ αὐτῷ χρήσαιτο ὁ πατρυιὸς Βυζαντίου». Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Μανουὴλ ἐπέτρεψε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Σηλυβρίας εἰς τὸν Ἰωάννην. Μετ' ὀλίγον δὲ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τινας ἰταλικὰς πολιτείας πρὸς αἴτησιν βοηθείας, ἰδίως δὲ εἰς Γένουαν. Τότε δὲ κατὰ Χαλκοκονδύλην ἔγραψεν ὁ Μανουὴλ εἰς τοὺς Γενουαίους νὰ κρατήσωσι παρ' ἑαυτοῖς τὸν Ἰωάννην. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης διαφυγὼν ἀπὸ Γενούης καὶ ἐξ Ἰταλίας μετέβη αὖθις εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζήτ, μεθ' οὗ ἐστράτευσεν ὕστερον ἐναντίον τοῦ Μανουήλ. Ἡ εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴ τοῦ Ἰωάννου, ἧς μνημονεύει ὁ Χαλκοκονδύλης, φαίνεται ὅτι ἐγένετο πρὸ τῆς σταυροφορίας τοῦ 1396, ἡ δὲ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζὴτ αὐτομόλησις, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Νικοπόλεως. Ὁ Χαλκοκονδύλης οὔτε Νικοπόλεως μνημονεύει οὔτε σταυροφορίας, καὶ τὴν ὅλην στρατείαν τοῦ 1396 παρίστησιν ἁπλῶς, ὡς πόλεμον μεταξὺ τοῦ Σιγισμόνδου καὶ τοῦ Βαγιαζήτ· ἀφηγεῖται δὲ ὅτι μετὰ τὴν κατὰ Σιγισμόνδου νίκην τοῦ Βαγιαζήτ, εὑρισκομένου τότε ἐν Σέρραις ἢ Φεραῖς τῆς Μακεδονίας, προσῆλθον εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ πάντες οἱ ὑποτελεῖς αὐτῷ ἡγεμόνες, ἐν οἷς καὶ ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἄρχων τῶν κτήσεων τῶν Παλαιολόγων ἀδελφὸς τοῦ Μανουὴλ δεσπότης Θεόδωρος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὸν Ἀξιὸν μακεδονικῆς χώρας, υἱὸς τοῦ Ζάρκου (Τβάρκου) καὶ ἀδελφὸς τοῦ Δράγαση καὶ ὁ Μαμωνᾶς ὁ ἄρχων τῆς Μονεμβασίας καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ὁ Ἀνδρονίκου υἱός. Ἐκ τούτων ὁ Μαμωνᾶς σφοδρῶς κατηγόρησε πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ὡς ἀποστεροῦντα αὐτὸν τῶν κτήσεων αὐτοῦ, κατηγόρησε δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου τὸν Ἐμμανουήλ. Ὁ Βαγιαζὴτ ἐχρήσατο τότε γλώσσῃ τραχυτάτῃ καὶ ἀπειλητικωτάτῃ, ἰδίως ἐναντίον τοῦ Θεοδώρου

δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ὥρα ἐφαίνετο ἠχήσασα, ὅτε αἴφνης ὥς ἐκ μηχανῆς τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ περὶ τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος φοβερᾶς τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τσιγγισχὰν ἐπιδρομῆς ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας χωρῶν πρὸς τὰς δυτικωτέρας, καὶ περὶ τῆς ὥς ἐκ τῆς ἐπι-

---

πρὸς ἅπαντας δὲ τοὺς προσελθόντας ἡγεμόνας, πλὴν τῶν κατηγόρων, ἐννοεῖται, τοιαύτη ἦν ἡ πολιτεία αὐτοῦ ὥστε οὗτοι ὡρκίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἵνα μήποτε αὖθις ἐμφανισθῶσιν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ συνδράμωσιν αὐτῷ. Τότε δὲ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μεταξὺ τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου υἱοῦ Ζάρκου, ἀδελφοῦ Δράγαση (ἢ κατὰ Φραντζῆν Κωνσταντίνου τοῦ Δραγάση) συνωμολογήθη καὶ ὁ τοῦ Μανουὴλ καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου γάμος. Συνῳδὰ δὲ πρὸς τὰς συμφωνίας ταύτας ὁ Μανουὴλ δὲν προσῆλθε πλέον πρὸς τὸν ὀθωμανὸν δυνάστην. Ἀλλ' οὗτος παροργισθεὶς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ τοῦ Μανουὴλ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν βεζίρην αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶν, τὸν υἱὸν τοῦ Χαϊρεδδίν, ἀπαιτῶν φόρον καὶ συστράτευσιν, ἄλλως ἀπειλῶν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλῆς ἐπισήμως μὲν ἀπήτησε ταῦτα παρὰ τοῦ Μανουήλ, ἀλλ' ἰδίᾳ χρήμασι πολλοῖς διαφθαρεὶς παρεθάρρυνεν αὐτὸν ἐν τῇ τηρουμένῃ ὑπ' αὐτοῦ πολιτείᾳ τῆς ἀρνήσεως φόρου καὶ συστρατείας. Τότε ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ πρότερον ἀξιώσας παρὰ τοῦ Μανουὴλ τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ ἄρχοντος καὶ ἁρμοστοῦ Τούρκου οὐδεμίαν ἔλαβεν ἀπάντησιν, ἐπῆλθε κατὰ τῆς πόλεως (1398) ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀνδρονίκου, καὶ ἀφοῦ ἐδῄωσε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν καὶ κατέστρεψε κώμας καὶ προάστεια, μὴ δυνηθεὶς καὶ μὴ τολμήσας νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου μετέβαλε τὴν προσβολὴν εἰς πολιορκίαν, κωλύων δὲ πᾶσαν ἀπὸ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας πρόσοδον τροφῶν, ἀποκλείσας δὲ καὶ τὸν Ἑλλήσποντον διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ περιήγαγε τὴν πόλιν εἰς μεγάλην στενοχωρίαν, καταλαβὼν δὲ δι' ὁμολογίας τὴν Σηλύβριαν ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ ὡς ἐπίτροπον ἑαυτοῦ τὸν Ἰωάννην Ἀνδρονίκου. Ἀλλ' ἀποτυχὼν αὖθις ἐν τοῖς περὶ ἐκπορθήσεως τῆς πόλεως λογισμοῖς αὐτὸς μὲν ἀπεχώρησε, ἐξηκολούθουν δὲ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ τὴν πολιορκίαν καὶ ἤθελε κυριεύσει αὐτήν, ἂν μὴ ἡ τοῦ Τιμοὺρ (Ταμερλάνου) ἐπὶ τοῦ Βαγιαζὴτ στρατεία διέλυε τὴν πολιορκίαν.

Ταῦτα κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν ἀφηγούμενον τὰ πράγματα πάνυ ἀσαφῶς, ἀκρίτως καὶ συγκεχυμένως, ἀφοῦ πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ πολιορκία ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1398 (κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χαλκοκονδύλη διδομένας νύξεις) καὶ πρὶν παρέλθῃ ὁλόκληρος τετραετία διαλυθεῖσα διήρκεσε *δέκα ἔτη*, συνάπτων καὶ συγχέων ἐν τοῖς δέκα τούτοις ἔτεσι πάντα τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Βαγιαζὴτ ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ τοῦ κράτους πρὸ τοῦ 1396 καὶ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο γενόμενα.

Κατὰ δὲ τὸν Γεώργ. Φραντζῆν ἡ ἱστορία τῆς εἰρημένης χρονικῆς περιόδου 1389—1402 ἔχει οὕτω·

Τοῦ Βαγιαζὴτ ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον (1389) ὁ Ἀνδρόνικος εὑρὼν καιρὸν καὶ φυγὼν μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς φυλακῆς, ἀφοῦ συνενοήθη πρότερον μετὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Μάρκου τοῦ ἄρχοντος μέρους τῆς Βουλγαρίας, μετέβη ἱκέτης εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζὴτ ἐγκαλῶν τὸν πατέρα, διότι προετίμησεν εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου ἀντ' αὐτοῦ πρεσβυτέρου τὸν νεώτερον υἱὸν Μανουήλ. Ὁ Βαγιαζὴτ ἠγάλλετο, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῇ ἔριδι ταύτῃ τῶν ἐν Κων)πόλει κατὰ τὴν παροιμίαν «ὁ λύκος τὸ τοῦ ἀνέμου σφοδρὸν μετὰ κονιορτοῦ ἰδὼν ἠγάλλετο πηδῶν» καὶ ἐπωφεληθεὶς τὴν περίστασιν ἔπεμψε τὸν Ἀνδρόνικον μετὰ 12 χιλιάδων ἱππέων καὶ πεζῶν πολεμιστῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον συνέλαβον αἰφνιδιαστικῶς παρὰ τὴν Ζωοδόχον πηγὴν τὸν βασιλέα Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουήλ,οὓς καὶ φυλακίσας ὁ Ἀνδρόνικος ἦρξεν αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐπὶ δύο ἔτη καὶ ἓξ μῆνας, ὅτε οἱ καθειργμένοι ἡγεμόνες διαλαθόντες τὴν προσοχὴν τῶν βουλγάρων φυλάκων αὐτῶν ἀπέδρασαν καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, ὃν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐδυσώπησεν ὑπομνήσας τὴν συγγένειαν τοῦ Οὐρχὰν καὶ Ι. Καντακουζηνοῦ καὶ τὴν φιλίαν τοῦ πατρὸς τοῦ Βαγιαζὴτ Ἀμουρὰτ Β' πρὸς ἑαυτόν (τὸν Ἰωάννην). Ὁ Βαγιαζὴτ πέμψας ἐπίτροπον εἰς Κων)πολιν ἐζήτησεν ἐπισταμένως τὰ κατὰ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ καὶ πεισθεὶς ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἦν ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου καὶ Μανουὴλ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ στρατοῦ ὀθωμανικοῦ τελοῦντες φόρον ἐτήσιον 30 χιλ. φλωρίων. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου ὁ Μανουὴλ

δρομῆς ἐκείνης βαθμιαίας καταλύσεως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἣν εὑρισκόμεθα, συνέβη αἴφνης ἀνάλογος θύελλα τῶν ταταρικῶν φυλῶν, ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν δυνάστην Τιμοὺρ ἢ Ταμερλάν. Καὶ ὁ μὲν Τσιγγισχὰν συνεπαγόμενος κυρίως μογγολικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν καὶ Τάταροι, προῆλθεν ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς· ὁ δὲ Τιμούρ, συνεπαγόμενος ἰδίως ταταρικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν πολυάρι-

---

ἐστέφθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἀναλαβὼν πράγματι πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν διηλλάγη καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον *ἐπιτρέψας αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλονίκης* καὶ οὕτως ἡσύχασαν καὶ εἰρήνευσαν τὰ τῶν Ρωμαίων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συνέβη καὶ τὸ ὑπὸ Χαλκοκονδύλη μνημονευόμενον ἐπεισόδιον τῶν Φερῶν, ἔνθα τοῦ Παύλου Μαμωνᾶ τῆς Μονεμβασίας κατηγορήσαντος τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀνδρονίκου λαλήσαντος κατὰ Μανουήλ, καὶ τοῦ Βαγιαζὴτ ἐντεῦθεν ἀπειλήσαντος τιμωρίαν κατὰ Θεοδώρου καὶ Μανουήλ, τραχυτάτῃ δὲ χρησαμένου γλώσσῃ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἡγεμόνας, οὗτοι συνώμοσαν νὰ μὴ ἐμφανισθῶσι πλέον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ ἡ συμφωνία ἐπεκυρώθη καὶ διὰ τοῦ συμφωνηθέντος συνοικεσίου τοῦ Μανουὴλ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δραγάση. Εἶτα ἐπῆλθεν ἡ σταυροφορία ἡ ἀπολήξασα εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Νικοπόλεως (1396). Ὁ Βαγιαζὴτ μετὰ τὴν νίκην θέλων νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς μὴ ἐμφανισθέντας ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ, ἅτε γιγνώσκων ὅτι οὗτοι συνενοοῦντο μετὰ τῶν σταυροφόρων, ἐποιήσατο ἐπιδρομὰς καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, ἐπῆλθε δὲ καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπολιόρκησεν αὐτὴν ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἰωάννην Ἀνδρονίκου, εἰς ὃν παρέδωκε τὴν Σηλύβριαν. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης εὑρισκόμενος ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ μαθὼν ὅτι διεβλήθη πρὸς τὸν ὀθωμανὸν δυνάστην καὶ ἔπεσεν εἰς δυσμένειαν, ἔφυγε κρυφίως καὶ ἦλθεν εἰς Βυζάντιον, ἔνθα μετὰ χαρᾶς ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ θεῖος αὐτοῦ Μανουήλ, προσδιορίσας αὐτῷ μέγα σιτηρέσιον, καὶ παραδοὺς αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀρχήν, αὐτὸς μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἐπιβὰς πλοίου ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Εὐρώπην.

Τοιαύτη ἡ ἀφήγησις τῶν τοῦ Βαγιαζὴτ πρὸς τοὺς Παλαιολόγους σχέσεων παρὰ τοῖς τρισὶ κυριωτάτοις τῶν χρόνων τούτων ἕλλησι χρονογράφοις. Ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τούτων όνη ἡ τοῦ Δούκα ἔχει ὀλιγωτέρας ἀνακριβείας, ἐνῷ ἡ τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ ἡ τοῦ Φραντζῆ εἶναι πλήρεις ἀνακριβειῶν, συγχύσεως προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ χρόνου, ἀναχρονισμῶν καὶ ἀντιφάσεων. Ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι δὲ ταύταις γίνεται λόγος περὶ ἱκεσίας τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζήτ, ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος ἐτελεύτησε (28 Ἰουνίου 1385) τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ Βαγιαζήτ. Αἱ συνεννοήσεις τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον αἱ γενόμεναι τῷ 1376, ἤτοι τριακαίδεκα ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ Βαγιαζήτ, ἐκτίθενται ὡς γενόμεναι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἀλλ' ἵνα παραλείψωμεν τὸ ἄλλο, τὸ ὑπέρτατον μέτρον τῆς ἀκρισίας καὶ συγχύσεως παρέχει ἡμῖν ὁ Γ. Φραντζῆς ἐν οἷς λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐπέτρεψε τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν δεσπότην Ἀνδρόνικον, οὗτος δὲ ἐπώλησε τὴν πόλιν εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀντὶ πεντήκοντα χιλιάδων φλωρίων, εἶτα δὲ ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ παρέδωκε τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὸν τέταρτον υἱὸν αὐτοῦ, τὸν δεσπότην Ἀνδρόνικον καὶ ὅτι οὗτος ἐπώλησε τὴν πόλιν εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀντὶ 50 χιλ. φλωρίων. Καθόλου δ' εἰπεῖν οἱ χρονογράφοι οὗτοι συνέχεαν καὶ συνετάραξαν τὰ πάντα μετενεγκόντες εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Βαγιαζὴτ Α' ὑστεροπρώτως τὰ γενόμενα ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Α' καὶ ἀντὶ μιᾶς δύο ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἱστοροῦνται πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τοιαύτη μὲν ἀτυχῶς ἡ ἀξία τῆς βυζαντιακῆς ἱστοριογραφίας τῶν χρόνων τούτων, ἀλλὰ ἀτυχέστερον τὸ γεγονός,ὅτι ὁ Χάμμερ (καὶ ἐν μέρει καὶ ὁ Zinkeisen) ἀκολουθῶν τυφλῶς ταῖς ἀκρίτοις παραδόσεσι τῶν εἰρημένων χρονογράφων παρέλαβε ταύτας ὡς ἱστορίαν ἀληθῆ,παρασύρας καὶ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα (Ἀκριβεστέρα τῶν γεγονότων τούτων ἀφήγησις εὕρηται παρὰ *Χὸπφ* καὶ *Χέρτσβεργ*). Παραδόξως δὲ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀκολουθῶν τῷ Χάμμερ καὶ τοῖς εἰρημένοις ἕλλησι χρονογράφοις παρέλιπεν, ὅπως καὶ ὁ Χάμμερ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ πολιορκίας τὸ τὰ μάλιστα διαφέρον ἐπεισόδιον τοῦ Βουσικῶ, ὅπερ ἱστοροῦμεν ἡμεῖς ἐνταῦθα συντομώτατα κατὰ τὰς φραγκικὰς πηγὰς καὶ παραδόσεις τῶν τότε χρόνων ὡς ἐκτίθενται αὗται ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ διτόμῳ πραγματείᾳ τοῦ Delaville Le Roulx «La France en Orient au XIVème siècle. Expedition du marechal Boucicaut (Bibliothèque des Ecoles Françaises d' Athènes et de Rome.

θμοι Μογγόλοι, προέκυψεν ἐν Βουχαρίᾳ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ταταρίᾳ, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ προδιαλυθέντος μογγολικοῦ κράτους Κυριεύσας δὲ τὰς πρὸς δυσμὰς χώρας εἰσήλασεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἡττηθέντων ἡγεμόνων τοῦ Κέρμιεν, τοῦ Μεντσεχιέ, τοῦ Σαρουχὰν καὶ τοῦ Αἰδδίν, ἴσως καὶ μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τότε διεβίβασε πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὴν πόλιν ταύτην ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν τὰς ἀπαιτήσεις του, ἐν αἷς λέγεται ὅτι περιελαμβάνοντο καὶ ἡ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀπόδο-

---

Fascicules 40ème et 45ème) Τόμ. 1 σελ. 355 κεξ. Ἐκ τῶν πηγῶν δ' ἀκριβῶς τούτων μανθάνομεν ἀκριβέστερον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταξὺ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου διαλλαγὴν καὶ συμφωνίαν.

Κατὰ τὰς παραδόσεις λοιπὸν ταύτας ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις μετὰ καὶ ἄλλων χριστιανῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν ἐργασθῇ τὰ μέγιστα ἵνα ἐπιχειρηθῇ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως ἡ ἀτυχὴς σταυροφορία τοῦ 1396, καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Νικοπόλει καταστροφὴν δὲν ἔπαυσε διαπραγματευόμενος κατὰ τὸ ἔτος 1397 καὶ 1398 μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως (Γαλλίας, Ἀγγλίας) καὶ μετὰ τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν καὶ ἰδίως μετὰ τῆς Βενετίας καὶ Γενούης περὶ παροχῆς νέας βοηθείας εἰς τὸ κινδυνεῦον ἑλληνικὸν κράτος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Νοταρᾶς ἐπέμφθη πρὸς τὸν Κάρολον ς' τῆς Γαλλίας, ὁ Θεόδωρος Κανταχουζηνός, θεῖος τοῦ βασιλέως, ἐπέμφθη ὡσαύτως εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὁ δὲ τοῦ Μανουὴλ κηδεστὴς Ἱλαρίων Δόρνας εἰς τὰς ἰταλικὰς πολιτείας καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ πάπας Βονιφάτιος Θ' νέας ἐποιεῖτο ἐπικλήσεις πρὸς πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ λαοὺς τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ βενετικὴ δημοκρατία παρεθάρρυνε μὲν τότε τὸν Μανουήλ, ἀλλ' ὡς μὴ θέλουσα νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως εἰργάζετο νὰ συγκροτήσῃ συμμαχίαν τῶν χριστιανικῶν πολιτειῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς συνεννοουμένης μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου, τοῦ μεγάλου μαγίστρου τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου, τοῦ δουκὸς τῆς Νάξου καὶ τῶν Γενουαίων τῆς Χίου. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι τῆς Βενετίας εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ παρὰ ταῖς ἄλλαις ἰταλικαῖς πολιτείαις γενόμεναι ἐνέργειαι καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1399 ἐκ μέρους τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴν τοῦ Δημητρίου Σοφιανοῦ οὐδὲν ἐπήνεγκον ἀποτέλεσμα ἄξιον λόγου ἕνεκα τῶν μεταξὺ τῶν πόλεων (ἰδίως Φλωρεντίας καὶ Μεδιολάνου) ἐρίδων. Μόνον ἡ Λοῦκκα καὶ ἡ Σιένα προσήνεγκον τὸ εὐτελὲς ποσὸν τῶν 500 δουκάτων. Ὁ εἰς Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν ἀποσταλεὶς *Νοταρᾶς* ἔτυχε μεγάλων τιμῶν· ἀλλ' ἐνθουσιασμὸς μέγας ἐδηλώθη μόνον ἐν Γαλλίᾳ. Ἐνταῦθα καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ πάντες οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι καὶ λοιποὶ εὐγενεῖς καὶ οἱ βασιλικοῦ αἵματος πρίγκιπες ἐφάνησαν προθυμότατοι. Οἱ δοῦκες *Βερὺ* καὶ *Βουργουνδίας* προεξῆρχον τῆς ὅλης ταύτης σταυροφορικῆς κινήσεως, ὁ δὲ δοὺξ Αὐρηλίας γονυπετὴς ἐξῃτεῖτο παρὰ τοῦ βασιλέως νὰ διορισθῇ αὐτὸς ἀρχηγὸς τῆς μελετωμένης στρατείας. Ἡ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν γενομένη συνεισφορὰ ἐπήνεγκε τὸ σπουδαῖον ποσὸν διὰ τοὺς τότε χρόνους τῶν ἑπτακισχιλίων δουκάτων, ὁ δὲ βασιλεὺς Κάρολος προσδιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν στρατευσομένων εἰς 400 πολεμιστὰς (ἱππότας) μετὰ 400 ἐνόπλων ἀκολούθων (valets) καὶ πλήθους τοξοτῶν. Πλεῖστοι τῶν εὐγενεστάτων φεουδαλικῶν καὶ ἱπποτικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς ὀνομαστότεροι ὁ κύριος τοῦ Linière μετὰ τῶν υἱῶν Robert de Milly, François d' Aubrericourt, Jean de Torsay, Louis de Coulent, ὁ τοῦ βασιλέως θαλαμηπόλος Barbessan, εἰς ὃν ὁ δοὺξ Βουργουνδίας ἔδωκε 300 δουκᾶτα χρυσᾶ διὰ τὰς δαπάνας τῆς ὁδοιπορίας αὐτοῦ, ὁ Robin de Braquemont, Jean Montenay, Louis de Lugny, Louis de Cervilles, Foulque Vignier, Jean d' Ony, ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς Βουργουνδίας, ὁ σημαιοφόρος τῆς σημαίας τῆς Παναγίας (Notre Dame) Pierre de Gressay, Chateaumoremont, ὁ κύριος τοῦ Rosse la Molien. Ἡ εἰς τὰ πλοῖα ἐπιβίβασις τοῦ μικροῦ στρατοῦ τῆς σταυροφορίας τοῦ συγκειμένου ἁπλῶς ἀπὸ Γάλλων μόνων, ἐγένετο ἐν Aiges-morte (Aquae mortuae) τῆς νοτίου Γαλλίας, ἔνθα ἀνέμενεν αὐτὸν ὁ κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως παρασκευασθεὶς στολίσκος ὁ συγκείμενος ἀπὸ τεσσάρων πολεμικῶν πλοίων καὶ δύο κατέργων. Ἐγένετο δὲ ἡ ἐπιβίβασις τῇ 26ῃ Ἰουνίου 1499.

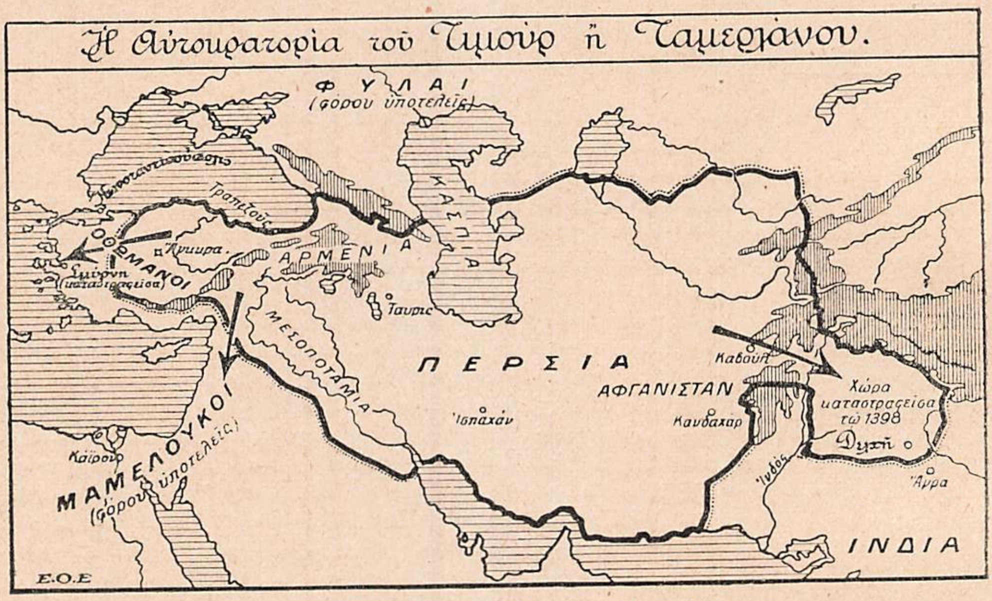
Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου καὶ τῆς ὅλης στρατείας ἦν διωρισμένος ὁ Lemeyer, κύριος τοῦ Βουσικῶ (Boucicaut). Ἀπὸ τῆς εἰρημένης πόλεως ἀποπλεύσας ὁ στόλος πρὸς ἀνατολὰς ἀνέμενεν ἐπὶ μακρὸν τὸν συμμαχικὸν στόλον τῶν Γενουαίων καὶ Βενετῶν ὡς καὶ τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου πλη-

σις πάντων τῶν παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθέντων (29)· εἰς ἃ ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήντησεν ὑβριστικῶς, καὶ διαπεράσας ἀμέσως τὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀσίαν ὥρμησε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Ἀλλὰ τῇ 20 ἢ 28 Ἰουλίου 1402 συγκροτηθείσης περὶ Ἄγκυραν μάχης κρισίμου, καθ' ἣν ἑπταπλάσιος τοὐλάχιστον ὑπῆρξεν ὁ ταταρικὸς στρατός, συμποσούμενος, ὡς λέγεται, εἰς 800.000 ἀνδρῶν, κατετροπώθησαν μὲν ὁλοσχερῶς οἱ Ὀσμανίδαι, ἠχμαλωτεύθη δὲ ὁ Βαγιαζὴτ καὶ εἷς τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐπίκουροι τοῦ Βαγιαζὴτ ἠγωνίσθη-

σίον τῆς Μεθώνης, παρὰ τὴν Ἐλαφόνησον. Ἀλλὰ μετὰ πάροδον ἱκανῶν ἡμερῶν οὐδενὸς πλοίου φανέντος ὁ Βουσικὼ διηυθύνθη πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οὔτε παρὰ τὴν Ρόδον οὔτε παρὰ τὴν Εὔβοιαν, ἔνθα ἤλπιζε συνάντησιν μετὰ τῶν συμμάχων, ἠδυνήθη νὰ μάθῃ τι περὶ τῆς κινήσεως συμμαχικῶν πλοίων. Μόνον δὲ ἐν Λέσβῳ ἔμαθε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς νήσου (Γατελουζίου) ὅτι οὗτος ἦν μὲν πρόθυμος νὰ παράσχῃ βοήθειαν τῷ στόλῳ (παρέσχε δὲ ἀληθῶς ἓν κάτεργον), ἀλλ' ὅτι πιστὸς μένων εἰς τὰς μετὰ τοῦ Βαγιαζὴτ συμβάσεις εἶχεν ἀγγείλει αὐτῷ τὰ κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου !. Ὁ Βουσικὼ πλεύσας νῦν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἀπεφάσισεν ἐνταῦθα ν' ἀναμένῃ τὴν ἄφιξιν τῶν συμμαχικῶν πλοίων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ λογιζόμενος τὴν δεινὴν στενοχωρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἀνάγκην ἀμέσου βοηθείας εἰς τὸν Μανουήλ, τοὐλάχιστον πρὸς ἐγκαρδίωσιν αὐτοῦ, προέβη εἰς τὸ τολμηρὸν ἔργον ν' ἀποσπάσῃ δύο πλοῖα, ἓν μὲν ὑπὸ Chateau moremont, ἕτερον δὲ ὑπὸ Jean d' Ony, ἐκ τοῦ μικροῦ στόλου καὶ νὰ πέμψῃ αὐτὰ εὐθὺς εἰς Βυζάντιον. Τολμηρὰ καὶ ἀπτέρητα διῆλθον τὸν Ἑλλήσποντον τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα ὑπὸ τοὺς ἡρωικοὺς κυβερνήτας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περικυκλωθέντα ὑπὸ 17 ἐνεδρευόντων τουρκικῶν πλοίων περιῆλθον εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὁ Βουσικὼ μαθὼν τὸ γενόμενον ἀπεφάσισε νὰ σπεύσῃ εἰς σωτηρίαν τῶν κινδυνευόντων πλοίων μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπ' αὐτὸν πλοίων. Μάτην συνεβούλευσαν αὐτὸν οἱ λοιποὶ εὐγενεῖς ν' ἀποστῇ τοῦ τολμηροῦ ἔργου τοῦ ἐκθέτοντος εἰς βεβαίαν καταστροφὴν τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν. Ὁ Βουσικὼ ἐπέμενε καὶ διαπλεύσας τὸν Ἑλλήσποντον καὶ διὰ τῆς τόλμης ταύτης ἐμπνεύσας τρόμον εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον ἔτρεψεν αὐτὸν εἰς φυγὴν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Τένεδον.

Ἀκριβῶς δὲ τὴν ἐπαύριον τῆς ἐπανόδου ἀφίκοντο ἐκεῖσε καὶ αἱ ἐναγωνίως προσδοκώμεναι ἐπικουρίαι, ὀκτὼ πλοῖα βενετικὰ καὶ ἰσάριθμα τῶν Γενουαίων, τὸ πλεῖστον κάτεργα, τὰ κάτεργα τῆς Ρόδου (καὶ ἕν, ὡς εἴρηται, τῆς Λέσβου). Μετὰ τοῦ στόλου τούτου ἔπλευσε νῦν ὁ Β. εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καθαρίσας Ἑλλήσποντον καὶ Προποντίδα ἀπὸ τουρκικῶν πλοίων καὶ διανοίξας ὁδὸν τροφοδοτήσεως ἐλευθέρας εἰς τὴν ὑπὸ λιμοῦ δεινῶς πιεζομένην Κωνσταντινούπολιν. Οἱ σταυροφόροι μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως γενόμενοι δεκτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ προσλαβόντες τὸν μικρὸν αὐτόθι ἑλληνικὸν στρατὸν ἐποιήσαντο, μετέχοντος ἐν μέρει τῆς στρατείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Μανουήλ, διαφόρους ἐπιδρομὰς εἰς τὴν «Τουρκίαν», ἤτοι εἰς τὰς ἀπέναντι ἀκτὰς τῆς Προποντίδος, πρὸ πάντων ἵνα εὐκολύνωσι τὴν τροφοδότησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ συνέτριψαν μὲν πανταχοῦ τὰ μικρὰ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀντιτασσόμενα τουρκικὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἀλλ' ἔργον στρατιωτικὸν σπουδαῖον, ὡς ἦν εἰκός, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν. Ἡ κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Νικομηδείας ἐπίθεσις ἀπέτυχε καὶ ἡ ἐκτὸς δὲ τοῦ Βοσπόρου πρὸς τὰς ἐγγὺς ἀσιατικὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου στρατεία, ἧς μετέσχε καὶ ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, δὲν ἐπήνεγκε μεγάλα ἀποτελέσματα. Καὶ αἱ ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως γενόμεναι κατὰ Τούρκων ἐπιθέσεις εἶχον ὡς μόνον ἀποτέλεσμα τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς ἀμέσου περιοχῆς τῆς πόλεως ἀπὸ Τούρκων. Μεῖζόν τι δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὁ μικρὸς στρατός. Καὶ ὁ Βουσικὼ ἐνόει ὅτι δὲν ἔπρεπεν εἰς τοιαύτας μικρὰς στρατείας νὰ κατατρίψῃ τὸν χρόνον, ἀφοῦ τὸ μέγιστον ὅπερ ἠδύνατο νὰ πράξῃ εἶχε κατορθωθῆ, τὸ ν' ἀναπνεύσῃ δηλονότι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ μικρόν. Ἀλλ' ὁ γενναῖος στρατηγὸς δὲν ἐθεώρει τὸ ἔργον αὐτοῦ τετελεσμένον. Τοὐναντίον δὲ ἐσκέπτετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἵνα συνεχίσῃ ἐνταῦθα τὸ ἔργον τὸ σταυροφορικόν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε συντελεστικώτατον νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Μανουήλ, ἵνα διὰ τῆς τούτου προσωπικῆς ἐμφανίσεως κατευοδωθῇ τὸ ἔργον. Ἀφοῦ δὲ ἔπεισε τὸν Μανουὴλ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἔδραμεν ὁ ἴδιος εἰς Σηλύβριαν, ἵνα ἐπενέγκῃ διαλλαγὴν μεταξὺ θείου καὶ ἀνεψιοῦ, ἵνα εἰς τὸν Ἰωάννην τῆς Σηλυβρίας, ὅστις ἦρχεν ἐνταῦθα ὡς ἐπίτροπος τοῦ Βαγιαζήτ, ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦ ἀντιβασιλέως κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τοῦ βασιλέως Μανουήλ. Τὸ ἔργον δὲν ἦτο εὐχερές. Ὁ Ἰωάννης ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων δὲν ἦτο πρόθυμος ν' ἀναλάβῃ τοιοῦτον βάρος καὶ νὰ ἐξεγείρῃ καθ' ἑαυτοῦ ὅλην τὴν ὀργὴν καὶ ἔχθραν τοῦ Βαγιαζήτ. προετίμα μᾶλλον ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἵνα παραιτηθῇ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπό-

σαν πάλιν ἡρωικῶς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, δι᾿ ἧς ἐφάνη καταλυθεῖσα ἡ ὀσμανικὴ δυναστεία. Ὁ μὲν Τιμοὺρ πλοῖα μὴ ἔχων, ἵνα διαπεράσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοῦ ἐδῄωσεν ἀνηλεῶς πᾶσαν τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Ἀσίαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ μετ᾿ ὀλίγον ὅμως ἐπελθὼν ἐν αἰχμαλωσίᾳ θάνατος τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ οἱ ἐπισυμβάντες ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν

Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Τιμοὺρ ἢ Ταμερλάν

υἱῶν αὐτοῦ πόλεμοι, καὶ ἡ ἀποκατάστασις πολλῶν τουρκομανικῶν ἡγεμόνων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον εἰς τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς οἰκοῦντας, ἐλπίδας τινὰς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰμὴ ἑνούμενοι· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἑνωθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀπεριγράπτου πολυαρχίας, εἰς ἣν διετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους [1].

πόλεως δικαιώματα αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας ἀμειβόμενος ἀντὶ τούτων διά τινος κτήματος ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὡρισμένης ἐπιχορηγήσεως. (Ταῦτα ἀναφέρουσιν αἱ γαλλικαὶ πηγαί, ἐξ ὧν ἀρυόμενοι ἱστοροῦμεν ταῦτα· αἱ αὐταὶ δὲ πηγαὶ καὶ εἰς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἀποδίδουσι τοιαύτην τινὰ βουλήν). Ἐπείσθη δὲ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τέλους, ὅτε ὁ Βουσικῶ ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ μικράν τινα στρατιωτικὴν δύναμιν ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἄνδρας ἑκατὸν μετὰ ἑκατὸν ἐνόπλων ἀκολούθων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Chateaumoremont) μετὰ τροφῶν ἐπαρκῶν δι᾿ ἓν ἔτος καὶ χρημάτων μισθοδοσίας τῶν στρατιωτῶν δι᾿ ἓν ἔτος, καὶ 4 βενετικὰ καὶ ἰσάριθμα Γενουαίων κάτεργα. Τούτων γενομένων Βουσικῶ καὶ Μανουὴλ (μετὰ τῆς αὐτοκρατείρας καὶ τῶν δύο νεαρῶν υἱῶν Ἰωάννου καὶ Θεοδώρου τοῦ Κωνσταντίνου οὔπω τότε ὄντος γεγεννημένου) ἀπέπλευσαν (10 Δεκεμβρίου 1499) εἰς Πελοπόννησον, ὁπόθεν ὁ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ παρὰ τῷ ἀδελφῷ δεσπότῃ Θεοδώρῳ μετέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν.

[1] Ἡ ἀφορμὴ τῆς πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ ῥήξεως τοῦ Ταμερλάνου ἦτο διότι ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ καθυπέταξε τὴν μ. Ἀσίαν, ἠνάγκασε καὶ τὸν ὑποτελῆ εἰς τὸν Ταμερλάνον ἡγεμόνα τοῦ Ἐρζιγκιὰν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Βαγιαζὴτ ἀπετέλει τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τῆς ἔριδος, ἀλλ᾿ ὁ Ταμερλάνος ἐν τῇ ἀγερώχῳ πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ ἐπιστολῇ οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῶν ἀνωτέρω· ἁπλῶς ἐπιτάσσει τῷ Βαγιαζὴτ νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς κληρονομίας αὐτοῦ· « Γίνωσκε (ἔλεγεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ) ὅτι τὰ στρατεύματά μου καλύπτουσι τὴν γῆν μέχρι θαλάσσης· ὅτι οἱ ὑπηρέται μου εἰσὶν ἡγεμόνες λαῶν καὶ ἵστανται κύκλῳ περὶ τὴν σκηνήν μου·

Τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ὑπετίθετο ὅτι ἦρχεν ὁ Ροβέρτος ὁ ταραντῖνος (1346—1364)· ἀλλ' οἱ ἐπίτροποι αὐτοῦ τοσοῦτον ὀλίγον ἴσχυον ὥστε τῶν πλείστων οὐδὲ τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστά. Οἱ βαρῶνοι ἐπολιτεύοντο ὡς αὐτόνομοι ἄρχοντες, αἱ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην Ἐνετοὺς διενέξεις ἦσαν ἀδιάκοποι, τὸ πλεῖστον τῆς χώρας μέρος ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀκκιαϊουόλους, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐπί τινα μὲν χρόνον καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν, διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζης· ἐπειδὴ δέ, καθὰ προείπομεν, εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατήντησαν κύριοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κτήσεων, ἁπάσης τῆς βορείου Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν λεπτομερεστέρων εἰδήσεων ὅσαι περιεσώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ μίαν μόνον ὡς πλειότερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς. Περὶ τὸ 1361 ὑπῆρχον ἐν Κορώνῃ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι, ὁ Μᾶρκος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἐπροστάτευσαν τὸ κατὰ δύναμιν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει τοὺς ὑπὸ τῶν φρουράρχων αὐτῆς καταπιεζομένους ἕλληνας χωρικούς· καὶ ἐνίοτε εἰσηκούοντο, διότι ὁ Μᾶρκος ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν αὐστηρὰν τοῦ φρουράρχου

ὅτι ἡ τύχη τοῦ κόσμου κεῖται ἐν ταῖς χερσί μου καὶ ἡ νίκη εἶναι ἀχώριστος σύντροφός μου. Μικρὸν τουρκομανικὸν μυρμήκιον, τολμᾷς νὰ παραβληθῇς πρὸς τὸν ἐλέφαντα τῆς Ἀνατολῆς; Ἂν εἰς τὰς δάση τῆς Ἀνατολῆς ἐκέρδησας νίκας τινὰς ἀσημάντους, ἂν δειλοὶ Εὐρωπαῖοι ἔφυγον πρὸ τοῦ προσώπου σου, ταῦτα ὀφείλεις εἰς τὴν χάριν τοῦ Ἀλλὰχ καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Προφήτου. Ἄκουσον τὰς συμβουλὰς τοῦ λογικοῦ, περιορίσθητι εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς κληρονομίας σου· μὴ τολμήσῃς νὰ ὑπερβῇς αὐτά ! Εἰ δὲ μὴ ἐχάθης».

Ὁ Τιμοὺρ μέχρι τινὸς ἀπηξίου νὰ ἔλθῃ εἰς οἱανδήποτε σύγκρουσιν πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ λέγων ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν τανυπτέρυγα αὐτὸν νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τὴν δειλὴν περιστεράν. Ἀλλ' αἴφνης μετέβαλε γνώμην καὶ ἐπεχείρησε τὴν στρατείαν. Ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' οὗ διετήρει σχέσεις καὶ ἀλληλογραφίαν ἔτι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Βαγιαζήτ) διὰ καλογήρων καὶ ἰδίως καλογήρων φράγκων, ὀνομαστὶ τοῦ μοναχοῦ Φραντζέσκου. Ἐπιστολὴν τοῦ Ταμερλάνου πρὸς τὸν ἐν Κων]πόλει ἀνεψιὸν καὶ ἐπίτροπον τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου Ἰωάννην Παλαιολόγον βενετός τις εὐγενὴς Γεράρδος Σαγρέδος ἐκόμισεν εἰς τὴν Κων]πολιν, ἔλαβε δὲ ἀντίγραφον τοῦ τουρκικοῦ κειμένου καὶ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὸ ἰταλικόν. Ἐκ τῶν ἀρχείων δέ, φαίνεται, τῶν βενετικῶν παραλαβὼν τὴν μετάφρασιν ταύτην ὁ Marini Sanuti κατεχώρισεν αὐτὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Δουκῶν (δόγων) τῆς Βενετίας, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Copia di Lettera del Tamerlano all' Imperatore di Constantinopoli, καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας ταύτης μεταφράσας τὴν ἐπιστολὴν ὁ Fallmereier ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ἐν τῷ ἰταλικῷ κειμένῳ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος (σελ. 224). Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὧδε :

Πρὸς τὸν ἐπίτροπον τοῦ αὐτοκράτορος κυρίου Μανουήλ.

Ὁ μοναχὸς Φραντζέσκος, ὃν ἔπεμψας μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀφίκετο καί μοι ἐκόμισε τὰς ἐπιστολάς σου. Εἴδομεν αὐτὰς καὶ ἀνέγνωμεν. Σοὶ λέγομεν διὰ τῆς παρούσης ὅτι ἡ ἐπιθυμία ἡμῶν διὰ τὸ γενικὸν ἀγαθὸν τοῦ κόσμου ἔτι μείζων ἢ πρότερον ἐγένετο διὰ τῶν ἐπιστολῶν σας. Ἤδη ἡ πρώτη ἄφιξις τοῦ μοναχοῦ Φραντζέσκου ἐνταῦθα εἶχε σημαντικῶς αὐξήσει τὴν ἡμετέραν εὔνοιαν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος πολλὰ καθ' ὁδὸν προσκόμματα παρενέβαλεν αὐτῷ πρὸς οὐ μικρὰν ζημίαν τῶν ἡμετέρων καὶ διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ἐποιησάμεθα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θεοῦ στρατείαν ἐναντίον αὐτοῦ καὶ προσετάξαμεν αὐτῷ νὰ ἑτοιμάσῃ εἴκοσι κάτεργα καὶ ὅταν αἱ ἡμέτεραι διαταγαὶ ἐκτελεσθῶσι καὶ οἱ ἐπίτροποι, οὓς κατελίπομεν ἐν Τραπεζοῦντι, ἔλθωσιν εἰς τὸ ἡμέτερον στρατόπεδον, θέλομεν στρατεύσει ἐναντίον τοῦ Γιλδιρίμ· εὐθὺς δὲ ὅταν οἱ σοὶ ἐπίτροποι φθάσωσιν ἐδῶ, θέλομεν συζητήσει καὶ ἀποφασίσει τὰ περαιτέρω.

Μὴ ἀπορήσῃς διότι τὴν παροῦσαν γραφὴν δέν σοι κομίζει ὁ μοναχὸς Φραντζέσκος· ἀπῆλθεν οὗτος μετὰ τοῦ ἡμετέρου πρέσβεως εἰς τὸν Γιλδιρὶμ Βαγιαζήτ, κατ' ἀσφαλεῖς δὲ πληροφορίας μέλλει μετ' ὀλίγον νὰ ἐπανέλθῃ μετ' ἐκείνου. Ὁ Βαγιαζὴτ εἰς τὸν πρεσβευτὴν τοῦτον εἶχεν εἰπεῖ (ἐν ὀνόματί σου) «ὅτι τὸν φόρον τὸν διδόμενον μέχρι νῦν ὑπὸ τοῦ Σταμποὺλ καὶ ὑπὸ τοῦ Πέρα (τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων) πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ θέλει πληρώσει ἀπὸ τοῦδε εἰς τὸν μέγαν κύριον Τεμίρ·

Κορώνης ἐπίπληξιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι᾽ ἄλλου, εἰς ὃν ἡ κυβέρνησίς του παρήγγειλε νὰ φείδεται ὅσον ἔνεστι τῶν ὑπηκόων. Ἀλλ᾽ ἐρχόμεθα εἰς τὰ γενικώτερα πολιτικὰ γεγονότα. Ἀποθανόντος τοῦ Ροβέρτου ἄπαιδος εἰς Νεάπολιν τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1364, δύο ἀντίζηλοι ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ διαδεξάμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον Φίλιππος Β΄ ὁ ταραντῖνος καὶ Οὔγων Γαλιλαῖος ὁ ἐκ πρώτου γάμου υἱὸς τῆς χήρας τοῦ Ροβέρτου, Μαρίας τῆς Βουρβωνικῆς. Καὶ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν κατίσχυσαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὔγων, ἔπειτα δὲ τῷ 1370 ὁ Οὔγων παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν λεγόμενον αὐτοκράτορα Φίλιππον Β΄ ἀντὶ ἐτησίας προσόδου 6.000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διάδοχοι, εἷς δ᾽ ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκιψ Ὄθων ὁ ταραντῖνος, βλέπων ὅτι ἐλάχιστα καρποῦται ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου ἀντὶ 4.000 δουκάτων κατ᾽ ἔτος ἐπὶ ἔτη πέντε. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ὅστις ἠξίου ὅτι ἔχει ὡσαύτως δικαιώματα εἰς τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, ἐμίσθωσε τῷ 1381 ἐν Ναυάρᾳ τῆς Ἱσπανίας στρατὸν ἀνάλογον τῆς γνωστῆς ἤδη εἰς ἡμᾶς καταλανικῆς ἑταιρείας, ὅστις καὶ ***Ναυαρικὴ ἑταιρεία*** ὠνομάσθη, ἵνα δι᾽ αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν Πελοπόννησον ἀνακτήσῃ ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ

τοῦτο ἐδεχόμεθα ἡμεῖς καὶ δὲν ἠθέλομεν πλέον τὸν Βαγιαζῆτ νὰ ἐνοχλήσωμεν· ἀλλὰ νῦν ὅτε ὁ Βαγιαζῆτ ἀπαύστως σε πιέζει, μέλλω νὰ ἐπιχειρήσω πόλεμον ἐπ᾽ αὐτόν· ἀλλὰ ἂν σοι ἀποδώσῃ τὰς χώρας καὶ τὰ φρούριά σου καί σε ἀποζημιώσῃ δι᾽ ὅλας τὰς ζημίας καὶ βλάβας, ἃς σοι ἐπήνεγκε, τότε δὲν θὰ φροντίσω πλέον περὶ αὐτοῦ· γράψον μοι λοιπὸν ἂν σοι ἀποδίδει τὰς κτήσεις σου. Γράψον μοι σαφῶς διότι ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως, ἣν εὗρον οἱ ἡμέτεροι ἐν Τραπεζοῦντι, ἐγὼ αὐτὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς πόλεως ταύτης εἰς ὑποταγὴν κατηνάγκασα, ἵνα μὴ ἔχῃς ἐλάχιστον δισταγμὸν διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων. Καὶ ὅ,τι ἔχεις νά μοι γράψῃς γράψον μοι αὐτὸ σαφῶς, διότι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος μέλλει νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ δυνάμεων εἰς τὸ ἡμέτερον στρατόπεδον, ἵνα οὕτως ἡ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου συνθήκη καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ καὶ ἐκ μέρους σου, κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ τοῦ κομιστοῦ τῆς γραφῆς ταύτης πρὸς σὲ ῥηθησόμενα, καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς εἶναι σαφῶς ἐκπεφρασμένον ὅτι καὶ σὺ μετὰ εἴκοσι πλοίων εἶναι ἀνάγκη νὰ πλεύσῃς πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἡμεῖς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀλλὰχ μετὰ προσώπου καθαροῦ καὶ πίστεως ἐστρατεύσαμεν, ἵνα ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν. Ἐγράφη καὶ πρὸς μείζονα πίστωσιν ἐτέθη ἡ σφραγὶς ἡμῶν Ζηλκαδὲ (κατὰ Μάιον).

Ἡ μόνη εἰς ἡμᾶς διασωθεῖσα καὶ γνωστὴ γενομένη ἐπιστολὴ ἐκ τῶν πολλῶν, ὡς γίνεται ἐκ ταύτης δῆλον, αἵτινες διημείφθησαν μεταξὺ τοῦ Ταμερλάνου καὶ τοῦ ἐν Κων]λει αὐτοκράτορος· ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φαίνεται ὅτι ἐγράφη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπὶ τὴν Ἄγκυραν στρατείας τοῦ Τεμὶρ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔλαβε, φαίνεται, καιρὸν ὁ Ἰωάννης νὰ πέμψῃ πλοῖα εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Τιμούρ, ὅστις εἶχεν ἀνάγκην πλοίων ἅτε στερούμενος παντάπασι ναυτικοῦ, δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐπικουρίας στρατιωτικῆς ἐκ μέρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν ἄλλως ἠδύνατο ὁ Βαγιαζῆτ νὰ καταπατήσῃ εὐθύς. Τί περαιτέρω ἐγένετο μεταξὺ τοῦ Ἰων. Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ταμερλάνου δὲν γινώσκομεν. Ἡ ῥαγδαιοτάτη προέλασις τοῦ Ταμερλάνου πρὸς τὴν μ. Ἀσίαν δὲν ἐγένετο βεβαίως χάριν τῶν Ἑλλήνων ὡς ἤθελέ τις συμπεράνει ἐκ τῆς ἄνω ἐπιστολῆς, γινώσκομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην τῆς Ἀγκύρας ὁ Τιμοὺρ ἐδέξατο εὐμενῶς τοὺς κομίσαντας πρὸς αὐτὸν φόρον ὑποτελείας ἕλληνας πρέσβεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ταμερλάνου στρατεία ἀπέβη λίαν ὠφέλιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ κράτους αὐτῶν· ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπελθούσης παροδικῆς συντριβῆς τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως οὐχὶ τῆς ἀμέσου βοηθείας τοῦ Τεμίρ, ὅστις ἄλλως οὐχὶ πολὺ μετὰ τὴν νίκην ἀπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια καταλιπὼν καὶ Ἕλληνας καὶ Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν περαιτέρω μοιραίαν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ ἐπιστρέψας ἀπὸ τῆς Εὐρώπης (ἀπὸ τῆς Γαλλίας μεταβὰς διὰ Γερμανίας εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον) ἔμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀναμένων ἐνταῦθα τὰ γενησόμενα ἐν Ἀσίᾳ καὶ τὴν ἐκ τούτων προκύψουσαν τύχην τοῦ κράτους. Ἐπανῆλθε δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας καὶ τὰ κατ᾽ ἀκολουθίαν ταύτης ἐπελθόντα γεγονότα.

ἀνατολικὸν κράτος. Αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι, τοὐλάχιστον πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῶν χωρῶν. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀναρχίαν διετέλει ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενον μερίδιον αὐτῆς δὲν εἶχε πολὺ βέλτιον. Τῇ 25 Μαρτίου 1380 εἶχεν ἀποθάνει ὁ δεσπότης τοῦ Μυσθρᾶ Μανουὴλ Καντακουζηνός. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε περιστείλει τὰς στασιαστικὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ συντηρήσει τὴν εἰρήνην αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἄλλης προηγηθείσης ἀναρχίας εἶχεν ἐλαττωθῇ ὁ πληθυσμός, ὁ Μανουὴλ ἐκάλεσεν εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοὺς τότε ἀρχίσαντας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἀλβανούς· ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπῆλθον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν καὶ τὸ μέσον τῆς χερσονήσου οἱ πρῶτοι Ἀλβανοὶ ἄποικοι οἱ τοσοῦτον εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἐπενεργήσαντες. Τὸν Μανουὴλ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ματθαῖος, ὁ καὶ συμβασιλεὺς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἄλλοτε διατελέσας, ὅστις ὅμως δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτη τρία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ ἀποβῇ ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καθῄρεσεν αὐτὸν καὶ προεχειρίσατο δεσπότην Πελοποννήσου ἕνα τῶν υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον, ὅστις κατατροπώσας τὸν Δημήτριον καίτοι συμμαχήσαντα μετὰ Λατίνων καὶ Τούρκων, παρέμεινε κύριος τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ 24 ὅλα ἔτη (1383—1407). Ἀλλ' ἂν ὁ Δημήτριος ἐφάνη κακοήθης περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμμάχων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀνεδείχθη χρηστότερος περὶ τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν βοηθήσαντα αὐτὸν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνετὸν Πέτρον Γριμάνην. Διότι δὲν ἐδίστασε νὰ δωρήσῃ αὐτῷ τὸ ὀχυρώτατον φρούριον τῆς Μονεμβασίας. Εὐτυχῶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης δὲν συνῄνεσαν εἰς τὴν παράδοσιν καὶ οὕτω τὸ προπύργιον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, ἰδίως δὲ εἰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μαμονάδων.

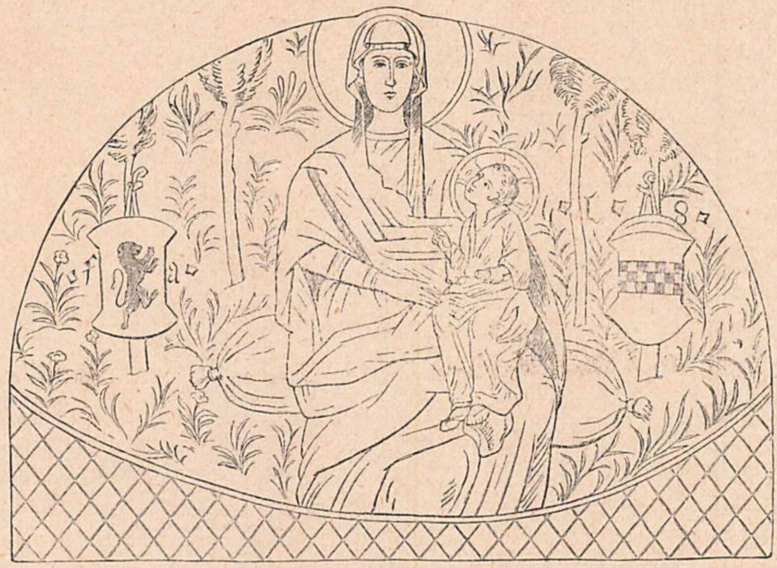
Μέρος τῶν τειχῶν τοῦ Μυστρᾶ

Ὡσαύτως καὶ αἱ περὶ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου εἰδήσεις, τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς *ἑταιρείας* τῶν Καταλανῶν, δὲν ἦσαν πλέον ὡς ἄλλοτε ὁπωσοῦν εὐχάριστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Ρογέρου Λόρια, τοῦ διεξάγοντος τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1361 καὶ ἐφεξῆς, ἀναφέρονται γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα ὅτι, ἂν ἡ καταλανικὴ *ἑταιρεία* δὲν ἐξετραχηλίζετο εἰς τὰς προτέρας βαρβάρους καταπιέσεις καὶ δῃώσεις, ἡ τύχη ὅμως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εἶναι ἀξιοζήλωτος. Μία τῶν αἰτιάσεων τὰς ὁποίας ὁ Λόριας εἶχε κατὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ ἐνετοῦ βαΐλου ἦτο ὅτι οὗτος ἀνεκήρυττεν ἐλευθέρους τοὺς εἰς τὴν νῆσον

ἐκείνην καταφεύγοντας ἕλληνας χωρικούς· ἄρα ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ ἦσαν δουλοπάροικοι. Τοῦ δὲ θηβαίου Στεφάνου Μαστροθεοδώρου τὰ κτήματα, ἀντὶ νὰ κληρονομηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν λατῖνον Μιχαὴλ Γάσπον, καὶ βεβαιοῦται ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς διοικήσεως δὲν ἦτο ἄδικος, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ διαθέτωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Λόριας, περιελθὼν τελευταῖον εἰς ρῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοὺς ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τὸν ὀσμανίδην Μουράτ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κατακτητὴς οὗτος ἐδέχθη ἀσμένως τὴν αἴτησιν, καὶ τῷ 1363, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ συνέτριβον πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην συμμαχίαν τῶν χριστιανῶν, ἕτερος στρατὸς εἰσήλασε διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς Θήβας, ἐδήωσε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν καὶ ἠπείλησεν οὐ μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν νὰ ἐγκατασταθῇ ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον νὰ εἰσέλθῃ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας πληροφορηθεὶς περὶ τούτων ἀπεδοκίμασε τὴν ὑπὸ τοῦ Λόρια ζητηθεῖσαν παρὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν καὶ ἔπεμψεν ἕτερον γενικὸν διοικητήν, τὸν Ματθαῖον Μογκάδον, ὅστις κατέπεισε μὲν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ Θηβῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ ἐνταῦθα, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀπέλθῃ ἕνεκα τῶν ἄλλων τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας συμφερόντων, κατέλιπε πάλιν ἐπίτροπόν του τὸν Λόριαν. Ὁ Λόριας ἀπέκρουσε τῷ 1367 νέαν τινὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν προσβολήν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἐταράχθη ὥστε ἐν Θήβαις ἐξερράγη αἱματηρὰ κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπανάστασις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατηυνάσθη χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς συνετὰς τοῦ βασιλέως παραγγελίας, ἀλλὰ τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας παρέμειναν ἐν τῇ **ἑταιρείᾳ**, καὶ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο προσετέθησαν μετ' ὀλίγον αἱ ἐχθροπραξίαι τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὁ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει ἄρχων συγγενὴς τοῦ Βρυεννίου Γουίδων Ἐγγιένος, καίτοι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται παντελῶς ἀπέτυχον. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν καὶ ἡ Βοιωτία δὲν ἦσαν τανῦν εἰς πολὺ καλυτέραν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἀρχὴ τῆς καταλανικῆς **ἑταιρείας** ἐλογίζετο ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς ἡ σπουδαιοτέρα ἔτι τῶν ἐν Ἀνατολῇ φραγκικῶν ἀρχῶν, διότι τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1373 συνεκροτήθη ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ', ἐπίσημος συνέλευσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν δυναστῶν, ἤτοι τῶν φράγκων φεουδαρχῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐν Ρόδῳ Ἰωαννιτῶν, τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου, τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, τῶν ἐν Κύπρῳ δυναστῶν τῆς Οὐγγαρίας, καὶ προσέτι τῆς Ἐνετίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γενούης, ἵνα ἐπιχειρήσωσί τι ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δυστυχίαν ἡ σύνοδος αὕτη εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀπέληξεν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐνῷ ὁ Μουρὰτ καθυπέτασσε τῷ 1373 καὶ τῷ 1374 διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἐνταυτῷ κατηνάγκαζε μετ' οὐ πολὺ τοὺς δυνάστας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὑποτελείας πρὸς αὐτόν, οἱ ἐν Θήβαις συνελθόντες οὐ μόνον ἄπρακτοι διελύθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας περιεπλάκησαν ἔριδας. Εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ κύριος τῆς Κορίνθου Ραινέριος Ἀκκιαϊουόλης, πρὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἐνέβαλε τῷ 1374 εἰς αὐτήν, συνέλαβεν αἰχμαλώτους πολλοὺς ὑπηκόους τῆς **ἑταιρείας** καὶ ἐκυρίευσε τὰ ὀχυρὰ Μέγαρα. Τὰ ἀτυχήματα ταῦτα παρήγαγον νέας μεταξὺ τῶν Καταλανῶν διαιρέσεις, αἵτινες ηὔξησαν ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1377 θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου. Ἐπειδὴ τότε παρήχθησαν ἐν Σικελίᾳ δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἠσπάζετο τὴν ἀρχὴν τῆς μόνης τοῦ Φρειδερίκου κληρονόμου Μαρίας τῆς ἀραγωνικῆς, τὸ δὲ ἠξίου νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Σικελίας εἰς τὸν τῆς Ἀραγωνίας βασιλέα Πέτρον Δ', αἱ αὐταὶ μερίδες προέκυψαν

καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐπήγαγον ὀλεθρίας ἐμφυλίους διενέξεις, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι, ὅτε τῷ 1380 ἡ ναυαρικὴ *ἑταιρεία* ἐπελθοῦσα ἀπὸ δυσμῶν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐξ Ἀθηνῶν.

Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν οἱ Ἕλληνες, ἐκυρίευσαν τήν τε Λεβάδειαν καὶ ἄλλα πολλὰ φρούρια. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τελευταῖον ἐκ

Ἡ λεγομένη καταλανικὴ εἰκὼν τῆς Παναγιας τῶν Ἀθηνῶν, φέρουσα τὰ οἰκόσημα τῶν Ἀκκιαϊουόλων καὶ τοῦ οἴκου Σπινόλα

(Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν).

τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως, καὶ τότε ἐτράπησαν τῷ 1381 κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Διότι κατέκτησαν αὐτόθι πρῶτον τὴν Βοστίτζαν, ἔπειτα δ' ἀπῆλθον διὰ θαλάσσης κατὰ τοῦ Ζόγκλου καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὀχυρὸν τοῦ λιμένος τῆς Πύλου φρούριον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, ***φρούριον τῶν Ναυαρέων*** καὶ κατὰ συγκοπὴν ***Ναυαρῖνον***. Ἐκεῖθεν ὁ νικηφόρος τῶν τυχοδιωκτῶν στρατὸς ὥρμησε κατὰ τῆς Ἀνδρούσης, ἥτις ἐλογίζετο τότε πρωτεύουσα τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας· οἱ Ναυαριαῖοι κυριεύσαντες αὐτήν τε καὶ τὴν Καλαμάταν περιῆλθον εἰς εἰρηνικὰς συμβάσεις καὶ σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Μεθώνῃ καὶ ἐν Κορώνῃ ἄρχοντας Ἐνετούς. Διέπραξαν δὲ πᾶσαν ταύτην τὴν κατάκτησιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχῆθεν στρατολογήσαντος αὐτοὺς Ἰακώβου de Baux. Ἀλλὰ τούτου ἀποθανόντος τῷ 1383 ἐν Τάραντι ἄπαιδος, διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα, πρὸς ὀλίγους μέν τινας τῶν προτέρων κατόχων συμβιβασθέντες, τοὺς δὲ ἄλλους ἀναγκάσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Νεάπολιν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καταλαβόντες πάντα τὰ ἐκτὸς τῆς Κορινθίας ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ κείμενα κτήματα τῶν Ἀκκιαϊουόλων.

Νέα λοιπὸν δυναστεία ἐνιδρύθη τότε ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ ἡ ναυαρικὴ *ἑταιρεία*. Ἡ *ἑταιρεία* αὕτη ἦρξεν αὐτόθι ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη συγχρόνως μετὰ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες κατεῖχον πάντοτε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, μετὰ τῶν ἡμετέρων οἵτινες ἐξηκολούθουν δεσπόζοντες ἐν Μυσθρᾷ, καὶ μετὰ τοῦ Ραινερίου Ἀκκιαϊουόλου,

ὅστις διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν τῆς Κορινθίας. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸν Γουίδωνα Ἐγγιένον, ὅστις μέχρι τῶν χρόνων τούτων κατεῖχε τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Κιβέρι, διότι ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1377 ἡ θυγάτηρ του Μαρία ἐνυμφεύθη τὸν ἐνετὸν Πιέτρον Κορνάρον καὶ ἀποβιώσαντος τούτου τῷ 1388 ἄπαιδος, ἡ χήρα αὐτοῦ ἐπώλησε τὰς κτήσεις ἐκείνας εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἡ Ἐνετία ἦρξε καὶ τῆς Ἀργολίδος. Ὁ δὲ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος ἀπεζημιώθη μετ᾽ ὀλίγον λαμπρῶς δι᾽ ὅσα ἀπώλεσεν ἕνεκα τῶν Ναυαραίων ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἄρχων τῆς Κορινθίας Ραινέριος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διχονοιῶν τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς κατ᾽ αὐτῶν δυσαρεσκείας τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἐνέβαλε τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τῷ 1385, κατετρόπωσε τοὺς ἀντιταχθέντας εἰς αὐτὸν ἀδελφοὺς Μόρια καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὥστε κατελύθη ἔκτοτε ἡ περὶ τὰ 75 ἔτη διαρκέσασα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Βοιωτίᾳ καταλανικὴ ἀρχὴ καὶ ἐνιδρύθη ἐνταῦθα δυναστεία νέα, ἡ τῶν φλωρεντίων Ἀκκιαϊουόλων. Ὁ πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν Ραινέριος Α' (1385—1394), ὅστις ἔκτοτε ἐπεκλήθη κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου (ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τοῦ ***δουκιάμου***), ἀνεδείχθη ἐν πᾶσιν ἀνὴρ συνετός, περιῆλθεν εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ γείτονας Ἐνετούς, κατετρόπωσεν ἐπανειλημμένως τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τοὺς τούρκους πειρατάς, ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολὺ ἐπιεικέστερον ἢ οἱ Καταλανοί, καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι, κατέστησεν ἐπίσημον τῆς χώρας γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἀντὶ τῆς καταλανικῆς διαλέκτου, ὡς ἐξάγεται ἐκ δημοσίων ἐγγράφων, καὶ ἐδέχθη ἕλληνα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Δωρόθεον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου διάδοχος, διότι οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἠνείχοντο τοὺς ἕλληνας ἐπισκόπους, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπον. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἐνετία, ἐξασφαλίζουσα ὁσημέραι πλειότερον τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν της, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλ᾽ εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου ἦρχον οἱ ἐνετοὶ δεσποτίσκοι, τῶν ὁποίων πολλάκις ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, ἐπεκράτει πάντοτε ἡ προτέρα διχόνοια καὶ ἔρις. Ὁ ἐπισημότατος τῶν οἴκων τούτων, ὁ τῶν Σανούτων, ὅστις ἦρχεν ἐν Νάξῳ καὶ ἐπωνυμούμενος δοὺξ ἐλογίζετο ἐπικυρίαρχος τῶν ἄλλων, ἐξέλιπε τῷ 1383, καὶ τότε κατέλαβε τὸ δουκικὸν ἀξίωμα ὁ Φραγκῖσκος Α' Κρίσπης (1383 - 1397), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξηκολούθησαν οἱ μικροσκοπικοὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, περὶ ὧν εἶναι μάταιον νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα.

Ραινέριος Α' ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐνῷ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου, ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Ἀλβανίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Εἴδομεν πῶς ἀποθανόντος τῷ 1355 τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσσὰν κατεκερματίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν προΐσταντο σέρβοι δυνάσται· καὶ εἴδομεν ὡσαύτως ὅτι τὸ 1358 ὁ ἀλβανὸς Κάρολος Τόπιας, κατατροπώσας περὶ Ἀχελῷον τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου Νικηφόρον Β' πεσόντα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ,

κατέλαβε διὰ παντὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην ἡγεμονίαν. Ἔκτοτε διάφοροι ἀλβανικοὶ οἶκοι ἐπεκράτησαν εἰς ἅπασαν τὴν μεταξὺ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Δυρραχίου ἐκτεινομένην χώραν, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἰσχυρότεροι τῶν ἄλλων· ὁ τοῦ Καρόλου Τόπια, τοῦ περὶ Ἀχελῷον νικητοῦ, εἰς τὰς βορειοτέρας ἀλβανικὰς χώρας, καὶ ὁ τοῦ Γκίνη (Ἰωάννου) Μπούα, τοῦ ἐπιλεγομένου Σπάτα, εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οἱ ἀλβανοὶ οὗτοι κυρίαρχοι κατέλυσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς τῶν Ἀνδευγαυηνῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἀρχῆς, ἥτις ἄλλως τε εἶχε καταντήσει τότε νὰ περιορισθῇ, παρεκτὸς τῆς Κερκύρας, εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον μετὰ μικρῶν τινων περιοχῶν. Καὶ τὸ μὲν Δυρράχιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀλβανίας Τόπια, ἡ δὲ Ναύπακτος ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν μετὰ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ Γκίνη Σπάτα. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ἕτερα 8 ἔτη, ἤτοι τῷ 1386, ἡ Ἐνετία ὠφελουμένη ἐκ πολλῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει ἐν Κερκύρᾳ, κατέλαβε τὴν νῆσον ταύτην, ἐξέλιπεν οὕτω πᾶν ἴχνος ἀμέσου ἀνδεγαυικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ὁ Τόπιας καὶ ὁ Σπάτας δὲν ὑπῆρξαν ἔκτοτε οἱ μόνοι ἄρχοντες ἁπάσης τῆς μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου χώρας· πολλοῦ γε δεῖ. Ἐν πρώτοις, ὅπως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος, οὕτω καὶ ἐν τῇ δυτικῇ προέκυψε τότε ἕτερος νέος φραγκικὸς οἶκος, ὁ τῶν Τόκκων. Τῷ 1357 ὁ Λεονάρδος Τόκκος ἐκ Βενευέντου καταγόμενος εἶχε προχειρισθῇ ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κληρονομικὸς ἄρχων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, τῷ δὲ 1362 προσέλαβε καὶ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιζταν, καταλιπὼν τῷ 1381, ὅτε ἀπέθανε, τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν υἱόν του Κάρολον Α' (1381—1429), ὅστις συνεζεύχθη τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλαν, τὴν ἀρρενωπὴν θυγατέρα τοῦ νέου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ραινερίου. Πλὴν τούτου ὁ Γκίνης Σπάτας δὲν ἦρχε μόνος τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Παρεκτὸς αὐτοῦ, δεσπόζοντος ἰδίως τοῦ Ἀχελῴου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ἕτερος Ἀλβανός, ὁ Πέτρος Λιόσας, ἦρχε τῆς Ἄρτης καὶ τῆς Ρωγοῦς. Ἀμφότεροι δὲ ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν, εἰ καὶ ὀνόματι μόνον, τοῦ ἐν Μεγαλοβλαχίᾳ, ἤτοι Θεσσαλίᾳ, δεσπόζοντος Συμεὼν Οὐρώσ, ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Στεφάνου Δουσσάν, ἐπιλεγομένου δὲ Παλαιολόγου. Ὁ Συμεὼν Οὐρώσ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κυριαρχικοῦ ἐκείνου δικαιώματός του, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Θωμᾶν Πρελιούβοβιτζ (1367—1385), τὸν σύζυγον τῆς εὐλαβοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας Ἀγγελικῆς Παλαιολογίνης. Ὁ Θωμᾶς οὗτος ὑπῆρξε τύραννος αἴσχιστος· ὅθεν οἱ δύο ἀλβανοὶ δυνάσται ἐπεχείρησαν ἀδιακόπους κατ' αὐτοῦ πολέμους, καθ' οὓς ἐπὶ τέλους τῷ 1377 ὁ Λιόσας κατετροπώθη καὶ ᾐχμαλωτεύθη, ἀφανὴς ἔκτοτε γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι ὁ ἔγγονος ἀσπασθεὶς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγένετο πασᾶς Ρωμανίας καὶ συνεζεύχθη συγγενῆ τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν Ὀσμανιδῶν οἴκου. Ὁ δὲ Γκίνης Μπούας ἢ Σπάτας, εὐτυχέστερος ἢ ἐπιτηδειότερος τοῦ ὁμοφύλου διατελέσας, ἐξηκολούθησε τὸν αδιάκοπον ἐκεῖνον ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις περὶ τὸ 1380 δὲν ἐδίστασε νὰ καλέσῃ εἰς ἐπικουρίαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν τοὺς Τούρκους. Καὶ τῷ όντι τῷ 1381 καὶ 1382 ἦλθον ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπάτα πρῶτον ὁ Ἰσαΐμ (σαχίν), Ἀλβανὸς ἀρνησίθρησκος, καὶ ὁ Κωστῆς, κατόπιν δὲ πάλιν ὁ Ἰσαΐμ, ὥστε ἠσφαλίσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἵνα περιποιήσῃ κῦρός τι νομιμότητος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀξίωμα καὶ τὰ παράσημα τοῦ δεσπότου. Δὲν ἐβασάνιζε δὲ μόνον τοὺς ὑπηκόους ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἰδίας αὐτονομίας σπουδαίως ἐκήδετο διότι, ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 1385 οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Τιμουρτᾶς προήλασαν μέχρι τῆς Ἄρτης δεινὴν διαπράττοντες δῄωσιν, εἰς μάτην ὁ Σπάτας καθικέτευσε τὸν τύραννον νὰ

συμπράξωσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐδολοφονήθη ὁ Θωμᾶς, μὴ καταλιπὼν διάδοχον, καὶ τότε ἡ χήρα αὐτοῦ δέσποινα Μαρία Ἀγγελικὴ συνεζεύχθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἠσαῦ Βουονδελμόντην, καθὼς τον λέγουσι τὰ Ἠπειρωτικά, τὸν Ἰζαοῦ, γυναικάδελφον τοῦ Λεονάρδου Τόκκου. Ὁ Ἰζαοῦ ἀνεγνωρίσθη προθύμως ἐν Ἰωαννίνοις δεσπότης Ρωμαίων (1386—1403), ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ γενομένας ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας καὶ ἀδικίας, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ παράσημα τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος διαβιβασθέντα αὐτῷ διὰ τοῦ Παλαιολόγου Βριώνη (ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν, οὐχὶ ὅμως πλέον ὡς χριστιανικόν), ἐπορεύθη πρὸς τὸν σουλτάνον Μουρὰτ τῷ 1387, ἵνα ἀναγνωρισθῇ καὶ παρὰ τούτου ὡς δεσπότης, καὶ διετέλεσεν ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Σπάταν.

Οἱ τῆς Ἠπείρου λοιπὸν σέρβοι δυνάσται οὐ μόνον δὲν διενοοῦντο ν᾽ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐπεζήτουν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν προθύμως ἀνεγνώριζον. Ὁ δὲ τῆς Θεσσαλίας ἄρχων Συμεὼν Οὐρῶσς μετέβαλε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς ἀληθὲς μοναστήριον· διότι ἐπὶ τούτου (1355—1371) κατεσκευάσθησαν τὰ γνωστὰ τῶν Μετεώρων ἐρημητήρια, ἐν οἷς διήγαγεν ἅπαντα τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του βασιλεὺς Ἰωάννης Οὐρῶσς Δούκας Παλαιολόγος (1371—1410), καταλιπὼν μὲν τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἄγγελον, ὃν προεχειρίσατο καίσαρα Μεγαλοβλαχίας, ἐπιτρέψας δὲ τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον εἰς τὸν συγγενῆ του Στέφανον Δούκαν, τὸν υἱὸν τοῦ Ραδοσλαύου Χλάπεν. Μὴ λησμονήσῃ δὲ πρὸς τούτοις ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρὸ ἱκανοῦ τότε χρόνου τὰ ὕπαιθρα τῆς Θεσσαλίας δὲν ἔπαυσαν κατακλυζόμενα ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες ἀδιακόπως ἐπεδήμουν ἐκ τῆς ἰδίας χώρας ἕνεκα τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν διενέξεων τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Τφόντι τῆς ἄνω Ἀλβανίας ἦρξεν, ὡς προείρηται, ὁ Κάρολος Τόπιας ἀπὸ τοῦ 1358—1388 καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱός του Γεώργιος Τόπιας (1388—1392), οἵτινες ἀμφότεροι, ὑπὸ τῆς Ἐνετίας προστατευόμενοι, ἀντέστησαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶχε δὲ τότε ἐπικρατήσει εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἀλβανικὰς οἰκογενείας ἡ μανία τοῦ νὰ γενεαλογῶσιν ἑαυτὰς ἀπὸ ἐπιφανῶν οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ δυτικῶν ἐπισήμων οἴκων, ὅπερ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς διὰ τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κυριαρχίας· οὕτως οἱ Δουγακὶν ἠξίουν ἑαυτοὺς καταγομένους ἀπό τινος duc d' Aguin, οἱ δὲ Σπανοὶ ἀπὸ τοῦ πάλαι αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, Ἱσπανοῦ τὸ γένος διετελέσαντος, οἱ δὲ Μουσακοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μολοσσικῶν βασιλέων. Οὕτω λοιπὸ. καὶ οἱ Τόπιαι ἔλεγον ἑαυτοὺς συγγενεῖς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Κάρολος ἰδίως ἔν τινι ἐπιγραφῇ ἀπεκάλει ἑαυτὸν πρῶτον κύριον τῆς Ἀλβανίας ἐκ τοῦ γαλλικοῦ οἴκου. Ἀλλ᾽ ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις δὲν ἦτο τοὐλάχιστον ὅλως διόλου ἀνυπόστατος, διότι φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ τοῦ Καρόλου πατὴρ εἶχε νυμφευθῇ νόθον τινὰ θυγατέρα τοῦ ἐν Νεαπόλει βασιλέως Ροβέρτου, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἀπόγονος τῶν Καπετιδῶν. Ὁπωσδήποτε οἱ Τόπιαι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἄρχοντες τῆς ἄνω Ἀλβανίας· διότι παρ᾽ αὐτοῖς διετέλουν αὐτόνομοι καὶ οἱ Μουσακοὶ καὶ οἱ Δουγακὶν καὶ ἄλλα μεγάλα ἀλβανικὰ γένη. Πλὴν δὲ τούτων καί τινα σλαυικά, ὧν ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ τοῦ Βάλσα· διότι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας οἱ Βάλσαι δὲν ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ἐπρεσβεύετο, γαλλικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονοι τοῦ προβηγκιακοῦ οἴκου τῶν Baux, ἀλλὰ μᾶλλον Σέρβοι τὸ γένος. Ἦρχον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Σκόδρας τοῦ Ἀντιβάρεως, τοῦ Καττάρου, τοῦ Δουλσίνου, τοῦ Τράου καὶ τοῦ Σεβενίκου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις περὶ τὰ

τέλη τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη καὶ ἡ διχόνοια τῶν χριστιανῶν, ἣν δὲν ἠδυνήθημεν εἰμὴ νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐνταῦθα, ηὔξησεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Βαγιαζὴτ διέπραττε τοσαύτας κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, συνέτριβε περὶ Νικόπολιν τὸν μόνον μέγαν στρατὸν ὅστις κατωρθώθη τελευταῖον νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς Ὀσμανίδας, ἐφαίνετο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κατεῖχε τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας διὰ τῶν στρατῶν αὐτοῦ, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἤρχισαν νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποσπάσματα εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ἐνῷ ἡ ναυαρικὴ *ἑταιρεία* κατεῖχε πράγματι τὴν φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Γαλλικὸς οἶκος, ὁ σαβαυδικὸς οἶκος καὶ οἱ ρόδιοι Ἰωαννῖται ἤριζον πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἐπ᾽ αὐτῆς κυριαρχίας ὁ δεσπότης τῆς ἑλληνικῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α´ ὁ Παλαιολόγος ἤριζε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος, ἤριζε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἄρχοντας καὶ ἐδέχετο ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ 10.000 ἀλβανικὰς οἰκογενείας· διότι οἱ Ἀλβανοὶ κατακλύσαντες τὴν Θεσσαλίαν εἶχον ἀρχίσει, ὡς προείπομεν, νὰ μεταναστεύωσι πρὸς νότον· ἰδίως δὲ εἰς Πελοπόννησον ἦλθον πρῶτον μὲν ἐπὶ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ, τοῦ δεσπότου Μυσθρᾶ, δεύτερον δὲ ἐπὶ Θεοδώρου. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἀνεπλήρωσαν μὲν τὸν σφρόδρα ἐλαττωθέντα πληθυσμὸν ἀλλὰ συγχρόνως προσέθηκαν νέον στοιχεῖον ἀνωμαλίας εἰς τὴν δυστυχῆ χερσόνησον. Συγχρόνως οἱ Ναυαραῖοι ἠπείλουν τὸν νέον ἡγεμόνα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Ραινέριον Ἀκκιαϊούόλην, τῷ δὲ 1394 ἀποθανόντος τούτου ἄνευ νομίμου ἄρρενος ἀπογόνου, ὁ μὲν νόθος υἱός του Ἀντώνιος κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν, ὁ δὲ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Κάρολος Τόκκος, τὴν Κορινθίαν, ἡ δὲ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἄνευ ἡγεμόνος. Καὶ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης συγχύσεως πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δὲν ἐδίσταζον ἕνεκεν εὐτελῶν τινων ἀντιζηλιῶν νὰ προκαλῶσι τὴν τουρκικὴν ἐπέμβασιν· οἷον ὁ μὲν ἄρχων τῆς Μονεμβασίας Μαμωνᾶς κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ὁ δ᾽ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ὁ τοῦ Δωροθέου διάδοχος, ἐν γένει κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ δ᾽ ἐπίσκοποι Ζητουνίου καὶ Σαλώνων, Σάββας καὶ Σεραφείμ, ὡσαύτως κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτοὶ οἱ Ναυαραῖοι κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, αὐτὴ ἡ Ἐνετία κατὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βοιωτίας Ἀντωνίου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Βαγιαζὴτ δὲν ἐκώφευσεν εἰς τὰς ποικίλας ταύτας προσκλήσεις καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1396 εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ὁλόκληρον, κατέλαβεν ἔπειτα τὰ Σάλωνα, τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅτε ἡ ἀγγελία τοῦ ἐπερχομένου εἰς Νικόπολιν μεγάλου στρατοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουλγαρίαν. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν Ἐβρενόσμπεϋν νὰ ἐξακολουθήσῃ μετ᾽ ἄλλων τούρκων ἡγεμόνων, τοῦ Ἰακοὺβ πασᾶ καὶ τοῦ Μουρτασῆ, τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπιχειρήσεις. Τῷόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1397 ὁ Ἐβρενὸς ἄγων 50.000 ἀνδρῶν διέσπασε τὰ ὀχυρώματα ἅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Θεόδωρος εἰς τὸν Ἰσθμόν· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ

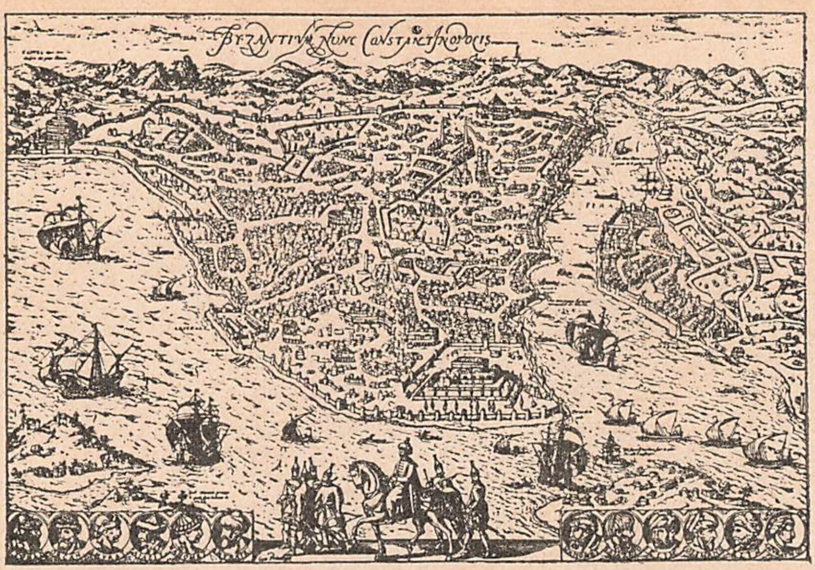
Ἀντώνιος Ἀκκιαϊουόλης

κρατίστου στρατοῦ ἐτράπη πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς χερσονήσου, ἵνα καταβάλῃ τοὺς Ναυαραίους καὶ κυριεύσῃ τὴν Μεθώνην, τὸν δὲ Ἰακοὺβ πασᾶν ἔπεμψε κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ δεσποτάτου καὶ πρὸ τούτου κατὰ τοῦ Ἄργους. Ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη τῇ 3 Ἰουνίου καὶ ἐλεηλατήθη ἀνηλεῶς, ἀπαχθέντων εἰς αἰχμαλωσίαν 14.000 αὐτῆς κατοίκων. Ἔπειτα τῇ 21 Ἰουνίου κατετρόπωσεν ὁ Ἰακοὺβ περὶ Λεοντάριον τὸν δεσπότην Θεόδωρον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπαθον καὶ οἱ Ναυαραῖοι ὑπὸ τοῦ Ἐβρενὸς δῃώσαντος πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Μεθώνης. Καὶ ὑπεχώρησαν μὲν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ εἰς Θεσσαλίαν, ἀφοῦ κατέστησαν ὑποτελεῖς τόν τε δεσπότην Θεόδωρον καὶ τοὺς Ναυαρίους, ἀλλὰ βεβαίως ἔκτοτε ἤθελον καὶ αὗται αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑποταχθῆ καθ' ὁλοκληρίαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο μετ' ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Ταταρῶν ἧττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ Ἄγκυραν.

Σφραγὶς Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου, δεσπότου Μυστρᾶ

(ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Τουρίνου)

Διάγραμμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1420. Τὸ σχέδιον παριστάνει τὴν Πόλιν περιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ μεγάλου τείχους καὶ τὸ Πέραν, ἐπὶ δὲ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης τὸν σουλτάνον ἔφιππον. Εἰς τὸ κάτω μέρος αἱ εἰκόνες τῶν σουλτάνων.

('Εκ παλαιᾶς χαλκογραφίας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΠΡΟΣΚΑΙΡΟΣ ΥΦΕΣΙΣ, ΑΛΛΑ ΦΟΒΕΡΑ ΕΞΕΓΕΡΣΙΣ ΤΩΝ ΟΣΜΑΝΙΔΩΝ

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν κατελύθη μέν, διότι ὁ Ταμερλὰν οὔτε εἰς τὴν Εὐρώπην ἠδυνήθη νὰ περαιωθῇ δι' ἔλλειψιν στόλου, οὔτε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ παρέμεινεν ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ὁλοσχερῆ χείρωσιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ ὀσμανικῶν κτήσεων. Ἀλλά, ἂν τὸ κράτος τοῦτο δὲν κατελύθη, κατεκερματίσθη ὅμως διά τε τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ταταρικοῦ δορικτήτορος καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ὁ μὲν Ταμερλὰν ἀποκατέστησεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν τοὺς τουρκομανικοὺς ἡγεμόνας τοῦ Ἀιδδίν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Τεκκέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Καραμᾶν, οἱ δὲ τέσσαρες τοῦ Βαγιαζὴτ υἱοί, Σουλεϊμάν, Μούσα, Ἴσα καὶ Μωάμεθ, ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων τῆς πατρικῆς κληρονομίας. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος, ὁ καὶ πρεσβύτερος, διαπεράσας εἰς Εὐρώπην ἦρξε τῶν ἐνταῦθα ὀσμανικῶν χωρῶν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἤριζον ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἔτη δέκα, μέχρις οὗ ὁ νεώτερος τῶν εἰρημένων σουλτανοπαίδων, Μωάμεθ ὁ Α΄, κατισχύσας ἀλληλοδιαδόχως ὅλων τῶν λοιπῶν, ἠνώρθωσε τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπανέλαβε τὴν κατακτητικὴν αὐτοῦ πορείαν. Τί ἄρά γε ἔπραξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν καὶ προλάβωσι τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ ; Δυστυχῶς οὐδέν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειον.

Ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1399 περιεφέρετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαιτῶν εἰς μάτην ἐπικουρίας, ἅμα μαθὼν τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζὴτ ἐπέ-

στρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1403. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξώρισεν εἰς Λῆμνον τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει αὐτῷ ὁ κυριάρχης τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας του, καταλύσας ἐν αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ αὐτοῦ δυνάστου ἱδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσουλμανικὸν εὐκτήριον καὶ δικαστήριον. Ἔπειτα δὲ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ ἔλαβεν εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῆς συμμαχίας ταύτης ὁμήρους, ἕνα καὶ μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ ὀσμανίδου ἡγεμόνος, εἰς ἀμοιβὴν δὲ φρούριά τινα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κείμενα, καὶ προσέτι τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κατ᾽ ἀρχὰς καθαιρεθέντα ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀνεψιόν του Ἰωάννην. Βραδύτερον μάλιστα ὁ Σουλεϊμὰν ἔγημε μίαν τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Μανουὴλ καὶ ἕνεκα τοῦ γάμου τούτου προσαπέδωκεν αὐτῷ ὅλας τὰς παραλίους τῆς Ἰωνίας πόλεις, αἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἐπιτηδειοτέρα εὐκαιρία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως ὁ Μανουὴλ οὐδὲν φαίνεται ἐπὶ τούτῳ ἐνεργήσας, ὅπερ εἶναι τόσῳ μᾶλλον παράδοξον ὅσῳ δὲν ἐστερεῖτο φιλοτιμίας τινὸς καὶ ἀνδρείας. Ἀλλ᾽ οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ἀνέκαθεν ἀποβάλει πᾶν ἠθικὸν θάρρος καὶ πᾶσαν πολιτικὴν σύνεσιν. Ὅθεν ὁ Μανουὴλ οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ ἀφρόνως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων αὐτοῦ. Τῷ 1410, δολοφονηθέντος τοῦ Σουλεϊμὰν ὑπὸ ὁμοφύλων, παρέλαβε τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτοῦ ὁ Μούσα καὶ περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Μανουήλ. Τότε εἷς τῶν νόθων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὀνόματι Ἐμμανουήλ, ηὐτύχησε νὰ κατατροπώσῃ λαμπρῶς τὸν τουρκικὸν στόλον περὶ τὴν νῆσον Πλάτην. Ἀλλ᾽ ὁ Μανουήλ, ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ τὸν ἀδελφόν του ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐφθόνησεν ἀπ᾽ ἐναντίας αὐτὸν καὶ ἐφυλάκισεν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τοιαύτης κακοήθους ἀφροσύνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ὁ Μούσα, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν ἧτταν τοῦ στόλου του, προσελθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ Μανουήλ, ὅστις, καθ᾽ ἃ ἐμπράκτως εἶχεν ἀποδειχθῇ, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ

Μανουὴλ Παλαιολόγος
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου)

οἴκοθεν, ἐὰν ἤξευρε νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προετίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἔτι διατρίβοντος Μωάμεθ. Τῇ συμπράξει λοιπὸν τοῦ Μωάμεθ, διαπεράσαντος εἰς Εὐρώπην, κατετροπώθη μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Μούσα καὶ ἐφονεύθη, 1414, ὁ δὲ Μωάμεθ μοναρχήσας ἔκτοτε τῶν Ὀσμανιδῶν οὐ μόνον ἀπέδωκε τῷ Μανουὴλ τινὰς ἐκ τῶν περὶ τὸν Εὔξεινον καὶ τὴν Προποντίδα κειμένων πόλεων ἀλλ' οὐδὲ ἠνώχλησεν αὐτὸν καθ'ὅλον τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ διάστημα, ἤτοι μέχρι τοῦ 1421. Ὁ Μανουὴλ ὅμως οὐδὲ τότε ἐφρόντισε νὰ παρασκευασθῇ δεόντως εἰς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ὅστις ἦτο πρόδηλον ὅτι θέλει ἐκραγῇ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ.

Ὁπόσον τοῦτο ἦτο βέβαιον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ Α΄, καίτοι ἐνόμισε δίκαιον νὰ μὴ προσβάλῃ τὸν Μανουήλ, διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ ὁποίου κατέβαλε τὸν κυριώτατον ἀντίπαλόν του, δὲν παρῄτησεν ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον. Κατέκτησε τὴν Σμύρνην, κατέστησεν αὖθις ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς Βλαχίαν, Οὐγγαρίαν καὶ Στειρίαν, ἐπαναλαβὼν τὴν εἴσπραξιν φόρου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων καὶ κατασκευάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἴστρου, ἀπέναντι τοῦ Ρουχτσουκίου, τὸ μεθόριον φρούριον Γέρεκι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Βλάχων εἰς Γιούργεβον. Δὲν ἀφῆκε δὲ ὁ Μωάμεθ Α΄ ἀνενοχλήτους καὶ τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας. Ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐρίδων τῶν ἐν αὐταῖς ποικίλων δυναστῶν, τῷ μὲν 1414 ἐκυρίευσε καὶ κατέστρεψε τὴν Βοδονίτζαν ἐξανδραποδίσας 1600 κατοίκους, τῷ δὲ 1415 κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ καταλαβόντα καὶ τὴν Ἀττικὴν Ἀντώνιον Α΄ Ἀκκιαϊουόλην, ἐλεηλάτησε τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ δὲν εἰρήνευσεν εἰμὴ ἀφοῦ τῇ 29 Ἰουλίου 1416 ὁ γενναῖος ἐνετὸς Λορεδανὸς κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς περὶ τὴν Καλλίπολιν τὸν τουρκικὸν στόλον. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἡσύχασαν ἐπί τινα χρόνον αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὡς μὴ ὤφελεν, οὐδεμία ἀπηρτίσθη διαρκὴς ἕνωσις ἐπιτηδεία νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἐπικειμένας νέας προσβολάς.

Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἐνηργήθη τι· καὶ τοῦτο ὅμως οὐχὶ σπουδαῖον καὶ τελεσφόρον. Ἔτι ἀκμάζοντος τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ τὸ 1400 ὁ δεσπότης Μυσθρᾶ Θεόδωρος Α΄, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀδιακόπων κινδύνων, ἀπεφάσισε νὰ παραχωρήσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέρος τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου, οἵτινες καὶ πρότερον, ὡς εἴδομεν, εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ταύτης. Κατ' ἀρχὰς ὁ δεσπότης παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ 12 χιλ. δουκάτων τὴν εἰς αὐτὸν πρό τινος χρόνου ἀπὸ τοῦ Τόκκου περιελθοῦσαν Κόρινθον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἀλλά, ὅτε ἐπὶ τέλους ἠθέλησε πάλιν ἐπὶ χρήμασι νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Μυσθρᾶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, παρέχοντες δεῖγμα ἀσφαλὲς τοῦ νέου πνεύματος οὗ ἐνεφοροῦντο, ἀντέστησαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τάγματος νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν· τῷ δὲ 1404 οἱ Ἰωαννῖται ἀπῆλθον καὶ ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων καὶ ἀπὸ τῆς Κορίνθου, συμφωνήσαντες νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουήλ, ἀδελφοῦ ὄντος τοῦ Θεοδώρου, 43.000 δουκᾶτα. Τῷ 1404 λοιπὸν τὰ πράγματα ἐπανῆλθον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τετραετίας κατάστασιν. Οἱ μὲν Ἐνετοὶ κατεῖχον τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Ἀργολίδα, ἡ δὲ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα· πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χερσόνησος ἦτο διανενεμημένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ναυαρικῆς **ἑταιρείας**, ἧς προέστη ἔκτοτε ὁ γενουαῖος Κεντουριώνης Ζαχαρίας (1404—1432). Εἰς τὸ φραγκικὸν τῆς Πελοποννήσου τμῆμα ἦσαν πάντοτε καὶ ἕλληνες φεουδάρχαι, καὶ ἀναφέρε-

ται μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης. Οἱ δὲ ποικίλοι ἐκεῖνοι κυρίαρχοι δὲν εἰρήνευον πρὸς ἀλλήλους, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ μὲν Ζαχαρίας ἐδιχονόει πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὁ δὲ δεσπότης Θεόδωρος Α΄ ὥρμησε τῷ 1406 κατὰ τοῦ Ζαχαρίου, μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐλεηλάτησε καὶ τὴν περὶ Μεθώνην ἐνετικὴν χώραν ἐπαγαγὼν αὐτόθι ζημίαν 300.000 ὑπερπύρων. Ἔπειτα κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Θεοδώρου Α΄ ἐν Μυσθρᾷ ἄνευ νομίμων κληρονόμων, τὸ δεσποτᾶτον περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα Μανουήλ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν δεύτερον υἱόν του Θεόδωρον Β΄ (1407—1443). Ἐκ τούτου δὲ ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωμαλία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Β΄ ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε μὲν τὴν κυβέρνησιν τοῦ δεσποτάτου ὁ μέγας δοὺξ Μανουὴλ Φραγκόπουλος, ἀλλ᾽ ὁ ἐπίτροπος οὗτος τῆς ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀρκετὴν ἠθικὴν δύναμιν ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ παρ᾽ αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα σεβαστὸν εἰς τοὺς ἕλληνας ἄρχοντας καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναρχίαν ταύτην συνετέλει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν πολλάκις μνημονευθέντα ὑφ᾽ ἡμῶν ***Νεκρικὸν διάλογον*** τοῦ Μάζαρι, ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναμὶξ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα· διότι παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην βάσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐσῴζοντο ἔτι οὐκ ὀλίγοι Σλαῦοι καὶ Φράγκοι, ἐπῆλθον δὲ νεωστὶ ἱκανοὶ Ἀλβανοὶ καὶ πλὴν τούτων ἀναφέρονται Αἰγύπτιοί τινες, ἤτοι Ἀθίγγανοι (1) καὶ Ἰουδαῖοι. Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ λοιπὸν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν νόμιμον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἐνισχύσῃ τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον. Ἀναχωρήσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μεσοῦντος τοῦ 1414, ἐν συνοδίᾳ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ νέου δεσπότου Θεοδώρου Β΄, ἔπλευσε πρῶτον εἰς Θάσον, ἣν κυβερνωμένην ὑπό τινων ἑλλήνων δυναστῶν καθυπέταξεν εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Ἔπειτα διεχείμασεν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ἐξακολουθήσας τὸν πρὸς τὴν Κόρινθον πλοῦν διῆλθε διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῦ ἐνετοῦ βαΐλου πάσης τιμῆς, καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ 13 Μαρτίου 1415 εἰς Κεγχρεάς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Ζαχαρίας ἠναγκάσθη νὰ ὀμόσῃ αὐτῷ πίστιν· οἱ δὲ στασιάζοντες ἄρχοντες συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἐπεβλήθη εἰς τὴν χώραν εἰδικὸς φόρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τοῦ ἰσθμοῦ ὀχυρώσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ἀρξάμενον τῇ 8 Ἀπριλίου ἐπεδιώχθη μετὰ τοσούτου ζήλου ὥστε ἀπηρτίσθη ἐντὸς 25 ἡμερῶν. Ἡ ὀχύρωσις συνίστατο εἰς μακρὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἑτέρας τεῖχος, ἔχον ἐκ διαλειμμάτων 150 πύργους καὶ εἰς τὰ ἄκρα δύο ὀχυρὰ φρούρια. Ἵνα δὲ συντηρῆται διαρκῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, οὐ μόνον ὁ νέος φόρος ἐγένετο μόνιμος ἀλλ᾽ ὁ Μανουὴλ παρεκάλεσε καὶ τὴν Ἐνετίαν νὰ συντελέσῃ χρηματικῶς, καθὸ ἔχουσα ὡσαύτως συμφέρον ν᾽ ἀποτρέψῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡ Ἐνετία ὅμως ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε πολλὰς ἄλλας οὐδὲν ἧττον κατεπειγούσας δαπάνας. Ὁ Μανουὴλ διέτριψεν ἔτος περίπου εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐξεφώνησεν ἐν Μυσθρᾷ πομπώδη ἐπικήδειον λόγον εἰς μνήμην τοῦ προαποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Α΄, ἀπῆλθε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1416 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

---

(1) Τὸ ὄνομα ***Ἀθίγγανοι*** (ἢ Ἀτσίγκανοι) δὲν εἶναι πάντως ἐθνολογικῶς ἀκριβές. Διότι τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος, ἔχον δὲ ἀρχὴν πιθανώτατα πολλῷ ἀρχαιοτέραν, δὲν ἦτο ἐθνογραφικὸν ἀλλὰ θρησκευτικόν, διδόμενον εἰς ὀπαδοὺς αἱρέσεως χριστιανικῆς θεωρουμένης λίαν ἀρχαίας, ὑπαρχούσης ἤδη κατά τινας ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἀποστόλων. Καὶ εἰς τοὺς αἱρετικοὺς τούτους φαίνεται ὅτι ἀναφέρονται οἱ λόγοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἐπιστ πρὸς Κολοσσαεῖς Β΄ 31) «Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες

Ἐπὶ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Μανουὴλ ἐν Πελοποννήσῳ συνέβη γεγονός τι ἐκ τῶν ὀλίγων δυστυχῶς ὅσα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς δὲν περιωρίζετο εἰς ἁπλῆν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως συνέβαινε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων, ἀλλ᾽ ἤρχισε νὰ ζητῇ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐφαρμογὴν τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν. Ἤκμαζε τότε ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ βραδύτερον μετονομασθεὶς Πλήθων. Ὁ Γεώργιος Γεμι-

---

ἐν τῷ κόσμῳ δογματίζεσθε; Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς». Καὶ τὸ ὄνομα δὲ *Ἀθίγγανος* ἐτυμολογεῖται ἀνωμάλως ὑπὸ τῶν ταῦτα φρονούντων ἐκ τοῦ στερητικοῦ *ἀ* καὶ *θιγγάνειν*, καὶ κατὰ τοῦτο Ἀθίγγανος=ὁ μὴ θιγγάνων, ὁ ἔχων ὡς δόγμα τὸ «*μὴ θίγῃς*». Ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε κἂν ἔχῃ ἡ ἐτυμολογία αὕτη καὶ ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ ὀνόματος, ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα *Ἀθίγγανοι* ὡς ὄνομα ἰδιαζούσης αἱρέσεως ἦτο γνωστόν, καθὰ εἴρηται, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν 9 μ. Χ. αἰῶνα. Κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρονογράφον Ι. Ζωναρᾶν (Τόμ. 3 σ. 308 ἔκδ. Βόνν.) ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α′ (803—811 μ. Χ.) «Μανιχαίοις καὶ τοῖς καλουμένοις *Ἀθιγγάνοις* ἐν χρησμοῖς καὶ οἰωνίσμασι καὶ τελεταῖς ἀπορρήτοις ἐκέχρητο· κἀντεῦθεν εἰς τὰς χώρας τὰς ῥωμαϊκὰς εἰσεφθάρησαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀβελτέρων εἰς τὴν πίστιν ὑπ᾽ αὐτῶν διεφθάρησαν». Ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μετὰ τῶν Ἀθιγγάνων ἀναφερόμενοι Μανιχαῖοι, αἱρετικοὶ καὶ οὗτοι, ὡρμῶντο ἐκ Περσίας, ἔνθα ἐγεννήθη ἡ αἵρεσις αὐτῶν κατὰ τὸν Γ′ μ. Χ. αἰῶνα, καὶ μετὰ τῶν Μανιχαίων τούτων κατὰ τὸν εἰρημένον χρονογράφον εἰσεφθάρησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας οἱ Ἀθίγγανοι, δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐν Περσίᾳ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ αἵρεσις τῶν *Ἀθιγγάνων* καὶ ὅτι ἦτο αἵρεσις ὁμοία πρὸς τὴν τῶν Μανιχαίων. Ὅτι ὅμως οἱ *Ἀθίγγανοι* οὗτοι καθὼς καὶ οἱ *Μανιχαῖοι* οὐχὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Α′ εἰσεφθάρησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἀλλ᾽ ὑπῆρχον αὐτόθι καὶ πρότερον ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου βυζαντινοῦ χρονογράφου λεγομένων, ὅτι ὁ Νικηφόρος Α′ ἐχρῆτο (ἐκέχρητο) Μανιχαίοις καὶ Ἀθιγγάνοις ἐν χρησμοῖς καὶ οἰωνίσμασι καὶ τελεταῖς ἀπορρήτοις καὶ ἡ τοιαύτη πρὸς αὐτοὺς εὔνοια ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀθρόαν εἰς τὸ κράτος μετανάστευσιν τῶν τοιούτων αἱρετικῶν. Ὁπωσδήποτε πολυπληθεῖς Ἀθίγγανοι ὑπῆρχον κατὰ τὸν 9 αἰῶνα ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Ἀμορίῳ τῆς Φρυγίας (Ζωναρ. Τόμ. 3 σ. 337, «ἐν ᾗ πόλει (Ἀμορίῳ) Ἰουδαῖοί τε καὶ Ἀθίγγανοι καὶ ἀσεβῶν ἑτέρων πλυθὺς ἐγκατῴκιστο»). Ἀλλ᾽ ἐνῷ οἱ Ἀθίγγανοι ἦσαν γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὸν 9 μ. Χ. αἰῶνα, ὁ ἐνταῦθα μνημονευόμενος λαὸς ὁ γερμανιστὶ Zigeuner καλούμενος, ἤτοι *Δζιγκενέδες*, ὡς καλοῦνται καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐξ οὗ καὶ τὸ παρ᾽ ἡμῖν *τζιγκούνης*, εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ τοῦ 13 αἰῶνος. Τοῦ ὀνόματος Δζιγκενὲς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ πρώτη σημασία. Κατά τινας τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Τσέγγ, Τζεγγιβάρ (Zanjibar)=χώρα Μαύρων· κατ᾽ ἄλλους προῆλθεν ἐκ τοῦ περσ. *τσέγκ*=ὄργανον μουσικόν, κίθαρις. Τσεγγί=ψάλται, χορευταί. Παρ᾽ ἡμῖν τὸ σύνηθες ὄνομα τῆς φυλῆς ταύτης εἶναι *Γύφτος* (ἐκ τοῦ Αἰγύπτιος) καὶ *Κατσίβελος* (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cattivello=φαῦλος, ἄθλιος, ἐκ τοῦ cattivo=κακός, λατ. captivus=αἰχμάλωτος). Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ὅλως ἀπίθανος συνάφειά τις μεταξὺ τῶν ὀνομάτων *Ἀθίγγανος* καὶ *Δζιγγενές*, ὅταν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι καὶ τῶν Ἀθιγγάνων πατρὶς λέγεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα, ἡ Περσία. Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως προϋποτίθεται ὅτι τὸ ὄνομα *Δζιγκενὲς* εἶναι περσικόν.

Περὶ δὲ τῆς εἰς Ἑλλάδα μεταναστεύσεως τῶν Ἀθιγγάνων ὁ Hopf ἐξήνεγκε νεωστὶ τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ γενικὴ κίνησις, ἥτις τὸ μὲν πρῶτον διὰ τοῦ κράτους τοῦ Στεφάνου Δουσσάν, εἶτα δὲ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 1358 ἀρξαμένης ἐλευθέρας ἐξεγέρσεως καὶ μεταναστεύσεως τῶν *Σκιπετάρων* προεκλήθη ἐν τῇ Αἱμικῇ Χερσονήσῳ, ἀπέσπασε καὶ μέρος τῶν Ἀθιγγάνων ἐκ τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἑστίας αὐτῶν, καὶ ἐκεῖθεν κατῆλθον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καθ᾽ ὃν τρόπον οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοί, τῆς καθόδου αὐτῶν γενομένης πρὸ πάντων ἐπὶ τοῦ Στεφάνου Δουσσάν (κατὰ τὸν 14 αἰῶνα), ἀπὸ δὲ τῆς Ἠπείρου μετέβησαν εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν ἐν τῷ ὑπ᾽ αὐτῶν φεούδῳ τῶν Ἀθιγγάνων (feudum Acinganorum) κληθείσῃ, κληρονομικῇ κτήσει τοῦ οἴκου τοῦ βαρώνου Μιχαὴλ Οὐγότου (Michele Wugot). Εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβησαν οἱ Ἀθίγγανοι, ὡς φαίνεται, ἀπὸ Αἰτωλίας διὰ τοῦ *Ρίου* καὶ τυχόντες εὐμενοῦς ὑποδοχῆς παρὰ τῶν αὐτόθι Βενετῶν ἐγκατεστάθησαν ἰδίως ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν Ἀθιγγάνων.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἰουδαϊκοὺς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις συνοικισμοὺς τῶν χρόνων, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἰουδαϊκοὶ συνοικισμοὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἑλληνικαῖς

στός, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 1355, διέτριψε νέος ὢν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἥτις, ὡς ἠξεύρομεν, ἦτο ἔκτοτε ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς, ἀσχολούμενος ἐν μέρει μὲν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα εἶχε περιβληθῆ, ἐν μέρει δὲ περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς οὐκ ὀλίγας περικοπάς, καὶ περὶ τὴν σύνταξιν ἰδίων φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, ὧν ἄλλαι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπωλέσθησαν. Τὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πελοποννήσῳ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωμάτων τούτων, διότι ὁ Γρηγόριος Μοναχὸς λέγει αὐτὸν *προστάτην τῶν νόμων*. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Γρηγόριος καὶ ἕτερος σύγχρονος ἀνήρ, ὁ Ἱερώνυμος Χαριτώνυμος, ἐγκωμιάζουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ὑπερβολῶν ἐκείνων αἵτινες ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τοὺς ἡμετέρους λογίους κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Λέγουσιν αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος καὶ τοῦ Ἀριστείδου·

χώραις ὑφίσταντο μάλιστα ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι Κορίνθῳ, Θεσσαλονίκῃ, Φιλίπποις, ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἐν τοῖς συνοικισμοῖς ἀκριβῶς τούτοις ἐστάθμευσεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ ἰουδαϊκοὶ συνοικισμοὶ ὑφιστάμενοι κυρίως ἐν ταῖς πόλεσι δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰς μεγάλας περιπετείας τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἰδίως τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Καταδιωγμοὺς πάντως ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων χριστιανικῶν πληθυσμῶν, ὅπως πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ᾽ ἐλαφροτέρους ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἢ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, περιοριζομένους ἁπλῶς εἰς τὴν διατάραξιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Σαββάτου καὶ εἰς ὕβρεις καὶ χλευασμοὺς ἰδιωτῶν ἰουδαίων (ἐν Κερκύρᾳ δὲ καὶ ἐπεβάλλετο αὐτοῖς νὰ φέρωσί σημεῖον ἐπὶ τοῦ στήθους δηλοῦν ὅτι ἦσαν Ἰουδαῖοι). Παρὰ πάντα ταῦτα αἱ ὑπὸ μικρῶν πληθυσμῶν ἀπαρτιζόμεναι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἰουδαϊκαὶ κοινότητες διὰ τὸ φίλεργον καὶ καρτερικὸν τοῦ λαοῦ ἤκμαζον καὶ εὐημέρουν ἱκανῶς καθ᾽ ὃν χρόνον (κατὰ τὸν 12 αἰῶνα) ὁ περίφημος ἱσπανὸς ὁμόφυλος αὐτῶν περιηγητὴς Βενιαμὶν Τουδέλας ἐπεσκέψατο αὐτούς (ἐν Πάτραις, Κορίνθῳ, Θήβαις, Λαμίᾳ, Χαλκίδι), ἀκριβῆ καταλιπὼν ἡμῖν κατάλογον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰουδαϊκῶν οἰκογενειῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει. Καθ᾽ ὃν δὲ χρόνον οἱ Βενετοὶ ἐγένοντο κύριοι μέρους τῆς Πελοποννήσου, τοσοῦτον οἱ Ἰουδαῖοι εὐημέρουν καὶ ἐπλούτουν ὥστε ἡ βενετικὴ κυβέρνησις προσέφευγεν εἰς πράξεις νομοθετικὰς κατὰ τῶν Ἰουδαίων παρεμφερεῖς πρὸς τὰ λαμβανόμενα νῦν ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος *Ἀντισημιτισμός*, πράξεις παρεμβαλλούσας δυσχερείας εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κτῆσιν ἀκινήτου περιουσίας. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει οἱ Ἰουδαῖοι καίπερ μὴ ἀπολαύοντες ἰσοπολιτείας ἐτύγχανον ἐλευθερίας θρησκευτικῆς πλήρους. Ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν 11 αἰῶνα κοινότης ἰουδαϊκὴ σημαντική, ὑπῆρχον δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἐκ τῶν λεγομένων *Καραϊτῶν*, αἱρέσεως δηλονότι ἰουδαϊκῆς παραχθείσης κατὰ τὸν 8 μ. Χ. αἰῶνα ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐντεῦθεν διαδοθείσης εἰς πολλὰς ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ οἰκουμένας χώρας. Ἦτο δὲ ἡ αἵρεσις αὕτη παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῶν ἀρχαιοτέρων Σαδδουκαίων, εἶδος προτεσταντισμοῦ ἰουδαϊκοῦ ἀντιδρῶντος ἐναντίον τῆς ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικρατούσης *ταλμουδικῆς* διδασκαλίας καὶ περιοριζούσης πᾶσαν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ ἠθικὴν εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ *Δεκαλόγου*. Μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς αἱρέσεως, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα κατὰ τὸ 1200 ὑπῆρχον 500 ὀπαδοὶ αὐτῆς ἦσαν ὁ μπὲν Ἰεχούδας Ἐλιὰς Χεδῆσσι, εἶτα ὁ περὶ τὰ 1300 ἐκ Νικομηδείας Ἀαρὼν μπὲν Ἐλιαχοῦ καὶ ὁ Ἠλίας Βαχσαζῆ. Ἡ νέα μεταρρυθμιστικὴ κοινότης διετηρήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς Ἁλώσεως, μεθ᾽ ἣν συρρευσάντων ἐν τῇ πόλει πολλῶν Ἰουδαίων τῆς ταλμουδικῆς σχολῆς ἐξέλιπεν ἀπορροφηθεῖσα ὑπὸ τῆς ταλμουδικῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Ὡς τελευταῖος μέγας διδάσκαλος Καραΐτης ἐν Κωνσταντινουπόοει ἀναφέρεται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16 αἰῶνος ὁ Μπὲν Βαχσαζῆ δισέγγονος τοῦ προμνημονευθέντος Ἐλιὰς μπὲν Βαχσαζῆ.

Πλὴν τῶν Ἰουδαίων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς μεγαλοπόλεσι τῶν τότε χρόνων, ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Θήβαις, Ἀρμένιοι, ἀσχολούμενοι ἰδίως εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Ὡς δὲ εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι ἕνεκα τῶν ἐπελθουσῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν ἀφορμῶν ἐρίδων πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ φιλίας πρὸς τοὺς Φράγκους ἐδράττοντο πάσης εὐκαιρίας ἵνα μετέχωσι τῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐχθρικῶν φραγκικῶν ἐνεργειῶν (ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ).

βεβαιοῦσιν ὅτι τοσαύτη μὲν ἦτο ἡ περὶ τοὺς νόμους σοφία αὐτοῦ ὥστε, ἂν συνέβαινέ ποτε νὰ ἀπολεσθῶσιν, οὗτος θὰ ἐξέδιδεν αὐτοὺς ἀκριβέστερον παντὸς Σόλωνος καὶ Λυκούργου· τοσαύτη δὲ ἡ περὶ τὴν διανομὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβεια ὥστε ὅ τε ἡττηθεὶς καὶ ὁ νικήσας ἀπήρχοντο ἀμφότεροι στέργοντες καὶ προσκυνοῦντες. Ὁπωσδήποτε ὁ Γεμιστὸς ἦτο ἐν Σπάρτῃ τῷ 1415 καὶ ἀπηύθυνε τότε περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων δύο λόγους, τὸν μὲν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἤ, καθὼς τον λέγει αὐτός, Ἐμμανουῆλον, τὸν δὲ συμβουλευτικὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον.

Περὶ τῶν λόγων τούτων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Ἐν πρώτοις ὁ Γεμιστὸς ἀξιοῖ ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς πέριξ νήσους ᾤκουν Ἕλληνες γνήσιοι, οὐδενὸς ξενικοῦ στοιχείου ἀναμιχθέντος μετ᾽ αὐτῶν ἢ παρ᾽ αὐτοῖς οἰκήσαντος. Τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβές, διότι ἐκ τῶν πραγμάτων γνωρίζομεν καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ὁμολογούμενον ὑπὸ τοῦ Μάζαρι ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οὐκ ὀλίγα ἄλλα γένη. Ἀλλ᾽ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀξιώσεως μάρτυρος παρόντος πρὸς παρόντας μάρτυρας ἠμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ προσπαρεισελθόντα εἰς τὴν χερσόνησον ξενικὰ γένη, τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πληθυσμοῦ μέρος ἦτο πάντοτε ἑλληνικόν. Τὸ δὲ κυριώτατον τῶν Πελοποννησίων ἐνασχόλημα ἦτο, λέγει ὁ Γεμιστός, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, δι᾽ ὧν συνετήρουν μὲν τὰς ἰδίας οἰκίας, ἐτέλουν δὲ τοὺς φόρους καὶ προσέτι ἐπήρκουν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἕκαστος τῶν φόρων δὲν ἦτο κατ᾽ ἰδίαν βαρύς, ὅλοι ὁμοῦ ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι, εἰσεπράττοντο ὑπὸ διαφόρων εἰσπρακτόρων καὶ ἀπῃτοῦντο εἰς χρήματα, οὐχὶ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Καλούμενοι νὰ στρατεύσωσιν οἱ κάτοικοι προσήρχοντο ἐκ πολλῶν ὀλίγοι καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείονες ἄοπλοι, οἵτινες ἔπειτα ἐλιποτάκτουν, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἐργασίας· ὅθεν ἥκιστα ἦσαν χρήσιμοι πρὸς πόλεμον· διότι, κατὰ Γεμιστόν, οὐδεὶς δύναται συγχρόνως νὰ μετέρχεται τά τε τοῦ πολέμου καὶ τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ τοῦ ἰσθμοῦ τεῖχος θέλει ἀποβῆ ἀνωφελὲς καὶ ὁ κίνδυνος θέλει ὑπάρξει μέγας, ἅμα νέος προκύψῃ ἀγών. Ὁ ἐπιβληθεὶς ἐσχάτως στρατιωτικὸς φόρος, ἵνα δι᾽ αὐτοῦ διατηρῶνται μισθοφόροι πρὸς τὴν τοῦ ἰσθμοῦ ἄμυναν, εἶναι ἀτοπώτατος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιέζειν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ διαιρεθῇ ὁ ἐργατικὸς τῆς χερσονήσου λαὸς εἰς δύο τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ τελῇ ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ δὲ νὰ γεωργῇ τὴν χώραν καὶ νὰ τελῇ τοὺς φόρους ἀποκλειστικῶς ὡσαύτως, κατατασσομένου ἑκάστου Πελοποννησίου εἰς ἑκατέραν τῶν δύο τούτων τάξεων, καθόσον ἤθελε λογισθῆ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην χρησιμώτερος. Ἐὰν δὲ ἔν τινι τῆς Πελοποννήσου χώρᾳ πάντες οἱ ἄνδρες ἤθελον λογισθῆ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν χρησιμώτεροι, οἱ τοιοῦτοι θέλουσι διαιρεθῆ εἰς ἑταιρείας ὑποχρεουμένας ἐκ περιτροπῆς νῦν μὲν νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας αὐτῶν, νῦν δὲ νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς.

Πλὴν τούτου ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ τροπολογηθῇ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσπράττωνται πολλοὶ μέτριοι φόροι διὰ ποικίλων εἰσπρακτόρων καὶ εἰς χρήματα, ἀλλὰ νὰ ὁρισθῇ εἷς μόνος ἐτήσιος φόρος εἰς αὐτούσια προϊόντα λαμβανόμενος παρ᾽ ἑκάστου ὑφ᾽ ἑνὸς εἰσπράκτορος, ὅπερ ἤθελε μὲν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κοινὴν χρείαν, ἀποβῆ δὲ ὀλιγώτερον καταθλιπτικὸν εἰς τὸν φορολογούμενον. Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίσθη ὁ Γεμιστός, ἀλλ᾽ ἐξέθηκε καὶ ὁποία τις χρῆσις ἔπρεπε νὰ γίνεται τῶν δημοσίων τούτων προσόδων. Τρεῖς ἀνθρώπων τάξεις δικαιοῦνται κατ᾽ αὐτὸν νὰ μετέχωσι τῶν προϊόντων τοῦ ἐργατικοῦ πλήθους· πρῶτον, ἐννοεῖται, αὐτοὶ οἱ παραγωγοί, ἔπειτα οἱ παρέ-

χοντες τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια καὶ τελευταῖον οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εὐημερίας καὶ τάξεως. Παραγωγοὺς λέγει τοὺς γεωργούς, τοὺς ἀμπελουργοὺς καὶ τοὺς ποιμένας· κεφάλαια δὲ τῆς ἐργασίας τὰ γεωργικὰ κτήνη, τὰς ἀμπέλους, τὰ ποίμνια καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπιμελητὰς δὲ τῶν κοινῶν τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς πάσης τάξεως ἄρχοντας, ἰδίως δὲ τὸν τὰ πάντα διέποντα ὑπέρτατον κυβερνήτην· διότι ἐργάτης, κεφαλαιοῦχος καὶ μαχητὴς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα συστατικὰ πάσης εὐνομουμένης κοινωνίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προϊόντα τῆς χώρας, ἔλαιον, οἶνος, σιτηρά, βάμβαξ, ἀρνία, γάλα, προβάτων ἔρια καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει νὰ διαιρῶνται εἰς τρία, καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σπόρου καὶ τῶν γεννητόρων κτηνῶν ἓν μὲν μέρος ν' ἀφήνεται εἰς τὸν παραγωγόν, ἕτερον δὲ νὰ παρέχεται εἰς τὸν κεφαλαιοδότην καὶ τὸ τρίτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ παραγωγὸς λοιπὸν ὁ δι' ἰδίων κεφαλαίων ἐργαζόμενος δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὰ δύο τρίτα τοῦ προϊόντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δημόσιον, ὁσάκις αὐτὸ παρέχει τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια, λαμβάνει ὡσαύτως τὰ δύο τρίτα· ὁ δὲ καλλιεργῶν τὸ κτῆμά του διὰ κοινῆς πρὸς ἕτερον δαπάνης λαμβάνει, παρεκτὸς τοῦ εἰς τὸ κεφάλαιον ἀφωρισμένου τριτημορίου, τὸ ἥμισυ προσέτι τοῦ παραγωγικοῦ. Οἱ ἐργάται, καίτοι δύνανται νὰ ὀνομάζωνται *εἵλωτες*, διότι ἐργάζονται μόνον καὶ πληρώνουσι φόρον, στρατιωτικὴν δὲ ὑπηρεσίαν δὲν τελοῦσι, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο οὔτε νὰ ἀδικῶνται, οὔτε νὰ περιφρονῶνται, οὔτε αὐτογνωμόνως νὰ καταθλίβωνται. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Γεμιστὸς διανέμει μεταξὺ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ εἰς τὸ δημόσιον ἀνήκοντα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα προϊόντα τῆς παραγωγῆς. Πρὸς διατροφὴν καὶ συντήρησιν ἑκάστου μὲν πεζοῦ στρατιώτου ὁρίζει τὸ προϊὸν τῆς παραγωγῆς μιᾶς εἱλώτων οἰκογενείας, ἑκάστου δὲ ἱππέως δύο οἰκογενειῶν, ἑκάστου δὲ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ ἢ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἢ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως τὸ προϊὸν τῆς παραγωγῆς τριῶν οἰκογενειῶν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα νὰ ὁρίσῃ τὸ πρὸς συντήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ αὐλῆς ἀπαιτούμενον προϊὸν τῆς παραγωγῆς.

Σφραγὶς Θεοδώρου Β' δεσπότου Πελοποννήσου

Ὁ Γεμιστὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξορισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ κιβδήλων νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μέν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀπατῶνται αἰσχρῶς. Ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ εἶναι σφόδρα περιωρισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὅπλα· ταῦτα δὲ ἠμπορεῖ νὰ ἀνταλλάσσῃ διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς μαλλίου, λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου. Οὐδὲν ἧττον ὁ Γεμιστὸς ἐπιτρέπει μὲν εἴς τε τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων, ἐπιβάλλει ὅμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ μὲν τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας, πληρώσῃ δὲ τὰ δημόσια ταμεῖα χρημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρησιμεύωσιν εἰς πρεσβείας καὶ εἰς ἄλλας ἐκτάκτους δαπάνας. Πραγματεύεται δὲ καὶ περὶ τῶν βελτιώσεων ὅσας νομίζει ἀναγκαίας εἰς τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καθ' ἃ λέγει, ἐν Πελοποννήσῳ συνέβαινον συχνότατα κακουργήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ὑφισταμένους νόμους ἔπρεπε νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ποινὴ αὕτη ἔπεσεν ἐντελῶς εἰς ἀχρησίαν, οἱ δὲ ἔνοχοι ἢ μένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παντελῶς ἀτιμώρητοι ἢ ἀκρωτηριάζονται. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι παντελῶς βάρβαρον, ἡ δὲ ἀτιμωρησία ἥκιστα συντελεῖ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ὅθεν ὁ Γεμι-

στὸς γνωμοδοτεῖ νὰ καταδικάζωνται μᾶλλον οἱ ἐπὶ κακουργήματι ἐξελεγχόμενοι εἰς δεσμὰ καὶ ἀναγκαστικὴν πρὸς κοινὸν ὄφελος ἐργασίαν, καὶ ἰδίως εἰς βελτίωσιν τοῦ κατὰ τὸν ἰσθμὸν τείχους, ἀνακουφιζομένων οὕτω τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων. Τελευταῖον ὁ Γεμιστὸς μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ὁμιλεῖ περὶ τῶν μοναχῶν, λέγων αὐτοὺς παντελῶς ἀχρήστους εἰς τὴν πολιτείαν, ἀποκλείων αὐτοὺς ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ καταλείπων μὲν αὐτοῖς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν ἔχωσι τοιαύτην, ἀλλὰ προτρέπων τὸν βασιλέα νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ριζικῆς θεραπείας τοῦ τε ἀτοπήματος τούτου καὶ πολλῶν ἄλλων καταχρήσεων, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς.

Τοιαύτας μεταρρυθμίσεις προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ λόγον, τὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουῆλον, μὴ λησμονῶν ἐπὶ τέλους νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αὐτός, ὁ φιλόσοφος Γεμιστός, εἶναι ὁ μόνος ἐπιτήδειος νὰ ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης, διότι οὐδεὶς ἄλλος παρεκτὸς αὐτοῦ ἤθελεν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο τόλμην καὶ δεξιότητα. Εἰς δὲ τὸν δεύτερον λόγον, τὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἀγωνιζόμενος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προεκτεθείσης ἀναμορφώσεως. Ἀλλ' ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη, καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ. Αἱ δοξασίαι ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ εἶναι οὐδὲν ἧττον πολυειδῶς ἀξιοσημείωτοι. Παρεκτὸς ὅτι ἐμφαίνουσι τὴν ἀνάγκην ἣν δσημέραι ἤρχισε πλειότερον νὰ αἰσθάνεται ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς τοῦ νὰ μὴ περιορίζεται εἰς λόγους ἁπλοῦς, ἀλλὰ νὰ ζητῇ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς λόγους εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλὰ περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ ἀποκαλύπτουσι φρονήματά τινα γενναῖα καὶ σωτήρια. Ἡ προτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ ὁριστικὴ διαίρεσις τῶν κατοίκων εἰς παραγωγοὺς καὶ μαχίμους ἢ ἄλλους δημοσίους λειτουργοὺς ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα. Ἡ δὲ ἰδέα τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου φόρου εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα περίεργος, ὅτι ἐπρεσβεύθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιωνύμου γάλλου στρατάρχου Βωβὰν καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς τῶν λεγομένων φυσιοκρατικῶν. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὅ τε Βωβὰν καὶ οἱ φυσιοκρατικοὶ ὡς μοναδικὸν φόρον προέτειναν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς φόρον, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος μεσαιωνικὸς δημοσιολόγος. Ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος μοναδικὸς φόρος ἤθελεν εἶναι ἄδικος καθὸ ἐπιβαρύνων μίαν μόνον τάξιν παραγωγῶν, ἀφήνων δὲ ἀφορολόγητα ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς ἐργασίας προϊόντα, καίτοι πολλάκις ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐπικερδέστερα. Ὁ μόνος δίκαιος ἑνιαῖος φόρος ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν περιουσιῶν, ὅστις καὶ ἐπροτάθη ὑπὸ νεωτάτων οἰκονομολόγων, ἀλλ' ἄχρι τοῦδε δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ὡς πρόσθετος φόρος, οὐχὶ ὡς ἑνιαῖος. Πλὴν τούτων ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γεμιστοῦ συνάγεται ὅτι ἡ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἐν Πελοποννήσῳ ἀκμάσασα βιομηχανία εἶχεν ἐκλείψει ἢ μαρανθῇ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἠξεύρομεν πόσον ποικίλη καὶ προσοδοφόρος ἦτο ἡ βιομηχανία αὕτη ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ, μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἡ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἐξεργασία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κόρινθος ὁμολογουμένως ἀνῆκεν εἰς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ἐνῷ ἐν Θήβαις ἡ μεταξουργία ἐξηκολούθει προκόπτουσα, ἐν Κορίνθῳ εἶχεν ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, διότι ἄλλως ὁ Γεμιστὸς δὲν ἤθελεν εἴπει ὅτι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Ὀρθότατα δὲ σκέπτεται ὁ Γεμιστὸς περὶ ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ ἔτι ὀρθότερον περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ζωηρότης δι' ἧς κατακρίνει τὴν ἀργίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν

τοῦ νὰ τρέφεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, αὐτὸς κατ' οὐδὲν συντελῶν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμός, ἐὰν ἔστιν ὅτε ἢ ἀνέτρεχε μέχρι τῶν ἀρχαίων χρόνων ἢ προέτρεχε τῶν μεσαιωνικῶν, δὲν ἐδίσταζεν ὅμως νὰ παραδεχθῇ τὰ φρονήματα πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν λογίων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, οἵτινες ἀνωμολόγουν τὰ ἐκ τῆς καταχρήσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου προερχόμενα δεινά. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ὁ Γεμιστὸς ὅτι ἐσχάτη ἐπέκειτο καταστροφὴ καὶ ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποτραπῇ εἰμὴ διὰ ριζικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀποδεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, οἱ Ἕλληνες, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπαυσαν τοὐλάχιστον περὶ αὐτοῦ μεριμνῶντες καὶ σκεπτόμενοι.

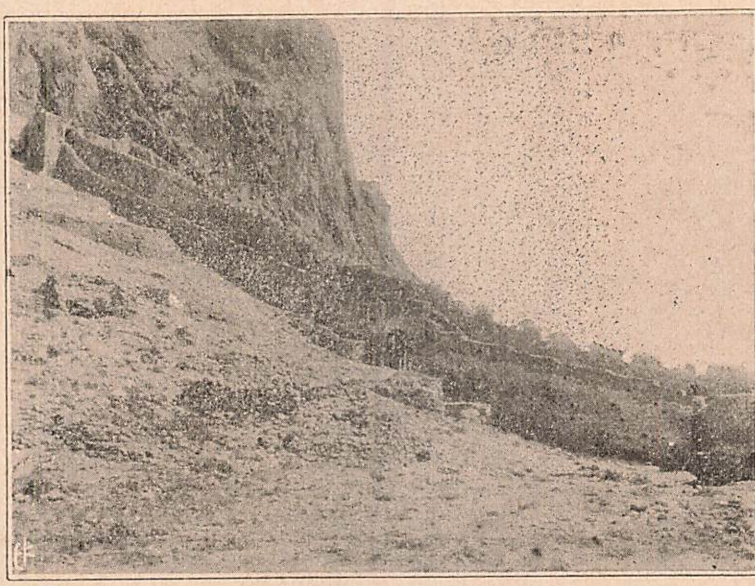
Ἐν γένει δὲ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς δύναται νὰ λογισθῇ ὡς εἷς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου, ὅστις μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου μελέτην ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ φρονήματα ὅσα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης προσεπορίζετο. Παρὰ τῷ Γεωργίῳ Γεμιστῷ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον ὑπερβολῆς ὥστε ὁ ἀνὴρ φαίνεται περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου, καὶ πρεσβεύσας περὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας δόγματα ἀλλότρια τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ταῦτα ἐξετέθησαν εἴς τινα περὶ νόμων συγγραφήν, ἥτις ἐκάη μὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, ἧς ὅμως σῴζονται ἀποσπάσματα ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν τούτοις, ὅτε ὁ τοῦ Μανουὴλ διάδοχος Ἰωάννης Β' Παλαιολόγος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον τῷ 1428 τὸν συνεβουλεύθη περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα ὅσον ἐνδέχεται συνετὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμβουλάς. Τῷ εἶπεν ὅτι ἡ ἐπὶ τούτου μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦτο ἐπισφαλὴς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος· ἐὰν δὲ πάντως ἀποφασισθῇ ἡ ὁδοιπορία, ἀνάγκη νὰ κανονισθῇ ὅτι ἐν ταῖς γενησομέναις αὐτόθι περὶ τούτου διασκέψεσιν ἡ ψηφοφορία δὲν θέλει γίνεται κατὰ κεφαλήν, ἀλλ' ὅτι ἑκάστη μερίς, Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοί, θέλει ἔχει ἴσον ἀριθμὸν ψήφων. Ἄλλως οἱ Δυτικοί, ἅτε πλειότεροι, θέλουσιν ἀπαραιτήτως πλειονοψηφήσει, εἰς δὲ τοὺς ἡμετέρους δὲν θέλει μείνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατά τινα τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ Γεμιστὸς δὲν ἐγνωμάτευσεν οὕτως εἰμὴ ἵνα ἀποτύχῃ ἡ ἕνωσις, ἥτις καθὸ μέλλουσα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν δὲν συνέφερεν εἰς αὐτὸν τὸν βουλευόμενον τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἀλλά, ἂν τοιαύτην ἐξήγησιν ἠθέλομεν δώσει εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἑνώσεως προαιρουμένης τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἡμετέρων δογμάτων θυσίαν, ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔπρεπε νὰ κατακριθῇ ὡς ἐργαζόμενον ἀπ' αἰῶνος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' βραδύτερον ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως εἰς Ἰταλίαν, ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων λαϊκῶν ὅσοι προσεκλήθησαν νά τον ἀκολουθήσωσι καὶ μετέσχεν ὡς εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἕλλην τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἥτις συνεκροτήθη τῷ 1438 καὶ 1439 εἰς Φερράραν καὶ Φλωρεντίαν, ἵνα διενεργήσῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἕνωσιν· διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς ἑξαμελοῦς ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνετέθη νὰ παρασκευάζῃ τὰ εἰς ἑκάστην συνεδρίασιν συζητητέα ἀντικείμενα. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸν προϋποδειχθέντα νεώτερον ἐρευνητήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πατριάρχην Γεννάδιον, ὁ Γεμιστός, ἐνῷ συνεβούλευε τὸν Ἰωάννην Β' περὶ τῶν πρακτέων ὡς πρὸς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέγραφε συγχρόνως τὸ μέγα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολα-

τρείας σύγγραμμα, κατὰ δὲ Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον, ὁ αὐτὸς Γεμιστός, ἐνῷ μετὰ δεκαετίαν εἰργάζετο ἐπισήμως ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεως, δὲν ἐσυστέλλετο νὰ λέγῃ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν θρησκεία νέα θέλει ἐπικρατήσει ἁπανταχοῦ τῆς γῆς, οὐχὶ ἡ χριστιανική, οὐχὶ ἡ μωαμεθανική, ἀλλ᾿ ἄλλη τις μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύτης τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν πεποιθήσεων δὲν ἦσαν τὰ κυριώτερα προτερήματα τῶν τότε ἀνθρώπων· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθ᾿ ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σῳζομένων τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς, ὁ Γεμιστὸς ἐπρέσβευε περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀρχάς τινας ἥκιστα συμβιβαζομένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραδόξως συγγενεῖς πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ τοὐλάχιστον πρὸς τὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου δοθέντα εἰς αὐτὴν τύπον. Ἀλλ᾿ ἀφ᾿ ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Τραπεζούντιος ἦσαν προσωπικοὶ τοῦ Γεμιστοῦ ἐχθροὶ καὶ ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶναι οὗτος, ὁτιδήποτε περὶ θεότητος πρεσβεύων, νὰ μὴ ἐχωρίζετο διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, νὰ μὴ ἐνόμιζεν ἄτοπον τοῦ νὰ ἐργάζεται τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν προσδοκωμένην κοινὴν σωτηρίαν καὶ πρὸ πάντων νὰ μὴ συνέλαβε ποτὲ σπουδαίως τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς νέου θρησκεύματος.

Ἡ πλειοτέρα ὅμως πάντων τούτων ἐξακρίβωσις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν γενικὴν συγγραφήν· ὅθεν ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβήν του ὁ Γεμιστὸς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν αὐτόθι ἀναζωπύρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Διετέλεσεν εἰς σχέσεις μετὰ πολλῶν λογίων ἢ ἄλλως ἐπισήμων ἀνδρῶν καὶ ἰδίως ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Κοσμᾶ Μεδίκου, εἰς ὃν ἐξήγει τὰ ὅλως ἄγνωστα τοῖς Ἰταλοῖς μυστήρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτην δ᾿ ἐπροξένησε διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐντύπωσιν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄρχοντα τῆς Φλωρεντίας ὥστε ἔκτοτε λέγεται οὗτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν νὰ ἱδρύσῃ τὴν πλατωνικὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. Τότε δὲ ὁ Γεμιστὸς προτραπεὶς ὑπὸ πολλῶν καὶ πιθανώτατα ὑπ᾿ αὐτοῦ τοῦ Μεδίκου συνέταξε τὴν μικρὰν πραγματείαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν δογμάτων, δοὺς οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν συζήτησιν, ἥτις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν πτῶσιν τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκμασάσης σχολαστικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτης τῆς πραγματείας, καθ᾿ ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ Γεμιστὸς μετωνομάσθη Πλήθων, ὡς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, ἁπλῶς διότι τὸ ὄνομα Πλήθων ἦτο ἀττικώτερον, ὡς δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐβεβαίουν, ἵνα προσεγγίσῃ ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα. Ἐπανελθὼν δ᾿ ἐξ Ἰταλίας εἰς Σπάρτην ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων ἐνησχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ νόμων συγγραφῆς, καθ᾿ὅσον ηὐκαίρει ἀπὸ τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα ἦτο ἐπιτετραμμένος.

Ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνοντες τὴν περὶ τῶν πελοποννησιακῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἴδομεν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐνεργηθέντα ἐν Πελοποννήσῳ ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν τῆς κατὰ τῶν Τούρκων ἀμύνης, πρὸ πάντων διὰ τὰς ἀδιαλείπτους διενέξεις εἰς ἃς ἐξηκολούθουν διατελοῦντες οἱ ἡμέτεροι πρός τε τοὺς Ναυαραίους καὶ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ὁ τῶν Ναυαραίων ἡγεμὼν Κεντουριώνης Ζαχαρίας, βλέπων τὴν ὑπεροχὴν ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ἔλαβεν ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἐβουλεύετο νὰ παραχωρήσῃ τὰς ὑπ᾿ αὐτοῦ κατεχομένας χώρας ὁτὲ μὲν εἰς τὴν Γένουαν, ἧς ἦτο πολίτης, ὁτὲ δὲ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον

τῷ 1419 τὴν Μονεμβασίαν, πολύτιμον οὖσαν οὐ μόνον διὰ τὴν ὀχυρὰν αὐτῆς θέσιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν περὶ αὐτὴν παραγόμενον κάλλιστον οἶνον, τὸν γνωστὸν καθ᾽ ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ οἴνου τῆς Μαλβαζίας. Ὁ δὲ δεσπότης Μυσθρᾶ, ἀντεκδικούμενος τὴν παραβίασιν ταύτην τῶν δικαίων του, ἐπεχείρει ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κτήσεις τῶν Ἐνετῶν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ἐνετία ἐβουλεύθη νὰ καταλάβῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέστειλεν αὐτόθι πρέσβυν ἐπιτετραμμένον νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ σῳζομένη περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ πρέσβεως

Τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς Μονεμβασίας

εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτος, ὅτι παρίστησι τὴν Πελοπόννησον ἔχουσαν οὐ μόνον 150 ὀχυρὰ φρούρια ἀλλὰ καὶ παράγουσαν προϊόντα πολὺ ποικιλώτερα τῶν ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Γεμιστοῦ μνημονευομένων. Τῳόντι ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὡς κυρίους μὲν τῆς χώρας καρποὺς μέταξαν, μέλι, κηρόν, σιτηρά, κορινθιακὴν σταφίδα, καὶ προσέτι λέγει αὐτὴν πλουσιωτάτην εἰς χρυσόν, ἄργυρον καὶ μόλυβδον. Καὶ τὸ μὲν βούλευμα τῆς Ἐνετίας δὲν ἐξετελέσθη ἀλλὰ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαν. Ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιος κατεῖχε μὲν ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἐκινδύνευσεν ὅμως καὶ αὐτὸς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος Ε΄ διανοηθεὶς νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀρχαῖα τοῦ οἴκου αὐτοῦ δίκαια ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἐπέτρεψεν αὐτὰ τῷ 1422 εἰς τὸν Θωμᾶν Βεράλδον, ἂν καὶ οὗτος οὐδὲν φαίνεται σπουδαῖον διαπράξας ἵνα ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ δουκᾶτον.

Ἀλλὰ πλείστη ἀναρχία ἐπεκράτει μάλιστα εἰς τὰς δυτικὰς μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Ναυπάκτου χώρας. Ἡ Ἐνετία, ἀντὶ νὰ διαπράξῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐπικειμένων κινδύνων, περιωρίζετο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονα ἐκ τῶν ὀχυρωτέρων παραλίων τῆς χώρας. Ἀφοῦ ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἐγένετο κυρία τῆς Κερκύρας τῷ 1386, ἔπειτα, τῷ 1393, παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Τόπια, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου, τὸ Δυρρά-

χιον καὶ τὰ περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, τῷ δὲ 1407 ἥρπασεν ἀπὸ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα καὶ τὴν Ναύπακτον. Τῆς βορείου Ἀλβανίας ἦρχον πολλοὶ μικροὶ ἀλβανοὶ ἢ σλαῦοι ἡγεμονίσκοι, οἱ Ἀριανῖται, οἱ Μουσακοί, οἱ Βάλσαι, οἱ Δουκαγίν, οἱ Σπανοί, οἱ Καστριῶται, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἀλλά, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἐκυρίευον τὰ παράλια, οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὴν μεσόγαιαν. Ἰδίως δὲ τῷ 1415 ὁ Πὶρ Οὐμούρμπεῢς ἐκυρίευσε τὴν Κρόιαν καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν ἀλβανὸν ἀρνησίθρησκον Ἀιδδὶν Κλόπες, τοῦ ὁποίου μετ᾽ ὀλίγον θανόντος διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Κασάμπεῢς ἢ Ἀσάμπεῢς. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ δεσπότης Γκὶν Σπάτας ἀπεβίωσε τῷ 1400, ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰρήνευσε πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Ἰζαοῦ, οὐ μόνον ἀλλ᾽ ἔδωκε καὶ σύζυγον αὐτῷ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης τοῦ Ἰζαοῦ γυναικὸς Ἀγγελικῆς. Καὶ τὴν μὲν Ναύπακτον κατέλιπεν ὁ Σπάτας εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Παῦλον Βούαν Σπάταν, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν μετά τινα ἔτη εἰς τὴν Ἐνετίαν, λαβὼν ἀντὶ τούτου σύνταξιν παρὰ τῆς πολιτείας ταύτης· τὰς δὲ λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις καὶ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότου μετεβίβασεν ὁ Γκὶν Σπάτας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον [1], ὅστις κατ᾽ ἀρχὰς κατεπολεμήθη μὲν ὑφ᾽ ἑτέρου τινὸς ἡγεμονίσκου Βογκόου Ζάρδαρι, ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους κατίσχυσεν αὐτοῦ. Ἵνα δώσωμεν δ᾽ ἔννοιάν τινα τῆς ἀλλοκότου ἐθνολογικῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Βογκόης οὗτος ὀνομάζεται ἐν τοῖς ***Ἠπειρωτικοῖς Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος***. Ὁ δὲ Ἰζαοῦ ἀπέθανε τῷ 1403, καί, ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλιπε, κατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν πλησιέστατον συγγενῆ του, τὸν δοῦκα Κάρολον Α΄ Τόκκον τῆς Λευκαδίας. Καὶ ὁ μὲν θεῖος τῆς χήρας αὐτοῦ Εἰρήνης Μορίκιος, προλαβὼν ἐγένετο κύριος τῶν Ἰωαννίνων ἀλλ᾽ ὁ Κάρολος δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀδικίαν ταύτην. Ὁ Κάρολος Α΄ Τόκκος ἦτο ἡγεμὼν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος καὶ Βονίτσης καὶ εἶχε νυμφευθῇ τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλην, θυγατέρα τοῦ Νερίου Α΄ τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις πρεσβεύουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνεξιθρησκίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ πατὴρ αὐτῆς, ὑπεχρέωσε καὶ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀσπασθῇ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δεχθῇ πρὸ πάντων ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον εἰς Λευκάδα. Ὅθεν ὁ Κάρολος ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν ὑπηκόων παρεσκευάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἅρπαγα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, καὶ τῷ μὲν 1405 ἐκυρίευσε τὸ Ἀνατολικὸν μετὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ ἰχθυοτροφείων, καὶ προσέτι τὸ Δραγομέστον, ἔπειτα δ᾽ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁτὲ μὲν πολεμῶν τὸν Σγοῦρον, ὁτὲ δὲ εἰρηνεύων πρὸς αὐτόν, καὶ ὁτὲ μὲν ἔχων σύμμαχον τὴν Ἐνετίαν, ὁτὲ δ᾽ ἀντιπράττουσαν, μέχρις οὗ ἀποθανόντος τῷ 1418 τοῦ Σγούρου κατέλαβε τελευταῖον ἅπασαν τοῦ Ἰζαοῦ τὴν κληρονομίαν, αὐτὸς μὲν ἐπωνυμούμενος δεσπότης, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ βασίλισσα τῶν Ρωμαίων. Ὁ Κάρολος Α΄ κατέστη τότε εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων, διότι παρεκτὸς τῶν τριῶν

---

[1] Ἰδ. τὰ ἀνωτέρω περὶ Λέοντος Σγουροῦ λεγόμενα. Ἂν τὸ τοῦ ἐνταῦθα μνημονευομένου ***Μαυρικίου Βούα Σγούρου*** ὄνομα, τὸ Σγοῦρος δηλονότι, εἶναι ἀλβανικόν, ὡς εἶναι ἀναμφίβολον, ταὐτὸν πιθανώτατα τῷ παρὰ Χαλκοκονδύλῃ μνημονευομένῳ ἀλβανικῷ ὀνόματι ***Σκούρας***, τότε καὶ τὸ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ τὸ ὄνομα θεωρητέον ἀλβανικόν, ἑλληνικῶς πως τετονισμένον. Πάντως δὲ ἐντεῦθεν καθίσταται πιθανώτατον ὅτι τὸ νῦν ἔτι τοσοῦτον ἐπιχωριάζον παρὰ τοῖς Ἑλληναλβανοῖς τῆς Σικελίας ὄνομα ***Σκυρὸς*** προῆλθεν οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἑλλην. ***σκληρὸς*** ἢ ***ἰσχυρός***, ὅπως πολλοὶ τῶν εἰρημένων Ἑλληναλβανῶν ἑρμηνεύουσι τὸ ὄνομα, ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ Σγουρὸς ἢ ***Σκυρός***.

προαναφερθεισῶν μεγάλων Ἰονίων νήσων ἐκυριάρχει τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἄρτης καὶ τῆς λοιπῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας. Ἥδρευε δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰς Ἄρταν, καὶ ἀποθανὼν τῷ 1429 κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιόν του Κάρολον Β΄.

Ἑλληνικὴ ὑπογραφὴ τῆς Φραγκίσκης Ἀκκιαϊουόλη, συζύγου Καρόλου Α΄ Τόκκου, ἡγεμονίδος Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος, Ἠπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, ἐπωνυμουμένης βασιλίσσης τῶν Ρωμαίων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας πράγματα, ὅτε τῷ 1421 ἀποθανόντος τοῦ Μωάμεθ Α΄ περιῆλθεν ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουρὰτ Β΄. Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ νέος σουλτάνος ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρηνικὴν τοῦ πατρός του πολιτείαν. Καὶ ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουὴλ ἐφρόνει ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ κράτους ἀπῄτει νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ συντηρήσῃ τὰς διαθέσεις ἐκείνας. Ἀλλ᾽ ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὃν εἶχε παραλάβει συνάρχοντα, δὲν συνεμερίζετο τὴν συνετὴν ταύτην γνώμην καὶ κατέπεισε τὸν πατέρα του νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄ οἰκεῖόν τινα ἀντίπαλον, τὸν ἴδιον δηλαδὴ τούτου θεῖον Μουσταφᾶν. Ἐκ τούτου προέκυψε τῷόντι ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν Τούρκων πόλεμος· ἀλλ᾽ ὁ Μουρὰτ καταβαλὼν τάχιστα τὸν συγγενῆ πολέμιον ἐπεχείρησεν ἀντεκδικούμενος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1422 μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς σῴζεται διήγησις Ἰωάννου τοῦ Κανάνου, καὶ ἥτις διήρκεσε μῆνας τρεῖς, εἶναι μάλιστα ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γενομένην χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ (1). Ἐνῷ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα μετεχειρίζοντο τὴν πυρίτιδα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μετεχειρίσθησαν αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος ὀνομάζει τὰ πυροβόλα ***βουμπάρδους*** καὶ ***σκευάς*** (2)· ἀναφέρει τοιαῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ παρὰ

(1) Κατὰ τὰ λεγόμενα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κρεσὺ τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 1348 μεταξὺ Ἄγγλων καὶ Γάλλων λέγεται ὅτι ἐγένετο τὸ πρῶτον ἡ χρῆσις πυροβόλων (*κανονίων*). Ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ λεγομένου Χρονικοῦ τοῦ Δισδουράνου νῦν (Metz) καθίσταται δῆλον ὅτι ἤδη τῷ 1324 ἦσαν ἐν χρήσει τὰ πυροβόλα, ξύλινα τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ περιβεβλημένα τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἐλάσματα σιδηρᾶ.

(2) Τοῦτο ἦν τὸ πρῶτον ὄνομα τοῦ πυροβόλου ἐν πάσαις ταῖς τότε εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις (Γαλλ. bombarde, γερμαν. boumbard ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ bombarda, ὀνόματος δεδομένου πρότερον εἰς πετροβόλους στρατιωτικὰς μηχανάς (ἐκ τοῦ λατ. bombus, ἑλλην. βόμβος). Ὕστερον ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα canon (ἐκ τοῦ λατ. canna=κάλαμος, σῦριγξ, σωλήν).

τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὅμως ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τὰ τείχη. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξεν εὔστοχος, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μανουὴλ κατέπεισε δι' ἁδρᾶς χρηματικῆς καταβολῆς ἕνα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Μουράτ, Μουσταφᾶν ὡσαύτως καλούμενον, νὰ στασιάσῃ, ὁ σουλτάνος, ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀποκρουσθεῖσαν διὰ πλείστης ὅσης γενναιότητος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀσίαν καὶ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀντιπάλου. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν μὲν Φιρούσμπεην νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλη, τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν Βοδενῶν Τουραχὰν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κασὲμ καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἐβρενόσμπεϋ, οἵτινες ἐδέσποζον τῆς Μεγαλοβλαχίας, νὰ κυριεύσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἔπειτα νὰ τραπῶσι κατὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ὁ μὲν Φιρούσπεϋς κατατροπώσας τὸν Δρακούλην ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν εἰρήνην ἐπὶ καταβολῇ διετοῦς φόρου καὶ πολλῶν δώρων, ὁ δὲ Τουραχάν, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης παρέδωκαν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἐνετούς, προετίμησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα καταβάλῃ μὲν αὐτόθι διὰ μιᾶς τούς τε Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Ἐνετούς. Οἱ δύο ἄρχοντες τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, Κάρολος καὶ Ἀντώνιος, ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ Μάιον τοῦ 1423 ὁ Τουραχὰν ἄγων 25.000 ἀνδρῶν ὥρμησεν ἐπὶ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Τὸ κατασκευασθὲν αὐτόθι τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοσαῦται ἀνηρτήθησαν ἐλπίδες, ἐξεπορθήθη τῇ 22 Μαΐου καὶ ὁ Τουραχὰν ὥρμησεν ἤδη ἀκωλύτως δῃῶν καὶ πορθῶν πρὸς τὸν Μυσθρᾶν, τὸ Λεοντάρι, τὸ Γαρδίκι καὶ τὴν Δαβιᾶν, κατετρόπωσε τῇ 5 Ἰουνίου τοὺς Ἀλβανούς, οἵτινες ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσι, κατεκρεούργησεν 800 ἐξ αὐτῶν κατασκευάσας διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν πυραμίδα, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλίαν συνεπαγόμενος 6.000 δούλων, ὧν τὸ τέταρτον συνελήφθη ἐξ ἐνετικῶν πόλεων.

Τούτων γενομένων ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ Β' κατέβαλεν οὐδὲν ἧττον εὐχερῶς τὸν ἀδελφόν του ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπανέλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει αὐτόθι ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουήλ, ὁ δὲ διαδεξάμενος τὴν ὅλην ἀρχὴν Ἰωάννης Β' αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην φιλικωτέρων σχέσεων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ γείτονα ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς αὐτὸν διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐνῷ ὁ πατήρ του ἀπὸ τῆς περὶ Ἄγκυραν μάχης δὲν ἐπλήρωνε πλέον φόρον εἰς τὴν Πύλην καὶ εἶχε μάλιστα ἐπιτύχει τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν οὐκ ὀλίγων ἐν Θρᾴκῃ πόλεων, ὁ Ἰωάννης Β', ἀφοῦ ἀνοήτως προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Μουρὰτ Β', μὴ παρασκευασθεὶς δεόντως εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ἠναγκάσθη τώρα νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν ἁπάσας ἐκείνας τὰς πόλεις πλὴν τῆς Δέρκου, τῆς Μεσημβρίας καὶ τοῦ Ζητουνίου (ὅπερ ὁ Στραβομύτης Κανστακουζηνὸς εἶχε γενναίως ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ Τουραχάν), ὑπεχρεώθη νὰ μὴ ἀνοικοδομήσῃ τὸ τεῖχος τοῦ ἰσθμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους συνωμολόγησε τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 300.000 ἄσπρων, ἤτοι 3.000 δουκάτων, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Mouradja ἐκτίμησιν τῆς τότε ἀξίας τῶν ἄσπρων.

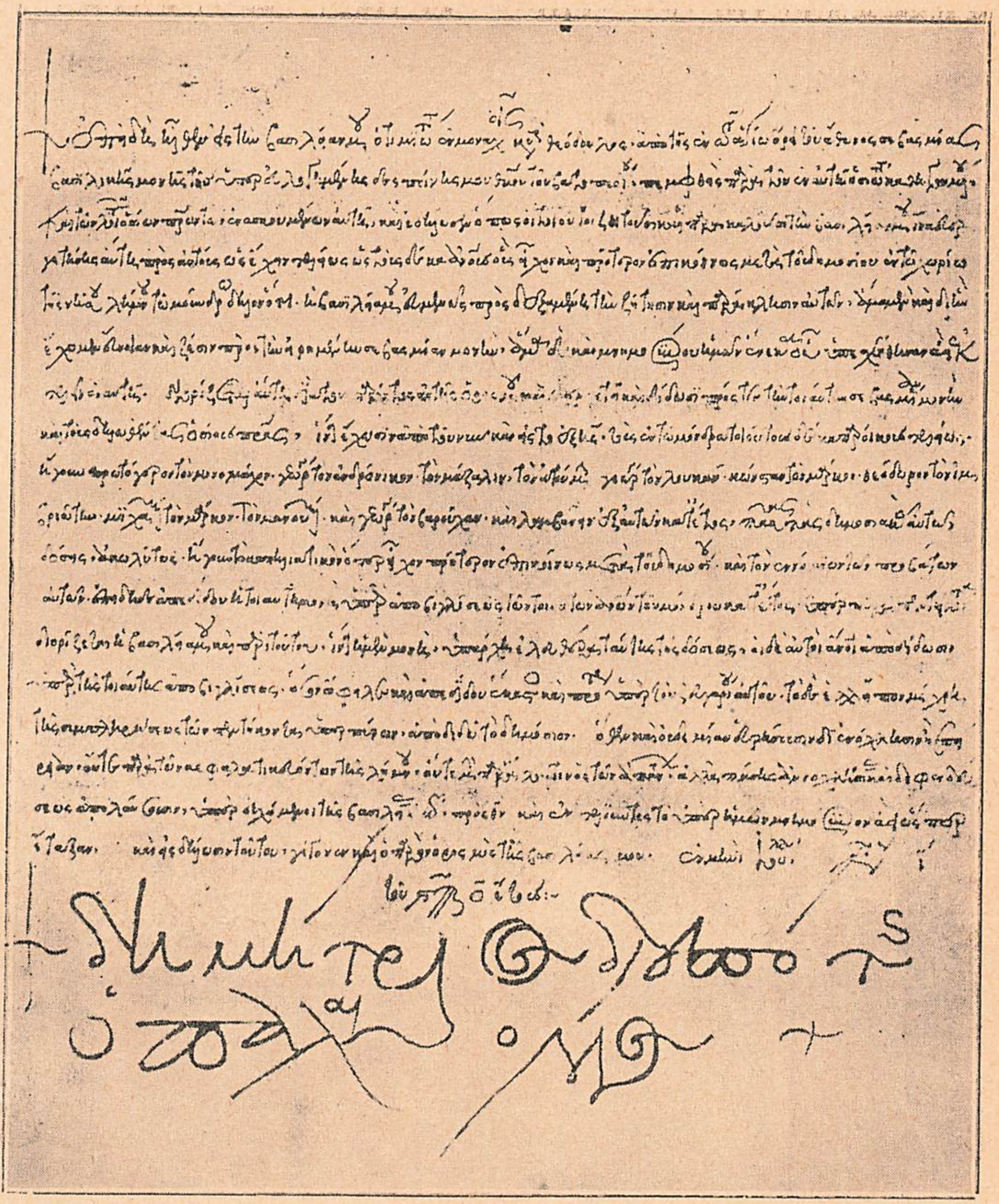
Ὁ Μουρὰτ Β' ἐπιτυχὼν τοσοῦτον ἐπωφελεῖς συνθήκας δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου δὲν εἶχεν εἰσέτι παντελῶς ἐκλίπει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς περὶ Ἄγκυραν καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐν διαστήματι λοιπὸν ἓξ περίπου ἐτῶν ὁ Μουρὰτ Β' ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ χριστιανούς, παρεκτὸς ὅτι, τῷ 1428, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ δεσπότου Σερβίας Στεφάνου Λαζάροβιτς καί τινος ἔριδος μεταξὺ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ

Γεωργίου Βράγκοβιτζ καὶ τῶν Οὔγγρων, ἐκυρίευσε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δύο ὀχυρὰ φρούρια Κόλουμβαζ καὶ Κρούζοβαζ. Δυστυχῶς καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ἀνέσεως, ἵνα παρασκευασθῶσι δεόντως εἰς τοὺς ἀναποφεύκτως ἐπικειμένους νέους ἀγῶνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχία τῶν Ναυαραίων κατελύθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἐξέλιπον δὲ καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ἴχνη τῆς αὐτόθι φραγκοκρατίας, διότι εἷς μὲν τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὁ Κωνσταντῖνος, συζευχθεὶς τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Καρόλου Τόκκου, ἔλαβε προῖκα τὴν εἰς τοῦτον ἀνήκουσαν Γλαρέντζαν· καὶ ἔπειτα κυριεύσας τῷ 1430 τὰς Πάτρας κατέλυσε τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην αὐτόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν. Ἕτερος δὲ ἀδελφός, ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ὁ ἐν Μυσθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β΄ (ὁ μετὰ Ἰωάννην πρεσβύτερος τούτων ἀδελφός) ἐπέτρεψε τὰ Καλάβρυτα, κατατροπώσας περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὸν Κεντουριώνην Ζαχαρίαν εἰς Χαλανδρίτζαν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νά τῳ δώσῃ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην, καὶ ὡς προῖκα τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας. Ἔκτοτε λοιπὸν πᾶσα ἡ Πελοπόννησος ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἐξαιρέσει τῶν κατεχομένων πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους· οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς Μονεμβασίας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον εἶχε περιέλθει πάλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ᾽ ἡ χερσόνησος παρέμεινε διῃρημένη μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων τριῶν βασιλοπαίδων, οἵτινες ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους.

Ἰωάννης Β΄ Παλαιολόγος
(Χαλκῆ προτομὴ εὑρισκομένη ἐν τῷ Βοργιανῷ Μουσείῳ προπαγάνδας ἐν Ρώμῃ)

Ἡ εὐτυχεστέρα ἑλληνικὴ χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἴσως ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία. Ὁ ἄρχων αὐτῆς Ἀντώνιος Α΄, ὅστις εἶχε συζευχθῆ Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα Ἕλληνός τινος ἐν Θήβαις ἱερέως, δὲν ἔπαυσε κηδόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐκάλλυνε τὰς Ἀθήνας διὰ νέων οἰκοδομῶν, ἔστρωσεν ἢ ἐπεσκεύασεν ὁδοὺς καὶ ἐπεμελήθη τὰς τέχνας ὡς γνήσιος ἐραστὴς τῆς ἀρχαιότητος, ἐπιχειρήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ποικίλας ἀνασκαφάς. Ἀλλά, ἐνῷ ἐπολιτεύετο τοιουτοτρόπως, ἐτέλει φόρον εἰς τὰς Ὀσμανίδας καὶ ἠναγκάζετο, ὅπως καὶ ὁ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἄρχων Κάρολος, νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν, κυρίων ὄντων ὅλης τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐξαιρέσει τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν πρό τινων ἐνιαυτῶν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι οὐδ᾽ οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν ν᾽ ἀσφαλίσωσι τὴν με-

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 6970(-1462)

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΥΠΟΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΣΑΝΤΟΣ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟΝ ΔΕΣΠΟΤΟΥ

('Εκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς φωτογραφιῶν βυζαντινῶν ἐγγράφων τοῦ κ. Μιχαὴλ Γούδα).

Τὸ πρωτότυπον ἀποκείμενον εἰς τὸ ἀρχεῖον
τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ μεμβράνης διαστάσεων 0μ. 87×0μ. 26.

γάλην ταύτην πόλιν τὴν τοσοῦτον εὐχερῶς ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν. Ὄχι διότι ἐφειδωλεύθησαν ἐπὶ τούτῳ χρημάτων· ἕνεκα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐδαπάνησαν 700.000 δουκάτων, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 9.000.000 δραγμῶν, αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 40 περίπου ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τί ἐδαπάνησαν τὰ χρήματα ταῦτα, διότι βεβαίως οὔτε ναυτικὴν μοῖραν αὐτόθι συνετήρουν οὔτε φρουρὰν ἀποχρῶσαν, οὔτε τὰ τείχη δεόντως ἠνώρθησαν· ὥστε, ὅτε τῷ 1430 ὁ Μουρὰτ Β' ρυθμίσας ἐπὶ τέλους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ σπουδαίως τὴν πόλιν ταύτην, ἡ Θεσσαλονίκη εὑρέθη ἐντελῶς πρὸς ἄμυναν ἀπαράσκευος.

Περὶ τῆς τρίτης ταύτης μεγάλης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔχομεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο προηγουμένων (τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν, Κεφ. Β' βιβλ. ΙΑ' καὶ Κεφ. Ε' βιβλ. ΙΒ' τοῦ Δ' τόμ.), ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφομένην ***Ἰωάννου Ἀναγνώστου διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, συντεθεῖσα πρός τινα τῶν ἀξιολόγων πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ.*** Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης συνάγεται προδήλως ὅτι οἱ Ἕλληνες πάλιν ἔπραξαν πολὺ μᾶλλον τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ ἢ οἱ Ἐνετοί, οἵτινες καὶ ὤφειλον καὶ ἠδύναντο νὰ σώσωσι τὴν πόλιν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης κάτοικοι δὲν εἶχον πολλὰς ἀφορμὰς νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἑξαετοῦς ἐνετικῆς διοικήσεως, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὰ πάνδεινα καὶ πολλοὶ ἰδίως ἐξωρίσθησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι συνενοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὅμως, ἅμα ἀγγελθέντος ὅτι πλησιάζει ὁ τουρκικὸς στρατός, προσῆλθον ἅπαντες προθύμως ἐπὶ τὰ τείχη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος! Καταληφθέντων τῶν τειχῶν, εὑρέθη ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπάλξεις εἷς ἀνὴρ ἱστάμενος· τοσοῦτον ἐκτενὴς μὲν ἦτο ὁ περίβολος, εὐάριθμοι δὲ κατήντησαν οἱ ἐνοικοῦντες, καὶ τούτων δὲ οἱ πλείους ἦσαν ἄοπλοι. Οἱ Ἐνετοὶ εἶχον μὲν ἐπιχειρήσει ἐπισκευάς τινας τοῦ τείχους ἀλλ' ἔπρεπεν ἢ φρουρὰν ἀποχρῶσαν νὰ φέρωσιν ἢ νὰ περιστείλωσι τὸ τεῖχος εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπαρκῶσι πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι. Μηδέτερον δὲ τούτων πράξαντες ἐξέθηκαν τὴν πόλιν εἰς πρόδηλον καταστροφήν. Ἐν τούτοις ὁ Μουρὰτ Β' πλησιάσας προέπεμψε χριστιανούς τινας ἐπισήμους ἐξ ἑτέρων πόλεων, οἵτινες ἔξωθεν τῶν ἐπάλξεων ἱστάμενοι συνεβούλευσαν τοὺς κατοίκους ἀ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀποφεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ἁλώσεως. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπείσθη εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας, καί, ἅμα περιζωσθείσης τῆς πόλεως, πάντες ἔδραμον ἐπὶ τὸ τεῖχος μετὰ ζήλου πολλοῦ πρὸς τὸν ἀγῶνα παρασκευαζόμενοι. Οἱ δ' Ἐνετοὶ ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον δυσπιστοῦντες. ὥρισαν χωριστὰς θέσεις εἰς τοὺς εὐαρίθμους αὐτῶν ἰδίους στρατιώτας, χωριστὰς δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τάξαντες ἴδιόν τι στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ ληστῶν παντοδαπῶν συγκεκροτημένον ἠπείλησαν θάνατον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐὰν μελετήσωσι προδοσίαν, ὡσὰν δὲν ἦτο εὐκολώτατον εἰς τοὺς ἡμετέρους φυλάττοντας κατ' ἰδίαν πλεῖστα μέρη τοῦ ἐκτενοῦς περιβόλου νὰ συνεννοηθῶσιν ἐν πάσῃ ἀνέσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα εἰσαγάγωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἢ νοήσῃ τι ἡ ἐνετικὴ φρουρά. Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ Μουράτ, ἀφοῦ ἤδη περιέζωσεν ἀπὸ ξηρᾶς τὸ φρούριον διὰ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, ἐξέπεμψε κήρυκας ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ ἄλλας προνομίας εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐὰν παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀπειλῶν δὲ δεινότατα, ἐὰν δὲν πεισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη αὖθις· καὶ τότε ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας. Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσις τοῦ πυροβολικοῦ. Περὶ τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἀναφέρει ρητῶς τὴν πυρίτιδα ὀνομάζων αὐτὴν

σκευὴν καὶ ***βοτάνην*** (¹) ὅπως καὶ ὁ μετ᾽ ὀλίγον περιγράψας τὴν τελευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόβουλος ὁ Ἴμβριος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτος ἡ λέξις ***βοτάνη***, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι φαίνεται μετάφρασις τῆς γερμανικῆς Kraut, ἥτις σημαίνει καὶ τὴν βοτάνην καὶ τὴν πυρίτιδα. Ἀλλά, ἐπιφέρει ὁ Ἀναγνώστης, τῆς σκευασίας ταύτης «ἦχον μὲν ἠκούομεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτ᾽ εἴδομέν τι λαμπρόν», ὥστε ὁ πόλεμος διεξήχθη μᾶλλον διὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ὅπλων καὶ ἰδίως διὰ τῶν βελῶν καὶ τῶν ἑλεπόλεων. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο πεισματωδεστάτη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμυνα ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον γενναία. «Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐφικτόν, διανέστημεν, καὶ ὅλοι τοῦ πολεμεῖν γεγενήμεθα καὶ τεθνάναι. Καὶ τοῦτο μὲν ἄνδρες, γυναῖκες δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν ἡμῖν ἀνδρικῶς συνεφήπτοντο τοῦ πολέμου, λίθους ὅλῃ ψυχῇ πρὸς ἄμυναν τῶν ἐπιόντων κομίζουσαι. Πολλαὶ δὲ καὶ ὅτι γυναῖκες ἦσαν ἐπιλαθόμεναι τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδείκνυντο συμπαριστάμεναί τε τούτοις καὶ στερρῶς κατ᾽ αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι προθυμούμεναι». Δυστυχῶς ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ ἑνετοὶ προσθέντες εἰς τὰ πολλὰ αὐτῶν προηγούμενα ἁμαρτήματα καὶ ἕτερον παρέτρεψαν μέρος τῆς ἰδίας φρουρᾶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ξηρὰν περιβόλου εἰς τὸ περὶ τὴν θάλασσαν φρούριον. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο τῷόντι αἰσχρά, καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐγένετο προδήλως, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν μελετωμένην διὰ θαλάσσης φυγήν των, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ φύγωσι καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς τὴν τύχην των, ἐνῷ πρὸ δύο ἡμερῶν ἠπείλουν αὐτοὺς θάνατον, ἐὰν πεισθῶσι νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν σουλτάνον, σῴζοντες τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς κτήσεις. Πλὴν τούτου δὲν εἶπον τοὐλάχιστον εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ὑποχωροῦσιν ἐκ τῶν τειχῶν ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸν λιμένα, ὥστε τὸ πρᾶγμα ὑπελήφθη ὡς φυγή, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἡμετέρων περὶ μέσας νύκτας ἀπελπισθέντες κατέλιπον ὡσ· ύτως τὰ τείχη καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο ἡ 29 Μαρτίου, ὁ Μουρὰτ διέταξεν ἔφοδον, διακηρύξας ὅτι καταλείπει ὡς λείαν εἰς τὸν στρατὸν ἅπαντας τοὺς κατοίκους καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐπιφυλάττων ἑαυτῷ μόνην τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἅλωσις ἀπέβη ἀναπόφευκτος· καὶ ἐνῷ περὶ μέσας νύκτας τῆς προτεραίας τινὲς τῶν περὶ τὸν Μουρὰτ κηδόμενοι τῆς σωτηρίας τῶν κατοίκων ἀνήγγειλαν εἰς αὐτοὺς τήν τε ἔφοδον καὶ τὸ μέγεθος τῆς μελλούσης νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν στρατιᾶς, οὐδὲν ἧττον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐπέμειναν ἀγωνισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τὴν τετάρτην ταύτην ἡμέραν. Ἀλλ᾽ ἦσαν τοσοῦτον εὐάριθμοι καὶ τὰ τείχη ἦσαν ἐνιαχοῦ τοσοῦτον σαθρὰ ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι εἰσήλασαν εἰς τὴν πόλιν. Πολλοὶ τότε τῶν κατοίκων ἐτράπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν ἐπ᾽ ἐλπίδι τοῦ νὰ σωθῶσι διὰ τῶν αὐτόθι εὑρισκομένων πλοίων, ἀλλ᾽ ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἑνετῶν, οἵτινες ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς μόνον τὸν τοιοῦτον τῆς σωτηρίας τρόπον, οἱ δὲ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀρξαμένη λεηλασία, ἁρπαγὴ καὶ δῄωσις ἀπέβη φοβερά. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μουρὰτ δὲν ἐσεβάσθησαν οὐδὲ ναοὺς οὐδὲ τάφους (καὶ μήπως εἶχον ἄλλοτε

(¹) Ἀλλὰ *βοτάνη* ἐλέγετο κοινῶς ἡ πυρῖτις παρὰ τοῖς ἡμετέροις. Παρὰ τοῖς ἑλληνοφώνοις τοῦ Ἀντιταύρου (ἰδίως παρὰ τοῖς Φαρασιώταις) ἡ πυρῖτις σήμερον ἔτι καλεῖται ***χορτάρι***. Καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ δὲ ἡ αὐτὴ λέξις *οτ* σημαίνει καὶ ***χόρτον*** καὶ πυρίτιδα, οτ—τας=πυρίτης λίθος· ἡ πυρῖτις δὲ ἰδιαιτέρως λέγεται καὶ ***ἀγήζ—οτὶ*** ἤτοι πυρῖτις τοῦ στόματος, τοῦ σωλῆνος δηλονότι τοῦ πυροβόλου, ἐξ οὗ τὸ ἀγιζότι=δόλωμα). Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους τοῦ 15 αἰῶνος τὰ μὲν κανόνια, κοινῶς λεγόμενα πυροβόλα, καλοῦνται ***βομβάρδοι*** ἢ ***λουμπάρδαι***, ***ψαροβοτάναι***, ***τηλεβόλοι***, ***χωνεῖα***, τὰ δὲ τουφέκια λεγόμενα ***τουφέξι***, ***τουφέκιον***, ***τόφακες***, ***καταπέλτης διάπυρος***. (Περὶ ἄλλων ὁμοίων ὀνομασιῶν ἰδ. κατωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῷ τοῦ βιβλίου).

σεβασθῆ οἱ Λατῖνοι ἢ τάφους ἢ ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ;). Ἐπὶ τέλους ἔλαβεν ὁ Μουρὰτ οἶκτον τῆς πόλεως καὶ οὐ μόνον διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ ἀλλ᾽ ἐξαγαγὼν τὴν στρατιὰν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης πρῶτον μὲν ἐλύτρωσεν ἐξ ἰδίων τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς ἢ ἐξηγοράσθησαν ὑπ᾽ ἄλλων χριστιανῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων, καταβαλόντος ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγον χρυσίον. Βεβαίως οἱ πλειότεροι τῶν ἀπαχθέντων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λυτρωθῶσιν, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε οὐκ ὀλίγοι τῶν κατοίκων ἐπανῆλθον εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀνέκτησαν τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ εἴ τι ἄλλο ἀκίνητον εἶχον. Προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπελθόντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀπολαύσωσι τὰ οἰκεῖα. Ἐκ τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν τότε εἰς τζαμία εἰμὴ δύο, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀφῃρέθησαν μόνον χίλιαι μαρμάριναι πλάκες, αἵτινες ἐστάλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς κατασκευὴν τοῦ αὐτόθι ἀνεγερθέντος τότε βαλανείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἐπανελθὼν ὁ Μουρὰτ εἰς Θεσσαλονίκην ἐδήμευσε μὲν ἁπάσας τὰς οἰκίας καὶ ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσων ἔλειπον οἱ κύριοι, καὶ τὰς καλλίστας καὶ πλουσιωτέρας τῶν μονῶν, καὶ ἅπαντας τοὺς ναοὺς ἐκτὸς τεσσάρων, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμειναν εἰς τοὺς χριστιανούς· εἰσήγαγε δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς χιλίους Τούρκους μεταναστεύσαντας ἐκ Γενιτζῶν, ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ἡ πόλις παρέμεινε κατὰ μέρος ἑλληνική. Οἱ δ᾽ Ἑνετοί, οἵτινες δὲν ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, κατέλαβον μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τὸ ἀσιανὸν φρούριον τῶν Δαρδανελλίων, ἔσφαξαν τὴν φρουρὰν αὐτοῦ καὶ κατέλυσαν *τὰ τείχη* [1]. Μεθ᾽ ὃ συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Μουράτ. Ἀλλ᾽ ἕτεροι πάλιν Φράγκοι ἐγένοντο μετ᾽ οὐ πολὺ παραίτιοι τῆς ἁλώσεως ἄλλης μεγάλης ἑλληνίδος πόλεως, τῶν Ἰωαννίνων.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸν δεσπότην Ρωμαίων (ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Λευκάδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) Κάρολον Α΄ Τόκκον, ἀποθανόντα τῷ 1429, εἶχε διαδεχθῇ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Κάρολος Β΄. Ἀλλ᾽ ὁ Κάρολος Α΄, ὅστις γνήσιον υἱὸν οὐδένα κατέλιπεν, εἶχε πέντε νόθους, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε μὲν ἅπαντας νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὰ ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὅμως ὁ πρῶτος καλούμενος Μέμνων, δυσαρεστηθεὶς διότι προετιμήθη ὁ ἐξάδελφός του ὡς πρὸς τὴν ὅλην διαδοχήν, δὲν ἐδίστασε ν᾽ ἀποταθῇ πρὸς τὸν Μουρὰτ Β΄ πολιορκοῦντα τότε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ πατρῴου κλήρου. Ὅθεν, ἅμα κυριευθείσης τῆς Θεσσαλονίκης, διέταξεν ὁ Μουρὰτ τὸν στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης Καρὰ Σινάμπεϋν νὰ προελάσῃ μετὰ τοῦ Μέμνονος κατὰ Καρόλου τοῦ Β΄ καὶ ὑποτάξῃ αὐτόν. Ὁ Σινάν, ἀφοῦ ἐδῄωσε τὴν Αἰτωλίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς μερίδος τῶν κατοίκων ὅσοι ἀπετροπιάζοντο τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν ἠνάγκασε τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τὸν Κάρολον Β΄ νὰ συνθηκολογήσῃ τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1430. Ὁ Σινὰν ὑπέσχετο εἰς τὸν μητροπολίτην, εἰς τὸν

---

[1] Διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἢ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Μουρὰτ Β΄ ἀπεσταλμένοι τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω καὶ προσήνεγκον αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἱερατικῆς αὐτῶν πολιτείας. Ὁ ὀθωμανὸς μονάρχης εὐμενῶς ἐδέξατο τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, ὧν ἀπέλαυεν ἡ ἱερὰ πολιτεία ἐπὶ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Οὕτω δὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τῶν πολυαρίθμων ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν καὶ κελλίων καὶ τῆς ἱερᾶς κοινότητος ἔμεινεν ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον ἐπὶ αἰῶνας (πλὴν βραχείας τινὸς περιόδου, 1821—32) ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν ὀθωμανῶν ἡγεμόνων.

καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν τούτου υἱὸν Παῦλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν σλαυαλβανῶν προυχόντων, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, ἀπαιτήσας ὅμως παρὰ τῆς πόλεως τὴν πληρωμὴν χαρατσίου καὶ τὴν πιστὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν σουλτάνον. Οὕτω τὰ Ἰωάννινα περιῆλθον ἔκτοτε εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ δὲ Κάρολος Β', καλούμενος τοῦ λοιποῦ δεσπότης Ἄρτης, διετήρησε τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις, τάς τε ἠπειρωτικὰς καὶ τὰς νησιωτικάς, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου, καὶ ὑπεχρεώθη προσέτι νὰ παραχωρήσῃ μέρος τῆς Αἰτωλίας εἰς τοὺς νόθους τοῦ Καρόλου Α', οἵτινες ἀνεγνώρισαν ὡσαύτως τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ὥστε οὗτοι οὐδὲν σπουδαῖον πλεονέκτημα ἐκτήσαντο ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως ἣν προεκάλεσαν, καὶ ἐγένοντο παραίτιοι τοῦ νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν χωρῶν τούτων ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐξουσία.

Ἐν τούτοις ἐπὶ δεκαετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἠνώχλησε πάλιν οὔτε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὔτε τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνα τῶν Καραμανίων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν· διότι ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποχωρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς βορείους ταύτας καὶ δυτικὰς χώρας ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀνατολικῶν, ἤξευρε δὲ προσέτι τὴν μυστικὴν συνεννόησιν ἥτις ὑφίστατο ἰδίως μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καραμανίων καὶ ἥτις προεκάλεσε τότε νέον τοῦ τουρκομανικοῦ ἐκείνου δυνάστου πόλεμον καὶ νέαν αὐτοῦ ταπείνωσιν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ σύνηθες οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Φράγκοι ἐφρόντισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὁπωσοῦν μακρᾶς ἀνακωχῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤλπισεν αὖθις τὰ πάντα ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· ὅ,τι μόνον λόγου ἄξιον ἔπραξεν εἶναι ὅτι ἀνεκαίνισεν ἅπαν τὸ ἐξώτερον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τεῖχος, ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ νῦν σῳζόμεναι εἰς ἕκαστον σχεδὸν τοῦ τείχους τούτου πύργον ἐπιγραφαί, διαλαμβάνουσαι· «ἀνεκαίνισε τὸ κάστρον ὅλον Ἰωάννης ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ [1] ὁ Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 6941»=1433. Οἱ δὲ Φράγκοι (καὶ ὁμιλοῦντες ἀπὸ τοῦ νῦν περὶ Φράγκων ἐννοοῦμεν ἰδίως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι αὐτοτελὴς αὐτῶν κυριαρχία εἶχε πρὸ μικροῦ ἐντελῶς σχεδὸν ἐκλείψει), οἱ Φράγκοι, λέγομεν, ἀντὶ νὰ πέμψωσι σπουδαίαν τινὰ ἐπικουρίαν, ἄφηνον τὸν πάπαν νὰ συζητῇ ἐν Φλωρεντίᾳ περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Τότε τῳόντι συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, περὶ ἧς δέον νὰ εἴπωμεν πλειότερά τινα τῶν ὅσα διελάβομεν περὶ τῶν προηγουμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως διαπραγματεύσεων.

Ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει πρὸ καιροῦ τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Αἱ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραι ἦσαν μάταιαι, διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἕνωσιν ἐνόουν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὡς δυναμένην νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἴς τε τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ὁ ἱστορικὸς εὑρίσκεται ἐνίοτε εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν εἰς ἣν εὑρέθησαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες ἐδέησε νὰ ἀποφασίσωσι τίνα ὁδὸν ὀφείλουσι νὰ πορευθῶσιν. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραλυσίας ἐν ᾗ εἶχε περιέλθει κατὰ τοὺς χρόνους

---

[1] Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις τοῦ Βυζαντίου ἡ χρῆσις τῆς προσηγορίας *αὐτοκράτωρ* ἀντὶ *βασιλεὺς* εἶναι συχνοτέρα.

ύτους ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε δίκαιον μέχρι τινὸς νὰ
ἐλπίζῃ σωτηρίαν εἰμὴ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς Εὐρώπης, καὶ δίκαιον ἴσως
νομίζῃ ὅτι τὸ καθῆκόν του ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραν ἐπὶ
σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ διά-
ημα ἦτο παράλογον, διότι τὰ πράγματα ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατο-

Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἐπὶ Μουρὰτ Β΄.

εἶχεν εἰσέτι δυνάμεις ἀποχρώσας, ἵνα ἀποκρούσῃ πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον καὶ
ως τὴν μωαμεθανικὴν κατάκτησιν. Ἀλλ᾽ ἐντὸς τῶν δύο ἑκατονταετηρίδων αἵτινες
οτε παρῆλθον ὁ Ἑλληνισμὸς κατήντησεν ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἁμαρτημάτων τῆς
βερνήσεως αὐτοῦ εἰς ὑπερβάλλουσαν ἔκλυσιν· ὅθεν ὤφειλε μὲν πάντοτε νὰ πράξῃ καὶ
οθεν πᾶν τὸ δυνατόν, ἀλλὰ τὸ δυνατὸν τοῦτο ἦτο τοσοῦτον ἀσθενὲς ὥστε δὲν εἶνα
ἀληθείᾳ ἀξιοκατάκριτος, ἂν νῦν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ σωτηρία του ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ
Εὐρώπης. Δὲν ἐφαίνετο δὲ τότε ἀπίθανος οὔτε πλειοτέρα τις τοῦ ἀρχιερέως τῆς
μης συγκατάβασις ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐμφυλίων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διενέξεων οὔτε
ιοτέρα τις προθυμία πρὸς ἐπικουρίαν, διότι ἡ Γερμανία πρὸ πάντων, βλέπουσα κιν-
ευούσας τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι διατεθειμένη εἰς
νὰ πράξῃ τι γενναῖον, συμμαχοῦσα καὶ μετὰ τῶν ἄλλων μαχιμωτέρων περὶ τὸν Ἴστρον
Ἀδρίαν φυλῶν. Δυστυχῶς καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις δι᾽ ἧς διήρχετο τότε ἡ Δυτικὴ
κλησία καὶ αὐτὸς ὁ προφανὴς κίνδυνος τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ δὲν ἴσχυ-
νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερόγκους ἀπαιτήσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Καὶ ἂν δι᾽ ὅλων
δυνάμεων τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ κατακρίνωμεν τὸν ποιμε-

νάρχην τοῦτον, ὅστις ἔθετε τὰ ἴδια συμφέροντα ὑπεράνω τοῦ μεγάλου συμφέροντος τ χριστιανισμοῦ, δὲν τολμῶμεν ἐξ ἴσου νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον βασιλέα τ Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ ἐνόμισεν ὅτι ὀφείλει νὰ δοκιμά πάλιν νὰ μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συ πράξῃ πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος σωτηρίαν.

Εἴπομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εὑρίσκετο εἰς κρίσιμ κατάστασιν. Τῷόντι αἱ ποικίλαι καταχρήσεις, εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἡ παπικὴ κυριαρχία, προ κάλεσαν βιαίαν κατ᾽ αὐτῶν ἀντίστασιν ἐν Βοημίᾳ, τῶν λεγομένων Οὐσσιτῶν, κατέπεισ δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεστέρους ὀπαδοὺς τῆς ἐκκλησίας ὅτι ἀπαραίτητος κατέσ ἡ θεραπεία πολλῶν κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ 1431 ἥδρευεν ἐν Βασιλε σύνοδος μεγάλη, ἥτις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐκήρυξεν ὅτι κυριώτατον σκοπὸν προέθε τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας, τῆς τε κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐνδεχ μένην ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας [1]. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων

[1] Πλὴν τῆς νεωτεριστικῆς (αἱρετικῆς κατὰ τοὺς παπιστάς) διδασκαλίας τῶν ἀπὸ τοῦ ἀρχ γοῦ αὐτῶν Οὔσσου (μεταρρυθμιστοῦ προδρόμου τοῦ Λουθήρου) Οὐσσιτῶν καλουμένων ἐν Βοημ νεωτεριστῶν ἐτάραττε τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ 14 καὶ τὰς πρώτας τοῦ αἰῶνος δεκαετηρίδας τὸ μέγα σχίσμα τὸ προελθὸν ἐκ τῆς ἐκλογῆς δύο καὶ ἐνίοτε καὶ τριῶν π πῶν, Μετὰ τὴν βαβυλωνιακὴν λεγομένην αἰχμαλωσίαν τῶν παπῶν (ἤτοι τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τ Γαλλίας Φιλίππου Δ΄ ἐπιβληθεῖσαν εἰς Αὐενιῶνα τῆς Γαλλίας μετάθεσιν τῆς παπικῆς ἕδρας, ἡ αἰχμαλωσία διήρκεσε (1308-1369) ἔτη 61, ἤτοι χρονικὸν διάστημα ἱκανῶς ἀπέχον τῶν 70 ἐτῶν τῆς ἰ δαϊκῆς βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας, ἧς ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐπὶ τὸ θρησκευτικώτερον καὶ ποιητικώτερ ἀποθανόντος τοῦ ἐξ Αὐενιῶνος ἐπανελθόντος πάπα Οὐρβανοῦ Δ΄,ἐνῷ οἱ ἐν Ρώμῃ καρδινάλεις ἐξέ ξαν τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ, οἱ ἐν Αὐενιῶνι μείναντες καρδινάλιοι ἐξέλεξαν ἄλ πάπαν. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μέγα σχίσμα, διότι ἡ Εὐρώπη πᾶσα διῃρέθη εἰς δύο παπ στρατόπεδα, τῆς μὲν Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ἱσπανίας ἀναγνωριζούσης τὸν ἐν Αὐενιῶνι πάπ τῆς δὲ ἄλλης, μέσης, βορείας καὶ νοτίας Εὐρώπης (Γερμανίας, Ἰταλίας, τῶν αὐστρ κῶν καὶ σκανδιναυικῶν χωρῶν), τὸν ἐν Ρώμῃ. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15 αἰῶνος σύνοδος σ ελθοῦσα ἐν Πίσῃ καθήρεσε τόν τε ἐν Ρώμῃ καὶ τὸν ἐν Αὐενιῶνι καὶ ἐξέλεξε τρίτον πάπαν, ἀλ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πράξεως ταύτης ἦν ὅτι, ἀντὶ δύο παπῶν, τρεῖς πάπαι νῦν ἠξίουν ὑπὲρ ἑαυτ τὴν ἄκραν ἀρχιερωσύνην τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μέγα τοῦτο σχίσμα πολλὴν προυκάλεσεν ἀν χίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη καθ᾽ ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἀπῄτει διόρθωσιν καὶ μετ ρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας κατά τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Ἐπὶ τούτῳ συνεκλήθη (1414) π πάντων ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος Κωνσταντίας, ἥτις συγκειμένη ἐκ τριῶν παπ 4 πατριαρχῶν (παπικῶν ἤτοι πατριαρχῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ πάπα εἰς διαφόρους πόλε 33 ἀρχιεπισκόπων, 150 ἐπισκόπων, 100 ἄλλων ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ θεολόγων, ἑνὸς αὐ κράτορος καὶ βασιλέως (Σιγισμούνδου),τεσσάρων ἐκλεκτόρων γερμανῶν ἡγεμόνων,4 δουκῶν καὶ π κίπων, 77 κομήτων, 676 βαρώνων καὶ εὐγενῶν πασῶν τῶν χωρῶν, τὸν μὲν Οὔσσον καὶ τὸν συ θλητὴν αὐτοῦ Ἱερώνυμον κατεδίκασεν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον, τοὺς δὲ τρεῖς πάπας (Γρη ριον ΚΓ΄, Γρηγόριον ΙΒ΄ καὶ Βενέδικτον ΙΓ΄)ὑπεχρέωσεν εἰς παραίτησιν, ἐκήρυξεν δὲ ἑαυτὴν ὑπ τέραν τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ἐκ τούτων ὁ Ἰωάννης ΚΓ΄ φυγὼν ἀπὸ Κωνσταντίας εἰς Σαφχάου τῆς Ἑλβετίας ἀνεκάλεσε τὴν παραίτησιν· ἀλλὰ τότε καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς συνόδου προεγράφη συλληφθεὶς ἐρρίφθη εἰς τὰ δεσμά, ἀλλ᾽ ἔτυχεν εἶτα χάριτος παρὰ τοῦ πάπα Μαρτίνου Ε΄. Μ ταῦτα δὲ πάπαν ἐξελέξατο τὸν Μαρτῖνον Ε΄, ἀπέδειξε δὲ πλείστας πλημμελείας ἐν τῇ διοική τῆς Ἐκκλησίας καὶ προέτεινε μεταρρυθμιστικὰ μέτρα, ἅτινα, μὴ ἐπιτευχθείσης συμφωνίας μετ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ κρατῶν, δὲν ἐψηφίσθησαν καὶ μετὰ τετρα ἐργασίαν διελύθη ἡ σύνοδος χωρὶς νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ζητουμένην μεταρρύθμισιν, ἐπακολούθ ἔχουσα τὸν ἐν Βοημίᾳ φοβερὸν καὶ πολυχρόνιον ἐθνικὸν ἅμα καὶ θρησκευτικὸν *Οὐσσιτικὸν* πόλε τὸν προκληθέντα ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Οὔσσου καὶ Ἱερωνύμου ἐναντίον τῆς ἀπίστου πολιτείας τοῦ αὐ κράτορος Σιγισμούνδου (ὅστις πρὸς τῷ εἶναι βασιλεὺς αἱρετὸς τῆς Γερμανίας (ὡς αὐτοκράτωρ), καὶ κληρονομικὸς βασιλεὺς Βοημίας). Ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τὸν θρησκευτικὸν τοῦτον πόλεμον καὶ

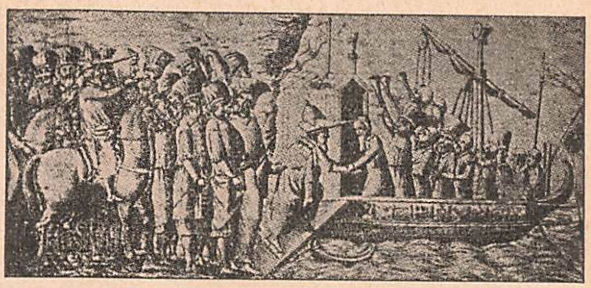
Ρώμῃ Εὐγένιος Δ΄ δὲν εἶδε μὲ ὄμμα εὐχάριστον τὰς τοιαύτας τῆς συνόδου διαθέσεις καὶ προέτεινεν ἐξ ἀρχῆς τὴν μετάθεσιν αὐτῆς εἰς Βονωνίαν. Μία ἐκ τῶν πολλῶν προφάσεων ἃς ἀνέφερεν ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν πρότασιν αὐτοῦ ταύτην ἦτο καὶ ὅτι, ἑδρευούσης τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, ἤθελεν εὐκολυνθῆ ἡ διαπραγματευομένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσις. Πράγματι ὅμως ὁ κυριώτερος λόγος δι᾽ ὃν ὁ Εὐγένιος Δ΄ ἀπῄτει τὴν εἰς Ἰταλίαν μετάθεσιν ἦτο ὅτι αὐτόθι ἡ σύνοδος ἤθελεν ὑποκύπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πατέρες τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέκρουσαν τὴν πρότασίν του, ἀναιρέσαντες μὲν ἅπαντας τοὺς λόγους ὅσους ὑπὲρ αὐτῆς ἀνέφερεν, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως, εἰπόντες ὅτι εἶναι ᾠδάριον πρὸ 300 ἤδη ἐτῶν ἀδιαλείπτως ψαλλόμενον καὶ θέλει ἔτι κατὰ πᾶν ἔτος ἐκ νέου ἀνακρούεσθαι, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι πολὺ συνετώτερον, ἀντὶ νὰ διώκωσι τὴν σκιὰν ἐκείνην, νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν Οὐσσιτῶν, οἵτινες νεωστὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπεστάτησαν, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἠμποροῦν συγχρόνως νὰ διαπραγματευθῶσι μετά τε τῶν Οὐσσιτῶν καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ πάπας διέταξε τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ τὴν συγκρότησιν νέας ἐν Βονωνίᾳ. Ἀλλ᾽ οἱ ἐν Βασιλείᾳ πατέρες ἐπέμειναν συνεδρεύοντες αὐτόθι καὶ ἀπεφήναντο ὅτι ἡ σύνοδος εἶναι ὑπερτέρα τοῦ πάπα καὶ ὅτι ἰδίως ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ, ἀναβληθῇ ἢ μετατεθῇ ἄνευ τῆς ἰδίας αὐτῆς συναινέσεως ὑπ᾽ οὐδενός, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1432, καὶ μέχρι τοῦ 1434 ὁ πάπας οὐδόλως ἠδυνήθη ν᾽ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἄνδρες, οἱ καρδινάλιοι, συνετάσσοντο καὶ συνέπραττον μετ᾽ αὐτῆς. Ἀλλ᾽ ἅμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ σύνοδος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ καὶ τὰ τῶν καρδιναλίων εἰσοδήματα οἱ καρδινάλιοι ἐχωρίσθησαν ἀπ᾽ αὐτῆς· ἐκ τούτου δὲ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ Εὐγένιος Δ΄ προέτεινε πάλιν ὡς ἀπαραίτητον τῆς μεταθέσεως λόγον τὴν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσιν. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγμάτευσις ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γίνῃ καὶ ἐν Βασιλείᾳ· καὶ ὅτι μάλιστα, ἂν ἦτο ἐλπὶς νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἕνωσις, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἐν Βασιλείᾳ

ψηφισθῶσιν αἱ ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ συνόδου προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις, τὸ δὲ σπουδαιότατον, ἵνα πραγματωθῇ ἡ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐπιζητουμένη ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε΄, πιστὸς διατελῶν πρὸς τὴν δοθεῖσαν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ Κωνσταντίας ὑπόσχεσιν, συνεκάλεσε σύνοδον οἰκουμενικήν (1423), ἧς ἔμελλον νὰ μετάσχωσι καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, συνεκάλεσε δὲ ταύτην εἰς Παυίαν τῆς ἄνω Ἰταλίας, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ ἐξ Ἀνατολῆς εὐκολώτερον ἠδύναντο νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν πόλιν ταύτην· μετ᾽ ὀλίγον δὲ μετέθηκε τὴν σύνοδον εἰς τὴν Σιένναν (ἐντὸς δηλονότι τοῦ παπικοῦ κράτους) ἐπὶ προφάσει ἐνσκήψεως τοῦ λοιμοῦ ἐν Παυίᾳ. Ἀλλὰ τοῦτο δυσηρέστησε πᾶσι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς ἐξαιρουμένων τῶν Ἰταλῶν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὴν σύνοδον ἐλθόντες ἀρχιερεῖς καὶ λοιποὶ κληρικοὶ καὶ κοσμικοὶ ἄρχοντες ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι. Διὰ τοῦτο οἱ τὴν σύνοδον ἀποτελοῦντες ἰταλοὶ ἐπίσκοποι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν πλὴν τῆς διακηρύξεως τῆς γενικῆς εὐχῆς περὶ ἑνώσεως Ἐκκλησιῶν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν σύγκλησιν νέας συνόδου μετὰ ἑπτὰ ἔτη ἐν Βασιλείᾳ. Τὴν ἀπόφασιν ἐδέξατο καὶ ἐπεκύρωσε καὶ ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε΄. Καὶ οὕτω συνῆλθε τῷ 1431 ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, συνέστησε δὲ ἐπιτροπείαν τριῶν καρδινάλεων προπαρασκευαστικὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς μελλούσης συνόδου, ἐγκύκλιος δὲ παπικὴ προέτρεπε πάντας τοὺς χριστιανοὺς τοὺς δυναμένους νὰ ἐκφέρωσι γνώμας περὶ τῶν ἐπενεκτέων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεων νὰ πέμπωσιν αἰτήσεις καὶ ὑπομνήματα εἰς τὴν σύνοδον. Ἀλλὰ τῷ αὐτῷ ἔτει (1431) ἀποθανόντος τοῦ Μαρτίνου Ε΄ ὁ τοῦτον διαδεξάμενος Εὐγένιος Δ΄ ἐπεκύρωσε μὲν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου, ἀλλ᾽ ἤθελε τὴν μετάθεσιν τῆς συνόδου εἰς Βονωνίαν. Ἀλλ᾽ οἱ εἰς Βασιλείαν ἀπὸ τοῦ 1431 συνελθόντες πατέρες ἀπέρριψαν τὴν παπικὴν ἀπόφασιν, ἀφοῦ ἡ σύνοδος πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε προβῆ εἰς τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς (14 Δεκεμβρίου 1431) καὶ ἐκήρυξε τὴν σύνοδον ὑπερτέραν τοῦ πάπα.

διαπραγματευομένη, διότι ἡ αὐτόθι σύνοδος, ἥτις εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὴν ἀπόλυτον τοῦ πάπα μοναρχίαν, ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιωδέστατον τοῦτο τῶν ζητημάτων, ἅτινα διῄρουν τὰς δύο ἐκκλησίας. Τοῦτο ἐνόησαν καὶ οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν, ὅτε ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἵνα ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου καὶ τὴν τελευταίαν ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου πρόφασιν, περιῆλθεν εἰς ἀμέσους διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἡμετέρων, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπήντησεν ὅτι προθύμως θέλει ἔλθει εἰς Βασιλείαν, ἐὰν σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπουλιν πλοῖα, ἵνα αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παραλάβωσιν. Ἦλθον λοιπὸν πλοῖα τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἔφθασαν πλοῖα τοῦ πάπα· ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἀγωνιζόμενοι ἑκάτερος νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν βασιλέα. Οὐ μόνον οἱ μὲν τοῦ πάπα προσήνεγκον λόγῳ ἐξόδων μεταβάσεως τὸ ἐλεεινὸν ποσὸν τῶν 5.000 φιορινίων, οἱ δὲ τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων κατέβαλον ἀμέσως τὸ διπλάσιον, ἀλλ' αἱ δύο ναυτικαὶ μοῖραι μικροῦ ἐδέησε νὰ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας. Θέαμα οἰκτρότατον. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἕνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Αἰνείας Σύλβιος, ὁ μετέπειτα πάπας Πίος Β΄ γενόμενος, ἠδύνατο νὰ γράφῃ ὅτι ἡ Ἀνατολὴ ἐγέλα ἕνεκα τῆς παραφροσύνης τῶν Λατίνων, οἵτινες διῃρημένοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἑνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν ἄλλους, ἀληθῶς ὅμως δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γελώτων διὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀλλὰ δακρύων, διότι ἕνεκα τῆς κακοηθείας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Δύσεως ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθωσιν ἀνυπολόγιστοι συμφοραί.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περισπασμῶν ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, καταλείπων ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, μετακληθέντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πελοποννήσου. Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφανθῆ ὁριστικῶς μετὰ τίνος ἐκ τῶν δύο μερίδων θέλει συνταχθῆ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συνεντεύξει πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐν Βασιλείᾳ εἶπεν ὅτι θέλει μὲν ἀναχωρήσει ἐπὶ τῶν παπικῶν πλοίων ἀλλ' ἐπιφυλάττεται, ἀφοῦ φθάσῃ εἰς Ἰταλίαν, νὰ περιμένῃ ἕως οὗ ὁμοφρονήσωσιν ὁ πάπας καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ περὶ τοῦ τόπου τῆς νέας συνόδου, συντελῶν εἰς τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ εἰ μὲν ἐπιτύχῃ ἡ ὁμοφροσύνη, καλῶς, εἰ δὲ οὔ, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰ ἴδια. Οὕτως ἐλάλησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Βασιλείας, ὅστις καὶ ἀνεχώρησε τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Καθ' ἑαυτὸν ὅμως ὁ βασιλεὺς ἐνόει ὅτι ἐν τῇ διχοστασίᾳ ἐκείνῃ θέλει ἀναγκασθῆ ἐπὶ τέλους νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ. Τὰ πνεύματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὡριμάσει ἐν Εὐρώπῃ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐπαγάγωσι τὴν καθαίρεσιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας. Καὶ ὅταν μετὰ 100 περίπου ἔτη ἐξηγέρθησαν πολὺ ἰσχυρότερα ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος, πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ καθολικισμός, ἀλλ' ἐδέησε μία τῆς Εὐρώπης μεγάλη μοῖρα νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς παπικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν, τοσοῦτο κραταιός, ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι δὲν φαίνεται προσεγγίζουσα ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ μᾶλλον δυσκατόρθωτον. Οὐ μόνον ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐγκατέλιπε τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, ἅμα αὕτη ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰ ὑπέρογκα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, καίτοι ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μεταρρυθμιστικῶν βουλευμάτων τῆς συνόδου, ἐδίσταζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὴν μέχρι τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τοῦ πολέμου ὃν ἤγειρεν, ἤτοι μέχρι τῆς καθαιρέσεως τῆς πα-

πικῆς κυριαρχίας. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἢ δὲν ἔπρεπε ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, παραιτούμενος τῆς ἑνώσεως, ἥτις ἐνομίζετο παρ' αὐτοῦ ὡς ἡ τελευταία ἄγκυρα τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἤ, ἀναχωρήσας ἅπαξ, ὤφειλε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα, ὅστις ἔμελλε μὲν προφανῶς ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῇ ἐπιεικέστερος πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων οὐδὲν ἧττον περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελετωμένης ἀποδημίας. Πρὶν ἢ ἀπέλθῃ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον ν' ἀναγγείλῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄. Ὁ σουλτάνος, ὅστις ἤξευρε διατί κυρίως ἀπέρχεται ὁ βασιλεύς, δὲν ἐκίνησε μὲν τὴν χορδὴν ταύτην, ἀπεκρίθη ὅμως ἐν γένει ὅτι δὲν ἐνόμιζε καλὸν τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί, εἶπε, νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοσούτους κόπους καὶ τοσαύτας δαπάνας; ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην χρημάτων, ἦτο ἕτοιμος νά τῳ δώσῃ ὅσα θέλει. Καὶ ἐγένετο λοιπὸν πολὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγος ἂν ἔπρεπε νὰ ἀκούσωσι τὴν συμβουλὴν τοῦ σουλτάνου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἡ ἀναχώρησις. Ὁ δέ, ὀργισθείς, ἐβουλεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ δὲν ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χαλὴλ πασᾶ, ὅστις ἔκτοτε δωροδοκούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ τούτου ἕνεκα ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορῶν παρετήρησεν εἰς τὸν κύριόν του ὅτι, ἐπισειομένου τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου συνομολογήσει τὴν ἕνωσιν καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὴν συνδρομὴν ἁπάσης τῆς Δύσεως, ἐνῷ, ἂν ἐξακολουθήσωσιν εἰρηνεύοντες, ἄδηλος θέλει ἀποβῇ ἡ ἔκβασις τῶν διαπραγματεύσεων. Καὶ εἰ μὲν κατορθωθῇ ἡ ἕνωσις, ἠμποροῦν ν' ἀναβάλωσι τὴν προσβολήν, εἰ δὲ οὔ, ἠμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτὴν μετὰ πολὺ πλείονος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Ὅθεν δίκαιον μέχρι τινὸς εἶχεν ὁ Φραντζῆς νὰ λέγῃ ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῆς συνόδου «ἦν αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη, ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν». Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις ἤθελον γίνει βεβαίως καὶ ἄνευ τῆς συνόδου καὶ τῶν σκανδαλωδῶν αὐτῆς παρακολουθημάτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα πάντα, ὅπως ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν, ἐπετάχυνον τὴν κρίσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πνεύματα ἐν τῷ ἀνατολικῷ χριστιανικῷ κόσμῳ δὲν ἦσαν διατεθειμένα νὰ θυσιάσωσιν οὐδ' ἐλάχιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μέρος, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσωσι τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμιζε μὲν ἀναγκαῖον νὰ γίνωσι παραχωρήσεις, ἀλλ' ἦτο ἆρά γε πιθανὸν ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου του, πολὺ ἰσχυρότερος ὤν, ἐγένετο ἐπὶ τέλους θῦμα παρομοίων προαιρέσεων; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ ἀσθενείας ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ μετά τινας μῆνας τὸν θάνατόν του, ἀπεφάσισεν οὐδὲν ἧτ-

Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπόπλους Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου

(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου)

τον μετὰ πολλῆς προθυμίας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βασιλέα ἐν τῇ προκειμένῃ πολυμόχθῳ ὁδοιπορίᾳ, οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τῆς Εὐρώπης ἐπικουρίαν, ἀλλ᾿ ἵνα ἀναλάβῃ θέσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, φανταζόμενος δηλαδὴ ὅτι θέλει συνθηκολογήσει πρὸς τὸν πάπαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως θέλει ἐπανέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε. Ὁ ἕλλην ἱστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου Συρόπουλος βεβαιοῖ τοῦτο ῥητῶς, λέγων· «καὶ διὰ τοῦ πάπα ἐθάρρει ἐλευθερῶσαι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπιτεθείσης »αὐτῇ δουλείας παρὰ τοῦ βασιλέως». Ἀληθεύει ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία εἶχε πολλάκις τὴν ἀξίωσιν νὰ διέπῃ αὐτογνωμόνως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον μάλιστα, ὅτε εἶχεν ἐντελῶς καταπαύσει ὁ ἀπὸ τῶν μεγάλων αἱρέσεων κίνδυνος, ἡ ἀξίωσις ἐκείνη ἦτο ἄτοπος. Ἀλλ᾿ ἦτο ἆρά γε ὁ καιρὸς ἐπιτήδειος πρὸς τοιαύτας μεμψιμοιρίας; Καὶ ἦτο πρὸ πάντων δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις θέλει διεξαχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας; Τοὐλάχιστον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐδαμῶς, ὡς φαίνεται, ἐπλανᾶτο κατὰ τοῦτο, καὶ ἀπήρχετο ἵνα διὰ πάσης μᾶλλον θυσίας ἐπιτύχῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν, κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνώπιον τῆς ὀλεθρίας ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλεν ἡ θυσία αὕτη νὰ προξενήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

Ἵνα δὲ ἔχῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονας συμμετόχους τῆς θυσίας εἰς ἣν προπαρεσκευάζετο, παρέλαβε μεθ᾿ ἑαυτοῦ, πλὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, πολυαρίθμους ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς λογίους ἄνδρας. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παρακολουθησάντων αὐτὸν ἀρχιερέων λόγῳ σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, Σάρδεων Διονύσιος καὶ Νικαίας Βησσαρίων, οἵτινες προήχθησαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἀρχιεπισκόπους [1]. Πλὴν τούτων συνέπλευσαν

[ ] Απορεῖ βεβαίως ὁ ἀναγνώστης πῶς ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Νικαίας ἀρχιερεῖς ὄντες ἐπίσκοποι προήχθησαν εἰς ἀρχιεπισκόπους, ἐνῷ ὁ τῆς Ἐφέσου καὶ ὁ τῆς Νικαίας θρόνοι εἶναι οἱ μέγιστοι τῶν ἀρχιεπισκοπικῶν, ἀρχιεπισκοπικὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ τῶν Σάρδεων ἀνέκαθεν. Οἱ μνημονευόμενοι ἐνταῦθα ἄνδρες κατὰ τὰ ῥητῶς ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Συροπούλου ἦσαν ἁπλῶς ἱερομόναχοι διορισθέντες τότε ἀρχιεπίσκοποι εἰς τοὺς τότε χηρεύοντας θρόνους τῶν εἰρημένων ἀρχιεπισκοπῶν, ὥστε οὐδόλως πρόκειται περὶ προαγωγῆς ἐπισκόπων εἰς ἀρχιεπισκόπους, ὡς πλημμελῶς λέγεται ἐν τῷ κειμένῳ. Ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἦν κατὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως «κριτὴς τῆς βασιλικῆς κρίσεως», δικαστὴς δηλονότι ἀνώτερος. Περὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὡς μητροπολίτου Ρωσίας ὡς καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μητροπόλεως τῆς Ρωσίας ἐπίκαιρον νὰ ῥηθῶσί τινα ἐνταῦθα διαφωτίζοντα κατὰ τρόπον λίαν ἀξιοσημείωτον τὰς τότε σχέσεις τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν βασιλείαν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὡς ἐρρήθη ἐν ἄλλῳ τόπῳ (τόμ. Γ΄) ἡ Ἐκκλησία ἡ σύμπασα τῆς Ρωσίας, ἀφ᾿ οὗ χρόνου ἡ χώρα αὕτη προσῆλθεν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, διηυθύνετο ὑπὸ μιᾶς μητροπόλεως, τῆς τοῦ Κιέβου, ἐξαρτωμένης ἀπ᾿ εὐθείας ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἢ ἔπεμπεν αὐτὸς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἢ πεμπόμενον πρὸς αὐτὸν ὑποψήφιον ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐχειροτόνει καὶ διώριζε μητροπολίτην ***Κιέβου*** καὶ πρωθιεράρχην ἁπάσης τῆς Ρωσίας, ἀφ᾿ οὗ ἐξηρτῶντο πάντες οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι τοῦ ῥωσικοῦ κράτους πόλεων (Πλὴν τῶν δύο μητροπόλεων, Κιέβου καὶ Μόσχας, ἀρχιεπισκοπαὶ ὑπῆρχον τότε ἐν ὅλῃ τῇ Ρωσίᾳ πεντεκαίδεκα· Νοβογόροδον, Βλαδιμίρ, Σουοδάλ, Ροστώφ, Τβέρ, Σαράτ, Ρεσσάν, Πέρμ, Κολώμα, Τσερνικώβ, Πολότζη, Λύρζη, Βλαδιμίρ, Σμολένσκ, Χέλμ καὶ Τουρώβ). Μόνον ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Ἰαροσλαύου τῷ 1051 ἐγένετο μητροπολίτης Ἱλαρίων ἐν Ρωσίᾳ αὐτῇ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ῥώσων ἐπισκόπων. Ἀλλ᾿ ἀφ᾿ οὗ χρόνου (1320) τὸ Κίεβον προσηρτήθη εἰς τὸ μέγα δουκᾶτον τῆς Λιθουανίας, ἧς οἱ ἡγεμόνες καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι, ἡ μητροπολιτικὴ ἕδρα μετετέθη εἰς Βλαδίμιρον καὶ Μόσχαν (1329), καὶ οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες τῆς Μόσχας οἱ τιτλοφοροῦντες ἑαυτοὺς «μεγάλους ἡγεμόνας πασῶν τῶν Ρωσιῶν» ἀσμένως νῦν ἔβλεπον τὴν Μόσχαν καθισταμένην καὶ ἐκκλησιαστικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον τῆς Ρωσίας.

μετὰ τοῦ βασιλέως οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι Τραπεζοῦντος, Ἡρακλείας, Νικομηδείας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαίμονος, Ἀμασείας, Μυτιλήνης, Σταυροπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ρόδου, Μελενίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας καὶ Ἀγχιάλου· προσέτι δὲ καὶ ὁ Ρωσίας μητροπολίτης Ἰσίδωρος, ὡς ἐπίτροπος τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας. Παρείποντο πρὸς τούτοις οἱ τοποτηρηταὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ἐν οἷς ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου συγγράψας. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει λεπτομερέστερον τοὺς ἡγουμέ-

---

Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως φοβουμένη μήπως καταργουμένης τῆς μητροπόλεως Κιέβου ἀπολέσῃ τὸ ἐπὶ τῆς νοτίας Ρωσίας, ἰδίως Πολωνίας καὶ τῆς εἰς τὸ Λιθουανικὸν κράτος ὑπαγομένης Οὐκραίνης κράτος αὐτῆς, δὲν ἀντέστη μὲν εἰς τὸ νὰ ἑδρεύῃ ἴδιος μητροπολίτης ἐν Βλαδιμίρῳ καὶ Μόσχᾳ, ἀλλ' ἤθελε συγχρόνως νὰ διατηρῆται καὶ ἡ ἀρχαία μητροπολιτικὴ Ἐκκλησία Κιέβου. Καὶ εὐθὺς μὲν τῷ 1329, ὅτε μετετέθη ἡ μητρόπολις εἰς Μόσχαν, δὲν προέβη εἰς χειροτονίαν καὶ διορισμὸν ἰδίου μητροπολίτου Κιέβου, ἀλλ' ὅτε ὁ ἐν Μόσχᾳ ἑδρεύων μητροπολίτης Θεόγνωστος ἐτελεύτησεν (1353), ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Φιλόθεος ἐχειροτόνησε μὲν μητροπολίτην Μόσχας τὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θανόντος μητροπολίτου πρὸ τοῦ θανάτου συσταθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Δημητρίου ὑποστηριχθέντα Ἀλέξιον, ἀλλὰ συγχρόνως ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Κιέβου τὸν μοναχὸν Ρωμανόν, ἄνευ, ἐννοεῖται, τῆς συναινέσεως τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας καὶ τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξίου. Ἡ τοιαύτη πολιτεία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοσοῦτον ἐψύχρανε καὶ ἐχαλάρωσε τὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους τῆς Μόσχας, ὥστε, ὅτε τῷ 1378 ἐτελεύτησεν ὁ μητροπολίτης Ἀλέξιος, ὁ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος εὐνοούμενος ὑποψήφιος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Μιχαὴλ εἰσήλασεν αὐτογνωμόνως εἰς τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον, ἵνα ὡς τοποτηρητὴς διευθύνῃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας, προέτρεψε δ' ἅμα τὸν μέγαν ἡγεμόνα νὰ προβῇ εἰς ἐκλογὴν τοῦ νέου μητροπολίτου διὰ τῶν ἐν τῷ κράτει ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, ἅτε, ὡς ἰσχυρίζετο, κατὰ τὸ κανονικὸν τῆς Ἐκκλησίας δίκαιον τριῶν ἀρχιερέων ἀρκούντων πρὸς χειροτονίαν τοῦ μητροπολίτου καὶ μὴ οὔσης ἀπαραιτήτου τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς χειροτονίαν μεταβάσεως τοῦ ὑποψηφίου. Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Δημήτριος (ὁ Δόνσκοϊ · Ταναϊκὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν παρὰ τὸν Τάναϊν ἐναντίον τῶν Μογγόλων νίκης) μὴ τολμῶν ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τοιούτου νεωτερισμοῦ ἐν τῇ μέχρι νῦν καθεστηκυίᾳ τάξει τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου συνεκάλεσε σύνοδον ἁπάσης τῆς ρωσικῆς ἱεραρχίας, ἵνα ὑποβάλῃ εἰς τὴν κρίσιν αὐτῆς τὴν γνώμην καὶ ἀξίωσιν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μιχαήλ. Ἡ σύνοδος πᾶσα συνετάχθη τῇ γνώμῃ ταύτῃ, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Βλαδιμίρου Διονύσιος μόνος οὗτος ἀντετάχθη ὑποστηρίζων τὰ δικαιώματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ φυγὼν λάθρα ἐκ τῆς συνόδου ἔλαβε τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄγουσαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ ὑποψήφιος Μιχαὴλ ἔσπευσε καὶ οὗτος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ μεγάλης ἀκολουθίας μοναχῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, ἵνα προλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου χειροτόνησιν τοῦ Διονυσίου. Ἀλλὰ γενόμενος ἐν ***Καφφᾷ*** ἐτελεύτησε. Τότε οἱ τῆς συνοδείας αὐτοῦ μοναχοὶ ἐξέλεξαν ἕνα ἐξ ἑαυτῶν ὡς ὑποψήφιον, τὸν Ποιμένα, καὶ ἐπλαστογράφησαν ἐπιστολὰς τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος πρός τε τὸν πατριάρχην καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (Ἰωάννην Παλαιολόγον) συνιστώσας τὸν ***Ποιμένα*** ὡς τὸν μόνον ἄξιον νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Μόσχας. Τὸ τῆς κιβδηλείας καὶ ἀπάτης ἔργον συνεπλήρωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ***σιμωνία*** καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος (ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανουήλ· ἴδε κατωτέρω) δωροδοκηθεὶς ἁδρῶς ὑπεστήριξε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ποιμένος, ὃν καὶ ἐχειροτόνησεν ὁ τότε πατριάρχης Μακάριος (1376-9). Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Δημήτριος μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ὀργισθείς, ἅμα ἐπανελθόντα τὸν ***Ποιμένα*** ἐφυλάκισε καὶ ὡς μητροπολίτην Ρωσίας ἀνεγνώρισε τὸν ἀπὸ τοῦ 1362 μετὰ τὸν τότε ἐπελθόντα θάνατον τοῦ Ρωμανοῦ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου χειροτονηθέντα μητροπολίτην Κιέβου, σέρβον τὸ γένος, Κυπριανόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περιελθὼν εἰς ἔριδα πρὸς τοῦτον ἐξήγαγε τῆς φυλακῆς τὸν ***Ποιμένα*** καὶ ἐγκατέστησε προσωρινῶς τοῦτον ἐπὶ τοῦ θρόνου, θεωρῶν ἄλλως αὐτὸν ὅλως ἀνάξιον τοῦ ἀξιώματος καὶ πέμψας συγχρόνως εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν εἰρημένον Διονύσιον ἐπίσκοπον Βλαδιμίρου (ἐπανελθόντα ἄπρακτον ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀποδημίας). Ὁ Διονύσιος ἐχειροτονήθη (1385) ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νείλου, ἀφοῦ ἐδωροδόκησεν, ὡς φαίνεται, καὶ οὗτος τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλήν. Ἀλλ' ὁ ἀτυχὴς Διο-

νους, τοὺς μοναχούς, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἄλλους κληρικοὺς τοὺς ἐπιβιβασθέντας ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ἐκείνης μοίρας, περὶ ἧς δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔφερε τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν μεταξὺ τῶν λογίων ἀνδρῶν τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤδη Γεμιστὸν καὶ τὸν Σχολάριον, ὅστις ἦτο τότε καθολικὸς κριτής, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Γεννάδιος ἀνεδείχθη πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἵνα περιβληθῇ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὅσον ἐνδέχεται μείζονα ἀξιοπρέπειαν, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων τὰ πολυτιμότατα σκεύη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ βασιλικὰ κειμήλια καὶ

νύσιος ἐπανερχόμενος εἰς Ρωσίαν συνελήφθη αἰχμάλωτος ἐν Κιέβῳ ὑπὸ τοῦ Λιθουανίου διοικητοῦ τῆς Οὐκραίνης καὶ ἐφυλακίσθη, ἀπέθανε δὲ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ φυλακῇ (1386)· ἀποθανόντος δὲ μετ' ὀλίγα ἔτη καὶ τοῦ ***Ποιμένος*** (1390) ὁ μέγας ἡγεμὼν τῆς Μόσχας ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ αὖθις τὸν Κυπριανὸν Κιέβου ὡς μητροπολίτην Μόσχας καὶ πασῶν τῶν Ρωσιῶν. Μόνον ὁ τοῦ Νοβογορόδου κλῆρος καὶ λαός, παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας, ἠρνοῦντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Κυπριανοῦ· ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀνεγνώρισαν τὸν Κυπριανόν, ὅτε οὗτος μεταβὰς εἰς Νοβογόροδον προσείλκυσε τὴν εὐμένειαν αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαιότατα ἐπῆλθον γεγονότα ἐν τῷ μεγάλῳ δουκάτῳ τῆς Λιθουανίας. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1381 μέγας δοὺξ τῆς χώρας ταύτης γενόμενος περίφημος Ἰαγέλλων ἀποπτύσας τὴν εἰδωλολατρείαν ἐβαπτίσθη (1386) χριστιανὸς καὶ γήμας τὴν κληρονόμον τοῦ βασιλείου τῆς Πολωνίας βασίλισσαν Ἔδβιγ ἐγένετο βασιλεὺς Πολωνίας (ὑπὸ τὸ ὄνομα Βλαδίσλαος Β') καὶ ἀρχηγέτης τῆς περιφήμου δυναστείας τῶν Ἰαγελλονιδῶν, ἠναγκάσθη δὲ νὰ καταλίπῃ μετά τινα ἔτη (1392) τὸ μέγα δουκᾶτον τῆς Λιθουανίας εἰς τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Οὐιτίλδον, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐβαπτίσθη τῷ αὐτῷ ἔτει (1386) ἐν Κρακοβίᾳ. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐιτίλδος ἐστερέωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Ποδολίᾳ καὶ ἐν Οὐκραίνῃ (1395), τελευτήσαντος τοῦ Κιέβου μητροπολίτου Κυπριανοῦ διάδοχος αὐτοῦ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ὁ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας καὶ Βλαδιμὶρ Βασιλείου Γ' (υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Δημητρίου Δόνσκοϊ, ἄρξαντος 1389-1405) προταθεὶς ὑποψήφιος Φώτιος, ὡς μητροπολίτης Μόσχας καὶ Βλαδιμίρ, ἅμα δὲ καὶ Κιέβου. Τὴν ἐπὶ τὸ Κίεβον καὶ τὴν Οὐκραίνην δικαιοδοσίαν τοῦ νέου μητροπολίτου ἀνεγνώρισεν ἐν ἀρχῇ ὁ μέγας δοὺξ Οὐιτίλδος, ἀλλὰ βραδύτερον θέλων νὰ χωρίσῃ ἐκκλησιαστικῶς τὸ κράτος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Μόσχας συνεκάλεσε τῷ 1414 σύνοδον ἐν Κιέβῳ πάντων τῶν ρώσων ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἵνα ἐκλέξῃ ὑποψήφιον μητροπολίτην τοῦ θρόνου τοῦ Κιέβου, ἀλλ' ὁ ἐκλεχθεὶς ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης ὡς ὑποψήφιος Θεοδόσιος ἐπίσκοπος Πολτζὸκ δὲν ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (Εὐθυμίου Β') καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' τοῦ Παλαιολόγου. Τότε δὲ ὁ Οὐιτίλδος συνεκάλεσε νέαν μεγάλην σύνοδον (1416) ἐν Κιέβῳ, ἧς μετέσχον καὶ πάντες οἱ εὐγενεῖς (βοϊάροι) τοῦ κράτους καὶ ἥτις ἐξέλεξεν αὐτὴ καὶ ἐνήργησε τὴν διὰ τριῶν ἀρχιερέων χειροτονίαν τοῦ βουλγάρου τὸ γένος μοναχοῦ Γρηγορίου ὡς μητροπολίτου Κιέβου. Τὴν πρᾶξιν αὐτῆς ταύτην ἐδικαιολόγησεν ἡ σύνοδος διὰ κηρύγματος ἀξιομνημονεύτου, ἐν ᾧ ἐλέγετο ὅτι οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι προέβησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συμφώνως πρὸς τοὺς ἀποστολικοὺς κανόνας καὶ ὅτι ἐνήργησαν ὑπὸ τὴν ἐπιφοίτησιν καὶ ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὡς πᾶσαι αἱ ἐν ὀνόματι τοῦ ἀρχιποίμενος τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ συγκροτούμεναι σύνοδοι· ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν μητροπολίτην Μόσχας καὶ Βλαδιμίρου Φώτιον, ὅστις οὐδαμῶς ἐφρόντιζε τῆς μητροπόλεως Κιέβου, μόνον δὲ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ εἰς Μόσχαν μετακόμισις πάντων τῶν ἱερῶν κειμηλίων καὶ θησαυρῶν τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου. Ἡ σύνοδος ἐκήρυττεν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ κατηγόρει δεινῶς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ ὡς σιμωνιακῶς διδόντος τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως τῆς Ρωσίας εἰς τὸν πλειονοδοτοῦντα καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονίαν μητροπολίτου καὶ ἐκήρυττε τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου καὶ Οὐκραίνης.

Ἡ αὐτονομία αὕτη τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μόσχας καὶ τῆς λοιπῆς Ρωσίας χωρισμὸς αὐτῆς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πάπαν ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν εἰς τὴν Ρώμην καθυπόταξιν τῆς νέας Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ νεοφώτιστος ἡγεμὼν Οὐιτίλδος κατὰ τὸ

πᾶν ἐν ἑνὶ λόγῳ λείψανον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν κλῆρον 6.000 φιορινίων ἐκ τῶν 15.000 τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν Λατίνων λόγῳ ὁδοιπορικῶν ἐξόδων, ἡ δὲ διανομὴ αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀηδεῖς διενέξεις, αἵτινες, ὡς μὴ ὤφελεν, ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὡς ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τὸ ὁποῖον βραδύτερον ὁ πάπας ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους διαρκούσης τῆς συνόδου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιστάσεων τρέψωμεν τὴν προσοχὴν πρὸς παραμυθίαν ἡμῶν εἰς τὰς δύο ἀκολουθίας αἵτινες ἐψάλησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐν τῇ τῆς Ὁδηγητρίας μονῇ, αἵτινες ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιο-

---

παράδειγμα τοῦ Ἰαγέλλου ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὴν Ρώμην ἢ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' αἱ μεταξὺ Ρώμης καὶ τοῦ μητροπολίτου Γρηγορίου ἀρξάμεναι περὶ ἑνώσεως διαπραγματεύσεις μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχον τὴν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντίας μετάβασιν τοῦ Γρηγορίου καὶ οὐδὲν πλέον. Ὁ Γρηγόριος οὗτος ἴθυνε τὴν Ἐκκλησίαν Κιέβου μέχρι τοῦ 1435, ὅτε ἐμπλακεὶς σκανδαλωδῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἐτιμωρήθη διὰ τοῦ διὰ πυρὸς θανάτου, διάδοχος δ' αὐτοῦ ἐξελέγη καθ'ὃν τρόπον καὶ ὁ Γρηγόριος, ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας,Γεράσιμός τις. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανόντος τῷ 1431 τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος μητροπολίτου Μόσχας καὶ Βλαδιμίρου Φωτίου ὁ θρόνος ὁ μητροπολιτικὸς ἐπὶ ἓξ ἔτη ἔμεινε κενός, ἐπειράθη ὁ Γεράσιμος νὰ ἐκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν Μόσχαν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Τέλος τῷ 1437 ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος Γ' ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ρεσάνης, ἵνα χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου μητροπολίτης Μόσχας. Ἀλλὰ πρὶν οὗτος ἀφίκηται εἰς τὸ Βυζάντιον ἦλθεν εἰς τὴν Μόσχαν ὡς μητροπολίτης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ Β' πεμπόμενος ὁ ἐκ Πελοποννήσου λόγιος καὶ θεολόγος Ἰσίδωρος, τέως ἡγούμενος τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μονῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἔνθερμος θιασώτης τῆς τότε ἐνεργουμένης ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μετασχὼν τῶν περὶ ταύτης ἐν Ρώμῃ διεξαχθεισῶν προκαταρκτικῶν διαπραγματεύσεων. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις ἀγνώστου τῷ μεγάλῳ ἡγεμόνι μητροπολίτου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἄνευ γνώσεως, συναινέσεως καὶ προειδοποιήσεως αὐτοῦ, ἀπεσταλμένου καθ' ὃν χρόνον οὗτος εἶχε πέμψει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἴδιον ὑποψήφιον ἦν λίαν εὔλογον νὰ διαθέσῃ τὸν μέγαν ἡγεμόνα δυσμενῶς πρὸς τὰ γενόμενα. Καὶ ὅμως τοσοῦτος ἦν ἔτι ἐν Ρωσίᾳ πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν καταρρέουσαν αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου σεβασμὸς ὥστε ὁ Βασίλειος Γ' εὐμενῶς ἐδέξατο καὶ ἀνεγνώρισε τὸν ἐκλεκτὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ Β', ὅστις εἰσηγήσει καὶ προτροπῇ, ὡς φαίνεται, τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' εἶχε προβῇ εἰς τὴν εἰς Ρωσίαν αἰφνιδίαν ἀποστολὴν τοῦ θιασώτου τούτου τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἑνώσεως. Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος Γ' μετ' ἀπορίας ἤκουσε μετ' ὀλίγον παρὰ τοῦ νέου μητροπολίτου ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς *Φερράραν* ἵνα μετάσχῃ τῆς ἐκεῖ συνόδου, εἶπε δὲ τότε πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «*Τὰ δόγματα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ πρὸ πολλοῦ ἀκριβῶς καθωρισμένα* καὶ οὐδαμῶς χρῄζουσι *νέου ἐλέγχου*». Βλέπων δὲ τὸν Ἰσίδωρον ἐπιμένοντα ἐν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· «*Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσιν οὐδὲν* περὶ *ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν*, καὶ ἐγὼ *αὐτὸς δὲν ἐπιθυμῶ τοιαύτην ἕνωσιν*. Ἐὰν θέλῃς νὰ μεταβῇς εἰς τὴν σύνοδον, δέν σοι ἀπαγορεύω τοῦτο, σοὶ κηρύττω ὅμως ἀπὸ τοῦδε *ὅτι οὐδένα θὰ δεχθῶ νεωτερισμὸν* οὔτε ἐν τοῖς *δόγμασιν* οὔτε ἐν τῇ *ἱεραρχίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Πρόσεχε λοιπὸν νὰ τηρήσῃς ἁγνὴν τὴν ἡμετέραν πίστιν*». Οὕτως ὁ Ἰσίδωρος κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1437) μετέβη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας. Ἡ πρᾶξις αὐτοῦ αὕτη δὲν περιεποίησεν αὐτῷ συμπαθείας ἐν Ρωσίᾳ. Ὅτε μάλιστα γενόμενος ἐν Δορπάτῃ εὑρέθη ἔμπροσθεν λατίνων κληρικῶν προϋπαντώντων αὐτῷ μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ ρώσων κληρικῶν μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἀσπασάμενος πρῶτον τὸν λατινικὸν σταυρὸν ζωηρὰς ἤγειρεν ὑπονοίας περὶ τῶν λατινικῶν αὐτοῦ φρονημάτων. Ἀληθῶς διὰ τὰ φρονήματα αὐτοῦ ταῦτα ἐτιμήθη σφόδρα ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔνθα ἔλαβε σπουδαῖον μέρος ἐν ταῖς ἐργασίαις τῆς συνόδου καὶ προήχθη εἰς καρδινάλιον τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, διωρίσθη δὲ νῦν ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ Κιέβου μητροπολίτης χηρεύοντος τότε τοῦ θρόνου τούτου, προσέθηκε δ' ὁ πάπας καὶ ἄλλας ἐπισκοπὰς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ἰσίδωρος ἐπιστρέφων ἀπὸ Φλωρεντίας ἀπέλυσεν ἀπὸ Πέστης τῆς Οὐγγαρίας ἐγκύκλιον (κατὰ Μάρτιον τοῦ 1440) εἰς τὰς ἐκκλησίας Κιέβου, Οὐκραΐνης, Λιθουανίας καὶ Λιβονίας ἐξαγγέλλουσαν τὸ «χαρμόσυνον γεγονὸς» τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ ἐγκύκλιος αὕτη δὲν ἐπήνεγκεν ἀποτέλεσμα

πρεπέσταται καὶ ὅπου κατανυκτικῶς ἀντήχησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ «ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ».

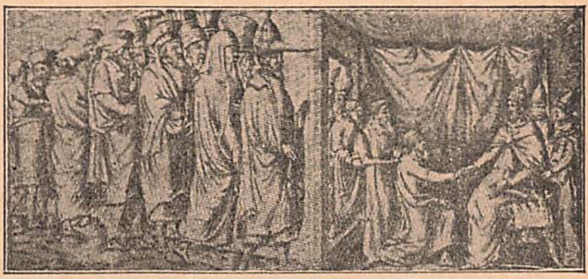
Τελευταῖον ἡ λαμπρὰ αὕτη καὶ πολυάριθμος συνοδία ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 27 Νοεμβρίου 1437 (ἤ, καθὼς ἠρίθμουν οἱ ἡμέτεροι, ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6.946). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτῆς πλοῦ δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, τὸ μὲν ἵνα ἀποφύγῃ τὸν περίπλουν τῆς Πελοποννήσου, τὸ δὲ ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς ἄρχοντας αὐτόθι ἀδελφούς του καὶ προτρέψῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν, ἀπεβιβάσθη εἰς Κεγχρεὰς καὶ διελθὼν τὴν χερσόνησον ἔφιππος ἀφίκετο εἰς Πύλον, ὅπου εὗρε τὸ πλοῖον αὐτοῦ. Ἐπιβιβασθεὶς δὲ αὖθις ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 3 Φεβρουαρίου 1438 καὶ ἔτυχε καλλίστης δεξιώσεως. Μεταξὺ ὅμως τῶν θαυμασίων τὰ ὁποῖα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἶδον οἱ ἐπίσημοι ἐκεῖνοι ξένοι ἦσαν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἥρπασαν οἱ Λατῖνοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν· ὥστε ἀθυμία καὶ λύπη κατέλαβε τοὺς ἡμετέρους, ἅμα ἐπάτησαν τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τῶν κατοίκων τῆς

οἷον τὸ προσδοκώμενον ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τοῦ πάπα. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Μόσχας δὲν ἔπεμψεν ἐγκύκλιον ὁ Ἰσίδωρος, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπὸ τῆς οὐγγρικῆς πρωτευούσης μετέβη εἰς Κίεβον καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κασιμὶρ Β', διαδόχου τοῦ Οὐιτίλδου, ὡς μητροπολίτης Κιέβου, ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Μόσχαν καὶ ἐνεχείρισεν εἰς τὸν μέγαν ἡγεμόνα ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' ἀναγγέλλουσαν αὐτῷ τὴν ἐπελθοῦσαν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἣν ὑπελάμβανεν οὗτος ὡς ἐπιτευχθεῖσαν διὰ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ρώμης εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰσίδωρος εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν μέγαν ἡγεμόνα ὅτι ἡ ἕνωσις ἡ ἐπελθοῦσα ἦν ἰδιαζόντως ἔνδοξος τῇ Ρωσίᾳ, διότι ὁ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἐπίτροπος (Ἰσίδωρος) ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος εἰς τὸ εὐφρόσυνον γεγονός. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ἰσίδωρος τελέσας μετ' ὀλίγον λειτουργίαν ἀντὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐμνημόνευσε τοῦ πάπα, ἱεροδιάκονος δὲ ἐν στολῇ ἀνέγνω τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ὁ Βασίλειος Γ' τοσοῦτον ἐσκανδαλίσθη ὥστε τὸν μὲν Ἰσίδωρον περιώρισεν εἴς τι μοναστήριον, συνεκάλεσε δὲ σύνοδον ἐπισκόπων πάντων καὶ εὐγενῶν, εἰς ἣν ὑπέβαλε τὸ ζήτημα. Πάντες οἱ ἐν τῇ συνόδῳ ἀνέκραξαν τότε·

«Μέγα ἡγεμών, πάντες ἐκοιμώμεθα καὶ σὺ μόνον ἠγρύπνεις ὑπὲρ ἡμῶν. Σὺ ἀπεκάλυψας τὴν ἀλήθειαν, τὴν πίστιν ἔσωσας καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ἔδειξας τὸ κακόν, ὅπερ διὰ τοῦ μητροπολίτου ἔμελλε νὰ κατασταθῇ μέγα», καὶ κατεδίκασαν τὴν ἕνωσιν καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἰσιδώρου. Ὁ μέγας ἡγεμὼν ἔπεμψέ τινας κληρικοὺς πρὸς τὸν Ἰσίδωρον, ἵνα μεταπείσωσιν αὐτόν· ἀλλ' οὗτος ἔμεινεν ἀμετάπειστος καὶ τότε ἐφυλακίσθη, ἀλλὰ μετὰ διετῆ φυλάκισιν δραπετεύσας (1443) ἀφίκετο εἰς Ρώμην καὶ ἔλαβεν ἔντιμον θέσιν ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν Καρδινάλεων. Τὸν περαιτέρω βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Ἰσιδώρου θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς κατωτέρω ἱστορηθησομένοις.

Ὁ μέγας ἡγεμὼν μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῆς ἑνώσεως καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ἔπεμψεν εὐθὺς πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα δικαιολογήσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχην τὰ ἐναντίον τοῦ Ἰσιδώρου πραχθέντα καὶ ζητήσῃ τὴν εἰς μητροπολίτην Μόσχας προαγωγὴν τοῦ καὶ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ προταθέντος ἐπισκόπου Ρεσάνης Ἰωνᾶ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἡ πρεσβεία ἀφίκηται εἰς τὸ Βυζάντιον μαθὼν ὅτι αὐτοκράτωρ καὶ πατριάρχης ἐδέξαντο τὴν ἕνωσιν ὑποτάξαντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Ρώμην ἀνεκάλεσε ταχέως τὸν Ἰωνᾶν καὶ τότε ὁ μ. ἡγεμὼν ἐνήργησε τὴν ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων ἐκλογὴν τοῦ Ἰωνᾶ τούτου. Ἔκτοτε, ἐπελθούσης μετ' ὀλίγον καὶ τῆς καταλύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες θεωροῦντες ὅτι εἰς αὐτοὺς ἀνῆκε τὸ μέχρι τοῦδε εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ὑπ' αὐτῶν ἀναγνωριζόμενον δικαίωμα, αὐτοὶ ὑπεδείκνυον τοὺς μητροπολίτας Μόσχας, οἵτινες ἄνευ ἀναμίξεως οἱασδήποτε τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὑποδεικνυόμενοι ὑπὸ τοῦ μ. ἡγεμόνος ἐχειροτονοῦντο ὑπὸ ἐπισκόπων τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Βραδύτερον (περὶ τὸ 1490) φαίνεται ὅτι τὸ νέον τοῦτο καθεστὼς τὸ ἐκ τῆς δῆθεν ἑνώσεως τῆς Φλωρεντίας προελθὸν κατ' ἀρχὴν ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἔλαβε νομιμότητα μεχρισοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 16 αἰῶνος ἡ μητρόπολις τῆς Μόσχας προήχθη εἰς πατριαρχεῖον ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ ἡ αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἀνεγνωρίσθη ὑφ' ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (ἰδ. κατωτέρω).

ὁποίας ἤρχοντο νὰ συνεννοηθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὁριστικῶς ὅτι ἡ νέα σύνοδος θέλει συνέλθει εἰς Φερράραν τῇ 8 Ἰανουαρίου 1438. Καὶ ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἀπεφήνατο αὐτὸν ἀργὸν τῇ 24 Φεβρουαρίου, ἀλλ' οἱ ἐν Ἐνετίᾳ Ἕλληνες ἐμάνθανον ἐν τούτοις ὅτι πολλαὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐπεκράτουν διχόνοιαι καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἰδίως δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τὴν τοιαύτην πολεμίαν πρὸς τὸν πάπαν διάθεσιν. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ πάπας καὶ ἐν γένει οἱ ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἵτινες ἐπεθύμουν φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν συγκρότησιν τῆς νέας συνόδου, δὲν ἔπαυον διὰ ποικίλων τρόπων ἀγωνιζόμενοι νὰ προσελκύσωσι τοὺς ἡμετέρους εἰς Φερράραν. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν οἱ περὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἐδίστασαν τῳόντι ἐπί τινα ἔτι χρόνον. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀπεφάσιζον νὰ μεταβῶσιν εἰς Βασιλείαν, πιθανώτατα ἤθελον διακωλυθῆ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων ἔδει νὰ διέλθωσιν. Ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἤθελον διέλθει, ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ ἕνωσις ἤθελε τῳόντι συνομολογηθῆ ἐπὶ ὅροις εὐλογωτέροις, ἀλλ' ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα ἀμφίβολον ἦτο ἂν οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἤθελον συμπράξει, καὶ βέβαιον ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ματαίωσιν πάσης παρ' αὐτῶν συνδρομῆς. Τοὐλάχιστον ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, καίτοι διακηρύξασα τῇ 24 Μαρτίου παράνομον τὸ ἐν Φερράρᾳ συνέδριον, καίτοι συνεδρεύσασα ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, διελύθη κατὰ Μάιον τοῦ 1449, μηδόλως κατ' οὐσίαν περιορίσασα τὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀξίωμα. Τὴν δὲ ἀδυναμίαν αὐτῆς ταύτην γινώσκοντες οἱ ἡμέτεροι καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀδιαλείπτως παραπειθόμενοι, καὶ μὴ θέλοντες, ἴσως δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι, νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε παντελῶς ἄπρακτοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Φερράραν. Καὶ πρῶτος ἀναχωρήσας ἐξ Ἐνετίας τῇ 28 Φεβρουαρίου ὁ βασιλεὺς εἰσῆλθε τῇ 4 Μαρτίου εἰς Φερράραν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ μαρκίων τῆς πόλεως ταύτης «μετὰ μεγάλης τιμῆς, τῶν υἱῶν αὐτοῦ πεζῇ πορευομένων, καὶ οὐρανὸν ὕπερθεν τοῦ βασιλέως αἰωρούμενον κατεχόντων. Οὕτως οὖν προέπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν πάπαν, εἶτ' ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἴδιον παλάτιον αὐτὸν ἤγαγεν». Ὡς πρόφασις τῆς μὴ συγχρόνου ἀφίξεως τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ βασιλέως προετάθη ἡ ἔνδεια τῶν πλοιαρίων δι' ὧν ἔδει νὰ διαπλεύσωσι τὸν Πάδον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ πλοίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ διαπλεύσῃ τὸν Πάδον ὁ πατριάρχης δὲν ἐβράδυνε παντάπασι, διότι ὁ πατριάρχης κατέφθασε τῇ 7 Μαρτίου, ἄλλη προδήλως ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία δι' ἣν προεπορεύθη ὁ βασιλεύς.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐν Φερράρᾳ καὶ ἡ δεξίωσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πάπα.
(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου)

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἱεράρχαι, οἵτινες κατὰ πρῶτον ἔμελλον νὰ συναντηθῶσιν, εἶχον ὑπερφιάλους ἀξιώσεις· καὶ φοβηθεὶς μήπως τούτου ἕνεκεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ αὐτῶν συνεντεύξει ἐπέλθῃ ῥῆξις δυσεπανόρθωτος ἐνόμισε συνετὸν νὰ προσέλθῃ αὐτὸς πρῶτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. Ἐξηγήσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν ἵνα διαπραγματευθῇ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἴσοις ὅροις καὶ ἐπιτυχὼν τοιαύτην ἕνωσιν ἀποβῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι ὁ βασιλεὺς προεπο-

ρεύθη αὐτοῦ εἰς Φερράραν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τούτου δυσαρέσκειάν του εἰπών· « ἢ ὁμοῦ ἔδει ἀφικέσθαι τὸν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην ἢ προηγεῖσθαι τὴν ἐκκλησίαν, οὐ μὴν κατόπιν ταύτην ἀκολουθεῖν». Καὶ ἐνῷ τοιαῦτα ἐφρόνει ὁ πατριάρχης, ὁ πάπας τἀνάπαλιν ἀπῄτει οὐδὲν ὀλιγώτερον εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ ὁ Ἰωσὴφ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πρώτης δεξιώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιερέων, οἵτινες πρῶτοι πάντων προσῆλθον εἰς Φερράραν, « οἱ μὲν ἄρχοντες ἠσπάσαντο τὸν πόδα τοῦ πάπα καὶ ἀναδοχῆς καὶ εὐμενείας ἔτυχον παρ' αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀρχιερέων μὴ ἀσπασαμένων τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἀηδῶς λίαν διετέθη πρὸς αὐτούς». Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος βασιλεὺς δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν τοιοῦτον ἐξευτελισμόν· τοὐλάχιστον ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ πατριάρχης πλησιάσας εἰς Φερράραν τῇ 7 Μαρτίου, ἀπεποιήθη νὰ ἀποβιβασθῇ πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ὁριστικῶς κατὰ τίνα τρόπον θέλει γίνει ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ, ὁ δὲ πάπας ἐπέμεινεν εἰς τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, ὁ βασιλεὺς ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ πατριάρχου. Τελευταῖον ὁ πάπας ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι «διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηταί τις ἐμποδισμὸς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἑνώσεως ἔργον ἀπὸ τῆς παρούσης αἰτίας, παραιτεῖται τὸ ἴδιον δίκαιον». Ἀλλ' ἐνῷ κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν πλήθει ἀρχόντων καὶ παραστάσει μεγάλῃ, μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν παραχώρησιν, μὴ θέλων νὰ καταστήσῃ κατάδηλον αὐτὴν εἰς τοὺς πολλούς, ὥρισεν ὅτι θέλει ὑποδεχθῇ τὸν πατριάρχην παρόντων μόνον τῶν καρδιναλίων, ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, ὅπερ ἐν τούτοις, ὡς θέλει καταστῇ μετ' ὀλίγον κατάδηλον, ἦτο αἴθουσα εὐρύχωρος. Συνήνεσε δὲ εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην ὁ πατριάρχης, καὶ τὴν πρωίαν τῆς 8 Μαρτίου ἐξελθόντες τοῦ πλοίου ὅ τε Ἰωσὴφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας ἀπῆλθον ἔφιπποι καὶ παραπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος, τεσσάρων καρδιναλίων, 25 ἐπισκόπων καὶ πολλῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ παλάτιον ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας. Πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ προαναφερθὲν κελλίον ὁ πατριάρχης μετὰ 6 ἀρχιερέων, τοῦ Τραπεζοῦντος, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας· ὁ δὲ πάπας ὑπεδέχθη αὐτοὺς καὶ ἠσπάσθη ἱστάμενος. Μετὰ σύντομον συνομιλίαν ἐκάθισαν πάντες, καὶ τότε προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χαιρετισμὸν οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ πάπας εἰς ἄλλους μὲν προέτεινε τὴν παρειάν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ πάπας ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι «ἐν καθέδραις ἴσαις κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα», καὶ ἀριστερᾷ ὁ πατριάρχης «ἐν ἑνὶ τῶν δηλωθέντων ὑποποδίων», καὶ μετ' αὐτῶν παρίσταντο δουλοπρεπῶς, λέγει ὁ Συρόπουλος, οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰσελθόντες καὶ προύχοντες τῶν ἀρχιερέων. Ὅθεν, ἂν οἱ ἱεράρχαι ἡμῶν ἀπέφυγον τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως πολὺ ἀπέσχον τοῦ νὰ παρασταθῶσιν ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους προσερχόμενοι. Μετὰ τὸ πέρας τῆς δεξιώσεως ὁ πατριάρχης ἀπῆλθεν ἐν συνοδίᾳ ἁπάντων τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων εἰς τὴν παρασκευασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρεκάθισαν ἅπαντες εἰς γεῦμα δοθὲν πρὸς τιμὴν τῆς ἀφίξεώς των ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἥτις ἦτο Κυριακή, ἐτέλεσαν τὴν θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τινί, πανηγυρικῶς ὅμως ὁπωσδήποτε τῇ ἀδείᾳ τοῦ πάπα, διότι παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν οἱ ἐπισημότατοι τῆς Φερράρας πολῖται καὶ αὐτὸς ὁ μαρκίων μετὰ πολλῆς εὐλαβείας, λαβόντες τὸ ἀντίδωρον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Μετὰ 4 ἡμέρας ὁ πάπας ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν ν' ἀρχίσωσιν αἱ περὶ ἑνώσεως συνδιαλέξεις, ἀλλὰ συνήνεσεν εἰς μικρὰν ἀναβολὴν ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ βασιλέως ὅτι ὁ πατριάρχης ἠσθένησεν ἐκ τῶν

κόπων τῆς ὁδοιπορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐκκλησιαστικῆς συνόδου ἀλλὰ καὶ περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καλὸν ἦτο νὰ προσκληθῶσιν εἰς Φερράραν ἐπὶ τούτῳ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα παρίστησι δυσκολίας τινὰς ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐμφυλίων πολέμων, ὅτι ὅμως ἐντὸς τῶν προσεχῶν τεσσάρων μηνῶν θέλει ληφθῇ ἡ δέουσα καὶ κατὰ τοῦτο πρόνοια.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις ἐφαίνοντο βαίνουσαι ὁπωσοῦν ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν αἱ διενέξεις· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σιτηρεσίου, ὅπερ οἱ Λατῖνοι ὑπέσχοντο νὰ χορηγῶσιν εἰς τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθόντας ξένους. Κατ' ἀρχὰς εἶχε γίνει λόγος νὰ παρέχεται τὸ σιτηρέσιον εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἔπειτα ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ καταβάλλεται εἰς χρήματα. Καὶ ὡρίσθη λοιπὸν ὅτι θέλουσι χορηγεῖσθαι κατὰ μῆνα εἰς μὲν τὸν βασιλέα φλωρία 30, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην 25, εἰς δὲ τὸν δεσπότην 20 καὶ εἰς τοὺς λοιπὸς ἀνὰ 4 καὶ 3. Ὁπόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου εἰς μόνον τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις κατέφυγε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα δουκᾶτα 300. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ σκοπός του ἦτο νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ χρηματικῆς στενοχωρίας εἰς τὸ νὰ τελειώσωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ πιθανῶς τὸ σιτηρέσιον, καὶ τοιοῦτο ὂν τακτικῶς δὲν ἐπληρώνετο, ἐξ οὗ ἀδιάκοπα ἀπέβησαν τὰ τῶν ἡμετέρων παράπονα ἕνεκα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου ζητήματος. Ἔπασχον δὲ τῷόντι οἱ ἄνθρωποι στερήσεις δεινάς, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι, μάλιστα δὲ οἱ ἀκόλουθοι τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Συρόπουλος βεβαιοῖ ὅτι οἱ ***τοῦ βασιλέως γιανίτσαροι*** κατήντησαν νὰ πωλῶσι τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεχυριάζωσι τὰ ἐνδύματα. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ ἀμηχανία τῶν ἀνδρῶν τούτων ὥστε ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος, τοῦ ὁποίου ἰδίως ἐπεκαλέσαντο τὴν συνδρομὴν ὡς μεγάλα δυναμένου παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀφοῦ δὶς καὶ τρὶς εἰς μάτην ἐλάλησε περὶ τούτου πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀφοῦ ἔδωκεν οἴκοθεν αὐτοῖς φλωρίον ἓν καὶ μετά τινας ἡμέρας ἕτερον, κατήντησε νά τοις παραχωρήσῃ τὰ ἱερὰ αὐτοῦ ἐπιμάνικα, ἵνα πωλήσωσιν αὐτὰ καὶ φάγωσι τὸ τίμημα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἡμέτεροι διά τε τὴν σμικρότητα τοῦ σιτηρεσίου καὶ τὴν καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὄνομα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ τῆς φλωρεντινῆς συνόδου ἱστοριογράφος χαρακτηρίζει τοὺς σωματοφύλακας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καθὼς εἴδομεν, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ***γιανιτσάρους*** Καὶ εἰς οὐδένα μὲν ἕτερον τῶν ἡμετέρων συνηντήσαμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον εἰς στρατιωτικόν τι σῶμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Συρόπουλος μεταχειρίζεται αὐτό,πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι, ἀκούοντες τὴν φήμην τῶν ὀσμανικῶν γενιτσάρων, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δανεισθῶσι τὸ ὄνομα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς δὲν ἤρκει ἵνα καταστήσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ***γιανιτσάρους*** ἐναμίλλους τῶν νικητῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς Νικοπόλεως.

Ἄλλην ἀφορμὴν διχονοίας μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἡ εὐλογωτάτη τοῦ πατριάρχου ἀπαίτησις τοῦ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φερράρας, ἵνα λειτουργῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς. Ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο δὲν ἀπόκειται εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως· ὁ δὲ ἐπίσκοπος εἶπεν ὅτι οἱ μὲν μείζονες τῶν ναῶν δὲν δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐκκλησιαζομένου πολλοῦ λαοῦ, οἱ δὲ μικρότεροι δὲν θέλουσιν εὐχαριστήσει τὸν πατριάρχην. Καὶ

ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ δὲν ἐδόθη τὸ ζητούμενον. Ἀλλ' ἡ σπουδαιοτέρα ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρεια ἦτο νὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ δύο ἐκκλησίαι θέλουσι παρασταθῇ ἐν τῇ συνόδῳ. Μετὰ μακρὰς δὲ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις ἀπεφασίσθη τελευταῖον πῶς καὶ πότε θέλουσι συνέλθει κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι. Τῇ ἐνάτῃ Ἀπριλίου ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι τῆς ἐν Φερράρᾳ μητροπόλεως. Δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ ἐκάθισεν ὁ πάπας ἐπὶ θρόνου φέροντος οὐρανὸν καὶ ὑψηλοτέρου ὄντος πάντων τῶν λοι-

Μετάλλιον τοῦ Βίκτωρος Πισάνου παριστάνον Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον

πῶν· κατωτέρω ὑπῆρχε θρόνος κενὸς προσδιωρισμένος διὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· ἔπειτα ἐκάθισαν ἐπὶ ἑδρῶν οἱ καρδινάλιοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι, οἱ διδάκτορες, οἱ ἁπλοῖ ἱερωμένοι καὶ τελευταῖον οἱ παρευρεθέντες εὐάριθμοι τῶν ἡγεμόνων πρέσβεις, οἱ πρίγκιπες, οἱ δοῦκες, οἱ μαρκίωνες καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως εὐπατρίδαι. Ἀφοῦ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία λατινιστί, εἰσῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὀρθῶν ἱσταμένων ἁπάντων τῶν Λατίνων. Οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελέσει τὴν ἰδίαν λειτουργίαν, προσελθόντες παρετάχθησαν ἀριστερᾷ τοῦ ἱεροῦ ὡς ἑξῆς. Κατέναντι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γερμανίας θρόνου ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνου ἄνευ οὐρανοῦ ὁ τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκράτωρ· ἐπὶ θρόνου μικροτέρου ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφός, ὁ δεσπότης Δημήτριος· ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου οἱ πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας, καὶ τῆς Βλαχίας, οἱ αὐλικοί, οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες. Παρὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἵστατο θρόνος ὀλιγώτερον ὑψηλὸς προωρισμένος διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὅμως δὲν παρευρέθη διὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαν αὐτοῦ ἀσθένειαν· περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἵσταντο οἱ πέντε αὐτοῦ διάκονοι· ἐπὶ δὲ ἑδρῶν κατωτέρων ἐκάθισαν οἱ τοποτηρηταὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων· ἔπειτα οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ τελευταῖον οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἡγούμενοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Ἄθω. [«Αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγίου ῥωμαϊκοῦ »κράτους καὶ αἱρετὸς βασιλεὺς Γερμανῶν ἦν τότε ὁ ἐκ τοῦ λουξεμβουργικοῦ

»οἴκου κληρονομικὸς βασιλεὺς τῆς Βοημίας Σιγισμοῦνδος. Ὅτε τῷ 1414 ἐγένετο ἐκλογὴ »τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας, ὁ Σιγισμοῦνδος ὑποστηριχθεὶς ἰσχυρῶς ἐν τῇ ἐκλογῇ »αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Νυρεμβέργης (τῆς ἀνηκούσης σήμερον τῷ βαυαρικῷ κρά- »τει) Φρειδερίκου ***Χοεντζόλλερν*** ἔδωκε τούτῳ πρὸς ἀμοιβὴν ὡς ***φέουδον*** τὴν περὶ τὸ »Βερολῖνον ***μαρκονίαν*** Βρανδεμβούργου, ἧς ἦν ἕως τότε αὐτὸς ὁ φεουδαλικὸς κύριος »(μαρκίων), καὶ ἔκτοτε ἱδρύθη ἐν Βρανδεμβούργῳ καὶ Βερολίνῳ τῇ πρωτευούσῃ ἡ δυνα- »στεία τῶν Χοεντζόλλερν, ἧς οἱ δυνάσται ἀπὸ μαρκιώνων καὶ ἐκλεκτόρων Βρανδεμβούργου »ἐγένοντο ὕστερον καὶ κληρονομικοὶ βασιλεῖς τοῦ πρωσσικοῦ κληθέντος κράτους, εἶτα δὲ »ἀπὸ τοῦ 1871 πρόεδροι καὶ ἡγεμόνες τοῦ νεοσυστάτου γερμανικοῦ κράτους τῶν ὁμο- »σπόνδων, ἡγεμόνες προσωνυμούμενοι καὶ «γερμανοὶ αὐτοκράτορες». Ὁ Σιγισμοῦνδος »ἐτελεύτησε (9 Δεκεμβρίου 1437) μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐν Φερράρᾳ συνόδου, »ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ὡς αἱρετὸς βασιλεὺς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγ. ρωμ. »κράτους ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Ἀλβρέχτος Β΄ ὁ ἀψβουργικὸς ἐτελεύτησε μετὰ ἓν ἔτος »(1438), διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Φρειδερῖκος Γ΄ ὡς βασιλεὺς Γερμανῶν »καὶ ρωμαῖος αὐτοκράτωρ (1439—1493). Εἰς τὰς ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ συνόδους »δὲν παρευρέθη ὁ αὐτοκράτωρ, διὰ τὴν ἑξῆς αἰτίαν. Ἀφοῦ ὁ παπας Εὐγένιος Δ΄ ἐπω- »φελούμενος τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ νέας ζητῶν νὰ περιβάλῃ »αἴγλης τὴν παπικὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἑνώσεως ταύτης ἐτόλμησε ν᾿ ἀποκηρύξῃ τὴν ἐν Βασι- »λείᾳ σύνοδον, ἀνακαλέσας ἐκεῖθεν τοὺς ληγάτους αὐτοῦ, συνεκρότησε δὲ ἰδίαν σύνοδον »οἰκουμενικὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ εἶτα ἐν Φλωρεντίᾳ, ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἥτις εἶχε κηρύξει »ἑαυτὴν ἀρχῆθεν ὑπερτέραν τοῦ πάπα, ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἀταράχως, ἀλλ᾿ »ἀντιπαπικῶς, καὶ ἐψηφίσατο σπουδαιοτάτας μεταρρυθμιστικὰς διατάξεις, δι᾿ ὧν μέγα »ἐκτήσατο κῦρος ἐν τῇ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας Γερμανίᾳ. Ἐνταῦθα οἱ γερμανοὶ ἡγεμόνες »ἠναγκάσθησαν νὰ συνταχθῶσι τὸ πλεῖστον μετὰ τῆς συνόδου, οἱ δὲ αὐτοκράτορες Σιγι- »σμοῦνδος Α,΄ Ἀλβρέχτος Β΄ καὶ Φρειδερῖκος Γ΄ ἐκυμαίνοντο μεταξὺ συνόδου καὶ πάπα. »Διὰ τοῦτο ἐν τῇ μεγάλῃ συνελεύσει τῶν ἡγεμόνων τῆς αὐτοκρατορίας (εἰς ἣν ἐδικαιοῦντο »πλὴν τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων νὰ παρίστανται καὶ ἄλλοι εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες, τοῦ αὐτο- »κρατορικοῦ ἀξιώματος θεωρουμένου ὡς ἀρχῆς καθόλου εὐρωπαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς) »τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 1439 ἐν Μογουντίᾳ παρέστησαν, πλὴν τῶν πολλῶν γερμανῶν »ἡγεμόνων καὶ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλβρέχτου Β΄, ἀπεσταλμένοι τοῦ »βασιλέως τῆς Γαλλίας, Καστιλλίας, Πορτογαλλίας, τοῦ δουκάτου τοῦ Μεδιολάνου. Καὶ »ἡ μεγάλη αὕτη τῶν ἡγεμόνων συνέλευσις ἐδέξατο καὶ ἐπεδοκίμασε τὰ ὑπὸ τῆς οἰκουμ. »συνόδου τῆς Βασιλείας θεσπισθέντα. Ἐντεῦθεν δὲ λαβοῦσα νέον θάρρος ἡ σύνοδος, »ἥτις καὶ πρότερον τὴν ἐν Φερράρᾳ σύνοδον εἶχε κηρύξει «***παρασυναγωγὴν***» καὶ τοὺς »ἀποτελοῦντας αὐτὴν εἶχε καλέσει πρὸ τοῦ δικαστικοῦ αὐτῆς βήματος, καὶ τὸν πάπαν »Εὐγένιον Δ΄ εἶχε καταδικάσει εἰς ἀργίαν, νῦν ἐν συνεδρίᾳ τετρακοσίων μελῶν ἐψηφίσατο »τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἐναντίον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θριαμβεύοντος »πάπα Εὐγενίου Δ΄ καὶ ἐν τῷ ψηφίσματι τῆς καθαιρέσεως ἀπηγορεύετο διὰ ***κανονικῶν*** »ποινῶν πᾶσα ὑπακοὴ εἰς τὸν Εὐγένιον Δ΄, ἐψηφίσθη δὲ ὑπὸ τῆς συνόδου ὡς πάπας »ἐκ λαϊκοῦ προχειρισθεὶς ὁ ἐπὶ ἁγιότητι βίου περιαδόμενος ἀρχηγὸς τῶν ἱπποτῶν τοῦ »Ἁγίου Μαυρικίου κόμης ***Ἀμαδαῖος*** τῆς Σαβοΐας. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἀνέκαθεν ὢν εὐσε- »βέστατος, μετὰ τὸν πρό τινος ἐπελθόντα θάνατον τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καταλιπὼν τὴν »κυβέρνησιν τῆς χώρας εἰς τὸν υἱὸν εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Γενεύην διάγων ἐνταῦθα βίον »ὅλως μοναχικὸν καὶ ἀσκητικόν, ἑπτάκις τοῦ ἡμερονυκτίου προσευχόμενος καὶ τὰς ἡμέρας »διάγων ἐν ὁσιότητι καὶ εὐσεβείᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ κατὰ τῆς ἀπὸ λαϊκοῦ ἀμέσου προ-

»χειρίσεως αὐτοῦ εἰς ἀρχιερέα καὶ δὴ εἰς ἄκρον ἀρχιερέα γενομένη ἀντίρρησις δὲν ἔτυχε »προσοχῆς. Ὁ Ἀμαδαῖος δεξάμενος τὴν ἐκλογὴν μετέβη τῷ 1440 εἰς Βασιλείαν, ἔνθα ἐν »μέσῳ συρροῆς λαοῦ ἀπείρου προχειρισθεὶς ἀρχιερεὺς ἀνηγορεύθη πάπας Φῆλιξ Ε'. Οἱ »ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐδίστασαν ν' ἀναγνωρίσωσιν ἐπισήμως τὸν Φήλικα Ε', εἰ καὶ »πᾶσα σχεδὸν ἡ ἐκτὸς Ἰταλίας Εὐρώπη εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Εὐγένιος Δ' »προέβαλεν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὡς ἀσπίδα κρατερὰν τὴν διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου »ἐνεργουμένην ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἠθικὴν αἴγλην ἣν περιεβάλλετο »προκαθήμενος συνόδου ἐν ᾗ παρεκάθηντο ὁ πρωθιεράρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκ»κλησίας, ὁ πατριάρχης ὁ οἰκουμενικὸς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν λοιπῶν πατριαρχείων »καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι μεγάλοι ἀρχιεπίσκοποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς »καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων Ἰωάννης Παλαιολόγος. Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ αἴγλη συνεκράτει »ἰσχυρῶς τὴν ἄλλως δεινῶς κλονουμένην θέσιν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως τῆς Δύσεως. Ὥστε ὡς »ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν περιστάσεων τὸ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ζήτημα εἶχε κατα»στῆ καὶ ζήτημα ἐσωτερικὸν κομματικὸν οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπὶ ἑπτὰ »περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Φήλικος Ε' διήρκεσεν ἡ μετέωρος αὕτη ἐν τῇ Δυτικῇ »Ἐκκλησίᾳ κατάστασις. Ἐν τούτοις κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα δὲν ἔλειπον καὶ ἐνέρ»γειαι ἑκατέρωθεν πρὸς ἄρσιν τοῦ σχίσματος μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ἰδίως καὶ τοῦ πάπα. Ὁ »Εὐγένιος Δ' οὐ μόνον ἀνεγνώρισεν ἱκανὰ τῶν ψηφισθέντων ὑπὸ τῶν συνόδων Κων»σταντίας καὶ Βασιλείας ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ γενομένας ἐν Γερμανίᾳ καὶ »ἀλλαχοῦ διοικητικὰς πράξεις τῆς συνόδου. Τέλος τὸν πάπαν Εὐγένιον Δ' ἀποθανόντα »τῷ 1447 διεδέξατο ὁ περίφημος Νικόλαος Ε', ἀνὴρ λίαν πεπαιδευμένος καὶ ἰδίως »ἐραστὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ καθόλου τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, πρὸς δὲ »ζηλωτὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Ὁ »Νικόλαος Ε' συνωμολόγησε τῷ 1448 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερῖκον Γ' τὴν περί»φημον σύμβασιν (concordat) τοῦ Ἀσαφενβούργου ἢ τῆς Βιέννης, δι' ἧς ἡ τέως ἀπό»λυτος ἐκκλησιαστικὴ διοικητικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα περιωρίζετο ἐν πολλοῖς, μεριζομένη »μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος ἕν τε τῇ ἁγ. ρωμ. αὐτοκρατορίᾳ (ἐν Γερμανίᾳ κυρίως) καὶ ἐν »τοῖς κληρονομικοῖς κράτεσι τῶν Ἀψβούργων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ταύτῃ συνωμολογήθη»σαν βραδύτερον συμβάσεις ἀνάλογοι μεταξὺ τῆς παπικῆς αὐλῆς καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν »κυβερνήσεων. Διὰ τούτων πάντων ἤρξατο κατὰ μικρὸν ἀνυψουμένη αὖθις ἐν Εὐρώπῃ »ἡ ἠθικὴ δυναμις καὶ ῥοπὴ τοῦ ἐν Ρώμῃ πάπα. Ἡ παπικὴ αὐλὴ τῆς Ρώμης, ἥτις εἶχε »διαλύσει πρὸ πολλοῦ, ἐννοεῖται, ἄνευ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος, τὴν σύνοδον τῆς Βασι»λείας, νῦν ἐζήτει νὰ κλείσῃ τὰς αἰθούσας τῶν συνεδριῶν διὰ τοῦ προϊσταμένου τοῦ »ἱεροῦ δικαστηρίου τῆς Βασιλείας. Ἀλλ' ἡ σύνοδος μαθοῦσα τὴν τοιαύτην ἐπιβουλὴν »μετέθηκεν ἑαυτὴν εἰς τὴν Λωζάννην τῆς Ἑλβετίας, ἔνθα ἥδρευεν ὁ πάπας Φῆλιξ Ε', »εἶτα δὲ ἀπεφάσισε νὰ μετοικήσῃ εἰς Λούγδουνον (Λυὼν) καὶ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστα»σίαν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν Λουγδούνῳ ἐπεκράτησαν οἱ φίλοι τῆς »εἰρήνης καὶ τῆς διαλλαγῆς, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ σφόδρα πεπαιδευμένος πρόεδρος τῆς συνό»δου ἀρχιεπίσκοπος τῆς γαλλικῆς πόλεως Ἀρελάτης (Arles) καρδινάλις Λουδοβῖκος Ἀλ»λεμάν (Allemand). Μεταξὺ τούτου καὶ τῶν πρέσβεων τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας καὶ »τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πριγκίπων ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐκλεκτόρων Κολωνίας καὶ Τρεβή»ρων καὶ τῶν ἐκλεκτόρων ἡγεμόνων Σαξονίας καὶ Παλατινάτου ἀπεφασίσθη νὰ προτρέψωσι »τὸν Φήλικα Ε' εἰς παραίτησιν. Ἀφοῦ δὲ συνεφωνήθησαν οἱ ὅροι καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς »παραιτήσεως, καθ' ἃς ὁ Φῆλιξ Ε' μετὰ τὴν παραίτησιν ἔμελλε νὰ ἔχῃ τὴν πρώτην ἐν τῇ »Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὸν πάπαν θέσιν καὶ τιμὴν ὡς καρδινάλις καὶ ἐπίσκοπος Σαβίνης, γενι»κὸς ἔξαρχος παπικὸς ἐν τῷ δουκάτῳ Σαβοΐας καὶ Πεδεμοντίου καὶ ἐν τῇ παρακειμένῃ »μαρκιονίᾳ Μομφερράτου καὶ Σαλοῦτε, ἐν Ἀόστῃ, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Λυὼν ταῖς ἐντεῦθεν

»τοῦ ποταμοῦ Σαὼν καὶ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐπαρχίαις Ἀόστης, Λωζάννης, Βασιλείας. »Στρασβούργου, Χούρ, Κωνσταντίας καὶ ἄλλαις τισὶν ἐπαρχίαις διοικῶν ἐκκλησιαστικῶς »πάσας τὰς χώρας ταύτας ὅλως αὐτεξουσίως καὶ ἐλευθέρως. Τούτων γενομένων προθύμως »παρῃτήσατο ὁ Φῆλιξ Ε΄ τὸ παπικὸν ἀξίωμα «χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας» »(1449), ἡ δὲ σύνοδος οὐχὶ ἀνεγνώρισεν, *ἀλλ' ἐξέλεξεν* ὡς πάπαν τὸν Νικόλαον Ε', »καὶ ἀπεφάσισε καὶ ἐκήρυξε τὴν διάλυσιν ἑαυτῆς, ὁ δὲ πρόεδρος αὐτῆς, ὁ προμνημονευ- »θεὶς καρδινάλις ἐπίσκοπος Ἀρελάτης Λουδοβῖκος Ἀλλεμάν, ὃν ὁ Εὐγένιος Δ΄ εἶχε κη- »ρύξει ἔκπτωτον τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ, ἐγένετο πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν χορείαν τῶν καρ- »διναλέων. Οὕτως ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία σύμπασα ἡνώθη πάλιν μετὰ σχίσμα 80 περίπου »ἐτῶν ὑπὸ τὴν ἑνιαίαν ἀρχὴν τοῦ πάπα Νικολάου Ε΄, ὑφ' οὗ καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν »ἐφάνη ὅτι ἐπεσφραγίσθη ἡ καὶ μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἕνωσις, διὰ τῆς ἐν »Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τελεσθείσης τῇ 12 Δεκεμβρίου »1452 ἑλληνολατινικῆς ἱερουργίας καὶ λειτουργίας. Ἐπὶ τοῦ πάπα δὲ τούτου ἔπεσε καὶ »ἡ μεγάλη πόλις, οὐδεμίαν δυνηθέντος τούτου παρ' ὅλον τὸν φιλελληνισμὸν καὶ τὸν φιλο- »χριστιανισμὸν αὐτοῦ νὰ προσενέγκῃ σπουδαίαν βοήθειαν εἰς τὸ πῖπτον κράτος καὶ τὴν »πίπτουσαν βασιλεύουσαν πόλιν»].

Ἐκ τῆς ἀντιπαρατάξεως ταύτης τῶν Λατίνων καὶ τῶν ἡμετέρων κατέστη πάλιν πρόδηλον ὅτι παρέστημεν ὡς ὑποδεέστεροι· ἰδίως δὲ ἐματαιώθη τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ ὄνειρον τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἅμα μὲν τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἰσοτιμίαν, ἅμα δὲ αὐτοτελῆ τινα πρὸς τὸν ἴδιον βασιλέα τάξιν. Διότι, ἐνῷ ὁ θρόνος τοῦ βασιλέως ἦτο κατά τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ὕψος κατώτερος τοῦ παπικοῦ, ὁ τοῦ πατριάρχου ἦτο πάλιν ταπεινότερος καὶ τοῦ βασιλικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον δεινόν, καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἤρισαν πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτείων, καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς τοιαύτην ἢ τοιαύτην τάξιν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ σκάνδαλα. Ὁπωσδήποτε, ἀπαρτισθείσης κατὰ τὰ ἀνωτέρω τῆς συνόδου, ἀνεγνώσθη τὸ περὶ τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς διάταγμα τοῦ πάπα διαλαμβάνον ὅτι τῇ ῥητῇ συναινέσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλων τῶν ἐν Φερράρᾳ παρευρισκομένων πατέρων κηρύττεται ἀρξαμένη ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκληθεῖσα σύνοδος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς· «καὶ κηρύττομεν», ἔλεγε τὸ διάταγμα, «καὶ δίδομεν διορίαν ἀπὸ τοῦ νῦν μῆνας τέσσαρας εἰς «ὅλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ῥηγᾶτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλθωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κονσιλίου τῆς Βασιλείας καὶ οἱ τῆς «Ρώμης καὶ πᾶς χριστιανός. Ὅστις βούλεται οὖν ἐλθέτω ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, »καὶ ὅστις καταφρονήσει τὴν ἁγίαν σύνοδον καὶ οὐδὲ ἔλθῃ ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, ἵνα μένῃ ὑπὸ κανόνα ἀφορισμοῦ, ἐὰν μὴ στέρξῃ ὅσα ποιήσει ἡ σύνοδος αὕτη ἡ νενομοθετημένη». Ἀλλ' οἱ τέσσαρες μῆνες καὶ κατόπιν δύο ἕτεροι προστεθέντες, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα πρόφασις εἰς τοὺς καθυστεροῦντας, παρῆλθον, οὐδενὸς ἀποκριθέντος εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Καστιλλίας, τῆς Πορτογαλλίας, τῆς Ναυάρας, ὁ δοὺξ τῶν Μεδιολάνων καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ἠγωνίσθησαν εἰς μάτην νὰ συνδιαλλάξωσι τὸν Εὐγένιον μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ ἑδρευόντων πατέρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξηκολούθουν συνεδρεύοντες ἰδίᾳ, ἐν Φερράρᾳ δὲ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον οἱ ἡγεμόνες ἢ πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐλύπει σφόδρα τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον ὁσημέραι ἐπείθετο ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν πραγματικὴν συνδρομὴν ἐκ τοῦ διαβήματος αὐτοῦ, καὶ ἵνα διασκεδάσῃ τὴν θλῖψίν του διήγαγεν ἐν κυνηγεσίοις τοὺς ἓξ τούτους μῆνας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἐν τῷ μεταξὺ παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τεσσάρων ζητημάτων περὶ ὧν διεφώνουν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἤτοι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων

γενομένης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τῶν λέξεων ***καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ***, περὶ τῆς φύσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἀζύμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Τῇ 8 Ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα τῆς συνόδου συνεδρίασις ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀφίξεως, ἔν τινι

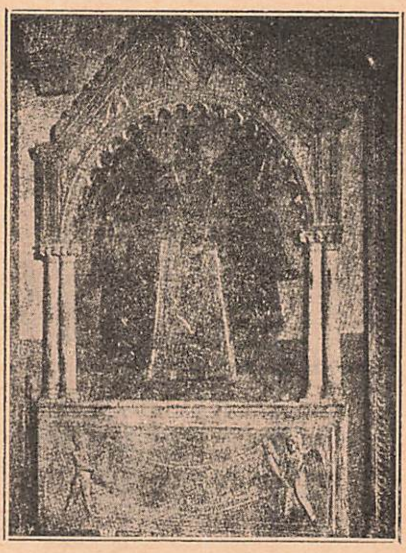

Ἰωάννης Παλαιολόγος
(Εἰκὼν τοῦ Μπενότσο Γκότσολο ἐν Φλωρεντίᾳ)

παρεκκλησίῳ τοῦ ἀνακτόρου ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς πρώτης συνεδριάσεως τάξιν· ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπαρατεταγμένων ἀντιπροσώπων ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν ἐκάθισαν ἐπὶ δύο βάθρων ἀντικρὺ κειμένων ἓξ ἕλληνες καὶ ἓξ λατῖνοι θεολόγοι, ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν προκειμένων ζητημάτων συζήτησιν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν ἑρμηνεύς, ὁ ἐξ Εὐβοίας καταγόμενος Νικόλαος Σεκονδῖνος. Τὴν συνεδρίασιν ταύτην παρηκολούθησαν τρισκαίδεκα ἕτεραι, ὧν ἡ τελευταία συνεκροτήθη τῇ 8 Δεκεμβρίου 1438. Ὅλα τὰ προαναφερθέντα ζητήματα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐξ ἴσου σπουδαῖα· σπουδαιότατα πάντων ἦσαν τὸ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ ***καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ*** καὶ τὸ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα. Ἀλλὰ καίτοι περὶ τοῦ πρώτου ἐκ

τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἀδιακόπως φιλονεικήσαντες καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ ῥήτορες τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰς οὐδὲν εἶχον περιέλθει συμπέρασμα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ὅτε ἐκραγείσης λοιμώδους νόσου ἐν Φερράρᾳ μετετέθη ἡ σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐκεῖ ἐπανελήφθησαν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1439 αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς καὶ ἐξηκολούθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀκανθώδους ἐκείνου θέματος συζητήσεις. Ὁ πατριάρχης εἰς οὐδεμίαν τῶν συνεδριάσεων τούτων παρευρέθη, διότι ἦτο πάντοτε ἀσθενής· μετεῖχεν ὅμως τῶν πλείστων κατ' ἰδίαν διαβουλίων, ἐν οἷς κυρίως προαπεφασίζετο ἡ τῶν ζητημάτων λύσις. Εἰς τὰ διαβούλια ταῦτα πρωταγωνιστῶν διετέλει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐπέσπευδε τὴν ἕνωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καταρτισθείσης ἅπαξ αὐτῆς, οὕτως ἢ ἄλλως, θέλει ἐπιτύχει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ τοσοῦτον δύσκολος ἀναδειχθεὶς περὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς ἰσοτιμίας τύπους, ὑπῆρξεν εὐκολώτατος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τῆς κοινῆς λοιπὸν ἐνεργείας τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου περιῆλθον τελευταῖον οἱ ἡμέτεροι κατὰ πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως· «Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν, τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀιδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς *διὰ* ἐνταῦθα σημαινούσης αἰτίαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως».

Ὁ τάφος τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ ἐν Φλωρεντίᾳ

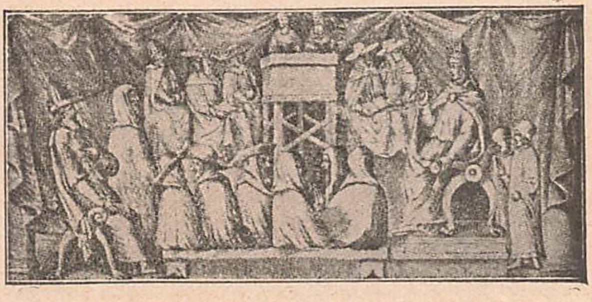
Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ λύσις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ εἰμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν. Τρισκαίδεκα μὲν ἱεράρχαι ἠσπάσαντο αὐτήν. Ὡσαύτως οἱ πρέσβεις τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μολδαυίας ἀπεφήναντο ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ἡρακλείας, Μονεμβασίας, Ἀγχιάλου, Τραπεζοῦντος, Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς Γεωργίας πρέσβεις ἀντέστησαν ἐκθύμως εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Οὐδὲν ἧττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προέβη θαρρούντως εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἔχων πάντοτε συνεργὸν πρόθυμον τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπεβίωσε μὲν μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ ἐδήλωσεν ὅτι «πάντα ἅτινα νοεῖ καὶ ἅτινα δογματίζει ἡ ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ συμπειθόμενον ἀφιερώνω». Ταύτην δὲ τὴν ὁμολογίαν ἀφεὶς ἐκ τῶν ἐπιθανάτων αὐτοῦ χειλέων ἐτελεύτησεν ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σάντα Μαρίας Νεβέλλας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται ὁ τάφος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου εἰκών, ἣν ἀμέσως δια-

κρίνει ὁ ἕλλην περιηγητὴς ἀφ᾽ ὅλων τῶν λοιπῶν τοῦ ναοῦ εἰκόνων διὰ τοὺς ὅλως ἰδιάζοντας ἀνατολικοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὅσα συνεζητήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὡς πρὸς μὲν τὰ περὶ τοῦ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου συνεφώνησαν ἵνα ἑκατέρα τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν ἢ μὲν ἱερουργῇ τὸ ἄζυμον, ἢ δὲ τὸ ἔνζυμον. Δὲν διεφώνησαν δὲ πολὺ οὐδὲ ὡς πρὸς τὸ καθαρτήριον ἢ πουργατόριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐφέσου εἶπε, κατὰ Συρόπουλον, ὅτι «ὀλίγην εὑρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ». Περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ πάπα δεινοτάτη πάλιν ἐξερράγη ἔρις. Οἱ περὶ τὸν πάπαν ἀπήτουν νὰ ἀνομολογήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ρητῶς ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κρίνοντα καὶ κυβερνῶντα τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον καὶ ποιμένα αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἀπεποιοῦντο τὸ τοιοῦτον, ἀλλ᾽ ἐπέμενον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὁμολογίαν ἐκείνην ἡ ρῆσις ***κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων***, καὶ προσέτι ***σῳζομένων τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς***. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Λατίνους καὶ ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐναγώνιοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀμφισβητήσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως ἠπείλησεν ὅτι θέλει ἀναχωρήσει. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὅστις ἐφάνη τοσοῦτον εὔκολος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ζήτημα, ἐπέμεινε πεισματωδῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διότι ᾐσθάνετο ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ θυσιάσωσι τὰ προνόμια ταῦτα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀντιπρόσωποι. Τότε ἐνόησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποκύψωσιν εἰς μικράν τινα παραχώρησιν· νὰ παραδεχθῶσι δηλαδὴ τοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προτεινομένους περιορισμούς, ἀλλ᾽ ἀφοῦ ἀπονείμωσιν εἰς τὸν πάπαν τοσοῦτον ὑπέρογκα δικαιώματα ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ περιορισμοὶ νὰ φαίνωνται οὐδετερούμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ ἐξουσίας. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὅτι ὁ ἱερὸς ἀποστολικὸς θρόνος καὶ ὁ πάπας Ρώμης ἔχει τὸ πρωτεῖον ἐφ᾽ ἅπαντος κόσμου, ὅτι ὁ πάπας Ρώμης εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀποστόλων Πέτρου, ὁ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπίτροπος, ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι αὐτῷ μετεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ ποιμαίνειν, κυβερνᾶν καὶ διοικεῖν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καθ᾽ ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται. Ἀνενεώθη δὲ συγχρόνως ἡ ὑπὸ τῶν κανόνων παραδοθεῖσα τάξις τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, καθ᾽ ἣν ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι δεύτερος μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον, κατόπιν δ᾽ αὐτοῦ ἔρχονται οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τηρουμένων ὅλων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων.

Ἐπέτυχον ἆρά γε διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου οἱ Λατῖνοι τὴν νίκην ἣν μετὰ τοσούτου ζήλου ἐπεδίωκον; Βεβαίως τὸ πρῶτον μέρος τῆς δηλώσεως ἀνηγόρευε τὸν πάπαν κύριον ἀπόλυτον ἁπάσης τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ᾽ εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι τὸ δεύτερον τῆς δηλώσεως μέρος περιώριζεν οὐσιωδῶς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην κυριότητα, διότι πρὸς τὸν ἀκριβέστερον αὐτῆς προσδιορισμὸν παρέπεμπεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δήλωσις μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ὑπερόγκων τοῦ πάπα δικαιωμάτων ἐπιφέρουσα «καθ᾽ ὃν τρόπον ***καὶ*** ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται», ἐφαίνετο ἀνομολογοῦσα ὅτι αἱ σύνοδοι καὶ οἱ κανόνες ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην τοῦ πάπα κυριαρχίαν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ κανόνες καὶ αἱ σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν ταύτην, τὸ ζήτημα ἔμεινε πάντοτε ἐξηρτημένον ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων

καὶ τῶν κανόνων, τοὐλάχιστον τῶν πρακτικῶν τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχυόντων κανόνων, ἑρμηνείας ἥτις ἀβιάστως γινομένη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερόγκων ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Πλὴν τούτου ἡ δήλωσις διαρρήδην ἀνωμολόγει τὴν τήρησιν ὅλων τῶν προνομίων καὶ δικαίων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν· ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ προνόμια ταῦτα, ὅπως ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐδόλως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν, ἣν ἠξίου νὰ λάβῃ ἐπ᾿ αὐτῆς ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὅρου τῆς ἑνώσεως ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας

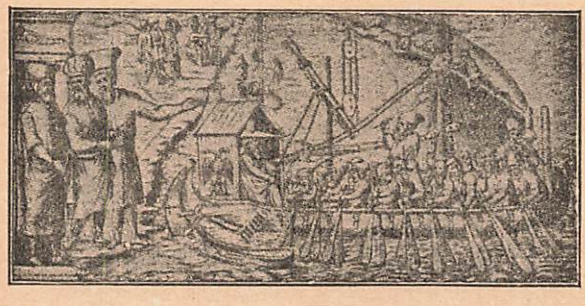
(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου)

Ἡ προκειμένη δήλωσις λοιπὸν δὲν ἔλυε τὸ ζήτημα· ἦτο ἁπλοῦς τῶν δύο μερίδων συμβιβασμός, τοῦ ὁποίου ἅπασα ἡ ἀξία ἐξήρτητο ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἑρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ἀφ᾿ ἑτέρου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ παρεχωρήσαμεν τὰ πάντα σχεδὸν καὶ πλὴν τούτου οἱ ἡμέτεροι ἐφοβοῦντο μήπως ὁ βασιλεὺς καί τινες τῶν ἱεραρχῶν, ἐπειγόμενοι νὰ λάβωσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πάπα, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἑρμηνεύσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ἐννοεῖ ἕκαστος πῶς τινὲς μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, βραδύτερον δὲ πάντες σχεδὸν ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς προδοσίαν καὶ κατεξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἑνώσεως ὡς θυσιαζούσης οὐ μόνον τὰ δόγματα ἀλλα καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁπωσδήποτε ὁ περὶ ἑνώσεως ὅρος γραφεὶς ἐν μὲν τῷ ἡμίσει μέρει τῆς αὐτῆς μεμβράνης λατινικῶς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἡμίσει ἑλληνικῶς, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τῇ 5 Ἰουλίου 1439, ἀθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἐν ᾧ κατῴκει ὁ βασιλεύς, ὅστις καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν. Ἡ θέσις ἐν ᾗ ἔμελλε νὰ ὑπογραφῇ ὁ ἀποθανὼν οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἔμεινε κενή. Κατόπιν δὲ ἤρχοντο αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν καὶ προσέτι 14 μὲν ἀρχιεπισκόπων, 12 δὲ κατωτέρων ἱερωμένων, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου. Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ἐνόμισεν ὅτι θέλει διαφύγει τὴν ὑπογραφὴν προτείνων ἀσθένειαν, ἀλλ᾿ ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ. Μία μόνη μέχρι τέλους ἔλειψεν ὑπογραφή. Ὅταν ὁ πάπας ἐνυπογράψας τὸν ὅρον ἠρώτησεν ἂν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου, ἤκουσε δὲ ὅτι ὄχι, «λοιπόν, εἶπεν, ἐποιήσαμεν οὐδέν». Μετὰ τὸν πάπαν ἐπέθηκαν τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν 8 καρδινάλιοι, 61 ἐπίσκοποι καὶ 46 ἕτεροι ἱερωμένοι, τὸ πλεῖστον ἡγούμενοι. Ἐγένοντο δὲ τοῦ ὅρου ἀπόγραφα ἀπαράλλακτα τέσσαρα, ἐξ ὧν ἓν μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ἀνηρτημένον εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης, ὅπου ὁ Ἕλλην προσερχόμενος δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἰδιοχείρως γεγραμμένα ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀναλάβωσι τοσοῦτο μὲν φοβεράν, τοσοῦτο δὲ ματαίαν ἀποβᾶσαν εὐθύνην.

Τοιουτοτρόπως ἐγένετο ἡ πολυθρύλητος αὕτη ἕνωσις. Τίνα ἄρά γε ὑπῆρξαν τὰ

πρακτικὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἕλληνες ἐπορίσθησαν ἐκ τῆς θυσίας εἰς ἣν καθυπεβλήθησαν; Ἔλαβον τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ προσέτι 300 μὲν ἄνδρας, ὧν τὴν συντήρησιν ἀνέλαβεν ὁ πάπας ἐφ᾿ ὅρου ζωῆς, δύο δὲ γαλέρας. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὗτος ὑπέσχετο προσέτι τῷ βασιλεῖ νὰ παράσχῃ μὲν αὐτῷ 20 μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα ἐπὶ 6 μῆνας ἢ 10 ἐπὶ ἓν ἔτος, νὰ προτρέψῃ δὲ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης νὰ δράμωσι διὰ ξηρᾶς εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ψιλαὶ ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ πάπας ἠγωνίσθη ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ εἰμὴ κατ᾿ ἐλάχιστον· ὥστε—ἄκουσμα ἐλεεινόν—πᾶσα ἡ ἄμεσος ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην τῶν πατροπαραδότων αὐτοῦ δογμάτων καὶ δικαιωμάτων περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπικουρίαν 300 ἀνδρῶν καὶ 2 γαλερῶν! Τί τὸ ἄπορον λοιπὸν ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετὰ διετῆ καὶ ἐπέκεινα ἀπουσίαν ὑπέστρεψαν τῇ 1 Φεβρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πλεῖστοι μετενόησαν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἤρχισαν νὰ καταρῶνται δημοσίᾳ τὴν διαγραφὴν αὐτῶν; «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες», λέγει ὁ Δούκας, «καὶ οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ σύνηθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες πῶς τὰ ὑμέτερα; πῶς τὰ τῆς συνόδου; εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶσαν; Οἱ δὲ ἀπεκρίνοντο· Πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν, ἀζυμῖται γεγόναμεν. Ταῦτα καὶ ἄλλα αἰσχρότερα καὶ ρερυπασμένα λόγια. Καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν τῷ ὅρῳ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες. Εἰ γάρ τις πρὸς αὐτοὺς ἤρετο· καὶ διατί ὑπεγράφετε, ἔλεγον· φοβούμενοι τοὺς Φράγκους. Καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτοὺς εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι τινά, εἰ ἐμαστίγωσαν, εἰ εἰς φυλακὴν ἔβαλον. Οὐχί. Ἀλλὰ πῶς; Ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν, ἔλεγον, κοπήτω· ἡ γλῶττα ὡμολόγησεν, ἐκριζούσθω. Οὐκ ἄλλο τι εἶχον λέγειν· καὶ γὰρ ἦσάν τινες τῶν ἀρχιερέων ἐν τῷ ὑπογράφειν λέγοντες· οὐχ ὑπογράφομεν· ἐὰν μὴ τὸ ἱκανὸν ἡμῖν τῆς πρὸς ὁδὸν παράσχητε. Οἱ δὲ ἔδιδον, καὶ ἐβάπτετο κάλαμος. Ὑπὲρ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτοὺς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶ μετρηθέντα ἑκάστου τῶν πατέρων. Εἶτα μεταμεληθέντες οὐδὲ τὰ ἀργύρια μετέστρεψαν».

Ὁ ἐξ Ἐνετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπόπλους Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ Δούκα ὑπάρχει βεβαίως ὑπερβολή τις. Θησαυροὺς πολλοὺς δὲν εἶχεν ὁ πάπας εἰς τὴν διάθεσίν του, διαρκούσης τῆς συνόδου ταύτης. Ἠξεύρομεν πόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τὸ ὁρισθὲν νὰ δίδεται καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατριάρχην, καὶ ἠξεύρομεν προσέτι ὅτι, ὅτε ἔληξεν ἡ σύνοδος, ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τούτου καθυστεροῦντο πέντε ὁλόκληροι μῆνες· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπογράψωσι πρὶν ἢ καταβληθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀφειλόμενα, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προέκυψεν ἡ φήμη ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, φήμη ἥτις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου. Ἐν γένει δὲ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιπρόσωποι διηρέθησαν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα,

ὧν τὸ ἓν οὐδένα ἐδέχετο συμβιβασμόν, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς παραχωρήσεις τινὰς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπικουρίαν. Τοῦ πρώτου προΐσταντο ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ὅστις οὐδ' ὑπέγραψε τὸ παράπαν τὸν τόμον, καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὅστις ἠθέλησεν ὡσαύτως νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπογραφήν, ἐπὶ τέλους ὅμως, ὡς εἴδομεν, ὑπέγραψε. Τοῦ δ' ἑτέρου στρατοπέδου προΐσταντο, παρεκτὸς τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κιοβίας Ἰσίδωρος καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος. Ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν διακριτέον πάλιν τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος Βησσαρίων ὑπῆρξεν εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ὁ δ' ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος Ἰσίδωρος διέπρεψε βραδύτερον ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιορκίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμφότεροι ὅμως, καίτοι βλέποντες ὀφθαλμοφανῶς ὅτι σπουδαία δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δύσεως προσπάθεια ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, περιεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ καρδιναλικὸν ἀξίωμα καὶ ἀναγορευθέντες μάλιστα ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁπόσον ἥκιστα ἑλληνικὰ ἀπέβησαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα ἰδίως τοῦ Βησσαρίωνος δηλοῦται ἐξαιρέτως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τῷ 1465 ἔγραψεν ἐκ Ρώμης, ὑπογραφόμενος «καρδινάλις καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν παίδων τοῦ δεσπότου Θωμᾶ, τὸν εἰς Ἀγκῶνα τότε καταφυγόντα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἧς τὸ κείμενον περιεσώθη ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτος, καὶ πρῶτον διότι εἶναι πιθανώτατα γεγραμμένη εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν, δι' ὅπερ συνιστῶμεν καὶ ταύτην εἰς τὴν μελέτην παντὸς τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἀσχολουμένου. Ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξία μνήμης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, διότι γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ κηρύττει ὁπόσον ὁ Βησσαρίων ἀπέβαλε πᾶν αἴσθημα ἑλληνισμοῦ. «Εἶναι γὰρ χρεία, λέγει, νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς· μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου, καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νά τα ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν φράγκικα παντελῶς, ἤγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡσὰν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἀλλέως, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μάθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ πάπαν καὶ καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας. . . Ὅταν σεβαίνουν εἰς ἐκκλησίαν λατινικήν, ἂς γονατίζουν καὶ ἂς εὔχωνται ὥσπερ οἱ Λατῖνοι», καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. Ὁπόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου διαγωγή. Καὶ ὁ Σχολάριος κατ' ἀρχὰς ἐφρόνει ὅτι ἡ τοῦ κράτους σωτηρία ἦτο καθ' ἑαυτὴν λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐπείσθη ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν δύναται ἢ δὲν θέλει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, καί, γενόμενος ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεδείχθη ἔνθερμος τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ταύτης πρόμαχος, διότι ὁ Πίχλερ λαμπρῶς ἀπέδειξεν ὅτι τὸ εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα, δι' οὗ δικαιολογοῦνται τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος τόμου τῆς ἑνώσεως, δὲν εἶναι αὐτοῦ ἔργον ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἀλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόλμησε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως. Ἀναγορεύσας δὲ ἀντὶ τοῦ Ἰωσὴφ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν πρότερον Κυζίκου μητροπολίτην Μητροφάνην ἠγωνίζετο δι' αὐτοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἀσπαστοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοὺς ὑπογραφέντας ὅρους. Εἰς μάτην ὅμως ἠγωνίζετο. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ

Ἱεροσολύμων καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1443 ἐπιστολὴν συνοδικήν, δι᾽ ἧς κατεδίκασαν μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ «ληστρικὴν» σύνοδον, ἀπεφήναντο δὲ τὸν Μητροφάνην «μητραλοίαν καὶ αἱρετικόν», καθήρεσαν καὶ ἐν περιπτώσει παρακοῆς ἀφώρισαν τοὺς ὑπ᾽ αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας [1]. Δι᾽ ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς ἠπείλησαν ἀφορισμὸν κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐὰν ἐπιμείνῃ προστατεύων μὲν τὸν Μητροφάνην, συντασσόμενος δὲ τοῖς Λατίνοις. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του τινὲς διεφώνουν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὅστις εἶχε μὲν ἀπέλθει μετ᾽ αὐτοῦ εἰς Φερράραν καὶ εἰς Φλωρεντίαν, προέστη δέ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, τῶν δυσηρεστημένων καὶ ἐκάλεσε μάλιστα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς Ὀσμανίδας, οἵτινες ὅμως ἐδέησε τότε νὰ ἐπιστήσωσιν ἀλλαχοῦ σύμπασαν αὐτῶν τὴν προσοχήν.

Ἀνάγλυφος πλὰξ ἐκ βυζαντινῆς σαρκοφάγου τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων

(Ἀετὸς καὶ γρύψ· δεξιᾷ τὸ ὄνομα ΜΑΝ (ου) ΗΛ).

(Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν).

[1] Ὁ τότε Καισαρείας ἦν ὁ Ἀρσένιος. Ἀνετέθη δὲ εἰς τὸν Καισαρείας ἡ ἐκτέλεσις, διότι οὗτος ἦν ὁ πρωτόθρονος καὶ ὑπέρτιμος τῶν ὑπερτίμων ἐν τοῖς ὑπὸ τὸ κλῖμα τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου μητροπολίταις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ—ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Τῳόντι κατὰ μὲν τὴν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων διελθοῦσαν δεκαετίαν (1430—1440) αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι οὐδόλως ἠνωχλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β΄, περιορισθέντος εἰς μικράς τινας κατὰ τῶν πρὸς βορρᾶν χριστιανῶν ἐκδρομάς, κατὰ δὲ τὰ παρεπόμενα τρισκαίδεκα ἔτη ἀπ᾿ ἐναντίας διεξήχθησαν οἱ λαμπρότατοι μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Χριστιανῶν ἀγῶνες πρὸς βορρᾶν μὲν περὶ τὸν Ἴστρον ποταμόν, πρὸς δυσμὰς δὲ ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς ἔπεσεν, ἀλλὰ δὲν ἔπεσεν ἀδόξως. Τρεῖς ἥρωες, ὁ Ἰωάννης Οὐννάδης, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ ἐπιλεγόμενος Σκεντέρμπεϋς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, περιεκάλυψαν τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς διὰ κλέους ἀθανάτου. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι τὸ ἔσχατον τοῦτο μέγα κίνημα ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ πάπας Εὐγένιος Δ΄, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς δοθείσας ἐν Φλωρεντίᾳ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τῇ 1 Ἰανουαρίου 1442 ὁ πάπας ἐκάλεσεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ ἰδίως τὸν Βλαδισλάον τῆς Οὐγγαρίας νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου, ἃς ἔλεγε προπύργια τῆς χριστιανοσύνης· ἐπανειλημμένως ἐζήτησε χρήματα ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τούτου καὶ παρέσχεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον μετάσχει αὐτοῦ· τὸ δὲ σπουδαιότερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1444 ἔπεμψεν εἰςτὸν Ἑλλήσποντον στόλον ὁπωσοῦν λόγου ἄξιον. Ἀλλ᾿ ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἡ συνδρομὴ τῆς Δύσεως εἰς τοῦτο καὶ μόνον

Τὸ ἐν τῇ ὁπλοθήκῃ τοῦ Τουρίνου εὑρισκόμενον καὶ λεγόμενον ξίφος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

(Α. Ἡ λεπὶς ὁλόκληρος (σελ. 280) Β καὶ Γ ἡ λεπὶς εἰς δύο τεμάχια (σελ. 279)
Τὸ ξίφος ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ὅτε ἦτο αὐθέντης τοῦ Μωρέως, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ δηλοῦται «.. ΤΩ ΗΓΕΜΟΝΙ ΚΑΙ ΠΙΣΤΩ ΑΥΘΕΝΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ».

περιωρίσθη, ὥστε πᾶσα ἡ τιμὴ τοῦ χερσαίου ἀγῶνος ἀνήκει εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς λαούς. Ἂν οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνέκαθεν ἐκυβερνῶντο ἐπιτηδειότερον ἢ ἂν καὶ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ αἱ ἐπικουρίαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν σπουδαιότεραι, ἴσως ἡ Ἀνατολὴ ἠδύνατο ἔτι ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως.

(Ἰδ. σελ. 279)

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουρὰτ Β΄ ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔχων ὑποτελεῖς τοὺς δυνάστας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Σερβίας δὲν ἔπαυσεν ἐπιχειρῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν ὑποκειμένην τῇ Οὐγγαρίᾳ Τρανσυλβανίαν, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ αὗται ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθριαι ὅσῳ συγχρόνως ἡ Οὐγγαρία περιέπεσεν εἰς δεινὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τελευταῖον ὅμως κατηυνάσθη ἡ ἐσωτερικὴ τῆς χώρας ταύτης ἔρις, ἀναγνωρισθέντος βασιλέως παρὰ πάντων τοῦ τῆς Πολωνίας βασιλέως Βλαδισλάου, εἰς ὃ συνετέλεσε πολὺ εἷς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας, Ἰωάννης ὁ Οὐνυάδης, ὅστις παρά τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ὀσμανιδῶν συνηθέστερον καλούμενος ὑποκοριστικῶς ***Γιάγκος*** ἢ ***Γιάγκο***, ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ πρῴην αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου, εἶχε προχειρισθῇ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Βοϊβόδας Τρανσυλβανίας καὶ εἶχε διαπρέψει ἤδη εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Τότε ὁ Βλαδισλάος ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῇ σπουδαιότερον εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄, περιελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις, τῷ 1440, καὶ πρὸς τὸν πρὸ μικροῦ ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστρέψαντα Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τοῦ βασιλέως τούτου οἱ πόροι εἶχον καταντήσει βεβαίως μικροί, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, διὰ τὸν περισφίγγοντα αὐτὸν ἀδιάκοπον κίνδυνον, οὗ ἕνεκα, ἐνῷ διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βλαδισλάον, ἔστελλε πρέσβεις πρὸς τὸν σουλτάνον, ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτῷ ὅτι ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν οὐχὶ ἵνα ζητήσῃ συμμάχους ἀλλὰ πρὸς διάλυσιν δογματικῶν τινων διαφορῶν. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἔκειτο τοσοῦτον ἐπικαίρως ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ χρησιμωτάτη εἰς τοὺς συμμάχους· πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης ἠδύνατο καὶ ἐκ Πελοποννήσου νὰ ἐπιτεθῇ μετά τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ἐκ μὲν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπραξε τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐνήργησε βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε ὁ Μουρὰτ Β΄ ἔλαβε καιρὸν νὰ καταστροπώσῃ πρῶτον τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλους καὶ ἔπειτα τοὺς ἀπὸ μεσημβρίας. Οὐδὲν ἧττον κατ' ἀρχὰς ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνυάδης ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα. Ὅτε τῷ 1442 ὁ ἀρχιποκόμος τοῦ Μουρὰτ Β΄ Μεζίτμπεϋς, ἐξακολουθῶν τὰς προτέρας ἐπιδρομάς, ἐνέβαλε διὰ τῆς Βλαχίας αὖθις εἰς Τρανσυλβανίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ἕρμανστατ, ὁ Οὐνυάδης ὥρμησε κατ' αὐτοῦ καὶ κατετρόπωσε τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἀντιπρόσωπον δυνάμεως, ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχε καταντήσει νὰ λογίζεται ἀήττητος, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, κατέβαλεν 20.000 πολεμίους, καὶ συνέλαβε πολλὴν καὶ πλουσίαν λείαν, αὐτὸς μὴ ἀποβαλὼν εἰμὴ τρισχιλίους ἄνδρας. Ἐστάλη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἵνα διεκδικήσῃ τὴν

ἥτταν ταύτην ὁ Σεχαββεδὶν πασᾶς, μετὰ 80.000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Οὐνυάδης, καίτοι μὴ ἄγων εἰμὴ πεντεκαίδεκα χιλιάδας συναγωνιστῶν, ἐνίκησε καὶ τοῦτον κατὰ κράτος περὶ Βασάγ, συλλαβὼν μὲν 200 σημαίας καὶ 5.000 αἰχμαλώτους, φονεύσας δὲ οὐ μόνον τὸν στρατηγὸν ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν γενναιοτάτων μπέυδων. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1443 ἐπεχείρησεν ὁ Οὐνυάδης τὴν λεγομένην *μακρὰν* αὐτοῦ ἐκστρατείαν, καθ' ἣν συνεμάχησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν Σερβίας Γεώργιος, ὁ ἡγεμὼν Βοσνίας Θωμᾶς Χρίστιτζ, καί, ταῖς προτροπαῖς τοῦ πάπα Εὐγενίου, πολλοὶ γερμανοὶ σταυροφόροι. Πλὴν τούτου δὲ ἐγένετο συνεννόησις καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ὅλων τῶν Ἐμιρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἀποστατήσαντες ἀναγκάσωσι τὸν σουλτάνον νὰ ἀπασχοληθῇ εἰς Ἀσίαν. Τοῦτο καὶ συνέβη· ὥστε, προελάσαντος τοῦ Οὐνυάδου μέχρι Νίσσης, τῇ 3 Νοεμβρίου, τὰ ἀντιπαραταχθέντα εἰς αὐτὸν ὀσμανικὰ στρατεύματα δὲν ἦγοντο ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χαλὴλ. Ἡ δὲ καταστροφὴ αὐτῶν ὑπῆρξε πάλιν ὁλοσχερής· δισχίλιοι ἔπεσον, τετρακισχίλιοι ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ ἐννέα συνελήφθησαν σημαῖαι. Ἡ ζημία τῶν Ὀσμανιδῶν ἐγένετο τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ ὅσῳ μεταξὺ τῶν θανόντων καὶ τῶν συλληφθέντων ἦσαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς μπέυδες. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς κυριεύσας τὴν Σόφιαν ἐτράπη περὶ τὴν Φιλιππούπολιν· καὶ διεκπορθήσας τὰς παρόδους τοῦ Αἵμου κατετρόπωσεν αὖθις ἐκ παρατάξεως τοὺς πολεμίους περὶ Ἰάλοβαζ, συλλαβὼν αἰχμαλώτους πολλοὺς πάλιν ἐπισήμους μπέυδες.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ ἠσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Οὔγγρων τρίτην φορὰν κατεξαναστάντα ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν· καὶ τοῦτον μὲν ταπεινώσας διεπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐνταῦθα κεκμηκὼς ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἀγώνων ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτοὶ δὲν ἔβλεπον ἐκπληρουμένας τὰς μεγάλας περὶ ἐπικουριῶν ὑποσχέσεις οὔτε τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὔτε τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, συνωμολογήθη κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1444 εἰρήνη δεκαετὴς ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι ἡ μὲν Σερβία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνα θέλουσιν ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γεώργιον Βράγκοβιτζ, ἡ δὲ Βλαχία θέλει παραμείνει ὑπὸ τὴν Οὐγγαρικὴν ἐπικυριαρχίαν, πρὸς ἀπολύτρωσιν δὲ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην συλληφθέντων μπέυδων, τοῦ Μαχμοὺτ Τζελεπῆ, ἀδελφοῦ μὲν ὄντος τοῦ μεγάλου βεζίρου, κηδεστοῦ δὲ τοῦ σουλτάνου, θέλουσι καταβληθῇ 70.000 δουκάτων. Τὴν εἰρήνην ταύτην διεπραγματεύθη ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ σουλτάνου, ὅστις Ἕλλην ὢν ἀρνησίθρησκος ἀπεστάλη ἐπὶ τούτῳ ὡς πρέσβυς μετὰ συνοδίας ἀνδρῶν ἑκατόν. Καὶ μικρὸν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ Μουρὰτ Β', ὅστις, καίτοι ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς ἡλικίας, εἶχεν ὅμως ἀπαυδήσει ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς καὶ παραδοὺς αὐτὴν εἰς τὸν τεσσαρακαιδεκαέτη υἱόν του Μωάμεθ, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς Μαγνησίαν, ἵνα διαζήσῃ ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς φιλοσοφῶν καὶ ἡδυπαθῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἡδονῶν τούτων ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ πρὸ μικροῦ συνομολογηθεῖσα δεκαετὴς εἰρήνη οὐδ' ἑβδομάδας δέκα, ὡς λέγει ὁ Χάμμερ, διήρκεσεν. Ὁ πάπας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, οἵτινες εἶχον ἐκ παντὸς τρόπου ἀντισταθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, παρέστησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάον καὶ τὸν μέγαν αὐτοῦ στρατηγὸν Οὐνυάδην ὅτι ἐπιτηδειοτάτη ἦτο ἡ εὐκαιρία νὰ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὀσμανικὸν κράτος καθ' ἣν στιγμὴν ὁ μὲν σουλτάνος διέτριβεν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Καραμᾶν ἐπανέστη αὖθις, πολλοὶ δὲ τῶν σατραπῶν διετέλουν στασιάζοντες καὶ ἀδύνατος ἦτο ἡ εἰς τὴν Εὐρώπην διαπεραίωσις τοῦ μεγάλου ὀσμανικοῦ στρατοῦ, διότι ὁ μὲν Ἑλλήσποντος κατείχετο ὑπὸ

τοῦ στόλου τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Βόσπορος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶχε συνομολογηθῆ εἰρήνη κυρωθεῖσα δι᾿ ὅρκου, ὃν αὐτὸς ὁ Βλαδισλάος ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλ᾿ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ἠξίωσε μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ εἰς ἀπίστους δοθεὶς λόγος καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ Οὐγγαρία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων δυνάμεων. Μεχρι τίνος τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἦσαν χρηστὰ καὶ εὔλογα δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἤθελεν εἶναι νὰ στείλωσιν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἰσχυρὸν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν στρατόν.

Δύο μετάλλια παριστῶντα τὸν Μωάμεθ

δῶν στρατόν. Δυστυχῶς τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξαν, κατέπεισαν ὅμως τὸν Βλαδισλάον καὶ τὸν Οὐνυάδην νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἦλθον ἐπικουρίαι ἀλλὰ καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γεώργιος ἐγκατέλιπε τὸν Οὐνυάδην, καὶ οὐδ᾿ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου πρὸ μικροῦ μόλις ἤρχισε πολεμικάς τινας παρασκευὰς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, καιρὸς ἦτο νὰ ἔλθῃ βοήθεια. Ἐξ Ἀλβανίας, ὅπου πρὸ μικροῦ ὡσαύτως ἐπεφάνη ὁ Σκεντέρμπεϋς, εἶχον μὲν ἐπέλθει 25 ἢ 30.000 ἄνδρες ἀλλὰ διεκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τοῦ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Οὔγγρων. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ μετὰ 10.000 ἀνδρῶν, εἰς οὓς προσετέθησαν μὲν τετρακισχίλιοι Βλάχοι ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλ, ἀλλ᾿ οὗτος ἐκ προοιμίου παρέστησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀσύνετον, διότι μόνη ἡ θηρευτικὴ τοῦ σουλτάνου ὑπηρεσία ἦτο πολυπληθεστέρα τῆς εὐαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Μία ὑπελείπετο πιθανότης ἐπιτυχίας ἀλλὰ σπουδαία, ὅτι ὁ Μουρὰτ Β΄ δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ὅθεν οἱ Οὔγγροι προήλασαν θαρρούντως μέχρι Βάρνης καί, κυριεύσαντες τὴν πόλιν ταύτην, ἐστρατοπέδευσαν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1444 περὶ αὐτήν, πλήρεις ἐλπίδων, ὅτε αἴφνης ἔλαβον τὴν φοβερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουρὰτ ἐστρατοπέδευε 4000 μόλις βήματα μακρὰν αὐτῶν. Τῳόντι ὁ σουλτάνος ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ, ἅμα ἔμαθε τὴν διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, προσῆλθε μετὰ 40.000 ἀνδρῶν κατ᾿ ἀρχὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκεῖ ὅμως ἐπείσθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαβῇ ἕνεκα τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου. Τότε ἀνῆλθε τὴν ἀσιανὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν δίοδον αὐτοῦ ὁ στόλος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καὶ ἔπειτα, ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγίνετο ἀντίστασις, ἐχρειάζοντο πάντοτε πλοῖα πρὸς διαπόρθμευσιν. Παραδόξως ὁ μὲν στόλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδ᾿ ἐπεχείρησε ν᾿ ἀντισταθῇ, πλοῖα δέ, κατ᾿ ἄλλους γενουητικά, κατ᾿ ἄλλους ἐνετικά, εὑρέθησαν πρόθυμα νὰ ὑπηρετήσωσι τὸν σουλτάνον, ὥστε οὗτος κατώρθωσε νὰ διαπεραιωθῇ πληρώσας ἀνὰ ἓν δουκᾶτον δι᾿ ἕκαστον διαπεραιούμενον στρατιώτην. Τοιουτοτρόπως εὑρέθη ὅλως ἀπροσδο-

κήτως εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν τῇ 10 Νοεμβρίου ἡ πολυθρύλητος περὶ Βάρναν μάχη, καθ᾽ ἣν ὁ μὲν Οὑνυάδης ἐπολέμησεν ἡρωικῶς καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν νίκην, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλάος δὲν ἐξώρμα ἀκαίρως, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἐμπείρου αὐτοῦ στρατηγοῦ κατὰ τῶν γενιτσάρων. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ εἷς τῶν πρώτων ἔπεσεν ὁ βασιλεύς, ἅμα δὲ θανόντος αὐτοῦ διελύθη ὁ οὑγγρικὸς στρατός, τραπέντος εἰς φυγὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὑνυάδου μετὰ τῶν Βλάχων. Περὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης μάχης σῴζεται ἔμμετρος αὐτόπτου μάρτυρος ***Διήγησις***, ἥτις, ἂν καὶ στερεῖται κρίσεως καὶ ἀκριβείας, βεβαιοῖ ὅμως ὁπόσον πολύκροτον ἦτο καθ᾽ ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὸ τοῦ Οὑνυάδου ὄνομα, καίτοι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν ἠμαυρώθησαν ὁπωσοῦν τὰ προηγούμενα αὐτοῦ κατορθώματα.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος
(ἐξ ἑλληνικοῦ χειρογράφου ἐν Μοδένῃ)

«Ὁ Ἰάγκος ὁ πανθαύμαστος καὶ μέγας στρατιώτης»

ἀνακράζει ὁ ποιητής μας, ὁ Ἰάγκος ὅστις ἐπεχείρησε

. . . . «τὸ γένος τῶν Ρωμαίων
νὰ ᾽λευτερώσῃ ἐκ παντὸς ἐκ τοὺς Ἀγαρηνούς».

Αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε ν᾽ ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτούς·

«Εἰ γὰρ ἐτόλμησαν τινὲς αὐτοὺς νὰ πολεμήσουν,
Ὡς ράχνη ἐπεφάνησαν ἐμπρὸς Ἰσμαηλίτας».

Μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην ἐπανῆλθε πάλιν ὁ Μουρὰτ εἰς τὰ ἐν Μαγνησίᾳ ἐνηβητήρια αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ μικρὸν ἀπήλαυσε τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀναπαύσεως ταύτης. Ἐκραγείσης ἐν Ἀδριανουπόλει στάσεως τῶν γενιτσάρων, κατηυνάσθη μὲν αὕτη διὰ μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν ἀλλ᾽ ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων παρέστησαν εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄ ὅτι ὁ πεντεκαιδεκαέτης υἱός του δὲν ἔχει ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν τὸν βραχίονα ἵνα κυβερνήσῃ τὸ κράτος καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δράξῃ αὖθις τὰς ἡνίας ὁ πατήρ. Ὁ Μουρὰτ ἐνόησεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι εὔλογοι καὶ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ἀρχήν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ἐγκαίρως, διότι, ἂν ἡ ἀπὸ βορρᾶ θύελλα διεσκεδάσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς περὶ Βάρναν πανωλεθρίας τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐξηγέρθησαν δύο ἕτεροι ἀντίπαλοι τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρξατο ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον εἷς τῶν μεγίστων μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἷς τῶν ἓξ υἱῶν τοῦ ἐν ἔτει 1425 ἀποθανόντος βασιλέως Μανουήλ, ὅ ἐστιν εἷς τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ἐγεννήθη δὲ τῇ 7 Φεβρουαρίου 1405, καὶ ἔπραττε μὲν τὰ δημόσια πράγματα πρὸ καιροῦ, καταλειφθεὶς ἐπανειλημμένως ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου τῷ 1423 καὶ τῷ 1437, διατελέσας δ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ εἷς τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου δεσποτῶν, ἀλλὰ πρω-

ταγωνιστὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων δὲν ἐγένετο εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1444. Διατί ἐπωνομάσθη Δραγάσης ἢ Δράγασις ἢ Δράγαζης, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου, σέρβου ἄρχοντος τῆς περὶ Βαρδάριον χώρας ὀνόματι Κωνσταντίνου Δραγάση, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχε λάβει σύζυγον ὁ βασιλεὺς Μανουήλ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἴσως δὲ ἀπεδόθη εἰς μόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἐξ ἐκείνου ἐγγόνων τὸ ἐπωνύμιον, διότι μόνος αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ κύριον τοῦ πάππου ὄνομα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν σῳζομένων χρονογράφων οὔτε ὁ Φραντζῆς, οὔτε ὁ Δούκας, οὔτε ὁ Χαλκοκονδύλης, οὔτε ὁ ἐσχάτως δημοσιευθεὶς Κριτόβουλος, ἐπονομάζουσιν αὐτὸν Δραγάσην. Τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο φαίνεται μᾶλλον περισωθὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν ποιηθέντος Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ λέγοντος αὐτὸν Κὺρ Κωνσταντῖνον ***Δράγαζην*** (1). Ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ εἰσεχώρησαν εἰς συγγραφὰς μεταγενεστέρων τινῶν λογίων, οἷον τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐκαλεῖτο μόνον Δράγαζης· ἐπελέγετο καὶ ***Δράκος*** διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἀνδρείαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἑτέρου συγχρόνου ποιητοῦ, τοῦ γράψαντος λατινιστὶ ποίημα ἐπιγεγραμμένον «Ubertini Pusculi Brixiensis Constantinopoleos libri IV» Μήπως ὅμως ὑπῆρξε συγγένειά τις μεταξὺ τῶν δύο ἐπωνυμίων καὶ ἡ τὸ ***Δράκος*** ἐγένετο ἐκ συγκοπῆς τοῦ ***Δράγαζης***, ἢ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ εἰμὴ ἀφοῦ οὗτος ἐπεκλήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ***Δράκος***;

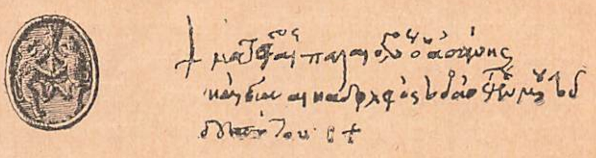
Ὁπωσδήποτε τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον ἁπάντων τῶν ὀνομάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας· καὶ δικαίως. Αὐτὸς πρῶτος τῳόντι ἐστρατήγησε τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν μακραίωνα τούτου περὶ ὑπάρξεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα· αὐτὸς ἀνεκήρυξεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν νέον ἑλληνισμὸν ὡς τὸν μόνον τοῦ μεσαιωνικοῦ κληρονόμον· καὶ αὐτός, διὰ θανάτου ἡρωικοῦ, περιηύγασε δι' αἴγλης ἀνεξιτήλου τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ εὐκλεοῦς γεννήτορος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Εἴδομεν ὅτι περὶ τὸ 1430 ἡ Πελοπόννησος ἀπηλλάγη τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας (ἐκτός, ἐννοεῖται, τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων παραλίων· καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπιθυμεῖ βεβαίως νὰ μάθῃ πρὸ πάντων εἰς ποίαν τινὰ κατάστασιν ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειρῶν

---

(1) ***Δράγαζης*** ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη καλεῖται ὁ πρεσβύτερος υἱὸς Ζάρκου (Τβάρκου) τοῦ ἡγεμόνος τῆς περὶ τὸν Ἀξιὸν χώρας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος υἱὸς λέγεται Κωνσταντῖνος ὁ Ζάρκου ἀδελφὸς τοῦ Δραγάση. Ὁ Γεώργ. Φραντζῆς (σ. 57—58 ἔκδ. Βόνν.) τοὐναντίον τὸν Κωνσταντῖνον αὐτὸν καλεῖ Δραγάσην, παραδίδωσι δὲ ὅτι μεταξὺ Μανουήλ (ὄντος ἔτι ἁπλοῦ βασιλόπαιδος) καὶ τοῦ εἰρημένου Κωνσταντίνου Δραγάση εἶχε *συμφωνηθῇ* (περὶ τὸ 1400) νὰ λάβῃ ὁ πρῶτος τὴν θυγατέρα τοῦ δευτέρου εἰς γάμον. Ἄλλο τι δὲν παραδίδεται περὶ τοῦ γάμου τούτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι πράγματι εἶχε τελεσθῇ οὗτος καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Δραγάζη ἦν αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου δέσποινα Εἰρήνη (ἡ ἀποθανοῦσα τῷ 1451). Ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ἀνῆκεν εἰς μικρὸν ἡγεμονικὸν οἶκον μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Γ. Φραντζῆς, ἐν οἷς ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς σερβίδος πριγκιπίσσης, ἥτις εἶχε γίνει σύνευνος τοῦ Ἀμουρὰτ Β' καὶ μετὰ τὸν τούτου θάνατον εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Σερβίαν. Ταύτην λοιπὸν προτείνων τῷ αὐτοκράτορι ὡς τρίτην σύζυγον λέγει· «οὐκ ἔστιν ἐλάττονος γένους τῆς κυρίας μου καὶ ἀοιδίμου σου μητρός» (πρβλ. θρήν. στίχ. 824· «ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δραγάζη τὸ πινόμι (ἰδὲ καὶ Puscul. II. 49—51 Cognomine dictus Ex belli virtute, Draco, ob sua fortia gesta, magnanimns (ἤτοι ***Δράκων*** ἐπικληθεὶς ἐκ τῆς ἀρετῆς τῆς πολεμικῆς, ἕνεκα τῶν ἀνδρείων ἔργων, ὁ μεγάθυμος).

τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἡ ἀρχαία αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἑστία, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἡ κυριωτάτη ἀφετηρία. Καθ' ἃ καὶ προηγουμένως διὰ μακρῶν παρεστήσαμεν, ἡ φραγκοκρατία, ἂν συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, παραλαβοῦσα ὅμως συνάρχοντας πολλοὺς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας καὶ συμμέτοχον τῶν πολεμικῶν αὐτῆς ἐπιχειρήσεων τὸν λαόν, καὶ ἀναθρέψασα αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια ἤθη, καὶ ἀσκήσασα περὶ τὰ ὅπλα, ἐνεφύσησεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος διαθέσεις καὶ ἕξεις ἀρειμανίους, ὧν ἄλλοτε ὅλως σχεδὸν ἐστεροῦντο. Ἡ μακρὰ ἀναρχία ἡ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς φραγκοκρατίας, ἤτοι κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἐπικρατήσασα, ἠλάττωσεν οὐσιωδῶς τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρήχθησαν ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρώτης τῶν Φράγκων περιόδου, ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ ἀνικανότης τῶν κυβερνητῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων, ἡ ἐγκατάστασις νέων ἐποίκων, τῶν Ἀλβανῶν, ὄχι μόνον κατέστρεψαν τὴν προτέραν ὑλικὴν τοῦ τόπου εὐημερίαν, ὄχι μόνον ἐνόθευσαν ἔτι μᾶλλον τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπαραιτήτως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνην ἀστασίαν καὶ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα διαρκέσασαν ἠλαττώθη μὲν ἡ πειθαρχία, ἐσυνήθισαν δὲ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς στάσεις, ἀπέβαλον δὲ πᾶσαν περὶ μονίμου ἀποκαταστάσεως πεποίθησιν καὶ ὡς ἐκ τούτων πάντων ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῖς πλεῖσται ὅσαι συμπαρομαρτοῦσαι εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων κακίαι. Παρέμειναν ὅμως αἱ παρεισαχθεῖσαι ἅπαξ ἐν τῇ χώρᾳ πολεμικαὶ ἕξεις, καὶ ἂν αἱ ἕξεις αὗται δὲν ἴσχυσαν νὰ συντηρήσωσι τὸ καθεστώς, παρεσκεύασαν ὅμως τὴν ἀνάπλασιν τοῦ μέλλοντος. Περὶ τὸ 1430 οἱ μὲν ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαποὶ φράγκοι ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετὰ 225 ἐτῶν κυριαρχίαν ἐν Πελοποννήσῳ οὐδὲ ἓν περιεσώθη ἐν αὐτῇ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνῆσκον τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κατέλαβον πρὸ πάντων ἕλληνες μεγιστᾶνες, οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαιμονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης, φεουδάρχης περὶ Πάτρας, ὁ Δημήτριος Μαμωνᾶς Γρηγορᾶς, κύριος τοῦ φρουρίου Πρινίκου, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γεμιστοῦ, Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, κύριοι ὁ μὲν τοῦ Φαναρίου, ὁ δὲ τῆς Βρύσσης, ὁ Ἀθανάσιος Λάσκαρις ὁ ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου πρέσβυς πρὸς τοὺς Φλωρεντίνους, ὁ Ἰωάννης Σοφιανὸς Δαιμονογιάννης, ἤ, καθὼς λέγει αὐτὸν ὁ Φραντζῆς, Εὐδαίμων Ἰωάννης, μεσάζων ἢ πρωθυπουργὸς τοῦ Κωνσταντίνου διατελέσας, αὐτὸς οὗτος ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις ἔλαβε «τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ διοίκησιν πάντων τῶν πέριξ αὐτῆς, ἤγουν Κουλᾶ, Ἑβραϊκῆς Τρίπης, Τζεραμίου, Παγκότων, Σκλαβοχωρίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτῆς χωρίων καὶ πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν οὐδεὶς ἄλλος πώποτε τὴν τοιαύτην διοίκησιν». Καὶ πλὴν τούτων ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ λαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, Ἀλέξιος Λάσκαρις, ὁ διοικητὴς Πατρῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων προέκυψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἐν Πελοποννήσῳ, ἑτέρας καταγωγῆς, διότι

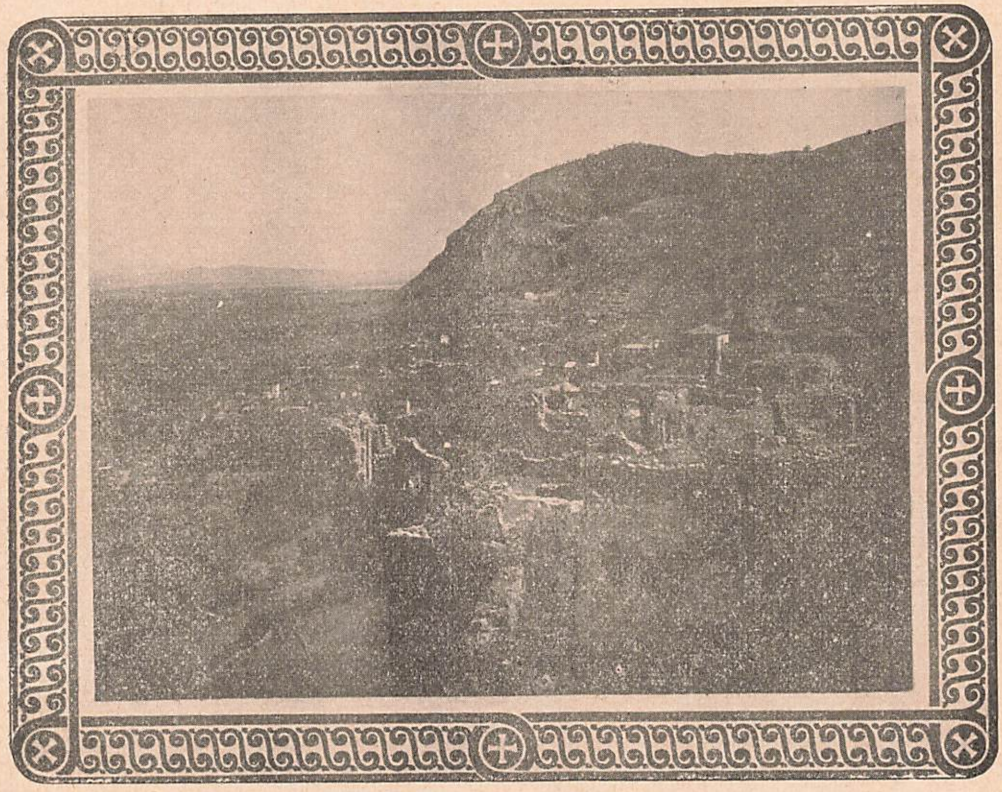

Σφραγὶς καὶ ὑπογραφὴ Ματθαίου Ἀσὰν ἐπὶ ἐγγράφου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

ἦσαν ἢ Γασμοῦλοι, δηλαδὴ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Φράγκων, οἷοι λ. χ. οἱ ἰσχυροὶ Φραγκόπουλοι, ἐξ ὧν ὁ Λέων διετέλεσε πρωτοστράτωρ τοῦ Θεοδώρου Β΄, ἢ βουλγαρικοῦ γένους, ὁποῖοι ἦσαν οἱ Ἀσάν, παντοδύναμοι κηδεσταὶ τοῦ Δημητρίου· ἢ Ἀλβανοί, οἷος ὁ Πέτρος ὁ Χωλός, ἀπόγονος τῶν Βούων ἢ Μπούων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Εὑρίσκομεν λοιπὸν τότε ἐν Πελοποννήσῳ πολλὰς καὶ μεγάλας οἰκογενείας, αἵτινες ἀνατραφεῖσαι ἐν τῇ φραγκικῇ σχολῇ τοῦ παρελθόντος ἀνέδειξαν ἄνδρας οὐκ ὀλίγους διαπρεπεῖς περί τε τὰ πολεμικὰ πράγματα καὶ τὴν διοίκησιν. Παρεκτὸς δὲ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς Πελοποννήσου ἀναβίωσιν καὶ ἡ ἐν Μυσθρᾷ πρώιμος ἐγκαθίδρυσις τῶν γόνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστείας, δι᾽ ὧν μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν χερσόνησον ἐν μέρει αἱ τελευταῖαι περιλιπόμεναι δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους καὶ ἰδίως ὁ τότε ἀρχίσας νὰ προάγηται καὶ νὰ λαμβάνῃ πρακτικώτερον χαρακτῆρα νεώτερος ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων, ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἐνταῦθα, ὡς ἠξεύρομεν, ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ μέγα τῆς διοικητικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχεν ἡ Πελοπόννησος ὅτε κατεβλήθη ἡ ἐν αὐτῇ φραγκοκρατία καὶ ἐνιδρύθησαν ἀντ᾽ αὐτῆς οἱ τρεῖς Παλαιολόγοι, Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε πρὸ καιροῦ ὅτι, ἐπειδὴ τὸ κράτος περιωρίσθη πρὸς βορρᾶν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις ἔχουσα πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τὸν φοβερὸν πολέμιον, μικρὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἴκοθεν, ἵνα ἀνακύψῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως ἐκείνης, τὸ μόνον μέρος ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ὀργανωθῇ ἀξιόμαχός τις ἑλληνικὴ δύναμις ἱκανὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν, ἦτο ἡ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐνόησεν ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ἦτο διῃρημένη μεταξὺ τριῶν δυναστῶν οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς τῶν ἀδελφῶν του εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα αὐτόθι πολυαρχία· ὥστε πολλὰ ἐπὶ ματαίῳ παρῆλθον ἔτη πρὶν ἢ οὗτος καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ὅλην τῆς χώρας ἐκείνης ἡγεμονίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν τὰ δέοντα, ὁτὲ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ, ὁτὲ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψεν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1437 ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη κατ᾽ ἀρχὰς ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἀπελθὼν τότε εἰς Ἰταλίαν παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διότι ἤξευρεν ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι ἱκανὸς νά τον ἀναπληρώσῃ ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε διατρίβων παρ᾽ αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν ἀπελπισθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ᾽ αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστηριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ᾽ ἧς ἀνέλαβε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Βλαδισλάου, κατεπείσθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, ὁ δὲ ἐν Μυσθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β΄ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ αὐτοῦ κυβερνώμενον μέγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μυσθρᾶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν, ἂν ὄχι ὁλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐτῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυσθρᾶ περιέλαβε τότε τὴν Λακωνικήν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὰ ἀνατολικὰ τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμᾶς περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Ἤλιδα· καὶ πλὴν τούτου ἀνομολογῶν τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ᾽ αὐτοῦ εἰλικρινῶς.

Ἅμα γενόμενος τοιουτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδύτερον τοῦ δέοντος ὡς μὴ ὤφελε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν εἰς Μυσθρᾶν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1443, ὅ ἐστι καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνυάδης διεξῆγε

Ἐρείπια τοῦ Μυστρᾶ

τὴν νικηφόρον αὐτοῦ *μακρὰν* ἐκστρατείαν καὶ κατέβαλλε τοὺς Ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἐτῶν ἢ πρὸ 10, ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὔκολον καὶ εὔλογον νὰ συμβῇ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνυάδης κατὰ τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἑρμανστὰτ καὶ περὶ Βασάγ, νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προϋπάντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένου στρατηγοῦ τῶν Οὔγγρων καὶ νὰ ἐμβάλῃ οὕτω τοὺς πολεμίους εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ' ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνυάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν καὶ συνεπλήρωσε μετ' ἀξιομνημονεύτου ταχύτητος κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὔγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἧς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῆ Δημήτριον Ἀσάν, καὶ ἔπειτα ἐξελθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν

Ἑλλάδα ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β΄ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώνῃ 30.000 χρυσῶν κατ᾽ ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐνταῦθα ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνυάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ὀλεθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνομολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὀσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ᾽ ἃ ὅμως προείπομεν, ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἄνθρωπος τοῦ καθήκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἅπαξ τοῦ ἔργου δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῳόντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγκοι καὶ Γασμοῦλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοί, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι τοσοῦτο μικρὰν παρεῖχον ἐγγύησιν πίστεως ὥστε, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσπευσμένως εἰς τὸν κρίσιμον ἐκεῖνον ἀγῶνα, οἱ Ἀλβανοὶ στασιάσαντες ὑπὸ Πέτρον τὸν Χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν ἕλληνα Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνόν, συνενοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χείρων ἔτι, εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β΄,καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται ὡσαύτως μετὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτελής.

Κατ᾽ ἀρχὰς ἡ τύχη ἐφάνη προσμειδιάσασα ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μετὰ τὸ περὶ Βάρναν κατόρθωμα ὁ Μουρὰτ παρῃτήθη αὖθις τῆς ἀρχῆς· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὀσμανιδῶν ἐκάθισε παῖς ἑκκαιδεκαέτης· οἱ γενίτσαροι ἐστασίασαν ἐν Ἀδριανουπόλει· τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1445 προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κωνσταντίνου 300 βουργούνδιοι μαχηταί· καὶ αὐτὸς ὁ παλίμβουλος δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ παράσχῃ συνδρομήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξακολουθήσας ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1445 τὸ ἐπιχείρημα κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ μέγα μέρος τῆς Φωκίδος, τὸ Λοιδωρίκιον, τὴν Βιτρινίτζαν καὶ προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνταχθῶσι μετ᾽ αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ ἐπέστησεν αὐτῇ ἴδιον ἄρχοντα. Ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον τὰς ἐφημέρους ταύτας ἐπιτυχίας ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσι συμφοραὶ δειναί. Ὁ Μουρὰτ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν ἔτει 1445· ὁ Νέριος δὲν ἔπαυσε καταμηνύων εἰς τὸν μπεϋλέρμπεϋν τῆς Ρούμελης Τουραχὰν τὰς ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου· ὁ Τουραχὰν εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον νὰ περιστείλῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας, διότι ὑπελάμβανε τὴν Θεσσαλίαν ὡς ἴδιον κληρονομικὸν τιμάριον. Ἀμφότεροι λοιπὸν διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν παραστάσεων κατέπεισαν τὸν Μουρὰτ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπεμβῇ· καὶ τῳόντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1446 ὁ σουλτάνος συνεκέντρωσεν εἰς Φερὰς στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀσύνετον νὰ παραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις πρὸ ὀλίγου ἔτι κατετρόπωσε τοὺς ἀρίστους μαχητὰς τῆς Εὐρώπης· ὑπεχώρησε λοιπὸν ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στρατὸς τοῦ σουλτάνου προελάσας ἀκωλύτως μέχρι Θηβῶν ἀπέβαλεν ἐκεῖθεν τὸν φρούραρχον τοῦ δεσπότου καὶ ἀπέδωκε τὴν πόλιν εἰς τὸν Νέριον, ἐνῷ ἀπόσπασμά τι τοῦ κυρίου στρατοῦ κατέλαβε τὸ Λοιδωρίκιον, τὸ Γαλαξείδιον καὶ τὰ Σάλωνα. Τούτων γενομένων ἐπλησίασεν ὁ σουλτάνος περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου εἰς τὸν Ἰσθμόν, συνεπαγόμενος ἑξήκοντα μὲν χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Νερίου ἀγομένην ἐπικουρίαν, πολλὰ δὲ τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μιγγίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, πρὶν ἢ ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων

κύβον, ἐνόμισε καλὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Μουρὰτ πρέσβυν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Χαλκοκονδύλη, προτείνων ὅτι παραιτεῖται πάσης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀξιώσεως· ἀλλ᾽ ὁ σουλτάνος τὸν μὲν πρέσβυν συλλαβὼν ὡς κατάσκοπον ἐφυλάκισεν, ἀπήτησε δὲ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κατεδαφίσῃ μὲν τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ, νὰ τελέσῃ δὲ φόρον ἕνεκα τῆς Πελοποννήσου. Ἐννοεῖται ὅτι ἀμαχητὶ τοιαῦται ἀπαιτήσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκταί, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἀναπόδραστος.

Νέριος Β΄ Ἀκκιαϊουόλης

Ὁ Μουρὰτ κατῆλθε τότε μετὰ ἓξ χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐν Μιγγίαις στρατοπέδου, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώματα· καὶ ἔπειτα περιέμεινεν ἔτι ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε παραδοθῇ, διότι ὁ Τουραχὰν εἶχε δώσει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τοιαύτας ἐλπίδας. Περιμείνας δὲ ἐπὶ ματαίῳ, ἀφοῦ ἐπέπληξε τὸν στρατηγόν του διότι προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν χειμῶνι τὴν ἐκστρατείαν, ἐνῷ αὐτὸς ἤθελε νά την ἀναβάλῃ μέχρι τοῦ προσεχοῦς θέρους, παρέταξε τελευταῖον σύμπαντα τὸν στρατὸν πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων, ἔστησε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πιτυὼν πάλαι ποτὲ περιελάμβανε τὸν καθωσιωμένον τῶν Ἰσθμίων χῶρον, καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν. Ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐκείνου, ὅπου ἐτελοῦντο αἱ ἀρχαῖαι εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἁρματοδρομίαι, προήλασαν κατὰ τοῦ χαρακώματος αἱ πολιορκητικαὶ τῶν Τούρκων μηχαναὶ καὶ ἔσεισαν τό τε χαράκωμα καὶ τὸν Ἰσθμόν. Ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν προσεβάλλετο τὸ περιτείχισμα, κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς τετάρτης, ἥτις ἦτο ἡ 3 Δεκεμβρίου 1446, ἀνήφθησαν πυρὰ πολλὰ εἰς τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντήχησαν ὕμνοι πολεμιστήριοι προαναγγέλλοντες, καθ᾽ ὃ εἶχον οἱ πολέμιοι ἔθος, τὴν μετὰ δύο ἡμέρας γενησομένην ἔφοδον. Τῇ δὲ πρωίᾳ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, ἥτις ἦτο καὶ 7 τοῦ Δεκεμβρίου μηνός, κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ σάλπιγγες ἔδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου. Ἐνῷ ὑπόνομοι διώρυσσον τὸ τεῖχος, ἐνῷ τὰ πυροβόλα διεκώλυον τοὺς Πελοποννησίους νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν ἐπάλξεων, προσήχθησαν κλίμακες καὶ ἤρχισαν ἀναβαίνοντες ἐπ᾽ αὐτῶν οἱ τολμηρότατοι τῶν γενιτσάρων ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ αὐτοῦ παροτρυνόμενοι. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀναβάντος γενιτσάρου περιεσώθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας· ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν ὀνομάζει Χιτήρην, ὁ δὲ Χάμμερ λέγει αὐτὸν Χίσρ, ἦτο δὲ σέρβος τὴν καταγωγήν (1)· καὶ παρηκολούθησαν τοῦτον πολλοὶ ἄλλοι,

(1) Τὸ ὄνομα γραφόμενον διὰ τοῦ ἀραβικοῦ συμφώνου *τατ* (ὅπερ προφέρεται καὶ ὡς ζ) προφέρεται ἀραβιστὶ *Χήτρ* καὶ *Χήζρ* (τουρκιστὶ δὲ Χητὴρ ἢ Χηζήρ). Κατὰ τὰς μουσουλμανικὰς παραδόσεις ὁ *Χητὴρ* σπεύδει εἰς βοήθειαν ταχεῖαν τῶν ἐν κινδύνοις ἐπικαλουμένων τοῦτον. Ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον τῶν δημωδῶν χριστιανικῶν παραδόσεων, ἑορτάζεται δὲ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῇ 23 Ἀπριλίου (ἥτις καλεῖται Ροῦζι Χητήρ=ἡμέρα Χητήρ), καθ᾽ ἣν ἀκριβῶς ἡμέραν καὶ ὁ ἅγ. Γεώργιος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ἀλλ᾽ ἡ ἑορτὴ καλεῖται Χητὴρ ουλ-Ἐλές, ἤτοι ἑορτὴ τῆς συνεντεύξεως Χητὴρ καὶ Ἐλὲζ=Ἡλίου. Τὸ ὄνομα ἔχει πάντως σχέσιν πρὸς τὸ ἀραβ. χάτρ ἢ *χάζρ*=χλοερός, *χάτ* (ζ) *ρέτ*=χλοερότης, ἡ πραγματικὴ ἐαρινὴ ἡμέρα.

ὁ δ᾽ ἀγὼν ἐγένετο τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῇ, διότι ὄπισθεν τοῦ χαρακώματος ἵστατο στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ ἐμψυχούμενος· ἀλλ᾽ αἱ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὑποχωρήσασαι φρουραὶ παρέσυραν ἀλληλοδιαδόχως εἰς φυγὴν τὰ λοιπὰ τάγματα. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπροσπάθησαν νὰ ἀναστείλωσι τὴν τροπὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούοντο, διότι ὁ ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθεὶς ἐκεῖνος στρατὸς δὲν εἶχε προφθάσει νὰ συμπαγῇ δι᾽ ἰσχυρῶν πειθαρχίας δεσμῶν, τὸ δὲ χείριστον, σπουδαῖος φόβος ὑπῆρχε μήπως ἐπιτεθῶσιν ὄπισθεν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου στασιάσαντες Ἀλβανοί. Τούτων πάντων ἕνεκα ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὴν γενικὴν τροπήν, τότε δὲ φοβερὰ ἐπῆλθε πανωλεθρία, καθὰ ἀνακράζει ὁ τοῦ ***Θρήνου*** ποιητής·

> Ὦ Κόρινθος πολύθλιβος πολὺ κακὸν τὸ εἶδες
> Τότες ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμίλι.
> Ὅλος ὁ κάμπος ἔγεμεν ἅρματα καὶ δοξάρια,
> Σαγίττες χρυσοπτέρυγες, σπαθία κοσμημένα·
> Κεφαλαί, χέρια, σώματα στὸν κάμπον ἁπλωμένα.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Μουρὰτ γενόμενος κύριος εὐχερῶς τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐγκαταλειφθείσης Κορίνθου ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τουραχὰν 1.000 γενιτσάρους ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν δῄωσιν τῆς πέριξ χώρας, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς ἄλλης κορινθιακῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ πλουσιωτάτη, ὡς φαίνεται, τῆς χερσονήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει αὐτὴν ***πόλιν εὐδαίμονα*** ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ ***Θρήνου***, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποτεινόμενος, λέγει·

> Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγοριάν σου,
> Πουγγίν σου καὶ σακκοῦλί σου εἰς ὅλες τὲς δουλεῖες,
> Εἰς ὅλες σου τὲς ὄρεξες κ᾽ εἰς τὰ θελήματά σου.

Ἀλλ᾽ ὁ Μουρὰτ εὗρεν αὐτὴν σχεδὸν ἔρημον· οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ἀντικρὺ Στερεὰν Ἑλλάδα, οἱ δὲ παραμείναντες τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι παραδοθέντες ἀμαχητὶ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως ἀντέστη γενναίως. Εἰς μάτην οἱ γενίτσαροι ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐφόδους· «οἱ Ἕλληνες ῥητίνην καὶ πίσσαν πυρὶ ἀψάμενοι κατὰ ὀπὴν τούς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν». Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔσωσε τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Ἐπανελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Τουραχὰν εἰς τὸ στρατόπεδον μετὰ λείας πολλῆς ἀνδραπόδων, ὁ Μουρὰτ δὲν ἐνέκρινε νὰ ἐπιμείνῃ, ἀλλ᾽ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην, δι᾽ ἧς οὗτος κατέστη ἔκτοτε φόρου ὑποτελὴς τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὰ βορειοδυτικώτερα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὅμως ὀλεθριωτάτη, πρὸ πάντων διότι ἐματαίωσε τὸ γενναῖον ἐπιχείρημα τοῦ Κωνσταντίνου· πλὴν τούτου δὲν ἐπήγαγε συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον, διότι τότε οὐ μόνον τὰ ὀχυρώματα τοῦ Ἰσθμοῦ ἐντελῶς κατεστράφησαν ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος ἐπυρπολήθη καὶ αἱ Πάτραι ἐδῃώθησαν καὶ ἑξήκοντα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδες ψυχῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἑπομένου ἔτους, 1447, ἐδέησεν ὁ Μουρὰτ νὰ στρατεύσῃ εἰς

Ἀλβανίαν, ὅπου πρὸ τριετίας εἶχεν ἐξεγερθῆ ἕτερος τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρόμαχος, ὁ προμνημονευθεὶς Σκεντέρμπεϋς. Ἀλλὰ μετὰ ἡμιόλιον ἐνιαυτὸν ἠναγκάσθη πάλιν, ἐγκαταλείπων τὰ τῆς Ἀλβανίας πράγματα, νὰ τραπῇ πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐκ νέου ἀντιπαραταχθέντος πρὸς αὐτὸν Οὑνυάδου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν κατὰ τοῦ Οὑνυάδου ἀγὼν οὗτος ἐτελείωσε τάχιστα, ἐνῷ ὁ ἀλβανικὸς ἐπαναληφθεὶς διήρκεσεν ἔτη πολλά, ἱστοροῦμεν πρῶτον τὰ περὶ τῶν Οὔγγρων, ἵνα μὴ διακόπτωμεν πολλάκις τὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν. Μετὰ τὴν περὶ Βάρναν πανωλεθρίαν ὁ Οὑνυάδης, φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βλάχων Δρακούλ, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς οὑγγρικῆς κυβερνήσεως ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν. Τοτε ὁ Οὑνυάδης ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ οὑγγρικῷ κράτει καὶ παρεσκευάσθη εἰς νέον κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἐπροοιμίασε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νικήσας μὲν καὶ αἰχμαλωτεύσας καὶ ἀποκεφαλίσας τὸν φιλότουρκον ἡγεμόνα Βλαχίας Δρακοὺλ καὶ ἐνιδρύσας ἀντ' αὐτοῦ ἄρχοντα τῆς χώρας ἐκείνης τὸν φίλον αὐτοῦ Δάν, συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυίας Στεφάνου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προμάχου τῆς Ἀλβανίας Σκεντέρμπεϋ. Ἐκ τῶν βορείων ἐκείνων χριστιανῶν ὁ μόνος ἀρνηθεὶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην νὰ στρατεύσῃ μετὰ τοῦ Οὑνυάδου ὑπῆρξεν ὁ τῆς Σερβίας βοεβόδας Γεώργιος. Δυστυχῶς πᾶσαι αὗται αἱ προπαρασκευαί, καὶ προσέτι αἱ διενέξεις εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθεν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οὑνυάδην νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1448. Ἂν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο πρὸ διετίας, ὁ Μουρὰτ ἤθελε προσβληθῇ συγχρόνως ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Οὑνυάδου, ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ καὶ ἤθελε πιθανώτατα ὑποχωρήσει, διότι μόνος ὁ Οὑνυάδης ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τοσαύτην ἀνησυχίαν ὥστε, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ, ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων περὶ εἰρήνης προτάσεων ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πρὸς αὐτὸν πολέμου. Κακῇ τύχῃ ὅμως οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ πολεμίου αὐτῶν. Τῷ 1444 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἕτοιμος ἐν Πελοποννήσῳ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον ὑπὲρ τοῦ Οὑνυάδου, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Μετὰ δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ μὲν Οὑνυάδης ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔπαθε περὶ Βάρναν, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς ἀπησχολεῖτο ὑπό τινων πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διενέξεων. Τελευταῖον τῷ 1448 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶχεν ἡττηθῇ, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς δὲν προέφθασε νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὑνυάδου. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ σπουδαίας ἐπικουρίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης λόγος δὲν ἐγίνετο· ἐξ ἐναντίας οἱ μὲν Ἐνετοὶ διεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐνέργειαν, ὁ δὲ πάπας ὁτὲ μὲν ἐνεθάρρυνεν ὁτὲ δὲ ἀπέτρεπε τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδιχονόει πρὸς τὸν Οὑνυάδην· ὥστε εἰς τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐξεκίνησε τελευταῖον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1448 καὶ ὅστις συνέκειτο ἐκ μόνων 24.000 Οὔγγρων, ἁπάντων ὅμως λογάδων ἀνδρῶν, δὲν προσῆλθον εἰμὴ δισχίλιοι Βοεμοὶ καὶ Γερμανοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡνώθησαν, ὡς μὴ ὤφελεν, 8.000 Βλάχοι, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀναδειχθῶσι προδόται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἐπορεύθη ἐπὶ τὴν Σερβίαν, τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμών, ὡς ἠξεύρομεν, εἶχε προτιμήσει νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Μουράτ. Ὁ σουλτάνος οὗτος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὴν Κρόιαν, ἅμα μαθὼν τὴν ἀπὸ βορρᾶ ἐπερχομένην θύελλαν, ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δράμῃ μετὰ 150.000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον ἐκεῖνο, ὅπου πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐννέα ἐνιαυτῶν ὁ πρόπαππος αὐτοῦ εἶχε λαμπρῶς μὲν νικηφορήσει, ἀποθάνει δὲ

οἰκτρῶς. Ἐκεῖ ὁ Οὐννάδης εἶχε πήξει στρατόπεδον ὀχυρὸν ἐπέκεινα τοῦ ποταμίου Σετνίτζα, τοῦ κόπτοντος εἰς δύο ἴσα μέρη τὸ Κοσσυφοπέδιον. Οἱ Ὀσμανίδαι κατ' ἀρχὰς διεπέρασαν τὴν Σετνίτζαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Οὔγγρων καὶ ἐπέστρεψαν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμίου. Ἐὰν ὁ Οὐννάδης παρέμενεν ἐν τῷ ἀπορθήτῳ αὐτοῦ στρατοπέδῳ καὶ περιέμενεν αὐτόθι τὸν ἀναγγείλαντα ὅτι ἐπέρχεται Σκεντέρμπεϋν, ἤθελεν ἐμβάλει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀρειμανίου αὐτοῦ ὁρμῆς παραφερόμενος διεπέρασε καὶ αὐτὸς τὴν Σετνίτζαν καὶ παρεσκευάσθη εἰς τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς πενταπλασίους περίπου ἀντιπάλους. Ὁ σουλτάνος, ὅστις πρὸ διετίας μὲν εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Οὐννάδην προτάσεις εἰρήνης, ὑβριστικῶς ὑπ' ἐκείνου ἀποβληθείσας, πρὸ ὀλίγου δ' ἔτι ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἔπεμψε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ὀκτὼ πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ὅθεν συνεκροτήθη τῇ 17 καὶ τῇ 18 Ὀκτωβρίου μάχη κρίσιμος καθ' ἣν οἱ Οὔγγροι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπολέμησαν μὲν γενναιότατα, ἀλλὰ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ προδοθέντες ὑπὸ τῶν Βλάχων, ἐπὶ τέλους ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἑπτακισχίλιοι πρὸς τοῖς μυρίοις ἔπεσον ἐκ τῶν περὶ τὸν Οὐννάδην, ἐν οἷς τὸ ἄνθος τῶν οὔγγρων εὐπατριδῶν· διπλάσιοι δὲ ἐκ τῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Οὐννάδης ἐσώθη καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ περὶ Βάρναν, διὰ φυγῆς· καὶ συνελήφθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Γεωργίου, ὅστις ἠθέλησε νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μουρὰτ ἀντὶ χρημάτων, ἀλλ' ὁ σουλτάνος εἴτε γενναιοφρονέστερος ἀναδειχθεὶς τοῦ σλαύου ἐκείνου χριστιανοῦ εἴτε ὑπολαβὼν ὑπέρογκον τὸ ζητηθὲν χρηματικὸν ποσὸν δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐννάδης κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὁ Μουράτ, καίτοι τοσοῦτον λαμπρῶς νικηφορήσας, διεβίβασεν αὐτῷ νέας περὶ εἰρήνης προτάσεις· καὶ συνωμολογήθη τῳόντι ἑπταετὴς ἀνακωχή, καθ' ἣν ἡ Βλαχία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βοσνία δὲν ἔμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ κατέχωνται οὔτε ὑπὸ ὀσμανικῶν οὔτε ὑπὸ οὐγγρικῶν στρατευμάτων, ἂν καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων ἔμελλον νὰ διατελῶσι καὶ τοῦ λοιποῦ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου.

Ἀλλ' εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἀπῄτει πλειότερα παρὰ τῶν Οὔγγρων καὶ τοῦ Οὐννάδου, διότι εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πολέμιον ἕτερον οὐδὲν ἧττον δεινόν, τοὺς πρό τινων ἐτῶν ἐπαναστάντας Ἀλβανοὺς ὑπὸ ἡγεμόνα δεξιώτατον τὸν προμνημονευθέντα ἤδη Σκεντέρμπεϋν. Οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον κατατροπωθῇ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἕνεκα τῆς πολυαρχίας αὐτῶν καὶ τῶν διαιρέσεων, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἀνατολῆς χριστιανοί· οἱ Ἀλβανοί, ἐξ ὧν πολλοὶ εἶχον ἤδη ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ οἵτινες βραδύτερον ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτὸν πολυαριθμότεροι ἴσως ὅλων τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ἀλβανοί, δὲν ἐπείσθησαν ἐν τούτοις νὰ ἀπαρνηθῶσι τὴν προτέραν πίστιν καὶ αὐτονομίαν ἄνευ τελευταίων τινῶν ἀγώνων, οἵτινες, ὀφείλομεν νά το ὁμολογήσωμεν, ὑπῆρξαν ἐπί τινα χρόνον πεισματωδέστεροι ὅλων ὅσους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀντέταξαν οἱ χριστιανοί, μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ταινάρου, κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἐπελθόντος πολεμίου. Ἐπανέστησαν δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1434, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀριανίτην τὸν Κομνηνόν, ὅστις ἐκτήσατο τὴν ὑπεροχὴν ταύτην διά τε τὸ ἀρχαῖον τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ ἕνεκα τῶν ποικίλων κηδεστιῶν, ἃς αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ αὐτοῦ θυγατέρων συνῆψε μετὰ τῶν Μουσακί, τῶν Δουκαγίν, τῶν Καστριωτῶν, τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου Τσερνόγεβιτζ καὶ αὐτοῦ τοῦ μωραΐτου ἄρχοντος Νικολάου Μποχάλη. Καὶ τῷ μὲν 1434 ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν κληρονομικῶν αὐτοῦ κτήσεων περὶ Τσερμενίτσαν, τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν, κατετρόπωσε τὸν τοῦ σουλτάνου ἐπίτροπον,

Ἀλῆν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐβρενόσμπεϋ ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη μέχρις Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπελθὼν ἐκ Τρικκάλων ὁ Τουραχὰν διέλυσε τοὺς πολιορκοῦντας τὸ Ἀργυρόκαστρον Ἀλβανούς, φονεύσας ἐξ αὐτῶν περὶ τοὺς χιλίους, καὶ καθυπέταξεν αὖθις τὴν χώραν, τῆς ὁποίας οἱ ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξισλαμισθέντα καὶ καταταχθέντα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ. Μόνος ὁ Ἀριανίτης ἐξηκολούθησεν ἐν τοῖς ὄρεσιν αὐτοῦ διαμαρτυρόμενος, διὰ κλεφτικοῦ πολέμου, κατὰ τῆς ξενικῆς κατακτήσεως, μέχρις οὗ τῷ 1444, ἐνῷ ὁ Μουρὰτ Β' περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Οὔγγρων, ἐπανέστη αὖθις πᾶσα ἡ Ἀλβανία ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, συγγενῆ ὅμως τοῦ Ἀριανίτου, ***Γεώργιον Καστριώτην*** τὸν ἐπιλεγόμενον ***Σκεντέρμπεϋν***.

Σκεντέρμπεϋς

Ὁ ἥρως οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἕλλησι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦτο δημοτικὸς ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. ***Ὁ Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως***, τοῦ ὁποίου πρωταγωνιστὴς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλεεινολογούμενος μᾶλλον ἀληθῶς ἢ ὑμνούμενος, δὶς μὲν ἐπικαλεῖται τὸν ***Πιάγκων***, ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς Γιάγκος, καὶ ὀνομάζει αὐτὸν ***στήλην τῆς Βλαχίας***, οὐδόλως δὲ μνημονεύει τοῦ Σκεντέρμπεϋ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν ***Ἀλβανίαν***. Ἐκ τῶν χρονογράφων παρὰ μὲν τῷ Δούκᾳ οὐδόλως ἱστορεῖται ὁ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδύλῃ καὶ τῷ Φραντζῇ καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετά τινος ψυχρότητος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα τοσοῦτον ἠγνόει τὰ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὥστε, θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ ὄνομα, δέν τον λέγει, ὅπως ἐκαλεῖτο, Γεώργιον, ἀλλὰ μεταφράζων τὸ τουρκικὸν ***Ἰσκεντὲρ*** ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον (1). Ἐν τούτοις, καθὰ τοὐλάχιστον φημίζεται, ὁ μὲν Καστριώτης οὐδέποτε σχεδὸν ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Οὐνυάδης πολλάκις ἔτρεψε τὰ νῶτα εἰς αὐτούς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη νικηφόρος. Πόθεν λοιπὸν ἡ πρὸς τὸν πρῶτον ἀδιαφορία καὶ ἡ πρὸς τὸν τελευταῖον ἰδιάζουσα τῶν ἡμετέρων συμπάθεια; Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι οὐδέποτε νικήσας, ἔπεσεν ὅμως ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτελῶν τὸ ὕστατον καὶ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ Σκεντέρμπεϋς ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἀπέθανεν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένῃ γῇ ὅπου κατέφυγε (2). Τὰ δὲ ἔθνη συνήθως ἀγαπῶσι μᾶλλον τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν θνήσκοντας ἢ τοὺς ὁσονδήποτε ἄλλως ὑπηρετήσαντας αὐτά. Ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερον λόγον τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου

---

(1) ***Ἀλέξανδρος*** δὲν εἶναι μετάφρασις τοῦ ***Ἰσκεντὲρ*** ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα. Οἱ Ἄραβες δηλονότι νομίσαντες ὅτι ἡ πρώτη συλλαβὴ *αλ* τοῦ ὀνόματος εἶναι ἄρθρον (πρβλ. ***Ἀλ-χημί***, ***Ἀλ-δζεβρά***, ***Ἀλ-τιβαρέν***, ***Ἀλ-μαννάχ***, ἐν αἷς λέξεσιν οἱ Εὐρωπαῖοι τὸ ἄρθρον συνεχώνευσαν πρὸς τὰ ὀνόματα) ἀφήρεσαν ταύτην, ἵνα εὕρωσι τὸ πραγματικὸν ὄνομα καὶ εὗρον αὐτὸ ἐν τῷ ***Ἐκσανδὲρ Ἐσκανδέρ***, ***Ἰσκανδέρ***, ***Σικανδὲρ*** (παρὰ Πέρσαις), ***Σκενδὲρ*** (παρὰ Τούρκοις).

(2) Ὁ ***Γεώργιος Καστριώτης*** ἀπέθανεν (τῷ 1467) ἐν Ἀλεσσίῳ τῆς ἄνω Ἀλβανίας τῆς ἐπαρχίας Σκόδρας, κατεχομένῳ τότε ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ὧν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ διετέλει ἐν τῷ τότε μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Βενετῶν πολέμῳ 1463—79).

ἔρριψεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους ρίζας πολὺ βαθυτέρας ἢ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ γνησιώτατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς, καὶ ἂν μὴ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Hopf, τοῦ λέγοντος αὐτὸν ἐκ Σλαύων καταγόμενον, κοινῶς λογίζεται Ἀλβανὸς οὐχὶ Ἕλλην. Τὴν σήμερον ἔχομεν πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς Ἀλβανούς· ἀλλὰ κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ οἰκειότης δὲν ὑπῆρχεν ἔτι, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν, μηδὲ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐξαιρουμένου, ἦσαν καθολικοὶ τὸ δόγμα [1]. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Οὐβερτῖνος Πούσκουλος ἐξυμνεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξυμνεῖ δὲ καὶ τὸν Οὐνυάδην καὶ τὸν Βλαδισλάον, ἀλλ᾽ ὅλως ἀποσιωπᾷ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ἀλλ᾽ ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν μεγάλων τῳόντι κατορθωμάτων τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο εἷς τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1410 ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ἀλλεπαλλήλως τοὺς τρεῖς νεωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς ὁμήρους. Οἱ νέοι οὗτοι ἀνατραφέντες ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ κατετάχθησαν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἀπέθανε πιθανῶς δηλητηριασθείς, ὁ δὲ ἕτερος ὀνόματι Στάνισας, συζευχθεὶς Τουρκίδα, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν ὀνόματι Χάμζαν. Ἀλλ᾽ ἐπιφανέστατος πάντων ἀνεδείχθη ὁ νεώτερος Γεώργιος, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὸ 1403 μετωνομάσθη ὡς μουσουλμάνος Ἰσκεντέρ, καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μπέυ [2], ἐξ οὗ τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἐπώνυμον Σκεντέρμπεϋς. Ἦτο δὲ κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα δεξιώτατος ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς λόγους δεινός, δι᾽ ὅπερ τοσοῦτον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β΄, ὥστε ὁ σουλτάνος οὗτος ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν πεντακισχιλίων ἱππέων. Ἀλλ᾽ ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ εὔνοια ἧς ἠξιώθη παρὰ τῷ ξένῳ κυριάρχῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ οὔτε τὴν πατρίδα οὔτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, καὶ τῷ 1443 παρευρεθεὶς εἰς τὴν περὶ Νίσσαν μάχην, καθ᾽ ἣν ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνυάδης ὁλοσχερῶς κατετρόπωσαν τὸν τουρκικὸν στρατόν, δὲν ἐδίστασε

[1] *Ὀρθόδοξοι Οὐνῖται* ἀναγνωρίζοντες μόνον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ πάπα, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς δόγμασιν *ὀρθόδοξοι*. Σήμερον ἔτι οἱ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀπόγονοι τῶν ὑπὸ τὸν Σκενδέρμπεϋν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας μεταναστευσάντων Ἀλβανῶν (οὓς πάντως ἐπεσκέψατο καὶ λεπτομερῶς τὰ κατ᾽ αὐτοὺς ἐμελέτησεν ὁ ταῦτα γράφων) εἶναι φανατικοὶ ὀρθόδοξοι μισοῦντες δεινῶς τοὺς τοῦ λατινικοῦ δόγματος. Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῶν μόνη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἐν χρήσει. Ἡ ἱερουργία, αἱ ἀκολουθίαι, ἡ λειτουργία, εἶναι αὐστηρῶς ἑλληνικαί, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι τοῦ 15ου αἰῶνος ἑλληνική. Καλοῦσιν ἑαυτοὺς *Γραικούς* (ἐξ οὗ καὶ τὸ κυριώτατον τῶν ἐν Σικελίᾳ κέντρων αὐτῶν καλεῖται Piana di Graeci (=τόπος Ἑλλήνων, Γραικῶν). ἔχουσιν ἱερατικὰ σχολεῖα ἑλληνικά, ἐν οἷς διδάσκονται μετὰ πάσης ἐντελείας τὴν ἑλληνικήν. Δογματικῶς εἰσὶν αὐστηρῶς ὀρθόδοξοι μὴ παραδεχθέντες τὴν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως προσθήκην τοῦ «ἐκ τοῦ υἱοῦ», ἀλλὰ λέγοντες μόνον «τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον». Ἡ ἱερωσύνη παρ᾽ αὐτοῖς εἶναι ἡ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὐδέποτε οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν συλλειτουργοῦσι μετὰ Λατίνων οὔτε χειροτονοῦνται ὑπὸ Λατίνων. Οἱ λατῖνοι κληρικοὶ δύνανται νὰ παρίστανται ἁπλῶς εἰς τὰς τελετάς, οὐδαμῶς ἐνεργητικῶς μετέχοντες τούτων. Τιμῶσι κατ᾽ ἐξοχὴν τὴν Παναγίαν τὴν *Ὁδηγήτριαν*, ἧς αἱ εἰκόνες ἐν πάσαις ταῖς Κοινότησι θεωροῦνται ὡς παλλάδια ἱερά, ἀχθέντα μετὰ τῶν μεταναστῶν εἰς τὴν νέαν πατρίδα αὐτῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς πατρίδος. Ἐπ᾽ ἐσχάτων εἰσεχώρησεν (ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς τάξεις τῶν λογίων καὶ πολιτικολόγων) ἀλβανικὴ προπαγάνδα ὑποστηριζομένη χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ δὲν ἐποιήσατο μεγάλας προόδους. (Πλείονα περὶ τῶν Ἑλληναλβανῶν τούτων ἰδὲ ἐν τῷ περιοδ. Ἑλληνισμῷ ἔτους 1903 παρ᾽ ἡμῶν γραφέντα «Περὶ τῶν Ἑλληναλβανῶν τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας (ὑπὸ Π. Καρολίδου).

[2] Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξηγήθη, ἀξίωμα *μπέυ* παρὰ Τουρκίας δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον προσηγορία τιμητική. Ὁ δὲ Γεώργιος Καστριώτης προσηγορεύετο *μπέυς*, διότι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἡγεμονικήν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἤθελε καλεῖσθαι οὕτως ἀφοῦ ἦν νέος διακεκριμένην κατέχων θέσιν ἐν τῇ τουρκικῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ στρατῷ.

νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην περάσας εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν μετὰ 300 Ἀλβανῶν ἱππέων καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Χάμζα, τοῦ ὁποίου ὁ πατήρ, ὁ Στάνισας, συνέπεσε νὰ διατρίβῃ τότε εἰς Ἀλβανίαν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ. Δὲν ηὐτομόλησε δὲ ἵνα παραμείνῃ ἐν τῷ οὐγγρικῷ στρατῷ, ἀλλ' ἵνα δράμῃ εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπου, ὡς ἔμαθε, παρεσκευάζετο γενικὴ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπανάστασις. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ αἰχμαλωτευθῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ γραμματεὺς τοῦ Μουρὰτ Β΄, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἠνάγκασε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀπειλῆς θανάτου νὰ συντάξῃ βασιλικὸν φιρμάνιον, δι' οὗ ἀπενέμετο αὐτῷ ἡ διοίκησις τοῦ φρουρίου τῆς Κροΐας. Λαβὼν δὲ τὸ φιρμάνιον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἧττον φονεύσας τὸν γραμματέα ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὀπαδῶν εἰς Κρόιαν, κατέλαβεν αὐτήν, ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν πόλεμον,καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Γεώργιος, ὁ δὲ ἀνεψιός του Χάμζας, βαπτισθεὶς τῇ 25 Δεκεμβρίου 1443, ὠνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς.

Ἡ φήμη τῶν προτέρων πολεμικῶν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου κατορθωμάτων παρεσκεύασεν αὐτῷ λαμπρὰν δεξίωσιν ἐν τῇ πατρίδι, ἥτις ἐχαιρέτισε τὸν ἄνδρα ὡς σωτῆρα, καὶ ἐξεγερθεῖσα πανταχόθεν ἐξέβαλεν ἢ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας μουσουλμάνους. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος, ἵνα ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἴδιον ἀξίωμα, αὐτὸς μὲν συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριανίτου Ἀνδρονίκην τὴν Κομνηνήν, τὴν δὲ ἀδελφήν του Μάμιζαν ἔδωκε σύζυγον εἰς τὸν Κάρολον Μουσακὶ Τόπιαν. Καὶ τότε, ἀφοῦ ἀπήλλαξε μὲν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας πᾶσαν τὴν μεταξὺ Ἀώου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου χώραν, συνενοήθη δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάου, συνεκάλεσεν ἐν θέρει τοῦ 1444 εἰς Ἀλέσιον κοινὴν ὅλων τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀλβανίας σύνοδον, ἥτις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριανίτου καὶ τοῦ Παύλου Δουκαγίν, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καπιτάνον τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐψήφισεν ὅτι θέλει καταβάλει κατ' ἔτος αὐτῷ 200.000 δουκάτων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Οὕτω περιβληθεὶς ὑπερτάτην τινὰ στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ἀμυντικὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀποκρούσας περὶ Δίβραν τὸν Ἀλήμπεϋν ἀπῆλθε, κατ' ἄλλους μὲν μετὰ 15.000, ἀνδρῶν, κατ' ἄλλους δὲ μετὰ 25 ἢ καὶ 30.000, εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Βλαδισλάου, ὅστις ῥήξας τὰς πρὸ μικροῦ συνομολογηθείσας πρὸς τὸν Μουρὰτ Β΄ συνθήκας κατήρχετο ἐπὶ τὴν Βάρναν. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη ὅτι ὁ Γεώργιος διεκωλύθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἣν ἔπαθον οἱ Οὔγγροι περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπτοήθη· καὶ τιμωρήσας μὲν τὴν προδοσίαν τοῦ σέρβου Γεωργίου διὰ φοβερᾶς τῆς χώρας αὐτοῦ δῃώσεως, κατατροπώσας δὲ ἀλλεπαλλήλως δύο νέους τουρκικοὺς στρατοὺς ὑπὸ τὸν Φιρούσμπεϋν καὶ τὸν Μουσταφάμπεϋν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν χεῖρα ἐξ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκ Πελοποννήσου ὁρμώμενον Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὸν παρασκευαζόμενον πρὸς νέους ἀγῶνας Οὐνυάδην. Κακῇ τύχῃ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἐνῷ δὲν ἔπαυε προτρέπουσα τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀντίστασιν, οὐ μόνον οὐδὲν σπουδαῖον ἔπραττεν ἵνα δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς διεκώλυε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν θέλομεν ἀνακαλέσει ἐνταῦθα τὰς ἀδιακόπους ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος ὅρου, ἐπεμβάσεις αἵτινες οὐκ ὀλίγον συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλπωσι τὴν παρ' ἡμῖν διαίρεσιν, ἀλλ' ἡ Ἐνετία λ. χ. ἐπολιτεύετο ἔτι χειρότερον. Φθονήσασα τὴν αὔξουσαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δύναμιν καὶ φοβουμένη μήπως, παγιωθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀποβάλῃ τὰς κτήσεις ὅσας εἶχε καὶ ἐπέμενε νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μάλιστα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, περιῆλθεν εἰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἐπανει-

λημμένας ἐχθροπραξίας, μὴ διστάσασα νὰ συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τοῦ Μουρὰτ Β'. Οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι δὲν διεκώλυσαν τὸν Γεώργιον Καστριώτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐν ἔτει 1446 καὶ ἐν ἔτει 1447, ὅτε ἐξώντωσε περὶ Ὄρονιτζ τὸν στρατὸν τὸν αὖθις ὑπὸ τὸν Μουσταφάμπεϋν εἰς Ἀλβατίαν ἐμβαλόντα· ἐπειδὴ ὅμως ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις του, ὁ Μουρὰτ Β' ἔλαβεν ἐν τούτοις καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ ἀνέτως περὶ Ἑξαμίλιον τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τελευταῖον ἡ Ἐνετία, νοήσασα ὅτι κινδυνεύει πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ Μουρὰτ Β' ἢ ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, συνωμολόγησε τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1448 εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἡ 4 Ὀκτωβρίου δὲν ἀπεῖχε τῆς 18 καθ' ἣν συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ὀλεθρία περὶ Κοσσυφοπέδιον μάχη, εἰμὴ κατὰ 14 ἡμέρας, ὥστε τοῦτο ἐξηγεῖ ἀποχρώντως πῶς ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν προέφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνυάδου. Ὁ δὲ Μουρὰτ Β' ἀπαλλαγεὶς τοῦ φοβεροῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλου διά τε τοῦ κατορθώματος ἐκείνου καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἐπιεικῶν συμβάσεων ἐτράπη ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους 1449 πανστρατιᾷ κατὰ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀνακτήσας τὸ φρούριον Σφετιγράδ, καίτοι οἱ ἐν αὐτῷ Ἀλβανοὶ γενναίως ἀντέστησαν, πολλοὺς καταβαλόντες Τούρκους, δῃώσας δὲ ἀνηλεῶς τὴν χώραν τῶν Γκέγκιδων· ἀλλ' ἐμβαλὼν αὖθις τῷ 1450 ὑπέστη δεινὴν ἀποτυχίαν. Τῇ 14 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου ἐπιχείρησεν ὁ σουλτάνος τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τοῦ κυριωτάτου τούτου ὁρμητηρίου τῆς ἀλβανικῆς ἐπαναστάσεως θέλει αὕτη ριζηδὸν ἀνατραπῆ. Ὁ φρούραρχος Βρανᾶς ἀντέστη γενναίως. Ὁ σουλτάνος πτοηθεὶς ἐκ τούτου εἶπεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ, ἐὰν ὁ Καστριώτης ὑποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου 10.000 δουκάτων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην, ἡ δὲ φρουρὰ ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τοσοῦτον ἐκθύμως ἀμυνομένη ὥστε μετὰ τετράμηνον πολιορκίαν ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη κατὰ Σεπτέμβριον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ ἀγγελία τῆς νέας ταύτης τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίας προεκάλεσε κοινὴν ἀγαλλίασιν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ἔδραμον εἰς Ἀλβανίαν, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν νικητήν· ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, διότι ἐντὸς τριετίας ἐπῆλθε τὸ κρισιμώτατον τῶν γεγονότων τῆς προαιωνίου ταύτης πάλης μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ὀλίγους μῆνας ἀφ' οὗ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ὁ Μουρὰτ Β' ἀπέθανεν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξ ἀποπληξίας, εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν, τῇ 3 Φεβρουαρίου 1451. Ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἦτο ἔτι γέρων, ἀλλ' εἶχε βασιλεύσει ἤδη περὶ τοὺς 30 ἐνιαυτούς, ὁ δὲ βίος τῶν τότε σουλτάνων ἀνηλίσκετο ταχέως ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων οὓς αὐτοπροσώπως διεξῆγον. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ τοῦ Μουρὰτ Β' ἔργα καὶ εἴδομεν ὅτι πρὸ ἑπταετίας περίπου εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μόλις τεσσαρεσκαιδεκαέτους ἔτι ὄντος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδέησε νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ, ἵνα συγκροτήσῃ τὴν περὶ Βάρναν μάχην. Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο παρῃτήθη μὲν αὖθις, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἠναγκάσθη διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ σφόδρα νεάζοντος υἱοῦ του νὰ ἀναλάβῃ πάλιν τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ κατετρόπωσε μὲν τὸν Κωνσταντῖνον περὶ Ἑξαμίλιον, κατετρόπωσε δὲ τὸν Οὐνυάδην περὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἀνὴρ διετέλει κεκμηκώς. Οὐ μόνον δὲν ὠφελήθη

ἐκ τῶν κατορθωμάτων ἐκείνων ἵνα αὐξήσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ ἀλλὰ μετὰ κόπου συνετήρει τὰς προγεγενημένας. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἡττῶντο ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ ὅτε ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ αὐτὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Ἀδριανούπολιν, ἡ θλῖψις ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ταύτης συνδυαζομένη μετὰ τῆς προϊούσης τοῦ σώματος ἀσθενείας ἐπήγαγον τελευταῖον τὸν κεραυνοβόλον αὐτοῦ θάνατον. Τότε ἀνέλαβεν ὁριστικῶς τὴν βασιλείαν ὁ Μωάμεθ Β΄ εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἔτους. Ὁ νέος σουλτάνος, ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸ ἀρχαῖον κατακτητικὸν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ σύστημα καὶ ἐμελέτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν οὐδέποτε ἐπεχείρησε σπουδαίως ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ Β΄ ἐνόησε τῳόντι ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῇ οὐδὲ λάβει ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω κατακτήσεις ἐν ὅσῳ δὲν προσοικειωθῇ τὸ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο τῆς Ἀνατολῆς θαλασσῶν καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Εἶχε δὲ συμβῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαία πραγμάτων μεταβολὴ οὐκ ὀλίγον ἐπισπεύσασα τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ὁ βίος τὸν ὁποῖον διῆγεν αὐτόθι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἦτο τῳόντι ἄξιος οἴκτου. Ἔνθεν μὲν ἠγωνίζετο νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Μουρὰτ Β΄, ἔνθεν δὲ συνενοεῖτο μετὰ τοῦ Οὐνυάδου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐνῷ προσεπάθει νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν πάπαν, πράττων ὅ,τι δυνατὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνομολογηθείσης ἑνώσεως, ἔβλεπεν ἐνταὐτῷ ὅτι ἡ ἕνωσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ πλείστου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ Αἱ περὶ Βάρναν καὶ περὶ Ἑξαμίλιον ἧτται εἶχον κορυφώσει τὴν ἀθυμίαν του· ἐπὶ τέλους δὲ ἡ περὶ Κοσσυφοπέδιον καταστροφὴ ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὸν τάφον κατάβασίν του, ὅπως μετ᾽ οὐ πολὺ τὸ περὶ Κρόιαν ἀτύχημα ἐκεραύνωσε τὸν Μουρὰτ Β΄. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Οὐνυάδου συνέβη τῇ 18 Ὀκτωβρίου1448, τῇ δὲ 31 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, εἰς ἡλικίαν 58 περίπου ἐτῶν, ἐξ ὧν ἐβασίλευσεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι καὶ τρία.Ἐτελεύτησε δὲ ἄνευ ἀμέσου ἀπογόνου· ὥστε ἐδέησεν ἡ ἀρχὴ νὰ μεταβῇ εἰς ἕνα τῶν ἐπιζώντων αὐτοῦ ἀδελφῶν, οἵτινες ἦσαν τρεῖς· Κωνσταντῖνος,Δημήτριος καὶ Θωμᾶς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκυβέρνων τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Δημήτριος ἄρχων τῆς Σηλυβρίας, καὶ πλησιέστατα οὕτω διατρίβων τῆς βασιλευούσης ἐζήτησε νὰ ἁρπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῷ ἀπηρχαιωμένῳ ὁπωσοῦν λόγῳ ὅτι ἦτο πορφυρογέννητος, ὅ ἐστιν ὅτι ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρός. Εὐτυχῶς προετιμήθη ὁ Κωνσταντῖνος καίτοι ἀπών· καὶ λέγομεν εὐτυχῶς, διότι, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς μετέπειτα ἀγεννοῦς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, δυνάμεθα σχεδὸν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι, αὐτοῦ βασιλεύσαντος, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου τὸ ἱστορικὸν ἀξίωμα εἶχε τοσοῦτο μειωθῇ κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἤθελεν ὑμνηθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας μιᾷ φωνῇ, ὅτι ἐντίμως τοὐλάχιστον ἔπεσε. Κυρωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἔτι ζῶντος τότε Μουρὰτ Β΄ προσῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ Πελοποννήσου κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1449 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν δύο περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄.

Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου στέμμα ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀξιωματικός, προχειρισθεὶς φρούραρχος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιεζωσμένης καὶ μὴ ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχρῶντα οὔτε φρουρὰν ἱκανήν, ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέλαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον.Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατ᾽ ἀρχάς,γινώσκων τὸν Μουρὰτ Β΄

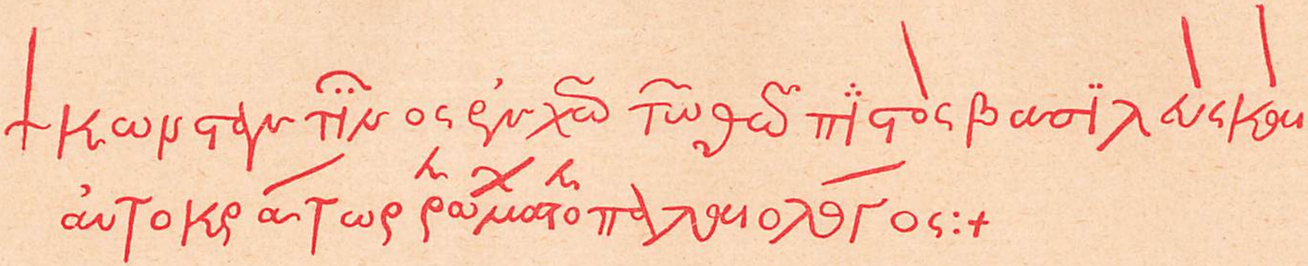
ἥκιστα διατεθειμένον νὰ ριφθῇ εἰς νέους δυσχερεῖς ἀγῶνας, δὲν ὑπέλαβε προσεχῆ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τοῦτο τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξηκολούθησε τὰς περὶ γάμου διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιχειρήσει δεσπότης ἔτι ὢν ἐν Πελοποννήσῳ (¹). Ὁ Κωνσταντῖνος χηρεύσας τὸ δεύτερον τῷ 1442 εἶχε πέμψει μετὰ πενταετίαν τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν Γεώργιον Φραντζῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐκεῖθεν φροντίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ νέου γάμου μετά τινος τῶν ἡγεμονίδων τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Γοτθίας. Ἀναγορευθεὶς μετὰ διετίαν βασιλεὺς ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Ἐνετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη τὴν πρότασιν τοῦ νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ συνοικέσιον τοῦτο δὲν ἐλογίσθη ἀξιοπρεπὲς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1449 ὁ Φραντζῆς ἀπῆλθεν ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ Ἰβηρίαν πρὸς ἀναζήτησιν ἑτέρας συζύγου. Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μουρὰτ Β΄ ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χήρας αὐτοῦ Μαρίας, ἥτις, θυγάτηρ οὖσα τοῦ δεσπότου τῆς Σερβίας, εἶχε παραμείνει χριστιανή. Ὁ γάμος ὅμως οὗτος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρησε καὶ ὁ Φραντζῆς διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἀπέτυχεν ὡσαύτως, εἴτε διότι ἡ Μαρία, πεντηκοντοῦτις οὖσα, δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ, εἴτε διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει εὔλογον κατὰ τῆς Σερβίας δυσμένειαν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ Φραντζῆς τὰς διαπραγματεύσεις του καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1451 προετιμήθη ὁριστικῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰβηρίας Γεωργίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐξ ἑτέρου τινὸς γεγονότος ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀσφαλῆ τῆς ἀρχῆς κάτοχον. Τῳόντι δὲν ἐτέλεσεν

Σφραγὶς Δημητρίου Παλαιολόγου ἐπὶ ἐγγράφου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

(ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ)

(¹) Τὸν πρῶτον αὐτοῦ γάμον ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐτέλεσε τῷ 1428 ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τῆς ὡραίας ἡγεμονόπαιδος Μαγδαληνῆς Τόκκου, ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ ἀρχόντων ἔτι Τόκκων, ἀνεψιᾶς τοῦ Καρόλου Α΄ Τόκκου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Καρόλου Β΄ Τόκκου, ὡς προῖκα δὲ ἔλαβε τότε τὴν *Γλαρέντζαν* καὶ μέρος τῶν ἄλλων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων τοῦ οἴκου τῆς νύμφης, ἥτις ὡς *δέσποινα* μετωνομάσθη Θεοδώρα. Ἀλλ' ἡ δέσποινα Θεοδώρα ἐτελεύτησεν ἓν ἔτος μετὰ τοὺς γάμους αὐτῆς (κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1429). Ὁ Κωνσταντῖνος, ὃν ἀλγεινότατα ἔπληξεν ὁ θάνατος τῆς πρώτης συζύγου, ἐπείσθη τῷ 1441 ὑπὸ τοῦ ἀτέκνου μείναντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου νὰ νυμφευθῇ ἐκ νέου, ὅτε ἡ ἐκλογὴ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν ἡγεμονόπαιδα Αἰκατερίνην Καττιλουσίαν, θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Λέσβου πρίγκιπος Δωρίνου Α΄ (1427—1439). Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα σύζυγος δὲν ἔζησε πλέον τοῦ ἔτους. Ὅτε τῷ 1442 ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος ἐπανέστη κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ὁ Κωνσταντῖνος εὑρισκόμενος τότε ἐν Λέσβῳ, ἐν τῷ ἀπὸ τῆς νήσου ταύτης εἰς Βυζάντιον πλῷ καταδιωκόμενος ὑπὸ τουρκικῶν πλοίων ἠναγκάσθη νὰ ἐγκλεισθῇ μετὰ τῆς συζύγου εἴς τι ἐν Λήμνῳ φρούριον, ἔνθα ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἑβδομήκοντα ἡμέρας ἦν ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Τότε δὲ ἡ δέσποινα Αἰκατερίνη ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ διηνεκοῦς φόβου τῶν καθ' ἑκάστην ἐπιθέσεων τεκοῦσα προώρως ἀπέθανε. Περὶ τοῦ τρίτου γάμου ἤρξατο φροντὶς καὶ ἐνέργεια μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ ἀνδρός, τοῦ Φραντζῆ ἀναλαβόντος τὸ ἔργον διὰ μακρῶν ὁδοιποριῶν εἰς Τραπεζοῦντα καὶ εἰς Γεωργίαν. Τέλος δὲ τῷ 1452 ἐπῆλθε συμφωνία περὶ τῆς ἰβηρίδος ἡγεμονόπαι-

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ
Η ΜΟΝΗ ΣΩΖΟΜΕΝΗ ΥΠΟ ΤΟ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΑΥΤΟΥ
ΤΟ ΕΚΔΟΘΕΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΡΑΓΟΥΣΑΙΩΝ
ΑΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΡΧΕΙΟΙΣ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ''ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

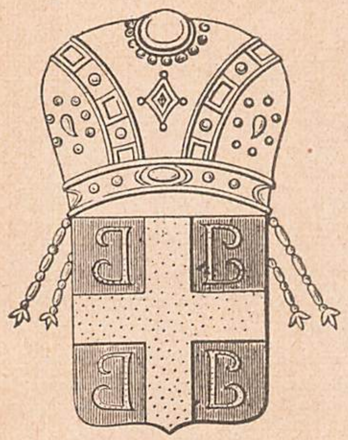
ποτὲ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στέψιν, διόπερ ὁ χρονογράφος Δούκας *ὕστατον* βασιλέα ἐπανειλημμένως ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἤδη βασιλεύοντος ὀνομάζει αὐτὸν συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἁπλῶς ***δεσπότην***. Ἀλλ' ἴσως ἡ στέψις δὲν ἐγένετο χάριν οἰκονομίας μᾶλλον καὶ ἀνεβλήθη ἵνα τελεσθῇ μετὰ τὸν γάμον.

Ὁπωσδήποτε μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Μωάμεθ Β' ἐχθροπραξιῶν ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν φαίνεται πράξας ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ ; Τὸ λεγόμενον κράτος αὐτοῦ περιωρίζετο τότε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ναὶ μὲν πρὸς νότον κατεῖχεν εἰσέτι περὶ τὴν Προποντίδα τὴν Σηλυβρίαν καὶ τὰ περὶ αὐτήν, τὴν Πέρινθον, τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον καὶ ἄλλους τινὰς πύργους, πρὸς βορρᾶν δὲ παρὰ τὸν Εὔξεινον τὴν Μεσημβρίαν, τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὸν Βίζωνα (τὴν σημερινὴν Καβάρναν). Ταῦτα πάντα ὅμως, πλὴν τῆς Σηλυβρίας, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας· πᾶσα δὲ ἡ ὕπαιθρος τῆς περιφερείας ἐκείνης χώρα ἢ εἶχεν ἤδη ὑποκύψει εἰς αὐτοὺς ἢ κατελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ἅμα τὸ ἤθελον.

δος καὶ τῷ 1453 ἔμελλε ν' ἀπέλθῃ πάλιν ὁ Φραντζῆς εἰς Ἰβηρίαν ἵνα ἀγάγῃ τὴν νύμφην, ἀλλὰ τὰ φοβερὰ γεγονότα τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐματαίωσαν τὰ πάντα. Σημειωτέον ὅτι τὸ γεωργιανὸν χρονικὸν οὐδὲν λέγει περὶ τῶν τοιούτων διαπραγματεύσεων. Ἐκ τῆς χρονολογίας δὲ τῶν γεωργιανῶν ἡγεμόνων φαίνεται ὅτι προύκειτο περὶ θυγατρὸς τοῦ Γεωργίου Η' (1444—1459). Ὁ Γ. Φραντζῆς ὁ μόνος ἀφηγούμενος τὰ περὶ τοῦ τρίτου γάμου καλεῖ τὸν ἡγεμόνα ἁπλῶς Γεώργιον *Μέφεν*, ἑρμηνεύων ὁ ἴδιος τὸ Μέφε ἢ Μέπε Ρήξ, Ρήγας. Ἐπίγραμμα ἰαμβικὸν εἰς τὴν δέσποιναν Θεοδώραν πονηθὲν ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐκτίθησιν ὁ Λέων Ἀλλάτιος (De Ecclesia Orient. et Occident. Perpetua Conc. σελ. 955) τὸ παρατιθέμενον καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης τῆς πρώτης συζύγου τοῦ ἀειμνήστου τελευταίου δεσπότου καὶ εἶτα αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου·

Ἣν ἄν τις εἴποι μηδαμῶς ἐνδοιάσαι
Μίμημα ἀνεξέλεγκτον οἵας εἰκόνος
Ἄγαλμα καλεῖς φεῦ ὅπως διαπρέπον
Στήλην χαρίτων καὶ φρονήσεως ὅρον
Γένους τε κόσμον καὶ ξοινὴν πανδαισίαν
Ταύτην ὁ λυγρὸς οὑτωσὶ κρύψας τάφος
Ἄψυχον, ἄπνουν καὶ λόγου παντὸς δίχα
Δείκνυσι πᾶσιν, ὢ ξένου μυστηρίου !
Ταύτῃ Λατίνων ἐκ γένους βλαστησάσῃ
Ῥίζης ἀνασχούσῃ τε τῆς Ἰταλίδος
Γονεῖς ἀγαθοὶ πατέρες φίλου τέκους
Ὤφθησαν ὄντες σφῶν γένους κόσμος μέγας
Ὡς οὖν ἔχουσα καὶ γένους τε καὶ τρόπου
Ἁρμόζεται δὴ πρὸς γάμου κοινωνίαν Ἄρην
Ἄρην πνέοντι καὶ φόνους ἐν ταῖς μάχαις
Αἰσθήσεως θρόνῳ τε καὶ φρενῶν βάθει
Δεινῷ μαχητῇ Κωνσταντίνῳ δεσπότῃ
Καταξιοῦται Βασιλείου καὶ λέχους
Καὶ κλήσεως πρὸς καὶ γὰρ εἶχεν ἀξίως
Συζήσασα καὶ χρόνον βραχύν, καὶ πάνυ
Τούτῳ, μετέστη πρὸς μονὰς οὐρανίους
Ὠδῖσιν αὐταῖς προσλιποῦσα τὸν βίον
Ὅπως ὀδυνῶν ἐξιοῦσα τοῦ βίου
Χαρᾶς ἀλήκτου τῆς ἐν Οὐλύμπῳ τύχης
Ἣν μὴ μαραίνει μηδὲ καλύπτει χρό[illegible]
Ποθοῦσα πάντως καὶ ἐφευροῦσα στε[illegible]

Ὁ Γαλατᾶς κατείχετο ὑπὸ τῶν Γενουαίων, οἵτινες οὐ μόνον σύμμαχοι εἰλικρινεῖς δὲν ἦσαν ἀλλὰ διετέλουν πάντοτε πρόθυμοι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων. Αἱδὲ ὀλίγαι τινὲς μικραὶ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὅσαι ἐλογίζοντο εἰσέτι ὑπαγόμεναι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν εἰς τοιαύτην ὑλικὴν καὶ διοικητικὴν κατάστασιν ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος εὐλόγως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ παρ' αὐτῶν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε ἄλλην οἱανδήποτε παρασκευήν. Ἰδίως ἐν τῇ ἀξιολογωτέρᾳ ὁπωσοῦν τῶν κτήσεων τούτων, ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ κυβερνῶντες αὐτὴν τότε δύο ἀδελφοί του, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς, ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἐδίστασε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Ὀσμανιδῶν. Πλὴν τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες αὐτόθι· ὥστε ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξουσία δὲν ἐξετείνετο πέρα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ πολὺ τῆς Σηλυβρίας. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἄλλοτε, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων πόρων καὶ μάλιστα τῶν χρηματικῶν πόρων ν' ἀντισταθμίσῃ ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν κράτος, περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παρακμήν. Ἐνῷ ἄλλοτε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 500.000 κατοίκων, νῦν δὲν εἶχε πλείονας τῶν 80.000. Ἐνῷ ἄλλοτε ἀπὸ μόνης αὐτῆς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰ 100.000.000 δραχμῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 500 περίπου, ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ὅλαι αἱ πρόσοδοι τῆς πρωτευούσης συνεποσοῦντο μόλις εἰς 50 ἢ 60.000 χρυσῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἤθελεν ὑπερβαίνει σήμερον τὰ τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου, ὅτε ἔφθασεν ἐκ Πελοποννήσου ὁ νέος βασιλεύς, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τὰ χρήματα δι' ὧν ἔμελλε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς εἰθισμένας πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐλὴν φιλοδωρίας. Ἐνῷ ἄλλοτε στόλοι πολυάριθμοι ἐναυλόχουν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, οἱ δὲ ναύσταθμοι εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ξυλείας καὶ πάσης ἄλλης ὕλης ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι πολλαὶ πλοίων ἑκατοντάδες, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ὀλίγα τινά, τὸ πολὺ δέκα, περιεσῴζοντο αὐτόθι σκάφη, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς προσῆλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἐπὶ καταλωνικῶν τριήρων. Δὲν ἐστερεῖτο δὲ μόνον ὑλικῶν πόρων ἡ Κωνσταντινούπολις ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἦτο ἀσθενεστάτη. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ἐνταῦθα ὅσα διατραγῳδεῖ ὁ καθολικὸς Οὐβερτῖνος Πούσκουλος περὶ τῆς πλεονεξίας, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀπιστίας τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι εἶναι ἐν μέρει ἀνυπόστατα· αὐτὸς ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησεν εἰς τὸν Φραντζῆν ὅτι οὐδένα εἶχε περὶ αὐτὸν σύμβουλον ἢ εἰλικρινῆ ἢ ἔμπειρον μεθ' οὗ νὰ συσκεφθῇ ἐν ταῖς κρισίμοις ἐκείναις περιστάσεσιν. Ὅπως λοιπὸν κατήντησαν τὰ πράγματα, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν σχεδὸν εἶχε νὰ πράξῃ οἴκοθεν. Ἐκ δὲ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων δύο καὶ μόναι εἶχον ἀποδείξει δι' ἔργων ὅτι εἶναι πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Τούρκους, ἡ Οὐγγαρία καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἡ μὲν Οὐγγαρία μετὰ τὴν περὶ Κοσσυφοπέδιον δεινὴν ἧτταν εἶχε συνομολογήσει ἑπταετεῖς πρὸς τὸν Μουρὰτ Β'

Οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων. Σταυρὸς χρυσοῦς ἐπὶ ἐρυθροῦ πεδίου καὶ τέσσαρα Β

(Βασιλεὺς, Βασιλέων, Βασιλευόντων, Βασιλεύουσι)

ἀνακωχάς, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἀπῄτει ἀδιαλείπτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅρου τῆς ἑνώσεως, διότι δὲν προῃρεῖτο τοσοῦτο ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν Τούρκων ὅσον νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ ἴδιον κράτος τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ἐπίσημος ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου διάστημα ἀπεδέχετο τῷόντι τὴν ἕνωσιν, διότι ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀμφότεροι οἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναδειχθέντες οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὅ τε δηλαδὴ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνης Β' καὶ ὁ Γρηγόριος Γ' ὁ Μελισσηνός,ὁ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου διατελέσας πνευματικός. Εἴπομεν ὅμως ἤδη ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τῆς Ἀνατολῆς πατριάρχαι καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας διαρρήδην ἀπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἑνώσεως ἐνεργηθέντα· τῷ δὲ 1450 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας σύνοδος τῶν τριῶν πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ κυριώτατος τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένων ἀντίπαλος, ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ἥτις τὸν μὲν διάδοχον τοῦ Μητροφάνους Γρηγόριον καθῄρεσεν, ἀνηγόρευσε δὲ ἀντ'αὐτοῦ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν ὀρθόδοξον Ἀθανάσιον Β΄. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν πάπαν εἰς τὸ νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1451, ὅτε ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀνέλαβε τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχήν. «Ὁ Μωάμεθ, λέγει ὁ παρὰ τοῦ ἐνετοῦ Ζορζῆ Δολφίνου παρατιθέμενος ὁμογενὴς αὐτοῦ Ἰάκωβος Λαγγοῦστος, ὁ Μωάμεθ εἶναι νέος 26 ἐτῶν, καλῆς κράσεως, ἀναστήματος ὑψηλοῦ μᾶλλον ἢ μετρίου, γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερὸς καὶ σπανίως γελῶν, ἀλλὰ συνετός, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν παντὶ καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Γινώσκει τρεῖς γλώσσας, τὴν τουρκικήν, τὴν ἑλληνικήν, τὴν σλαυικήν· μελετᾷ τῇ βοηθείᾳ δύο φίλων Ἰταλῶν τήν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν τῆς Εὐρώπης ἱστορίαν, ἀλλὰ μετ' ἐξαιρέτου εὐχαριστήσεως καὶ ἡδονῆς ἐνδιατρίβει μάλιστα περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, διακαῶς μὲν ὀρεγόμενος τοῦ ἄρχειν, ἐσκεμμένως δὲ ἀνερευνῶν τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας. Τοιοῦτον καὶ οὕτω πεπλασμένον ἄνθρωπον εἴχομεν κατέναντι ἡμῶν ἡμεῖς οἱ χριστιανοί». Ὁ νέος σουλτάνος δὲν ἀπεκάλυψεν ἀμέσως τοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖος τοῦ γένους αὐτοῦ πολέμιος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανίας, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Μουράτ, ἐνέβαλεν ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἐχειρώσατο τρία φρούρια καὶ γῆν ἱκανήν, ὁ Μωάμεθ Β΄ προετίμησε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς κατατροπώσεως τούτου τοῦ πολεμίου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ γινώσκων αὐτὸν πολλάκις ἄλλοτε μετὰ τῶν χριστιανῶν συμπράξαντα δὲν ἤθελε ν' ἀντιπερισπασθῇ πάλιν ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἐδέχθη εὐμενῶς ἐν Ἀδριανουπόλει τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου, τῶν ἡγεμόνων Λέσβου, Χίου καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν ἱπποτῶν Ρόδου καὶ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ· ὑπέσχετο εἰς πάντας τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γενομένων συνθηκῶν καὶ ἀνέλαβε νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως πιθανώτατα ἔπραττε καὶ ὁ πατήρ του, 300.000 ἄσπρων (ἤτοι 3.000 δουκάτων) πρὸς συντήρησιν τοῦ Οὐρχάν, ὀσμανίδου ἡγεμονόπαιδος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε καὶ τίνος ἕνεκεν εἶχε καταφύγει ἐκεῖ (1). Συγχρόνως

(1) Περὶ τοῦ *Οὐρχὰν* τούτου δὲν ὑπάρχουσι σαφεῖς πληροφορίαι καὶ οὔτε ὁ Χάμμερ οὔτε

ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐν Σερβίᾳ συγγενεῖς αὐτῆς τὴν χήραν τοῦ Μουρὰτ Μαρίαν καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Οὐνυάδην εἰρήνην τριετῆ. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὥρμησε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1451 κατὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὁμοθρήσκου πολεμίου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν φιλικῶν ἐκείνων προσποιήσεων τοῦ νέου σουλτάνου· ἐνόησεν ὅτι οὗτος, ἅμα κατατροπώσῃ τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα, θέλει στρέψει κατὰ τῆς

ὁ Zinhkeisen ἠδυνήθησαν νὰ διασαφήσωσι τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Αἱ σποράδην ἀπαντῶσαι παρὰ τοῖς ἡμετέροις τῶν χρόνων τούτων χρονογράφοις ἀτελεῖς εἰδήσεις εἶναι καὶ αὗται ἀντιφάσεων πλήρεις καὶ ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης (σ. 398) καλεῖ αὐτὸν ἔγγονον (υἱιδοῦν) μουσουλμάνου τοῦ ἢ Σουλεϊμάν, τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ Βαγιαζὴτ τοῦ βασιλεύοντος ἐν Ἀδριανουπόλει (1402 1413) μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀγκύρας καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ Βαγιαζήτ (ὃν Σουλεϊμὰν Χαλκοκονδύλης καὶ Δούκας καλοῦσι πλημμελῶς ***Μουσουλμάνον*** οὕτω παραφθείροντες τὸ Σουλεϊμάν (=Σολομῶν), ὁ Δούκας καλεῖ τὸν Οὐρχὰν ἁπλῶς ἀπόγονον τοῦ Ὀσμάν (Ὀθμάν), ὁ δὲ Κριτόβουλος θεῖον τοῦ Μωάμεθ Β΄, ἤτοι υἱὸν τοῦ Μεχμὲτ Α΄ καὶ ἀδελφὸν τοῦ Μουρὰτ Β΄. Ὡς δὲ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς οὕτω καὶ τὰ περὶ τῶν περιστάσεων αἵτινες ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι ἄγνωστα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ πάππος τοῦ Οὐρχὰν Σουλεϊμάν (ἢ Μουσουλμάνος κατὰ Χαλκοκονδύλην) φεύγων ἀπὸ τῆς Ἀγκύρας μετὰ τὴν αὐτόθι πανωλεθρίαν τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ 1402 διῆλθε μετά τινων ὀθωμανῶν μεγιστάνων διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ λάβῃ ἐνταῦθα τὴν ἐξουσίαν. Συνῆψε δὲ τότε φιλίαν καὶ συγγένειαν στενὴν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ παραδοὺς αὐτῷ πολλὰς πόλεις, ἵνα ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἄλλων μνηστήρων τοῦ θρόνου ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἔγημε δὲ καὶ τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Μανουὴλ θυγατέρα τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, καὶ κατέλιπεν ὡς ὁμήρους ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀδελφὸν Κασὶμ καὶ τὴν ἀδελφὴν Φατμὰ Κατούν (κυρίαν Φατμά). Ὀθωμανοί τινες ἐρευνηταὶ φρονοῦσιν ὅτι ὁ Οὐρχὰν ἦν ἔγγονος τοῦ εἰρημένου Κασίμ, ἤτοι ἀνεψιαδοῦς τοῦ Σουλεϊμάν. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἁπλῶς εἰκασία ἀντιφάσκουσα ἄλλως πρὸς τὴν ῥητὴν δήλωσιν τοῦ Χαλκοκονδύλη ὅτι ὁ Οὐρχὰν ἦν υἱιδοῦς (υἱὸς τοῦ υἱοῦ) τοῦ Σουλεϊμάν. Ἐξ ἄλλου ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης (σ. 787) παραδίδωσιν ὅτι ὁ Σουλεϊμὰν φονευθεὶς κατέλιπε παῖδα καλούμενον Ὀρχάνην, ὃν οἱ Ἕλληνες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμὰν ***συνέστησαν*** ἐπὶ Μωσῇ, ἵνα οὕτω καταπολεμήσωσι τὸν πολέμιον τοῦτον καὶ τότε τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας ὑπετάγησαν τῷ Οὐρχάν· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ προδοσίαν τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ παιδὸς ***Παλαπάνου*** (Σαμπάνου κατὰ Φραντζῆν) ἐζωγρήθη ὑπὸ τοῦ Μουσᾶ κατὰ Φραντζῆν (σ. 87) καὶ ἐτυφλώθη. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Οὐρχὰν διέφυγε τὴν παρὰ Μουσᾷ τῷ θείῳ αἰχμαλωσίαν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν προστατεύουσαν αὐτὸν συγγενῆ αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἦν ὁ Οὐρχὰν τοῦ 1452 καὶ 1453. Τὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ Οὐρχὰν βεβαίως δὲν ἀναιροῦσι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Οὐρχὰν ἦτο παῖς ὑπὸ κηδεμονίαν ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ, τῷ 1413 δηλονότι, καὶ τῷ 1453 ἦτο τὸ πολὺ ***πεντηκοντούτης***. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Οὐρχὰν τοῦ 1452 πρὸς τὸν Οὐρχὰν τοῦ 1413 ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τοῦ 1413 Οὐρχὰν λέγεται υἱός, ὁ δὲ τοῦ 1452-53 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως υἱιδοῦς τοῦ Σουλεϊμάν. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη τῆς ὀθωμανικῆς χρονογραφίας παράδοσις, καθ' ἣν ὁ τοῦ 1452 Οὐρχὰν ἦν ἴσως υἱὸς τοῦ Οὐρχὰν τοῦ 1413 (ἰδ. Leunclavii Annales Turcici σ. 3 (Orchanem) nepotem Suleimanis ex filio Orchane) εἰ καὶ κατὰ τ[...] παρὰ Μωαμεθανοῖς εἰθισμένα οὐχὶ ὁ υἱὸς τὸ τοῦ πατρὸς ἀλλ' ὁ ἔγγονος τὸ τοῦ πάππου λαμβάνε[ι] ὄνομα. Ταῦτα τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ καταγωγὴν τοῦ Ὀσμανίδου ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου δια[...]τωμένου Οὐρχὰν υἱοῦ τοῦ Σουλεϊμάν, ἐν πολλοῖς ἀδιασάφητα. Ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν παρὰ τ[ῷ] Κριτοβούλῳ (Δ΄ 64) παράδοσιν ὅτι ὁ Οὐρχὰν εἶναι θεῖος τοῦ Μεχμὲτ Β΄, ἡ παράδοσις αὕτη βεβαιο[ῦ]ται μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων Ἀλῆ καὶ Σολὰκ Ζαδέ, οἵτινες ἀναφέρουσι τέσ[σ]αρας υἱοὺς τοῦ Μεχμὲτ Α΄ καὶ ἀδελφοὺς τοῦ Μουρὰτ Β΄ Ἀλαεδδίν, Ἀχμέτην, Ὀρχάνην, Χασά[ν]. Εἶναι δὲ ἄλλως γνωστὸν ὅτι ὁ Μεχμὲτ Α΄ φίλος ὢν πιστὸς τοῦ βασιλέως Μανουὴλ εἶχε καταστη[σ]ει αὐτὸν κηδεμόνα τῶν νεωτέρων τοῦ Μουρὰτ Β΄ υἱῶν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μουρὰτ Β΄ δ[ὲν] παρέδωκε τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τούτους τῷ Μανουήλ, ὡς ἠξίου οὗτος, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ε[ἷς] τούτων, ὁ Οὐρχάν, κατώρθωσε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, ἐντεῦθεν δὲ τὸ ὄνομ[α] ὅπερ ἔφερεν (Οὐρχὰν δηλονότι), ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸν ἐν Βυζαντίῳ γνωστὸν υἱὸν τοῦ Σουλεϊμά[ν] ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ συγγενὴς τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ δὴ ἔγγονος αὐτοῦ.

Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Καὶ ἤξευρε μὲν ὅτι πόρους ἰδίους δὲν εἶχε καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἢ ἠδιαφόρει ἢ ἐδυστρόπει, ἀλλ' ἐνόμισεν οὐδὲν ἧττον καθῆκόν του νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις, ὀνόματι Οὐρχάν [1], πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐπληρώνοντο ὑπὸ τῶν σουλτάνων κατ' ἔτος 300.000 ἄσπρων. Τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶχον καὶ ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Βυζαντίου, οἷον λ. χ. ἐπὶ Μανουὴλ καὶ Μωάμεθ Α΄ ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Δζουνεΐδ, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος εἶχεν ἀναλάβει νὰ πληρώνῃ ὡσαύτως 300.000 ἄσπρων. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ ἐπὶ τῷ διττῷ λόγῳ, ὅτι κωλυομένης μὲν τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐξευμενίζονται οἱ πολέμιοι, δοθείσης δὲ ἐπιτηδείας περιστάσεως ἐχρησίμευον ὡς ἐπικίνδυνοι τούτων ἀντίπαλοι. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐστοχάσθη ὅτι, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ὁμογενῆ καὶ ὁμόθρησκον ἐκεῖνον πολέμιον εἰς τὰ νῶτα τοῦ Μεχμὲτ Β΄, ἐνῷ οὗτος εἶχεν ἔτι ἀνὰ χεῖρας τὸν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας ἀγῶνα· καὶ ἔπεμψε λοιπὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου πρέσβεις παραγγελθέντας νὰ εἴπωσιν ὅτι, ἢ διπλασιάζει τὴν ἕνεκα τοῦ Οὐρχὰν χορηγίαν ἢ ὁ Οὐρχὰν ἀπολύεται. Ἀλλ' ἡ δειλία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἡ ταχύτης δι' ἧς ἐνήργησεν ὁ Μωάμεθ Β΄ εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν, ὅπως πάντοτε, ἐματαίωσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου. Μικρὸν πρὶν ἢ φθάσωσιν οἱ πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶχον προσέλθει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ πολεμίου, ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ προτείνωσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταληφθέντων φρουρίων καὶ χωρίων, διότι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ σουλτάνου παρασκευῆς, ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ. Ὁ Μωάμεθ Β΄ δὲν εἶχε κατ' ἀρχὰς σκοπὸν νὰ δεχθῇ τὸν προτεινόμενον συμβιβασμόν· ἡ ἀπόφασίς του ἦτο νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ παντὸς τοῦ ὀχληροῦ ἐκείνου γείτονος· ἀλλ' ἅμα ἀκούσας τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐλθοῦσαν ἀπειλὴν μετέβαλε τρόπον πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Καραμανίας καὶ ὁτὲ μὲν ἀπειλῶν αὐτοὺς ὁτὲ δὲ θωπεύων ἐπέτρεψεν ἐπὶ τέλους τὴν ζητουμένην εἰρήνην. Εἰς δὲ τοὺς πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶπεν ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖ ἠμποροῦν νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ πάντα τὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ πόλει ἀναγκαῖα, ἅτινα προθύμως θέλει ἐπιτρέψει. Καὶ εὐθὺς διεπέρασεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν [2].

---

[1] Ὁ Οὐρχὰν ὡς ἔγγονος τοῦ Σουλεϊμὰν Α΄ πρεσβυτάτου υἱοῦ τοῦ Βαγιαζὴτ Α΄ (ἐνῷ ὁ Μωάμεθ Β΄ ἦν ἔγγονος τοῦ Μωάμεθ Α΄ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ Βαγιαζήτ) εἶχε μείζονα καὶ ἀμεσώτερα δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὀσμανιδῶν.

[2] Ἰδοὺ τί κατὰ Δούκαν (σ. 235-6) ἀπήντησεν ὁ Χαλὴλ Τσανταρελῆς κατ' ἰδίαν εἰς τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων τοῦ Κωνσταντίνου· «Ὦ ἀνόητοι καὶ μωροὶ Ρωμαῖοι, τὰ τῆς διανοίας ὑμῶν πανουργεύματα οἶδα ἐγὼ πρὸ πολλοῦ· ἄφετε ἃ κατέχετε· ὁ παρῳχημένος ἡγεμὼν ἥμερος καὶ εἰς πάντας ἀκραιφνὴς φίλος ἐτύγχανε καὶ χρηστῆς συνειδήσεως ἄνθρωπος· ὁ δὲ νῦν ἡμέτερος ἡγεμὼν Μεχμὲτ οὐκ ἔστι τῆς τοιαύτης γνώμης, εἰς ἣν ὑμεῖς θαρρεῖτε· καὶ γὰρ εἰ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀποδράσει ἡ Κωνσταντινούπολις, πρὸς τὸ θρασὺ καὶ ἄγριον καὶ ὁρμητικὸν αὐτοῦ λέγω, γνώσομαι ὅτι ἔτι Θεὸς παραβλέπει τὰς ὑμῶν διαβολὰς καὶ διαστροφάς· ἄνθρωποι μωροί, τὴν χθὲς καὶ πρότριτα μεθ' ἡμῶν γενομένην ἔνορκον πρᾶξιν ἤδη φέρομεν καί, εἰ δυνατὸν εἰπεῖν, τὰ γεγραμμένα οὔτε ἐξήρανται· νῦν δὲ διότι τὴν ἀνατολὴν διαβάντες καὶ ἐν Φρυγίᾳ διάγοντες θέλετε φοβῆσαι ἡμᾶς, δεικνύντες τὰ παρ' ὑμῶν κατεσκευασμένα συνήθη μορμολύκεια. Οὐκ ἐσμὲν παιδάρια ἄνευ γνώσεως ἢ δυνάμεως. Εἴ τι δύνασθε πρᾶξαι, πράξατε. Εἰ βούλεσθε τὸν Οὐρχὰν δεῖξαι ἡγεμόνα ἐν Θρᾴκῃ, δείξατε· εἰ τοὺς Οὔγγρους μελετᾶτε διαπερᾶσαι τὸν Δούναβιν, ἐλθέτωσαν· εἰ καὶ ὑμεῖς βούλεσθε τοῦ καταδραμεῖν καὶ λαβεῖν ἃ πρὸ πολλοῦ ἀπωλέσατε, τοῦτο ποιήσατε· πλὴν γινώσκετε ὅτι εἰς οὐδὲν τούτων εὐδοκιμήσετε, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ὃ δοκεῖτε ἔχειν ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν».

Ἀλλ' ἅμα φθάσας ἐκεῖ ἀπεκάλυψε τῷ προσωπεῖον. Πρῶτον μὲν ἔπαυσε τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπὲρ τοῦ Οὐρχὰν χορηγίας καὶ δεύτερον ἐπεχείρησε τὰς πρώτας, εἰ καὶ ἐμμέσους ἔτι, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθροπραξίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, ἐν τῷ στενωτέρῳ τοῦ πορθμοῦ τούτου μέρει, ἐκεῖ περίπου ὅπου περὶ τὸ 515 π.χ. κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ σαμίου Μανδροκλέους ἡ γέφυρα δι' ἧς ὁ Δαρεῖος διπέρασε μετὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγε κατὰ τῶν Σκυθῶν (Κεφ.Α' βιβλ. Γ' τοῦ Α' τόμου), μικρὸν βορειότερον τοῦ Γκιὸγκ-Σουγιοῦ, οἱ Ὀσμανίδαι εἶχον ἐγείρει πρὸ καιροῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Α', κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Α', τὸ φρούριον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὀνομάζεται Ἀνατολοῦ Χισσαρί. Ἀλλὰ τὸ φρούριον τοῦτο δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διαπεραίωσιν τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ καταστήσῃ τοὺς Ὀσμανίδας κυρίους τοῦ Βοσπόρου καθ' ὃν χρόνον οὗτοι οὔτε στόλον εἰσέτι ἀρκετὸν εἶχον οὔτε τὸ πυροβολικὸν εἶχε τὴν δύναμιν ἣν κέκτηται σήμερον. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς περὶ Βάρναν μάχης ὁ τοῦ Μωάμεθ Β' πατὴρ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν πορθμὸν τοῦτον. Νῦν δὲ ὅτε ὁ νέος σουλτάνος ἀπεφάσισε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον τὴν διάβασιν ἐκείνην εἶχε συμφέρον νὰ ἀσφαλίσῃ ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπέλαβεν ἀπαραίτητον, νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης εἰσαγωγὴν πάσης οἱασδήποτε ἐπικουρίας ἀνθρώπων, πλοίων, πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ στόλου ὃν παρεσκεύαζεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Βοσπόρου κατοχὴν ἐδέησεν ὁ πορθμὸς οὗτος νὰ φραχθῇ ἄλλως. Ὅθεν πρὸς ἐπιτυχίαν ἁπάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων ἔκρινε πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ ἀντικρὺ τοῦ προϋπάρχοντος φρουρίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, φρούριον πολὺ τοῦ προτέρου ὀχυρώτερον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1451 πρὸς τὸ 1452 διέταξεν εἰς ὅλας τοῦ κράτους τὰς ἐπαρχίας νὰ ἑτοιμάσωσι χιλίους οἰκοδόμους καὶ ἀναλόγους ἐργάτας καὶ ἀσβεστοκαύστας καὶ πᾶν τὸ χρήσιμον ὑλικόν, λίθους, ξύλα, σίδηρον καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι, ἅμα ἀνηγγέλθη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου φρουρίου, κλαυθμὸς

Τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πολιτεία κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην φαίνεταί πως ἀνεξήγητος διὰ τὸ ἄκαιρον αὐτῆς, κατακρινομένη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν λίαν συμπαθῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένων νεωτάτων ἱστορικῶν, οἷοι εἶναι ὁ Ἰωάννης Zinkeisen ὁ χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς «ἄφρονα» καὶ ὁ Γουσταῦος Hertzberg (σ. 647 ἡμετ. μεταφρ.), ὅστις καὶ αὐτὸς κρίνων αὐτὴν «λίαν ἄκαιρον» καὶ ὀλεθρίαν ἀποβᾶσαν προστίθησι· «Διὰ τῆς διαγωγῆς ταύτης ὁ Κωνσταντῖνος ἐξήγγειλεν αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ καταδίκην ἐν ταῖς πρὸς τὸν σουλτάνον σχέσεσιν αὐτοῦ». Καὶ ἀληθῶς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀνεξήγητος ἡ προκλητικὴ πολιτεία τοῦ βασιλέως, θίξαντος τὸν Μεχμὲτ Β' ἐν τῇ μάλιστα εὐθίκτῳ χορδῇ, ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἐν Βυζαντίῳ μνηστῆρος τοῦ ὀθωμανικοῦ θρόνου, ὅπερ ἦν αὐτῷ ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἀνομολογοῦσιν οἱ σπουδαιότεροι τῶν νῦν ἱστορικῶν, δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς πολιτείας ἀπέδειξεν ὅτι ἐζήτει ἐξ ἀρχῆς νὰ βασιλεύῃ ἀξιοπρεπῶς καὶ οὐχὶ ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ· ἂν δὲ μὴ ἐπιτύχῃ τούτου, νὰ πέσῃ ἀξιοπρεπῶς. Ἀλλ' αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς ἀπῄτει πολιτείαν περιεσκεμμένην μετὰ πάσης δυνατῆς πολεμικῆς παρασκευῆς· ὁ δὲ Μεχμὲτ Β', οἱοσδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὁ τελικὸς σκοπὸς πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν, οὐ μόνον δὲν ἐπολιτεύθη ἐν ἀρχῇ προκλητικῶς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ καὶ φιλοφρονέστατα καί, μέχρι τινός, γενναίως, ἀφοῦ εἰς τὴν χάριν συλλυπητηρίων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς καὶ συγχαρητηρίων ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ μεταβᾶσαν εἰς Ἀδριανούπολιν πρεσβείαν τοῦ Κωνσταντίνου ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ κορανίου ὅτι θὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ καὶ φιλίᾳ διηνεκεῖ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ θὰ τελῇ τὸ τεταγμένον ὑπὲρ τῆς διαίτης τοῦ Οὐρχὰν σιτηρέσιον τῶν 300 χρ. ἄσπρων. Φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὑπερετίμησε τὴν σοβαρότητα τοῦ κατὰ Μεχμὲτ Β' κινήματος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἐνόμισε τὸν καιρὸν εὐπρόσδεκτον πρὸς ἐνέργειαν ἐναντίον τοῦ ὀθωμανοῦ ἡγεμόνος, διαψευσθεὶς ὅμως πικρῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων.

καὶ ὀδυρμὸς ἐπεκράτησε παρ' ἅπασι τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἐνόησαν ἀμέσως ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος τῆς πόλεως διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἀσφαλισθῇ τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν. Κατὰ τοὺς ἄλλους ὅμως χρονογράφους ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία αὕτη οὔτε τοσοῦτο γενικὴ οὔτε τοσοῦτο ζωηρὰ ὑπῆρξεν. Ἐκ μὲν τῶν

Τὸ φρούριον Ρούμελι Χισσάρ, κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου

λόγων τοῦ Φραντζῆ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες ἔδειξαν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος, φρονοῦντες προσέτι ὅτι, καὶ ἂν κτισθῇ τὸ φρούριον, εὐκόλως δύνανται νά το κυριεύσωσιν ἐγγὺς αὐτοῦ κείμενοι. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν λεγομένην ***Πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως***, τὴν πολὺ βραδύτερον συγγραφεῖσαν, αὐτοὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι συνετέλεσαν ἐκ φόβου εἰς τὴν οἰκοδομήν, παρέχοντες τροφάς, λίθους καὶ ἄλλα. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας γνωρίζομεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔδειξαν ἐπί τε τῆς κατασκευῆς τοῦ φρουρίου καὶ τῆς τελευταίας πολιορκίας. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἔπραξαν τὸ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενον, ἀλλ' ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι ἢ πολλοὶ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν συνέπραξαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πρόδηλος συκοφαντία. Ἐν γένει δὲ νομίζομεν ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου παρὰ τὸν Βόσπορον φρουρίου δὲν παρήγαγε τὴν ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένην δεινὴν κατάπληξιν. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα

τριάκοντα ἔτη εἶχον τοσοῦτο συνηθίσει εἰς τὸ νὰ βλέπωσι τοὺς Ὀσμανίδας ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένους καὶ τοσάκις εἶδον τὴν βασιλεύουσαν ὑπ' αὐτῶν πολιορκηθεῖσαν ὥστε τὰ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' μελετώμενα δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς νέα καὶ ἀπροσδόκητα οὐδὲ ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς αὐτοὺς ἔκτακτόν τινα ἐντύπωσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μάλιστα τόσον ὀλίγον κατεπλάγη ἐκ τῶν λεγομένων καὶ τῶν θρυλουμένων ὥστε, ἐπιστρέψαντος τοῦ Φραντζῆ ἐξ Ἰβηρίας κατὰ Σεπτέμβριον, συνωμολόγησε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ἐκείνης διὰ τοῦ συγχρόνως προσελθόντος πρέσβεως τοῦ βασιλέως τούτου, καὶ ἔπειτα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος δὲν ἔπαυσε βουλευόμενος μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου καὶ ὑπουργοῦ του περί τε διαφόρων ἄλλων αὐτοῦ ἀποστολῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰβηρίαν μεταβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ ἵνα κομίσῃ ἐκεῖθεν τὴν νέαν βασίλισσαν. Ἐλυπήθη βεβαίως διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ Οὐρχὰν βουλεύματος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως ἐπικειμένην τὴν καταστροφήν, διότι ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες οὔτε ἐλπίζουσιν οὔτε πτοοῦνται εὐκόλως, καὶ προαιρούμενοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ ἐπιτελοῦσιν αὐτὸ τοσούτῳ μᾶλλον ἀταράχως ὅσῳ ἐπὶ τέλους εἶναι ἕτοιμοι καὶ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἂν ἐξηκολούθησε συνδιασκεπτόμενος μετὰ τοῦ Φραντζῆ περὶ τοῦ μέλλοντος γάμου ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀναγγείλῃ αὖθις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσῳ ὀλίγας καὶ ἂν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐλπίδας.

Τῷόντι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὁ πάπας Νικόλαος Ε' εἶχε γράψει ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀπαιτῶν μὲν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ ἑνώσεως ὅρου, προφητεύων δὲ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὴν προσεχῆ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑποδούλωσιν. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτέλεσις τοῦ ὅρου ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα γενομένης ἀπειλῆς, ἥτις δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ χρείαν πολλῆς προφητικῆς δυνάμεως ἵνα μαντευθῇ. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπομονὴ ἦτο ἀνεξάντλητος, ἔπεμψεν αὖθις πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιτετραμμένους νὰ ζητήσωσι συνδρομὴν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀποστολὴν ἱερωμένων λογίων καὶ ἐπιτηδείων νὰ κατορθώσωσι τὴν ἕνωσιν. Συγχρόνως ἀπετάθη πρὸς τὰς ἄλλας τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἰδίως πρὸς τὴν Ἐνετίαν, τὸ δὲ παράδοξον ἔπεμψεν ὡσαύτως πρέσβεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἔτι διαμένοντα Μωάμεθ Β', ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἴσως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος. Ἡ ἐλπὶς αὕτη ἦτο τοσοῦτο ματαία, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπειλὴν τὴν γενομένην πρὸ μικροῦ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἐνῷ ἔτι εὑρίσκετο κατέναντι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας, ὥστε δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ προκείμενον τοῦ βασιλέως διάβημα, ἐὰν δὲν ἐμανθάνομεν παρὰ τοῦ Πουσκούλου ὅτι ἐγένετο κατ' εἰσήγησιν τοῦ Χαλὴλ πασᾶ, εἰσήγησιν εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ (¹). Προσελθόντες δὲ οἱ πρέσβεις ἐστηρίχθησαν κυρίως εἰς τοῦτο ὅτι ἡ μὲν ἄλλοτε γενομένη ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας κατασκευὴ φρουρίου, δὲν ἦτο ἄτοπος, διότι ἡ Ἀσία ἦτο πρὸ καιροῦ κτῆμα τῶν Ὀσμανιδῶν, ἀλλ' ἡ νῦν μελετωμένη ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας, εἰς αὐτὰ τῆς βασιλευούσης τὰ πρόθυρα, ἦτο πρό-

(¹) Κατὰ Πούσκουλον (σ. 275-303) ὁ Χαλὴλ οὐ μόνον τὸν Κωνσταντῖνον δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ προέτρεψεν εἰς τὸ νὰ πέμψῃ πρεσβείαν ἀλλὰ συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν τῶν Βενετῶν καὶ Γενουαίων ἐπέμβασιν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς διαμαρτυρίας τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀληθῶς δὲ μετὰ τῶν πρέσβεων τοῦ Κωνσταντίνου μετέβη πρὸς τὸν Μεχμὲτ καὶ πρεσβεία βενετική, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε.

δηλος ἐχθροπραξία. Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κριτοβούλου δὲν ἐξάγεται ἂν οἱ πρέσβεις ἠξίωσαν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τοῦ Βοσπόρου παραλία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς ἡμετέρους· ἐξάγεται μᾶλλον ὅτι ἐλογίζετο ὡς χῶρος οὐδέτερος, δι' οὗ ἠδύναντο μὲν νὰ διέλθωσι τὰ ὀσμανικὰ στρατεύματα, ἐν ᾧ ὅμως δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασκευάσωσι φρούριον ἢ ἄλλο τι. Ὁπωσδήποτε οἱ πρέσβεις μετεχειρίσθησαν καὶ τὸ ἔσχατον τῆς ἀδυναμίας ἐπιχείρημα, εἰπόντες ἐπὶ τέλους ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πληρωμὴν φόρου, ἀρκεῖ νὰ μὴ κτισθῇ τὸ φρούριον. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ σουλτάνος παραδόξως δὲν ἐμνήσθη παντάπασι τῆς περὶ τοῦ Οὐρχὰν ἀπειλῆς. Ἀλλά, ἐνῷ ἤρχισεν ἀποκρινόμενος μετά τινος μετριοπαθείας, ἔπειτα κατὰ μικρὸν παρωξύνθη ὑπὸ τῶν ἰδίων οὕτως εἰπεῖν λόγων, καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησεν εἰς μανιώδη ἀληθῶς ἀπειλήν. «Ἐκ τῆς πόλεως, εἶπε, δὲν λαμβάνω τι, διότι οὐδὲ ἔχει τι ἔξω τῆς τάφρου· ὥστε οὐδόλως δικαιοῦται νά με κωλύσῃ ἐὰν ἤθελον νὰ κτίσω φρούριον παρὰ τὸν Βόσπορον. Πάντα τὰ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ κείμενα εἶναι ἐμὰ ἀναμφισβητήτως, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς ὅσα εἰσὶν ἄοικα, διότι οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἔχουσιν ἄδειαν νὰ οἰκήσωσιν ἐν αὐτοῖς. Ἢ μήπως δὲν ἠξεύρετε εἰς ποίαν στενοχωρίαν περιῆλθεν ὁ πατήρ μου, ὅταν ὁ βασιλεὺς συνεμάχησε μετὰ τῶν Οὔγγρων, καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐπῆλθον διὰ ξηρᾶς, αἱ δὲ φραγκικαὶ τριήρεις καταλαβοῦσαι τὸν Ἑλλήσποντον δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐξ Ἀσίας αὐτοῦ διάβασιν; Τότε ἀναβὰς ἐκεῖνος μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ προσελθὼν εἰς τὸ πολίχνιον ὅπερ εἶχεν οἰκοδομήσει ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπέρασε δι' ἀκατίων, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐνῷ αἱ τριήρεις τοῦ βασιλέως κατεσκόπευον ἐκεῖ ἵνα κωλύσωσι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δὲ ἐκαθήμην ἐν Ἀδριανουπόλει παιδίον ὤν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὔγγρων ἄφιξιν, οἱ δὲ Οὗγγροι ἐλεηλάτουν τὰ πέριξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς ηὐφραίνετο, καὶ τὸ τῶν μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ αἱ γκιαούριδες ἐχαίροντο. Περάσας λοιπὸν ὁ ἐμὸς πατὴρ μετὰ πολλοὺς κινδύνους ὤμοσε νὰ κατασκευάσῃ καταντικρὺ τοῦ φρουρίου τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὴν ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν προέφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπούμενον, ἐγὼ ὅμως θέλω πράξει τοῦτο τῇ τοῦ Θεοῦ ἀρωγῇ. Τί με κωλύετε; Ἢ μήπως δέν μοι εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ πράξω ἐν τοῖς ἐμοῖς ὅ, τι βούλομαι; Ἀπέλθετε καὶ εἴπατε τῷ βασιλεῖ· ὁ νῦν ἡγεμὼν δὲν ὁμοιάζει τοὺς πρῴην· ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν νά τα ἐκτελέσῃ, καὶ ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἤθελον οὗτος θέλει καὶ βούλεται. Ὅστις δὲ τολμήσῃ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης θέλει ἐκδαρῇ ζωντανός». Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν οὔτε περὶ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως ἣν εἶχεν ὁ Μωάμεθ Β´ νὰ κτίσῃ τὸ νέον φρούριον οὔτε περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην (1). Ρητῶς εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις

(1) Τὸ ἀπειλητικὸν μέρος τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Μεχμὲτ ἀναφέρει μόνον ὁ Δούκας. Παρὰ τοῖς λοιποῖς ἡμετέροις καὶ ἰδίως παρὰ Κριτοβούλῳ ἡ ἀπάντησις περιέχουσα κατ' οὐσίαν τὴν ἀξίωσιν ὅτι πάντα τὰ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀνῆκον αὐτῷ καὶ οὐχὶ τῷ βασιλεῖ κατὰ τύπους φαίνεται μᾶλλον φιλόφρων. Ὁ δὲ ἐκ τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων κράτιστος Σααδεδδὶν ἀναφέρει ὅτι ὁ Μεχμὲτ πρὶν ἄρξηται τῆς οἰκοδομῆς τῶν φρουρίων ἐζήτησε τὴν συναίνεσιν τοῦ βασιλέως, οὗτος δὲ ἀπήντησεν ὅτι ὁ τόπος ἀνῆκεν οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τοὺς Ἰταλούς (τοὺς Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ). Κτιζομένων τῶν φρουρίων δὲν ἐπῆλθεν ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων. Τοὐναντίον ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ δὲν ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἡ πρότασις αὐτοῦ περὶ κηρύξεως τοῦ πολέμου ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἔργου τῆς κτίσεως, μετήρχετο αὖθις φιλόφρονα μέχρι τινὸς πολιτικὴν πρὸς τὸν Μεχμέτ, πέμπων αὐτῷ διατρίβοντι περὶ τὰ κτιζόμενα φρούρια ἰχθῦς καὶ ἐκλεκτὰ ἐδέσματα ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς τραπέζης. Τὴν ἀφορμὴν πρὸς τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων καὶ ἔναρξιν τῶν ἐχθροτήτων ἔδωκε συγγενής τις τοῦ Μεχμὲτ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ***Ἰσφεντιάρογλου*** τῆς Σινώπης. Οὗτος μεταβαίνων διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς Ἀδριανούπολιν κατεπάτησε μετὰ τῆς ἐφίππου ἀκολουθίας αὐτοῦ τοὺς ἐσπαρ-

ὅτι θέλει ὅ,τι οἱ προκάτοχοί του δὲν ἠθέλησαν. Τί δὲ ἄλλο δὲν θέλησῆαν εἰμὴ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρασκευαζόμενος καὶ προαιρούμενος νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν ἐμελέτησε τὴν τοῦ νέου φρουρίου κατασκευήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ὅτι, ὅσον ἀπαράσκευος καὶ ἂν ἦτο, καθῆκον εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου, κηρύττων πρῶτος τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἡ σύγκλητος τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, εἰς ἣν ἐδέησε νὰ ὑποβάλῃ τὴν γνώμην του ἀντέστη, ἀξιοῦσα ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἴδωσι πρότερον τί θέλει πράξει αὐτός, προσθεῖσα δὲ ὅτι, καὶ τὸ φρούριον ἂν κτίσῃ, εὐκόλως δύνανται νά το κυριεύσωσι καθὸ τοσοῦτον ἐγγὺς τῆς πόλεως κείμενον.

Ἐν τούτοις ἐν ἔαρι τοῦ 1452 μετεφέρθησαν κατὰ τὰ διατεταγμένα ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιανῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται καὶ τὸ χρήσιμον ὑλικόν, εἰς τὸ προδιαγραφὲν ἤδη σημεῖον τοῦ Βοσπόρου ἐν συνοδίᾳ δυνάμεως ἱκανῆς· συγχρόνως κατῆλθε καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἤρξατο ἀμέσως τῆς τοῦ νέου φρουρίου κατασκευῆς. Ἡ δὲ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ κυριάρχου ἐπιστασίαν, εἰς τέσσαρας τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ λειτουργῶν, τὸν μέγαν βεζίρην Χαλὴλ πασᾶν, τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Σαριτζὲ πασᾶν ἕλληνα τὸ γένος κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν κηδεστὴν τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶν καὶ τὸν ἀρχιευνοῦχον Σεχαβεδδὶν πασᾶν [1]. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον τὸ ἔργον νὰ διεξαχθῇ ἄνευ συμπλοκῶν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Οἱ μὲν ἐργάται δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνωσιν εἰς χρῆσιν τῆς οἰκοδομῆς τὰ ἐρείπια τῶν κτιρίων ὅσα πάλαι ποτὲ ἐκόσμουν τὴν περίχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐρείπια τῶν αὐτόθι ἄλλοτε κειμένων ναῶν, ἐξ οὗ ἐρεθιζόμενοι τινὲς τῶν τῆς πόλεως κατοίκων ἐξῆλθον, ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἱεροσυλίαν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἐφονεύθησαν· τὰ δὲ ὀσμανικὰ στρατεύματα, εἴτε καταπατοῦντα, τοὺς ἐσπαρμένους τῶν χριστιανῶν ἀγροὺς εἴτε ἁρπάζοντα τὰ ζῷα αὐτῶν, προεκάλουν διενέξεις. ἐξ ὧν μία ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ μάχην πλησίον τοῦ σημερινοῦ Κανλὺ Καβάκ, μεταξὺ Βεσίκτασι καὶ Κεὰτ Χανέ. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Κωνσταντῖνος ἔκλεισεν ἐπὶ τέλους κατὰ Ἰούλιον μῆνα τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ διέταξε νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἐν αὐτῇ εὑρισκόμενοι Τοῦρκοι. Καὶ τούτους μέν, ἐνδίδων εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτῶν, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέλυσεν [2], ἀλλ' εἰς τὸν σουλτάνον διεμήνυσε διὰ δύο ἀπεσταλμένων τὰ ἑξῆς· «Ἐπειδὴ ἀπεφάσισας τὸν πόλεμον καὶ οὔτε δι' ὅρκων οὔτε διὰ περιποιήσεων πείθεται νὰ μεταβάλῃς γνώμην, πρᾶξον ὅ,τι θέλῃς. Τὸ κατ' ἐμὲ καταφεύγω πρὸς τὸν Θεόν. Ἐὰν ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖράς σου καὶ ταύτην τὴν πόλιν, τίς ὁ ἀντειπεῖν δυνάμενος; Ἐὰν δὲ πάλιν ἐμφυτεύσῃ εἰρήνην εἰς τὴν καρδίαν σου, ἀσπασίως θέλω ἀποδεχθῇ αὐτήν. Κατὰ τὸ παρὸν λάβε ὀπίσω τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους. Ἔχων κε-

---

μένους ἀγροὺς τῶν ἀγροτῶν τῶν οὐ μακρὰν τῆς πόλεως κωμῶν καὶ κωμοπόλεων. Προκληθείσης ἐντεῦθεν συμπλοκῆς μεταξὺ τῶν ἑλλήνων ἀγροτῶν καὶ τῶν ἀκολούθων τοῦ *Ἰσφεντιάρογλου* ἔπεσόν τινες ἑκατέρωθεν. Ὁ Μεχμὲτ ἅμα λαβὼν τὴν περὶ τῶν γενομένων ἔκθεσιν τοῦ Κεχαγιᾶ βεῦ (ἐπέχοντος θέσιν τοῦ νῦν ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν) διέταξε νὰ κατακοπῶσι πάντες οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως Ἐπιβατῶν. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κλεισθῶσιν αἱ πύλαι καὶ ἔπεμψε τὴν πρὸς τὸν Μεχμὲτ διακήρυξιν.

[1] Οὐχὶ ***Σεχαβεδδὶν*** ἀλλὰ ***Σεβαχεδδὶν*** (***Σεμπαχεττίν***=ἠώς, αὐγὴ τῆς πίστεως)· ὁ Φραντζῆς λέγει ***Σαπατίνης***.

[2] Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε εὑρισκόμενοι Ὀθωμανοὶ ἦσαν πρὸ πάντων οἱ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τῆς αὐλῆς τοῦ Μεχμέτ, ἐν οἷς καὶ εὐνοῦχοι. Οὗτοι καθικέτευσαν τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀπελύθησαν.

κλεισμένας τὰς θύρας τῆς πόλεως θέλω φυλάξει αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄρχε καταδυναστεύων ἕως οὗ ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἑκάστῳ, ἐμοί τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν». Ταῦτα ἀκούσας ὁ σουλτάνος καὶ μηδὲ λέξιν κἂν διανοηθεὶς νὰ εἴπῃ εἰς ἀπολογίαν τῶν πεπραγμένων διεκήρυξεν ἀμέσως τὸν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῶ-

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος

(Εἰκὼν κατὰ φαντασίαν Γεωργίου Κλοντζᾶ, ἐκ τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑνετίας κώδικος)

σιν οἱ ἀπεσταλμένοι (1). Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου του καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν κατ' Αὔγουστον, ἐντὸς ἓξ περίπου μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὀνομάζεται Ρούμελι Χισσαρί, ἀλλὰ τότε ὑπὸ

(1) Τὰ περὶ ἀποκεφαλίσεως τῶν πρέσβεων οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων χρονογράφων ἀναφέρει, ἐκ δὲ τῶν ξένων, καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, μόνον ὁ Νικόλαος Βάρβαρος (giornale dell' Assedio di Constantinopoli σ. 2), ἀλλὰ λίαν συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα καὶ ἀσαφῆ τὰ παρ' αὐτῷ λεγόμενα «l' imperador, che timea el suo nemigo, ogni zorno prandava presenti al turco che fabricava el castelo et mandave imbasarie ogni zorno, et tutto questo l' imperador feva per paura. Et quandafo compido ei casteli... retene iniquad castelo due ambasadori del imperador et fellitair la testa el inqual trato fo rota la vera del Turco a Grisci», ἤτοι «ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐφοβεῖτο τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὅς ἦν ὁ Τοῦρκος, καθ' ἑκάστην ἔπεμπε δῶρα τῷ Τούρκῳ τῷ κτίζοντι τὸ φρούριον καὶ ἔπεμπε πρεσβείας καθ' ἑκάστην καὶ πάντα ταῦτα ἐποίει ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ φόβου. Καὶ ὅτε συνεπληρώθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ φρουρίου περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1452, ἐκράτησεν οὗτος ἐν ἐκείνῳ τῷ φρουρίῳ δύο πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διέταξε νὰ κοπῇ ἡ κεφαλή, καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἐξερράγη ὁ πόλεμος. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ν. Βάρβαρος οὐδὲν πρότερον εἶπεν οὔτε περὶ πρέσβεων, οὓς ἔπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης διακηρύξεως. Ἤρξατο τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ φρουρίου καὶ παρενεῖρεν ἀσυναρτήτως τὰ περὶ δύο πρέσβεων κρατουμένων ἐν τῷ φρουρίῳ. Καὶ ὅμως οἱ μὲν πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου ἐπέμφθησαν κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου μνημονευόμενος φόνος τῶν πρέσβεων ἐγένετο τὸν Αὔγουστον. Παραδόξως ὁ Μόρτμαν (Ueber die Eroberung von Konstantinopel...) ἀναγράφων τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκεφαλίσεως φέρει ὡς μάρτυρας τοῦ γεγονότος καὶ τὸν Δούκαν καὶ τὸν Φραντζῆν τοὺς μηδὲν εἰπόντας περὶ τοιούτου γεγονότος. Τὸ ἀναξιόπιστον τῆς τοῦ Βαρβάρου παραδόσεως εἶναι προφανὲς καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἠθικὸν ἀξίωμα παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν τὸ ἀπαραβίαστον τῶν πρέσβεων (Ἐλτζιγὶ ζεβὰλ γιόκ).

μὲν τῶν Τούρκων ἐκλήθη Βογὰζ Κεσσέν, ἤτοι πορθμοτόμος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων Λαιμοκοπία. Ὁ σουλτάνος ὥπλισεν αὐτὸ διὰ κανονίων χαλκῶν, τὰ ὁποῖα ἔρριπτον σφαίρας λιθίνους 600 περίπου λιτρῶν βάρους, ἐνέβαλε δὲ φρουρὰν 400 ἀνδρῶν ὑπὸ ἀνώτατον ἡγεμόνα τὸν Φιρούσβεην, εἰς ὃν διέταξε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς καμμίαν ναῦν μεγάλην ἢ μικράν, οἱανδήποτε καὶ ἂν φέρῃ σημαίαν, εἴτε ἀναπλέουσαν εἴτε καταπλέουσαν, νὰ διαβῇ πρὶν ἢ χαλάσασα τὰ ἱστία καταβάλῃ τὸ νενομισμένον τελώνιον· παρακούσαντος δὲ τυχὸν τοῦ πλοίου νὰ καταποντίζῃ αὐτὸ ἀμέσως διὰ τῶν πυροβόλων. Καὶ ταῦτα διαπράξας καὶ διατάξας ἀνέζευξεν ὁ σουλτάνος ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50.000 ἀνδρῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα κατασκοπήσῃ τὰ τείχη, τὴν τάφρον, τοὺς πύργους καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρώματα, μεθ᾽ ὃ ἀπελθὼν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου.

Τοιουτοτρόπως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1452 ἐκηρύχθη τελευταῖον ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὅστις ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἓν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ᾽ ἡ μεγάλη πολιορκία δὲν ἤρχισεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα περίπου μῆνας,ὥστε ἔχομεν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖαί τινες ἐγένοντο ἑκατέρωθεν αἱ παρασκευαί. Ὅσον ἄπορα καὶ ἂν ἦσαν τὰ κατ᾽ αὐτόν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργησεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνεργηθῇ. Ὁ δὲ Φραντζῆς δικαίως ἀγανακτῶν κατ᾽ ἐκείνων ὅσοι κατέκρινον αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανείᾳ ἀνακράζει· «ὁ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφῶς ἢ φανερῶς ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως . . . . ; Καὶ γὰρ δῆλόν ἐστιν ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἤθελεν, ἀλλ᾽ ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὃς τίθησι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν». Ἀπ᾽ αὐτῶν τῶν πρώτων τοῦ ἔτους τούτου μηνῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσάγῃ ἐντὸς τῆς πόλεως τοὺς περὶ αὐτὴν οἰκοῦντας γεωργοὺς καὶ ἄλλους, προσέτι τὰ αὐτόθι εὑρισκόμενα τρόφιμα καὶ ἰδίως τὸν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκομισθέντα σῖτον. Πλὴν τούτου παρήγγειλε 4 πλοῖα, ἐξ ὧν ἓν μέγα βασιλικόν, νὰ κομίσωσιν ἐκ τῶν νήσων, ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν χωρῶν σῖτον, οἶνον, ἔλαιον, ἰσχάδας καὶ πᾶσαν ἄλλην προμήθειαν, τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἔφθασαν εἰμὴ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἔπειτα ἐζήτησε τὸν ἀριθμὸν τῶν προαιρουμένων καὶ δυναμένων νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἐν τῇ πόλει αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τῶν ὅπλων, τῶν ὀχυρωμάτων, τῶν πλοίων, καὶ ἐπήγαγε τὰς δυνατὰς βελτιώσεις. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν τόσον εὐτελῆ καὶ μικρὰ ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι, ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, οὐδὲν θέλει κατορθωθῇ. Ὅθεν εἴδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1451 ἐξέπεμψε πρέσβεις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιτετραμμένους νὰ παραστήσωσι τὸν ἐπικείμενον ἔσχατον κίνδυνον καὶ νὰ προκαλέσωσι διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀποστολὴν ἐπικουριῶν. Δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Γ', στεφθεὶς ἐν Ρώμῃ τῇ 19 Μαΐου 1452, διεπραγματεύθη μὲν πρὸς τὸν πάπαν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν Οὔγγρων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης ἀλλ᾽ ἔπραξεν οὐδέν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Σικελίας καὶ Νεαπόλεως Ἀλφόνσος προετράπη μὲν ὑπὸ τῶν Γενουαίων, πρὸς οὓς διετέλει εἰς πόλεμον, νὰ στρέψῃ μᾶλλον τὰ ὅπλα αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλ᾽ οὐδὲν ἔπραξεν. Ὁ Οὐνυάδης ὑπέσχετο μὲν τῷ βασιλεῖ συνδρομὴν ἀλλ᾽ ἀντ᾽ αὐτῆς ἀπῄτησε τὴν ἐκ προοιμίου παραχώρησιν τῆς Σηλυβρίας ἢ τῆς Μεσημβρίας· ὁ δὲ βασιλεύς, εἰ καὶ μὴ ἐννοῶν τίνος εἴδους σύμμαχοι ἦσαν αὐτοὶ οἵτινες πρῶτοι ἐκολόβουν τὰ περιλιπόμενα ἐλεεινὰ τοῦ κράτους λείψανα, ἐπὶ τέλους παρεχώρησε τὴν Μεσημβρίαν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τῆς παραχωρήσεως ταύτης γενομένης προέφθασε νὰ ἐνεργήσῃ τι ὁ Οὐνυάδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Καταλωνίας πάλιν ἀπῄτησε τὴν Λῆμνον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Λῆμνος, ἀλλ᾽ εἰς μάτην ὡσαύτως. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἡγεμονιῶν ἡ μὲν

Σερβία ἀπέστειλε τφόντι χρήματα καὶ ἄνδρας πολλούς· ἀπέστειλεν ὅμως πάντα ταῦτα οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τῆς πολιορκίας, ἐπιδεικνύων ἐν θριάμβῳ τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἔλεγεν· ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ὑμῶν εἰσίν. Ὁ δὲ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, μεθ' οὗ ὡσαύτως συνενοήθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐχθρικῶς διακειμένου πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, λόγους μὲν εἶπε πολλούς, ἔργον δὲ ἐπετέλεσεν οὐδέν.

Μόνοι οἱ Ἐνετοί, οἱ Γενουαῖοι καὶ ὁ πάπας δὲν ἐκώφευσαν ὅλως διόλου εἰς τὰς δεήσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ γεγονὸς καίριον, διότι πεσόντος τοῦ προμαχῶνος τούτου δύσκολον ἦτο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ πλεῖσται, ἂν ὄχι ὅλαι, τῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν ὅσας εἶχον διεσπαρμένας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅμως πῶς ἆρά γε ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ; Ὁ δόγης τῆς Ἐνετίας ἔκρινεν εὔλογον νὰ μνησικακῇ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔγημε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Ὅθεν διέταξε μὲν τὸν ναύαρχον Ἰάκωβον Λορεδανὸν νὰ συλλέξῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ, Μεθώνῃ, Ναυπλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ὅσον ἔνεστι πλειοτέρας ναῦς καὶ χρήματα καὶ στρατεύματα καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἵνα ἐπιπλεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ταύτης τῆς τοσούτο πομπωδῶς ἀναγγελθείσης παρασκευῆς δὲν ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ δύο μικραὶ πολεμικαὶ γαλέραι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452, ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου κυβερνώμεναι. Ἕνα δὲ μῆνα περίπου πρότερον ἀφίκοντο ἐκ Κρήτης 8 πλοῖα μετὰ ζωοτροφιῶν καὶ ἰδίως μετὰ μονεμβασιώτου οἴνου, τοῦ ὁποίου ἐγίνετο, ὡς φαίνεται, πολλὴ τότε χρῆσις. Παρεκτὸς τούτων ἐπεχείρησαν νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τέσσαρες ἐμπορικαὶ ἐνετικαὶ γαλέραι, δύο μὲν ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Ἱερώνυμον Μοροζίνην, μία δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ρίτσον καὶ μία ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Κόκκον. Αἱ δύο ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην ἐκ Καφφᾶ προερχόμεναι, ἅμα ἔφθασαν τῇ 10 Νοεμβρίου ἔμπροσθεν τοῦ Ρούμελι Χισσαρί, προσεκλήθησαν νὰ χαλάσωσι τὰ ἱστία, καί, μὴ ὑπακούσασαι ἀμέσως, ἔλαβον δευτέραν διαταγήν. Τότε ὁ κυβερνήτης ἔστρεψε κατά τι τὰς νῆας πρὸς τὴν παραλίαν, ἡ φρουρὰ ὅμως ἀπήτησε νὰ πλησιάσῃ ὅλως διόλου καὶ ἀρχίσασα νὰ πυροβολῇ ἐφόνευσέ τινας τῶν ναυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τούτου ὁ κυβερνήτης ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ, ἔπαυσε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πονηρὸς Ἐνετός, βεβαιωθεὶς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖά του προχωροῦντα εὑρίσκοντο ἤδη ἐκτὸς βολῆς, ἀνεπέτασεν αἴφνης πάλιν ἅπαντα τὰ ἱστία καὶ ἔφθασεν ἄνευ ἄλλης ζημίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο δεκτὸς μετὰ πλείστης χαρᾶς. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντώνιος Ρίτσος, ὅστις κομίζων φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπλησίασε τῇ 26 Νοεμβρίου εἰς τὸ φρούριον· διότι, ἅμα ἀποποιηθέντος αὐτοῦ νὰ ὑπακούσῃ, τὸ πλοῖόν του κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης πυροβόλου σφαίρας. Καὶ ὁ μὲν κυβερνήτης ἐσώθη μετὰ 30 ἀνδρῶν ἐπὶ ἀκατίου εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἀπεστάλησαν εἰς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τότε διατρίβοντα σουλτάνον. Ἐκεῖ μετὰ 14 ἡμέρας ὁ μὲν Ρίτσος ἀνεσκολοπίσθη, ὁ δὲ ναύκληρος αὐτοῦ νέος ὢν ἀπήχθη εἰς τὸ σεράιον, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν οἱ μὲν ἀπελύθησαν οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν. Εὐτυχέστερος πάλιν ἀνεδείχθη ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις κατέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος τῇ 2 Δεκεμβρίου. Ἅμα προσήγγισεν εἰς τὸ φρούριον, περιεστοιχίσθη ὑπὸ 12 ἀκατίων, οὐδεμίαν δὲ ἀντίστασιν ἐπιχειρήσας συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, εἰς ὃν προσέφερε καὶ δῶρον. Ἐκεῖνος ὅμως ῥίψας εἰς τὴν θάλασσαν τὸ δῶρον ἐπέστρεψε παρωργισμένος ἐν σπουδῇ εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ διαταγὴν συλλήψεως τοῦ πλοίου. Ὁ Κόκκος προσεποιήθη ὅτι παρακολουθεῖ αὐτὸν ὡς ἂν ἤθελεν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῇ,

πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησε κωπηλατῶν πρὸς τὰ πρόσω, καὶ ὅτε προεχώρησεν ἀρκούντως ἐχαιρέτισε μὲν τρὶς τὴν φρουρὰν ἐν ἤχῳ σαλπίγγων, εἰσήλασε δὲ σῶος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τρεῖς λοιπὸν γαλέραι ἠδυνήθησαν νὰ καταπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ἦσαν μὲν ἐμπορικαὶ ἀλλὰ μεγάλαι οὖσαι καὶ ἐπὶ πολέμῳ καλῶς κατηρτισμέναι ἐκρίθη εὔλογον νὰ κρατηθῶσιν ἄκουσαι αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπειθαναγκάσθησαν εἰς τοῦτο τῇ ἐγκρίσει τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀναλάβει ὅλα τὰ ἔξοδα τῶν τε δύο μικροτέρων πολεμικῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων ἐμπορικῶν γαλερῶν, καταβάλλων πρὸς τούτοις εἰς αὐτὰς 300 δουκᾶτα κατὰ μῆνα. Ὥστε ὅλη ἡ βοήθεια τῆς Ἐνετίας περιωρίσθη εἰς τὰ 5 αὐτὰ πλοῖα, καὶ ταῦτα συντηρούμενα δαπάνῃ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Σπουδαιοτέρα ἀναλόγως ὑπῆρξεν ἡ ἐξ ἀνδρῶν Γενουαίων προσελθοῦσα συνδρομή, μάλιστα διὰ τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρετον γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν. Τῇ 26 Ἰανουαρίου 1453 ἀφίκετο ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων χωρητικότητος τοῦ μὲν 1200, τοῦ δὲ 800 τόννων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν 700 ἐν ὅλοις ἄνδρες, ἐξ ὧν 400 κατάφρακτοι. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐστάλη ὑπὸ τῆς γενουητικῆς κυβερνήσεως· ἦλθεν ἢ αὐτόκλητος ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετάκλητος, ἀλλὰ βεβαίως ἐξ ἰδίας παρασκευῆς. Ὁ βασιλεύς, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ τιμῆς ἰδιαζούσης, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην τῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν καὶ ὑπέσχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Λήμνου, ἐὰν σωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Σφραγὶς Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Ὁ Νικόλαος Ε', λαβὼν τὰς νεωτέρας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανοσύνης, πέμπων ἐνταῦθα καὶ τὸν ζητηθέντα ἱερωμένον ἄνδρα τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδρομὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε τῳόντι γελοία, διότι ἐξαπέστειλεν ἄνδρας πεντήκοντα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἐπίτροπος ὃν προεχειρίσατο, ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καρδινάλιος Ἰσίδωρος, πελοποννήσιος τὴν καταγωγήν, ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής· ἀλλ' ἡ ἀνατεθεῖσα αὐτῷ ἐντολή, καθ' ἑαυτὴν μὲν ὑπερβαίνουσα ἴσως τότε πᾶσαν ἀνθρωπίνην δεξιότητα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον δυσεκπλήρωτος ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων συνωδεύθη. Ἡ μὲν προτεινομένη ἀντὶ τῆς θυσίας ὅλων τῶν πατρίων δογμάτων ἀμοιβὴ ἦτο οἰκτρά, αὐτὸς δὲ ὡς Ἕλλην αὐτομολήσας πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰλικρινῶς ὑπηρετῶν τὰ συμφέροντα αὐτῆς δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ πᾶς ἐπὶ τούτῳ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα. Ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος κατέπλευσε μετὰ τῶν 50 ἐκείνων μαχητῶν ἐπὶ μεγάλου τινὸς γενουητικοῦ πλοίου κατ' ἀρχὰς εἰς Χίον. Ἐκεῖ ἐστρατολόγησεν ἔτι 150 καθολικούς, (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος, τοῦ ὁποίου σῴζεται ἀφήγησις τῆς ἁλώσεως) καὶ ἔπειτα παραλαβὼν ἓν ἕτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διηυθύνετο εἰς Καφφᾶν, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο κατὰ Νοέμβριον. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐχαρίστως, ἂν καὶ ἤξευρε κάλλιστα ὁποίας δυσκολίας θέλει συναντήσει ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε χρείαν πάσης πολεμικῆς συνδρομῆς, ὁσῳδήποτε μικρὰ καὶ ἂν ἦτο, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχεν ἀποφασίσει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα διὰ πάσης θυσίας προσοικειωθῇ τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ὅθεν μετά τινας κατ' ἰδίαν συνδιασκέψεις περὶ τῆς κυρίας ἐντολῆς ἣν εἶχεν

ὁ Ἰσίδωρος, συνεκροτήθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἤτοι ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, συνάθροισις, ἐν ᾗ, μετὰ ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, ὡμίλησεν ὁ καρδινάλιος, οἱ δὲ παρόντες ἔστερξαν τὸν τῆς ἑνώσεως ὅρον, μετὰ συμφωνίας ὅμως ὅτι, παρελθόντος τοῦ ὑφισταμένου κινδύνου, ὁ ὅρος θέλει ἀναθεωρηθῇ καὶ διορθωθῇ, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ τι τὸ μὴ τελέως ὀρθοτομοῦν. Μεθ᾿ ὃ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1452 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργία κοινή, τελεσθεῖσα παρ᾿ Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, καθ᾿ ἣν ἐμνημονεύθησαν ὁ πάπας Νικόλαος ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ ὁ ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος. Τῆς τελετῆς ταύτης μετέσχον ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ, ἱερωμένοι περὶ τοὺς 300 καὶ ἱκανὸν λαοῦ πλῆθος. Ἀλλ᾿ ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι. Αὐτὴ ἡ συμφωνία ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἑνώσεως παρεσκεύαζεν ἐκ προοιμίου τὴν ἀνατροπὴν τοῦ γεγονότος. Εἰς δὲ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν πρὸς τοὺς μὴ μετασχόντας τῆς ἑνώσεως οἱ ἀποδεξάμενοι αὐτὴν προέβαινον ἔτι περαιτέρω λέγοντες· ἄφετε νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἅπαξ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου καὶ τότε ὄψεσθε εἰ τοῖς ἀζυμίταις ἡμεῖς ἑνωθῶμεν. Πλὴν τούτου, πολλοὶ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς 12 Δεκεμβρίου δὲν ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου, ὑπολαμβάνοντες βδελυκτὴν τὴν ἐν τῇ ἑνωτικῇ λειτουργίᾳ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

Τὰ δὲ ἐπελθόντα ὑπῆρξαν ἔτι δεινότερα. Τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐπεκράτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τελευταίας ἐκείνας ἡμέρας, δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Λεονάρδου τοῦ χίου καὶ τοῦ Δούκα. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Κριτόβουλος ἐντελῶς περὶ αὐτῶν σιωπῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Λεονάρδος ἦτο καθολικός, ὁ δὲ Δούκας, γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὴν γενουητικὴν κυριαρχίαν, δὲν εἶχε πολὺ ζωηρὸν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας αἴσθημα καὶ οὐδὲ διατέλεσεν αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, ἴσως τὰ περὶ τούτων παρ᾿ αὐτῶν λεγόμενα μετέχουσιν ὑπερβολῆς ([1]). Ἐν γένει ὅμως φαίνονται συνᾴδοντα πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ ἑπόμενα· καὶ προσέτι ἄλλην μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης θέλομεν ἀκολουθήσει αὐτούς, καίτοι ἐνιαχοῦ διστάζοντες περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀκριβείας τῶν λεγομένων. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ πλεῖστος κλῆρος καὶ μάλιστα ὁ κατώτερος, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ καὶ τὸ μέγιστον τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐπ᾿ οὐδενὶ ὅρῳ δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι τὴν ἕνωσιν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ μετριοπαθέστεροι ἄνθρωποι μετὰ τοῦ βασιλέως, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν περιστάσεων ἀνάγκην συνήνουν εἰς τὴν τέλεσιν τῆς ἑνώσεως, ὁ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος προσελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ παντοκράτορος ἐν τῇ κέλλῃ τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου, τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σχολαρίου, ἠρώτησαν αὐτὸν διὰ κραυγῶν μεγάλων· «καὶ ἡμεῖς τί ποιήσωμεν ;» Ὁ Γεννάδιος εἶχε κοινωνήσει, ὡς ἠξεύρομεν, τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ εἶχε κατ᾿ ἀρχὰς ἀσπασθῆ τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ μετ᾿ οὐ πολὺ πεισθεὶς ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀκατόρθωτον ἢ ὅτι οὐδεμία κατὰ τοῦτο παραχώρησις ἠδύνατο νὰ σώσῃ πλέον τὸν χριστιανισμὸν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ἀπέκρουσε τὴν προτέραν δοξασίαν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου μερίδος καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Νῦν δὲ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους δὲν ἐνεφανίσθη εἰς αὐτό, ἀλλὰ λαβὼν χάρτην ἔγραψε τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τὴν συμβουλὴν διὰ τῶν ἑξῆς λόγων κατὰ τὸν Δούκαν· «Ἄθλιοι Ρωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν ; Οὐαὶ ὑμῖν

([1]) Ταῦτα ἐν πολλοῖς εἰσὶν ἀμφισβητήσιμα. Ἰδ. τὰ διὰ μακρῶν κατωτέρω ἐκτεθησόμενα.

ἐν τῷ κρίνεσθαι». Ταῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ γράψας προσήλωσε τὸν χάρτην εἰς τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Ἅμα δὲ ἀναγνωσθέντος τοῦ χάρτου ἅπας ὁ ὄχλος ἐξεβόησαν τὸ ἀνάθεμα κατά τε τοῦ ὅρου τῆς συνόδου καὶ καθ' ὅλων ὅσοι ἔστερξαν καὶ στέργουσι καὶ μέλλουσι νὰ στέρξωσι τὸν ὅρον τοῦτον. Καὶ ἔπειτα ἐξελθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐτράπησαν εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ ἐκεῖ κρατοῦντες ἐν χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου ἐπανελάμβανον τοὺς ἀναθεματισμοὺς αὐτῶν κατὰ τῶν ἑνωτικῶν, πίνοντες εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος καὶ παρακαλοῦντες αὐτὴν νὰ γίνῃ προστάτις καὶ ἀρωγὸς τῆς πόλεως κατὰ τοῦ Μωάμεθ ὅπως ποτὲ κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων· ἀνακράζοντες δ' ἐπὶ τέλους «τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἕνωσιν χρήζομεν· ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία». Οὐδὲ ἐφρόνει τὰ τοιαῦτα μόνος ὁ ὄχλος· αὐτοὶ οἱ μεγιστᾶνες ἦσαν διῃρημένοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον παρευρέθησαν εἰς τὴν ἑνωτικὴν λειτουργίαν. Εἷς μάλιστα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, εἶχε συμβουλεύσει τὸν Κωνσταντῖνον ὄχι μόνον τὴν ἕνωσιν ν' ἀποδεχθῇ ἀλλὰ καὶ πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀναγορεύσῃ τὸν καρδινάλιον Ἰσίδωρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς φρονίμως ποιῶν δὲν ἐνέκρινεν. Ὑπῆρχον ὅμως καί τινες ἀναφανδὸν συμπράττοντες μετὰ τοῦ Γενναδίου, ὧν ἐπιφανέστατος ἦν ὁ τότε ὕπατος τοῦ κράτους λειτουργός, ὁ μέγας δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶ. Τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἀποστροφὴ ἦτο τοσαύτη ὥστε, ὅτε μετά τινας μῆνας περιεκυκλώθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς μετανοήσαντες, κατὰ τὸν Δούκαν, διὰ τὴν προτέραν παραφορὰν ἔλεγον, εἴθε παρεδίδομεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Λατίνους τοὺς πιστεύοντας τοὐλάχιστον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, ἵνα μὴ ἀπορριφθῶμεν εἰς τὰς τῶν ἀσεβῶν παλάμας, ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Δούκαν, ἐπιμένων μέχρι τέλους εἰς τὴν δοξασίαν αὐτοῦ, ἀνέκραξε· «κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικήν» Ὁποία οἰκτρὰ πραγμάτων κατάστασις· ἡ μὲν πόλις περιεζωσμένη ὑπὸ πολεμίου πανισχύρου, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς τοσοῦτον ἐμπαθῶς πρὸς ἀλλήλους διῃρημένοι! Ἀλλὰ καὶ ὁποία ἡ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εὐθύνη τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ τοὐλάχιστον αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ πίστεως, ὑπέθαλπε τὴν δᾶδα τῆς διχονοίας, καὶ τοῦτο ἵνα ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πεντήκοντα ἀνδρῶν βοήθειαν! Οὐδεὶς δὲ οὐδεπώποτε τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἡγεμόνων περιέστη εἰς δεινοτέραν τοῦ Κωνσταντίνου ἀμηχανίαν· μίαν μόνην ἔσχε παραμυθίαν, ὅτι, ὅσῳ διῃρημένος καὶ ἂν ὑπῆρξαν ὁ λαὸς οὗτος, οὐδεὶς ἐξ αὐτοῦ ἀνεδείχθη προδότης. Πολλοὶ πειθόμενοι δυστυχῶς εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Γενναδίου, ὅτι ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος, δὲν μετέσχον τοῦ ἀγῶνος· τινές, περὶ τοὺς 700 ἐν ὅλοις, ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν τῇ φυγῇ, ἀναχωρήσαντες κρυφίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὴν νύκτα τῆς 26 Φεβρουαρίου ἐπὶ ἑπτὰ πλοίων, ὧν ἓξ ἦσαν ἐκ Κρήτης καὶ ἓν ἐνετικόν· οὐδεὶς ὅμως συνενοήθη μετὰ τῶν πολεμίων ἵνα διανοίξῃ αὐτοῖς τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις τοσοῦτον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι προτιμᾷ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς Τούρκους μᾶλλον ἢ τοὺς Λατίνους, δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀμυνόμενος.

Οὕτως εἶχον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας. Ὁ δὲ σουλτάνος ἠσχολήθη ἐν Ἀδριανουπόλει εἰς πολὺ σπουδαιοτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὸ πυροβολικόν. Πυροβόλα εἶχε καὶ πρότερον ἱκανά, ἀλλὰ τότε ἐμελέτησε τὴν παρασκευὴν ἄλλων πολὺ μεγαλυτέρων, τὸ μὲν ἵνα ὁπλίσῃ δι' αὐτῶν τὸ νέον φρούριον Ρούμελι Χισσαρί, τὸ δέ, ἵνα καταρρίψῃ εὐχερέστερον

ΑΝΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἐπειδὴ αἱ σαφεῖς ἱστορικαὶ πηγαὶ μαρτυροῦσι μετὰ τοῦ ἰαμβογράφου ὅτι «Ἀρχιθύτης πρώτιστος ἐν πόλει μέγας — ἄριστος ἀνὴρ ἱερὸς Μηροφάνης», ἀνάγκη νὰ θέσωμεν αὐτὸν πρῶτον, καίτοι τρεῖς ἄλλους πρὸ τοῦ Μητροφάνους Α΄ ἀναφέρουσιν ἱστοριογράφοι τινές, ζήσαντες ἑκατοντάδας ἐτῶν κατόπιν τοῦ Μητροφάνους. Ἐκεῖνο δέ, τὸ ὁποῖον ἔγραψα εἰς τοὺς «Πατριαρχικοὺς Πίνακάς» μου, προσθετέον καὶ ἐνταῦθα, ὅτι χρήζει διακριβώσεως πολλῆς ὁ χρόνος τῆς ἱερατείας τῶν μέχρι τοῦ ἱεροῦ Νεκταρίου δέκα ἐπισκόπων, καθὼς καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν μέχρι Ἰωάσαφ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς.

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΞ

Μ. ΓΕΔΕΩΝ

327 Μητροφάνης Α΄ καὶ μετ᾽ αὐτὸν Ἀλέξανδρος 327

340 Παῦλος Α΄ ὁ Ὁμολογητής

341 Εὐσέβιος, τέως μητροπολίτης Νικομηδείας

342 Παῦλος Α΄ τό β΄ (¹)

342 Μακεδόνιος Α΄

348 Παῦλος τὸ γ΄

350 Μακεδόνιος τὸ β΄

360 Εὐδόξιος, τέως πατριάρχης Ἀντιοχείας (ἀρειανός)

369 Δημόφιλος (ἀρειανός), τέως ἐπίσκοπος Βερροίας (ἀρειανός)

369 Εὐάγριος (ὀρθόδοξος)

379 Γρηγόριος Α΄ ὁ Θεολόγος, ἐπίσκοπος Σασίμων (Καππαδοκίας)

381 Μάξιμος ὁ κυνικὸς φιλόσοφος, ἐπίσκοπος ἡμερόβιος

381 Νεκτάριος

Χηρεία τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἀπὸ 27 Σεπτεμβρίου 397 μέχρι τῆς 26 Φεβρουαρίου 398

398 Ἰωάννης Α΄ ὁ Χρυσόστομος

404 Ἀρσάκιος

Χηρεία τεσσάρων τοὐλάχιστον μηνῶν

405 Ἀττικός

Χηρεία βραχυχρόνιος

426 Σισίνιος Α΄

428 Νεστόριος

431 Μαξημιανός

434 Πρόκλος, πρώην Κυζίκου μητροπ.

447 Φλαβιανός

449 Ἀνατόλιος

Ἐπ᾽ αὐτοῦ ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐχορήγησεν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κων/πόλεως τὸ δίκαιον τοῦ χειροτονεῖν τοὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων μητροπολίτας, οἱ ὁποῖοι ἐδικαιοῦντο νὰ χειροτονῶσι τοὺς ὑπ᾽ αὐτοὺς ἐπισκόπους

(¹) Ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Θεοφάνης τάττει τοὺς τρεῖς τούτους οὕτω : Παῦλον 343—Εὐσέβιον 345—Παῦλον τὸ α΄ 347 (Ἐκδόσεως Βόννης σελ. 56 καὶ 58 τοῦ Α΄ τόμου).

458 Γεννάδιος Α΄
471 Ἀκάκιος
489 Φραυΐτας, ἢ Φλαυΐτας
490 Εὐφήμιος
496 Μακεδόνιος Β΄
511 Τιμόθεος Α΄
518 Ἰωάννης Β΄ ὁ Καππαδόκης
Τοῦτον κατὰ πρῶτον οἱ μοναχοὶ Ἀντιοχείας τῆς Μεγάλης καὶ οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς ἔγραψαν οἰκουμενικόν
520 Ἐπιφάνιος
535 Ἄνθιμος Α΄
535 Μηνάς
Οἱ πατριαρχικοὶ κατάλογοι συγχέουσι τὰς χρονολογίας
552 Εὐτύχιος
566 Ἰωάννης Γ΄ ὁ Σχολαστικός
577 Εὐτύχιος τὸ β΄
582 Ἰωάννης Δ΄ ὁ Νηστευτής
Τοπικὴ σύνοδος ἐν Κ/πόλει, τῷ 587, ἀπεκάλεσε τὸν Νηστευτὴν οἰκουμενικὸν πατριάρχην
595 Κυριακός
Χηρεία μακρά, ἀπὸ 20 Ὀκτωβρίου 605 μέχρι Ἰανουαρίου 607
607 Θωμᾶς Α΄
610 Σέργιος Α΄
628 Πύρρος
641 Παῦλος
652 Πύρρος τὸ β΄ (βραχύβιος)
652 Πέτρος (κακόδοξοι καὶ οἱ τέσσαρες)
Χηρεία ἓξ μηνῶν καὶ δεκαὲξ ἡμερῶν
665 Θωμᾶς Β΄, τέως χαρτοφύλαξ
668 Ἰωάννης Ε΄, τέως χαρτοφύλαξ
674 Κωνσταντῖνος Α΄, τέως σκευοφύλαξ
676 Θεόδωρος Α΄, τέως σύγκελλος
678 Γεώργιος Α΄, τέως σύγκελλος
683 Θεόδωρος Α΄ τὸ β΄
686 Παῦλος Γ΄, τέως γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος
693 Καλλίνικος Α΄
705 Κῦρος (706 κατὰ Θεοφάνη)
711 Ἰωάννης ΣΤ΄
715 Γερμανὸς Α΄, τέως Κυζίκου μητροπολίτης
730 Ἀναστάσιος, τέως σύγκελλος τοῦ Γερμανοῦ, καὶ εἰκονομάχος καὶ εἰκονόφιλος, ὡς φαίνεται

754 Κωνσταντῖνος Β΄
766 Νικήτας ὁ Σλαῦος
780 Παῦλος Δ΄
Χηρεία ἀπὸ 31 Αὐγούστου 784 μέχρις 25 Δεκεμβρίου 784
784 Ταράσιος, τέως ἀρχιγραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος, ὢν λαϊκός
806 Νικηφόρος Α΄, τέως ἀρχιγραμματεὺς τῶν ἀνακτόρων
815 Θεόδοτος Α΄ ὁ Μελισσηνός
821 Ἀντώνιος Α΄ ὁ Κασυματᾶς
826 Ἰωάννης Ζ΄ ὁ Γραμματικός (οἱ τρεῖς εἰκονομάχοι)
842 Μεθόδιος Α΄
846 Ἰγνάτιος ὁ Ραγγαβέ (βασιλόπαις)
857 Φώτιος
867 Ἰγνάτιος τὸ β΄
878 Φώτιος τὸ β΄
886 Στέφανος Α΄ ὁ Μακεδών (βασιλόπαις)
893 Ἀντώνιος Β΄ ὁ Καυλέας
895 Νικόλαος Α΄ ὁ Μυστικός
907 Εὐθύμιος Α΄, τέως σύγκελλος
911 Νικόλαος Α΄ τὸ β΄
925 Στέφανος Β΄, τέως μητροπολίτης Ἀμασείας (μετὰ χηρείαν τρίμηνον)
928 Τρύφων
931 Θεοφύλακτος ὁ Λακαπηνός (βασιλόπαις) μετὰ χηρείαν ἔτους ἑνὸς καὶ ἡμίσεος
956 Πολύευκτος
970 Βασίλειος Α΄ ὁ Σκαμανδρηνός
973 Ἀντώνιος Γ΄ ὁ Στουδίτης

980—984 *Χηρεία μακρὰ*

984 Νικόλαος Β΄ ὁ Χρυσοβέργης
995 Σισίνιος Β΄ (λαϊκός), ἰατρός
999 Σέργιος Β΄
1019 Εὐστάθιος
1025 Ἀλέξιος ὁ Στουδίτης
1043 Μιχαὴλ Α΄ ὁ Κηρουλλάριος
Ἐπ᾽ αὐτοῦ συνοδικῶς ἐκηρύχθη, τῇ 20 Ἰουλίου 1054, τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς
1059 Κωνσταντῖνος Γ΄ ὁ Λειχούδης
1064 Ἰωάννης Η΄ ὁ Ξιφιλῖνος

1075 Κοσμᾶς Α΄ ὁ Ἱεροσολυμίτης
1081 Εὐστράτιος ὁ Γαριδάς
1084 Νικόλαος Γ΄ ὁ Γραμματικός
1111 Ἰωάννης Θ΄ ὁ Ἀγαπητός
1134 Λέων ὁ Στυππῆς
1143 Μιχαὴλ Β΄ ὁ Κουρκούας
1146 Κοσμᾶς Β΄ ὁ Αἰγινήτης
1147 Νικόλαος Δ΄ ὁ Μουζάλων, πρῴην ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου
1151 Θεόδοτος Β΄
1153 Νεόφυτος Α΄ ὁ Εὐεργετηνός (μὴ χειροθετηθείς, ἀπεσύρθη)
1154 Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Χλιαρηνός
1156 Λουκᾶς ὁ Χρυσοβέργης
1160 Μιχαὴλ Γ΄ ὁ τοῦ Ἀγχιάλου
1177 Χαρίτων
1178 Θεοδόσιος Α΄
1183 Βασίλειος Β΄ ὁ Καματηρός
1187 Νικήτας Β΄ ὁ Μουντάνης
1190 Λεόντιος ὁ (κοινότερον) Θεοτοκίτης
1191 Δοσίθεος, τέως πατριάρχης Ἱεροσολύμων
1192 Γεώργιος Β΄ ὁ Ξιφιλῖνος
1199 Ἰωάννης Ι΄ ὁ Καματηρός, τέως χαρτοφύλαξ

Μεταφορὰ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου εἰς Νίκαιαν

1206 Μιχαὴλ Δ΄ ὁ Αὐτωρειανός
1212 Θεόδωρος Β΄ ὁ Εἰρηνικός, τέως χαρτοφύλαξ
1215 Μάξιμος Β΄ ὁ ἐκ τῶν Ἀκοιμήτων μοναχῶν
1215 Μανουὴλ Α΄ ὁ Χαριτόπουλος, ὁ καὶ Σαραντηνός
1222 Γερμανὸς Β΄
1240 Μεθόδιος Β΄

Χηρεία μακρά, τετραετὴς πιθανῶς

1244 Μανουὴλ Β΄
1255 Ἀρσένιος ὁ Αὐτωρειανός
1260 Νικηφόρος Β΄, τέως Ἐφέσου μητροπολίτης, θανὼν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1260 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1261

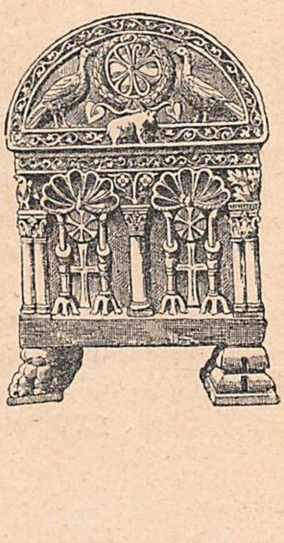
Χηρεία σχεδὸν ὀκτὼ μηνῶν· κατ᾽ αὐτὴν ἐπάνοδος ἡμῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν

1261 Ἀρσένιος ὁ Αὐτωρειανὸς τὸ β΄
1267 Γερμανὸς Γ΄ ὁ Γαβράς
1267 Ἰωσὴφ Α΄
1275 Ἰωάννης ΙΑ΄ ὁ Βέκκος, τέως χαρτοφύλαξ
1283 Ἰωσὴφ Α΄ τὸ β΄
1283 Γρηγόριος Β΄
1289 Ἀθανάσιος Α΄, ὁ ἁγιορείτης, μετὰ σχεδὸν τεσσάρων μηνῶν χηρείαν
1294 Ἰωάννης ΙΒ΄, τέως πνευματικὸς τοῦ αὐτοκράτορος· μετὰ χηρείαν μηνῶν δύο καὶ ἡμίσεος
1303 Ἀθανάσιος Α΄ τὸ β΄
1309 Νήφων Α΄, τέως Κυζίκου μητροπολίτης
1315 Ἰωάννης ΙΓ΄ ὁ Γλυκύς, ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονηθείς, μετὰ χηρείαν ἑνὸς ἔτους ἴσως καὶ μηνῶν τινων
1320 Γεράσιμος Α΄, μετὰ χηρείαν βραχεῖαν
1324 Ἡσαΐας ὁ ἁγιορείτης, μετὰ χηρείαν ἐτῶν δύο, μηνῶν ἑπτὰ καί τινων ἡμερῶν
1334 Ἰωάννης ΙΔ΄ ὁ Καλέκας
1347 Ἰσίδωρος Α΄, πρῴην μητροπολίτης Μονεμβασίας, ἁγιορείτης
1350 Κάλλιστος Α΄, ὁ ἁγιορείτης (ἐκ τῆς τῶν Ἰβήρων μονῆς)
1354 Φιλόθεος ὁ Κόκκινος, τέως μητροπολίτης Ἡρακλείας, ἁγιορείτης (ἐκ τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας)
1355 Κάλλιστος Α΄ τὸ β΄
1364 Φιλόθεος τὸ β΄, μετὰ χηρείαν ἑξάμηνον ἴσως
1376 Μακάριος, μετά τινα χηρείαν ἴσως τοῦ θρόνου, τέως μητροπολίτης Σεβαστείας
1379 Νεῖλος ὁ Κεραμεύς, μετὰ χηρείαν βραχεῖαν

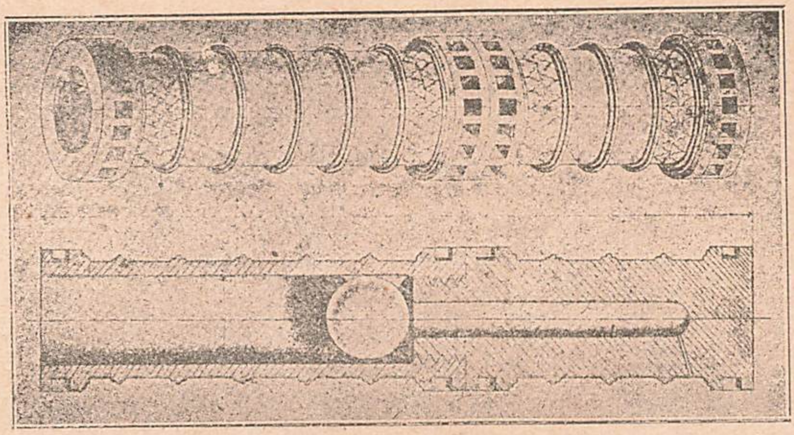
1389 Ἀντώνιος Δ΄, μετὰ χηρείαν βραχεῖαν
1390 Μακάριος τὸ β΄
1391 Ἀντώνιος Δ΄ τὸ β΄
1397 Κάλλιστος Β΄ ὁ ἐκ τῶν Ξανθοπούλων
1397 Ματθαῖος Α΄, τέως Κυζίκου μητροπολίτης
1410 Εὐθύμιος Β΄ ὁ Στουδίτης
1416 Ἰωσὴφ Β΄, τέως Ἐφέσου μητροπολίτης
1440 Μητροφάνης Β΄, τέως Κυζίκου μητροπολίτης, μετὰ χηρείαν ἕνδεκα μηνῶν
1443 Γρηγόριος Γ΄, ὁ Μελισσηνός, ὁ καὶ Στρατηγόπουλος
1450 Ἀθανάσιος Β΄

:: :: :: ΧΗΡΕΙΑ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΕΤΩΝ :: :: ::

:: ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ :

τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέπεσε δέ, ἐνῷ ἐπεμελεῖτο ἔτι τὴν τοῦ φρουρίου ἐκείνην ἀνέγερσιν, να αὐτομολήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ὑπηρεσίας τεχνίτης οὖγγρος, ὀνόματι Ὀρβανός, ἐπ᾽ ἐλπίδι μείζονος μισθοδοσίας καὶ ἄλλου κέρδους. Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἦτο ***δοκιμώτατος*** περὶ τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευήν, ἅτινα οὗτος ὀνομάζει ***χωνείας***, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὁρίσει αὐτῷ σιτηρέσιον εὐτελὲς οὐδὲ τοῦτο τακτικῶς πληρωνόμενον, ὅτι ἐντεῦθεν ἀπελπισθεὶς ἐζήτησε βελτίονα τύχην εἰς τὸ τῶν πολε-

Ὀρειχάλκινον τηλεβόλον τοῦ Μωάμεθ καὶ τομὴ αὐτοῦ

(Κατὰ παλαιὰν εἰκόνα)

μίων στρατόπεδον καὶ ὅτι ἀφικόμενος αὐτόθι ἔλαβεν, ἐκτὸς τῆς τροφῆς καὶ τῶν ἐνδυμάτων, μισθὸν τοῦ ὁποίου τὸ τέταρτον μόνον ἂν ἔδιδεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελεν ἐκεῖνος ἀποδράσει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἂν καὶ οὔτε ὁ Φραντζῆς (ὁ ὀνομάζων ***ἑλεβόλεις*** τὰ πυροβόλα) οὔτε ὁ Κριτόβουλος (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ ***μηχανὰς*** ἢ ***ἑλεπόλεις*** ἢ ***ἀφετήρια***, ἐπιλέγων δὲ «κοινῷ δ᾽ ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες ***σκευήν***» καὶ τῷ ὄντι ὁ Δούκας οὐ μόνον χωνείαν ἀλλὰ καὶ ***σκευὴν*** ὀνομάζει τὸ πυροβόλον) ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερείας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις ***τηλεβόλους*** λέγει τὰ πυροβόλα καὶ ***τηλεβολιστὴν*** τὸν πυροβολητήν) ἱστορεῖ ἁπλῶς ὅτι ὁ Ὀρβανὸς διατρίβων πρότερον παρ᾽ Ἕλλησι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου. Ἀλλ᾽ ὅτι ὁ Οὖγγρος ἐκεῖνος ἦτο τεχνίτης δοκιμώτατος ἀνασκευάζεται ὑπό τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας καὶ ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὁ σουλτάνος τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ χύσῃ πυροβόλον ἱκανὸν νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ὀρβανὸς ἀπήντησεν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ κατασκευάσῃ πυροβόλον οἱουδήποτε μεγέθους ἀλλ᾽ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τὸ διάστημα τῆς βολῆς αὐτοῦ οὐδὲ ἐγγυᾶται περὶ τούτου· ἐπὶ δὲ τῆς πολιορκίας τὸ μέγα ἐκεῖνο αὐτοῦ πυροβόλον μετὰ βραχεῖάν τινα χρῆσιν ἔσπασε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν αὐτὸν τὸν τεχνίτην. Ὁπωσδήποτε ὁ Ὀρβανὸς διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ δώδεκα περίπου πυροβόλα πολὺ μεγαλύτερα τῶν τότε ἐν χρήσει ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ καὶ ἐξ ὧν ἓν ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ κολοσσιαῖον. Τὸ τέρας τοῦτο ἐχύθη καὶ ἐδοκιμάσθη ἐν Ἀδριανουπόλει· τὸ βλῆμα αὐτοῦ, λίθινον ὄν, ἐζύγιζε 1400 λίτρας, ἤτοι 700 χιλιόγραμμα, ἡ δὲ βολὴ ἔφθανεν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλίου. Ἵνα λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἔννοιάν τινα τοῦ ὀγκώδους τούτου ὅπλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις κατασκευασθέντων πυρο-

βόλων, βλῆμα μὲν ἔρριπτεν ὑπερδιπλάσιον τὸ βάρος, ἔκτασιν δὲ βολῆς εἶχε σχεδὸν ἴσην, ἐὰν τὸ ἀναφερόμενον μίλιον ἦτο γερμανικόν. Καθ᾽ ὅλα ὅμως τὰ λοιπά, τὴν κίνησιν, τὴν γέμισιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἦτο ἔργον τέχνης ἔτι ἀτελεστάτης. Πρὸς κίνησιν καὶ ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἀπῃτήθησαν κατ᾽ ἄλλους μὲν πεντήκοντα, κατ᾽ ἄλλους δὲ ἑξήκοντα καὶ κατ᾽ ἄλλους ἑβδομήκοντα βοῶν ζεύγη, ἄνδρες δὲ κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας ἀπὸ 650 μέχρι δισχιλίων. Καὶ δύο ὅλοι μῆνες, ὁ Φεβρουάριος καὶ ὁ Μάρτιος, ἐχρειάσθησαν ἵνα μετακομισθῇ ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατόπεδον. Ταῦτα τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, ὁ Φραντζῆς, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος. Ὁ δὲ Κριτόβουλος περὶ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ᾽ ὃν μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν οὐδὲν ἀναφέρει, ἱστορῶν ἁπλῶς ὅτι τὸ πυροβόλον ἐχύθη ἐν τῷ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδῳ καὶ διὰ μακρῶν περιγράφων τὰ τῆς χύσεως αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ἡ ἀντίφασις αὕτη ἀνθρώπου μὴ διατελέσαντος αὐτόπτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος πρὸς ἄνδρας ἐγγύτατα αὐτῶν ὑπάρξαντας, οἷοι ἰδίως ὑπῆρξαν ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν γένει ὁ Κριτόβουλος γράφει μὲν γλαφυρώτερον τῶν ἄλλων περὶ τὴν ἀκριβῆ ὅμως τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν εἶναι πολὺ αὐτῶν ὑποδεέστερος. Τὸ δὲ πιθανώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῷόντι γενομένης χύσεως νέου τοιούτου πυροβόλου, ἀφοῦ ἐρράγη τὸ πρῶτον τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει προηγουμένως κατασκευασθέν.

Ὅτε ἐγένετο ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ δοκιμασία τοῦ φοβεροῦ τούτου ὅπλου, ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς διεμήνυσε τὰ περὶ ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ δυνάμεως κρυφίως εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, διότι ἐξακολουθῶν νὰ λαμβάνῃ δῶρα παρὰ τῶν ἡμετέρων διετέλει ἀείποτε πρὸς αὐτοὺς συνεννοούμενος (1). Ὁ σουλτάνος ἤξευρεν ὅτι ὁ ὕπατος τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ εἶναι δεινὸς δωρολήπτης· καὶ ἐπειδή, ὅσῳ σπανίως καὶ ἂν ἐγέλα, ἐνίοτε συνέβαινε τοιοῦτό τι εἰς αὐτόν, λέγεται ὅτι ἰδών ποτε ἀλώπεκα δεδεμένην εἶπε πρὸς αὐτήν· «ἀνόητον ζῷον, διατί δὲν ὑπῆγες μερικὰ χρήματα εἰς τὸν βεζίρην Χαλήλ, ἵνα διαφύγῃς, ἀντὶ νὰ εἶσαι εἰς τὴν κακὴν αὐτὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεσαι;» Ὑπώπτευε δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δωροδοκεῖται, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἔτι περὶ τούτου βέβαιος Καὶ κατ᾽ αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον, καθ᾽ ὃν ἀδιαλείπτως νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἠσχολεῖτο περὶ τὰς πρὸς ἅλωσιν τῆς πόλεως παρασκευάς, ἀναφέρεται γεγονός τι μαρτυροῦν τάς τε ὑπονοίας τοῦ κυριάρχου καὶ τοὺς περὶ τούτου φόβους τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ἐκάλεσεν αἴφνης ὁ σουλτάνος τὸν Χαλὴλ πασᾶν (2)· ὁ δὲ εὑρισκόμενος ἤδη ἐν τῷ

---

(1) Τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ὁ Μεχμὲτ ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ εἶχε πεισθῆ περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Χαλίλ. Ἀκριβῶς δὲ οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Μεχμὲτ ἐνέπνευσαν τρόμον εἰς τὸν Χαλίλ, ὅστις προβλέπων τὴν ἐπικρεμαμένην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σπάθην ἐζήτησεν ἄδειαν ἵνα ἀπέλθῃ εἰς Ἀραβίαν χάριν προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν τόπων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε ν᾽ ἀποτρέψῃ τῆς κεφαλῆς τὸν ὄλεθρον.

(2) Ὁ Πούσκουλος (βιβλ. III 1, 6) διηγεῖται ὅτι ὁ Μεχμὲτ ἐκάλεσε τρεῖς συμβούλους, τὸν Χαλίλ, τὸν Ζαγανὸς καί τινα τρίτον (πιθανῶς τὸν Τουρχάν) καὶ εἰς αὐτοὺς ἐξέθηκε τὰ ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως βουλεύματα αὐτοῦ. Καὶ τότε ὁ μὲν Χαλὶλ ἐλάλησε κατὰ τοῦ πολέμου ἀναφέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ τὴν μέλλουσαν νὰ τιμωρήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ γενησομένην ἐναντίον τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ὅρκων αὐτοῦ πρᾶξιν. Ἀλλ᾽ ὁ Ζαγανὸς συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς βουλῆς τοῦ Μεχμὲτ εἰπὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι κράτος δημιουργηθὲν διὰ πολέμου μόνον διὰ πολέμου δύναται νὰ διατηρηθῇ, καὶ ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ζαγανός. Τὸ συμβούλιον τοῦτο ἐγένετο κατὰ Πούσκουλον ἀκριβῶς ὅτε ὁ Μεχμὲτ συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ κλείσῃ τὸν Βόσπορον διὰ κτίσεως φρουρίου. Ἄδηλον ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένη νυκτερινὴ πρόσκλησις τοῦ Χαλὶλ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ συμβούλιον τοῦτο οὐδὲ καθορίζει ὁ Δούκας τὸν τῆς συνεντεύξεως ταύτης χρόνον.

ιτῶνι ἅμα μαθὼν ὅτι καλεῖται εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη ὥραν ἐγένετο ἔντρομος, κατη-
τάσθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα ὡσὰν μὴ ἔμελλε πλέον νὰ ἴδῃ τὰ φίλτατα ταῦτα
τα, καὶ ἀπῆλθε μὴ λησμονήσας νὰ συνεπαγάγῃ δίσκον χρυσοῦν πλήρη νομισμάτων.
ἰσέλθὼν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ ἡγεμόνος εἶδεν αὐτὸν καθήμενον καὶ ἐνδεδυμένον· προσκυνή·
ας δὲ ἔθεσεν ἐμπρός του τὸν δίσκον. Ὁ ἡγεμὼν ἠρώτησεν αὐτόν· «τ' εἶν' αὐτά, λαλά;»
) δὲ ἀπεκρίθη·«Κύριε, ἀρχαῖον ὑπάρχει ἔθος, ὅταν τις τῶν μεγιστάνων καλῆται παρ' ὥραν
τόπου ἡγεμόνος, νὰ μὴ εἰσέρχεται μὲ χεῖρας κενάς. Ὅθεν παρέλαβον καὶ ἐγὼ τὸ δῶρον
ῦτο καὶ ἐκόμισα αὐτὸ οὐχὶ ὡς ἐμὸν ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν τὰ σὰ προσφέρων».

Καὶ ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει χρείαν χρημάτων καὶ ὅτι ἔτι πλείονα
έλει δωρήσει αὐτῷ, ἀλλ' ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι καὶ ἐκεῖνος θέλει τῷ δώσει τὴν πόλιν,
Χαλὴλ ἐφοβήθη ἔτι μᾶλλον διότι ἤξευρεν ὅτι ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτο νὰ διαθρυλῶνται αἱ
ετὰ τῶν ἐν Βυζαντίῳ συνεννοήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν, ὥστε οἱ
ιόθρησκοι ἐπωνόμαζον αὐτὸν σκωπτικῶς «γκιαοὺρ ὀρταγί», ὅ ἐστι σύντροφος τῶν
πίστων. Συνελθὼν ὅμως ὁπωσοῦν «κύριε, ἀπεκρίθη πρὸς τὸν σουλτάνον, ὁ Θεὸς ὅστις
ἰωκεν εἰς χεῖράς σου τὸ πλεῖστον τῆς γῆς τῶν Ρωμαίων μέρος, αὐτὸς θέλει σοὶ δωρή·
ει καὶ τὴν πόλιν. Φρονῶ δὲ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ σὺν Θεῷ
ιὶ τῷ κράτει σου ἐγώ τε καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου θέλομεν συναγωνισθῆ ἐπὶ τούτῳ οὐχὶ
όνον διὰ τῶν θησαυρῶν ἡμῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος· περὶ τούτου
ο ἀμέριμνος». Διὰ τῶν τοιούτων λόγων καθησυχάσας πρὸς ὀλίγον ὁ σουλτάνος εἶπε
ρὸς τὸν Χαλήλ· «βλέπεις αὐτὸ τὸ προσκεφάλαιον; δι' ὅλης τῆς νυκτὸς δὲν ἔπαυσα
εταφέρων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς
έραν πάλιν, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἤρχετο.
οὶ λέγω λοιπόν· μὴ δελεασθῇς δι' ἀργυρίου καὶ χρυσίου καὶ ἐκτραπῇς τοῦ σκοποῦ περὶ
ῦ νῦν ἐλαλήσαμεν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀγωνισθῶμεν πρὸς τοὺς Ρωμαίους καὶ θαρροῦντες
εοῦ τῇ νεύσει καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου θέλομεν παραλάβει τὴν πόλιν. Ὕπαγε ἐν
ρήνῃ». Καὶ τότε μὲν διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὁ Χαλὴλ πασᾶς, μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν
σουλτάνος βεβαιωθεὶς παρὰ τοῦ Νοταρᾶ περὶ τῶν προδοσιῶν του ἐθανάτωσεν αὐτὸν
ιὶ ἐδήμευσεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν του συμποσωθεῖσαν εἰς 120.000 χρυσῶν, ἅτινα
θελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 4 ἢ 5.000.000 δραχμῶν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Χαλὴλ πασᾶς
ισέγγονος τοῦ τρίτου μεγάλου βεζίρου Χαϊρεδδὶν πασᾶ, τοῦ ἄλλως καλουμένου Καρᾶ
αλὴλ Τσεντερελῆ, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ υἱὸς Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἔγγονος Ἰβραῒμ πασᾶς, καὶ
δισέγγονος διετέλεσαν ἀλλεπαλλήλως ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοί (1). Ἀλλὰ μετὰ
ὸν φόνον τοῦ Χαλὴλ ἐπεκράτησε τὸ σύστημα, περὶ οὗ θέλομεν βραδύτερον ὁμιλήσει
λατύτερον, τοῦ προχειρισμοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο πάντοτε σχεδὸν χριστιανοπαίδων.

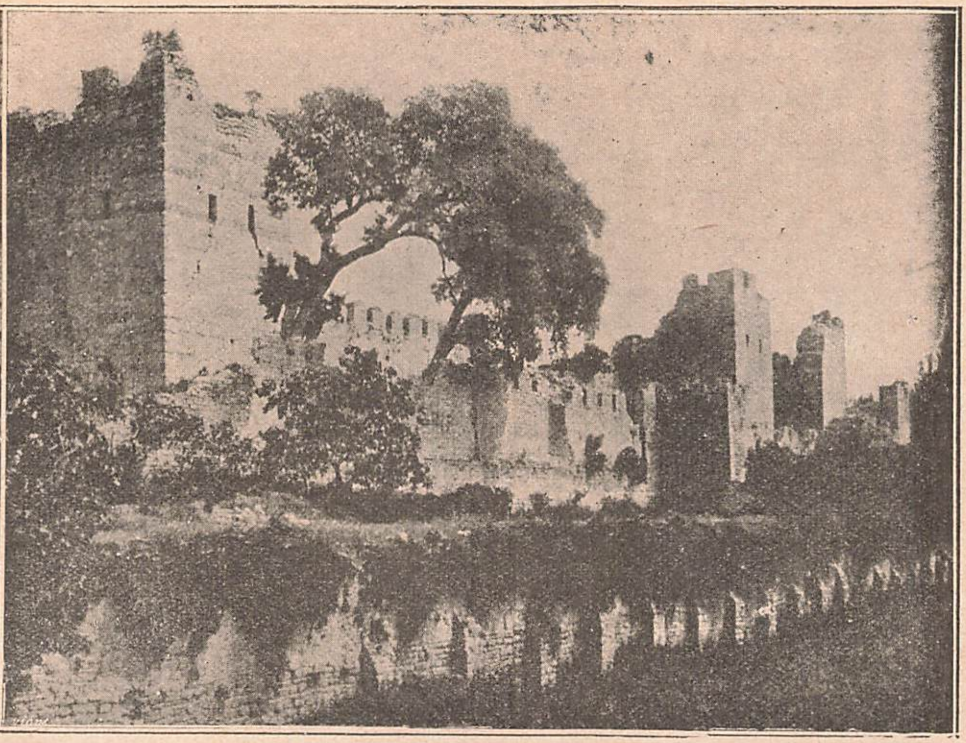
Ἐν τούτοις ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου διεγράψαμεν δὲν ἐμαρτύρει μόνον
ὰς ἀμφιβόλους σχέσεις αἵτινες ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας
εταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βεζίρου, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ τὴν ἀκοίμητον
έριμναν, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἁλώσεως. Σκια-
ραφήσας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως κατεδείκνυεν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς αὐτοῦ

(1) Ταῦτα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λεχθέντα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅτι ὁ Ἀλῆ
ασᾶς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μέγας βεζίρης, ὁ δὲ *Χαϊρεδδὶν* πασᾶς, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι
ατὴρ καὶ προκάτοχος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, δὲν ἦτο δὲ μέγας βεζίρης (σαδρ—αζάμ=μέγιστος ἰθύντωρ
ατὰ λ. μέγα στῆθος) ὅπως τιτλοφορεῖται συνήθως ὁ μέγας βεζίρης) ἢ βεζίρ-ουλ-αζάμ=μέγας
εζίρης), ἀλλ' ἁπλῶς βεζίρης, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ, Ἀλαεδδὶν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Οὐρχὰν καὶ ὁ Σουλεϊ-
ὰν πασᾶς ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Οὐρχάν, ὁ ἀποθανὼν πρὸ τοῦ πατρὸς καὶ μὴ βασιλεύσας.

ποῦ καὶ πῶς μέλλουσι νὰ τοποθετήσωσι τὰ πυροβόλα, ποῦ καὶ πῶς νὰ ἐνεργήσωσι τ κατορυγὰς καὶ εἰς ποῖα τείχη νὰ προσαγάγωσι τὰς κλίμακας. Συγχρόνως ἔδιδε διαταγ περὶ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ συναθροίσεως τῶν ἐπιτηδεί πρὸς ἁπάσας τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τεχνιτῶν, περὶ τῆς ἐν Καλλιπόλει κατασκευῖ ἐπισκευῆς, ἐξαρτύσεως τοῦ στόλου εἰς ὃν ἔμελλε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἀπὸ θαλάσσης πολιορκί Καὶ τούτων γενομένων ἐφρόντιζεν ἐνταῦθα ν' ἀπομονώσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν Κωνστα τινούπολιν ἀπὸ τῶν ὀλίγων χωρῶν ὅσαι ὑπήγοντο ἔτι εἰς αὐτήν, ὅσῳ ὀλίγη πιθανότ καὶ ἂν ὑπῆρχεν ὅτι θέλει ἐπέλθει ἐκεῖθεν βοήθειά τις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἔτι ἀπὸ τ Ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ 1452 διέταξε τὸν Τουραχὰν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ Θε σαλίας καὶ Μακεδονίας μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Ἀχμὲτ καὶ Ὀμὲρ καὶ στρατοῦ πολυαρίθμο Τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκυριεύθησαν αὖθις μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη, διότι λέγονται φονε θέντες ἐν αὐτῷ πολλοί, Ἕλληνές τε καὶ Μωαμεθανοί, πλειότεροι ὅμως Ἕλληνες, οἵτινες ἐ τέλους καὶ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν. Τότε ὁ Τουραχὰν εἰσῆλθεν ἐκ Κορίνθου εἰς τὰ ἐνδ τερα τῆς χερσονήσου, πορευθεὶς μὲν διὰ Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς Μεσσηνίαν, αἰχμαλ τεύων δὲ τοὺς κατοίκους καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Νεοπολίχν ἐπολιόρκησε τὴν Σιδηροπολίχνην, ἀλλ' ἐνταῦθα συνήντησε τοσοῦτο δεινὴν ἀντίστασ ὥστε ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἐπιστροφῇ ταύτῃ διὰ τῶν ὀρέων ἅτινα χωρίζου τὴν Μεσσηνίαν ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, διαμερισθέντος ἐξ ἀνάγκης τοῦ στρατοῦ, μία αὐτο μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀχμὲτ προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ σταλέντος παρὰ τῶν δεσποτῶ Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, Ματθαίου Ἀσσάν, ὅστις κατατροπώσας τοὺς πολεμίους συνέλα τὸν Ἀχμὲτ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν αἰχμάλωτον εἰς Σπάρτην· ὥστε ἀπεδείχθη αὐθ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Πελοποννήσιοι, ὁσάκις δὲν ἐδιχονόουν, ἐμ χοντο οὐ μόνον γενναίως ἀλλὰ καὶ εὐδοκίμως, ὅπως πρὸ ἑξαετίας ἐν τῇ τῶν Πατρῶ ἀκροπόλει. Οὐδὲν ἧττον ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Τουραχὰν ἐντολῖ ἐπέτυχε, διότι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, μετὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ τὸ ἀείποτε ἐπικρεμάμενον κίνδυνον νέας ἐπιδρομῆς, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πέμψωσιν ἐπικου ρίαν τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν ποτὲ διατεθειμένοι νὰ πρ ξωσι τοῦτο. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς 1453 ὁ σουλτάνος, συμπληρώ σας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς παρασκευὰς αὐτοῦ, προεξέπεμψεν ἐξ Ἀδριανουπόλεω πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πυροβολικὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ μέγα ἐκεῖνο πυρο βόλον, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν σώματος στρατιωτικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς Καρατζ πασᾶς διετάχθη νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξὺ δι' ἑνὸς ἀποσπάσματος πάντα ὅσα περὶ τὴ βασιλεύουσαν κατεῖχεν ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅθεν κατελήφθησαν τότε εἴτε διὰ παραδό σεως εἴτε μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχίαλος, ὁ Βίζων, ὁ πύργο τοῦ ἁγίου Στεφάνου καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὰ περίχωρα πύργοι. Μόνη ἡ Σηλυβρία ἐπέμεινε ἀμυνομένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὸν Καρατζᾶ πασᾶν (1) νὰ ἀποκλείσῃ πανταχόθε ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε πρὸ μηνῶν κατεσκή νουν τρία τουρκικὰ σώματα διακωλύοντα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος πᾶσαν τῶν κατοίκω τῆς πόλεως πολεμικὴν ἔξοδον. Ὅθεν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδὲν λόγου ἄξιο ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ διαπράξωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Μόνον δὲ διὰ θαλάσσης ἐπεχεί ρησαν διὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν στολίσκου ἐπιδρομάς τινας εἰς τὰ τῆς Ἀσίας παράλια, λεη λατοῦντες τὰ μέχρι τῆς Κυζίκου περὶ τὸν αἰγιαλὸν κείμενα χωρία τῶν Τούρκων καὶ συλ λαμβάνοντες αἰχμαλώτους, ὧν ἄλλους μὲν ἔσφαζον, ἄλλους δὲ ἄγοντες εἰς Κωνσταντινού

(1) *Καραδζᾶ βέυ*, οὐχὶ Καραδζᾶ πασᾶ.

λιν ἀπεμπόλουν. Τελευταῖον ὁ σουλτάνος μαθὼν περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ὅτι τὸ πυρο-
λικὸν καὶ αὐτὸ τὸ μέγα πυροβόλον ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεχώ-
σε τῇ 23 τοῦ μηνὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως μετὰ σύμπαντος τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τῇ
5 Ἀπριλίου τὸ πρωὶ ἐστρατοπεύδευσεν εἰς ἀπόστασιν δύο καὶ ἡμίσεος μιλίων.

Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως
(Ἡ εἰκὼν δεικνύει μέρος τοῦ τείχους ἀξιολόγως διατηρούμενον. Φαίνονται τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος, ἡ τάφρος καὶ τὸ τρίτον τεῖχος ἢ παρατείχιον, ὅπερ στερεῖται ἤδη τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ)

ν ἐπιοῦσαν ἡμέραν, Παρασκευήν [1], ἤτοι τὴν ἱερὰν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἡμέ-
ν, προήλασεν αὖθις ὁ στρατὸς μέχρις ἑνὸς μιλίου, καί, τελεσθείσης τῆς προσευχῆς,
οεκηρύχθη ἡ ἔναρξις τῆς πολιορκίας καὶ ὡρίσθη ἡ κατὰ μέρος περὶ τὰ τείχη κατάτα-
τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τοῦ πυροβολικοῦ ἡ τοποθέτησις δὲν
νεπληρώθη εἰμὴ τῇ 11 Ἀπριλίου. Μόλις δὲ τῇ 12 περὶ τὴν μίαν ὥραν μ. μ. ἀφίκετο
Καλλιπόλεως ὁ ὀθωμανικὸς στόλος [2].

Περὶ τῆς ὅλης δυνάμεως ἣν ὁ Μωάμεθ Β′ ἐπήγαγεν ἀπὸ ξηρᾶς περὶ τὴν Κων-
αντινούπολιν διαφωνοῦσι παραδόξως πᾶσαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι. Ὁ μὲν μωαμεθανὸς
ίρουλλὰχ ἐφένδης λέγει αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐκ μόνον 80 000 πραγματικῶν στρα-

(1) Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου, τῆς ἑβδομάδος τοῦ Πάσχα, συμπεσούσης τῷ ἔτει
ίνῳ πρὸς τὴν 6 Ἀπριλίου.

(2) Τὸν ἀκριβέστατον ἀριθμὸν δίδει πιθανώτατα ὁ Ἐβλιὰ ἐφέντης (ἰδ. κατωτ.) ἀναβιβάζων
ὀθωμανικὸν στρατὸν εἰς 180 χιλ. ἀνδρῶν.

τιωτῶν, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν εἰς 400.000 καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶ
δύο τούτων ἄκρων ὁ μὲν Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρουσιν ὑπὲρ τὰ
300.000, ὁ δὲ Ζορζῆς Δολφῖνος 300.000, ὧν ἱππεῖς ἦσαν πλείονες τῶν πεζῶν, ὁ δὲ Δού
κας 265.000, ὁ δὲ Φραντζῆς 258.000, ὁ δὲ Βάρβαρος 160.000. Πολλοὶ ὑπάρχουσι λόγ
δι' οὓς ἀδύνατος σχεδὸν ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς ὁπωσοῦν προσδιορισμὸς τῆς δυνάμεω
ταύτης. Καὶ πρῶτον ἡ δυσκολία τοῦ νὰ διακριθῶσιν οἱ πραγματικοὶ στρατιῶται ἀπ
τῶν μὴ τοιούτων, ἐν στρατῷ τοῦ ὁποίου τὸ μέγιστον μέρος συνέκειτο ἐξ ἀτάκτων, μεταξ
τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ περιληφθῶσιν ἢ νὰ μὴ περιληφθῶσι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶ
ἀνδρῶν ὅσοι παρηκολούθουν ὑπὸ ἄλλας ἰδιότητας. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικ
λοι· καὶ ἰδίως πρῶτον μὲν οἱ πολυάριθμοι καὶ παντοειδεῖς ὑπηρέται τῶν πασάδων κα
τῶν ἄλλων κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ὑπηρέται μετέχοντες ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστο
καί τινων πολεμικῶν πράξεων, δεύτερον δὲ οἱ οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ἰμάμαι, μολλ
δες καὶ δερβίσαι, οἵτινες συνέρρευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο τὸ προωρισμένον ν
ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν ἣν πρὸ 800 ἐνιαυτῶν δὲν ἔπαυσε τρέφων ὁ μωαμεθανισμό
ἄνδρες ἱερωμένοι μέν, ὧν ὅμως πολλοὶ πιθανώτατα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἵν
ἐξάπτωσι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν θρησκοληψίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἵνα μὴ μείνωσ
ἀμέτοχοι τῆς ὑπὸ τῆς νίκης ἐπαγγελλομένης πλουσίας λείας. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς, μὴ ἐπ
χειροῦντες διακρίσεις καὶ ὑπολογισμοὺς αὐθαιρέτους, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμε
συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Μορτμαννοῦ (τοῦ νεωτέρου ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἱστορικῶ
τῆς ἁλώσεως) ὅτι, ἀναλογιζομένης τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτάσεως τοῦ ὀσμανικο
κράτους καὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρίσκετο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ διατηρῇ ἱκανήν τινα στρα
τιὰν εἰς Θεσσαλίαν καὶ μικρὰν Ἀσίαν, ὁ πιθανώτερος τῶν προπαρατεθέντων ἀριθμῶ
εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερόμενος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ἡ ὅλη ἐξ ἐπαγγέλματο
ὑπηρετοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, τακτικὴ καὶ ἄτακτος (ἐξαιρέσει τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶ
ἱερωμένων), ἡ τότε περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ξηρᾶς στρατοπεδεύσασ
δὲν ἦτο ἀνωτέρα τῶν 160.000 περίπου ἀνδρῶν.

Ὁ σουλτάνος ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ καλουμένου νῦ
Μαλτεπέ, ὀχυρώσας αὐτὸ δι' ὀρυκτῶν χαρακωμάτων καὶ ξυλίνων περισταυρωμάτω
περιστοιχισθεὶς δ' ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς κρατίστης τοῦ ὅλου στρατοῦ μοίρας, ἤτοι τῶν γενιτσ
ρων, συμποσουμένων εἰς 15.000 ἀνδρῶν. Δεξιᾷ τοῦ στρατηγίου ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχ
τῆς Προποντίδος ἔπηξε τὰς σκηνὰς αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς στρατός· ἀριστερᾷ δέ, ἀπὸ τ
Μαλτεπὲ μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Κερατίου κόλπου, παρετάχθη ὁ στρατὸς ὁ εὐρωπαϊκ
Ὄπισθεν τοῦ στρατηγίου ἐσκήνωσεν ἀξιόλογος τοῦ στρατοῦ μοῖρα ὡς ἐπιφυλακή· ὁ
κηδεστὴς τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς (¹) πασᾶς κατέλαβε δι' ἑτέρας μοίρας τὰ ἐπέκεινα τ
Κερατίου κόλπου ὑψώματα, ὄπισθεν τοῦ Γάλατᾶ καὶ τοῦ Κασσὶμ πασᾶ, ἤτοι τὰ ὑψ
ματα ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται σήμερον τὸ τότε ἄκτιστον ἔτι Σταυροδρόμιον. Καθ' ὅλ
ταύτην τὴν περιφέρειαν ἐστήθησαν 14 πυροβολοστάσια· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ὁ σου
τάνος ἔταξεν ἀπέναντι διαφόρων καιρίων τοῦ τείχους μερῶν δώδεκα μεγαλύτερα πυρ
βόλα, ἐξ ὧν τὸ μέγιστον πάντων, τὸ ἤδη προμνημονευθέν, μετὰ δύο ἑτέρων ἐτέθησαν
αὐτῷ τῷ στρατηγίῳ. Διὰ βολῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πυροβόλου ἐδίδετο καθ' ἑκάστ
πρωίαν τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλὰ πρὸς γέμισιν αὐτῶν ἀπητοῦντο ὧραι δύο, ὥ

(¹) Ὁ Ζαγανὸς ἦτο γυναικάδελφος τοῦ Μεχμέτ· κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οἱ ὀθωμανοὶ ἡγεμ
νες ἐνυμφεύοντο ἔτι μετὰ νεανίδων γνωστῶν ὀθωμανικῶν οἴκων. Ἔπειτα ἐπεκράτησεν ἔθος ὁ σου
τάνος νὰ νυμφεύηται μόνον ἀργυρωνήτους δούλας ἀγνώστων γονέων.

δι' ὅλης τῆς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσῃ εἰμὴ ἑπτάκις μόνον. Καί, ὅτε μὲν κατὰ πρῶτον ἀντήχησε, φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὁ σουλτάνος συνέλαβεν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὁπωσοῦν ὑπερβολικαί. Μετὰ βραχεῖαν χρῆσιν ὁ κολοσσὸς διερράγη, φονεύσας πολλοὺς καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις αὐτὸν τὸν Ὀρβανόν. Οὐδὲν ἧττον ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ κατασκευασθῇ ἕτερον ὅμοιον· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐδόθησαν ἄδηλον ὑπὸ τίνων ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ πυροβόλον τοῦτο ἠδύνατο νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ νέας καταστροφῆς. Μεθ' ἑκάστην βολὴν ἐσκεπάζετο μὲν πάραυτα διὰ μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐνεχέετο δ' ἐν αὐτῷ ἔλαιον. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἤθελεν ἀποβῇ τόσον ὀλέθριον εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν καθωδηγοῦντο περὶ τὴν ἐπιτηδειοτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ὑπὸ χριστιανοῦ τινος, ὡς μὴ ὤφελε, καί, τὸ παραδοξότερον, πολεμίου εἰς αὐτοὺς χριστιανοῦ. Τῳόντι διαρκούσης τῆς πολιορκίας παρέστη εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβυς τοῦ Οὐνυάδου ἐντολὴν ἔχων νὰ διαλύσῃ τὰς πρὸ ἡμιολίου ἔτους συνομολογηθείσας τριετεῖς σπονδάς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι περιελθούσης τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν νέον Βλαδισλάον, ὁ Οὐνυάδης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγγυηθῇ τὴν τήρησιν τῶν προηγουμένων ὑποχρεώσεων. Ὁ πρέσβυς λοιπὸν οὗτος ἰδὼν τὸ μέγα πυροβόλον πάντοτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον σκοπεῦον ἔσκωψε τὰ γινόμενα, εἰπὼν πρὸς τὸν σουλτάνον ὅτι πρέπει μετὰ τὴν πρώτην βολὴν νὰ διευθύνῃ τὸ πυροβόλον εἰς ἕτερον σημεῖον ἀπέχον τοῦ πρώτου κατὰ πέντε ἢ ἓξ ὀργυιάς, ἔπειτα δέ, ἀφοῦ προσβληθῶσι τὰ δύο ταῦτα ἄκρα, νὰ ρίψῃ βολὴν τρίτην εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε αἱ τρεῖς βολαὶ νὰ εὑρεθῶσι εἰς τριγώνου σχῆμα, καὶ τότε, προσέθηκε, θέλεις ἰδεῖ πῶς καταπίπτουσι τὰ τείχη. Ταύτην δὲ ἀκολουθήσας τὴν συμβουλὴν ἐπέτυχεν ὁ σουλτάνος ἐπὶ τέλους τοῦ σκοπουμένου.

Ἀλλ' ἵνα συμπληρώσωμεν τὸν σιδηροῦν κρίκον ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέσφιγξεν οὗτος τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ στόλου. Αἱ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἐπίσης ἀντιφατικαὶ ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς τοῦ στρατοῦ δυνάμεως. Ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ καὶ αἱ τουρκικαὶ μαρτυρίαι ἀναβιβάζουσι τὰ πλοῖα εἰς 400 περίπου, ἐξ ὧν ὅμως ὑπὲρ τὰ 300 λέγονται φορτηγά, ὁ δὲ Κριτόβουλος ἔτι ὑπερβολικώτερον λέγει μόνας τὰς πολεμικὰς νῆας συμποσωθείσας εἰς τριακοσίας καὶ πεντήκοντα («ἄνευ μέντοι τῶν σκευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρείαν ἢ ἐμπορίαν ἀφικνουμένων»), ὁ συνήθως ἀκριβέστερος τῶν πραγμάτων μάρτυς Βάρβαρος ἀναφέρει ἐν ὅλοις μόνον 145 πλοῖα, ἐξ ὧν 12 ἐντελῶς ὡπλισμένας γαλέρας, 70 ἕως 80 μεγάλας ***φούστας*** (1), 20 ἕως 25 ***παρανδαρίας*** καὶ τὰ λοιπὰ ***βριγαντίνια***· πρὸς τοῦτον δὲ συμφωνεῖ καὶ ὁ Πούσκουλος ἀριθμῶν περὶ τὰ 170 περίπου πλοῖα ἐν ὅλοις. Ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, καὶ ἰδίως τὰ καλούμενα ***φοῦσται*** καὶ ***παρανδαρίαι***, δὲν ἀναλαμβάνομεν νὰ ἐξηγήσωμεν· τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ μέγιστον ἐξ αὐτῶν εἶχε, κατὰ Βάρβαρον, 300 μόνον τόννων χωρητικότητα καὶ προσῆλθεν ἐκ Σινώπης κομίζον λιθίνας σφαίρας, ξυλείαν καὶ ἄλλα πολεμεφόδια. Ὁπωσδήποτε ὁ στόλος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὁπωσοῦν ἀξία λόγου ναυτικὴ δύναμις, ἣν παρέταξαν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ ἐναυαρχεῖτο ὑπὸ τοῦ βουλγάρου ἀρνησιθρήσκου Μπαλτᾶ Ὀγλοὺ Σουλεϊμάμπεϋ. Διατρίψας δὲ

---

(1) ***Φοῦστα*** (ἰταλ. fusta ἐκ τοῦ λατ. fustis=ξύλον· πρβλ. ἑλλην. κᾶλον=ξύλον καὶ πλοῖον) ἐκαλεῖτο ναῦς διήρης συνήθως καταδρομική (πειρατική). ***Παρανδαρίαι*** (ἰταλ. parandaria) ἦσαν κατὰ Δουκάγγιον πλοῖα μεγάλα συνήθως φορτηγά, ἐπιδεικτικὰ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἐξοπλίσεως διὰ κανονίων. ***Βριγαντίνια*** (ἰταλ. brigantina) ἦσαν μικρὰ μονήρη πλοῖα ὅμοια πρὸς γαλέρας (τὰ νῦν βρίκια).

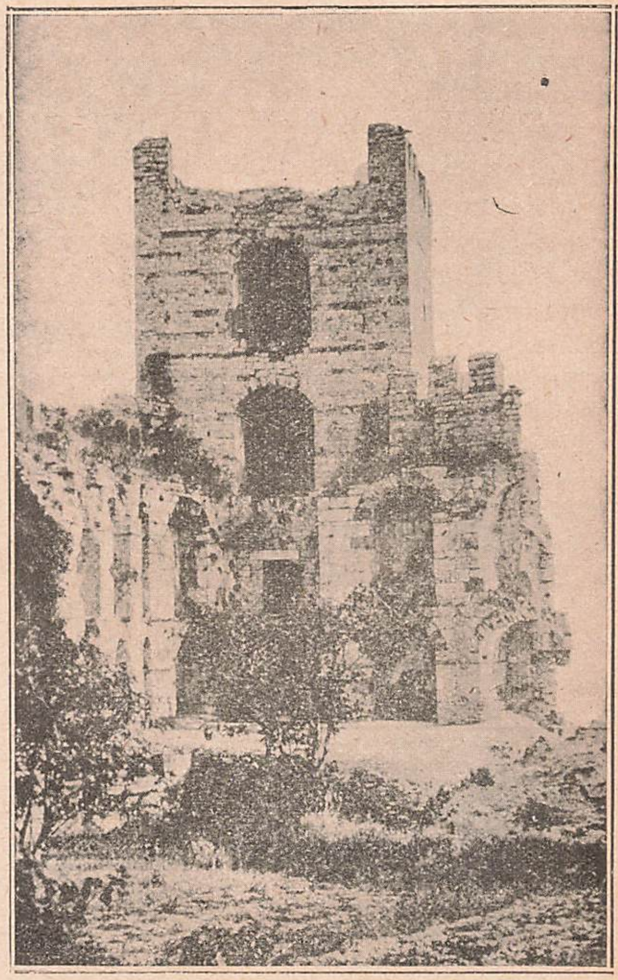
ἐπὶ τινα χρόνον παρὰ τὴν ἀσιανὴν παραλίαν ἦλθεν ἔπειτα καὶ ἠγκυροβόλησεν εἰς Βεσίκτασι (τὸ τότε λεγόμενον Διπλοκιόνιον) (¹), ἐπιτηρῶν ἐκεῖθεν ἔνθεν μὲν τὴν Προποντίδα, δι' ἧς ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν ἐπικουρίαι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθεν δὲ τὸν Κεράτιον κόλπον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐναυλόχει ὁ ἑλληνικὸς στόλος,τεθωρακισμένος ὑπὸ τῆς ἁλύσεως ἐκείνης, ἥτις ἐθραύσθη μὲν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων πρὸ 250 ἐτῶν (Κεφ. Ζ' βιβλ. ΙΒ' τοῦ Δ' τόμου) ἀλλὰ πρὸ 8 ἑκατονταετηρίδων εἶχε διακωλύσει τὴν εἴσοδον τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν τότε ὑπ' αὐτῶν γενομένων δύο πολιορκιῶν (Κεφ. ΣΤ' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμου) (²).

Ὁποῖα δὲ καὶ ὁπόσα ἆρά γε ἦσαν τὰ ὀχυρώματα, τὰ στρατεύματα, τὰ ὅπλα καὶ τὰ πλοῖα ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἠδυνήθη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἁπανταχόθεν περιζώσασαν αὐτὸν πεζικὴν ἐκείνην καὶ ναυτικὴν στρατιάν; Τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν, ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἰσχυρότατα. Ἦσαν δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος διπλᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἐνδότερον, παρατεινόμενον ἀδιακόπως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου διάστημα, κατωχυροῦτο δι' 112 πύργων. Τὸ δὲ ἐξώτερον, χαμηλότερον ὂν κατά τι τοῦ πρώτου ἀλλὰ δι' ἰσαρίθμων σχεδὸν πύργων κατησφαλισμένον, διεκόπτετο μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ καὶ ἔπειτα ὑψοῦτο αὖθις μέχρι τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας. Τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξωτέρου τούτου τείχους ὑπῆρχεν ὠρυγμένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίο μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου τάφρος ἔχουσα πλάτος μὲν 42 ποδῶν, βάθος δὲ 12 ἕως 15· τῆς δὲ τάφρου ταύτης στερεῶς ἐκτισμένης κατ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς πλευράς, ἡ πρὸς τὴν πόλιν ὄχθη ἦτο καθ' ἕνα ἢ δύο πόδας ὑψηλοτέρα τῆς πρὸς τὸ πεδίον ἐξωτερικῆς ὄχθης. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ διάστημα, ὅπου οὔτε δεύτερον τεῖχος ὑπῆρχεν οὔτε τάφρος. Πλὴν τούτου ὁ χῶρος ἐκεῖνος εἶχε καὶ ἕτερον ἐλάττωμα, ὅτι ἔκειτο αὐτόθι πρὸ τῆς πόλεως λόφος ἐξ οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἀμυνομένους, Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὴν ἀσθένειαν ταύτην ἀναθεὶς εἰς τὸν ἑνετὸν πλοίαρχον Ἀλοΐσιον Διέδον νὰ ὀρύξῃ αὐτόθι διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτοῦ τάφρον· ὁ δέ, ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τῇ 14 Μαρτίου καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδιώξας, συνεπλήρωσεν αὐτὸ τῇ 31, καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπειδὴ ἐπλησίαζεν ἤδη ὁ τουρκικὸς στρατός, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὸν προκείμενον λόφον, ἵνα μὴ ἀπόσπασμά τι τῶν πολεμίων ἐπελθὸν ἐνοχλήσῃ τοὺς ἐργαζομένους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ αἱ δύο ἕτεραι πλευραὶ τοῦ τριγώνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιελαμβάνετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἤτοι ἡ ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως (Σαράι Μπουρνοῦ) καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου τρίτης γωνίας, δὲν εἶχον εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος, πυργοφόρον μὲν ὡσαύτως ἄνευ ὅμως τάφρου. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Προποντίδος

(¹) *Διπλοκιόνιον* λέγεται παρὰ Κριτοβούλῳ.. καὶ Διπλοῦς Κίων. Ὁ ὅρμος τοῦ Διπλοκιονίου εἶναι ὁ τῆς πάλαι *Φιδαλίας* καλουμένης (Φιδαλία εἶναι ὄνομα ἀρχαιότατον ὅσον καὶ τὰ Βόσπορος καὶ Βύζας, γνωστὰ ἐν τοῖς περὶ Βύζαντος καὶ Βυζαντίου μύθοις).

(²) Ἐπὶ τῆς πρώτης μόνον πολιορκίας (672-679). Διότι κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν (717), ὡς ἐρρήθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὁ βασιλεὺς Λέων Γ' ἐπίτηδες ἦρε τὴν ἅλυσιν, ἵνα ἑλκύσῃ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τὸν πολυπληθῆ ἀραβικὸν στόλον καὶ κατακαύσῃ αὐτόν. Κατὰ τὴν ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ καππαδόκου πολιορκίαν (822) φαίνεται ὅτι ὁ στόλος τοῦ Θωμᾶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόλπον. Κατὰ τὸν Λεονάρδον τὸν χῖον τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὰς ἓξ χιλιάδας, ὁ τῶν Βενετῶν δὲ καὶ Γενουαίων τοῦ Πέραν καὶ τῶν ἄλλων ἐξ Εὐρώπης ἐλθόντων ἀνήρχετο εἰς τρεῖς χιλιάδας.

ἡ ἐπίθεσις ἦτο διὰ ποικίλους λόγους ἐντελῶς ἀπίθανος, καὶ οὐδ' ἐγένετο τῳόντι τοιαύτη, ἀπὸ δὲ τοῦ Κερατίου κόλπου δὲν ἠδύναντο οἱ πολέμιοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔφοδον εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου. Τὸ δεινότερον ἐλάττωμα τῆς ἀμύνης ἦτο ὅτι τὰ ἀπέραντα ἐκεῖνα τείχη ἀπῄτουν στρατὸν πολυάριθμον ἵνα φρουρηθῶσι, στρατὸς δὲ τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἴδομεν τὰς ἔξωθεν ἐλθούσας ἐπικουρίας αἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς δισχιλίους περίπου ἄνδρας. Ἡ δὲ ἰθαγενὴς δύναμις, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠριθμοῦντο τότε οὐχὶ πλειότεροι τῶν 70 ἢ 80 χιλιάδων ψυχῶν, ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμποσωθῇ εἰς 14 ἕως 15 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἀλλὰ πολλοὶ μὲν τῶν κατοίκων ὑπολαμβάνοντες πεπρωμένην τὴν ἅλωσιν ἐνόμιζον περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε ἅπαντες οἱ ἄνδρες κατατάσσονται εἰς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατόν. Ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τοὺς δημάρχους νὰ καταγράψωσιν ἀκριβῶς ἕκαστος πόσοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ κατὰ πᾶσαν δημαρχίαν δυνάμενοι καὶ προαιρούμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς κοσμικοί τε καὶ μοναχοί· ὅτε δὲ ὑποβληθέντων τῶν καταλόγων παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Φραντζῆν ἵνα ἐξαγάγῃ καὶ διακοινώσῃ αὐτῷ ἀπορρήτως τὸ συναγόμενον, ὁ πιστὸς ἐκεῖνος λειτουργὸς μετὰ λύπης βαθείας παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι οἱ καταγραφέντες δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς τετρακισχιλίους ἐννεακοσίους ἑβδομήκοντα τρεῖς ἄνδρας. Ὥστε τὸ σύνολον τοῦ στρατοῦ ὅστις ἔμελλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν προδιαγραφεῖσαν μακροτάτην τῶν τειχῶν σειρὰν μόλις συνεποσοῦντο εἰς ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ξένων.

Ὁ παρὰ τὴν Προποντίδα μαρμάρινος πύργος τοῦ μεγάλου τείχους

Ἐκ τούτων τρισχίλιοι, ἐν οἷς 500 Γενουαῖοι, ἐτάχθησαν περὶ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, ἥτις ἦτο ἡ μᾶλλον κινδυνεύουσα τῶν θέσεων, διότι ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ στρατηγίου τοῦ Μωάμεθ Β΄ καὶ κατ' αὐτῆς διηυθύνετο τὸ μέγιστον τῶν τουρκικῶν πυροβό-

λων, ἐξ οὗ καὶ φέρει τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ὄνομα Τὸπ Καποῦ (1). Ἐκεῖ τῇ 6 Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ σουλτάνος στήσας τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μαλτεπὲ ἀνήγγειλε τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, ἐπορεύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν βασιλείων αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ἀγωνιζόμενος· ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἠρίστευσεν ὁ γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανός, καὶ ἐκεῖ ἐνεκαρτέρησε παρὰ τῷ βασιλεῖ δι' ὅλης τῆς πολιορκίας ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Δὸν Φραγκῖσκος ὁ Τοληтινός. Παρακολουθοῦντες δὲ τὰ τείχη δεξιᾷ τῆς τοῦ Ρωμανοῦ πύλης ἐκ τῆς πόλεως καὶ φθάσαντες περὶ τὴν τότε Χαρσίαν πύλην καλουμένην, νῦν δὲ πεφραγμένην, ἐκεῖ ὅπου ἵσταται ὁ πύργος ὁ σήμερον καλούμενος Σουλοῦ κουλέ, εὑρίσκομεν τεταγμένον τὸν Θεόδωρον Καρυστηνόν, ἄνδρα γενναῖον καὶ τοξότην δεξιώτατον. Τὴν ἑπομένην πύλην Ἐδιρνὲ Καποῦ (Πολύανδρον ἢ Μυρίανδρον) κατεῖχον οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωΐλος. Τὸ παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου καὶ τὰ παρακείμενα ὀχυρώματα ἐπετράπησαν εἰς τὸν ἑνετὸν βάιλον Ἱερώνυμον Μινότον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ τοὺς πλείστους τῶν ἑνετῶν ἐμπόρων, ὅσοι ὑπηρέτησαν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς πόλεως. Κατόπιν ἤρχετο τὸ μονότειχον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον πρὸς τούτοις ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πόλεως λόφου· ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατον ἦτο ὅτι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἤθελον οἱ πολέμιοι διευθύνει τὰς ὑπονόμους αὐτῶν, ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν γερμανὸν Ἰωάννην Γράντ, ἐπιτήδειον ὄντα μηχανικόν. Εἰς τὴν ἀρκτικὴν τοῦ τριγώνου ἄκραν, ἀπὸ τοῦ Κυνηγίου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τῶν Βλαχερνῶν, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ Ἐιούμπ, ἵστατο ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος μετὰ τῶν 200 αὐτοῦ Ρωμαίων καὶ Χίων. Ἀπὸ δὲ τῆς Ξυλοπόρτης (Ἀιβὰν Σαράι Καπουσί) (2), τῆς βορειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, μέχρι τῆς τοῦ Πετρίου πύλης (Πετρὶ Καπού) ἐφρούρουν δύο γενουαῖοι, Ἱερώνυμος καὶ Λεονάρδος. Τὸ ἀπὸ Πετρίου μέχρι τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (3) (Μπαλοὺκ - Μπαζὰρ - Καπουσί) πλεῖστον μέρος τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου

---

(1) *Τοπ καποῦ* ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἡ πύλη τῆς Ἀκροπόλεως (τοῦ πύργου τοῦ ἁγ. Γεωργίου), ἐντεῦθεν καὶ τὸ κτισθὲν ὕστερον ὀθωμανικὸν παλάτιον καλεῖται μέχρι νῦν Τοπ καποῦ σεράι.

(2) Ἡ νῦν *Χαϊβὰν σεράι καπουσὶ* καλουμένη πύλη (ἀνακριβῶς ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον ἐνταῦθα περὶ πύλης Ξυλοπόρτας. Ἡ πύλη τῆς Ξυλοπόρτας ἀπέχει μακρὰν τοῦ Κυνηγίου, ἐπλανήθη δὲ ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς παρὰ τὸ Κυνήγιον συνοικίας Ξυλοπόρτας· πύλη Κυνηγίου λοιπὸν εἶναι ἡ νῦν *Χαϊβὰν σαράι* καπουσὶ καὶ οὐχὶ Ξυλοπόρτας), εἶναι ἡ πάλαι Κυνηγίου πύλη καλουμένη, οὐχὶ ἀκριβῶς παρὰ τὴν θάλασσαν κειμένη. Τὸ δὲ ὄνομα τῆς σήμερον μὴ ὑπαρχούσης *Ξυλοπόρτας* ἔμεινεν ἐν τῇ μεταξὺ πύλης Κυνηγίου καὶ πύλης Παλατὰ κειμένῃ συνοικίᾳ τοῦ ἁγ Δημητρίου τῆς *Ξυλοπόρτας*. Καθόλου τὰ ἐνταῦθα περὶ τῶν πυλῶν λεγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἶναι οὐχὶ ἀκριβῆ· μεταξὺ τῆς Ξυλοπόρτας καὶ τῆς πύλης τοῦ Πετρίου (νῦν Πετρὶ καποῦ) εἶναι ἡ πύλη τοῦ *Παλατᾶ* (Παλὰτ καπουσί), ἡ πύλη δηλονότι ἡ ἄγουσα εἰς τὰ ἀνάκτορα (*Παλάτιον*) τῶν Βλαχερνῶν, οὗ ἐν τῇ θέσει κεῖται τὸ νῦν μέγα ἁγίασμα τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν (ἐν τῇ νῦν ὕπερθεν τοῦ Παλατᾶ συνοικίᾳ Λόνδζα). Μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ Παλατᾶ καὶ τῆς παρὰ τὴν ἑτέραν ἄκραν τῶν νῦν πατριαρχείων κειμένης πύλης τοῦ Πετρίου ἢ τῆς Πέτρας κεῖται ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως μὴ μνημονευομένη καὶ πιθανῶς μὴ ὑπάρχουσα πύλη τοῦ *Φαναρίου* (ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ φάρου), ἡ κειμένη παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν πατριαρχείων, ἐξ ἧς καὶ ἡ συνοικία ἅπασα καλεῖται Φανάριον (ἡ πύλη καλεῖται καὶ πύλη Διπλοφαναρίου).

(3) *Πύλη τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας* ἡ μὴ μνημονευομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως ἦν πιθανώτατα ἡ νῦν ἐν σμικροτάτῃ ἀποστάσει ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Πετρίου κειμένη πύλη καλουμένη νῦν ἁγιᾶ Καπουσί (πύλη τῆς Ἁγίας, ἐννοεῖται, τῆς ἁγίας Θεοδοσίας) ἐκ τοῦ παρὰ τὴν πύλην ταύτην κειμένου ναοῦ τῆς Ἁγίας ταύτης, νῦν καλουμένου *Γκιοὺλ τζαμί* (τέμενος ῥόδων) δι' οὓς λόγους θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω. Ἀνακριβέστατον τὸ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ βιβλίου λεγόμενον «πύλη τῆς

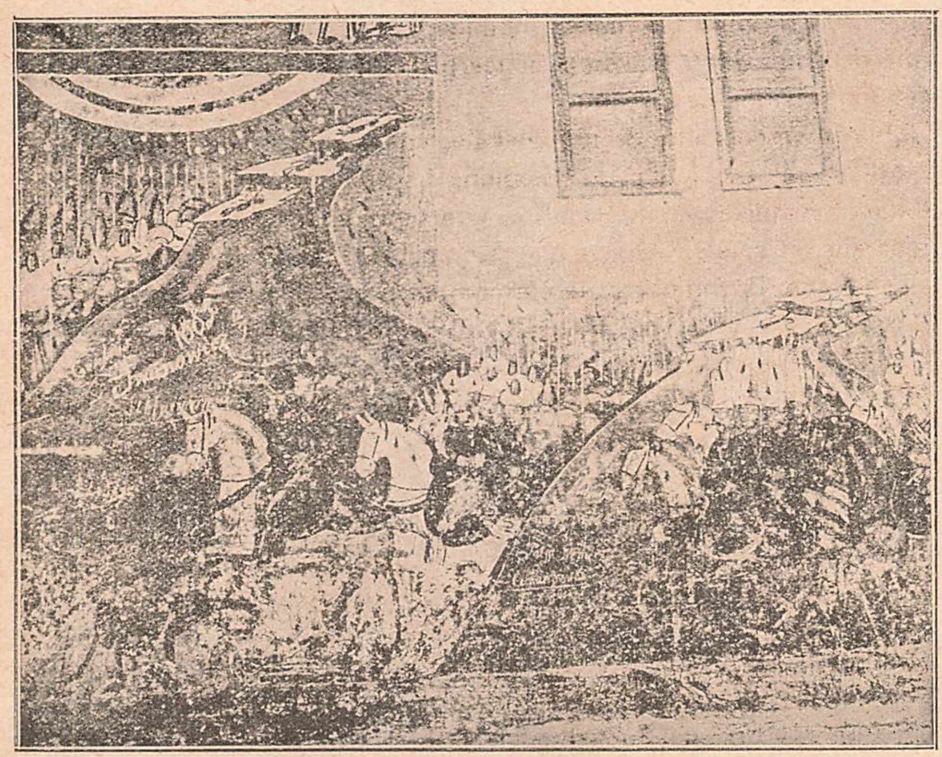
παραλίας ἐπετράπη εἰς τὸν μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν 100 ἱππεῖς καὶ 500 σφενδονήτας καὶ τοξότας. Οἱ ναῦται, οἱ ναύκληροι καὶ οἱ κυβερνῆται μιᾶς κρητικῆς νηὸς κατέλαβον τὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Νεωρίου ἢ Ὡραίαν Πύλην (Μπαχτσὲ Καπουσί) κείμενον πύργον τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ἐνδόξως αὐτὸν ὑπερασπίσαντες. Τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου ἦρχον ὁ ὀσμανίδης Οὐρχάν, ὁ ἱσπανὸς Πέτρος ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ ἐνετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης· ἀλλὰ καθ' ὅλην ταύτην τὴν παραλίαν ἡ φρουρὰ ἦτο τοσοῦτον ἀραιὰ ὥστε ἐπὶ ἑκάστης ἐπάλξεως μόλις ἵστατο εἷς τοξότης ἢ σφενδονήτης, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον ἐπάλξεις δύο καὶ τρεῖς εἶχον ἕνα προπολεμοῦντα. Πυκνοτέρα δὲ ὁπωσοῦν ἀπέβαινε πάλιν περὶ τὰς περιλιπομένας τῶν χερσαίων τειχῶν πύλας. Ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ἑπτὰ πύργων μέχρι τῆς Χρυσῆς Πύλης, ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος χερσαία πύλη, ἐφρούρουν ὁ γενουαῖος Μανουὴλ καὶ ὁ ἐνετὸς Κονταρίνης, ἔχοντες 200 τοξότας καὶ σφεδονήτας. Εἰς τὸν ἐνετὸν ὡσαύτως Φαβρίκιον Κορνέρον ἀνετέθη ἡ ἀμέσως παρακειμένη πύλη (ἡ τετειχισμένη νῦν) μεταξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τῶν ἑπτὰ πύργων καὶ τῆς Σηλυμβριᾶ Καπουσί (Πύλης τῆς Πηγῆς) (1). Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πύλῃ προεμάχουν ὁ περιώνυμος ἐπὶ ἑλληνικῇ καὶ μαθηματικῇ παιδείᾳ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, ὁ γενουαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος καὶ ὁ ἐνετὸς Νικόλαος Μοσενίγος. Ἡ κατόπιν τῆς Πύλης τῆς Πηγῆς ὑφισταμένη σήμερον Νέα Πύλη (Γενὶ-Καποὺ) τότε δὲν ὑπῆρχε, τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Τὸπ-Καπουσὶ ὑπῆρχε πύλη νῦν τετειχισμένη, ὅπου ἵστατο ὁ ἐνετὸς Δολφῖνος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐστρατοπέδευον ὡς ἐπιφυλακὴ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Παλαιολόγος μετὰ 700 ἀνδρῶν (ὧν οἱ πλεῖστοι ὅμως, ὡς φαίνεται, ἦσαν μοναχοί), ἵνα σπεύδωσιν εἰς βοήθειαν παντὸς κινδυνεύοντος μέρους. Τελευταῖον ὁ πύργος ὁ φυλάσσων τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος ἀνετέθη εἰς τὸν Γαβριὴλ Τρεβιζάνον, ὅστις εἰσελθὼν ἐν αὐτῷ μετὰ ἀνδρῶν 50 «τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ μέρος ὡς ποιμὴν καὶ οὐ μισθωτὸς καλῶς ἐφύλαττε», λέγει ὁ ἀγαθὸς Φραντζῆς.

Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ ἀνάγκας αἱ διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξαν ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειαι· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα συγχρόνως νὰ μὴ παρατηρήσωμεν μετὰ λύπης ὅτι, ἐνῷ ἡ ἀναλογία τῆς ξενικῆς ἐπικουρίας πρὸς τὴν ἰθαγενῆ στρατιὰν ἦτο δύο πρὸς πέντε, ξένοι μὲν ἀρχηγοὶ ἀναφέρονται 18, ἰθαγενεῖς δὲ 8 μόνον. Τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἡμέτεροι συνεπυκνώθη-

Ἁγίας Θεοδοσίας (Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσί). Ἡ πύλη ἡ καλουμένη νῦν Μπαλοὺκ παζὰρ=ἀγορὰ ἰχθύων ἀπέχει τοὐλάχιστον 20 λεπτὰ τῆς ὥρας ἀνδρὶ εὐζώνῳ. Ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῷ μεταξὺ διαστήματι πύλαι ἕξ, ἤτοι π. Δζουμπαλὶ ἢ Δζουβαλίου, Οὐν Καπανὶ Καπουσὶ (ἀγορὰ ἀλεύρων), ἔπειτα Ἁγίασμα καποῦ (πύλη τοῦ Ἁγιάσματος), ἔπειτα Ζιντὰν καποῦ (πύλη δεσμωτηρίου), ἔπειτα Μπαλοὺκ παζάρ. Ἡ δὲ νῦν ***Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσὶ*** καλουμένη πύλη φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πύλη ἡ *ὡραία*, ἧς τὸ ὄνομα κατὰ τὴν Κωνσταντινιάδα μετεποιήθη ἀπὸ πύλης Νεωρίων. Ἡ πύλη Μπαχτσὲ καπουσί (=πύλη τοῦ κήπου) φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς ὑστέρους χρόνους, ὅπως ἡ μνημονευθεῖσα πύλη τοῦ Φαναρίου καὶ ἡ μεταξὺ τῆς πύλης Πετρίου καὶ τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας Γενίκαπου (=νέα πύλη), ἔτι δὲ ἡ μετὰ τὴν πύλην τῆς ἁγίας Θεοδοσίας ἢ Ἁγιᾶ καποῦ κειμένη πύλη ***Δζουβαλὶ*** καπουσί (πύλη τοῦ Ἀλῆ τοῦ ἐπικαλουμένου ***Δζουμπέ***) καὶ ἡ μετὰ ταύτην ***Οὐν καπανὶ καπουσί***=ἡ πύλη τῆς ἀγορᾶς ἀλεύρων. Ἡ ἑπομένη πύλη ***Ἁγίασμα καποῦ*** (=ἡ πύλη τοῦ Ἁγιάσματος) φαίνεται ὅτι εἶναι, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα, ἐκ τῶν ἀρχαίων πυλῶν, εἰ καὶ δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως. Νέον ὄνομα φέρει πάντως καὶ ἡ μετὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγιάσματος πύλη τῆς Ξυλοπόρτας (Ὀτοὺν καποῦ, καὶ ἡ μετὰ ταύτην πύλη Ζιντὰν καπουσὶ=πύλη δεσμωτηρίου, μεθ' ἣν ἔρχεται ἡ μνημονευθεῖσα Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσί.

(1) ***Σηλύβρι καπουσὶ*** εἶναι πύλη Σηλυβρίας ἡ ἄγουσα δηλονότι εἰς τὴν Σηλυβρίαν, ἐγγὺς δὲ ταύτης εἶναι καὶ ἡ ***Ζωοδόχος πηγή***.

σαν περὶ ὀλίγα τινὰ σημεῖα καὶ πλὴν τούτου ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ξένοι ὀξιωματικοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότεροι περὶ τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης. Ἀλλ᾽ ἂν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος διεξήχθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐπικούρων ἡ ψυχὴ τοὐλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἑλληνική· διότι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἡρωισμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως

(Μία τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐν Βουκοβίνῃ μονῆς Βάτρα—Μολδοβίτσα, ἔργον ἐκτελεσθὲν μεταξὺ 1530 καὶ 1536. Ὁ ζωγράφος εἶχε προφανῶς πρότυπα τῆς σταυροφορικῆς ἐποχῆς, προφανῶς ὅμως ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν καὶ ἅλωσιν τῆς Πόλεως, διότι εἰς τινας τῶν τοιχογραφιῶν διακρίνονται τηλεβόλα καὶ εἰς ἄλλας ἱππεῖς σαρικοφόροι. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Βάτρα—Μολδοβίτσας καὶ ἄλλων μονῶν τῆς Βουκοβίνας δεικνύουσι πόσην ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν ἐπὶ τὸ πνεῦμα τῶν ὀρθοδόξων ἡ ἅλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων)

ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἀντιστάσεως ἑπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160.000 καὶ ἡ ἔνδοξος ἐπὶ τέλους πτῶσις. Οὐδὲ μικρὰ μόνον ἦτο ἡ τῆς φρουρᾶς δύναμις ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπλα αὐτῆς ἦσαν ἔν τισι κατώτερα τῶν πολεμίων. Ὁ ὁπλισμὸς τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπηρετούντων στρατιωτῶν ἦτο κρᾶμά τι τῶν ἔκπαλαι ἐν χρήσει ὅπλων καὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπινοηθέντων, συνίστατο δηλαδὴ εἰς τόξα, βέλη, ὑγρὸν πῦρ, πυρίτιδα, πυροβόλα (κυρίως εἰπεῖν πετροβόλα, διότι, ὡς εἴδομεν, αἱ σφαῖραι ἦσαν τότε λίθιναι) μετρίας ὁλκῆς καὶ εἰς βαρέα τινὰ καὶ ὀγκώδη τουφέκια, ἅτινα ἔρριπτον 5 καὶ 10 ὁμοῦ μολύβδινα σφαιρίδια «σμικρὰ ὡς κάρυα ποντικὰ τὸ μέγεθος», λέγει ὁ Δούκας, ὅστις ὀνομάζει τὸ ὅπλον τοῦτο ***μολυβδοβόλον***, ἐνῷ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸ ***τηλεβολίσκον***, ὁ δὲ Κριτόβουλος ***τούφακα***. Ὅμοια ἦσαν καὶ τὰ τῶν πολεμίων ὅπλα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἦσαν ἀσυγκρίτως μείζονος ὁλκῆς. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν μὲν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀντιπάλων περὶ

τὴν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, τὸ πῦρ ὅμως τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ δικωλύσῃ τὴν ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐνέργειαν τῶν μεγάλων πυροβόλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγίστου ἐκείνου, ὥστε, γενομένου ρήγματος ἀνεπανορθώτου, ὁ ἀγὼν ἐδέησε νὰ κριθῇ διὰ συμπλοκῆς ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς εἰκοσαπλασίους καὶ ἐπέκεινα ἀντιπάλους. Ναὶ μὲν τινὲς τῶν χριστιανῶν ἦσαν κατάφρακτοι, φέροντες περικεφαλαίας, θώρακας καὶ ἄλλους σιδηροῦς ἱματισμούς, ἐνῷ ἅπαντες οἱ ἀντίπαλοι κατήρχοντο εἰς τὸν ἀγῶνα μὴ ἔχοντες εἰμὴ ἐπιθετικὰ ὅπλα. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ κατάφρακτοι χριστιανοὶ ἦσαν ὀλίγοι ἀλλὰ τὰ ἀμυντήρια αὐτῶν δὲν ἀπέτρεπον ὅλως τοὺς τραυματισμούς· καὶ ἔπειτα, διὰ τὴν ἐν γένει δυσαναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, ὑπῆρχον μυρίοι ἄλλοι λόγοι δι᾽ οὓς οἱ πολλοὶ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσωσι τῶν ὀλίγων.

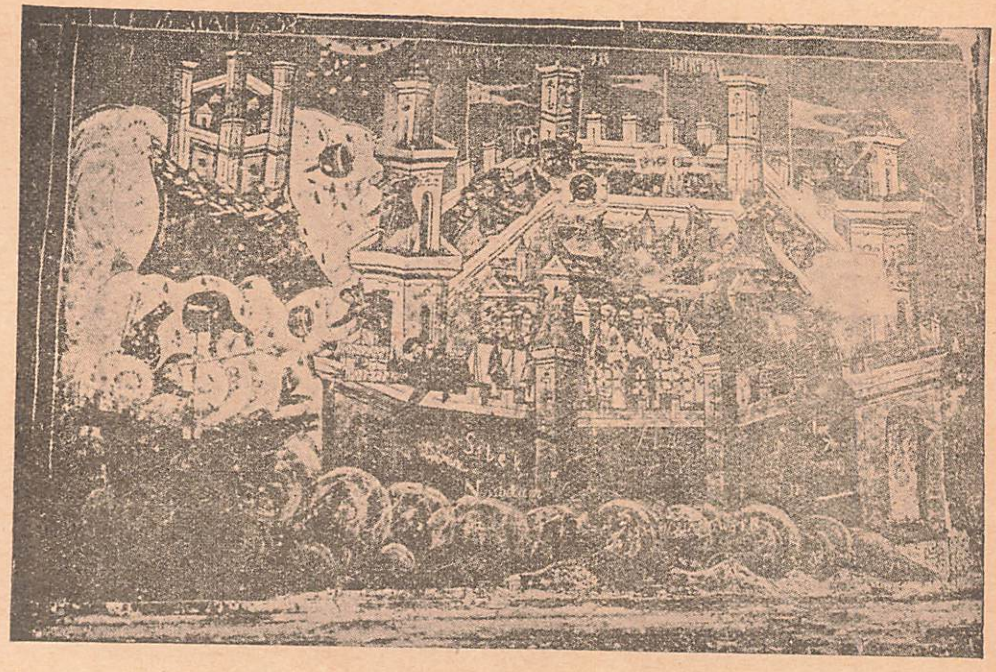
Καθ᾽ ἓν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἐπλεονέκτουν ὁμολογουμένως, κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ὄχι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, διότι δὲν ἦσαν ἐν ὅλοις πλειότερα τῶν εἴκοσι καὶ ἕξ, ἐξ ὧν 16 ἐπικουρικὰ καὶ 10 μόνον ἑλληνικά, ἀλλὰ διὰ τὴν τρανῶς καὶ τότε ἀποδειχθεῖσαν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἔργοις, ἥν, ὁσηδήποτε πολυμήχανος, ὁσηδήποτε ἀνένδοτος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Μωάμεθ Β΄, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Τοῦρκοι καταναυμαχηθέντες ἅπαξ λαμπρῶς, παντάπασι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν συνετέλεσαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἅλωσιν. Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἐναυλόχει ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἔτι ἀπὸ τῆς δευτέρας Ἀπριλίου ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φραχθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου τούτου διὰ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρησιμευούσης ἁλύσεως, ἥτις συνέκειτο ἐκ στρογγύλων ξυλίνων ὄγκων προσηρτημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ παχέων σιδηρῶν τεμαχίων καὶ δεσμῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ μὲν μία ἄκρα ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς παρὰ τῇ Ὡραίᾳ Πύλῃ (Μπαχτσὲ Καπουσί) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Τῇ δὲ 9 Ἀπριλίου τὰ 9 μέγιστα τῶν πλοίων τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἦλθον καὶ παρετάχθησαν παρὰ τὴν ἅλυσιν, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου κατὰ πάσης ἐνδεχομένης τῶν πολεμίων ἐπιθέσεως. Ἡ ἡγεμονία τῆς μοίρας ταύτης ἐπετράπη εἰς ἐμποροπλοίαρχόν τινα ὀνόματι Ἀντώνιον, τὰ δὲ λοιπὰ 17 πλοῖα ἔμενον ἐντὸς τοῦ λιμένος καί τινα ἄλλα μικρότερα καταποντίσθησαν, διότι, ἄχρηστα ὄντα πρὸς τὴν ἄμυναν, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι μᾶλλον ἐπικίνδυνα εἰς τὸν ἄλλον στόλον, ἐὰν τυχὸν κατεφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πολεμίου πυρός. Εἴπομεν ὅτι ἡ μία τῆς ἁλύσεως ἄκρα προσηρτήθη ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι οἱ κατέχοντες τὸ προάστειον τοῦτο Γενουαῖοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄμυναν. Τῳόντι οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐννοοῦντες κάλλιστα ὅτι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς βασιλευούσης ὁ Γαλατᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν ν᾽ ἀνθέξῃ ὑπέσχοντο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ συγχρόνως πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ κήδωνται περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὰ μικρὰ καὶ τοπικὰ αὐτῶν συμφέροντα εἶχον πέμψει πρὸς τὸν σουλτάνον, πρὶν ἔτι οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, πρεσβείαν δι᾽ ἧς ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ τῶν φιλίων αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ νὰ τηρήσωσι τὰς προϋπαρχούσας συνθήκας. Ὁ δὲ Μωάμεθ Β΄, δεξάμενος τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς ἀπῄτησε νὰ μὴ παράσχωσι βοήθειάν τινα εἰς τοὺς Ἕλληνας, μένοντες ἐντελῶς οὐδέτεροι ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐν τούτοις ἡ προσάρτησις τῆς ἁλύσεως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς παράβασις τῆς οὐδετερότητος. Ὁ σουλτάνος ὅμως δὲν ἐλεπτολόγησε περὶ τούτου, εἰδὼς ὅτι δύναται ἄλλως νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παλιμβούλου ἐκείνης διαθέσεως τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, καθὼς καὶ ὠφελήθη τῳόντι οὐκ ὀλίγον.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἑκατέρωθεν ἀντιπαραταχθεῖσαι δυνάμεις. Ἐνῷ ὁ πάπας εἶχεν ἔτι τὴν γενναιότητα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἑνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηκολούθει ἐρίζων πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ συνηγμένους πατέρας τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἐκκλησίας· ἐνῷ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων· ἐνῷ οἱ Οὖγγροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες κατὰ τὴν προηγουμένην δεκαετίαν ἤθλησαν ἀσυναρτήτως μὲν ἀλλὰ προθύμως ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν ἐντελῶς ἠπράκτουν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερὰ καὶ κρίσιμος μεταξὺ τοῦ παρὰ πάντων ἐγκαταλελειμμένου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ παντοδυνάμου κυριάρχου τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἡ πολιορκία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 6 Ἀπριλίου, ἀλλὰ μέχρι τῆς 20 περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦν κανονοβολισμὸν κατὰ τὴν χερσαίαν τῆς πόλεως πλευράν, εἰς μικράς τινας συμπλοκὰς περὶ τὴν τάφρον καὶ τὸ ἐξωτέρω τεῖχος καὶ ἐπὶ τέλους εἰς ἀπόπειράν τινα ἐφόδου ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου, ἐφόδου ὅμως ἥτις ἀπεκρούσθη πεσόντων 200 πολεμίων, ἐκ δὲ τῆς φρουρᾶς οὐδενὸς ἢ φονευθέντος ἢ πληγωθέντος. Ναὶ μὲν ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει ὡς γενόμενα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἀλλ' ἐξ ὅσων γνωρίζομεν παρὰ μαρτύρων οἵτινες διετέλεσαν αὐτόπται τῶν πραγμάτων καθίσταται βέβαιον ὅτι τινὰ μὲν ἱστορεῖ πρωθύστερα τινὰ δέ, καὶ ἰδίως τὴν ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐνεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἁλύσεως καὶ τῶν παρ' αὐτὴν τεταγμένων χριστιανικῶν πλοίων, εἶναι ὅλως ἀνύπαρκτα. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ Μυράλτ, ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς, ἀναφέρει τῇ 8 Ἀπριλίου ἔφοδον μεγάλην,καθ' ἣν ἔπεσον δῆθεν 1740 Ἕλληνες, 700 δὲ Φράγκοι καὶ Ἀρμένιοι,Τοῦρκοι δὲ 18.000· καὶ τοῦτο οὐχὶ στηριζόμενος εἰς τὸν Βάρβαρον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Κριτόβουλον, τοὺς ὁποίους οὐδόλως οὐδαμοῦ παρατίθησιν, ἀλλ' ἐπὶ σλαυικῶν τινων χρονογράφων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄξιοι πίστεώς τινος. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς ἑπόμενοι μᾶλλον εἰς τοὺς πλησιεστέρους πρὸς τὰ πράγματα μάρτυρας καὶ ἐκ τούτων πάλιν μᾶλλον εἰς τοὺς αὐτόπτας ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι μέχρι τῆς 20 Ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη πολλῆς μνείας ἄξιον πολεμικὸν γεγονός.

Ἀλλὰ τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπεφάνησαν ἀναπλέοντα τὴν Προποντίδα ἓν μέγα βασιλικὸν σκάφος καὶ τρία μικρότερα γενουητικὰ ἔχοντα ἅπαντα ἀναπεπταμένην σημαίαν ἑλληνικήν. Τὰ σκάφη ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε παραγγείλει (Κεφ. Θ΄ τοῦ παρόντος βιβλίου) νὰ κομίσωσιν ἐκ διαφόρων χριστιανικῶν χωρῶν ποικίλα ἐφόδια· ἀναγκασθέντα δὲ νὰ μείνωσιν εἰς Χίον ἕνεκα τῶν ἐπικρατησάντων βορείων ἀνέμων μόλις μετὰ τὸν ὁλοσχερῆ ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νῦν ὑπὸ ζωηροῦ νότου φερόμενα προσήγγιζον πλησίστια. Ἅμα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, ὁ σουλτάνος διέταξε τὸν ναύαρχον νὰ ἐκπλεύσῃ πανστρατιᾷ καὶ ἢ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ καταστρέψῃ αὐτά. Ὁ δὲ Σουλεϊμάμπεϋς ἀναχθεὶς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διπλοκιονίου μετὰ 145 πλοίων συνήντησε περὶ τὴν 10 πρὸ μεσημβρίας ὥραν τὰς τέσσαρας ἀνερχομένας νῆας ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους καὶ ἰδίως κατέναντι τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μεταξὺ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων καὶ τοῦ Βλάγκα—Μποστανί. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἀπέβαλον τὸ κύριον αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους πλεονέκτημα τοῦ δεξιωτέρου χειρισμοῦ τῶν ἱστίων καὶ τοῦ πηδαλίου· οὐδὲν ἧττον ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Αἱ δὲ περιπέτειαι τῶν τεσσάρων ἐκείνων πλοίων τῶν ὑπὸ ἑκατὸν τεσσαρά-

κοντα καὶ πέντε περιζωσθέντων ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον δραματικαὶ ὅσον θεατὰς εἶχον ἀπὸ τῆς παρακειμένης παραλίας τὰ δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Εἰς τὰς συνήθως τοσοῦτον ἀραιῶς φυλαττομένας ἐπάλξεις τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους συνέρρευσαν πολλαὶ μυριάδες τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅσοι

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ χριστιανοὶ ἀμυνόμενοι ἀπὸ τῶν τειχῶν
(Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς Βάτρα-Μολδοβίτσα)

ἠδύναντο νὰ καταλίπωσι πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἵνα θεωρήσωσι τὴν παράδοξον ἐκείνην πάλην. Νοτιώτερον δὲ εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίαν περὶ τὸ ἀκρωτήριον Ζεϊτὶν Μπουρνοῦ, 15 λεπτὰ ἀπέχον ἀπὸ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων, ἔδραμον τὰ πλήθη τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος περιεστοιχισμένος ὑφ' ἅπαντος τοῦ λαμπροῦ καὶ πολυπληθοῦς αὐτοῦ ἐπιτελείου, ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὸν πρῶτον προσδοκώμενον θρίαμβον τῶν ὅπλων αὐτῶν. Ὁ οὐρανὸς ἦτο αἴθριος ἀλλ' αἱ καρδίαι τῶν θεατῶν παρηκολούθησαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς διαφόρους τῆς ναυμαχίας φάσεις. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ πυροβόλα αὐτῶν, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὁ Σουλεϊμάμπεϋς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος του εἰς τὴν πρύμναν τῆς βασιλικῆς νηός, ἕτερα δὲ ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τουρκικῶν πλοίων περιεκύκλωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ τῆς πρῴρας, καὶ ἕτερα πάλιν ἐσωρεύθησαν περὶ τὰς τρεῖς γενουητικὰς νῆας, ὥστε οὐδὲ αἱ κῶπαι αὐταὶ ἐνήργουν πλέον, πᾶσα κίνησις ἀπέβη ἀδύνατος καὶ ἡ ναυμαχία ἐτράπη εἰς πεζομαχίαν. Ἐκ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπέφερον πῦρ ἵνα ἀνάψωσι κάτωθεν τὰς νῆας, οἱ δὲ διὰ παλτῶν καὶ κοπίδων ἐζήτουν νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοίχους· ἄλλοι διὰ δοράτων μακρῶν καὶ ἀκοντίων καὶ βελῶν καὶ λίθων ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πληρωμάτων, καὶ ἄλλοι πάλιν ἀναρριχώμενοι ἐπὶ τῶν σχοινίων ἐπειρῶντο νὰ ἐπιβῶσι τῶν νεῶν. Ἀλλ'

ἡ ἄμυνα ἐγένετο ὡσαύτως πεισματώδης. Τὰ πληρώματα διῃρέθησαν εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἀναβάντες ἐπὶ τῶν ἱστῶν καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μετεωριζομένων ξυλίνων πύργων ἐμάχοντο ἄνωθεν, οἱ δὲ ἀντεπάλαιον ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐπέχεον ἐξ ἀμφορέων μεγάλων ὕδωρ ἄφθονον δι' οὗ ἐσβέννυον τὸ ἀναπτόμενον πῦρ, ἐπέρριπτον λίθους βα-

Ὁ Μωάμεθ βλέπων τὴν ἧτταν τοῦ στόλου αὐτοῦ ὁρμᾷ εἰς τὴν θάλασσαν
(Ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

ρεῖς δι' ὧν ἐφόνευον, ἐτραυμάτιζον ἢ κατέδυον τοὺς ἐφορμῶντας, καὶ ἐπὶ πᾶσι κατεκρούνιζον χύτρας ὅλας ὑγροῦ πυρὸς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τῶν πολεμίων πλοῖα. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἠκόντιζον διὰ δοράτων καὶ ξυστῶν τοὺς ἐπιόντας ἢ ἀπέκοπτον τὰς χεῖρας τῶν πειρωμένων νὰ ἐπιβῶσιν ἢ ἄλλας καιρίας κατέφερον εἰς αὐτοὺς πληγὰς διὰ ροπάλων καὶ ποικίλων ἑτέρων ὅπλων. Ναύκληροι καὶ κυβερνῆται ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρεθάρρυνον τοὺς ναύτας νὰ ἀποθάνωσι μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶσιν, ὑπὲρ πάντας δὲ διεκρίνετο ὁ τῆς βασιλικῆς νηὸς κυβερνήτης Φλαντανελᾶς, ὅστις ἐκ πρύμνης εἰς πρῷραν καὶ ἐκ πρῴρας εἰς πρύμνην ἀδιακόπως διερχόμενος δὲν ἔπαυε διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς φωνῆς ἐξεγείρων τὴν καρτερίαν τῶν ἀνθισταμένων.

Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας διεξήχθη οὕτως ἡ μάχη ἄκριτος, ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους ἡ νίκη ἐφάνη ἀποκλίνουσα μᾶλλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι ἀποβαλόντες πλοῖά τινα πυρποληθέντα καὶ πλῆθος μέγα ἀνδρῶν ἤρχισαν νὰ δίδωσι πρόδηλα σημεῖα καμάτου καὶ ὑποχωρήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ Γενουαῖοι, παθόντες μικροτέρας σχετικῶς ζημίας, ἐξηκολούθουν μετ᾽ ἀδιασείστου θάρρους τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ἐνῷ ἀπὸ τῶν ὀσμανικῶν ὁμίλων ἀντήχουν κατ᾽ ἀρχὰς προτροπαὶ καὶ ἀνευφημίαι, ἔπειτα δ᾽ ἐξερράγησαν βλασφημίαι καὶ ὕβρεις. Ὁ σουλτάνος ἐκραύγαζεν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τοὺς ἰδικούς του ὅτι εἶναι δειλοὶ καὶ ἄνανδροι, καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ ἀκατασχέτου μανίας καὶ κεντρίσας τὸν ἵππον εἰσεπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν,τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα περὶ Ζεϊτὶν Μπουρνοῦ εἶναι ρηχὰ ἐφ᾽ ἱκανὸν διάστημα ὡσανεὶ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὑπερμάχων τῆς ἡμισελήνου· καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἐβράχησαν· καὶ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν παρηκολούθησαν ὡσαύτως ἔφιπποι τὸν ἡγεμόνα. Ταῦτα ἰδόντες οἱ ἐκ τοῦ στόλου ἐπανέλαβον τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὁριστικῶς καὶ ἐπανῆλθον ἄπρακτοι εἰς Μπεσίκτασι. Τὰ δὲ τέσσαρα χριστιανικὰ σκάφη ἐπλησίασαν τότε πρὸς τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνης ἐκπλεύσαντες ἐκ τοῦ λιμένος μετὰ δύο γαλερῶν καὶ θριαμβευτικῶς σαλπίζοντες ἐρρυμούλκησαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ κόλπου, μεθ᾽ ὃ ἔκλεισαν πάλιν αὐτὸν διὰ τῆς ἁλύσεως. Ὁ αὐτόπτης Φραντζῆς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέβαλον τὴν ἡμέραν ἐκείνην πλείονας τῶν δυοκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν πλοίων, οὐδενὸς φονευθέντος, ὀλίγοι μόνον τινὲς ἐτραυματίσθησαν,ἐξ ὧν μεθ᾽ἡμέρας τινὰς ἀπεβίωσαν δύο ἢ τρεῖς.Τοιοῦτό τι φαίνεται μὲν προσεπικυρῶν ὁ ἕτερος τῶν πραγμάτων μάρτυς, ὁ Ν. Βάρβαρος, ρητῶς δὲ λέγει ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος, ὅστις, καίτοι δὲν παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν,εἶδεν ὅμως καὶ ἤκουσε πολλοὺς ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν παρευρεθέντων. Ἀλλὰ νομίζομεν ἀπιθάνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους. Ἐὰν ἦτο ἀληθὲς τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι τοσοῦτος ἐγένετο φόνος ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐννέα μεγάλα χριστιανικὰ πλοῖα τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν διηνεκῶς ἑτοιμοπόλεμα ναυλοχοῦντα δὲν προήλασαν ἀμέσως ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πολεμίων. Ἡ ἄμυνα τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς μοίρας δὲν ἔχει χρείαν ὑπερβολῶν ἵνα λογισθῇ ὡς μέγα ναυτικὸν κατόρθωμα. Ἑτέρωθεν δὲ οὐδὲν ἧττον μὴ ἀκριβὲς ὑπολαμβάνομεν τὸ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐφονεύθησαν μὲν ὀλίγῳ πλείους τῶν ἑκατὸν ἐπληγώθησαν δὲ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ὁ Κριτόβουλος ἦτο ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι νὰ στέργωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν ἐνόμιζον καθῆκόν των καὶ νὰ κολακεύωσιν αὐτήν. Ἀγωνίζεται λοιπὸν ἐν παντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ἀτυχήματα τοῦ Μωάμεθ Β΄. Καθὼς ὅμως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς κόλακας, βλάπτει μᾶλλον τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἢ ὠφελεῖ τοὺς θυμιαζομένους, διότι, ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπεχώρησε μὴ παθὼν ἢ τὴν ὀλίγην ζημίαν ἣν οὗτος ἀναφέρει, ἡ αἰσχύνη αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ μείζων ἢ ἐὰν ὑπεχώρησεν ἀφοῦ ὑπέστη φθορὰν δεινοτάτην. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν, ἀνέκαθεν κατὰ θάλασαν ὑπέρτεροι τῶν Ὀσμανιδῶν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατήνεγκον εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν καὶ ὅτι εὐλόγως οἱ πολιορκούμενοι ἐχάρησαν καὶ δι᾽ ὅλης τῆς ἐπομένης ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν χαίροντες ἐπὶ τῷ προτερήματι ἐκείνῳ.

Ἀλλ᾽ ὁ Μωάμεθ Β΄ δὲν ἦτο ἄνθρωπος εὐπτόητος οὐδ᾽ ἔμεινεν ἀργὸς καθ᾽ ὅλην ταύτην τὴν ἐπιοῦσαν. Πρὸ τῆς μεσημβρίας ἔτι ἐκάλπασε μετὰ δεκακισχιλίων ἱππέων εἰς

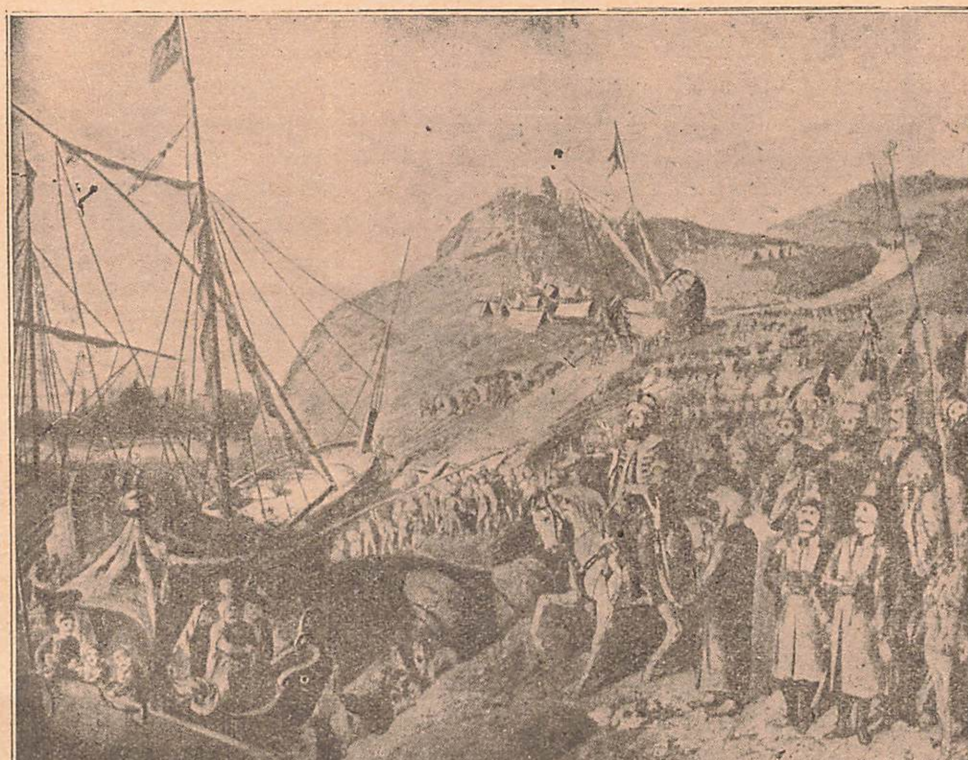
Βεσίκτασι, πολλὰ καὶ σπουδαῖα βυσσοδομῶν. Καὶ πρῶτον μετακαλεσάμενος τὸν Σουλεϊμάμπεϋν ἤλεγξεν αὐτὸν ὑβριστικῶς ἐπὶ ἀνικανότητι. Εἰς μάτην ὁ ἀτυχὴς ναύαρχος ἐζήτησε νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν λέγων ὅτι, καθάπερ αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὁ κύριός του, τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατέλιπε τὴν βασιλικὴν νῆα, ὅτι ὅμως ἐπὶ μόνης τῆς ναυαρχίδος ἀπέθανον 115 μουσουλμάνοι, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γαλερῶν, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὅλως κατεποντώθησαν καὶ ὅτι πράξας τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸ δυνατὸν γενέσθαι ἐπικαλεῖται τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ὁ ἀδυσώπητος σουλτάνος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νά τον ἀνασκολοπίσῃ, ἐνδοὺς ὅμως εἰς τὰς δεήσεις τῶν πασάδων ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ζῆν, ἀλλὰ καθήρεσεν αὐτόν, διένειμε τὴν περιουσίαν του μεταξὺ τῶν γενιτσάρων καὶ διέταξε νά τῳ δοθῶσιν 100 ῥαβδισμοί. Ἔπειτα δὲ συνεκρότησε στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα, ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πῶς, μάλιστα μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς προτεραίας; Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς, ἵνα πράξῃ πάλιν τι ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ἐγνωμάτευσεν ὅτι τὸ συμφερώτερον ἤθελεν εἶναι νὰ εἰρηνεύσῃ ὁ σουλτάνος πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπιβάλλων αὐτῷ ἐτήσιον φόρον 70.000 χρυσῶν καὶ λαμβάνων τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἱερωμένοι[1] ὅμως καὶ ὁ Ζαγανὸς πασᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν βεζιρῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ὥστε ἐπανῆλθε πάλιν τὸ ζήτημα πῶς θέλουσιν εἰσέλθει εἰς τὸν λιμένα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ σύμβουλοι δὲν ἤξευρον τί νὰ εἴπωσιν, ὁ δὲ σουλτάνος, ἀφοῦ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐπί τινας στιγμὰς εἰς ἀμηχανίαν, ἔπειτα κατέπληξε τοὺς γηραιοὺς ἐκείνους ἄνδρας εἰπὼν ὅτι θέλει μεταφέρει διὰ ξηρᾶς τὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Φαίνεται τφόντι ὅτι, εἰ καὶ δὲν προσεδόκα τὴν τελευταίαν ἀλλόκοτον ἀποτυχίαν, ἤξευρεν ὅμως ὅτι εἶναι δυσχερεστάτη ἡ διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ, ὅπως εἶχον, ἐκπόρθησις τῆς ἁλύσεως· ὅθεν σκεφθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πρακτέου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων εἶχε μάθει παρ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ τοῦ στόλου ὑπερνεώλκησις. Τοιοῦτό τι ἐγένετο πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίως ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, ὅπου καὶ ὁδὸς ὑπῆρχεν ἐξεπίτηδες κατεσκευασμένη, ὁ λεγόμενος ***δίολκος***, πρὸς μεταβίβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν· ἐγένετο δὲ πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἷον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὠορύφα (Κεφ. Β βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμου) καὶ προσφάτως τότε πρὸ ἐτῶν μόλις 15 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες διεβίβασαν στόλον διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀθέσεως (Ἀδίγου) εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδης (Βενάκου), ἐν διαστήματι μιλίων 240 περίπου καὶ ἐπὶ χώρου κρημνώδους καὶ ὀρεινοῦ. Διεξήχθη δὲ ἡ δυσχερεστάτη αὕτη ὅλων τῶν γνωστῶν ὑπερνεωλκήσεων ὑπὸ τοῦ κρητὸς Σορβόλου, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ὡς ἀπεμνημόνευσεν ἡμῖν ὁ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν οὐ μόνον ἀκατόρθωτον δὲν ἦτο ἀλλὰ καὶ εὐχερὲς ὡς τὸ πρὸ μικροῦ μνημονευθέν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον ὂν ἀδύνατον ἦτο νὰ διεξαχθῇ ἐν μιᾷ νυκτί, ὅπως κοινῶς λέγεται· δηλαδὴ οὐ μόνον τὰ πλοῖα νὰ μεταφερθῶσιν ἀλλὰ νὰ γίνωσι καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθεῖσαι προπαρασκευαί. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χώρου δι' οὗ ἐνηργήθη ἡ ὑπερνεώλκησις καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐργασιῶν ὅσας ἀπῄτησεν ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς. Μεταξὺ Βεσίκτασι, ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ὀσμανικὸς στόλος, καὶ Σταυροδρομίου ὑπάρχει ἡ ἀνωφερὴ

---

[1] Οὔτε *ἱερωσύνη* οὔτε *ἱερωμένοι* ὑπάρχουσι παρὰ Μωαμεθανοῖς. Οἱ ἐνταῦθα *ἱερωμένοι* καλούμενοι εἶναι οἱ Χοτζάδες, ἤτοι διδάσκαλοι, νομοδιδάσκαλοι.

κοιλὰς τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν λόφον τὸν νῦν κατεχόμενον ὑπὸ νεκροταφείων καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων· ἐκεῖ ἁπλοῦται τὸ ὀροπέδιον τοῦ Σταυροδρομίου· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου διανοίγεται ἑτέρα κατωφερὴς κοιλὰς μεταξὺ τῶν προαστείων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Γενίσερι (1), καταβαίνουσα διὰ τοῦ Κασὶμ

Ὁ Μωάμεθ ἐπιστατεῖ εἰς τὴν διαβίβασιν τοῦ στόλου του διὰ διόλκου
(ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

Πασᾶ ἐπὶ τὰ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ὀσμανικὰ ναυπηγεῖα. Τὸ ἀνώμαλον τοῦτο καὶ ἐπὶ 70 περίπου στάδια παρατεινόμενον διάστημα ἐδέησε νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῶν θάμνων καὶ δενδρυλλίων, νὰ στρωθῇ διὰ σανίδων, νὰ ἀσφαλισθῇ ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐκ παλειμμάτων διὰ δρυφάκτων καὶ νὰ ἀλειφθῇ διὰ στέατος βοῶν καὶ κριῶν. Τούτων γενομένων, ἀνεβιβάσθησαν κατ᾽ ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοσχεδιασθέντος διόλκου διὰ τῶν φαλαγγῶν μικρότερά τινα πλοῖα χάριν δοκιμῆς καὶ ἐσύρθησαν ἀπὸ τῆς σκάλας τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐπιτυχούσης δὲ τῆς δοκιμῆς μετεβιβάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλα μεγαλύτερα, ἐν ὅλοις ἑβδομήκοντα καὶ δύο τὸν ἀριθμόν. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρωμάτων ἄνδρες ἔσυρον τὰ πλοῖα, ὀλίγοι δέ τινες ἵσταντο ἐντὸς αὐτῶν περὶ τὴν πρῷραν, περὶ τοὺς οἴακας, περὶ τὰ ἱστία, καὶ ἄλλοι διὰ τυμπάνων καὶ σαλπίγγων ἐμελῴδουν θαλάσσιον μέλος, ἵνα ρυθμίζωσι καὶ ταχύνωσι τὴν κοινὴν ἐργασίαν.

(1) Οὐχὶ *Γενίσερι*, ἀλλὰ *Γενὶ σεχίρ*, νέα πόλις.

Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι, ὁσηνδήποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πληθὺν τῶν περὶ πάντα ταῦτα ἀσχοληθέντων ἀνδρῶν, εἶναι δυσκολώτατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐπῆλθε κατὰ πρῶτον εἰς τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 21 καὶ ὅτι πάντα τὰ προαναφερθέντα διενηργήθησαν κατὰ τὴν ἐπομένην νύκτα. Τούτου δ' ἕνεκα νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ σουλτάνος,πρὸ ἡμερῶν διδαχθεὶς ὑπὸ Γενουαίου τινὸς τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ, εἶχεν ἐγκαίρως διατάξει νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁμαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ὁδός, μηδενὸς εἰδότος μηδὲ φανταζομένου ἐπὶ τίνι σκοπῷ τοῦτο γίνεται, καὶ ἐνταῦτῷ ἐφρόντισε περὶ τῆς προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ παρὰ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτοῦ κατεργασίας· ὥστε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ὑπελείφθη εἰμὴ νὰ στρωθῇ ὁ δίολκος καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ὑπερνεώλκησις, ὅπερ, καθ' ἑαυτὸ ὂν ἔργον οὐ σμικρόν, θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πάλιν πῶς κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν.

Ὅτε τὴν πρωίαν τῆς 22 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδον αἴφνης καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτως τὴν ναυτικὴν ἐκείνην τῶν πολεμίων μοῖραν ναυλοχοῦσαν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, κατεπλάγησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ μείζων ἦτο τῆς προτεραίας ἡ ἀγαλλίασις ἐπὶ τῇ τροπαιούχῳ ναυμαχίᾳ τῆς 20. Πᾶσαι αἱ ἐλπίδες ὅσας εἶχον ἀναρτήσει εἰς τὴν φράσσουσαν τὸν κόλπον ἅλυσιν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ σταθμεύοντα πλοῖα ἐφάνησαν διὰ μιᾶς ματαιωθεῖσαι, διότι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο, ἐὰν ἤθελε προσβληθῇ κατὰ μέτωπον μὲν ὑπὸ τοῦ περιλιπομένου εἰς Βεσίκτασι στόλου, κατὰ νῶτον δὲ ὑπὸ τῆς εἰσπηδησάσης ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας, ἦτο δύσκολον νὰ ἀνθέξῃ. Ἀλλά, καὶ τοῦτο ἐὰν δὲν συνέβαινεν, οἱ πολέμιοι εὑρισκόμενοι ἤδη ἐντὸς τοῦ κόλπου ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ παρ' αὐτῷ ἀσθενοῦς τείχους καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολιορκουμένους νὰ ἐνισχύσωσι τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο φρουράν, ἐξασθενοῦντες τὴν περὶ τὰ χερσαῖα τείχη ἄμυναν. Οὐδέτερον τῶν ὅσα ἐφοβοῦντο δὲν ἔμελλε νὰ συμβῇ. Τὰ ἐν τῷ κόλπῳ μεταφερθέντα πλοῖα οὔτε τὰ περὶ τὴν ἅλυσιν χριστιανικὰ ἐτόλμησαν νὰ προσβάλωσι ποτέ, οὔτε κατὰ τοῦ τείχους ἐπετέθησαν σπουδαίως ἅτε μὴ δυνάμενα νὰ φέρωσι μεγάλα πυροβόλα. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν τῇ πρώτῃ στιγμῇ τῆς καταπλήξεως, ἦτο φυσικὸν νὰ φοβηθῶσι τὰ πάντα. Συσκεφθέντες δὲ ἐπὶ τέλους περὶ τοῦ τί δεῖ γενέσθαι ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πυρπόλησιν τῶν τουρκικῶν ἐκείνων πλοίων, ἐπιτρέψαντες τὸ ἔργον εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἡμῖν ἐνετὸν κυβερνήτην Ἰάκωβον Κόκκον. Τῇ 24 Ἀπριλίου δύο μεγάλα σκάφη, ὧν ἕκαστον εἶχε χωρητικότητα 500 περίπου τόννων, περιεζώσθησαν ἔξωθεν διὰ σάκκων πεπληρωμένων μαλλίου καὶ βάμβακος, ἵνα προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν πολεμίων σφαιρῶν. Μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσι δύο βρίκια φέροντα πίσσαν, πυρίτιδα, ὑγρὸν πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι δὲ μικρότεραί τινες πολεμικαὶ γαλέραι καὶ πολυάριθμα ἀκάτια ἵνα χρησιμεύσωσι τὰ μὲν εἰς ρυμούλκησιν τῶν μεγαλυτέρων πλοίων τὰ δὲ εἰς σωτηρίαν τῶν πληρωμάτων μετὰ τὴν πυρπόλησιν. Τὰ πυρπολικὰ λοιπὸν ἦσαν ἔκτοτε ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀγῶνος. Ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμα τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἵνα περὶ μέσας νύκτας ἐκτελεσθῇ τὸ βούλευμα. Καί, ἂν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελεῖτο, ἡ ὀσμανικὴ μοῖρα βεβαίως κατεστρέφετο. Δυστυχῶς οἱ προδόται τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι ἔμαθον τὰ παρασκευαζόμενα,καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀσυνείδητοι οὗτοι ἄνθρωποι,ἐνῷ ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ,δὲν ἔπαυον συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, εἰς οὓς ἐπρομήθευον πάντα τὰ χρειώδη, ἰδίως τὸ διὰ τὰ πυροβόλα ἔλαιον. Ὅθεν, ἅμα παρετήρησαν τὰ παρασκευαζόμενα, προσελθόντες εἰς τὸν λιμενάρχην Ἀλοΐσιον Διέδον συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ ἀναβάλῃ τὸ ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα, ἵνα δυνηθῶσι καὶ οὗτοι ν

συμπράξωσι· τὸ δὲ δυστυχέστερον, ὁ Διέδος παρεδέχθη τὴν συμβουλὴν αὐτῶν. Τότε ὁ ποδεστᾶς τοῦ Γαλατᾶ εἰδοποίησε τὸν σουλτάνον· ὁ δὲ παρεσκεύασεν ἀμέσως τὰ πρὸς ἄμυναν, ἐνισχύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν στόλον δι᾽ ἱκανῶν ἀρίστων τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν καὶ διὰ τεσσάρων πυροβόλων. Διατί ἔπειτα τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη πάλιν μέχρι τῆς 28ης Ἀπριλίου, δὲν γνωρίζομεν. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησε τελευταῖον ἡ πυρπολικὴ μοῖρα. Κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τὴν προσβολὴν ἔμελλον ν' ἀρχίσωσι τὰ διὰ σάκκων περιεζωσμένα πλοῖα· ἀλλ' ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις εὑρίσκετο ἐντὸς μιᾶς τῶν ἐλαφροτέρων γαλερῶν καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιποιήσῃ ἑαυτῷ τὴν ὅλην τοῦ ἔργου τιμήν (avido de honor et gloria, λέγει ὁ Δολφῖνος) σπεύσας ἐνέβαλε πρῶτος ἐντὸς τῶν ὀσμανικῶν πλοίων. Ταῦτα ὄντα ἕτοιμα ἐπυροβόλησαν καὶ ἐν ἀκαρεῖ κατεπόντωσαν τὴν γαλέραν αὔτανδρον, ὥστε ἀπωλέσθησαν διὰ μιᾶς οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἐρέται δὲ 72, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπνίγησαν ἄλλοι δὲ ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐζωγρήθησαν. Τὰ λοιπὰ ἐνετικὰ πλοῖα, ἐπειδὴ τὸ σκότος καὶ ὁ καπνὸς δὲν ἐπέτρεπον νὰ διακρίνωσι τί συνέβαινε πρὸ αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα, ὅτε νέος πυροβολισμὸς προσέβαλεν εἰς τὰ ὕφαλα τὴν γαλέραν τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου, ἥτις ἤρχισε μὲν νὰ καταδύῃ ἀλλ' ἀνακρούσασα πρύμναν προέφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτω διεσώθη τοὐλάχιστον τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν νέαν ταύτην συμφορὰν ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ὑποχωρήσωσι. Καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα πλοῖα ἀπῆλθον εὐχερῶς ἀλλὰ τὰ δύο μεγαλύτερα, δυσκίνητα ὄντα ἕνεκα τῆς βαμβακίνης αὐτῶν ζώνης, ἐδέησε νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀγῶνα δεινὸν πρὸς ἅπασαν τὴν ὀσμανικὴν μοῖραν. Τελευταῖον ὅμως ἐπέτυχον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν λιμένα, μεθ' ὃ ἀνέκαμψαν καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν ἴδιον σταθμόν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ θανατωθῶσιν οἰκτρῶς οἱ αἰχμάλωτοι ἐν ὄψει ἁπάσης τῆς πόλεως, εἰς ὃ ἀπαντῶν ὁ βασιλεὺς διέταξε καὶ αὐτὸς νὰ θανατωθῶσι 260 τοῦρκοι αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῶν πύργων τοῦ περιτειχίσματος.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἀπώλεια τοσούτων γενναίων ἀνδρῶν ηὔξησε τὴν ἐν τῇ πόλει ἀμηχανίαν. Καὶ καθὼς συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δεινὴ παρήχθη διχόνοια μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Γενουαίων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἤλεγχον τοὺς δευτέρους ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἐπροδόθη τὸ βούλευμα, οἱ δὲ πάλιν ἀπέδιδον τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἔκβασιν εἰς τὴν τοῦ Κόκκου ἀπειρίαν. Μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθη ὁ τεθλιμμένος βασιλεὺς νὰ κατευνάσῃ αὐτοὺς λέγων· «Παρακαλῶ ὑμᾶς,ἀδελφοί, εἰρηνεύετε. Ἀρκεῖ ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος καὶ μὴ μάχεσθε ἀναμεταξὺ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ». Ἀλλ' ἡ προϊοῦσα ἀθυμία καὶ αἱ ἄλλαι περιστάσεις ἔφερον εἰς μέσον ποικίλα ἄλλα ἄτοπα. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ἀπριλίου ὁ ἀγὼν διεξήγετο σπουδαιότερον ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ὁ σουλτάνος ἤθελεν ἐξ ἅπαντος νὰ συνδυάσῃ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον μετὰ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, τὸ δὲ διότι κατὰ ξηρὰν τὸ πᾶν προσεδοκᾶτο ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, τὸ δὲ πυροβόλον ἐκεῖνο διαρραγὲν ἐχρειάσθη νὰ κατασκευασθῇ ἐκ νέου, καὶ δὲν εἶχον ἔτι πιθανώτατα δοθῇ αἱ περὶ τῆς ἐπιτηδειοτέρας αὐτοῦ χρήσεως ὁδηγίαι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν. Ὅθεν ἐγίνοντο μὲν πολλάκις περὶ τὰ τείχη καὶ τὴν τάφρον συμπλοκαί, καθ' ἃς ἔπιπτον πολὺ πλειότεροι Τοῦρκοι ἢ Χριστιανοί, ἀλλ' αἱ συμπλοκαὶ αὗται οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὸ κρίσιμον· ἐκρημνίζοντο δὲ διὰ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ καί τινα μέρη τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν, ἰδίως τοῦ ἐξωτέρου τείχους, ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως ἐπεσκευάζοντο. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας οὐδεμία ἐγένετο ἐκ τοῦ σύνεγγυς συμπλοκὴ ἀλλὰ μόνον συνε-

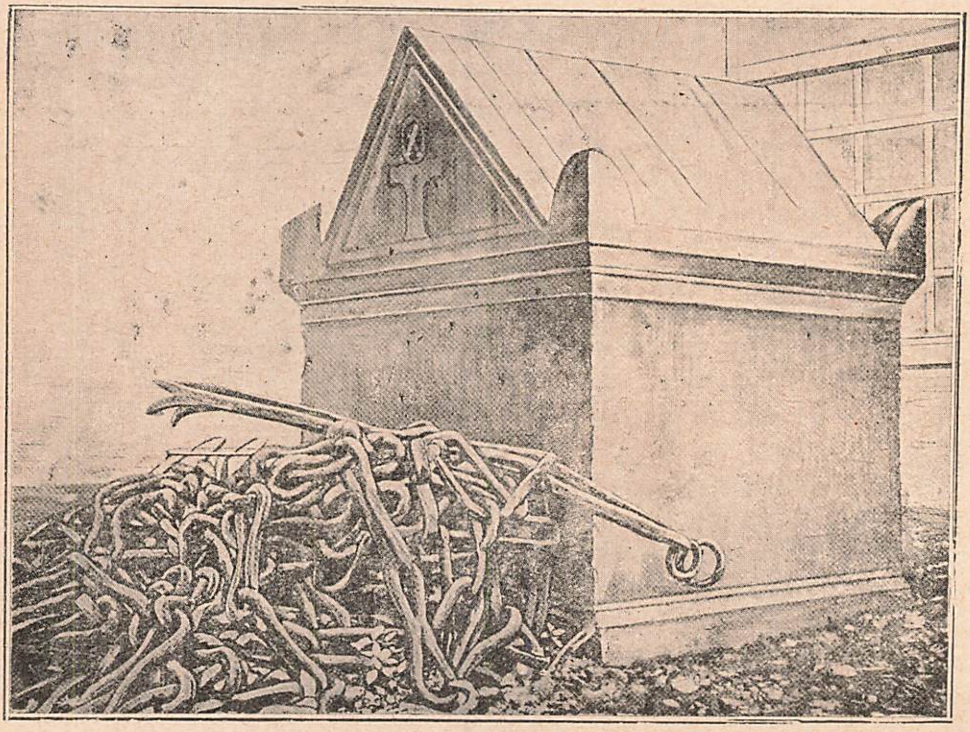
χῆς πυροβολισμὸς καὶ πόρρωθεν ἀκροβολισμοί. Τοῦτο βλέποντες οἱ ἡμέτεροι ἄφηνον πολλοὶ τὰς ὡρισμένας αὐτοῖς τάξεις καὶ ἀπήρχοντο οἴκοι, οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελούμενοι ἐντεῦθεν καὶ πλησιάζοντες ἔσυρον πρὸς τὰ κάτω δι' ἀγκίστρων σιδηρῶν τοὺς μεστοὺς χώματος κοφίνους, ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν τειχῶν εἰς σκέπην τῶν ἀνθρώπων τῆς φρουρᾶς. Καὶ οἱ μὲν κόφινοι ἀντικατεστάθησαν ἀμέσως ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ γενόμενα ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λιποτάκτας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν λέγοντες ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, διότι οὔτε αὐτοὶ οὔτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν ἢ νὰ πίωσι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀρχίσει νὰ συμβαίνῃ ἐν τῇ πόλει σπάνις τροφῶν καὶ ἰδίως ἄρτου καὶ οἴνου· ὄχι διὰ πραγματικὴν αὐτῶν ἔλλειψιν, ὡς λέγει ὁ Μορτμαννός, καθότι ἕνεκα τῆς ἐγκαίρως ληφθείσης προνοίας περὶ συλλογῆς τροφίμων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀποταμίευμα ἐξηντλήθη ἐντὸς ἑνὸς μηνός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πρὸ ἔτι ὀλίγων ἡμερῶν προσῆλθον νέα ἐφόδια διὰ τῆς βασιλικῆς νηὸς καὶ τῶν τριῶν γενουητικῶν γαλερῶν, ἡ δὲ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ ἕνα ἔτι μῆνα, ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐρρήθη ὅτι ἡ πόλις ἐπιέσθη ὑπὸ τῆς πείνης. Ἀλλ' ὁ Δολφῖνος ἐξηγεῖ κάλλιστα τὴν πρὸς στιγμὴν τότε ἀναφανεῖσαν σπάνιν βεβαιῶν ὅτι πολλοὶ ἔκρυπτον τὰ τρόφιμα, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν, καὶ ἐπιτιμᾷ δικαίως τὸν βασιλέα ἕνεκα τῆς ἄκρας ἀγαθότητός του, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐτιμώρει τήν τε τοιαύτην κακοήθειαν καὶ πλείστας ἄλλας ὀλεθρίας ἐν ταῖς δειναῖς μάλιστα ἐκείναις περιστάσεσι κακίας τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠναγκάσθη νὰ φανῇ αὐστηρότερος καί, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἀσαφεῖς τῶν χρονογράφων εἰδήσεις, διέταξε νὰ προμηθεύεται τακτικῶς τροφοδοσία οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ τείχη τεταγμένους στρατιώτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοῦτο δὲ δαπάνῃ βεβαίως τοῦ δημοσίου καὶ ἐπὶ τιμῇ ὑπ' αὐτοῦ ὁρισθείσῃ. Καὶ οὕτω μὲν ἐπηνωρθώθη τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο· συγχρόνως ὅμως τὸ δημόσιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην χρημάτων διά τε τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων καὶ τὰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας, ἐκενώθη, οὐδεὶς δ' ὑπῆρχε τρόπος τακτικῆς νέων πόρων προμηθείας. Εἰς μάτην ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν μεγιστάνων, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶναι πένητες, ἐνῷ μετὰ τὴν ἅλωσιν οἱ Τοῦρκοι εὗρον παρὰ πολλοῖς οὐ μικροὺς θησαυρούς. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλῃ ὁ βασιλεὺς χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκεύη καὶ νὰ κόψῃ ἐξ αὐτῶν νομίσματα. Πλὴν τούτου πολλὴν μὲν βεβαίως ἔπαθον οἱ πολέμιοι ἀνθρώπων φθορὰν καὶ ἀσυγκρίτως πλειοτέραν ἢ οἱ χριστιανοὶ κατά τὴν ναυμαχίαν τῆς 20 Ἀπριλίου καὶ περὶ αὐτὰ τὰ χερσαῖα τείχη, ἐκ τούτου ἰδίως ὅτι προσερχόμενοι πολυάριθμοι ἵνα ἀνακομίσωσι τοὺς πεσόντας συντρόφους μετὰ πλείστης ἀδιαφορίας περὶ ἑαυτῶν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε πολλάκις περὶ ἕνα νεκρὸν ἐφονεύοντο δέκα Ὀσμανίδαι. Ἀλλ' αἱ ζημίαι αὐτῶν εὐχερῶς ἀνεπληροῦντο καὶ ηὔξανε μάλιστα ὁ στρατὸς διὰ τῶν ἀδιακόπως, ἰδίως ἐξ Ἀσίας, ἐπερχομένων στρατευμάτων. «Τὰ δὲ ἡμέτερα, λέγει ὁ Φραντζῆς, ὠλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦντο ὥσπερ σελήνη λειψίφωτος διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον». «Ἑνὸς δὲ μόνου ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ φόνος, προσεπιφέρει ὁ Δολφῖνος, ἰσοστάθμει πρὸς τὸν θάνατον 100 πολεμίων». Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος διχόνοιαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν τε ἀστῶν καὶ τῶν ξένων, δι' ἣν εὐχερῶς ἐταράττετο ἐκ τῶν συνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἅτινα εἰς ἄλλας περιστάσεις οὐδεμίαν ἤθελον προξενήσει ἐντύπωσιν, βροντῶν, ἀστραπῶν, χαλάζης, ἐκλείψεως σελήνης, πτώσεως εἰκόνων καὶ τῶν τοιούτων, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἄνθρωποί τινες ὠφελούμενοι ἐξ ὅλων τούτων

τῶν περιστάσεων ἐκίνουν ταραχὰς καὶ ἀνωμαλίας ἐν τῇ πόλει. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Τολητινοῦ καὶ τοῦ Φραντζῆ δὲν ἔπαυε δι᾽ ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιπατῶν ἔφιππος περὶ τὰ τείχη καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διατάσσων τὰ δέοντα καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐνῷ ὁ ἔμπειρος πολέμαρχος Ἰουστινιανός, οἱ ἡρωικοὶ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ γέρων ἀλλὰ ρωμαλέος Θεόδωρος Καρυστηνός, ὁ λόγιος ἀλλὰ γενναῖος Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὁτὲ μὲν ἔφιπποι ὁτὲ δὲ πεζοί, ὁτὲ μὲν ἀμυνόμενοι ὁτὲ δὲ ἐπιτιθέμενοι, ὁτὲ μὲν πυροβολοῦντες ὁτὲ δ᾽ ἐπισκευάζοντες τὰς ἐκ τῶν πολεμίων πυροβόλων προξενουμένας ζημίας καὶ ἀείποτε ἐγκαρτεροῦντες περὶ τὰ τείχη, ἐκτῶντο κλέος ἀθάνατον, οἱ φλύαροι ἐκεῖνοι δημαγωγοί, οἱ μηδὲν πράττοντες καὶ εἰς οὐδένα ἐκτιθέμενοι κίνδυνον, περιεφέροντο εἰς τὰς πλατείας καὶ ρύμας τῆς πόλεως λοιδοροῦντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Ὁ δὲ μανθάνων τὰ τοιαῦτα ἢ καὶ αὐτήκοος αὐτῶν ἔστιν ὅτε γινόμενος οὐδὲν ἔλεγεν ἀλλ᾽ ἐξηκολούθει ἐπιτελῶν τὸ καθῆκον. Ἀλήθεια θλιβερὰ ἀλλ᾽ ἀναμφισβήτητος· οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώσωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα καὶ ἐνίοτε ἀντιπράττοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας τοῦ Μαΐου ἡμέρας ὁ σουλτάνος ἐφάνη προσέχων μᾶλλον εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσιν ἢ εἰς τὴν ἀπὸ ξηρᾶς, εἰ καὶ οὐδὲν ἐπῆλθε πάλιν κρίσιμον γεγονός. Ὁ Μορτμαννὸς ἠπατήθη, νομίζομεν, ἱστορῶν ὅτι τῇ τετάρτῃ Μαΐου ἐγένετο νέα ἀπόπειρα πυρπολήσεως τῶν ἐν τῷ λιμένι ὀσμανικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν. Τὴν νέαν ταύτην ἀπόπειραν οὐδόλως ἀναφέρουσιν οἱ αὐτόπται χρονογράφοι, ὁ δὲ Δούκας, ὅστις αὐτῆς καὶ μόνης μνημονεύει, προδήλως ἐννοεῖ τὴν ἤδη προϊστορηθεῖσαν παρ᾽ ἡμῶν, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸν ρητῶς λέγει τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανὸν ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος. Τοῦτο εἶχεν εἰκάσει ἤδη ὁ Ἔλισσεν, καίτοι μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν βραδύτερον δημοσιευθέντα Δολφῖνον. Ὥστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ στήσωσι δύο πυροβόλα παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, ἵνα προσβάλωσι τὰ ἐν αὐτῷ ὀσμανικὰ πλοῖα· εἰς ὃ ἀπαντῶντες οἱ πολέμιοι ἀντεπυροβόλουν κατὰ τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους. Ἀλλ᾽ οὗτοι οἱ ἑκατέρωθεν πυροβολισμοί, οἱ πόρρωθεν καὶ δι᾽ ὅπλων μικρᾶς ὁλκῆς γινόμενοι, εἰς οὐδὲν ὠφέλουν. Ὅθεν οἱ πολιορκηταὶ ἔστησαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Σταυροδρομίου πυροβόλα μεγάλα, ἵνα ἐκεῖθεν ἐξακοντίζωσι σφαίρας κατὰ τῆς παρὰ τὴν ἅλυσιν χριστιανικῆς μοίρας· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ τούτων μέγα τι ἐπέτυχον, παρεκτὸς τοῦ κατ᾽ ἀρχὰς ἐπελθόντος φόνου ὀλίγων τινῶν ναυτῶν, διότι τότε ἡ μοῖρα ἐκείνη μικρὸν μετατοπισθεῖσα ἠσφαλίσθη ἀπὸ τῶν πυροβόλων· ἐζημίωσαν δὲ μόνον τοὺς φίλους αὐτῶν Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καταποντίσαντες μίαν αὐτῶν γαλέραν φέρουσαν φορτίον ἀξίας 12.000 δουκάτων. Βραδύτερον λοιπὸν μετέθεσαν τὰ μεγάλα πυροβόλα περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ σημερινὸν Χάσκιοϊ, ἵνα προσβάλωσιν ἐκεῖθεν τὸ ἐν τῇ βορείῳ ἄκρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λεγόμενον Κυνήγιον· καὶ ἐνταῦθα ὅμως μικρὰ κατορθώσαντες ἐξαπέστειλαν ἐπὶ τέλους τὰ πυροβόλα ἐκεῖνα εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ ἀδιακόπου προσβολῆς.

Ἐντεῦθεν τφόντι προέκειτο νὰ διεξαχθῶσιν αἱ καίριαι ἐπιθέσεις καὶ τῇ 7 ἐγένετο ἡ πρώτη σπουδαία ἔφοδος. Περὶ τὴν 11 τῆς ἑσπέρας ὥραν 30.000 Ὀσμανίδαι ἐφώρμησαν μετὰ τοσαύτης κραυγῆς ὥστε οἱ πολιορκούμενοι, νομίσαντες κατ᾽ ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐφόδου ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης, παρεσκευάσθησαν πρὸς τὴν ἁπανταχοῦ ἄμυναν. Ὁ στόλος ὅμως τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐπεχείρησεν, ἡ δὲ πεζικὴ ἔφοδος ἀπεκρούσθη μετὰ πολλῆς τῶν ἐπιτεθέντων ἀπωλείας, καὶ αἱ μικραὶ ζημίαι τὰς ὁποίας

ἐπροξένησε τάχιστα ἠνωρθώθησαν. Πάλιν δὲ τῇ 12 Μαΐου περὶ μέσας νύκτας 50.000 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ Ἕβδομον τεῖχος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν. Τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, ἐνῷ ὁ ὀσμανικὸς στόλος οὐδὲ τότε ἐκινήθη, μετά τινας ἡμέρας, ἤτοι τῇ 16 καὶ 17, τινὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ τῶν εἰς Βεσίκτασι σταθμευόντων ἐπλησίασαν ἐπα-

Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἁλύσεως τοῦ Κερατίου

νειλημμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν ἅλυσιν ἑλληνικὴν μοῖραν,πυροβοληθέντα δὲ ὑπ᾽ αὐτῆς ἐτράπησαν καὶ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν φορὰν εἰς φυγήν. Ἔπειτα τῇ 21 ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι προήλασεν αὖθις ἐν ἤχοις σαλπίγγων καὶ τυμπάνων ἐπὶ τὴν ἅλυσιν· ἀλλὰ καὶ αὖθις ἀπῆλθεν ἄπρακτος. Ἦτο πρόδηλον ὅτι, ὅσα καὶ ἂν ἐνηργοῦντο ἀπὸ θαλάσσης, ὁ σουλτάνος ὀλίγον πεποιθὼς εἰς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀπὸ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνενδότως ἠσχολεῖτο.

Ἓξ ἡμέρας μετὰ τὴν δευτέραν ἔφοδον, ἤτοι τὴν πρωίαν τῆς 18 Μαΐου, ἡ περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην φρουρά, ἧς προΐστατο ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, εἶδεν ἔκθαμβος ἐγειρόμενον πρὸ αὐτῆς ἐν διαστήματι 10 μόλις βημάτων ἀπὸ τῆς τάφρου ὀγκῶδες κατασκεύασμα, ξύλινον μὲν ἀλλὰ περιβεβλημένον διὰ δερμάτων καμήλων, βουβάλων καὶ βοῶν. Τὸ ἔξωθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο ἀνεφγμένον, ἵνα εὐχερῶς εἰσέρχεται ἐν αὐτῷ ὁ στρατός· τὸ δὲ πρὸς τὴν πόλιν νεῦον, τεθωρακισμένον, ὡς προείρηται, εἶχε τρεῖς μεγάλας πύλας καὶ ταύτας διὰ παρασκεπάσματος ἠσφαλισμένας. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε συσσωρευμένον πολὺ ὑλικόν, χώματα καὶ ξυλεία, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς πλήρωσιν τῆς τάφρου· ἦσαν δὲ κατεσκευασμέναι ἀναβάθραι, ἵνα διευκολύνωσι τὰς κινήσεις τοῦ εἰσελθόντος στρατοῦ, καὶ πλὴν τούτων ἦσαν τοποθετημένα ποικίλα ὅπλα, ἄλλα τε καὶ πυροβόλα, καὶ μηχαναὶ

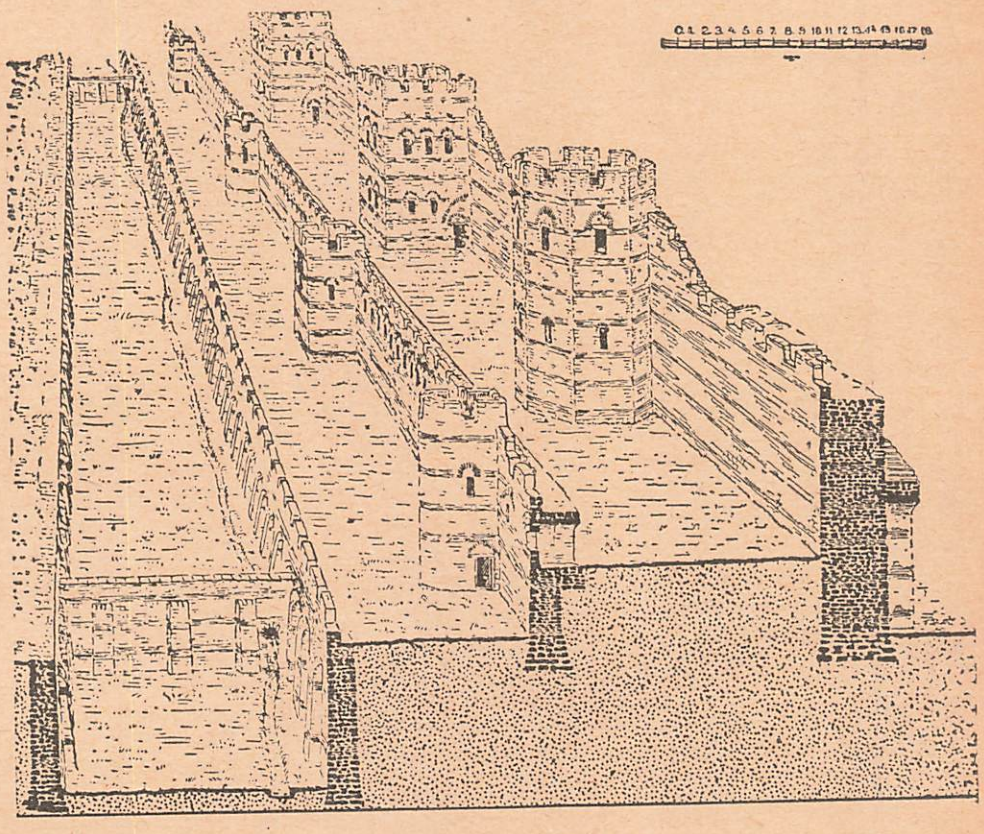
πρὸς χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἅτινα πάντα ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι τοσούτῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ὁ μέγας ἐκεῖνος πύργος ἦτο ὑψηλότερος τοῦ ἐξωτέρω τείχους τῆς πόλεως. Ὁ Βάρβαρος βεβαιοῖ ὅτι ὁ πύργος οὗτος κατεσκευάσθη ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μάλιστα εἰς τέσσαρας μόνον ὥρας ἐπιλέγων ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσκόλως ἠδύναντο ἐντὸς ὁλοκλήρου μηνὸς νὰ ἐκτελέσωσι τοιοῦτον ἔργον. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα πιθανῶς ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπερνεώλκησιν. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ πύργου τμήματα εἶχον παρασκευασθῆ πρὸ ἡμερῶν καθὼς καὶ πᾶν τὸ ἄλλο ὑλικόν, τὴν δὲ νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ἐγένετο εἰμὴ νὰ προσαρτηθῶσι καὶ ἀπαρτισθῶσιν ἐπὶ τόπου. Ὁπωσδήποτε ὁ ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀγών, ἀρξάμενος τὴν πρωίαν καὶ ἐξακολουθήσας δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πεισματωδέστατος, ἐπήγαγεν ὀλεθρίας ζημίας εἰς τὰ τείχη καὶ ἰδίως κατέβαλεν ἕνα τῶν περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην πύργων. Τότε οἱ πολέμιοι πληρώσαντες ἐν μέρει τὴν τάφρον εἶχον ἤδη ἐπιθέσει κλίμακας καὶ ἤρχισαν νὰ προσαναβαίνωσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Καρυστηνόν, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων ἔδραμεν ἀπὸ πρωίας αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ἰσχυρῶς ἀνταγωνιζόμενοι ἄλλους μὲν τῶν ἐπερχομένων ἀπημπόδιζον νὰ πλησιάσωσιν ἄλλους δὲ ἀπεκρήμνιζον ἐκ τῶν κλιμάκων καί τινας τῶν κλιμάκων κατέκοψαν, μέχρις οὗ ἑσπέρας γενομένης ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οὐδὲν ἧττον πολὺς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις φόβος ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπαναλαμβανομένη τὴν πρωίαν ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος ἐκείνου δύναται ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅθεν δὲν ἔμειναν ἀργοὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀλλὰ προϊσταμένου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρόντος τοῦ βασιλέως τὴν μὲν τάφρον ἐκένωσαν, τὸν δὲ πεσόντα πύργον διὰ ποικίλων μηχανῶν ἠνώρθωσαν, τὰ δὲ τείχη ἐπεσκεύασαν καὶ ἐπὶ πᾶσι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσιν αὐτὸ τὸ μέγα τῶν πολεμίων ὀχύρωμα. Τὸ ἔργον μιᾶς νυκτὸς ἐν μιᾷ νυκτὶ πάλιν κατεστράφη. Ὁ δὲ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀντιπάλων ἀνέκραξεν ὅτι, ἐὰν καὶ οἱ 37.000 προφῆται ἤθελον εἴπει αὐτῷ ὅτι οἱ ἀσεβεῖς δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, δὲν ἤθελε τὸ πιστεύσει.

Ἀλλ' ὅμως ἐξηκολούθει νέα ἀπαύστως ἐπιτελῶν καὶ ἐπινοῶν μηχανήματα οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι πάντοτε ἐπέμενε νὰ συνδυάσῃ τὰς δύο ἐφόδους. Ὅθεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας συνεπλήρωσεν ἕτερον μέγα ἔργον, καὶ τοῦτο πρὸ ἡμερῶν ἀρξάμενον, τὴν γέφυραν δι' ἧς ἔζευξε τὸν Κεράτιον κόλπον μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ τῆς ἀντικρὺ ἐκτὸς τῶν τειχῶν παραλίας, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ θαλασσίου τείχους. Καθὼς πρὸ ἑνὸς περίπου μηνὸς εἶχε μεταχειρισθῆ τὴν ξηρὰν ὡς θάλασσαν, ἵνα μετακομίσῃ τὰ πλοῖα αὐτοῦ, οὕτω νῦν μετέβαλε τὴν θάλασσαν εἰς ξηράν, ἵνα διαβιβάσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸν στρατὸν καὶ τὸ πυροβολικόν. Πρὸς κατασκευὴν τῆς γεφύρας συνέλεξεν ἀκάτια, καὶ ἀγγεῖα μεγάλα, καὶ ξυλίνους πίθους πολλούς, ταῦτα πάντα προμηθευθέντα πιθανῶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, συνέσφιγξε καὶ ἔδεσεν αὐτὰ ἰσχυρῶς διὰ δοκῶν καὶ σιδήρων καὶ σχοινίων, ἔπειτα ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀκατίων καὶ ἀγγείων καὶ πίθων σανίδας διὰ περονῶν ἀσφαλισθείσας, ὥστε ἐσχηματίσθη οὕτω κατάστρωμα ἔχον πλάτος ἱκανὸν νὰ φέρῃ πυροβόλον μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰς ὑπηρεσίαν ἀνδρῶν. Καὶ τοῦτο διαπράξας ἤρχισε νὰ προσβάλῃ ἐκεῖθεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πλοίων τὸ ἐπιθαλάσσιον τεῖχος ἀλλὰ πάντοτε πόρρωθεν καὶ ἐγκαρσίως. Σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Μαΐου ἐπεχείρησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰ χερσαῖα τείχη προσέτι δι' ὑπονόμων, αἵτινες ἅπασαι ἐγένοντο ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ περιβόλου ὅπου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο λόφος ἀποκρύπτων καὶ ἀσφαλίζων τοὺς ἐργαζομένους. Τοῦ τμήματος τούτου φρούραρχος ἐτάχθη, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀνα-

γνώστης, ὁ ἐπιτήδειος γερμανὸς μηχανικὸς Ἰωάννης Γράντ, διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο εὔκολον νὰ προΐδῃ τις ὅτι ἐκεῖ μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ὁ ὑπόγειος ἀγών. Τῳόντι τῇ 15 Μαΐου ἀνεκαλύφθη ἡ πρώτη ὑπόνομος, ἥτις εἶχε μῆκος ἡμίσεος μιλίου καὶ εἶχεν ἤδη περάσει τὸ θεμέλιον τοῦ τείχους, ὅτε τὸ ἔργον ἐνοήθη. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἰωάννης Γρὰντ ὤρυξεν ἀνθυπόνομον καί, τῇ συνδρομῇ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ δοθέντων αὐτῷ ἐργατῶν, εὗρε τὴν ὑπόνομον, ἔκαυσε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς καὶ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους, ἐν μέρει διὰ τῶν καταπεσόντων χωμάτων, ἐν μέρει διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ. Τῇ 21 Μαίου ἀνεκαλύφθη νέα ὑπόνομος· ὀρυχθείσης δὲ ἀνθυπονόμου οἱ ἀντικρυσθέντες ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ὑπὸ γῆν κατ᾽ ἀλλήλων διὰ ποικίλων φλογιστικῶν ὑλῶν μέχρις οὗ οἱ Ὀσμανίδαι ἐξώσθησαν. Τὴν ἐπιοῦσαν εὑρέθησαν πάλιν δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν, θανατωθέντων ἐν μὲν τῇ πρώτῃ οὐκ ὀλίγων ἐργατῶν ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἁπάντων. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τῇ 23 καὶ τῇ 24 καὶ τῇ 25 ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνετράπησαν ὑπόνομοι ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, μεθ᾽ ὃ ἔπαυσεν, ὡς φαίνεται, ὁ ὑπόγειος ἀγών, πεισθέντων τῶν πολεμίων ὅτι ἀποβαίνει μάταιος.

Ἀλλ᾽ ὅσον καρτερικῶς, ὅσον ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἀνθίσταντο οἱ πολιορκούμενοι, τὸ βέβαιον ἦτο ὅτι ἐπιέζοντο ἐπὶ μᾶλλον δεινότερον. Τὰ τείχη εἶχον ἐν μέρει καταπέσει, τέσσαρες δὲ πύργοι εἶχον κατεδαφισθῆ. Αἱ ἐπισκευαὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολύ· τὰ μεγάλα πυροβόλα καὶ ἰδίως τὸ πάντων μέγιστον ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ καταστρεπτικὸν αὐτῶν ἔργον. Ὁ σουλτάνος πολλάκις περιφερόμενος περὶ τὸν περίβολον μετὰ τοῦ κρατίστου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ, τῶν γενιτσάρων, ἠρώτα αὐτοὺς ἂν νομίζουσιν ὅτι ἱκανῶς κατεβλήθησαν τὰ τείχη, καὶ ὁσάκις οὗτοι παρετήρουν ὅτι δέον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ συμπληρωθῇ τὸ ἔργον διέτασσεν ἀμέσως νὰ στραφῶσι τὰ πυροβόλα πρὸς τὸ ὑποδεικνυόμενον σημεῖον. Ἐλπὶς βοηθείας οὐδεμία οὐδαμόθεν ὑπέφωσκεν. Ἀπὸ τῆς 3 Μαΐου ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει πλοῖον ταχυπόρον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου, ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐπέστρεψε τῇ 23 ἀναγγέλλον ὅτι ἔπλευσε μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἴχνος τῆς πρὸ τοσούτου χρόνου θρυλουμένης ἐπικουρίας. Ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τούτου, κατ᾽ ἀρχὰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐβουλεύθη ἂν πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἷς καὶ μόνος ἐγνωμάτευσεν ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ εἶναι περιττή, ἀφοῦ πρὶν ἔτι ἐκπλεύσωσι προσεδοκᾶτο ὥρᾳ τῇ ὥρᾳ ἡ πτῶσις τῆς πόλεως, ἀλλ᾽ ἅπαντες οἱ λοιποί, πειθόμενοι εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀπέκρουσαν τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἐπανῆλθον ἐντὸς τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια πόλεως. Δὲν ἐπανῆλθον δὲ ἄνευ κινδύνου. Ὁ εἰς Βεσίκτασι σταθμεύων ὀσμανικὸς στόλος παρετήρησε τὸ ἐπερχόμενον πλοῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα πολλὰ σκάφη ὥρμησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ· ἀλλ᾽ ἔφθασαν βραδέως, διότι τὸ πλοῖον προλαβὸν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἅλυσιν και εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα. Τὰ κατὰ τοὺς χριστιανοὺς λοιπὸν ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀμήχανα· καὶ τοῦτο ἐνῷ ἡ ὁριστικὴ καὶ γενικὴ ἔφοδος ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἀλλ᾽ ὁ σουλτάνος πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν ἔκρινε καλὸν νὰ λάβῃ ἀκριβεστέρας τινὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει συμβαινόντων καὶ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον κηδεστὴν σουλτὰν Ἰσμαὴλ Χάμζαν, υἱὸν τοῦ Ἰσφενδιὰρ χάν, ἐπιτραπέντα νὰ ἀπευθύνῃ τελευταίαν περὶ παραδόσεως ἀπαίτησιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοιοῦτό τι τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Χεϊρουλλάχ. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος, ὁ Δολφῖνος καὶ ὁ Πούσκουλος ἐντελῶς ἀποσιωπῶσι τὸ γεγονός· ὁ δὲ Κριτόβουλος λέγει τὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν γενομένην πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, οὐχὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐφόδου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅπως ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν πρώτων εἶναι τόσον πιθανὸν ὥστε καθὸ μαρτυρούμενον μάλι-

στα ὑπὸ ἑνὸς τῶν αὐτοπτῶν, τοῦ Λεονάρδου τοῦ χίου, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νά το παραδεχθῶμεν. Ναὶ μὲν διαφωνοῦσι μέχρι τινὸς πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ τούτου λέγοντες· ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ ἀποδίδων εἰς τὸν βασιλέα λόγους ἐντελῶς ἀναξίους αὐτοῦ ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἱστορῶν ὅτι ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας ἦλθεν ἵνα προκαλέσῃ πρεσβείαν τοῦ βασιλέως

Δοκίμιον ἀναπαραστάσεως τοῦ μεγάλου τείχους μεταξὺ τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ τῆς δευτέρας Στρατιωτικῆς Πύλης

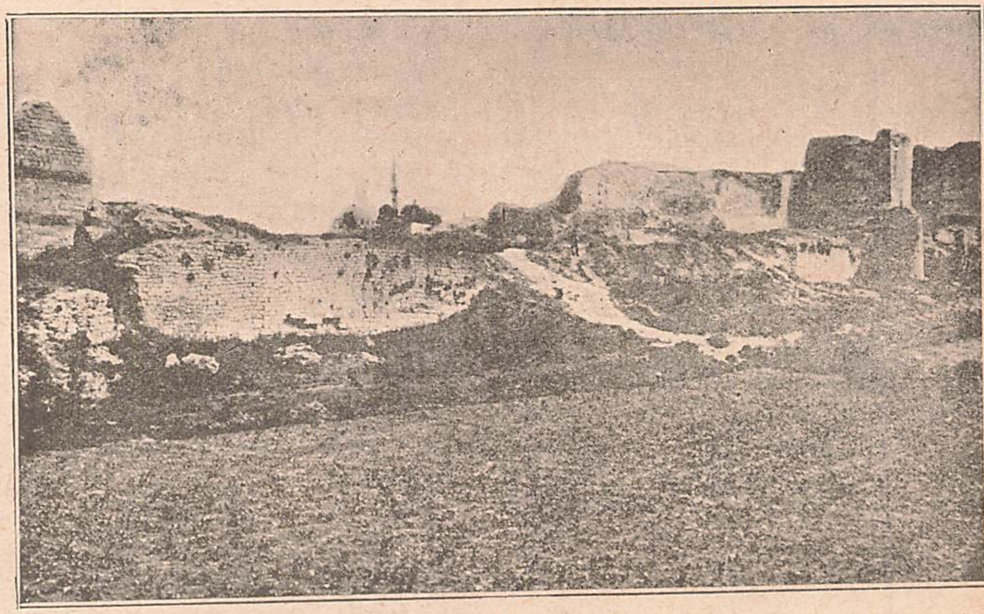
πρὸς τὸν σουλτάνον περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τῷόντι τοιαύτην πρεσβείαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ εἶναι ἥκιστα ἀξιόπιστος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου ὡς πρὸς δὲ τὰ ἑκατέρωθεν ῥηθέντα ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ κατ᾽ οὐσίαν πρὸς τοὺς δύο ἄλλους μάρτυρας, θέλομεν ἐκθέσει τὰ γενόμενα ἑπόμενοι ἰδίως τῇ ἀφηγήσει τοῦ Δούκα, ὅστις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀξιοπιστότερος τῶν ἄλλων. Ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας προσελθὼν τῷ βασιλεῖ εἶπε· «Γίνωσκε ὅτι ἀπηρτίσθησαν τὰ πάντα πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἣν θέλομεν νῦν ἐπιχειρήσει ἀφιέμενοι τὴν ἔκβασιν τῷ Θεῷ. Τί λέγεις; ἐκχωρεῖς ἐκ τῆς πόλεως ἀπερχόμενος ὅπου βούλεσαι μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλείπων τὸν δῆμον ἀζήμιον καὶ παρ᾽ ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀντίστασιν, δι᾽ ἧς σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ θέλετε ἀπολέσει σὺν τῇ ζωῇ τὰ ὑπάρχοντα, οἱ δὲ ἄλλοι κάτοικοι αἰχμαλωτευθέντες θέλουσι διασπαρῇ ἐν πάσῃ τῇ γῇ;» Εἰς ταῦτα ὁ βασιλεὺς λαβὼν καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου ἀπεκρίνατο· «Εἰ μὲν θέλεις νὰ συζήσῃς μεθ᾽ ἡμῶν εἰρηνικῶς, ὅπως ἔζησαν οἱ πατέρες σου, τῷ Θεῷ χάρις· ἐκεῖνοι ὑπε-

λάμβανον καὶ ἐτίμων τοὺς ἐμοὺς γονεῖς ὡς πατέρας, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· ἐν καιροῖς κρισίμοις ἐν αὐτῇ εὕρισκον ἄσυλον, καὶ οὐδεὶς τῶν ὅσοι ἀντέστησαν εἰς ἡμᾶς ἐμακροβίω. Ἔχε δὲ καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἁρπαγέντα ἀδίκως φρούρια καὶ γῆν, ὡς δίκαια, ὅρισε τὸν πληρωτέον σοι ἐτήσιον φόρον ἀνάλογον πρὸς τοὺς πόρους ἡμῶν καὶ ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ. Διότι ποῦ ἠξεύρεις ἂν θαρρῶν ὅτι θέλεις κερδήσει εὑρεθῇς ὅτι ἐζημιώθης; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐκ ἐμόν ἐστιν οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν». Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Δούκα εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιόπιστος ὅσῳ ἐντελῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν μετριόφρονα ἀξιοπρέπειαν μεθ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη δι' ἅπαντος τοῦ βίου πράττων μὲν ἑκάστοτε τὰ δέοντα καὶ δυνατὰ ὑποτασσόμενος δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς τῆς Προνοίας. Ἂν δὲ διὰ τῆς πρεσβείας ταύτης ὁ σουλτάνος ἔμαθε καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν. Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐπληροφορήθη πόσον εὐάριθμοι ἦσαν οἱ ἀμυνόμενοι· τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν δὲν ἐγνώρισεν εἰμὴ μετὰ τὴν ἅλωσιν, διότι πρότερον ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ ἐφρονεῖτο πάντοτε ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως μαχηταὶ ἦσαν πεντηκοντάκις χίλιοι, ἂν ὄχι πλειότεροι, ὡς ἐβεβαίωσαν πολλοὶ Ὀσμανίδαι τὸν Δούκαν βραδύτερον. Καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος ἐχεμυθία ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων ἐγένετο προδότης, ὁσονδήποτε ἄλλως δὲν ἐξετέλεσαν τὰ καθήκοντα, ὁσασδήποτε πικρίας καὶ ἂν ἐπότισαν τον βασιλέα. Οἱ δὲ δυτικοὶ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοί, ὧν πλεῖστοι δὲν ἔπαυσαν σωρεύοντες τοσαύτας λοιδορίας καὶ τοσούτους ἐμπαιγμοὺς κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, δίκαιον ἦτο νὰ μὴ λησμονήσωσι ταύτην τοὐλάχιστον τὴν ἀρετήν, ἐνῷ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν πολλοὶ λεγόμενοι χριστιανοὶ συνετάσσοντο μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, Ἰταλοί, Γερμανοί, Βοημοί, Οὖγγροι, Σέρβοι καὶ ἄλλοι, διδάσκοντες καὶ ὁδηγοῦντες αὐτοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνι.

Ἀλλ' οὔτε ἡ καρτερικὴ αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπάντησις οὔτε ἡ φήμη, ἥτις ἄδηλον πόθεν διεδόθη τότε, ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄφιξις τοῦ ἐνετικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐπιδρομὴ στρατοῦ οὐγγρικοῦ ἴσχυσαν νὰ τροπολογήσωσι τὴν ἄκαμπτον ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου (1). Συγκαλέσας εἰς τελευταῖον συμβούλιον τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπιφανεστέρους στρατηγοὺς ἠρώτησεν αὐτοὺς τί φρονοῦσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς ἠγόρευσεν αὖθις εὐγλώττως ὑπὲρ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας, ἐπισείων μὲν τὸ φάσμα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στρατοῦ προστιθέμενος. δὲ ὅτι ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἐπέκεινα ἑβδομάδας πολιορκοῦντες ἤδη τὰ τείχη διὰ τοσούτου στρατοῦ καὶ τοσούτων μηχανῶν οὐδὲν ἔτι κατώρθωσαν, καὶ ὁσάκις ἐπεχείρησαν ἔφοδον πάντοτε ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς πολλῆς. Ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζαγανὸς πασᾶς ἀπεκρίθη ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἄφιξιν ἐπικουρίας τινός, διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης διχονοοῦσιν ἀδιακόπως πρὸς ἀλλήλους, καὶ πολλὰ μὲν λέγουσι καὶ ἀποφασίζουσιν ὀλίγα δὲ πράττουσι καὶ ἐκτελοῦσιν· ὅτι, καὶ ἂν ποτε ὁμονοήσωσι, μικρὸν διαρκεῖ ἡ συμφωνία αὐτῶν, διότι συλλογίζονται πῶς μᾶλλον νὰ ἐπιβουλεύσωσιν ἀλλήλους ἢ πῶς νὰ συμπράξωσιν

(1) Ἡ φήμη περὶ ἀφίξεως βενετικοῦ στόλου ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀληθοῦς γεγονότος τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα Νικολάου Ε' ἀποστολῆς 30 πλοίων, ἅτινα ὅμως ἐβράδυνον κωλυόμενα ὑπὸ ἐναντίων ἀνέμων, καὶ ὅτε ἀφίκοντο εἰς τὴν Εὔβοιαν ἔμαθον ὅτι ἡ πόλις εἶχεν ἤδη πέσει, ἡ δὲ περὶ ἐπιδρομῆς οὐγγρικοῦ στρατοῦ φήμη ἦν ὅλως ἀνυπόστατος.

ἐπὶ κοινῷ σκοπῷ· ὅτι δ' ἐπὶ τέλους, καὶ ἂν ἔλθῃ τυχὸν ἐπικουρία, τίνα ἀνάγκην ἔχουσιν ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν θέλει συμποσωθῆ οὔτε εἰς τὸ ἥμισυ οὔτε εἰς τὸ τέταρτον πιθανῶς τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς προτέρας ἀποτυχίας ὁ Ζαγανὸς πασᾶς παρετήρησεν ὅτι συνέβησαν, διότι τὰ τείχη δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχρών-

Τὸ μέγα ῥῆγμα τοῦ μεγάλου τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως

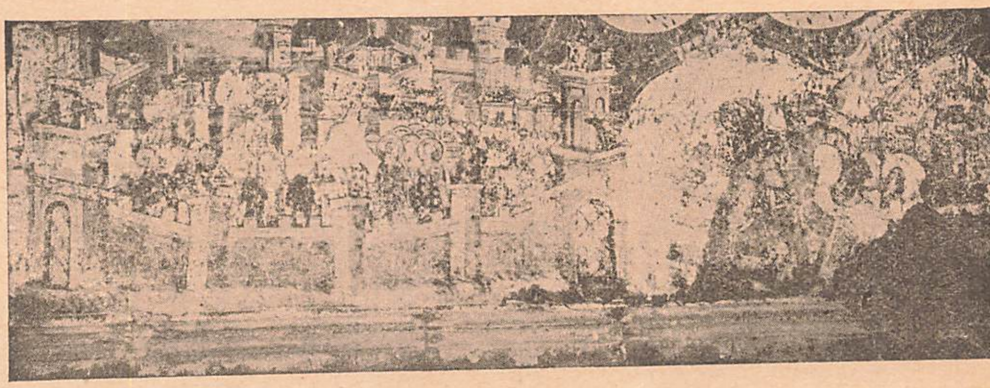
τως καταβληθῆ, ὅτι δέ, ἅμα τούτου γενομένου, ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν γενναιότητα τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ὥστε συμπεραίνων ἐγνωμάτευσεν ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐφόδου, προσειπὼν ὅτι τὸ πολὺ ἠμπορεῖ νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα ταπεινώσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ τείχη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβολικοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀναφερομένη γνώμη αὕτη τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ μαρτυρεῖ ὁπόσον οἱ ὀσμανίδαι στρατηγοὶ ἐσκέπτοντο ὀρθῶς καὶ ἰδίως ὁπόσον ἀκριβῶς ἐγνώριζον τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἠσπάσθησαν οἵ τε ἄλλοι ἡγεμόνες καὶ ὁ γηραιὸς Τουραχάν, τὸν ὁποῖον ὁ Δολφῖνος λέγει ἐνταῦθα Ἕλληνα τὴν καταγωγήν· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, καίτοι μηδόλως σκοπῶν νὰ μεταβάλῃ γνώμην, ἔσπευδε βραδέως καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του δὲν ἐξήνεγκεν ἔτι ὁριστικὴν ἀπόφασιν. Καλέσας δὲ τὸν Ζαγανὸς πασᾶν διέταξεν αὐτὸν νὰ περιέλθῃ τὸν στρατὸν τὴν νύκτα ἵνα πληροφορηθῇ τί φρονεῖ καὶ ἐκεῖνος ἐκτελέσας τὴν διαταγὴν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ στρατοῦ δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «μάχου μετὰ χαρᾶς καὶ ἡ νίκη ἡμετέρα ἐστίν». Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκεσθεὶς ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ πᾶσιν ἰδίᾳ τὴν γνώμην τῶν γενιτσάρων, οἵτινες περιεστοίχιζον τὸ στρατήγιον αὐτοῦ· καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου σώματος ὑπέμνησε δι' ὀλίγων εἰς αὐτοὺς ὅτι, ὁσάκις ἠρώτησεν αὐτοὺς ἂν νομίζουσιν ἁλώσιμον τὴν πόλιν, ἀπεκρίναντο, ναί, ἀρκεῖ τὰ τείχη νὰ καταβληθῶσι. Περιάγων δὲ αὐτοὺς ἔπειτα ἐπηρώτα ἂν ἱκανῶς κατεβλήθη τὸ τεῖχος· καί, λεγόντων αὐτῶν ὅτι πρέπει ἔτι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ καταστραφῇ, κατεστρέφετο. Ἀλλὰ νῦν ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Εἰς ἐκεῖνον ἐξ

αὐτῶν ὅστις πρῶτος ἀναβῇ ἐπὶ τὸ διάφραγμα θέλει δοθῇ ἡ καλλίστη τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὅστις δὲ πάλιν ἀναστρεφόμενος ἐν ταῖς σκηναῖς δὲν ἀπέλθῃ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ τεῖχος, καὶ ἂν ὡς πτηνὸν πετόμενος ἤθελεν ἀποδράσει, δὲν θέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀποφύγῃ τὸν οἴκτιστον παρ' αὐτοῦ θάνατον. Ὑπάγετε λοιπὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, προσέθηκε, κάλλιστον ὄντα καὶ ὀλβιώτατον, διότι καὶ ἀνδράποδα πολύτιμα θέλετε λάβει, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας, καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει. Ταῦτα εἰπόντος τοῦ σουλτάνου ἀνεβόησαν οἱ δεκάρχαι καὶ οἱ λοχαγοὶ παρακαλοῦντες τὸν ἡγεμόνα νὰ διατάξῃ θαρρούντως τὴν ἔφοδον καὶ ἐπαγγελλόμενοι νίκην.

Τότε τελευταῖον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας, ἀπεφήνατο ὁ σουλτάνος τῇ 26 Μαΐου ὅτι ἡ γενικὴ ἔφοδος θέλει γίνει τῇ 29. Τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη ἐπὶ 3 ἡμέρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ διαταχθῶσι μὲν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ αὐξήσωσι δὲ διὰ τῶν πυροβόλων τὰ ῥήγματα. Ἵνα δ' ἐνταῦτῷ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προθυμίαν τῶν μαχητῶν ὑπέσχετο ὁ σουλτάνος τριήμερον τῆς πόλεως λεηλασίαν, παραχωρήσας αὐτοῖς πᾶσαν τὴν κινητὴν λείαν, αἰχμαλώτους τε καὶ θησαυροὺς καὶ μὴ ἐπιφυλάξας ἑαυτῷ εἰμὴ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διέχυσε παρὰ τοῖς πολεμίοις χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἀπέβη προϊούσης τῆς ἡμέρας τόσῳ θορυβωδεστέρα ὅσῳ τὸ χάσμα τοῦ τείχους ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον. Τὸ δὲ ἑσπέρας ἐφωταγωγήθη ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπας ὁ στόλος, ὥστε ἐκ τοῦ πυρίνου κύκλου περιήστραψαν ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν καὶ ὁ Γαλατᾶς καὶ κατηυγάσθη τὸ παρακείμενον μέχρι τῆς Ἀσίας πέλαγος. Τὴν ἐπιοῦσαν νέαι πάλιν ἀπορρῶγες τοῦ τείχους κατέπεσον, καὶ νέα ἐγένετο τὸ ἑσπέρας φωταγωγία, καὶ πάταγος δεινὸς ἀντήχησε, καὶ χιλιάδες δερβισῶν περιφερόμενοι ἁπανταχοῦ ἐκήρυττον ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην ὅστις μὲν ἀποθάνῃ ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ὁλόσωμος ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ θέλει ἀριστήσει, καὶ μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ὡραίων καὶ παρθένων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἄνθεσι θέλει ἀναπαυθῇ, καὶ ἐν λουτροῖς ὡραιοτάτοις θέλει λουσθῇ, ἔχων πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ ἐκ Θεοῦ· ὅστις δὲ ἐπιζήσῃ ἕξει μισθὸν τοὺς πλουσίους τῆς πόλεως θησαυρούς. Τῇ δὲ 28 ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ διαλαληθῇ ἐν ἤχοις σαλπίγγων καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον ὅτι ἕκαστος ὀφείλει ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν καὶ νὰ παρασκευασθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἥτις θέλει ἀνυπερθέτως τελεσθῇ τὴν ἑπομένην πρωίαν. Ἔπειτα δὲ ἔδραμε μετὰ τῆς ἐφίππου αὐτοῦ σωματοφυλακῆς ἐκ 10 χιλ. ἀνδρῶν συγκειμένης εἰς Βεσίκτασι, ὅπου ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον διέταξε νὰ καταλάβῃ οὗτος ἐπὶ τῆς ἐφόδου ἅπασαν τὴν ἔξω παραλίαν, παρατασσόμενος παρά τε τὴν ἅλυσιν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Προποντίδος τεῖχος μέχρι τοῦ Βλάγκα Μποστανί. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὸ στρατήγιον ἐπέσπευσε τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν, ἑτοιμάσας πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τὰς δισχιλίας τειχομαχικὰς κλίμακας, αἵτινες διενεμήθησαν εἰς ὅλον τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Ὁ βομβολισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 4 μ. μ., ὅτε ἐκόπασεν. Ἀλλὰ δι' ὅλης ταύτης τῆς ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν ἀλαλάζοντα τὰ τύμπανα καὶ τὸ ἑσπέρας ἐγένετο τρίτη καὶ τελευταία φωταψία, λαμπροτέρα τῶν προηγουμένων, καὶ βοὴ φοβερά, μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἔσβυσαν τὰ πυρὰ καὶ κατεσίγασεν ὁ θόρυβος ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐπ' ὀλίγον. Διότι οἱ αὐτόπται μάρτυρες Φραντζῆς καὶ Βάρβαρος οὐδεμίαν ἐπιτρέπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἔφοδος ἤρξατο τρεῖς περίπου ὥρας πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ἡ τῆς 29 ἡμέρα. Τὸ δὲ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι περὶ δείλην τῆς προτεραίας ἐγένετο, εἶναι μία τῶν πολλῶν ἀκριτομυθιῶν ὧν βρίθει ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Δούκας περιέπεσεν

εἰς τὸ αὐτὸ λάθος, ἀλλ᾽ ὁ Δούκας εἶναι τοὐλάχιστον ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀκριβέστατος, ἐνῷ θαρρούντως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ τοῦ Κριτοβούλου ἀφήγησις εἶναι μᾶλλον γύμνασμα ῥητορικὸν ἥκιστα περὶ τῆς ἀληθείας κηδόμενον ἢ ἔργον ἄξιον ὁπωσοῦν τοῦ τῆς ἱστορίας ὀνόματος.

Τοιουτοτρόπως διῆλθον αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἡμέραι ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ. Ἀλλοία δὲ παντάπασιν ὑπῆρξεν ἡ ὄψις τῆς πόλεως ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι. Ὁ μέγας

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λιτανεία ἐν τῇ πόλει
(Μία τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐν Οὐμὸρ τῆς Βουκοβίνης μονῆς)

βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς ἔσπευσε νὰ διαμηνύσῃ τῷ βασιλεῖ τὰ ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀποφασισθέντα καὶ «παρήνει αὐτὸν μὴ φοβεῖσθαι, διότι ἐν τοῖς πολέμοις ἄδηλός ἐστιν ἡ τύχη πολλάκις». Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ μηνύματος τούτου εὔκολον ἦτο εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ νοήσωσιν ἐκ τῶν φωταψιῶν, τῶν κραυγῶν καὶ τῶν κινήσεων τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων ὅτι ἐπλησίαζεν ἡ κρίσιμος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν πολὺς ὄχλος κατελήφθη ὑπὸ φόβου οἱ δὲ εὐάριθμοι ἀλλὰ λογάδες μαχηταὶ ἐδιπλασίασαν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον. Πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλήθους καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἵνα ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ μοναχοί, συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ τοσάκις θαυματουργήσασαν εἰκόνα τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην ***Ὁδηγήτριαν*** (1), περιέλθωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἱκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα γίνῃ ἵλεως τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πολιούχου ἐκείνης, δι᾽ ἧς ἀπὸ τοσούτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα κινδύνων· καὶ παρηκολούθησε τὴν λιτανείαν ταύτην λαὸς ἀναρίθμητος, μάλιστα δὲ γυναῖκες καὶ παῖδες κράζοντες μετὰ δακρύων τὸ «Κύριε ἐλέησον». Πρὸ πάντων ὅμως τῇ 25 ἐφρόντισεν ὁ βασιλεὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ὀλεθρίως αὐξάνοντα ῥήγματα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐσωρεύοντο εἰς τὰ τείχη σάκκοι μεστοὶ ἐρίων ἢ ἐπεφορεῖτο ὕλη παντοία, λίθοι καὶ ξύλα καὶ φάκελοι χόρτων παντοδαπῶν μετὰ πηλοῦ μεμιγμένων, καὶ ἔμπροσθεν ἐπετί-

(1) Ἡ εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας ἡ ἱστορηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Λουκᾶ τοῦ ἱερωτάτου (οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ὡς φαίνεται) ἦν τεθειμένη ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πάλαι Βυζαντίου ἵστατο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἐκβασίας (τῆς προστατευούσης τοὺς ἐκπλέοντας τοῦ πορθμοῦ). Ὁδηγητρίας εἰκόνες ὑπάρχουσι σήμερον ὡς εἴρηται ἤδη ἐν ἁπάσαις ταῖς ἑλληναλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας.

θεντο δέρρεις καὶ διφθέραι, προκαλύμματα κατὰ τοῦ πυρός. Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ πυροβόλα τινά, ἵνα δι' αὐτῶν ἐνισχύσῃ τὴν μᾶλλον παντὸς ἄλλου σημείου κινδυνεύουσαν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ. Δυστυχῶς ὁ μέγας δοῦξ, ὅστις δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἐντίμως ἀγωνιζόμενος, δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐνταῦτῷ δυσφορῶν κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅθεν ἀπεποιήθη τὰ ζητούμενα πυροβόλα, ἀξιῶν ὅτι εἶναι καὶ εἰς αὐτὸν ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει εὐλόγως ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον ἀπαραίτητα εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, συνέβη μεταξὺ αὐτῶν διένεξις δεινὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τοσαύτας ἀμοιβαίας ὕβρεις ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ δριμὺς Ἰουστινιανὸς «Προδότα, ἀνέκραξε· δὲν ἠξεύρω τί μὲ ἐμποδίζει νὰ σὲ σφάξω τώρα ἀμέσως διὰ τοῦ ξίφους τούτου» (O traditor, λέγει ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος, et che me tien che adesso non te scanna cum questo pugnal). Τότε παρενέβη ὁ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ συνήθους μειλιχίου τρόπου κατηύνασε τὴν ἔριν, πείσας ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν ἐκείνων νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐπιτραπέντα αὐτῷ τόπον καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λαμπρὸς μάλιστα ἀπεδείχθη κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἰουστινιανός, τὰ πάντα ἐπισκοπῶν καὶ ἐν πᾶσι προκινδυνεύων, καὶ σωτὴρ καὶ λυτρωτὴς παρὰ πάντων φημιζόμενος, αὐτὸς δὲ ὁ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀπεπειράθη νά τον δελεάσῃ δι' ἀμοιβῶν ἐξαιρέτων, ὡς βεβαιοῦσιν ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος· ἀλλὰ μάτην. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣν ἄλλως τε ἅπαντες οἱ ἀμυνόμενοι ἐπεδείξαντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον· διότι τὴν ἐπιοῦσαν λ. χ. τὰ ρήγματα συνέβαινον τοσοῦτον πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα ὥστε, μόλις διωρθοῦτο ἕν, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἢ πάλιν εἰς χάσμα μετεβάλλετο ἢ ἕτερον διηνοίγετο. Τὸ δὲ ἔργον ἀπέβαινε τόσῳ δυσχερέστερον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀστῶν, μηδὲ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ λησμονοῦντες τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν ἐπείθοντο νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην καὶ ἐργασίαν πρὶν ἢ πληρωθῶσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἐνῷ λοιπὸν ἔξω τοῦ τείχους μία ἐπεκράτει θέλησις καὶ πειθαρχία αὐστηρά, καὶ εὐθυμία ἐπὶ τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, καὶ δαψίλεια πάντων τῶν χρησίμων, ἀνθρώπων, χρημάτων, τροφῶν, ὑλικοῦ, ἐντὸς τοῦ τείχους ταῦτα μὲν πάντα ἦσαν μεμετρημένα, ἀθυμία δὲ κατεῖχε τὰς ψυχὰς καὶ διχόνοια δὲν ἔπαυεν ὑφισταμένη μεταξὺ ἰθαγενῶν καὶ ξένων, μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Γενουαίων, μεταξὺ μαχομένων καὶ μὴ μαχομένων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτυγχάνῃ δι' ἱκεσιῶν τὴν ὑπακοὴν ἣν ὁ Μωάμεθ Β′ ἐπέβαλλεν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ χρυσοῦ ροπάλου ὅπερ εἶχε συνήθως ἀνὰ χεῖρας καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν αὐτῷ ἵνα παίζῃ ἅμα καὶ τιμωρῇ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὁ βασιλεὺς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν μαχηταὶ ἐγκατέλιπον τὰς τάξεις. Τῇ 28 ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεθεώρησαν αὖθις ἅπαντα τὰ τείχη καὶ συμπληρώσαντες κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ ἐλλείποντα ἔδωκαν τὰς περὶ ἀμύνης τελευταίας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Περὶ δὲ τὴν 4. μ. μ. ὥραν, ὅτε διεκόπη ὁ τῶν πολεμίων πυροβολισμός, ἀπῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς ἐκπληρώσῃ δὲ τὰ καθήκοντα ὡς χριστιανός. Συναγαγὼν πάντας τοὺς ἐν τέλει στρατιωτικούς τε καὶ πολιτικοὺς καὶ ἔχων ἐνώπιον μὲν αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας, ἐκ δεξιῶν δὲ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἐξ ἀριστερῶν τοὺς Γενουαίους ἐλάλησε πρῶτον πρὸς τοὺς πρώτους. Ὑπέμνησεν ὅτι μάχονται ὑπὲρ τεσσάρων τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ Κυρίου, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Λοιπόν, ἀδελφοί, προσέθηκεν, ἂν ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγωνισθῶμεν μέχρι θανάτου, πολλῷ μᾶλλον ὑπὲρ πάντων ὁμοῦ. Ὡμολόγησεν ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας ἀλλὰ δὲν ἀπήλπισεν αὐτοὺς καὶ ἐξηγήσας τοὺς λόγους

δι' οὓς ὑπελάμβανε τὴν νίκην πιθανήν, προέτρεψε τοὺς στρατιώτας νὰ ἐπιτύχωσιν αὐτὴν πολεμοῦντες ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγών, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἀπεκάλεσε βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Στραφεὶς δὲ τότε ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς ἐν δεξιᾷ Ἐνετοὺς ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐν ἀριστερᾷ ἐπῄνεσε τὴν ἀνδρείαν ἣν ἑκάτεροι ἐπεδείξαντο εἰς μυρίας πρὸς τοὺς Ἀγαρηνοὺς συμπλοκὰς καὶ προέτρεψεν ἀμφοτέρους ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἀγωνισθῶσιν αὖθις ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὡς ὁμόπιστοι καὶ ἀδελφοί. Μεθ' ὃ ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς πάντας, καιρὸς δὲν εἶναι, ἀνεφώνησε, νὰ εἴπω πλείονα πρὸς ὑμᾶς· εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀνατίθημι τὸ τεταπεινωμένον ἡμῶν σκῆπτρον, ἵνα διασώσετε αὐτό. Τοῦτο μόνον προσέτι παρακαλῶ καὶ δέομαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης· τηρήσατε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δημάρχους, τοὺς ἑκατοντάρχας, διότι, ἐὰν οὕτω πράξετε, ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ λυτρωθῶμεν τοῦ παρόντος κινδύνου· εἰς δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ πέσωσιν ἐν οὐρανοῖς μὲν ἀπόκειται ἀδαμάντινος στέφανος, ἐν τῷ κόσμῳ δὲ τούτῳ μνήμη αἰώνιος. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ περιεστῶτες ἀνεβόησαν «ἀποθάνωμεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος». Τότε ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναόν, ὃν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ, καὶ προσευξάμενος μετέλαβε τῶν ἀχράντων καὶ θείων μυστηρίων. Ἔπειτα ὑπῆγε νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὰ ἀνάκτορα, ἐν οἷς τοσοῦτοι ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐτελέσθησαν θρίαμβοι, νῦν δὲ συνέβη σκηνὴ ὄντως κατανυκτική. Ὁ βασιλεὺς σταθεὶς ὀλίγον ᾐτήσατο συγχώρησιν παρὰ πάντων τῶν γηραιῶν αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν, δακρυρροῶν παρὰ δακρυρροούντων. Καὶ ἀπὸ ξύλου ἢ ἐκ πέτρας ἐὰν ἦτο ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φραντζῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θρηνήσῃ. Τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀπῆλθον ἅπαντες εἰς τὴν ὡρισμένην τάξιν, ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρόν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἐν συνοδίᾳ τοῦ πιστοῦ Φραντζῆ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιθεωρήσῃ πάλιν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους, ἵνα πεισθῇ ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὅσον οἷόν τε καλῶς καὶ ὅτι οἱ φύλακες γρηγοροῦσιν.

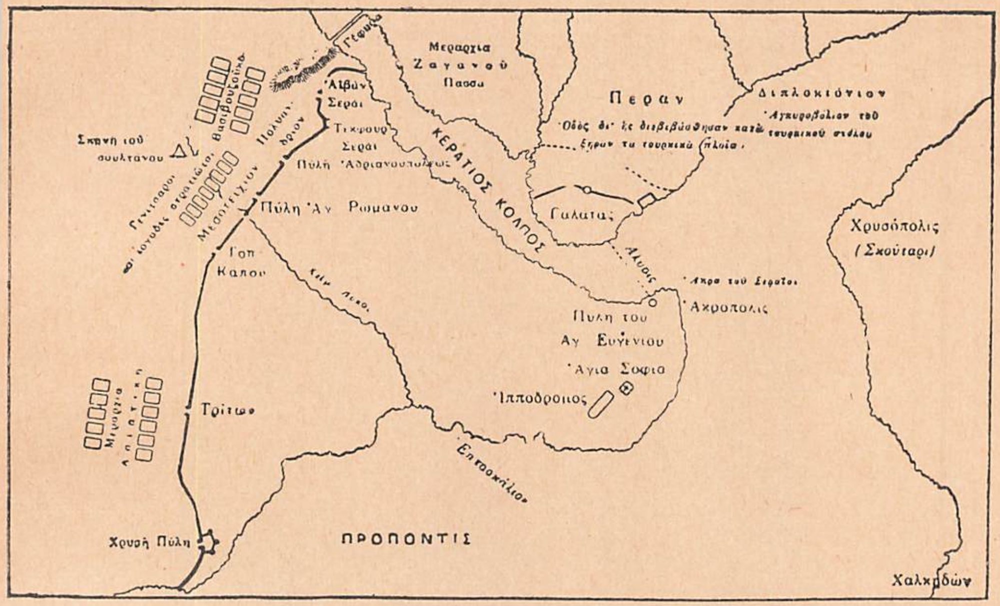

Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ θάνατος
(Εἰκὼν τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐνετίας κώδικος Γεωργίου Κλοντζᾶ)

Μόλις ὅμως ἔφθασαν εἰς τοὺς Καλιγαρίους, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γράντ, καὶ ἤρχισαν νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς τό τε ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ὁ ὀσμανικὸς στόλος, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν ἐξερράγη διὰ μιᾶς ἡ ἔφοδος ἄνευ σημείου τινός, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐγίνετο. Ἡ ἔφοδος ἐφάνη ἐνεργουμένη καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς τοῦ τριγώνου τῆς πόλεως πλευράς· καὶ τοῦτο ἵνα περισπάσῃ ἁπανταχόθεν τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων. Πράγματι ὅμως διηυθύνθη ἰδίως κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν. Ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι παρετάχθη μὲν κατὰ τὰ προδιατεταγμένα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου καὶ τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπειλῶν μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενος. Ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἡ ἔφοδος περιωρίσθη εἰς τὸ βορειότε-

ρον τοῦ τριγώνου τμῆμα, περὶ τὸ καλούμενον Κυνήγιον. Τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους, καὶ ἰδίως τὸ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου μέχρι τῆς ἁλώσεως ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπρόσβλητον ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὸ χριστιανικῶν πλοίων, πρὸς ἃ ἡ ἐν τῷ λιμένι διαβιβασθεῖσα ὀσμανικὴ μοῖρα οὐδέποτε, καί, καθ' ὅλας τὰς εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν, οὐδὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀγωνισθῇ. Ὁ Ζαγανὸς πασᾶς ἐπιθεὶς τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γεφύρας ἥτις κατεσκευάσθη μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ Κυνηγίου, καὶ πυκνώσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυροβόλων τούτων τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν ἐπετέθη ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ βορειοτέρου μόνον τούτου τμήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως γενναίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ. Ἡ δὲ ἀληθὴς ἔφοδος ἐγένετο, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τὰ χερσαῖα τείχη καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἰδίως ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τοῦ Ἑβδόμου καὶ κυριώτατα κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ. Κατέναντι τοῦ κρισίμου τούτου σημείου παρέταξεν ὁ σουλτάνος ἀλλεπάλληλα τρία σώματα, ὧν τὸ μὲν συνέκειτο ἐκ νεοσυλλέκτων καὶ ἄλλων ἥκιστα χρησίμων ἀνδρῶν, τὸ δεύτερον ἐξ ἀτάκτων, τὸ δὲ τρίτον, ἐν ᾧ ἐτάσσετο καὶ αὐτός, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν γενιτσάρων καὶ τῆς ἄλλης κρατίστης στρατιᾶς. Καὶ ἐξέπεμψε κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον τῶν σωμάτων τούτων ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ συρφετοῦ ἐκείνου. Τί συνήντησαν ἔμπρός των οὗτοι δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἀκριβῶς. Ἡ τάφρος εἶχε βεβαίως, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, πληρωθῆ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας, διότι μανθάνομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπετέθησαν κλίμακες ἐπὶ τὰ τείχη, ὁ δὲ Δούκας λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῆ πρὸ ὀλίγου νὰ κατασκευάσῃ ἄλλην τάφρον. Ἀλλὰ ποῦ; Βεβαίως ὄχι μεταξὺ τοῦ ἔξω τείχους καὶ τῆς παλαιᾶς τάφρου, διότι ἐκεῖ οἱ ἐργάται ἤθελον εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς τῶν πολεμίων βολάς. Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς πιθανότητας ἡ νέα τάφρος ὠρύχθη εἰς τὰ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἔξω τείχους παραχθέντα χάσματα, ὅπου οἱ ὀρύσσοντες διὰ τῆς προστασίας τῶν σῳζομένων ἔτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν τμημάτων καὶ πύργων τοῦ τείχους τούτου καὶ προσέτι τοῦ ἀκεραίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσωτέρου τείχους, ἠδύναντο μέχρι τινὸς νὰ ἐργασθῶσιν. Ὅτι δὲ τὸ ἔξω τεῖχος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατεδαφισθῆ, ἀλλ' ἵστατο κατὰ μέγα μέρος ὄρθιον, διορθωθὲν εἰς τὰ καταπεσόντα ἄκρα διὰ σταυρωμάτων μεγάλων δοκῶν, καὶ φακέλων κλημάτων καὶ ἄλλων ὑλῶν, καὶ ἀμφορέων μεστῶν γῆς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐφ' ἱκανὰς ὥρας ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ 3 000 ἀνδρῶν ἐμάχοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν περιβόλῳ, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἐὰν τὸ ἔξω τεῖχος εἶχεν ἐντελῶς ἐκλείπει. Καθ' ὅσον λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τῶν σῳζομένων ἀτελῶν καὶ ἀσαφῶν εἰδήσεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων περὶ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο ἡ ἔφοδος, οἱ κατὰ πρῶτον ἐφορμήσαντες, ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν πόρρωθεν ὑπὸ τῶν πετροβόλων, τῶν τουφάκων, τῶν βελῶν, τῶν σφενδονῶν καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἐπλησίασαν· καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν τάφρον εὐχερῶς διεπέρασαν, προσέκοψαν δὲ εἰς τὸ ἔξω τεῖχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠγωνίσθησαν νὰ προσαρτήσωσι τὰς κλίμακας. Ἀλλ' αἱ κλίμακες κατεκρημνίσθησαν· οἱ δ' ἐπιτεθέντες, ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν καὶ ἐγγύθεν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν μαχητῶν, ὅπως πρότερον πόρρωθεν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ τραπῶσι· φεύγοντες ὅμως συνήντησαν τὸ δεύτερον ἐπιθετικὸν σῶμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου παρεσύρθησαν πάλιν τὰ λείψανα αὐτῶν πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἐν τούτοις ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν πόλιν οἱ κώδωνες οἱ ἀναγγέλλοντες τὸν κίνδυνον· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν κατοίκων συνέρρευσαν εἰς τοὺς ναοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἔδραμον εἰς τὰ τείχη κομίζοντες μέχρι τῶν ἐπάλξεων λίθους οὓς ἐσφενδόνιζον ἐκεῖθεν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἡ δευτέρα ἔφοδος δὲν ἀπέβη εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης,

όσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ παρεισπεσόντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς φυγάδες οὐ μικρὰν ἐνέβαλον
ἰς τοὺς ἐπερχομένους σύγχυσιν. Οἱ ἄτακτοι, ὅσῳ ρωμαλεώτεροι, ὅσῳ μᾶλλον ἠσκημένοι,
σῳ πεισματωδέστεροι καὶ ἂν ἐδείχθησαν τοῦ προεπιτεθέντος ὄχλου, θερισθέντες ὅμως
αθὼς καὶ ἐκεῖνοι πόρρωθεν καὶ ἐγγύθεν καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ ἔξω τείχους κατακρη-

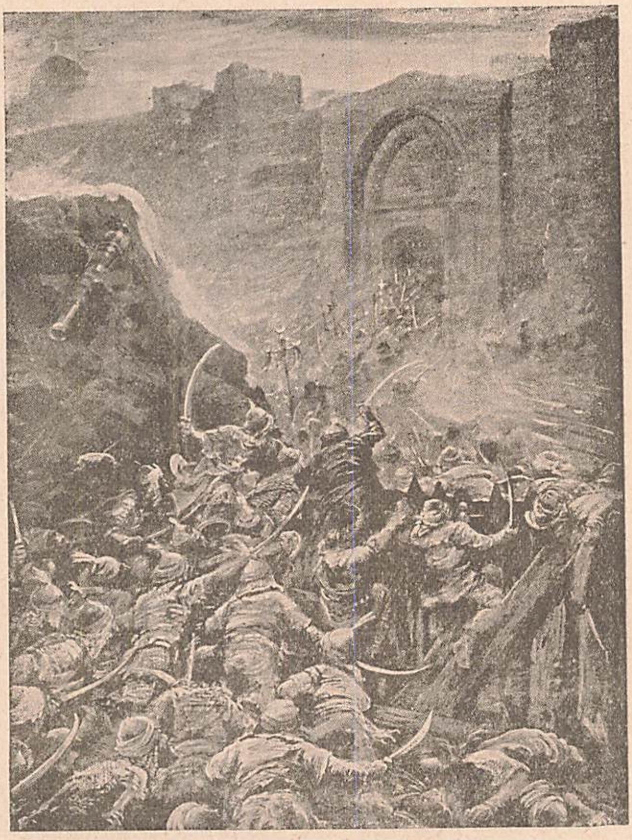

Θέσις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς πολιορκίας

νιζόμενοι, ἔκλινον ὡσαύτως, εἰ καὶ μετὰ μακρότερόν τινα ἀγῶνα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν
ιύτην τροπὴν οὐ μικρὸν συνετέλεσεν, ὡς φαίνεται, καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀγανα-
:ήσας διότι τὰ τείχη τοσοῦτον ἔτι ἰσχυρῶς ἀντετάσσοντο, διέταξε τὸ πυροβολικὸν νὰ ἐκ-
φενδονίσῃ αὖθις ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐφόδου τὰς σφαίρας αὐτοῦ, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγος ἐγένετο
όνος καὶ παρὰ τοῖς ἐπιτιθεμένοις. Τότε ἐφώρμησεν αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν γενι-
ιάρων καὶ τῶν ἄλλων λογάδων τοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. «Δὲν ἦσαν πλέον ἄνθρωποι αὐ-
οὶ ἀλλὰ λέοντες», ἀνακράζει ὁ Βάρβαρος. Ἀλλ᾽ ὅσῳ κεκμηκότες καὶ ἂν διετέλουν ἐκ
οῦ παρατεινομένου ἀγῶνος οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι ὑπέστησαν ἀπτοήτως πάλιν τὴν
ρίτην ταύτην καὶ φοβερωτάτην καταιγίδα. Ὁ φόνος περὶ τὰ τείχη ἐγένετο τοσοῦτος
στε ὁ αὐτόπτης ἐκεῖνος μάρτυς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι 20, 40, 80 καμήλων φορτία
θελον εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα παραμερίσωσι τοὺς νεκρούς. Οἱ τζαουσάδες ἢ ραβδοῦχοι
ῆς αὐλῆς δὲν ἔπαυον διὰ τῶν σιδηρῶν αὐτῶν ράβδων καὶ διὰ βουνεύρων ἐξωθοῦντες
ρὸς τὰ πρόσω τοὺς κλίνοντας τὰ νῶτα, καὶ ὁ σουλτάνος αὐτός, ὅστις παρηκολούθει
γγύθεν τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἐλαύνων τὰ τάγματα πρὸς τὰ τείχη καὶ ὁτὲ μὲν θωπεύων
τὲ δὲ ἀπειλῶν δὲν ἐδίσταζεν, ὡς λέγουσιν, ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἀπειλὰς
ς ἔργον διὰ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ροπάλου. Οἱ ἀντίπαλοι οὐ μόνον διὰ τῶν κλιμάκων ἀνέ-
κινον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ τεί-
ους· δεινὸς δὲ ἐντεῦθεν περί τε τὰς ἀνόδους καὶ εἰς τὰς εἰσόδους διεξήγετο ἐκ τοῦ συστά-
ην ἀγὼν μεταξὺ ξιφῶν ἐσπασμένων καὶ βοῆς φοβερᾶς, καὶ φόνος πολὺς ἐγένετο ἑκατέ-
ωθεν, ὥστε οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπαυδήσαντες εἶχον ἀρχί-
ει νὰ κλίνωσιν, ὅτε ὁ Νικηφόρος Παλαιολόγος καὶ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς ἐπι-

δραμόντες μετὰ τῆς ἐπιφυλακῆς, ἔτρεψαν τοὺς πολεμίους, καὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ κλιμα-
κων κακῶς ἀπεκρήμνισαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει ἡ 29 καὶ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανο-
ἡ ἀετοφόρος τοῦ κράτους σημαία, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραζεν ἀγαλλόμενος· «Συστρατιῶτ-

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως
(Εἰκὼν Ἀμβ. Ντώντλευ)

καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστιν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὁ ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ», ὅτε ἔτι λέγοντος αὐτ-
ταῦτα αἴφνης ἐτραυματίσθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς διὰ βέλους, κατ᾽ ἄλλους μὲν
τὸν βραχίονα, κατ᾽ ἄλλους δὲ εἰς τὸν πόδα, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον εἰς τὸ στέρνον,
ἀπῆλθεν ἵνα δέσῃ τὴν πληγήν. Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐξηνέχθη-
κρίσεις ἄδικοι ἐπὶ 400 ἤδη καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Τὰ πάθη τῶν Ἐνετῶν κατὰ τῶν Γενουα-
καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ξένων ὠφελούμενα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ συμμα-
σαντα παρέστησαν τὸν πρωταγωνιστὴν ἐκεῖνον τοῦ προκειμένου μεγάλου δράματος
καταλιπόντα τὴν τάξιν ἄνευ ἀνάγκης, ὡς ἄνανδρον, ὡς προδότην, ὡς παραίτιον
ἁλώσεως, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν συγχρόνων διαστροφὴ τῆς ἀληθείας, διαιωνισθεῖσα μέχρι
σήμερον, παρέπεισε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν τοι-
την ἀδικίαν. Ὁ Βάρβαρος, ὅστις οὐδὲ μνημονεύει τῆς πληγῆς αὐτοῦ, λέγει, ὅτι λιπο-
κτήσας καὶ διαδοὺς τὴν ψευδῆ εἴδησιν τῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιδρο-

δωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἅλωσιν· καὶ αὐτὸς ὁ Δολφῖνος, εἰ καὶ μετριώτερον ἀποφαινόμε-
ος, βεβαιοῖ ὅτι ἡ πληγὴ δὲν ἦτο θανάσιμος, ὀνομάζει τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ φυγὴν καὶ
ξιοῖ ὅτι ἔδειξε τὴν στιγμὴν ταύτην δειλίαν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς προτέρας γενναιότητος.
Γοιαῦτά τινα ἱστορεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς, παρενείρων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πληγὴ αὕτη
ἦτο «ὀλίγον τι»· κατὰ δὲ τὸν σχολαστικὸν ὁπωσοῦν Χαλκοκονδύλην ὁ Ἰουστινιανός,
νῷ ἀπήρχετο διὰ τῆς πόλεως εἰς Γαλατᾶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος βασιλέως
ἴ ποι πορεύοιτο, ἀπεκρίθη· «ὡς ταύτῃ Θεὸς ὑφηγεῖται τοῖς Τούρκοις». Μόνον ὁ Δού-
ιας, τοῦ ὁποίου γνωσταὶ εἶναι αἱ πρὸς τοὺς Γενουαίους συμπάθειαι, ἀποφαίνεται ὅτι
Ἰουστινιανὸς «οὐκ ἠδύνατο ὑπὸ τῆς πληγῆς ἠρεμεῖν» καὶ ὅτι προτρέψας τὸν βασιλέα
ὰ ἐξακολουθήσῃ θαρρούντως ἀνθιστάμενος, ὑπέσχετο νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἅμα περι-
τοιηθεὶς ὀλίγον τὸ τραῦμα αὐτοῦ· διότι δὲν τολμῶμεν σχεδὸν νὰ παραθέσωμεν τὴν
ιαρτυρίαν τοῦ Κριτοβούλου καθ' ὃν ἡ πληγὴ ἐγένετο **καιρία**, ὁ δὲ τραυματισθεὶς **ἔπεσε
ιαὶ ἀπεκομίσθη εἰς τὴν ἰδίαν σκηνὴν κακῶς ἔχων**. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι
ἡ πληγὴ ὑπῆρξεν, ἂν ὄχι ἄλλο, σπουδαία, διότι μετά τινας ἡμέρας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθα-
εν ἐξ αὐτῆς εἰς Χίον, ὅπου ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ἅμα γενομένης τῆς ἁλώσεως·
ιαὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ τορνεύῃ φράσεις κατὰ Χαλκο-
ιονδύλην. Ὁ Φραντζῆς, ὅστις πικρότατα κατέκρινεν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην,
ταρατηρεῖ ὅμως ὅτι πολλὰ εἰπόντος τοῦ βασιλέως **οὐδὲν ἀπεκρίνατο**. Πῶς δὲ νὰ
τιστεύσωμεν ὅτι διέδωκε τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερομένην εἴδησιν περὶ τῆς εἰσβο-
ῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν, ἐνῷ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτραυματίσθη, οἱ πολέμιοι ὄχι
ιόνον δὲν εἶχον ἔτι εἰσβάλει εἰς τὴν πόλιν ἀλλ' εἶχον ἀπ' ἐναντίας λαμπρῶς ἀποκρου-
σθῆ; Ἵνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τοιοῦτο ψεῦδος, ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος
ὅστις ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἔπραξεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ
ιαὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ σωτηρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὃν εἰς μάτην ἠγωνίσθη ὁ Μωά-
ιεθ Β' νὰ δελεάσῃ μετεβλήθη αἴφνης καὶ χωρὶς λόγον εἰς αἴσχιστον προδότην. Ἴσως
τὸ πολὺ ἠδύνατο, καίτοι ὑπὸ τῆς πληγῆς αὐτοῦ βασανιζόμενος, νὰ ἐγκαρτερήσῃ εἰς τὴν
τάξιν αὐτοῦ, ἵνα μετὰ μίαν ἢ μετὰ δύο ὥρας συναποθάνῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντί-
νου· ἴσως· ἀλλὰ μεταξὺ θυσίας ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ δειλίας ἢ προδοσίας τὸ χάσμα εἶναι
ιέγα. Καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπήγαγε τὴν
ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐπροξένησε μὲν ἀκαριαίαν ἀθυμίαν καὶ σύγχυσιν παρὰ τοῖς
ἡμετέροις, ἡ ἅλωσις ὅμως συνέβη ἐξ ἄλλης ὅλως διόλου αἰτίας. Οἱ Ὀσμανίδαι, νοήσαντες
τὴν ταραχὴν τῆς φρουρᾶς, ἐπανέλαβον πεισματωδέστερον τὴν ἔφοδον. Εἷς τῶν γενιτσά-
ρων ὀνόματι Χασάν, ἀνὴρ γιγαντώδης, κρατῶν ὑπὲρ κεφαλῆς τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν
θυρεὸν καὶ σπασάμενος τῇ δεξιᾷ τὸ ξίφος ὥρμησεν ἐπὶ τὸ τεῖχος· εἵποντο δὲ αὐτῷ ἕτεροι
περὶ τοὺς 30. Καὶ 18 μὲν ἀπεκρημνίσθησαν ἀμέσως· ὁ δὲ Χασὰν κατώρθωσε νὰ ἀναβῇ
ιαὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπῆλθον πολλοὶ ἄλλοι, ὥστε φονικὴ ἐγένετο αὖθις ἐπὶ τῶν τειχῶν
συμπλοκή, ἀλλὰ καταβληθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ Χασὰν καὶ πολλῶν πεσόντων ἠναγκάσθη-
σαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Ὅθεν ἡ ἔφοδος ἡ γενομένη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ ἀπεκρούσθη ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι.

[«Τὰ περὶ τῆς ἁλώσεως ἐνταῦθα ἀτελῶς πως καὶ ἀσαφῶς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς
»χρονογράφους Δούκαν, Φραντζῆν, καὶ Χαλκοκονδύλην ἐκτιθέμενα ἀνάγκη νὰ συμπληρω-
»θῶσι διὰ τῶν ὅσα ἡμεῖς ἐξεθέσαμεν περὶ τοῦ γεγονότος ἐν τῇ ἔναγχος ἐκδοθείσῃ ἱστορικῇ
»πραγματείᾳ ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας
Γεωργίου Α' (σελ. 29 κἑξ) »·

»Ἐκ τῶν συγχρόνων τῇ ἁλώσει ἑλλήνων χρονογράφων ὁ σπουδαιότατος καὶ

»ἐμβριθέστατος, ἐν πολλοῖς δὲ ἀξιοπιστότατος, εἶναι ὁ ἐξ Ἴμβρου λογιώτατος καὶ ἐπι
»σημότατος ἀνὴρ Κριτόβουλος, μὴ ὢν μὲν παρὼν ἐν τῇ πολιορκίᾳ καὶ αὐτόπτης πολλῶ
»ἐκ τῶν συμβάντων, ὡς ὁ ἐκ Μονεμβασίας Γεώργ. Φραντσῆς ἢ Σφραντζῆς (ὁ πρωτοβε
»στιάριος ἤτοι ὑπουργὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου), ἀλλὰ μικρὸν μετ
»τὴν ἅλωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλθὼν καὶ γραμματεὺς τοῦ σουλτάνου γενόμενος κα
»πολλοῖς τῶν αὐτοπτῶν Ἑλλήνων τε καὶ Ὀθωμανῶν συγγενόμενος καὶ ἐξ ἐπισήμων πη
»γῶν δυνάμενος νὰ συγγράψῃ. Τὴν σοβαρότητα, ἐμβρίθειαν καὶ ἀμεροληψίαν τοῦ ἱστοριο
»γράφου τούτου μαρτυροῦσιν αὐτὰ τὰ περὶ πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς πόλεως ὑπ' αὐτοῦ
»γραφέντα, ὧν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξ ἐφόδου
»ἅλωσιν γενόμενα, ἅτινα καὶ θὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν ἡμῶν ἐν τῇ περαι
»τέρω ἀφηγήσει τῶν τυχῶν τῆς τε ἁλούσης πόλεως καὶ τοῦ πολιτικῶς διαλυθέντος ἑλλη
»νικοῦ γένους.

»Κατὰ τὸν Κριτόβουλον, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς χρονογράφους
»ἕλληνάς τε καὶ λατίνους, τῆς ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως ἡ πρώτη ἀρχὴ ἦν ἡ παράλυσις τῆ
»κρατερᾶς ἐκ τῶν χερσαίων τειχῶν ἀμύνης, ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς οὐχὶ θανασίμου πληγῆ
»ἣν ἔλαβεν ὁ τῶν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος ἀγωνιζομέ
»νων Εὐρωπαίων ἀρχηγὸς Ἰουστινιάνης. Ἡ ἕνεκα τῆς πληγῆς ταύτης καταλαβοῦσα τὸ
»γενναῖον Γενουήνσιον λιποψυχία καὶ ἡ παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος φυγ
»αὐτοῦ καὶ ἡ πρὸς δικαιολογίαν τῆς τοιαύτης δειλῆς πράξεως ἀπαισία δήλωσις αὐτοῦ, ὅτ
»ὁ Θεὸς ἤνοιγε τοῖς Τούρκοις τὴν εἰς τὴν πόλιν ὁδόν, παρασύρασα καὶ ἄλλους τῶν Ἰτα
»λῶν ἐθελοντῶν ἠραίωσε τὴν τάξιν τῶν παρὰ τὸν αὐτοκράτορα κρατερῶς ἀγωνιζομέ
»νων. Τότε δὲ τῆς ἀραιώσεως ταύτης ἀντιληφθεὶς ὁ ἀντιμέτωπος τοῦ αὐτοκράτορος ἱστά
»μενος τῶν πολεμίων ἡγεμὼν ὁ ρίπτων τοὺς ἀνδρειοτάτους τῶν πολεμιστῶν αὐτοῦ ἀκρι
»βῶς εἰς τὰς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ὑπερασπιζομένας ἐπάλξεις ἐβόα τοῖς μαχη
»ταῖς αὐτοῦ κατὰ Κριτόβουλον· «Ἔχομεν, ὦ φίλοι, τὴν πόλιν, ἔχομεν ἤδη· φεύγουσι
»οἱ ἄνδρες ἡμᾶς· οὐκέτι παραμένειν ἀνέχονται· γυμνὸν τῶν προμαχομένων τὸ τεῖχος· ὀλί
»γου πόνου τὸ ἔργον καὶ ἡ πόλις ἑάλω· μὴ μαλακισθῆτε οὖν, ἀλλὰ χωρεῖτε πρὸς τὸ ἔρ
»γον εὐψύχως καὶ γίνεσθε ἄνδρες ἀγαθοί, κἀγὼ μεθ' ὑμῶν».

»Καὶ τότε ἡγουμένου τοῦ Μεχμὲτ αὐτοῦ οἱ μαχηταὶ αὐτοῦ μετὰ λυσσαλέας ὁρμῆ
»ἐπανέλαβον τὴν ἔφοδον καὶ πολλαχῶς ἀποκρουσθέντες ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν, πεσόντο
»ἐνταῦθα καὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν μεινάντων ὀλίγων ἡρώων. Αὕτη
»ἡ ἀρχή. Ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπὸ τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρεται γεγονὸς συντελέ
»σαν εἰς τὴν παράλυσιν τῆς κρατερᾶς τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἀμύνης. Τὸ ἕτερον τοῦτ
»ἦτο φωνή τις ἀκουσθεῖσα ἐν ταῖς τάξεσι τῶν καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ἰουστινιάνη περ
»τὸν αὐτοκράτορα δίκην λεόντων ἀμυνομένων καὶ θαύματα ἀνδρείας ποιούντων μαχη
»τῶν, φωνὴ ἀπαισία, λέγουσα ὅτι ἡ πόλις εὑρίσκετο ἤδη ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Τούρκων. Αἰ
»τία τῆς διαδόσεως τῆς τοιαύτης φωνῆς ἦτο ὅτι οὐ μακρὰν τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ
»παρὰ τὴν πύλην τοῦ Χαρσίου ἢ Καλιγαρείας ὑπῆρχέ τις πυλίς, ἡ Κερκόπορτα (ἡ πρὸ
»τὸν Κέρκον ἢ Κίρκον ἄγουσα), ἥτις μένουσα κεκλεισμένη πάντοτε, διότι ὑπῆρχε δῆθε
»προφητεία λέγουσα ὅτι ἐντεῦθεν ἔμελλε νὰ εἰσελάσῃ ὁ ἐχθρός, εἶχεν ἀνοιχθῆ κατὰ διατα
»γὴν τοῦ αὐτοκράτορος τὴν προτεραίαν τῆς ἐφόδου, ἵνα ἐκεῖθεν ἐνεργηθῇ ἔξοδος κα
»ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν νώτων τοῦ ἐφορμῶντος πολεμίου. Πεντήκοντα Τοῦρκοι κατὰ τὴ
»μεγάλην ἐπίθεσιν καὶ ἄμυναν ἀνακαλύψαντες τὴν πυλίδα ταύτην ὄπισθεν τῶν ὑπ' αὐτῶ
»ὑπερβληθέντων ἐξωτερικῶν ὀχυρωμάτων εἰσέδυσαν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἐπετέθησαν ἐ
»τῶν νώτων. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἀπεκρούσθησαν τάχιστα καὶ ἐξεβλήθησαν, ἀλλ' οὐχ ἧττο

»ἡ ἕνεκα τῆς στιγμιαίας εἰσόδου αὐτῶν διαδοθεῖσα μέχρι τοῦ στρατηγείου τοῦ αὐτοκρά-»τορος φωνὴ παρέλυσεν ἐνταῦθα τὴν ἄμυναν. Ταῦτα λέγει ὁ χρονογράφος Δούκας. Ἀλλ' »ὁ ἀκριβέστερον ἐκθέτων τὰ πράγματα Κριτόβουλος, καλῶν τὴν πυλίδα ταύτην πυλίδα »*Ἰουστίνου* (*Ἰουστινιάνη* δηλονότι), λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιάνης διαρκούσης τῆς πολιορ-»κίας ἀνέῳξε ταύτην παρὰ τὴν πύλην Ρωμανοῦ, ἔνθα ἦν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἔνθα διηύ-»θυνεν ὁ Ἰουστινιάνης τὴν ἄμυναν, ἵνα προχείρως ἔχῃ διαβαίνειν ἐπὶ τὸ σταύρωμα (τὸ »ἐξωτερικὸν ὀχύρωμα), καὶ λέγει μὲν ὅτι διὰ τῆς πυλίδος ταύτης εἰσεχέοντο οἱ πολιορκη-»ταί, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο, ἀφοῦ ἤδη οὗτοι γενόμενοι κύριοι τῶν μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ »ὀχυρώματος (σταυρώματος) καὶ τοῦ μεγάλου τείχους χώρου καὶ κατασφάξαντες ὅσους »εὕρισκον ἐνταῦθα ἀμύντορας τῆς πόλεως ὤθουν αὐτοὺς διὰ τῆς πυλίδος ἐντὸς τῆς πό-»λεως εἰσερχόμενοι καὶ αὐτοὶ διὰ ταύτης καὶ διαχεόμενοι ἐντὸς τῆς πόλεως. Ἡ ὅλη ση-»μασία τοῦ γεγονότος τούτου τῆς πυλίδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πορθήσεως τῆς πόλεως καὶ »ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε πολὺ μικρά, εἰ καὶ »ἐν ταῖς κρισιμωτάταις στιγμαῖς τῶν περιστάσεων γεγονότα καθ' ἑαυτὰ οὐχὶ σπουδαῖα »δοκοῦντα, καὶ δὴ καὶ ἁπλῶς συμπτωματικά, μεγάλην καὶ ἀποτελεσματικὴν ἔχουσι ῥοπὴν »ἐπὶ τὴν ὅλην τῶν πραγμάτων ἐξέλιξιν καὶ πορείαν. Τοιαύτη δέ τις σημασία ἐδόθη νεωστὶ »ὑπό τινων καὶ εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐπεισόδιον τῆς πυλίδος ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα ὑποτιθέμενα »γεγονότα, ὡς περαιτέρω γενήσεται λόγος περὶ τούτων. Ἀλλ' ἴδωμεν νῦν τὰ μετὰ τὴν διὰ »τῆς πυλίδος καὶ διὰ τῶν ὑπερβληθέντων τειχῶν γενομένην εἰσόρμησιν τῶν πολεμίων »ἐπακολουθήσαντα γεγονότα. «Οἱ δὲ ὁπλῖται, λέγει ὁ Κριτόβουλος, εἰσεχέοντο ἤδη διὰ »τῆς πυλίδος ἐπὶ τὴν πόλιν, οἱ δὲ καὶ διὰ τοῦ κατερριμμένου μεγάλου τείχους ἐσέπιπτον· »τὸ δὲ ἄλλο στράτευμα πᾶν ἑπόμενον ὠθισμῷ καὶ βίᾳ ἐσεχεῖτο λαμπρῶς ἀνὰ πᾶσαν τὴν »πόλιν σκεδαννύμενον. Βασιλεὺς δὲ (ὁ Μεχμέτης) ἑστὼς πρὸ τοῦ μεγάλου τείχους ἀπε-»σκόπει τὰ δρώμενα.......ἤδη γὰρ καὶ ἡμέρα ὑπέφαινεν. Ἔνθα δὴ φόνος πολὺς τῶν »προστυγχανόντων ἐγίνετο, τῶν μὲν κατὰ τὴν ὁδόν, τῶν δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις αὐταῖς, ἐπεσ-»πιπτόντων βίᾳ τῶν γενιτζάρων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν, τῶν δέ (ἐκ τῶν χριστια-»νῶν) καὶ ἐς ἀλκὴν (ἄμυναν) τρεπομένων, τῶν δὲ πρὸς ἱεροῖς καταπεφευγότων τε καὶ »ἱκετευόντων (τῷ Θεῷ), ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων, πάντων ἁπλῶς... ὀργῇ γὰρ καὶ θυμῷ »πολλῷ ἐχώρουν ἐπ' αὐτοὺς οἱ στρατιῶται..... Ὡς δὲ ἅλις εἶχον τοῦ φόνου, τρέπονται οἱ »μὲν ἐν ταῖς τῶν δυνατῶν οἰκίαις ἐπὶ διαρπαγῇ, οἱ δὲ πρὸς σύλησιν τῶν ἱερῶν, οἱ δὲ »ἐπὶ τὰς κοινάς τε καὶ τῶν ἰδιωτῶν οἰκίας, διαρπάζοντες, σκυλεύοντες, ληιζόμενοι, φονεύ-»οντες, ὑβρίζοντες, ἀπάγοντες αἰχμαλώτους ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας, πρεσβύτας, νέους, »ἱερεῖς, μοναχούς, πᾶσαν ἡλικίαν καὶ τάξιν ἁπλῶς. Καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινὸν »καὶ πέρα τραγῳδίας ἁπάσης, γυναῖκας νέας καὶ σώφρονας, εὐγενεῖς καὶ τῶν εὖ γεγονό-»των, καὶ παρθένους εὐπρεπεῖς καὶ ὡραίας, λαμπράς τε καὶ λαμπρῶν οἴκων, τὰς μὲν βίᾳ »τῶν θαλάμων ἐξελκομένας ἀπηνῶς τε καὶ ἀναιδῶς ἁρπαζομένας, τὰς δὲ κακὸν αὐταῖς »ἔτι κοιμωμέναις ἐφιστάμενοι ὄναρ ἄνδρες ξιφήρεις, ᾑμαγμένοι τὰς χεῖρας τῷ φόνῳ, θυ-»μοῦ πνέοντες, φονικὸν βλέποντες, ἄσημα φθεγγόμενοι, ἀπηρυθριασμένοι πρὸς πάντα »τὰ χείριστα, ἅτε πλῆθος σύμμικτον ὄντες ἐκ παντὸς γένους καὶ ἔθνους, ὥσπερ θῆρες »ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι ἐσπηδῶντες ἐς τὰς οἰκίας καὶ σύροντες ὠμῶς, ἕλκοντες, σπαράσ-»σοντες, βιαζόμενοι, ἀπάγοντες αἰσχρῶς, ἐπὶ τῶν τριόδων ὑβρίζοντες καὶ τί δεινὸν οὐχὶ »ποιοῦντες· φασὶ γέ τοι πολλὰς αὐτῶν καὶ πρὸς μόνην ἀήθη τὴν θέαν τε καὶ ἀκοὴν τού-»των καταπλαγείσας ἐγγὺς ἐλθεῖν ἀφεῖναι καὶ τὴν ψυχήν· ἔτι δὲ γέροντας ἐντίμους ἑλκο-»μένους τῆς πολιᾶς, τοὺς δὲ καὶ τυπτομένους ἀνηλεῶς· παρθένους μοναζούσας σεμνάς τε »καὶ τῷ Θεῷ μόνῳ προσανεχούσας καὶ ζώσας, ᾧ καθιέρωσαν ἑαυτάς, τὰς μὲν τῶν δωμα-

»τίων βιαίως ἐξαγομένας καὶ συρομένας, τὰς δὲ τῶν ἱερῶν ἀποσπωμένας, ἐν οἷς κατέ-
»φευγον, καὶ ἀπαγομένας ξὺν ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ, ξαινομένας τε τὰς παρειὰς ξὺν οἰμωγῇ,
»καὶ ὀλολυγῇ καὶ κοπτομένας πικρῶς· παῖδας ἁπαλοὺς ὠμῶς ἀποσπωμένους μητέρων,
»κόρας ἐλεεινῶς χωριζομένας τῶν νεογάμων ἀνδρῶν· ἄλλα μυρία εἰργασμένα δεινά. Τὴν
»δὲ τῶν ἱερῶν ὕβριν καὶ σύλησιν καὶ ἁρπαγὴν πῶς ἄν τις ἐξείποι τῷ λόγῳ; Κατεβάλ-
»λοντο μὲν ἀτίμως ἐς γῆν εἰκόνες καὶ ἀφιδρύματα καὶ τἄλλα τῶν ἱερῶν, ἀπεσπᾶτο δὲ κό-
»σμος ὁ τούτων, ἐδίδοτο δὲ τὰ μὲν αὐτῶν τῷ πυρί.....κρατῆρές τε καὶ φιάλαι καὶ ἃ τὴν
»παναγεστάτην θυσίαν ἐδέχετο, αἱ μὲν ἐς προπόσεις τε καὶ μέθην ἦσαν αὐτοῖς, οἱ δὲ ξυν-
»τριβόμενοί τε καὶ χωνευόμενοι ἀπεδίδοντο· ἱερὰ δὲ σκεύη καὶ πέπλα τίμια πολυτελῆ τε
»καὶ πολλῷ χρυσίῳ ἐνυφασμένα, τὰ δὲ καὶ λίθοις διαφανέσι καὶ μαργάροις καταστρα-
»πτόμενα......πυρὶ παρεδίδοντο χωνευόμενα διὰ τὸν χρυσόν· βίβλοι τε ἱεραὶ καὶ θεῖαι,
»ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἔξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἱ πλεῖσται, αἱ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο
»αἱ δὲ ἀτίμως κατεπατοῦντο».

»Ταῦτα πάντα, ἅτινα ὑπ᾿ αὐτοῦ τοῦ γραμματέως τοῦ σουλτάνου Κριτοβούλου μετὰ
»τοσαύτης ζωηρότητος ἅμα καὶ γλαφυρότητος περιγράφονται,διεπράττοντο ἰδίως ὑπὸ τῶν
»διὰ τῆς πυλίδος καὶ τοῦ περὶ ταύτην κατερριμμένου τείχους εἰς τὴν πόλιν εἰσελασάντων.
»Καὶ καθ᾿ ἣν ὥραν ταῦτα ἐτελοῦντο ὑπὸ τούτων, οἱ ἐν τοῖς ἄλλοις κατὰ γῆν καὶ πρὸς τῇ
»θαλάσσῃ τείχεσι τεταγμένοι ἐμάχοντο γενναίως, μὴ εἰδότες τὰ ἐν τῷ καταληφθέντι μέρει
»τῆς πόλεως δρώμενα («οὐδὲ γὰρ ᾔδεσάν πω τὰ γινόμενα· εὐρώστως τε ἠγωνίζοντο καὶ
»μετὰ ρώμης ἠμύνοντο τοὺς ἐπιόντας καὶ ἀπωθοῦντο λαμπρῶς τοὺς ἐπιβαίνειν πειρωμέ-
»νους τοῦ τείχους»)· καὶ μόνον ὅτε ἐκ τῶν διὰ τῆς πυλίδος καὶ τοῦ κατερριμμένου παρὰ
»τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ τείχους εἰσβαλόντων εἰς τὴν πόλιν περιῆλθον εἰς τὸν κίνδυ-
»νον νὰ προσβληθῶσι κατὰ νώτων καὶ ἐμάνθανον τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων
»κακουργήματα, τότε, οἱ μὲν μετὰ τῶν ὅπλων ἔρριπτον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ
»ἀπώλλυντο, οἱ δὲ παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων. Πρὸ πάντων δὲ ἀντεῖχον
»οἱ ἐπὶ τῶν παραθαλασσίων τειχῶν ἀμυνόμενοι, ἕωσοῦ ὁ στόλος τῶν πολεμίων ὁ εἰς τὸν
»Κεράτιον κατὰ γῆν ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου καταχθεὶς ἡνώθη μετὰ τοῦ ἐκτὸς τῆς μεγάλης
»ἁλυσίδος κυρίου στόλου, διευκολύνας τούτῳ τὴν εἴσοδον· καὶ τότε ὁ πολυάριθμος τῶν
»πεζοναυτῶν πολεμίων στρατὸς εἰσέβαλε διὰ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν πυλῶν καὶ ἤρξατο
»διαρπάζων τὸ κατὰ τοῦτο μέρος τῆς πόλεως, αὐτοὶ δὲ οἱ ἐκ τῆς θαλάσσης εἰσβαλόντες
»ἦσαν καὶ οἱ πολιορκήσαντες τὸν μέγιστον ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, εἰς ἣν εἶχε καταφύ-
»γει μέγα πλῆθος χριστιανῶν θεοκλυτούντων. Ὁ Κριτόβουλος, ὁ οὐδεμιᾶς φειδόμενος
»λέξεως στιγματιζούσης τὰς τουρκικὰς φρικαλεότητας, προκειμένου περὶ τῶν εἰς τὸν
»ναὸν τῆς Σοφίας καταφυγόντων λέγει ἁπλῶς· «Ἐς δὲ τὸν μέγιστον ἐσελθόντες τῆς τοῦ
»Θεοῦ Σοφίας ναὸν εὗρον ἐκεῖ τε πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ παίδων, κατα-
»φυγόντας καὶ θεοκλυτοῦντας, οὓς δίκην σαγήνης συγκλείσαντες παρεστήσαντο πάντας
»ὁμολογίᾳ, καὶ ἀπήγαγον αἰχμαλώτους τοὺς μὲν εἰς τὰς τριήρεις, τοὺς δὲ εἰς τὸ στρα-
»τόπεδον».

»Τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου, ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ παρε-
»δόθησαν δι᾿ ὁμολογίας, ἀντίκειται πάντως εἰς τὰ παραδιδόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων ἑλλή-
»νων τε καὶ λατίνων χρονογράφων ὅτι διὰ πελέκεων οἱ Τοῦρκοι θραύσαντες τὰς πύλας
»τοῦ ναοῦ ἐξεβίασαν τὴν εἰς αὐτὸν εἴσοδον. Ἀλλὰ δι᾿ ὁμολογίας παράδοσιν ἐννοεῖ πάν-
»τως ἐνταῦθα ὁ Κριτόβουλος τὴν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς διάκρισιν τῶν ἐπιδρομέων παρά-
»δοσιν, οὐχὶ δὲ τὴν παράδοσιν διὰ συμβάσεως προφορικῆς ἢ γραπτῆς, ἥτις θὰ ἦτο ἀκα-
»ταλόητος προκειμένου περὶ συλλήβδην εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγωγῆς. Καθόλου δὲ εἰπεῖν

»πᾶσαι αἱ περὶ ἁλώσεως παραδόσεις καὶ αἱ τῶν κατὰ ταύτην γενομένων περιγραφαὶ »μαρτυροῦσιν ὁμοφώνως ὅτι ἡ πόλις πᾶσα ἐξ ἐφόδου κατελήφθη καὶ παρεδόθη εἰς διαρ»παγὴν καὶ λεηλασίαν. Μόνον οἱ μέχρι τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου τοῦ Μεχμέτ (γενομένην »μετὰ μεσημβρίαν) ἐπὶ τῶν τειχῶν γενναίως ἀμυνόμενοι μαχηταὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ »σουλτάνου, ἀμείβοντος τὴν γενναιότητα αὐτῶν ἤ, ὅπερ πιθανώτερον, ἐπιθυμοῦντος »τὴν ἐντελῆ τῆς πόλεως ταχίστην κατάληψιν, ἀπεχώρησαν ἐλευθέρως ἐκ τῶν θέσεων »αὐτῶν μεταβάντες εἰς τὸν Γαλατᾶν. Κατὰ ταῦτα περὶ συμβάσεως οἱασδήποτε, μερικῆς »ἢ γενικῆς, πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς φύσεως, ἀφορώσης εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως »οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Καὶ ὅμως ἐν τοῖς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοις ἤρξατό τις »φήμη διαδιδομένη καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ λαοῦ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις παρε»δόθη διὰ συνθήκης, δι' ἧς ὁ σουλτάνος ἀνέλαβε δῆθεν ὡρισμένας τινὰς ὑποχρεώσεις »ἀπέναντι τοῦ παραδιδομένου λαοῦ. Τοιαύτην τινὰ παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ «Τὰ »μετὰ τὴν Ἅλωσιν» γράψας Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης ὡς πρὸς τὰ δῆθεν συμφωνηθέντα »μεταξὺ τοῦ πορθητοῦ καὶ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλη»σίας ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει. Τὰ τοιαῦτα περὶ διὰ συνθήκης παραδόσεως τῆς Κων»σταντινουπόλεως ἀνέκδοτα ἱστορήματα ἐπλάσθησαν ἐν τοῖς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοις »οὐ μόνον ὑπὸ χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μωαμεθανῶν. Καὶ οἱ μὲν μωαμεθανοί, μὴ »δυνάμενοι νὰ νοήσωσι, πῶς ὁ Μεχμὲτ εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐσεβάσθη τὴν Ὀρθό»δοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὐ μόνον »ἐσεβάσθη ἀλλὰ καὶ ἀνήγαγεν αὐτὰ εἰς ὕψος πολιτικῆς δυνάμεως καὶ περιωπῆς ἔτι μεῖ»ζον τοῦ ἐπὶ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, καὶ πῶς κατέλιπεν εἰς τὴν κυριότητα τῶν »χριστιανῶν πάντας σχεδὸν τοὺς ἱεροὺς ναούς (πλὴν τοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ τῶν »Ἁγίων Ἀποστόλων), ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς, προκαλοῦντας τὴν ὀργὴν τοῦ φανατικοῦ »μωαμεθανικοῦ λαοῦ, ἀπέδιδον τὸ τοιοῦτο γεγονὸς εἰς τὰς διὰ συνθήκης ἀναληφθεί»σας ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ ὑποχρεώσεις.

»Παρὰ δὲ τοῖς χριστιανοῖς ἐπεκράτησαν ὅμοιαι περὶ διὰ συνθήκης παραδόσεως »τῆς πόλεων φαντασίαι ἐπεκτεινόμεναι εἰς πράγματα οὐδεμίαν ἔχοντα συνάφειαν πρὸς »συνθήκας καὶ συμβάσεις. Οὕτως ἡ ἐν Κων]πόλει ἰδίως παρὰ τοῖς ἡμετέροις μέχρι νῦν »ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς ἐν κηδείαις ἐκφορᾶς τῶν νεκρῶν μετ' ἀσκεποῦς προσώπου »ἐθεωρήθη ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ ὡς δικαίωμα τῶν ὀρθοδόξων ἐκ συνθήκης ἀπορ»ρέον, καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ἐν τοῖς ὀθωμανικοῖς νομίσμασιν ἐπιγραφὴ «Κωνσταντιέ», ἤτοι »Κωνσταντινούπολις, κατὰ τὸν παρὰ τοῖς Ἄραψιν εἰθισμένον τύπον τοῦ ὀνόματος τὸν πα»ραληφθέντα καὶ ὑπὸ Ὀθωμανῶν ἀπεδόθη εἰς ὑποχρέωσιν ἐκ συνθήκης προελθοῦσαν. Πα»ραδόξως δὲ καὶ ἐν τῇ «Πατριαρχικῇ ἱστορίᾳ τῆς Κων]πόλεως» παριστάνονται οἱ μωαμεθανοὶ »γενίτσαροι τάδε πρὸς τὸν βεζίρην ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου διηγούμενοι (παρεμφερῆ καὶ εἰς »τὸ ὑπὸ Α. Ὑψηλάντου ἐν τοῖς μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἐκτιθέμενον ἱστόρημα)· «Τότε ὡς εἶδεν »ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων τὸ πλῆθος, ὁποὺ ἐσκοτώθη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους του, καὶ ἔστει»λεν ἀποκρισιαρίους εἰς τὸν σουλτάνον μας καὶ ὁ σουλτάνος ἐδέχθη αὐτοὺς καὶ ὁρισμὸν »ἐγγράφως τοὺς ἔδωκε καὶ ἔλεγεν οὕτως· «Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς σουλτὰν Μεχμέτης διὰ τοῦ »παρόντος μου ἐγγράφου ὁρισμοῦ κάμνω ψυχικὸν εἰς τὸν βασιλέα τῆς πόλεως Κωνσταν»τῖνον τὸν Παλαιολόγον, νὰ ἔχουν διὰ νὰ ζοῦν εὐημερημένα ὡς ἄρχοντες καὶ ἔχουν »ἀναπαύσεις καὶ δούλους καὶ δούλας», ὡς δὲ εἶδεν ὁ βασιλεύς (Κωνσταντῖνος) τὸν ὁρι»σμὸν τοῦ σουλτάνου, ἐχάρη πολλὰ καὶ τῆς ὥρας ἐπῆρε τὰ κλειδιὰ τοῦ κάστρου καὶ ἐπῆ»γεν εἰς τὴν τέντα τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ παρέδωκε τὰ κλειδιὰ εἰς τὰ χέρια του, ὁ δὲ σουλ»τάνος ἠγκαλίσθη τὸν βασιλέα καὶ τὸν ἐφίλησε καὶ τὸν ἐκάθισε εἰς τὸ δεξί του μέρος

»καὶ ὥρισε καὶ ἔκαμαν χαρὲς μεγάλες τρεῖς ἡμέρες καὶ τρεῖς νύκτες καὶ ἔτζι ἐπῆρεν »ὁ βασιλεὺς τὸν σουλτάνον καὶ ἐμπῆκεν εἰς τὴν πόλιν καὶ τοῦ τὴν παρέδωκε». Ἐν τῷ »ἱστορήματι τούτῳ ὑπάρχει τις ἴσως ἀπήχησις ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον παρῳδουμένη τῆς »παραδόσεως καθ' ἣν ὁ Μεχμὲτ διαρκούσης τῆς πολιορκίας προέτεινε τῷ Κωνσταντίνῳ »νὰ καταλίπῃ τὴν πόλιν, ἀσινὴς ἀπερχόμενος εἰς Πελοπόννησον καὶ ἄρχων ἐνταῦθα, »ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέρριψε πᾶσαν τοιαύτην πρότασιν. Ὅτι ἐν τοῖς περὶ διὰ συμβά- »σεως παραδόσεως τῆς πόλεως ἱστορήμασιν οὐδὲ κόκκος ἀληθείας ὑπάρχει ἀλλ' ὅτι εἰσὶ »ταῦτα ἀπόρροια ἀγνοίας καὶ συγχύσεως πραγμάτων, θὰ λάβωμεν αὖθις ἀφορμὴν νὰ »ποιησώμεθα λόγον περαιτέρω. Ἀλλ' ἡ διὰ τῆς συμβάσεως παράδοσις ἀναφέρεται καὶ »ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Δημητρίου Καντεμίρ. Καὶ ἐπ' ἐσχάτων δὲ λόγιοί τινες ἡμέτεροι τῶν »ἐν Κων]πόλει ἐπειράθησαν νὰ δώσωσι νέαν ζωὴν εἰς ὅμοια ἱστορήματα. Ὁ πολλῆς »τιμῆς ἄξιος λόγιος Ι. Χότζης, μέλος τοῦ ἐν Κων]πόλει αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου ἐπι- »κρατείας καὶ πολλάκις χρηματίσας σύμβουλος ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ἄριστος δὲ τουρκι- »στής, φρονεῖ, στηριζόμενος ἐπὶ πολυχρονίου, ὡς λέγει, ἐρεύνης ὀθωμανικῶν ἱστορικῶν »πηγῶν περὶ τῆς ἁλώσεως Κων]πόλεως πραγματευομένων, ὅτι οὐχὶ ἡ Κων]πόλις ἅπασα »ἀλλὰ μέρος αὐτῆς σημαντικὸν παρεδόθη διὰ συμβάσεως, ἀλλ' οὐχὶ συμβάσεως μεταξὺ »τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ σουλτάνου, ὡς ἔχει ἡ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἡ »παρὰ Δημητρίῳ Καντεμὶρ παράδοσις, ἀλλὰ μεταξὺ ἀρχηγῶν τινων τοῦ πολιορκητικοῦ »στρατοῦ καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θρησκευτικῆς μερίδος τῶν Ἀνθενωτικῶν, τῶν »ἀποκηρυσσόντων δηλονότι τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένην τῷ 1439 ἕνωσιν τῶν Ἐκκλη- »σιῶν, ὧν κυριώτατος ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Γεννάδιος Σχολάριος. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ »ὁ ἐκ Χίου λατῖνος Ἀλλάτιος παραδίδωσιν ὅτι διαρκούσης τῆς πολιορκίας διετέλει εἰς »συνεννόησιν μυστικὴν πρὸς τὸν σουλτάνον, ὑπάρχει δὲ καὶ ἀδέσποτός τις παράδοσις »ὅτι ὁ Γεννάδιος ὁ συχνῶς δημηγορῶν πρὸς τὸ πλῆθος τῆς πόλεως ἐν τῇ μονῇ τοῦ »Παντοκράτορος ἐναντίον τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς γενομένης ἐν Φλωρεντίᾳ »εὑρίσκετο ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας καθ' ἣν ὥραν οἱ ἐπιδρομεῖς ἐπολιόρκουν τὸν »ναὸν τοῦτον καὶ τότε ἐν μέσῳ τῶν κλαυθμῶν καὶ ὀλοφυρμῶν τοῦ πλήθους ἀνελθὼν εἰς »τὸν ἄμβωνα ἐκήρυξε παραμυθούμενος τὸν λαὸν ὅτι τὸ μὲν κράτος τῶν Ρωμαίων κατε- »λύετο, ἀλλ' ἡ πίστις αὐτῶν διετηρεῖτο ἁγνή. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ τοῦ ἑτέρου ἀρχη- »γοῦ τοῦ Ἀνθενωτικοῦ Νοταρᾶ τοῦ ναυάρχου ρῆσις περὶ προτιμήσεως τῆς ὑπὸ Τούρ- »κους ὑπαγωγῆς τῆς πόλεως ἀντὶ τῆς εἰς τοὺς Λατίνους καθυποτάξεως τῆς Ἐκκλησίας »αὐτῆς. Ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρχηγῶν ὁ μὲν κοσμικὸς Νοταρᾶς ἦν ἐκ τῶν μέχρι τῆς »ἐσχάτης ὥρας ἐπὶ τῶν παραθαλασσίων τειχῶν ἀμυνομένων, ὁ δὲ Γεννάδιος ἐκ τῶν »αἰχμαλωτισθέντων κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἀπαχθεὶς εἰς κώμην τινὰ πλησίον τῆς Ἀδριανουπό- »λεως. Ὥστε περὶ οὐδετέρου τῶν ἀνδρῶν τούτων ὡς συμβληθέντος πρὸς τοὺς πολιορκη- »τὰς κατ' ἰδίαν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Μετὰ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ συμβάσεως εἰδήσεως »φέρουσιν οἱ ταῦτα ἰσχυριζόμενοι εἰς συνάφειαν τὸ γεγονὸς τῆς Κερκοπόρτης, παριστῶντες »αὐτὸ ὡς ἔργον τῶν συμβληθέντων ἀνθενωτικῶν κατοίκων, ὡς τούτων διανοιξάντων τὴν »ὑπόγειον πυλίδα. Ἀλλὰ καὶ ἀληθὲς ἂν ὑποτεθῇ τὸ γεγονὸς τοῦτο, οὐδαμῶς δύναται νὰ »χαρακτηρισθῇ ὡς διὰ συνήκης παράδοσις τῆς πόλεως ἀλλ' ὡς προδοσία μερίδος τινὸς »τῶν κατοίκων ἐλαχίστης, ἴσως ὀλίγων τινῶν ἰδιωτῶν, οἵαν ἀναφέρει ὁ τοῦρκος χρονο- »φος Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῆς, ἐν ταῖς ἀσυναρτήτοις καὶ λίαν συγκεχυμέναις περὶ τῆς πολιορ- »κίας τῆς πόλεως ἀφηγήσεσιν αὐτοῦ λέγων ὅτι Πέτρος τις καλόγηρος, φρουρὸς τῆς πύλης »τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθείσης Πετρὶ καποῦ (πρόκειται περὶ τῆς ἐν Φαναρίῳ πύλης Πέτρας), »μετὰ τριακοσίων καλογήρων μετέστη εἰς τὸ Ἰσλὰμ καὶ ὠνομάσθη Μεχμὲτ καὶ πάντες

»οὗτοι οἱ τριακόσιοι καὶ εἷς καλόγηροι γενόμενοι μουσουλμάνοι ἐπολιόρκησαν τὸ κατὰ »τὴν πύλην ἐκείνην φρούριον καὶ ἐκυρίευσαν αὐτό. Ἀλλ᾽ ἡ περὶ τοῦ Πέτρου καὶ Πετρὶ »μωαμεθανικὴ παράδοσις φέρει οἴκοθεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τύπον τοῦ μυθώδους, »ὡς καὶ ὁ περὶ τῶν τριάκοντα καλογήρων τῆς Ἁγίας Σοφίας παρὰ τῷ αὐτῷ χρονογράφῳ »θρῦλος. Πρόκειται ἴσως περὶ ἑνὸς μόνου καλογήρου καὶ μεμονωμένου τινὸς τοπικοῦ »ἐπεισοδίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς εἰρημένης πύλης (Πέτρας) ἀναφέρεται »ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸ τοῦ χρόνου τῆς πολιορκίας καὶ δὲν ἐλήφθη τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ τοῦ »λεγομένου ἐξωμότου καλογήρου Πέτρου. Ἄλλως ὅμως δὲν εἶναι παράδοξον οὐδ᾽ ἀπί- »στευτον ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας ἢ κατὰ τὰς παραμονὰς ταύτης, ὅτε αἱ με- »ταξὺ Ἑνωτικῶν καὶ Ἀνθενωτικῶν σφοδρόταται ἔριδες καὶ ἀμοιβαῖαι ἀπέχθειαι ἐτάρατ- »τον καὶ ἐκλόνουν τὰς θρησκευτικὰς συνειδήσεις, καλόγηρός τις μετέστη εἰς τὸ Ἰσλάμ, »ἀφοῦ παράδειγμα τοιοῦτο καλογραίας τινὸς ἀναφέρει ὁ Δούκας («Εἶδον γὰρ οἰκείοις »ὄμμασι μονάστριαν καὶ τὰ θεῖα λόγια μεμυημένην οὐ μόνον κρεοφαγοῦσαν (κατὰ τὴν »μεγάλην πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν) καὶ ἄμφια τῶν βαρβάρων (φερετζέ) τῷ σώματι περι- »φέρουσαν, ἀλλὰ καὶ τῷ ψευδοπροφήτῃ θυσίαν φέρουσαν καὶ τὴν ἀσέβειαν ἀνεπαισχύν- τως ὁμολογοῦσαν»).

»Οὐδεμίαν δ᾽ ἔχει ὡς πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα σπουδαιότητα ἂν εἷς ἢ τρεῖς ἢ »τριάκοντα καλόγηροι κατὰ τὴν πολιορκίαν ἐξωμοτήσαντες ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Ὀθω- »μανούς. Ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἑάλω ἐξ ἐφόδου, τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ οἱ σχετικῶς »ἐγκριτώτεροι τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων μετά τινων παραλλαγῶν, παρεκκλίσεων καὶ »ἀντιφάσεων· ὁ δὲ μνημονευθεὶς Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῆς, εἰ καὶ ἐν ἀρχῇ περὶ διὰ συμβάσεως »παραδόσεως τοῦ φρουρίου λέγει, ἀλλ᾽ ὅμως ἔπειτα ὑπερβάλλων τοὺς ἡμετέρους χρονο- »γράφους ἐν τῇ δραματικῇ παραστάσει τῆς μέχρις ἐσχάτων ἀντιστάσεως τῶν ἡμετέρων »ἀναφέρει οὐχὶ σφαγὰς ἡμετέρων ἀλλὰ μάχας αἱματηρὰς κρατερὰς ἐντὸς αὐτῆς τῆς πό- »λεως καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας συναπτομένας. «Τέλος, λέγει ὁ χρονογρά- »φος οὗτος, τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ (ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας) ἐφάνη τις ἐν τῷ »τείχει ταραχὴ καὶ κίνησις· πολλαὶ χιλιάδες ἀπίστων ἔστησαν τὰς σημαίας ἐπὶ τῶν πύργων »καὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ εἰς τὴν γῆν καὶ ἐζήτουν νὰ συνθηκολογήσωσιν. Ἐδόθη αὐτοῖς »προθεσμία ἡμέρας μιᾶς καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἐπορεύθη εἰς οἱονδήποτε τόπον κατὰ γῆν »ἢ κατὰ θάλασσαν καὶ παρέδοσαν τὸ φρούριον. Ὁ σουλτὰν Μεχμὲτ εἰσήλασε μετὰ 70— »80 χιλιάδων πολεμιστῶν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐκεῖ πρὸς ὑπεράσπισιν »εἶχον συναχθῆ πολλαὶ χιλιάδες ἀπίστων καὶ συνεκρότησαν μεγάλην μάχην καὶ ἐφονεύθη »ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἔνατος κτίστης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ο Πορθητὴς μετέβη εἰς »τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Σοφίας.... Οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πέριξ οἰκοῦντες ἱερεῖς ἐκλείσθησαν »εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἔρριψαν βροχηδὸν βόμβας καὶ σφαίρας ἐπὶ τοὺς στρατιώτας »τοὺς μουσουλμάνους καὶ τῇ πεντηκοστῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκυριεύθη ἡ Ἁγία Σοφία. Ὁ »σουλτὰν Μεχμὲτ εἰσελθὼν πρῶτος εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἐφόνευσε τοὺς προστυχόντας »αὐτῷ ἀπίστους. Οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι πολεμισταὶ ἐφόνευσαν διὰ ξίφους τοὺς ἱερεῖς »καὶ τὸ ἔδαφος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐγένετο ἐρυθρὸν διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἀπίστων »(εἰδωλολατρῶν)».

»Ἐν τῇ ἀσυναρτήτῳ ταύτῃ καὶ ἀντιφατικῇ ἀφηγήσει περὶ συμβάσεως καὶ τῆς κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλασσαν ἀναχωρήσεως τῶν πολιορκουμένων εὑρίσκομεν ἴσως, ὅπως »καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀνωτέρω κατὰ τὴν Πατριαρχικὴν ἱστορίαν περὶ συνεν- »τεύξεως αὐτοκράτορος καὶ σουλτάνου ἱστορήμασιν, ἀπήχησίν τινα, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, »τῆς παρὰ τῷ Δούκᾳ ἀναφερομένης προτάσεως τοῦ Μεχμὲτ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς »γενομένης τῇ 27 Μαΐου, δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐφόδου, καὶ λεγούσης· «Βούλει καταλι-

»πεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀπελθεῖν ἔνθα καὶ βούλει μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρ»χόντων αὐτοῖς;» Τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπορριφθεῖσαν ταύτην πρότασιν παρέστη»σεν, ὡς φαίνεται, ἡ παρὰ τῷ Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῇ τουρκικὴ παράδοσις ὡς ἐκτελεσθεῖσαν »καὶ δὴ καὶ κατ᾽ αἴτησιν αὐτῶν τῶν πολιορκουμένων. Ὡς δὲ εἴδομεν, ὁ ὀθωμανὸς χρο»νογράφος ὁ ταῦτα ἀναφέρων, ἀντιφάσκων εἶτα πρὸς ἑαυτόν, παρίστησι τὸν αὐτοκρά»τορα μαχόμενον καὶ πίπτοντα πρὸ τῶν ἀνακτόρων, τὴν δὲ Ἁγίαν Σοφίαν ὡς τόπον »μάχης αἱματηρᾶς κρατερᾶς.

»Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν παράδοσιν μετὰ τῶν αὐτῶν παρεκκλίσεων καὶ ἀσυναρ»τησιῶν καὶ ἀντιφάσεων εὑρίσκομεν ἐκτιθεμένην παρὰ τῷ Δημητρίῳ Καντεμὶρ ὡς »ἑξῆς· «Ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες μετὰ πεντηκονθήμερον πολιορκίαν καὶ διηνεκῆ ἐργασίαν καὶ »ἀγρυπνίαν κατεπονήθησαν καὶ εἶδον ὅτι ὀλίγοι πλέον πρὸς ἄμυναν ἱκανοὶ ἄνδρες ὑπε»λείποντο, εἶδον δὲ καὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως πλήρη χασμάτων καὶ ἀπέγνωσαν περὶ πάσης »ἔξωθεν προσδοκωμένης ἐπικουρίας, μετὰ ὥριμον σκέψιν ἐνόησαν ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς ἕτε»ρον ὑπελείπετο πρακτέον πλὴν τῆς παραδόσεως, ἤλπιζον δ᾽ ἅμα πολλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν »καὶ παρὰ τοῦ δωροδοκουμένου ὑπ᾽ αὐτῶν βεζίρου (Χαλίλ). Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἐνέ»κρινε τὴν σκέψιν ταύτην καὶ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν Μεχμὲτ ἐντελλόμενος αὐτοῖς νὰ »ἐρωτήσωσιν αὐτὸν περὶ τῶν ὅρων τῆς παραδόσεως. Οἱ πρέσβεις ἐξῆλθον τῆς πόλεως »μετὰ μικρῶν σημαιῶν λευκῶν ἐν ταῖς χερσὶν ὡς σημείων τοῦ εἰρηνικοῦ αὐτῶν ἔργου »καὶ ἔτυχον φιλόφρονος παρὰ τοῦ σουλτάνου ὑποδοχῆς, ὑποσχομένου τοῖς κατοίκοις τῆς »πόλεως ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀπέρχεσθαι ὅπου ἤθε»λον. Οἱ πρέσβεις ὑπέσχοντο ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις τὴν τῆς πόλεως παράδοσιν καὶ ἐπέστρεφον, »ἵνα ἀναφέρωσι τὰ γενόμενα εἰς τὸν κύριον αὐτῶν. Οἱ πρέσβεις ταχὺ ἐπέστρεψαν εἰς »τὴν πόλιν. Ἀλλ᾽ ὁ Μεχμὲτ θέλων ἔτι νὰ προσθέσῃ τι εἰς τοὺς δηλωθέντας πρὸς τοὺς »πρέσβεις ὅρους ἔπεμψεν ὄπισθεν αὐτῶν ἀγγελιαφόρους, ἵνα ἀνακαλέσωσιν αὐτοὺς ἐπὶ »μικρὸν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ σουλτάνου. Ὅτε οἱ ἀγγελιαφόροι οὗτοι προσήγγισαν εἰς τὰ »τείχη, χωρὶς νὰ δυνηθῶσι νὰ συναντήσωσι τοῖς πρεσβευταῖς, οἱ τῶν πυλῶν φρουροί, »μὴ γινώσκοντες τὴν ἰδιότητα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ἔλαβον ἐχθρικὴν ἀπέναντι αὐτῶν »θέσιν καί τινας ἐξ αὐτῶν ἐτραυμάτισαν. Οὗτοι ἀναγκασθέντες ἀνήγγειλαν τὰ γενόμενα »εἰς τὸν Μεχμέτ, ὅστις, νομίσας ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, διέταξεν εὐθὺς νὰ παρα»σκευασθῇ ὁ στρατὸς πρὸς ἔφοδον τὴν ἐπαύριον. Κατὰ τὴν ἔφοδον ταύτην ἐφονεύθη»σαν πολλοὶ τῶν ἀμυνομένων ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, καὶ »τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς πόλεως εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε οἱ λοιποὶ ἔτι ἐπὶ »τῶν τειχῶν ἀμυνόμενοι στήσαντες σημαίας λευκάς, τὰ τῆς εἰρήνης σύμβολα, ἔκραζον μεγαλοφώνως ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων.

«Διατί ἄνευ φόβου Θεοῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰτίας, ἄνευ ἐλαχίστου ἐκ μέρους ἡμῶν »πταίσματος, παραβαίνετε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν; Ἡ περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως »σύμβασις εἶναι ἤδη ὑπογεγραμμένη καὶ ὑπ᾽ ἀμφοτέρων τῶν αὐτοκρατόρων καὶ διετάχθη »ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς. Παύσατε λοιπὸν μαχόμενοι καὶ μὴ ἐπιτίθεσθε πλέον ἐναντίον ἐκεί»νων, οἵτινες ὑπεσχέθησαν νὰ γίνωσιν ὑπήκοοι ὑμῶν». Ὁ Μεχμὲτ ἀκούων τὰ ῥήματα »ταῦτα καὶ μὴ εἰδὼς τί ἐγίνετο ἐν τῷ λιμένι διέταξε νὰ ἀνασταλῇ ἡ ἔφοδος καὶ ὑπεσχέθη »νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ σύμβασις τῆς προηγουμένης ἡμέρας, καὶ οὕτω δέχεται τὴν ὑπὸ τοῦ ἑτέ»ρου μέρους τῶν κατοίκων παράδοσιν τῆς πόλεως. Τὴν ἑπομένην ὁ Μεχμὲτ προσῆλθεν »εἰς τὴν πύλην τὴν καλουμένην Τὸπ καποῦ (π. Ρωμανοῦ) καὶ παρουσίᾳ τῶν Ἑλλήνων, »οἵτινες ἀνησύχουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἐξέδωκε τήνδε τὴν »διαταγήν· «Ἐν τῇ συνομολογηθείσῃ συνθήκῃ σᾶς ὑπεσχέθην ὅτι πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι

»καὶ τὰ μοναστήρια θὰ μένωσιν ἄθικτα καὶ οὐδεμία θὰ γίνῃ προσβολὴ εἰς τὴν θρη-»σκείαν ὑμῶν. Ἐπειδὴ ἐγὼ τὴν πόλιν κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ τῶν ὅπλων καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ »διὰ παραδόσεως ἑκουσίας ἔλαβον, διὰ τοῦτο θεωρῶ δίκαιον καὶ διατάττω, ἵνα αἱ θρη-»σκευτικαὶ οἰκοδομαί (τὰ μοναστήρια;) καὶ αἱ ἐκκλησίαι αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὸ μέρος »ἐκεῖνο τὸ κυριευθὲν ὑπ' ἐμοῦ μεταβληθῶσιν εἰς δζαμία, τὰ δὲ λοιπὰ ἀφεθῶσιν εἰς πλήρη »κατοχὴν τῶν χριστιανῶν». Οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἀκσεραΐ μέχρι τῆς Ἁγίας Σοφίας πᾶσαι αἱ »ἐκκλησίαι ἐγένοντο δζαμία· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Σουλοῦ μοναστίρ (*τῆς μονῆς τῆς Περιβλέ-»πτου*) μέχρι *Ἐδιρνὲ-καποῦ* (πύλης Ἀδριανουπόλεως, π. τοῦ Μυριάνδρου) ἔμειναν εἰς »τοὺς χριστιανούς. Τότε συναγαγὼν τὸν στρατὸν ἐν Ἀκσεραΐ μετέβη ἐκεῖθεν εἰς τὴν »ἁγίαν Σοφίαν.

»Ἡ παρὰ Δ. Καντεμὶρ μνημονευομένη αὕτη παράδοσις, καθ' ἣν τὸ ἥμισυ τῶν »κατοίκων τῆς ἁλούσης πόλεως διέφυγε τὴν σφαγὴν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν (ὡς ἰσχυρίζεται »καὶ ὁ Ἰ. Χότζης) οὐ μόνον ἀντιφάσκει πρὸς πάσας τὰς ἀληθεῖς ἱστορικὰς χριστιανι-»κάς, ἑλληνικάς τε καὶ λατινικὰς καὶ ἀρμενικὰς ἔτι εἰδήσεις ἀλλ' εἶναι μόνον σειρὰ »ἀπιθάνων καὶ ἀσυναρτήτων ἀναγραφῶν. Ὁ μόνος ἐν τούταις ἱστορικὸς πυρὴν φαίνε-»ται ὅτι εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα, μέχρι τῶν μεταμεσημβρινῶν ὡρῶν διαρκέσασα ἐπὶ τῶν »παραθαλασσίων τειχῶν ἄμυνα καὶ ἡ διὰ συμβάσεως ἐλευθέρα ἀποχώρησις τῶν ἐπὶ τούτῳ »ἀμυνομένων μαχητῶν. Τὰ δὲ ἀναγραφόμενα περὶ τῆς κατὰ τοπικὰς περιφερείας διανο-»μῆς τῶν ἐκκλησιῶν μεταξὺ χριστιανῶν καὶ τοῦ σουλτάνου, ἤτοι τῶν μωαμεθανῶν, οὐ »μόνον λίαν παράλογα τυγχάνουσι τοῖς γινώσκουσιν ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τὴν τοπογραφίαν »τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλ' ἀντιφάσκουσιν ἄντικρυς πρὸς τὰ πράγματα καὶ γεγο-»νότα τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστότατον ὅτι ὁ Μεχμέτ, ἐξαιρουμένου »τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ βραδύτερον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἐγκαταλειφθέντος »καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Μεχμὲτ κατεδαφισθέντος (ἵνα ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ οἰκοδομήσῃ δζαμίον »φέρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ), οὐδεὶς χριστιανικὸς ναὸς μετεβλήθη εἰς τέμενος μωαμεθανικόν, »εἰ καὶ κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Δούκα ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ χριστιανῶν κατοίκων πόλει ναοί »τινες κατελήφθησαν ὑπὸ μωαμεθανῶν χάριν οἰκήσεως ἐν αὐτοῖς.

»Τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Καντεμὶρ ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου περὶ διὰ συνθήκης »παραδόσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀβλαβοῦς διατηρήσεως μέρους τῶν κατοίκων »ἀναγραφόμενα, ὡς καὶ τὰ παρεμφερῶς πρὸς ταῦτα ὑπό τινων Ὀθωμανῶν παριστο-»ρούμενα, ἀντιφάσκουσιν ἀπολύτως πρὸς τὰς ἀναγραφὰς πάντων τῶν τὰ τῆς ἁλώσεως »τῆς πόλεως ἱστορησάντων μᾶλλον ἢ ἧττον ἀξιολόγων καὶ ἀξιοπίστων συγχρόνων τοῖς »γενομένοις, τινῶν δὲ καὶ αὐτοπτῶν καὶ δὴ καὶ μετασχόντων τῆς ἀμύνης καὶ παθόντων »χρονογράφων καὶ ποιητῶν ἑλλήνων τε καὶ λατίνων, μάλιστα δὲ τοῦ ἐμβριθεστάτου »καὶ ἀκριβολογωτάτου πάντων καὶ λίαν ἀμερολήπτου Κριτοβούλου. Ὁ Ἕλλην οὗτος, »ὁ διατελῶν ἐν ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου, οὐδένα λόγον ἔχων νὰ ὑπερβάλῃ τὸ μέγεθος τῶν »δεινοπαθημάτων τῆς ἁλούσης πόλεως καὶ τῶν ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐπενεχθεισῶν αὐτῇ »καταστροφῶν, καὶ ἰδίως τῆς παντελοῦς ἐρημώσεως, ὅμως τὴν ἀλήθειαν θεραπεύων παρέ-»στησε ταῦτα πάντα ἐν πολλῷ μείζονι καὶ μεγαλοπρεπεστέρᾳ τραγικότητι, καίπερ ἀπο-»φεύγων τοὺς πολλοὺς σχετλιασμοὺς καὶ περιπαθεῖς θεοκλυτήσεις τοῦ Δούκα καὶ τοῦ »Φραντζῆ. Ὁ Κριτόβουλος λοιπὸν οὗτος μαρτυρεῖ ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως »ἐπέζησε τῇ μεγάλῃ συμφορᾷ καὶ οὐδεμίαν κατέλιπον οἱ πορθηταὶ γωνίαν ἀνεξέταστον »καὶ ἀναναδίφητον, ἵνα αἰχμαλωτίσωσι τοὺς ἀνθρώπους καὶ διαρπάσωσι καὶ λεηλατή-»σωσι τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν. Παραβάλλων δὲ ὁ ἀνὴρ οὗτος τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν καὶ »πτῶσιν πρὸς τὰ ὅμοια παθήματα τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιβοήτων πόλεων, ἀπὸ Τροίας

»καὶ Βαβυλῶνος καὶ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης οὐδεμίαν ἐν τῇ πτώσει »τῶν πόλεων τούτων εὑρίσκει σύγκρισιν πρὸς τὴν τῆς Κων]πόλεως («ἀλλ' οὐδὲ τὰ τού- »των πτώματα λόγον ἔχει πρὸς τὰ παρόντα δεινά»). Τὸ πᾶσαν περιγραφὴν ὑπερβάλλον »μέγεθος τῆς καταστροφῆς ἑρμηνεύει ὁ Κριτόβουλος εὐγλώττως διὰ τῶν ἀπὸ τῶν ὀφθαλ- »μῶν τοῦ πορθητοῦ αὐτοῦ σουλτάνου ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς καταστροφῆς ρευσάντων δακρύων »(«Ἑώρα δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπολλυμένων καὶ τὴν ἐρήμωσιν τῶν οἰκιῶν καὶ τὴν παν- »τελῆ φθορὰν αὐτῆς καὶ τὸν ὄλεθρον· καὶ οἶκτος αὐτῶν εὐθὺς ἐπήει καὶ μετάμελος οὐ »μικρὸς τῆς ἀπωλείας τε καὶ διαρπαγῆς καὶ δάκρυον ἀφῆκε τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ μέγα »στενάξας καὶ περιπαθές, «οἵαν, ἔφη, πόλιν εἰς διαρπαγὴν καὶ ἐρήμωσιν ἐκδεδώκαμεν!» »οὕτως ἔπαθε τὴν ψυχήν»). Ἀλλ' ὁ Δούκας ἀναφέρει ὅτι ὁ σουλτάνος ἐμέμψατο τὸν »Νοταρᾶν, διότι αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐγένοντο αἴτιοι τοιαύτης »καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως τῆς πόλεως, μὴ παραδόντες αὐτὴν διὰ συμβάσεως. Ὅτι »ἡ πόλις κατελήφθη ἐξ ἐφόδου ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ οἱ κάτοικοι πάντες ἐν μέρει »ἐσφάγησαν, τὸ πλεῖστον δὲ ᾐχμαλωτίσθησαν, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, καὶ »ὁ ἕλλην δέ (πελοποννήσιος) μητροπολίτης Κιέβου Ἰσίδωρος, ὁ μετασχὼν τῆς ἐν Φλω- »ρεντίᾳ συνόδου καὶ μείνας πιστός, ὅπως ὁ Βησσαρίων, εἰς τὴν ἐνταῦθα τελεσθεῖσαν »ἕνωσιν καὶ καρδινάλις τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας γενόμενος καὶ χρήμασι καὶ σωματικῇ »ἀλκῇ μετασχὼν καὶ αἰχμαλωτισθεὶς καὶ διὰ χρημάτων ἐξαγορασθεὶς καὶ ἀνακτησάμενος »τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ἐν τῇ «Πρὸς τοὺς ἐν τῇ Οἰκουμένῃ πιστοὺς τοῦ Χριστοῦ» ἐπι- »κλήσει αὐτοῦ λέγει ὅτι οὐχὶ μόνον Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι ἀλλὰ καὶ Ἀρμένιοι καὶ Ἰου- »δαῖοι ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ὅτι ἡ πόλις ἅπασα στερηθεῖσα κατοίκων μετεβλήθη εἰς »ἐρημίαν». Λέγει δὲ καὶ ὁ Κριτόβουλος· «Καὶ οὕτως ἅπαν τὸ στράτευμα σκεδασθὲν ἀνὰ »πᾶσαν τὴν πόλιν τρέπεται ἐς διαρπαγήν, ληιζόμενον πάντα τὰ ἐν ποσὶ καὶ δίκην ἐμπῖπτον »πυρὸς ἢ σκηπτοῦ καὶ ἐμπιπρῶν πάντα καὶ ἀφανίζον, ἢ χειμάρρου δίκην ἅπαντα παρα- »σῦρον καὶ διαφθεῖρον· καὶ γὰρ οὗτοι πάντα διηρευνήσαντο ἀκριβέστερον ἢ Δᾶτις φασί, »τὴν Ἐρετρικήν, ναούς, ἱερά, θήκας τε παλαιὰς καὶ τάφους ἀναρρηγνύοντες, στοάς τε »ὑπογείους καὶ καταδύσεις καὶ κρησφύγετα καὶ ἄντρα καὶ χηραμοὺς καὶ ἄλλο πᾶν κεκρυμ- »μένον εἰς φῶς ἐξάγοντες». (Ταῦτα γράφει ὁ τοῦ σουλτάνου γραμματεὺς ἐν βιβλίῳ ἀφιε- ρωμένῳ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν σουλτάνον αὐτόν).

»Οἱ φρονοῦντες, ὡς ὁ Χάμμερ, ὅτι ὀλίγοι τινὲς τῶν κατοίκων διεσώθησαν ἀπὸ »τῆς αἰχμαλωσίας ἐστήριξαν τὴν γνώμην αὐτῶν ταύτην ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εὐθὺς »μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ σουλτάνος προέβη εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς «καὶ διοικήσεως, ὅπερ κατ' αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατόν, ἂν μὴ ὑπελείποντο ἐν τῇ πόλει κλη- »ρικοί τε καὶ λαϊκοὶ διασωθέντες ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τῆς ἁλώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι »ὑπῆρχόν τινες κρυπτόμενοι ἐν τῇ πόλει ἢ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτης, παρὰ τὸν Βόσπορον »καὶ ἐν ταῖς νήσοις, ὡς τοῦτο ὑπεθετε καὶ τὸ τὴν τετάρτην μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν κή- »ρυγμα τοῦ σουλτάνου, τὸ προσκαλοῦν πάντας τοὺς τοιούτους νὰ φανερωθῶσιν ἄνευ οὐ- »δενὸς φόβου καὶ ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, οἱ τοιοῦτοι βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσωσι »πλῆθος ἀπαρτίζον λαὸν καὶ κλῆρον. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς ἐκλογῆς πατριάρχου »στηριζομένη αὕτη γνώμη εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο πλημμελής, ὅτι τὴν ἐκλογὴν τοῦ πα- »τριάρχου καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ὑποτίθησι γενομένην »εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὅπερ δὲν εἶναι ἀκριβές. Δὲν εἶναι πάντως ἀληθὲς τὸ ὑπὸ Δω- »ροθέου Μονεμβασίας ὑπονοούμενον, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου ἐγένετο μετὰ τὴν »καθυπόταξιν πασῶν τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἤτοι δεκαετίαν ὅλην »καὶ πλέον μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἤθελεν ἀνατρέψει πᾶσαν τὴν σειρὰν »τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας. Τὸν ἀκριβῆ χρόνον τοῦ γεγονότος εὐ-

»ρίσκομεν παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ, ὅστις τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ »Γενναδίου τίθησιν εἰς τὸν χρόνον τὸν μετὰ τὴν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐπάνοδον καὶ ἐκ ταύ»της πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστροφὴν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τὸν Γεννάδιον εὗ»ρεν εἰς Ἀδριανούπολιν αἰχμάλωτον καὶ ἤγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὥστε »ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς »τοῦ ἑπομένου ἔτους. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως εἶχεν ἀποτε»λεσθῆ τις συνοικισμὸς ἑλληνικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου, »ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως ἀρξάμενος νὰ γίνηται, καθ᾽ ὃν τρόπον θέλουσι ταῦτα »ἐκτεθῆ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ τῆς ἱστορίας ταύτης. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δωρόθεος Μονεμβασίας, »καθ᾽ ὃν μετὰ δεκάδα ὅλην ἐτῶν ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου, τὸν παραστάντα εἰς »τὴν ἐκλογὴν ταύτην πληθυσμὸν καλεῖ *τεχνητόν*. Ὅτι δὲ καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ πατριάρ»χης Γεννάδιος ἐγκαταλιπὼν (τῷ 1455) τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων μετέβη »εἰς τὴν γυναικείαν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου, ἔνθα ὑπῆρχον ἔτι γυναῖκες μονα»χαί, τοῦτο οὐδαμῶς συνηγορεῖ, ὡς πλημμελῶς φρονεῖ ὁ Χάμμερ, ὑπὲρ τῆς γνώμης »ὅτι αἱ μοναχαὶ ἐκεῖναι εἶχον διασωθῆ ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ ἀπὸ τοῦ ἐξανδραποδι»σμοῦ, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ἁπλῶς ὅτι αὕτη εἶχεν ἀνασυσταθῆ ἐντὸς τῶν δύο μετὰ τὴν ἅλω»σιν ἐτῶν μετ᾽ ὀλίγων περὶ αὐτὴν χριστιανικῶν οἰκιῶν. Ἄλλως τε εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ »παρθένοι τῶν μοναστηρίων ἐκείνων ἐξανδραποδισθεῖσαι κατὰ τὴν ἅλωσιν ἐξηγοράσθη»σαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν Μονὴν αὐτῶν. Οὕτω »πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ ὑπὸ Φραντζῆ λεγόμενον· «Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἐναπέμεινάν »τινες ὀλίγοι χριστιανοί», οὐχὶ δὲ ὅτι οὗτοι ἐναπέμειναν μηδὲν παθόντες κατὰ τὴν ἅλωσιν. »Ὅτι δὲ ὁ πατριάρχης μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων μετέβη »εἰς γυναικεῖον μοναστήριον κείμενον ἐγγὺς τῆς παραλίας, ἐνῷ τοσαῦται ἔτι ὑπῆρχον ἐκ»κλησίαι ἐν τοῖς ἔνδον τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως »ἔμενε τελείως ἔρημον ἑλλήνων οἰκητόρων, γεγονὸς μαρτυρούμενον ἄλλως τε καὶ ὑπ᾽ »αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐγκαταλειφθέν»τος διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν περὶ αὐτὸν χριστιανικὰς οἰκίας. Οὕτω σαφῶς μαρτυρουμένου »πολλαχῶς καὶ πολλαχόθεν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Κων]πολις τελείως ἠρημώθη Ἑλλήνων »καὶ χριστιανῶν καθόλου κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1453, καταλείπομεν τὴν περὶ τῆς πόλεως »ἱστορίαν, ἐκτιθέμενοι ἐνταῦθα ὡς ἀποχαιρετιστήριον ὡραίαν πρόσρησιν πρὸς τὴν πό»λιν, ἣν ὁ τελευταῖος ἕλλην βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ πρὸς τὸν »ἑλληνικὸν λαὸν προσλαλιᾷ ἐκάλεσε «χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων» καὶ ἥτις καθ᾽ ἣν »ὥραν καὶ στιγμὴν χαράττομεν τὰς γραμμὰς ταύτας εἴπερ ποτὲ ἑλκύει, συγκεντροῖ καὶ »δεσμεύει πρὸς ἑαυτὴν τὴν ἀτενῆ προσοχήν, τὸ ὕψιστον διαφέρον, τὴν ἄπειρον στοργήν, »μετὰ δέους καὶ ἀνησυχίας μεγάλης ἀνάμικτον ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἀγάπην καὶ πόθον σύμπαν»τος τοῦ ταχεῖαν τὴν ἀνάστασιν αὐτῆς ἐναγωνίως προσδοκῶντος Ἑλληνικοῦ (ἐγράφομεν »ταῦτα πρὸ τοῦ 1922), ἐκτιθέμενοι δηλαδὴ ὅσα ὁ πρὸ τεσσάρων αἰώνων εὐγλωττότατα »ἀφηγησάμενος τὸ μέγα τραγικὸν τέλος αὐτῆς Κριτόβουλος λέγει·

«Νῦν δ᾽ οὕτως ἐξήκει τὰ κατ᾽ αὐτὴν καὶ τὰ καλὰ συλλήβδην ἔρρει, καὶ ἀφῄρηται »πάντων, πλούτου, δόξης, ἀρχῆς, περιφανείας, τιμῆς, γένους λαμπρότητος, ἀρετῆς, παι»δείας, σοφίας, ἱερωσύνης, βασιλείας, πάντων ἁπλῶς καὶ ὅσον ἐς ἄκρον εὐδαιμονίας καὶ »τύχης ἤλασε, τοσοῦτον ἐς πυθμένα δυστυχίας καὶ κακοδαιμονίας κατήχθη, καὶ μακαρι»σθεῖσα πρῴην ὑπὸ πολλῶν νῦν ὑπὸ πάντων δυστυχὴς καὶ βαρυδαίμων ἀκούει· καὶ »μέχρι τερμάτων τῆς οἰκουμένης προελθοῦσα τῇ δόξῃ νῦν πᾶσαν ὁμοῦ γῆν τε καὶ θάλασ»σαν μεστὴν πεποίηκε τῶν ἑαυτῆς συμφορῶν καὶ τῆς ἰδίας ἀδοξίας ἐνέπλησε, πανταχοῦ

»τῆς αὐτῆς κακοδαιμονίας ὑπομνήματα φέρουσα τοὺς οἰκήτορας, ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖ-
»κας καὶ παῖδας διασπαρέντας αἰσχρῶς ἐπ᾽ αἰχμαλωσίᾳ καὶ δουλείᾳ καὶ ὕβρει· καὶ ἡ
»πολλῶν γενεῶν ἐπάρξασα πρότερον μετὰ τιμῆς καὶ δόξης καὶ πλούτου καὶ περιφανείας
»λαμπρᾶς νῦν ὑφ᾽ ἑτέρων ἄρχεται, μετὰ πενίας καὶ ἀδοξίας καὶ ἀτιμίας καὶ δουλείας
»αἰσχίστης· καὶ παράδειγμα πάντων οὖσα καλῶν καὶ λαμπρᾶς εὐδαιμονίας εἰκών, νῦν
»εἰκών ἐστι δυστυχίας καὶ μεγίστων συμφορῶν ὑπόμνημα καὶ στήλη κακοδαιμονίας καὶ
»μῦθος τῷ βίῳ. Τὰ μὲν δὴ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τὴν Κωνσταντίνου ἐπὶ μέγα δόξης
»ἀρθεῖσαν καὶ δυναστείας καὶ πλούτου ἔν γε τοῖς κατ᾽ αὐτὴν καιροῖς καὶ πάσας τὰς
»πρὸ αὐτῆς ἀποκρύψασαν πολλῷ τινι καὶ ἀπείρῳ τῷ μέσῳ ἐπί τε δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ
»ἀρχῇ καὶ δυνάμει καὶ μεγέθει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι θαυμαζομένην, οὕτως ἐτελεύτησεν».
»Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρός τινα σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἁλώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἱστο-
»ρίας ταύτης συνδέονται καὶ τὰ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, οὗ τινα
»σημεῖα ὡσαύτως χρῄζουσιν ἐρεύνης καὶ διαφωτίσεως»].

Ἡ ἐπίθεσις ὅμως ἐγίνετο, καθ᾽ ἃ προείπομεν, κυρίως μὲν κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ καθ᾽ ὅλου τοῦ περιβόλου τοῦ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ Ἑβδόμου. Καὶ ἐπὶ πολλὰς μὲν ὥρας οὐδὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατώρθωσάν τι οἱ πολέμιοι, αἴφνης δὲ ἀπροσδόκητόν τι περιστατικὸν εἰσήγαγεν αὐτοὺς τελευταῖον ἐντὸς τῆς πόλεως. Εἰς τὸ κατώτερον τῶν βασιλείων τοῦ Ἑβδόμου τμῆμα ὑπῆρχε πυλὶς ὑπόγειος πρὸ πολλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένη. Ἡ πυλὶς αὕτη εἶχεν ἀνοιχθῆ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἵνα διευκολυνθῶσιν αἱ ἐκεῖθεν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ ἐπειδὴ ἦτο μικρὰ καὶ ἀφανής, εἶχον λησμονήσει νά την φράξωσιν αὖθις κατὰ τὴν πρωίαν τῆς ἐφόδου. Ταύτην λοιπὸν τὴν πυλίδα ἀνακαλύψαντες κατὰ τύχην τινὲς τῶν Ὀσμανιδῶν τῶν περὶ τὸ Ἕβδομον μαχομένων,παρεισῆλθον δι᾽ αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν κατ᾽ ἀρχὰς περὶ τοὺς πεντήκοντα, ἔπειτα ἀμέσως πλειότεροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπὸ τῶν προσελθόντων βοηθούμενοι ἀνέβησαν διὰ τῶν τειχῶν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου πολυάριθμοι γενόμενοι ἐτράπησαν δεξιᾷ πρὸς τὰς πύλας Μυρίανδρον (Ἀδριανουπόλεως), Χαρσίαν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ κατὰ νῶτον τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ σουλτάνος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα ἐπετίθετο σφοδρότερον κατὰ μέτωπον. Στιγμὴ φοβερά! Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπὶ τέσσαρας ἤδη ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους καὶ ἤλπιζεν ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει κατισχύσει τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Μωάμεθ Β΄, εἶδεν ἀπροσδοκήτως τοὺς πολεμίους εἰσβαλόντας ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἀπηλπίσθη καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὥρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στῖφος ἀγωνιζόμενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε», λέγει ὁ Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἧττον ἀπεγνωκότες ὁ Φραγκῖσκος ὁ Τολητινός, ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ἕτεροι Παλαιολόγοι οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατὴρ καὶ παῖδες, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαλμάτης, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὄπισθεν ἐπελθόντας ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τείχη ἀναβαίνοντας. Καὶ ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἐτελεῖτο περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην καὶ περὶ τὴν Μυρίανδρον. Ὁ γηραιὸς τῆς Χαρσίας φρούραρχος, ὁ Θεόδωρος Καρυστηνὸς δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ᾽ οἱ ἀδελφοὶ Βοχιάρδοι (Bochiardi), οἱ περὶ τὴν Μυρίανδρον τεταγμένοι, φημίζονται ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν ὑπό τε τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Ζορζῆ Δολφίνου. Τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κορυφούμενον χείμαρρον. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει· ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὅλοι οἱ Μετοχιταῖοι, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογά-

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

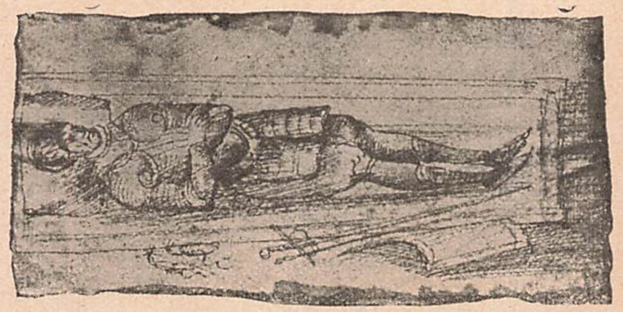
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΟΙΚΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Μιχαὴλ Η΄ .... 1261—1282
Ἀνδρόνικος Β΄ .... 1282—1328
Μιχαὴλ Θ΄ (συνι υτοκράτωρ) .... 1295—1320
Ἀνδρόνικος Γ΄ .... 1328—1341
Ἰωάννης Ε΄ .... 1341—1376
Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνὸς ἀνταυτοκράτωρ καὶ συναυτοκράτωρ .. 1341—1355
Ἀνδρόνικος Δ΄ .... 1376—1379
Ἰωάννης Ε΄ (τὸ δεύτερον) .... 1379—1391
Ἰωάννης Ζ΄ (ἀνταυτοκράτωρ) 1390
Μανουὴλ Β΄ .... 1391—1425
Ἰωάννης Η΄ .... 1425—1448
Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Δραγάσης .... 1448—1453

δες ἄνδρες, ἕλληνές τε καὶ λατῖνοι. Οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρεσύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνους τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε κατὰ Δούκαν· «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου ; «Κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον· «ἡ πόλις ἁλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι ;» Μόλις δ᾽ ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἷς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγήν, ἀλλ᾽ ἕτερος ἐκ τῶν ὄπισθεν ἐπήνεγκε κατ᾽ αὐτοῦ τραῦμα καίριον, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις, οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς ἔπεσεν ἐν ᾗ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε τάξει καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μεταξὺ μυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι,καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοῖ ἀετοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἦτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔσπευδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἁρπαγῇ καὶ λείᾳ.

Ὁ Κωνσταντῖνος νεκρός
(Εἰκὼν τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐνετίας κώδικος Γεωργίου Κλοντζᾶ)

Τρόντι ἅπασα ἡ πόλις ἦτο ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων· διότι μῦθος εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Δ. Καντεμίρου, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι, ρηθὲν ὅτι τὸ ἥμισυ καὶ μάλιστα τὸ ἀξιολογώτερον τῆς πόλεως ἥμισυ δὲν παρεδόθη εἰμὴ διὰ συνθήκης· μῦθος ἐπαναληφθεὶς καὶ ὑπό τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὡς ἐξάγεται ἐκ μιᾶς τῶν σημειώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σεργίου Μακραίου. Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν συγχρόνων, Ἑλλήνων, Φράγκων καὶ Τούρκων, ἡ πόλις ἅπασα ἐκυριεύθη ἄνευ συνθήκης οὐδεμιᾶς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόμαχοι τῶν λοιπῶν τοῦ περιβόλου τμημάτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐκπόρθησιν τῶν πυλῶν τοῦ Ρωμανοῦ, τῆς Χαρσίας καὶ τοῦ Μυριάνδρου, καὶ νοήσαντες ὅτι θέλουσι κυκλωθῇ, ὑπενέδωκαν ζητήσαντες ἕκαστος ὅπως ἠδύνατο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ· ὅλοι σχεδόν, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης τοσοῦτο γενναίως εἶχεν ἀποκρούσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Πανταχοῦ αἱ αὐτοκρατορικαὶ σημαῖαι κατερρίφθησαν καὶ ἀνεστηλώθη ἀντ᾽ αὐτῶν ἡ ἡμισέληνος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ πληρώματα τοῦ περὶ τὰ τείχη τῆς Προποντίδος στόλου, τὰ ὁποῖα κατ᾽ οὐδὲν εἰς τὴν ἅλωσιν συνετέλεσαν, καταλιπόντα τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰσώρμησαν ὡσαύτως ἐπὶ τὰς πύλας τοῦ μέρους ἐκείνου, ἡ πόλις κατεκλύσθη οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ ἀγρίου καὶ ἀναριθμήτου πλήθους· οὐδὲ συνέρρευσαν στρατιῶται μόνον καὶ ναῦται ἀλλὰ καὶ ἱερωμένοι, καὶ ὑπηρέται, «καὶ αὐτοὶ οἱ βόσκοντες τὰς ἡμιόνους, καὶ οἱ μάγειροι πάντες». Καὶ ἤρχισεν οὕτως ἡ τριήμερος λεηλασία ἡ ἐπαγγελθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄ πρὸ τῆς ἐφόδου. Ἡ σφαγὴ σχετικῶς δὲν ἐγένετο μεγάλη. Κατ᾽ ἀρχὰς ἐφονεύοντο πάντες ἀδ ακρίτως, ἀνθιστάμενοι καὶ φεύγοντες, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες· ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ ἡ πλεονεξία κατίσχυσε τῆς ἐκδικήσεως καὶ οἱ νικηταὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν νικηθέντων, ἵνα χρηματολογήσωσιν ἐκ τῆς πωλήσεως αὐτῶν. Ὁ Δούκας λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐθανατώθησαν ἄνδρες μαχηταὶ περὶ τοὺς δισχιλίους· καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀξιοῖ ὅτι παρ᾽ ὅλον τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ

ἁλώσει ἀπέθανον ἰθαγενεῖς καὶ ξένοι σύμπαντες ἄνδρες, καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες ἐγγύς που τετρακισχίλιοι. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς συγχύσεως καὶ ταραχῆς, ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ὥρας οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιζησάντων ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἰδίως οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ λιμενάρχης Ἀλοΐσιος Διέδος, ὁ Ἱερώνυμος Μορτζίνης, ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι, πάντες ξένοι, διότι ἐκτὸς τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἅπαντες οἱ ἄλλοι ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἔπεσον. Αὐτὰ τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν τεταγμένα πλοῖα κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν· ἐὰν δὲ διαρκούσης τῆς πολιορκίας δὲν ἤθελον ἀφοπλισθῇ τινες τῶν ἐν τῷ λιμένι νηῶν,ἵνα τὰ πληρώματα αὐτῶν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐπάλξεις, ἤθελον καὶ ταῦτα δυνηθῇ νὰ ἀποδράσωσι, διότι, καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὰ πληρώματα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου τοῦ σταθμεύοντος παρὰ τὸ ἐπὶ τῇ Προποντίδι τεῖχος εἶχον ἀπέλθει πρὸς λεηλασίαν, ὥστε τὰ κενὰ αὐτοῦ σκάφη ἦσαν καταδικασμένα νὰ θεωρῶσιν ἀπρακτοῦντας τοὺς ἀπερχομένους.

Ἡ σφαγὴ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ

(Ἐκ γερμανικῆς εἰκόνος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)

Οἱ ἐπισημότεροι τῶν αἰχμαλωτευθέντων ἦσαν ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὅστις μεταμφιεσθεὶς ἐπωλήθη ὡς κοινὸς δοῦλος εἰς Γαλατᾶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ βραδύτερον· ὁ ἐνετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μινότος, ὁ ἱσπανὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανός· ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς ὅστις ἐξηγοράσθη ἔπειτα καὶ περιεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ εἶδεν ὅμως τὰς καλλίστας αὐτοῦ θυγατέρας εἰσαχθείσας εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου· τελευταῖον ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὅστις συνελήφθη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν καὶ ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ φυλαττόμενος ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου. Ἀπέθανε δὲ τότε καὶ ὁ ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις Οὐρχάν. Ὁ Οὐρχάν, ὅστις ἦτο τεταγμένος εἰς τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, μεταμφιεσθεὶς εἰς μοναχὸν ὅτε εἰσέβαλον ἐκεῖθεν οἱ πολέμιοι, ἐρρίφθη διὰ μιᾶς τοξοβολικῆς θυρίδος τοῦ πύργου ἐν ᾧ διέτριβε, καὶ πεσὼν κατὰ γῆς συνελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς κοινὸς αἰχμάλωτος· μετ' ὀλίγον ὅμως προδοθεὶς ὑφ' ἑνὸς τῶν συναιχμαλώτων λαβόντος ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν ἀπεκόπη τὴν κεφαλήν, ἥτις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς τὸν σουλτάνον.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Δούκαν, οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Νοταρᾶ κατελήφθησαν εἰς τὰς κλίνας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν οἵτινες εἰσήλασαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δουκός· «ἦν γὰρ ὁ Μάιος φέρων εἴκοσιν ἐννέα καὶ ὁ πρωινὸς ὕπνος ἡδὺς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ νεανίδων». Τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὅτι ἡ ἔφοδος αὕτη θέλει ἀποκρουσθῇ ὅπως αἱ προηγηθεῖσαι ἄλλαι. Καὶ ἄλλοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἑτέρου γεγονότος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δούκα ἀναφερομένου. Ἔτυχε, λέγει, ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας τῆς πόλεως νὰ ἑορ-

άζεται καὶ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος Θεοδοσίας. Ὅθεν ἀφ᾽ ἑσπέρας μὲν
τολλοὶ καὶ πολλαὶ εἶχον διανυκτερεύσει ἐν τῇ σορῷ τῆς Ὁσίας, τὸ δὲ πρωὶ ἡμέρας γενο-
ιένης ἔτι πλείονες ἀπήρχοντο εἰς προσκύνησιν μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἵτινες περι-
εκαλλωπισμέναι καὶ περικεκοσμημέναι οὖσαι ἔφερον κηροὺς καὶ θυμιάματα ὅτε αἴφνης
υνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ᾽ ἂν πολλοὶ τοσοῦτον εἶχον θάρρος εἰς τὴν ἔκβα-
ιν τοῦ ἀγῶνος οἱ πλεῖστοι, ἅμα ἀκούσαντες τοὺς κώδωνας τοὺς ἀναγγείλαντας τὸν κίν-
ι νον, ἔδραμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. Ὅτε δὲ
εριεχύθη ἡ ἀγγελία ὅτι ἑάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἑνὸς συνέρρευσαν εἰς
ὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· διότι, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ἦσαν πρὸ πολλῶν
ρόνων ἀκούοντες παρά τινων ψευδομάντεων ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύ-
ωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου
ωνσταντίνου, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταβὰς ἄγγελος, φέρων ρομφαίαν, παραδώσει αὐτήν τε
αὶ τὴν βασιλείαν ἀνωνύμῳ ἀνδρὶ παρὰ τῷ κίονι ἱσταμένῳ, ἀπερίττῳ δὲ καὶ πενιχρῷ,
αὶ ἐρεῖ αὐτῷ· «λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου». Τούτου
ενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῆ, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταδιώξουσιν αὐτοὺς κόπτοντες
αὶ ἐξελάσουσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἁπάσης τῆς Δύσεως καὶ ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς
ερῶν ἄχρι ὁρίων Περσίας ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ. Εἰς ταύτην πι-
εύοντες τὴν προφητείαν ἔσπευσαν πάντες νὰ καταλείψωσι τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ ἐξό-
ισθεν αὐτῶν καὶ νὰ συρρεύσωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἀπέβη δὲ τὸ πλῆθος
οσούτῳ μεῖζον ὅσῳ πολλοὶ μὲν σωφρονέστεροι εἶχον ζητήσει νὰ διαφύγωσι διὰ τῶν
λοίων ἀλλ᾽ οἱ πυλωροὶ τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρησμοῦ, οἰστρηλατούμενοι, ἔκλει-
ιν τὰς θύρας τοῦ παρὰ τὸν Κεράτιον τείχους καὶ ἔρριψαν τὰς κλεῖς εἰς τὴν θάλασσαν.
)θεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ ὑπερμεγέθης ἐκεῖνος ναὸς ἐγένετο πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν,
δ᾽ ἀναρίθμητοι οὗτοι ὄχλοι, κλείσαντες τὰς θύρας καὶ ἱστάμενοι κάτω καὶ ἄνω ἐν τοῖς
ριαυλίοις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, περιέμενον σωτηρίαν. Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολλὴ ὥρα
ὶ οἱ Τοῦρκοι εἰσβαλόντες ξιφήρεις ἤρχισαν ν᾽ ἁρπάζωσιν ἕκαστος καὶ νὰ δεσμεύωσι
ν ἴδιον αἰχμάλωτον, ἀπάγοντες αὐτοὺς ὡς ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων· ἄλλοι δὲ
ράπησαν ἐπὶ τὰ ἱερὰ καὶ πολύτιμα τῆς ἐκκλησίας σκεύη καὶ κειμήλια καὶ τὰς εἰκόνας,
ιρπάζοντες τὰ πάντα, ὥστε ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὁ ναὸς ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς τῶν
σμημάτων αὐτοῦ. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν ἄλλην κατὰ
ν αἰχμαλώτων ἀκολασίαν καὶ πολλὰς ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ναῷ καταστροφάς.

Τοιαῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθά τε καὶ ἁπανταχοῦ τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην
ρλὴν ὁρμὴν τὴν ἐπαγαγοῦσαν τοσαύτας ἀνωφελεῖς σφαγάς, ἡ λεηλασία διωργανώθη
τὰ παραδόξου τάξεως. Κατὰ τὸν Βάρβαρον πρὸ πάσης οἰκίας, μονῆς καὶ ἐκκλησίας,
ἣν ἐνέβαλον Μουσουλμάνοι, ἀνεστηλοῦτο μικρὰ σημαία ὡς τεκμήριον ὅτι κατελήφθη
οἰκοδόμημα καὶ ὅτι οἱ κατόπιν ἐπερχόμενοι δὲν δικαιοῦνται πλέον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς
τό. Τοιαῦται δὲ σημαῖαι ἠριθμοῦντο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καθ᾽ ὅλην τὴν Κων-
ιντινούπολιν περὶ τὰς 200.000, διότι εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα ἀνηρτήθησαν 10 ση-
ῖαι. Καὶ ἐν τούτοις προϊούσης τῆς ἡμέρας ἔφθασεν ἡ μεσημβρία. Τότε ὁ Μωάμεθ Β΄,
ις δὲν ἠθέλησε κατ᾽ ἀρχὰς νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς λεηλασίας, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ
ελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ Μυριάνδρου ἐν συνοδίᾳ
ν βεζιρῶν καὶ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, καὶ ἐπορεύθη κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς
ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἀφίππευσε καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ
ι. Παρετήρησε δὲ ἀμέσως στρατιώτην θραύοντα διὰ πελέκεως ἕνα τῶν λίθων τοῦ

ἐδάφους (1). Διατί, εἶπε, προξενεῖς τὴν ζημίαν ταύτην; Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο· ἕνεκα πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς σουλτάνος ἐπάταξεν αὐτὸν καὶ ἀνεφώνησεν «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδο- μαὶ τῆς πόλεως ἐμαί εἰσι». Καὶ ἐνῷ οἱ ἀκόλουθοι ἑλκύσαντες τὸν στρατιώτην ἐκ τῶν ποδῶν ἔρριψαν ἔξω ἡμιθανῆ, ὁ Μωάμεθ Β΄ κελεύσας ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν *ἱερέων* (2) ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καὶ νὰ κα λέσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς προσ ευχήν, πρῶτος αὐτὸς ἐτέλεσ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο καθῆ κον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζη καὶ οὕτως ἀφαιρεθεὶς ὁ μέγα ἐκεῖνος ναὸς ἀπὸ τῆς χρι στιανικῆς πίστεως ἀφωσιώθ ἔκτοτε εἰς τὴν λατρείαν το Ἰσλάμ. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βα μοῦ ἐζήτησε τὸν Νοταρᾶν κα παραστάντος αὐτοῦ καὶ προσ κυνήσαντος, καλὰ τφόντι ἐκα μετε, τῷ εἶπε, νὰ μὴ μὲ πα ραδώσετε τὴν πόλιν· ἰδὲ πόσ ζημία ἐγένετο, πόσος ὄλεθρο πόση αἰχμαλωσία!» «Κύρι ἀπεκρίθη ὁ μέγας δούξ, δ ἦτο εἰς τὰς χεῖράς μας νὰ πα ραδώσωμεν τὴν πόλιν καὶ οὔ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέω τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τ περὶ σὲ ἀνδρῶν ἐγγράφως ἐν σχυον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τίποτε, διότι οὐδὲν θέλεις κατορθώσει καθ' ἡμῶν». Ὁ σουλτάνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Νοταρᾶς αἰνίττεται τὸν Χαλὴλ πασᾶν καὶ ἀπεφάσι καθ' ἑαυτὸν ν' ἀπαλλαγῇ τέλος τοῦ μεγάλου τούτου βεζίρου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μ δὲν ἐπιδείξας ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἂν ὁ βασιλεὺς ἔφυγε διὰ θαλάσσης. Ὁ ἀπεκρίθη «ἀγνοῶ, διότι ἤμην ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμάχετο περὶ τὰς π λας τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τὴν Χαρσίαν». Ὅθεν ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ γίνῃ ἀκριβεστέ ἔρευνα περὶ τὰ πτώματα τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ ἀνευρέθη ὁ νεκρός, ἀναγνωρισθεὶς

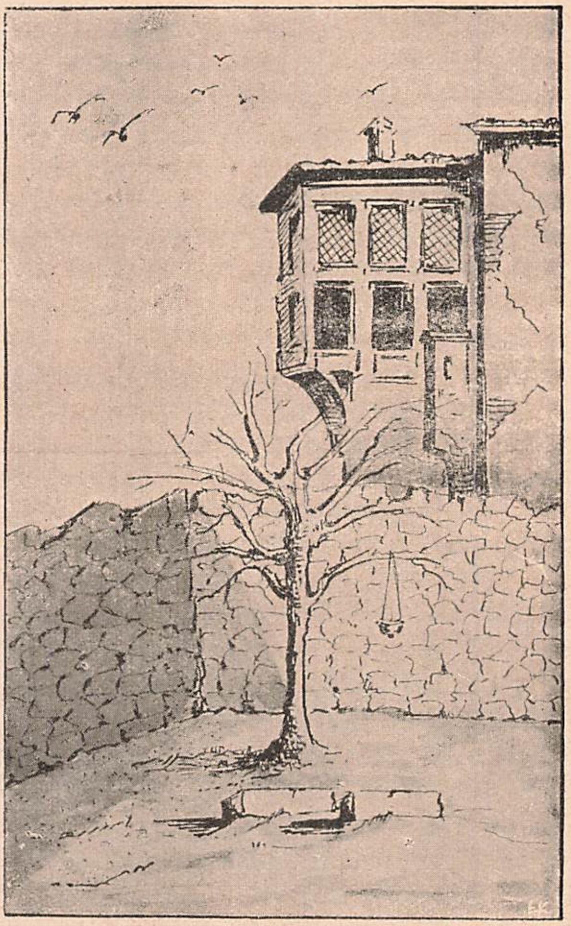
Εἴσοδος τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν

(Ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

(1) Δὲ ἦτο ἁπλῶς λίθος τοῦ ἐδάφους ἀλλὰ τὸ μαρμάρινον ἔδαφος τοῦ ναοῦ, ἐφ' οὗ γραμμῶν ἀπεικονίζετο θάλασσα κυμαινομένη, οὕτως ὥστε ἐκ τῶν τεσσάρων πυλῶν τοῦ ναοῦ τὸ μ μαῖρον ρεῦμα ἐφαίνετο ἐξερχόμενον ὡς ἐκ τῶν τεσσάρων ποταμῶν τοῦ παραδείσου.

(2) Τὸν λεγόμενον δηλονότι μουεζζίν (=κήρυκα τῆς προσευχῆς). Ἱερεὺς δὲν κεῖται καλ ἐνταῦθα, διότι παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς δὲν ὑπάρχει ἱερωσύνη. Οὐχ ἧττον καὶ ὁ βυζαντινὸς χ νογράφος Δούκας, ἐξ οὗ ταῦτα ἀρύεται ὁ Παπαρρηγόπουλος, ποιεῖται ἐνταῦθα λόγον περὶ ἱερέ

τῶν ἀετοφόρων αὐτοῦ πεδίλων. Προσαχθείσης δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἂν εἶναι τφόντι ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ παρατηρήσας αὐτὴν ἀπεκρίθη· «ἐκείνου ἐστί, κύριε». Ἀφοῦ δὲ εἶδον αὐτὴν καὶ ἕτεροι καὶ ἀνεγνώρισαν, διέταξεν ὁ Μωάμεθ νὰ προσηλωθῇ ἐν τῷ κίονι τοῦ Αὐγουστείου καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς ἑσπέρας, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ μετὰ βασιλικῆς τιμῆς. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὅμως δὲν ἐξηγεῖ τίνος εἴδους βασιλικαὶ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ τελευταίου τῶν Κωνσταντίνων. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σῳζομένου εὐτελοῦς ὁπωσοῦν τάφου, ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐτηρήθησαν μὲν περὶ τὴν κηδείαν τινὲς τῶν διατυπώσεων τῶν ἀνέκαθεν εἰθισμένων ἐπὶ τῶν βασιλικῶν νεκρῶν ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης πομπῆς. Τφόντι πλησίον τοῦ Βεφᾶ Μεϊντανὶ καὶ τοῦ Βεφᾶ Τζαμισί, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας κατεχομένης ὑπὸ σανδαλοποιῶν καὶ ἐπισαγματοποιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων τεχνιτῶν, ἀναπαύεται κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ ὕπατος ἐκεῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόμαχος ὑπὸ λίθον ἀνεπίγραφον καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν πτέας συμπεπλεγμένης μετὰ ἀγρίων κλημάτων καὶ ῥοδεῶν· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀνάπτεται ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν λυχνία ἁπλῆ ἧς τὸ ἔλαιον παρέχεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα κατὰ Μορτμαννόν· διότι κατ' ἄλλους ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι ἀκριβέστεροι ὁ τάφος εἶναι ἔτι εὐτελέστερος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε πρόδηλον ἀποβαίνει ὅτι ὁ κατακτητὴς ἔπραξεν ὅ,τι ἔπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ μεγαλοφροσύνης. Πιστοποιήσας τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ, διατάξας νὰ κηδευθῇ μετὰ τῶν εἰθισμένων ἐπὶ βασιλέων διατυπώσεων καὶ φροντίσας νὰ ἐπιμαρτυρῆται ἐσαεὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησεν ἢ νὰ καταστήσῃ ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχεν ἐπὶ γῆς χριστὸς ἐν Κυρίῳ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ δικαιούμενος νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἔργον τῆς βίας· διότι, ὅσον καὶ ἂν πεποίθασιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις οἱ μεγάλοι ἀνατροπεῖς τοῦ κόσμου τούτου, ἔχουσι πάντοτε ἀντηχοῦσαν ἐν τοῖς μυχίοις τῆς καρδίας αὐτῶν φωνήν τινα τοῦ δικαίου πρὸς ἣν προαιροῦνται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ὁπωσδήποτε.

Ὁ ὑποτιθέμενος τάφος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου

[«Καὶ τὰ περὶ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως
»δὲν εἶναι παραδεδομένα μετ᾽ ἀναμφισβητήτου ἀκριβείας. Κατὰ τὸν Δούκαν (ἔκδ. Βόνν.)
»ὁ αὐτοκράτωρ βλέπων ἀκατάσχετον τὴν ὁρμὴν τῶν ὑπερβαινόντων τὰ τείχη πολεμίων
»καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μαχητὰς πάντας πίπτοντας ἐφώνησεν : «Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστια-
»νῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν ἀπ᾽ ἐμοῦ ;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔλαβε πληγὴν ἐν τῷ προσώπῳ,
»καὶ ἀπέδωκε μὲν τὴν πληγὴν εὐθὺς ὁ αὐτοκράτωρ ἀλλὰ συγχρόνως πληγεὶς καὶ κατὰ
»τὰ νῶτα καιρίως ἔπεσεν. Ἀλλ᾽ ὁ ταῦτα ἀφηγούμενος Δούκας λέγει ὅτι, ὅτε
»ὁ αὐτοκράτωρ ἐφθέγξατο τοὺς τελευταίους ἐκείνους λόγους αὐτοῦ, «ἦν μονώτατος ἀπολει-
»φθείς», ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκριβῶς γνωστὰ τὰ τότε λεχθέντα καὶ πραχθέντα
»ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Φραντζῆς (σ. 286) ἐκτενέστερον ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὰς
»τελευταίας στιγμὰς τοῦ βασιλέως λέγει· «Ὡς οὖν εἶδεν ὁ δυστυχὴς βασιλεὺς καὶ αὐθέν-
»της μου, δακρυχέων ἐπαρακάλει τὸν Θεὸν καὶ τοὺς στρατιώτας ἵνα μεγαλοψυχήσωσι
»προέτρεπε· καὶ οὐκ ἦν συνδρομῆς καὶ βοηθείας ἐλπὶς οὐδεμία. Ὁ δὲ τὸν ἵππον κεντή
»σας δραμὼν ἔφθασεν ἔνθα τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβῶν ἤρχετο, καὶ ὥσπερ ὁ Σαμψὼν ἐπὶ
»τοὺς ἀλλοφύλους ἐποίει, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς ἐν τῇ πρώτῃ συμπλοκῇ ἐκ τῶν τειχῶν ἀπε-
»κρήμνισεν, ὡς ἰδεῖν θαῦμα ξένον τοὺς ἐντυχόντας καὶ βλέποντας. Βρυχώμενος ὡς λέων
»καὶ τὴν ῥομφαίαν ἐσπασμένην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ πολλοὺς τῶν πολεμίων ἀπέσφαξε καὶ τὸ
»αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε». Ταῦτα, φαίνεται, ἔμαθεν
»ὁ Φραντζῆς παρ᾽ ἐπιζησάντων ἴσως (αἰχμαλωτισθέντων καὶ ἐξαγορασθέντων, νοεῖται,
»μαχητῶν μαρτύρων τῶν γενομένων, ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς ἰδὼν προτοῦ νὰ ἀπέλθῃ ἀπὸ τῆς
»συνοδείας τοῦ βασιλέως· ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἠδύνατο νὰ
»γινώσκῃ, ὡς ὁμολογεῖ ἐν τοῖς ἑξῆς· «Ἐγὼ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ οὐχ εὑρέθην πλησίον τοῦ
»αὐθέντου μου, τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἐν ἄλλῳ μέρει
»τῆς πόλεως ἤμην». Λέγει ὅμως ὁ Φραντζῆς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πάντες
»ὡς λέοντες μαχόμενοι ἥρωες Θεόφιλος Παλαιολόγος (ὁ «ὡς τις ἀετὸς μετὰ ὀνύχων καὶ
»στόματος τοὺς ἐναντίους κατακόπτων») καὶ ὁ «ὑπὲρ τὸν Ἀχιλλέα πονήσας Ἱσπανὸς Δὸν
»Φραγκῖσκος Τολέδος» «ἀπεκτάνθησαν πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ», ἐνῷ
»κατὰ τὸν Δούκαν ὁ αὐτοκράτωρ φαίνεται ὅτι ἔπεσε πλησίον τῆς πύλης Χαρσοῦ ἢ Χαρ-
»σίου (νῦν Ἐγρὶ καποῦ, ἧς ἡ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ ἀπόστασις εἶναι τοὐλάχιστον
»εἴκοσι λεπτῶν τῆς ὥρας ἀνδρὶ εὐζώνῳ. Καὶ ὁ Κριτόβουλος (Α΄ 60) παρίστησι τὸν αὐτο-
»κράτορα πίπτοντα μαχόμενον ἐγγὺς τῆς ῥηθείσης ἀνωτέρω κατὰ Κριτόβουλον πυλίδος
»Ἰουστίνου, ἥτις ἦν παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης
»(σ. 395) ἀφηγεῖται ὅτι εὐθὺς ὡς ὁ Ἰουστινιάνης κατέλιπε τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τὰς
»παρακλήσεις καὶ διαμαρτυρίας τοῦ βασιλέως, ἠκολούθησαν δ᾽ αὐτῷ καὶ ἄλλοι τινὲς
»ὀλίγοι, εἶπεν ὁ βασιλεύς· Ἴωμεν, ἄνδρες, ἐπὶ τοὺς βαρβάρους τούσδε». Καὶ τότε
»ὁ μὲν Κανταχουζηνὸς γενναίως μαχόμενος ἔπεσεν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐτρέπετο (ὠπισθοχώρει)
»καὶ ἐπιόντες οἱ **νεήλυδες** (οἱ γενίτσαροι δηλονότι) καὶ διώκοντες ἔτρωσαν βασιλέα
»Κωνσταντῖνον εἰς τὸν ὦμον καὶ ἐτελεύτησεν. Ὁ Χαλκοκονδύλης πάλιν οὐδόλως ἀνα-
»φέρει τὸ μέρος ὅπου ἔπεσεν ὁ βασιλεύς, εἶναι δὲ ὁ μόνος ὅστις λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς
»ἐφονεύθη ὅτε ἐτράπη εἰς φυγήν, δὲν ὑπάρχουσι δὲ οὐδὲ νύξεις καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἱστο-
»ρήσασι τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἐπικυροῦσαι ἢ ἐξηγοῦσαι τὴν τοῦ Χαλκοκονδύλη παράδοσιν.
»Κατὰ τὸν Πούσκουλον (IV 100 § μζ΄) «ὅτε ὁ βασιλεὺς ἀφαιρέσας τὴν περικεφαλαίαν
»ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τῆς σκηνῆς κλείων τοὺς κεκμηκότας ὀφθαλμοὺς (ἀπὸ τῆς ἀγρυ-
»πνίας ὅλης ἐκείνης τῆς νυκτός) στιγμῶν τινων ἐδρέπετο ὕπνον, ἐξεγερθεὶς ὑπὸ μεγάλης
»κραυγῆς ἀνεπήδησε καὶ ἀγωνιζόμενος ν᾽ ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς φυγῆς τοὺς πολίτας ἐμέμψατο

»τοὺς ἑταίρους, καὶ τρεῖς ἐν τῷ αὐτῷ ἐρύματι (χώματι, aggere) φονεύει γενιτσάρους. »᾿Αλλὰ πληγεὶς καιρίως διὰ ξίφους πολεμίου πίπτει». Ὁ ἐν Κων]πόλει εὑρισκόμενος τότε »Ν. Βάρβαρος λέγει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὑτοῦ (σ. 57)· «Περὶ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν »ἦτο δυνατὸν νὰ γνωσθῇ ἂν ἔμεινε ζῶν ἢ ἀπέθανεν, ἀλλ' εἰπόν τινες ὅτι ὤφθη ἐν τῷ »ἀριθμῷ τῶν νεκρῶν σωμάτων. Τινὲς εἶπον ὅτι ἐπνίγη κατὰ τὴν εἰς τὴν πύλην τοῦ »Ρωμανοῦ εἰσβολὴν τῶν Τούρκων». Ἐν τῷ περιθωρίῳ δὲ τῆς σελίδος ταύτης τοῦ ἡμε- »ρολογίου εἶναι γεγραμμένον (εἰλημμένον πάντως ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παρὰ τοῦ Λεονάρδου »τοῦ Χίου)· «Ὁ αὐτοκράτωρ παρεκάλει νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν καὶ ὥρμησε μανιωδῶς »μετὰ τοῦ ξίφους καὶ ἔπειτα ἔπεσεν αὖθις καὶ ἀνέστη καὶ ἐτελεύτησεν».Ὁ καθολικός (δυ- »τικός) ἐπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος ὁ Χῖος, ὃς καὶ αὐτὸς παρῆν ἐν Κων]πόλει κατὰ τὴν »πολιορκίαν καὶ ἅλωσιν, ἀφηγεῖται ὡς ἑξῆς τὰ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βασι- »λέως καὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως (βλ. Leonardi Chiensis de expugnatione Con- »stantinopolis, Patrolog. Craec. Mign. Τόμ. 159 σ. 940—41)· «Ὁ αὐτοκρά- »τωρ (πρὸ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Ἰουστινιάνη) «Ἐμπρός, εἶπε, γενναῖοι ἄνδρες! Ἤδη »καταπονεῖται τῶν πολεμίων ὁ στρατός, ἵνα δοθῇ ἡμῖν ὁ τῆς νίκης στέφανος. Ὁ Θεὸς »εἶναι μεθ' ἡμῶν! Ἀγωνίζεσθε! ἀγωνίζεσθε εὐσταθῶς»! (Μετὰ δὲ τὸν τραυματισμὸν τοῦ »Ἰουστινιάνη, ὅτε ἐκ τῆς τούτου ἀπὸ τῆς μάχης ἀποχωρήσεως κατέπιπτε τὸ μένος τῶν »συμπολεμιστῶν, ἀκολουθούντων ἐν τῇ φυγῇ τῷ Ἰουστινιάνῃ, οἱ δὲ πολιορκηταὶ παρα- »τηρήσαντες τοῦτο μετὰ μείζονος θάρρους καὶ ἀλαλαγμοῦ νίκης ἐπετίθεντο)· «Ὦ τάλας »ἐγώ! Ἀπόλλυται ἡ πόλις! Ἡ φυγή σου (εἶπε πρὸς τὸν Ἰουστινιάνην) παρακινεῖ καὶ »ἄλλους εἰς φυγήν. Δὲν εἶναι θανατηφόρος ἡ πληγή σου. Ὑπόμενε τὸ ἄλγος καὶ μένε ὡς »ὑπεσχέθης». Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τούτοις, ἵνα μὴ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων, εἶπεν· »«Ἂς διαπεράσῃ τις, πρὸς Θεοῦ, τὸ σῶμά μου δυνατὸς στρατιώτης διὰ τοῦ ξίφους τοῦ »ἐμοῦ, ἵνα μὴ ἡ μεγαλειότης ὑποκύψῃ εἰς φαύλους ἄνδρας». Τότε ὁ Θεόφιλος Παλαιο- »λόγος εἶπεν· «Ἤδη, ἀπολομένης τῆς πόλεως, δὲν πρέπει ἐγὼ νὰ ζήσω» καὶ μαχόμενος »διὰ πελέκεως κατασχίζεται. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰλλυρικός (σκλαβοῦνος, δαλμάτης), ἀνθιστά- »μενος ὡς Ἡρακλῆς, πολλοὺς πρότερον σφάξας, εἶτα ξίφει πολεμίων ἐτελειώθη. Εἶτα »οἱ ἡμέτεροι καταπιέζοντες ἀμοιβαδὸν ἀλλήλους, ἵνα εἰσέλθωσιν (ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ »ἐρύματος) διὰ τῆς πύλης, ἀπόλλυνται. Τούτοις ἐπερειδόμενος ὁ αὐτοκράτωρ πίπτει καὶ »ἐγειρόμενος ἀναπίπτει καὶ ἐκ τῆς συνθλίψεως ὁ τῆς πατρίδος ἄρχων τελευτᾷ τὸν βίον. »Ἀπώλοντο δὲ ἐκ τῶν ἀλλήλους ἀμοιβαίως καταπατούντων ἡμετέρων τε Λατίνων καὶ »Ἑλλήνων ἐν τῇ ἐξόδῳ τῆς πύλης περὶ τοὺς ὀκτακοσίους».

»Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μνημονευθέντων ἡμετέρων καὶ λατίνων χρονογράφων οἱ »μέν, ὡς ὁ Δούκας καὶ ὁ Κριτόβουλος, μετὰ τούτων δὲ καὶ ὁ Πούσκουλος, παριστῶσι »τὸν αὐτοκράτορα πίπτοντα μαχόμενον, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὡς πληγέντα ἐν τῇ »ὑποχωρήσει καὶ τελευτήσαντα, ὁ δὲ Λεονάρδος ὁ Χῖος ὡς πνιγέντα ἐν τῷ συνωστισμῷ »κατὰ τὴν ὑποχώρησιν. Πάντες δὲ ἀναφέρουσιν ὡς τόπον τοῦ γεγονότος τὸν παρὰ τὴν »πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, μόνος δὲ ὁ Δούκας ἀσαφῶς πως παραδίδωσιν ὡς τόπον τῆς »τελετῆς τοῦ αὐτοκράτορος τὰ παρὰ τὴν πύλην τοῦ ***Χαρσίου*** μέρη (τοῦ Γ. Φραντζῆ »καὶ τοῦ Ν. Βαρβάρου μηδὲν δυνηθέντων νὰ μάθωσι περὶ τῆς τελευταίας στιγμῆς τοῦ »βασιλέως). Ἀλλ' ὑπάρχει καί τις ὑπαινιγμὸς παρὰ τῷ Φραντζῇ (σ. 290) περί τινος κατὰ »τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως αὐτῆς διασπαρείσης μεταξὺ Τούρκων πάντως φήμης ὅτι ὁ αὐ- »τοκράτωρ ἔφυγε. Κατὰ Φραντζῆν, ὅτε ὁ Μεχμὲτ τὴν εἰρημένην ἡμέραν ἐζήτει νὰ μάθῃ »τὰ περὶ τῆς τύχης τοῦ βασιλέως, «τινὲς μὲν ἐλθόντες ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ »πόλει κεκρυμμένον εἶναι ἔλεγον, ἄλλοι δὲ τεθνάναι μαχόμενον». Ἀλλὰ κατὰ μαρτυρίαν

»τοῦ αὐτοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Δούκα τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐπιστώθη ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσε »μαχόμενος καὶ δὲν ἔφυγεν οὐδὲ ἐκρύβη. Καθόλου δὲ περὶ φυγῆς τοῦ αὐτοκράτορος οὐδεὶς »οὔτε ἡμέτερος οὔτε λατῖνος οὔτε ὀθωμανὸς χρονογράφος ἐποιήσατο λόγον. Τὸ δὲ ὑπὸ »τοῦ Ν. Βαρβάρου λεγόμενον, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἢ »ἔζη, ἀντιφάσκει προφανῶς πρὸς τὰ ὑπὸ Φραντζῆ καὶ Δούκα περὶ τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ »τοῦ Κωνσταντίνου παραδιδόμενα, ἅτινα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὦσι γνωστὰ τὰς πρώτας »ἐκείνας ἡμέρας ἐν εὑρεῖ κύκλῳ, ὅτε τὰς πρώτας τοὐλάχιστον ἡμέρας μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπε»κράτει ἡ φήμη παρὰ πολλοῖς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔζη. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς τοῦ »ἀκεφάλου σώματος (διότι τὴν κεφαλὴν βαλσαμωμένην ἔπεμψεν ὁ Μεχμὲτ ὡς τρόπαιον »εἰς τὰς κυριωτέρας μωαμεθανικὰς αὐλάς, ὡς ἀναφέρει ὁ Φραντζῆς) λέγονται γενικῶς καὶ »ἀορίστως καὶ εὑρισκόμεθα πρὸ τοῦ ζητήματος ἂν ἡ μετὰ βασιλικῶν τιμῶν γενομένη »ταφή (διότι οὕτω παραδίδεται) ἦτο δυνατὸν να τελεσθῇ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἀλλὰ τὸ »ζήτημα τοῦτο λύεται εὐχερῶς, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὴν πρώτην ἐκείνην ἡμέραν τῆς »ἁλώσεως ἔζων ἔτι, αἰχμάλωτοι μὲν ἀλλ' ἐν αἰχμαλωσίᾳ τιμώμενοι ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, »ὅ τε Νοταρᾶς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἁλούσης πόλεως, ὡς θέλομεν »ἀναφέρει ἐν τοῖς περαιτέρω. Καὶ δὲν λέγεται μὲν ὅτι καὶ κληρικοὶ ἦσαν μεταξὺ τῶν »ἐπιφανῶν τούτων τῶν ὑπὸ κουστωδίαν τοῦ σουλτάνου φυλαττομένων τὴν πρώτην ἐκεί»νην ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀδύνατον, παρόντος τε καὶ μὴ παρόντος κληρικοῦ, νὰ τελε»σθῇ τις θρησκευτικὴ ταφὴ ὑπὸ τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ λογάδων τοῦ γένους. Ἀλλὰ τὰ περὶ »τῆς ταφῆς ταύτης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὦσι γνωστὰ ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀφοῦ »μάλιστα τὴν ἐπαύριον ἢ τὴν τρίτην τῆς ἁλώσεως ἡμέραν πάντες οἱ ἐν τιμῇ κρατούμενοι »αἰχμάλωτοι ἀπεκεφαλίσθησαν μετὰ τοῦ Νοταρᾶ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἱκανόν, ὡς φαίνεται, »χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπεκράτει τις φήμη ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε »φύγει ἢ ὅτι ἔζη κεκρυμμένος, μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς περὶ τοῦ θανάτου φήμης, ὁ πό»θος δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς ἐπερρώννυον ἰδίως τὰς περὶ διατηρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος φήμας. »Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ὅστις δὲν ἐποιήθη »εὐθὺς τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως, ἐπανειλημμένην ποιεῖται ἀποστροφὴν »πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐρωτῶν (ἐν στιχ. 824—25)·

»Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δραγάζη τὸ 'πινόμι,
»Εἰπέ μου ποῦ εὑρίσκεσαι ; ἐχάθης ἢ ἐκρύβης ;

(καὶ ἐν στίχ. 1013—1017)·

»Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, τί νἆναι ἀπὸ 'σένα ;
»Λέγουν ὅτι ἀπέθανες ἐπάνω στὸ σπαθί σου.
»Ἤκουσα πάλιν νὰ λέγουσι καὶ εἶσαι κεκρυμμένος
»Ὑπὸ χειρός τε πανσθενοῦς δεξιᾶς τῆς τοῦ Κυρίου.
»Μακάρι νἆσαι ζωντανὸς σὰν εἶσαι ἀποθαμένος.

»Ἡ φήμη λοιπὸν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέζησε τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως μετέστη ἀπὸ »τοῦ χώρου τῆς ἱστορίας εἰς τὸν χῶρον τῆς ποιήσεως, τῶν εὐσεβῶν ἐθνικῶν ὀνείρων καὶ »ἐλπίδων. Ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ δύο τινὰ κυρίως ἐξάγονται ἐκ τῶν διαφόρων περὶ »τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος παραδόσεων· ἢ ὅτι ἔπεσε τρωθεὶς ὑπὸ ἐχθρικοῦ ξίφους »ἢ ὅτι ἐν τῇ εἰς τὴν πόλιν ὑποχωρήσει συνεθλίβη κατὰ τὴν διὰ τῆς πύλης εἴσοδον, μετὰ »τῆς παραδόσεως δὲ ταύτης συμβιβάζεταί πως καὶ ἡ τρίτη παρὰ τῷ Χαλκοκονδύλῃ, ὅτι »ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐτρώθη τὸν ὦμον καὶ ἐτελεύτησε. Περὶ δὲ τοῦ »μέρους ὅπου ἐτελεύτησε πᾶσαι αἱ τῶν εἰρημένων χρονογράφων μαρτυρίαι συμφωνοῦ-

»σιν ὅτι ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ (ἐξαιρουμένης τῆς ἀσαφοῦς παραδόσεως »τοῦ Δούκα περὶ τῆς πύλης τοῦ Χαρσίου). Ὅτι δὲ ἡ τοῦ αὐτοκράτορος σφαγὴ ἦτο πεπι- »στωμένη ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν λόγων οὓς ὁ Λουκᾶς »Νοταρᾶς ἀπηύθυνε πρὸς τὸν σφαζόμενον υἱὸν αὐτοῦ·

»Ποῦ ὁ ἡμέτερος βασιλεύς; οὐκ ἐσφάγη χθές; Καὶ νῦν ἔλθωμεν εἰς τὰς παραδό- »σεως τὰς ὀθωμανικάς. Ὁ ἐξ ὀθωμανικῶν κυρίως πηγῶν ἀρυσάμενος τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐν τῇ »ὑπ᾽ αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους Δημήτριος Καντεμίρ (σ. 146 »τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως), εἰπὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἀφοῦ καὶ ὡς στρατηγὸς »καὶ ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης τὴν μεγίστην ἔδειξεν ἀνδρείαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐν μέσῳ »τοῦ μεγίστου κινδύνου διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ διαρκῶς ἐνεψύχου, λέγει, χωρὶς νὰ »προσθέσῃ μηδὲν περὶ τοῦ τόπου ὅπου ἔπεσεν ὁ βασιλεύς· «Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ εὑρέθη »ἄνευ κεφαλῆς κείμενος ὑπὸ νεαροῦ σημαιοφόρου (ὀθωμανοῦ, ἐννοεῖται), διὰ τοῦτο »ὁ τόπος ἐκεῖνος μέχρι σήμερον καλεῖται «ἀνήφορος ***σημαιοφόρου***» (Σανδζακτὰρ γιο- »κουσοῦ). Οἱ γνωρίζοντες ὁπωσοῦν τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοπογραφίαν γινώ- »σκουσι ποῦ εἶναι τὸ ***σανδζακτάρ*** (καὶ κατὰ παραφθορὰν ***σανδζακλάρ***, ἤτοι ***σημαιῶν***) »***γιοκουσοῦ***. Εἶναι γνωστότατος ἀνήφορος τοῦ Φαναρίου, ὁ παρὰ τὸ νῦν μετόχιον τοῦ »Ἁγίου Τάφου ἀρχόμενος καὶ διὰ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ κεῖται τὸ μέγαρον τῆς μεγάλης τοῦ »Γένους Σχολῆς, λήγων εἰς τὸν λόφον ἐν ᾧ κεῖται καὶ ἡ μόνη ἐν Βυζαντίῳ περιλειπομένη »τοῖς Ἕλλησιν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀρχαία ἐκκλησία τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου, περὶ ἧς »καὶ περαιτέρω γενήσεται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Καντε- »μίρ, ὅστις κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν αὐτοῦ εἶχε τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐπὶ »τοῦ λόφου ἐκείνου. Πῶς νῦν εὑρέθη τὸ ἀκέφαλον πτῶμα τοῦ Κωνσταντίνου ἐν τόπῳ »πλέον τοῦ 1/2—3/4 τῆς ὥρας ἀπέχοντι τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, τοῦτο οὐδόλως »ἐξηγεῖ ἡμῖν ὁ καὶ ἄλλως περὶ τοῦ τόπου τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος οὐδένα ποιού- »μενος λόγον Δ. Καντεμίρ. Παραδοξότατον ὅμως φαίνεται ἡμῖν ὅτι ὁ τὸ πλεῖστον τοῦ »βίου ἐν Κωνσταντινουπόλει βιοὺς καὶ ἱκανὰς ποιησάμενος ἐν αὐτῇ ἐρεύνας καὶ ἀνακα- »λύψεις τοπογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς Δρ. Α. Μόρτμανν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ »τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως Κων]πόλεως (Belagerung und Eroberung Konstantinopels »σ. 91), συνάπτων ἐπιπολαίως καὶ ἀκριτώτατα τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις πρὸς τὰς »μωαμεθανικὰς τοῦ Δ. Καντεμίρ, ἐνῷ ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοκράτορος ὅπως »ἀφηγεῖται ταῦτα ὁ Δούκας, προστίθησιν· «Ὁ φονεύσας αὐτὸν Τοῦρκος δὲν ἐγνώρισεν »αὐτόν, οὔτε δὲ ἔμεινεν ὁ νεκρὸς κείμενος μεταξὺ τῶν ἄλλων νεκρῶν ἐν Σανδζακτὰρ- »γιοκουσοῦ». Ταῦτα λέγων ὁ Μ. δὲν συλλογίζεται οὐδαμῶς πῶς ὁ τοῦ κατὰ Δούκαν »πλησίον τῆς πύλης Χαρσοῦ τελευτήσαντος αὐτοκράτορος νεκρὸς ἔκειτο ἐν Σανδζακτὰρ- »γιοκουσοῦ.

»Ἀγνοῶ ἐκ τίνος πηγῆς ὀθωμανικῆς ὁ Δ. Καντεμὶρ ἠρύσατο τὴν περὶ Σανδζα- »κτάρ γιοκουσοῦ παράδοσιν, ἣν τυφλῶς ἀποδεξάμενος ὁ Μόρτμανν ἔγραψεν ὅτι ὁ Κων- »σταντῖνος ἔπεσεν ἐν τῷ ἀνηφόρῳ τούτῳ, ἐνῷ ὁ Δ. Καντεμὶρ μόνον περὶ εὑρέσεως »ἐνταῦθα τοῦ ἀκεφάλου πτώματος τοῦ βασιλέως ποιεῖται λόγον. Τοὐλάχιστον ὁ Ἐβλιγιᾶ »Τσελεμπῆς, παρ᾽ οὗ ἀρέσκεται νὰ ἀρύηται εἰδήσεις ὁ Μόρτμανν, λέγει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος »ἐφονεύθη ἐν τῇ μεγάλῃ μάχῃ τῇ συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ βασιλικὸν παλάτιον, καθ᾽ οὗ »ὥρμησεν ὁ Μεχμὲτ μετὰ 70 80 χιλιάδων μαχητῶν, ἀφοῦ εἰσήλασεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ »ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ παλατίου ἐφονεύθη ὁ αὐτοκράτωρ, τὸν δὲ νεκρὸν αὐτοῦ »ἔθαψαν οἱ ἄπιστοι εἰς τὸ Σουλοῦ μοναστήρ. Καὶ περὶ μὲν τῆς θέσεως τοῦ παλατίου »(εἴτε νοητέον ἐνταῦθα τὸ τῶν Βλαχερνῶν εἴτε τὸ ἐγγὺς τούτου παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου

»εἴτε ἄλλο τι παλάτιον) καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ συγκροτηθείσης δῆθεν μεγάλης μάχης, κατὰ »τὴν παράδοσιν τοῦ Ἐβλιγιᾶ, οὐδένα λόγον ἠθέλομεν ἀξιώσει νὰ ποιήσωμεν, ἂν μὴ ἐν »τῇ παραδόσει ταύτῃ ἐβλέπομεν ἀμυδρόν τινα ὑπαινιγμὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Δούκα (σελ. 300) »ἀγγελλομένων τῷ σουλτάνῳ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι »συνήντησαν τῷ βασιλεῖ εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τοῦ Χαρσοῦ (ἦν γὰρ αὐτός (ὁ Νοτα»ρᾶς) ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὅτε οἱ Τοῦρκοι συνήντησαν, εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τοῦ »Χαρσοῦ, τῷ βασιλεῖ). Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι κατὰ Δούκαν ὁ βασιλεὺς ἔπεσε περὶ τὴν »πύλην Χαρσοῦ εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐντὸς αὐτῆς, ἀφοῦ ἡ πύλη »αὕτη φραχθεῖσα διὰ πτωμάτων ἦν ἀδιόδευτος τοῖς ἔξωθεν εἰσορμῶσιν (ἀλλὰ τοῦτο »πιθανώτατα μετὰ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἴσοδον). Ἐὰν δὲ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν ἔκειντο ἐγγυτάτῳ τῆς πύλης Χαρσοῦ, ἐνθυμηθῶμεν δ᾽ ἅμα καὶ τὸ »ἐν ἄλλῳ χωρίῳ (σελ. 291) ὑπὸ τοῦ Δούκα λεγόμενον, ὅτι «αὕτη ἡ ἀπειλή, ἣν »εἰρήκαμεν, ὑπῆρχεν ἀναφθεῖσα καὶ καίουσα ἐκ τῆς Χαρσοῦ πύλης καὶ τοῦ ἁγίου Ρωμα»νοῦ καὶ τοῦ μέρους τοῦ παλατίου», δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ αἱματοχυσία »καὶ αἱ συμπλοκαὶ ἐξηκολούθουν καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν μετὰ τὴν τῶν πολεμίων εἰσέλασιν, »ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τῆς πύλης Χαρσίου, ἧς ἐγγὺς ἔκειντο τὰ ἀνάκτορα »Βλαχερνῶν, καὶ περὶ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν πύλην τοῦ Μυριάνδρου. »Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ σφοδροτάτη μάχη κατὰ τὴν εἰρημένην ἔκτασιν συνήπτετο περὶ τὸ »ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ παλάτιον Βλαχερνῶν, ὅπερ ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τοῦ ***βαΐλου*** (προξένου) »τῆς Βενετίας Ἱερωνύμου Μινόττου, ὅστις καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἐφονεύθη εἶτα κατὰ δια»ταγὴν τοῦ σουλτάνου. Ἐκ τῆς σφοδρότητος δὲ τῶν ἐνταῦθα περὶ τὰ ἀνάκτορα αἱματη»ρῶν συμπλοκῶν προῆλθε καὶ ἡ παρὰ τοῖς ὀθωμανοῖς χρονογράφοις παράδοσις ὅτι »ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἐν τῇ πρὸ τῶν ἀνακτόρων μάχῃ. Εἶναι δὲ λίαν εὔλογον νὰ ὑπο»θέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ πρὸς φρούρησιν τεταγμένοι ὑπὸ τοῦ Μινόττου Βενετοὶ »καὶ ἄλλοι ἐθελονταὶ εὐρωπαῖοι ἀντέταξαν κρατερὰν ἄμυναν περὶ τὰ ἀνάκτορα. Ἄλλως »δὲ μένει ἀνεξήγητον πῶς ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐφονεύθησαν χιλιάδες Ἑλλήνων (ὅπερ ὁμο»λογεῖ καὶ ὁ Δούκας, ἀλλ᾽ ἀπέναντι φόνου χιλιάδων Ἑλλήνων δύο ἢ τρεῖς μόνον φόνους »Τούρκων ἀναφέρει, ὅπερ παραλογώτατον) καὶ αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως ἐπλημμύρουν ἀπὸ »αἵματος, ὡς λέγει ὁ Ν. Βάρβαρος, μεθ᾽ ἧς ὁρμῆς καὶ πλησμονῆς πλημμυροῦσιν ἀπὸ »ραγδαιοτάτης βροχῆς, καὶ τὰ πτώματα ἔπλεον ἐπὶ λιμνῶν αἵματος ὥσπερ οἱ φλοιοὶ »πεπόνων ἐπὶ λιμναζόντων ὑδάτων. Ἀφοῦ λοιπὸν αἱ αἱματηρόταται συμπλοκαὶ καὶ μετὰ »τὴν ὑπέρβασιν τῶν τειχῶν ἐξηκολούθουν μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς τοῦ »Χαρσοῦ, ἧς ἐγγυτάτω ἦσαν τὰ ἀνάκτορα, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ μίαν μὲν παράδοσιν, »τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην, ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, καθ᾽ ἑτέραν δέ, καὶ »ταύτην χριστιανικήν, παρὰ τὴν πύλην Χαρσίου, κατὰ τρίτην δέ τινα ὀθωμανικὴν πρὸ »τῶν ἀνακτόρων, δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις δὲν ἐμάχετο »ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἀλλὰ παρὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα (ἀφοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ »κατὰ τὴν διὰ τῆς πύλης εἴσοδον τελεσθέντος φόνου ἢ πνιγμοῦ αὐτοῦ), κατὰ τὴν κρισι»μωτάτην στιγμήν, τρέχων ἔφιππος, ξιφήρης, πλήττων καὶ φονεύων τοὺς προστυγχάνον»τας ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ σταυρώματος καὶ τῶν τειχῶν διαστήματι, ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ τείχους ἔφιππος διελαύνων, διέδραμεν ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τῆς πύλης »Χαρσίου ἢ καὶ τῶν ἐγγὺς ταύτῃ ἀνακτόρων, ὅπου καὶ ἔπεσεν ἐκ τῶν πληγῶν, ἃς πολ»λὰς κατὰ τὴν ἡρωικὴν ταύτην διαδρομὴν ἔλαβε κατὰ πρόσωπον καὶ κατὰ νῶτον, καὶ »ἐντεῦθεν παρήχθησαν αἱ τρεῖς οὐχὶ τοσοῦτο κατὰ βάθος διιστάμεναι πρὸς ἀλλήλας

»παραδόσεις, καθ' ἃς ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην Ρωμανοῦ ἢ πιθανώτερον παρὰ τὴν τοῦ »Χαρσίου ἢ ἔμπροσθεν τῶν ἀνακτόρων.

»Τέλος προκειμένου περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἀναφέρομεν καὶ ἄλλην »τινὰ παράδοσιν ὀθωμανικήν, ὑπὸ τῶν νῦν ὀθωμανῶν ἱστοριογράφων ὑποστηριζομένην »καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκβίασιν τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυ»λῶν ἔσπευσεν ἔφιππος πρὸς τὴν παραλίαν, ἵνα μεταβῇ εἴς τι πλοῖον, ἀλλ' ὅτε ἐγένετο »ἐν τῷ ἀνηφόρῳ Ζεγερὲκ-γιοκουσοῦ (παρὰ τὴν νῦν εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος μεταβε»βλημένην μονὴν τοῦ Παντοκράτορος) τοῦρκος ***ἀζάπης*** (ἤτοι ***εὔζωνος*** καὶ βραδύτερον »ναύτης τοῦ πολεμικοῦ στόλου παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς) συναντήσας ἐφόνευσεν αὐτόν, »ἐντεῦθεν δὲ κατὰ τὴν εἰρημένην παράδοσιν ἡ δημώδης φήμη ὅτι ***ἀράπης*** ἤτοι αἰθίοψ »ἦν ὁ φονεύσας τὸν αὐτοκράτορα (ἐκ συγχύσεως τῶν ὀνομάτων ***ἀζάπης*** καὶ ***ἀράπης*** ἐν »τῷ στόματι τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ). Ἐκ τῆς παραδόσεως δὲ ταύτης τῆς περὶ τοῦ φόνου τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ εἰρημένῳ ἀνηφόρῳ παρήχθη ἴσως καὶ ἡ ἄλλη παράδοσις περὶ »τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἐν τῇ οὐ πολὺ τοῦ εἰρημένου τόπου ἀπεχούσῃ πλατείᾳ τῇ καλουμένῃ »νῦν πλατείᾳ ***Βεφᾶ*** (πλατείᾳ θανάτου). Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως παρά»δοσις αὕτη εἶναι ὅλως δημώδης, προελθοῦσα πιθανῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος »***βεφάτ***, ἤτοι θάνατος), ἐπ' οὐδεμιᾶς μαρτυρίας συγχρόνου ἢ μεταγενεστέρας χρονογρα»φίας στηριζομένη. Ἡ μόνη μαρτυρία εἶναι ὁ δαπάνῃ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἀναπτόμε»νος ἐπὶ τοῦ ὡς τάφου ὑποτιθεμένου, οὐδένα κόσμον οὐδὲ ἕνα λίθον ἔχοντος, μικροῦ »χώρου λύχνος. Ἀλλ' ἄγνωστον πότε ἤρξατο ἀναπτόμενος ὁ λύχνος οὗτος καὶ ἂν ἐκ »τούτου προῆλθεν ἡ παράδοσις ἢ ἐκ τῆς παραδόσεως ὁ λύχνος. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω »μνημονευθεῖσαν παράδοσιν τοῦ ὀθωμανοῦ χρονογράφου Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπῆ ὁ νεκρὸς »τοῦ αὐτοκράτορος ἐτάφη ἐν Σουλοῦ μοναστίρ· καὶ ἡ παράδοσις αὕτη δὲν φαίνεται »ἧττον ἀξιόπιστος τῆς περὶ Βεφᾶ-μεϊδανῆ, ἀφοῦ τὸ Σουλοῦ μοναστὶρ εἶναι ἡ ἀξιόλογος »μονὴ τῆς Περιβλέπτου (Θεοτόκου) καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἔμεινε χριστιανικὴ καὶ ἑλλη»νική, εἶτα δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατελήφθη ὑπὸ τῶν μέχρι »νῦν κατεχόντων αὐτὴν Ἀρμενίων καὶ ἐγένετο ἐπὶ αἰῶνας πατριαρχεῖον ἀρμενικόν.

»Τὸ ὅτι δὲ ἡ μονὴ αὕτη κεῖται πολὺ μακρὰν τοῦ τόπου ἔνθα ἔπεσεν ὁ αὐτοκρά»τωρ, τοῦτο οὐδαμῶς ἀναιρεῖ τὴν περὶ τῆς ἐν ταύτῃ ταφῆς παράδοσιν. Διότι ἡ ταφὴ »ἐγένετο κατὰ διαταγὴν τοῦ σουλτάνου, ἀφοῦ πολλὰς ὥρας μετὰ τὸν θάνατον ἀνευρέθη »τὸ πτῶμα καὶ παρεδόθη ἀκέφαλον εἰς τοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἔθαψαν αὐτόν, ὡς φαί»νεται, ἐν τῇ μονῇ τῆς ***Περιβλέπτου*** (ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἄκρᾳ τῆς πόλεως, ἥτις ἴσως τὴν »πρώτην ἡμέραν δὲν εἶχεν ἔτι λεηλατηθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων). Ἀλλ' ἡ περὶ τῆς ἐνταῦθα »ταφῆς τοῦ Κωνσταντίνου ὀθωμανικὴ τοῦ Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπῆ παράδοσις δὲν εἶναι ἄλο»θεν μεμαρτυρημένη. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τινὲς εἰκοτολογίαι ἡμετέρων τινῶν λογίων περὶ »τῆς δῆθεν ταφῆς τοῦ βασιλέως ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Θεοδώρας (τοῦ νῦν »μωαμεθανικοῦ τεμένους Γκιουλδζαμί) εἰσὶν ἥκιστα πειστικαί».

»Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τόπου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τοῦ »τελευταίου ἡμῶν βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος. Νῦν δὲ καταλείποντες τὰ κατὰ τὸν μέγαν »τοῦτον ἡγεμόνα, ἥρωα καὶ μάρτυρα τὸν κλείσαντα ἐνδοξότατα τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων »καὶ αὐτοκρατόρων τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου, μνημόσυ»νον ὑπὲρ αὐτοῦ τελοῦμεν ἠθικὸν καὶ ἱστορικὸν ἀναγράφοντες τὰ περὶ τοῦ πνευματι»κοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνδρός, καθ' ὃν τρόπον εὑρίσκομεν ταῦτα ἀναγραφόμενα »ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἕλληνος χρονογράφου οὗ τὸν τῆς βασιλευούσης πόλεως ἐπι»τάφιον παρεθέμεθα ἀνωτέρω.

»Θνήσκει δὲ καὶ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μαχόμενος, λέγει ὁ Κριτόβουλος (Α΄72), »σώφρων μὲν καὶ ***μέτριος*** (***ἄρτιος, τέλειος***) ἐν τῷ βίῳ γενόμενος, φρονήσεως δὲ καὶ ἀρε»τῆς ἐς ἄκρον ἐπιμεμελημένος, συνετός τε καὶ τῶν ἄγαν πεπαιδευμένων, κἂν τοῖς πολι»τικοῖς δὲ πράγμασι καὶ τοῖς ἐν ἀρχῇ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων τῶν πρωτείων »παραχωρῶν, ὀξὺς μὲν ξυνειδεῖν τὸ δέον παντὸς μᾶλλον, ὀξύτερος δὲ ἑλέσθαι, δεινὸς εἰ»πεῖν, δεινὸς δὲ νοῆσαι, δεινότερος δὲ πράγμασιν ὁμιλῆσαι, τῶν μὲν παρόντων ἀκριβὴς »γνώμων, ἧπερ ἔφη τις ὑπὲρ Περικλέους [1], τῶν δὲ μελλόντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ »εἰκότος ἄριστος εἰκαστής, ὑπέρ τε τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἀρχομένων πάντα καὶ ποιεῖν καὶ »πάσχειν αἱρούμενος, ὅς γε καὶ τὸν ἐπικείμενον τῇ πόλει προφανῶς κίνδυνον ὁρῶν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ δυνάμενος ἑαυτὸν ἐκσῶσαι καὶ πολλοὺς ἔχων τοὺς πρὸς τοῦτο παρακα»λοῦντας οὐκ ἠθέλησεν ἀλλ᾽ εἷλε τὸ ξυναποθανεῖν τῇ πατρίδι τε καὶ τοῖς ἀρχομένοις, »μᾶλλον δὲ καὶ προαποθανεῖν αὐτός, ὅπως μὴ ταύτην τε ἁλοῦσαν ἐπίδοι καὶ τῶν οἰκη»τόρων τοὺς μὲν σφαττομένους ὠμῶς τοὺς δὲ δοριαλώτους ἀπαγομένους αἰσχρῶς. »Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τοὺς πολεμίους βιαζομένους τε αὐτὸν καὶ διὰ τοῦ κατερριμμένου τεί»χους ἐπερχομένους ἐπὶ τὴν πόλιν λαμπρῶς (τ. ἔ. φανερῶς, ἀληθῶς), εἰπεῖν λέγεται μέγα »βοήσας ὑστάτην ταύτην φωνήν· «ἡ πόλις ἁλίσκεται κἀμοὶ ζῆν ἔτι περίεστιν;» καὶ οὕτως »ἐς μέσους τοὺς πολεμίους ὦσαί τε ἑαυτὸν καὶ κατοκοπῆναι. Οὕτως ἀνὴρ ἀγαθὸς ἦν καὶ »τοῦ κοινοῦ κηδεμών, δυστυχὴς μέντοι γε παρὰ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ κἂν τῷ τέλει δὲ »δυστυχέστατος».

»Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐπιταφίῳ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου λόγῳ λέγει ὁ ἄριστος τῶν »συγχρόνων τοῦ βασιλέως καὶ ἄριστα καὶ γλαφυρώτατα κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ δὴ »ἀττικὸν ἰδίωμα γράφων, θαῦμα εἰπεῖν, ἐν μέσῳ τῶν παντοίοις σολοικισμοῖς καὶ βαρβα»ρισμοῖς ἀκατάληπτον ἐν πολλοῖς ἰδίωμα γλώσσης παρεχόντων ἡμῖν χρονογράφων οἷός »τις συγγραφεὺς τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐμφανιζόμενος Κριτόβουλος. Καὶ ἀληθὲς μὲν πάν»τως ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὡς συγγραφεὺς ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ῥοπὴν τῆς πρὸς τὸ ἀττικίζειν »ἀγάπης οὐ μόνον ἐν τῇ χρήσει λέξεων καὶ λεξειδίων φωρᾶται θηρεύων περιττὸν καὶ »ὑπέρμετρον ἀττικισμὸν θουκυδίδειον ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συνειρμῷ τοῦ λόγου καὶ συγγρα»φῆς τὸν θουκυδίδειον ἐπιδιώκων πάντοτε τρόπον, τῆς ἐννοίας τὸ ἀκριβολόγον φαίνεται »θυσιάζων εἰς τὸν θουκυδίδειον κόσμον τῶν ῥήσεων, ὡς τοῦτο ἐποίησε καὶ ἐν οἷς περὶ »Κωνσταντίνου ἐπὶ λέξει τὰ ὑπὸ Θουκυδίδου περὶ Θεμιστοκλέους εἰρημένα εἰς τὰ περὶ »Κωνσταντίνου μετήνεγκεν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὁ Κριτόβουλος δὲν παύει νὰ εἶναι συγ»γραφεὺς ἄριστος, φιλαλήθης καὶ εὐσυνείδητος, μετὰ παρρησίας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας μαρ»τυρῶν, ὡς τοῦτο δεικνύουσι λαμπρότατα τὰ περὶ Κωνσταντίνου ὑπ᾽ αὐτοῦ γραφόμενα ἐν »βιβλίῳ εἰς τὸν σουλτάνον, ὡς εἴπομεν, ἀφιερουμένῳ καὶ ὑπὸ τούτου (νοοῦντι ἁπλῶς πως »τὰ ἑλληνικά) καὶ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ μέχρις ἡμῶν φυλαχθέντι. Ἀλλὰ καὶ »πάντες οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι, ἕλληνές τε καὶ λατῖνοι, ἐξαίρουσι τὰς σπανίας »τοῦ Κωνσταντίνου βασιλικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετάς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων »ἐκ τῶν νεωτέρων εὐρωπαίων ἱστοριογράφων ὁμολογοῦνται αἱ μεγάλαι ἀρεταὶ τοῦ Κων»σταντίνου ὡς βασιλέως ἀγωνιζομένου ἵνα βασιλεύσῃ ἐντίμως, ἀποφασίσαντος δὲ μεγα»λοφρόνως νὰ πέσῃ ἐντίμως εὐθὺς ὅτε ἐνόησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ βασιλεύῃ ἐντίμως. »Ἦτο δὲ μέγα εὐτύχημα τῷ ἑλληνικῷ γένει ὅτι τὴν σειρὰν τῶν τελευταίων ἀσθενῶν καὶ »ἀνικάνων τὸ πλεῖστον αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἔκλεισεν αὐτοκράτωρ παρασχὼν »λάμψιν ἔκτακτον καὶ μεγάλην εἰς τὰς τελευταίας ἐπιθανατίου ἀγωνίας στιγμὰς τοῦ θνή-

---

[1] «Περὶ Θεμιστοκλέους εἶπε ταῦτα ὁ Θουκυδίδης.

»σκοντος κράτους καὶ διὰ τῆς τοιαύτης λάμψεως διατηρήσας φλογερὰν ἐν τῇ συνειδήσει »τοῦ πολιτικῶς δουλωθέντος λαοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ σκότει τῆς δουλείας τὴν πρὸς ἀνόρθω»σιν καὶ ἀναβίωσιν πολιτικὴν ὁρμὴν καὶ πόθον. Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ εἰκὼν τοῦ Κωνσταν»τίνου ἔτι μείζονα περιβάλλεται αἴγλην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅταν ἀποβλέ»ψωμεν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ τέλους τοῦ ἡρωικοῦ βασιλέως πρὸς τὸ τῶν ἐπιζησάντων »αὐτῷ ἔν τισι γωνίαις τῆς Ἑλλάδος ἀρχόντων ἀδελφῶν αὐτοῦ Παλαιολόγων, εἰς ὧν τὴν »ἱστορίαν ἀνάγκη νὰ μεταβῶμεν νῦν, πρὶν πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τὴν νέαν ὑπὸ τὸ »ὀθωμανικὸν κράτος σύνταξιν καὶ διοργάνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ»].

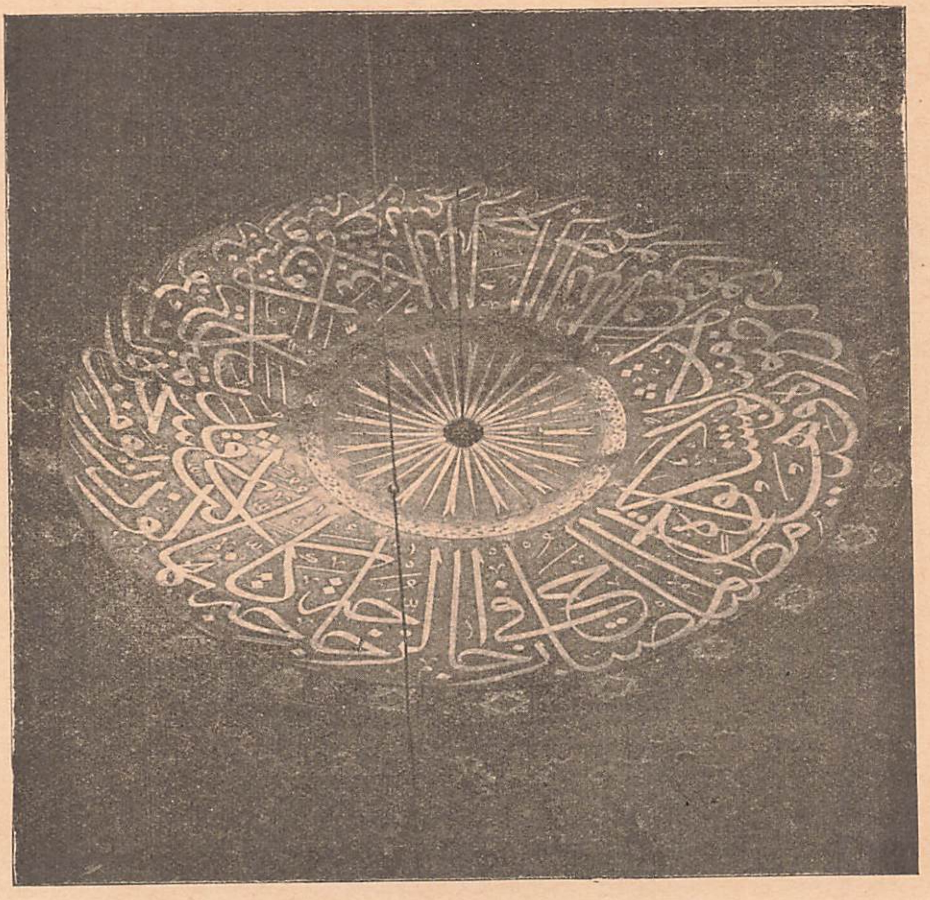
Οὕτω δὲ νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ ᾐσθάνθη ἐξαίρετόν τινα εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπέδειξε διὰ τῆς ἐπιεικείας μεθ' ἧς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην προσηνέχθη πρός τε τοὺς γενναίους ἄνδρας οἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι ἀγωνιζόμενοι ἔν τινι τῆς πόλεως ἄκρᾳ καὶ πρὸς τὸν ἐπιφανέστατον τῶν αἰχμαλώτων ὅσους συνέλαβον. Ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς πρωίας ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστηλωθῆ· ὡς προείπομεν, εἰς ἅπαντα τὰ τείχη, εἰς ἅπαντας τοὺς πύργους καὶ εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς 2 μετὰ μεσημβρίαν ὑπῆρχεν ἔτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυριεύθη οὔτε ἤθελε νὰ παραδοθῇ· ὁ πύργος τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου ὁ ἱστάμενος μὲν παρὰ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ, τῇ καλουμένῃ σήμερον Μπαχτσὲ Καπουσί, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πληρώματος ἑνὸς κρητικοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ φύγωσι, διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἴδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξελθοῦσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὅμως καίπερ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη οὔτε νὰ φύγωσιν ἠθέλησαν οὔτε νὰ παραδοθῶσιν ἐπείθοντο ἀλλ' ἐπέμειναν ἐκθύμως ἀνταγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν ἥτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ καὶ μόνον πτερυγίζουσα. Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέλθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ δέ, θαυμάσας τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ προσβολὴ καὶ νὰ εἴπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, «ἐλεύθεροι αὐτοί τε καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ ἣν εἶχον», ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, προσεπιφέρων ὅτι «καὶ οὕτω γενομένων πάλιν μόλις ἐκ τοῦ πύργου τούτους ἔπεισαν ἀπελθεῖν». Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτάνος καλέσας αὖθις τὸν μέγαν δοῦκα παρηγόρησεν αὐτόν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἀνὰ 100 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔπειτα εἶπεν ὅτι ὁ σκοπός του ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἅπασαν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ νά τον προαγάγῃ εἰς ἀξίωμα ἐνδοξότερον ἐκείνου ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βασιλέως· ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῷ παλατίῳ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸν μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀναζητήσας δὲ ἐν τοῖς πλοίοις καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τοὺς σημειωθέντας ἐπιφανεῖς ἄνδρας ἐξηγόρασεν ἅπαντας καταβαλὼν ἄσπρα χίλια δι' ἕκαστον.

Τὴν ἐπιοῦσαν 30 τοῦ μηνὸς εἰσήλασε τὸ δεύτερον ὁ σουλτάνος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ἐπιεικὴς αὐτοῦ διάθεσις δὲν εἶχεν ἔτι ἐκλείψει. Πορευθεὶς κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ οἴκημα τοῦ Νοταρᾶ εὗρε τὴν σύζυγόν του κλινήρη ἐκ τῶν φοβερῶν τῆς προτεραίας συγκινήσεων. Ὅθεν πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην καὶ προσαγορεύσας τὴν ἀσθενῆ εἶπε· «Χαῖρε, ὦ μῆτερ, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἔχω ἔτι πλείονα τῶν ὅσα ἀπώλεσας τοῦ δοῦναί σοι· μόνον ὑγίαινε». Τότε προσῆλθον καὶ οἱ παῖδες τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ προσεκύνησαν τὸν νέον αὐτῶν κύριον καὶ εὐχαρίστησαν, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν οὗτος ἵνα περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν πόλιν. Ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι, ὅ ἐστιν ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοι, εἶχον ἀπαχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. Εἰς τὰς ὁδοὺς δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ ζῶσα· μόνον ἐν ταῖς οἰκίαις ἐξηκολούθει ἡ λεηλασία τὰ σατανικὰ

αὐτῆς ὄργια καὶ ἀνεζητοῦντο μανιωδῶς ὅσα τὴν προτεραίαν δὲν ἀνευρέθησαν, καὶ ἐφόνευον ἀλλήλους οἱ ἅρπαγες ἵνα ἀποφύγωσι τὴν διανομήν. Ἡ θέα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις χθὲς ἔτι, πλήρης ζωῆς, περιελάμβανε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν δὲ κατέκειτο νεκρὰ καὶ ἄφωνος, ἐπροξένησε συγκίνησίν τινα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρᾶν καρδίαν τοῦ Μωάμεθ Β', ὅστις, ὅτε ἔφθασεν ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπέβλεψε πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν ἐρημίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐνθυμηθῇ τὸ τοῦ πέρσου ποιητοῦ ἐκεῖνο· «ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὰ τοῦ θυρωροῦ καθήκοντα ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ γλαῦξ τονίζει τὸν ἐνυάλιον παιᾶνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀφρασιάβ». Ἀλλ' ἡ ἀκαριαία αὕτη συγκίνησις καὶ ἡ ἐπί τινας ὥρας ἰσχύσασα φιλανθρωπία ἐξέλιπον μετ' ὀλίγον. Πλησίον τῶν ἀνακτόρων διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ παρατεθῇ συμπόσιον. Ἐκεῖ καταβαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου διέταξε τὸν ἀρχιευνοῦχον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ ὅτι ὁ ἡγεμὼν ὁρίζει ἵνα στείλῃ τὸν υἱόν του τὸν νεώτερον εἰς τὸ συμπόσιον. Ἦτο δὲ ὁ ὁ νέος μόλις 14 ἐτῶν καὶ εὐειδής. Ὁ πατὴρ ἀκούσας τὴν διαταγὴν ἀπενεκρώθη καὶ ἀπεκρίθη ὅτι δὲν εἴθισται παρ' ἡμῖν νὰ παραδίδωμεν οἰκείαις χερσὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα μιανθῶσι. Προτιμότερον εἶναι νὰ στείλῃ ὁ ἡγεμὼν δήμιον, ἵνα λάβῃ τὴν κεφαλήν μου. Ὁ ἀρχιευνοῦχος συνεβούλευσε νὰ μὴ παροξύνῃ τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου· ὁ δὲ μὴ πειθόμενος εἶπεν ὅτι, ἂν θέλῃ, ἂς λάβῃ τὸ παιδίον καὶ ἂς ἀπέλθῃ, ἀλλ' αὐτὸς οἰκείῳ θελήματι δὲν θέλει πώποτε τὸ δώσει. Τότε ὁ ἀρχιευνοῦχος ἐπιστρέψας παρὰ τῷ ἡγεμόνι διηγήθη τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ῥηθέντα. Ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεφώνησεν· «Ὕπαγε λοιπὸν μετὰ τοῦ δημίου, καὶ σὺ μὲν φέρε με τὸ παιδίον ὁ δὲ δήμιος ἂς ἀπαγάγῃ τὸν δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ υἱούς». Ὁ Νοταρᾶς μαθὼν τὸ μήνυμα ἠσπάσθη τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, καὶ ἐπορεύθη μετὰ τοῦ δημίου αὐτός τε καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι αὐτοῦ υἱοί· ὁ δὲ νεώτερος ἀπῆλθε μετὰ τοῦ ἀρχιευνούχου, ὅστις ἐπανελθὼν τὸ μὲν παιδίον παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, ἔδειξε δὲ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ πύλῃ τοῦ παλατίου ἱσταμένους. Ὁ σουλτάνος κρατήσας τὸ παιδίον διέταξε τὸν δήμιον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν πατέρα καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς. Ὅτε ὁ δήμιος παραλαβὼν αὐτοὺς ἀπήγαγε μικρὸν κάτωθεν τοῦ παλατίου καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὰ θύματα τὴν ἀπόφασιν, ὁ νεώτερος τῶν δύο υἱῶν ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Ἀλλ' ὁ πατὴρ ἐνεθάρρυνεν ἀμφοτέρους εἰπών· «Τεκνία, χθὲς ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ ἀπωλέσαμεν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον καὶ δύναμιν· ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ζήσωμεν, ἀλλὰ πῶς; καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι μεχρὶς οὗ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἀναπόδραστον τέλος. Ζωῆς τοιαύτης δὲν εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος; Ποῦ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν; Δὲν ἔπεσε χθὲς μαχόμενος; Ποῦ ὁ μέγας δομέστικος, ποῦ ὁ πρωτοστράτωρ Παλαιολόγος καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί; Δὲν ἐσφάγησαν χθὲς ἅπαντες ἀγωνιζόμενοι; Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν μετ' αὐτῶν. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἀγαθή ἐστι. Λυτρούμενοι σήμερον τῶν δεσμῶν τοῦ βίου ἀσφαλίζομεν τὸ μέλλον· διότι τίς οἶδε τὰ ὅπλα τοῦ διαβόλου, καὶ ἂν παραμένοντες ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν ἠθέλομεν πληγῇ παρὰ τῶν ἰοβόλων αὐτοῦ βελῶν; Νῦν τὸ στάδιον ἕτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ». Ταῦτα εἰπὼν καὶ στηρίξας τοὺς παῖδας προσεκάλεσε τὸν δήμιον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διαταχθέντα, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν νέων. Καὶ ὑπακούσας ὁ δήμιος ἀπέτεμε τὰς κεφαλὰς τῶν νέων ὁρῶντος τοῦ πατρὸς καὶ ἐπιφωνοῦντος· «Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε· δίκαιος εἶ, Κύριε». Μεθ' ὃ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ εἰς παρακείμενον μικρόν τινα ναόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξελθὼν ἀπεκεφαλίσθη ὡσαύτως.

Ἡ αἰφνίδιος αὕτη τῶν διαθέσεων τοῦ σουλτάνου μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἆρά γε

ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τοῦ συμποσίου κραιπάλης ; ἤ, καθὼς εἶπον πολλοί, ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, φθονούντων τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἐφαίνετο προαιρούμενος νὰ περιποιήσῃ εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν νικηθέντων ; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐ μόνον ὁ Νοταρᾶς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀλλὰ πάντες οἱ ἄρχοντες ὅσοι τὴν προτεραίαν εἶχον ἐξαγορα-

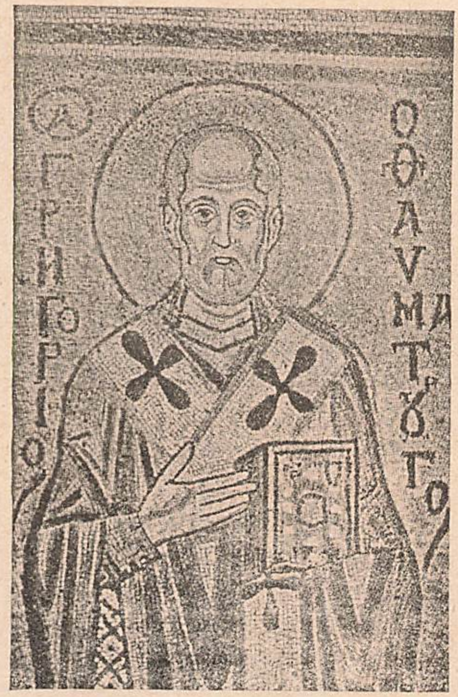

Ἀραβικὴ ἐπιγραφὴ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θόλου τῆς Ἁγίας Σοφίας

σθῆ ὑπ' αὐτοῦ ἤδη ἐκαρατομήθησαν, πᾶσαι δὲ αἱ ὡραῖαι αὐτῶν κόραι καὶ πάντα τὰ εὐειδῆ ἄρρενα παρεδόθησαν τῷ ἀρχιευνούχῳ. Ὁ Σπανδουγινὸς μάλιστα προστίθησιν εἰς τὴν ἑκατόμβην ταύτην, τὴν παρὰ πάντων τῶν συγχρόνων ἀναφερομένην, καὶ ἑτέραν πολλῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες προσελθόντες περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, ἐπὶ χρησταῖς τοῦ σουλτάνου ἐπαγγελίαις, ἅπαντες ἐθανατώθησαν. Ἀλλ' ἐγένετο ἆρά γε τῳόντι ἡ δευτέρα αὕτη θυσία, ἢ ἐκ πλάνης ἐδιπλασιάσθη ἡ πρώτη ; Ὁπωσδήποτε ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐθανατώθησαν καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μινότος μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου, καὶ ὁ Πέτρος Ἰουλιανὸς μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν. Πολλοὶ ὅμως Ἐνετοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι κατώρθωσαν βραδύτερον νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν διὰ λύτρων, ἅτινα ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀπὸ 800 μέχρι 2000 δουκάτων δι' ἕκαστον ἄνθρωπον. Πρὸς μόνον τὸν στρατὸν ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ Β', ἡ λεηλασία διήρκεσε τρεῖς ἀκριβῶς ἡμέρας. Ἡ

γενομένη εἰς χρήματα καὶ πολύτιμα πράγματα λεία ἐξετιμήθη, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμούς, εἰς 200.000 δουκάτων, ἤτοι εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ 400.000 δραχμῶν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ὁρίζεται εἰς 60.000 καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου εὐλόγως δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μόλις συνεποσοῦντο εἰς 70 ἢ 80.000 ψυχῶν, διότι εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον θέλομεν φθάσει προστιθέμενοι εἰς τοὺς ἑξηκοντακισχιλίους αἰχμαλώτους τούς τε πεσόντας, οἵτινες δὲν ἦσαν πολλοί, καὶ τοὺς ἀποδράντας, οἵτινες ἦσαν ὀλίγοι.

Ἡ ἱστορία μνημονεύει πολλῶν καταστροφῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται δραματικώτεραι καὶ καταπληκτικώτεραι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνταῦθα τῳόντι τὸ δίκαιον καὶ ἡ βία ἀντιπαρετάχθησαν κατ᾽ ἀλλήλων μετὰ ψυχροῦ τινος αἵματος· οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐμονομάχησαν ἀταράχως, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὁ μὲν Μωάμεθ θαρρῶν εἰς τὴν ὑλικὴν δύναμιν ὁ δὲ Κωνσταντῖνος πεποιθὼς εἰς τὸν ἠθικὸν θρίαμβον· τούτου δ᾽ ἕνεκα οὐδ᾽ ὁ φόνος ἀπέβη ὑπερβολικός, καὶ τοσοῦτος μόνον ὅσος ἤρκει ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ νίκη τῆς βίας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δικαίου. Πράγματι ὅμως οὐδεμία τῶν ἱστορικῶν καταστροφῶν ἀπέβη τραγικωτέρα. Διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης δὲν ἔπεσε μόνη ἡ κυριευθεῖσα πόλις, δὲν ἔπεσε μόνη ἡ καταλυθεῖσα βασιλεία, ἀλλ᾽ ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπεσκιάσθη κόσμος ὁλόκληρος πραγμάτων καὶ δογμάτων, ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικός.

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Βυζαντινὴ εἰκὼν 13ου αἰῶνος

(Ἁγία Σοφία Κιέβου)

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ
ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α´

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1925

Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί

(Εἰκὼν τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, παριστῶσα μὲν τὰ μαρτύρια εἰς ἃ ὑπεβλήθησαν οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως, πραγματικῶς δὲ εἰκονίζουσα τὴν ἔναντι τοῦ δουλωθέντος γένους διαγωγὴν τῶν Τούρκων κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος. Ἐθνικὴ Βιβλ. Παρισίων)

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΦΟΒΕΡΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Θηραταί
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

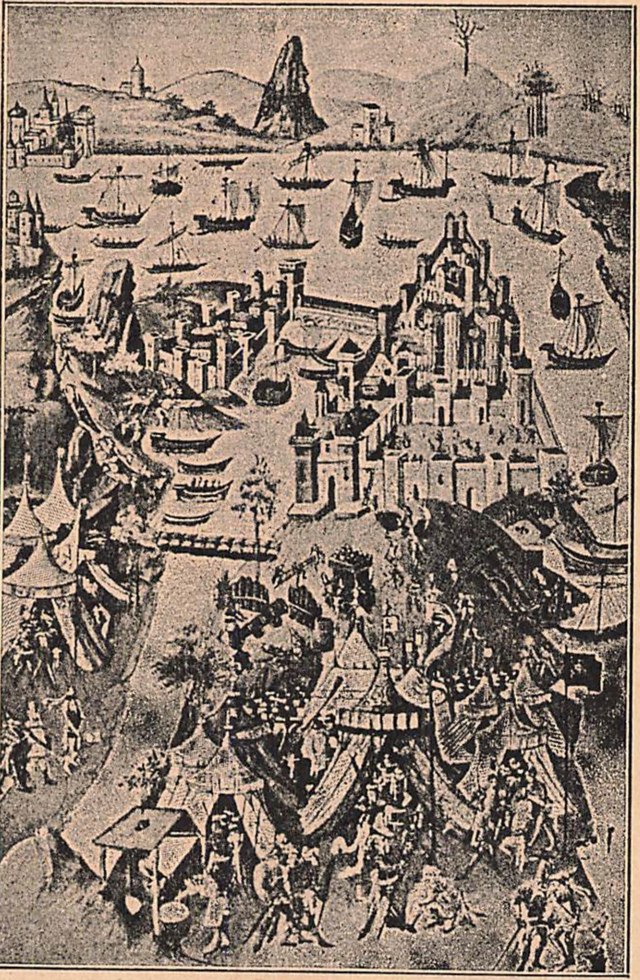
Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἐλογίζετο μέχρις ἐσχά
των ὡς γεγονὸς πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσοῦτον κρίσιμον ὥστε συγκατηριθμεῖτ
μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, δι᾽ ὧ
χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρό τινος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησα
νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆ
ὀσμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσα
αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτο
πράγματα· αἱ δεύτεραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, κα
ἀπ᾽ ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικὴ τῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερο
οὕτως ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ μεσαιωνικο
ἑλληνισμοῦ ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴ
πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψι
τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὕρεσις τῆς τυπογραφίας. Αὐτὴ ἡ κατ
τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτυχθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογία
καὶ τέχνης, ἡ πολυειδῶς μὲν τωόντι συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασι
τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅσοι ἐζήτησαν ἄσυλον τότε ἐν τ
Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῆ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχο
ὡριμάσει πρὸς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ᾽ ο
πολὺ δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ᾽ ὁσημέραι προαγόμεναι μεταξ
Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἴκοθεν ἐπιφέρει τὴν τελειοτέραν τῶν ἑλληνικῶ
γραμμάτων καὶ τεχνῶν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημάτω
τῶν περισῳζομένων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις. Τἀνάπαλιν μάλιστα δυνά
μεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἠλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους κα
πολλῶν ἐξ αὐτῶν διὰ παντὸς ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀλη
θείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός, παραλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ ἐνε
τὸς Λαῦρος Κουιρῖνος ἔγραφεν ἐκ Κρήτης, Ἰουλίῳ 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε΄

εἰς ἐπιστολήν, ἧς τὸ πρωτότυπον σῴζεται ἐν τῇ Κοττονιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐβεβαίωσεν αὐτῷ ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφόμενα, ἀπήρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμων. Ὁπόσαι συγγραφαὶ διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθεῖσαι δὲν ἤθελον διὰ παντὸς περισωθῇ ἄνευ τῆς ἁλώσεως καὶ ὁπόσα ἀντίγραφα δὲν ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμένων ἀνάγνωσιν! Δὲν ἀξιοῦμεν ὡσαύτως οὐδ᾽ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἀνεχαίτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐπίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναὶ μὲν οὐδεμία, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἔκτοτε ἀμέτοχος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ξηρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, ἀλλ᾽ ἡ Εὐρώπη, ἐκτὸς ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαιρέσεων, ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπὶ τέλους οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὀσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὁριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λεγομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἧττον ἡ δεινὴ κατάπληξις, ἣν προυξένησεν εἰς αὐτὴν ὁ θρίαμβος τοῦ Μωάμεθ Β', ὑπῆρξε δεδικαιολογημένη· δεδικαιολογημένη ὅμως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λελογισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς Δύσεως, ἀφοῦ μετ᾽ ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠπείλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ᾽ οὐ πολὺ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμία, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὅμως ἕτερόν τι, εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχήν. Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐμάρανεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πᾶσαν ἀφορμὴν πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἑστίαις ἀλλ᾽ ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῇ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσῳζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ᾽ ἕνεκεν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον οἴκοθεν ν᾽ ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκήψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπείσθη βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὅμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ὅσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε δὲ μείζονα σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοπουμένου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἕνεκεν ἁπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῷόντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν ἀλλὰ παρακαίρων καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἐνετῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας,

περὶ ὧν θέλομεν μετ᾽ οὐ πολὺ ὁμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχείρησις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα. Διὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης οἱ μουσουλμάνοι ἤθελον πιθανώτατα ἐξωσθῆ οὐ μόνον ἐκ τῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελεν ἱδρυθῆ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχε τὸ μεσαιωνικὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· τὸ δὲ κράτος τοῦτο, κληρονομοῦν τὰς συνετὰς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου μοναρχίας καὶ ἐνταὐτῷ τροπολογοῦν αὐτὰς βαθμηδὸν κατὰ τὴν ὁσημέραι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ προαγομένην πολιτικήν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελεν ἀποβῆ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἐντεῦθεν, ἀντὶ νὰ διακοπῇ σχεδὸν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσις μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπικρατήσασαν ἐν τῷ μεταξὺ παντελῆ ἔλλειψιν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως, ἡ Δύσις ἤθελεν ἐξακολουθήσει εὑρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις! Ἵνα λάβωμεν ἀμυδράν τινα ἔννοιαν ὁπόσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἔκτοτε ἐνιδρύετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τοῦ ὀσμανικοῦ τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν οἷον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαραβάλωμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσοδοι

Μία τῶν πολλῶν εἰκόνων αἵτινες, ζωγραφηθεῖσαι ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἵνα παραστήσουν τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων)πόλεως, παριστῶσι πραγματικώτατην ἐμποιηθεῖσαν ἐν τῇ Δύσει ἐκ τῆς ἁλώσεως ἐντύπωσιν. (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συνεποσοῦντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος. (Ἰδὲ Α' κεφ. Δ' τόμου). Διατί τὸ ἀνανεωθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελεν ἐντὸς μικροῦ ἀνακτήσει τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃνεῖχεν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοὐλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν; Οὐδ'εἶναι χρεία νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι, ἐν ἐλλείψει ἑτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτειογραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσοδοι ἠμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καταπιέσεως τυφλῆς καὶ ὅλως δυσαναλόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσούτους διήρκεσαν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιούτου πλούτου ὃν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὁποῖοί τινες ἆρά γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὀσμανικοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμὰν τοῦ μεγαλοπρεποῦς; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σῴζεται ἔκθεσις λεπτομερὴς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Ἐνετίας Ὀκταβιανοῦ Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ ἥτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6.000.000 δουκάτων, ἤτοι τὰ 60—70.000.000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ ἀκμῇ, ἤτοι καθ' οὓς χρόνους ἦρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρνα ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πόρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὅπως συνέβη εἰς τὸ ὀσμανικόν, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλεν ἀπ' ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδιακόπως ὡσαύτως προαγομένης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἂν τὴν σήμερον, μετὰ πάροδον 400 περίπου ἐτῶν, μετὰ οὐσιωδεστάτην ἐλάττωσιν, ἂν ὄχι ὁλοσχερῆ τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπήν, ἡ Εὐρώπη τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῷ μεταξὺ ἐρημωθείσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὁποῖοι καὶ ὁπόσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεύσει εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὕτη κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθμευσις· ἡ Εὐρώπη, ἀντὶ νὰ διεξάγῃ ἐπὶ αἰῶνας τὴν μετὰ τῆς Ἰνδικῆς ἐμπορίαν διὰτοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδα ἄκραν πλοῦ, ἔμελλε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρόχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγήν, ἧς τὸ πλεονέκτημα μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτήσατο. Ἀλλά, θέλουσιν ἀντείπει βεβαίως πολλοί, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγγισιν ὁλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τί ἤθελεν ὠφεληθῇ ὁ ἑλληνισμὸς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τούτου τοσούτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν, ὅπως καὶ οὗτοι, ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετήν, ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προϋποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρεσβεύ-

ομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἴχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοὐλάχιστον τῶν κατακτητῶν τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐκήρυξαν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μέγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῇ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαίως πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκούστους συμφορὰς ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὀλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμόν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κραταιούμενον δὲν ἤθελεν εἶναι ἠναγκασμένον, ὅπως σήμερον, νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσαν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

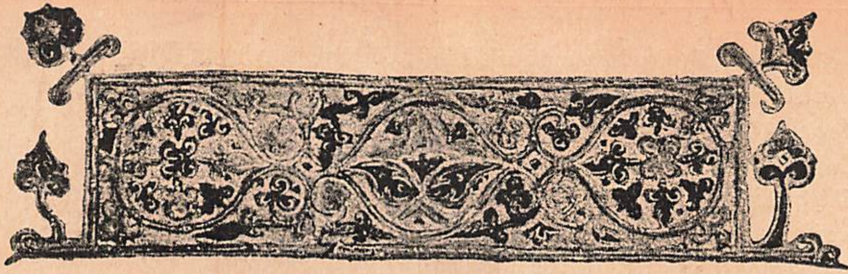
Μία εὔλογος ἔνστασις δύναται νὰ προταθῇ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνος, ἣν ὡς ἥδυσμά τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἦτο ἆρά γε ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἔργον; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπῄτει βεβαίως ὑψηλοτέραν τινὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμφερόντων καὶ ἑνότητα ἐνεργείας, ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυοφορούμενον μᾶλλον ἢ ὁριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἂν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου ἠμπορεῖ νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίνοια ἦτο ταπεινοτέρα, τὰ δὲ εὐτελῆ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερα καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ διευθύνῃ προσηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς· καθ' ἑαυτὰς ὅμως αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν βεβαίως πλέον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνυάδης μόνος πολλάκις κατετρόπωσε τοὺς τουρκικοὺς στρατούς· ὁ Σκεντέρμπεϋς μόνος πολλάκις ἢ συνέτριψεν αὐτοὺς ἢ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν τὸν Μωάμεθ Β'· καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὁπωσοῦν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἤθελε διαλύσει ὡς ἱστὸν ἀράχνης τὸ ὀσμανικὸν μορμολύκειον; Ἀλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώνιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν· καὶ ἐκυρίευσε μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὔβοιαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἐνετούς, τοὺς Οὔγγρους καὶ τοὺς ἱππότας τῆς Ρόδου δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖ, νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς

ωρῶν. Ἐκ τῆς Ρόδου, ἣν ἐπολιόρκησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὶ πασᾶ, ὅστις έγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεὰν τῶν Παλαιολόγων, ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισμα-ώδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος ἐκείνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ ουλτάνου Σουλεϊμὰν Α'. Ἡ Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570 ἐπὶ Σελὴμ τοῦ Β', Κρήτη μόλις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ ', ἡ δὲ Ἑπτάνησος ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ Β' ἡ Ἐνετία ἀνέκτησε ὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὁριστικῶς τὴν χερσόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 πὶ Ἀχμὲτ τοῦ Γ', ἑκατὸν μόλις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὤφειλεν ξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρ-ίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἐστερεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτου-ένης πολιτικῆς περινοίας καὶ ἑνότητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτὴ πρώτη ἁμαρτήσασα δί-αιον εἶναι νὰ δεικνύεται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἁμαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Χαλκοῦν μετάλλιον τοῦ Φλωρεντινοῦ χαράκτου Βερθόλδου Τζο-βάννι, κοπὲν πρὸς τιμὴν τοῦ Μωάμεθ Β' μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπίτιτλος Βυζαντινοῦ χειρογράφου
(Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΔΕΚΑΤΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΕΝΕΚΑ ΠΟΙΚΙΛΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

Ἀλλ᾽ ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὁπωσοῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητα. Ἐν τούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης ἀλλ᾽ ἢ πάντοτε καθ᾽ ἑαυτοὺς διαμαρτυρόμενοι ἢ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὕρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείαν περίστασιν. Οἱ μόνοι καὶ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι κλέφται· οἱ μόνοι δὲ οἱ ὁριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως ὡμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἴδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ᾽ ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ᾽ ἕκαστα, διότι τῳόντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκανονίσθη ὁριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ᾽ ἀρχὰς 1000 τοὐλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανόπαιδες οἵτινες κατ᾽ ἔτος ἁρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων εἴτε ἐκ πολεμίων ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατά τινα διάταξιν τοῦ Μουρὰτ Α΄ περὶ τὸ 1362 γενομένην ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παρα-

χωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγίνετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἔτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον *παιδομάζωμα*. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον· ἴσως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὁριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελὴμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Α' (1). Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεται κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὡρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ,οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατᾶς καὶ ἡ Ρόδος.Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τόνδε τὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφέα, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὅλων τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγείλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογήν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφῃροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παίδων ἑκάστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὅμως τοσοῦτοι ὅσων ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡσαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἷς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἑκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενής, ὅστις πρότερον ἐξῃρεῖτο. Τελευταῖον κατ'ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἁρπάζοντες μὲν πλειοτέρους τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιοῦντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι θέλουσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν· τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἡρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἑκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσῴζοντο φεύγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίως χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἱκέτευον τὸν Ὕψιστον ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἑαυτῷ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἴσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελῆ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραΐῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη

(1) Οἱ καλοῦντες τὸν Σουλεϊμὰν Β' ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο σουλτάνον εἰσὶν οἱ εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι. Ἀλλ' οἱ Ὀθωμανοὶ πρῶτον ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουλεϊμὰν σουλτάνον θεωροῦσι τὸν νομοθέτην μὴ λαμβάνοντες ἐν τῇ σειρᾷ τῶν σουλτάνων καὶ τὸν Βαγιαζὶτ Α' υἱὸν Σουλεϊμάν.

εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἐνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαίρετον εὐτύχημα.

Ἵνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἠλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων τοσοῦτον ηὔξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς ἦγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωιμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνοι ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4.000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευον αὐτόθι πλειότεροι τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποί, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ᾿ ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατόν, ἀλλά, ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλαμικώτερον, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς Μουσουλμάνων. Εἷς τῶν τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὔγγναδ ὅτι, «ἐνῷ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοί, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι αὐτῶν». Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ ὀσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχωσι τῆς κατ᾿ αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν ἀπέβη τοσοῦτος ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιουτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσάρους. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανίαι. Ἐντεῦθεν ὅμως ἠλαττώθη ἐνταῦτῷ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως», ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίσθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι᾿ εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος». Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπηλήθευσεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων ἀλλ᾿ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε ὅμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὔξησις, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίσθων γενιτσάρων ἀπὸ 12.000 συνεποσώθη εἰς 46.000, οἵτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισέδυον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὀσμὰν Β′ ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος, αἰγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος ἐξερράγη στάσις φοβερά, ἥτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιούτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουρὰτ Δ′ ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἧττον τὸ σῶμα διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μουρὰτ Β′ κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἀλλ' ὁσονδήποτε πρωίμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὁσονδήποτε ἐνοθεύθη ἔτι πρωιμώτερον, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὅρον ἐκ 15 ἕως 20.000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐτησία ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποσοῦτο τοὐλάχιστον εἰς τὸ 1/4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἑπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἠμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ρωμαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τοσαῦτα ἄτομα ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενείας, ἡ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσάρους οἱ ἐξισλαμισθέντες· πολλοῦ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλεῖστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστησαν ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτατος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν ὅτι, καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἴδομεν μαρτυρούμενον ὑφ' ἑνὸς τῶν πρέσβεων τῆς Ἐνετίας, ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπένεμε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστερα τῶν ἀξιωμάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν ἀλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανοὺς ὄντας ἄνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζιρῶν τοῦ Μωάμεθ Β' 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί, 2 μέν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καὶ ὁ Ροὺμ Μεχμὲτ πασᾶς, Ἕλληνες· (1) δύο δέ, ὁ Ἰσὰκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδὶκ Ἀχμὲτ πασᾶς, Ἀλβανοί. Διότι, ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βεζίρας τοὐλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ προδιατελέσαντες μεγάλοι βεζίραι, 6 τὸν ἀριθμόν, ὑπῆρξαν Τοῦρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β', πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἱκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκεύματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτούς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν Χαλὴλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζὴτ Β' ἐγένετο αὖθις μέγας βεζίρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσὰκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαοὺτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσὲκ Ἀχμὲτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἑρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτζ, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἑρζέγογλους, ὁ δὲ Μεζὶ πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζιρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῇ χριστιανοί. Ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες, ὁ Ἀγιᾶς πασᾶς, ὁ Λουφτὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς Ἀλβανοί· ὁ Ρουστὲμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐνδοξότερος τῶν μεγάλων βεζιρῶν Μεχμὲτ Σόκολλης Σλαῦοι.

---

(1) Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαχμοὺτ καλεῖται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν «Μαχμοὺτ πασᾶς ***Ρουμί***-(Μαχμοὺτ πασᾶς ὁ Ἕλλην)».

Ἐπὶ Μουρὰτ Γ', Μεχμὲτ Γ', Ἀχμὲτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὀσμὰν Α' ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σισὰν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζιρεύσας), ὁ Χουσεῒν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεῒν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρὶς βεζιρεύσας Χαλὴλ πασᾶς Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινὰν πασᾶς ἀρνησίθρησκος ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ Νασσοὺ πασᾶς υἱὸς ἕλληνος ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλὴλ διάδοχος Χοσρὲφ πασᾶς καὶ ὁ μέγας βεζίρης Ρετζὲπ πασᾶς, ὁ πρωτουργὸς τῆς φοβερᾶς στάσεως τοῦ 1632, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ ἕλλην Ροὺμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζίραι· ὁ Ταβανιγιασὶ Μεχμέτ, ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς. Ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς, οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος. Ὁπωσδήποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανός, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζίραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζίραι Δαμὰτ Χασὰν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς καὶ Τοπὰλ Ὀσμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἑτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλά, παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζιρῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α' καὶ Σελὴμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτὲφ πασᾶς, οἱ Ἑρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἑρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἢ Κροάται ἦσαν ὁ Σινάν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζίρου Ρουστέμ, ὁ Τερχὰτ πασᾶς, ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Δαοὺτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητὴς τοῦ Γεμὲν Σινὰν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζίρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάγλοι, ὁ Σαϊλὰκ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σὰλ Μεχμὲτ πασᾶς, ὁ κατακτητὴς τῆς Κύπρου Λαλὰ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτοὺλ Μεχμέτμπεϋς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Τζεναβῆ Ἀχμὲτ πασᾶς καὶ ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σαλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγήν.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωμάτων τῶν ἀπονεμομένων ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἴτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀφορήτων καταπιέσεων προυκάλεσαν ἀθρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκεύματος δὲν προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἠναγκάσθη τῷ 1474 νὰ ἐπιβάλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὁρισμοῦ τὴν αὐστηρὰν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350.000 εἰς 50.000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ

καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβᾶνος ἐβεβαίου ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τοῦρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ». Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσὴφ Γερχάρδος Μέϊερν ἐξέφραζε φόβους δεινοὺς περὶ τῆς προϊούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἁπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ ἀναλογιζομένη ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἕνεκεν ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χουσεῒν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι Τζεδίδ», ἤτοι νέον σύστημα δι᾿ οὗ ἐκανονίσθη ἠπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ραγιάδες πολίτευμα. Μετ᾿οὐ πολὺ δέ, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἣν τὸ ρωσικὸν κρατος ἤρξατο ν᾿ ἀπονέμῃ εἰς τους χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὁπωσοῦν τὸ κακον. Ἀλλ᾿οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀῴου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ὁμὰς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, τῶν καλουμενων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρια ταῦτα ἦσαν χριστιανικὰ καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πωγόνιανης. Καιτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μέχρι τοῦ 1760. Ἀλλ᾿ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι᾿ αὐστηροτάτων νηστειῶν καὶ ὑπωπιασμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὕψιστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρεστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσεβειαν τοῦ τοιούτου βουλεύματος. Οἱ Καραμουραταδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδεποτε αὐστηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγαγοῦσα θεραπείαν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν ὁμοθυμαδὸν την χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν ν᾿ ἀπελθωσιν, ὁ δὲ λαός, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἁγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφήνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπάζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταυτης ἀποστασίας αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καδῆν καὶ ἰμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιήθησαν ν᾿ ἀποστατήσωσιν, ἀλλ᾿ οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ χριστιανικὸν αἴσθημα παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτρότερα. Ὁ τὰς Ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατῆσαν, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθρόον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θείαν λειτουργίαν πρὸ τῆς ὥρας ἣν ἐπεθύμουν οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι ὁ ἁπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσωσι τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρκούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν ὅτι, ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατά τι ἡ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμὸν ροπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ᾿ ὁλοκληρίαν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοί, ἐν Ἑρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8110. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἠλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἤπειρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας Βουλγαρίαν, Θράκην,

Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας συνέβαινεν, ὡς μετ᾽ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καί, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἑλληνισμὸν οὐδὲν ἧττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμὸν ἀσπαζόμενοι.

Ἀλλ᾽ ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωάμεθ Β′ δὲν διστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ᾽ ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζὰν 100.000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζίρης Μαχμοὺτ πασᾶς, Ἕλλην τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ρούμελης, ἤτοι ἡγεμὼν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουρὰτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσακισχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20.000 ἀζάπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἱππικόν, τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχῆ καὶ οἱ Ἀκκιντζῆ. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἠξεύρομεν ὅτι οἱ ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατάταξιν τῶν Τούρκων ἀλλ᾽ οὐδὲ ἦσαν ἔτι κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὁπωσοῦν δαψιλὲς τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγήσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλήμπεϋς ἦτο Μιχάλογλους, ὅ ἐστιν ἀπόγονος τοῦ ἕλληνος Μιχαὴλ Κοσσύφου, περὶ οὗ ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἑλληνισμός, καθ᾽ ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν οἵαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι᾽ ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατ᾽ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετ᾽ αὐτήν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν· οἷον πρὸ τῆς ἁλώσεως μὲν ὁ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλᾶτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων. Ματὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλᾶτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Φλωρεντίᾳ μεταξὺ 1390 καὶ 1400 ἀκροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἄγγελον, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκακίου Ἰανότον Μανέτον τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀρτηνόν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἑτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυΐᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ᾽ ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ Pastor Fido Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγ-

κίσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φερράρᾳ πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος, ὁ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς ἀλλ' ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντι-

Μωάμεθ ὁ Β'
(Εἰκὼν τοῦ Φλωρεντινοῦ ζωγράφου Μπελλίνι τῷ 1488)

ος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν, τῆς ὁποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκήρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἔπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατοντα-

ετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἴδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καίτοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθείς, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποβάλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοὐλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικήν τινα συμμαχίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδείαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἥν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἠσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὖθις εἰς τὴν Ἰταλίαν διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς, Ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλύτερα τῆς εὐνοίας δείγματα. Ὁ Βησσαρίων, ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδιναλίου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγούμενος τῆς μονῆς Crypta Ferrata, ἥτις ἠγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως (1). Γενομένης τῆς ἁλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανοσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ρόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πίον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὖθις τοὺς δυτικοὺς νὰ ὁμοπραγήσωσι· καὶ συνεκροτήθησαν τῳόντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνελεύσεις, καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θεκικώτερον ἀξίωμα τοῦ προϊσταμένου τοῦ τῶν καρδιναλίων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιστα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ρώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατῴκει δὲ συνήθως ἐν Ρώμῃ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἔγραψε πολλὰ ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον, λαμβάνων οὐδὲν ἧττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βάλλας, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλεῖστοι ἄλλοι λόγιοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείποτε ὡς ἄλλος Μαικήνας εὐμενὴς ἅμα καὶ ἰσχυρός, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐλὴν λογίαν, ἣν ἐφθόνησαν οἱ μέγιστοι τῶν τότε ἡγεμόνων. Ἀλλὰ καίτοι ἐν Ρώμῃ τὸ πλεῖστον διαζήσας κατέλιπε

(1) Καὶ νῦν ἔτι πάντα τὰ ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ φέρουσι χαρακτῆρα ἑλληνικὸν ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ τῶν δεήσεων καὶ ἐν τῇ στολῇ τῶν ἱερέων ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Μόνον ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν ἀναγινώσκονται καὶ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί.

τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἐνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον πάντοτε προσήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὕρισκον ἄσυλον οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ραύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν, ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας, ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὅμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ρώμην, ὅπου ἠξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου, κηδευθὲν πανηγυρικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν τῆς πατρῴας γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις ὑπῆρξεν ἐν τούτοις εὐτυχέστερος ἑτέρου τινὸς Ἕλληνος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γενέθλιον χώραν ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκευμα καὶ πολίτευμα ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπᾶδον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ, ὅστις πρῶτος ἐκ γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζίρης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τί λέγουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης· «οὗτος δὲ ὁ Μαχμούτης, παῖς Μιχαήλου γενόμενος, Τριβαλλὸς μέν ἐστι τὰ μητρόθεν (ὅ ἐστι Σέρβος), Ἕλλην δὲ τὰ πατρόθεν». Ὁ δὲ Κριτόβουλος· «γένους Ρωμαίων πρός τε πατρὸς καὶ μητρός· ὁ δέ γε πρὸς πατρὸς πάππος αὐτῷ Φιλανηνὸς (1) καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦρχε καὶ τῇ τοῦ καίσαρος ἀξίᾳ ἐτετίμητο». Ἡ δὲ πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, πραγματευομένη περὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου Τραπεζοῦντος καὶ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμοιρούτση (περὶ οὗ θέλομεν εἴπει πλειότερά τινα μετ' ὀλίγον) βεβαιοῖ ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτσης) ἔγγονος τοῦ Ἰάγαρι, τῆς θυγατρός του υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχομέτα πασᾶς, ἐκ τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ πρῶτος ἐξάδελφος, δύο ἀδελφάδων υἱοί». Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγαρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μᾶρκος Ἰάγαρις, ὁ ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπαν πρεσβεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὃν ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφῖνος λέγει ὡς ἕνα τῶν πλουσίων κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν, οὐ μόνον πατρόθεν ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἑλληνικῶν οἴκων. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν προήχθη δὶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' εἰς τὸ ὕπατον τοῦ μεγάλου βεζίρου ἀξίωμα, τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθηρέθη ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῳόντι ὁ Ἕλλην οὗτος, καίτοι προσενεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατὸν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπιεικῶς προσενεχθεὶς πρός τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσωσι τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου. Συνέπεσέ ποτε μεταξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζίρου τῆς

(1) Τὸ *Φιλανηνὸν* τοῦ Κριτοβούλου διορθωτέον *Φιλανθρωπηνῶν*.

Κριμαίας, ὁ δὲ Μωάμεθ Β΄ ἐλεεινολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζίρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμών, ὁ μὴ ἀναθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἴχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἡ ψυχὴ τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητὴς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἱδρυτὴς δὲ πολλῶν ναῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινα σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερεύνητα τῆς θείας Προνοίας! Ἰδοὺ δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφότεροι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφότεροι περισώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνῆκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἤθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι, ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικήν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστὶ καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἕλληνας· ἐνῷ τὰ ποιήματα καὶ ἱδρύματα τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ ὑπῆρξαν τουρκικά (1). Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς παντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ρεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἧττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα μετέδωκαν μὲν αὐτῷ ἕλλην πατήρ, καὶ μήτηρ ἑλληνίς, δὲν ἴσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἡ μεταγενεστέρα ἀνατροφή;

Ἕτερος ὀνομαστὸς εἰς Ἰταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ πελοποννήσιος Ἰσίδωρος, ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὁπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β΄. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδιναλίων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἰατρὸς Γεώργιος Ἀμοιρούτσης, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτήσατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἔνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὁριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλά, ἂν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, δι' ὅπερ καὶ νομίζομεν εὔλογον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διηυκρινήθησαν ἀποχρώντως αἱ περὶ τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Τραπεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτοκράτορος

(1) ***Μαχμοὺτ πασᾶ δζαμισὶ*** καλεῖται σήμερον ἔτι τὸ ὑπὸ τοῦ Μαχμοὺτ τότε κτισθὲν ἐν κεντρικωτάτῃ θέσει τοῦ Βυζαντίου παρὰ τὴν μεγάλην ἀγορὰν μέγα τέμενος, καὶ ἅπασα δὲ ἡ πέριξ συνοικία καὶ ἀγορὰ φέρει τὸ αὐτὸ ὄνομα.

πρωτοβεστιάριος· ἐντεῦθεν ὅμως ἄρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσης ἐγένετο αἴτιος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν· καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἠσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐξαιρέτως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, λέγων ὅτι ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζίρῃ Μαχμοὺτ πασᾷ («ἐπιτρόπῳ τἆλλα ἀγαθῷ») γράμματά τινα τῆς συζύγου τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασὰν πρὸς τοὺς Κομνηνούς, γράμματα προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἔπραξε δὲ τοῦτο ἁπλῶς ἵνα καλύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* καὶ ἡ *ἐκκλησιαστικὴ* λέγουσι ρητῶς ὅτι ὁ Ἀμοιρούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν, ὅτι ἐπωνομάσθη Σκεντέρμπεϋς, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεϋς ἐγένετο ὡσαύτως πρόξενος συμφορῶν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτσης ἦτο πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἀλλ' ἐν τούτοις σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Βοϊσσονάδου, ἐν ᾗ τὰ πράγματα ἐκτίθενται παντάπασαν ἀλλοίως. Ὁ Ἀμοιρούτσης ὁμιλεῖ μετ' ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ἡ Τραπεζοῦς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολιορκήσαντα αὐτὴν Μαχμοὺτ πασᾶν· ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι' οὓς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἥλω, ἀλλ' οὐδὲν ὤνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προυδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἑαλωκόσιν». Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαιοῖ αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδησα ἐμαυτοῦ ὥστε θανεῖν, ἀλλ' οὔπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βα-

Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς

σίλειος νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἴδει ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐβασανίσθη, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ νέου, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χρήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίωνα, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπραγίᾳ ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι᾽ ὅλης ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἐὰν εἰς τὰς διαφόρους προεκτεθείσας κατηγορίας δὲν εἴχομεν ν᾽ ἀντιτάξωμεν ἀπολογίαν ἄλλην παρὰ τὴν τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτση μαρτυρίαν, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ *πολιτικὴ* καὶ ἡ *πατριαρχικὴ* ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ λέγουσιν αὐτὸν γενόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀποκαλοῦσι Σκεντέρμπεϋν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Τῳόντι πᾶσαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς παριστῶσι τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἰατρὸν «ὡραῖον κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰδότα ἄριστα» καὶ ἔκδοτον εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονάς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηνῶν δουκὸς Φράγκου Ἀκκιαϊουόλη, τὸν ὁποῖον ὁ Μωάμεθ Β΄, ὅτε μὲν τῷ 1458 κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχάν, κατέστησεν ὑποτελῆ δυνάστην Θηβῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους της ἠθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔζη καὶ διεμαρτύρετο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμοὺτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδοτος, ὥστε ὁ μανιώδης ἐραστὴς ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωάσαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥῖνα ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ἐνισχύσας τὸν πατριάρχην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α΄ ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοὐλάχιστον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βεβαίως ἀσπασθῆ ἔτι τὸν ἰσλαμισμόν, διότι, ἂν ἦτο μωαμεθανός, δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἧττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῷ ἔπαιζε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλειότερον περὶ ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξισλαμίσθη βραδύτερον, ἂν καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλαχίστου ἀφ᾽ οὗ συνῴκησε μετὰ τῆς δουκίσσης Ἀθηνῶν. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανὸς διὰ τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλά, καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτση λέγεται υἱὸς τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκεντέρμπεϋς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πράγματι τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱός του ἐγένετο μωαμεθανὸς καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περί τε τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀραβικήν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὁρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκεύ-

ματος πρὸς τὸν σουλτάνον παρέστησε· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱὸν ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιρούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίβων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσεν αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Β', ἐπειδὴ ἔλαβεν ἀφορμήν τινα προσωπικῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488—1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου τινὸς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Βησσαρίων
(Κατ' ἐλαιογραφίαν ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐνετίας)

Ὁπωσδήποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμοὺτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γενομένης πολλῆς καὶ ποικίλης πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομόσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἔτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν ἐγένετο μωαμεθανός, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μωαμεθανὸς ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἄμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῷ ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτσης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὕβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὁπόσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνή τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζουντίου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἑλένη ἡ Καντακουζηνή! Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μωάμεθ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σύνηθες γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβὶδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπηγόρευσε συγχρόνως αὐστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκείνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῳ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῷα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκήδευσε διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὐτὴ πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα,

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕλκων τὸ γένος καὶ παρευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου, εἰς ὃν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικήν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἄγγελον Πολιτιανόν, τὸν Δονᾶτον Ἀκκιαϊουόλην καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἔπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην

καὶ ἡρμήνευσε τὸν Θουκυδίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ γερμανὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ρεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἑβραϊκήν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως προγάστωρ κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς, ἅτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ρώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεψίας. Καθ' ὃν χρόνον εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῇ εἰς Ρώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς ὃν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτοις τὴν ἐκπαίδευσιν ἑνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμονόπαις θέλει ὠφεληθῇ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἁμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δειναὶ προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλιον τὴν ἑλληνικήν, ὁ δὲ κάλλιον ἐλάλει τὴν λατινικήν· καί, ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτευε πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὁπωσοῦν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς σωρηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρώτερον Πολιτιανόν. Ὅθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἑτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανον, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἀκροατῶν, δικαίαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ρώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φερράραν ἑρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὅμηρον καὶ Δημοσθένην ὁ θεσσαλονικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενος περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ ἀείποτε διετέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρᾳ μὴ κατορθώσας νὰ ἀποβῇ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βραχεῖαν διατριβὴν καὶ ὁ σπαρτιάτης Γεώργιος Ἑρμώνυμος ἢ Χαριτώνυμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὀνομαστότεροι τούτων ὑπῆρξαν οἱ Λασκάρεις, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ γνωστοῦ ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἤρχισε τὸ πολύκροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453. Ἐδίδαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσήνην, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτὸν μαθηταὶ καὶ ὅπου ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἕτερος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφήμου αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δὶς ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζῆτ τὸν Β' ἵνα συλλέξῃ, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ, τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρισίους καὶ ἔπειτα εἰς Ρώμην, λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικά, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ρώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μᾶρκος Μουσοῦρος, Κρὴς τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητὴς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ι' προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ

τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ράλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ράλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀναδείξαντος πολλοὺς περιφανεῖς ἄνδρας κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπηρέτησεν αὐτόθι στρατιωτικῶς διαφόρους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἕλληνας ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐτόθι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφὴ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς Ἑσπερίας ἐπίδοσιν καὶ ὑπέθαλψαν κατά τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν εὔνοιαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν σωρηδὸν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδόν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐξελατινίσθησαν ἀλλά, αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων καὶ ἔκλεισαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπείρων λειτουργῶν καὶ κακῶς διῳκήθησαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὑρίσκετο ἐν τούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας, καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδείους ὑπηρέτας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτρίωσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ᾽ ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτουν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἔτι ἐνετικαῖς κτήσεσιν, εἴτε ἐν τῇ Ἐνετίᾳ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοί, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἴδομεν, ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ᾽ ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἔξοδος. Ὁ Μωάμεθ Β΄ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτήν, καὶ σῴζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς *τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς αὐθεντίας μου ἄρχοντας*, τῆς Πελοποννήσου, δι᾽ ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς ὅτι *«ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσα σας πρᾶγμα τίποτας νὰ μήνε σᾶς ἐγγίσω, ἀμμὴ νὰ σᾶς ἀναπαύσω νὰ ἦσθε κάλλιον παροῦ πρῴην»*. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις διδακτικώτατον, ὡς ἀπομνημονεῦον τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μωρέως κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· διότι ἀπετείνετο «πρὸς τὸν ἄρχοντα κὺρ Σφαντζῆν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Μανουὴλ Ραοὺλ μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Σοφιανὸν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Λάσκαριν κὺρ Δημήτριον μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Διπλοβατατζέους, καὶ Καλακέους, Παγομενέους, Φραγκοπουλέους, Σγουρομαλλαίους, Μαυρόπαπαν, Φιλανθρωπηνέους, Περομπουιέους, καὶ εἰς ὅσοι ἄλλοι θελήσουν νἄρθοῦν».

Οὐδὲν ἧττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς καταφεύγοντες εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των, εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἑλληνικήν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ Β΄ κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιο-

λόγου ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἷς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγώνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἐνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν σπαρτιατικὸν τῶν Ραλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετενάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἄνδρας τινὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἅμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διαπρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ραούλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ράλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὅλων τῶν συγγενῶν καί, ὡς θέλομεν ἴδει ὅταν βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ράλλη, τοῦ ἀναλώσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅστις ὅλως πάλιν ἐφράγκευσε, καθὰ ἐξάγεται ἔκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ρώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἧττον ἐπιφανὴς ἀνεδείχθη ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, ὁ ἥρως τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἐσχάτη ἠθικὴ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐνταυτῷ ὁπόσον οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχιμώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάριον δὲν ἡττήθησαν εἰμὴ μετ' ἀντίστασιν αἱματηράν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ ἢ κατ' ἄλλους Νικόλαος Παλαιολόγος, διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπόρθητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μωάμεθ Β΄ ὅτι ἀποκρούει τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῷόντι τὸ φρούριον ἐπικαλεσάμενος κατ' ἀρχὰς τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς ἀλβανοὺς ἐποίκους, οἵτινες δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἁρπακτικὰς αὐτῶν ἕξεις, συνεταύτισαν ὅμως ἔκτοτε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὀσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ εἶναι πρὸς πάντας ἄπιστος καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεόν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ τὴν χείρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων ἐνεκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, διότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης παντοδυναμία τοῦ Μωάμεθ Β΄· ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγησεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἐνετούς, καὶ ἀθρόοι τότε ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἷς μόνον ἀνὴρ ἀνθίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραίτζας Παλαιολόγος. Βομβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχων δεινὴν ὕδατος στέρησιν δὲν ἐπείθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προσκληθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ἔτι δὲ ἐὰν ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἑνός· καὶ ὁ ἀγέρωχος ὀσμα-

νίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατένευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρεβιάσθη εὐθὺς ἡ συνθήκη τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἕνα περίπου ἔτι ἐνιαυτόν, μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, «ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὗρον εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν», εἶπεν ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου Μουστοξύδου, ὅτι ὁ Γραίτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαιολόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερησπίσθη κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον Μούκι (ἢ Μούλκι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ὁπωσδήποτε ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός. Ὁ Χὸπφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμοῦλος, ἤτοι Ἑλληνόφραγκος καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοὐλάχιστον ἡ τοῦ Παλαιολόγου προσωνυμία οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθεῖαν συγγενὴς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνυμίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοί, εἴτε ἐκ θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες εἴτε καὶ ἁπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἕτεροι ὀνομαστοὶ ἄνδρες, καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις, ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλαι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαάκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλης, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλεῖστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἡ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεββατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὸν ἅλωσιν τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοί) ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἐνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν (1). Ἅπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ ἡμιελληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες ἠλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ὀλέθριον τῆς ἀποδράσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπήρχοντο μόνοι ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν, ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων εἴς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἐνῷ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γενιτσάρους, ἕτεροι ἀπήρχοντο εἰς Ἐνετίαν, ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστὶ κληθέντων στρατιωτῶν, σῶμα ἱππικὸν συγκείμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσηγορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολύκροτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἐνετία ἐν τῇ 15

(1) Τούτων τῶν ὀνομάτων τινὰ ὡς καὶ ἄλλα πλεῖστα τῶν ἐπιφανῶν ἑλληναλβανικῶν οἴκων ὀνόματα εὗρεν ὁ ταῦτα γράφων ἐν τοῖς μητρῴοις (ἤ, ὅπως ἐπιγράφονται ἐπισήμως, *βαπτισματοζευγατολογίοις* τῶν ἑλληναλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας ἰδίως τῆς κοινότητος ***Μεζογιούσου***.

καὶ τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κατά τε τῶν ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλεῖστοι δὲ διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουὴλ Μποχάλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδᾶς, ὁ Μέξας Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραίτζας, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης, ἴσως συγγενὴς ὡσαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ *ἰσχυρὸς* ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἐνετῶν ἐγγράφοις, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσούμενοι δὲ εἰς μυριάδας συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καί, ὑποταχθείσης τελευταῖον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἠξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κοσμᾶ Γ′ καὶ κατῴκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διββῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καί τινα τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ᾽ ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκεύματος, ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ διὰ ποικίλων ῥᾳδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι᾽ ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σῴζει τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἕτεροι δὲ φυγάδες πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μέν, ὀλίγα τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη, εἰς Κόρσικαν, Ἠπειρῶται δὲ καὶ Ἀλβανοί, κατὰ διαφόρους χρόνους, εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ πάτριον θρήσκευμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν (1). Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ᾀδόμενα καὶ ἐπ᾽ ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ᾀσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνω-

(1) Οἱ εἰς Κύρνον ἢ Κόρσικαν ἀποικήσαντες Ἕλληνες διετήρησαν τὴν γλῶσσαν· ἀλλ' αὕτη ὁσημέραι ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτῶν ἤρξατο λατινιζομένη. (Ἰδὲ τὰ περὶ τῆς ἀποικίας ταύτης περαιτέρω ἐκτιθέμενα). Αἱ δὲ εἰς Καλαβρίαν καὶ Σικελίαν γινόμεναι ἀποικίαι τοῦ 15 αἰῶνος ἦσαν πᾶσαι ἑλληναλβανικαὶ (ὅπως καὶ αἱ κατὰ τὸν 16 αἰῶνα ἀπὸ Πελοποννήσου, ἰδίως Κορώνης καὶ Μεθώνης) καλούμεναι ἀλβανικαὶ ὑφ' ἡμῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν, ὑπ' αὐτῶν δὲ τούτων τῶν ἀποίκων ἑλληνικαί (Grecæ). Αἱ ἀποικίαι αὗται αἱ ἐν Καλαβρίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἃς πάσας ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς, διατηροῦσι, καθὰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀκραιφνῆ τὴν ὀρθόδοξον αὐτῶν πίστιν ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ἐν ταῖς ἱερουργίαις καὶ τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρώμεναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἑλληνικῇ μουσικῇ τοῦ 15 αἰῶνος, ἐπιμελούμεναι δὲ σφόδρα τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν ἱεροσπουδαστηρίοις πρὸς τοῦτο ἱδρυμένοις, ὧν τὰ ἐπιφανέστατα εἶναι τὰ ἐν Πανόρμῳ καὶ τὸ ἐν τῷ Ἁγίῳ Δημητρίῳ τῆς ἐπαρχίας Κωνσταντίας, τιμῶσαι δὲ ἰδιαίτατα, ὡς εἴρηται, τὰς παρ' αὐτοῖς εἰκόνας τῆς Παναγίας ***Ὁδηγητρίας***, ἃς (δίκην ἐφεστίων ἢ παλλαδίων) ἤγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐκ τῆς ἑλληναλβανικῆς πατρίδος. Αἱ ἑλληναλβανικαὶ κοινότητες αὗται ἀναγνωρίζουσιν ἁπλῶς τὸν πάπαν ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας οὐδεμίαν ἄλλως οὔτε ***κανονικὴν*** (τοῦ κανονικοῦ δικαίου) καὶ διοικητικὴν ἢ πειθαρχικὴν οὔτε ἱερουργικὴν ἔχοντες κοινωνίαν καὶ σχέσιν πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον. Ὡς δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν εἰς τὰς τάξεις λογίων τινῶν τῶν Ἑλληναλβανῶν τούτων παρεισέδυσαν ἐπ' ἐσχάτων ἐνέργειαί τινες ἀνθελληνικαὶ ἀλβανιστικὸν πολιτικὸν ἁπλῶς ἐπιδιώκουσαι σκοπὸν ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως ἐπιδιωκόμενον. Ἐκτὸς τῶν Ἀλβανῶν τούτων τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας πλῆθος ἀλβανικῶν ἀποικιῶν ὑπάρχουσι καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἰταλικαῖς ἀκταῖς τοῦ

στὸν ἐκεῖνο καθ᾽ ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην της, τὴν ρωμιοπούλα, να λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκον· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα, ἀλλ᾽ ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ᾽ἐν τὸν παίρνω
Καὶ περδικοῦλα γένομαι
Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

᾽Εξ οὗ προδήλως συνάγεται ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω ᾽Ιταλίας σῴζει ἴχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλειότερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεζωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως καταφυγόντων αὐτόθι ῾Ελλήνων.

Πλὴν τούτων δέ, ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς ᾽Ιταλίαν καταφυγόντος δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου ἔγημε τὸν μέγαν δοῦκα τῆς Ρωσίας ᾽Ιωάννην Γ′ Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν ῞Ελληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραμζίν. Μετά τινα δ᾽ ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ρωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ ᾽Ιωάννης Ράλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς ᾽Αρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ Ταρχανιῶται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν ρώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλ-

---

᾽Αδρίου, ἀλλ᾽ αὗται ἀσπασάμεναι τὸν παπισμὸν ἀπώλεσαν πᾶν κεφάλαιον ἠθικῆς συναφείας καὶ ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, νῦν δὲ ἐξεγείρονται ὁπωσοῦν νωθρῶς καὶ νωχελῶς διὰ τῆς παρ᾽ αὐταῖς καλλιεργουμένης ἀλβανιστικῆς κινήσεως.

᾽Από τῶν ἐν Καλαβρίᾳ ἑλληναλβανικῶν ἀποικιῶν, ὧν ἡ μὲν οἰκογενειακὴ γλῶσσα εἶναι ἀλβανική, ἡ δὲ ἐθνικὴ τῆς ᾽Εκκλησίας καὶ τῶν Σχολείων ἑλληνική, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐννέα τὸν ἀριθμὸν ἑλληνοφώνους κοινότητας. Αὗται, ὅπως καὶ αἱ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ῾Υδροῦντος (ἔνθα πλημμελῶς τίθησιν ὁ συγγραφεὺς ἀλβανικὰς κοινότητας) ὀκτὼ κοινότητες (ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι *Στερνατία*, Καλημέρα, Μάρτανο) οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ᾽Αλβανίαν· εἶναι κοινότητες ἀκραιφνῶς ἑλληνικαὶ καὶ ἑλληνόφωνοι ἀνατρέχουσαι οὐχὶ ἁπλῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ τῆς νοτίου Σικελίας βυζαντιακῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ πολὺ πέρα τούτων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πυθαγόρα καὶ ῾Ιέρωνος, ὡς μαρτυρεῖται τοῦτο ἐκ τῶν πολλῶν δωρικῶν στοιχείων τῶν διαλέκτων αὐτῶν καὶ ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀπόλυτος συνέχεια ἡ ἱστορική, ἀφοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πυθαγόρα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ᾽Ιουστινιανοῦ δὲν ἔπαυσεν ἡ ἑλληνικὴ λαλουμένη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ ᾽Ιουστινιανοῦ Α′ μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος περιόδῳ, μέχρι τοῦ τέλους δηλ. τῆς βυζαντιακῆς κυριαρχίας, οὐδὲν δ᾽ ἔκτοτε μέχρι νῦν ἐπεγένετο ἐπενεγκὸν ἀλλοίωσιν τῆς γλώσσης ἢ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ῾Ελλήνων τούτων, οἵτινες ὑπὸ τῶν συνοίκων αὐτοῖς ᾽Ιταλῶν καλούμενοι πασταρδόγραικοι σεμνύνονται αὐτοὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι ῞Ελλην (Græco) ὅπερ φέρουσι. Πρὸ μικροῦ δὲ ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ δημάρχου Στερνατίας ᾽Ορλάνδου, ἐν ᾗ μοι ἔγραφεν ὅτι σεμνύνεται ἐπὶ τῇ ἑλληνικῇ αὐτοῦ καταγωγῇ. ῾Η μόνη μεταβολὴ ἥτις ἐπεγένετο ἐν τῷ βίῳ τῶν ῾Ελλήνων τούτων εἶναι ἡ κατὰ τὸν 17 αἰῶνα (τῷ 1823) ἐπὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΕ′ εἰσαχθεῖσα εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἱερουργία, ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀντοχὴ ἡ ἐθνικὴ τῶν κοινοτήτων τούτων δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη τοῦ κινδύνου τῆς ταχείας ἐξαλείψεως τῆς γλώσσης. Πρὸ ἑβδομήκοντα ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνοφώνων κοινοτήτων ἀνήρχετο εἰς τριάκοντα, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1903 καὶ 1904, ὅτε ὁ γράφων ταῦτα ἐπεσκέψατο τὰς κοινότητας ταύτας, ὁ ἀριθμὸς εἶχε περιορισθῇ ἐν Μεσσαπίᾳ (ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ῾Υδροῦντος) εἰς ὀκτώ, ἐν Καλαβρίᾳ δὲ εἰς ἐννέα, μετὰ στεναγμοῦ δέ τις γέρων ἀνὴρ μοι ἔλεγεν ἐν Μαρτάνῳ ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τῇ ὥρας τινὰς ἀπεχούσῃ τοῦ Μαρτάνου, ἐνῷ παιδὸς ὄντος αὐτοῦ ἐλαλεῖτο ἔτι ἡ ἑλληνική, νῦν ἐξέλιπεν ἡ πάτριος αὕτη γλῶσσα (πλείονα περὶ τούτων ἰδ. ἐν ταῖς ὑπ᾽ ἐμοῦ τῷ 1903 καὶ 1904 ἐν τῷ περιοδικῷ «῾Ελληνισμῷ» δημοσιευθείσαις μακραῖς πραγματείαις).

θον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους σωρηδὸν μετανάστευσαν εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν Χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σῴζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἴπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἑκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡσαύτως νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ρωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελόδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσόν, Ταϊγάνιον, Καλκοῦτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν, πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσῳζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλιννοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητας, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα, ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἐνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολῖται ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναΐτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν προϊόντος τοῦ λόγου πλειονά τινα. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, οὐδ' ὅτι ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ῥοπή, ἂν ἔχει

πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ᾽ εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ᾽ οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῇ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προυχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτούς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσίν τινα εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικράν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν τὸ γεγονὸς ὅτι που καί που ἤθελεν ἐπί τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική. Ὅθεν τὸ καθ᾽ ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἑστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σῴζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Ἂν ὑπάρχομεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεόν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μέν, ὡς πολλάκις εἴπομεν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

[» Καθόλου εἰπεῖν ἕνεκα τοῦ ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν διηνεκῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ »βίῳ προϊόντος κράτους τῆς ἠθικῆς ὑλοφροσύνης (ἧς ἀποτέλεσμα καὶ ὁ κατὰ τῆς ἑλλη»νικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν μέσαις Ἀθήναις ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑπουρ»γείου τῆς Παιδείας κηρυσσόμενος πόλεμος) ἡ ἠθικὴ ἀντοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὡς πρὸς τὴν »διατήρησιν τῶν πατρίων ἐν ταῖς πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους χώραις διηνεκῶς μειου»μένη καὶ καταπίπτουσα κινδυνεύει νὰ ἐκλίπῃ τέλεον. Περὶ τούτων παρατίθημι ἐν»ταῦθα ὅσα ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ νεωτάτῃ πραγματείᾳ μου περὶ τῆς ἱστορίας «ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι τοῦ Γεωργίου τοῦ πρώτου» ἀμφισβητῶν γνώμας τινὰς τοῦ »Διονυσίου Θερειανοῦ ἐκτεθείσας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Ἀδαμαντίῳ Κοραῇ» ὑπε»σημείωσα, τάδε (σελ. 482 κἑξ.):

«Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Θερειανοῦ περὶ τοῦ ἀνέκαθεν φιλαποδήμου τῶν Ἑλλήνων »εἶναι πάντως ἀκριβῆ προκειμένου ἰδίως περὶ τοῦ ἰωνικοῦ φύλου, ἰδιαίτατα δὲ περὶ τῶν »Ἀθηναίων, οὓς ὡς «ἀποδημητὰς» χαρακτηρίζει καὶ ὁ Θουκυδίδης· ἀλλ᾽ ὅτι ἦσαν ἥκιστα «ἀνθεκτικοὶ ἑδραίων ἑστιῶν» δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Τὸ ἀρ»χαῖον ἑλληνικὸν ἐν τῇ μεγάλῃ παγκοσμίῳ ἀποικιακῇ διασπορᾷ αὐτοῦ ἔμεινε πανταχοῦ »ἑδραῖον, ὅπου ἂν ἐγκατεστάθη (ἐξαιρουμένων τῶν ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ Ἀσίᾳ περὶ τὸν Ἰμαὸν »καὶ τὸν Ἰνδικὸν Καύκασον καὶ Μηδίαν ἑλληνικῶν κρατῶν καὶ ἑλληνικῶν συνοικισμῶν). »Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ὑπὸ τοῦ Δαρείου Α' ἀνάστατοι ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν γενόμενοι Ἐρε»τριεῖς καὶ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐν τοῖς ἐνδοτά»τοις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐν Σουσιανῇ καὶ Μηδίᾳ. Οἱ ἀπὸ τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος ἐγκατα»σταθέντες ἐν τοῖς μεσογείοις τῆς Σκυθίας Ἕλληνες, καίπερ μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ »ἑπομένου αἰῶνος ἐπέκτασιν τοῦ περσικοῦ κράτους μέχρι Εὐξείνου καὶ Βοσπόρου καὶ

» Αἰγαίου ἀποστερηθέντες πάσης ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν λοιπὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ πρὸς
» αὐτὰς τὰς ἐν ταῖς βορείοις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικὰς ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ
» ἀποικίας, καθ' ἑαυτοὺς ἐν τελείᾳ ἀπομονώσει βιοῦντες διετήρουν τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν
» μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· καὶ ὅτε ὁ τὸν ἀρχαῖον κόσμον κατὰ
» τὸν 2 μ. Χ. αἰῶνα ὑπὸ πρόσχημα ἐπαίτου περι-
» οδεύσας Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐπεσκέψατο αὐτούς,
» εὗρεν αὐτοὺς ἀκραιφνῶς Ἕλληνας, ἀλλὰ μόνον διὰ
» τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἱστορίας νοερῶς
» πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνδεομένους. Ἐν τῇ μικρᾷ
» Ἀσίᾳ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς μεγάλης χερσονήσου
» καὶ πέρα τούτων ἔτι ἐν ταῖς ὄχθαις τοῦ Εὐφράτου
» διετηροῦντο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν διεσπαρμέναι ἑλ-
» ληνικαὶ κοινότητες, χρώμεναι τῇ βυζαντιακῇ ἑλληνικῇ
» γλώσσῃ ὅπως καὶ ἐν Ταύρῳ καὶ Ἀντιταύρῳ καὶ
» ἐν Παρυάδρῃ καὶ παρὰ τὸν Ὄφιν εἰς τὰς ὑπω-
» ρείας τοῦ Καυκάσου. Ἐν τῇ Ἰταλίᾳ (ἐν τῇ Μεγάλῃ
» Ἑλλάδι) καὶ ἐν Σικελίᾳ, ταῖς ἀπὸ τοῦ 3 π. Χ. αἰῶ-
» νος ὑποταχθείσαις εἰς τὴν Ρώμην, μέχρι τῶν χρόνων
» τοῦ Ἰουστινιανοῦ (ἐπὶ 8 δηλ. αἰῶνας μετὰ τὴν ρω-
» μαϊκὴν κατάκτησιν) ἐλαλεῖτο ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική,
» ἔν τισι δὲ ἐπαρχίαις τῆς Κάτω Ἰταλίας (ἐν Μεσσαπίᾳ
» καὶ ἐν Καλαβρίᾳ) διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ ἰδιωτισμῶν ἀνα-
» μιμνησκόντων τὴν ἐν ταῖς χώραις ταύταις λαλουμένην ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρα ἑλληνικήν.
» Μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνοφώνων τούτων κοινοτήτων (περὶ ὧν πολλὰ
» ἐγράψαμεν ἡμεῖς ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνισμῷ» τοῦ 1903) ἀνήρχετο εἰς 30 ἕως 40. Τῷ
» 1903, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς αὐτάς, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶχεν ἐλαττωθῇ εἰς 19, ὧν 8 ἐν
» Μεσσαπίᾳ καὶ 11 ἐν Καλαβρίᾳ). Καὶ ἐν Σικελίᾳ δὲ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς διετηρεῖτο ἡ ἑλ-
» ληνικὴ γλῶσσα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θερειανοῦ εὐλόγως διατραγῳδουμένη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἀπώ-
» λεια τῆς ἀνθεκτικῆς ἐθνικῆς δυνάμεως τῆς ἐν διασπορᾷ μοίρας τοῦ γένους εἶναι προϊὸν
» καὶ καρπὸς τοῦ 19 αἰῶνος, ἀπαραδειγμάτιστος ἐν τῇ προγενεστέρᾳ ἱστορίᾳ τοῦ Γένους.
» Τὸ δὲ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ὅτι «ἂν μὴ ἐγκαθιδρύετο τὸ βασίλειον τῆς Ἑλ-
» λάδος, ὡς σταθερός, ἔμπεδος καὶ πολιτικῶς αὐθύπαρκτος ἐθνικὸς πυρήν, οἱ Ἕλληνες θὰ
» ἐκινδύνευον νὰ ἐξατμισθῶσιν ἐκ τῆς ἀραιώσεως καὶ λιποσαρκίας των, καθ' ὃν τρόπον
» ἐξητμίσθησαν ἤδη ἢ ἐξατμίζονται ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς μεγαλοπόλεσιν ἄλλοτε εὐανδροῦ-
» σαι ἑλληνικαὶ κοινότητες» δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθὸν καὶ ἀκριβές. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος
» ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ ὑπῆρξε πάντως μέγα καὶ ἰσχυρότατον κέντρον ἕλξεως εἰς ἅπαντα
» τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἀλλὰ κέντρον ἁπλῶς πνευματικὸν ἐκπαι-
» δευτικόν. Πλὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ὄθωνος (τοῦ εἶτα Ἐθνικοῦ) ἑλκύοντος ἐφ' ὡρι-
» σμένον ἀριθμὸν ἐτῶν τοὺς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως ἐφιεμένους παῖδας Ἑλλήνων, εἶτα
» δ' ἐξαποστέλλοντος αὐτοὺς πάλιν εἰς τὰς ἑστίας αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο κέντρον ἕλξεως παρέσχε
» τὸ νέον κράτος εἰς τὸ ἁπανταχοῦ Ἑλληνικόν. Ἀληθῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἱδρύσεως τοῦ
» κράτους συνέρρευσαν οἰκογένειαί τινες ἑλληνικαὶ ἐκ τῶν τότε ἐν εὐρωπαϊκαῖς πόλεσιν
» ἑλληνικῶν παροικιῶν καί τινες ἀπὸ Βυζαντίου καὶ ἀπὸ Ρωσίας καὶ Ρουμανίας· ἀλλ' ὁ
» ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ἐποίκων ἢ μετοίκων, τῶν συγκεντρουμένων ἰδίως ἐν Ἀθήναις,
» ἦτο λίαν περιωρισμένος, πολλῷ ὑποδεέστερος τῶν ἀπὸ Χίου, Κρήτης καί τινων παραλια-

Ἰάνος Λάσκαρις

»κῶν πόλεων (Σμύρνης ἰδίως) εἰς Σῦρον, Νέαν Κόρινθον καὶ Ναύπλιον μετοικησάντων.
»Τὸ φιλαπόδημον τῶν Ἑλλήνων ἔλαβεν εὐρυτάτας διαστάσεις ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπα-
»ναστάσεως, εἶτα δὲ διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐλευθέρου κράτους· ἀλλ' ἡ τότε αὐξηθεῖσα ἑλ-
»ληνικὴ διασπορὰ δὲν ἔχει σχέσιν οὔτε θετικὴν οὔτε ἀρνητικὴν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν καὶ
»τὴν ἵδρυσιν τοῦ βασιλείου (ἐξαιρουμένων τῶν ἕνεκα τῶν συμφορῶν τῆς Χίου εἰς Μελί-
»την καὶ Ἀγγλίαν καὶ ἀλλαχόσε τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου χιακῶν μετοικήσεων). Τὸ
»ἑλληνικὸν κράτος οὔτε μεγίστην ἑλκτικὴν οὔτε ἀπωστικὴν δύναμιν εἶχεν ἐπὶ τῆς μετοικε-
»σίας. Ἄλλως τὸ κυρίως διαφέρον ἡμῖν θέμα ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι δὲν εἶναι τὸ φιλαπό-
»δημον καὶ ἡ ἑλληνικὴ διασπορὰ ἡ ὑπάρχουσα ἀνέκαθεν καὶ συνοδεύουσα τῷ Ἕλληνι ἐν
»πάσῃ καὶ παντοίᾳ ἐξελίξει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου, ἀλλ' ἡ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρ-
»χαίαν διασπορὰν καὶ τὴν τῶν μέσων αἰώνων καὶ αὐτὴν δὲ τὴν τῆς Τουρκοκρατίας ἐν
»πλήρει 19 αἰῶνι τελεσθεῖσα καὶ τελουμένη ἀποφύλισις (ἵνα μὴ λέγοντες ἐκφύλισιν συγ-
»χέωμεν τὰς τῶν ὀνομάτων ἐπικρατούσας νῦν ἐπιστημονικὰς ἐννοίας) ἤτοι κατ' ἀκολου-
»θίαν τὸ ζήτημα τῆς μειώσεως καὶ ἐξαφανίσεως τῆς ἀνθεκτικῆς καὶ συντηρητικῆς δυνά-
»μεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος καὶ ἐθνικοῦ πνευματικοῦ
»βίου ἀφομοιώσεως πρὸς τὸ περιβάλλον περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένον, ἀλλὰ
»πολιτικῶς ἄρχον φυλετικὸν καὶ ἐθνικὸν στοιχεῖον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἔπαθεν ἐν ταῖς
»ἡγεμονίαις τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ τὸν 19 αἰῶνα καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην μεθ' ὑπερηφα-
»νείας ἐθνικῆς κηρύττει ὁ προμνημονευθεὶς Ρουμᾶνος θεολόγος ἀρχιμανδρίτης Θεόδωρος
»Ἀθανασίου, λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Φαναριωτῶν (ἣν ἄλλως λίαν ἐπι-
»εικῶς καὶ μετριοπαθῶς κρίνει ὁ ἀνήρ) καὶ τῶν ὑπὸ τούτων ἱδρυθέντων σχολείων οὐδένα
»μὲν οὗτοι ἐξηλλήνισαν Ρουμᾶνον, αὐτοὶ δὲ ἀθρόοι ἐξερρουμανίσθησαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν
»συνέβη καὶ δὲν συμβαίνει μόνον ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς χώραις εἰς ἃς
»μετὰ τὴν τὴν Ἅλωσιν διεσπάρη μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ μετὰ θαυμαστῆς ἀνθεκτικῆς
»καὶ συντηρητικῆς δυνάμεως ἐθνικῆς διετηρήθη μέχρι τοῦ 19 αἰῶνος. Ἐν τῇ συνορευούσῃ
»πρὸς τὰς Ἡγεμονίας μεγάλῃ Ρωσίᾳ, περὶ τὰ τέλη τοῦ προπαρελθόντος (18) αἰῶνος,
»πλεῖστοι καὶ μεγάλοι ὑφίσταντο συνοικισμοὶ ἐν τῇ ἔνδον Ρωσίᾳ, ἀπὸ Κιέβου μέχρι Μό-
»σχας, εἶτα δὲ καὶ μέχρι Πετρουπόλεως. Ἀλλ' ἐν Κιέβῳ, ἔνθα σημαντικὸν ὑπῆρχεν ἑλλη-
»νικὸν κέντρον, σήμερον (τῷ 1912, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς τὴν πόλιν) τρεῖς ἢ τέσσαρες
»μόνον ὑπῆρχον οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ ἐμπορικαὶ ἀπὸ Κεφαλληνίας καὶ Πάτμου ὅλως
»νεωστὶ ἐγκατασταθεῖσαι. Μεταξὺ Κιέβου καὶ Μόσχας ὑπάρχει πόλις ἱκανῶς σημαντική,
»Νίτσχιν. Αὕτη πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν, ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης Β', ἦτο πόλις ἑλλη-
»νικὴ μᾶλλον ἢ ρωσική. Καὶ ὅμως σήμερον ὁ Ἕλλην ὁ διερχόμενος τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως
»καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀήθους τινὸς αἰσθήματος δυσθυμίας ἀναγινώσκων ἐπὶ τῶν εἰσόδων
»πολλῶν δημοσίων καταστημάτων τὰς ἔτι σωζομένας ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς «Σχολὴ θη-
»λέων», «Σχολὴ ἀρρένων» καὶ πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἐπιγραφάς, εἶτα δὲ τὰς ρωσιστὶ ἐπι-
»γραφὰς τὰς δηλούσας «Πρωτοδικεῖον», «Κατάστημα ἀστυνομίας» κ.τ.λ. Πανταχοῦ ἐπι-
»γραφαὶ ἑλληνικαὶ καὶ οὐδαμοῦ ψυχὴ ἢ πνοὴ ἑλληνική. Καὶ ἐν Μόσχᾳ δέ, ὅπου πρὸ 100
»καὶ πρὸ 80 ἐτῶν ὑπῆρχεν ἀκμαία ἑλληνικὴ ἀποικία, σήμερον εὑρίσκει τις δύο ἢ τρεῖς οἰκο-
»γενείας πενιχρὰς νεωστὶ ἐγκατασταθείσας, καὶ οἰκογένειαν ἑλληνικὴν ἐπιφανῆ ἐπὶ μακρὸν
»φέρουσαν τὴν τιμητικὴν προσηγορίαν τοῦ ἀξιώματος τοῦ (δωρεὰν ὑπηρετοῦντος) Γενικοῦ
»Προξένου σήμερον μεταβεβλημένην εἰς μισέλληνα ρωσικήν. Τὸν μόνον ἑλληνικὸν πλη-
»θυσμὸν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιδημίαν (τῷ 1912) ἀπετέλουν οἱ κληρικοὶ τῶν μεγά-
»λων μετοχίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τῶν μικρῶν μετοχίων
»τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καί τινων μονῶν τοῦ Ἄθω. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ

» τῇ τοῦ μεγάλου μετοχίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκκλησίᾳ ἡ ἱερὰ ἀκολουθία ἀναγι-
» νώσκεται καὶ ψάλλεται οὐχὶ ἑλληνιστὶ διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν χριστιανοὺς ἐννοοῦντας προσευ-
» χὰς καὶ ὑμνῳδίας ἑλληνιστὶ γινομένας. Ἡ Ὀδησσός, ὅτε πρὸ 128 ἐτῶν ἐκτίσθη, ἦτο πό-
» λις οἰκουμένη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ὑπὸ Ἰουδαίων,
» ρωσικαὶ δὲ ἦσαν μόνον αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ διοικητικαὶ ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Καὶ
» τῷ 1821 πολυπληθεστάτη ἦν ἡ ἐν τῇ πόλει ἑλληνικὴ κοινότης, καὶ οὐ μόνον ἡ κοινότης
» αὐτὴ διετήρει σχολὰς ἑλληνικὰς πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν ἑλληνοπαίδων. ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ
» τῷ περιφήμῳ τῆς κυβερνήσεως λυκείῳ τοῦ Richelieu μέγας ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλλήνων
» ὑποτρόφων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ πόλις διετήρει ἀκμαῖον τὸν κατὰ μέγα μέρος ἑλληνι-
» κὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Καὶ τῷ 1912, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, ἱκαναὶ ὑπῆρχον ἔτι
» οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ καὶ ἱκανῶς πλουσία ἦν ἡ κοινότης, διατηροῦσα τὴν ἑλληνικὴν
» αὐτῆς ἐκκλησίαν εὐπρεπῶς καὶ εὐσεβῶς, διατηροῦσα δὲ καὶ σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων
» δημοτικῆς τε καὶ γυμνασιακῆς παιδεύσεως, ἐν οἷς ἔβλεπέ τις κατὰ τρόπον λίαν χαρακτη-
» ριστικὸν μαθητὰς καὶ μαθητρίας, παῖδας Ἑλλήνων, ἢ τέλεον ἀγνοοῦντας τὴν ἑλληνικὴν
» καὶ ἐν τῇ σχολῇ μόνον ζητοῦντας νὰ ἐκμάθωσιν αὐτὴν ἢ ἀτελῶς λαλοῦντας αὐτήν, ὀλί-
» γους δὲ χρωμένους αὐτῇ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῶν ὡς γλώσσῃ ἐθνικῇ. Καὶ ἡ μὲν τοιαύτη ποι-
» κιλία προήρχετο ἐκ τῶν μικτῶν γάμων Ἑλλήνων μετὰ Ρωσίδων καὶ ἦν εὐεξήγητος.
» Ἀλλ᾽ ἐκεῖνο, ὅπερ δέον νὰ ἐξαρθῇ ὡς πρὸς τὸ πραγματευόμενον ὑφ᾽ ἡμῶν ζήτημα,
» εἶναι ὅτι ἐν τῇ πρὸ δεκαετίας ἔτι ἱκανῶς ἀκμαζούσῃ ταύτῃ κοινότητι οὐδεμία ὑπῆρχεν
» ἐκ τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τοῦ 1794 καὶ 1821, ἀλλ᾽ ἡ κοινότης ἡ ἑλληνικὴ διετηρεῖτο
» δίκην τῆς ἱερᾶς νεὼς Παράλου, διὰ τοῦ ἀεὶ ἕνεκα τῆς εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπικαίρου θέ-
» σεως τῆς πόλεως διηνεκῶς προσγινομένου εἰς τὴν πόλιν ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὅμοια
» δὲ τοῖς ἐν Ὀδησσῷ συνέβησαν καὶ ἐν πάσαις ταῖς ρωσικαῖς ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου πόλε-
» σιν, ἰδίως ταῖς νεοκτίστοις, αἵτινες οὖσαι ἐν ἀρχῇ τὸ πλεῖστον μᾶλλον ἑλληνικαὶ ἢ ρωσι-
» καὶ ἔχουσι κοινότητας ἑλληνικὰς ὀλιγαρίθμους, ἐν αἷς δύσκολον νὰ εὕρῃ τις οἰκογενείας
» ἑλληνικὰς διατηρούσας τὴν ἐθνότητα αὐτῶν τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῶν πρὸ 100 ἐτῶν ἐν
» αὐταῖς ἐγκατασταθεισῶν. Ὅταν δὲ ἀπὸ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμο-
» νιῶν στρέψωμεν τὸ βλέμμα δυτικώτερον, εἰς τὰς τέως χώρας τοῦ μεγάλου ποτὲ Ἀψβουρ-
» γικοῦ κράτους, εὑρίσκομεν πρὸ ἡμίσεος ἔτι αἰῶνος ἐν Οὐγγαρίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, ἰδίως
» ἐν ταῖς πόλεσι Στεφανουπόλει (Kronstadt ἢ Brasow), Σεμλίνῳ, Πέστῃ ἑλληνικὰς κοι-
» νότητας μεγάλας καὶ ἀνθηροτάτας, σήμερον ἐκλιπούσας. Ἐν Στεφανουπόλει πρὸ 50
» ἐτῶν ὑφίστατο ἀκμαία σχολὴ ἑλληνικὴ μετὰ ἑκατοντάδων σπουδαστῶν. Σήμερον (τῷ
» 1913, ὅτε ἀφικόμεθα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ) ἡ ἐκκλησία ἡ ἑλληνικὴ διετηρεῖτο, ἀλλὰ σχο-
» λεῖον δὲν ὑπῆρχεν· ὁ δὲ τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἀριθμὸς δὲν ὑπερβαίνει τὴν μίαν δε-
» κάδα. Τὸ Σεμλῖνον πρὸ 60 ἐτῶν ἦτο πόλις, ὑπὸ ἔποψιν ἐθνότητος, μᾶλλον ἑλληνικὴ ἢ
» σερβοκροατικὴ καὶ ἔχουσα 2 καὶ 3 σχολὰς ἑλληνικάς. Ὅτε τῷ 1891 ἐπεσκεψάμεθα τὸ
» πρῶτον τὴν πόλιν, αἱ ὑπάρχουσαι ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 15 ἕως 20,
» σχολεῖον δὲ οὐδὲν ὑπῆρχε. Καὶ ὅμως τὴν ἑλληνικὴν δύναμιν τῆς πόλεως ἐμαρτύρουν
» εὐγλωττότατα αἱ τῶν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τάφων πολυάριθμοι ἐπιγραφαί. Τῷ 1903, ὅτε
» τὸ δεύτερον ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, μία ἢ δύο ὑπῆρχον οἰκογένειαι, ἔργον ἔχουσαι τὸ
» πωλεῖν διαρκῶς τὰ κτήματα τῆς θνῃσκούσης κοινότητος καὶ λαμβάνειν τὰ ἐκ τῆς πωλή-
» σεως χρήματα, καὶ διὰ τοῦτο ἐκ συμφώνου μετ᾽ ἄλλων τινῶν σερβικῶν ἢ ἐκσερβισθεισῶν
» ἤδη ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν διατηροῦσαι κατ᾽ ὄνομα καὶ τύπον τὴν κοινότητα, μέχρι τῆς
» τελείας τῶν πάντων ἐκποιήσεως (ὡς μοι ὡμολόγουν αἱ ἴδιαι οἰκογένειαι ἐν πάσῃ εἰλικρι-
» νείᾳ), τῷ δὲ 1911, ὅτε διήλθομεν αὖθις διὰ τῆς πόλεως, δὲν ὑπῆρχε πνοὴ καὶ φωνὴ ἑλ-

ΡΩΣΣΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΥΠΟΔΕΧΕΤΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΤΕΛΕΣΙΝ ΤΩΝ ΓΑΜΩΝ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΟΥΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ΄
ΜΕΤΑΒΑΙΝΟΥΣΑΝ ΗΓΕΜΟΝΙΔΑ ΣΟΦΙΑΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ (1472).

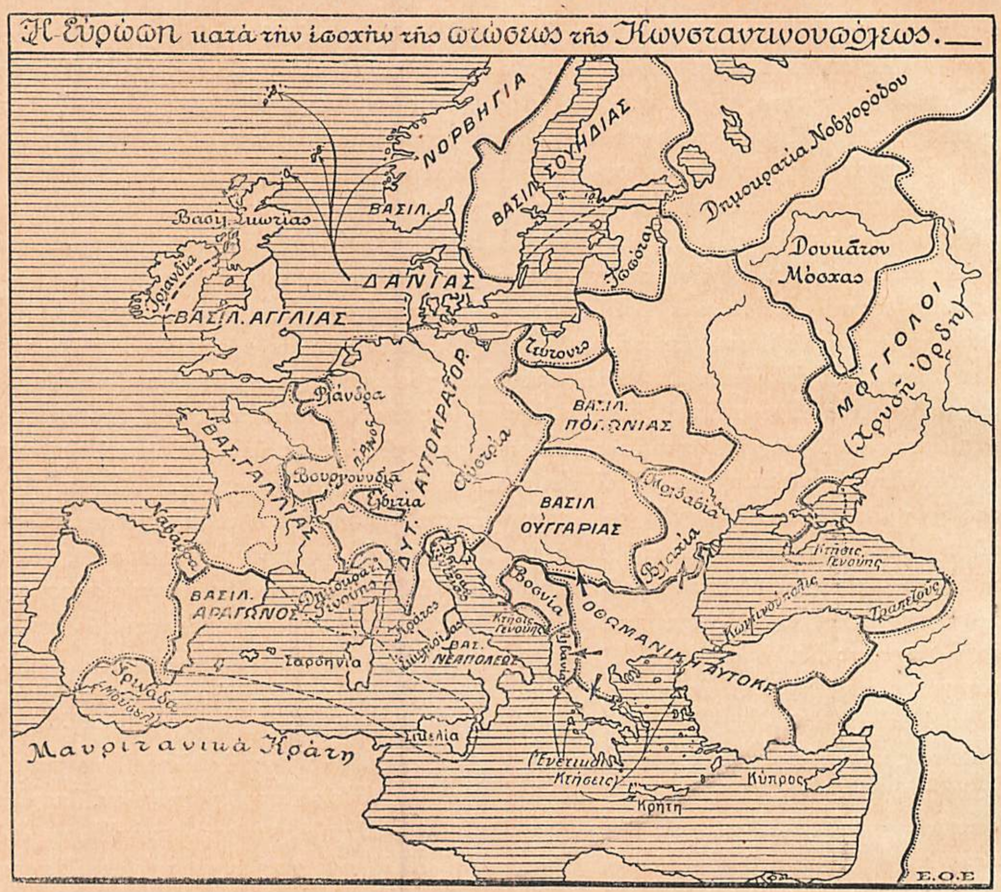
»ληνική, Καὶ ἡ ἐν Πέστη ἑλληνικὴ κοινότης, ἡ πρότερον ἀκμαιοτάτη, ὀλίγας μόνον τῷ »1913 ἠρίθμει οἰκογενείας ἑλληνικάς, καὶ ταύτας οὐχὶ πάσας ἑλληνιστὶ φθεγγομένας. Τὸ »αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἐν Βιέννῃ κοινότητος, ἥτις μετὰ τῶν δύο λαμπρῶν ἐκκλησιῶν »αὐτῆς οὖσα πρότερον μεγάλη καὶ πολυπληθὴς μόλις διετήρει τῷ 1913 μίαν σχολὴν ἑλληνικήν.

»Τίς δὲν γινώσκει ἢ δὲν ἀκούει τὴν φήμην καὶ τὸ κλέος τῆς μεγάλης ἐν Τεργέστῃ »ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς τοσοῦτο πλῆθος ἀριθμούσης μεγάλων οἴκων ἑλληνικῶν ἐμπο- »ρικῶν καὶ τραπεζιτικῶν καὶ τοσοῦτο φιλοτίμως προαγούσης καὶ καλλιεργούσης τὴν ἐθνι »κὴν ἰδέαν καὶ εἰς πᾶν ἐθνικὸν συμφέρον ἐθελουσίως καὶ προθύμως προστρεχούσης, ἔτι »δὲ διατηρούσης ἐκκλησίαν καὶ σχολὴν ἑλληνικὴν πλήρη, ἣν διηύθυνον διδάσκοντες ἐν »αὐτῇ ἄνδρες τὰ πρωτεῖα φέροντες ἐν τῷ ἑλληνικῷ φιλολογικῷ κόσμῳ, οἷος ὁ μακαρίτης »Θεαγένης Λιβαδᾶς, περιώνυμος καὶ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ γνωριμώτατος »φιλόλογος καὶ θεολόγος, καὶ ὁ δοκιμώτατος ἑλληνιστὴς ἀοίδιμος Δημήτριος Ἀντωνόπουλος· »κοινότητος ἐν ᾗ ἐξεδίδοντο ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας αἱ δύο πρωτεύουσαι τῶν ἑλληνικῶν ἐφη- »μερίδων, αἱ πανελλήνιοι ἑβδομαδιαῖαι μεγαλόσχημοι ἐφημερίδες «Ἡμέρα» (ἐν τῇ δευτέρᾳ »περιόδῳ «Νέα Ἡμέρα») καὶ «Κλειώ», ἐφημερίδες σπουδαιόταται πολιτικαί, ἐπιστημονικαὶ »καὶ ἐμπορικαί, διοχετεύουσαι ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς εἰς τὸ πανελλήνιον πᾶν »σπουδαῖον τῇ ἀνθρωπότητι, τῇ Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως τῷ ἑλληνικῷ γένει καὶ τῇ ἑλληνικῇ Ἀνα- »τολῇ δημοσίευμα, καὶ διὰ τῶν σοφωτάτων ἐπιφυλλίδων αὐτῶν τοσαῦτα διαφωτίζουσαι »ζητήματα ἐπιστημονικὰ γενικοῦ καὶ μερικοῦ (ἑλληνικοῦ) διαφέροντος· κοινότητος ἥτις καὶ »διὰ τοῦ Οἰκονομείου διαγωνισμοῦ καὶ χρηματικοῦ βραβείου τοσοῦτο γενναία προσήρχετο »(μέχρι τοῦ 1914) ἀρωγὸς εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα τῶν λογίων συγγραφέων καὶ τῶν δοκίμων »καλλιτεχνῶν ; Καὶ ὅμως ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλογενὴς καὶ φιλόμουσος ἑλληνικὴ ἐν Εὐρώπῃ »κοινότης αὕτη ἤρξατο ἀπὸ ἐτῶν ἀποφυλιζομένη. Ἐνῷ πρὸ 50 ἐτῶν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα »ἦτο ἡ μετὰ τὴν ἰταλικὴν συχνότερον λαλουμένη γλῶσσα, πολλῷ συχνότερον τῆς τε γερ- »μανικῆς καὶ τῆς σλαυικῆς, ἀπὸ τετάρτου αἰῶνος ἔπαυσεν οὖσα καὶ γλῶσσα οἰκογενειακή, »τῶν παίδων ἐν ταῖς οἰκογενείαις λαλούντων ἰταλιστί. Εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον, ὅπερ ἐπε- »σκεψάμην τῷ 1903 καὶ εἰς ὃ ἐφοίτων ἔτι ἱκαναὶ ἑλληνίδες κορασίδες, ἡ ἑλληνὶς διδά- »σκαλος μετ' ἀθυμίας μοι ἔλεγεν ὅτι ἠδυνάτει νὰ ἐθίσῃ τὰς μικρὰς μαθητρίας νὰ προφέ- »ρωσι τὸ ἑλληνικὸν γ καὶ τὸ ἅγιος προέφερον διηνεκῶς ἄζιος· ἔκτοτε ἡ κοινότης ἔτι μᾶλ- »λον κατεφέρετο εἰς παρακμήν. Νῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἰταλικὴν κυριαρχίαν θὰ λάβῃ πάντως τὴν »τύχην τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων, αἵτινες ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς πόλεσι »τέλεον ἐξέλιπον ἢ εὑρίσκονται ἐγγὺς τοῦ ἐκλείπειν.

»Ἡ Βενετία, ἐν ᾗ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας τοσοῦτο μεγάλη «καὶ ἀνθηρὰ ὑπῆρχε κοινότης ἑλληνικὴ μετ' ἐκκλησιῶν, σχολείων καὶ τυπογραφείων περι- »φήμων, τῷ 1891, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπεσκεψάμην ἐγὼ τὴν κοινότητα, ὑπῆρχον ἔτι 60 περί- »που οἰκογένειαι· κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψίν μου τῷ 1904 διετηρεῖτο ἔτι ἡ ἐκκλη- »σία· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποτελουσῶν τὴν κοινότητα ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν δὲν ὑπερέ- »βαινε τὰς 10—20, διετηροῦντο δὲ καὶ αὗται, ὅπως αἱ ἐν Σεμλίνῳ, χάριν τῆς καρπώσεως »τῶν πλουσίων προσόδων τῶν πολλῶν τῆς κοινότητος κτημάτων, ἑκάστη δὲ τῶν οἰκογε- »νειῶν τούτων, ὅπως μὴ ὑπολειφθῇ τῶν ἄλλων ἐν τῇ καρπώσει ταύτῃ, εἶχε λάβει ἐν ὑπούρ- »γημα ἐν τῇ διοικήσει τῆς λεγομένης κοινότητος.

»Ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἀκταῖς τοῦ Ἀδρίου, ὑπάρχει ἡ ἱστορικωτάτη καὶ »διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, ὀνομαστοτάτη »πόλις Ἀγκὼν ἡ *Δωρική* (Ancona Dorica). Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ταύτῃ δωρικῇ ἀποικίᾳ »ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν καὶ ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας πολυπληθὴς »ἑλληνικὴ κοινότης μετ' ἐκκλησίας καὶ σχολείων. Τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκκλησίαν, τὴν τῆς »Ἁγίας Ἄννης τῆς πόρτας Κυπριανοῦ (Porta Cypriani), ἣν οἱ Ἕλληνες ἐνέμοντο μέχρι

»τοῦ 1830 μετὰ Δαλματῶν ὀρθοδόξων, ἀπώλεσαν τότε, καὶ νῦν εἶναι αὕτη εἶδος μου-
»σείου ἐκκλησιαστικοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῇ κάτω πόλει ἐκκλησία, ἣν εἶχον ἀπὸ τοῦ 1830—1890,
»ἀπώλετο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, μεταβληθεῖσα εἰς σχολὴν ἰταλικήν, διὰ τὴν παντελῆ ἔλλει-

Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως

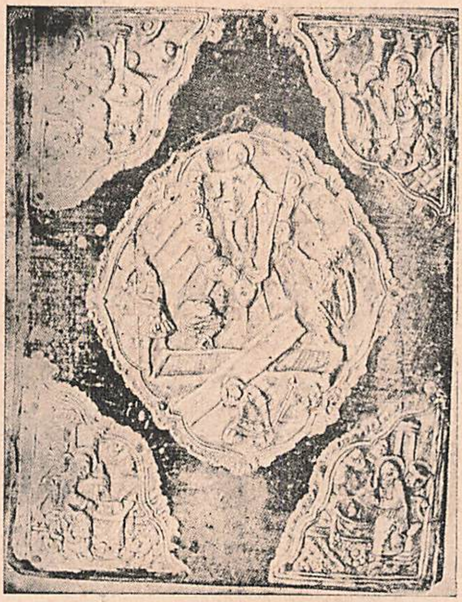
»ψιν οἰκογενειῶν ἑλληνικῶν, ὅτε ὑπεχρεώθη ὁ ἕλλην ἱερεὺς νὰ παραδώσῃ καὶ τὰ ἀρ-
»χεῖα τῆς κοινότητος εἰς τὸ ὑπὸ Ἰταλοῦ διευθυνόμενον ἑλληνικὸν προξενεῖον. Ἔκτοτε οἱ
»μόνοι Ἕλληνες τῆς πόλεως εἶναι οἱ ἐν τοῖς καφενείοις ἑλληνιστὶ φθεγγόμενοι ναῦται τῶν
»σταθμευόντων ἐν τῷ λιμένι ἐμπορικῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Βλέπει δέ τις καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς
»ἐπιγραφὰς καταστημάτων μαρτυρούσας τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ ἰταλικὸν μετάστασιν τῶν
»Ἑλλήνων κατοίκων μεταβαλόντων τὰ εἰς —πουλος ὀνόματα εἰς —πολι (Stefanopoli,
»Papadopoli), ὡς τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῇ Κορσικῇ. Ἡ ἐν Πίσῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς
»μεγάλης ἐπαναστάσεως ὑπάρχουσα ἑλληνικὴ παροικία ἐξέλιπε τελείως. Ἐν Λιβόρνῳ δέ,
»ἔνθα πρότερον ἀνθηρὰ ὑπῆρχεν ἑλληνικὴ κοινότης, τῷ 1891, ὅτε ἐγενόμην ἐνταῦθα,
»10 ἕως 12 μόνον ἔτι ὑπῆρχον οἰκογένειαι, διετηρεῖτο δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία, ἀλλ' ὁ ἱερεὺς παρε-
»πονεῖτο διὰ τὸ ὅλως ἀνεπαρκὲς τῶν πόρων αὐτοῦ ἕνεκα τῆς μειώσεως τῆς κοινότητος.
»Καὶ ἐν Γενούῃ καὶ ἐν Νεαπόλει ἡ αὐτὴ ἱστορία. Ἡ ἐν Βρεντησίῳ ὁπωσοῦν ἀκμάζουσα
»(μέχρι τοῦ 1914) ἑλληνικὴ κοινότης εἶναι νεώτατον ἵδρυμα τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος
»τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐν Μεσσήνῃ δέ, ἐνῷ πρὸ 50 ἐτῶν ὑπῆρχον 60 οἰκογένειαι
»τῆς παλαιᾶς κοινότητος, τῷ 1905 μόλις 15 ὑπῆρχον οἰκογένειαι διατηροῦσαι τὴν ἐκεῖ
»ἐκκλησίαν μετὰ ἱερέως, ὅστις μετέβαινε καὶ εἰς Κατάνην πρὸς τέλεσιν ἱερουργιῶν χάριν
»τῶν ἐκεῖ ὀλίγων μεινάντων ἀλλ' οὐδὲν ἐκκλησιαστικὸν κέντρον ἐχόντων Ἑλλήνων. Καὶ

»ἐν Πανόρμῳ δὲ μόλις 1 ἕως 2 ὑπῆρχον τῷ 1905 οἰκογένειαι ἑλληνικαί. Καὶ ἡ ἐν Μελίτῃ »δὲ ἑλληνικὴ κοινότης, ὥς μοι λέγουσι, σχεδὸν ἐξέλιπεν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν Κύρνῳ ἡ »Κορσικῇ εἶχεν ἱδρυθῇ ἀπὸ τοῦ 1674 διὰ τῶν τότε ἀπὸ Μάνης εἰς τὴν νῆσον μεταναστευ- »σάντων Ἑλλήνων ὁλόκληρος ἀποικία με- »γάλη ἑλληνική, διατηρηθεῖσα εὐτυχῶς μέχρι »τῶν μέσων τοῦ 19 αἰῶνος, ὅτε καὶ ταύτης »ἤρξατο ἡ παρακμή. Ὅτε ἐν εὐρυτέροις κύ- »κλοις ἑλληνικοῖς ἐγνώσθη ὁ ἐπικείμενος κίν- »δυνος τῆς διαλύσεως τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς »κοινότητος ἕνεκα τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἐκ- »λείψεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ ἐκ τῶν ζα- »πλούτων ἐν Παρισίοις ὁμογενῶν Χρηστάκης »Ζωγράφος ἀνέλαβε τὴν ἵδρυσιν καὶ διατήρησιν »σχολῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ κοινότητι, πρὸς τοῦτο δὲ »ἐπέμφθη ὡς διδάσκαλος πρὸ τεσσαρακον- »ταετίας περίπου ὁ ἐκ τῶν ἐμῶν μαθητῶν »ἄριστα φιλολογικῶς καὶ ἐγκυκλοπαιδεια- »κῶς κατηρτισμένος Νικόλαος Φαρδῆς ὁ »Σαμόθραξ, νέος πλήρης σφρίγους ἠθι- »κοῦ καὶ δραστηριότητος καὶ ἐνθουσιώ- »δους ζήλου πρὸς πᾶν ἐθνικὸν συμφέρον. »Ἀλλ' οὐδὲν ἀτυχῶς ἤνυσεν. Ἡ σχολὴ δὲν »διετηρήθη· ἡ κοινότης διελύθη καὶ ἡ με- »γάλη αὕτη σημαντικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑλληνικὴ ἀποικία ἐκλείπει τέλεον, ὅπως καὶ αἱ ἐκ »ταύτης προελθοῦσαι μικραὶ ἐν τισι πόλεσι τῆς Ἀλγερίας Μανιατικαὶ ἀποικίαι.(Ἡ ἐν τῇ »πρωτευούσῃ Ἀλγερίῳ μόνη οἰκογένεια τῶν ἀξιοτίμων Ζυγομαλᾶ, ἡ ἀπὸ τοῦ 1830 ἐγκα- »τασταθεῖσα ἐν τῇ πόλει, ἀπετέλει, τῷ 1905, ὅτε ἡμεῖς ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, τὴν »ὅλην ἑλληνικὴν κοινότητα· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐξεγαλλίζετο τότε δι' ἐπιγαμβρίας πρὸς Γάλ- »λους).Ἐν Μασσαλίᾳ ὑπῆρχεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος σημαντικὴ ἑλλη- »νικὴ ἀποικία μεγάλως ἀκμάζουσα περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου διὰ τὸ πρὸς ἐμπορίαν »λίαν ἐπίκαιρον τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη διατηρουμένη μέχρι νῦν ἀσθενῶς ἥκι- »στα ἐκαλλιέργησε τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ τὴν ἐθνικὴν παίδευσιν, καίπερ ἄλλως φιλοτίμους »προσφέρουσα ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας.Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι πρὸς »ἵδρυσιν σχολῆς δημοσίας ἀπέτυχον, διότι οἱ πολλοὶ εὔποροι τῆς κοινότητος δὲν εὐηρε- »στοῦντο νὰ πέμπωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν σχολήν, οὐδ'ἐφρόντιζον περὶ τῆς διατηρή- »σεως αὐτῆς, οἱ δὲ ἡμερόβιοι ἐν καφενείοις καὶ ἑστιατορίοις ἢ καὶ ἄλλοις βιοποριστικοῖς »ἔργοις εὑρισκόμενοι ἠδυνάτουν νὰ διατηρῶσι τὴν σχολήν.Οὕτω δὲ οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖ- »δες ἐστεροῦντο πάσης παιδεύσεως ἑλληνικῆς· ἐν δὲ ταῖς τῶν εὐπορούντων οἰκογενείαις πά- »σαις τὴν ἑλληνικὴν ἀντικαθίστα ὡς γλῶσσα οἰκογενειακὴ ἡ γαλλική (Ἐν μιᾷ μόνῃ οἰ- »κογενείᾳ τῷ 1899 ἐλαλεῖτο ἔτι ἡ ἑλληνική, τῇ τοῦ ἀπὸ Φιλαδελφείας καταγομένου Θεολόγου, »καὶ τοῦτο ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς πρὸς τὰ πάτρια ἀφοσιώσεως τοῦ γηραιοῦ οἰκογενειάρχου »ἀξιοῦντος παρὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἵνα ζῶντος αὐτοῦ μόνον ἡ ἑλληνικὴ λαλῆται καὶ »ἀκούηται ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ). Καὶ ὑπῆρχε μὲν ἐκκλησία, καὶ διατηρεῖται σήμερον ἔτι, »μετὰ δύο ἱερέων, καὶ οἱ ἱερεῖς οὗτοι διδάσκουσι τὴν ἑλληνικὴν ἐν ταῖς τῶν εὐπόρων οἰ- »κογενείαις· ἀλλ'ἡ τοιαύτη διδασκαλία, ὥς μοι ἔλεγον αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἱερεῖς, εἶχε χαρακτῆρα »πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως, οὐχὶ παιδεύσεως ἐθνικῆς. Καὶ ἐν ταῖς περὶ τὴν ἄλλην Μεσό- »γειον γαλλικαῖς ἀποικίαις ἐκλείπει ἡ γλῶσσα ἡ ἐθνική.Ἐν Ἀλγερίᾳ,ὡς ἐρρήθη,ὑπάρχουσιν

Βυζαντινὰ Εὐαγγέλια

»οἱ ὀλίγοι ἀπὸ Κορσικῆς συνοικισμοί (ἰδίως *Δζαννέται*). Ἐν Κωνσταντίᾳ τῆς Ἀλγερίας »εἴδομεν *Δζαννέτον* τινὰ διευθυντὴν τοῦ ἐκεῖ ταχυδρομείου (ἐκγαλλισμένον, ἐννοεῖται). Ἐν »Τυνησίᾳ, ἐν τῇ πρωτευούσῃ Τύνητι, διετηρεῖτο τῷ 1905 ἡ ἑλληνικὴ κοινότης μετὰ τῆς »ἐκκλησίας αὐτῆς, συγκειμένη ἀπὸ ὀλίγων νεωστὶ μετοικησασῶν οἰκογενειῶν· αἱ ἀρχαιό»τεραι οἰκογένειαι εἰσὶ γαλλόφρονες καὶ γαλ»λόγλωσσοι, εἷς ἀνὴρ δὲ ἐκ τούτων ἐδημοσί»ευσε γαλλιστὶ ὑβριστικὸν ἐναντίον τῆς Ἑλ»λάδος λίβελλον διὰ τὴν χρεοκοπίαν τοῦ »1892. Ἡ ἐν Τριπολίτιδι (ἐν τῇ πρωτευού»σει Τριπόλει) ἀποικία οὖσα νεαρὰ διατηρεῖ »τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς μὴ ἐξιτα»λιζομένη, τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος. »Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἀκμάζουσαι ἑλληνικαὶ »ἀποικίαι διατηροῦσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα »διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχυρᾶς ἐσωτερικῆς »ἐθνικῆς δυνάμεως ἕνεκα τοῦ ἀπαύστως »αὐξανομένου καὶ ταχὺ πληροῦντος τὸ τυχὸν »κενὸν ἐν τῷ ἑκάστοτε πληθυσμῷ, καὶ διὰ »τὸ μὴ ὑπάρχειν ἀντίπαλον ἀπορροφητικὴν »φυλετικὴν δύναμιν, τῆς μὲν ἐγχωρίου φυλῆς »οὔσης ἀπείρως ὑποδεεστέρας τῆς ἑλληνικῆς »ἐκ πάσης ἐπόψεως, ἔτι δὲ καὶ ἀλοφύλου »καὶ ἀλλοθρήσκου, τῶν δὲ Ἄγγλων μὴ »ἀποτελούντων ἔτι λαὸν ἰθαγενῆ ἀπορροφη»τικόν, οἷος διατελεῖ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα »αἱ ἐν πολλαῖς μεγάλαις πόλεσιν ὑφιστάμεναι »ἀκμάζουσαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι διαρκῶς κλίουσι πρὸς ἀποφυλισμόν, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηριοῦται.

Κάλυμμα Εὐαγγελίου ἀφιερωθὲν τῷ 1438 εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν, παραληφθὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ εἰς Φλωρεντίαν, ἐπιστραφὲν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ἀφιερωθὲν εἶτα εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Γεωργίου Κων)πόλεως (Ἐκ φωτογρ. Ε. Ἀντωνιάδου)

»Μέγα ζήτημα καὶ πρόβλημα διαφέρον ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ τῷ ἑλληνικῷ γένει ἔν τε »τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ πρὸ πάντων ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι τὸ τῶν εἰς Ἀμερι»κὴν ἑλληνικῶν μεταναστεύσεων. Ὅτε πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν ἤρξατο ἡ μετα»ναστευτικὴ αὕτη κίνησις, πολλοὶ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις μετ' ἀπαισιοδοξίας »ἔβλεπον πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως, ταχεῖαν τὴν ἐντεῦθεν προβλέποντες προσ»γενησομένην μεγάλην ἐθνικὴν ζημίαν διὰ τῆς ἀμερικανοποιήσεως τῶν μεταναστευόντων. »Ἀλλ' εὐτυχῶς οὐ μόνον οἱ φόβοι οὗτοι μέχρι νῦν δὲν ἠλήθευσαν ἀλλὰ καὶ μεγάλη προσε»γένετο ὠφέλεια ἐκ τῆς μεταναστεύσεως, οἰκονομική τε καὶ ἠθική, ἐθελουσίως καὶ προ»θύμως χιλιάδων σπευσάντων ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ χωρῶν εἰς τὸν τοῦ »ἔτους 1912 ἕως 1913 ἀγῶνα. Ἀλλὰ τί γενήσεται μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἢ πλείονας ἔτι γε»νεάς; Ἡ βόρειος Ἀμερική, οὖσα πολιτεία μὴ ἔχουσα ἐθνολογικὴν ἰδιότητα καὶ χαρα»κτῆρα, οὐδαμῶς φροντίζει περὶ ἀφομοιώσεως ἐθνικῆς· ἀλλ' ἐξ ἄλλου εἶναι προφανὲς ὅτι »ὁ μέγας πεπολιτισμένος φυλετικὸς ἀγγλοσαξονικὸς ὄγκος ἀποτελεῖ δύναμιν ἕλξεως καὶ »ἀφομοιώσεως οὐχὶ μὲν ἠθικῆς ἀλλὰ πάντως φυσικῆς καὶ δὴ καὶ πολιτικῆς. Καὶ τὰ ἑκα»τομμύρια δὲ τῶν ἀπ' αἰῶνος μεταναστευόντων εἰς τὴν Ἀμερικὴν Γερμανῶν καὶ ἄλλων »Εὐρωπαίων διαρκῶς ἀφομοιοῦνται πρὸς τὸ φυσικῶς καὶ τὸ ἠθικῶς ὑπερέχον ἐθνικὸν »στοιχεῖον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ μέγα ζήτημα τοῦ μέλλοντος»].

Ὁ ναὸς τῆς Παμμακαρίστου νῦν Φετῆ Τζαμὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου τὸ Πατριαρχεῖον κατὰ τὸν Ις′ αἰῶνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ. ΑΠΟΔΟΘΕΙΣΑ ΑΥΤΗι ΕΞΟΥΣΙΑ. ΔΕΙΝΟΠΑΘΗΜΑΤΑ

Ἐρχόμενοι ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐκτενέστερον ὁπωσοῦν πῶς διὰ τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας παρεσκευάσθη ὁ νέος ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ βίου εἴπωμεν πρὸ πάντων ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἐθνολογικὰ αὐτοῦ κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συστατικά.

Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ᾽ ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργῆσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἴδομεν ἄλλοτε αὐτό, ἤτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (Κεφ. Ζ′ βιβλ. ΙΑ′ τοῦ Δ′ τόμου), ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἴστρου μέχρι Ταινάρου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νέαι ἐπιμιξίαι δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας, ἤτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, εἰσέρρευσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φῦλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικόν (Κεφ. ϛ′ βιβλ. ΙΓ′

τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἴχνος, δι᾽ οὓς προεξηγήσαμεν λόγους, παρεκτὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλ᾽ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεισέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Πολλοὶ μὲν χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν ὁ ὀσμανικὸς ὅμιλος οὐδόλως ἐθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἀλλ᾽ ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ χρόνου τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταυτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκόης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς ***Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος***, δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κρᾶμα τοσούτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνη ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκομεν ὅτι τὴν Πελοπόννησον ᾤκουν τότε ἀναμὶξ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἤτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοί, Αἰγύπτιοι καὶ Ἰουδαῖοι; Ἀλλὰ μὴ πτοώμεθα ἐκ τῶν γογονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μηδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς παραδοξολογίας· διότι, ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον, θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νά το ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἂν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ἀσφαλῆ ὁδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐδεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμός. Ὅτε ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ᾽ οὓς χρόνους ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικήν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικήν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικήν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικήν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐχερῶς. Γραπτὴν γλῶσσαν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι οὐ μόνον τότε δὲν εἶχον ἀλλ᾽ οὔτε σήμερον

ἀληθῶς εἰπεῖν ἔχουσι, διότι αἱ ἐπ᾽ ἐσχάτων γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ γραφῶσι τὰ ἰδιώματα ταῦτα δὲν ηὐδοκίμησαν ἅτε διὰ ξένων εἰσηγήσεων ἐνεργούμεναι, οὐχὶ δὲ ἐκ γνησίας ἐθνικῆς συνειδήσεως πηγάζουσαι· ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐγράφοντο βεβαίως ἔκτοτε. Ἀλλὰ τῆς βουλγαρικῆς ὀλίγη χρῆσις ἐγίνετο ἔτι κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· τοσοῦτον δὲ ἀσθενὲς εἶχε καταντήσει τότε τὸ ἐθνικὸν τῶν Βουλγάρων αἴσθημα ὥστε οὐδὲν σῴζεται ἡρωικὸν αὐτῶν ᾆσμα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ποιηθέν, ὅτε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδένα ἔσχον ἥρωα, ἀλλ᾽ οὐδὲ ᾄδον τὰ ὄντως ἔνδοξα κατορθώματα τῶν πάλαι βασιλέων αὐτῶν. Ἡρωικὰ τῶν Σέρβων ποιήματα ὑπάρχουσιν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, ὅ ἐστιν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ᾽ οὓς ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας. Ἀπὸ δὲ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν ἔχουσιν ἡρωικὸν ποίημα· διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ ποτὲ δὲν εἶχον ἐπιχειρήσει σπουδαίως νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχησαν ἐπὶ μικρὸν οὐκ ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν.Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι τότε, ἀντὶ νὰ ἐκσλαυίσωσι τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ ἀπ᾽ἐναντίας ἠγωνίζοντο νὰ ἐξελληνισθῶσιν,ὡς προδήλως δηλοῦται ἐκ χρυσοβούλλου δοθέντος τῷ 1361 ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ourosch E΄ εἰς τὴν Ἄρταν,χρυσοβούλλου τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἦτο συντεταγμένον ἀλλὰ καὶ ἔφερεν ἐπιγραφήν τε καὶ ὑπογραφήν, τὴν ἀκόλουθον· *Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σέρβων, ὁ Παλαιολόγος.*

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅταν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδίων οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὀρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ᾽ ἀλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδύλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστηνός, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἁλώσει ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ πελοποννήσιοι Ἰσίδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἑρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ρεσινὸς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι; Καθ᾽ ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική.

Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρεισφρησάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο ἐξηγεῖται ὡς πρός τινας ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ρένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν. Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 οἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγκοι παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιουτοτρόπως καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν. Τοιαύτη ὁλοσχερὴς συγχώνευσις οὔτε ἁπανταχοῦ

οὔτε ὡς πρὸς ἁπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλὰς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ὁλοσχερὴς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἕνωσις προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἤτοι ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἡ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὅ ἐστιν ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθέν, ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμόν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἠπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρεισελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μεῖζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτό, οὐδ' ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύναμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδήλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ὅμως εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὁλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς. Ἅπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁσοιδήποτε καὶ οἱοιδήποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμαχήτου δυνάμεως τῆς γλώσσης, καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἠθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' οὓς χρόνους ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἥτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοιώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν πῶς ὁ λαὸς οὗτος ὠργανώθη ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ πρῶτον τίνα ἐξουσίαν ἔλαβε, πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πόσα ἔπαθεν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις ὁ κατακτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ρυθμίσῃ ὁριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὁριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιούτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον

ἢ ἧττον θρησκευτικάς τινας καὶ διοικητικὰς προνομίας ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ᾽ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ᾽ ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἁπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μωάμεθ Β′ καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ (1). Οἱ πιστοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι (2). Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε, ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελὶμ Α′ (3) ἠπείλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπηκόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἴδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκ-

(1) Ἀλλ᾽ ὁ κυριώτατος καὶ οὐσιωδέστατος λόγος τῆς πρὸς τὸ χριστιανικὸν ὑπήκοον πολιτείας τοῦ σουλτάνου ἦτο αὐτὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ Ἰσλὰμ ἐπιβαλλόμενος πρὸς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα σεβασμός. Ὁ σουλτάνος δὲν ἠδύνατο κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς χριστιανοὺς οὐδὲ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ μεταστῶσιν εἰς τὸ Ἰσλάμ.

(2) Ὁ σκοπὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι ὅλως δευτερεῦόν τι καὶ συμπτωματικόν. Ἡ διατήρησις τῶν λαῶν τῆς Βίβλου, ἤτοι τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐν κράτεσι μωαμεθανικοῖς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ἐλευθερίας εἶναι ἀρχαὶ θεμελιώδεις ἀπὸ τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων τοῦ Ἰσλὰμ ἀπορρέουσαι, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἦν δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐρριζωμένη ἐν τῇ μωαμεθανικῇ συνειδήσει ὥστε ἡ ἐν τῇ ἱδρύσει τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων μερικὴ παρέκκλισις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐδικαιολογήθη διὰ σοφισμάτων σκοπούντων τὴν βεβιασμένην ἐναρμόνισιν τῆς πράξεως ταύτης πρὸς τὴν εἰρημένην θεμελιώδη ἀρχήν, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

(3) Τὰ περὶ τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Σελὶμ Α′ διαβοήτου βουλεύματος τοῦ βίᾳ προσαγαγεῖν τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους εἰς τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν δὲν εἶναι ἀσφαλῶςκαὶ ἐγκύρως παραδεδομένα· οἱ παρὰ τοῦ Δημητρίου Καντεμὶρ παραλαβόντες ταῦτα Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης καὶ ὁ αὐστρογερμανὸς Χάμμερ, μετὰ μεγάλης ἐπιπολαιότητος καὶ ἄνευ ἐλαχίστης κριτικῆς, ἐδέξαντο τὰ ὑπὸ τοῦ Καντεμὶρ ἐν ὑποσημειώσει μόνον (οὐχὶ ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἱστορίας, ἐν τοῖς περὶ Σελὶμ Α′ ἱστορουμένοις, ἀλλ᾽ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἀσχέτῳ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σελὶμ Α′ ἐν παρόδῳ μόνον λεγόμενα) παρέστησαν δὲ αὐτὰ ὡς ἱστορίαν αὐθεντικήν. Ἔλεγχον μακρὸν τῶν ἱστορημάτων τούτων ἐποιησάμεθα ἡμεῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡμῶν τῇ ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α′ ἀφηγουμένῃ τὰς τύχας τοῦ ὑπὸ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἑλληνικοῦ ἔθνους (σ. 306—326). Ἡ μόνη ὁπωσοῦν αὐθεντικὴ μαρτυρία, ἣν εὕρομεν ἡμεῖς περὶ τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Σελὶμ Α′ βουλεύματος, εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Γκέρλαχ (Gerlach, Tagebuch σ. 310) ἐν παρόδῳ καὶ ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν ἀναφερόμενα περὶ τοῦ βουλεύματος τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Σελὶμ Α′ οὐχὶ ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ᾽ ἐναντίον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἀλλὰ τὰ ὀλίγιστα ταῦτα παραδίδωσιν ὁ Γκέρλαχ ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα, συγχέων αὐτὰ ὁ ἐπὶ τοῦ Σελὶμ Β′ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφικόμενος ἀνὴρ πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ Σελὶμ Α′, οὐδαμῶς δὲ φωτίζων τὸ ζήτημα.

κλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μωάμεθ Β′ ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράνῃ τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῆ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου ἑνώσεως ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὖσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μωάμεθ Β′ νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὔνοιαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὗρεν εἰμὴ μετά τινας μῆνας ἔν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἑνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ᾽ ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ρωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν προηγουμένην ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησιν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὂν καθ᾽ ἑαυτό, ἀναιρεῖται ρ ιτῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς *πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθησαν ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων κεκανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθησαν οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθ τοῦ θρησκεύματος, ἀλλ᾽ ἐν τῷ οὐδὲν ἧττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἑδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοί, ἤτοι ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς ἐχειροτόνησαν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β′. Μεθ᾽ ὃ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσωσι καὶ συνομιλήσωσι, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δ᾽ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἔπειτα κατῆλθε μετ᾽ αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καίτοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς ὡσαύτως ὅπως ἐγίνετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἑπόμενοι μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μωάμεθ Β′ νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας. Δι᾽ αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς

ἤθελον εἴπει οἱ ἡμέτεροι, *βερατίου* (1) δέ, ὡς ἔλεγον οἱ ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωιμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὡρίζετο ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων (2)· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φιρμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὕπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὡρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιουτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὅλων τῶν ἀστικῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι, ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν οὐ μόνον τὸν κλῆρον ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὡρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως, ἐξαιρέσει ρητῶς ὡρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦται διαθῆκαι ἦσαν ἀναγ-

Σελὴμ ὁ Α΄

(1) Οἱ ἡμέτεροι τῶν τότε χρόνων καλοῦσιν αὐτὸ συνήθως «***Πρόγραμμα***», ἐνίοτε δὲ ***βεράτιον*** (ἡ λ. βεράτιον προφέρεται ***μπεράτ*** ἐκ τῆς ρίζης ***μπέρ*** (=δίκαιον, ἀρετή, ρώμη, κῦρος), σημαίνει δὲ οἱονδήποτε ἔγγραφον ἐπικυρωτικὸν ἀξιώματος ἐκ μέρους τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος διδόμενον. Τὸ πρῶτον βεράτιον τὸ δοθὲν εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ὁ Φραντζῆς καλεῖ ***πρόσταγμα***, ὅπερ συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ὅτι τοῦ βερατίου ἡ ἀρχὴ ἀνέρχεται μέχρι τοῦ πορθητοῦ, οὐχὶ δέ, ὡς φρονοῦσί τινες καὶ ἡμεῖς ἐν μέρει ἐφρονοῦμεν πρότερον, ὅτι ἀπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἤρξατο ἡ ἔκδοσις βερατίου, ἀφορμὴν λαμβάνοντες ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Σελὶμ Α΄ τὸ πρῶτον γίνεται μνεία προγράμματος ἐν τῇ «πολιτικῇ ἱστορίᾳ» τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

(2) Ἰδὲ τὴν ἡμετ. ἱστορ. Ἑλλην. Ἐπαναστ. (τόμ. Β΄ ἱστορ. τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος σ. 39). «Ἀλλ' εἴτε ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ ἐξεδόθησαν τὰ βεράτια εἴτε πολλῷ βραδύτερον ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὰ ***βεράτια*** οὔτε αὐτὰ πρῶτα καθιέρωσαν οὔτε περιέβαλον καὶ διετύπωσαν σαφῶς ἅπαντα τὰ νῦν λεγόμενα ***προνόμια*** (ἀκριβέστερον *δημόσια* ἢ καὶ ***ἐθνικὰ πολιτικὰ*** δίκαια) τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα ηὐξήθησαν καὶ ηὐρύνθησαν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν περιστάσεων, πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθιερωμένων ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας σχέσεων». Καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία δὲ ἐσχάτως ἀπεφήνατο γνώμην ἐν ταῖς πρὸς τὴν Πύλην διακοινώσεσι περὶ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους καθιερουμένων διὰ τῶν ***ὑψηλῶν αὐτοκρατορικῶν βερατίων***, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ***ἀδιακόπου συνηθείας***.

καστικῶς ἐκτελεσταί.(1) Ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὅρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως (2).

Τοιοῦτον ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατά τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ᾿ ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπ᾿ ἐναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἀλλ᾿ ὁπωσδήποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα ἀείποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεγνώρισεν ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ἐθνάρχης*, ὅ ἐστιν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων (3). Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρις ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ *μουσουλμάνων* (4) τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ᾿ ἅπαντες ἐλέγοντο Ρωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία

(1) Τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀκριβές. Ἐν τῷ βερατίῳ λέγεται ἁπλῶς ὅτι δύναται ὁ χριστιανὸς νὰ διαθέσῃ μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι τὸ οὕτω διατεθὲν δύναται ὁ πατριάρχης ἢ ὁ ἀρχιερεὺς νὰ λαμβάνῃ μὴ κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ἀλλ᾿ ὡς ***ὑπέρτατον ὅριον*** τοιαύτης δωρεᾶς τίθησι τὸ τρίτον, οὗ πέρα δὲν δύναται νὰ διαθέτῃ πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

(2) Οὐδεὶς τοιοῦτος ὅρος ὑπάρχει ἐν τοῖς βερατίοις. Τὸ τῆς ἐν τοῖς μωαμεθανικοῖς κράτεσι θρησκευτικῆς ἐλευθερίας δικαίωμα τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ἰουδαίων ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἱεροῦ δικαίου ἀπορρέον καὶ γενικὸν μόνον οὕτω καὶ ἱστορικὸν ἔχον κῦρος οὐδέποτε πρὸ τοῦ 18 αἰῶνος ἐν εἰδικαῖς νομικαῖς διατάξεσι διετυπώθη θετικῶς· μόνον δὲ ἐν περιστάσεσιν εἰδικαῖς οἱ τῶν νόμων κριταὶ καὶ φύλακες ἐξανέστησαν καθ᾿ οἱουδήποτε βουλεύματος γενικῆς καταστροφῆς τῶν λαῶν τῆς Βίβλου. Τὸ ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τοῦ 16 αἰῶνος ἀναγνωρισθὲν δικαίωμα τῆς προστασίας τῶν Καθολικῶν δὲν ἐξετείνετο εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς. Μόνον δέ, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐν Κουτζοὺκ-Καϊναρτζῆ ρωσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1774 ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ὑπεσχέθη ἐπισήμως τῇ ρωσικῇ ὅτι θὰ προστατεύῃ ἐν τῷ κράτει ὡς πάντοτε τὴν ὀρθόδ. χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐν τῷ Χάττι-σερὶφ τοῦ 1840 καὶ ἐν τῷ Χάττι-χουμαγιοὺν τοῦ 1856 ἐκηρύχθη ἡ ἀπόλυτος θρησκευτικὴ ἐλευθερία εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἀνέκαθεν ἐν τῷ κράτει ἀνεγνωρισμένων θρησκευμάτων. Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τούτων δι᾿ εἰδικῶν διατάξεων ἐκανονίσθησαν τὰ κατὰ ἑκουσίαν ἢ ἀκουσίαν εἰς τὸ Ἰσλὰμ μετάστασιν τῶν χριστιανῶν.

(3) Τοῦτο διότι ἡ πρώτη καὶ κυρία σημασία τῆς λέξεως ***μιλλέτ*** εἶναι ***θρησκεία*** (καὶ δὴ ἡ μὴ μωαμεθανική), ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε καὶ ἡ σημασία ***ἔθνος***. Ἐντεῦθεν ὁ πατριάρχης ὢν ***μιλλέτ πασῆς***(=ἀρχηγὸς θρησκείας) ἦν καὶ ἐθνάρχης. Σήμερον, ὡς παρ᾿ ἡμῖν τὸ ***ἔθνος***, οὕτω παρὰ τοῖς ***Ὀθωμανοῖς*** τὸ ***μιλλέτ***, ἔλαβε σημασίαν εὐρωπαϊκὴν ἐκ τοῦ nation, national, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηυγενίσθη σημαίνουσα ἐθνότητα, ὡς καὶ αἱ παράγωγοι λέξεις (mili=ἐθνικὸς=national).

(4) Οὐχὶ οἱ μὴ μουσουλμάνοι (ἐν οἷς περιλαμβάνονται καὶ ***οἱ ἰουδαῖοι***) οὔτε οἱ χριστιανοὶ καθόλου (ἐν οἷς περιλαμβάνονται καὶ Ἀρμένιοι καὶ Σύροι ἢ Ἰακωβῖται καὶ Χαλδαῖοι ἢ Νεστοριανοὶ καὶ Κόπται, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ οἱ ***Φραγκολεβαντῖνοι***), ἀλλὰ μόνον οἱ ***Ὀρθόδοξοι***. Οὐχὶ δὲ διότι ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι ἐλέγοντο Ρωμαῖοι, διὰ τοῦτο ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐφ᾿ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, ἀλλὰ διότι ἅπαντες οἱ ἐν τῷ κράτει ὀρθόδοξοι (πλὴν τῶν ὑπαγομένων εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) ὑπήγοντο εἰς τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην τῶν Ρωμαίων· διὰ τοῦτο οἱ λαοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ ἔννοιαν γενικὴν θρησκευτικὴν ***Ρωμαῖοι*** (Ρούμ), ὄντος ἐν τούτοις ἐν χρήσει ὑπὸ ἔννοιαν φυλετικὴν καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ἑκάστης φυλῆς ὀνόματος (Βούλγαρος (Βουλγάρ), Σέρβος (Σίρπ), Ἀλβανός (Ἀρναούτ).

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον ἐνταῦθα καὶ περαιτέρω πολλαχοῦ καὶ περὶ Ἀρμενίων ὡς ***Ρωμαίων*** καλουμένων. Τοῦτο εἶναι πλημμελές. Οἱ Ἀρμένιοι εἰσὶ λαὸς ἑτερόδοξος ἔχοντες ἰδίαν ἐκκλησίαν καὶ ἴδιον πατριάρχην, εἰς ὃν ἐδόθησαν δικαιώματα παρεμφερῆ πρὸς τὰ τοῦ ἡμετέρου πατριάρχου· οἱ ὀλίγοι δέ (εἰς δύο τὸ πολὺ μυριάδας ἀνερχόμενοι ἀνὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν διεσπαρμένοι ὀρθόδοξοι᾿ Αρμένιοι οἱ καλούμενοι ***Χαϊ-Χορούμ***, ἤτοι Ἀρμενορωμαῖοι) ἔχουσι συνείδησιν ἑλληνικὴν καὶ περὶ τούτων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα ὡς περὶ

τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐφ' ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους (1). Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχωσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων, καὶ ἡ ὑψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ *Ρεὶζ ἐφέντη* (2), ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοὐλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἔν τισι μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα ἡ *πατριαρχικὴ ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέα (3).

ἰδιαιτέρου λαοῦ χριστιανικοῦ. Πλὴν τῶν ἀρμενικῶν ὑπῆρχον ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἄλλοι ἑτερόδοξοι χριστιανικοὶ λαοί, ***Σύροι*** ἢ Ἰακωβῖται, Χαλδαῖοι, Κόπται (ἐν Αἰγύπτῳ), ἔχοντες ἰδίους πατριάρχας, εἰς οὓς ἐδόθησαν ὡσαύτως δικαιώματα ἐθναρχῶν περιωρισμένα.

(1) Τοὺς τοῦ ὀρθοδόξου, ἐννοεῖται, δόγματος, τοὺς καλουμένους Ἑλληναρμενίους (Χαϊχορούμ), διότι οἱ κυρίως Ἀρμένιοι οἱ μονοφυσῖται εἶχον ἴδιον πατριάρχην ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς ὃν παρεχωρήθησαν ἀνάλογα περίπου τοῖς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου προνόμια.

(2) ***Ρεΐζ ἐφέντης***, ἤτοι ***πρόεδρος ἐφέντης***, ἐκαλεῖτο ὁ προϊστάμενος τοῦ ***Κιταπέτ***, ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων γραφείου. Ὑπουργεῖον καὶ ὑπουργικὸν συμβούλιον κατὰ τὸ ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι καὶ παρ' ἡμῖν νῦν κρατοῦν σύστημα καὶ διοργάνωσιν δὲν ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει. Ἐνταῦθα ἡ ὅλη κυβέρνησις ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ τοῦ κράτους ἦν συγκεντρωμένη ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ μεγάλου βεζίρου. Οὗτος διὰ μὲν τοῦ ὑφυπουργοῦ αὐτοῦ ***Κιαγιᾶ*** βέη (Κιαγιᾶ ἐκ τοῦ περσικοῦ ***Κετχοτά***, κύριος τοῦ οἴκου, οἰκονόμος) διηύθυνε τὰ ἐσωτερικά, διὰ δὲ τοῦ ὑπουργοῦ Ρεΐζ ἐφέντη, ἤτοι τοῦ προϊσταμένου τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν γραφείου, τὰ ἐξωτερικά. Οὐχὶ ἰσόβαθμοι, ἀλλ' οὐχ ἧττον σχεδὸν ὡς ἰσότιμοι, πάντως δὲ ὡς αὐτοτελεῖς λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἵσταντο παρὰ τὸν μέγαν βεζίρην ὁ ***Σερασκέρης***, ἤτοι ***ἀρχιστράτηγος***, μᾶλλον ἀρχηγὸς καὶ διοικητὴς τοῦ στρατοῦ (ὑπουργὸς τρόπον τινὰ τοῦ στρατοῦ, ***λογοθέτης*** τοῦ στρατιωτικοῦ κατὰ τοὺς ἡμετέρους τοῦ Βυζαντίου), καὶ ὁ Καπετὰν (capitain) πασᾶς τοῦ στόλου, εἶτα δὲ ὁ ***Δεφτερδάρης*** (ὁ τῶν ***διφθερῶν*** φύλαξ, ὑπουργὸς τρόπον τινὰ τῶν Οἰκονομικῶν). Λειτουργοὶ ἀνώτατοι τοῦ κράτους ἦσαν καὶ οἱ δύο ὑπέρτατοι δικασταὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἢ Ρουμέλης (Ἀνατολοῦ καζιασκὲρ καὶ Ρούμελι καζιασκέρ), μετὰ τούτων δὲ καὶ ὁ Κων)πόλεως μουφτῆς (οὗτινος τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σουλεϊμὰν Α' κατέστη ἀνώτερον τοῦ τῶν Καδησασκέριδων, διὸ καὶ ἔλαβε τὴν προσωνυμίαν ***σεΐχ-ουλ-ἰσλάμ***, ἤτοι γέρων τοῦ Ἰσλὰμ) μετὰ τοῦ ***φύλακος*** τῶν ρητρῶν ***(Φετβᾶ ἐμινί)***. Ἰδιαίτερον ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης παρὰ τοὺς ἀνωτάτους τέσσαρας τούτους λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης δὲν ὑπῆρχεν. Πάντες οἱ εἰρημένοι ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἀπετέλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν συμβούλιον τοῦ ***Διβανίου*** (***διβάνι χουμαγιοὺν***=συμβούλιον τῆς Μεγαλειότητος. ***Διβὰν*** εἶναι πληθυντικὸν τοῦ περσικοῦ ***διβ***=δαίμων, πέρσου τινὸς βασιλέως, ὡς λέγεται, καλέσαντος τοὺς ὑπουργοὺς αὐτοῦ ***δαίμονας, σοφούς***). Τὸ σύστημα ὑπουργῶν καὶ ***ὑπουργείων*** ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει εἰσήχθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαχμοὺτ Β', τότε δὲ παρήχθησαν κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τὰ νέα ἁρμόδια ὀνόματα. Ἀλλ' ὁ σεϊχοὺλ ἰσλάμης ἔμεινε πάλιν μέλος τοῦ «ὑπουργικοῦ συμβουλίου» (μεδζλίσι ***βουκελὰ*** ὡς καλεῖται νῦν τὸ Διβάνιον) προεδρεύων μάλιστα πολλάκις αὐτοῦ.

(3) Καὶ νῦν δὲ προσαγορεύεται ὁ πατριάρχης ὁ οἰκουμενικὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπισήμως «***Αὐθέντης*** καὶ ***Δεσπότης***».

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἐνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ᾽ ἐν ἁπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὁ κατακτητὴς ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἤτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὁρισθῇ ῥητῶς ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν χώραις καθ᾽ οὓς χρόνους ὑφίστατο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος». Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἐνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἴδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης, ἧς προΐστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἔξαρχος πατριαρχικός, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρίαν εἰς τὸν ἐν Ἐνετίᾳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἐνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας (1). Καὶ εἰς αὐτόν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας καὶ Μελίτῃ, ἱδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ᾽ ὁ λατινικὸς κλῆρος, ὑπείκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπήτου Ῥώμης, ἀντέπραττεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἐνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἐνετίας

Μωάμεθ ὁ Β′ καὶ Γεννάδιος
(Εἰκὼν ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μπελλίνη)

(1) Δηλαδὴ ὁ Ἅγιος Φιλαδελφείας ἐγένετο πρόεδρος Βενετίας, ὅπως μέχρι νῦν προσαγορεύεται, ἔχων τὸ δικαίωμα τοῦ ἱερουργεῖν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ, ἔνθα μέχρι νῦν ἔτι τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ ναῷ ἀρχιερατικὰ ἄμφια θεωροῦνται ἀνήκοντα εἰς τὸν ἅγιον Φιλαδελφείας. Ὡς γνωστόν, ***Πρόεδρος*** (ἐπαρχίας τινός) εἶναι τιμητικὴ προσωνυμία διδομένη εἰς μητροπολίτας ὑπὸ τῆς Εκκλησίας ἐν ὡρισμέναις περιστάσεσιν, ἰδίως ὅταν οὗτοι ἀλλάξωσι πλείονας τῶν δύο ἐπαρχιῶν.

ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ᾽ αὐτοὺς δὲν δύνανται δι᾽ οἱασδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποβῶσι χείρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν La Motraye (τὸν ἐν ἔτει 1727 ἐκδόντα εἰς Ἄγην τὰς ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ περιηγήσεις αὐτοῦ) ὅτι, πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς Τούρκους τὸ χαράτσιον, διετέλουν ὅσον ἔνεστιν ἀνενόχλητοι ὑπ᾽ αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ᾽ ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοῖς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ᾽ αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν,

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς ὅτι ἀείποτε σπουδαιότατον καθῆκον ὑπέλαβε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπιέσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνῃ, καὶ οὐκ ὀλίγα σῴζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας Ἰωάννην Μοσενῖγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρὼν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περγαμηνῆς γεγραμμένην ἐδημοσίευσεν ὁ γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετίκων, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἴποι διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ρωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνῷ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ρωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσί. *Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα.* Διατί γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν ; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον. *Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι*». Μετὰ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ κατά τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξησιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα». Ὁμολογία φοβερά, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μωάμεθ Β′ καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτόν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης ἀφοσιώσεως ὑπηρέτουν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλά, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησί τις σοφός, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἑκουσίως

καὶ ἀβιάστως ἀεὶ ἀστασίαστον». Ἔπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθησιν· «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλήν, ὁρίσατε, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἄδεια ᾖ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὤν, τοὺς χριστιανοὺς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διά τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἄδικόν τε καὶ παράλογον ἀφεῖναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὥσπερ κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόψεται». Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται ν' ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα ὅσα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἠπείρῳ τῆς Ἐνετίας πόλεις καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετ;κὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἑτέρα ἀξιομνημόνευτος πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γαληνότατον πρίγκιπα τῶν κλεινῶν Βενετιῶν κύριον Νικόλαον Νταπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος Τζουάνν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς, τῆς νέας διορθώσεως γεγονυίας, δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατὸν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς Γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θείαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὡρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὁρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὥσπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε οἱ Λατῖνοι Γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ Γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ Δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ταύτης κανόσι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσεσιν ἐκκλησιαστικαῖς». Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους· «Εἴπερ ἀληθείᾳ καὶ θείῳ πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὡρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων». Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀνα-

πλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ᾽ ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περί τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα*, καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης, ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν; Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθόν τε καὶ καλόν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ᾽ αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάιλοι τῆς Ἐνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β΄ πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου δὲν θέλομεν μνημονεύσει εἰμὴ μόνον ὡς συντελούσης εἰς διευκρίνησιν τῆς τοῦ Φιλαδελφείας ἁρμοδιότητος. Τῷόντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογοῦντες ὑπὲρ τῆς Ἀνατολικῆς δῆθεν Ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ». Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη, ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνετο ἐπὶ τοὺς καθ᾽ ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἀλλ᾽ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν᾽ ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νουθεσίας καὶ προτροπὰς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νουθεσιῶν, δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ΄. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονούμενοι ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὁτὲ μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὁτὲ δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι᾽ ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἴροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένας καὶ τηρουμένας. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ᾽ οὗ ἂν πραχθείη καὶ τελεσθείη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχωρίζων πάντως μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἀλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ᾽ ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρρησίᾳ ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ Turcograecia.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἐνετικαῖς κτήσεσι κατῴκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ᾽ ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἑβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς ρωσικῆς *κυβερνήσεως*.

[«Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν (ἐν Τόμῳ Δ′) ἑστία, κέντρον καὶ μητρόπολις τοῦ »εἰς τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν πίστιν ἀπὸ τοῦ 988 προσελθόντος καὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλη»σίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικῶς ἐξαρτωμένου σύμπαντος τοῦ τότε ὑπὸ τὸν »μέγαν ἡγεμόνα τοῦ Κιέβου ἡνωμένου ρωσικοῦ κράτους ἦν τὸ Κίεβον, καὶ ὁ μητροπο»λίτης τῆς πόλεως ταύτης ἦν ὁ ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων τῆς Ρωσίας κατέχων »ἀνωτέραν τινὰ θέσιν ἐν τῇ τάξει τῶν μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ ἀπ᾽ »εὐθείας ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐξαρτώμενος, ἔχων δὲ ὑφ᾽ ἑαυτὸν πλῆ»θος ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων ἀνὰ τὸ τότε ἔτι ἀχανὲς ρωσικὸν κράτος.Καὶ ἀφοῦ δὲ »ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Γιαροσλαύου τοῦ μεγάλου (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ »11 μ. Χ. αἰῶνος) ἡ Ρωσία διῃρέθη εἰς πολλὰ κράτη καὶ «μεγάλας ἡγεμονίας» τὸ Κίεβον »διετήρησε τὴν ἄνω εἰρημένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρωσίας θέσιν αὐτοῦ ὡς ἱερὰ ρωσικὴ »πόλις. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 13 αἰῶνος, ὅτε ἡ μεσημβρινὴ καὶ ἡ δυτικὴ Ρωσία ὑπέ»κυπτον εἰς τὰς μογγολικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Δζιγγισχανιδῶν, συνέστη ἐν τῇ κεντρικῇ Ρω»σίᾳ νέα ἡγεμονία μεγάλη μετὰ πρωτευούσης τῆς ἀπὸ τοῦ *Μοσχούα* ποταμοῦ *Μόσχοβα* »κληθείσης πόλεως (τῆς κτισθείσης τῷ 1243). Οἱ τοῦ νέου κράτους μεγάλοι ἡγεμόνες κα»τώρθωσαν κατὰ μικρὸν νὰ καταλάβωσιν ὑπέροχον θέσιν ἐν τοῖς μεγάλοις ἡγεμόσι τῶν »διαφόρων ρωσικῶν κρατῶν καὶ νὰ κατασταθῶσι κατὰ μικρὸν καὶ νὰ προσαγορεύωνται, »ὡς εἴδομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ (τόμ. Δ′), «μεγάλοι ἡγεμόνες πασῶν τῶν Ρωσιῶν». Τότε δὲ »καὶ ἡ Ἐκκλησία Μόσχας ἐγένετο μία τῶν ὑπὸ τὴν Κιέβου μητρόπολιν ἐπισημοτέρων »ἐκκλησιῶν τῆς Ρωσίας. Ηὐξήθη δ᾽ ἔτι μᾶλλον ἡ περιωπὴ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης κατὰ »τὸν ἑπόμενον αἰῶνα, ὅτε τὸ Κίεβον ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Λιθουανῶν ἢ Λιτταβῶν (τῷ »1360) καὶ ἀπὸ τούτων βραδύτερον (τῷ 1569) περιῆλθεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Πολωνίας, »ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς λιθουανικῆς ἀρχῆς διετήρει ἔτι ἡ πόλις τὸ »ἐκκλησιαστικὸν αὐτῆς ἀξίωμα.Ὡς εἴδομεν, κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον τοῦ 1437 τοῦ »Κιέβου μητροπολίτης ἦν ὁ ἕλλην Ἰσίδωρος, θερμὸς γενόμενος θιασώτης τῆς ἑνώσεως, »καὶ εἰς καρδιναλίου ἀξίωμα προαχθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἔκτοτε ἡ τοῦ Κιέβου Ἐκκλησία »μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων περὶ τὰ τέλη τοῦ 17 αἰῶνος ἀνακτήσεως τῆς πόλεως ἔμεινεν »ἡνωμένη μετὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐντεῦθεν ἔπαυσε νὰ ᾖ μητρόπολις τῆς Ἐκ»κλησίας τῆς Ρωσίας, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς κατέλαβεν ἡ διηνεκῶς μείζονα πολιτικὴν καὶ ἠθι»κὴν καὶ ἰδιότητα κέντρου ἐθνικοῦ προσκτωμένη Μόσχα. Ἡ τῆς Μόσχας Ἐκκλησία γενο»μένη νῦν διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων μητρόπολις τῆς ὅλης ρωσικῆς Ἐκκλησίας διεδέ»ξατο παρὰ τοῦ Κιέβου καὶ τὴν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀπ᾽ »εὐθείας ὑποταγήν. Ἀλλ᾽ ἕνεκα τῆς δυσχερείας τῆς μεταξὺ τῶν δύο κέντρων, Κων)πόλεως »καὶ Μόσχας, ἐπικοινωνίας ἡ ὑποτέλεια αὕτη εἶχεν ἁπλῶς θεωρητικὴν σημασίαν. Μεταξὺ »τοῦ ρωσικοῦ κράτους καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐξετείνετο τότε τὸ ἐπὶ τοῦ Μεχμὲτ Β′ μετὰ »τὴν ἅλωσιν Κων)πόλεως ὑποτελὲς τῷ ὀθωμανικῷ κράτει γενόμενον ταταρικὸν κράτος »τῆς Κριμαίας ἐκτεινόμενον καὶ ἐπί τινας ἐκτὸς τῆς χερσονήσου ταύτης ἐκτεινομένας χώ»ρας τῆς νοτίου Ρωσίας. Καὶ τοῦ μὲν κράτους τούτου ἡ Ἐκκλησία ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον »ἐξάρτησιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἀπὸ τούτου ἐπέμποντο ἀρχιερεῖς εἰς τὴν

»χώραν ταύτην μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης Β' καταλύσεως καὶ εἰς τὴν »Ρωσίαν προσαρτήσεως τῆς Κριμαίας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ ρωσικοῦ κράτους, »κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μὴ ἐπιβεβαιουμένας ρωσικὰς παραδόσεις, μετὰ τὴν ἅλωσιν »τῆς Κων)πόλεως ἐπῆλθέ τις συμφωνία μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ »ρωσικοῦ κράτους, δι' ἧς ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὸ αὐτοκέφαλον »τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Μόσχας ἀναγνωρίσασα καὶ τὴν »ὑπερτάτην τούτου δικαιοδοσίαν ἐφ' ὅλην τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, »εἰ καὶ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἶναι πιθανώτατον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐπῆλθε »μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἀγώνων, οὓς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατέβαλεν ἡ Ρώμη »πρὸς καθυπόταξιν τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως διὰ τοῦ γάμου τῆς ἐν Ρώμῃ »μενούσης τότε Σοφίας Παλαιολογίνης (θυγατρὸς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ »Κωνσταντίνου Π.) μετὰ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Ἰωάννου Γ' (1462—1505) τοῦ ὑποτά»ξαντος καὶ ἑνώσαντος τότε ἅπασαν τὴν χριστιανικὴν Ρωσίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ. »Ἡ Ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἡ πράγματι γενομένη τότε κέντρον ἐκκλησιαστικὸν τῆς »Ρωσίας καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων κατ' οὐσίαν αὐτοκέφαλος ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ »αὐτοκεφάλου ἀπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς καὶ τὴν ανα»γνώρισιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς ἐφ' ἅπασαν τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν. Αἱ περὶ τού»του διαπραγματεύσεις καὶ συμβάσεις μεταξὺ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλη»σίας τῆς Μόσχας ἐγένοντο, φαίνεται, τῷ 1495, ὅτε τὸ πρῶτον ρωσικὴ πρεσβεία ἔκτα»κτος (ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ Β') ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ »Πλεστέτιεφ ἢ τῷ 1499, ὅτε ἦλθεν ἡ δευτέρα πρεσβεία ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Γολοκβάστοβ, »Ἡ οὕτως ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως ἐπιτευχθεῖσα αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας »ἐπεσφραγίσθη μετὰ ἕνα περίπου αἰῶνα διὰ τῆς εἰς τὸν μητροπολίτην Μόσχας απονε»μηθείσης τιμητικῆς προσωνυμίας *πατριάρχου.*

»Ἐπειδὴ δὲ ἐγένετο λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς διὰ τοῦ γάμου τῆς Σοφίας Παλαιολο»γίνης γενομένης παπικῆς ἀποπείρας πρὸς καθυπόταξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας εἰς »τὴν Ἐκκλησίαν Ρώμης, κρίνομεν καλὸν νὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς Σοφίας καὶ περὶ »τῆς εἰρημένης ἀποπείρας,

»Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, Δημητρίου »καὶ Θωμᾶ, ὁ Θωμᾶς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου, »ἀπελθὼν τῆς Πελοποννήσου (1460) καὶ καταλιπὼν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Κερκύρᾳ, »μετέβη εἰς Ρώμην. Μετὰ τὸν αὐτόθι θάνατον αὐτοῦ, ἐκ τῶν δύο υἱῶν καὶ μιᾶς θυγα»τρός, οὓς κατέλιπεν, ὁ μὲν Ἐμμανουὴλ ἀπῆλθεν εἶτα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔζη»σεν ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Μεχμὲτ Β', ὁ Ἀνδρέας ἐπλανήθη ἐν τῇ Δύσει, »ἡ δὲ Σοφία (ἡ ἀπὸ Ἑλένης μετονομασθεῖσα *Σοφία)* ἐν ἀρχῇ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδε»μονίαν τοῦ Βησσαρίωνος ἐξεδόθη εἰς γάμον εἰς εὐγενῆ τινα οἶκον ρωμαϊκὸν Κυρα»κιόλι. Ἀποθανόντος δὲ μετ' ὀλίγον τοῦ συζύγου αὐτῆς ἐβουλεύσατο ὁ Βησσαρίων καὶ »εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ προσήγαγε τὸν πάπαν (Παῦλον Β') ἵνα ἡ Σοφία δοθῇ εἰς »γάμον πρὸς τὸν τότε ἀπὸ τοῦ πρώτου γάμου χηρεύσαντα μέγαν ἡγεμόνα (καὶ τσάρον »προσαγορευόμενον) τῆς Ρωσίας Ἰβὰν Γ' καὶ διὰ τῆς Σοφίας προσαχθῇ εἰς τὴν Ρώμην »ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας.

»Αἱ πρὸς τοῦτο διαπραγματεύσεις ἤρξαντο τῷ 1469 διά τινος Ἕλληνος, ὃν ὁ »ρῶσος ἱστοριογράφος Καραμσὶν ὀνομάζει Ἰούριν, καὶ δύο βενετῶν Φριανζίνη Καρόλου »καὶ Ἀντωνίου, ὧν ὁ μὲν ἦν ἀδελφός, ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ νομισματοκόπου τοῦ Ἰβὰν Γ' »Ἰωάννου Φριανζίνη καὶ εἶχον μεταβῇ εἰς Μόσχαν ἀπὸ Κριμαίας. Ὁ Ἰβὰν Γ' ἐπὶ τῇ

»γενομένη αὐτῷ προτάσει ἐζήτησε τὴν συμβουλὴν τῆς τε μητρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ μητροπο-»λίτου Μόσχας. Οὗτος δὲ παρέστησε τὴν προτεινομένην νύμφην ὡς θεόπεμπτον δῶρον, »δι᾽ οὗ ἔμελλε νὰ περιβληθῇ αἴγλην μεγάλην ὁ θρόνος ὁ ρωσικὸς ἅτε συναπτόμενος »πρὸς «βλαστὸν δένδρου αὐ»τοκρατορικοῦ καλύπτον»τός ποτε ὑπὸ τὴν σκέπην »αὐτοῦ σύμπαντα τὸν ὀρ»θόδοξον χριστιανικὸν κό»σμον». Τέλος μετὰ τριετεῖς »περίπου διαπραγματεύ»σεις καὶ ἀποστολὰς πρε»σβειῶν ἑκατέρωθεν, βρα»δυνομένας ἕνεκα τῆς με»γίστης μεταξὺ Ρώμης καὶ »Μόσχας ἀποστάσεως, κα»τὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1472 ἐτελέ»σθησαν οἱ ἀρραβῶνες ἐν »Ρώμῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. »Πέτρου μεταξὺ Σοφίας καὶ »Ἰβὰν ἀντιπροσωπευομέ»νου ὑπὸ τοῦ εἰρημένου »Ἰωάννου Φριανζίνη. Τῇ »24 Ἰουνίου ἀνεχώρησεν ἡ »Σοφία ἀπὸ Ρώμης μετὰ με»γάλης συνοδείας Λατίνων »καὶ Ἑλλήνων (ἔχουσα ἰδίαν »αὐλικὴν θεραπείαν ἐξ Ἑλ»λήνων συγκειμένην) προ»εξάρχοντος τῆς συνοδείας »τοῦ παπικοῦ ἐξάρχου Ἀντωνίου, καὶ τῇ πρώτῃ Σεπτεμβρίου ἀφίκετο εἰς Λυ»βέκκην, ἀφοῦ καθ᾽ ὅλην ταύτην τὴν ὑπερδίμηνον ὁδοιπορίαν διαταγαῖς καὶ συ»στάσεσι τοῦ πάπα παρείχοντο αὐτῇ ἀπὸ τῶν χωρῶν δι᾽ ὧν διήρχετο πάντα τὰ »ἐπιτήδεια πρὸς ὁδοιπορίαν, τροφαί, ἵπποι καὶ ὁδηγοί. Ἀπὸ Λυβέκκης ἀποπλεύσασα »ἐπὶ λαμπροῦ πλοίου ἀφίκετο μετὰ εἰκοσαήμερον πλοῦν εἰς τὴν τότε ὑπὸ τοῦ τευτονικοῦ »τάγματος κατεχομένην Ρεβάλ, ἔνθα ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ μεγάλου »ἡγεμόνος καὶ μετ᾽ ὀλίγον εὑρέθη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ρωσίας. Ἡ ἐμφάνισις αὐτῆς »πρὸ πολλοῦ ἐναγωνίως προσδοκωμένη ὑπὸ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ προυκάλεσεν ἀκράτητον »ἐνθουσιασμὸν ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν. Ταχυδρόμοι ἔκτακτοι διαπεμπόμενοι εἰς τὰς »ἐπαρχίας ἀνήγγελλον τὸ χαρμόσυνον γεγονός. Αἱ μεγάλαι πόλεις Νοβογορὸδ καὶ Πλέ»σκοβ ἐπανηγύριζον τὸ γεγονὸς καὶ ἐν θριάμβῳ ὑπεδέχοντο τὴν ἑλληνίδα ἡγεμονόπαιδα. »Ἀντιπρόσωποι πόλεων, ἐμπορικῶν συλλόγων, ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, παντὸς τέλους »κλήρου καὶ λαοῦ ἔσπευδον εἰς προϋπάντησιν τῆς περιπύστου νύμφης κομίζοντες παντοῖα »δῶρα. Θριαμβευτικὴ ἦν ἡ διέλευσις τῆς νύμφης διὰ πασῶν τῶν ρωσικῶν χωρῶν μέχρι »Μόσχας, ὅπου ἀφίκετο περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου μετὰ πεντάμηνον ἀπὸ Ρώμης »ὁδοιπορίαν. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα ἐν μεγάλῃ ἐπισημότητι καὶ »πομπῇ ἐν Κρεμλίνῳ ἐν τῷ ναῷ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Χλαμὺς αὐτοκρατορικὴ δαλματικὴ
(Θησαυροφυλάκιον Ἁγίου Πέτρου, ἐν Ρώμῃ)

»᾿Αλλ᾿ αἱ ἐλπίδες τοῦ *πάπα* αἱ συνδεόμεναι μετὰ τοῦ γάμου τούτου παντελῶς »ἀπέτυχον. Ἡ Σοφία ἦν ἀληθῶς μέχρι τῆς εἰς Ρωσίαν ἀφίξεως ἀφωσιωμένη τῇ »ρωμαϊκῇ ᾿Εκκλησίᾳ χωρίς, ἐννοεῖται, ν᾿ ἀλλαξοπιστήσῃ, ἀφοῦ ἡ διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ »συνόδου ἐπελθοῦσα ἕνωσις κατὰ θεωρίαν ἴσχυεν ἔτι παρὰ τοῖς βουλομένοις τὴν ἕνωσιν, »᾿Αλλ᾿ ἅμα τῇ εἰς τὸ ρωσικὸν ἔδαφος εἰσόδῳ ἐδηλώθη αὐτῇ τε καὶ τῷ προεξάρχοντι »τῆς συνοδείας παπικῷ ἐπιτρόπῳ ᾿Αντωνίῳ ὅτι ἐν Ρωσίᾳ δὲν ἴσχυεν ἡ ἕνωσις τῆς Φλω- »ρεντίας. Οἱ Ρῶσοι, ὧν ὁ μέγας ἡγεμὼν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου »(Βασίλειος) μετὰ πολλῆς δυσκολίας, ὡς εἴδομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, εἶχε πεισθῇ νὰ ἐπιτρέψῃ »τῷ ρωσικῷ κλήρῳ νὰ μετάσχῃ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἐσκανδαλίσθησαν ἐπὶ τῇ »ἐμφανίσει τοῦ παπικοῦ ἐπιτρόπου μετὰ στολῆς ἀρχιερατικῆς λατινικῆς, καὶ ἡ Σοφία »δέ, ἥτις ἐν Ρεβὰλ ἔτι εὑρισκομένη εἶχε προτιμήσει τὴν λατινικὴν ἱερουργίαν τῆς ρωσι- »κῆς, ἠναγκάσθη μετὰ τὴν εἰς Ρωσίαν εἴσοδον νὰ φανῇ αὐστηρὰ ὀρθόδοξος. Ὁ μητρο- »πολίτης δὲ Μόσχας ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῆς μεγάλης συνοδείας δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ »τῷ μεγάλῳ ἡγεμόνι ὅτι, ἐὰν ὁ παπικὸς ἔξαρχος εἰσήρχετο ἐπισήμως εἰς τὴν πόλιν διὰ »τῆς μιᾶς πύλης, αὐτὸς καὶ ὁ κλῆρος αὐτοῦ διὰ τῆς ἀντιθέτου πύλης ἤθελον ἐξέλθει τῆς »πόλεως· καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχρεώθη ὁ ἔξαρχος ᾿Αντώνιος νὰ μὴ μετάσχῃ ἐπισήμως τῆς »πανηγυρικῆς εἰσόδου. Οὕτω δ᾿ ἐπέστρεψε μετ᾿ ὀλίγον ἄπρακτος ὅλως εἰς Ρώμην, »ματαιωθείσης πάσης ἐλπίδος προσαγωγῆς τῆς ρωσικῆς ᾿Εκκλησίας εἰς τὴν ρωμαϊκήν.

»Ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ροπὴ τῆς Σοφίας ἐπὶ τὸν ᾿Ιβὰν Γ΄ καὶ διὰ τούτου ἐπὶ »τὴν πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ρωσικοῦ κράτους καὶ λαοῦ ὑπῆρξε μεγίστη. »Αὐτὴ προέτρεψεν ἐπιμόνως τὸν ᾿Ιβὰν Γ΄ ν᾿ ἀποσείσῃ τάχιστα τὸν ζυγόν του πρὸς τοὺς »Μογγόλους Χάνους ἢ Τσάρους τῆς «χρυσῆς» λεγομένης «παρεμβολῆς» (ὀρδοῦ) ὑπο- »τελείας, μὴ ἀνεχομένη ὡς ἔλεγεν, οὖσα αὐτὴ βλαστὸς τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ »οἴκου, νὰ διατελῇ δούλη τοῦ Χάνου τῶν Τατάρων. Μετὰ τῆς Σοφίας, λέγει ὁ Καραμ- »σῖνος, πλῆθος ἑλλήνων μετοίκων ἀπὸ Ρώμης καὶ τῆς λοιπῆς ᾿Ιταλίας Κωνσταντινου- »πόλεως καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος προσέδραμεν εἰς τὴν Μόσχαν, ὧν οἱ ὀνομαστότατοι »ἦσαν Δημήτριος Ράλλης, Θεόδωρος Λάσκαρις, Δημήτριος Ταρχανιώτης, καὶ ἐκ τῶν »πολυπληθῶν ἑλλήνων τούτων μετοίκων, οἵτινες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐκπο- λιτισμὸν τῆς Ρωσίας, παρήχθησαν οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ διπλωματῶν· »ἔπειτα μηχανικοί, ἀρχιτέκτονες καὶ λοιποὶ καλλιτέχναι, ἄνδρες λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ θεο- »λόγοι ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ρωσίαν. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι ἤνεγκον εἰς τὴν Ρωσίαν βιβλία »ἑλληνικὰ ὡς πολύτιμον κληρονομίαν· καὶ τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα »τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας. Αὐτὸς δὲ ὁ ᾿Ιβὰν Γ΄ παρέστη νῦν ὡς αὐτο- »κράτωρ ρωμαῖος κληρονόμος τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, λαβὼν ὡς σύμβολον »τὸν δικέφαλον ἀετόν, θεωρῶν τὴν Μόσχαν ὡς τὴν μόνην «βασιλεύουσαν πόλιν» καὶ »μητρόπολιν τῆς ᾿Ορθοδοξίας καὶ προστάτιν αὐτῆς καὶ νόμιμον διάδοχον τοῦ Βυζαντίου, »τοῦ διαδόχου τῆς Ρώμης, δευτέραν νέαν Ρώμην ἢ Ρώμην τρίτην.

»Πλὴν τῶν Ἑλλήνων ἦλθον μετὰ τῆς Σοφίας καὶ πολλοὶ ᾿Ιταλοί, ἐν οἷς οἱ »ὀνομαστότεροι, ᾿Αριστοτέλης Φιοραβάντι ὁ ἐκ Βολωνίας, γενόμενος ἀρχιτέκτων ἅμα καὶ »στρατιωτικὸς μηχανικὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ ᾿Ιβὰν Γ΄, ὁ ὑπ᾿ αὐτοῦ ὡς »πρεσβευτὴς εἰς Περσίαν πεμφθεὶς Μᾶρκος Ροῦφος, ὁ ἀρχιτέκτων Πέτρος ᾿Αντώνιος »καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχετέκτονες καὶ ὁπλοποιοὶ πυροβόλων. Τοιαύτην εἶχε σημασίαν καὶ »σπουδαιότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρωσίας ὁ μετὰ ρώσου ἡγεμόνος γάμος τῆς Σοφίας, τρίτης ταύτης ἑλληνίδος ἡγεμονόπαιδος πεμφθείσης ὡς νύμφης εἰς Ρωσίαν (μετὰ τὴν ῎Ανναν θυγατέρα τοῦ Ρωμανοῦ Β΄ καὶ τὴν ἀνώνυμον συγγενῆ τοῦ Κωνσταντίνου Θ΄».]

Ἐπὶ τῆς τρίτης ὅμως πατριαρχίας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β′ ἐπῆλθε τυπική τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε τσάρος τῆς Ρωσίας Θεόδωρος, ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φοβεροῦ υἱὸς καὶ διάδοχος, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β′ καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ρωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσόνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β′. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι τῇ 26 Ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰὼβ (1) πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας καὶ ἁπάσης Ρωσίας καὶ ἁπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1591, ἥτις ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου διὰ πράξεως ὑπογραφείσης κατὰ μὲν τὰς ρωσικὰς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοὐλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καί τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων.

Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β′
(Εἰκὼν παρὰ Κρουσίῳ)

[«Τὰ περὶ τοῦ ἔτους τῆς συνόδου ταύτης δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά. Κατὰ Ἀθα»νάσιον Ὑψηλάντην ἡ σύνοδος συνεκροτήθη ἐν τῇ πατριαρχικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Παμμα»καρίστου, ἀλλ᾽ αὕτη δὲν ὑπῆρχε τότε (ἰδ. Ματθαίου Παρανίκα Σχεδίασμα περὶ τῆς »ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κων)πόλεως μέχρι »τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος σελ. 10 σημ. 2).

»Ἀλλὰ τὰ παρὰ Μελετίῳ διορθοῦνται ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου πρῴην Κωνσταντινου»πόλεως Κωνσταντίνου Α′ τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἐν ἀνεκδότῳ περὶ τούτου διατριβῇ (σελ. 1-2) »ὧδε· «περὶ δὲ τῆς Παμμακαρίστου λέγομεν ὅτι αὐτὴ ἀφῃρέθη οὐχὶ κατὰ τὸ 1591, ὡς »ἐν τῇ Κωνσταντινιάδι κατὰ λάθος ἐξιστοροῦμεν, ἀλλά, ἀκριβεστέρᾳ ἐρεύνῃ καὶ βεβαίᾳ τῇ »πληροφορίᾳ, κατὰ τὸ 1586, καθ᾽ ὃ Ἱερεμίας ὁ Β′ ἀπὸ τῆς ἐν Ρόδῳ ἐξορίας μετεκλήθη,. »ὅστις ἐπανελθὼν καὶ ἰδὼν τὴν τοῦ φαιδρῶς καλλωπισθέντος παρ᾽ αὐτοῦ ναοῦ τῆς Παμ»μακαρίστου ἐπὶ τῆς (πρώτης) πατριαρχίας αὐτοῦ ἁρπαγὴν ἔκλαυσεν, ἐθρήνησε »καὶ τὴν λύπην μὴ ἐνεγκὼν ἔλαβε τὴν ἄδειαν ἐπὶ περιοδείᾳ καὶ συλλογῇ βοηθείας πρὸς

(1) *Ἰὼβ* ἦν ἁπλοῦς ὑποψήφιος μητροπολίτης μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Διονυσίου μήπω χειροτονηθείς. Ἡ χειροτονία αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ Καραμσῖνον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου.

»οἰκοδομὴν πατριαρχείου. Ὑπὲρ τοῦ ἔτους 1593 (ὡς ἔτους τῆς συγκροτήσεως τῆς »συνόδου) συνηγοροῦσι καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι καὶ μάλιστα τοῦτο, ὅτι τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἦλθεν »εἰς Κωνσταντινούπολιν ρῶσος πρεσβευτὴς ἐπίσημος τυχὼν ἐντίμου δεξιώσεως αὐτόθι, »ἀφοῦ οἱ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμουρὰτ Γ' κατὰ καιροὺς »ἐλθόντες ἔκτακτοι πρέσβεις (1484, 1485, 1499) οὐδὲν σχεδὸν κατώρθωσαν, ὁ δὲ τῷ 1592 »ἐλθὼν ἦτο ἁπλοῦς πράκτωρ κομίζων δῶρα πολλὰ τῷ σουλτάνῳ πρόδρομος τοῦ τῷ 1593 »ἐλθόντος, προειδοποιήσας τοῦτο αὐτῷ τὴν ἀποστολήν.

»Ἀξιοσημείωτον δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πράκτωρ τοῦ 1592 ᾐτήσατο παρὰ τοῦ σουλ»τάνου καὶ ἐπέτυχεν ἵνα παραχωρήσῃ τῷ πατριάρχῃ τῶν Ρωμαίων ἄλλην ἐκκλησίαν ἀντὶ »τῆς εἰς τέμενος μεταβληθείσης Παμμακαρίστου (κατὰ Hammer ἀκριβέστερον, νὰ ἐπι»τρέψῃ νὰ κτίσῃ ἄλλην ἐκκλησίαν, ἢ ἔτι ἀκριβέστερον μέγαρον πατριαρχικὸν περὶ οἱαν»δήποτε ἐκκλησίαν). Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Καραμ»σίνου, ὅτι ὁ Θεόδωρος Α' (Φεοδώρ), εἰς ὃν εἶχεν ἐκθέσει ὁ Ἱερεμίας Β' τὰ κατὰ τὴν »ἀπώλειαν τοῦ πατριαρχείου (τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου), προσθεὶς ὅτι μετὰ δακρύων »ᾐτήσατο καὶ ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Μουρὰτ Γ' ν' ἀπέλθῃ εἰς Ρωσίαν πρὸς συλλογὴν χρη»μάτων διὰ νὰ κτισθῇ νέον πατριαρχεῖον, ἔδωκεν αὐτὸς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χίλια »ρούβλια (χρυσᾶ, ἐννοεῖται, ἰσοδυναμοῦντα κατὰ Καραμσῖνον πρὸς δισχιλίους οὐγγρικοὺς »*χρυσοῦς*). Ὁ πρεσβευτὴς λοιπὸν Γρηγόριος Ἀθανασίου (Ἀθανασίεβιτς), ὁ μετα»σχὼν τῆς Συνόδου κατὰ Μελέτιον, ἦν ὁ τῷ 1593 πεμφθείς, ὥστε περὶ συγκρο»τήσεως συνόδου πρὸ τοῦ ἔτους τούτου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἀλλὰ νῦν ἐγεί»ρεται τὸ ζήτημα ποῦ συνεκροτήθη ἡ σύνοδος. Τὸ πατριαρχεῖον τὸ νῦν τὸ ἐν Φαναρίῳ »περὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου ἤρξατο πάντως οἰκοδομούμενον »μετὰ τὸ 1492, ὅτε ἐδόθη ἄδεια πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ἡ ἐργασία τῆς οἰκοδομῆς διήρκεσε »πολλὰ ἔτη, ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1603 χρονολογεῖται ἡ παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ πατριαρ»χικὴ ἐγκύκλιος ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ραφαὴλ τῷ 1603 καὶ »λέγουσα· «Ἐπειδὴ πατριαρχεῖον οὐκ ἦν, καὶ ἐν αὐτῷ κελλία οὐχ εὑρίσκονται, ὥστε »ἀναπαύεσθαι τοὺς προσερχομένους ἀρχιερεῖς, καὶ νῦν προνοίᾳ Θεοῦ καὶ εὐδοκίᾳ καὶ »πατριαρχεῖον ἐγένετο καὶ ὠνομάσθη ὁ θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωρ»γίου τοῦ Τροπαιοφόρου ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ καὶ κελλία ἱκανὰ ἀνεκαινίσθησαν... ἀπό»φασις τελεία ἐγένετο ἵνα ἀπὸ τοῦ νῦν πάντες οἱ δι' ἀνάγκην τῆς Ἐκκλησίας ἢ δι' »ἰδίαν χρείαν προσερχόμενοι εἰς τὴν Κων)πολιν ἀρχιερεῖς μὴ τολμῶσιν ἔξω τοῦ πατριαρ»χείου ἐν ἀλλοτρίοις οἴκοις εἰσέρχεσθαι καὶ καθέζεσθαι». Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τὸ »μεταξὺ τοῦ 1586 καὶ 1603 τὸ πατριαρχεῖον ἦν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Δημητρίου τῆς Ξυλο»πόρτας, ὅπου, ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου καταφαίνεται, δὲν ὑπῆρχον »οἰκήματα ἐπαρκῆ εἰς πατριαρχικὴν διαμονήν. Πάντως δὲ ἡ σύνοδος συνεκροτήθη ἐν »τῷ ἑνὶ ἢ τῷ ἑτέρῳ τῶν δύο ναῶν, τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Ξυλοπόρτας καὶ τοῦ ἁγίου »Γεωργίου τοῦ Φαναρίου. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν »εἰσὶν ἀτελέστατα γνωστά. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πα»τριάρχου ἀπονομῆς τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ἐπισφράγισις τῆς πράγματι καὶ δικαιώ»ματι ἤδη ὑφισταμένης αὐτονομίας τῆς Ἐκκλησίας Ρωσίας εἰς οὐδεμίαν ἐκ μέρους τῶν »ἄλλων πατριαρχείων προσέκρουσεν ἀντίρρησιν».]

Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως (1). Καθ' ἡμᾶς, ὁσοιδή-

(1) Τοὐναντίον παρὰ τῷ Μελετίῳ ρητῶς μνημονεύεται Σωφρόνιος (Β') ὁ Ἱεροσολύμων. Κατὰ δὲ τὸν Μελέτιον «Ἀντιοχείας οὐ παρῆν ἐν τῇ συνόδῳ, ἀλλ' ὁ Ἀλε-

ποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πρᾶξιν, ὁ Ἱερεμίας Β′ ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὅλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγηται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀλλ᾽ εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος (1), ἡ δὲ ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης οὐδαμῶς μὲν κατ᾽ οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ᾽ ἐναντίας τοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων, αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα, ἂν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ′ παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν ἵνα προεδρεύσῃ εἰς τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθαίρεσιν τοῦ κατ᾽ αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ, ἔπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας βεζίρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθῃροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ᾽ ὁ τσάρος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὁλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας. Ἔτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι, ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν, αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προϋπάντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς, καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον, συναπήγαγον ἐλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἁμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ ρωσικῆς Ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ᾽ ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β′ ὑπόθεσις, ἥ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην, καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ρωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ, δι᾽ ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπ᾽ αὐτὰς τὰς ὄψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ

ξανδρείας Μελέτιος (ὁ Πηγᾶς) ἦν ἐπέχων τόπον Θεουπόλεως Ἀντιοχείας Ἰωακείμ», ἀλλὰ κατ᾽ ἄλλην εἰκασίαν (ἰδ. σημειώσεις Δ. Βερναρδάκη εἰς Καραμσῖνον Τόμ. 10 σημ. 119) ὁ Μελέτιος Ἀλεξανδρείας (Πηγᾶς) δὲν ἔζη τότε. Ἐφ᾽ ὅσον δὲν γινώσκομεν τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς συγκροτήσεως τῆς συνόδου, ἐγχωροῦσιν αἱ τοιαῦται περὶ τῶν μετασχόντων αὐτῆς προσώπων ἀμφιβολίαι καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τούτων εἰκασίαι εἰσὶν ἐπισφαλεῖς.

(1) Οὐ μόνον *πράγματι* ἀλλ᾽ ἀνεγνωρισμένῳ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δικαιώματι.

ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμόν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὅμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ρωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

† Ἱερεμίας ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης: †

Михаило, митрополитъ Киевски и Галицкий и всеѧ Русін, рукою власною

Мелентей Хребтовичъ, епископъ Володимерскій и Берестейскій, архимандритъ Киевскій Печерскій, власною рукою.

Кирилъ Терлецкій, Божью милостью смиренный епископъ Луцкій и Ѡстрозѣкскій, власною рукою.

Деонисій Збыруйскій, епископъ Холмскій и Белскій, власнаѧ рука.

Леѡнтій Полчинский, епископъ Туровскый и Пинскый, архимандритъ Лѣщинскый, рука власна.

Гедиѡнъ Болобанъ, Божьею милостію смиреный епископъ Галицькіи, Львовьскій, и Каменца Подолского, власною рукою.

Григѡрій, протонотаріе митрополіи Кіевское, рукою.

Ἀντίγραφα ὑπογραφῶν Ἱερεμίου Β', τοῦ πρωτονοταρίου τῆς ἐν Κιέβῳ Μητροπόλεως, καὶ ἓξ ρώσων ἀρχιερέων ἐκ σιγιλλίου ἑλληνιστὶ συντεταγμένου, ἐκδοθέντος δὲ μετὰ τὴν ἐν Ταρνοπόλει σύνοδον τῶν Ρώσων ἀρχιερέων, ἧς προήδρευσεν ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας.

Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1622 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ δώδεκα περίπου ἔτη ἐκ διαλειμμάτων πατριαρχήσαντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν, ἧς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων (1). Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς

(1) Ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν παπικὸν καθολικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης δυσπιστία, ὡς λέγεται ἐνταῦθα, ἢ ὁ ἀπὸ τούτου φόβος, δὲν ἦτο οὔτε τὸ μόνον οὔτε τὸ κυριώτατον καὶ σπουδαιότατον ἐλατήριον τῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος πολιτείας τοῦ πορθητοῦ Μεχμὲτ Β'. Πρὸς τοῦτο παρατίθημι ἐνταῦθα τὰ ὅσα πρὸ 25 ἤδη ἐτῶν ἔγραφον ἐν τῇ ἐμῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως (ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος Τόμ. Β' σελ. 39 κέξ.)· «Καὶ τί ἀληθῶς ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἱοσδήποτε σουλτάνος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρισκόμενος ἀπέναντι ὁλοκλήρου ἔθνους χριστιανικοῦ ἀριθμοῦντος ἑκατοντάδας μυριάδων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ ἀπὸ τῶν Καρπαθίων μέχρι τοῦ Νείλου; Νὰ καταστήσῃ τοὺς ὑπηκόους τούτους πολίτας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς ὡς ἐπιπολαίως ἔτι νῦν ὀνειρεύονταί τινες αὐτόκλητοι σύμβουλοι καὶ μεταρρυθμισταὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους Φράγκοι; Τὸ τοιοῦτον ὡς ἐκ τῆς σαφῶς ἑρμηνευθείσης ἤδη φύσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὡς ἰσλαμικῆς πολιτείας ἦτο ἀδύνατον. Νὰ προσαγάγῃ αὐτοὺς βίᾳ εἰς τὸ Ἰσλάμ, ὡς διατείνονται νῦν Τοῦρκοί τινες καὶ Φράγκοι ὅτι ἔδει

μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ εἶναι. Ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἱσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτὰς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετη-

---

νὰ πράξωσι τότε οἱ σουλτάνοι; Ἀλλὰ τοῦτο ἀπηγόρευεν ἀπολύτως ὁ ἱερὸς νόμος, αὐτὴ δηλονότι ἡ βάσις καὶ ἡ οὐσία τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας. Νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς μὴ Μουσουλμάνους διὰ μαχαίρας καὶ σφαγῆς; Τοῦτο ἦτο ἔτι μᾶλλον ἀσυγχώρητον κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον. Τί ἄλλο λοιπὸν ὑπελείπετο ἢ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνέκαθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας καὶ τῆς λογικῆς τῆς ἱστορίας καθιερωθείσης ἐν τῇ μωαμεθανικῇ πολιτείᾳ θέσεως καὶ τάξεως τῶν χριστιανῶν, τοῦ τοιούτου καθεστῶτος εὐρυνομένου, συμπληρουμένου καὶ ἐπὶ εὐρυτέρων βάσεων ῥυθμιζομένου, ὡς ἀπήτει ἡ τῶν πραγμάτων κατάστασις μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἀπέναντι τοῦ πρωτίστου τούτου καὶ οὐσιωδεστάτου αἰτίου καὶ λόγου τῆς πράξεως καὶ διαγωγῆς τοῦ Μεχμὲτ Β΄ πᾶσα ἄλλη σκέψις καὶ λογισμὸς πολιτικὸς καὶ ἐξήγησις καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ σουλτάνου ἐκείνου ἔχουσι σημασίαν ὅλως δευτερεύουσαν. Πιθανώτατον ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β΄ ἐν τῇ προστασίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας διέβλεπε καὶ ἓν ὅπλον ἠθικὸν ἐναντίον τῆς παπικῆς Εὐρώπης. Εὔλογον ἐπίσης νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ πορθητὴς σουλτάνος ὡς καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν μεγαλοφυεῖς πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν τῷ χριστιανικῷ, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἑλληνικῷ, στοιχείῳ ἔβλεπον δύναμιν κοινωνικὴν ἀναγκαιοτάτην πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ κράτους, δύναμιν βιομηχανικήν, ἐμπορικὴν καὶ καθόλου ἐκπολιτιστικήν, τὴν τάξιν τῶν κυρίως φορολογουμένων καὶ βασταζόντων τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν λόγοι δευτερεύοντες καὶ παρεπόμενοι. Τὸ κύριον αἴτιον καὶ ὁ κυριώτατος λόγος τῆς πολιτικῆς τοῦ σουλτάνου ἦτο αὐτὴ ἡ ἐκ τῆς ἱστορικῆς φύσεως καὶ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρὰ καὶ ἀπαραίτητος ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς πῶς ἄλλως ἠδύνατο ἢ ἔμελλε νὰ πράξῃ ὁ Μεχμὲτ Β΄ καὶ οἱ κραταιοὶ διάδοχοι αὐτοῦ, καὶ ἂν ἔτι, καθ' ὑπόθεσιν ἡμῶν στιγμιαίαν, ἐν τῇ φοβερᾷ ἐκείνῃ καὶ ἀκατασχέτῳ νικηφόρῳ πορείᾳ αὐτῶν πρὸς τὴν Εὐρώπην, ἐν ταῖς μεγάλαις ἐκείναις στρατείαις, ἃς ἐποιοῦντο θεωροῦντες ὡς μεγάλην αὐτῶν ἀποστολὴν νὰ ὑποτάξωσι πᾶσαν τὴν Εὐρώπην εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἰσλάμ· ἂν οἱ σουλτάνοι ἐκεῖνοι, ὁπότε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναισθήσει τῆς μεγάλης ἠθικῆς δυνάμεως καὶ τῆς θείας καταγωγῆς καὶ ἰσχύος τοῦ κράτους αὐτῶν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς μόνους ἡγεμόνας τοῦ κόσμου καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν ἀπέναντι πάντες οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ἦσαν ἁπλοῖ τοπάρχαι, προέβλεπον ἢ καὶ ἁπλῶς ἐπὶ στιγμὴν ἀνελογίζοντο ὅτι οἱ χριστιανοὶ ὑπήκοοι αὐτῶν, τὸ ὑπόφορον ἔθνος, ἔμελλόν ποτε νὰ ἀπειλήσωσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ μεγάλου ὀθωμανικοῦ κράτους. Τοιαύτην τινὰ πρόβλεψιν καὶ πρόνοιαν ἀξιοῦσιν ἀληθῶς παρὰ τῶν σουλτάνων ἐκείνων οἱ φιλότουρκοι Εὐρωπαῖοι τῆς σήμερον οἱ κατακρίνοντες τὸ ἔργον τοῦ πορθητοῦ, καὶ μετ' αὐτῶν οἱ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν διδασκαλίαν παρὰ τούτων διδασκόμενοι Νεότουρκοι, πάντες ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ τῇ διανοίᾳ δημιουργοῦντες κράτη καὶ λαοὺς κατὰ τὸ σύστημα τῆς νῦν Εὐρώπης. Ἀλλ' ἀκριβῶς πρὸς τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις τῶν δεινὴν πολιτικὴν μυωπίαν κατὰ τῶν σουλτάνων ἐκείνων καταγινωσκόντων πολιτικῶν τῆς σήμερον ἀπαντᾷ ἡ μεγάλη Ἱστορία λέγουσα ὅτι οὐχὶ οἱ σουλτάνοι καὶ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος καὶ ἡ ὀθωμανικὴ πολιτική, ἀλλὰ τὸ ἰσλάμ, ὁ ἱερὸς νόμος καὶ ἡ ἰσλαμικὴ πολιτεία ἔσωσαν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, ὡς πρότερον ἐν τοσούτοις ἄλλοις μωαμεθανικοῖς κράτεσι. Καὶ μήπως δὲν ὑπῆρξαν σουλτάνοι βουλευσάμενοι οὐχὶ ἀπὸ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλ' ἀπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ κωλυθέντες τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ βουλεύματος τούτου ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου; Μήπως αὐτὰ τὰ παραδιδόμενα περὶ τοῦ δῆθεν βουλεύματος τοῦ Σελὶμ Α΄ περὶ ἐξισλαμίσεως τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἑρμηνευτοῦ τοῦ κατ' οὐσίαν ἱεροῦ νόμου Ἀλῆ Δζεμαλῆ ἀποτροπῆς ἀπὸ τοιούτου βουλεύματος ἀδεσπότως παραδιδόμενα δὲν μαρτυροῦσι τὸ κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον ἀθέμιτον καὶ ἀδύνατον τῆς ἐξολοθρεύσεως τῶν χριστιανῶν; Μόνον δὲ ἡ καθ' ὃν χρόνον γράφομεν ταῦτα ἐπελθοῦσα κατ' οὐσίαν διὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πο-

ρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ᾐσθάνθησαν πρωιμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ ἡμέτεροι ὡσαύτως ἐνόμισαν χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν ἂν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας προαιροῦνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριαρχήσας Ἰωάσαφ Β′ ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν.

[«Ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ κηρύγματι τοῦ προτεσταντικοῦ ἐν Εὐρώπῃ σχίσματος ἡ »Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως καὶ διὰ ταύτης πᾶσα ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολὴ ἐγένετο »μῆλον ἔριδος μεταξὺ *προτεσταντισμοῦ* καὶ *παπισμοῦ*. Καὶ οἱ μὲν προτεστάνται ἤθελον »διὰ τῆς μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμοφωνίας νὰ ἐνισχύσωσιν ἠθικῶς τὴν θέσιν »αὐτῶν, ἡ δὲ Παπικὴ Ἐκκλησία φοβουμένη τὴν τοιαύτην ὁμοφωνίαν ἤθελε νὰ ἐπανα»λάβῃ τὰς πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν διακεκομμένας ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν »χρόνων σχέσεις αὐτῆς. Οἱ προτεστάνται ὡς κεφαλὴν καὶ κέντρον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνα»τολῆς θεωροῦντες τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως συνῆψαν σχέσεις πρὸς »αὐτὴν καὶ ἐπανειλημμένως ἔπεμψαν ἄνδρας θεολόγους εἰς Κωνσταντινούπολιν, μία δὲ »τῶν ἀποστολῶν τούτων ἦν ἡ τοῦ Στεφάνου Γκέρλαχ γενομένη ἐνεργείᾳ τοῦ περιφήμου »Ι. Κρουσίου ἐκδότου τῆς Τουρκογραικίας (Turcograecia). Εἰς τὰς πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν »πατριάρχην ἐπιστολὰς τῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης ἀπήντησεν ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας »Β′ δι᾿ ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ ἐλέγχων τὰς δογματικὰς ἀρχὰς τῆς νέας διδασκαλίας ἔλεγε πρὸς »τοῖς ἄλλοις περὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως· «Ἐπεὶ τὰ πρεσβεῖα τῆς Ὀρθο»δοξίας εἴληφε καὶ εἰς *κεφαλὴν* τέτακται, δέον ἐστὶ καὶ πᾶσαν χριστιανῶν ἐκκλησίαν

τικοῦ φραγκισμοῦ τῶν Τούρκων κατάλυσις τοῦ κράτουςτοῦ Ἰσλὰμ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἑλλαδικὴν πολιτικὴν μωρίαν ἐπέπρωτο νὰ ἐπενέγκωσι κατάπτωσιν κατ' οὐσίαν παρεμφερῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν τουρκιζόντων Φράγκων καὶ φραγκιζόντων Τούρκων ὀνειρευομένην. Ἄλλως ἄρχοντος καὶ κρατοῦντος τοῦ **Ἰσλὰμ** ἦν ἀδύνατον τὸ τοιοῦτο. Μήπως κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους καὶ δὴ κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, ὁπότε οἱ Ὀθωμανοὶ κατέστησαν ἤδη πολιτικώτεροι ἢ μᾶλλον εὐρωπαϊκώτεροι ἐν τοῖς πολιτικοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον ἐξερράγη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, δὲν ἐτιμωρήθησαν, δὲν καθῃρέθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἐφονεύθησαν δ' ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου Μουφτῆδες ἀρνηθέντες νὰ ἐκδώσωσιν ἀπόφανσιν, ἤτοι ἐτυμηγορίαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ νόμου στηριζομένην καὶ ἐπιτρέπουσαν τὴν γενικὴν σφαγὴν τῶν Ἑλλήνων, περιορίζοντες τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου δικαιολογουμένην καταδίωξιν εἰς «μόνους τοὺς ἐνόχους ἀποδεικνυμένους ;» Τοῦτο λέγει ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Οὐχὶ δὲ πρὸ πολλοῦ χρόνου (1879) ὁ μέγας Μουφτῆς Κων)πόλεως ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Εὐρωπαῖόν τινα ἔγραφε ; «Σήμερον πολλοὶ παρ' ἡμῖν κατακρίνουσι τὴν πρᾶξιν τοῦ Μεχμὲτ Δζεμαλῆ ὡς γενομένην ἐπιβλαβῆ πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους· ἀλλ' ἐγὼ καὶ μετ' ἐμοῦ πᾶς ἄλλος Μουφτῆς καὶ σήμερον ἔτι ἐρωτώμενοι τὴν αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ νόμου ἠθέλομεν ἐκδώσει ἐτυμηγορίαν». Τοιαύτη ὑπῆρξε πάντοτε ἡ θέσις τῆς γνησίας ἰσλαμικῆς πολιτείας ἀπέναντι τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν διεξαγόμενος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως πόλεμος ὁ ἀπολήξας καὶ τῇ συνεργίᾳ τῆς μωρᾶς ἑλληνικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ οὐδεμίαν ἔχει ἀληθῆ σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀλλ' εἶναι ἔργον τῆς φραγκιζούσης Τουρκίας καὶ τῆς τουρκιζούσης καὶ μισελληνικῆς Εὐρώπης καὶ εἶναι ὅλως ξένος καὶ ἐναντίος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καθιερωμένου καθεστῶτος.

»οὕτω τὰ τῆς λειτουργίας ἐνεργεῖν». Καὶ αἱ μὲν μεταξὺ Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν θεολόγων »τῆς Τυβίγγης ἀνταλλαγεῖσαι ἐπιστολαὶ εἰς οὐδεμίαν, ὡς ἦν εἰκός, ἔληξαν ὁμοφωνίαν.

»Ὁ δὲ τότε πάπας Γρηγόριος ΙΓ', μεθ' οὗ ὁ προκάτοχος τοῦ Ἱερεμίου Μητρο»φάνης Γ' λίαν στενὰς προσωπικὰς σχέσεις εἶχε συνάψει, καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἐκβληθῆ »καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, εὐφρανθεὶς ἐπὶ »τῇ πρὸς τοὺς προτεστάντας τῆς Τυβίγγης »θεολόγους ἀπαντήσει τοῦ πατριάρχου Ἱερε»μίου, ἀφορμὴν καὶ πρόφασιν λαβὼν ἐκ τῆς »τότε γενομένης ἐνεργείᾳ αὐτοῦ διορθώσεως »τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἀπηύθυνε πρὸς »τὸν πατριάρχην ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐπαινῶν »αὐτὸν «ὅτι ὀρθῶς ἀπεκρίνατο τοῖς αἱρετικοῖς »Γερμανοῖς» ἀνεκοίνου αὐτῷ καὶ τὸ τῆς γε»νομένης διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου, ᾐτεῖ»το δὲ παρ' αὐτοῦ ἵνα διὰ τῆς *ἀρχῆς καὶ »τοῦ κύρους* αὐτοῦ εἰσαγάγῃ εἰς τὰς Ἐκκλη»σίας τῆς Ἀνατολῆς τὸ νέον διωρθωμένον »ἡμερολόγιον (τὸ ἀπ' αὐτοῦ γρηγοριανὸν κα»λούμενον). Ὁ πατριάρχης ἐν τῇ ἀπαντήσει »εὐχαριστῶν ἐπὶ τοῖς ἐπιδαψιλευθεῖσιν αὐτῷ »ἐπαίνοις ὑπεσχέθη τῷ πάπᾳ ὅτι θὰ ὑποβάλῃ »τὸ ζήτημα εἰς τὴν γνώμην συνόδου τῆς ὅλης «Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐτελεύτα δὲ τὴν ἐπι»στολὴν εὐχόμενος ἵνα Κύριος ὁ Θεὸς δια»φυλάττῃ τὸν πάπαν ἐν τῇ πίστει, καλῶν δὲ ἑαυτὸν «Οἰκουμενικόν». Ἀλλ' ἡ σύνοδος ἡ »συγκροτηθεῖσα τότε ἐπὶ τούτῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1593, ἐν ᾗ παρῆν καὶ ὁ Ἀλε»ξανδρείας Σίλβεστρος, κατεδίκασε τὸ νέον ἡμερολόγιον. Οὕτως ἐπὶ τοῦ πάπα Γρηγο»ρίου ΙΓ' καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ἐπανελήφθησαν *παροδικῶς* αἱ ἀπὸ »τοῦ 1453 διακεκομμέναι ἐπίσημοι σχέσεις ἕνεκεν ἁμίλλης καὶ ἀνταγωνισμοῦ τῆς Παπι»κῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς προτεστάντας. Ἀλλ' οἱ προτεστάνται τῆς βορειοανατολικῆς »Γερμανίας καὶ Πολωνίας προέβησαν εἰς νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν »πατριαρχεῖον, ἀφορμῆς δοθείσης ἐκ τῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16 αἰῶνος γενομένης μεταξὺ »σπουδαίου μέρους τῶν ἐν Πολωνίᾳ Ρουθήνων ἢ Μικρορρώσων (καὶ Οὐκρανίων καλου»μένων) αὐστηρῶς ὀρθοδόξων μετὰ τῆς Ρώμης διοικητικῆς καὶ πειθαρχικῆς (οὐχὶ δογμα»τικῆς) ἑνώσεως (union), δι' ἧς οὗτοι ὑπετάσσοντο τῇ παπικῇ ἀρχῇ διατηροῦντες τὰ δό»γματα καὶ τὴν ἱερουργίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐντεῦθεν καλούμενοι *Οὐνῖται* »ἤτοι *Ἑνωτικοὶ* ἢ *Ἡνωμένοι*. Ἡ ἑτέρα μερὶς τῶν Ρουθήνων, ἧς ἡγεῖτο ὁ σφόδρα ζη»λωτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἐχθρὸς τῶν Ἰησουιτῶν, φίλος δὲ καὶ προστάτης τῶν γραμ»μάτων καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν, φεουδαλικὸς ἡγεμὼν τοῦ ἐν Πολωνίᾳ ρουθηνικοῦ »πριγκιπάτου Ὀστρὸγ Κωνσταντῖνος Β' ὁ πρῶτος ἐν τῷ μικρῷ αὐτοῦ κράτει ἱδρύσας »Ἀκαδημίαν ρουθηνικὴν καὶ προαγαγὼν τὴν ρουθηνικὴν γραμματείαν, ἱδρύσας δὲ καὶ »τυπογραφεῖον, ἐξ οὗ ἐξεδόθη τῷ 1581 ἡ Ὀστρόγιος (ἐκ τῆς ὁμωνύμου τῷ κράτει πρω»τευούσης αὐτοῦ (Ὀστρόγ) κληθεῖσα πρώτη ἔντυπος ἔκδοσις τῆς σλαβωνικῆς (κυριλ»λικῆς) μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸ κείμενον ἀντιγράφου πεμφθέντος ἐκ »Μόσχας ὑπὸ τοῦ τσάρου Ἰωάννου Βασιλειάδου (Ivan Vassilievitz) συνῆψε τότε ἐν συνεν-

Κύριλλος ὁ Λούκαρις
(Συλλογὴ Γεδεῶνος)

»νοήσει πρὸς τοὺς προτεστάντας τῆς Πολωνίας καὶ βορειοανατολικῆς Γερμανίας νέας δια-»πραγματεύσεις πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον (κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δευτέρας »πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Β΄), ὧν ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἀποστολὴ ἀντιπροσώπων τῆς Μεγά-»λης Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐν Βίλνᾳ γενομένην τῷ 1599 σύνοδον, ἧς προήδρευεν ὁ μνημο-»νευθεὶς ρουθῆνος πρίγκιψ Κωνσταντῖνος. Φαίνεται ὅτι οἱ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας »ἀντιπρόσωποι, ὡς ἕνα τῶν πρώτων ὅρων τῆς συνεννοήσεως ἐθεώρουν καὶ τὴν ἀναγνώ-»ρισιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ ὑπὸ ἔννοιαν πα-»πικήν, ἀλλ᾽ ὑφ᾽ ἣν ἔννοιαν σύμπαντες οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρω-»σίας αὐτῆς (ὑφ᾽ ἣν ἔννοιαν ἀνεγνώριζε καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τὰ πρωτεῖα τοῦ »*πάπα)*, καὶ ἀνεκοίνωσαν τῷ πρίγκιπι Κωνσταντίνῳ τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν ταύτην. Ἡ ἀξίω-»σις, ἣν ὁ *Πίχλερ* οὐχὶ ὀρθῶς, καθ᾽ ἡμᾶς, χαρακτηρίζει ὡς *λίαν* ἀφελῆ, ἦν λίαν φυσικὴ »καὶ δεδικαιολογημένη ἀναγνωρισθεῖσα σιωπηλῶς ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν προτεσταντῶν τῆς »Γερμανίας, οἵτινες πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ὀρθοδο-»ξίας ἀπετάθησαν ζητοῦντες τὴν ἕνωσιν. Λέγεται ὅτι ὁ προεδρεύων τῆς Συνόδου ἡγεμὼν »Κωνσταντῖνος εἶπε τότε τοῖς ἡμετέροις θεολόγοις· «Καὶ πιστεύετε ὅτι οἱ ἀποσείσαντες »τὸν ζυγὸν τοῦ πανισχύρου πάπα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν πατριάρχην »Κωνσταντινουπόλεως ;» Ὅπως ἂν ἔχῃ, εἰς τὴν ἀξίωσιν τῶν ἡμετέρων τὴν περὶ τῶν »πρωτείων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου οἱ ἐν τῇ συνόδῳ προτεσταντίζοντες ἐκ τῶν ρου-»θήνων ἀπήντησαν : «Μόνον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χριστοῦ, τῆς μόνης κεφαλῆς τῆς Ἐκκλη-»σίας, μέλλομεν ν᾽ ἀναγνωρίσωμεν τῷ πατριάρχῃ ἀδελφικὰ δικαιώματα οἷα ὁ Παῦλος τοῖς κο-»ρυφαίοις τῶν ἀποστόλων». Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν ἔγραψαν καὶ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν »πατριάρχην (6 Ἰουνίου 1599), ἐκδηλοῦντες ἄλλως ἐν τῇ ἐπιστολῇ τὸν πόθον αὐτῶν τοῦ »ἑνωθῆναι μετὰ τῶν «Ἑλλήνων» ἕνεκα τῆς ἁγιότητος τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, καὶ ἐκφρά-»ζοντες τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν μετὰ τῆς Ρώμης ἕνωσιν, ἐπισυνάπτοντες δὲ καὶ »ὁμολογίαν πίστεως ἐκ 18 ἄρθρων. Ὅτε ἀφίκετο ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Κωνσταντινούπολιν, »τὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου διεῖπεν ὡς τοποτηρητὴς καὶ ἐπίτροπος προσωρινὸς ὁ ἐξ »Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθεὶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν περίφημος Μελέτιος ὁ »Πηγᾶς.

»Ὁ Μελέτιος μόλις τὸ ἑπόμενον ἔτος (1600) ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν καὶ δὴ »μετὰ τὴν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιστροφὴν καὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας, εἰ καὶ ἡ τῶν ἐν Βίλνᾳ »ἐπιστολὴ εἶχεν ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς οἰκουμενικὸν πατριάρχην (ἡ ἀπάντη-»τησις εἶχε μᾶλλον ἰδιωτικὸν χαρακτῆρα ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν προτεστάντην θεο-»λόγον Βρονέβον), ἐχρονολογεῖτο δὲ ἀπὸ 24 Νοεμβρίου 1600 γραφεῖσα 17 μῆνας μετὰ »τὴν τῆς συνόδου τῆς Βίλνας), ἐκφράζων μὲν «τὴν λύπην του διότι ἦσαν μακρὰν ἀπ᾽ ἀλλή-»λων (οἱ ὀρθόδοξοι καὶ οἱ προτεστάνται) οὐ μόνον διὰ τῆς μεγάλης μακρότητος τῶν ἀπο-»στάσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς πράγμασιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ ἔδει νὰ ὦσιν ὁμογνωμο-»νοῦντες», ἐκφράζων δὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι «*ἐλεύσεται καιρός,* ὅτε ὁ Θεὸς θέσει τέρμα εἰς »τὸν χωρισμὸν τοῦτον, καὶ ὅτι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι μέλ-»λουσι νὰ ζήσωσιν ἐν ἀγάπῃ ἀμοιβαίᾳ καὶ φιλίᾳ». Οὕτως ἔληξε τῷ 1600 τό γε νῦν ἡ »δευτέρα προτεσταντικὴ πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πατριαρχείου ἀπόπειρα »μέλλουσα νὰ ἐπαναληφθῇ αὖθις ὑπ᾽ ἄλλων προτεσταντῶν ἄλλων χωρῶν. Συγχρόνως »καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς προτεσταντικὰς πολωνορουθηνικὰς πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν »πατριαρχεῖον περὶ ἑνώσεως διαπραγματεύσεις ἐγένοντο ὅμοια διαβήματα καὶ ὑπὸ τῶν »καθολικῶν τῆς Πολωνίας πρὸς τὸ αὐτὸ πατριαρχεῖον περὶ ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς »καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς

»τῆς Πολωνίας (ἐπί τινα δὲ χρόνον καὶ Σουηδίας ἀπὸ κληρονομίας) Σιγισμοῦνδος Γ' »(1587—1632). Ἔχων οὗτος, ὡς μέγας δοὺξ Λιθουανίας, μέγα πλῆθος ὑπηκόων προ»τεσταντῶν (Πολωνῶν καὶ Ὀρθοδόξων (Μικρορρώσων), ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὲρ ἑνώσεως »μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλη»σίας, ἐζήτησε νὰ προσαγάγῃ »τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν »εἰς τὴν Δυτικὴν μακρὰν γρά»ψας ἐπιστολὴν θεολογικὴν »πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατρι»αρχεῖον τῷ 1599, ὅτε ὁ Με»λέτιος Ἀλεξανδρείας ἦν ὁ διέ»πων τὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρό»νου ἐπιτροπικῶς, καὶ ἐλάμβα»νε τὴν μνημονευθεῖσαν παρὰ »τῶν προτεσταντῶν τῆς Πο»λωνίας ἐπιστολήν. Ὁ Μελέ»τιος ἀπήντησε καὶ εἰς ταύτην »τὴν ἐπιστολὴν ἐξ Αἰγύπτου, ἐν τῇ ἀπαντήσει δὲ ταύτῃ »ἀμφισβητῶν τὰς παπικὰς ἀξι»ώσεις περὶ ἡγεμονίας ἐν τῇ »Ἐκκλησίᾳ ἔλεγεν ὅτι ὁ πά»πας ἦν ἐπίσκοπος Ρώμης »ὅπως ὁ οἰκουμενικὸς πατρι»άρχης ἐπίσκοπος Κωνσταντι»νουπόλεως, ὅτι ἡ ἐπίκλησις »τῶν δικαίων τοῦ Πέτρου οὐ»δὲν ἔδιδε μεῖζον τῆς ἁπλῆς »προεδρίας δικαίωμα τῷ πά»πᾳ, ἀφοῦ καὶ ὁ Πέτρος δὲν ἦτο ὁ μόνος μαθητὴς τοῦ Κυρίου, προσηγόρευε δὲ τοὺς »ἄλλους ἀποστόλους, ὡς ἁπλοῦς ἀδελφὸς πρεσβύτερος καὶ οὐχὶ ἄρχων αὐτῶν· ἄλλως τε »ὁ Πέτρος πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐπίσκοπος Ρώμης ἦν ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας· ἐτελεύτα δὲ »λέγων ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδαμῶς ἀπεμακρύνθη οὐδ' ἀπομακρυνθήσεται »τῶν ἁγνῶν παραδόσεων αὐτῆς καὶ τῶν δεδογμένων ταῖς ἑπτὰ οἰκουμενικαῖς συνόδοις, »καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ ἵνα ὁδηγήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἰς ἑνότητα καὶ εἰρήνην.

Γουσταῦος Ἀδόλφος, βασιλεὺς τῆς Σουηδίας
(Εἰκὼν τοῦ Βὰν Ντύκ)

»Οὕτως ἔληξαν καὶ αἱ περὶ ἑνώσεως ἐνέργειαι τοῦ βασιλέως Σιγισμούνδου, Καὶ »αὗται μὲν ἦν εἰκὸς ν' ἀποβῶσι μάταιαι μεθ' ὅσα ἐγένοντο μέχρι τότε ἐν τῷ ζητήματι »τούτῳ, ἀλλὰ μέγα δυστύχημα τῇ Πολωνίᾳ ἐγένετο ἡ μὴ ἐπίτευξις ἑνώσεως τῶν προτε»σταντῶν καὶ τῶν ὀθοδόξων Ρουθήνων αὐτῆς πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Διότι »ἀμφότεροι οὗτοι οἱ λαοὶ δεινῶς ἔκτοτε πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς καθολικῆς πλειονότητος καὶ »ἀναγκαζόμενοι (οἱ Ρουθῆνοι) νὰ προσέλθωσι βίᾳ τῷ οὐνιτισμῷ ἐζήτησαν θρησκευ»τικὴν ἐλευθερίαν εὐθὺς ὡς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Πολωνίας κατὰ τὸν 18 αἰῶνα ἐξετέ»θησαν δύο ἰσχυρὰ κράτη, τὸ μὲν ὀρθόδοξον (τὸ ρωσικὸν ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β'), τὸ »δὲ προτεσταντικόν (τὸ τῆς Πρωσσίας ἐπὶ τοῦ Φρειδερίκου Β'), καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ »τῶν δύο τούτων κρατῶν οὐνῖται καὶ προτεστάνται ἐξηγέρθησαν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς

»θρησκευτικῆς ἐλευθερίας αὐτῶν καὶ προυκάλεσαν οὕτως ἐμφυλίους πολέμους δεινοὺς καὶ »ἐπεμβάσεις γειτόνων, αἵτινες ἀπέληξαν εἰς τὸν διαμελισμὸν καὶ τὴν ὁλοσχερῆ κατάλυσιν »τοῦ πολωνικοῦ κράτους (Μετὰ τὴν εἰς Ρωσίαν προσάρτησιν οἱ Οὐνῖται πάντες προσῆλθον »εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐμμένουσιν ἐν ταύτῃ καὶ μετὰ τὴν ἔναγχος ἐπιτευχθεῖσαν ἀνόρ- »θωσιν τοῦ πολωνικοῦ κράτους.)»]

Ἀλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἑνώσεως διαπραγμάτευσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολὰς περιεχούσας τὴν ἔκθεσιν τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευάζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πρᾳότητος καὶ μετριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπισθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρυνθεὶς δὲ προσέτι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β' πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγκροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουιτῶν, ὅπερ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παραγάγῃ πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρκεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουιτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκεψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἵδρυμα τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 1586, καίτοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέσβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρώνου Σαλινιὰκ ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἰησουιτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμητοι αὐτῶν παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ῥᾳδιουργίαι, τὰς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐπιτηδείως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐνδέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πατριαρχήσαντας Ραφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ Τιμόθεον Α' 1614.

Ἀλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ 5 Νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α' τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἰησουιτῶν ἐνεργείας ἐν Ρωσίᾳ τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι, ἐνῷ ἐποίμαινε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιπάλοις, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετά τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας Γεωργίου Ἄββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἴακας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὁπόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσως αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ρόουε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἐνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανός, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουίτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἰησουῖται πάλιν εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζίν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας

καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη, Ὁ ζῆλος ὃν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ἀπέβλεπεν ἆρά γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρήθη, καὶ ὑπὸ μείζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὁλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δεν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταυτίσῃ τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον· ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας, καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλά, καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὁριστικὸν διενοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας, ἐνῷ ἤδη εἶχε συνάψει στενὰς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους· «Φαίνονταί τινες ἐξονειδίζοντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ, διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλ' οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοὶ δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὁποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ μιαίνουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον». «Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχίαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας εἰς Κύθηρα, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασι τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σῳζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδαχῶν ἐρειδομένη, ἠτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ καλβινοφροσύνῃ κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἑλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως· «Ἡ Ρωμαίων γῆ. . . , . . νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμήν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι (1).»

Ὀρφεύς
(Τοιχογραφία ἐξ ἁγίου Καλλίστου)

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μᾶρκος Ρενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ

(1) Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνοδος αὕτη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπέρριψε τὴν ὁμολογίαν τοῦ Κυρίλλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀντέταξε κατὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου (ὅτι δηλονότι ἡ ἐκκλησία δύναται νὰ πλανηθῇ καὶ ὅτι ἡ θεία Γραφὴ καὶ ἄνευ τῆς ἑρμηνείας τῶν Πατέρων δύναται νὰ ἔχῃ ἰσχὺν ἄρθρου πίστεως, ἧς ὁμολογίας ἀκολουθία ἦν ἡ ἄρνησις τῆς θειότητος τῶν ἀποφάνσεων τῶν κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τὸ ἀναμάρτητον τῆς Ἐκκλησίας ἐκπροσωπουσῶν οἰκουμενικῶν συνόδων)

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1600

1454 Γεννάδιος Β΄ ὁ Σχολάριος—1456

Χηρεία ἴσως ἢ ἐπάνοδος τοῦ Γενναδίου

14(58)(60;) Ἰσίδωρος Β΄ ὁ Ξανθόπουλος
1463 Σωφρόνιος Α΄ ὁ Συρόπουλος
1464 Ἰωάσαφ Α΄ ὁ Κόκκας
1466 Μάρκος ὁ Ξυλοκαράβης
1467 Διονύσιος Α΄, τέως μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως
1472 Συμεών
1474 ἀσαφὲς χρονικὸν διάστημα
1475 Ραφαὴλ ὁ Σέρβος
1476 Μάξιμος Γ΄, τέως ἐκκλησιάρχης
1482 Συμεὼν τὸ β΄
1486 Νήφων Β΄, τέως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης
1488 Διονύσιος Α΄ τὸ β΄
1491 Μάξιμος Δ΄, τέως μητροπολίτης Σερρῶν, ἁγιορείτης
1497 Νήφων Β΄, αὖθις
1499 Ἰωακεὶμ Α΄, τέως μητροπολίτης Δράμας
1502 Νήφων καὶ πάλιν, οὐ δεχθεὶς τὴν ἐκλογήν
1503 Παχώμιος Α΄, τέως μητροπολίτης Ζιχνῶν(*)
1504 Ἰωακεὶμ Α΄ τὸ β΄
1505 Παχώμιος Α΄ τὸ β΄
1514 Θεόληπτος Α΄
1520 Ἱερεμίας Α΄
1522 Ἰωαννίκιος Α΄
1523 Ἱερεμίας Α΄ τὸ β
1537 Διονύσιος Β΄
1537 Ἱερεμίας Α΄ τὸ γ΄
1545 Διονύσιος Β΄ τὸ β΄
1554 Ἰωάσαφ Β΄ ὁ Μεγαλοπρεπής
1565 Μητροφάνης Γ΄
1572 Ἱερεμίας Β΄
1579 Μητροφάνης Γ΄ τὸ β΄
1580 Ἱερεμίας Β΄ τὸ β΄
1584 Παχώμιος Β΄ ὁ Παταῖστος
1585 Θεόληπτος Β΄
1586 Ἱερεμίας Β΄ τὸ γ΄
1595 Ματθαῖος Β΄, πατριάρχης εἰκοσαήμερος
1595 Γαβριὴλ Α΄
1596 Θεοφάνης Καρύκης, βραχυχρόνιος πατριάρχης
1597 Μελέτιος Α΄ ὁ Πηγάς, ἐπιτηρητὴς τοῦ πατριαρχ. θρόνου, καθὼς ἐγράφετο· συνάμα δὲ καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
1599 Ματθαῖος Β΄, ὁ μετενεγκὼν τὸν καθεδρικὸν οἶκον τοῦ πατριάρχου εἰς ὃ μέρος εὕρηται ἔκτοτε

(*) Ἐπειδὴ ἐντεῦθεν οἱ Πατριάρχαι πάντες ἀφ' ἑτέρας μητροπόλεως μετατίθενται εἰς τὸν θρόνον, παύω σημειῶν τὴν προτέραν αὐτῶν μητρόπολιν.

ὅμως οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῆ ποικίλας τροπάς. Ναὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἔξωσιν τῶν Ἰησουιτῶν ἀλλ᾽ ἐνῷ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ᾽ αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς τὸν καθολικισμὸν ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἐνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰησουιτῶν ἴδιον συμφέρον ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὑρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβοῦργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστὴς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀλλ᾽ αἱ ἐλπίδες ἃς παρήγαγεν ἡ νέα αὕτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ᾽ οὐ πολύ, πεσόντος τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον, δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι᾽ ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος οὐ μόνον καθηρέθη αὖθις ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὗται αἱ δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν, ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμὶτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β΄, εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι᾽ ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ᾽ ἐνῷ ὁ Παρθένιος Β΄ διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετά τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα ἐκείνη ἡ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια, δι᾽ ἧς ὁ Μωάμεθ Β΄ περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅθεν

τὴν ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου (πατριάρχου Ἱεροσολύμων) ὅτι ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα καὶ διδάσκαλον αὐτῆς Χριστὸν καὶ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος δὲν ἔχει κῦρος ὀλιγώτερον τοῦ κύρους τῆς θείας γραφῆς, καὶ ἐνῷ οἱοσδήποτε ἄνθρωπος καθ' ***ἑαυτὸν ἐμπνεόμενος*** ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς θείας Γραφῆς (ὡς φρονεῖ ὁ προτεσταντισμὸς ἐπιτρέπων εἰς πάντα τὴν ἑρμηνείαν) δύναται νὰ πλανηθῇ, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ πλανηθῇ (οὐ δυνατὸν εἶναι ἁμαρτάνειν τὴν Ἐκκλησίαν τὸ πνεῦμα κεκτημένην διδάσκαλον καὶ Χριστὸν κεφαλήν). Ὁ ἄνθρωπος ἐξ ***ἑαυτοῦ*** λαλῶν ὑπόκειται τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ἡ Καθολικὴ ἡ λαλοῦσα διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων οὐδέποτε ἐξ ἑαυτῆς λαλεῖ καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ πλανήσῃ καὶ νὰ πλανηθῇ, διότι οὐδέποτε δύναται νὰ πλανηθῇ ὁ ἡγεμὼν καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς, τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλ' εἶναι, ὅπως ἡ θεία Γραφή, ἀναμάρτητος (ἀλλ' ἔσται ὡσαύτως τῇ θείᾳ Γραφῇ ἀδιάσειστον καὶ ἀσάλευτον κῦρος ἔχουσα).

καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ( ).

---

(1) Ὡ πρὸς τὰ πρόσωπα μάλιστα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς πρὸς τὸ καθεστὼς τῶν πραγμάτων αὐτῶν.Πρβλ. τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἱστορίᾳ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως (Ἱστορ. ΙΘ' αἰῶνος Τόμ. Β' σ. 42—45) περὶ τούτων εἰρημένα: «Ἡ σχέσις τῆς ὀθωμανικῆς πολιτείας καὶ κράτους πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν χριστιανικὴν εἶναι σχέσις κράτους πρὸς κράτος ἐν κράτει. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ «κράτους ἐν κράτει», τὸ τοσοῦτο νῦν ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν (πολιτειολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν) ἄποψιν τοῦ πράγματος ἀνώμαλον δοκοῦν, ἦν ὡς πρὸς τὰ μωαμεθανικὰ κράτη τὰ ἔχοντα ὑπηκόους λαοὺς χριστιανοὺς (ἢ καὶ ἰουδαίους) τὸ μόνον ὑγιὲς ἐπὶ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων, ἐπὶ τῆς ἱστορίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ὑγιοῦς πολιτικῆς φρονήσεως ἐρειδόμενον σύστημα. Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς **Ἐκκλησίας θρησκευτικῆς** καὶ θεοκρατικῆς, ἀρυόμενον πᾶσαν αὐτοῦ τὴν νομοθεσίαν ἐκ τοῦ ἱεροῦ νόμου, τοῦτ' αὐτὸ ἐπιτρέπει καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτὴν ἢ παρ' αὐτὴν συντεταγμένην ἀλλοτρίαν Ἐκκλησίαν τὴν διὰ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς, διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῆς κατακτήσεως ὑποταχθεῖσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἄρχουσαν Ἐκκλησίαν. Ὁ μόνος δεσμὸς ὁ συνδέων πρὸς τὴν ἄρχουσαν Ἐκκλησίαν καὶ ἔθνος τὴν ὑπόδουλον Ἐκκλησίαν καὶ ἔθνος εἶναι ὁ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς, ὁ τῆς βίας καὶ δεσποτείας τῆς πρώτης καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς δευτέρας. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων ἡ δεσπόζουσα ὑλικῶς Ἐκκλησία ἐπιτρέπει τῇ ὑποδούλῳ πᾶν ὅ,τι συντελοῦν εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ στερέωσιν ταύτης δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ τὰ οὐσιώδη συμφέροντα τῆς ἀρχούσης Ἐκκλησίας καταστρέφουσα ἀδυσωπήτως πᾶν τὸ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τούτων ἐπιβλαβὲς αὐτῇ δοκοῦν. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἰδιωτικὴ περιουσία καὶ ὁ φόνος ἰδιώτου ὑπὸ ἰδιώτου τιμωρεῖται δι' αἵματος ἀντὶ αἵματος κατὰ βούλησιν καὶ ἀξίωσιν τοῦ διαφερομένου. Ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ πενιχροῦ τούτου ποινικοῦ δικαίου, ὅπερ εἶναι μᾶλλον δίκαιον ἀστικόν, ἵσταται τὸ μέγα ἄγραφον ποινικὸν δίκαιον τοῦ κράτους τοῦ κεκτημένου ἐπὶ παντὸς ὑπηκόου ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν, δι' οὗ δικαίου ἱερεῖς καὶ ἱεράρχαι καὶ πατριάρχαι ἄγονται εἰς ἀγχόνην ἢ εἰς τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου μεθ' ἧς αὐθαιρεσίας (ἀλλ' αὐθαιρεσίας ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ κράτους, ἀπὸ raison d'Etat, ὡς λέγουν οἱ Φράγκοι, προερχομένης) καὶ μωαμεθανοὶ ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ κράτους, βεζίραι, μεγάλοι βεζίραι, στρατάρχαι καὶ μεγάλοι μουφτῆδες ἐθανατοῦντο **ἄκριτοι** ἕνεκα οἱουδήποτε ἀληθοῦς ἢ δοκοῦντος ἁπλῶς ὀλισθήματος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν, χωρὶς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὑπηκόου νὰ ὑπάρχῃ τι ἐνταῦθα κλονοῦν τὴν τούτου πίστιν πρὸς τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, ὅπερ φαίνεται μᾶλλον ἐμπεδούμενον διὰ τῆς κατὰ παντὸς ὑψηλὰ καθημένου ἐνεργείας τοῦ δικαίου τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀρχηγοῦ καὶ ἱερᾶς ἐκπροσωπήσεως τοῦ κράτους. Καὶ τὸ ἀποφαίνεσθαι γνώμην ὅτι ἕνεκα τοῦ ἀδίκου φόνου τοῦ Κυρίλλου Δ' καὶ ἄλλων πατριαρχῶν ἡ διὰ τοῦ Μεχμὲτ Β' «τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον περιβαλοῦσα ἐπιφάνεια τοῦ ἀξιώματος ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου» εἶναι τοσοῦτον ὀλίγον ἀληθὲς ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ θέσει τῶν πραγμάτων ὅσον τὸ ἰσχυρίζεσθαι ὅτι ἕνεκα ἀκρίτου φόνου τοσούτων μεγάλων βεζιρῶν καὶ πλήθους ἄλλου μεγάλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τοῦ ὀθωμ. κράτους ἐπὶ πολλῶν σουλτάνων τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους τούτου ἠρείδετο ἐπὶ ἄμμου. Ὁ μέγας βεζίρης φονεύεται, ἀλλὰ πρὸ τῆς τούτου θανατώσεως διορίζεται ἄλλος, ἵνα μὴ φανῇ ὅτι φονεύεται ὁ μέγας βεζίρης ἀλλ' ὁ φανεὶς ἀνάξιος τοῦ ἀξιώματος τούτου ἄνθρωπος. Οὕτω καὶ οἱ σουλτάνοι οἱ θανατώσαντες πατριάρχας ἐφρόντιζον ἐκ τῶν προτέρων μάλιστα πάντοτε καὶ πρὸ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ. Οὕτως ἔπραξεν ὁ σουλτάνος κατὰ τὸ 1821 φροντίσας ἵνα πρὸ τῆς θανατώσεως τοῦ πατριάρχου καταλάβῃ ἕτερος τὴν θέσιν τοῦ θανατωθησομένου, καὶ δὴ μετὰ μείζονος ἐπισημότητος καὶ τιμῆς. Ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ μὲν ἔπεσον πατριάρχαι ὡς *μάρτυρες*, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας κατὰ τὴν τοῦ καταδιώκοντος αὐτοὺς κράτους ἀντίληψιν. Ἀλλ' ὅμως τὸ πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν καθεστὼς τῆς Ἐκκλησίας ἐπέζησε πάσαις ταῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς διωγμοῖς καὶ ἔμεινε καὶ μένει κατ' οὐσίαν ἀδιάσειστον. Τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην ἀκριβῶς κατανοήσας ἐξῆρε καὶ ἐτόνισεν αὐτὸς ὁ σύγχρονος καὶ μάρτυς τοῦ ἀποκεφαλισθέντος πατριάρχου καὶ τῶν τότε παθημάτων τῆς Ἐκκλησίας, Μητροφάνης Κριτόβουλος εἰπών· «προνοίᾳ Θεοῦ θαυμασίᾳ καίπερ στενάζουσα (ἡ Ἐκκλησία) ὑπὸ τὸν ζυγὸν κεκηρυγμένου ἐχθροῦ ἀπολαύει ἐλευθερίας, διότι ὁ **πολέμιος οὗτος ἐᾷ ταύτην πολιτεύεσθαι περὶ τὴν θρησκείαν κατ' οὐδὲν ἔλαττον** ἢ ἡνίκα χριστιανοὶ ἐβασίλευον».

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποίου ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ᾽ ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης. Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως»· Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλ᾽ εἶναι αὐτὸν *ἀναίτητον* καὶ *ἀφορολόγητον* καὶ *ἀδιάσειστόν* τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς». Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἥτις ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Α′ περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ᾽ ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ᾽ οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια (1). Μικρὰ δέ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὅρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφοράν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ *ἀδιάσειστον* τοῦ πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει (2). Ἔτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος ἀλλ᾽ ἐξαιρέσει τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ᾽ ἃς ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἔνοχος καταπιέσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἑρμηνεία, ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὗται δεκτικαί, ἐντελῶς ἀνέτρεψε τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡσαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ρητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετά τινων ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὁπωσδήποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, καθ᾽ ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν᾽ ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἴδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων

(1) Τοιοῦτος ὅρος δὲν ὑπάρχει νῦν οὔτε ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τότε ἐν τοῖς βερατίοις. Ἀκριβῶς δὲ πάντα τὰ ἱστορήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μετατροπὴν Ἐκκλησιῶν εἰς δζαμία καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ τοιούτου βουλεύματος τῶν κρατούντων γενομένας ἐνεργείας οὐδαμῶς μνημονεύουσι βερατίων, ἀλλὰ τῆς δῆθεν συνθήκης μεταξὺ τοῦ Μεχμὲτ Β′ καὶ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως συνομολογηθείσης. Ὁ πατριάρχης Θεόληπτος Α′ κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας εἶχε λαβει βεράτιον ἢ «*πρόγραμμα*» σουλτανικόν, καὶ ὅμως κατὰ τὸ ἱστόρημα δὲν ἐχρησιμοποιήθη τὸ *πρόγραμμα* τοῦτο πρὸς ματαίωσιν τοῦ περὶ τῶν χριστιανῶν βουλεύματος, ἀλλ᾽ ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ δῆθεν μαρτυρίαι γενιτσάρων ὑπεργήρων παραστάντων δῆθεν εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς λεγομένης συνθήκης ἐκείνης. Τὰ αὐτὰ παραδίδονται καὶ ἐν τῷ ἱστορήματι τῆς ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α′ μετατροπῆς ναῶν χριστιανικῶν εἰς δζαμία. Οἱ μωαμεθανοὶ ἡγεμόνες, καίπερ ἀνεχόμενοι πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἐν τοῖς κράτεσιν αὐτῶν ὕπαρξιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας συνῳδὰ πρὸς τὸν ἱερὸν νόμον μετὰ τοῦ ἀπαραιτήτου βαθμοῦ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὅμως τοὺς καλλιπρεπεῖς ναοὺς μετέβαλλον πανταχοῦ εἰς τεμένη τοῖς χριστιανοῖς ἐπιτρέποντες μόνον οἰκοδόμησιν ταπεινῶν (ξυλίνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῶν).

(2) Τοῦτο ἔπραξεν ὁ πρῶτος χριστιανικὴν χώραν κατακτησάμενος Χαλίφης Ὀμὰρ Α′ ἐν Ἱερουσαλήμ· τοῦτο ἔπραξεν ὁ Μωαβίας ἐν Δαμασκῷ καὶ ἐν πάσῃ Συρίᾳ. Τοῦτο ἔπραξαν οἱ

ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ᾿ αὐτοῦ ἐξεγειρομένην ἐνόει ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἕνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωιμώτατα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἐνετία δὲν ἐδίστασε ν᾿ ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ᾿ ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελὴμ Α΄ φόρον 8.000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἥ τε ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις· ἀπ᾿ ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουρὰτ Γ΄ ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ᾿ αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἡττῶντο ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ Ἱσπανία· ἀλλ᾿ ἀπὸ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι᾿ ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀλλὰ παρήχθησαν παρ᾿ αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικήν. Παρεκτὸς τῆς Ἐνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία, ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐπροστάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουιτικοῦ τάγματος, καί, γενομένη, ὡς μὴ ὤφελεν, ὄργανον τῶν παθῶν

Μουρὰτ Γ΄

Σελδσοῦκοι ἐν μ. Ἀσίᾳ· τοῦτο δ᾿ ἔπραξαν ο Ὀθωμανοὶ ἐν Κων)πόλει καὶ ἐν πάσαις ταῖς χώραις τοῦ ποτὲ ἑλληνικοῦ κράτους (ἰδίως ἐν Ἀθήναις, Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ὅρος ἐν τῷ βερατίῳ ἀπᾴδων πρὸς τὸ τοιοῦτον σύστημα.

Πᾶσαι αἱ εἰκασίαι αὗται εἶναι ἐπισφαλέσταται καθ᾿ὅσον δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῶν πρώτων βερατίων. Τὸ «ἀδιάσειστον» τὸ ἀναφερόμενον κατὰ Φραντζῆν εἰς τὰ ὑπ᾿ αὐτοῦ μνημονευόμενα προστάγματα τοῦ Μεχμὲτ Β΄ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὸν ἂν εἶναι εἰλημμένον ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀπ᾿ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τοῦ προστάγματος, καὶ ἂν τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἦν τοσοῦτον εὐρὺ καὶ ἀναλυτικόν, ὡς εἶναι τὸ βεράτιον τὸ ***καλούμενον πρόγραμμα***». Ἀληθῶς τὰ προγράμματα ἢ βεράτια εἰσὶ λίαν ἀρχαῖα, ἀφοῦ ἐπὶ τοῦ Σελὴμ Α΄ (1512—1520) ἐδίδοντο ταῦτα. Ἀλλὰ πόσον κατὰ καιροὺς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν μετεβάλλετο ἀρκεῖ νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ἑξῆς μόνον γεγονός. Ὅτε τὸ πατριαρχεῖον τῆς α΄ πατριαρχίας ἐπὶ τοῦ Ἰωακεὶμ Γ΄ τῷ 1883 ἠτιάσατο τὴν Πύλην διὰ τὴν μεταβολὴν ὅρων τινῶν τοῦ βερατίου τῶν ἀρχιερέων, ἔλαβεν ὡς ἀπάντησιν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀσὴμ πασᾶ ὅτι ἐντὸς τῶν τελευταίων μόνον τεσσαράκοντα ἐτῶν 1843—1883 τετράκις εἶχε τροποποιηθῆ τὸ περιεχόμενον τοῦτο! Δυστυχῶς οἱ ἐν τοῖς πατριαρχείοις τοσοῦτον ὀλίγον ἐπιμελῶς ἐφρόντιζον νὰ διαφυλάττωσι τὰ πολυτιμότατα ταῦτα μνημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ὥστε τὸ μόνον πλῆρες σῳζόμενον βεράτιον εἶναι τὸ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἰωακεὶμ Β΄ τὸ ἐκδοθὲν τῷ 1874. Ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Μ. Γεδεὼν ἀνεκάλυψεν, ὡς εἶπεν ἡμῖν, τεμάχια καὶ ἄλλων προγενεστέρων προγραμμάτων καὶ ὅμως συχνὰ πυκνὰ δὲν παύεται γινόμενος λόγος περὶ ἐπιτεύξεως βερατίου καθ᾿ ὅλα ὁμοίου τῷ δοθέντι ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β΄. Ἀντίγραφα τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ χρόνους ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι νῦν π.άρ-

αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β′ παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουιτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετά τινων διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ᾿ ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δέ, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτήσεως αἰῶνας, τὴν παρ᾿ αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἱκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως ὅ,τι πολλάκις συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους, περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α′, ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β′ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὡραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκεν ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθῃρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῷ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νά μου κόψωσιν ἕνεκα τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους, ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης». Καὶ οὐδὲν ἧττον ἀγαστὸς ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχήσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπείσῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τῷόντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἄξιοι δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅ τε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ᾿ οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β′ ἐπιβληθέντα Ραφαὴλ Α′, ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὴ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου. τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἢ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ

χουσι πάντως, ἂν μὴ πάντα, τοὐλάχιστον πολλὰ ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Υ. Πύλης. Ἀκριβῶς δὲ ὁ ταῦτα γράφων ἔμελλε νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, ἅτε διατελῶν ἐκ τῶν πρώτων μελῶν τῆς τῷ 1909 ἱδρυθείσης αὐτοκρατορικῆς ὀθωμανικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἧς κυριώτατον ἔργον ἦτο καὶ ἡ ἀναδίφησις καὶ μεθοδικὴ κατάταξις πάντων τῶν ἐν τοῖς γραφείοις καὶ ἀρχείοις τῆς Υ. Πύλης καὶ ἄλλοις δημοσίοις καταστήμασιν εὑρισκομένων ἐγγράφων, ὅτε ἡ καθ᾿ ἡμῶν πολιτεία ὑπαλλήλων τινῶν τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας καὶ ἡ σύμπραξις αὐτῶν μετ᾿ ἄλλων τινῶν ἔθηκεν ἐθνικὸν τέρμα καὶ εἰς ταύτην ὡς καὶ εἰς ἄλλην ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἐργασίαν.

μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν ἀλλ' ἅπαντες προυτίμησαν τὸν θάνατον, ἀντὶ τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ πατρίου θρησκεύματος; Ἂν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας, οἷον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κἀγαθοί, εἰ καὶ ἧττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγχονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πρᾶξιν· «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχή ἐστι ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος *ἀδίκως καταδικασθέντος* μακαρίου Κὺρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς ποιησάμενοι ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας Κὺρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσης Κὺρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, αχνζ', Μαΐου α', ἰνδικτιῶνος δεκάτης· *ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι*, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην». Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ ἀσπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῷ ἀπὸ τοσοῦτο λεπτοῦ νήματος ἐκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἁμαρτίας πολλάς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν, μία τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ τὴν ΙϚ' ἑκατονταετηρίδα ἀθρόα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημία ἁπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ῥαγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων; Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἑνὸς τῶν

ὁμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μᾶρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν τραπεζούντιον ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει πληρώνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν τέως ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιουτοτρόπως κατηργήθη, 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως, τὸ *ἀδιάσειστον* καὶ *ἀφορολόγητον* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθαίρεσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ραφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως δισχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τρισχίλια χρυσᾶ· καὶ παρεκτὸς τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζίρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Τὰ ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοὶ καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται δεινότερα, εἰ δυνατόν. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β', κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινίζων, ἐξωρίσθη εἰς Ρόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίου ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12.000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων παρέστησαν εἰς τὸ Διβάνιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καί, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχρᾶς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβαλὼν τρισχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράπονα, ὧν ἕνεκεν ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη αὖθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24.000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μέν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοὐλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40.000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἔδραμε πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἀπεφήνατο· «Ἄριστος ὁ ἀνήρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος' ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω». Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζίρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχήσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησε τότε ὁ μέγας βεζίρης Ἀλῆ πασᾶς, κατὰ τὸν Χάμμερ, 100.000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοὐλάχιστον 300.000 χρυσῶν, εἰς 1000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἑκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30.000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῖται ἵνα ρίψωσι τὸν διάδοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40.000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι καλβινισταὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180.000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700, ἐγένοντο 50 περίπου

ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ κατέστησαν τήν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἕνεκεν αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἷς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυίας ὀνόματι Βασίλειος ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνείδη ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, μόλις ὅμως παρῆλθον 120 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Α΄ ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα».

Βαγιαζὴτ Β΄

Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἧττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ᾽ οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὀσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, ὥστε ἐξῃρεῖτο τοῦ ὅρου. Ἀλλ᾽ ὁ κατακτητής, κατ᾽ αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων, μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμία, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζὴτ Β΄ 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελὴμ Α΄ ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελὴμ Α΄ ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ᾽ ἐπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζίρου Πιρὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλῆ. Ἀλλ᾽ ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς πεντακοσίους ναούς, τὴν σήμερον δὲν σῴζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Πολλαὶ μὲν ἐκτίσθησαν νέαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, καὶ ἐπὶ τοῦ Κιοπριλίδου Μουσταφᾶ πασᾶ τοσαῦται ὥστε κατὰ τὸν Καντεμίρην οἱ Ἕλληνες ἠξίουν ὅτι ὁ βεζίρης ἐκεῖνος ἔκτισε πλειοτέρας ἢ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκκλησίας· ἀλλ᾽ ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν καὶ αὗται αἱ πατριαρχικαὶ ἀλλεπαλλήλως ἐδημεύθησαν. Εἴδομεν ὅτι ὁ Μωάμεθ Β΄ εἶχε παραχωρήσει κατ᾽ ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων κατηρειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ. Ἔπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιὲ Τζαμισί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐπὶ Ραφαὴλ

Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἴκοθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τρόντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὁρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφηρέθη ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἓν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἴδομεν ὅμως ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπράς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, 1624, συνέστη τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἠγοράσθη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ κεφαλλῆνος μοναχοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ὅστις, κομίσας αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰργάσθη αὐτόθι ἐπί τινα χρόνον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ καταστήματος τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1749, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἄθωνα σχολεῖον «οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη», κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετέπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἑρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ρητορικήν. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεκον οἱ μοναχοί, ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρῃτήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε', ἐνῷ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ηὔξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1000, ἤτοι εἰς 500.000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἤτοι εἰς τὸ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β', 1757, ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, «χορηγίαν, ἐκ κοινοῦ ἐράνου,

οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ σιγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἱονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μετσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς». Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεὶ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ρητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἑσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ᾿ οἷς ἥδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες». Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε΄ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχείῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι᾿ ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε΄ πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἑκατόμβην ἣν ὁ κλῆρος ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος; Πρῶτον ἐν αὐτῇ θῦμα ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου ὡς οἰακονόμον καὶ φρουρὸν πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε΄ εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ρώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποίμνιον ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωικῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη Β΄. Ἢ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον ([1]), ὅστις πεφυκὼς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνετον τῆς Μούσης λατρείαν ἤχθη οὐδὲν ἧττον ὡς ἀρνίον ἐπὶ τὴν σφαγήν; ἢ πῶς τοσούτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ᾿ ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπάτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἕνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ

(1) Τὸν Κύριλλον τὸν Ζ΄ οἰκουμενικὸν πατριάρχην κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅστις ἀποχωρήσας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐφησύχαζεν ἐν Ἀδριανουπόλει.

κρημνοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλῖδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ΄, ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Ὅτε ἐπατριάρχησε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἅμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπηρείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβεων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ΄ καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ. Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταυτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων, οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοὐλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἰπέ τι τὸ διφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ΄. Ἐξωσθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ρώμην, ἔχῃ παρ᾽ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅταν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ᾽ αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδιναλικῆς χορείας, *ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως*, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶνος ἀνεπιστρεπτὶ ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ᾽ ἧς ἐπανῆλθε μετ᾽ οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησουιτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῇ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὖθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ρώμην (¹). Μετὰ ἑκκαίδεκα δ᾽ ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχε τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχήσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς (²). Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἣν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης τοῦ νὰ ἑδρεύσῃ παρ᾽ αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ μόνη ὡρισμένη πρᾶξις ἡ παρ᾽ αὐτοῦ

Σαμουὴλ Α΄

(1) Περὶ τῆς παραδόξου ταύτης εἰς Ρώμην ἐξορίας τοῦ Ἀθανασίου οὐδέν, καθ᾽ ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, λέγουσιν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ οἱ πατριαρχικοὶ πίνακες. Κατὰ τοὺς πατριαρχικοὺς πίνακας τοῦ Μ. Γεδεὼν (σελ. 569) ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τὴν πρώτην πατριαρχίαν μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (1634), εἶτα δὲ τῷ 1639 ἐγένετο αὖθις Θεσσαλονίκης μητροπολίτης, ὁπόθεν ἐγένετο αὖθις τῷ 1652 πατριάρχης.

(2) Κατὰ τοὺς πατριαρχικοὺς πίνακας ἀπῆλθεν εἰς Ρωσίαν, ὅπου ἔμεινε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του.

κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλ᾽ μετ᾽ ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ᾽ αὐτὸς προῃρεῖτο νὰ προβῇ μέχρι προδοσίας.

Ἂν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἂν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτήσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν᾽ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17 καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἠδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἄρχων ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων (1). Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργούς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει

---

(1) Ἵνα κρίνωμεν ἐπιεικῶς περὶ τῆς πολιτείας τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπὶ λατινισμῷ ἢ προτεσταντισμῷ κατηγορηθέντων πατριαρχῶν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τοῦτο, ὅτι κατὰ τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ γένει χρόνους οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους, ἰδίως οἱ καθήμενοι ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἕνεκα τῆς πανταχόθεν πιεζούσης αὐτοὺς γενικῆς καταστάσεως ἐκτεθειμένοι καὶ εἰς παντοίας ῥᾳδιουργίας ξένων, αἰσθανόμενοι δὲ καὶ τὴν παντελῆ ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς χριστιανικοῖς ἀπομόνωσιν, δὲν ἤθελον νὰ παρέλθωσιν ἀνωφελῶς εὐκαιρίαι τινές, ὡς ἐνόμιζον, πρόσφοροι ἵνα προσπελάσωσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος πρὸς τοὺς δυτικοὺς ἢ τοὺς βορείους χριστιανικοὺς λαοὺς τοὺς διὰ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τείνοντας χεῖρα φιλικῆς προσεγγίσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ προυχώρησε πέρα τοῦ δέοντος ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης Κύριλλος Α΄ πρὸς τοὺς βορείους ὅπως ὁ Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς δυτικούς. Διὸ καὶ ὁ Κύριλλος ἐπανειλημμένως κατεδικάσθη μετὰ θάνατον ὑπὸ συνόδων καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ συγγενοῦς καὶ φίλου καὶ συναθλητοῦ ἐν ἀρχῇ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μητροφάνους Κριτοβούλου. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β΄, οὗ ἡ ἱστορία εἶναι τοσοῦτο πλουσία εἰς γεγονότα σπουδαῖα, κατηγορήθη ἐν τῇ πρώτῃ πατριαρχίᾳ ὡς λατινίζων (εἴδομεν δὲ καὶ τὴν φιλόφρονα τούτου ἀνταπόκρισιν πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον ΙΓ΄) καὶ ἐξέπεσε διὰ τοῦτο τοῦ θρόνου (1585), ἀλλ᾽ ἱκανοποιήθη εἶτα διὰ τῆς δευτέρας εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου (1587). Ὡς λατινίζων κατηγορήθη καὶ ἐξέπεσε τοῦ θρόνου καὶ ὁ ἀπὸ Καισαρείας οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μητροφάνης Γ΄ ὁ ἀπὸ Χάσκιοϊ Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις καὶ ἐκ Καισαρείας εἶχε γράψει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν, τελευτῶσαν μετὰ τῆς εὐχῆς ἵνα «ὁ Θεὸς μακροημερεύῃ αὐτόν (τὸν πάπαν) πρὸς τὸ ἰθύνειν καὶ διοικεῖν τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, ***καταρτίζειν*** καὶ ***διορθοῦν ἅπαν γένος ἀνθρώπων τοῦ ὀρθῶς φρονεῖν***». Καὶ οἱ πατριάρχαι Ραφαὴλ Β΄ ὡς καὶ ὁ Τιμόθεος Α΄ διετήρουν φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς καθολικούς. Ἄλλως τε ἡ γεραρὰ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἦν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς σφοδρᾶς μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ διαμάχης μῆλον ἔριδος μεταξὺ τούτων.

τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἠρνεῖτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχήτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς ἕλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς

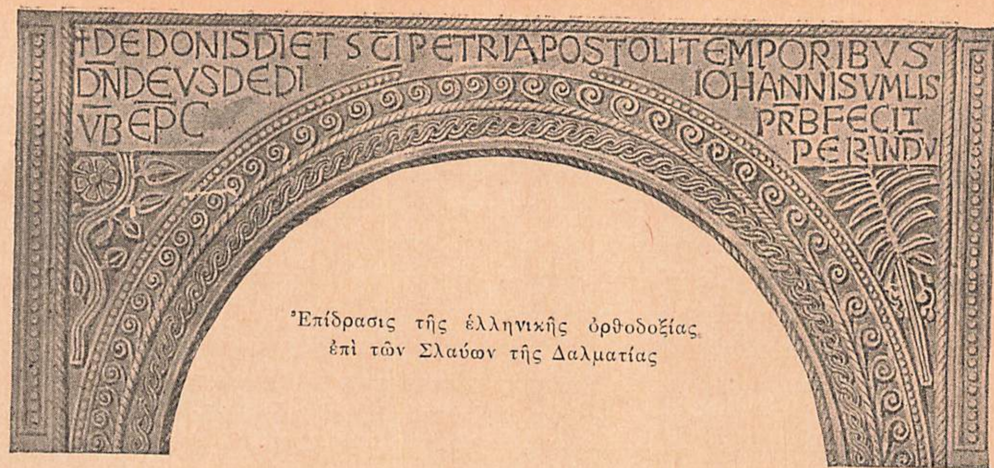
Ὁ ἐν Μυστρᾷ ναὸς τῆς Παντανάσσης
(Βλέπε Ε΄ α΄ 287)

πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἓν ἐλογίζοντο καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ρωμαίους. Οὐδέποτε δέ, οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἑνότης καὶ ὁμοφροσύνη μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρά τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τῳόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ ἡμέτεροι πολλάκις μὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλὰς ἐκείνας, ἀείποτε ὅμως συνήντησαν προσκόμματα δυσυπέρβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἕδρας

ἐνέργειαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὁπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουὴλ Α', 1764—1768· ὁπόσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην, δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέρβλητον κώλυμα εἶχε νὰ συναντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον ἀλλὰ καὶ εὔκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὑρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θρᾴκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἁμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμόν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρόν. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

Βυζαντινὸν κιονόκρανον
(Ραβέννα)

Ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἐπὶ τῶν Σλαύων τῆς Δαλματίας

(Ἐπιστύλιον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου) ἐν Bagnocavallo

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΙ. ΑΡΧΟΝΤΕΣ. ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΣ. ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΒΛΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΛΔΑΥΙΑΣ

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἵας πρὸς τὸν κλῆρον ὡρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἴδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ρητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ᾽ ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μωάμεθ Β′ νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ ὀσμανίδαι ἠναγκάσθησαν, διὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἀδεξιότητα καὶ ἀμάθειαν, νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν κατακτηθέντων.

Ἡ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι «κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ραυάσια ἤτοι λογαριαστήριον». Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐγκοπίς*, δι᾽ ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσήρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοὐλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ρητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ᾽ ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β′. «Μετὰ τούτους μέντοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἤτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους) ἐστὶν ὁ *γραμματεύς*, ἀγχιτάτω ἱδρυμένος ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις

τεταγμένων, καὶ τοῦ φόρου (1). Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεταί τε προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ *γραμματεῖς* ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως». Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ *γραμματεῖς* (2) οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μωάμεθ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ *γραμματικῶν* χριστιανῶν», οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν» (3). Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἕνα, τὸν Καταβοληνόν, ὅν ρητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν». Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὅν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματέα τοῦ βασιλέως».

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικήν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων. Ἔτι πρὸ τῆς ἁλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν· πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεϋ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς

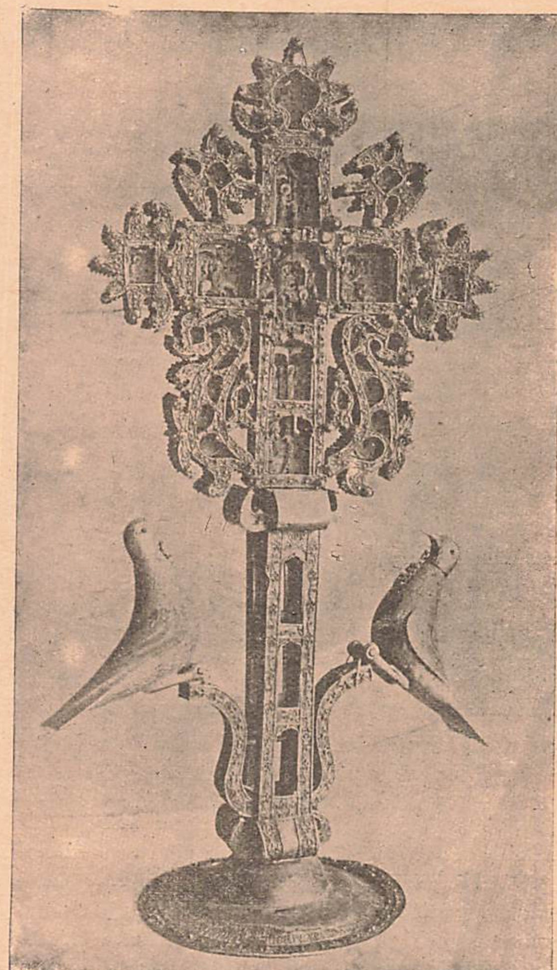
(1) Ὁ Χαλκοκονδύλης ἐν τῇ ἐπιπολαιότητι αὐτοῦ σύγχυσιν ποιούμενος τῶν πάντων συγχέει ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ «*γραμματέως*» καλουμένου ἐν μέρει πρὸς τὸ τοῦ ***Τεφτερτάρ***, ὅπως συγχέει τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τῆς αὐλῆς καὶ τῶν αὐλικῶν ἀρχόντων πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ. Ὅταν ὁ Χ. λέγῃ «Ἐπὶ δὲ τῶν ***θυρῶν*** οἱ ἡγεμόνες ἔχουσι τὸ κράτος ἀγγελιαφόροι τε ὄντες καὶ γραμματεῖς τῷ βασιλεῖ καὶ σύμβουλοι ἐς τὰ πράγματα τῆς ἀρχῆς», εὑρίσκεται ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ὁ αὐτὸς χρονογράφος προστίθησιν εὐθύς· «Εἰς τούτους γὰρ ἡ διοίκησις τῶν προσόδων καὶ φόρων καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ βασιλέως σφραγῖδι τῇ οἰκείᾳ . . . . .», ἀποδίδωσιν εἰς τοὺς εὐνούχους τῆς αὐλῆς ἔργα τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιτρόπου καὶ σφραγιδοφύλακος. Ὅταν δὲ λέγῃ «μετὰ τούτους μέντοι ἐστὶν ὁ γραμματεὺς ἀγχιτάτω ἱδρυμένος ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου», δημιουργεῖ τὸ ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β' ἀνύπαρκτον ἀξίωμα ***γραμματέως*** φροντίζοντος περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ἐνῷ ταῦτα ὑπήγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιτρόπου. Καὶ ὑπῆρχε μὲν γραμματεὺς τοῦ κράτους ὁ καλούμενος ***ρεισ-ουλ-κιουττάπ*** = πρόεδρος τῶν γραμματέων, ἀλλ' οὗτος ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β' δὲν ἦτο ἐκ τῶν μεγάλων λειτουργῶν τοῦ κράτους, βραδύτερον ἐγένετο μέλος τοῦ μεγάλου συμβουλίου (Διβανίου) ὡς ***ρεϊζ—εφέντης*** ἔχων θέσιν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ κράτους (ἰδίως ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν).

(2) Καὶ οὗτοι εἶναι οἱ ὑπὸ τὸν ***ρεϊσ-οὺλ-κοτὰββ*** μωαμεθανοὶ ***γραμματεῖς*** τοῦ κράτους.

(3) Οἱ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας μνημονευόμενοι χριστιανοὶ ***γραμματικοὶ ἢ γραμματεῖς*** κατὰ Κριτόβουλον) οὐδεμίαν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀξιωμάτων τοῦ κράτους· εἰσὶν ἰδιαίτεροι ἀνεπίσημοι γραμματεῖς τοῦ σουλτάνου Μεχμὲτ Β', τιμώμενοι ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν παίδευσιν αὐτῶν.

Πλημμελέστατα δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν Καταβοληνὸν ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν»· ὀρθότερον ὁ Κριτόβουλος τὸν Θωμᾶν Καταβοληνὸν ἀποκαλεῖ «γραμματέα τοῦ βασιλέως». Ὅταν ἡ πολιτικὴ ἱστορία Κωνσταντινουπόλεως λέγῃ περὶ «γραμματικῶν» χριστιανῶν τοῦ σουλτάνου, ἐννοεῖ οὐχὶ ***γραμματεῖς***, οἷος ὁ Κριτόβουλος, ὁ Ἀμοιρούκης, ὁ Καταβοληνός, ἀλλὰ τοὺς λογιστικοὺς γραφεῖς τοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πύλης, τὸ δὲ «διοικεῖν πᾶσαν τὴν βάσιλείαν» ἐννοεῖ ὅτι ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν ἐξετείνετο εἰς ἁπάσας τὰς λογιστικὰς ὑπηρεσίας.

τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς ͵αυν', σεμπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιότατον Τζονὰν ῥῆγαν τῆς Κύπρου καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ, ἀμιρὰν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν ᾽ποίαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην». Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὀμόσασιν». Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὅμως ἧττον ὁπωσοῦν παραμεμορφωμένην, ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ τριακονταετίας περίπου ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἐπ.) δέκα. Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἥν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, ͵αυπβ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ωπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὁ φρὰ Πέτρος Δαιωμβουσών, Θεοῦ χάριτι μέγας μαΐστωρ καὶ αὐθέντης Ρόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμηρᾶς σουλτὰν Παγιαζῆ Χάν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμὲτ Χάν» Τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ρόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δέ, ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικήν, τὴν σφόδρα παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σῴζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 Ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1481 μεταξὺ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μωάμεθ Β', τὰ ὁποῖα ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσυτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (Κεφ. ϛ' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμ.) (1). Ἐκ πάντων

Ξυλόγλυπτος σταυρός, ἔργον τοῦ 1654. Σταυρὸς μὲ πλαίσιον ἐξ ἀργύρου, σμάλτου καὶ λίθων φέρων παρὰ τὴν βάσιν δύο ἀργυρᾶ πτηνά (Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

(1) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πρὸς τοὺς Βενετοὺς καὶ πρὸς ἄλλας ὁμόρους τῇ Τουρκίᾳ πολιτείας πεμπόμενα ἔγγραφα συνετάσσοντο ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἢ μᾶλ-

δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεῴχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους καὶ ἱκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρύ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἐθνικὰ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιῆλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐθνῶν, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ τέσσαρες καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Εὐλόγως δὲ διστάζει ὁ Λακροᾶ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, διότι ὁ Ἔγγελ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥαγούζης βεβαιοῖ κατὰ μαρτυρίαν ἀξίαν πίστεως ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ ἐφιλοξένησεν οὐ μόνον τοὺς Κομνηνοὺς καὶ τοὺς Λασκάρεις ἀλλὰ καὶ τοὺς

λον μεταφραζόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν τότε λαλουμένην χυδαίαν οὕτως ἐπέμποντο. Διότι ἡ ὀθωμανικὴ γλῶσσα ἦν τότε ἀκατανόητος τοῖς Εὐρωπαίοις, πᾶσα δὲ ἄλλη εὐρωπαϊκή, πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ λαλουμένης ἑλληνικῆς, ἦν ἀκατανόητος τοῖς Ὀθωμανοῖς, οἷς ὁπωσδήποτε ἦν γνωστὴ ἡ ἑλληνική, ἣν εὐκόλως ἐνόουν καὶ οἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς πρὸ αἰώνων συνδεδεμένοι Βενετοὶ καὶ Ῥαγουσαῖοι καὶ ἄλλοι ὅμοροι τῇ Τουρκίᾳ εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ ***βεράτιον*** τὸ σουλτανικὸν τὸ δοθὲν τοῖς ἐν Γαλατᾷ Γενουησίοις μετὰ τὴν ἅλωσιν ἦν ἑλληνιστὶ συντεταγμένον (ἰδ. τὸ ἑλλην. κείμενον ἐν τῇ ἡμετ. μεταφράσει τῆς ἱστορ. Χέρτζβεργ. Τόμ. Β'). Ἀλλ' οἱ μεταφράζοντες ἢ καὶ συντάσσοντες τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα ἕλληνες γραφεῖς τῆς Πύλης οὐδεμίαν ὡς ἐκ τούτου εἶχον θέσιν ἐπίσημον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πύλης, δὲν ἦσαν οὔτε ὑπάλληλοι οὔτε ὑπαλληλίσκοι καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ προαχθῶσιν.

Πάντως δὲ μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ ***Χάτι Χουμαγιοὺν*** τοῦ 1856 οὐδεὶς χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ***πολιτικὴν*** θέσιν ***ἐπίσημον*** ἐν τῇ ἐπισήμῳ πολιτικῇ τάξει τῶν ὀθωμανῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους ἢ καὶ τῶν ἁπλῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17 αἰῶνος ὑπηρετοῦντες παρὰ τῇ Πύλῃ χριστιανοί (πρὸ πάντων ἕλληνες) διερμηνεῖς, οἵτινες ἔδει νὰ ὦσι πολύγλωττοι, πολλὰς γινώσκοντες εὐρωπαϊκάς τε καὶ ἀσιατικὰς γλώσσας, τῶν ὀθωμανῶν εἰς στενωτέρας καὶ ζωηροτέρας διπλωματικὰς σχέσεις πρὸς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς πολιτείας περιερχομένων καίπερ ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπιτηδειότητος, μεγίστην δύναμιν καὶ ῥοπὴν κεκτημένοι ἐπὶ τὴν πορείαν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους καὶ μονονοὺκ αὐτοὶ διευθύνοντες ταύτην, δὲν ἐλάμβανον ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένα ἀξιώματα ἀλλ' ἁπλῶς τιμητικὰς προσωνυμίας (ὡς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ προσωνυμηθεὶς ἐξαιρετικῶς «ὁ ἐξ ἀπορρήτων» ὅπερ δὲν ἦτο ἀξίωμα)· διωρίζοντο δ' οἱ τοιοῦτοι ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡγεμόνες τῶν παραδανουβίων ἡγεμονιῶν (οἵτινες ἔδει νὰ ὦσιν ὁμόδοξοι τοῖς λαοῖς τῶν ἡγεμονιῶν, προετιμῶντο δὲ μετὰ τὸν ἑκκαιδεκαετῆ πόλεμον (1683—1699) καὶ τὴν τότε ἐπανάστασιν τῶν ἐγχωρίων ἡγεμόνων οἱ ἕλληνες διερμηνεῖς τῆς Πύλης οἱ θεωρούμενοι πιστότεροι καὶ ἐγγυώμενοι μείζονα ἀσφάλειαν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ σουλτάνου. Ἐκαλοῦντο δὲ οὗτοι καὶ ***βέυδες***. Αὕτη δὲ μόνον ἡ τιμητικὴ προσωνυμία ἐδίδετο ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τοὺς μὴ μωαμεθανοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ κράτους ἄνδρας. Οἱ τοιοῦτοι δὲ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ***ἡγεμόνες*** ἕλληνες οἱ ἀποτελοῦντες τὴν φαναριωτικὴν ἀριστοκρατίαν (τοὐλάχιστον ἱκανοὶ τούτων) ἔπραξαν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους πᾶν ὅ,τι ἦν δυνατὸν ἐν τοῖς τότε καιροῖς νὰ πραχθῇ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε ὀρθὴ οὔτε δικαία ἡ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκφερομένη γνώμη.

Παλαιολόγους καὶ τοὺς Καντακουζηνούς. Ὁπωσδήποτε ἐν ταῖς πληροφορίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν, ἐκ τῶν τεσσάρων προαναφερθέντων οἴκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μόνοι μετασχόντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ

Ἐπίτιτλος Εὐαγγελίου τοῦ ἡγεμόνος Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννου Ματθαίου Μπασαράβα (Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

λοιποὶ οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐννοοῦμεν, ὡς πρὸς τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, κυρίως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷόντι αὐτοὶ κατεῖχον τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωμάτων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, οἷον τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἁπλῶς *γραμματικοὶ* καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολούθων τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπήν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἷς τῶν ὀλίγων κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελὴμ Α΄ καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Α΄. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Σελὴμ Α΄ μελετηθεῖσαν καθαίρεσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ᾽ αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζίρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ

ὀλεθρίου βουλεύματος, Ἀλλ᾽ ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἴκων ἀνῆκεν. Ἕτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, ὁ μέγας λογοθέτης Ἱέραξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Κανταχουζηνός, ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους.

Ὀνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκομεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζίρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμὰν Α´ καὶ δι᾽ ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελὴμ Β´, θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουρὰτ Γ´ τῷ 1579. Ἐν τούτοις, καίτοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτὼ μὲν τσοχαδαραίων, πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἁλυκῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὤν, ὡς εἰκός, τῶν τότε Παλαιολόγων ἐκτήσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην, δι᾽ ὃ καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτής*, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκάλεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἑτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προστάτου αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς ἕλληνας ἄρχοντας θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ´ τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἐπ.) ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ, ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὸν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἧττον περίεργος ἢ τὰ δι᾽ αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου ἐπιφέρει· «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζίριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἔγινε βεζίρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὀδᾶ (ὅπου ἔτυχε νὰ εὑρεθῇ ὁ ἰμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζίρης—καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπο του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ ἐβγῆκεν ἔξω ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἰμάμης εἰς τὸν βεζίρη· δὲν ἁρμόζει, ἐφένδημ, εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὤντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἴπῃς ἕνα κιάβουρα τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὤντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζίρη ἐβγῆκεν εὐθὺς καὶ εἶπε τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἰμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζίρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης—ὕπαγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζίρη, ἂν εἶναι ὁρισμός του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἰμάμη, νὰ μὲ εἰπῇ καὶ αὐτὸς ἐμπροστά του τζελεπῆ. Ὁ βεζίρης τὸ ἔκαμε χάζι, καί—μακὰρ νὰ τὸ κάμῃ, τοῦ εἶπεν. Εὐθὺς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ὑπῆγεν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἰμάμη, ηὗρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του·—δός μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφένδης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀχοῦρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἰπὲ τὸν ἐφένδη ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὅπου μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζιραξέμη.

Ἔδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχον, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἰμάμη· ὁ δὲ ἰμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει· «καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ Τζελεπῆ»· καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλὲς φορὲς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγοντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Ἐβγαίνωντας δὲ ἀπ᾽ ἐδῶ ὁ Μιχάλης, ὑπάγει εὐθὺς εἰς τὸ Πασακαπί, εὑρίσκει τὸν χασδενάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἰμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζίρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἰμάμης ἐμηνύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζίρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἰμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῇ ὁ βεζίρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ—καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φορές, ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζίρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζίρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ ἐβγῆκεν ἔξω ὁ ἰμάμης, λέγει ὁ βεζίρης τὸν Μιχάλη· τί τὸν ἔκαμες καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγήθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζιραζέμης τοῦ λέγει «γιὰ σεϊτάν συν, γιὰ σεϊτάνογλού συν» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ Καντακουζηνοὶ «σεϊτανογλοῦδες». Τοῦτον τὸν Μιχάλη ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεύς, καὶ ἔστειλεν ὁ βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του. καὶ ὅλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὤντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπουλήθηκαν τόσον φτηνά, ὁποῦ ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνό, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σεϊτάνογλου τὸ ἀγόρασες;».

Σερμπὰν βόδας Καντακουζηνός, αὐθέντης Βλαχίας (1679-1688)
(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περί τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς

κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνη βασιλεύς, ὅπερ ἐντελῶς τῳόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυίᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφούς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχίαλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχονίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20.000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἄλλα δὲ τόσα εὗρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεὶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἓν τῶν σῳζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅπερ εὑρὼν ὁ Φωριὲλ ἐν χειρογράφῳ τῆς παρισινῆς βιβλιοθήκης, ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσε. Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀξιομνημόνευτον οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν βεβαίως ἅμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὅλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἴσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε, ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ἡ πιθανὴ τοῦ Φωριὲλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημώδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἤ, καθὼς τον λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννάκης Καντακουζηνός, διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπουκεχαγιᾶς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλβοδα οἰκτρὸν λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλβοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγωσι τὸν Γιαννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νά τον ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζίρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη, τῷ εἶπεν ὅτι δύναται νὰ σωθῇ, ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς κιουτζοὺκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Γρηγὸρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπὰν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας.

Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἶκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν Ὀσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἁπλοῦ *γραμματικοῦ*· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελῆ λειτουργίαν μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σῳζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ Ὀσμανίδαι ἐκτήσαντο χροιάν τινα διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς πρωτοπειρίας, ἧς πρότερον ὅλως ἐστεροῦντο· καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τὰς νέας τοῦ κράτους ἀνάγκας μέχρι τινὸς διέπλασαν, ἴσως δὲ καὶ δυσπιστίαν τινὰ ἤρχισαν νὰ τρέφωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τους

λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὁσάκις εἶχον χρείαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀρνησιθρήσκους γερμανούς, οὔγγρους, πολωνούς, ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἄδηλον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ ἀρχιδιερμηνεὺς τῷ 1502, ἤτοι βασιλεύοντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζὴτ Β' καὶ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἐνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τουρκικῆς ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικήν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικήν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουρὰτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ πολωνὸς Ἰβραχήμ, ὁ βαυαρὸς Μαχμούτ, ὁ οὔγγρος Μουράτ, ὁ γερμανὸς Ἀλήμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα, ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τόμ. Γ' κεφ. Ϛ τοῦ Ι' βιβλ.) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἴδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ Ὀσμανίδαι ἐκυβέρνων συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπιέσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινοῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλάβει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἁρματολούς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὁσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῇ ἐπιεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους. καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῇ, ἀλλὰ ἐνῷ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματά τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἧττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διετυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων αἵτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζιρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα (1), τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμοῦ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενι-

(1) Τὸ παιδομάζωμα εἶχε καταργηθῆ ἤδη τῷ 1638 ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Δ'.

τσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς μωαμεθανοὶ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός (1)· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος, ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζίραι. Τότε ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐπέδειξε πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐπιείκειαν ἧς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω. Τότε ἐζήτησεν οὗτος νὰ μετριάσῃ ὁπωσοῦν ἐν γένει τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου *νιζάμ δζεδίτ*, δι᾽ οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φείδωνται τῶν ἀθλίων τούτων ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ᾽ αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἤτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος μέτριος ὢν κατ᾽ ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτατοι ὄντες καθ᾽ ἑαυτούς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικὸν πάλιν φόρον, καὶ διῄρεσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλήν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἴς τινα ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἥτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπίων ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐξετελέσθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγχώριον ἄρχοντα.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὑρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὖθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους ἀλλ᾽ ὡς Ἕλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι, ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀνδρῶν ὅσοι μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῇ πάλιν ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζώπυρά τινα παιδείας, ἰδίως δι᾽ Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἐνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ᾽ ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ᾽ ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προανεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ

---

(1) Νόμος ῥητὸς τοιοῦτος ἢ ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς ἀξίωμα πολιτικὸν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀλλ᾽ ἁπλῆ τις κατὰ σύμπτωσιν συνήθεια. Τὸ παράδειγμα τῶν οἴκων Τσεντερελῆ καὶ τῶν Κιουπριλῆ ἐν οἷς ἐπὶ χρόνου περιόδους μακρὰς κατέστη κληρονομικόν, εἰς τοὺς τούτων οἴκους τὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου ἀξίωμα, ἀρκούντως μαρτυρεῖ τοῦτο.

εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ραλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ρόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ροσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδᾶτοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Σοῦτζοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ραμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῶν χρόνων τούτων πάντες οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρός τινα τῶν προαναφερθέντων οἴκων· ὡσαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρὸς Μιχαλάκης Μαμορᾶς (1). Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἦτο τῶν οἴκων ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδᾶτοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ροσσέτου. Οἱ δὲ Μουρούζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογένεις, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδόλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ Νικούσιος, συνήθως δὲ ἁπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ 1613, ἐκ γονέων ἀσήμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῖγος, εἷς τῶν τότε λογιωτέρων Ἑλλήνων, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητάς, παρεκτὸς τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ ἀγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης την ἑλληνικήν· παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικήν, τὴν ἀραβικὴν και τὴν τουρκικήν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Πατάυιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικήν, τὴν ἰταλικήν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μαλιστα πιστεύσωμεν τὸν καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «δραγομάνος τοῦ (2) ἐλτσὶ τῶν

(1) ***Μέγας λογοθέτης*** τῶν πατριαρχείων ἐπὶ Τουρκοκρατίας εἶναι κοσμικὸς ἀξιωματοῦχος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μεσάζων μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Υ. Πύλης, συνοδεύων τῷ πατριαρχῃ ἐν ταῖς παρουσιάσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν σουλτάνον. Ὑπὸ τὸν μέγαν λογοθέτην εἶναι ὁ καποῦ κεχαγιᾶς (κεχαγιᾶς παρὰ τῇ Πύλῃ) τῶν πατριαρχείων, ὁ διεξάγων τὰς δευτερευούσας παρὰ τῇ Υ. Πύλῃ ὑποθέσεις τῶν πατριαρχείων. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν ***λογοθετῶν*** καὶ τοῦ ***μεγάλου λογοθέτου*** ἱκανὰ ἐρρήθησαν ἐν τῷ Δ' τόμῳ τοῦ βιβλίου τούτου. Νῦν ὁ ***ἄρχων*** μέγας λογοθέτης (οἱ ἀνώτεροι κοσμικοὶ ἀξιωματικοὶ τῶν πατριαρχείων καλοῦνται ***ἄρχοντες***, ὡς ἀποτελοῦντες τὴν περὶ τὸ πατριαρχεῖον ἀριστοκρατίαν) ὑπογράφει καὶ τὰ ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν διορισμῶν τῶν ἀρχιερέων, παρίσταται ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὁσάκις λειτουργεῖ ὁ πατριάρχης, καὶ ἀπαγγέλλει τὸ ***Πιστεύω*** καὶ τὸ ***Πάτερ ἡμῶν*** ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ.

(2) *Ἐλτζὶ* (κυρίως *Ἰλτζὶ*) εἶναι λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα *πρεσβευτής*. Ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ τὰ τῆς ὑπηρεσίας τῆς Κυβερνήσεως διωργάνωσαν καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον, δὲν μεταχειρίζονται πλέον τὴν τουρκικὴν λέξιν ἀλλὰ τὴν ἀραβικὴν ***σεφὶρ*** καὶ τὸν μὲν πρώτης τάξεως πρεσβευτὴν (ambassadeur ἢ] Botschafter) καλοῦσι

Νεμτσῶν» (1), ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῳόντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνήρ, ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμίτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (ἐν τῷ παρόντι τόμῳ). Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ οὔγγρος Σουλφικὰρ καὶ ὁ πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκης. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανικοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἑνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ *σύ*. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι, ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἑνικῶς *ἐγώ*, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡσαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας (2). Ἀλλά, καίτοι ἀπέτυχε περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τοσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν πραγμάτων ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρός, διότι, ἐνῷ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἐταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιώτης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον ἀείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμὲτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτὴς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμώρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμὲτ Κιουπριλῆς, ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοὐλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ τῶν Ρώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικούσιον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζίρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν

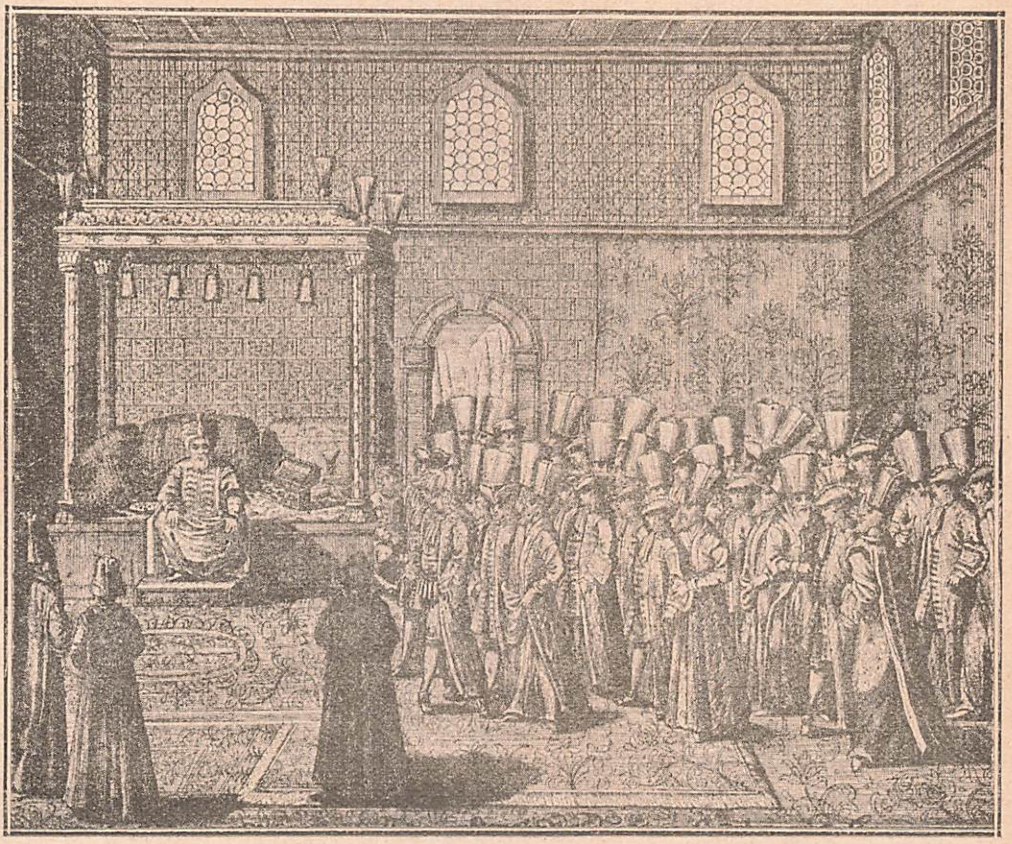
σεφίρουλ — *αξία* ἢ kebir μέγαν πρεσβευτήν), τὸν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον καὶ πληρεξούσιον ὑπουργόν (ministre plenipotentiaire), ὀρτὰ ἰλτζί.

(1) ***Νέμτσας*** ἐκάλουν οἱ Ὀθωμανοὶ φυλετικῶς τοὺς Γερμανοὺς ὡς λαβόντας τὸ ὄνομα παρὰ τῶνΣλαύων τῶν καλούντων τοὺς Γερμανοὺς ἀγλώττους (ne-mitzki), ἤτοι βαρβάρους, ἐν τῇ πολιτικῇ ὅμως γλώσσῃ τοὺς Αὐστριακοὺς ὡς ἄρχοντας τῆς Γερμανίας. Σήμερον τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἐπισήμου ὀθωμανικῆς γλώσσης, καὶ οἱ μὲν Γερμανοὶ καλοῦνται Ἀλαμάνιαλι (ἐκ τοῦ γαλλικοῦ Allemagne), οἱ δὲ Αὐστριακοὶ Ἀουστρίαλι.

(2) Τοῦτο ἦτο λίαν εὔλογον, ἀφοῦ τὰ τρία τέταρτα τῆς Οὐγγαρίας, περιλαμβανομένης καὶ τῆς πρωτευούσης Βούδα—Πέστης, ἦσαν τουρκικὴ ἐπαρχία, διὰ δὲ τὸ ὑπολειπόμενον εἰς τοὺς Ἀψβούργους μέρος ἦσαν οὗτοι φόρου ὑποτελεῖς τῷ σουλτάνῳ.

μεγάλων βεζιρῶν μετὰ τὸν Σόκολην, ἠγάπησεν ἀείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα (191).

Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυᾶ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερ-

Ἀκρόασις πρεσβείας ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου

(Γερμανικὴ εἰκὼν τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)

μηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2.000 φλωρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ, ἥτις, γέγει ὁ Χάμμερ, καίτοι συνωμολογήθη μετὰ τὴν δεινὴν τῶν Τούρκων ἧτταν περὶ Saint Gotthard, ἀπέβη πολὺ ἐπωφελεστέρα εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν. Τότε ὡσαύτως προσήνεγκε τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὁπόσον μὲν ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὁπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνὰ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμίως πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν

(191) Τὰ περὶ τούτου ἐξετέθησαν διὰ μακρῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Νικούσιον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἧττον τὰ γινόμενα κατέστησε μὲν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν, κατέπεισε δὲ ἐνταῦθα τὸν Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ᾽ ὀλίγον δὲ ὑπηρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν ἀντημείφθη ἀναγραφεὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης, συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορκηθῆ δίς, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμὲτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἅλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν᾽ ἀποσπάσῃ οὕτως ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον, ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτροπος δὲ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διηυκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρῆτες εὐπατρίδαι θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἴπωμεν πλειότερά τινα περὶ τῆς κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἁλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατί ὁ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὁσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμανικῶν συμφερόντων οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτά, διότι ἄλλως οὔτε [illegible] τὸν νὰ διατηρήσωσι τηλικοῦτο παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη [illegible]

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἁλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνστα[illegible]ιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ, ὁ Πα[illegible]τάκης Νικούσιος, ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλ[illegible], διεξήγαγε τὰς μεταξὺ τοῦ πρέσβεως ἐκείνου καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀλλ᾽ ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζίρην, ὁ δὲ μέγας βεζίρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλιὰν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοὐλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος ἀλλ᾽ ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δὶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρός τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν·

ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμός, ἅμα δὲ δι᾽ αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντὲλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβῖκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῇ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χάτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι᾽ οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεέμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων, τὰ ὁποῖα κατ᾽ ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτ (1). Οἱ Φραγκισκανοί, ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου, προσέφερον εἰς τὸν μέγαν βεζίρην 10,000 τάλληρα, ἀλλ᾽ ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τωόντι τῇ 25 Ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἁπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρός. «Ἐνῷ, λέγει ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων».

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἔδειξε θάρρος σύναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαίρετον. Τῷ 1662 κατ᾽ ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλῆ ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καδησασκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις, ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἠδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἱματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὀσμανικοῦ (2) δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἱκανὴν ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ῥηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπεμένει εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλῆ ἐφένδης ἀπήτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμὲτ Δ', ὡς βεβαιοῦσι, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικοὺς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν; Ἄφες τον εἰς τὸ ἑξῆς

(1) *Χίλια γρόσια,* ἤτοι δισχίλια δουκᾶτα, ἤτοι 120 χιλ. γρόσια ἀργυρᾶ σημερινά. Αλλ' ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων» τοῦ νῦν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπ. (σ. 554—55) οὐδὲν μὲν λέγεται περὶ ἐτησίως τελουμένου τῷ δζαμίῳ Σουλτὰν Ἀχμὲτ φόρου τῶν χιλίων γροσίων, ἀναβιβάζεται δὲ ἡ ὅλη δαπάνη ἡ χρηματικὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ φιρμανίου, τῆς ἀποδόσεως καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἡμετέρων ἐν τοῖς ἀποδοθεῖσι προσκυνήμασιν εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 40 χιλ. γροσίων, ἤτοι 80 χιλ. δουκάτων (800 περίπου χιλ. γροσίων ἀργυρῶν σημερινῶν). Τὸ φιρμάνιον ἐξεδόθη τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1675, ἡ δὲ ἀπόδοσις τῶν προσκυνημάτων ἐγένετο τῷ 1676. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Δοσιθέου καὶ διὰ τῶν ἀπαύστων ἐνεργειῶν τούτου, ἀφοῦ πρότερον εἶχε τύχει οὗτος ὑποστηρίξεως ἰσχυρᾶς τοῦ μεγάλου διερμηνέως (ἀποθανόντος δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ φιρμανίου).

(2) Γράφε *μωαμεθανικοῦ* ἢ *μουσουλμανικοῦ* ἢ *ἰσλαμικοῦ*. Τὸ *ὀσμανικὸν* ἢ *ὀθωμανικὸν* ἔχει σημασίαν ἁπλῶς δυναστικὴν καὶ πολιτικήν, οὐδέποτε *θρησκευτικήν*. Μόνον ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ καὶ τὸ φυλετικὸν ὄνομα *Τοῦρκος* καὶ τὸ πολιτικὸν καὶ δυναστικὸν *ὀθωμανὸς* ἔχουσι θρησκευτικὴν ἔννοιαν.

ἥσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στήριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν». Ἀπέθανε δὲ μόλις ἑξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1673, ἐνῷ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζιρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, καὶ μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ δεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἔξοχος λόγιος. Ἂν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλάς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφωτέρων ἐκ τῶν παρ᾽ ἡμῖν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ′ μέγας ὑπουργός, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντὲλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρήγγελλε τὸν πρέσβυν ν᾽ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοῖ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ Χάμμερ ὡς ἑξῆς. «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διά τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικούση, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὔγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βαλαντῆ ἐφένδην, ἐκτήσατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα» ([1]).

(1) Ὁ Δημήτρ. Καντεμὶρ λέγει περὶ τοῦ Π. Νικούση ὅτι οὐδεὶς μὴ μωαμεθανὸς ὑπηρέτησε τῇ Πύλῃ μετὰ τοσαύτης πίστεως, μεθ᾽ ὅσης ὁ Π. Νικούσης. Ἦν δὲ οὐ μόνον πιστὸς ἀλλὰ καὶ συνετώτατος σύμβουλος. Πᾶσα ὑπ᾽ αὐτοῦ διδομένη συμβουλὴ ἀπέβαινε πάντοτε ἐπιτυχής, ὥστε παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς παρήχθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦν ἀστρολόγος καὶ ἐκ τῶν ἀστέρων προεγίνωσκε τὰ ἀποβησόμενα». Ὁ αὐτὸς δὲ Καντεμὶρ τίθησιν εἰς τὸ στόμα τοῦ μεγάλου βεζίρου *Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ* τὰ ἑξῆς ρήματα λεχθέντα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνδρός· «Ὁ Παναγιωτάκης ὑπῆρξεν εἰς τὸ κράτος εἰς ἄκρον πιστός, ὅσον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ παρὰ χριστιανοῦ. Ἓν μόνον διέπραξεν ἁμάρτημα· ἐνῷ εἶχεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ τὴν πρὸς ἀληθῆ πίστιν ὁδὸν ἠνεῳγμένην (ἠδύνατο δηλονότι νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ Ἰσλάμ), ἀπέκλεισεν ἑαυτὸν τοῦ Παραδείσου καὶ τῆς αἰωνίου Ζωῆς. Ἂν ἔπραττεν ὡς ἔπρεπε νὰ πράξῃ, ἐγὼ αὐτὸς ἤθελον φέρει τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐμῶν ὤμων ἐπὶ ὁλόκληρον μίλιον. Ἀλλ᾽ ἀφοῦ ἔπραξεν ὡς ἔπραξεν, ἂς ἐπιτρέψωμεν ἵνα ὁ νεκρὸς ταφῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ παρασκευασθέντα τάφον». Ὁ Παναγιωτάκης υἱὸν δὲν εἶχε, κατέλιπε δὲ δύο θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν ἐξεδόθη εἰς εὐπατρίδην ἀπὸ Τραπεζοῦντος Μουρούζην, ἡ δὲ εἰς Σαράδζην τινὰ οὐχὶ ἐπιφανοῦς οἴκου.

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὄχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρεσκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαίρετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον πολωνὸν Βωβόφσκην. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636, ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξεμπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφοδότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλειότερα δὲν γνωρίζομεν, παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρωίμως. Περὶ δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρήθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλεῖστοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ράδουλ Γ', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυίᾳ, υἱός, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον, ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γνῶναι ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἕτερος δέ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633 — 1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπό τε τοῦ καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περίεργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἕνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἑορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπ' αὐτῆς καὶ μετά τινας ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανὴς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδᾶτον, ἀλλὰ Ἰσκερλὲτ Ζαδέν, ταὐτὸν εἰπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζί της καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν της». Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἥλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρὸς ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ διατρίψας ἔτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς

ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταυίῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς καὶ ἐνταυτῷ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἐγκρατὴς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστής. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ηὐνοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὔλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου ἀποδούς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βωβόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδᾶτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχάς, ὡς φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστής· τοὐλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν ὅτι ἡρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μαυροκορδᾶτος παρέμενε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἧττον ὑπερόπτου νέου βεζίρου σκηνήν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἠξίου νὰ καθίσῃ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζίρη θέσιν, ὁ δὲ βεζίρης ἀπήτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἔκτοτε ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι, τούτου τεθέντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζίρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ρώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλ' ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ἰδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνώδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθεῖσαν. Ἔχει ἆρά γε ὑπόστασίν τινα ἀληθείας ἡ παράδοσις ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζίρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως τῆς Βιέννης, δοὺς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκην νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαι οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ρεΐζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασᾶν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζίρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως (1).

(1) Λέγεται ὅτι ὁ μέγας βεζίρης Καρᾶ Μουσταφᾶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐσχεδίασε τὸν πόλεμον χάριν φιλοδοξίας καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, διενοεῖτο δηλονότι διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ τῆς ὅλης Γερμανίας νὰ ἱδρύσῃ δεύτερον κράτος ὀσμανικὸν μετὰ πρωτευούσης τῆς Βιέννης, ἐννοῶν νὰ ἱδρύσῃ αὐτὸς δυναστείαν ὑποτελῆ εἰς τὸ μέγα ὀσμανικὸν κράτος. Λέγεται δὲ ὅτι εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν οἰκείους, τοὺς ἐν τῇ κρισίμῳ στιγμῇ τῆς πολιορκίας

Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδᾶτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν. κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῒζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο ἡ ἀπο-

Ἡ πολιορκία τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων

(Ἐκ τῆς εἰκόνος τοῦ Λ. Ρούς)

τυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ κεφαλῆς του κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζίρης γενόμενος Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς. Ἂν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἁπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουγγία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμαστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεννυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίομεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ

προτρέποντας αὐτὸν νὰ δώσῃ διαταγὴν ἐφόδου, ἀπήντα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν οἰκοδεσπότην νὰ παραδώσῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ εἰς ἄλλον, ἔχων σκοπὸν εἴτε, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς· νὰ μὴ μερισθῇ τὴν λείαν μετὰ τοῦ στρατοῦ, εἴτε νὰ φεισθῇ τῆς Βιέννης, ὡς μελλούσης πρωτευούσης τοῦ σχεδιαζομένου κράτους αὐτοῦ.

πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἴδει κατειλημμένοι;».

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὁλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐνετὸς ἀρνησίθρησκος Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζίρης, ὁ εὐφυέστατος σέρβος Σουλεϊμὰν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 πουγγίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου: ὥστε χρηματικῶς τοὐλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετούς, Πολωνοὺς καὶ Ρώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας, ἐπείσθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλ' ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανικῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ (1). Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 Φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὁπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτζ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὁλλανδίας, πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ρεῒζ ἐφένδην Ραμῆ Μεχμὲτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἑβδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἓξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σλίκ, ὥστε ἅπαν τὸ βάρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἔττιγκεν καὶ Ραμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως τοσοῦτον ἦτο ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυρο-

(1) Κατ' οὐσίαν ὑπέρτερος τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ κατὰ τύπον σύμβουλος ἐκείνου, αὐτὸς ἔχων ἐν τούτοις τὴν πρωτοβουλιαν, ἀλλὰ μὴ ἔχων ἀξίωμα ἐπίσημον λειτουργοῦ τοῦ κράτους ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν ἀρχόντων τάξει, εἶτα κληθεὶς τιμητικῶς «Ἐξ ἀπορρήτων», ὅπως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος μετέφρασε τὸ ὀθωμανικὸν *μαχρέμ-ἐσράχ*.

κορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη ὅτι ἑκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπ᾽ αὐτῆς κατεχόμενα. Ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους, ὁσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἥ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὀχυρὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὁροθετική τις γραμμὴ ὁπωσοῦν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλής, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατά τι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπ᾽ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὀχυρῶν τινων σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανᾶτον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σλὶκ παρετήρησεν ὅτι ἡ παραχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπαξ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπέμεινεν ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δέον διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά· τὸν τόπον, τὴν κατοχήν, τὸ προσῆκον γενέσθαι' καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σύναμα νὰ ὁρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὔλογον ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ᾽ ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδῃώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπεστόμωσεν αὐτοὺς εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασίς των ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προστάσσον κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἑπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἐνετία, ἥτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπήτει νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅλος ὁ ἰσθμός· ἀλλ᾽ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἐνετοὶ δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμόν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὅριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν τῇ περὶ τούτου συζητήσει εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐὰν οἱ Ἐνετοὶ δὲν εὑρίσκωσι τὸ ὅριον τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλές, ἠμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμόν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει χρόνον πλειότερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἐκ τούτου δηλοῦται ὁπόσον ἀτελεῖς εἶχον τότε γνώσεις περὶ τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς καὶ νῦν ἔτι προσκόπτει ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἀλλ᾽ ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς τὸ μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σλὶκ ἀπήτησε νὰ ἀπο-

δοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος, μετὰ πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερόν ποτε ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω, καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανώμενος τὰ πάντα ἵνα διασώσῃ τά τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροσώπει καὶ ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπό τε τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον *μαχρὲμ ἐσράχ*, ὅ ἐστιν *ἐξ ἀπορρήτων* (¹), συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ *ἐκλαμπροτάτου*, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσεν αὐτὸν *κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας* (²).

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χουσσεΐν Κιουπριλῆ καὶ τοῦ ρεΐζ ἐφένδη Ραμῆ τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. «Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἴς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιουπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιοὺς αὐτῶν διατάξεις». Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐνταῦθα καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κἀγαθὸς Χουσσεὶν Κιουπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἀπεβίωσε. Ναὶ μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβὰν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τῇ 24 Ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζίρης ὁ Ραμῆς, θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν, ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυίᾳ ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας παρῃτήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερριόλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῇ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἔμελλε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούμπασης ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ.

(1) Ἡ τιμητικὴ προσωνυμία «ἐξ *ἀπορρήτων*» οὐδένα συνεπάγεται ἐπίσημον τιμητικὸν τίτλον, οὐδὲ τὸν τοῦ ***ἐκλαμπροτάτου***. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν τοῖς τότε χρόνοις τιμητικὰς προσωνυμίας ἀναλόγους πρὸς τὰς εὐρωπαϊκάς, excellence, altesse κ. λ., δὲν εἶχον, καίπερ δαψιλεστάτην ποιούμενοι χρῆσιν προσρήσεων τιμητικῶν οὐ μόνον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους λειτουργοὺς τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν ὑποδεεστέρων γενομέναις ἀναφοραῖς καὶ ἐκθέσεσιν ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων πρὸς τοὺς κατωτέρους καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου πρὸς τοὺς ἀνωτάτους λειτουργοὺς διαγγέλμασιν. Ἐν τοῖς τοιούτοις πρὸς χριστιανοὺς μεγάλους διερμηνεῖς καὶ ἡγεμόνας τῶν παραδανουβίων ἡγεμονιῶν αὐτοκρατορικοῖς διαγράμμασιν (φιρμανίοις ἢ βερατίοις) ἡ συνηθεστάτη τιμητικὴ πρόσρησις εἶναι «καύχημα τοῦ γένους τοῦ Μεσσίου (φαχρουλ-κάβμι Μεσσίχ)». Ὁ δὲ τίτλος, ὅπως λέγει ὁ συγγραφεύς, ***τοῦ ἐκλαμπροτάτου*** ὁ ἀντιστοιχῶν νῦν πρὸς τὸ excellence εἶναι ***σαατετλοῦ***.

(2) Οὐχὶ ***κόμης*** ἀλλὰ ***πρίγκιψ***. Ἀλλὰ τοῦτο ἔμεινε «μυστικὸν οἰκογενειακὸν» ἐν τῷ οἴκῳ Μαυροκορδάτου, ὡς λέγει ὁ Zinkeisen.

Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούμπασην ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ τσαούμπασης ἐπέμεινε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδείς, ὁστισδήποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζίρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως, ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριὸλ ἰσχυρίσθη ὅτι, καθ᾽ ἃ ἔμαθεν ἀπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζίρης ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδείς το παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους διὰ νά τον μεταπείσωσιν ἐβεβαίωσαν αὐτὸν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζίραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὑμεῖς εἶσθε ὑπήκοοί του», ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως». Οἱ θαλαμηπόλοι, οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τον εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαιρέσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ᾽ αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον· «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί»; «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα». «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσέλθει», ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Χουσσεῒν Κιουπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσοικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Νικόλαος Μαυροκορδᾶτος, υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, μέγας διερμηνεὺς καὶ εἶτα ἡγεμὼν Βλαχίας καὶ Μολδαυίας
(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ὀργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρός του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ καισάριος Δαπόντες διηγημάτιόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, χρονολογεῖται δὲ μὴ ἀκριβῶς. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι, παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ᾽ αὐτοῦ τοῦ κὺρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον, ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε τί κάμνουν αὐτὰ τὰ βουβάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον

αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὤντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸ ἄκουσε καί, ὤντας σκανδαλισμένος ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος ἔτρεξε κατεπάνω του, ὤντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν· ὅμως ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου ἐμβῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ κὺρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην». Εἴπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσης μητροπολίτης Καλλίνικος διεδέξατο τὸν Ἰάκωβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο ἐν Βιέννῃ ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικὰρ ἐφένδη. Ὅθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκή, ἂν ἐγένετο τῷόντι ποτέ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλά, καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποίαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζίρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὁπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος αὐτοῦ Ραμῆς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπί τινας μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703 δεινὴ ἐξερράγη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμὲτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ραμῆς νὰ παραιτηθῇ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ᾠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περίπου ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογήσει περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῇ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολήν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δέ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἔκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδᾶτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερότοκος υἱός, τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἐν Πασσάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτζος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν, ἴσχυσε τοσοῦτο καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ Νικούσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφε-

ξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ βλάχου Μιχαὴλ Ρακοβίτζα, ὅστις ὅμως ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδᾶτοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαι, ἓξ Καλλιμάχαι, ἓξ Καρατζάδες, πέντε Σοῦτζοι, δύο Ὑψηλάνται, ἓξ Μουροῦζαι, εἷς Ράλλης ἢ Ραλλέτος, εἷς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης (1). Μεταξὺ τῶν ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη, ἡ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ἑλληνοπρεπῶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ρόδον ἀπὸ τῶν βεζιρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν διῳκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατά τινας μὲν ἰταλόν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιοῦται, τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυίας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην (2); Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεύς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἁπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Κωνσταντῖνος Μαυροκορδᾶτος, υἱὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἐπανειλημμένως ἡγεμονεύσας τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας ἀπὸ τοῦ 1731 μέχρι τοῦ 1769

(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ μετ᾿ οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προεχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες, ὀλίγαι δέ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Κανταχουζηνοί, ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι, προεχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπὰν τῷ 1679, ὁ δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δὶς αὐθέντευσε τῆς Μολδαυίας, τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, τῷ 1619, ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολ-

(1) Ὁ Ἀριστάρχης εἷλκε τὸ γένος ἐκ τῶν ἀρμενογραικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ Ἀριστακὲς μετεποιήθη εἰς ***Ἀριστάρχην*** (ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Μασσαλιώτιδος ἱερείας ***Ἀριστάρχης***;!)

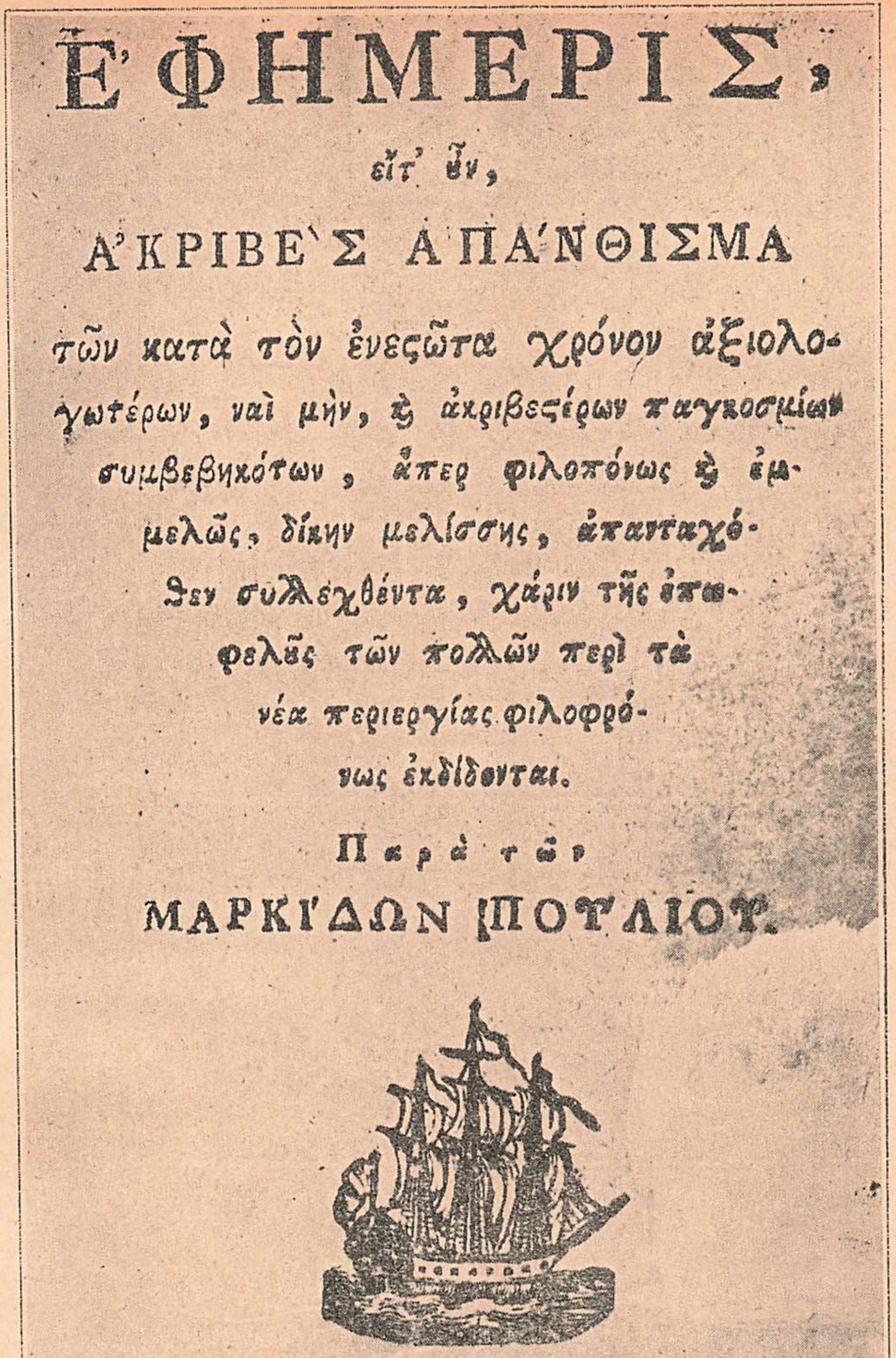
(2) ***Τσαράνος***, ἤτοι εὐγενής. Τὸ ***Καλλιμάχης*** εἶναι πάντως ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν μεταποίησις τοῦ ***Καλμοῦκος***, εἴτε διότι οὗτος ἦν καταγωγῆς καλμουκικῆς εἴτε διότι τυχαίως ἔλαβεν ὁ ἀρχηγέτης τοιαύτην τινὰ προσωνυμίαν.

δαυίας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῴην δοὺξ τῆς Νάξου Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτὸς δύο Ρακοβιτζῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ δύο πάλιν Ρακοβιτζῶν καὶ ἑνὸς Καντεμὶρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι, Μαυροκορδᾶτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Γκίκαι ὀκτώ, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουροῦζαι δύο, Σοῦτζοι τρεῖς, εἷς Ρωσέτος, εἷς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα, ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία, κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἀλλ᾽ ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ᾽ εὐθεῖαν ἡγεμὼν Βλαχίας τῷ 1786.

Οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνεπήγοντο μεθ᾽ ἑαυτῶν τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους καὶ διὰ τούτων κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ᾽ αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις, ἥτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἶδός τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τάξιν ταύτην γένη *Φαναριῶται,* διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἥτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ᾗ ἥδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κλῆρος. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὗται, πρὶν ἢ ἀνοιχθῇ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐξηγεῖται διατί περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο (1)· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὕπατος ἀρχηγὸς ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εἴδομεν ὅτι οἱ οἶκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ᾽ ὧν κατήγοντο τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα Ἀλλ᾽ ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περί τε τὰ ἑλληνικά, τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ ἐσυνήθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορί

(1) Ὀρθότερον τὰ *λαϊκὰ* (εἰς λαϊκοὺς δηλονότι διδόμενα) ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς.

ἘΦΗΜΕΡΙΣ,

εἴτ' οὖν,

ἈΚΡΙΒῈΣ ἈΠΆΝΘΙΣΜΑ

τῶν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα χρόνον ἀξιολογωτέρων, καὶ μὴν, καὶ ἀκριβεστέρων παγκοσμίων συμβεβηκότων, ἅπερ φιλοπόνως καὶ ἐμμελῶς, δίκην μελίσσης, ἁπανταχόθεν συλλεχθέντα, χάριν τῆς ἐπωφελείας τῶν πολλῶν περὶ τὰ νέα περιεργίας φιλοφρόνως ἐκδίδονται.

Παρὰ τῶν

ΜΑΡΚΙΔΩΝ ΠΟΥΛΙΟΥ.

ΒΙΕΝΝΗ, 1793.

Ἡ πρώτη κυρίως εἰπεῖν ἐκδοθεῖσα (οὐχὶ ὅμως καθημερινή) ἑλληνικὴ ἐφημερὶς τῷ 1791 ἐν Βιέννῃ, ὑπὸ τῶν περιφήμων Ἑλλήνων αὐτόθι τυπογράφων **Μαρκιδῶν Πουλίου**, τῶν ὁποίων τὸ κατάστημα κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς συνωμοσίας Ῥήγα τοῦ Φεραίου κατεσχέθη, αὐτοὶ δὲ ἐφυλακίσθησαν. Φύλλα τῆς «Ἐφημερίδος» σῴζονται 52 ἐν ὅλῳ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς, ἀπὸ 4 Ἰανουαρ. 1791—28 Ἰουν. 1793.

ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ᾽ ὅλων ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας πρoυχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγήν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαίρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσαν κατὰ πολλὰ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περί τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν περιήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξ ἴσου ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ᾽ αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαυίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἧττον καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι᾽ ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ᾽ ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ᾽ αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥᾳδιουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἶκοι ἐφθόνουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδών. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀντιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσὰν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἕλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ ἐν Πάρῳ. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἷς τῶν εὐφυεστέρων, τῶν ἐπιτηδειοτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν τοὺς Ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ Χασσὰν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδόλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην», λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ· *Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἕλληνος γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος*, «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἡνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκην, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλειότερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατὸν νά τῳ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτο

λεπτοὶ περὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον». Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἵαν οὐδείς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ρώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσὰν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, πατὴρ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ πάππος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας (1774—1788)
(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζονεία ἀπαντῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς ἁπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοινωνικὰς τάξεις, οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὗται διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπί τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ, ἐν ᾗ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαίρετον πεῖραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἱδρύματα εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο τὰ πράξωσιν ἔτι πλειότερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἁπλοῖ ὄντες ἰδιῶται βασιλικῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φαναριῶται ηὐτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς

οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἑτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἁγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρειῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ᾽ ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ᾽ ὅπως τὴν παρ᾽ ἑαυτοῦ ὠφέλειαν παράσχῃ τοῖς πλείοσι τὸ προθυμούμενον ἦν». Πόσα τοιαῦτα ἢ παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν! Ἀλλ᾽ ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δέ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασὰν πασσᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασὰν πασᾶς καλέσας τούτους παρ᾽ ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε νὰ ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανοὺς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787, κηρυχθέντος νέου κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ᾽ ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερῆς, προλαβὼν τὴν καταστροφήν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ᾽ οὐδὲν ἤθελεν ὠφελήσει τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοιά τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου. Τοιουτοτρόπως ἐσώθη δὶς διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη, ἥτις ἔμελλε τοσοῦτο λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτζος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ᾽ ἓν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον, ἔργων ἅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτο προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ᾽ ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος ἔλεγε· «τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθερίοις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καίτοι γε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσίν, ἀλλ᾽ οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν;» Ἔκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκεῖναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι᾽ Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ρακοβίτζαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι,

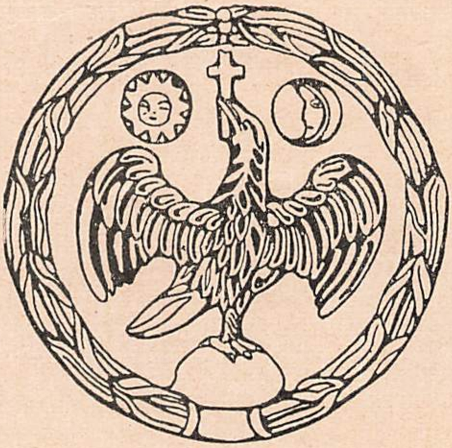
οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον (1). Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὄψιν αὐτόθι, ἀλλ᾿ ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ρίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ρίζας ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἴχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ᾿ ἐπιτρέπεται ν᾿ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι, ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι᾿ Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχηθῆ ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλυτέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἁμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κλῆρος πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ (2). Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελλη-

(1) Περὶ τῆς παρατόλμου ταύτης γνώμης, καθ' ἥν, διότι εὐπατρίδαι τινὲς Βλάχοι ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τῷ 1821 τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν, ἦτο δυνατόν, ἐὰν τὸ πολιτικὸν καθεστὼς ἐξηκολούθει ἔτι ἰσχῦον ἐπὶ δεκαετηρίδας τινὰς ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, αἱ χῶραι ἐκεῖναι τελείως νὰ ἐξελληνισθῶσι, παραπέμπομεν εἰς ὅσα διὰ μακρῶν ἐξετέθησαν ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων. Ἀλλὰ πόσαι ἑκατοντάδες Βουλγάρων, τῆς Βουλγαρίας αὐτῆς, ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν κρεῖττον πολλῶν ἑλλήνων λογίων τῷ 1858, ὅτε ἠγέρθη τὸ περιβόητον βουλγαρικὸν ζήτημα ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς; Ὁ συγγραφεὺς δὲν προσέσχεν εἰς τὸ ὅτι ἀκριβῶς τῷ 1821 ἤρξατο ἐν ταῖς βλαχικαῖς χώραις καὶ ***ἐθνική τις*** καὶ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησις ὑπὲρ τοῦ τότε πολιτικῶς μόνον αὐτονόμου βλαχικοῦ λαοῦ.

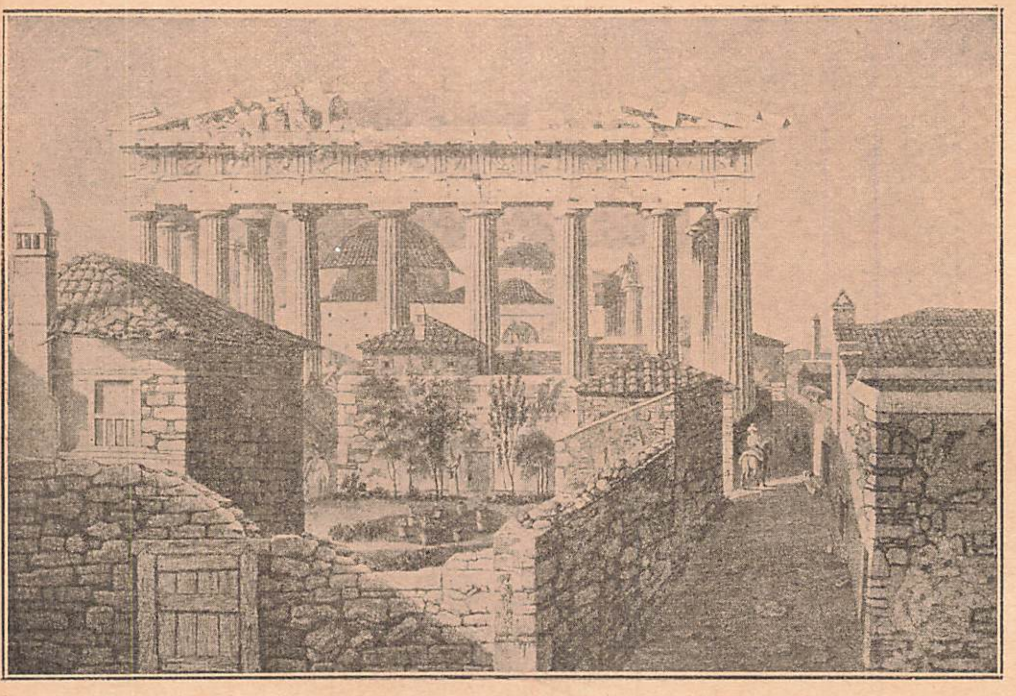
(2) Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ ***λαϊκοὶ*** εὐπατρίδαι εἶχον συνείδησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μᾶλλον ἰσχυρὰν καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους δὲν εἶναι οὔτε ἀληθὴς οὔτε δίκαιος. Ὁ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σώσας καὶ διατηρήσας διὰ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ***ὁ κλῆρος***, καὶ ὑπὸ τὴν τούτου ἠθικὴν πνοὴν ἐφύη καὶ εἰργάσατο καὶ ἡ λαϊκὴ ἀριστοκρατία.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀριστοκρατία αὕτη ἔπραξέ τι ὑπὲρ τῆς παιδεύσεως τοῦ ἔθνους, ἥ τε μείζων ἀνεκτικότης τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἡ ἀμεσωτέρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνευματικοῦ βίου ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐπίδρασις εἶχον ἐξεγείρει ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πνευματικήν τινα κίνησιν ἐκδηλουμένην πρὸ πάντων ἐν τῇ ἱδρύσει πολυπληθῶν παιδευτηρίων, ὧν οἱ ἱδρυταὶ καὶ ἡγέται ἦσαν ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς ὁ μὴ ἀριστοκρατικός. Αὐτοὶ οἱ Φαναριῶται ἀριστοκρατικοὶ ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα, οὐχὶ αἰτία, τῆς τοιαύτης κινήσεως. Ἐν Κων)πόλει τῷ 1661 ἐν αὐτῷ τῷ Φαναρίῳ πρὸς τῇ εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀρξαμένῃ λειτουργεῖν πατριαρχικῇ σχολῇ ἱδρύθη ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους καλουμένη ἔκτοτε Σχολή, ἱδρυθεῖσα οὐχὶ ὑπὸ Φαναριώτου, οὐχὶ ὑπὸ ἡγεμόνος ἕλληνος παραδανουβίου τινὸς ἡγεμονίας, ἀλλ' ὑπό τινος ἀπὸ Καστορίας Ἕλληνος πλουσίου ἐμπόρου, Μανωλάκη καλουμένου. Καὶ αὐτὴ ἡ σχολὴ γενομένη οἱονεί τις ἀκαδημία φιλοσοφικὴ ἀνέδειξε πλείστους ἐπιφανεῖς διδασκάλους καὶ μαθητάς, ἐν οἷς καὶ τὸν πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθέντα Δημήτριον Καντεμίρην· ἐν αὐτῇ δὲ ἐδίδαξεν ὁ πολὺς Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος. Οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἕλληνες μόνον ἐπὶ τοῦ τότε ἐλευθέρου ὁπωσδήποτε πολιτικοῦ ἐδάφους τῶν ἡγεμονιῶν ὑπὸ τὴν αἴγλην τὴν ἡγεμονικὴν ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἔδειξάν τινα ἐκπαιδευτικὴν ἑλληνικὴν κίνησιν, ἥτις μᾶλλον τοὺς ἐγχωρίους ὠφέλησεν ἢ τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις παροδικὴ ἀναλαμπὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως ἦτο τὸ πλεῖστον ἀποτέλεσμα τῆς καθόλου τὸ ἑλληνικὸν καταλαβούσης κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως.

νισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καίτοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἧττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησιν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ἔμβλημα τῆς ἡγεμονίας τῆς Βλαχίας

Ὁ Παρθενὼν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τζαμίον
(Εἰκὼν τοῦ 1751)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Τὰ κατὰ τὸ πατριαρχεῖον καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως· αἱ δὲ κοινότητες ὑπῆρξαν προϊὸν γνήσιον τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος. Αἱ κοινότητες εἶχον ῥίζας βαθείας ἐν ταῖς ἕξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοίκησιν ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας, ἤτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους *ἄρχοντας* καὶ *προεστούς*, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸν ὅρον *ὁμὰς τοῦ χωρίου* ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, συναντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκωμία*, ἤτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις

λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος [1]. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται *πρωτεύοντες* καὶ *πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες.(Κεφ. Α' βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμ).Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, ὅ ἐστιν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου δοξασίαι, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, ἥτις, ὡς εἴδομεν, δὲν παρεκώλυσεν αὐτὴν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημέναι τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως γνῶμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περί τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι· ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προϋπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς νὰ λειτουργῶσιν ὡς ἐπικούρους περὶ τὴν κατωτέραν διοίκησιν τῆς χώρας.

Μὴ λησμονήσωμεν τῴόντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον. Ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους, τῇ 4/16 Αὐγούστου 1821, ἤτοι μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἔλεγεν ἐν ἀπειλητικῇ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· τὸ *ἑλληνικὸν Ἔθνος τὸ ἔκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Ὑ. Πύλης*. Τούτου ἕνεκεν ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν· τούτου ἕνεκεν ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προϋπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες, ἄρχοντες, προεστοί, ἐπίτροποι*, τουρκιστὶ δὲ *κοτζαμπάσιδες*. Αὐτοὶ διῴκουν τὰς κοινότητας καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ *καδῆ* ἢ τοῦ *μολλᾶ*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικοὺς φόρους, διῴκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἑκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον, ἤτοι ἀμέσως ἤτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ ὀσμανίδου διοικητοῦ, ἤτοι τοῦ βοεβόδα. ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἑδρευόντων.

(1) ***Μητροκωμία*** εἶναι ὅρος πολὺ ἀρχαιότερος ἀπαντῶν συχνῶς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης (Ἀραυνίτιδος καὶ Τραχωνίτιδος) τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων ***Μητροκωμία*** Τράχωνος, Συάρων (ἰδ. περὶ τούτων ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ «Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων Συρίας, Παλαιστίνης, Μεσοποταμίας» σελ. 164.

᾿Αλλ᾿ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιομόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ σχεδιογραφήματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν προεστώτων ἦτο σπανίως καθολική, καὶ ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὀργανισμοῦ *τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὁρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου». Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων της τοὺς ἐκλέκτορας», ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡσαύτως τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργανισμοῦ *τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο προεστῶτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου». Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ προεστῶτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον ὁ ἀπὸ 9 Νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν, ἤτοι τῶν βουλευτῶν, νόμος ὁρίζει ρητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ᾿ αὐτοί... νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας... καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἕνα ἐνιαύσιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμφρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν. Παρεθέσαμεν ἁπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφέν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκαστος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ᾿ ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄμεσος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὅμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καθ᾿ ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθής, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα ;

᾿Αλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρὰ ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ᾿ ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δὲ ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περιπεπλεγμένον καὶ περιωρισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἁπλωταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16 τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν πέντε πρώην δημογερόντων καὶ τῶν δύο ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Ἐν Σπέτσαις οἱ 5 προεστῶτες ἐξελέγοντο κατ᾿ ἔτος ὑπὸ

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1601 — 1685

1602 Νεόφυτος Β΄
1603 Ραφαὴλ Β΄
1607 Νεόφυτος Β΄ τὸ β΄
1612 Κύριλλος Α΄ ὁ Λούκαρις, ὢν καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
1614(; ἢ 13;) Τιμόθεος Β΄
1620 Κύριλλος ὁ Λούκαρις, παραιτησάμενος τὸν πατριαρχ. θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐκλέγεται τὸ β΄
1623 Γρηγόριος Δ΄ ὁ Στραβοαμασείας
1623 Ἄνθιμος Β΄
1623 Κύριλλος ὁ Λούκαρις τὸ γ΄
1630 Ἰσαάκ, ἡμερόβιος
1630 Κύριλλος ὁ Λούκαρις τὸ δ΄
1634; Κύριλλος Β΄ ὁ Κονταρής, ἡμερόβιος
1634 Ἀθανάσιος Γ΄ ὁ Πατελλάριος, βραχύχρονος
1634 Κύριλλος ὁ Λούκαρις τὸ ε΄
1635 Κύριλλος ὁ Κονταρὴς τὸ β΄
1636 Νεόφυτος Γ΄
1637 Λούκαρις, τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον
1638 Κύριλλος Κονταρὴς τὸ γ΄
1639 Παρθένιος Α΄ ὁ Γέρων
1644 Παρθένιος Β΄ ὁ Νέος, ὁ καὶ Ὀξύς
1646 Ἰωαννίκιος Β΄ ὁ Λίνδιος
1648 Παρθένιος Β΄ ὁ Ὀξὺς τὸ β΄
1651 Ἰωαννίκιος Β΄ τὸ β΄
1652 Κύριλλος Γ΄ ὁ Σπανός, πατριάρχης εἰκοσαήμερος
1652 Ἀθανάσιος Πατελλάριος τὸ β΄ (διμηνιαῖος)
1652 Παΐσιος Α΄
1653 Ἰωαννίκιος Β΄ τὸ γ΄
1654 Κύριλλος Γ΄ ὁ Σπανός, δεκατετραήμερος
1654 Παΐσιος Α΄ τὸ β΄
1655 Ἰωαννίκιος Β΄ τὸ δ΄
1656 Παρθένιος Γ΄ (ὁ Παρθενάκης)
1657 Γαβριὴλ Β΄, δωδεκαήμερος
1657 Θεοφάνης Β΄, τριήμερος
1657 Παρθένιος Δ΄ ὁ Μογιλάλος
1662 Διονύσιος Γ΄ ὁ Βαρδαλὴς ἢ Σπανός
1665 Παρθένιος ὁ Μογιλάλος τὸ β΄
1667 Κλήμης
1668 Μεθόδιος Γ΄ ὁ Μορώνης
1671 Παρθένιος ὁ Μογιλάλος τὸ γ΄
1671 Διονύσιος Δ΄ ὁ Μουσελίμης, ὁ Κομνηνός
1673 Γεράσιμος Β΄
1675 Παρθένιος ὁ Μογιλάλος τὸ δ΄
1676 Διονύσιος ὁ Μουσελίμης τὸ β΄
1679 Ἀθανάσιος Δ΄, δεκαήμερος
1679 Ἰάκωβος (ὁ Ριζο.;)
1682 Διονύσιος ὁ Μουσελίμης τὸ γ΄
1684 Παρθένιος ὁ Μογιλάλος τὸ ε΄
1685 Ἰάκωβος τὸ β΄

τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὁπωσοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὕδρα κατ᾽ ἀρχὰς διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες καὶ τὴν προεδρίαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν συνεκροτεῖτο ἐν Ὕδρᾳ ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελλάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελλίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ᾽ ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ᾽ ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνων τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι, καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῇ ἔτι εὐκρινέστερον ὅταν διαλάβωμεν πλειότερά τινα περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὕδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Λαρίσῃ τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα, λέγει ὅτι οἱ προεστῶτες ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρὸς παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτως οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο, ὅτι μετ᾽ οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὕτη εἶχεν ἰδιαίτερά τινα προνόμια, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάζῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστῶτας, οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν, ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὁπωσοῦν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγχανον ἐνίοτε τὴν καθαίρεσιν ἢ τὴν μετάθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἑκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο ἕλληνας προύχοντας, οἵτινες, προσερχόμενοι εἰς τὴν ἕδραν τοῦ πασᾶ ἅπαξ καὶ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐπεμελοῦντο τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστώτων αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον, ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Ἀλλ᾽ ὅμως μὴ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς περὶ πάντων τούτων μαρτυρίας τῶν συγχρόνων, διότι καὶ τότε ὡς πάντοτε παρ᾽ ἡμῖν ποικίλα πάθη καὶ συμφέροντα παρεμόρφωσαν οὐχὶ σπανίως τὴν ἀλήθειαν. Ἔχω εἰς χεῖράς μου χειρόγραφον *Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡγεμόνος τῆς Ἠπείρου*. Ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει πολλὰ περιεργότατα καὶ ἀκριβέστατα περὶ τοῦ τυράννου ἐκείνου· ἀλλ᾽ ὁ συγγραφεὺς διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὅστις ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1812 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον οἱ Πελοποννήσιοι τὴν καθαίρεσιν. Ἐντεῦθεν ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ, ἐν τῇ κατὰ τῶν

ἀγιάννιδων καὶ ἀρχόντων τῆς χερσονήσου καταφορᾷ του τοσαύτας ἐπισωρεύει κατ᾽ αὐτῶν κατηγορίας ὥστε πολλάκις συλλαμβάνεται προδήλως ψευδόμενος. Ἀνομολογῶν τὰς κατα χρήσεις τοῦ Βελῆ ἐπι . έρει· «πλὴν δὲν ἔκαμε μήτε τὸ *ἑκατοστημόριον* ἀφ᾽ ὅσας μὲ τὰς ἀναφοράς των τὸν κατηγόρησαν». Ἔπειτα δὲ προσθέτει· «τὸν κατηγόρησαν ὅτι εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του ἔμβασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του πεντήκοντα μιλλιόνια γρόσια τουρκικά, ὁ δὲ μόνον 7 ½ νόμιμα καὶ ἄνομα». Ἀλλὰ μήπως ὅσῳ τὸ ἑκατοστημόριον τῶν 50.000.000 εἶναι 7 ½ τόσῳ ἀκριβῆ εἶναι καὶ τὰ 7½ ἑκατομμύρια;

Ὁπωσδήποτε εὐτυχέστερα βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ὀρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων εἴτε διὰ τῶν ὅπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελῆ· καὶ οὐδὲν ἧττον εὐδαιμόνησαν πολλαὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἔνθα οὐδόλως κατῴκουν ὀσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ᾽ αὐτοῖς διαμένοντα ἀλλ᾽ εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διηξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἄρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὁπωσοῦν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῷ εὔφοροι πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, ἐνῷ αἱ μεγαλύτεραι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεραι, πολλαὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαί, Κρήτη, Ῥόδος, Κύπρος, Μυτιλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεραι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἄνυδροι καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διέφυγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν μικροτέρων νήσων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ᾽ ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περί τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ᾽ ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐρχόμεθα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον περὶ τῶν καρπῶν οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ᾽ ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἤτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ περιώνυμος γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελόν, τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ᾽ αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρά, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐταλαντεύετο μεταξὺ 18 καὶ 30.000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ᾽ ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἑταιρείας· ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ πεντηκονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ. Τὸ κατ᾽ ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα

ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίαι συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινάς, ἐπιτηδείας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* (1), ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καί, ὡς λέγει, ὁ Οὔρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο· Γαλάτιστα, Βάβδος, Ριανά, Στανός, Βαρβάρα. Λιαρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἴσβορος, Χωρούδα, Ρεβινίκια καὶ Ἱερισσός, ἑκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὡρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστῶτα αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφιζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἔτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς (2)· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἕνα γραμματέα διεξῆγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι Ὀσμανίδαι, οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἷς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδὲμ ἀγᾶς*, καί τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ *μαδὲμ ἀγᾶς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἁπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ βεκίλιδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὅ τε *μαδὲμ ἀγᾶς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου, τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ ἐρείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ οἰκοδομηθέντων δαπάνῃ τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδὲμ ἀγᾶς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύι καὶ πλούτῳ Ἰσμαὴλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ Μαδὲμ ἀγᾶ καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδόλως ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των, σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλμπεϋν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν *μαδὲμ-ἀγᾶν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἥτις ἀμέσως τῷόντι διώρισεν ἕτερον *μαδὲμ-ἀγᾶν*, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ Μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

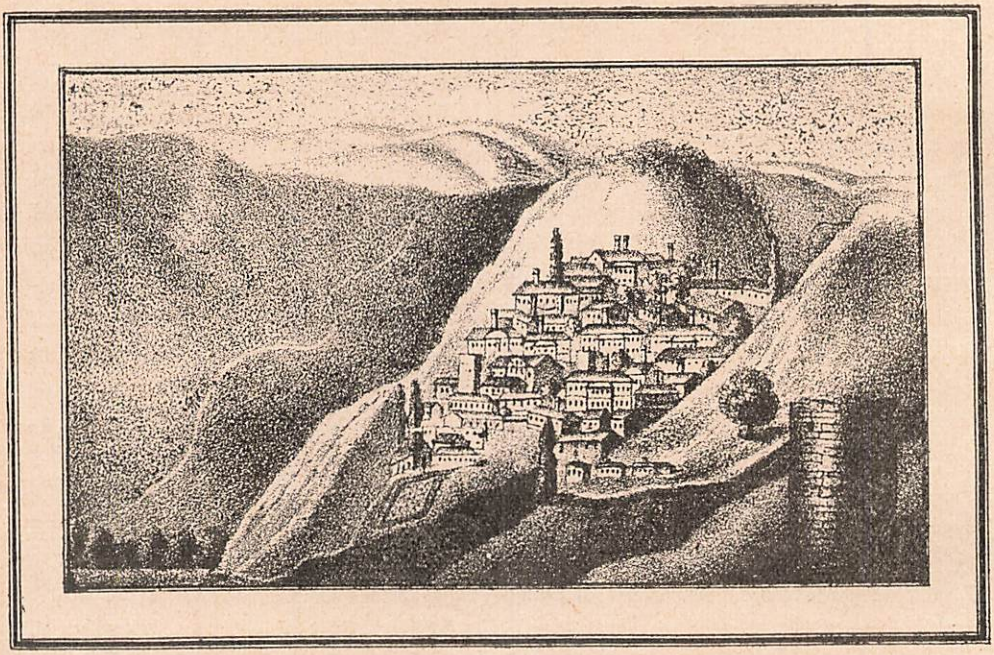
Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ. Πλὴν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφὴν τοῦ *μαδὲμ ἀγᾶ*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτικῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται, Τὸ ἰδίως περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ

(1) Τὰ λεγόμενα ***Χάσσικα*** χωρία, ὡς ὑπαγόμενα ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ***χαζινέϊ*** χασέ, τὸ ταμεῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου.

(2) ***Μαχάλ*** ἀραβιστὶ σημαίνει τόπος κατάλληλος, χωρίον κέντρον, ἐξ οὗ καὶ μαχαλὲ=συνοικία πόλεως.

συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ᾽ ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σῴζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν ἔσῳζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι᾽ ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὔρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοί-

Τὰ Ἀμπελάκια

κων. Οἱ Μαδεμοχωρῖται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰς ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ *μαδὲμ-ἀγᾶς* ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὁλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ γάλλος Βωζούρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριοτρόπως τὴν

Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ, τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ γάλλος συγγραφεύς, εἰς 4.000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικήν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δὶς οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ ληστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δὶς ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν, οἵτινες, καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα, ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα, παράγοντα κατ' ἔτος 2.000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ δισχίλιοι καὶ 500 οὗτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίας ἑταιρείας, ἔπειτα ὅμως πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημίου διαγωνισμοῦ συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον ἑταιρείαν. Ἕκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἑταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὡρίσθη εἰς 5.000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20.000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἁπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν, οὕτως εἰπεῖν, μικροτέρας τινὰς ἑτερορρύθμους ἑταιρείας, περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθούς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὡρίσθησαν εἰς 10ο)ο κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρδος προσηύξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600.000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1.000.000.

Τῆς ἑταιρείας προΐσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίοις ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν, τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφήν, ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους, συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λειψίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτάς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἤτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἕνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἑταιρείαν, ὁσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἓν τῶν ἄρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ εἶναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξύ των τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἑστίας οἱ

πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἓν τοὐλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἑταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο ὥστε ἅπαντα τὰ βαφεῖα παραδόξως ηὐδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρείας ὑπερηύξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 %, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας, τῆς ἐπαγαγούσης τοσούτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, καίτοι διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καίτοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ᾽ αὐτῆς ἐνόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρός, κατώρθωνε διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίοις ἁρμονία διεσπάσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διῃρέθησαν εἰς δύο φατρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας, αἱ ἐπίβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1811 χρεοκοπίαν τῆς Αὐστρίας ἀπώλειαι 10 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμυρίων φράγκων, ἤτοι τοῦ πλείστου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κεφαλαίων τῆς ἑταιρείας. Διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἑτέρα ὁμὰς ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωριὰ τοῦ Βόλου. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιὲς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἑνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιότερον εἶναι νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς· «Αἱ ἀνωτέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικά, ὅπου καὶ μικραί τινες βιβλιοθῆκαι εὑρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς ἐπονομαζόμενον, κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμόν, ἐξηρτημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ᾽ ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των». Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βόλου γράφων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἰσοδίκαια. Κατ᾽ αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ξορίκτη καὶ ἡ Λαμπινοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τσαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιές· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν.

ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάτες εἰς τὴν Μακρινίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστὴ εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ ἑπτὰ ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ὁ ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαιότερα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφήν, αὐτὸς ὁ Οὔρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε· «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινα δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικούμενα δὲ ὑπὸ ἑλλήνων ρωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαρίθμων, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους». Καὶ ὅμως ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ᾽ ὁ Οὔρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετάξης καὶ μαλλίνων σκεπασμάτων δι᾽ ὧν ἐπρομήθευον ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ᾽ ὃν χρόνον κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι ὑπῆρχον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἠλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Ἡ Μακρινίτσα
(Πήλιον Βόλου)

Ἐν Ἠπείρῳ ὑπῆρχον πολλαὶ ὁμοσπονδίαι ὅμοιαι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὄπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὡρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης, συναντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ τεσσαράκοντα ἑλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον, ἐν τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρων. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφυεῖς ἰατροί, τὸ ὁποῖον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν». Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες, καλούμεναι μὲν *Βλαχοχώρια,* οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων, οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμεμιγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διῃρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προΐστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη *Καλαρρύτη*, τῆς δὲ ἑτέρας ἡ *Συράκω*. Ἕκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικοὺς ἄρχοντας, ἀλλ᾽ ἐξηρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης

τῶν δύο κωμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρύτης, ἥτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτᾶτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρα-

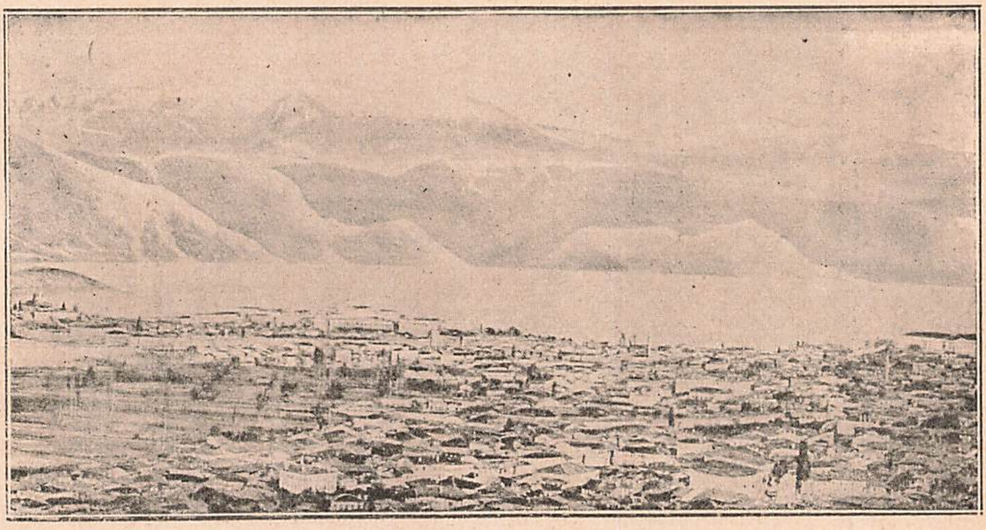

Ἡ Συράκω

κλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ παλιννοστίας· καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200.000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθά, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἁπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγορᾶς, ἥτις κατώρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἢ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὁπωσοῦν τὰς καταπιέσεις, τὰς ὁποίας παρ᾽ αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυσχερέστερον. δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία, ηὐδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλ᾽ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον

πολὺν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἕνεκα τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μένωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος, καίτοι περιλαμβάνουσα κατοίκους ὀσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὀσμανίδην διοικητήν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυΐας τῶν κατοίκων αὐτῆς ηὐδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν·

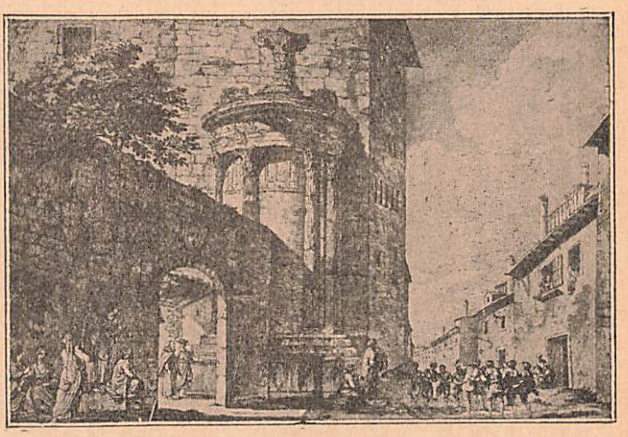

Ἰωάννινα

μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηβόλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καίπερ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἴδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ, μεθ' ἧς διεξῆγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας, ἧς προΐστατο εἷς δημογέρων, ὅστις ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διῴκει συνετῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ, χρείας τυχούσης, συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠδυνήθη νὰ διασείσῃ αὐτήν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις ἀλλ' οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστῶτας ἀσκηθέντας ὁπωσοῦν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐξαιρέτῳ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας, καὶ οἱ δύο Λόντοι, πατὴρ καὶ υἱός, Σωτηράκης καὶ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων, ἐξαιρέσει τῶν πολεμικῶν κοινοτήτων περὶ ὧν ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ϛ'. Ἐκ δὲ τῆς παρούσης βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἷόν τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐξάγεται, νομίζομεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαίρετον τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνας τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης, εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς εἴτε δι' ἁπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἕνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, μάλιστα εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας, καθὰ θέλομεν ἴδει, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερά τινα περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις, εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἕλληνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ γάλλος Guillet ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *Ἀρχαῖαι καὶ Νέαι Ἀθῆναι*, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletière, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet, μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα Οὐδὲν ἧττον τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων γάλλων καπουκίνων. Ἠμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῷ οἱ καπουκῖνοι, οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλοὺς ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα παρέσχον πολὺ ἀσφαλεστέρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν, ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670, ἤτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σῳζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16.000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὔρωστοι, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ᾄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἦχος τῆς φωνῆς των ἔχει τι τὸ σκαιόν, ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρήθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὅτι ἵνα ὁμιλῆται καλῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἦχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον φημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις, ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν, καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρέσει τοῦ καβουκίου. Αἱ Τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν Ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασᾶν, ἀλλ᾽ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν κισλὰρ-ἀγασῆ, ἤτοι τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραΐου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν· τὸν βοεβόδαν, ἤτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην, ἤτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διῳκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περουλός, οἱ δύο Σκληροί, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοί, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πίλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ἢ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις ἢ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἑνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καδῆ ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιαι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἥκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὁσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἓν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος γάλλος περιηγητής, ὁ Σπόν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους, παρ᾽ οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ἐπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἡ ἐν Ἀθήναις μονὴ τῶν Καπουκίνων καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους

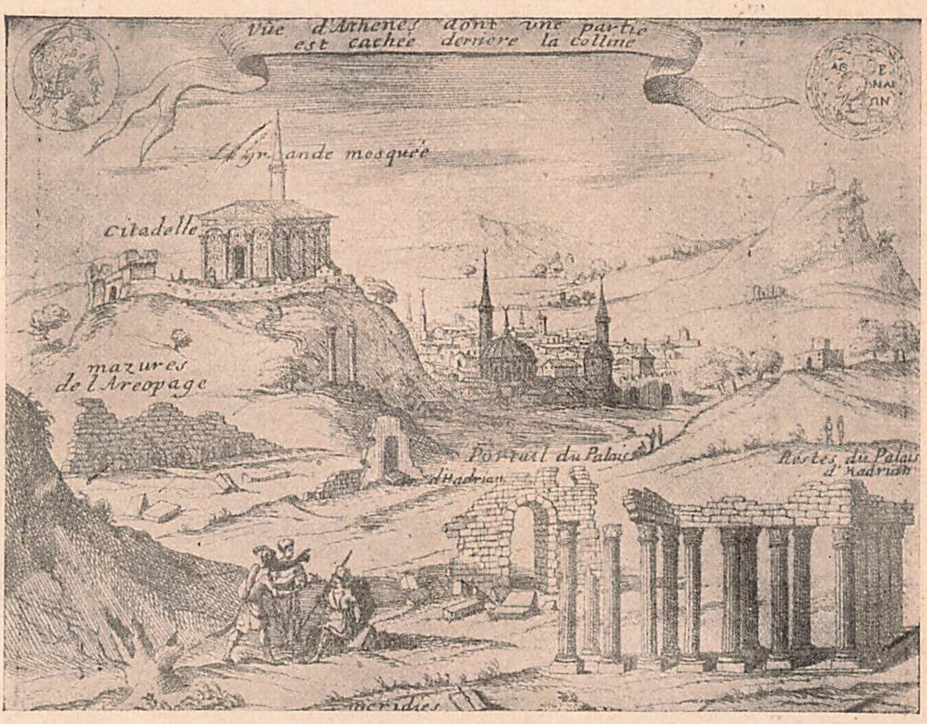
Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως, ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος, ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα διάλεξίν τινα, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὸ χαρακτηριστικωτάτην τῆς ἰδιαζού-

σης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἅμα φιλοπατρίας, δι᾽ ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν εὔρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονονοὺ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος, τὸν ὁποῖον ἐπίομεν, προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθην νὰ μή τον ἐλέγξω, διότι τοσοῦτο παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἷς ἐκ τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυέστερος, λαβὼν τὸν λόγον μοὶ ἀπήντησεν ἰταλιστὶ καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τφόντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἀλλά, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ ἠμποροῦν νὰ κρέμωνται ἐκεῖ 2.000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν ἐκυττάξαμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοημονεστέρων μάλιστα ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενεμημένος εἰς τοιαύτας διώρυγας ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατί δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους; παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων. Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμέν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν πολλὰ καὶ ποικίλα εἴπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέβαλον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν λέγων, ἕτερος δέ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκόμη, παρετήρησεν ὅτι τὸ καθ᾽ ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀποκρίσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἁπλαῖ παιδιαί, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων, προσθεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύτης εὐφυοῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ᾽ εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ᾽ ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες ὅτι ἀπέδιδεν αὐτοῖς εὐφυΐαν ἣν δὲν εἶχον· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ

Τὸ ἐν Ἀθήναις τουρκικὸν τέμενος

ὕφος τόσον ἀγροῖκον καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβρίθειαν ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνήρ τις ἔνδοξος τῆς πόλεώς των ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἁρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον

Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος
(Κατὰ χαλκογραφίαν τῆς ἐποχῆς)

κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μὲ ἠρώτων ἂν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἂν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

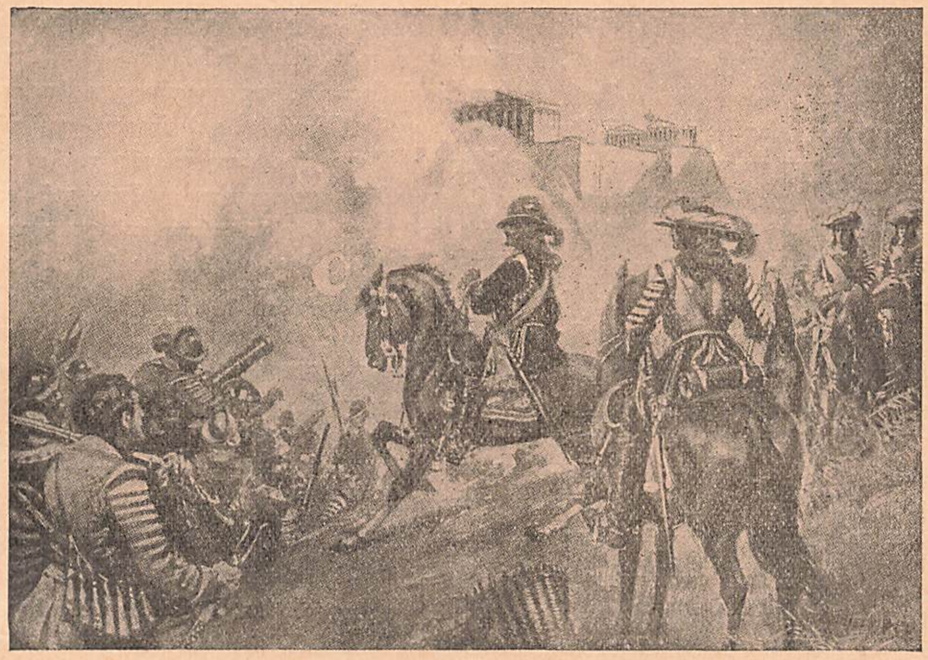
Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί με μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιοδώρων τούτων; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτο διάφορον τῆς ἀρχαίας ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλίβονται, διότι πόλις τοσοῦτο ἔνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους, καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδιακόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Ἠμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως, ἣν οἱ χριστιανοὶ ὑμῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ

νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ᾽ ἔχουσιν ἆρά γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νά σας μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ᾽ ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὁπωσοῦν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ᾽ αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιότατα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς κράτους καὶ μὴ ἑνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγάς. «Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῇ ὅτι τὰ ὀσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ᾽ ἡμῖν συλλεγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου, τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπ᾽ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς». Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καί τους ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικήν, τὴν τουρκικήν, τὴν λατινικήν, τὴν ἰταλικήν, καὶ ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἷς τῶν τριῶν διδασκάλων οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστῶτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψαν κατ᾽ ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἐξαιτούμενοι συγγνώμην, διότι τον ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιευνούχου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν καθαίρεσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περραιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὑτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἥτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς ἔκτοτε ἀκμάσαντας παρ᾽ ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν, ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῇ 15 Νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς συνήντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκούς, οἵτινες προσέφεραν αὐτῷ τὰ σεβάσματά των καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἔφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον, τὸ

ὁποῖον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φάγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος, τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν ἠμπόρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγχώριον οἶνον νὰ πίω, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ρητίνης ὥστε καὶ πρὶν ἢ τον γευθῇ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν». Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων ὑπόσχεται ὅτι θέλει ὑποβάλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περί τε τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιη-

Ὁ Μοροζίνης βομβαρδίζων τὸν Παρθενῶνα
(Εἰκὼν Τὸμ Πέντι)

γήσεως, ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσῖνι, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἑνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροιαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὑρέθη.

Ἔχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρὸν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετούς, μὴ προβλέποντες ὁπόσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῇ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὁπόσον ὀλεθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσει εἰς τὰ περισῳζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῷόντι τῇ 15 (25) Σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προπυλαίοις ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὸ ἑσπέρας 16 (26) Σεπτεμβρίου 1687 φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισε πάντα τὰ πέριξ χωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης, ἥτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι, ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὕπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν ὁ γερμανὸς Ὅμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν

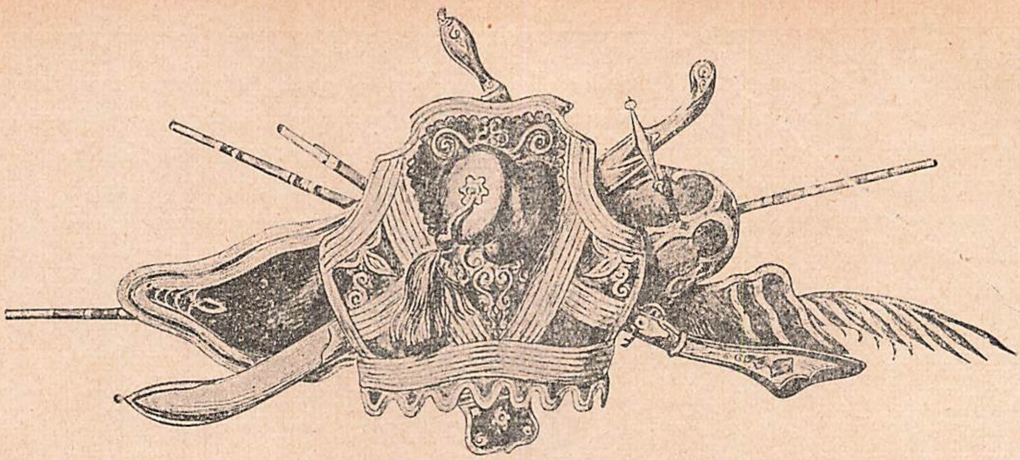
τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 Ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν ἠμπορεῖ τις νά τους ἐννοήσῃ, διότι ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακεὶμ Ζέν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14.000 οἰκιῶν, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιαληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἠρίθμει 15 ἕως 16.000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ἀκερχιέλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Κενιξμάρκ, ἥτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὤφελε χάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς, ἥτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνεῖ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν *ἀφεντῖναν* καὶ ἀποτείνοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ *ἀφεντιά σας*. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετά τινος λεπτοτάτης εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὡδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ τινος, ὅστις ἠξίου ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἓξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ Ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῇ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, περὶ ἧς θέλομεν πραγματευθῇ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Η', μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβῶσιν ὡς πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἧττον ὀλέθρια ἢ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ἐμβαλόντες τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ τότε βοεβόδας Χατζῆ-Ἀλῆ-Χασσεκίμπεϋς συνεπαγόμενος Ὀσμανίδας καὶ Ἕλληνας τῶν Ἀθηνῶν κατετρόπωσε μὲν τῷ 1777 τοὺς Ἀλβανοὺς περὶ Χαλάνδριον, ἀλλὰ ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πόλιν διὰ περιτειχίσματος, τὸ ὁποῖον ἀρξάμενον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1778 συνετελέσθη ἐντὸς 90 ἡμερῶν καὶ ὑφίστατο μέχρι τοῦ 1835, ὅτε κατελύθη. Ὁ Χασσεκῆς, ὅστις διῴκησε πολλάκις ἔκτοτε τὴν κοινότητα, προεχειρίσθη τῷ 1789, κατ' αἴτησιν τῆς κοινότητος, ἰσόβιος αὐτῆς ἄρχων. Ἅμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ Χασσεκῆς κατέστη τύραννος φοβερὸς Ὀσμανιδῶν τε καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1792, ὅτε καθῃρέθη τελευταῖον καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Κῶν ἀπεκεφαλίσθη ἐκεῖ τῷ 1795. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπήλαυσε σχετικήν τινα εὐημερίαν χάριςἰδίως εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς περιηγητάς, οἵτινες τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἱδρύθη, διὰ τῶν παροικούντων ἀλλοδαπῶν, ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων*, τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν ἀκμῇ τότε τῆς

δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὔνοιαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομάς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἵδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλ' ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων*, καίτοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν *Φιλικῶν Ἑταιρείας*, ἥτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος.

Σφραγὶς ἀγνώστου ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, πιθανῶς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ

Ὅπλα κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΠΕΖΙΚΑΙ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Τὰς πεζικὰς δυνάμεις, αἵτινες ὠργανώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπετέλουν οἱ καλούμενοι κλέφται καὶ ἀρματολοί. Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἀρματολοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος. Ἀλλ' οἱ μὲν ἀρματολοὶ ἱδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφή, ἣν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτήν, ὁσάκις ἡ Ἐνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὁσάκις δὲ ἡ Ἐνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἴκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπροσίτων ὀρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ᾆσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα·

> «Μάννα, σοῦ λέω δὲν 'μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
> «Δὲν ἠμπορῶ, δὲν δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου,
> «Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
> «Νὰ κατοικήσω στὰ βουνὰ καὶ στὲς ψηλὲς ραχοῦλες.
> «Νἄχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριά κουβέντα,
> «Νἄχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπή, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
> Νἄχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερνὸ λημέρι,

«Θὰ φύγω, μάννα, καὶ μὴν κλαῖς, μὸν δό μου τὴν εὐχή σου,
«Κ' εὐχήσου με, μαννουλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω·
«Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιὰ καὶ μαῦρο καρυοφύλλι.
«Καὶ πότιζέ τα ζάχαρη καὶ πότιζέ τα μόσκο.
«Κι ὅσο π' ἀνθίζουν, μάννα μου καὶ βγάνουνε λουλούδια,
«Ὁ γιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
«Κι ἂν ἔλθη 'μέρα θλιβερή, 'μέρα φαρμακωμένη,
«Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζί, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
«Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃς».
Δώδεκα χρόνοι 'πέρασαν καὶ δεκαπέντε μῆνες
Ποὺ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, καὶ ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
Ποὺ κελαδοῦσαν τὰ πουλιά, κι ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γίνεται σκοτάδι.
Τὸ καρυοφύλλι ἐστέναξε, τριανταφυλλιὰ δακρύζει,
Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυό, κ' ἔπεσαν τὰ λουλούδια·
Μαζὶ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια του ἡ μαννοῦλα.

Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον, ὡς προείπομεν, πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς Ρούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὁρμητήρια, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων (1). Ἐκεῖ εἴτε εὑρόντες τοὺς κατοίκους τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἐσχημάτισαν στρατόπεδα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὁσημέραι δεινότερα. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς Δυνάμεις οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικήν, ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων, ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἁρματολούς, armatores, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς λῃστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα, τὰ ὁποῖα, δαπάναις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκείμενα, ἐκαλοῦντο *ἁρματολοί*, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ὄντα ἦσαν διανενεμημένα εἰς

(1) Ὡς ἐλάβομεν ἀφορμὴν ἀλλαχοῦ ν' ἀναφέρωμεν ἀνάλογόν τι, ὅτι ὑπῆρχε πρὸ αἰώνων ἐν μ. Ἀσίᾳ ἐπὶ τῶν ἀραβοελληνικῶν μεθορίων ὁμὰς ἐνόπλων ἀμυνομένων ὑπὲρ τῶν ὁρίων καλουμένων *ἀπελατῶν* διατελούντων ὑπὸ *ἀκρίτας*, ἤτοι φύλακας τῶν ἄκρων ἢ ὁρίων.

τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἀρματολίκια δὲν ὑπῆρξαν, ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρματολικίων, τὰ ὁποῖα διήρκεσαν μετά τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ καπετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ Καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱόν του Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀρματολοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαρίθμων αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι ὁτὲ μὲν ἐσῴζοντο εἰς Ἑπτάνησον ἢ εἰς Ρούμελην, ὁτὲ δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρματολικίων ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ἐν Ἠπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἀρματολίκια, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἑκάστου τῶν ἀρματολικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος*, ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστὴν τὸ *πρωτοπαλλήκαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις παρήχθη ἔτι ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ (Κεφ. Ε' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμου), ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὔκολον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανοὺς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον, ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην·

> Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
> Τὰ χιόνια μὴ τὰ λειώσετε ὅσο νἄλθοῦν καὶ τἄλλα,
> Τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαριὰ γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
> Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νά τον ἀποφασίσουν,
> Κι ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐκάλεσε τὸν πρῶτον·
> «Ἔλα, Φοντύλη ἀδελφὲ καὶ πρωτοπαλληκάρι,
> Ἔλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμά μου·
> Σ' ἀφήνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
> Τ' εἶναι μικρὸ κι ἀνήξερο, 'π' ἄρματα δὲ γνωρίζει·
> Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίκι.
> *Γέροντες θέλουν χάιδεμα, κι ἀγάδες θέλουν ἄσπρα.*
> Κι ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νά τους κυβερνήσῃ».

Ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανᾶτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι, οἵτινες ἦρχον

τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε ἥρπασεν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα, ἐκείνου ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νῖκος Τσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσόνα· ὁ παπᾶ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἧττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεὺς υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν οὔτε ὅλοι οἱ ἁρματολοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἁρματολοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων, ἔχοντες τότε φυσικοὺς συμμάχους τους κλέφτας. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἁρματολοῦ Χρήστου Μηλιόνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστῶτος Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινά, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης συναντήσας τυχόντι τὸν Χρῆστον εἰς Ἁλμυρόν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχήσαντες ἔπεσαν ἀμφότεροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν στὴ ράχη στὸ λημέρι.
Ἕνα τηράει τὸν Ἁλμυρό, κι ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
Τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μυριολογάει καὶ λέγει·
«Κύριε μου, τί ἐγίνηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιόνης
Οὐδὲ στὸ Βάλτο φάνηκεν οὐδὲ στὴν Κρύα βρύση».—
«Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρτα,
Κ' ἐπῆρε σκλάβο τὸν κατῆ μαζὶ μὲ δυὸ ἀγάδες.
Κ' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαριὰ τοῦ κακοφάνη.
Τὸ Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸ Μουχτὰρ Κλεισούρα»—
«Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτᾶτα,
Τὸ Χρῆστο νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνη.
Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλιὰς καὶ ἔστειλε φερμάνι».
Παρασκευὴ 'ξημέρωνε (ποτὲ νὰ μὴ 'χε φέξει !)
Κι ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὕρῃ.
Στὸν Ἁλμυρὸ τὸν ἔφθασε, κι ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
Ὁλονυκτὶς ἐπίνανε, ὅσο νὰ ξημερώσῃ·
Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγή, περάσαν στὰ λημέρια.
Κι ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλιάς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες»—
Ὅσο 'ν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει».—
Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο·
Φωτιὰν ἐδῶσαν στὴ φωτιά, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπο.

Ὁσάκις λοιπὸν οἱ ἁρματολοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθῄρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νά τους ἐξοντώσῃ.

Ἐνίοτε ἐπετύγχανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἁρματολοὶ ἀπέβαινον ἰσχυροί, ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτήσωσι τὰ ἁρματολίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νά τους ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω στοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
Καὶ στὰ πέντε βιλαέτια
(Ἔβγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέλφια!)
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοί,
Ὅλ' ἐνδυμένοι στὸ φλωρί,
Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
Καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν.
Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφή,
Βρίζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ·
Γράφουνε καὶ στὸ Κομπότι,
Προσκυνοῦν καὶ τὸ Δεσπότη·
«Συλλογισθῆτέ το καλά,
»Ὅτι σᾶς καῖμε τὰ χωριά.
«Γλήγορα τ' ἁρματολίκι,
»Ὅτ' ἐρχόμαστε 'σὰν λύκοι».

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος, ὁ τοιουτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἁρματολίκιον αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ᾄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλλας κατέλαβε τὸ ἁρματολίκιον τῶν Ἀγράφων.

Νάμουν μιὰ πετροπέρδικα, στὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου (χωρίον Ἀγράφων)
Νὰ σκώνουμουν ταποταχύ, δυῶρες νὰ ξημερώσῃ,
Ν' ἀκούρμαινα (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμο πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφτες,
Οἱ κλέφτες, οἱ ἁρματολοὶ κι ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μέσ' τὴν Ὀξιὰ ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσαμπασίδες,
Τῷ φέραν τὸ μορασαλὲ (τὸ καπιτανᾶτον) σ' ὅλο τὸ βιλαέτι.

Ἀλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἁρματολικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας διὰ βίας τὰ ἁρματολίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζῆτρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσόνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀνακράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δέν τους κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράννους; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετὰν Καρακίτσος εἰς τὸ Καρπενίσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῷα;». Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνε-

γνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἁρματολίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτήν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μήπως δὲν εἴδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους ; Μήπως, ὅταν ὁ Ὀμὲρ Βριόνης ἐπολιόρκησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ, δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα ;

. . . . . καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανᾶτα,
Ὁ Ἴσκος ἀπ' τὴν Δούνιτσαν, ὁ γιὸς τοῦ Γρίβα Γιώργου.
Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γιώργης Βαρνακιώτης,
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιά, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουριᾶς κ' οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχείρει νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δέ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνει ἁρματολοί, οὕτω καὶ οἱ ἁρματολοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἡ δὲ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτο συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημώδη ᾄσματα τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὄλυμπος κι ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλώνουν.
Γυρίζει τότ' ὁ Ὄλυμπος καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
«Μὴ μὲ μαλώνῃς, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε !
Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὄλυμπος, στὸν κόσμο ξακουσμένος.
Ἔχω σαράντα δυὸ κορφές, ἐξῆντα δυὸ βρυσοῦλες.
Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρο, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης
Καὶ στὴν ψηλή μου κορυφὴν ἀετός εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένο»;—
«Φάγε, πουλί, τὰ νιᾶτά μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειά μου,
Νὰ κάμῃς πήχη τὸ φτερό, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι,
Στὸ Λοῦρο, στὸ Ξερόμερον ἁρματολὸς ἐστάθην,
Στὰ Χάσια καὶ στὸν Ὄλυμπο δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἑξῆντα ἀγάδες σκότωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
Κι ὅσους στὸν τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κι Ἀρβανῖτες,
Εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸ δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου στὸν πόλεμο νὰ πέσω».

Ἂν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἁρματολὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ τοσοῦτον παραδόξως νεκρεγερθεῖσα κεφαλὴ διηγεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τά τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περραιβόν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἤπειρον «περιπατῶντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταεταρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σῴζεται δημῶδες ᾆσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἁρματολόν.

Λάλησε, κοῦκε, λάλησε· λάλα, καϊμέν' ἀηδόνι,
Λαλᾶτε σ' ἀκροπέλαγος ποὺ πλέουν τὰ καράβια,
Ρωτᾶτε γιὰ τὸ Νικολό, τὸ Νικολὸ Τζιοβάρα,

Ποῦτον στὸ Λοῦρ' ἀρματολός, στὸ Καρπενίσι κλέφτης·
Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
Εἶχε Σταυρό, εἶχε Χριστό, εἶχε καὶ Παναγία».
«Ἐψὲς προψὲς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια.
Κ' εἴδαμε πῶς ἐβάρεσε τοὺς Τούρκους μέσ' στὸ Λοῦρο.
Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτώ, κι αὐτὸν τὸ μουσελίμη·
Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
Πῆγε νὰ κάμη τὴ Λαμπρὴ καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη»,
Νὰ ψήση τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγη
Καὶ νὰ χορέψουν τὰ παιδιά, νὰ ρίψουν στὸ σημάδι».

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἀρματολὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἕτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι *'λημέρια* καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὅπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς λῃστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἁρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκήτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέυδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέυδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἀλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ λῃστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἀρματολοὶ ἐφ' ὅσον διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις περιεποιοῦντο τοὺς προεστῶτας ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθάπερ εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἀρματολοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστῶτες κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη, καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ᾆσμα τοῦ ἀρματολοῦ Καρπενισίου Λιβίνη, περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων.

«Σὲ σένα, Μῆτρό μου γαμπρέ, Σταθούλα ψυχογιέ μου.
Ἀφήνω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιο μου τὸ Γιώργη,
Ποῦναι μικρὸς γιὰ φαμελιά, κι ἀπ' ἅρματα δὲν ξέρει,
Καὶ 'σὰ διαβῇ τὰ δεκαννιὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
Ἐλᾶτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἅρματά μου,
Ποὺ τά 'χωσα στὴν ἐκκλησιά, μέσα στὸ ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλλιὰ κι ὁ Τουρκο - Κωνσταντάκης».

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο - Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενισίου προεστὼς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστῶτας αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ὁ Σκυλοδῆμος ἔτρωγε στὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Εἰρήνη στὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν κεράση·
—«Κέρνα μ', Εἰρήνη μ' εὔμορφη, κέρνα μ' ὅσο νὰ φέξη,
Ὅσο νὰ ἔβγ' αὐγερινός, νὰ πάγ' ἡ πούλια γεῦμα.
Κι ἀπαὶ σὲ στέλνω σπίτι σου μὲ δέκα παλληκάρια».—

—«Δῆμο, δὲν εἶμαι δούλα σου, κρασὶ νὰ σὲ κεράσω.
Ἐγώ εἶμαι νύφη προεστῶν, κι ἀρχόντων θυγατέρα».

Ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερον χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι᾽ ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτο φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας, τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἥν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆ ἀείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῳόντι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἀείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ᾽ ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν, εἴτε ὡραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γραῖαι, εἴτε χριστιαναὶ εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικός, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστῶτας οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν, καὶ τοὺς παπάδες, ὁσάκις συνέπιπτε νὰ εἶναι τοιοῦτοι προεστῶτες τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἴπομεν, πολυθρύλητοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ᾽ ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως οἱ περιώνυμοι Παναγιώταρος καὶ Κολοκοτρωναῖοι, οἱ ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ Κοντοβουνίσιοι καὶ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 50 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σουλιῶται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαρίας, περὶ τοῦ ὁποίου σῴζεται ᾆσμα ἱστοροῦν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὢν ἐνταῦτῷ προεστὼς τοῦ χωρίου ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαρία ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ᾽ εἶν᾽ τὸ κακὸ ποὺ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι ;
Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
Μᾶς κλαίεται κ᾽ ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο.
Τί τὤκαμα τοῦ κ . . . . . καὶ κλαίετ᾽ ἀπ᾽ ἐμένα ;
Μήνα τὰ βῴδια τ᾽ ἔσφαξα, μήνα τὰ πρόβατά του ;
Τὴ μιά του νύφη φίλησα, τὲς δυό του θυγατέρες·
Τό ᾽να παιδί του σκότωσα, τἄλλο τὸ πῆρα σκλάβο,
Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριὰ ἐξαγορὰ τοῦ πῆρα.
Ὅλα λουφὲ τὰ μοίρασα, λουφὲ στὰ παλληκάρια·
Κι ἀτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαρίας ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτύρεται καὶ ὑφ᾽ ἁπασῶν τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑφ᾽ ἑνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστώτων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὅμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἁρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας· εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς

εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἑπομένου ᾄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζίδρου.

> Ὁ Ζίδρος κάμνει τὴ χαρά, χαρὰ γιὰ τὸν ὑγιό του,
> Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτᾶτα,
> Τὸ Λάπα δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
> Κι ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια·
> Κι ὁ Λάπας πάγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
> Στ' ἀσῆμι καὶ στὸ μάλαμα καὶ στὸ μαργαριτάρι,
> Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδες·
> Ἡ Ζίδραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι.
> Πάλε ἡ μαύρη Ζίδραινα, ἡ μαύρη παραμάννα,
> «Καλῶς τὸ Λάπα πὤρχεται μ' ἀλάφι στολισμένο!
> Στρῶστε τοῦ Λάπα στὸν ὀντᾶ, τοῦ Τρίτσα στὴν κρεββάτα,
> Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτᾶτα».

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικόν, οὕτως εἰπεῖν, βίον τῶν κλεφτῶν θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριὲλ, τὸν πραγματευθέντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς χρόνους πλησιεστάτους πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἡ παρῳδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἡ ἰδίως λεγομένη *ληστεία*, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὄχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ ἠμπορεῖ τις νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἧττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυμνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρησίμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἔρριπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἅλμα καὶ τὸν δρόμον, αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον καὶ δι' ἑνὸς ἅλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι, ὅταν ἔτρεχεν, αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγγιζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πίωσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις, ἐνῷ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες διήρχοντο τὰ χαρακώματα σῷοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἐν ταῖς ὀδύναις καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἀλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς παπάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἕνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν, ἃς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ηὔχοντο πρὸς

ἀλλήλους ἦτο· *καλὸ μολύβι*. Καὶ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιοτέρα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλήν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτήν, ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅτε εἶδεν ἑαυτὸν περιζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπείσθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου ;». Πολλάκις τὰ δημώδη ᾄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις·

Σὰν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει.
Ψηλὴ φωνοῦλαν ἔβαλε, σὰν παλληκάρ᾽ ὁπού ἦταν·
Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ, καὶ πολυαγαπημένε ;
Γύρισε πίσω, πᾶρέ με, πᾶρέ μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ᾽ ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοὺφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάῃ στὰ Γιάννινα τ᾽ Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλλου».

Τὸ δ᾽ εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἠξεύρει τὸν *τάφον τοῦ Δήμου*, τὸ ᾆσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἐπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις ;

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε κι ὁ δῆμος διατάζει·
Σῦρτε, παιδιά μου, στὸ νερό, ψωμὶ νὰ φάτ᾽ ἀπόψε.
Καὶ σύ, Λαμπράκη μ᾽ ἀνεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντά μου,
Νά, τἄρματά μου φόρεσε, νὰ εἶσαι καπετάνος,
Καὶ σεῖς, παιδιά μου, πάρετε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιά, στρῶστέ μου νὰ καθίσω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸ νὰ μ᾽ ἐξομολογήσῃ,
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ᾿χω καμωμένα,
Τριάντα χρόνι᾽ ἁρματολὸς κ᾽ εἴκοσι ᾿χω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ᾽ ἦρθε θάνατος, καὶ θέλω ν᾽ ἀπεθάνω·
Κάμετε τὸ κιβοῦρί μου πλατύ, ψηλὸ νὰ γένῃ.
Νὰ στέκ᾽ ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
Κι ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὶ ἀφῆστε παραθύρι,
Τὰ χελιδόνια νἄρχωνται τὴν ἄνοιξη νὰ φέρουν,
Καὶ τᾀηδόνια τὸν καλὸ Μάη νὰ μὲ μαθαίνουν.

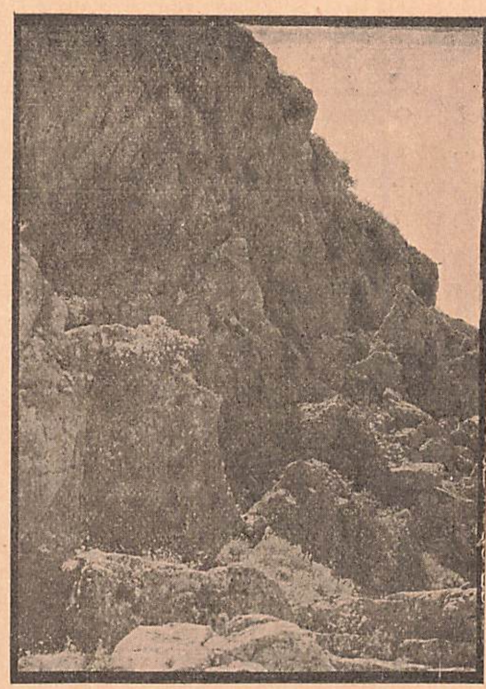
Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καίτοι διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ τραχύν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἱμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς, μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγώγουν ἅμα ἐδίδετο περίστασις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὠμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτούς, ἀλλ᾽ ἠρκοῦντο νά τους θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ θείου ἰδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν

καὶ ἔξω τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκκλήσιον τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' οπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν νὰ ἑορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἱανδήποτε ἀμηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὑρίσκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας, ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεϊσθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὅπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ηὔχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλοξοπίστησεν. Ὅταν εἶπον εἰς τὸν Ἀνδροῦτσον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμὸν θέλει ἀξιωθῆ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστάκτως ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλ' ἐπροτίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις, ἐνῷ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ριπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσῴζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο.

Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ πλειότεροι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἴσθημα τῆς ὅλης πατρίδος, Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πεπολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατόν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἔμελλε φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγατσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Βαλτετσίου μέχρι τῆς Ράχωβας. ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἁρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἁρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν προέκυψαν ἐπὶ τουρκοκρατίας δύο ἕτερα προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἐπανάστασιν· τὸ μὲν ἐν Ἠπείρῳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ μὲν εἰς τὸ Σοῦλι, τὸ δὲ εἰς τὴν Μάνην, περὶ ὧν θέλομεν ἤδη εἴπει ὀλίγα τινά. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοί τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ πολυθρύλητον τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἷς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας

ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπ' αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὁπωσδήποτε περὶ τὸν χῶρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι, ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιᾶς, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν τέσσαρα χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο *τετραχώριον*. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ᾠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαβυρίνθου βαράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἠγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον εἰς πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακοσοῦλι, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χείλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Τὰ βουνὰ τοῦ Ζαλόγγου εἰς τὸ Σοῦλι

Ἀλλά, καθ' ὅσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἔποικοι, ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχῶρι, οἱ Κοντάτες, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα χωρία, καλούμενα *ἑπταχώριον*, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφόρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρεκτὸς ὅμως τῶν 11 τούτων ἱδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιάδοχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαρίτου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7.000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἱδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο *Σουλιῶται*, οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων *Παρασουλιῶται*. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὁμοσπονδίας· οἱ δεύτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διῃρημένοι εἰς γενεὰς ἢ φάρας, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχῶρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προΐστατο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρειότερος αὐτῆς ἀνήρ, ὅστις καὶ διῴκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνέδριον, ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσήρχοντο εἰς τὰ ἀρχικὰ 4, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60 μόνον οἱ ἐπ' ἀνδρείᾳ διακε-

κριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι, ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ἤθελεν ἐπέλθει ἔλλειψις τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοί τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωνον εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν ραγιάδων φόρον, ὅ ἐστι τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἐνταῦτῷ ὅμως εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ᾽ αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἄρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου, ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ᾽ εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ᾽ ἧς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἠπείρου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περραιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ᾽ αὐτὰ ξυπνοῦν». Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλ᾽ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὡμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60 ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἑλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ᾽ ἂν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλεΐσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται, οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματός των τοσαῦτα ἔνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγείλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσιν.

Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἦτο φόρος ἐτήσιος 4.000 γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ᾽ ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνον. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διῃρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγόν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἑκάστης προΐστατο πάλιν εἷς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὅμως καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἄρχοντα (περὶ οὗ μετ᾽ ὀλίγον), ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μηδ᾽ εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ

συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς κατώρθωσεν ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου διορίσας μπέυν τῆς Μάνης τὸν Λιβέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15.000 γροσίων, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέυς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἁπλῆ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιᾶται δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ᾽ αὐτῶν τούτων ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ᾽ ἔτος 15.000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὢν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουερ βεβαιοῖ ὅτι, ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιούτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἥτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν σουλιωτικήν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινημάτων ἰδίως διέπρεψεν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἔτι, εἰ δυνατόν, σπουδαιότερον ζήτημα· πῶς ὠργανώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ ναυτικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δύναμις. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλίαι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ἔνθεν μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἔνθεν δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Ρωσία. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30.000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπ᾽ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέυδες τῆς Ρόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μυτιλήνης ὤφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν, ἡ μὲν Ρόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡνωμέναι ὁμοῦ ὥπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐνταῦθα ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790 δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ

τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμέν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τούτου στενῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἴτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς συνθήκης, ἥτις συνωμολογήθη τῷ 1774 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας καὶ περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἀκριβέστερον ἐν κεφαλαίῳ Η' τοῦ παρόντος βιβλίου, ἡ Ρωσία ἐκτήσατο ἔμμεσόν τι δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς Ἀνατολῆς πληρώματος, τῷ δὲ 1783 διὰ συνθήκης ἐμπορικῆς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἐνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς τὸ ἐμπόριον, καὶ εἰς τὰ ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν πλοῖα τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὡμίλουν εἰμὴ περὶ ὑπηκόων Ρώσων, ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους εἰς τὴν Ρωσίαν ἀνήκοντας· τὸ ἄρθρον 26 ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους ὑπὸ τῆς Ρωσίας προστατευομένους· τὸ ἄρθρον 68 ὑπηκόους τῆς Ρωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπ' αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69 ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ρωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε περὶ ὑπηκόων ρώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐκ τῶν διατάξεων τούτων ἠδύνατο νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ρωσία ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ἡ Ρωσία ἦτο ἰσχυρά, ἡ δὲ Τουρκία ἀσθενής. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ρωσικῆς σημαίας, τῆς ρωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ρωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους, οὓς παρεσκεύαζεν ἡ ἐπέμβασις τῆς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικοὺς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὑρίσκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ρωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη εἰδοποιήθησαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῳόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστὰς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὁλόχρυσα φιρμάνια ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικήν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ρώσους ἰδιοκτήτας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὸν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῇ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος,

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ
Υἱὸς τοῦ Θωμᾶ,

παραχωρήσας τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ δικαιώματα εἰς τὸν βασιλέα
τῆς Γαλλίας Κάρολον Η΄.

(Τοιχογραφία τοῦ Βερναρδίνου Pintoricchio)
Ἐν τῇ εἰκόνι τῆς ὑπεραπολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης
ἐν τοῖς δώμασι τοῦ Βοργία (Appartamento Borgia)
τοῦ μεγάρου τοῦ Βατικανοῦ.

Πῶς, ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῷ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόννων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61.449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόννων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153.580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερά τινα, τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς 26 Μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας».

Διατί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἴχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηολόγια, ὅτε ἠξεύρομεν ὁπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἴς τινα συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἴχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5.156, τόννους δὲ 297.424, ἄνδρας δέ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864 εὑρίσκομεν 24.949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόννους τοῦ 1866, 300.000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόννους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25.000 περίπου ἀνδρῶν πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18.000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12.000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ πασῶν τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστατα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἠσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωικὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τῳόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι, ἵνα μήτι πλειότερον εἴπωμεν. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομέν τινα ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιᾶτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν

τῆς Ὕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15.000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8.000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7.000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους, ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων καί τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50.000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50.000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἡνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὕδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν, ὡς μὴ ὤφελε, σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων, ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόννων 153.580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17.526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο, κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18.000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι᾽ 6.000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόννων 61.449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὕδρα ἠρίθμει 27.492 τόννους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15.797. Καθ᾽ ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόννων. Καὶ καθ᾽ ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόννων καὶ πλήρωμα 12.000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὁρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὕδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς, ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὕδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά, ἀλλὰ τὰ πυρπολικὰ δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150.

Ὕδρα

πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 Ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὁλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ᾿ αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ᾿ ὅλων τῶν πλοίων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο, ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ *Ὁρμητικὸς* νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἱστοὺς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχείᾳ μὲν ἀλλ᾿ ὠφελίμῳ ν᾿ ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ᾿ ὁλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρῶτος, καθ᾿ ὅσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ *Σπετσιωτικὰ* γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἂν οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμούς, ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρήθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἠνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἕνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτούς, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παίδευσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ὕδρα, τὸ πάλαι καλουμένη Ὑδρέα, ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ (Κεφ. Α′ βιβλ. Γ′ τοῦ Α′ τόμου). Τῶν Σπετσῶν οὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά, καλούμενα τότε Ψύρα, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων». Ἀλλ᾿ ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησύδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσίς των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὕδρα καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πληθυσμὸς

ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ρωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὔξεινον, διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοΐας. Ἡ Αἰκατερῖνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξ ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἱδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ρωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτως ἀξιόλογον αὔξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐζωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλειότερα καὶ μεγαλύτερα. Ἐπῆλθον ἐνταῦτῷ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας, ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρασκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατάς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς, ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων, αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας νὰ παραστήσωμεν ὁποία ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμώττοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας εἴτε μετὰ

ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ρωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὔξεινον, διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοΐας. Ἡ Αἰκατερῖνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξ ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἱδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ρωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες Ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτως ἀξιόλογον αὔξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐζωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλειότερα καὶ μεγαλύτερα. Ἐπῆλθον ἐνταῦτῷ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας, ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρασκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατάς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς, ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων, αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας νὰ παραστήσωμεν ὁποία ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμώττοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας εἴτε μετὰ

πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 Ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὁλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο, ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ *Ὁρμητικὸς* νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἱστοὺς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχείᾳ μὲν ἀλλ' ὠφελίμῳ ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ' ὁλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ *Σπετσιωτικὰ* γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἂν οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμούς, ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρήθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἠνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἕνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύσωσιν αὐτούς, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παίδευσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ὕδρα, τὸ πάλαι καλουμένη Ὑδρέα, ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ (Κεφ. Α' βιβλ. Γ' τοῦ Α' τόμου). Τῶν Σπετσῶν οὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά, καλούμενα τότε Ψύρα, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων». Ἀλλ' ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησύδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσίς των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὕδρα καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πληθυσμὸς

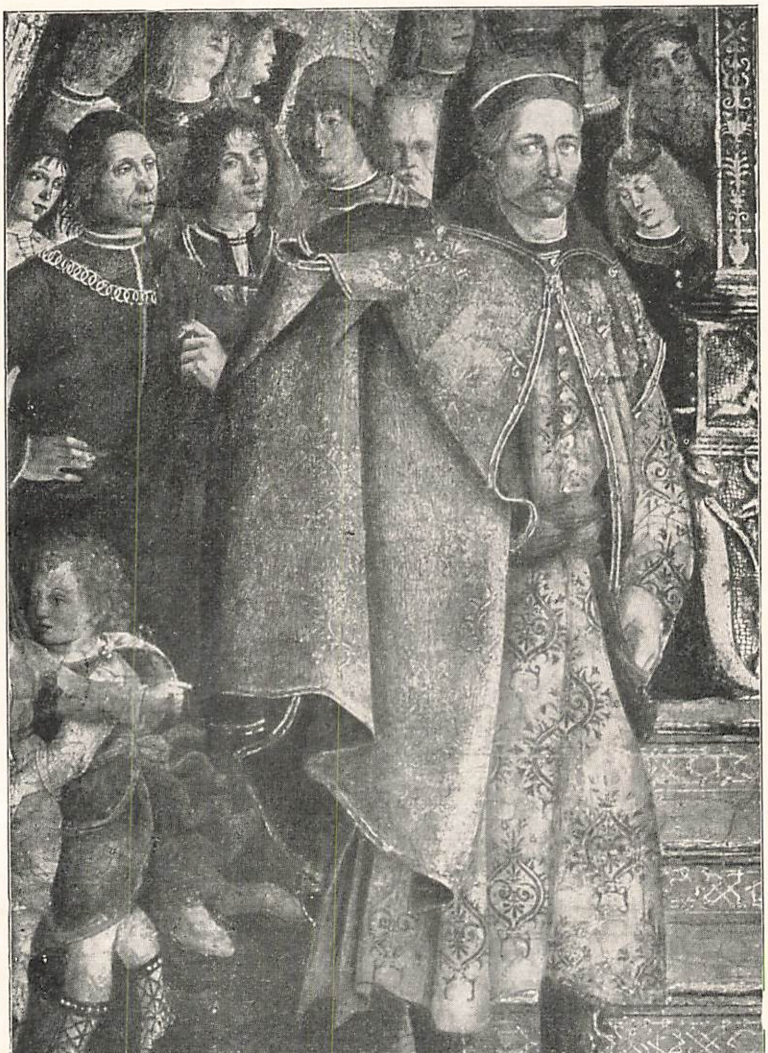
τῆς Ὕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15.000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8.000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7.000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους, ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων καί τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50.000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50.000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἡνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὕδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτων ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν, ὡς μὴ ὤφελε, σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων, ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόννων 153.580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17.526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο, κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18.000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι' 6.000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόννων 61.449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὕδρα ἠρίθμει 27.492 τόννους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15.797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόννων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόννων καὶ πλήρωμα 12.000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὁρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὕδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς, ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὕδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά, ἀλλὰ τὰ πυρπολικὰ δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150.

Ὕδρα

Πῶς, ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῷ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόννων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61.449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόννων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153.580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερά τινα, τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ᾽ ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς 26 Μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους ἀλλ᾽ ὀλιγωτάτους ναύτας».

Διατί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ᾽ οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἴχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηολόγια, ὅτε ἠξεύρομεν ὁπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἴς τινα συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἴχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5.156, τόννους δὲ 297.424, ἄνδρας δέ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864 εὑρίσκομεν 24.949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόννους τοῦ 1866, 300.000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόννους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25.000 περίπου ἀνδρῶν πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18.000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12.000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ πασῶν τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστατα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἠσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ᾽ ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωικὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι᾽ ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τφόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ᾽ οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι, ἵνα μήτι πλειότερον εἴπωμεν. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομέν τινα ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιᾶτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ
Υἱὸς τοῦ Θωμᾶ,

παραχωρήσας τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ δικαιώματα εἰς τὸν βασιλέα
τῆς Γαλλίας Κάρολον Η΄.

(Τοιχογραφία τοῦ Βερναρδίνου Pintoricchio)

Ἐν τῇ εἰκόνι τῆς ὑπεραπολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης
ἐν τοῖς δώμασι τοῦ Βοργία (Appartamento Borgia)
τοῦ μεγάρου τοῦ Βατικανοῦ.

στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῆ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἠρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ἃς εἴδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις βιομηχανίας. Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικός, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ᾽ ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῳόντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἁπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἁπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεοκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὕδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29, τὰ ὁποῖα, διῃρημένα εἰς μέρη τρία, ἐκανόνιζον πρῶτον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον τὴν ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον. τῇ 1 Ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας», καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσιν εἰς *τὰς ἀταξίας ἐκείνας* οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσιν. Ἕπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ ; Ὄχι βεβαίως. Ἕπεται ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν ἀλλὰ καὶ τὸν ἑκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιοῦντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτὸς τῶν 4 δημογερόντων, ἕνα διοικητήν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ᾽ ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι᾽ ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημό-

σια πράγματα, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1800, ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ᾐσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητήν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἢ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστώτων συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἀνάργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὕδρᾳ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

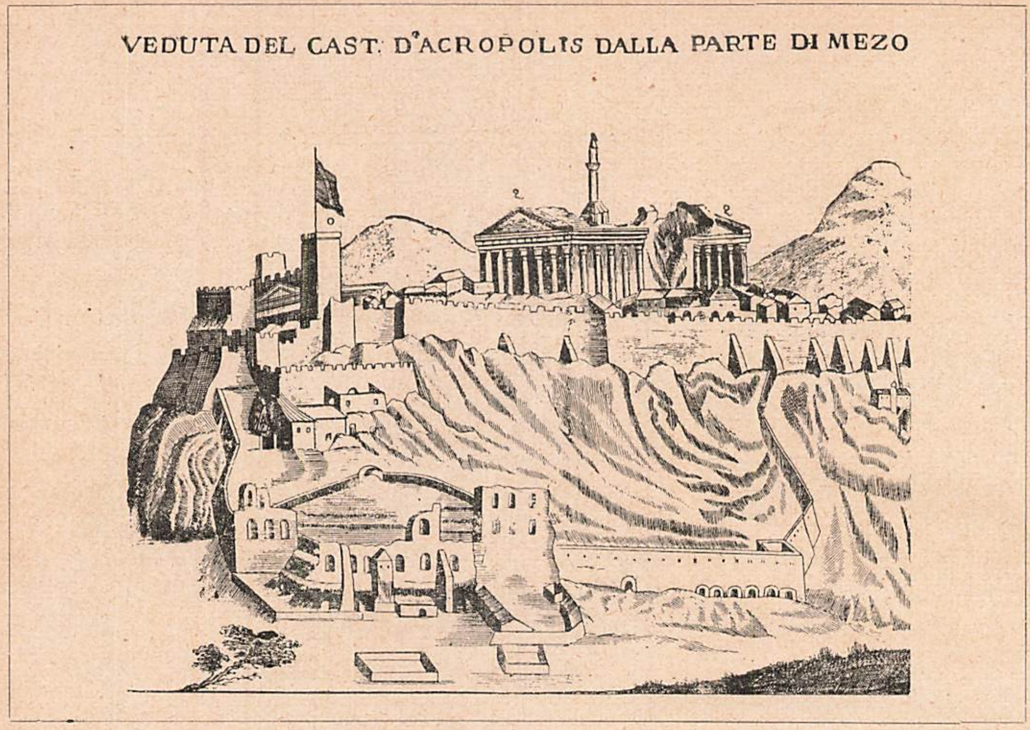
Εἰς Ὕδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ᾽ οὓς χρόνους καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡσαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἕνα, τὸν ῥέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ καὶ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπῄτουν τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἱστοὺς ἀναρρίχησιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὕδρα, ἀφ᾽ ἧς ἐκτήσατο ναυτικόν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἷς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἱκανότητι καὶ ἀξιωθεὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεῒν ἀνεδείχθη κατ᾽ ἀρχὰς ναύκληρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι, ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίθρησκοι ὄντες καὶ ἐξαιρέτως ἕλληνες τὴν καταγωγήν, οἷος λ. χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὕδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι᾽ οὗ ἐγένετο ἢ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν σῴζεται ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὕδρᾳ προκρίτων ἀπὸ 17 Δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βάρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως δι᾽ ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων». Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι᾽ ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοὐλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ᾽ ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν», ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *συνδίκους*, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνει». Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν

διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν, ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διῴκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι᾽ ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ»· καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοιάρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης». Ὁπωσδήποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς τῆς Ὕδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως συνεκρότησε πολιτοφυλακήν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινων τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὕδρᾳ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προεχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815, ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὕδρᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὕδρᾳ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατώρθωσαν δι᾽ ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχήσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλήθη διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀνέκαθεν ἐκτήσαντο, πολιτευθέντες πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες καὶ ἀδελφοὶ καὶ σύντροφοι.

Σφραγὶς Ἐπαναστάσεως κοινότητος Ἀθηναίων

Ἡ Ἀκρόπολις κατὰ τὸ 1687
(κατὰ τὸν Φανέλλι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικήν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη κατὰ τὰς νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθὺς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ αὗται αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρεισδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὡμοίαζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἱππότης μεσαιωνικὸς ἢ βασιλεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παρεδέχθη ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὁπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας τῶν ἱπποτῶν καὶ ᾠκειώθη τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἔπραξε κατορθώματα τὰ ὁποῖα κατέπληξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἡρωικὴν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων γενεάν (Κεφ. Δ' καὶ Ε' βιβλ. ΙΒ' τοῦ τετάρτου τόμου). Ἕτερος

δὲ πάλιν Κομνηνός, ὁ Ἀνδρόνικος, κατὰ μὲν τὰς κακίας ἦτο σκεῦος ὅλως ἰδιοφυές, κατὰ δὲ τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους ἀληθὴς ἑσπέριος ἱππότης μᾶλλον ἢ ἀνατολικὸς βασιλόπαις. Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἔναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἱδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης ἑλληνικῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα ἱπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἔκδοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιντζούστρα* (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβῖνος εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ qui joustera), οἱ δὲ *τόρνε* (tournoi) ἢ τόρνεμε (tournoiement, tournement). Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων ;

Ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἦρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ρόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους, τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἤσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτως ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὅμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας εἶναι τὰ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὅμως ἠξεύρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἕλληνος γνησίου ἀλλ' ὑπὸ Ἕλληνος γεννηθέντος ἐκ πατρὸς γάλλου ἢ γαλλίδος μητρός. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον, τὸ ἀποπνέον ζωὴν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφὴν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προϊὸν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἄνθη τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν χρόνους καθ' οὓς καὶ τὸ μεσαιωνικὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους, ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μικρότερον χρόνον παρήγαγε φιλολογίαν

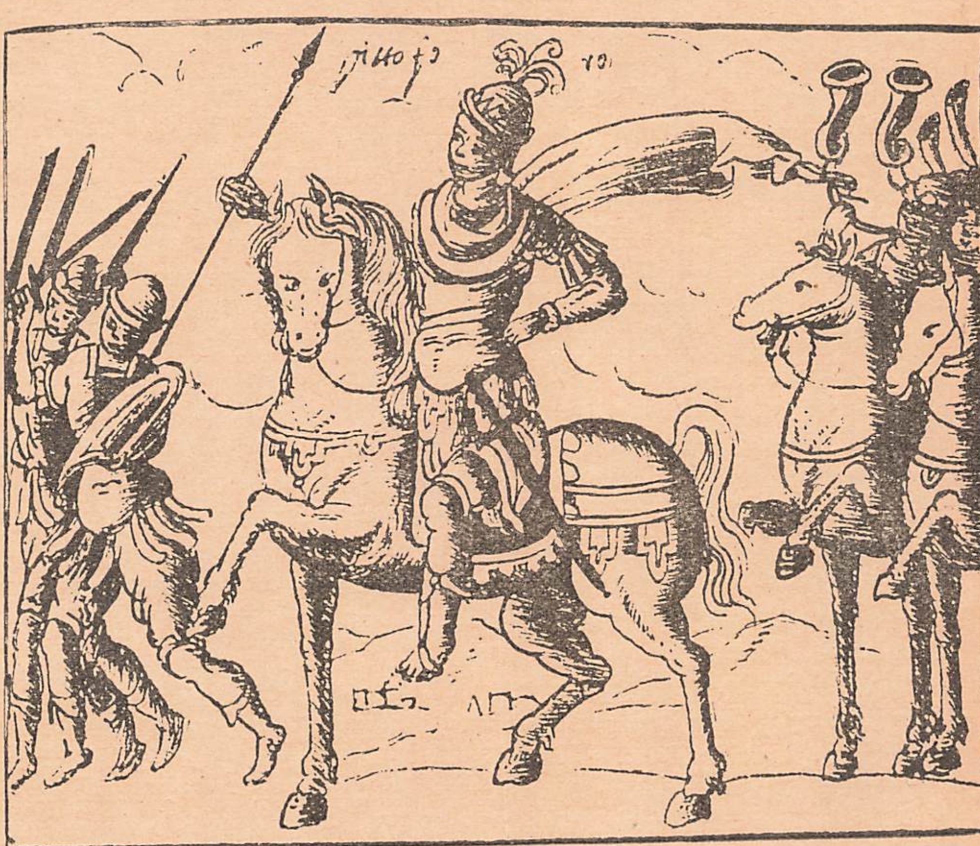
ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διετυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ρὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ρήγισσας τῆς Ἐγγλιτέρας, τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το'

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατά τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἓν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκακίου. Ἕτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυως ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἓν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἂν ἔχουσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα, ὅτι εἶναι ἀμφότερα μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραί, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἐνετίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ *πόλεμος τῆς Τρῳάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἕνα τῶν περιφημοτέρων γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μαρός (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοὐλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς Patrocles. Ἡ πατρὶς τοῦ Ὁμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὄχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι *ἡ διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης*. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος Flore et Blanchefleur, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πόρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου «Il Filocopo», ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἑλληνισμῷ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡσαύτως μνημονεύσει τὴν *διήγησιν ἐξαίρετον τοῦ Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου, ὅς... ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ρηγὸς τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας*. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς

ἱππότας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ *Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης* ἡ ποιηθεῖσα καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντσαν, ἤτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λύβιστρος εἶναι ἱππότης λατῖνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερῖχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερῖκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικά, τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς

Εἰκὼν χειρόγραφος ἐκ τοῦ Ἐρωτοκρίτου

δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολύ, καὶ τούτου ἕνεκεν ἢ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἤ, καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἕτερά τινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν *Ἐρωτόκριτον*; Ἂν ἡ παροῦσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ

Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρον, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης». Καθὼς ὁ Κορνάρος, ἐξ Ἐνετῶν ἕλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ᾠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἐρωτόκριτος, καίτοι ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἤθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικοὺς ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ᾽ οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἐρωτόκριτος, καὶ οἱ ρῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ρηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μυτιλήνης, τοῦ Ἀναπλιοῦ, τῆς Μεθώνης, τῆς Ἐγρίπου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιᾶς, τῆς Ἀξιᾶς τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βλαχιᾶς (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δὲ ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἅμα καὶ χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρετήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομψοπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἁπλῆ ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν, ἀλλ᾽ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἁγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ᾽ ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν᾽ ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτση* οὔτε περὶ ἕτερά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπί τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὔμορφην Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ;* Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρα, τὰ λιβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιοὺς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἁπλοῦς καὶ ἂν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ* καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν χρόνων ἐκείνων ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρεύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἡ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένη, ὅπως ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ *Ἀπόκοπος* κατάβασις εἰς Ἅδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσί τι τὸ συγκινοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐνθυμίζουσι μὲν ἐν πολλοῖς

τὴν *Θείαν Κωμῳδίαν* τοῦ Δάντου, οὐκ ὀλίγην ὅμως οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς ἑλληνικῆς Ἠπείρου ποίησιν.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα ἑλλήνων τεχνιτῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ρώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἱσπανίας, ἰδίως ἐν Ἐσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ᾽ αὐτῆς πάντες οἱ ὁπωσοῦν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἐνετοί, καθὰ εἴδομεν, ἀναγκαίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγωνται λόγου ἄξιά τινα τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὅσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν τῆς Ἐνετίας φροντιστήριον ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ρητορικὸν στάδιον· διότι τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλης τῶν Ἐνετῶν κατὰ τῆς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἐνετίαν ἑλληνικῷ ναῷ τῇ 25 Μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾷ ἡ περίφημος ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἐν οἰκειοτέρῳ χώρῳ καὶ ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ρητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτο τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτο καλλιεπέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός, Ἔπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ *ἀγάπης* λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἐριννὺν τῆς διχονοίας. Ἔπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν ; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἅρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τώρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν· τὸ ἐκατάβαλεν ὀργὴ θεϊκὴ . . . . . ἔπεσεν ἡ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη, ὁποὺ εἶναι ὁ στῦλος τῶν βασιλειῶν». Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1711 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτο προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκοῦφον, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ᾽ ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ *εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν εἶναι τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα;

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψη
Που μὲ βία μετράει τὴ γῆ.

Ἀπ᾽ τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

Διονύσιος Σολωμός

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσούτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν ὁ Ρήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου ἑπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρηιφθόγγως τονισθεὶς δὲν ἀντηχεῖ καθ᾽ ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

Libertà vo cantando, ch'è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

Καί, ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν καὶ τοῦ Πετράρχα καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡσὰν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περίοδον καὶ παίδευσιν ἀνῆκον ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαρᾶς καὶ ὁ Μαρῖνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσιαῖον βάθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδοῦσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἴπωμέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τῳόντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ἐνῷ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἑσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἐπεκράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παίδευσις καὶ φιλολογία, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (Δ' τόμ. Κεφ. Ε' καὶ ϛ' βιβλ. ΙΒ'), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὡσανεὶ προαιρουμένη νὰ διαπλάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευ-

ματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἠπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδεύσεως. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολειπομένων 60, ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἁπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γράψαντα *ἱστορίαν πολιτικὴν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1391 ἕως τοῦ* 1578, καὶ τὸν Μανουὴλ Μαλαξόν, τὸν *μεταγλωττίσαντα εἰς κοινὴν φράσιν* τὴν πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσαν *πατριαρχικὴν ἱστορίαν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1)· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἂν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἐνετοῖς, ἤτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες, οἷοι λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἔπαρχος, ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἀλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ ἠμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσῳζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Ὁ Κούμας βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδικα, ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην· «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου, ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος... Τώρα ἐρωτῶ· ἂν οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευρον νὰ ὑπογρά-

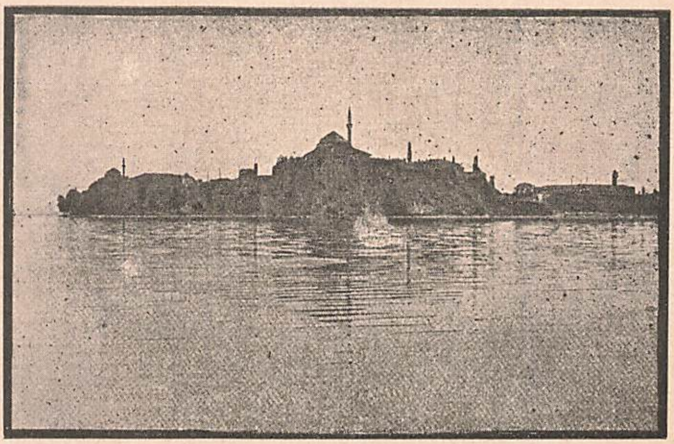
(1) Ὁ συγγραφεὺς δὲν μνημονεύει ἐνταῦθα τοῦ σφόδρα ἀττικίζοντος καὶ παρ' ὅλον τὸ ὑπερεπιτετηδευμένον τοῦ ὕφους ὀρθοεπῶς καὶ γλαφυρῶς κατὰ τὴν κατὰ Θουκυδίδην ἀρχαίαν γλῶσσαν γράφοντος Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου.

ψωσι τὰ ὄνομά των, ἂν ὁ πλούσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὕρισκε γραμματέα νά του γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως, ἂν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας ἦσαν ἀγράμματοι, ποῦ εὑρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἁπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν πολίτευμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιάδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετική τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1583 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ ἔκτοτε ἱκανῶς, διότι τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοί, Ναυπάκτιοι, Κρῆτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἰόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾷκες, Ἠπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διῴκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν λεγομένων Ἀνωνύμων χωρῶν, ἤτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὡρμῶντο οἱ ἄποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ συρρεύσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν, ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων πρὸς εὕρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωιμώτατα μὲν περὶ ἱδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας, περὶ ἧς εἴπομεν ἄλλοτέ τινα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1621 ἐσυστήθη ἐν Ἐνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικὰ ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδεύτων, ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τινῶν τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ κἀγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ κατασιήματι ἐκείνῳ ὁ κρὴς Νικόλαος Καλλιάκης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱεροκῆρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μῖκος, ἕτερος ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ κεφαλλὴν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ κυθήριος Σπυρίδων Βλαντῆς, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας, ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν ὑφ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἀποικίαι ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας οὐσιωδῶς διέφερον τῶν λογίων καὶ πολιτικῶν προσφύγων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγκεύθησαν, ἐνῷ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς

σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόντος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἂν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἂν ὁ σπόρος οὗτος πρωΐμως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσούτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας, ἂν ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὕτη τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρωσθεῖσα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως, ἀρχικὴ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ κοινότης. Τφόντι Ἕλλην τῆς Ἐνετίας, Ἐπιφάνιος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἵδρυσε τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἓν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματική, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἐνετίας κληροδοτήματα, τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ἀπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφωνται ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ρούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ, ἰωαννίτης ὡσαύτως, Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20.000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος προσήνεγκε πλουσίαν βιβλίων δωρεὰν τῷ 1698. Πέντε χιλιάδας δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν, ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἵδρυσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἕτερος δὲ ἀθηναῖος, ὁ Ἰωάννης Ντέκας, ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων, προικίσας αὐτὸ διὰ 12.000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥοῦφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παίδων ἐν Λεβαδείᾳ. Καὶ ὁ πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἅπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἐνετίας νομισματο-

Τὰ Ἰωάννινα. Τὸ Φρούριον μετὰ τῆς λίμνης.

κοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἥτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἵδρυσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἱδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας, λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρω, παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου, προστίθησιν ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γιόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν». Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσσοβον, Τρίκκην, Λάρισαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου». Ἔκτοτε δὲ ἢ ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἱδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἑστίας, ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὕπαρξιν τῶν προϋπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώιος, ὁ Βενιαμίν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιεργείας· εἶναι ἁπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικά, τὰ ἐπιστημονικά, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τέχνη οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἰδιοφυές, μνήμης ἄξιον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρείαν νά το βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἠρχίσαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συντέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἕνεκεν αὐτά τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν ἀείποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ὑπάρχουσιν ἆρά γέ τινα προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς φιλοτέχνημα ἀειθαλὲς τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν

ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματά τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπανερχώμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα πάντοτε ὅτι τὰ πλεῖστα μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς Ἑσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ εἶναι ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας εἶναι ἐνδεές. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἓν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται ἡ τῆς ποιήσεως ἶρις· ὅσῳ δὲ ζωηρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν ἠμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν. Ὑπάρχει μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μνημεῖον ποιήσεως τὸ ὁποῖον θέλει ζήσει εἰς αἰῶνας αἰώνων, ἀλλὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἀπλάστου λαοῦ, δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ λογίου ἑλληνισμοῦ. Ὑποδείγματα τῆς δημώδους ποιήσεως παρέθηκα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, νομίσας ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἱστορήσω κάλλιον τὰ κατὰ τοὺς προδρόμους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἐνταῦθα δὲ προσήκει νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Τινὰ τῶν ᾀσμάτων τῆς δημώδους ποιήσεως ἐποιήθησαν περὰ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ῥαψῳδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἔτερπον τὸν λαὸν ᾄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μούσης καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκεν ἐλάμβανον. Οἱ ῥαψῳδοὶ οὗτοι, οἵτινες παρέχουσιν ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ φύλακες καὶ κήρυκες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ἑτεροφύλων ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς Ἑσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἴχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν κα' παραμυθίαν μείζονα τοῦ ᾄδειν τὰ ἰδιοφυᾶ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ᾄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων (1). Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὗρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης εἰς τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δέ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε·

(1) Ἀλλὰ μήπως ἐν τοῖς μεγάροις τοῦ Παζβάνογλου δὲν ἐψάλλοντο οἱ ὑπὲρ ἐλευθερίας θούριοι ὕμνοι τοῦ Ρήγα τοῦ Φεραίου ;

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ κι ὁ δόλιο Ζαχαριᾶς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν διέκοψε τὸ ᾆσμα ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μή σου κακοφανῇ, ἀγᾶ μου· τὸ τραγοῦδι τὸ λέγει».—Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ Ὀσμανίδης, δὲν πειράζει, ῥεῖζη Νικόλα· ἐξακολούθει».

Ὅλοι οἱ ῥαψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἁπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλά, καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν εἶναι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοὐλάχιστον ὁσάκις οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν εἶναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὡραίας. Ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα, ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἡ ἄπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἓν τῶν φαινομένων, ἓν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων ᾀσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν, ὡσεὶ διά τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ᾄσῃ ὡς ποιητής· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις ἂν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψῳδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλειότερον μῖσος κατὰ τοῦ Τούρκου, πλειότερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἕτερον προτέρημα τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι ἀΐδιοι καὶ τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἤ, ἂν ὑπάρχωσί τινα, ὀλίγα τινά, ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινοὺς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν ἄλλων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωικὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ᾄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἁπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωικοῖς ἐκείνοις ᾄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν εἶναι, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταὐτῷ καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν

πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου, ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ραψῳδῶν αὐτῶν, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξῳκειωμένοι. Ἀλλ᾽ ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσῃς ἕνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ηὐδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται πάσης χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεία τῶν ἀνθέων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλὰ μόνα τὰ γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρεσίτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ᾄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμήν, δι᾽ ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἀδαμάντιος Κοραῆς

Ἡ δημώδης λοιπὸν ποίησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως κρείσσων τῆς λογίας. Ἀλλά, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ηὐτύχησε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν γένει πρότυπα λόγου καὶ ἐπιστήμης, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος τόμου (Κεφ. Α΄ τοῦ ΙΓ΄ βιβλίου) ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι κυριωτάτη τῆς γλώσσης ταύτης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι. Τοὺς αὐτοὺς δὲ χαρακτῆρας φέρουσι καὶ τὰ ᾄσματα τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων, τὰ ὁποῖα ἅπαντα ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Μωρέως καὶ τῆς Ρούμελης. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅσην χάριν καὶ ἂν εἶχον τὰ ᾄσματα ταῦτα, ἐὰν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκανόνιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷος προσήκει νὰ εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρήδην, οἱ δὲ χυδαΐζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἔκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὅρον ἀλλὰ τὸ μῖγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδείους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιξοβάρβαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δέον νὰ εἶναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δέον νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλ᾽ ὡρισμένους κατὰ γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ

ὑπάρξη γλῶσσα φιλολογική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεσιν ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νά τας καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα εὗρε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσι παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Ὀργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔνν ια ἃς ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Πλὴν τούτου, οἱ ἐντριβέστεροι περὶ τὴν ρύθμισιν τῆς γλώσσης διαφωνοῦσιν ἀνέκαθεν περὶ πολλά τόδὲ κυριώτατον, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ εἴπω, δὲν παρήχθησαν παρ' ἡμῖν ἔργα καλλιεπείας ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ὁριστικὴ λοιπὸν ρύθμισις τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν κατωρθώθη ἔτι. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐδημιουργήθη ὄργανον τὸ ὁποῖον, καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἴσθημα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

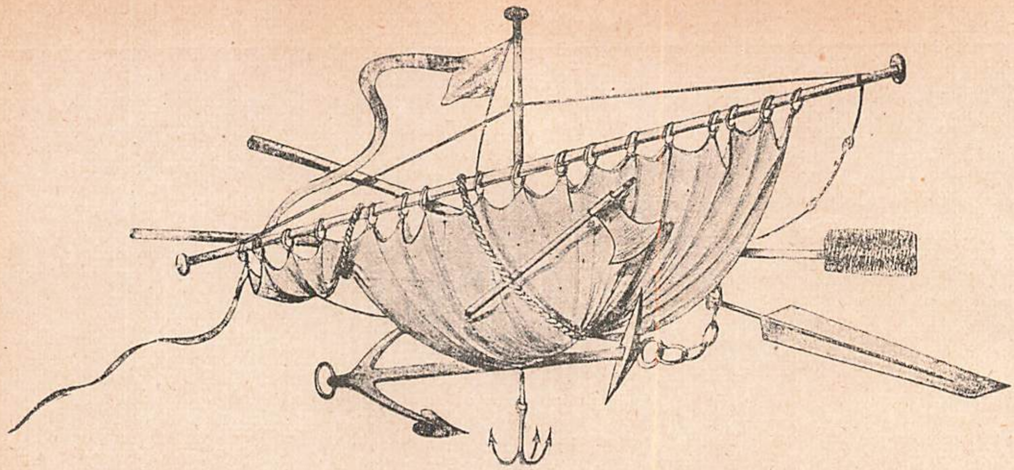
Τὸ λάβαρον τῆς Πάργας, μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν Παργηνῶν εἰς Κέρκυραν.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ρήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἑρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγε-

λίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις, ἔδραμεν αὕτη ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν *ἱερὸν λόχον* ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον, ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γεωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενισιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁρματολῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

Σφραγὶς Ἐφορίας Σπάρτης 1826

Ἀπὸ τὰ ναυτικὰ τρόπαια τῆς ἐπαναστάσεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΕΝΟΠΛΟΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ὁ σουλτὰν Μωάμεθ Β΄ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὁριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἡ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους μετὰ τὴν ἅλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461—463 λέγει·

> Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους (τὸν Τοῦρκον)
> Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ,
> Ὀμνύω σας εἰς τὸν Θεόν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῳόντι δὲν ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάγκον*, δηλαδὴ τὸν *Γιάγκον* Οὑνυάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς, ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἑξῆς (ἐν στίχοις 983—985)·

> Τὴν ὥραν ἔνι στὸν σταυρὸν τὰ χέρια των δεμένα.
> Ἠξεύρετε, αὐθέντες μου, τὲς χῶρες ὁποὺ εἶπα,
> Ὅλες τὲς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καβαλλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν στίχῳ 939, ὅτι

> *καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω*

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* (1) ὑπηρέτει μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὠργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπεμψε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν συμμαχίαν. Ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικός. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τάς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων·

> Νὰ ᾿ξεύρετε ἀληθινὰ ὅτι στὴν Δύσιν ὅλην
> Ὁποὺ ὁρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
> Ἀγροίκησα πολλὲς φορὲς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους (2)
> Ὅτι ὁρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανοὺς ὀρθοδόξους
> Σπίτια μὲ τὲς φαμίλιες ἑπτακόσιες χιλιάδες,
> Καὶ τοῦτο ἔνι φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβείας,
> Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι τότε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτόνομοι, ὥστε αἱ 700.000 οἰκογένειαι, ἤτοι τὰ τρία περίπου ψυχῶν ἑκατομμύρια, ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὔβοια, ἥτις κατείχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος, διότι ἐσῴζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἕπεται ἄρα ἐκ τούτων ὅτι, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χῶραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ὁ ποιητὴς καταλέγει προσέτι λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀσιανάς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217.000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν ὅτι

> Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τοῦρκος ᾿σὰν τὸν λέγουν,
> Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποὺ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεύει,
> Ὅλη ἔνι χριστιανὴ ἀπ᾿ ἄκραν ἕως ἄκραν.
> Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κροτισμός του,
> Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
> Δι᾿ ἕνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μιὰ χιλιάδα.

(1) Ταῦτα γράφει ὁ συγγραφεὺς σύμφωνα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ellissen ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θρήνου σημειούμενα. Ἀλλ' οἱ φερόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἔλλισσεν ὑπὲρ τοιαύτης ὑποθέσεως λόγοι δὲν εἶναι ἀρκούντως πειστικοί.

(2) ***Χαρατζάροι*** οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ τότε μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀνακοινώσεων τῶν εἰσπρακτόρων τοῦ χαρατζίου στηριζόμεναι ὑποθέσεις περὶ πληθυσμοῦ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀκριβεῖς. Ἀλλ' οὔτε ἄλλοθεν ἔχομεν εἰδήσεις ἀκριβεστέρας πρὸς ἔλεγχον τοῦ διδομένου ἄνωθι ἀριθμοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐκροτίστηκεν ὁ κόσμος ὁποὺ ὁρίζει,
Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσις.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει·

Ὢ Θεέ, νὰ τῷχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ρωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νᾆχαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσες τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοί, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἡ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἀφ᾽ ἧς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν· παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ᾽ ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ᾽ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανέστημεν μυριάκις ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινοῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἤλπιζον νὰ λάβωσιν ἔξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκεν ὁ ποιητής μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἁπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιάλων (1), Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων, περὶ ὧν λέγει·

Ὢ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
Ἠξεύρετε πληροφοριά; ἐχάθηκεν ἡ πόλις.
Τώρ᾽ ἂς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
Ἐκδίκησιν νὰ ποίσετε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

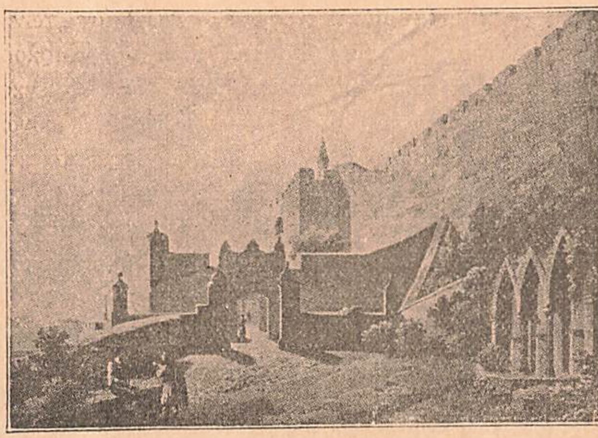
Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντες νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἕνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανειλημμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὁρμήσει ἐπὶ τὰ ὅπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω,
Νὰ γένῃ μοῦρτος μοχθηρός, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπ᾽ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέγα ἐμελετήθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ᾽ ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία, ἡ Γαλλία, πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ὀσμα-

(1) Τῶν *προβιγκιανῶν* δηλονότι.

νιδῶν ἢ ἐμελέτησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτούς, καὶ πάντοτε πάλιν εὕρισκον αὐτοὺς ἑτοίμους νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὁπόσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὁπόσον ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Ἡ Κορώνη κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου οἱ Ἐνετοί, προβλέποντες ὅτι ὁ Μωάμεθ Β′ ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας), ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ᾽ αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέστησαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ράλλην, οἱ δ᾽ Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπίκουροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνενοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ᾽ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μαχαὴλ Ράλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίωξιν. Ἀλλ᾽ ὁ ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ ἕλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις ἠμπορεῖ ν᾽ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρίας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων Ὀσμανιδῶν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ᾽ ἣν ὁ μὲν ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ράλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τοῦρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκισαν 60 Κρῆτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους οἵτινες, σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470, πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ Β′, οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὑρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναιό-

τεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ᾽ ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ ᾽Ενετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. ᾽Επειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐνταῦτῷ ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν ῾Ελλήνων ἀρματολῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀρματολῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἷλκε τὸ γένος ἐξ ᾽Ηπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης, ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκκαίδεκα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν εἰσήλασεν εἰς τὴν μέσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδες. ῾Ηνώθη δὲ μετ᾽ αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὁπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἀρματολῶν. ῾Ο Κλαδᾶς ἀντέστη ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ᾽ αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. ᾽Αλλ᾽ ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν πρὸς τοὺς ᾽Ενετούς, εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἐτησίας συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ᾽ ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ᾽Οσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ ᾽Ιωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς ῎Ηπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότας αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. ᾽Αλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

῾Ο νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η΄ συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν ᾽Ιταλίαν, ὁρμώμενος δ᾽ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. ῞Οθεν ἀγοράσας παρ᾽ ᾽Ανδρέου Παλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου ἕλληνος αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια ἐταινιώθη τὸ δικαίωμα αὐτοῦ καθ᾽ ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς ᾽Ανατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ Κωνσταντίνου ᾽Αριανίτου, καὶ διαφόρων ἄλλων προυχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὅπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς ᾽Ηπείρου, τῆς ᾽Αλβανίας καὶ τῶν σλαυικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς ᾽Ενετίαν καὶ εἰς ᾽Απουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ ῾Υδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῆ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ ῾Ελλήνων, Σλαύων καὶ ᾽Αλβανῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα ὅτι 5.000 ῞Ελληνες, θεσσαλοὶ καὶ ἠπειρῶται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς ᾽Ιλλυρίας, τῆς ᾽Ηπείρου, τῆς ᾽Ακαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η΄

καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζὴτ ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η΄ δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὁμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἄπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Τῳόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ϛ', συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐνικηφόρησε μὲν περὶ Φορνουόβο καὶ ἐπανῆλθεν ἐντίμως εἰς τὰ ἴδια ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζήτ, ὅστις προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ϛ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσει ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῇ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Κάρολος Ζ΄ ἢ Η΄: βασιλεὺς τῆς Γαλλίας.
(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Οἱ προπάτορες ἡμῶν, καίτοι ἐδεκατεύθησαν τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἐνετῶν, δὲν ἐδίστασαν τρία κατόπιν ἔτη νὰ ἄρωσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν προσφάτων αὐτῶν προδοτῶν ὡσανεὶ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὀσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινηθείσας χώρας.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνῃ τῆς Μεθώνης, ἣν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζὴτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 Αὐγούστου 1500 , καθὼς μετά τινας ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἁγιαστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν ...ωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριας ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὸ Ρίον καὶ τὸ ...ριον. Οἱ πέριξ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ ...ὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον, ἐνῷ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα ...ρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται», ἔγραφε τῇ ...ρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου

Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν». Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριας, οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες (1).

Ἀνδρέας Δόριας

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούνους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὑρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐνετῶν καθ' ἣν βεβαιοῦται ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1571 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία, καθ' ἣν ὁλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν ἦσαν τῷόντι 25.000 καὶ ἐπέκεινα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5.000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιῶται, Βιτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὕρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκεύους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὑρέθη ἕτοιμος ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλάδες αὐτῶν, ὅ ἐστιν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ μπέυ τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἁρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρῖται, 2 Πεντεωρῖται, 3 Ἁγιαθυμιῶται, Βιτρινιτσιῶται, 3 Κισσελῖται, 2 Βιδαδῖται, 20 Λοιδωρικιῶται καὶ 14 Σαλωνῖται,

(1) Τότε ἀκριβῶς μετενάστευσαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ Κορώνης 'Ελληναλβανοὶ ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐν τῇ κάτω Ἰτα

διὰ τὴν πατρίδα καὶ δ.ὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλες τὲς ἁμαρτίες», καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ ·αλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελ.οὶ Μελισσηνοί, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον π.όλεμον διετῆ ἰδίοις ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώρκ.ζον τὸν Ἰωάννην τὸν αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῇ μετὰ πεζῶν μὲν 25.000, ἱππέων δὲ 3.000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν δὲν ἠξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποίαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30.000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰσήχθησαν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, οἱ δὲ ρωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Πάπας Πίος Ε' ἐπὶ μεταλλίου ἀναμνηστικοῦ τῆς ναυμ. Ναυπάκτου

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὗται ἐπαναστάσεις δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἔτι ἑλληνικῶν χωρῶν ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῇ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ροπὴν ἣν εἶχον οἱ ραγιάδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν ἀπεφάσισε νὰ μισθῇ τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσούτους ἕλληνας ἁρματολούς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἁρματολίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλὰ οὐδ' αὕτη ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἁρματολὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἐνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἁρματολοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὥδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Ὀσμα-

νίδαι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠπείρου, ὁ δ᾽ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ᾽ αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πολλὰς ὅμως λαβὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιάν, ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος· ὥστε ὁ Θεόδωρος ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὄπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ᾽ ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν εἰς Ἰθάκην, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἁρματολὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

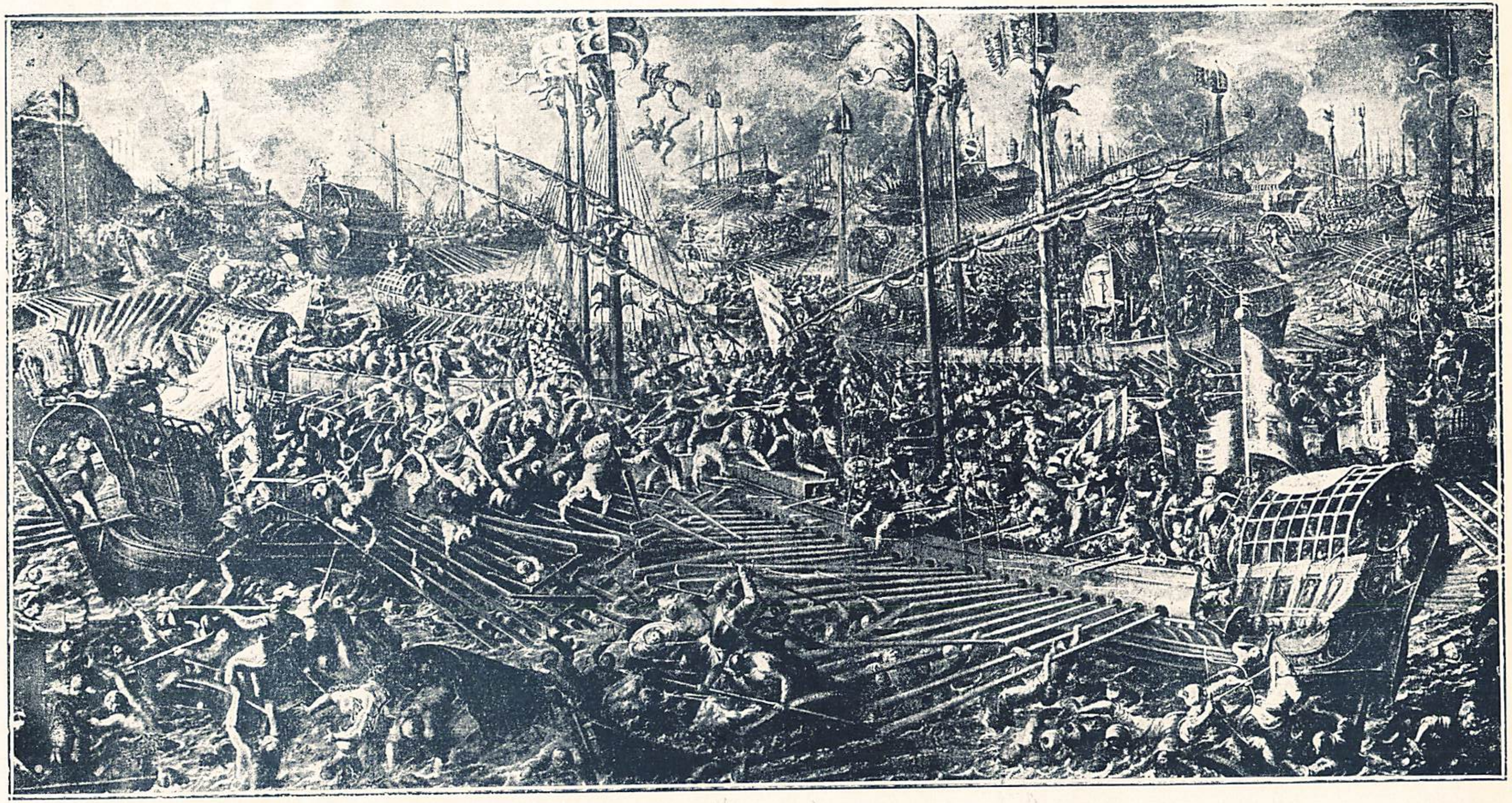
Ἰωάννης ὁ Αὐστριακὸς

Περὶ τοῦ Μαλάμου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, σῴζεται ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων δημωδῶν ᾀσμάτων.

Μαλάμος ὡροβόλαε νὰ πά᾽ νὰ προσκυνήσῃ,
Οἱ γέροντες πάγουν μπροστά, κατόπιν ὁ Μαλάμος.
Στὸν δρόμον ὅπου πήγαιναν, στὸν δρόμο ποὺ πηγαίνουν,
Μαλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει·
«Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κάτι θὰ σᾶς ρωτήσω·
Ἀπόψ᾽ εἶδα στὸν ὕπνο μου, στὸν ὕπνο ποὺ κοιμούμουν,
Τὸ δαμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐρράγισε στὴ μέση,
Καὶ τὸ μακρὺ τουφέκι μου δὲν ἔτρωγε μπαροῦτι.
Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.
Γιὰ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε στὸ καλό σας,
Κ᾽ ἐγὼ παγαίνω στὰ βουνά, εἰς τὰ παλιὰ λημέρια,
Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερά, στὰ δέντρα τεντωμένος.
Οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγο δὲν φυλάγουν,
Κι ὅσοι κλέφτες προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια»

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτὸς τῶν Ἐνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς Ὀσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ᾽ αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ᾗ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου δεινὴν εἶχον ὑποστῇ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, 1603—1606, οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ᾽ ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἷς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομέων παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιᾶται, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ᾽ ὀλίγον χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

...Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπουλοι, οἱ Μέδικοι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ράλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτο δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὡριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας,

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

(Κατὰ τοιχογραφίαν τοῦ Ἀνδρέου Βικεντίου εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῶν Δογῶν ἐν Ἐνετίᾳ)

τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ συνεζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοῆσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160.000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου, οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δοὺξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσήφ, ὁ μετέπειτα τοσοῦτο γνωστὸς ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἕνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδιναλίου Ρισελιέ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δοὺξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς *χριστιανικῆς στρατιᾶς*, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν, ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαήλ*, *Ἅγιος Βασίλειος*, *Παναγία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἱσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἑνετία ὡσαύτως, ἕνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσὴφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τοὐλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσήλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν νὰ ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς Τῷ 1475 ἡ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένη Λῆμνος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρωὶς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς, τὸν εἶδε καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἥρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτο γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἑνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ Ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὅντινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἑνετικοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἂν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ρόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππόται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμὰν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαρίθμου, οὗ ἦρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναιότητα «ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐιλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου». Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνήρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαί-

θρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωισμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τοῦ Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας, ὥστε οἱ Ὀσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμὴ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ἀλλ᾽ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας οἱ Κρῆτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναιότερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἐνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα, οὗ προΐσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα

Ὁ σουλτάνος Σουλεϊμὰν ὁ Β′

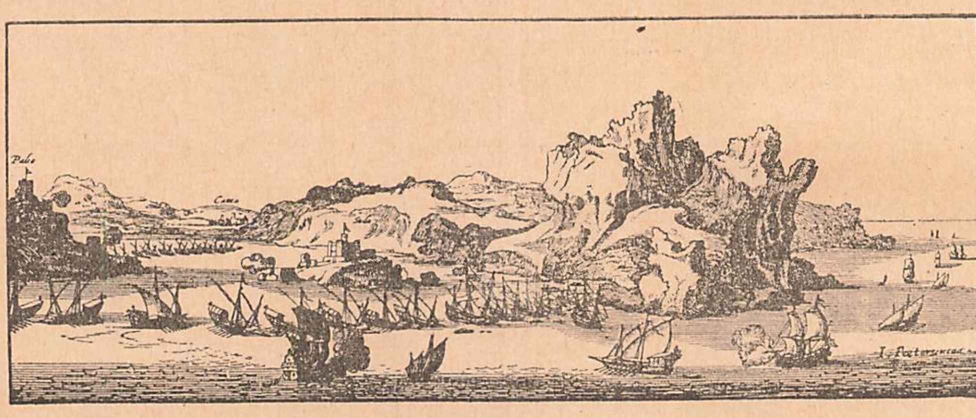
τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ᾽ ἀρχὰς ἀποβάντα ὀλέθριον εἰς τοὺς ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκαρατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ρεθύμνῳ Σίφις Βλαστὸς παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλᾶ, συνωμοσίαν, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βλαστὸς καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε ληστεία δεινή. Τῷ 1528 ὁ δοὺξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἁλίκαμπον ὀχυρωθείσας ληστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμούς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλη καὶ τὴν προϊοῦσαν χαλάρωσιν τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως, θέλομεν ἐννοήσει τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἄλλοτε τοσοῦτο πολυάνθρωπος καὶ πλουσία νῆσος. Εἰς ἕνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων, συμβάντα τῷ 1508, ἀπέθανον 24.000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατῳκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700.000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271.489 κατοίκους· 219.000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192.728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου ἐξερράγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν, καθ᾽ ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὁριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρῆτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (Κεφ. Γ′) ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὄχι καθ᾽ ὁλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας, ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνανται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμε-

τέρων μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Ἐνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προσέβαλλε χώρας ὀσμανικάς, ἐπιλέγει·

Ἂν στέκουν μὲ τς Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέρια τύχουσι, ταῦτα οἱ Ρωμαῖοι τἄχουν.

Οὐδὲν ἧττον, ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμὴ τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὁριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἁλώσεις τῶν Χανιῶν, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον

Ὁ λιμὴν τῆς Σούδας κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν ; Μήπως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκωσίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετᾶνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καββάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθρησκοι αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωικῶς ἐν Αμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ. Ἐνῷ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελᾶνοι, οἱ Κουιρῖνοι, οἱ Μωπασάν, διηύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ρώμης, ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλουσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομιῶν, ἅπαντες μιᾷ φωνῇ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῳόντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν·

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν χώραν 'σφαλισμένη,
Κι οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν

ἐκείνων οἰκογενειῶν, ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων ὅτι ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ρωμιὸ Παναγιωτάκη,
Ἔντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον νὰ τοῦ μιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιουπριλῆς δὲν εἶχε χρείαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ρωμιοὺς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουνε τὲς σύβασες καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκε ὁ Παναγιωτάκης ἐφημίζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἅλωσιν. Ἐξ ἑτέρου ὅμως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ ἕλληνος διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἔπραξεν ὅ,τι ἠδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει·

Ἔβλεπε καὶ τοὺς χριστιανοὺς σὰν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἐνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ρώσων, δι' αὐτοῦ δ' ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε πρότερον τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἁρματολῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δέ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκῆρυξ, Ἠλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἐνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, ἥτις εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελὶς ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἕως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευίτης, πανακήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ, Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὁποὺ ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπόν, εὔσπλαγχνε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὁποὺ μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὁποὺ ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμήν! σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς

σπλάγχνα, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἁγίων σου ὁποὺ ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθλίων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν».

Ἠλίας Μηνιάτης

Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὗται δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Δισχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Μεταξᾶν, τὸν Ἄγγελον Δελαδέτσιμαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Ἄννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ τὸν Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ρωμανόν, τὸν ἐπονομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρῆσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχούς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιᾶται, κάλλιστα μὲν ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δὲ στρατιωτικὰ σώματα παρασχόντες εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτηνοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἁπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ᾽ ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεννοήσεσιν ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἁρματολοὶ Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χειμαρριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς, ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χειμάρρᾳ, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἁρματολοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο ἠγέρθη ὁ ἁρματολὸς Καρπενισίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη ἐπὶ λόφου, ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Κατόπιν δὲ ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἁρματολοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἁρματολοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανός, μεθ᾽ ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώνων Φιλόθεος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσης Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνημόνευτα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας κατα-

φυγόντα σερασκέρην, φονεύσας, ὡς φημίζεται, 2.000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλόθεος, ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι Ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἂν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ᾽ αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι, εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα εἶχον πάθει ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ᾽ αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γεράκάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρετήσας κατ᾽ ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον ἀπέβη ἔπειτα πειρατὴς ὀνομαστὸς καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ πολέμου ὁ Κιουπριλῆς, θελήσας δι᾽ ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρομὴν ἣν οἱ Ἐνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῳόντι νὰ προσοικειωθῇ δι᾽ αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιᾶται ἐπανέστησαν αὖθις, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς βίον πειρατικὸν καὶ συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἀναλογιζομένη ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐγένοντο κύριοι οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὕτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθερώσασα τὸν Λιμπεράκην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5.000 Τούρκων καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλῆ Ζαδὲ περὶ Θήβας καὶ Μέγαρα ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων ἀμνηστίαν. Κατ᾽ ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετά τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλά, καίτοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ᾽ οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρα καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

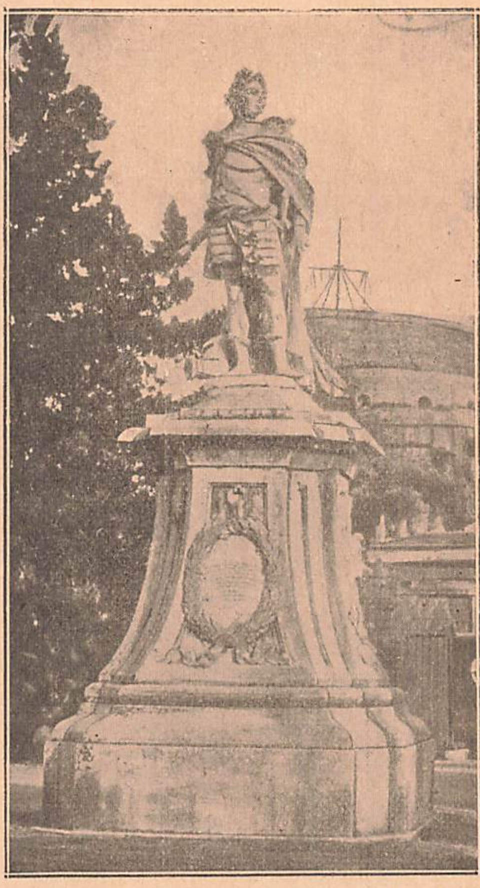
Τῳόντι οἱ Ἐνετοί, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου διελάβομεν ἤδη πλειότερά τινα ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ε΄ τοῦ παρόντος τόμου), ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὁριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφήνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαδῖται ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσείλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ρουμελιωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρέτουν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φορὰν καὶ ἴσως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολύ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἀρματολίκιον τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας, ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, ἑδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἀρματολίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας, τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγράφων καὶ μέρους τῆς Εὐρυ-

τανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανὸς εἶχε τὸ ἁρματολίκιον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγελῆς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχῃ καί τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἁρματολικὰ στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἕδραν τὸ Λοιδωρίκιον περιελάμβανε τὰ ἁρματολίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἕδραν τὸ Καρπενίσιον περιελάμβανε τὰ ἁρματολίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποσύνας, ὁ Δαμιάνοβιτζ καὶ ὁ Λουμπόζοβιτζ, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πεῖραν ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὠχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρίων. Οἱ Ἐνετοί, εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἀπεπειράθησαν κατ᾽ ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἁρματολοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα, ἀλλ᾽ ἀπέτυχον, διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετ᾽ ἀξιολόγου ὀσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενίσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις διώρισε πρωτοπαλλήκαρόν του τὸν ἁρματολὸν Κώσταν Ράβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ᾽ ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἴκων τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκκλησίας καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἐνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἁρματολούς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παιδείᾳ. Ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα περὶ τὰ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὕποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ Στερεοελλαδῖται ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν μεμονωμένοι ὄντες ν᾽ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἐνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ᾽ ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καί, τὸ δεινότερον, ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 Αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἄρτης λεηλασίαν, καίπερ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξεύρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἐνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδῖται ἐδέησεν αὖθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἐνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης ἡ χερσόνησος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86.468 ψυχάς, ἐξ ὧν ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20.128. Ὁπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον

ἐκ τούτου, ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116.000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259.564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας δὲν προέκυψεν οἴκοθεν ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὅμως μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειάν τινα ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὅλως ἐστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, ἐὰν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ σύγχρονος La Motraye περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (Κεφάλ. Γ' τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ Ὀσμανίδαι ἢ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἁρματολῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματολὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὡρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἕνεκεν ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῷον. Οὐδὲν ἧττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριὰς ἄχρι τοῦδε μετεωριζόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Αὐγούστου οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, Γερμανοί, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοί, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ

Ἀνδριὰς τοῦ Σχουλεμβουργίου ἐν Κερκύρᾳ

Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ᾽ ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσι περίοδον κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, διά τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὁριστικὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι᾽ ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ἔκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἐνετία περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα, ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν ἀρχαίων πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ᾽ αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς σλαύων ραγιάδων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῷ ὅμως ἔνθεν μὲν ἡ τότε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, ἔνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίρρωσις καὶ ἐνταυτῷ νέος ἐξωτερικὸς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἑκατονταετηρίδας παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἁπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελὴς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τἀνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζῆλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὕτη ἐπίρρωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Ἐγένοντο μὲν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων ἀπόπειραί τινες ἱδρύσεως ἑλληνικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νεβέρ, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, πρὸ πάντων ὅμως οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπεζήτουν τότε τὴν ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγήν· καὶ τούτου ἕνεκα συνήθως δὲν ἐδίσταζον νὰ συνταχθῶσι μετὰ παντὸς τῆς κυριαρχίας ταύτης χριστιανοῦ πολεμίου. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐκρατύνθη ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἐξηκολούθησε μὲν πάντοτε ἐπιζητῶν ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησε διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας ἀλλ᾽ ἅπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπερρώννυτο οὕτω τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, προέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ρωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος σχέσεις ὁτὲ μὲν φιλικὰς

ὁτὲ δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς (Κεφάλ. Β', Γ', Δ' καὶ Ε' βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατά τε τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (Κεφάλ. Γ' τοῦ παρόντος τόμου), ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ρωσία νὰ ἐπενεργῇ αὖθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν Ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διῃρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μέν, οὗ προΐστατο ἡ Ρωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς), ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, τὸ δέ, οὗ τὴν σημαίαν ἐκράτει ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας), διαρρήδην ἐκήρυττε τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἔκτοτε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμά τι ὅσον ἔνεστιν ἱκανοποιοῦν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὑρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ρωσία, κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ραγιάδες, Σλαύους, Ἀλβανούς, Ἕλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμιαι οὖσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ραγιάδων. Οἱ δὲ ραγιάδες πάλιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς Ρωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνηθες ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστατοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἐνετίας, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατά τινας αἱ σχέσεις τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη ἀκίνδυνον οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ ρωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος κατέστη ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν παρακμή. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ρωσία ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὰ θρυλήματα ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὔλογος ἀνάγκη ἣν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου

πόντου ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι᾿ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπεκίνησε κατ᾿ αὐτοῦ διὰ τῶν ραγιάδων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ρωσία ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες ραγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ρωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνοτέραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ρωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἵδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ᾿ ὅτι θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρείαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ρωσίας συμφέροντα· Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά, πρῶτον ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς ὀσμανικῆς οἱανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι διὰ τὸ ὁμόδοξον τῆς Ρωσίας ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ᾿ ἂν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἤθελε πεισθῆ ὅτι διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν, πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ρωσίαν ὡς σύμμαχον, οὐχ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα κυρίαρχον.

Ὁ Μέγας Πέτρος

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 Μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὁποὺ μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοϊβοδάδες καὶ τοὺς σερδάριδες καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν καὶ τοὺς καπετάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάνταοὺς χριστιανοὺς ὁποὺ εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες». Ἡ προκήρ

ρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ ὁ μέγας Πέτρος πάθῃ τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκεν ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγεὶς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χριστιανοὺς ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ σεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστούς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὕρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὕρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν». Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδέν, καθ᾽ ὅσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἂν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἁρματολοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἥτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἀλλ᾽ ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῷ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ «ὢ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὢ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!», προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾆσμα·

> Ἀκόμα τούτ᾽ τὴν ἄνοιξι,
> ραγιάδες, ραγιάδες,
> τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
> καϊμένη Ρούμελη·
> ὅσο νὰ ᾽ρθῇ ὁ Μόσκοβος,
> ραγιάδες, ραγιάδες,
> νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι.
> Μωριὰ καὶ Ρούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἐνετία προέτρεψε τὸν κρῆτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ *τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ῥᾴδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὅπλα ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁμόδοξον ρωσικήν. Καὶ μετ᾽ ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἄννης, ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ρῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίου *ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον*. Ἀλλά, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον τῷ 1763 βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ρώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος

τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καί, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοὐλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ρωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἤπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοί, ἁρματολοί, προύχοντες καὶ λαός, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνενοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προυχόντων καὶ τῶν ἁρματολῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἁρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἴτυλον, ὅπου ὅμως οἱ Μανιᾶται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδαχθέντες, ἔθεντο ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἄφιξιν πράγματικῆς τῶν Ρώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλαι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὢν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Λιμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντές τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην, ἐν ᾗ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100.000 Ἑλλήνων ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῆ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῆ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ρωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων, μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνενοήθη, ἦσαν οἱ μητροπολῖται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λακεδαιμονίας, ὁ πρῴην Πατρῶν καὶ εἶτα πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστῶτες Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφετζῆς, Κορίνθου Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν Πόλος. Συγχρόνως δ' ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τήν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρωσιν ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χερσόνησον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν ἢ γίνῃ τι σπουδαῖον ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαρατομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκηρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β΄, ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτὸς πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν

τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ Φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἴτυλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ Βαλτικῆς εἰς τὴν Μεσόγειον καταπλεύσαντος ρωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι, ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προύχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ρωσικά, δὲν ἐπηλήθευσαν, πολλοῦ γε δεῖ. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὅπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιᾶται ὑπήκουσαν κατ᾿ ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα *ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεών*, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ρώσων καὶ ὑφ᾿ ἑνὸς ρώσου λοχαγοῦ διοικουμένη εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας, ὅπου ὁ Μπενάκης ὡρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὖσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν κατέλαβε τὸν Μυσθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιᾶται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ᾿ ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἔνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλώφ, ὅστις παρεκτὸς τῶν ὀλίγων Ρώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεώνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ρώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὗρε πεδίον εὔφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα Μάρτιον, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξερομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ρωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10.000 ἄνδρες ἐκινήθησαν, ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης.

> ἀποὖτον τῶν Σφακιῶν κ᾿ ἦτον καὶ νοικοκύρις,
> κ᾿ ἔκανεν περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ρωμιοσύνη·

ἐφ᾿ ᾧ πρὸ ἐτῶν συνενοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσει εἰς Σφακιὰ ἱκανὴν ἐφοδίων προμήθειαν. Πλὴν τούτου πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ρωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἑπτάνησος, εἰς ὃ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελο-

ποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδῖται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην· οὐκ ὀλίγοι Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἤλιδα· χίλιοι δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἁπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλά τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιᾶται οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 Ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ρώσων μοῖρα, ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλώφ, ὥστε ὁ ρωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσε τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἔσφαξαν 3.000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3.000 Τρικκαληνοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γενίτσαροι ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ ἐκτετραχηλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελὶμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλ' εἰς πᾶσαν τὴν Ρούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ρώσων πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανοὺς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδυόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντες κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντας πάντα ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστῶτες τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθαν τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστῶτες τῶν χριστιανῶν.

Ἂν δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὅπλα, εὔκολον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἁρματολῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέλιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπεϊ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεϋ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἑνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε *τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἓν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἅπαντες ὅμως δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἁρματολὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς

Ἡμεῖς Κόμης Ἀλέξιος Ὄρλοφ Γενεράλης καὶ πληρεξούσιος τῆς αὐτοκρατορικῆς καὶ εὐσεβεστάτης Βασιλίσσης πάσης Ῥωσίας Αἰκατερίνης Ἀλεξιάδος τῆς δευτέρας, ἀρχηγὸς τῶν διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς στρατῶν, τῶν σωματοφυλάκων τῆς βασιλικῆς μεγαλειότητος ὑποχιλίαρχος ἱππεὺς τῆς τάξεως τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου, τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου Νεύσκη,

Φανερὸν κάμνομεν εἰς ὅλους κοινῶς τοὺς ὀρθοδόξους ῥωμαίους ὁποῦ εὑρίσκονται ὑποκάτω εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τούρκων.

Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΟΡΛΟΦ

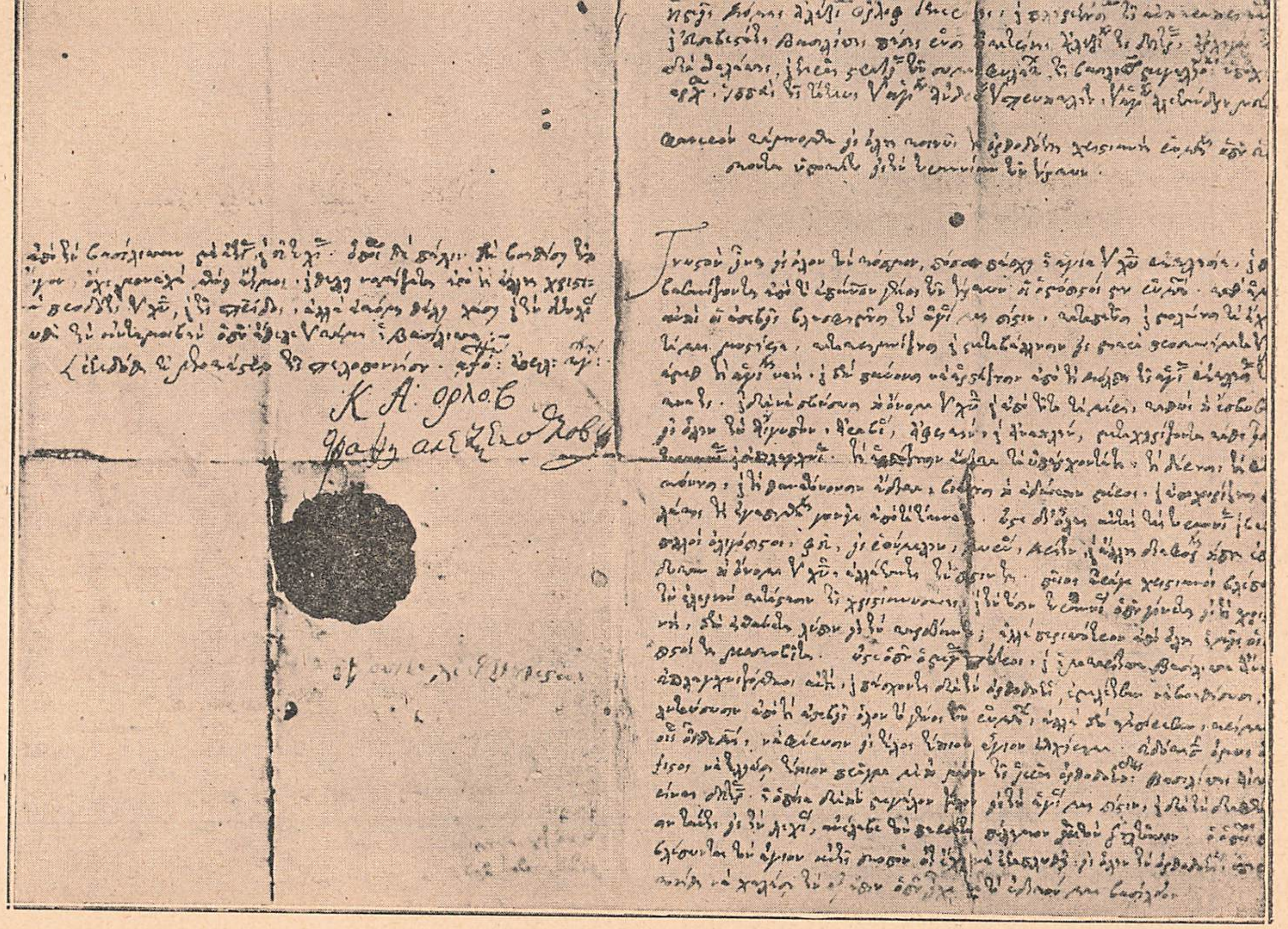
Γνωστὸν εἶναι εἰς ὅλον τὸν κόσμον πόσον πάσχει ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία, καὶ πόσον βασανίζονται ἀπὸ τὸ ἀπάνθρωπον γένος τῶν τούρκων οἱ ὁμόπιστοί μου ῥωμαῖοι· καθ' ἡμέραν αὐτοὶ οἱ ἀσεβεῖς βλασφημοῦσι τὴν ἁγίαν μας πίστιν, καταπατοῦσι καὶ μολύνουσι τὰ ἄχραντά μας μυστήρια, κατακριμνίζουσι καὶ μεταβάλλουσιν εἰς μιαρὰ προσκυνήματα τοῦ μωάμεθ τοὺς ἁγίους ναούς, καὶ δὲν παύουσι νὰ ἁρπάζουσιν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἁγίας ἐκκλησίας τὰ τέκνα της· καὶ διὰ νὰ σβύσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπὸ τοῦτα τὰ μέρη, καθὼς τὸ ἔσβυσαν εἰς ὅλην τὴν Αἴγυπτον, Ἀραβίαν, Ἀφρικὴν καὶ Ἀνατολήν, μεταχειρίζονται κάθε εἶδους τυραννίαν καὶ ἀσπλαγχνίαν· τοὺς ἁρπάζουσιν ἄδικα τὰ ὑπάρχοντά τους· τοὺς δέρουσι, τοὺς φυλακόνουσι καὶ τοὺς θανατόνουσιν ἄδικα, βιάζουσι τὸ ἀδύνατον μέρος, καὶ ἀποχωρίζουσι πολλάκις (;) τοὺς ἀγαπημένους γονεῖς ἀπὸ τὰ τέκνα τους. Ὥστε δι' ὅλας αὐτὰς τὰς τυραννίας καὶ βιασμοὺς πολλοὶ ὀλιγόπιστοι, φεῦ, εἰς ῥούμελην, μωρέαν, κρήτην καὶ ἄλλας διαφόρους νήσους ἐπρόδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλάξαντες τὴν πίστιν τους· ποῖος ἆρά γε χριστιανὸς βλέπωντας τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῆς χριστιανοσύνης καὶ τὴν τόσην τυραννίαν ὁποῦ γίνεται εἰς τοὺς χριστιανούς, δὲν αἰσθάνεται λύπην εἰς τὴν καρδίαν του; ἀλλὰ περισσότερον ἀπὸ ὅλους ἡμεῖς οἱ πιστοί τους μοσκοβῖται· ὥστε ὁποῦ ὁ μέγας Πέτρος καὶ ἡ μακαρίτισσα Βασίλισσα Ἄννα εὐσπλαχνιζόμενοι αὐτοὺς καὶ πάσχοντες διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐμελέτησαν νὰ βοηθήσωσι καὶ νὰ λυτρώσωσιν ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς ὅλον τὸ γένος τῶν ῥωμαίων, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν, κρίμασιν οἷς οἶδε κύριος, νὰ φέρωσιν εἰς τέλος τέτοιον ἅγιον ἐπιχείρημα· εὐδόκησεν ὅμως ὁ Ὕψιστος νὰ τελειώσῃ τέτοιον πρᾶγμα μὲ τὸ μέσον τῆς ἱερᾶς ὀρθοδόξου Βασιλίσσης Αἰκατερίνας δευτέρας, ἡ ὁποία διὰ τὸν μεγάλον ζῆλον εἰς τὴν ἁγίαν μας πίστιν καὶ διὰ τὴν διαφέντευσιν (;) ταύτης εἰς τὴν Λεχίαν, ἀνέλαβε τὸν παρόντα πόλεμος εἰς τὸν Σουλτάνον, ὁ ὁποῖος προβλέπωντας τὸν ἅγιον αὐτῆς σκοπὸν ὅτι ἔχει νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλην τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐπαρακινήθη νὰ χαλάσῃ τὴν ἀγάπην ὅπου εἶχε μὲ τὸ ἰδικόν μας βασίλειον... **(Τὸ κείμενον τῆς προκηρύξεως προχωρεῖ εἰς τὴν ὄπισθεν β' καὶ γ' σελίδα, ἔπειτα δὲ τελευτᾷ εἰς τὴν σελ. δ' ὡς ἑξῆς:)**... ἀπὸ τὴν βασίλισσαν μὲ ἀξίαν (;) καὶ εὐτυχίαν. Ὅποιος δὲ πάλιν δὲν βοηθήσῃ τοῦτο τὸ ἔργον, ὄχι μοναχὰ μένει ἄτιμος καὶ θέλει νομίζεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς προδότης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ ἀκόμη θέλει χάσει καὶ τὴν εὐτυχίαν νὰ [ἀξι]ωθῇ τὴν ἀνταμοιβὴν ὁποῦ ἤθελε τοῦ κάμει ἡ Βασίλισσα.

Ἐ εδόθη ἐν Νεοκάστρῳ τῆς Πελοποννήσου, ,αψο': ἀπριλ: κγ':

Κ. Α. Ορλοβ

(Ἕπεται ἡ ὑπογραφὴ καὶ ρωσσιστί)

(Τ. Σ.)

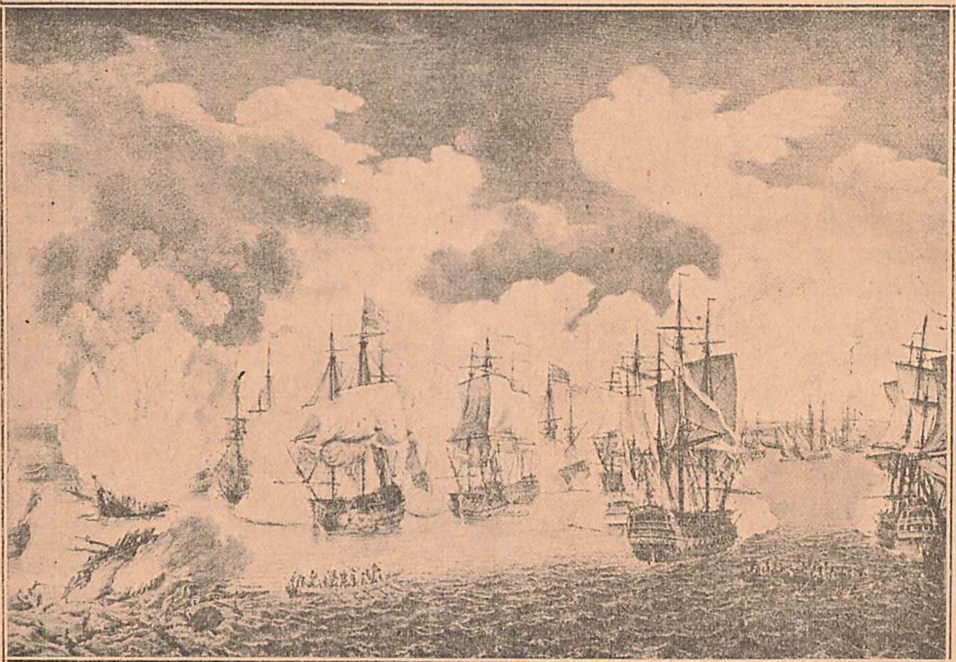

Ἡ προκήρυξις τοῦ Ὀρλώφ.

τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ᾿ αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἁρματολίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενισίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν᾿ ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανοὺς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάδειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμῖνα. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ ἁρματολοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλίτσᾳ τὸν Λωρῆν, ἔπειτα δὲ ἑνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραββάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ᾿ ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ᾿ ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ρώσους καὶ χωρισθῆ ἀπ᾿ αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐκεῖ ὥρμησεν ὁ ἀλβανὸς Χατζῆ Ὀσμὰν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἡτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ δὲ ρῶσος στρατηγός, εἴτε ἕνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας εἴτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν, ἀλλ᾿ ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατόν, μέχρις οὗ βόμβα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ τρέψαντες τοὺς Ρώσους εἰς φυγὴν ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ᾿ αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ, ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφός του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδωφ καὶ Ἔλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἱκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμείνῃ βεβαιοῦντες ὅτι τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ᾿ ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων, ἐν οἷς καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπάζωλην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ᾿ ὀλίγον τῇ 24 καὶ 26 Ἰουνίου 1770 ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεμὲ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière· «Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ρωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς

Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνοχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ρῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδωφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἀλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἢ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἅμα αἰσθανθέν-

Ἡ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Τσεσμέν
(Εἰκὼν ἀγνώστου ζωγράφου)

τες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβοληταί, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἑνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δέ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὥρμησεν εἰς αὐτήν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλης ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπά, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίνετο ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊά, ἄδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ δικρότου. Ἑκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί, Σπυρίδωφ, Θεόδωρος Ὀρλὼφ καὶ Χασάν, δὲν ἐγκατέλιπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος, οὗ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν εἴσοδον. Οἱ δὲ ρῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικὰ παρεσκεύασαν ἐν τῷ ἅμα τρία καὶ

συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ ἑλλήνων καὶ σκλαβούνων ναυτικῶν ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἑνὸς ῥώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἀνατινάζωνται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καί, ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν».

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμὲ καταστροφὴ ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετά τινων ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῷ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἔλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὁλόκληρος ὁ ρωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, ὁ Ὀρλὼφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἄγγλον ὑποναύαρχον ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδωφ διέταξε νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἱσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὁλοσχερὴς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ῥήξει πάντα μεταξὺ Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμόν, ὥστε ὁ Σπυρίδωφ ἔκρινεν εὔλογον νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενος ἐκυρίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἁπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ρωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καίτοι καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξηκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἄνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικόν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Ὀσμανιδῶν, οὓς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ Ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπείλησαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγωθεὶς ἀπεβίωσε κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτερον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ᾄδεται εἰς Σφακιὰ τραγοῦδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ γάλλου Γεωργίου Περρότ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιᾶται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικόν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοί, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμὲν πεισθέντες ὑπὸ τῶν ρωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήσωσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὡμοια-

ζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικὰ 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἑκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προϋποθέτει ἄνδρας 5.000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος, διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7.000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἢ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα ἢ τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὸ μεγαλύτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἓν βρίκιον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἓν τρικάταρτον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὁπωσδήποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησαν κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ᾿ ἅς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρηγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὕποπτος γενόμενος τῇ Υ. Πύλῃ ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ᾿ αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ρωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τήν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ ρωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ ρωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἴστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἁπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλησπόντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ρωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἑτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι᾿ αὐτὴν σπουδαιοτέρου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ Ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῇ, ἀρκεσθεῖσα νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἆρά γε ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρήθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ρωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα ; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρώτιστα ἐκήδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ᾿ ἠθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι, ἐὰν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ᾿ οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῇ συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἡ Ὑψ. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ᾿ ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17, δι᾿ οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ρώσων κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας

αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ρυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τήρησις τῆς ὑποχρεώσεως ἣν ἀνέλαβεν ἡ Ὑ Πύλη τοῦ νὰ προστατεύῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ σουλτάνου, ἥτις δὲν ἦτο καθόλου ἀγαθή. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἡ μὲν Τουρκία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα, ἡ δὲ Ρωσία ὁσημέραι παντοδύναμος. Ἐντεῦθεν ἡ Ρωσία ἤρχισεν ἀπαιτοῦσα τὴν ἀκριβῆ τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης ἐκπλήρωσιν καὶ ζητοῦσα λόγον διὰ πᾶσαν αὐτῆς παράβασιν, ὥστε ἀπέβη αὕτη κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἐμμέσου ἄμεσος προστάτης τῆς ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἰδιοποιήθη ἡ Ρωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως περιβεβλημένος ἀξίωμα οὐ μικρὸν συντελέσαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς φοβερὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστησαν αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770. Αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ρωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὀσμανίδου ἀρχιναυάρχου Χασὰν Τζεζάερλι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδείας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρά, τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτο δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἠξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Καί, προταθείσης ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ρώσων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασὰν ἀντέστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοί, οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῄωσιν δεινήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60.000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600.000 γροσίων· εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ τῶν πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι, ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετενάστευσαν εἰς Ἑπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἐννέα· ἀλλ' αὐτὴ τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου,

καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθησαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δέ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης ἀπαρτισθὲν ἐκ 4.000 κεφαλῶν. Ἔπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὅρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεάν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἁπλῶς ὕποπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασὰν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3.000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δέ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν, ὅταν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταῦτῷ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιᾶται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἐτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡρισμένου εἰς 4.000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἴκοθεν ἀνεδείκνυον, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευον εἰς Καστάνιτζαν καὶ δὲν ἐπείσθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12 νύκτας ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετὴς υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτο κλέος μετέπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντίνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῇ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀνδροῦσαν, ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κυρινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ρωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους Ἀπριλίου

1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὁρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτὸς τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἡ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ᾽ αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμέν, ἣν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι, ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου, εἰς ἣν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ρῶσοι ἐνέβαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἔλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοὐλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξαμένας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτο φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ᾽ ὁλοκληρίαν. Ἐν τούτοις οἱ Ρῶσοι, καίτοι τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καίτοι τὸ πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὅρων οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ᾽ ἀπ᾽ ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην ἡ Ρωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικήν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργόν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς ἐξηγήθη ἤδη ὅτε ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ᾽ ἡμῖν ὑπῆρχε κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τανῦν ὑπάρχει οὐδείς, ὁ φρονῶν ὅτι εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος προαιρούμενον νὰ ἀναλάβῃ ἁπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ Ρῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τινὸς συμφέροντος, τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ εἶναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότερον δυτικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία καὶ ἡ Ἱσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ρωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἤτοι ἐφ᾽ ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ᾽ ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ρῶσοι ἑλλήνιζον τοὐλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρρώσιζον. Ἅμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινων ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὁπωσδήποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τήν τε ταυτότητα τῶν συμφερόντων τού-

των μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις εὕρισκε συμμάχους οἱουσδήποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ᾽ αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ᾽ ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπείας τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ᾽ οὐδενὸς καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ δράξῃ αὖθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτό, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ρώσους.

Ἰωσὴφ ὁ Β΄

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προϊστορηθέντα γεγονότα οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ρωσίας συνεννοήσεις. Τωόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρισκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσὴφ Β΄. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὁριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον, ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Β΄ ἀλληλογραφίας αὐτῆς, τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782 ἔγραψε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου ἐμπιστοσύνης ἣν ἔχω πρὸς ὑμᾶς, ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν᾽ ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μοὶ ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ὑπὸ τὸν ρητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς*, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων μου, τὸν μέγαν δοῦκα Κωνσταντῖνον. *Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῇ ταυτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ρωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς*. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δοὺξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ᾽ ἐμὲ εἶμαι ἑτοίμη νὰ πα-

ράσχω δι᾽ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαβεβαίωσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἕνα ἡγεμόνα.

»Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ρωσίαν ὁ Εὔξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῆ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους». Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσὴφ προσέτι τὴν ἵδρυσιν καὶ ἑτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς ρωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταυτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικός, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ρωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως».

Αἰκατερίνη ἡ Β΄

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 Νοεμβρίου ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἱδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἐνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἡ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 Ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι «εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος».

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα πρὸς

ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ρωσίας ἄνδρες ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολὰς πομπώδεις, δι᾿ ὧν ἀπεκάλουν αὐτήν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγοὺς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα παρεκίνησαν αὐτὴν αὖθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία, ἥτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300.000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἑνούμενοι μετὰ τῶν Ρώσων, νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἁρματολοὶ καὶ οἱ κλέφται ἑνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν, κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσούτους μεγάλους ναυτικοὺς ἄνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ρωσίαν, κατῴκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἱδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα (1), διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ρωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἧττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1788 εἰς Τεργέστην

(1) Τὸ *τάγμα* τοῦτο εἶναι τὸ τῆς *Βαλακλάβας*. Ὅτε τῷ 1783 ὁ σπουδαῖος οὗτος ὅρμος τῆς νοτιοδυτικῆς Κριμαίας, ὁ καλούμενος πάλαι ὑπὸ τῶν αὐτόσε ἀποικησάντων Ἑλλήνων »Συμβόλων λιμὴν» κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ρώσων καὶ οἱ τότε οἰκοῦντες αὐτόθι Τάταροι μετενάστευσαν, τὴν τούτων θέσιν κατέλαβον Ἕλληνες ἄποικοι ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τούτων συνεκροτήθη τῷ 1795 τὸ «Ἑλληνικὸν τάγμα τῆς *Βαλακλάβας*», ὅπερ διετηρήθη μέχρι τοῦ 1859.

ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὁποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἑνὸς μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ *Ἀθηνᾶ τῆς Ἄρκτου*. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἓξ ἐχθρικὰ πλοῖα καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἓξ ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων ἄδηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ *Ἀχιλλεὺς* ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ *Μαρία* 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Παταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἥτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρόν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελλορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων, τὰ ὁποῖα ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν *ἀνδρειότατον ἥρωα*, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν διαδοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονίαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἵαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ, περὶ ἧς σῴζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν,

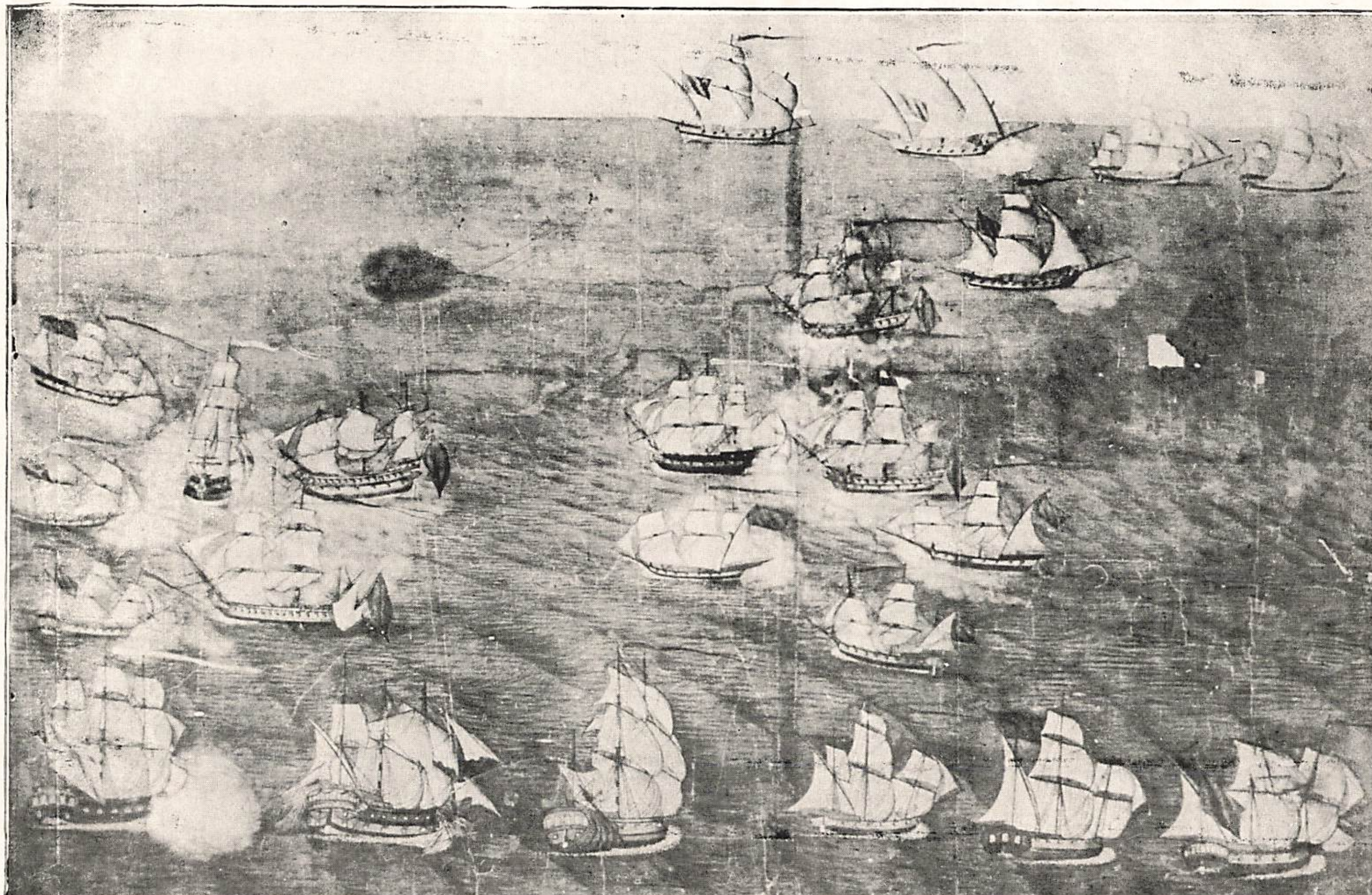
Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέαν μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρό τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδροῦτζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότατος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἴδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι συναντήσει τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονὸς ἐπιβεβαιοῦται, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ὑπὸ δημώδους ᾄσματος. Τῇ 6 Ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἧττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ

ὡς ἧττα, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοὐλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἑλληνικῆς, τὰ δ' ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀλλὰ καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, δύο δὲ τῶν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος, καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἑπτά, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἓν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρχὶς φέρουσα 74

Λάμπρος Κατσώνης

πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸν *Ἀχιλλέα*· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὶς ὠπισθοχώρησε καὶ ἑνωθεῖσα μετὰ πέντε ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἕλληνας καὶ τραυματίσαντες τόν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἕτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἓξ μεγάλα πυροβόλα προσεκολλήθη εἰς τὴν *Ἀθηνᾶν*, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυβατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἕξ. Ἐνόμισεν ὅμως, φαίνεται, συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἱστὸν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγαγὼν θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη, εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ῥίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῷ

ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΕΙΣ ΤΑ ΥΔΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΡΠΑΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΝ ΤΗΣ 20ῆς ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1788

Ἡ μεμονωμένη ρωσικὴ φρεγὰς ὀνόματι «Ἀθηνᾶ τοῦ Βορρᾶ» ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐνδόξου ταγματάρχου Λάμπρου Κατσώνη, διατελοῦντος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ρωσίας.

τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ ἱστοὶ τῆς *Ἀθηνᾶς* εἶχον βλαβῆ καιρίως, καὶ αἱ κεραῖαι κατακοπῆ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρεε καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλήν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἀπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς *Ἀθηνᾶς* δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι᾽ αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν *Ἀθηνᾶν*, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δημῶδες ᾆσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

Σὰν πιάστηκαν στὸν πόλεμον ἀπ᾽ τὴν αὐγ᾽ ὥς τὸ βράδυ,
Πολλοὶ κλέφτες σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3.000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἡττήθη, ἀλλ᾽ ὑπάρχουσιν ἧτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα, ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατὴς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος, ὅστις περιεποιήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐνεκωμίαζε τὴν γενναιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοὐλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε πρός τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπωλέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται ἀΐδιος». Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, απονείμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσει αὐτοῦ ὁ ἥρως τῆς Βοιωτίας ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ᾽ ἀναδιοργανώσας τὴν ναυτικὴν μοῖραν αὐτοῦ ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ὅτε, ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγάς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι, *ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐτῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἰδικήν του*, ἐξέδωκεν ἔντονον κατὰ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίαν κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν παραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου τούτου ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνέπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν

ἐπί τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας πολεμίους ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους προτραπεὶς καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ρωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1799 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρήσατο τῷ ἀνδρὶ γενναίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἧττον εὐκλεὴς ἀλλ᾽ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικὴν ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἁρματολῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχύσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ρούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6.000 πολεμίων καταδιωκόμενος ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἐνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησεν.

Πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ᾽ εἰσήγησιν τῆς Ρωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἴδομεν, ἔκρινεν εὔλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα ρωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενική, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἄρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ρητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Κα᾽ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι, ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλ᾽ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἴχομεν εἴπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ρωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἀλλ᾽ ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ᾽ οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν᾽ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ρωσία ἐξηκολούθησε πρωταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ συναντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ᾽ αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέων Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίῳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον δια-

σώσει οἱ Ἐνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ 1 Αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου· «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβασθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλῆθος συνέρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅταν ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεύς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὺν εἶπεν αὐτῷ· Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὕρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλεΐζονται τὰ ἔθνη, ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτόν, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὖθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὺς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὔχονται. Ἁπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἁπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μοὶ ἔπεμψεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μοὶ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικά τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος».

Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθη οἴκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῆ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικήν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίνῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικόν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἧς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὁπωσδήποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 Αὐγούστου ὁ γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκείνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῆ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα». Καὶ πάλιν τῇ 13 Σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς· «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας

πρέπει νὰ εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὁριστικῶς».

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνα περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὁ Ρήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλῆς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγορᾷ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχήν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παίδευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι τῇ προστασίᾳ τῶν ἑλλήνων ἡγεμόνων σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ᾿ ὁ Ρήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογένην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδείας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἔνθεν μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἔνθεν δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτο δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σύναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἁρματολῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος, καὶ Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου*, καὶ *προσωρινοῦ πολιτικοῦ κανονισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὕμνων* ἐκείνων οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην ᾀδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυρφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ *θούριος*,

Ρήγας Φεραῖος

Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμε στὰ στενὰ
Μονάχοι ᾿σὰν λιοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις καὶ συγκινήσεις καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων ἐκείνων ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος.

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1686-1821

1686 Διονύσιος ὁ Μουσελίμης τὸ δ΄
1687 Ἰάκωβος τὸ γ΄
1688 Καλλίνικος Β΄ ὁ Ἀκαρνάν
1688 Νεόφυτος Δ
1689 Καλλίνικος Β΄ τὸ β΄
1693 Διονύσιος ὁ Μουσελίμης τὸ ε
1694 Καλλίνικος Β΄ τὸ γ΄
1702 Γαβριὴλ Γ΄
1707 Νεόφυτος Ε΄, ἀκυρωθείς
1707 Κυπριανός
1709 Ἀθανάσιος Ε΄
1711 Κύριλλος Δ΄
1713 Κυπριανὸς τὸ β΄
1714 Κοσμᾶς Γ΄, πρῴην πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
1716 Ἱερεμίας Γ΄
1726 Καλλίνικος Γ΄, πατριάρχης στιγμιαῖος
1726 Παΐσιος Β΄ ὁ Κιομουρτζόγλους
1733 Ἱερεμίας Γ΄ τὸ β΄
1733 Σεραφεὶμ Α΄
1734 Νεόφυτος ΣΤ΄
1740 Παΐσιος Β΄ τὸ β΄
1743 Νεόφυτος ΣΤ΄ τὸ β΄
1744 Παΐσιος Β΄ τὸ γ΄
1748 Κύριλλος Ε΄ ὁ Καράκαλος
1751 Παΐσιος Β΄ τὸ δ΄
1752 Κύριλλος Ε΄ τὸ β΄
1757 Καλλίνικος Δ΄
1757 Σεραφεὶμ Β΄
1761 Ἰωαννίκιος Γ΄ ὁ Καραιζάς
1763 Σαμουὴλ ὁ Χαντζερής
1768 Μελέτιος Β΄
1769 Θεοδόσιος Β΄ Χριστιανόπουλος, ὁ καὶ Μαριδάκης
1773 Σαμουὴλ Χαντζερὴς τὸ β΄
1774 Σωφρόνιος Β΄, τέως πατριάρχης Ἱεροσολύμων
1780 Γαβριὴλ Δ΄
1785 Προκόπιος
1789 Νεόφυτος Ζ΄
1794 Γεράσιμος Γ΄
1797 Γρηγόριος Ε΄ ὁ Ἀγγελόπουλος
1798 Νεόφυτος Ζ΄ τὸ β΄
1801 Καλλίνικος Ε΄
1806 Γρηγόριος Ε΄ τὸ β΄
1808 Καλλίνικος Ε΄ τὸ β΄
1809 Ἱερεμίας Δ΄
1813 Κύριλλος ΣΤ΄ ὁ Σερμπετσόγλους
1818 Γρηγόριος Ε΄ τὸ γ

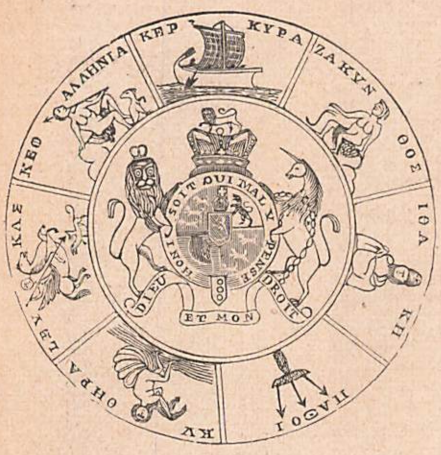
Ὁ Ρήγας, ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἑστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐκεῖθεν εὗρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασσικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματά του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ρήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ηὐτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῇ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσει τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχύν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ρήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ᾽ ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἴστρον, ὁ Ρήγας ὅμως ἀντιστὰς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ρωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον ἐδέησε νὰ φονευθῇ διὰ πυροβόλων ὅπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπόν»! Ταῦτα δὲ ὡς ὁ προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱεράν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παροῦσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανεπιστημίου (1).

Ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνδριὰς τοῦ Ρήγα Φεραίου

(1) Τὰ περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ρήγα παρεδόθησαν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ὡς ἦν εἰκός, ὑπὸ ἔννοιαν μᾶλλον ποιητικήν, ἀλλ ἡ ἀνωτέρω παράδοσις ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως Παπαρρηγοπούλου ἀναφερομένη ἀπεδείχθη ἐστερημένη πάσης ἱστορικῆς βάσεως. Καθὰ ἐκ τῶν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1891) ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Λεγρὰν ἐκδοθέντων «*Ἀνεκδότων ἐγγράφων περὶ Ρήγα Βελεστενλῆ*» ἤτοι διπλωματικῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τοῦ αὐστριακοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργείου τῶν διαλαμβανόντων τὰ κατὰ τὴν σύλληψιν καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν παράδοσιν τοῦ Ρήγα, σαφῶς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἑπτὰ σύντροφοι αὐτοῦ ἐστραγγαλίσθησαν νύκτωρ ἐν ταῖς φυλακαῖς τοῦ Βελιγραδίου κατὰ διαταγὴν ἐκ Κων)πόλεως ἐλθοῦσαν, ἡ τοιαύτη δὲ θανάτωσις ἐγένετο ὅλως μυστικὴ καὶ κατὰ τὰς ἐκ Κων)πόλεως διαταγὰς ἀπεκρύβη ἀπὸ τοῦ δημοσίου διαδοθείσης φήμης ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅτι οἱ ἐγκαθειργμένοι ἐδραπέτευσαν καὶ ἀποσταλείσης μάλιστα στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς καταδίωξιν καὶ σύλληψιν αὐτῶν. Ταῦτα γράφει ὁ ἐν Σεμλίνῳ αὐστριακὸς στρατηγὸς Σχὲρτζ ἐν ἐπισήμῳ πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ γερμανικῷ ἐγγράφῳ γεγραμμένῳ ἀπὸ τῆς 17 Ἰουνίου 1798.

Ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ρωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ᾽ αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐπεχείρησε μετ᾽ οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ρωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης (1). Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἐταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ᾽ ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ρωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἑπτανήσου κατὰ Μάιον τοῦ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα τίς θέλει ἀποβῆ ἡ ὁριστικὴ τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ρωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτάς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νά τας διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ρωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ φόρον 75.000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἠπείρου πρῴην ἐνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐσαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἕνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν (2). Ὁπωσδήποτε μετὰ τοσούτων αἰώνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἑλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπὰς ἐπὶ τέλους ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Θυρεὸς τῆς Ἰονίου Πολιτείας ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας

Ἀλλ᾽ αἱ φιλικαὶ τῆς Ρωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἑπτανήσῳ οἱ Ρῶσοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ᾽ ἑνὸς οἱ Ρῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς

(1) Ταῦτα ἐκανονίσθησαν δι᾽ ἰδιαιτέρως μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας συνθήκης κατὰ Μάρτιον τοῦ 1800 συνομολογηθείσης.

(2) Ἀκριβέστερον ν᾽ ἀνεχθῇ. Ἐπίσημος ἀναγνώρισις ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας τῶν ἐν ταῖς Ἑπτανήσους νεωτερισθέντων δὲν ἐγένετο.

Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ Ὀσμανίδαι ὡσαύτως ἔργον τῆς Ρωσίας. Μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλειότερον ἕνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ρωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ρωσίας, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νά την προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι· ὥστε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἤ-

Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας

ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν ἐπεῖχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἢ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νά την ἀκρωτηριάσῃ. Ἕνεκα τῶν περιπλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διβανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ μὲν ρωσαγγλική, ἡ δὲ γαλλική. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρωσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ρωσίας βουλευμάτων, οἱ δὲ ρωσίζοντες, ὧν ἐπρώτευον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουν ὅτι προκριτωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ρωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφεταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ρέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ᾽ αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν εἰς τὴν Ρωσίαν, ὁ δὲ ἧττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἐνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυίαν κατὰ Ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ἀγωνιζομένου ἀδιαλείπτως ν᾽ ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ᾽ ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ρωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος ἐκήρυξε τῇ 30 Δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα

Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ρωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τούτου γενομένου ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ὑπελάμβανεν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς Ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν Φεβρουαρίου 1807 ὁ ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1). Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινεν ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαρίθμους γάλλους ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελὴμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς

Σελὴμ ὁ Γ'

τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἵ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 Μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις, δι' ἧς καθῃρέθη μὲν ὁ Σελὴμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γαλ-

(1) Καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι στρατιωτικοὶ συγγραφεῖς ὁμολογοῦσιν ὅτι, ἂν ὁ Δούκουορθ προσέβαλλεν εὐθὺς τὴν πόλιν, ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ αὐτήν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἔδωκε προθεσμίαν 24 ὡρῶν οὐχὶ πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως ἀλλὰ πρὸς συναίνεσιν τῆς Πύλης εἰς τὴν ἐκχώρησιν τῶν μὲν Δαρδανελλίων εἰς, τοὺς Ἄγγλους τῆς δὲ Βλαχίας καὶ Μολδαυίας εἰς τοὺς Ρώσους, ὡς συμμαχίαν μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας, κήρυξιν πολέμου κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ ἐκδίωξιν τοῦ Σεβαστιανοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ Διβάνιον ἐν τῇ ἐκπλήξει τῆς πρώτης στιγμῆς ἐσκέπτετο μᾶλλον περὶ παραδοχῆς τῶν προτάσεων τούτων, ὅτε ὁ Σεβαστιάνης ἐπεμβὰς δραστηριώτατα μετέπεισε τὸ Διβάνιον, ἐνῷ ὁ Δούκουορθ ἔδιδε παράτασιν προθεσμιῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐνῷ ὁ Σεβαστιάνης ἔπεμπε γάλλους τοῦ μηχανικοῦ ἀξιωματικοὺς εἰς τὰ Δαρδανέλλια, πάντες οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰργάζοντο πρὸς ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἕλληνες προθύμως τοῦτο ἐποίουν (ἕνεκεν ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν βασιλεύοντα ἀγαθώτατον σουλτάνον Σελὴμ Γ'), ἡγουμένου αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν). Ὁ Δούκουορθ μετὰ πολυήμερον ἀδράνειαν ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη ν' ἀποπλεύσῃ ἄπρακτος, παθὼν μάλιστα καὶ μικράς τινας ἀπωλείας κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου (ὀχυρωθέντος ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Γάλλων) ἔξοδον.

λίας εἰς Τίλσιτ, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῳόντι διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίᾳ φρούρια καὶ μετ᾿ ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ρωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπό τε τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γαλλίας ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ᾿ ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος οὐδεμίαν σπουδαίαν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατάστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι᾿ ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη (1).

Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐφ᾿ ἁπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἕλληνάς τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ᾿ ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο μικρός, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἵ τε Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτο πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ᾿ οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἐν τῷ Κεφαλαίῳ Ϛ′. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τοῦ 1770 καὶ 1790, δὶς δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσει τὰς κατ᾿ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατά τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ᾿ ὁ ἡρωικώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγώνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Τῳόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐτράπη αἴφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ᾿ αὐτῶν συνεπαγόμενος 10.000 ἄνδρας. Τίς Ἕλλην δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἠπείρου μπέυδων συνεμάχησαν μετ᾿ αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὅμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύναι τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν

(1) Διὰ τῆς συνθήκης τῶν Δαρδανελλίων.

ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἧττον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσῳζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλήν, ἀντεπεκήρυξαν οὗτοι 10 φυσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἑνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων ἐζήτησαν τὸ κτῆνος ὑποσχόμενοι νὰ ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου ἀπέδωκαν τοῦρκον αἰχμάλωτον ἀξιοῦντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗτος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγάς, συνήνεσαν τελευταῖον ὄχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου ἂν βούλωνται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἔμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἄλλοι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σῳζομένων ἔτι πολεμεφοδίων, Ἀλλ᾽ ὅτε προσῆλθον δύο Τοῦρκοι καὶ εἷς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῇ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζίρη· ὁ δὲ «καμμίαν» ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται ν᾽ μοὶ ἐπιβάλῃ τιμωρίαν», καὶ κενώσας τὸ ὅπλον του ἐπὶ τῆς πυριτιδοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτόν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ᾽ ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιορκήσει, ἡ δὲ ἐπιορκία αὐτοῦ, ἂν ἐπήγαγε νέας καταστροφάς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαρίθμου κατεδιώχθησαν δυνάμεως τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἑπτάνησον Ρώσων διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς Ζάλογκον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα μετεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ᾽ ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονήσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλ᾽ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτική, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι γενεαί! Καὶ ἥψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ᾽ ὅσον ἐπλησίαζεν ἑκάστη τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτό, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς ἔξοδον, διελάσαντες ἐξ 800 ἑκατὸν πεντήκοντα εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος, ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ

ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν, ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἁρματολῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ρῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγήν του προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ρωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ρώσων καὶ τῶν ἁρματολῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἁρματολῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ ὑπετάχθησαν. Ἀλλ' εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νῖκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν παράτολμον, ἐπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὀσμανικὰ στρατεύματα ὁ Τσάρας δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη καθ' ὃν χρόνον ὑπεγράφετο εἰς Τιλσὶτ ἡ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ρῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἑπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται, ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἶχον φανῆ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ρωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστά-

σιον Βαλλῆν ᾐχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρης, ὅστις διῴκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου, τοῦ μετέπειτα ναυάρχου Μιαούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τόν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ᾿ ἂν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἁρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἁρματολοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἁρματολὸς Ρομφέης καὶ ὁ Νῖκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν, ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ρωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νῖκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιῃρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὧν ἑκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· *Βάλτος, Μωριᾶς, Ρούμελη, Ὄλυμπος, Ἄσπρη θάλασσα, Σκιάθο* καὶ *Κασσάνδρα*. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν᾿ ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις·

Μαῦρο καράβ' ἀρμένιζε στὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
Εἶχε πανιὰ κατάμαυρα καὶ τοῦ οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἐμπρὸς κορβέτα μ᾿ ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάινα! φωνάζει τὰ πανιά, ρῖξέ τα, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιά, οὐδὲ τὰ ρίχνω κάτω!
»Μὴ μὲ θαρρεῖτε νιόνυφη, νὰ ᾿βγῶ νὰ προσκυνήσω.
»Ἐγῷμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
»Τράκο, λεβέντες! ρίξετε στὴν πλῴρη τὸ καράβι.
»Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε».
Οἱ Τοῦρκοι βόλταν ἔρριξαν κ᾿ ἐγύρισαν τὴν πλῴρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι.
Στὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει,
Ἀλλᾶ! Ἀλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἑνὸς μονοκρότου (φρεγάδος). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἁρματολῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὀσμα-

νικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ ἄγγλου κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἁρματολῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν οὕτως ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τφόντι, ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἁρματολοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ Δεκέμβριον, παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπτετο ἐκ διαλειμμάτων, νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἁρματολὸς Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλευόμενος τοὺς ἕλληνας καπετάνους, συνεκάλεσεν σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἁρματολῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίσῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 Μαΐου, τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν, ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν ἔδραμεν εἰς Ὄλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτὰρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων, ἀλλ' εὗρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τοῦρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομικῶν· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τόν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἁρματολίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβερὰς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς οἴκτιστον θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ, νὰ ἱδρύσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμανικοῦ κράτους. Ἐξ ἑνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐξ ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, καίτοι ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 Ἰουλίου 1808 καθῃρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ' ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμοὺτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ρουστσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ὀπαδοῦ ἐνθέρμου τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελὴμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγνιον

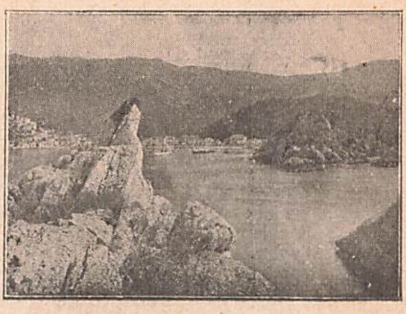
αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἓν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ᾿ ἀρχὰς ἀμφίρροπος, ἀλλὰ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1810, ἡττηθέντων τῶν Ὀσμανιδῶν περὶ Ἴστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ᾿ ἃς οἱ Ρῶσοι ἀπήτησαν ὑπέρογκα. Ἀπήτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ν᾿ ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ Ὀσμανίδαι [1] ἀνεδείχθησαν ὁπωσοῦν εὐτυχεῖς ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ρώσου στρατηγοῦ Κουτούζωφ. Τότε ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 Μαΐου 1812. Οἱ Ρῶσοι προέτειναν μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ᾿ αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ᾿ οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν αὐτῇ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ᾿ ἡ Ἀγγλία, ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ρωσίας δυνάμεις κατέπεισε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ ἐνδώσῃ, εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζωφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι᾿ ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ρώσους ἡ Βεσσαραβία κα. μέρος τῆς Μολδαυίας διετήρησαν δὲ οἱ Ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ᾿ ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἴσοδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν ἐθανάτωσε κατὰ Ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἵ τε Μουροῦζαι εἶχον δίκαιον καὶ ἡ Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας, καί, ἐνῷ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσει ἡ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἴδομεν τῷόντι ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσει ὅσα ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ᾿ ὅμως, καίτοι ἔσπευδε ν᾿ ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ. Πλὴν τούτων ὡρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῆ ἐγγυήσεις ἐπιτήδειαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Πύλη ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν· προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας

(1) Οἵτινες εἶχον ἐπαναστατήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1803.

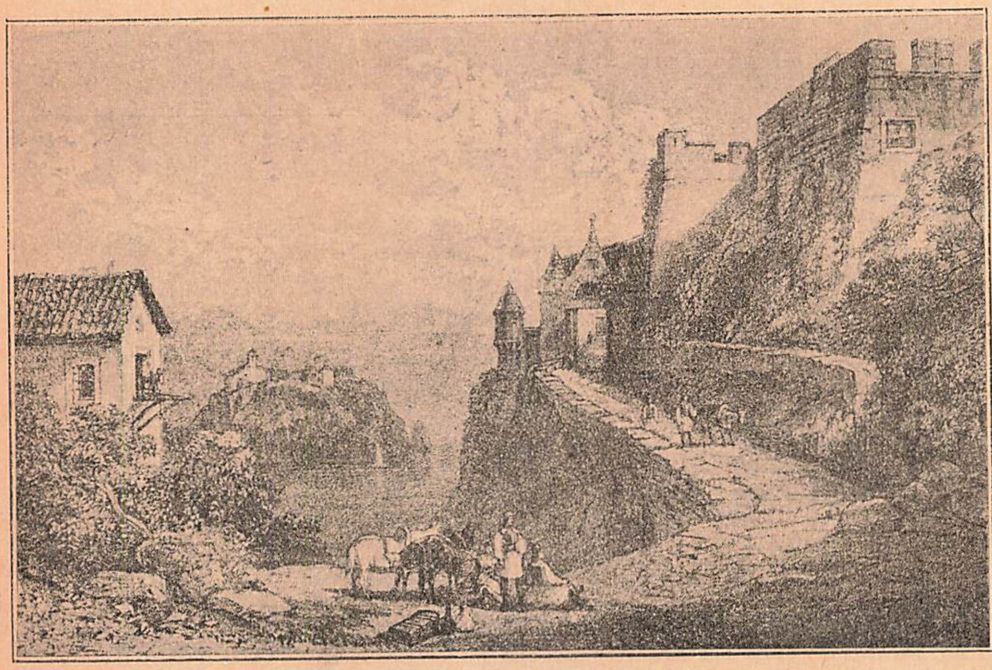
διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τό τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ρωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει μετὰ τὴν νίκην, ἐὰν ὁ λογαριασμὸς δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη, διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη), καὶ ἰδίως τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ρωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώνῃ φωνὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις τοιαύτη ἡ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἑπτάνησον καταφυγόντες ἁρματολοὶ καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἥσυχοι Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐμελέτησαν νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς καὶ 500 γάλλους πυροβολητάς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἱδρύσωσι κυβέρνησιν συγκειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 Ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἤτοι φέρουσαν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρόν, καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον ὅσῳ ὁ πρωτουργὸς αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Ὀσμανίδας ὡς ἁπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδὼν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου νὰ καταλάβωσι δ' αὐτὴν ὁριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διάγωσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἁρματολῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα, ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος

Ὁ λιμὴν τῆς Πάργας

αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διῃρέθη, ἐλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ πολύ· ἄλλα μὲν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι καί τινα ὑπετάχθησαν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ. χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῷ ὁ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχε τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Γενικὴ ἄποψις Πάργας

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα, ἀλλά, ἐνῷ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῶν Ὀσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσῳζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῆ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορρῶγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι οὗτος θέλει καταβάλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημίωσιν 150.000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσί τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ

κάλλιστα εἰδότες ὁποία περιμένει αὐτοὺς τύχη ἀπεφάσισαν ἐπὶ τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα νὰ πέσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἄγγλος Ἄδαμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν᾽ ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες βρίθουσι τοσούτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἄγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι᾽ οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν᾽ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ᾽ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσκευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ᾽ οὐδενὸς ν᾽ ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάζῃ τὸ ἴδιον

Ἀλῆ Πασᾶς

συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ᾽ ἁπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἐξακολουθοῦσα ν᾽ ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας ηὐχαρίστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, τὸ μὲν ὑπείκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν᾽ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱόν του Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἁπάσης τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὸ 1819 εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, ἐὰν δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνῃσκον ἄνευ ἀρρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ᾽ αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτήτας ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια, ἤτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἔτι

ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιοι πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς 10—12 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπιέσεων ἀπεθησαύρισεν ἀποταμίευμα 500 περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικόν του σύστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσόν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἐξωτερική τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, ἥτις ἠρίθμει τότε 40.000 κατοίκων. Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες *μέγαν πασᾶν* καὶ *νέον Πύρρον*. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του ἐζήτουν νὰ περικοσμήσωσιν αὐτὰς ὁτὲ μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἓν τῶν ὡραιοτέρων τεράτων ἀφ᾽ ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις» ὁτὲ δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν *νέον Ἰουγούρθαν*. Τὸ δὲ δεινότερον, εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κερασοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὁποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγγιζεν ἡ ὥρα καθ᾽ ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ Β′ δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ᾽ ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων ἀλλ᾽ ἀπαλλαγεὶς τοῦ ρωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχὴς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Γ′ Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες ἥκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ τὸν Χουσεῒν Καρaοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλουν καὶ πλείστους ἄλλους, ἔτρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πᾶσαν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον καὶ ἐπὶ τέλους διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἤλπιζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ Μάιον τοῦ 1820 ἐξέδωκε χάτι σερίφ, δι᾽ οὗ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον, ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαὴλ Πασόμπεϋς ἑπτὰ δ᾽ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἤπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεϋν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθρούς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινές, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως

συνήθως ἠγωνίζοντο, ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεϋ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλίσκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ συνενοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὀμὲρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Μουκτὰρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν, ὅτε ὁ Μᾶρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδῖται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων ἵνα ἐπανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καίτοι ἔχων μυρίους λόγους ἵνα δυσπιστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολογήθη οὕτως ἡ συμμαχία καὶ τῇ 6 Δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν Ἀλῆν ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς *Φιλικῆς ἑταιρείας*, μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνενοηθῆ ὅ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ ἕνα περίπου μῆνα τὴν Κιάφαν, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὀχυρὰ ταῦτα χωρία Μοῦρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νότην Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μᾶρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πῖσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 Ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσαν ὅτι «ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ». Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὁριστικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ Ἰανουάριον 1821, ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσὶτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ Φεβρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ Μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτ. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατός, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὁπωσοῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικρότου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μυτιλήνης, καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου 1822 *ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.*

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, παρηγήθησαν οἱ ἄθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ρήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ρήγα ἐγένοντο κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπράξαντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἁρματολικὸν ὀργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανόν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα συναντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρεῖαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς, τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὸ κίνημα τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βιτρινιτσιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἱσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η' παρασκευασθέν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἐνετίας, αἵτινες, καθ' ὅσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος, ὅπερ, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῇ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδακτικὰς εὕρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρίκος τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μεθ' ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἴς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἁρματολοί, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιᾶται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς *ἑταιρείας* ἀπέβη τῳόντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινα ἑλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν προϋπῆρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ ἀκατάβλητον ζωτικότητα.

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1821 – 1884

1821 Εὐγένιος Β΄
1822 Ἄνθιμος Γ΄ ὁ Βδελλάς
1824 Χρύσανθος
1826 Ἀγαθάγγελος
1830 Κωνστάντιος Α ὁ λεγόμενος Σοφός
1834 Κωνστάντιος Β΄ ὁ ἐπικληθεὶς Ἄσοφος
1835 Γρηγόριος ΣΤ΄ ὁ Φουρτουνιάδης
1840 Ἄνθιμος Δ΄ ὁ Βαμβάκης
1841 Ἄνθιμος Ε΄ ὁ Χρυσαφίδης
1842 Γερμανὸς Δ΄
1845 Μελέτιος Γ΄ ὁ Πάγκαλος
1845 Ἄνθιμος ΣΤ΄ ὁ κοινότερον Κουταλιανός
1848 Ἄνθιμος Δ΄ ὁ Βαμβάκης τὸ β΄
1852 Γερμανὸς Δ΄ τὸ β΄
1853 Ἄνθιμος ΣΤ΄ τὸ β΄
1855 Κύριλλος Ζ΄
1860 Ἰωακεὶμ Β΄ ὁ Κοκόδης
1863 Σωφρόνιος Γ΄ (ὁ ἀπὸ 1870—1899 Ἀλεξανδρείας)
1867 Γρηγόριος ΣΤ΄ ὁ Φουρτουνιάδης τὸ β΄
1871 Ἄνθιμος ΣΤ΄ ὁ Κουταλιανὸς τὸ γ
1873 Ἰωακεὶμ Β΄ ὁ Κοκόδης τὸ β΄
1878 Ἰωακεὶμ Γ΄
1884 Ἰωακεὶμ Δ΄ ὁ Κρουσουλούδης

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ᾽ οὓς χρόνους διετέλει ὁλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθώτερον ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὸν συμφορὰς ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοί, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν· ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν καὶ ἢ ἐξεφραγκεύθησαν ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότου παρεισέδυεν ἐνταὐτῷ εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικὸν ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατόν, ἐρρύθμιζεν ἐνταὐτῷ εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἷόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπεμελεῖτο ἐνταὐτῷ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ᾽ ἐνταὐτῷ καὶ ἀγωνιζόμενον, 400 ἔτη, μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἱρκτῆς ἐν ᾗ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστάκτως λέγομεν ὅτι, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ᾽ ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐφεξῆς, διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικαὶ καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι᾽ ὧν διεξήχθη ὁπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῷ ἀφ᾽ ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι δὲν διεπλάσαμεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἡ Βλαχέραινα τῆς Πάργας, ἀπαχθεῖσα ὑπὸ τῶν Παργηνῶν κατὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πατρίδος των καὶ ἀποτεθεῖσα εἰς τὸν ἐν τῷ Παλαιῷ φρουρίῳ τῆς Κερκύρας ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ, Ε΄ ΤΟΜΩ, ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐπιτολὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰσαγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Τὰ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Ἑρρίκου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτειαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν ὅσοι κατεῖχον τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Παλαιολόγοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'

Ἡ Καταλανικὴ ἑταιρεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὀσμανίδαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Πρόσκαιρος ὕφεσις, ἀλλὰ φοβερὰ ἐξέγερσις τῶν ὀσμανιδῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Φοβεραὶ δοκιμασίαι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.
Ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διοργάνωσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εἰσαγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Διανοητικὸς βίος. Δημοσία ἐκπαίδευσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Ἔνοπλοι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.